II. Стихотворения.

III. Статии по науката и въспитанието.

А.

Б.

В.

IV. Критика и библиография.

Le gouvernement dans la democratie, par Émile de Lavelaye, 2 vol. Felix Alcan, Paris. Bibliothéque de Philosophie Contenporaine. Разглежда X. T. — Стр. 125.

V. Научни новини.

VI. Народни умотворения,

VII. Некрологъ.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ТОМЪ II, ГОД. V.

I. Романи, повѣсти и разсказы.

ИСКРА

ВСѢКИМѢСЕЧНО

НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНО И ОБЩЕСТВЕННО

СПИСАНИЕ.

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

ГОДИНА V.

ТОМЪ II.

Шуменъ
Печатница „Искра"
1894

Шуменъ

Печатница „Искра“

МИНЖЛОТО.

(V КНИЖКА)

Отъ ***Ст. Заимовъ.***

(Продължение).

Блаженство.

Три дни наредъ Берковский лудува въ зѫндана; всичко що му паднѫ на рѫка, обърнѫ го на парчета; даже и веригата, съ която бѣше привързанъ о стълбътъ, жестоко пострада. На третия день отъ полудяванието си, Берковский дойде на себе си; огледа се наоколо си и разбра що се е случило съ него: видѣ се голъ, почувствува се изнемощѣлъ и гладенъ. Съ умоляющь тонъ и съ сълзи на очи помоли той Саида-кучката да извѣсти на домашнитѣ му, да му донесѫтъ дрѣхи и храна. Просбата му се испълни: *Михалчето-Серафимчето* донесе дрѣхи и храна. Съ вълчий апетитъ Берковский изхруска печената кокошка. Презъ западнйото прозорче слънцето назърнѫ въ зѫнданътъ. Берковский облѣченъ въ най-новитѣ си дрѣхи, ситъ и освѣтенъ отъ слънчевитѣ лѫчи, почувствува се много здравъ и веселъ, както до сега никога не бѣше се чувствувалъ презъ живота си. Доволенъ отъ себе си и отъ цѣлия свѣтъ, той направи една приятна расходка около стълба, къмъ който бѣше привързанъ съ веригата. До захожданието на слънцето Берковский бѣше въ пълното си съзнание; но щомъ слънцето огаснѫ и настана тъмнина въ зѫндана, той се намѣри въ царството на добритѣ духове—паднѫ въ приятни халюцинации.

Мръсното и межделиво *газениче*, коет бѣше запалилъ Саидъ-кучката въ едно отъ кюшетата на зѫндана, въ мигъ

се преобрази на раскошенъ канделабръ, какъвто Берковский бѣше виждалъ, нѣкога си, у Виенския театръ, а пъкъ мрьсния и мраченъ зѫнданъ се преобърнѫ на вълшебенъ салонъ Въ дъното на салона е наредена вълшебна сцена, а предь сцената стои оркестръ, облѣченъ въ ческий народенъ костюмъ—сѫщия онзи оркестръ, който Берковский стотина пѫти бѣше виждалъ въ Пражския народенъ театръ. На сцената нѣма жива душа, сѫщо и въ салона; въ вълшебната сграда владѣеше гробна тишина, и въ тая гробна тишина капельмайсторътъ високо вдигнѫ надъ оркестра нѣкаква си вълшебна прѫчица; оркестрътъ съ нѣкакви си вълшебни звукове засвири маршътъ на „*Славянското освобождение*". По тѣлото на халюцината, сѣкашь хиляди мравки пропълзяхѫ, косата на главата му настръхнѫ, като свинска четина . . . Берковский паднѫ въ музикаленъ екстазъ . . . Въ мигъ и сцената се напълни съ свѣтъ: въ стройни редове явихѫ се на сцената „славянскитѣ народи". „Народитѣ" бѣхѫ облѣчени въ вълшебни костюми и обрѫжени съ срѣдне-вѣковни орѫжия. Подъ вълшебния тактъ на оркестра „славянскитѣ народи" вълшебно марширувахѫ по вълшебната зала, халюцинатътъ бѣше плѣненъ отъ магическата картина; по изсъхнѫлитѣ му бузи се търкулнѫхѫ нѣколко едри капки; това бѣхѫ сълзи—изразители на онова високо нравственно тържесгво, което пълнѣше душата на холюцината. Въ тоя тържественъ моментъ рѫка нѣкаква си легко се сложи върху десното рамо на халюцината; Берковский се обърнѫ и що да види? Маргарита, неговата мила годеница, облѣчена въ брачна премѣна, весела, засмѣна, съ ангелска усмивка на уста, иска нѣщо тайно да му пришепни на ухото! Съ пръсть на уста халюцинатътъ даде знакъ на годеницата си и насочи вниманието върху марширующитѣ на сцената „славянски народи", Опашката на марширующето „Славянство" съставлявахѫ българитѣ, това особенно биеше въ очи на халюцината; той се обърнѫ за да привлече вниманието на годеницата си върху „опашката на славянството", но о чудо! . . Маргарита бѣше изчезнѫла! . . . Оркестрътъ млъкнѫ, *Славянството* заедно съ „опашката" си изчезнѫ отъ сцената, а въ вълшебната зала отново настанѫ гробна тишина! Рѫка нѣкоя си високо се пружи (протѣгнѫ) надъ канделябрътъ и съ нѣкаква си гигантска духалка въ единъ мигъ изгаси свѣщитѣ! . .

къмъ гробната тишина се присъедини и гробната тъмнина . . . Берковский се сѣти, че се намира въ зжндана; но минута още не бѣше изминжла, ето ти и феитѣ въ бѣла примѣна безъ шумъ нахлухж въ зжндана! . . . Халюцинациитѣ се продължихж: халюцинатътъ се намѣри въ прегрждкитѣ на нѣкоя си вълшебна хубавица! Берковский паднж въ еротический екстазъ! . . . Оркестрътъ изгърмѣ, засвири нѣкакъвъ си самодивский танецъ, канделябрътъ свѣтнж, хубавицата изчезнж, а на сцената *Маргарита*, сѣкашь изъ подъ земята, искокнж; тя бѣше облечена по царски, на главата ѝ блѣстѣше царска диадема, посипана съ хиляди ялмази. Хиляди *балерини*, сѣкашъ русалки, една отъ друга пò-хубави заобиколихж Маргарита и съ самодивска усмихвка на уста чакахж нейнитѣ царски заповѣди. Маргарита весела засмѣна съ пръсть показа на годеника си; стотина балерини, легки като пеперуди, се впуснжхж върху халюцината, сграбчихж го въ нежнитѣ си прегрждки, отнесохж го на сцената и го сложихж при „височайшитѣ стжпи“ на царицата си . . . Въ мигъ халюцинатътъ се видѣ облѣченъ въ царски одѣжди, сѣднжлъ на царский тронь, до троньтъ му стои троньтъ на годеницата му — царица-заповѣдница на хиляди хубавици! . . . мило-засмѣна тя го погледнж, любовни думи на ухо му шепнж и полегка въ уста тя го цѣлунж, а той? . . . Той блаженствуваше . . . Хубавицитѣ—балерини, мили-засмѣни се въртжтъ около блаженствующитѣ, и въ хоръ имъ пѣжтъ пѣсеньта на „вѣчната любовь“ . . . Чудно нѣщо! . . . Вратата на вълшебния салонъ широко се раствори, отъ еднъжъ залата се изпълни отъ царье и царски хòра, между тѣхъ се намираше и Саидъ-кучката съ ключове въ ржка. Българския екзархъ Антимъ I-вий, (благодѣтельтъ на Берковский) съ нѣколко владици се яви на сцената и подкачи да вѣнчава царя и царицата. Салонътъ въ мигъ се преобрази на черква. Обрядътъ на вѣнчаванието много бърже се свърши. Оркестърътъ засвири валсътъ на „вѣчно изгубенната любовь“. Черквата моментално се преобърнж на широка и безконечна дълга танцовална зала. Халюцинатътъ пригжрнж невѣстата си и като вихъръ се понесохж и двама изъ широката зала. Хубавицитѣ-балерини, легки като пеперуди, припкахж около блаженствующитѣ младоженци и съ „въздушни цѣлувки“ имъ честитѣхж брачнитѣ свързки. Всички танцувахж: и владицитѣ, и екзарха,

и царьетѣ, и царскитѣ дъщери, но чудното бѣше че и Саидъ-кучката, държейки въ ржка ключоветѣ на зжндана, и въ друга — една дундеста балерина, се въртѣше изъ танцовалната зала . . . Оркестрътъ млъкнж, валшебната сцена, заедно съ гоститѣ, изчезнж! Младоженцитѣ въ *златна кочия* пжтуватъ по главната улица на г. Прага. Народътъ съ букети въ ржка привѣтствува царскитѣ младоженци. Златната кочия заед, но съ младоженцитѣ пропаднж въ „нѣкаква си“ *мръсна яма:* Берковский се завърнж у дома си и разбра, че се намира въ зжндана; Саидъ-кучката му поднесе утренното кафе и го попита за спокойното прекарвание на нощьта.

Да си въ зжндана и да пжтувашь по главната улица на г. Прага и да пропаднешь въ мръсна яма, това не ли е блаженство? . . . .

Отъ нуждницитѣ на Еминъ-аа до палатитѣ на Генчъ-аа

Бѣше около обѣдъ; юнското слънце силно препичаше; кучетата съ извадени езици търсѣхж прибѣжище отъ жегата въ „гюрлюцитѣ“; чавкитѣ, скрити въ зеленината, съ отворени човки гълтахж жешкия въздухъ; предъ конашкото здание талига се спрѣ; около талигата писари и писарчета се натрупахж; облѣгнжтъ до стѣната на конака, държейки чукъ и клѣщи въ ржцѣ, стоеше нѣкой си циганинъ; изъ нуждницитѣ на Еминъ-аа (Хасковския затворъ) изведохж двама арестанти и ги доведохж при талигата; тѣ бѣхж: *Звукаря* и *Аспарухъ.* Саидъ-кучката заповѣда на циганина да откове веригата (прангата) отъ крака на *Звукаря. Звукаря* седнж и пружи кракъ; циганинътъ намѣсти кракътъ му върху нѣкаква си желѣзна възглавница и удари нѣколко пжти съ чукътъ върху желѣзната клечка, която съединяваше желѣзната халка съ веригата: клечката отхвръкнж и веригата съ шумъ паднж на земята, а халката сама се изслузи отъ крака на *Звукаря;* той почувствува като че ли хиляди оки стовари отъ гърба си. Приставътъ (Юзбашията) заповѣда; арестантитѣ влѣзохж въ талигата; Саидъ-кучката съ бѣлѣзици влѣзе въ талигата; хвана десната ржка на *Звукаря* и лѣвата на *Аспаруха* и ги заключи въ бѣлѣзицитѣ.

— Готово! — каза ключарътъ Саидъ.

— Хайде! — заповѣда пристава.

Камшикътъ исплющѣ, талигата затрещѣ по шосето Хасково-Каяджикъ, писаритѣ издюдюкахѫ на комититѣ и нѣколко конни стражари съ полицейско величие съпровождахѫ арестантитѣ. Талигата се търкалеше по още не довършеното шосе Хасково-Каяджикъ; сладъ три месѣчно гниение въ „нуждницитѣ“ на Еминъ-ага, днесь затворницитѣ за първъ пѫть се почувствувахѫ на широко—широкъ хоризонтъ се отвори предь тѣхъ: Срѣдня гора, Стара-Планина имъ се натъквахѫ въ очитѣ; пожелтѣлото тракийско поле покрито съ *кръстци* съ чорбаджийска надутость ги поздрави, новото шосе за станцията Каяджикъ привѣтливо ги посрѣщнѫ. Въ душата на „комититѣ“ какви не щешь мисли нахлухѫ и какви ли ми ти чувства изникнѫхѫ!... Коннитѣ стражари разговаряхѫ, карахѫ си коньетѣ и отъ предь и наоколо, види се, за да покажѫтъ физическата сила на турската царщина. На № 7 километра талигата се отби отъ шосето; тукъ-самъ селени доправяхѫ даденото тѣмъ отъ шосето парче; Аспарухъ спрѣ талигата и поиска вода отъ работницитѣ. Старецъ нѣкой си, види се селски кметъ, попита едного отъ заптиитѣ.

— Аго, що за хòра сѫ тия хапузи?

— Комити — натъртено отговори стражара.

— Чоджумъ (чадо) за комити вода нѣма, каза селския кметъ по турски, види се съ цѣль да угоди на царскитѣ хòра.

Около два часа послѣ обѣдъ, талигата се спрѣ предь едвамъ що направената станция Каяджикъ. Предь станцията се растикахѫ стотина работници съ чуковè и лопати въ рѫцѣ; това бѣхѫ селени отъ околнитѣ села. Съ ококорени очи и отворени уста, тѣ изгледахѫ арестантитѣ и наченѫхѫ да си шушукатъ. Обясни имъ се отъ страна на стражаритѣ, че предмѣтнитѣ арестанти сѫ царски душмани; любопитствующитѣ се почесахѫ задъ тилътъ и единъ по единъ се испокрихѫ въ близката механа, навѣрно за да ги не заподозрѭтъ въ „комитаджилѫкъ“.

Арестованитѣ отведохѫ въ една тѣсна и още недоправена стаичка отъ станцията. Началникъ на станцията, гръкъ нѣкой си, посѣти арестантитѣ; изгледа ги съ нѣкакво си „гръцко патриотическо негодование“, плю по адресса нѣкому си, и сърдито си показа гърбътъ на Хасковскитѣ „панслависти“.

Тренътъ пристигнѫ; едно отдѣление отъ III класса испразднихѫ; вкарахѫ арестантитѣ въ единъ отъ кафезитѣ на Баронъ Хиршовитѣ вагони; къмъ тѣхъ се присъединихѫ и два мина пѣши стражари — конвоя.

Въ тоя день пѫтници отъ Хасково за Пловдивъ бѣхѫ двамата арестанти, двѣ стари туркини и едно смахнѫто ефенди... Въ този день тренътъ третий пѫть правилно циркулираше между Цариградъ — Пловдивъ. На станцията, ако и увѣхнѫли, стояхѫ още окачени вѣнцитѣ, назначени за посрѣщанието на великия везирь — тържественно откривателя на линията Едрене—Сарамбей. Тоя пѫть Хасковската станция направи алѫшь-веришь на *Баронъ Хирша* за 36 1/2 гроша!... Блазѣ на компанията!...

Звънецътъ издрънкѫ, локомотива исвирнѫ и тренътъ тръгнѫ. *Аспарухъ* и *Звукаря* за првъ пѫть се возѣхѫ на „дяволската кола“, както наричахѫ желѣзницата селенитѣ отъ Хасковско.

Новитѣ и силни впечатления винаги възбуждатъ оригинални мисли, а пъкъ — оригинални чувства. *Звукаря* забрави че е арестантинъ; той съ особенно удоволствие се вслушваше въ дърдоренето на колелата и пѫхтенето на локомотива. *Аспарухъ* се распустнѫ, въодушевляванъ отъ новитѣ впечатлеиия, запѣ любимата си пѣсень:

„Отечество мило, защо си толкова гнило“.

Двамата стражари — конвоя, и тѣ за првъ пѫть се возѣхѫ на „шейтанъ-арабасѫ“. Като простаци, тѣ се бояхѫ да не би „дяволската кола“ да ги закара въ нѣкоя „гяурска ята“. *Звукаря* съ удоволствие имъ обясни устройстсото на локомотива и начинътъ на движението на „дяволскитѣ кочии“ по желѣзнитѣ релси.

— Е, зеръ вий сте учени хòра, знаете кое какъ е направено и защо е направено — съ нѣкакво си вѫтрѣшно спокойствие каза стария заптия и въ знакъ на благодарность подаде на арестантитѣ емфиената си кутия да му смръкнѫтъ по еднъжъ.

Стражаритѣ се страхувахѫ отъ „шейтанъ арабасѫ“ и отъ идеята, че „ученитѣ комити“ могѫтъ да избѣгатъ изъ „дяволската кочия“; но много-глаголивия *Авакумъ*, сир. *Аспарухъ* ги успокои и отъ страхливи и недовѣрчиви простаци направи ги спокойни и благорасположени господиновци къмъ по-

вѣреннитѣ тѣмъ „комити“. Отъ станцията Каяджикъ до станцията Хаджи-Елесъ *Аспарухъ* морално повлия на канвойцитѣ-заптии.

Трена спрѣ на станцията Хаджи-Елесъ; *Звукаря* си подаде главата изъ прозореца; *Стою-пощата* му се осмихнж съ кошница въ ржцѣ отъ перона. Стою се приближи до вагона на арестантитѣ и попита *Звукаря.*

— Заимовъ, за кждѣ?

— За пловдивския затворъ.

— Есакъ (забранено)—каза старото заптие.

— Що думашъ Али-аа, почти заповѣда *Аспарухъ.*

— Заповѣдано ми е да не ви позволявамъ да говорите съ когото и да било.

— Янглжшъ (наопаки) сте разбрали заповѣдьта, Али-аа, внушително каза *Аспарухъ.*

Али-аа се сбърка, *Стою-пощата* хвърли нѣколко гроздове отъ недозрѣлото грозде въ вагона на арестантитѣ и каза на *Звукаря,* че и той пжтува за Пловдивъ да занесе важни новини на *Онзи* (Ат. Узунова). *Стою-пощата* се намѣсти въ вагона съсѣденъ на арестантитѣ. Свирката испищѣ, тренътъ тръгнж, *Аспарухъ* запѣ турско „маане“; заптиитѣ съ отворени уста се вслушвахж въ пѣсеньта. *Звукаря* се исправи на прозореца и подаде глава на вънъ: Стою засмѣнъ до уши отвори уста и расказа на *Звукаря,* какъ случайно се намѣрилъ на станцията Хаджи-Елесъ въ деньтъ, когато прекарвали Узунова отъ Хасково за Пловдивъ, какъ Атанасъ съ кимвание на глава му далъ да разбере, че трѣбва съ сжщия тренъ да замине за Пловдивъ и да чака неговитѣ распореждания, предадени нему чрезъ затворника *Даскалъ Киро . . . Пощата* се качилъ на трена безъ билетъ, за това го щрафирали и малко останжло да го арестуватъ, но при все това благополучно пристигнжлъ въ Пловдивъ и на другия день се явилъ предъ палатитѣ на Генчъ-аа (Пловдивската тъмница), поискалъ да се срѣщне съ осждения на вечни окови арестантъ даскалъ Киро, подъ предлогъ, че му носи много здравье отъ домашнитѣ му: на тъмничара далъ единъ бешликъ (левъ) въ ржката и срѣщата благополучно се свършила. *Пощата* обяснилъ на *даскалъ Кира* цѣльта на посѣщението си и го закълналъ въ името на „свободата“, още днесь да се приближи до Узунова и узнае неговата воля. Надвечеръ когато цѣлия Плов-

дивъ е билъ на станцията и гръмогласно е викалъ предъ великия везирь: „*Яшасжнъ падишахжмжзъ*“ въ това време *даскалъ Киро* втикнжлъ въ ржцѣтѣ на *пощата* окржжната записка на Узунова, адресирана до предсѣдателя на „тайнитѣ комитети“. Турнжлъ Стою „секретната записка“ при сърдцето си и „полетѣлъ на всѣхъ парусахъ“ къмъ Чирпанъ—Стара-Загора. При Аладжа-джамъ *Стою* срѣщнжлъ великия везирь, въсѣднжлъ на конь и предвожданъ отъ пловдиски тълпи, викащецъ: „да живѣе падишаха“. Стою кръвнишки изгледалъ тълпитѣ и великия везирь *Шеравани-зааде* и хванжлъ пжтя за Чирпанъ. Доклѣ великия везирь се расхождалъ до Сарамбей-Бѣлово и обратно за Пловдивъ—Цариградъ, Стою успѣлъ да прѣдаде „секретната записка“ на по̀-главнитѣ „тайни центрове“. При това срѣщнжлъ се съ по̀-вечето отъ лицата, показани отъ Узунова предъ *извънредната коммиссия* за *хатихумаюнисти*. Стою съобщи на Заимова новината, че Христо Сяровъ, фабрикантина на сапунъ въ Стара-Загора, щомъ узналъ по пощата, че Узуновъ и него е турилъ въ списъка на „желающитѣ доброто на отеческата империя“, още на часа се преоблѣкълъ въ селски дрѣхи и забѣгнжлъ въ Романия.

— Сега съ каква тайна поржчка отивашь въ Пловдивъ, попита *Звукаря.*

— Да съобщж на оногози (Узунова), че заповѣдьта му е испълнена и че показанитѣ отъ него лица съ подобающе спокойствие ще се явжтъ предъ коммиссията да засвидѣтелствуватъ неговото „изложение“.

Локомотивътъ испищѣ, ослѣ изхжрка и се спрѣ предъ станцията *Папазлии*. *Стою пощата* накупи любеници и пипони и ги нахвърли въ вагона на арестантитѣ. *Прошекъ*, (тогава инжинеръ по хиршовата хелѣзница, днесъ владетель на „Джлбокий зимникъ“ въ София) надзърнж у вагона и въ лицето на арестантитѣ позна своитѣ „добри приятели“ отъ Хасково; съ растворени ржцѣ и отворени очи той запита „добритѣ си приятели“:

— Що се е случило съ васъ? На кждѣ ви каратъ? защо сж тия желѣза на ржцѣтѣ ви?..

— Есакъ! — обади се старото заптие.

— Есакъ, месакъ незнамъ! — кждѣ карашь тия хо̀ра? *Али-аа* отъ простотия сбърка концитѣ и отъ незнание що да отговори на „гяурина съ капелата“ попита *Аспаруха*, що

за голѣмецъ е негова милость, който така сърдито му показа юмрука си. Расправи му се, че неговата милость е единъ отъ „страшнитѣ голѣмци“, които прокарахж „шейтанъ арабасж“ отъ Цариградъ до Бѣлово. *Звукаря* съобщи на Прошека неприятната новина, че Берковский, драгия неговъ приятель е полудѣлъ въ Хасковския зжнданъ. Прошекъ много обичаше Берковский, ето защо и неприятната новина го порази, като грѣмъ отъ ведро небе.

— Нима Берковский сега е лудъ?

— Да.

— Жалко, че толкова рано загинж една честна душа, единъ идеаленъ момъкъ! — каза Прошекъ съ просълзени очи.

— Ефенди, забранено е да говорите съ арестантитѣ! — повторно напомни старото заптие на „страшния голѣмецъ“.

— Млъкъ, куче старо, по чехски каза *Прошекъ* и отиде да донесе нѣкакъвъ си подаръкъ на добритѣ си приятели. Подаръкътъ бѣше двѣ шишета „фина-конякъ“.

Звънецътъ издрънка, *Прошекъ* расцѣлува приятелитѣ си, трена полази по *Папазлийския* ридъ.

Отъ станцията *Папазлии* до Пловдивската станция, арестантитѣ ѣдохж любеници и пжпеши и пихж до насита „фина-конякъ“. Конвоя зема живо участие въ истрѣблението на любеницитѣ и коняка. Около 9 часа по турски, локомотива испъхтѣ и се спрѣ предь станцията *Пловдивъ*. Пловдивската аристокрация (бездѣлници, кокони и челебии) по обикновенному се растжпквахж предъ станцията и отъ „суетно“ любопитство зѣпахж у пристигнжлия тренъ. На пирона въ нѣколко реда стояхж „пансионеритѣ“ отъ *Радомировия пансионъ*. На чело пансионеритѣ стояхж ученицитѣ *Михаилъ Маджаровъ* и *Ст. Серафимовъ*, познайници по пансиона на *Звукаря*. Серафимовъ зѣпайки въ вагонитѣ забѣлѣжи, че въ единъ отъ тѣхъ, въ най-задния, се намира добрѣ познатия нему *Заимовъ*. Засмѣнъ и пжргавъ катъ лѣстовица, Серафимовъ се приближи до вагона и съ юношеска откровенность поздрави приятеля си съ добрѣ дошелъ; старото заптие се озжби на младия момъкъ, а на *Звукаря* заповѣда да се скрие на дъното на вагона. Червенъ, като божуръ, Серафи-

мовъ се завърнѫ при другаритѣ си и нѣщо пришепнѫ на *М. Маджарова.*

Пансионеритѣ си зашушукахѫ; *Маджаровъ* пришепнѫ нѣщо на Радомирова; той натъкнѫ пенснето си и наченѫ да се взира у вагона, гдѣто се предполагаше да се намира неговия бившъ „пансионеръ“. Караулния началникъ на станцията се приближи до вагона на арестантитѣ-учители и имъ заповѣда да излѣзатъ. Вниманието на публиката отведнъжъ бѣ насочено и приковано къмъ вагонъ № 505. Арестантитѣ весели, засмѣни, види се отъ Прошековия подаръкъ, слѣзохѫ отъ вагона и гордо послѣдвахѫ караулния началникъ. Публиката отвори пѫть на арестантитѣ, пансионеритѣ съ оплашени погледи изгледахѫ мѫченицитѣ на „свободата“. Талига отъ типътъ на „боклукъ-арабасѫ“ чакаше задъ станцията пасажеритѣ—арестанти. При намѣстването на арестантитѣ въ талигата, единъ отъ пансионеритѣ се приближи до *Звукаря* и му подаде рѫка; още дума не продумалъ, заптие нѣкое си го улови за ухото и му удари плѣсница по руменитѣ бузи. Въ талигата при арестантитѣ се намѣстихѫ и двамата заптии-конвойци. Талигата съ шумъ се затър каля къмъ „палатитѣ на „Генчъ-аа“. Арестантитѣ прекарахѫ по главната улица, която води отъ станцията къмъ конака. Жителитѣ на многолюднитѣ кафенета оставихѫ „таблата“ и „кончината“ и наскочихѫ на улицата да видѭтъ арестантитѣ и да разберѫтъ . . . какво да разберѫтъ? — Защо сѫ арестовани, отгдѣ ги каратъ? . . . кафенешко любопитство. Дюкянджиитѣ отъ Узунъ-Чаршия съ метли въ рѫцѣ и съ отворени уста гледахѫ весело говорѣщитѣ по между си арестанти. При „шадървана“ нѣколко наргелета къркорѣхѫ. Ага нѣкой си, види се отъ конашкитѣ кучета, спрѣ талигата и попита старото заптие, Али-аа, що за хора сѫ арестантитѣ,

— *Комити,* отъ Хасково ги караме за пловдивския затворъ — каза Али-аа, и хладнокръвно смръкнѫ нѣколко пѫти емфе.

— И този *гадъ* се развъди у нашата царщина! хайде, карайте ги: царщината за тѣхъ е зградила хапсанитѣ (затворитѣ) — каза агата и злобно изгледа *комититѣ.*

Талигата се спрѣ „предь палатитѣ на Генчъ-аа;“ приставъ нѣкой си посрѣщнѫ новитѣ гости на Пловдивската тъмница: Прочете записката на Хасковския каймакаминъ, да-

дена нему отъ Али-аа, изгледа отъ главата до петитѣ арестантитѣ и съ записката въ ржка отиде да търси градоначалника. Слѣдъ малко Пловдивския градоначалникъ — *заптие-бинбашиси* и *шкодренский арнаутинъ, цариградский въспитанникъ* се яви и любезно привѣтствува „новитѣ си гости".

— Кой по между ви се казва *Мирчо Поповъ?*

— Азъ — отговори *Аспарухъ.*

— А вий се казвате *Заимовъ,* нали?

— Да — отговори *Звукаря.*

— Приятно ми е, че се запознахме. Вие сте у мене на гости, молж, не се съкапѣте; отъ каквото се нуждаете, всѣкога къмъ мень лично се обръщайте! Приставе, освободѣте ржцѣтѣ на нашитѣ „нови приятели"! На господина *Попова* дайте № 3 стая, а на негова милость — № 4. Кажете на дежурнитѣ заптии да се отнасятъ почтително съ приятелитѣ! — бѣ заповѣдьта на градоначалника.

Градоначалника се ржкува съ „новитѣ си приятели" и пожела имъ добра почивка.

Аспарухъ се настани въ № 3 стая, а *Звукаря* въ № 4. Полюситѣ (стаитѣ за единочното заключение) бѣхж мръсни и пълни съ пловдивски тахтабици! . . .

(Слѣдва)

НОЩЬ.

Музата.

Поетъ, стани, вземи ти твойта лира!
Тѣзъ мисли мрачни, кои тебь на мира
Не те оставятъ — захвърли далече!
Дрънни ти струни гласни: време вече
Настà за пѣсни, радости сърдечни,
Настà веч' пролѣть с'птичи хоръ безпечни!
Поетъ, стани! — веч' всичко се пробужда —
Отъ мъртвото свѣта веч' нѣма нужда.
Схвани ти този чуденъ химнъ небесенъ
На общото природно възрожденье;
Стани! Азъ носѭ тебѣ вдъхновенье —
За всѣко творчество мотивъ чудесенъ!

Поетътъ.

О, кой ме вика? Тъй сладко кой зове ме
В' туй нощно, тихо и безмълвно време?
А, музо, ти л'си? Твоя гласъ божественъ
Ли мене буди в' този часъ тържественъ,
Въ тази нощь чаровна и прелѣстна?

Музата.

Поете, азъ съмъ музата небесна,
На тебь любима майка вдъхновенна,
Поете, ето в' цѣлата вселенна
Поезия и живость се разниса, —
Стани, стани ти, — що те тъй залиса?

Поетътъ.

О, музо мила, майко прелюбима,
О, съжели ме, молѭ, остави ме!
Убитъ съмъ ази: нѣма вече в' мене
За пѣсни чудни свѣтло вдъхновенье;
Угаснѫ в' мене този пламъ божественъ
И тази искра, що бѣ в' мень остала:
Отдавна неѭ тозъ развратъ общественъ
Ѭ изгаси... Ахъ, музо, да би знала
Какво отчаяние ме'й обвзело!
Не вѣрвамъ вече в' никой честно дѣло,
Посрѣди тазъ апатия всеобща,
Посрѣди тѣзъ користни идеали,
Посрѣди тазъ умраза ниска, обща
Къмъ тѣзъ що за народа би страдали!
О, музо мила, молѭ, остави ме, —
Не съмъ способенъ вече азъ да пѣѭ, —
Тазъ атмосфера мрачна съкруши ме, —
Нито пъкъ могѫ ядно да се смѣѭ
На тозъ отпадъкъ, а само да лѣѭ
Сълзи — това азъ могѫ, музо красна!

Музата.

Стани, поетъ, вземи ти лира гласна!
Божественйй пламъ в' тебь не е изгаснѫлъ:
Покритъ той временно' й билъ отъ съмнѣнье.
За да избухне силно, часъ настанѫлъ
Е вече, носѭ свѣтло вдъхновенье
Азъ тебѣ, поетъ, любимецъ мой привѣтенъ!
Тѣзъ струни сладкозвучни нагласи ти:
Въспѣй съ тѣхъ великото, доброто,
Въспѣй ти тържеството му надъ злото
И изсуши на плачующий сълзитѣ,
Всели надѣжда свѣтла у бѣдняка, —
И знай, че отъ тѣзи райски звуци всѣка
Душа ще да отдъхне съ надѣжда,
И знай, ще сторишь всѣкой да поглежда
Къмъ бѫдѫщето свѣтло и надѣждно!

Ти ще вселишь в' сърдцата имъ стрѣмленье
Кьмъ общо благо: — нищо тѣ небрѣжно
Не ще да правѭтъ; самоотверженье
И воля ти всели имъ въвъ сърдцата
За да достигнѫтъ идеала общий;
Усъвършенствуванье на душата—
Да се гнуси отъ злоби, кривди, страсти
Враждебни, — пречки за миръ на земята.
Но ти, поете, кат' че си в' съмнѣнье
За полза на твойтѣ пѣсни ясни?
Ти считашь твойтѣ трудове напрасни
Ти страдашь отъ туй свѣтло вдъхновенье?

Поетътъ.

Да, музо, страдамъ: разочерованье
Обзело ме' й за мойто назначенье:
Рѫководитель да съмъ съ смиренье
На хòрата въ благо начинанье.
Да пѣѭ — що? Предмѣтъ за пѣсни има,
Но полза отъ тозъ трудъ днесь да ли има?
О, музо, мойтѣ пѣсни скромни, тихи
В' кои сърдца тѣ отзивъ ще намѣрѭтъ?
Лукави, подли пѣсни тѣ не обичатъ,
С' кои нескромно тъйка се осмѣлятъ
Закона имъ могѫщь да не зачитатъ:
Спокойствие тѣлесно и душевно
И пълно наслаждение вседневно,
Приспиванье на разумъ и на съвѣсть...
О, мойтѣ пѣсни за тѣхъ ще сѫ ересъ!
Но, музо, за народа мойтѣ пѣсни
Ще сѫ тѣ непонятни неумѣстни:
Народа ощ' в' невѣжество живѣе,
Народа отъ неволи зли линѣе...
О, музо, страждущъ ази, съжели ме
Съ мойта скръбь безмълвна остави ме!
О, пригѫрни ме, майко, на прощенье,
О, музо мила, оплачи ти мене!

Музата

Поетъ, стани, иди между народа!

Махни, хвърли тѣзъ мисли, зли опасни!
Ти имашь срѣдство и отъ друга рода:
Вземи тозъ бичъ отъ шипове ужасни,
Тозъ бичъ е Ювиналовий бичъ чуденъ:
Пороцитѣ, неправдитѣ бичувай,
Роптанья, укори, мълви не чувай;
С' туй безсърдечностьта ще да премахнешь
И умственния сънъ ще да отмахнешь.
Поетъ, стани, иди между народа!
И радвай се, когато той се радва,
Плачи и ти, кога той злѣ ридае,
Учи го истината той да слѣдва,
Окуражавай го кога страдае,
Учи го къмъ доброто да напредва!

II.

Бѣше неотдавна. Младъ и невиненъ
Съ пламенность, с' вѣра в' доброто
Впустнѫхъ сеази в' трудъ мень непосиленъ —
В' борба с' разврата, подлостьта и злото.

И вѣрвахъ ази, че има ощ' остала
Баръ капка съвѣсть още въ човѣка,
Че още кривдата не е успѣла
Свѣта да влада наврѣдь и до вѣка:

И вѣрвахъ ази, — и моитѣ мечтанья
Рисувахѫ ми бѫдѫщето красно
Въ видъ чудесенъ, дишящъ с'обаянье
И азъ обикнѫхъ го горѣщо, страстно!

Уви, тазь вѣра искренна, горѣща
Що мень крѣпѣше съ незнайна сила,
Разби ѭ злото, кривдата зловѣща,
И мойта душа остнà унила...

София 1894 г. 7/v — *И. Веновъ*

ТЪРНОВО И ШИПКА

Юлий и Августь 1877 год.

Отъ Димитрий Анучинъ.

(Продължение.)

VIII.

Влизанието въ Шипка. — Посрѣщанието на стрѣлцитѣ. — Радецкий не е говорливъ. — Ранения Ринкевичъ. — Българитѣ бѣгачи. — Дрѣново. — Стрѣлцитѣ не отиватъ. — Каруцитѣ за уморенитѣ и за товарътъ. — Трудностьта да се върви по жегата.

Въ 4 часътъ утреньта на 10-ий августъ азъ бѣхъ вече у Радецкий. Азъ намѣрихъ генералътъ съвършенно готовъ. У него бѣше и М. И. Драгомировъ, дивизията на когото трѣбваше да извърви до сборния пунктъ още 14 километра, и, като пообѣдва тамъ, да върви слѣдъ стрѣлцитѣ. Скоро генералъ Радецкий сѣднѫ на коньтъ и малката му свита се опѫти отъ Св.-Петъръ, по пѫтьтъ къмъ Дрѣново, къмъ тоя пунктъ, гдѣто на тоя пѫть излизаше пѫтьтъ изъ Присово, мѣсторасположениего на стрѣлковата бригада. Въ самото начало на движението къмъ нашата група се присъединихѫ двѣ сотни казаци, и заедно съ тѣхъ ний пристигнѫхме къмъ кръстопѫтьтъ на пѫтищата малко по̀-рано отъ стрѣлцитѣ. Отъ тоя кръстопѫть се виждаше, какъ, като черна лента, се простираше бригадата изъ Присово. Слѣзохме отъ коньетѣ и сѣднѫхме на сѣнка — жегата бѣше чувствителна. По характерътъ си, Федоръ Федоровичъ Радецкий — человѣкъ вдаденъ въ работа — не бѣше говорливъ, та освѣнъ това минутитѣ, които проживѣвахме, не бѣхѫ за разговори. Ний седѣхме мълчишката, всѣкий вдаденъ въ тежкитѣ си мисли.

Най-послѣ стрѣлцитѣ почнѫхѫ да настигватъ. Радецкий и Дмитровский станѫхѫ отъ мѣстата си и, безъ да сѣдатъ на коньетѣ си, приближихѫ се до самия пѫть, за да посрѣщнѫтъ бригадата. Стрѣлцитѣ въ задбалканския походъ бѣхѫ привикнѫли да вървѭтъ съ такъвъ порядъкъ, щото всѣкий день се смѣняваше началния баталионъ. Тоя пѫть на чело бѣше 15-ия баталионъ. Стрѣлцитѣ вървѣхѫ тежко, малко развлечено; ли-

цата имъ бѣхѫ загорѣли, намръщени, и не гледахѫ весело. Не само накитливо, но и пълно еднообразие въ дрѣхитѣ имъ не се забѣлѣзваше. Войницитѣ бѣхѫ облѣчени съ ризи, но се съглеждахѫ и мундири, а нозетѣ на мнозина бѣхѫ обмотани съ нѣкакви си дрипи; тукъ, тамѣ се виждахѫ и царвули.

Подобенъ единъ изгледъ на стрѣлцитѣ ме порази, но ми пришепнѫхѫ, че още не сѫ се минѫли 24 часа откакто сѫ се върнѫли отъ трудния походъ къмъ Елена. Вчера ги бѣхѫ водили на една страна, и се оказа напусто, днесь ги водѭтъ на друга... трѣбва ли да се върви? Азъ съмъ съгласенъ, че слѣдъ безрезултатнитѣ и прибързани напредвания задъ балканитѣ, а послѣ и тукъ, стрѣлцитѣ, на които положително не се даваше да си отдъхнѫтъ, можахѫ да се тъй замислѭтъ...

Но ето първий баталионъ приближава къмъ самия корпусенъ командирь. Па, мислѭ си, тѣ сега ще се поиспѫчѫтъ, ще се пооборѭтъ... Не би: стрѣлцитѣ както преди си вървяхѫ вяло. Гледайки тѣзи измѫчени и неспретнѫто облѣчени хòра, азъ не можахъ да повѣрвамъ: тѣхъ сѫщитѣ стрѣлци ли азъ виждамъ, на които славата гърмѣше вече въ армията?

— Здорово, стрѣлци! — каза Радецкий ниско, но съвсѣмъ ясно и почти въ упоръ на главното отдѣление на баталиона.

Въ отговоръ на поздравлението на началника се чу не обикновенния веселъ, енергический викъ: „здравіе желаемъ вашому превосходительству“, а нѣщо нестройно и неважно, нѣколко гласове въ преднитѣ редове изрекохѫ тая привична фраза, по лошо ги поддържахѫ другитѣ редове, и отговорътъ едвамъ се протегнѫ до опашката на баталионътъ.

Мене като да ме накруса отъ непривичка. А Радецкий спокойно гледаше на минуващитѣ роти и въ нищо не се съмнѣваше; той знаеше войницитѣ си и чувствуваше, че не е дошла минутата на одушевението, и че край него минуватъ не хладнокръвни, а само физически отпаднѫли хòра И той, безъ да бърза и безъ да се вълнува, имъ дойде на помощь.

— Като юнаци вървите вий, стрѣлци! — обърнѫ се той къмъ тѣхъ съ одобрѣние, и съ това даде възможность щото срѣдата и опашката на баталионътъ, ако тъй сѫщо пакъ не съгласено, но пò-високо да отговарятъ; „Рады стараться, ваше превосходителство“.

Втория баталионъ минѫ при сѫщитѣ тия условия. Сѫщото тежко настроение на войницитѣ, сѫщото обращание къмъ тѣхъ отъ страна на Радецкий: „здорово стрѣлци“ и— „като юнаци вървите вий стрѣлци“.

Седяйки до край пѫтьтъ, редомъ съ М. И. Драгомирова, азъ му забѣлѣзахъ, че, струва ми се, Федоръ Федоровичъ и съ войницитѣ тъй сѫщо не е приказливъ, както изобщо и въ обществото.

— Да, това си е истина, не е приказливъ, но сумѣва,

когато е нужно, да ги увлече съ примѣрътъ си. Не приказва, но работи. Ето помнѣте ми думата, ако ний се измжкнемъ изъ сегашнитѣ тежки обстоятелства, то за всичко ще сме длъжни на тоя святъ человѣкъ. Повѣрвайте, че той лично самъ, даже въпреки указанията, се рѣши да не отиде къмъ Елена съ всичкитѣ войски, а постави стрѣлцитѣ на половината пжть къмъ Шипка и проводи тамъ брянския полкъ. Това е истинска негова заслуга! Само да даде Богъ, щото да можемъ да пристигнеме навреме.

Като изминжхж и четиритѣ баталиона, ний сѣднжхме на коньетѣ си и побързахме да надпреваримъ бригадата. Войницитѣ между това бѣхж вече успѣли да махнжтъ отъ себе несъотвѣтственното настроение, разговаряхж се съ гласъ, дѣйствително вървѣхж като юнаци. Намъ нито еднъжъ не ни станж нужда да спираме коньетѣ си — стрѣлцитѣ не оставахж надирѣ. При всичко че бѣше още рано, жегата бѣше станжла твърдѣ силна; жедностьта се усилваше. На всѣкждѣ по край пжтьтъ имаше вода, и войницитѣ бѣгахж да пиѭтъ, ту при единъ изворъ, ту при другий. Българитѣ, които стояхж по пжтьтъ, до вратата на кжщитѣ си, подавахж вода на желающитѣ съ стомни, ведрици и кàни. Напусто ги придумвахж да не пиѭтъ, — неохотно слушахж.

Въ 9 часътъ утреньта, като изминжхме около 10 километра отъ Св. Петъръ, ний направихме почивка, струва ми се, въ селото Ганчовци. Отрядътъ се отби отъ пжтьтъ и се разположи на трѣвата, а началството на отрядътъ се расположи въ дворътъ на единъ българинъ, който бързаше да ни нагости съ виното си. „Вино може да се пие, не вреди", казвахж офицеритѣ. Азъ го куснжхъ, но виното, което българинътъ ни даваше, се оказа невъзможно гадко. Пийнжхъ си отъ своето си изъ походната фляжка — то бѣше топло; отъ двѣ три глътки почнж да ми се подига и да ме боли подъ лъжичката; трѣбваше да се отиде въ съсѣдната кръчмица, която бѣше край пжтьтъ, гдѣто се правѣше турско кафе, варено заедно съ гжстото. Мнозина пихж съ удоволствие; а азъ не можахъ да си допиѭ чашката, колкото и да бѣше малка.

Най-послѣ, настана сжщинската жега; отъ 11 ч. жегата достигнж до 38° и все се увеличаваше; нѣмаше никаква възможность да се опазишь отъ неѭ, и намѣсто да си отпочинжтъ всички като да бѣхж се нѣкакъ раскиснжли, особенно тия, които неумѣренно пихж вода. Още преди да се спремъ за почивка имаше уморени, преимущественно отъ войницитѣ, които бѣхж постжпали изъ запасътъ, а сега ставаше ясно, че не ще можемъ нататъкъ да пжтуваме тъй добрѣ, както до тукъ и едва ли преди смъркване ще се домжкнемъ до Габрово, тъй като трѣбваше да обѣдваме въ Дрѣново, гдѣто бѣхж проводени парнитѣ кухни на стрѣлцитѣ. Кухнитѣ вървѣхж напредъ и въ сжщото време готвѣхж храната, но за

нея малцина мислѣхѫ: не гладъ се осѣщаше, а жедность мѫчеше хората . Въ времето на тоя ни прѣвъ привалъ, ний съгледахме една лазаретна фура, новъ образецъ която се приближаваше изъ гората къмъ насъ и предъ нея ѣздѣше единъ кирасирский офицеръ. Той бѣше поручикъ Ильинъ (?) отъ гатчинския полкъ, който придружаваше ранения началникъ отъ штаба на българското опълчение, подполковникътъ отъ генералния щабъ Ринкевичъ. Генералъ Радецкий станѫ, опѫти се самъ напредь и се разговори съ Ильина и Ринкевича. Въ време на атакитѣ на 8 и 9 числа ний изгубихме на Шипка по̀-вече отъ 300 души; въ това число е раненъ и князь Вяземский, командирътъ на българската бригада. Турцитѣ напирали силно, и, споредъ казванието на Ринкевича, положението било грозно; той даже казалъ, че едва ли ще сваримъ. Свѣденията бѣхѫ тѫжни. Нѣмаше защо да се задържва каруцата, и генералъ Радецкий, заповѣда да каратъ, като каза на Ильина, щото да се въздържва да расправя работата—не трѣбова да се смущаватъ съ невесели извѣстия. Но, както казва пословицата, шилото се въ торба не укрива, и като станѫхме отъ привалътъ, нашия отрядъ знаеше вече, че работата на Шипка отива злѣ.

Пѫтьтъ почнѫ да става стръменъ въ гората; вървѣше на зигзаги; ту далече се виждаше напредѣ ни, ту се откриваше изгледъ назадь и се видѣше едва ли не цѣлия отрядъ, който се бѣше распрострѣлъ. Задъ една отъ тия криволици намъ ни се представихѫ нѣкакви си кервани, които се бѣхѫ настанили отъ двѣтѣ страни на пѫтьтъ. Натрупанитѣ съ разни покѫщнини кола стояхѫ задомъ къмъ пѫтьтъ; около тѣхъ, подъ платняни завѣси, прикрѣпени о впрѣгалото или на побити въ земята прѫтове, се трупахѫ хо̀ра! още по̀-нататъкъ — масса коля и волове. Виждахѫ се около нѣколко десятки кола и съ хиляди хо̀ра. Какво е това? Тѣ бѣхѫ български бѣгачи изъ отвѫдь Балканътъ. Изгонени изъ роднитѣ си пепелища, тѣ се бѣхѫ примѫкнѫли тъй близо до Търново и рѣшително бѣхѫ задръстили всичкитѣ околности. Мнозинството отъ тѣхъ бѣхѫ пѣша, само малцина бѣхѫ успѣли да запазятъ колата си, и воловетѣ си или коньтѣ си.

Срѣщнѫхѫ се двѣ течения; мѣстното население, което бѣше напуснѫло югъ, идѣше къмъ сѣверъ, щото подъ нашето крило да се укрие отъ лютитѣ турци; русскитѣ войски се стремѣхѫ на югъ, бързайки да предвардятъ да не би врагътъ да насили и завладѣе проходитѣ и да не му дозволятъ щото на раменѣтѣ на туземцитѣ да се промѫкне презъ Балканътъ. Българитѣ, като виждахѫ, че ний не напущаме Шипка, че войска отива да я брани, смѣтахѫ се за спасени и безусловно вѣрвахѫ въ нашата сила. Щомъ се приближавахме къмъ становищата на бѣгачитѣ, всичкото възрастно население колѣничеше и струваше поклони до земята. „Много здравие,

много щастие!“ твърдѣхѫ женитѣ съ ридания, като ни гледахѫ. Всичкитѣ мѫжье бѣхѫ гологлави. Не малкома мѫжье, жени и дѣца бѣхѫ съ превързани рани. Тѣ бѣхѫ жертва на турскитѣ звѣрства. Картината бѣше потресающа. И, съ малки прекѫсвания, тя се простираше, като поразяваше съ грозното си еднообразие, до самото Габрово и малко по̀-нататъкъ. Ако тия бѣгачи, натрупани въ такова грамадно число, при движението на войскитѣ на напредь да дѣйствувахѫ на тѣхнитѣ нерви и да възбуждахѫ омраза противъ заклѣтитѣ тѣхни притѣснители, то съвсѣмъ не това значение бихѫ получили тѣ при отстѫпвание. Една най-малка причина бѣше достатъчна, за да произведе паника, да смѣсе всичко въ една хаотическа тълпа и да загради пѫтьтъ на войскитѣ. Всѣка една крачка на напредь представляваше тая страна на работата все по̀-явна. Ний отворихме дума по тоя въпросъ. Рѣши се, въ всѣкий случай, да се отстранѭтъ тия бѣгачи отъ главния пѫть на страна, ако не могѫтъ да се зематъ мѣрки за по̀-скорото имъ заминувание на напредь. Тъй или иначе, но пѫтьтъ трѣбваше да се очисти.

Въ петь часътъ отрядътъ пристигаше къмъ хубавия градецъ Дрѣново. Азъ отидохъ напредь, за да се распоредѭ отрано за приготвянието на кола. Като пристигнѫхъ въ кѫщата на единъ отъ мѣстнитѣ почтенни лица, азъ намѣрихъ тамъ помощника на габровския окрѫженъ началнникъ, поручика отъ стрѣлцитѣ на императорската фамилия Кутеповъ. Той ми съобщи не малко подробности за Шипка. Колонадата тамъ не се е прекѫсвала; надъ проходътъ постоянно се носѭтъ кѫлба отъ пушекъ и блѣскатъ залповетѣ на гърмежитѣ. Българитѣ носѭтъ на гората вода, помагатъ да отнасятъ раненитѣ. Въ самия градъ имаше голѣми страхове, но нѣмаше паника, и началникътъ на окрѫга, Масловъ, правѣше всичко, за да ободри населението. На площадитѣ свири военна музика. Бѣгачитѣ въ такова сѫщо число седѭтъ при пѫтьтъ до самото Габрово, а слѣдъ Габровото тѣ бѣхѫ вече по̀-малко. Тия групи бѣгачи добрѣ сѫ извѣстни на нашитѣ офицери и споредъ думитѣ на Кутепова, въ случай на нужда, възможно ще е съ време да се отдалечѫтъ бѣгачитѣ за да се отвори пѫтьтъ.

Дрѣновото даде всичко 60 кола*), но и това не бѣше малко, а главното, не бѣше излишно подпомагание. Въ това време, до като пияхъ чай и се разговаряхъ съ Кутепова, отрядътъ измина Дрѣново и се расположи на бивакъ предъ градецътъ, въ едно извънредно живописно мѣсто, около своитѣ си кухни. Като минувахѫ презъ градътъ на всѣкѫдѣ, на всѣка улица, намирахъ присѣднѫли войници; личеше си, че тѣ

*) Времето бѣше работно и всичкитѣ впрегатни животни бѣхѫ изъ горитѣ, по нивята, распръснѫти на малки участъци и на далечни отъ градецътъ разстояния.

съвсѣмъ бѣхѫ отпаднѫли. Азъ ги посочвахъ на мѣстнитѣ чорбаджии, които вървѣхѫ съ мене, и заповѣдвахъ непремѣнно да ги прибиратъ, расхладятъ, нахранятъ, ако е нужно, и да ги доставятъ въ отрядътъ въ Габрово. Порѫча се на поручика Кутенова да наблюдава за испълнение на това.

Азъ намѣрихъ отрядътъ въ плачевно положение. Множинството отъ хората лежахѫ простръни; никой не отиваше къмъ казанитѣ, и едва ли не станѫ нужда да се излѣе приготвената гозба. Нѣкои отъ войницитѣ се кѫпѣхѫ или, повѣрно, се мияхѫ въ плитката планинска рѣчка. Жегата все още бѣше до толкова чувствителна, щото хората, уморени отъ угреньта, не можахѫ да дойдѫтъ на себе си. До Габрово оставаше още 15 километра. Неволно възникваше въпросътъ — отрядътъ да ли ще може да достигне до Габрово, или ще остане да нощува тукъ. Но все пакъ се рѣши, да се става, и отрядътъ тръгнѫ пакъ по сѫщия порядъкъ. Напредь вървѣше Радецкий съ свитата си, слѣдъ него войската, а отстранитѣ, като на шпалери отъ едната или отъ другата страна, а гдѣто мѣстото позволяваше и отъ двѣтѣ страни—стояхѫ бѣгачи. Сѫщитѣ ридания, сѫщитѣ молби и благословявания. Като изминѫхъ нѣколко километра, азъ съгледахъ служащия при гражданското управление младъ българинъ Узуновъ, доста извѣстенъ литераторъ. Той се мѫчеше да се промѫкне до отрядътъ презъ тълпитѣ бѣгачи. Азъ го повикахъ при себе си и се научихъ отъ него, че него го е испроводилъ при отрядътъ началникътъ Масловъ за да дава помощь на войскитѣ. Азъ се посъвѣтвахъ съ него за задиганието колата отъ бѣгачитѣ; той призна това за възможно. Тогава отидохъ при Радецкий и изново му предложихъ да разрѣши на войскитѣ да вземѫтъ кола за превозвание поне на орѫжията и отпаднѫлитѣ войници. Тоя пѫть Федоръ Федоровичъ не възрази; безъ да се обърне къмъ мене и все гледайки напредь, той съ навеждание глава даде си съгласието. Личеше си че и той бѣше почнѫлъ да се замисля. Азъ порѫчахъ на Узунова да доложи на генерала Цвѣцинский за разрѣшението да се взематъ кола отъ бѣгачитѣ и да се помогне въ тая работа. Съгласихѫ се да вземѫтъ по нѣколко кола на рота. Азъ самъ видѣхъ, какъ безропотно се покорявахѫ българитѣ на приказанието. Незабавно смъквахѫ изъ колата си всичкия товаръ върху земята и отивахѫ да впрѣгатъ воловетѣ.

Скоро слѣдъ това ѣздящия редомъ съ мене Радецкий ме попита, защо азъ вървя редомъ съ отрядътъ? Азъ му отговорихъ, че предвиждамъ възможность да бѫдѫ полезенъ на войскитѣ му, но че и безъ това бихъ тръгнѫлъ съ тѣхъ, за да докажѫ, че не съмъ мислилъ никакъ да го оставя, както той се е изразилъ, въ тежка минута. „Но това го казахъ азъ току тъй, безъ всѣкаква умисъль“, — каза Радецкий. — „А азъ съмъ твърдѣ доволенъ, че се случи тъй; ако да не бѣ-

хте се вий обърнѫли къмъ мене съ своя си коравъ въпросъ, азъ бихъ билъ лишенъ отъ случая да се научѫ, що за Шипка е това, а сега ето че ѭ виждамъ“.

Съ настѫпванието на вечерьта, хората се съживихѫ и отрядътъ си въздъхнѫ свободно. Въ Габрово пристигнѫхме кѫсно презъ вечерьта и се спрѣхме на бивакъ, на лѣво отъ пѫтьтъ, преди да доближимъ градътъ. На генерала Радецкий бѣше приготвена квартира въ градътъ, но той съ штабътъ позакуснѫ само въ една гостилница и нощува въ бивакътъ. На утреньта искахѫ да тръгнѫтъ на пѫть въ 5 часътъ. Азъ се спрѣхъ у Маслова и влѣзохъ въ квартирата му въ 8 часътъ вечерьта.

Пѫтьтъ отъ Търново до Габрово за всѣкога ще остане въ памятьта ми. Азъ се самолично убѣдихъ, колко е трудно за хората да се борѭтъ съ жежкитѣ лѫчи на жегата. Человѣкъ подъ горѣщитѣ лѫчи на слънцето се облива съ потъ, едва диша съ пресъхнѫлото си гърло и безкрайно се мѫчи отъ жажда. Той е готовъ да излѣе въ себе си цѣли потоци вода, а тѣ само ще му надуѭтъ стомахътъ и окончателно ще подкосѭтъ силитѣ му, безъ да утолѭтъ жадностьта му. Щастливи сѫ тия, които могѫтъ да се сдържаватъ да не пиѭтъ вода; тѣ още могѫтъ да се влачѫтъ напредь и презъ вечерната хладнинка бърже се поправятъ; а ония, които тичѫтъ наоколо, да търсѭтъ вода, окончателно си изгубватъ силитѣ и падатъ покрай пѫтя. За щастие не се случихѫ слънчеви удари съ стрѣлковата бригада; а въ брагадата на 14-та дивизия, която вървѣше подирь насъ, имаше до 20 случая и, струва ми се, до шестина съ смъртенъ исходъ.

IX.

Нощуванието въ Габрово. — Преданието. — Пристиганието на Паренсова. — Бивакътъ на стрѣлцитѣ. — Пристиганието на Дерожинский изъ Шипка. — Срѣщата съ полковника Депрерадовича. — Послѣднитѣ извѣстия отъ Столѣтова. — Дигатъ стрѣлцитѣ. — Разговорътъ съ генерала Кренке.

Като се дотътрихъ до Габрово, азъ бѣхъ до толкова уморенъ, щото се отказахъ отъ всѣкакви чаеве и вечери и на часътъ си легнѫхъ да спѭ, безъ да се съблекѫ, изухъ си само ботушитѣ. Сънъ ми не идваше, а отъ кога азъ и не мислѣхъ вече за него, когато чухъ гласове, които идѣхѫ изъ съсѣдната стая. Оказа се, че отъ Шипка се върнѫлъ полковникътъ отъ генералния штабъ Паренсовъ. Той ходилъ тамъ съ нѣколко линейни казаци подъ командата на сотника Верещагина, за да води преговори съ Дерожинский и Столѣтова отъ името на генералитѣ князь Имеретинский и Скобелевъ 2-ий, който бѣше съ 2-та пѣхотна дивизия въ Севлиево. Ка-

то се върнѫлъ отъ позицията, Паренсовъ ходилъ вече при Радецкий и наминѫлъ при Маслова, у когото и останѫлъ да нощува. Азъ станѫхъ на часътъ и отидохъ при Паренсова, гдѣто се разговаряхме до тръгванието ни сутреньта. Той съобщи, че положението ни на Шипка е отчаенно, турцитѣ налитали отъ всички страни, като се стрѣмѣли да пресѣкѫтъ габровския пѫть, за да заобиколѭтъ окончателно отрядътъ ни и да не му допуснѫтъ никакво подпомагание. Но все пакъ, имало възможность да се удари на турцитѣ отъ тилътъ, като се мине Балканътъ малко откъмъ западъ, презъ Иметлийския проходъ*). Но за това би трѣбвало изново да се предприеме другъ задбалканский походъ имайки се предъ видъ Сюлейманъ паша. Да се направи това заобикаление можеше само съ войскитѣ на 2-та пѣхотна дивизия; но какъ можеше тя да се вземе изъ Севлиево, когато Ловечъ бѣше занятъ отъ Турцитѣ, и тѣ отъ тя страна заплашвахѫ Търново?

Слѣдъ заминуванието на Паренсова, азъ малко нѣщо позаспахъ, но още преди зора ме събудихѫ. На Шипка изново се бѣше почнѫла канонадата. Отъ балконътъ на кѫщата, въ която бѣхъ слѣзълъ, ясно се виждаше Шипка. Появяванието кѫлба димъ отъ артиллерийскитѣ топове на самата Шипка се посрѣщнѫ отъ насъ съ радость — ще рече, нашитѣ не сѫ си изстрѣлили всички гранати и могѫтъ да се борѭтъ съ турцитѣ. Послѣ всѣко стрѣлвание на нѣкой топъ се виждаше огънь и кѫлбо пушекъ, който се провлачаше къмъ истокъ по посока на планината Бердекъ. Събралитѣ се при Маслова почтенни габровски жители запознахѫ ме съ положението, както на самия Шипчанский проходъ, тъй и съ съсѣднитѣ съ него проходи. Изобщо се оказа, че Балканътъ е проходимъ на много мѣста. При тогавашнитѣ обстоятелства това свѣдение не бѣше отъ приятнитѣ. Очевидно, турцитѣ знаяхѫ за тия проходи много по̀-добрѣ отъ насъ и можахѫ да се въсползуватъ отъ тѣхъ при атаката на Шипка за нейното заобикаляние.

Пакъ тогава се научихъ и нѣкои подробности за Габрово, тоя добъръ градецъ, расположенъ на Янтра въ самитѣ го̀ри и който бѣше станѫлъ центръ на умственния животъ на сѣверна България. Габровото бѣше населено съ чисто българско население. Преданието казва, че скоро слѣдъ превземанието на страната, когато турцитѣ още не били успѣли да се разселѭтъ по цѣла България, на габровския каймакаминъ му се родило дѣте. Други семейни турци въ градътъ нѣмало още. Българитѣ почнѫли да си говорѭтъ помежду си, че за това турченце Габрово не е чуздо мѣсто, а отечество, и ако се появѭтъ много такива мюсюлмани, то въ интересътъ на

---

*) Презъ Иметлии преминѫ Скобеловъ 2-ий на 27-ий декемврий, а на 28-ий турската армия се предаде на Радецкий.

градътъ ще почнжтъ да се намѣстатъ и тѣ, тия тука родени изъ омразнитѣ побѣдители. Старейшинитѣ се поразговорили помежду си и рѣшили, че това не трѣбова да се допуща. Къмъ назначеното отрано време всичкитѣ жители, които биле съсѣди на каймакамина, излѣзли отъ кжщитѣ си, и омразната кжща на каймакамина била подпалена нощѣсь отъ всички страни. И новородения габровецъ, и всичкитѣ турци, които сж биле тамъ, загинжли въ пламъцитѣ. Такава постжпка на габровцитѣ не имъ е навлѣкла отмъщението отъ турцитѣ, но е възбудила въ тѣхъ такъвъ страхъ къмъ негостоприемния градъ, щото слѣдъ това вече никой турчинъ не се заселвалъ въ него. Такова чисто българско гнѣздо го намѣрихме ний и въ 1877 година, — такова, безъ съмнѣние, ще си остане то и за напредь. При всичката тая лоша слава, градътъ не впаднжлъ въ немилость, но султанитѣ сж го дарѣли. Тъй Абдулъ-Меджидъ на своя смѣтка е съградилъ въ него единъ прекрасенъ камъченъ мостъ презъ Янтра, за което свидѣтелствува и туреената на мостътъ дъска съ турский и българский надписи. Въ сжщото положение е билъ и градецътъ Елена предь Хаинкйовския проходъ, но тамъ българитѣ не горѣли турцитѣ, а богаташитѣ сж се откупували съ парй. Изобщо трѣбова да се каже, че жителитѣ на селата по равнинитѣ безусловно сж се подчинили на турцитѣ, а гражданитѣ много по-вече сж запазили независимостьта си, и жителитѣ по планинитѣ до най-послѣдне време испровождахж хайдуци и разни разбойници, които смѣло грабѣхж всичко, което бѣше турско, и само къмъ българския имотъ тѣ не се досѣгахж. Заради това се смѣтало за почетно да бжде человѣкъ хайдукъ, и за тѣхнитѣ подвизи се съчинявали народни пѣсни. Казватъ, че въ планинскитѣ гжсти усои имало такива села, които никога не сж плащали давнина на турцитѣ, и тѣхъ не сж ги задирвали.

Около петь часътъ утреньта коньтъ ми биде осѣдланъ, и азъ се приготвихъ да потеглж на пжть, като очаквахъ, че хж-хж ще се появи началото на колоната. Но всичко бѣше тихо. Времето се минуваше, а отрядътъ все не се задаваше, и азъ заповѣдахъ да разсѣдлаѭтъ коня, защото всѣкога имаше време да се догони колоната. Да не бѣше необходимостьта да се разговоримъ съ началникътъ на окржга Маслова за разнитѣ условия за установяванието въ страната нашето гражданско управление, чаканието би било твърдѣ утегчително.

Часътъ бѣше вече 9 сутреньта, и азъ, като не дочакахъ войскитѣ, проводихъ единъ казакъ да се научи, какво правѭтъ въ отрядътъ. Скоро той се върнж назадь, като каза, че е срѣщнжлъ другъ единъ казакъ, който току що се върнжлъ отъ бивакътъ на отряда — стрѣлцитѣ още не сж биле станжли. Това ме силно заинтересува, и азъ, въ 9 часътъ, като искахъ да се научж, каква е работата, опжтихъ се къмъ бивакътъ. Цѣлия лагеръ спѣше джлбокъ сънъ, само тукъ

тамѣ се виждахѫ станѫли войници. Генералитѣ Радецкий, Драгомировъ и Дмитровский бѣхѫ вече станѫли и се разговаряхѫ съ единъ непознатъ менѣ генералъ. Той бѣше командирътъ на 2-та бригада отъ 9-та пѣхотна дивизия, генералъ-майоръ Дерожинский, който командуваше войскитѣ въ Шипка. Той бѣше дошълъ самъ отъ проходътъ да каже за подновилитѣ се атаки и да убѣди Радецкий да върви по̀-бърже. Отговорътъ бѣше на лице: стрѣлцитѣ, които толкова се очаквахѫ на Шипка, лежехѫ като лешове отъ уморявание. Главата на колоната пристигнѫ въ Габрово въ десеть часътъ вечерьта, но баталионитѣ се бѣхѫ протегнѫли твърдѣ много, и цѣла нощь, пѣшкомъ и съ кола, пристигвахѫ уморенитѣ. Деньтъ 9-ий Августъ бѣше тъй сѫщо тежъкъ и до толкова бѣше изнурилъ войницитѣ, щото даже и тия, които снощи бѣхѫ пристигнѫли до Габрово най-рано отъ всички, още не бѣхѫ дошле на себе си. „Какъ ще ги дигнешь? — казваше Радецкий: — сами виждате че тѣ не мислѭтъ да ставатъ; а това е вѣренъ признакъ, че уморяванието ги наддилѣва“.

За незабавно потеглювание на пѫть не можеше и да се мисли, па искахѫ още да дочакатъ пристиганието на бригадата отъ 14-та пѣх. дивизия, щото, като опѫтѭтъ срѣлцитѣ направо на Шипка, да пуснѫтъ пѣхотнитѣ полкове — налѣво, на Бердекъ, който командуваше нашата позиция, или гдѣто се окаже за по̀-добрѣ. Да занесе извѣстия на Шипка за движението на Радецкий, презъ нощьта ходи капитанътъ отъ генералния штабъ Малцовъ, а рано утреньта — ординарецътъ Лукашевъ (отъ гатчинския кирасирский полкъ); той бѣше длъженъ и да съобщи на началника, който бранѣше Шипка, печалната вѣсть за невъзможностьта на отрядътъ да излѣзе изъ Габрово по̀-рано отъ петь часътъ вечерьта.

Като научихъ всички тия подробности и като се поразговорихъ още за едно-друго, азъ си отидохъ обратно въ градътъ. Заедно съ мене се отправи и генералъ Дерожинский. До като нашитѣ коньe тихо си стѫпвахѫ по изринатитѣ улици на Габрово, генералътъ ми разсказва за тежкото положение на отрядътъ въ Шипка. Всичко, което можеше да се дръпне тамъ—било дръпнѫто. Вчера сѫ пристигнѫли изъ Габрово една казашка батарея и Брянския полкъ, който, безъ да влѣзе още въ сражение, а само до като върви, до първото си спиране изгубилъ до сто души убити и ранени — до такава степень нашата позиция, по всичкото си пространство, се обстрѣлвала отъ турцитѣ. До като е занемвалъ отъ истокъ високата позиция на Берджкель, неприятеля се спуснѫлъ въ низкитѣ мѣста и отъ къмъ двѣтѣ страни излѣзълъ напредь, като се стараялъ да се приближи до Габровския пѫть, по който само можеше да приближи помощь. За да не бѫдѫтъ заобиколени отъ къмъ тилътъ, станѫло нужда да занемѫтъ зад-

нитѣ, най-близки къмъ Габрово батареи, които въ началото на атакитѣ стояли пусти. Тамъ завели една отъ дружинитѣ и по нѣколко роти отъ орловския и брянския полкове. И на тия тилови позиции сѫ се сипвали вече наприятелскитѣ гюллета, но пѣхотата му е била още далече отъ тѣхъ, и послѣдното това обстоятелство е давало възможность да се има надѣжда че ще може на време да се получи помощь . . . Отъ минута на минута патронитѣ и гюллета се привършвахѫ . . . Войската отдавна вече не бѣше ѣла нищо и не можеше да си утоли жеждата — пѫтекитѣ къмъ чошмитѣ се обстрѣлвахѫ, и буквално всѣка глътка вода костуваше человѣчески жертви. Имаше надъ какво да се замисли человѣкъ!

Като приближимме къмъ мостътъ презъ Янтра, гдѣто трѣбваше да се раздѣлимъ (Дерожинский бѣше слѣзълъ въ една кѫща, която бѣше на другия брѣгъ), попаднѫ се насрѣща ни причисления при българското опълчение полковникъ Депрерадовичъ. Той издаде своитѣ въспоминания за войната презъ 1877—1878 год., и азъ ще си позволѭ да опишѫ нашата срѣща и неговия докладъ до Радецкий — споредъ неговитѣ слова*).

„Часътъ въ 10 влѣзохъ въ Габрово. Цѣлия градъ слисанъ. Жителитѣ се трупатъ и сновѫтъ по улицитѣ съ загрижени лица; мнозина се махватъ. Като порѫчахъ на Ханга да ме почака въ ханътъ, отидохъ да търсѭ генералъ Радецкий, който бѣше спрѣлъ войската си единъ и половина километръ вънъ отъ градътъ. При мостътъ на Янтра срѣщнѫхъ цѣла кавалкада: генерала Дерожинский въ безукоризненно бѣли рѫкавици, генерала Анучина (отъ генералния щабъ, на служба по гражданското вѣдомство) и полковника Соболева.

„— Какъ е, полковниче, какъ отива тамъ работата? — обърнѫ сѐ къмъ мене Дерожинский.

„— Па не добрѣ, ваше п-ство; атакуватъ и заграждатъ позициитѣ отъ всички страни! Генералъ Столѣтовъ ме проводи до корпусния командиръ да доложѫ, че безъ подкрѣпления не ще може да утрае!

„— Азъ вече доложихъ лично за всичко: — подкрѣпленията идѫтъ; и впрочемъ, идѣте.

„— А пѫтьтъ къмъ Габрово още не ли е пресѣченъ? попита ме Анучинъ.

„Азъ успокоихъ негово п-ство и тръгнѫхъ нататъкъ. Единъ километръ отъ градътъ срѣщнѫхъ стрѣлковата бригада. На чело на 1-я баталионъ, редомъ съ командирътъ, ѣзди на конь нашия Яновичъ (вторий ординарецъ, проводенъ отъ Столѣтова). Ставката на генерала Радецкий и бивакътъ

---

*) Изъ въспоминанията за русско-турската война презъ 1877—1878 г. г. отъ бившия командиръ на 1-та бригада на българското опълчение полковника Депрерадовича. Спб. 1889 г. стр. 179. (Преведена е и на български, Заб. пр).

на щабътъ му бѣше близу до мѣстото гдѣто се срѣщнѫхме съ стрѣлцитѣ до самия пѫть; той ги пропущаше край себе си и се поздравяваше съ баталионътъ пластуни. Като слѣзохъ отъ коньтъ си и хвърлихъ водилата на казакътъ, азъ се приближихъ къмъ ген. Радецкий и му предадохъ донесението отъ Столѣтова.

„— Та що, нима е толкова лошо? — обърнѫ се къмъ мене Радецкий.

„— Злѣ е, ваше п ство! Третий день е отъ както никой почти нищо не е ѣлъ, патронитѣ сѫ на свършвание, турцитѣ ни заобикалятъ отъ всички страни.

„—Подкрѣпленията сѫ вече на пѫть!—отговори Радецкий. — А какъ, до вечерьта ще можете ли да се удържите?

„— Готовъ съмъ да се обзаложѫ, че ще се удържимъ, ваше п-ство, — отговорихъ азъ на генералътъ.

„— Е, тогава вървѣте си обратно и доложете на генерала Столѣтова, че стрѣлцитѣ идѫтъ, а слѣдъ тѣхъ и азъ съ своя щабъ“ ...

Пò-горѣ азъ казахъ, че Радецкий се готвѣше да дочака пристиганието на бригадата отъ 14-та пѣхотна дивизия и да потегли на пѫть слѣдъ като спадне жегата. Но, слѣдъ нашето тръгване, дотърча отъ Шипка ординарецътъ на Столѣтова — Якимовичъ (?), съ настоятелна молба за най-бърза помощь. Това ново прибѣгвание за помощь отъ страна на генерала Столѣтова принуди Радецкий да потегли на пѫть незабавно. Не се искаше много време да се наредѭтъ колонитѣ. Войницитѣ спѣхѫ облѣчени, безъ палатки. Удари барабанътъ, скочихѫ на крака, прекръстихѫ се, взехѫ си пушкитѣ и тръгнѫхѫ да маршируватъ, както преди. За обозитѣ нѣмаше що да се мисли — отивахѫ право къмъ мѣстото на боя... Бѣше 11 ч. утреньта.

Колонната минѫла презъ мостътъ не покрай моята квартира, а отъ другата страна и ето защо до едно време азъ не знаяхъ за потеглянието ѝ на пѫть, и азъ трѣбваше да ѭ догонвамъ. Азъ потеглихъ отъ Маслова въ два часътъ, и можахъ да настигнѫ стрѣлцитѣ още на равното мѣсто, преди да се отдѣли надѣсно отъ пѫтьтъ на Зелено-Дърво и още преди да почне да се качва по стръмнината на Шипчанския проходъ.

Малко нѣщо преди да стигнѫ до това мѣсто, азъ срѣщнѫхъ генералъ Кренке, който бѣше въ една каруца съ инжинерния офицеръ Иванова. Стария сапйоренъ офицеръ, генералъ Б. В. Кренке състоеше по особни порѫчения при главнокомандующия и въ послѣдне време правѣше пѫтьтъ презъ Шипчанския проходъ, а нему станѫло нужда и да му се възложи да тури въ порядъкъ и нѣкои отъ преднитѣ батареи, т. е. тия, които гледахѫ къмъ югъ. Тѣ не правѣхѫ нищо ново, а само поправяхѫ турскитѣ укрѣпления, и най-голѣмото

отъ тѣхъ, при началото на спускътъ отъ Шипка, близу до гората Св. Никола, въоружиле съ отнетитѣ отъ турцитѣ челичени круповски топове. Тая батарея почнѫ да се нарича челичената.

— Кѫдѣ отивате? — попита ме Кренке.

— На Шипка.

— Защо?

— Ще ти обяснѭ послѣ, но мислѭ да помогнѫ на войскитѣ съ кола, хòра, съ срѣдствата на Червения кръстъ.

— Па, гледайте, бѫдѣте пò-предпазливи; когато наближите къмъ 7-я километръ, да не карате шагомъ, а рисю: тамъ силно обстрѣлватъ. Съобщѣте на Радецкий, че тамъ е невъзможно денѣ да се прекара артилерията — истрепватъ всичкитѣ конье, а къмъ вечерь. Па хвърлѣте бѣлата си шапка, твърдѣ се забѣлѣзва.

Инжинерътъ Ивановъ, който пѫтуваше заедно съ Кренке, даде ми своята си фуражка; тя тамамъ ми прилегнѫ на главата, и ний си размѣнихме шапкитѣ. Ивановъ каза: „съ това ще ви спасѭ отъ вѣрна смърть.

(Слѣдва).

Дѣдо Наумъ

(Разсказъ)

Отъ **Е. С**—*въ*.

Нима вий нищо не сте чули до сега за дѣда Наума, а? Жалко! За него току-речи всички сега приказваме. Той е въ устата ни. Оплакваме, го окайваме го, укоряваме синоветѣ му, кълнемъ снахата му, но.. каква полза отъ това? Каква полза отъ нашитѣ оплаквания и окайвания, когато човѣкътъ мърцина ще умре, заточенъ тамо въ мънастиря, безъ да има нѣкой свой човѣкъ да поплаче надъ гроба му и да хвърли гърста*) земя на лицето му? А какъ му се искаше това на дѣда Наума, какъ му се искаше!.. Той си мечтаеше, че ще бѫде заобиколенъ на старини отъ синове, снахи, внучета; вѣрваше, че леко ще прекара мѫчната старость, но пусто... не било така писано. Току що започнѫ да се осѫществява идеалътъ му, желанието му, и... счупи си паницата... Впрочемъ нѣка да ви разскажѫ всичко отначало и до край както си е.

Дѣдо Наумъ е старъ човѣкъ, седемдесеть годишенъ човѣкъ. Низъкъ е на ръсть, но е отхранилъ синове и дъщери, нà, пò-голѣми отъ себе. Той е подгърбавенъ малко, защото старостьта тежи отгорѣ му. Грозенъ е на видъ и все отъ кахъри и главоболия. А колко кахъри сѫ минѫли презъ главата му!..

Дѣдо Наумъ не е тадѣвашенъ. Той е отъ Турско. Роденъ градъ му е О. Ахъ тоя градъ О.! Какви тѫжни мисли навѣва спомѣнътъ му на душата ми! Защо си нещастенъ, нещастний родний граде мой? Каква зла

*) Гърста — шепа.

орисница те е орисала на погинвание? Защо кѫщята ти се разсипватъ, безъ да ги поправя нѣкой, зидоветѣ ти се ронѭтъ, коминитѣ престанватъ да димѭтъ, а жителитѣ те напускатъ? Какво лошо има въ тебе? О! като четѫ минѫлото ти, като виждамъ сегашното ти и като мислѭ за бѫдѫщето ти, сърцето ми се кѫса, свѣтъ ми се вие, тъмнѣе предь очитѣ и неволно бликватъ сълзитѣ като отъ изворъ. Плачете всинца за О., плачете всинца, защото отъ день на день пустѣе и нищо не остава въ него, освѣнъ вѣчно хубавото му езеро и вѣчно по̀-хубавитѣ му околности! Но защо сѫ и тѣ, когато не ще остане, кой да се възхищава отъ тѣхъ?..

Ето отъ тамъ е дѣдо Наумъ. Па и самото му име трѣбваше да ви покаже, че той е оттатъка: Наумовци никѫдѣ не се срѣщатъ, освѣнъ въ околноститѣ на тоя градъ и въ самия него.

Десета година вече има, откакъ дѣдо Наумъ напустнѫ родното си мѣсто. Нѣмаше, какво да прави. Дѣцата му още по̀-рано се изселихѫ. Тѣ отъ неволя побѣгнѫхѫ. Той не искаше да ги слуша, но бѣше му дотѫжнѣло да ги види. Цѣли петь години какъ ги слушаше, а не ги виждаше. Е, доста ли е това за едно бащино и майчино сърце — да слуша здравието и доброто на чедата си, а да не ги вижда?

Дѣдо Наумъ има двама сина. Единия, въ време оно, още момче при това и учено момче, останѫ въ България, залови се за работа и отъ день на день, въ течение на петь години, станѫ голѣмъ чиновникъ, а днесь той е още по̀-голѣмъ чиновникъ. Другия, по̀-малкия, синъ заминѫ за Влашко, скита̀ се тамъ, Богъ знае какво прави, най-сетнѣ и той дойде тука и се залови за работа. Наистина не е чиновникъ, ама що отъ това? Нима само чиновницитѣ печелѭтъ и хубаво живѣѭтъ? И той печели, и нему му е добрѣ.

Григоръ — това е името на по̀-голѣмия дѣдо Наумовъ синъ, намисли да повика при себе родителитѣ си. Пъкъ защо да стоѭтъ въ О. и да се мѫчѫтъ? нѣка си дойдѫтъ тука. И азъ ще се избавѭ отъ грижата постоянно да писвамъ писма, па и тѣмъ ще бѫде по̀-

добрѣ“. Мислейки така, Григоръ почнѫ въ всѣкое писмо да ги кани и да ги моли да дойдѫтъ при него. „Тате, му писваше, азъ съмъ напълно увѣренъ, че тука ще ти се хареса и че ще ти бѫде добрѣ. За това остави нѣкой порѫчитель тамо да плаща царската давнина, забери мама и дойди. Безъ друго ви чакамъ този пѫть съ кираджиитѣ“.

Чудѣше се дѣдо Наумъ, какво да прави. Найсетнѣ рѣши. Порѫчители му станѫхѫ едни негови роднини, а той пъкъ имъ остави нивата, лозето, ливадата и кѫщата, да се ползуватъ отъ приходитѣ имъ и да плащатъ данъцитѣ. Послѣ събрахѫ съ бабичката си покѫщнината, натоварихѫ ѭ на единъ конь и за себе спазарихѫ по единъ и тръгнѫхѫ. Скърбно бѣше тѣхното тръгвание. И, наистина, може ли да бѫде радостна раздѣлата, живата раздѣла, между родители и синове, между майка и дъщери, между братя и сестри? А колко такива е видѣлъ градътъ О.! Колко сълзи, колко плачове и ридания сѫ се излѣли при тия раздѣли!..

Събрахѫ се всичкитѣ роднини и приятели, донесохѫ по нѣщо за „добъръ пѫть“ и тръгнѫхѫ да ги испроводѭтъ поне до св. Петка*). Тая св. Петка свидѣтель е на хиляди испращания и посрѣщания. Колцина тукъ за послѣденъ пѫть сѫ видѣли най-близкитѣ до сърцето си и не сѫ се върнѫли вече! И днесъ тамо се слушѫтъ плачове и ридания, и вѣчно ще се слушатъ! Едни тръгватъ нагорѣ по планината, никога за да не се върнѫтъ вече, а други пъкъ се връщатъ назадь вѣчно да плачѫтъ, да пѫшкатъ и да умиратъ гладни и жъдни. Но да оставимъ тия сърцераздирателни спомѣни настрана, защото тровѭтъ сърцето ми и мѫчѫтъ душата ми.

Тръгнѫ дѣдо Наумъ съ баба Наумица, простихѫ се съ роднинитѣ, цѣлунѫхѫ се, поплакѫхѫ, пожелахѫ имъ добъръ пѫть и добра срѣща, казахѫ имъ „Богъ да ги пази отъ зло“, пожелахѫ имъ на скоро да се видѫтъ пакъ здрави и живи и да слушатъ добри вѣсти и се раздѣлихѫ. Колко пригрѫщания, колко цѣ-

*) Мънастиръ на И.-С.-отъ О.

лувки, колко сълзи и послѣ колко кърпомахания докато съвсѣмъ се скриѭтъ пѫтницитѣ!..

И тъй изсели се дѣдо Наумъ съ бабата. Дойдохѫ при сина си да живѣѭтъ. Синътъ имъ живѣеше тогава въ единъ провинциаленъ градъ. Добро имъ бѣше. Купихѫ си кѫща, уредихѫ се и заживѣхѫ. Колко се радваше баба Наумица! Неи сърцето ѝ бѣше препълнено отъ радость, плачеше отъ умилѣние и казваше: „дай, Боже, всѣкому така!..“

Баба Наумица бѣше добра женица. Тънка, суха, висока. Очитѣ ѝ вглѫбнѫти, странитѣ впити, челото ѝ набръчкано. Здрава бѣше. Тя не очакваше да види толкова израстнѫлъ Григора. Чудо!.. Испустнѫлъ оная ми ти брадичка, изострилъ ѭ като клинче, засукалъ мустаки, тамамъ ергенъ за женение. „Господи! нима още ще ергенува, казваше си. Трѣбва вече да го оженимъ!“ Закахари се бабата, постоянно му натякваше за женидба, но синътъ не бързаше. „Искамъ, казваше, бабата и снаха да ми послугува, па и внучета да си полюлѣѭ!“ но... нѣмà щастие да поживѣе горката до тоя день: слѣдъ двѣ години, откакъ дойдохѫ при сина си, тя умрѣ. Порази ѭ дамла и моментално се лиши отъ животъ. Богъ да ѭ прости! Хубаво, че Богъ ѭ прибра, да не тегли на старость, както тегли сега дѣдото ѝ Наумъ!..

Дѣдо Наумъ не стоеше празенъ. Той би умрѣлъ отъ скука, ако нѣмаше работа. Какво работѣше? Кѫщата, която ѭ купихѫ, имаше широкъ дворъ. Тоя дворъ бѣше обраснѫлъ само съ буренъ и трѣва. Запрѣтнѫ се дѣдо Наумъ, очисти го, ископа го, натори го и до годината гледашь една чудесна градина, покрита съ зеленчукъ. Трудолюбиви сѫ нашитѣ старци.

Освѣнъ това дѣдо Наумъ накара Григора да му купи и едно лозе. Случайно турци се изселявахѫ изъ градеца и продаваха за нищожна цѣна имотитѣ си. Кйорь Алия имаше добро лозе, но то бѣше опустѣло: петь години мотика не бѣше зашавала въ него. Григорь го купи за съвсѣмъ нищожна цѣна, а дѣдо Наумъ чудо направи отъ него: показа на хòрата, какъ трѣбва да се обработватъ лозята. То даваше много плодъ.

Добрѣ прекарваше дѣдо Наумъ, леко му бѣше началото на старинитѣ, но откакъ прости Господь бабата му, той се чувствуваше чуждъ и осамотенъ. Тѣ и двамата почувствувахѫ голѣма нужда отъ женска шетня въ кѫщи. Па и тъй си е. Кѫща безъ жена, не ли го казватъ, огънь да ѭ гори.

Минѫ, не минѫ още една година, и Григоръ се рѣши да се ожени. Заслѣпи му очитѣ една госпожица отъ окрѫжния градъ. Тя единъ пѫть минаваше презъ малкия градецъ съ майка си и останѫхѫ тукъ да пренощуватъ. Връщахѫ се отъ София. Видѣ ѭ Григорь и ѭ хареса. Распита, чия е и каква е, похвалихѫ му ѭ, и самъ той отиде въ голѣмия градъ, за да се запознае пò-отблизо съ тѣхъ. Засвати се, и му ѭ дадохѫ. Честито да му е!

Госпожицата ѭ викахѫ Юрданка. Тя бѣше такава госпожица, каквито сѫ пò-вечето у насъ. Отначало мечтаеше да земе нѣкой полковникъ, сетнѣ капитанъ, сетнѣ поручикъ, най-сетнѣ да се омѫжи за единъ провинциаленъ чиновникъ, защото чукнѫли бѣхѫ 22 годинки. Така си е то, като се ударишь въ горния прагъ, ще погледнешь долния, па ще млъкнешь.

Госпожица Юрданка само отъ едно не се отказа. „Който и да бѫде той, казваше, ще го накарамъ да се пресели въ столицата и тамъ да живѣе". Неи много ѝ се харесваше столичния животъ. Тя два пѫти бѣше дошла при сестра си тука, дано се омѫжи нѣкакъ, но като не сполучваше, връщаше се назадь съ надѣжда, че ще дойде постоянно да живѣе, слѣдъ като се омѫжи поне. И, наистина, сполучи въ това.

Юрданка сега е една паркетна госпожа. Ако ѭ срѣщнете, не ще посмѣете да ѭ погледнете. Тя е твърдѣ модерна. Вуалъ постоянно носи, защото мисли, че вуальтъ е бѣлѣгъ на ученость. А да знайте колко е учена тя! Азъ, право да ви кажѫ, въ чудо бѣхъ, когато узнахъ и не можахъ да се изначудѭ. Казахѫ ми, че госпожа Юрданка не умѣе да си запише името. Е, не е ли за чудение?

Но нищо; Юрданка е голѣмъ майсторъ. Тя може да хвърли прахъ въ очитѣ и на най-голѣмия психологъ.

Умѣе да се препоръчва. Когато говори, усмихва се. Любезна е съсъ всѣкиго, а особенно съ женитѣ. „Какъ сте, госпожà? що правите? вече съвсѣмъ вий ни забравихте! откога не ни сте дошле! заповѣдайте, моль, заповѣдайте! съ чорапъ ви чакямъ презъ тая недѣля. Ама знайте, ако не дойдете, ще ви се расърдь! помнѣте добрѣ!..“

Първото време на съпружеството тя бѣше добра. Добра бѣше и къмъ дѣда Наума. Цѣлуваше му рѫка, поливаше му, но все присторено. Въ сърдцето си тя го мразеше. Стараеше се да му угажда на лице, но и не се отказваше да го нарича „дъртакъ“ предъ приятелкитѣ си. Това бѣше кратко време. Въ растояние на нѣколко мѣсеца тя склони Григора, да се пренесѫтъ въ София. Той взе отпускъ, дигнѫ се съ младата си невѣста и дойде въ столицата да търси нова служба. Слѣдъ истичанието на отпуска, уволни се, но не желà вече да се върне въ провинциалния градецъ. Тамъ оставихѫ дѣда Наума, да пази кѫщата, да работи лозето и самъ да лѣга, самъ да става. Вѣчно щѣше да остане той тамо, ако не станѣше нужда да продаватъ лозето и кѫщата.

Нѣколко мѣсеца стоя Григоръ безъ работа. Найсетнѣ, съ хиляди молби и съ толкова измѣрвания на коридоритѣ по министерствата, успѣ да бѫде назначенъ. Добра му бѣше длъжностьта. Тя му даваше възможность да се уреди и да заживѣе пò-нашироко. Тамамъ това искаше и госпожата му. А за дѣда Наума?

Дѣдо Наумъ бѣше забравенъ. Той се мѫчеше, работеше, самъ като вампиръ лягаше и ставаше и все очакваше да го повикатъ отъ София. „Какво ли значи това? Нима тѣ ме оставихѫ тука да киснѫ и да се мѫчѫ?“ Питаше самъ себе дѣдо Наумъ и никакъ не разбираше тѣхното мълчание. Днитѣ се редѣхѫ, недѣлитѣ минавахѫ, мѣсецитѣ сѫщо, а за дѣда Наума нѣмаше нищо. Той почнѫ да се кахари, па и нечистотия го налегнѫ. Какво да прави самичъкъ? Нечисти насѣкоми щѣхѫ да го изѣдѫтъ. „Господи, Господи, не ще ли има спасение отъ това?“ . . .

Дѣдо Наумъ рѣши да имъ пише. Той пишеше ху-

баво. Наистина, съ гърцки букви писваше българскитѣ думи, но смислено пишеше. Написа имъ едно дълго и широко писмо. Това писмо го получи Григоръ. Той се замисли. Юрданка само не ризбираше, какво има, ако поседи още малко тамо.

— Не виждашь, какво писва, Юрданке? Въшки щѣли да го изѣдѫтъ! . .

— Ба! преувеличава той, Григоре. Па не ли баба Недка го пере? Пиши му, да ѭ вика по̀-често и да му чисти.

— Не, Юрданке, азъ мислѭ, да си дойде вече.

— Е, добрѣ! ами кѫщата?

— Да ѭ даде съ кирия.

— Ами лозето?

— И него тъй сѫщо.

Юрданка се замисли; слѣдъ кратка пауза тя прибави:

— Послушай ме, милий. Нѣка постои още малко. Виждашь още не сме уредени. Пъкъ и друго нѣщо: кому ще ги дава тамъ съ кирия кѫщата и лозето? По̀-добрѣ да ги продаде, а съ парѝтѣ пъкъ да си купиме тука едно мѣсто и да си направимъ една кѫщица.

Колко бѣше хубаво това! Григоръ се съгласи и писа на татка си, да търси нѣкой мющерия, да продаде кѫщата и лозето и послѣ да дойде. Туй то.

Минѫ есеньта, захванѫ зимата, а дѣдо Наумъ все търси мющерия. Кому да ги продаде? Хо̀рата гледатъ да се спасяватъ отъ студа, а не да купуватъ лозя врѣдь зимата. Тежка бѣше тая зима за дѣда Наума! Колко пѫти щѣше да замръзне като трупъ, ако нѣмаше добри хо̀ра да го наглеждатъ! Тѣ влѣзохѫ въ неговото положение и почнѫхѫ сами да писватъ на сина му и лично да го укоряватъ за неговото нехайство. Той се освѣсти. Най-сетнѣ презъ пролѣтьта, съ помощьта на приятели, продаде дѣдо Наумъ кѫщата и лозето, продаде ги двойно и тройно даже, взе парицитѣ и се прости за винаги съ провинциалния градецъ, кѫдѣто оставихѫ коститѣ на баба Наумица. Нѣка почива горката тамъ, кѫдѣто никога не е предполагала да остави коститѣ си! Пусти времена! . . .

Дѣдо Наумъ станѫ веч е столичанинъ. Той, когато дойде слѣдъ една почти година при сина си, намѣри тамъ майката на Юрданка. Дошла да погости нѣколко мѣсеца при дъщеря си. Тя бѣше една дебела като каца жена и съ подозрителенъ изгледъ. Казвахѫ, че синоветѣ ѝ избѣгали отъ нея, и тя намирала сега прибѣжище само при зетйоветѣ и дъщеритѣ си. Интригантка бѣше.

Майката на Юрданка добрѣ се располагаше при новия зеть и много криво ѝ станѫ, като дойде дѣдо Наумъ. За туй нѣщо имаше двѣ главни причини: първо, тя мислѣше да доведе тука своя любезенъ дѣдо, а второ, дѣдо Наумъ бѣше една спънка за тѣхния распустнѫтъ и охоленъ животъ.

Дѣдо Наумъ тъй сѫщо недоволенъ останѫ, когато видѣ, какъвъ животъ започнѫли тѣ, и какъ Григоръ бѣше станѫлъ дилавъ въ рѫцѣтѣ на тия двѣ коварни жени. Почнѫхѫ се обоюдни мѫчения. Мѫчехѫ се младитѣ, защото старецътъ имъ контролираше постѫпкитѣ и дѣйствията; мѫчеше се и старецътъ, защото младитѣ не го слушахѫ и никакъ не мислѣхѫ за старость. Той ги учеше да пестѭтъ по нѣщо, да мислѭтъ и за черни дни, а тѣ мислѣхѫ днесъ за днесъ, утрѣ за утрѣ. По такъвъ начинъ отношенията имъ бѣхѫ постоянно обтегнѫти, до като съвсѣмъ не пукнѫхѫ и не се скѫсахѫ.

Дѣдо Наумъ имаше и друго мѫчение. Той бѣше третиранъ като сѫщий слуга отъ госпожитѣ. Пращахѫ го въ чаршията; нищо, това бѣше гордость за дѣда Наума, но защо пъкъ да го пращатъ вода да носи, кѫщата и дворътъ да мете и на фурната да ходи?

Презрѣнието на снахата му още по̀-вече го мѫчеше и го ядосваше. Тя никакъ не искаше, той да ходи съ тѣхъ, и го считаше за унижение да каже, че той е баща на Григора. Защо това? Дѣдо Наумъ, ако бѣше старъ, не бѣше ни простъ, ни пияница, ни сквернодумникъ. Кротъкъ бѣше и до толкова кротъкъ и честенъ, щото на мухата не стѫпваше. Защо тогава да се срамува милата му снаха отъ него, а не да се

гордѣе съ такъвъ единъ свѣкъръ? О, свѣщенна простота! . . .

Особенно мѫчно бѣше за дѣда Наума на именъ день или пъкъ на другъ голѣмъ праздникъ, когато дохождахѫ гости. Тогава той бѣше принуденъ или цѣлъ день да седи като арестантинъ въ една стая и да се не показва предь гоститѣ, или пъкъ да се махне отъ кѫщи и хичъ да се не явява. Още въ навечерието на праздника Юрданка казваше на Григора:

— Слушай, Григоре! да му кажешь на стария, утрѣ да си седи въ малката стаичка и да не излазя предь гоститѣ, за да не ни конфузи или пъкъ да излѣзе да се расхожда нѣкѫдѣ.

Колко тежко бѣше това за дѣда Наума! Той плачеше като дѣте отъ мѫка, ала нѣмаше какво да прави: покоряваше се.

Презъ такива дни той обѣдваше самичъкъ и всѣкога другъ пѫть, когато имаше гости,

Отъ день на день все пò-лошо ставаше. Майката на Юрданка друга интрига пустнѫ. Тя единъ день ето що каза на зетя си:

— Наистина, Григоре, защо само ти хранишь стареца? Да препише баремъ имотитѣ тебѣ, що ги имате въ О., та послѣ нѣка сѣди при тебе. Иначе, нѣка отиде тогава и при другия си синъ

Тия думи се харесахѫ на Григора. Той ги тури на память и сегизъ-тогизъ натякваше на баща си за това нѣщо. Дѣдо Наумъ ето какъ му отговаряше:

— А бе синко, защо да ставатъ такива главоболия? ами не ли всичко, що е мое, ваше е. Дори съмъ живъ, така ще стои; като умрѫ, правѣте, каквото искате. Защо да онеправдаваме Коста?

— Добрѣ, бе татко, хубаво казвашь; но Коста, нà, хичъ не мисли за тебе; а ти тука седишь, ѣдешь, пиешь и спишь. Това ще бѫде до смърть.

— Е, ти си пò-богатъ, синко, за то и при тебе седѭ. Нѣка Богъ помогне и на Коста, тогава и при него ще отидѫ.

Другъ пѫть женитѣ не го оставахѫ на мира. Еднъжъ старата на обѣда почнѫ да му говори:

— Е, дѣдо! ти само Коста го обичашь, а за Григора хичъ баремъ не мислишь. Тука ѣдешь, пиѣшь както и сега, и все пакъ за Коста.

Това постоянно натякване не се търпѣше вече. Дѣдо Наумъ излѣзе изъ търпѣние и залѣпи свахата си о зида.

— Ѣмъ, пиѭ, госпожо свахо, у сина си. Най-сетнѣ защо съмъ го расълъ, отглеждалъ, училъ? за да ме гледа на старини. Ти, ни видена, ни чуена, вчера, що се казва, сме станѫли роднини, и си дошла съ мѣсеци тука да се располагашь, да ѣдешь и да пиешь, колко пò-вече пъкъ азъ като баща!

Свахата млъкнѫ. Млъкнѫ и страшно се ядоса. „Чакай ти, старо харо! Ще ти дамъ да разберешь, коя съмъ азъ.“ Тъй говорѣше въ себе и се пукаше отъ ядъ. „Ще ти отмъстѭ! Така ще ти отмъстѭ, щото всѣкога да помнишь, кога си се заловилъ съ мене“...

Наистина му отмъсти.

Бѣше сѫботенъ день. Цѣлъ мѣсецъ не бѣше се обръснѫлъ дѣдо Наумъ. Брадата като на попъ му висеше. Петдесетьтѣ парù, що бѣхѫ му останѫли слѣдъ покупкитѣ, се рѣши да ги даде на берберина. Клѣтия! да бѣше знаелъ, никога нѣмаше да се обръсне, ама откѫдѣ да знае? Тамамъ дойде въ кѫщи, обръснѫтъ, прѣсенъ, изведнъжъ свахата го захванѫ да го закача.

— О, дѣдо Науме, ти вече всѣкоя недѣля почнѫ да се бръснешь . . . Дѣдо Наумъ ѭ прекѫснѫ и ѝ отвърнѫ:

— Както вий пъкъ всѣкоя недѣля отивате на баня.

Това вече не се търпѣше. Майка и дъщеря кипнѫхѫ отъ ядъ и се спуснѫхѫ върху него. Издърпахѫ го, разкървавихѫ го, избихѫ го. Едното ухо бѣше малко откѫснѫто, и кръвь течеше по странитѣ му. Той плачеше и охкаше. Истикахѫ го на двора и му затворихѫ вратата. Горкия дѣдо Наумъ! това ли очакваше на старини! . .

Григоръ се върнѫ. Жена му и тъща му като ламии почнѫхѫ да говорѭтъ и да клѣветѭтъ. Въ клѣветитѣ си до тамъ отидохѫ, щото казвахѫ, че старе-

цътъ съ ножъ се спустнѫлъ върху тѣхъ. Каква низость! . . .

— За това ли азъ, Григоре, съмъ дошла въ кѫщата ти? крѣщѣше старата. За това ли, за да ме бие твоя баща, а? о! . .

Расърди се тогава и любезния му синъ, дигнѫ единъ столъ и малко останѫ да смаже баща си; но отъ страхъ спустнѫ се Юрданка, а тъй сѫщо и старата, защото и тя не очакваше, че такъвъ край ще вземе работата, уловихѫ му рѫката, взехѫ му стола и не го оставихѫ да направи това, що не трѣбва да се прави. Спаси се дѣдо Наумъ, спаси се нещастния, но защо и за какво? . . За нови мѫки и за нови страдания! . . .

Дѣдо Наумъ бѣше невъзможенъ вече въ кѫщи. Той се махнѫ, пъкъ и Григоръ слѣдъ лютината му каза да отиде кѫдѣто ще поне до време. Даде му малко парѝ и го проводи временно на гости при единъ неговъ роднина. Роднината живѣеше въ едно село и държеше механа. Писано било на дѣда Наума и механаджия да става.

Когато дѣдо Наумъ се върнѫ отъ провинциалния градецъ, парѝтѣ отъ кѫщата и отъ лозето даде ги на Григора. Послѣдния съ една часть отъ тѣхъ купи едно мѣстенце въ една отдалечена часть на града. Юрданка се расърди.

— Защо си купилъ тамо мѣсто? Азъ тамо никога нѣма да живѣѭ! Да бѫдѫ заобиколена само съ простачки и глупави жени! Богъ да съчува! . .

— Защо, бе Юрданке? какво намъ ни е грижа, че хòрата били ирости и че женитѣ били глупави? . .

— Не щѫ, не щѫ, не щѫ! . . Не дѣй ми хортува! Азъ не могѫ тамъ да живѣѭ, слѣдъ като съмъ живѣла между най-богатитѣ . . .

Григоръ въ чудо се намѣри. Той видѣ, че е излишно да настоява и да убѣждава, за това млъкнѫ, замисли се и пакъ прибави:

— Ами какво ще правимъ съ мѣстото?

— Каквото искашь, прави го. Както си го купилъ, тъй го и продай. За мень все равно е.

Слѣдъ тоя разговоръ цѣли двѣ години дума не се отвори за туй мѣсто. Дѣдо Наумъ, дори бѣше тука и когато се върнѫ, насади го съ царевица, съ домати и съ фасуль. Григоръ пъкъ мислѣше да го продаде и да купи друго мѣсто. Но, докатъ да се осѫществи това другитѣ парѝ ги изѣдохѫ, а отъ платата пъкъ нищо не оставаше. Разноскитѣ отъ день на день се увеличавахѫ, пъкъ и отъ двама вече, станѫхѫ четирма: Богъ ги радва съ двѣ дѣца, готвѣше се и третїю. Като видѣхѫ, че ще задължнѣѭтъ и не ще излѣзѫтъ на глава, ако живѣѭтъ съ кирия, рѣшихѫ да построѭтъ макаръ и една колиба на готовото мѣсто. Госпожа Юрданка сега вече нищо не говорѣше за проститѣ и глупавитѣ компии. Тя съзна, че сама била глупава като е мислѣла така и за това се съгласи. Но парѝ кѫдѣ ще намѣрѭтъ? Рѣшихѫ пакъ да се заловѭтъ за дѣда Наума. Намислихѫ да го повикатъ назадь, да постѫпватъ съ него хубаво и любезно и да го убѣдѭтъ да продаде имотитѣ си, що ги имаше въ родния си градъ. Една часть отъ парѝтѣ да му ги даде за направа на кѫщата а другата пъкъ да ѭ тури въ банката на свое име.

Рѣшихѫ и свършихѫ. Григоръ писа на баща си да дойде пакъ. Извинява се предъ него, моли прошка за всичко минѫло и му се обѣща, че за напредь никакви неприятности нѣма да се случѫтъ. Колко е лесно да се обѣщава!...

Дѣдо Наумъ по̀-вече отъ три мѣсеци вече откакъ живѣеше въ село при внукътъ си. Тамъ захванѫ да се мѫчи. Мѫчно му бѣше да седи по цѣли дни въ механата и да поднася вино и ракия на посѣтителитѣ. За това се зарадва, когато получи писмото отъ сина си. Той вѣрваше, че наистина тѣ сѫ се разкаяни въ постѫпкитѣ си и за това сега го викатъ. Много се лъжеше нещастникътъ въ предположението си!...

Когато се върнѫ дѣдо Наумъ пакъ назадь, наистина бѣше много ласкаво приетъ. Юрданка му цѣлуна рѫка и заплака дори; а Григоръ пъкъ подъ рѫка го

внесе въ кѫщи. За минѫлото никаква дума. Почнѫ се новъ животъ. Старата бѣ си отишла. Дѣцата бѣхѫ отраснѫли, и дѣдо Наумъ все съ тѣхъ се занимаваше. Колко се радваше той! Припомнюваше си желанията на баба Наумица и казваше: „кѫдѣ е и тя сега, клѣтата, да се порадва на тѣзи мили внученца“.

Минѫхѫ нѣколко мѣсеца. Дѣдо Наумъ бѣше доволенъ. Всѣкога обѣдваше заедно съ всички. По нѣкога даже зимахѫ го съсъ себе и по гости. Той се сврати. Лицето му свѣтнѫ, веселъ бѣше, почнѫ да забравя минѫлото и не мислѣше за бѫдѫщето. Нему му се стори, че все лѣто ще бѫде, зима никога не ще дойде. Не знаеше горкия, какво му готвѣше злата орисница!...

Еднъжъ получихѫ писма отъ роднинитѣ си. Въ писмата се казваше, че кѫщата се съборила и нѣмало кой да ѭ поправи, че нивата не дала никакъвъ берекятъ, че лозето лошо се обработвало отъ наемателитѣ и че ливадата ѭ пасели турски говеда, та не давала нищо. Поканвахѫ ги за даждията да платѭтъ парѝ, безъ да очакватъ нѣщо отъ имотитѣ. Въсползуванъ Григоръ отъ това, почнѫ да му говори:

— Наистина, тате, пъкъ защо да стоѭтъ тѣ и да пустѣѭтъ? То се е видѣло, че ний нѣма да се върнемъ, освѣнъ ако се освободи нѣкога градътъ ни, за то не е ли по̀-добрѣ да идешь и да ги продадешь? Азъ ще ти платѭ разноскитѣ, пъкъ и ти петь години вече не си се видѣлъ съ роднинитѣ. Иди, расходи се, види ги, направи каквото ще направишь и пакъ ела. Най-сетнѣ не ли има и умирание? Наистина, не се знае кой кога ще умрѣ, ама ти си старъ човѣкъ, за то иди, прости се съсъ своитѣ людье, та послѣ Богъ знае, ще се видишь ли нѣкога, или не!...

Какъ се допаднѫхѫ тия думи на дѣда Наума! Той рѣши да иде. На тръгвание му бѣше казано, че парѝ тѣ ще ги тури въ банката и, ако ще, може да помогне съ нѣщо за да свиѭтъ една кѫщичка. Всичко хубаво, всичко прекрасно.

(*Слѣдва свършека*)

ПАРИЖСКИЯ ТЕРРОРЪ

въ 1793 и 1794 г.

(Очерки съставени по най-новитѣ изслѣдвания)

III.

Графиня де-Кюстинъ.

Въ това време, когато избухнѫ революцията, множинството исокопоставени французски дворяни се придържваше о конституционни и либерални възрѣния. Къмъ тая група аристократи принадлежахѫ и губернатора на г. Тулуза графъ де-Кюстинъ и неговия синъ Филиппъ, който се родилъ въ 1768 година. Бащата се бѣше отличилъ въ седемгодишната война и по-кѫсно, подъ знамената на Лафайета, се е сражавалъ въ Америка противъ англичанитѣ, получилъ званието генералъ-майоръ, въ учредителното събрание е билъ на страната на малцинството свободомислящи дворяни и, когато избухнѫла войната, заналъ постътъ полковий командиръ. Синътъ, въ 1792 год., промѣнилъ дипломатическата кариера на званието полковий адютантъ, подъ командата на татка си, който скоро преди това се е вѣнчалъ съ Делфина, родена графиня де-Сабранъ. Между стария генералъ и младата невѣста, която се е отличавала по хубостьта и по умътъ си, се породила до нѣгдѣ студенина. вслѣдствие на това, че нейното семейство се придържваше строго о консервативни взглядове и майка ѝ емигрирала още въ Августь 1792 г.

Младата де Кюстинъ, заедно съ новородения си синъ, се отдалечила въ едно изъ селата на Норман-

дия, за да бѫде настрана отъ революционнитѣ потрѣсения, играчка на които бѣше станѫлъ Парижъ, и въ своето си безопасно уединение очаквала вращанието на мѫжа си. Но не било орисано на младата хубавица дълго време да се наслаждава отъ тишината и покоя. Презъ лѣтото на 1793 г. тя получила чудното извѣстие, че комитетътъ на общественното благосъстояние повикалъ надирѣ свекра ѝ изъ войската, който воюваше противъ съюзнитѣ войски на Австрия и Пруссия, и го хвърлилъ въ тъмница по обвинение въ предателство, по поводъ изгубванието градътъ Майнцъ, и въ противо-республикански възрѣния. Подъ натискътъ на тая страшна тѫга тя забравила всичкитѣ си предишни карания и несъгласия съ стария графъ. Безъ ни най-малъкъ страхъ за собственната си безопасность, младата графиня побързва да отиде въ Парижъ и тамъ почнѫла всѣкий день да навѣстява генералътъ, като се е стараяла да му всели надѣжда, и посѣщавала сѫдиитѣ на революционния трибуналъ съ цѣль да ги склони въ полза на обвиняемия. Рѣшителностьта и неустрашимостьта, които проявявала тая блѣстяща хубавица, принудили цѣлия Парижъ да заговори за неѭ, — честь, която, при тогавашнитѣ обстоятелства, застрашавала съ опасность животътъ и която дѣйствително въ бѫдѫще е имала за г-жа де-Кюстинъ най-страшни послѣдствия. Въ августъ 1793 г. се започнѫло публичното распитвание на генерала и Делфина настоявала на това, щото да бѫде допуснѫта да присѫтствува въ всичкитѣ засѣдания, съ което тя възбудила още по̀-голѣма ярость въ грозния публиченъ обвинитель Фуке Тенвиля и подигнѫла противъ себе си простолюдието. Послѣ едно отъ тиято засѣдания, генералътъ билъ изново отведенъ въ тъмницата, а неговата невѣста са показала на горнитѣ стѫпала на стълбата на сѫдебната палата, за да може пѣшкомъ и отъ никого не придружена да приближи до каретата, която ѭ чакала въ най-близката улица. Цѣлата стълба и улицата биле препълнени съ народъ, който внушавалъ въ младата жена толкова по̀-вече страхъ, че тя току що преди това получила записка, съ коя-

то ѭ предпазвали отъ едно ненадѣйно нападание и съ пламенни думи ѭ убѣждавали да вземе всевъзможни предпазвания . . . Колкото тя слизала изъ стълбата, застрашающия ревъ на хилядната тълпа все по̀-вече и по̀-вече се увеличавалъ. „Гледайте — Кюстинъ — дъщерята на измѣнника!“ се чуяло отъ всички страни, и голитѣ мѫждряци и сабли блѣщѣли изъ въздухътъ. Като разбирала добрѣ застрашающата ѭ опасность и като знаяла, че съ най-малкото проявение слабость тя ще навлече на себе си гибелъ, Кюстинъ си прихапала до раскървяванйе устнитѣ, за да побѣди смъртната си блѣдность. Като стигнѫла до улицата, тя съ ед нъ отчаенъ погледъ изгледала тълпата и току съгледала една млада жена, съ кърмаче дѣте на рѫцѣ. Графинята пристѫпала до неѭ и казала нѣколко думи относително хубостьта на дѣтето. Изведнъжъ жената разбрала всичко. — „Вземѣте дѣтето, но по̀-скоричко“, пришепнѫла тя. Г-жа де Кюстинъ взела кърмачето на рѫцѣ и, малвайки го, продължила пѫтьтъ си подъ неговата защита. Жанитѣ що ѭ заобикаляли биле покъртени; тълпата се отдръпнѫла и дѣтето спасило тая, която го носила. Нещастната жена стигнѫла до Новия мостъ (извѣстния Pont neuf, презъ р. Сена), всрѣдъ всеобща, може да се каже, священна тишина. Тукъ майката взела обратно дѣтето си, — за единъ мигъ и двѣтѣ жени се поизгледали въ очитѣ и се раздѣлили, безъ да си кажѫтъ нито дума.

На 27-й Августь генералътъ билъ осѫденъ на смърть и на слѣдующата утрина присѫдата била турена въ испълнение.

Като свършили съ бащата, трѣбвало да почнѫтъ съ идящия слѣдъ него по редъ. неговия 25 годишенъ синъ, престѫплението на когото се заключавало въ това, гдѣто той служилъ като адютантъ при осѫдения на смърть и гдѣто се застѫпвалъ за послѣдния съ всичкитѣ си сили. Незабавно слѣдъ посичанието на бащата, той билъ хванѫтъ и хвърленъ въ тъмницата Ла-Форжъ. Филипъ Кюстинъ знаялъ отрано, че никакво усилие да се опровъргне съвършенно абсурдното обвинение не може да се обвѣнчае съ успѣхъ и че,

изгубилия всѣка съвѣсть президентъ Дюма (надутъ педантъ отъ привърженцитѣ на Робеспйера, който при всѣкаквито празднувания се показвалъ съ червенъ сюртюкъ, украсенъ съ дантели), вече отрано го билъ осѫдилъ на смъртъ. Едничката възможность да се спаси се заключавало въ бѣгство и срѣдствата да се испълни тоя проектъ биле намѣрени отъ херойски-ве ликодушната млада жена, която всѣкий день навѣстявала мѫжа си. Тя сполучила да придобие расположението на Луиза — дъщерята на тъмничния надзиратель. Тъй като затворения билъ младъ и ималъ женский изгледъ — то той трѣбвало да облѣче роклята на жена си, а жена му да се преоблѣче въ роклята на Луиза; слѣдъ това тѣ трѣбвало да излѣзѫтъ презъ обикновенната тъмнична врата, когато пъкъ Луиза се надѣвала да се промѫкне презъ другата врата. Планътъ изглеждалъ напълно испълнимъ. Госпожа де-Кюстинъ гледала всѣкога тогава да навѣстява тъмницата, щото всѣкога да се враща отъ тамъ когато се постъмни малко и преди да запалѭтъ ламбитѣ. Освѣнъ това, мѫгливото, мрачно зимно време (било къмъ края на Декемврий) облегчаваше тоя маскарадъ. Луиза вече била осигорена съ суммата отъ 30 хиляди златни лева и съ по двѣ хиляди годишна рента до животъ.

Впрочемъ въ надвечерието на извършванието това бѣгство, вѣстницитѣ напечатали новия декретъ на конвентътъ, който заплашвалъ съ смърть тоя, който улѣсни избѣгванието на затворенитѣ. За всичко слѣдующений ще се рѫководиме отъ запискитѣ на Делфинина синъ, който е умрѣлъ въ 1857 год., маркизътъ Астолфъ де-Кюстинъ:

„Малко преди назначения часъ се появила майка ми въ тъмницата; на стълбата ѭ посрѣщнѫла Луиза, облѣна въ сълзи. „Какво ти е, моя мила?“ попитала ѭ майка ми. „Ахъ, господарке!“ въскликнѫла дѣвойката (като забравила отъ вълнение предписаното „ти“ и думата гражданка“). „Ахъ, виждате сами, само вий можете още да го спасите, отъ тая сутрина насамъ той не е съгласенъ да бѣга . . . той прочелъ вѣстникътъ?“ Майка ми разбрала всичко и едва ли не

паднѫла въ несвѣсть, тъй като знаеше благородството на мѫжа си и мисленно го виждала вече да се качва на ешафота. „Дойди съ мене, Луизо“, казала тя, „ти по̀-скоро ще подѣйствувашь на него, отколкото азъ!“ Луиза влѣзла въ камерата и тамъ станѫлъ тоя разговоръ, който майка ми само еднъжъ презъ животътъ си бѣше въ сила да ми расправи.

„Ти не искашь да се спасишь!“ извикала майка ми, когато тя нѣколко минути слѣдъ Луиза, влѣзла въ камерата. „Синъ ни ще остане сираче, тъй като и азъ тъй сѫщо ще умрѫ“.—Животътъ на тая дѣвойка —залогъ за моето спасение—това е невъзможно!„Тя не ще бѫде принесена въ жертва, тя ще избѣга съ насъ и ще сумѣе да се скрие!“

„Въ Франция никой не може се скри. — Да се бѣга изъ тая нещастна земя тъй сѫщо вече не може; това, което искашь ти отъ тая дѣвойка, превишава всѣка мѣрка“. „Спасявайте се!“ въскликнѫла великодушната дѣвойка, „вашето спасение е станѫло собственна моя потрѣбность!“ „Нима ти не знаешь току що обнародванния новъ законъ?“ — и татко ми, като взелъ вѣстникътъ, почнѫлъ да го чете. „Азъ знаѭ всичко,“ прекѫснѫла го Луиза, „и още единъ пѫть ви молѭ, — спасявайте се! На колѣнѣ ви молѭ за това. Моята честь, моя животъ, моето щастие зависи отъ вашето спасение! Вий ми обѣщахте възнаграждение, може би че вий неможите да го испълните сега — азъ ще ви спасѭ даромъ, ний ще избѣгаме и послѣ ще емигрираме, азъ ще работѭ за васъ, дайте ми само възможность да устроѭ всичко!“ „Ще да ни хванѫтъ и ти ще умрешь!“ „А ако било тъй, то азъ съмъ готова и на това, какво ще кажите тогава!“ „По никой начинъ!“ На това благородно рѣшение на татка ми всичко си и останѫло. На другия день (1 януарий 1794 г.) Филиппъ де-Кюстинъ се появилъ предъ революционния трибуналъ, а слѣдъ два дни произнесли надъ него смъртна присѫда.

Разказътъ за послѣдната вечерь и прощаванието на младитѣ сѫпрузи тѣхния синъ го расправя тъй: „Мълчаливо влѣзла майка ми при татка, прегърнѫла

го и тихо сѣднѫла до него; тъй проседѣли тѣ три часа, говорили малко и то само за синътъ си. Майка ми като чувствувала, че не е въ сил да се сдържи по̀-вече, станѫла, най-послѣ, за да си отиде; тѣ седѣли въ стаята, до която били прилепени нѣколко камери и имало врата помежду имъ. Токо едната отъ вратата се отворила и отъ тамъ влѣзълъ единъ человѣкъ съ фенеръ въ рѫката—билъ единъ отъ осѫденитѣ, който отивалъ да навѣсти другиго; костюмътъ му билъ въ висша стъпенъ страненъ—той билъ облѣченъ съ бѣли долни дрѣхи и съ кѫсичекъ, подплатенъ съ лебеденъ пухъ, халатъ; на главата си ималъ грамаденъ плетенъ нощенъ калпакъ съ голѣмо ясно червено перо. Появившия се пристѫпалъ до сѫпрузитѣ, и въ сѫщата тая минута моитѣ родители видѣли, че той билъ единъ доста възрастенъ человѣкъ съ ярко наруменени бузи. Дѫлбоко зачудени моитѣ потънѫли въ печаль родители изгледали това чудно появение и като не разбрали, че старецътъ, вѣроятно, се нарумянилъ за това само, щото на утреньта, като се качва на ешафотътъ, да не се покаже смъртно блѣденъ, тѣ и двамата се закикотили съ силенъ смѣхъ, смѣхътъ преминѫлъ въ конвулсивни ридания и съжалившитѣ се стражари изнесли изъ тъмницата майка ми, която била паднѫла въ страшни нервни конвулсии, и бѣдния ми татко останѫлъ самъ.

На утреньта той писвалъ до 5 часътъ слѣдъ обѣдъ, т. е. до това време, което било назначено да го проводѭтъ на ешафотътъ. Това било послѣднето му прощавание.

Деветь часътъ утреньта.

„Съ нищо не могѫ да почнѫ послѣдния день на животътъ си, освѣнъ съ анализътъ на тия нѣжни и горчиви чувства, които ти ми съобщи. Азъ, ту старайки се да се избавѭ отъ тия впечатления, ту, напротивъ, не могѫ да се раздѣлѭ съ тѣхъ. Какво ще стане съ тебе? Ще да ти оставятъ ли твоето жилище или поне само стаята ти? Печални мисли, печални картини! Азъ проспахъ деветь часа. О, да знаяхъ, че твоята нощь е минѫла тъй сѫщо спокойно, както моята! Азъ жеднѣѭ за твоитѣ нѣжности, но не твое-

то страдание. Съ тая жертва, която азъ дадохъ, искахъ да помогнѫ на единъ свой другарь по горчивата ни сѫдба който те познава още отъ дѣтинство; той, струва ми се, е добъръ человѣкъ. Когато свърши человѣкъ събственнитѣ си страдания, чувствува се щастливъ, ако може да облегчи чуздитѣ. Предай го тов^ на Филоктета. Забравихъ да ти кажѫ, че азъ се мѫчихъ да се защитѭ само заради тия хòра, които ме обичатъ".

Четири часътъ послѣ обѣдъ.

„Азъ съмъ длъженъ да те оставѭ. Въ това писмо ти провождамъ моитѣ косми — гражданката Луиза ще да ти предаде всичкото това. Бѫди ѝ признателна.

„И тъй всичко е свършено, моя драга Делфино. Азъ те прегрѫщамъ за послѣденъ пѫть. Азъ не могѫ да те видѭ вече и ако даже и да можахъ, то самъ бихъ се отказалъ. Раздѣлата е твърдѣ тежка, а сега не е време да бѫдѫ слабъ. Но какво казвамъ азъ? Какъ не ще бѫдѫ азъ слабъ, когато извиквамъ твоя образъ въ душата си. Едно срѣдство има само за да бѫдѫ твърдъ — то е да изтръгнѫ твоя образъ изъ паметьта си. — Моя призивъ ще си остане безъ отговоръ, както той го това и заслужва, животътъ върви къмъ това, което му е предписано отъ природата, т. е. къмъ разрушение. Единственнитѣ осѣщания, които на времени нарушаватъ моя покой, е чувството съжалѣние. — Ти сама ще разберешь, какво разбирамъ азъ подъ това. — Ти, която тъй добрѣ разбирашь всичкитѣ ми чувства! Отврати мислитѣ си отъ горчивината, която испитвамъ азъ, защото азъ страдаѭ само за тебе.

„Съ намѣрение азъ, никому, не съмъ направилъ зло, пòчесто съмъ осѣщалъ най-живо желание да направѭ добро. Азъ бихъ желалъ, щото въ животътъ ми да бѫдѣше съвършенно пò-вече добро, но гризенние на съвѣстьта азъ не чувствувамъ. Отъ що имамъ да се боѭ? Человѣкъ е длъженъ тъй сѫщо да умре, както и да се роди.

„Но твоята сѫдба ме смущава! Моето едничко, задушевно желание е щото тя да би била смягчена и щото ти още да видишь щастливи дни.

„Учи синътъ си да помни татка си. Нѣка твоята будна грижливость да го спасе отъ порокътъ. Нѣка неговата душа да бѫде чиста и енергична, тогава у него ще се намѣри сила, да претърпѣва нещастието.

„Сбогамъ, не ми достига силата на въображението и на сърдцето ми, за да достигнѫ до извѣстна увѣренность, — но вѣрвай, че умирамъ съ горѣщо желание да се срѣщнѫ съ тебе.

„На това малко число хòра, които ще се порадватъ на смъртьта ми — азъ прощавамъ.

„Молѭ те, дай възнаграждание на тая, която ще ти врѫчи това писмо“.

Кюстинъ още е писвалъ, когато дошле въ дворътъ на тъмницата да искатъ тия, на които имената сѫ стояли въ списъкътъ на осѫденитѣ за тоя день.

Тъмничния надзиратель билъ длъженъ въ буквалната смисъль на душата да измъкне перото изъ рѫцѣтѣ му и да го качи на каруцата, която потеглила къмъ ешафота.

Слѣдъ единъ часъ двайсеть и три годишната Делфина де-Кюстинъ останѫла вдовица. Като останѫла въ Франция съвършенно безъ ближни, тя се рѣшила да бѣга съ дѣтето си въ Германия при майка си. Нанема Ебелинъ, вѣрната имъ кърмачка, била длъжнѫ съ шестмѣсечния Астолфа да бѣга презъ Елзасъ въ Пирмонтъ и тамъ да се срѣщне съ майка му, която при помощьта на фалшивъ паспортъ на името на една продавачка на дантели трѣбвало да избѣга въ Брюксель.

Въ тая минута, когато Делфина туряла въ редъ чекмеджето на писменната си масса и се готвяла да изгори най-опаснитѣ документи, щото послѣ, съ дилижансътъ, да се опѫти въ Фландрия, въ скромното жилище на тая нещастна жена навлѣзли нѣкоцина души; тя едвамъ смогнѫла да тикне задъ възглавницитѣ на миндерликътъ особенно важнитѣ книжа. Членоветѣ отъ комитетътъ на безопасностьта, заедно съ президентътъ — депутатъ отъ страна на градътъ, влѣзли за да побъркатъ на побѣгванието ѝ. Вещитѣ ѝ биле запечатани, а тя самата испроводена въ Кармелитската

тъмница. Неѭ ѭ издала нейната камеръ-фрау, за което тая последнята сама ѝ се е признала.

Тъмницата, въ която била отведена Делфина де-Кюстинъ и въ която тя прекарала шесть месеца отъ Априлъ до Септемврий 1794 г., била тая сѫщата, въ която по̀-после се появили г-жите Талйенъ, Жозефина Богарне, херцогиня Егилйонъ, графиня Жарнакъ и други знатни дами. Делфина била затворена въ една келия съ бѫдѫщата императрица Жозефина. Една отъ съзатворниците ѝ въ онова време, Мистрисъ Еллиотъ, казва въ запискитe си, че хубостьта на младата вдовица възбуждала такова всеобщо въсхищение, щото мнозина отъ затворените, и даже осѫдените на посичание, биле страшно влюбени въ неѭ, а тя била цела потопена въ грижа за детето си. Често си спомняла тя за скритите книжа, които, ако да би биле намерени, би послужили за най-силно обвинение противъ неѭ. Въ епохата на террорътъ обвинението въ скрито изселвание застрашавало съ сурово наказание. Като най-ясенъ изобличителенъ предметъ за бeганието ѝ, у неѭ се намерили два чифта чепици, които, споредъ мнението на президентътъ на изборните — единъ гърбавъ обущаръ, биле английско производство, а най-малкото отношение къмъ Англия било въ висша стъпень подозрително.

При всички заплашвания, тая млада жена не се е смутила и, като събрала всичката си енергия, отговорила на „президентътъ“: „при всичко че най-добре разбирате работата си, тия чепици сѫ излезли изъ работилницата на бившия придворенъ ботушаръ, на когото азъ съмъ ги порѫчала лично“. Президентътъ отговорилъ, че поне кожата имъ е несъмнено английска, а тоя, който ги е работилъ, е аристократъ и лошъ гражданинъ. „Но е добъръ ботушаръ“, отговорила обвиняемата. Съ това тя привлякла на страната си любителите да се посмеѭтъ и предала на целото распитване карикатуренъ характеръ. При всичко това, графинята много добре знаяла, какво ѭ очаква въ революционния трибуналъ, но за учудвание, неѭ все още не се ѭ изваждали на сѫдъ и делото се отла-

гало отъ недѣля на недѣля, отъ мѣсецъ на мѣсецъ. Тя се научила причината на това едвамъ слѣдъ освобождението си: единътъ отъ членоветѣ на изборнитѣ, който е билъ извѣстенъ за отчаенъ якобинецъ, каменарьтъ Жеромъ, билъ до толкова очарованъ отъ ослѣпителната хубость на младата жена и отъ сърдченото ѝ поведение, щото си далъ дума да ѭ спаси. Рѣшителнитѣ убѣждения на Жерома толкова високо се цѣнѣли отъ публичния обвинитель Фуке Тенвиля, щото той всѣкога е ималъ право и даже въ негово отсѫтствие да влиза въ работната стая на тоя грозенъ человѣкъ. Той знаялъ, че Фуке турялъ по порядъкъ всичкитѣ обвинителни документи въ шкафътъ си и обикновенно ги е изучвалъ, по редъ, та затова той премѣствалъ най-отдоло на папката обвинителнитѣ актове на Делфина де Кюстинъ. При грамадното количество дѣла, Фуке не е могълъ да помни единичнитѣ случаи и заради това се придържалъ напълно о установенния отъ него порядъкъ. По такъвъ начинъ дѣлото на де-Кюстинъ се е протакало отъ априлий до края на юлий, но на 24 юлий въ папката на Фуке останѫли само три неиспълнени обвинителни акта и Жеромъ, като знаялъ, че укриванието на единътъ отъ тѣхъ неможе да остане незабѣлѣзано, смѣталъ вече обичливата си за загинѫла. Но 9-ий термидоръ, т. е. снеманието на Робсепйера (27 юлий 1794 г.) бѣше спасителния часъ за хубавицата графиня и за безбройното множество други затворнници. Както вече знаемъ, хòрата, които извършихѫ тоя държавенъ превратъ, не бѣхѫ приготвили взамѣна никаква друга система на управление и тя се яви по настояванието на общественното мнѣние. Преди всичко Фуке билъ залисанъ съ присѫдитѣ надъ всички съумишленници на Робеспйера, той билъ отрупанъ съ работа, тъй като въ течението на три дни сѫ паднѫли пò-вече отъ сто глави, въ числото на които е имало хòра, които едва ли поне еднъжъ сѫ видѣли паднѫлото страшилище и навѣрно никога презъ животътъ си не сѫ размѣнявали съ него нито дума, а слѣдъ това, най-сетнѣ, настѫпалъ и неговия редъ. Всички тия залиси станѫли при-

чина да се забравѭтъ затворенитѣ жени и за тѣхъ вече не е ставало дума. Слѣдъ 27-ий юлий, Делфина вече нѣмало е отъ що да се страхува, но освободяването ѝ изъ тъмницата се проточило съ недѣли и мѣсеци. Слѣдъ паданието на Робеспйера, много отъ затворницитѣ жени сѫ биле освободени, тъй като тѣ сѫ располагали съ добри свързски и голѣми парични срѣдства. Графиня де-Кюстинъ била лишена и отъ едното, и отъ другото; нейнитѣ другарки по затворъ, скоро, слѣдъ освобождението си, забравили за неѭ, а вѣрния Жеромъ, като привърженецъ на побѣдената партия, изгубилъ всѣко значение. Но тоя пѫть спасението ѝ е дошло съвършенно отъ друга страна — бащата на кърмачката на малкия Астолфъ, която ѝ е останѫла вѣрна, билъ честенъ фабриченъ работникъ и е помнилъ, че преди той е билъ слуга у Кюстинъ. Той, по молбата на дъщеря си, се отнесълъ до единъ отъ членоветѣ на изново учредената коммиссия съ прошение. Като президентъ на тая коммиссия и като членъ на разни-други влиятелни учреждения е билъ единъ богатъ мѣсарь изъ предградието Св. Антонъ, извѣстния Лежандръ. Той си съставилъ кариера благодарение на приятелството си съ Дантона, но отъ привърженникъ станѫлъ противникъ на террористическата система. По една щастлива случайность, просбата за помилвание на гражданката де-Кюстинъ попаднѫла въ рѫцѣтѣ на Россинйера, секретаря на Лежандра. Тоя младъ человѣкъ (секретаря) много билъ слушалъ за тая сърдечна и прекрасна жена и се проникнѫлъ отъ горѣщо участие къмъ сѫдбата ѝ; той до слѣдъ срѣдъ нощь чакалъ до като се върне началникътъ му, който се върнѫлъ послѣ срѣдъ нощь твърдѣ веселъ. Като се въсползувалъ отъ това обстоятелство, Россинйеръ тъй настойчиво пристѫпалъ къмъ уморенния държавенъ мѫжъ, щото той подписалъ указътъ за незабавното освободяване на прекрасната де-Кюстинъ. Зарадвания младежъ се затекълъ въ три часътъ послѣ срѣдъ нощь въ Кармелитската тъмница, за да съобщи на нещастната жена извѣстието за освобождението ѝ, но не го допуснѫли нощѣсь и носителя на

радостната вѣсть е можалъ едвамъ на другия день да съобщи новината си, при което той предалъ на затворенната слѣдующата извънредно характеристическа записка:

„Народния конвентъ.

Комитетътъ на безопасностьта и на надзорътъ.

Слѣдъ получванието на това писмо, което се касае до находящата се въ настояще време у Кармелитkитѣ, хватената гражданка Кюстинъ, комитетътъ е постановилъ да се освободи названната Кюстинъ и да се снемѫтъ наложенитѣ на имуществата ѝ печати.

Представителитѣ на народа:
Лежандръ, Лесажъ, Сенори, Клозель, Марлинъ. Коломбастъ.

Съ подлинното вѣрно: Секретарь Дюмонъ".

„Ний управителитѣ на възродената полиция (Police regenerée) удостовѣряваме, че више стоящитѣ подписи сѫ подлинни и вѣрни. Парижъ 17-ий Биндемйеръ, 3-та година отъ республиката.

Жеромъ, Албертъ".

Времето на теглилата още не се било минѫло за графинята. — Като влиза въ жилището си, послѣ шестмѣсечно отсѫтствие, младата вдовица намѣрила тригодишното си дѣте болно и при него вѣрната му забавачка. Имуществото ѝ било разрушено или раскрадено. Паричнитѣ ѝ срѣдства до толкова сѫ се истъщили, щото тя не е могла даже да си купи най-необходимитѣ принадлежности за туалета си. Чифликътъ на майка ѝ, която живѣяла задъ граница и богатитѣ владѣния на посѣченния ѝ свекъръ и мѫжъ, биле вече за всѣкога изгубени, тъй като всичкитѣ имоти на емигрантитѣ и на политическитѣ престѫпници сѫ подлежали на конфискация въ полза на държавата. За да препълни чашата на всичкитѣ огорчения, при нещастната тая жена се явила една важна нейна роднина, която нѣкога ѝ дала взаимъ 30,000 лева за освобождванието на „обичливата си братовчедка". Сега тя грубо поискала да ѝ се повърни тая сумма. Графинята, която претърпѣла толкова тежки испитни, истъ-

щене отъ долговременния затворъ, била до толкова накрусана, щото цѣли петь мѣсеца силно страдала отъ желтеница.

Едва посъвзета, Делфина трѣбвало да подигне тежекъ процессъ, който се е продължавалъ шесть години, за да ѝ се повърне поне тая часть отъ имотитѣ, които сѫ принадлежали на фамилията Кюстинъ, която часть не е била още отчуздена. Въ това си тежко положение тя се обърнѫла къмъ г-жа Сталь и къмъ своята бивша другарка Жозефина Богарне, която сега вече била невѣста на генерала Бонапарта. Чрезъ посрѣдничеството на тия дами тая, отъ всички напуснѫта, млада жена, се запознала съ двамина влиятелни депутати Фуше (пò-послѣ, херцогъ Отранто) и Буаси д'Англа (испослѣ графъ и перъ на Франция), които сѫ взели горѣщо участие къмъ нея̨. Пò-нататашната история на хероинята на тия печални събития не се отнася тукъ. Достатъчно е да се каже, че тя е преживѣла империята и възстановението на Бурбонитѣ, че тя по умътъ си, хубостьта си и характера си се е ползувала отъ всеобщо уважение, че Френския списатель Шатобриянъ е билъ много години най-горѣщия ѝ поклонникъ и че тя е тихо умрѣла, като е доживѣла до дѫлбока старость. Синъ ѝ, маркизъ Астолфъ де-Кюстинъ си е добилъ извѣстность, като писатель и особенно като авторъ на прекрасното си съчинение „La Russie en 1839“.

(*Слѣдва*)

ХИЕНА

(ПОУЧЕНИЕ).

Отъ ***М. Е. Салтикова*** (***Щедрина***).

Прев. *Върбевъ.*

Погледнѣте въ която искате Зоология и се взърнѣте добрѣ въ изображението на хиената. Нейната заострена на долу муцунка не говори нито за лукавство, нито за зла умисъль, нито, още по̀-вече, за жестокость, а изглежда даже миловидна.

Това добро впечатление тя произвежда благодарение на малкитѣ си очички, въ които свѣтка благосклонность. У другитѣ остромуцунести—очитѣ сѫ чисти, бистри, блѣстящи, погледътъ имъ е жестокъ, плътоѣденъ; у неѭ — очитѣ сѫ мѫтни, влажни, погледътъ доброжелателенъ, който всѣва довѣрие. У ксензитѣ*) такива умилни сѫ очитѣ, когато се съберѫтъ ad majoren Dei gloriam, да потарашуватъ въ съвѣстьта на енорията. Или пъкъ у чиновницитѣ, на които е довѣрено, подъ най-голѣмъ секретъ, да преписватъ на чисто празднечнитѣ наградни списъци, и тѣ, за да всѣѭтъ надѣжда на всички и, въ сѫщото време, да запазѭтъ държавната тайна, започватъ на всички еднакво да се усмихватъ.

Кой би помислилъ, че това изображение принадлежи на една отъ тия хиени, за които още отъ старо време, се е съставила такава лоша репутация!?

Древнитѣ хо̀ра сѫ виждали въ хиената нѣщо свръхестествено и сѫ ѝ приписвали силата на магйосницитѣ. Тоя взглядъ на хиената, въ значителна мѣрка,

*) Римско-католический священникъ въ Полша. (Заб. пр.)

владѣе и до сега между жителитѣ на тия страни, гдѣто се свъртватъ тия животни. Ако сѫдимъ по разсказитѣ на Брема, мѣстнитѣ араби вѣрватъ, че човѣкъ полудѣва, ако изѣде мозгътъ на хиената, и че магйосницитѣ се ползуватъ отъ това, за да поврѣждатъ омразнитѣ тѣмъ хòра. Но още има: арабитѣ сѫ убѣдени, че хиената не е нищо друго, освѣнъ замаскирани магйосници, които денѣ се явяватъ въ видъ на хòра, а нощѣ взематъ образътъ на тоя звѣръ, за да погубяватъ праведнитѣ души.

Очевидно е, че тѣзи приказски сѫ до толкова истински, както е и онази басня, която съмъ слушалъ отъ една купчихѫ*) въ замоскорѣчието: уж-де знаяла била една хиена, която денѣ, въ видъ на человѣкъ приемала скѫпи гости, а щомъ се смръкнѣло — вземала перото и започвала — въ хиенский образъ —„да пише вѣстникъ“ . . . Ей че глупость!

Впрочемъ за брѣздѣстата хиена Бремъ се отзовава доста снисходително, ако и, разумѣва се, не вижда у нея особенни добродѣтели. Пъкъ изобщо у звѣроветѣ и не се намиратъ нито добродѣтели, нито пороци, а има само свойства. Самото виение на брѣздѣстата хиена, споредъ свидѣтелствуванието на Брема, далечъ не е тъй противно, както разсказватъ,—и често пѫти той се е забавлявалъ, слушайки го. Наопаки, виението на пятнѣстата хиена има, дѣйствително, характеръ на „нѣкакъвъ си ужасенъ кикотъ, който всѣка една вѣрующа душа, съ живо въображение, лесно може да отдаде на диавола и на неговата адска компания“ тъй щото ако, до като се четѫтъ, напримѣръ, вѣстници, вий чувати страшенъ кикотъ, „който може да се отдаде на диавола“, то знайте, че той принадлежи на пятнѣстата хиена, и че тая разновидность на хиената е най-опасната и омразната отъ всички.

Заради тая хиечска особа у Брема нѣма никакви свѣдения, но нужно е изобщо да се забѣлѣжи, че неговия разсказъ за хиенитѣ е малко смутолевенъ. И,

---

*) Жена на купецъ—търговецъ.

**) Тая часть на гр. Москва, която е задъ р. Москва и е населена повечето съ търговци (Заб. пр.)

очевидно е, тая смутолевенность произлиза именно отъ това, че типътъ хиена-присторка като да се е изплъзнѫлъ отъ него. За щастие, той не се е изплъзнѫлъ отъ оная замоскворѣчна купчиха, за която помѣнѫхъ по̀-горѣ и която, положетелно, е видѣла такава една хиена съ собственнитѣ си очи.

— Ехъ, милий, да ѭ погледнешь само! — распраѣше тя: — а пъкъ като почне да грухти и да се кикоти. . . кикоти се, кикоти се, па току изведнъжъ като захленчи. . . Господи, спаси и помилуй!

При всичко това, нѣма съмнѣние, че именно тази разновидность, Бремъ има предь вид̀ъ, когато казва, че хиенитѣ обладаватъ отвратително рѣзъкъ гласъ, испущатъ отвратителна воня и когато ѣдѫтъ подигатъ такова хруптѣние, крѣсъкъ и кикоть, щото съвършенно естественно е, гдѣто на суевѣрнитѣ хо̀ра се показва като че бѣснуватъ всичкитѣ диаволи на адътъ. Освѣнъ това, тая хиена напада само на слабитѣ, на спящитѣ и на беззащитнитѣ (а разбира се, че си е още по̀-добрѣ, ако жертвата е свързана), и, освѣнъ това, често пѫти идва денѣ въ кѫщята и отвлича малкитѣ дѣца. Изобщо дѣцата сѫ обичливото лакомство на хиенитѣ-присторки. Нощѣ тя се вмича въ жилищата на бамбукитѣ (едно изъ кафрскитѣ племена), минува край телета, безъ да ги задѣва, и изъ подъ покривкитѣ на заспалитѣ майки измича дѣцата.

Да се хване жива хиена не е особенно трудно, и за това съдържателитѣ на звѣрници доста евтено ги придобиватъ и ги показватъ въ кафезъ на публиката. Заключенна въ кафезъ, хиената по цѣли часове лежи на страната си, като пънъ, послѣ току изведнъжъ скачва, почва да гледа неизразимо глупаво, трие се о рѣшетката и отъ време на време се кикоти, което кикотение пронизва човѣка до мозгътъ на коститѣ му.

При всичко това, споредъ свидѣтелствуванието на сѫщия тоя Бремъ, колкото хиената е ехидна, толкова е страхлива. Еднъжъ му се е случило да пренощува съ една компания на брѣгътъ на Синкавата рѣка, и току изведнъжъ, до самия огънь, появила се една хиена и забаукала своята си раздирающа пѣсень. При

всичко това, доста е било отъ страна на събраната се компания, въ отговоръ на тая пѣсень, да се закикоти, и неканената гостенка се оплашила и незабавно избѣгала. Другъ пѫть въ градътъ Сенааръ, като се връщалъ срѣдъ нощь отъ гости, Бремъ срѣщнѫлъ въ една отъ градскитѣ улици доста голѣмичко стадо хиѐни. Но единъ камъкъ, който той хвърлилъ върху тѣхъ, било достатъчно да разгони цѣлото стадо.

Хиенитѣ могѫтъ даже да се опитомѭтъ. Разбира се, това занятие не може да достави удоволствие, но, предъ видъ на пò-подробното изслѣдване нравитѣ на то̀ва животно, подобни опитвания не сѫ безполезни. Опитомяванието се получва доста лесно: стига само пò-честичко да се прибѣгва къмъ тоягата и къмъ поливанието съ студена вода. Опитоменитѣ по такъвъ начинъ хиени — разсказва Бремъ — като го съглеждвали, наскачвали съ радостно виение, започвали да подскачатъ около него, туряли преднитѣ си крака на раменатa му, миришали му лицето, най-послѣ исправяли опашкитѣ си съвсѣмъ нагорѣ и искарвали навънъ избърнѫтото си черво отъ 4 — 5 см. изъ задния си проходъ. Съ една рѣчь, человѣкътъ възтържествувалъ и тукъ, както и всѣкѫдѣ; само че искараното навънъ черво — вече си е излишно.

А впрочемъ, да виждашь *радостьта* на хиената... това тъй сѫщо си е единъ видъ . . .

Но какво пъкъ означава цѣлата тая история и съ каква цѣль е тя написана? — може би, ще ме попита читательтъ. — А ето именно за това ѭ и расправихъ, за да покажѫ по единъ нагледенъ начинъ, че „человѣческото“ всѣкога и неизбѣжно трѣбва да възтържествува надъ „хиенското“.

По нѣкога ни се струва, че „хиенското“ е готово да напълни цѣлия свѣтъ, че то и на десно и на лѣво е распрострѣло крилѣ и, хѫ-хѫ, ще задуши всичко живуще. Такива фантасмагории се случватъ често пѫти. На около ти се чуе диаволска кикотня и възгавица; изъ дълбочинитѣ на мракътъ се носѭтъ възгласи, които привикватъ хората, къмъ òмраза, къмъ кавга, къмъ междуособие. Всичко живо въ безотчетенъ

страхъ пада по очитѣ си; всичкитѣ душевни отправления застиватъ подъ гнетътъ само на слисвающата мисъль: испогинѫло доброто, испогинѫло прекрасното, испогинѫло человѣческото! Всичко, като съ непроницаема завѣса, за вѣкога, е заслонено отъ омразното, клѣветническото, хиенското!

Но това е грамадно и престѫпно заблуждение. „Человѣческото“ никога окончателно не е загинвало, но и подъ пепельта, която временно го е засипвала „хиенското“, продължавало е да горѝ.

И въ бѫдѫще то не ще загине, и не ще престане да горѝ — никога! Защото, за да възтържествува то, необходимо е само едно: да се освѣтѭтъ сърдцата и умоветѣ съ съзнанието, че „хиенското“ никакъ не обладава ония магйоснически чудесии, които му приписватъ безумния и злия предрасѫдъкъ. Щомъ се извърши това просвѣтление, не ще се има нужда и отъ опитомяване „хиенството“ — защо? то все пакъ не ще престане да вони, па и бѣготнята съ опитомяването е много — а то отъ само себе си все пò-далече и пò-далече ще се отдалечава въ дѫлбочината, до като, най-послѣ, морето го погълне, както едно време е погълнѫло цѣло стадо свини.

Dixi.

РѢКАТА МѢСТА ВЪ НАЙ-ГОРНЕТО СИ ТЕЧЕНИЕ.

*отъ **П. Ф—овъ.***

(Продължение отъ кн. 5–6).

Между теченията на рѣкитѣ: Дрещенецъ и Църна-Мѣста, се спущатъ въ Юго-западня посока нѣколко ржтa отъ оня планинский гребень, който подъ имената Куртово, Куточковица и Чиста-могила[20]) съединява Рила съ Доспатъ при Аврамово. Имената на тия ржтове, въ десно отъ течението на Дрещенецъ сж: Сжбица и Смилево. Презъ Кривачката рѣка Кривякъ, презъ Раковеца—Стофричина и Малашица; въ десно отъ послѣднитѣ имаме Валогъ, а въ десно отъ Валогъ—Блаца. Срѣщу Блаца презъ Църна мѣста е Градище. Градишский ржтъ се спуща направо отъ Чалтика и свършва при дерето Чурилецъ.

По тия ржтове е имало до края на първата половина на 17-то столѣтие населени участъци съ планински жители отъ които участъци сж останжли днесь само малки развалини. Тѣзи горци, до отниманието имъ и послѣднитѣ привилегии, сж биле като стража на сѣвероисточний кжтъ на Разлога и много чвърсто пазили прохода Чепино-Якоруда. Храбри биле тия планински българи. Не току така даромъ сж имали тия до втората половина на 17-то столѣтие крѣпости, банове и войводи. Ни едно згодно мѣсто тѣ не сж оставили безъ наблюдателенъ пунктъ. Такива наблюдателни пунктове—тѣхнитѣ каменни развалини, ще срѣщните по всичката линия отъ Мънашица до Чиста-могила. Всичкото внимание на тия горци въ това време било обърнато къмо произшествията въ Чепино. Отниманието привилегиитѣ нѣ Чепино вдигнжло на кракъ и тѣхъ, и за запазванието имъ, всичко що можало да носи оржжие, се събрало при Чиста-могила подъ командата на юнака Бодена. Цѣльта била да се пази Дрещенското дефиле и Крапо-дере.

Едно голѣмо силно отдѣление отъ турската войска, която е дѣйствувала по това време въ Чепино, е ударило на

[20]) Въ хартата на русский генераленъ щабъ срѣщаме тая мѣстность „Чисто тепе".

преднитѣ постове ненадѣйно. Произлѣзла кървава битка съ много по̀-многочисленъ неприятель, който почнѫлъ да надделѣва и да превзима участъцитѣ единъ по единъ и да ги предава на разрушение. Види се, че защитницитѣ, които изгубили Бодена още въ първото сражение, се рѣшили поне съ скѫпа цѣна да предадатъ огнищата си. Това нѣщо ядосало турцитѣ, та всичко, което имъ се е изпречвало на срѣща, сѫ го предавали на ножъ и огънь. По такъвъ начинъ биле разрушени всичкитѣ участъци, отъ Сѫбица, Кривакъ, Стофричина, Валогъ и Блаци. Останѫло още единственното Градище не превзето. Ратницитѣ се събрали въ укрѣплението и се затворили. Обсадата се започнѫла здраво, а защитницитѣ се държали упорито. Работата стояла тъй дълго време и турцитѣ насмалко щѣли да напуснѫтъ обсадата, ако да не имъ била паднѫла въ рѫцѣ една баба отъ градътъ. Тѣ ѭ държали при себе си нѣколко време и съ разни заплашвания, говори преданието, ѭ принудиле да каже главата (извора) на водата, която изъ кюнкове слизала въ укрѣплението. Бабата имъ казала да задържѫтъ едно муле нѣколко време безъ вода и то ще ги заведе тъкмо на това мѣсто. По тоя начинъ изворътъ билъ намѣренъ и прекѫснатъ. Градище[21]) било превзето и разорено окончателно, а жителитѣ му заедно съ жителитѣ на другитѣ разорени участъци, понеже не приели да се потурчѫтъ, биле интернирани въ Източна Тракия, около Лозенъградъ; Кривашкитѣ участъци основали татъкъ едно село, което и до днесъ носило името Кривачани. Другитѣ участъци отъ Блаца[22]), Валогъ, Стофричина, Сѫбица и пр. трѣбова да сѫ наоколо, близу или да сѫ се слѣли съ други села.

Тѣзи сѫ нѣколкото общи черти отъ историческата сѫдба на тия мѣста̀, разигравана преди малко нѣщо по̀-вече отъ два вѣка.

Слѣдъ тия събирания, Якоруда се вече раздѣлила на два религиозни лагера. Българомохамеданитѣ, като правовѣрни, шериата имъ далъ всичкитѣ привилегии, като на хора отъ владѣтелното плѣме; а българохристиянитѣ, нравственно поразени отъ това раздѣление, останѫли въ едно съвсѣмъ безна-

---

[21]) Отъ всичкитѣ участъци, ако сѫдимъ по преданието и по развалинитѣ Градище се познава да е било едно отъ най-голѣмитѣ поселения въ тия мѣста. Имало е двѣ църкви, на които основитѣ показватъ, че сѫ биле голѣмички здания. Едната отъ църквитѣ е на могилата. Въ задната ѝ часть единъ помакъ е намѣрилъ кръщелната купель, въ която домашнитѣ му сега си кълцатъ соль. Якорудчени, които разоряватъ тия мѣста, намиратъ всѣкакви вещи, като монети, сѫдове, стъкла, восъкъ и пр.

[22]) Не помнѭ въ кой брой на „Новини" прочетохъ, ако се не лъжѫ, тази корреспонденция: „Испращаме единъ брой по̀-вече, за когото ще молимъ г-на Гл. учитель въ Лозенъ-градъ да го препраща на общината въ с. Блаца". Ний прегледахме най-новото Г. Даново издание на хартата на Балканский полуостровъ, хартата на русский Генер. щабъ, но тия села, Блаца и Кривачани не ги срѣщнѫхме.

дѣжно положение. Пропаданието на горцитѣ въ Градище, още по-вече усложнило това положение. Робский яремъ станѫлъ още по-якъ и българохристиянитѣ мирно и безнадѣждно му подложили вратътъ си. И еднитѣ и другитѣ обаче непреставали да си водѭтъ напрежний дружеский животъ но, и религиозний антагонизмъ скришно си тлѣялъ. Въ обществениитѣ бѣди антагонизма е исчезвалъ и тѣ се бранили съ общи сили противъ каква да е опасность. Когато настапѫли времената на кърджалиитѣ, заедно сѫ съградили днешната каменна кула, а и заедно сѫ бѣгали и крияли по горитѣ. Селото е три пѫти обирано и горено окончателно отъ кърджалиитѣ[23]). Има едно предание, че послѣдната чета кърджалии, която вързувала изъ течението на Мѣста, като заминвала презъ Дрещенското дефиле за Чепино, била разбита и пръсната, и отъ тогива вече, нигдѣ се не явявали кърджалии. Преданието не казва отъ кого е разбита тази чета[24]).

Подирь кѫрджалиитѣ, Якоруда е видвала и другитѣ не по-долни разбойници: Яничаритѣ, Делибашиитѣ, Каба-далиитѣ и пр. когато и тѣ преминѫли, настѫпило времето на друго разбойничество, турено подъ система и организация отъ представителитѣ на царската власть отъ Разлога. Мидюритѣ и беювитѣ биле съдружници съ главатаритѣ на разбойнически-

---

[23]) Съ тия кърджалии е ходилъ и Тасе Кюркчиолу отъ Якоруда единъ отъ родоначалницитѣ на днешнитѣ Кюркчиовци въ Якоруда. Когато четата заминѫла отъ Чепино, слѣдъ като изгорила и оплѣнила Якоруда, минѫла за селата Белица, Годлева, Бачово и Недобрецка. Въ Бачово този Тасе по единъ хитъръ начинъ убива главатаря на четата и това го прекрилъ съ таквосъ искуство предь другаритѣ си, щото не далъ и сѣнка отъ съмнѣние да падне върху него. Една вечерь слѣдъ една дива оргия пиянитѣ главатари и гевендии испозаспали дѫлбоко. Тасе се примѫква до най-хубавицата, която носила найбогати накити и като измѫкналъ феса и герданя, които били накичени съ гѫсти редове жълтици, извѣтрѣлъ. Той се прибралъ при семейството си, което се крияло изъ Фаносъ.

[24]). Баба М. Г., която скоро сэ поминѫла, ето какво ми расказваше за „Айтитѣ“ (кърджалиитѣ) преди нѣколко години: „Лошо бѣше презъ нашето време ага одея, айтитѣ“. Седнемъ да ядемъ, и туку се рукне отъ Сусаница: „бѣгайте! айтитѣ идаа, и ния кой какво може да заграби веке въ рѫцѣтѣ си и бѣга въ гората. Гора имаше тогава, гора, синко! излѣзешь отъ селото и никой те не види на кѫдѣ бѣгашь. Не е като сега полѣпа. Щомъ се речеше: айтитѣ сѫ наблизо или въ Бѣлица или въ Чепино, който го дръжахѫ нозѣтѣ, бѣгаше, оживѣваше, но който не може да бѣга, като сакатитѣ и недѫгавитѣ старци, бивахѫ съсичани или опечвани живи на огинь. Никой не смѣеше да се мѣрне на срѣща на тия кръвници“ както казваше тази баба. Якорудскитѣ жители по опия времена сѫ стояли все на щрекъ, както е било всѫду. Опредѣлиле сѫ си нѣколко души помаци и българи за стража. Когато са е чуйвало, че „хайтитѣ“ сѫ въ ближното село идящецъ къмъ Якоруда, стражата е излизала предь тѣхъ като въ цѣпь, но не влизала въ престрѣлка. Тя (стражата) е само наблюдавала, кога ще свършѫтъ „хайтитѣ“ обирътъ на съсѣднето село и тръгнѫтъ къмъ Якоруда. Въ тоя моментъ стражата тичешкомъ е отивала на рѫтътъ надъ селото и извиквала колкото можела: „бѣгайте бре-ееей, хайтитѣ идаа“! Тъй викали стражаритѣ нѣколко пѫти и се впущали въ селото да вдигнѫтъ и придружѫтъ семействата си. То се знае, че населението навикнѫло въ постояненъ страхъ презъ тѣзи години, било все обуто и опасано и будно, като войска, коя-

тѣ чети: Кара-Синанъ[25]) и Ипчу бюлюкъ-баши биле двѣ ехидни за християнското население по тия мѣста. Но най-тежко време настанѫло, когато Разлога минѫлъ подъ рѫката на арнаутина Мехмедъ-бей.[26]) (1840 год.). Този бей, освѣнъ данъцитѣ, за да съблече и послѣднета риза на по̀-състоятелнитѣ българи въ Разлога и другадѣ, организиралъ три разбойнически чети подъ командата на Кара-Синанъ, Ипчо бюлюкъ-баши и другъ единъ неизвѣстенъ. Първия върлувалъ по Рилский балканъ, втория по Доспатъ и Пиринъ, а третия ударилъ по Западня Македония. Населението кански пропищяло отъ тия вълци. Неселението знаяло кой ги испраща. Както отъ цѣлий Разлогъ, тъй и отъ Якоруда биле испроводени по двама пълномощници отъ село въ Цариградъ (1845 год.), да дѣйствуватъ за вдиганието на този бей отъ Разлога. Всичко това се вършило скришно. Централната власть взела бѣлѣжки отъ разсказитѣ на представителитѣ. Когато бея се научилъ за това, той удвоилъ преслѣдванията си, върху първенцитѣ главно. Това не било за дълго. Скоро дошла заповѣдь съ нарочен човѣкъ, щото бея моментално да се вдигне, което и станѫло. Разлога си поотдѫхнѫлъ, защото по това време и четитѣ на Кара-Синана и Ипча биле премахнати главно отъ Чекъра отъ Самоковъ и дѣда Иля.

то очаква неминуема вѣроятна, а така най-малкий шумъ, викъ го стрѣсвало, накарвало го да хрипне и бѣга. Въ тия вечери, когато сѫ се очаквали извѣстнитѣ сигнали на стражитѣ, е стоялъ по единъ човѣкъ отъ кѫща горѣ на баджака на покрива и съ най-голѣмо напрягание е слушалъ да ли ще се чуе гласъ отъ стражитѣ. Чуялъ ли е извѣстний викъ, извиквалъ и той къмъ домашнитѣ си: „станувайте"! „идаа"! Въ единъ мигъ всичко живо е било на кракъ готово да бѣга. Задигали сѫ дѣца, хлѣбъ, по нѣкоя връхня дрѣха и сѫ оставяли кѫщата на провидението. Ужасната перспектива на смъртьта, слѣдващецъ ги на всѣка стѫпка въ бѣгството, е правила хората безсърдечни, по̀-твърди отъ камъкъ. Жени, които съ кърмачега си не биле въ сила да бѣгатъ, хвърляли сѫ ги изъ храсталацитѣ покрай-пѫтя и равнодушно си заминавали. Всѣкой е гледалъ своето лично самосъхранение — личното *азъ*. А *ти* и *той* въ грамматиката въ такива моменти сѫ липсовали.

[25]). Този арнаутинъ (кара-Синанъ) по срѣдъ денъ е влизалъ съ дружината си по селата и кондисвалъ въ християнскитѣ кѫщи. Селския кехая билъ длъженъ да го настани съ дружината си въ нѣкоя заможна българска кѫща. Тукъ освѣнъ че ѣдѣли и пияли всичко презъ глава, но и жестоко истезавали кѫщнитѣ, които обикновенно биле мѫже и стари жени. Младитѣ жени, булки и моми, се испокривали изъ съсѣди и роднини. Денемъ ѣдѣли и пияли въ село, а вечерь излизали изъ долината по пѫтищата и касапували. Тъй сѫ загинѫли отъ тоя разбойникъ троица Якорудски първенци, на които бея отдавно хвърлилъ око за да ги махне отъ тоя свѣтъ. Двамата отъ тия загинѫли били братия на Х. Петра, извѣстенъ Якорудский първенецъ.

[26]). Днешний Тевфикъ-бей въ Неврокопъ е неговъ синъ. Той е слѣдвалъ въ Парижъ 4 години, но какво е свършилъ, не ми е извѣстно. Обаче Французский язикь владѣе изрядно. Въ библиотеката му се виждатъ съ цѣли десетини томове отъ съчиненията на първоразряднитѣ Французки списатели отъ минѫлий и настоящий вѣкове.

Животътъ му между европейский свѣтъ, особенно въ Парижъ, е окастрилъ досущъ мохамеданский фанатизмъ. Окрѫжающата го парижска сфера го напоила съ хуманни идеи — съ любовь къмъ ближний и къмъ человѣчеството

Кѫщи и сгради.

До преди 30—35 години кѫщитѣ на Якорудчани сѫ биле по-вечето по на единъ етажъ — на земята. Обаче днешнитѣ Якорудски жители погледнѫхѫ по-реално на живота. „Тоя свѣтъ намъ не ще остане“ сѫ си рекли Якорудчани, вѣроятно ще си помисли пѫтника, когато заминава презъ нѣкоя Якорудска улица и гледа двуетажнитѣ високи здания, варосани и голѣми прозорци съ стъкла къмъ улицата. Днешний Якорудчанинъ прави—струва, щото да вдигне двуетажна кѫща, двуетажна сграда за оборо (подникъ) и плѣвня, колиба за сушение жито, прание и ленъ. А подъ колибата сушина за дървата и прочее. Тия кѫщи Якорудчанина като нагласи, за другий поминъкъ вече той се не бои.

Якорудчани, както казахме, правѭтъ кѫщитѣ си по на два етажа, и горния етажъ, гдѣто сѫ стаитѣ, извънредно го издаватъ надъ улицата за по-голѣма широта, и отъ това, улицитѣ, обикновенно тѣсни и криви, сѫ и тъмни. Кѫщитѣ сѫ пространни и широки отъ вѫтрѣ, а красиви отъ вънка. Надъ покрива стърчѫтъ нѣколко тънки бѣли комини съ искусно направени гълѫбници за исходъ на дима. Странника, който минува презъ Якоруда, ако се вгледа въ нѣкое здание по-внимателно, рекълъ би че тукъ живѣе нѣкой селский богаташь.

изобщо. Тукъ въ тая срѣда не е виждалъ ни роби, ни господари. Всичко предь неговитѣ очи въ тоя моденъ центръ се е движило въ една атмосфера, въ която сѫ звучали божественнитѣ звукове на свободата, равенството и братството. Той е, може би, първий турчинъ въ Солунский вилаятъ, който се завзе съ еманципирането на турскитѣ жени, като застави жена си да хвърли Яшмака и заедно съ това започнѫ да живѣе европейский животъ. Тозъ противокораническій опитъ останѫ ялавъ. Нито единъ мохамеданецъ не го послѣдва, а пъкъ и бея не бѣше толкова фанатизиранъ пропагандисть на тая идея, та това си тъй останѫ.

Безъ преувеличение може се каза, че той въ много отношения е помагалъ на българщината въ Неврокопъ и околията му. Ако Неврокопчани въ време на църков. въпросъ въ борбата имъ съ гръцизма сѫ имали успѣхъ, то тѣ го длъжѫтъ главно на него. Въ цѣлий Солунский вилаятъ, между военни и граждански администратори, едва ли би се намѣрилъ единъ турчинъ, тъй далновиденъ, хуманенъ и искусенъ, тъй да се каже дипломатъ, какъвто е Тевфикъ-бей Много хорица е избаввалъ той отъ явна пропасть и на много е помагалъ нравственно и материално. Слѣдующий фактъ е единъ брилянтъ, който украсява името на този хуманенъ человѣкъ, и ще остави неувѣдаемъ добъръ спомѣнъ въ сърдцата на онии християни, които сѫ биле очевидци. Въ 1876 год. когато помацитѣ съсипахѫ Батакъ, нѣколко помака, на чело съ нѣкой си Лятифаа, докарали въ Неврокопъ цѣла една партия баташки моми, момчета, дѣца—всичко около 50 души, за да ги истурчѫтъ. Като преминавали съ тия нещастници по край кѫщата на бея, послѣдний видѣлъ това и попиталъ бабаититѣ да му кажѫтъ, какви сѫ тѣзи хора и отъ гдѣ ги каратъ? „Испре! (роби) сѫ, бей ефенди, отъ Батакъ би караме“. „Испре! изрекълъ очудено и ядовито бея. „Та лема се бихте съ нѣкого въ Батакъ, та карате испре?! Кирливци! защо не идете въ Сърбия да се биете, та да ви видѭ че сте бабаити! А вий сте отишле въ Батакъ, та сте исклали мирната царска рая, и смѣете да казвате, че испре водите! водѣте ги тия хора въ конака! Помнѣте ми думата, — московеца е взелъ вече Батакъ въ смѣтка и той ще ни го искара презъ носътъ. Проклѣти! на

На въпроси отъ такъвъ родъ, азъ съмъ получвалъ отговоръ, „че домакинътъ е патникъ".[27])

Стаитѣ, (3 или 4 на брой, но въ всѣкои случай не по̀малко отъ 2) се намиратъ на горний етажъ, а отъ долу сѫ хамбаритѣ за разнитѣ житни храни, или оборь. Отъ дворътъ възъ една умѣренно полѣгата стълба обкована отъ двѣтѣ страни съ дъски ще излѣзете на единъ продълговатъ коридоръ (софа̀), който е отворенъ отъ къмъ дворътъ и заграденъ само съ единъ дървенъ шарамполъ, по края високъ около 1 м., отъ хубави стругани пармаклѫци. Коридорътъ е толкова длъгъ, колкото е и цѣлото здание, и захваща току-речи едната третина на ширината, а другитѣ $^2/_3$ отъ ширината, захваща редътъ на стаитѣ. За да се влѣзе въ стаята (въ кѫщи Якор. гов.) трѣбва да минемъ презъ двѣ врати. Щомъ отворите първата външна, предь васъ стои „воднико", гдѣто стоѭтъ ссѫдоветѣ съ водата. Въ лѣво или въ десно, на кѫдѣто е стаята, ще отворите вѫтрѣшната врата[28]) и ще влѣзете. Онова мѣсто въ стаята, което на пръвъ погледъ се мѣрнува на очитѣ ви, на десно отъ огнището, казва се въ Якоруда *рошка*, то е почетно мѣсто, тамъ се туря гость, когато би дошълъ, а когато такъвъ нѣма по право принадлѣжи на старший отъ мѫжитѣ. Предь огнището срѣщо рошката, мѣстото се казва *сланникъ*. Тамъ̀ се турятъ дървата, насѣчени за огнището. Долнята часть на коминя[29]) (надъ огнището) е напра-

---

турското царство турихте вече края! Вий исклахте ли Батакъ — раята — вий истърбушихте царщината. Харно помнѣте, — московеца го имате вече до година тука"! Тия знаменателни думи сѫ паднѫли като грѫмежъ върху главитѣ на злодѣитѣ, които вмѣсто тоя укоръ отъ бея, очѣквали „браво". Заробенитѣ биле заведени въ конака, гдѣто отишълъ и бея, и веднага ги освободилъ. Думата на бея имала страшна тяжесть. Предь него сѫ стояли каймаками и прочии на колѣни. По предложението на бея, християнитѣ, които това и очаквали, освободени тѣ развели по кѫщитѣ си. Дала имъ се първата помощь отъ обуща, дрѣхи, храна и пр. Бея е особенно настоявалъ за това, защото въ нещастний изгледъ на тия батачани, той е виждалъ турската империя осѫдена на загинвание. И, за да изглади тоя лошъ споменъ въ турската съвѣсть, той по̀-вече настоявалъ за доброто положение на заробенитѣ. Слѣдъ помиряванието на работитѣ заробенитѣ биле пустнѫти да си идѫтъ обратно въ Батакъ.

Бея е вече старъ человѣкъ, и отдавно е напуснѫлъ общественната арена; при все това влиянието му е пакъ голѣмо върху обществении работи. Когато е свободенъ, отъ други работи, той чете вѣстници или други книги.

Когато тази статия бѣше готова вече за печатъ, научихъ се че той (бея) се поминѫлъ.

[27]). Подъ названието „Патникъ" (пѫтникъ) въ Якоруда се казватъ ония нейни жители, които се занимаватъ съ кираджилъкъ, които търгуватъ съ катрань, зейтинъ и пр. като каратъ тия стоки съ свои коньe.

[28]). Послѣ се научихъ, че вѫтрѣшнитѣ врата биле само за зимѣ.

[29]). Минавайки единъ пѫть по край едно ново здание въ Якоруда, забѣлѣжихъ, че единъ коминь се прави отъ единъ младъ майсторъ, брадатъ, облѣченъ по Якорудски и главата си превързалъ съ шарена кърпа, а задъ тила изъ подъ кърпата се развѣвахѫ буйно руситѣ му коси. Мене ме заинтересува тоя архитекторъ и попитахъ за него. Казахѫ ми, че този архитекторъ билъ единъ отъ Якорудскитѣ священници. Ний ще се повърнемъ върху това, когато му дойде мѣстото по̀-нататъкъ.

венъ хубаво, сводообразно отъ тухли и измазанъ съ варь дори до тавана. Подътъ е измазанъ съ калъ и посланъ съ шарени кълчищни черги или пъкъ вълнени вехти. Ако ли е празд-никъ, стаята се постила съ нови пъстри вълнени черни или пъкъ съ ямболчета[30]) и наоколо се нареждатъ възглавници, които сѫ тоже пъстри и хубави.

Една врата отъ тази стая има, която води въ *мѣсилника*. Това е малко отдѣление, въ което домакинята мѣси хлѣбъ. Тукъ има друга стълба, която води на потона подъ покрива. На потонътъ е складътъ на дрѣхитѣ, завивкитѣ, чорапитѣ, вълната, памукътъ, платната и пр. припаси на домакинство-то. Пещьта за печение хлѣбъ е направена обикновенно на е-дина край отъ коридорътъ, или даже въ мѣсилника на нѣкои мѣста; до такава истънченость сѫ се докарали Якорудчени вече. На другата страна на двора срѣщу кѫщата е, както ка-захме по̀-напредь, плѣвнята, за да се преходи лѣсно отъ кѫ-щата въ плѣвнята, има помежду имъ колиба, която стои на-равно съ коридора на кѫщата и коридора на плѣвнята.

Отъ казаното до тука се разбира, че Якорудский житель, не е чуждъ на стрѣмлението къмъ по̀-удобничко живѣяние. Той усѣща, че е человѣкъ, слѣдователно, прилича му и по̀-човѣшкий животъ. Нѣма Якорудчанинъ, въ отношение на жи-вота, фанатически да се придържа о старий режимъ. Днесь почти всѣка кѫща за освѣтление е истикала отъ употрѣбле-ние борината, и ѭ е замѣнила съ *лѫчерна* (ламба) и пе-троль (газъ).

Облѣкло [31])

Преди да поговоримъ за днешний видъ на облѣклото въ Якоруда, нѣка загатнемъ съ нѣколко редове за старото облѣ-кло, което днесь се срѣща по̀-вечето у старитѣ хо̀ра въ Яко-руда и вредъ въ другитѣ разложски села.

Старитѣ Якорудчани отъ мѫжский полъ сѫ носили, как-то и днесъ *църни китирѐ* отъ вълнено бало, закопчани на *ногавицитѣ* съ сърмени жълти копчета. Единъ *елекъ* възъ *ко-шулата*. Послѣдната е сшита съ висока дебела яка, тъй що-то да закрива добрѣ тилътъ и ушитѣ; а рѫкавитѣ сѫ оста-вяли доволно широки, както е и днесь. Главитѣ сѫ си бръ-снѣли наоколо и на тѣмето отъ горѣ сѫ оставяли едно коло

[30]) Ямболъ, ямболче, казватъ въ Якоруда на козяцитѣ, приготвяни отъ мѣстна козина. Тѣ сѫ тъй красиви, щото примамватъ очитѣ на мнозина док-тори-такъми, даскалъ-такъми да тичатъ кѫдѣ Якоруда, първитѣ да лѣку-ватъ, вторитѣ да даскалуватъ, за да се сдобиѭтъ и съ по нѣкое ямболче да-ромъ. На друго мѣсто ще поговоримъ за това.

[31]) Въ много отношения Якорудската и Беличката мѫжска носия прили-ча съ оназѫ на селянитѣ отъ Казълъ-Агачската околия. Особенно чалмата е общо нѣщо.

отъ косми нарѣчено—*чамбасъ*. Носили сѫ черни овчи гугли наречени *татарушки*, или фесове обвити съ грамадни черни вълнени чалми. Помацитѣ за различие, както и до сега, сѫ носили червени чалми. Всичкитѣ дрѣхи на старий Якорудченинъ сѫ черни, освѣнъ моравий поясъ.

Младитѣ момци сѫ носили сѫщо такива дрѣхи, но обточени по шевовитѣ и краищата съ вълнени обтоки, домашно вълнено издѣлие, защото гайтаня не билъ още въ употрѣбление. Тѣ (момцитѣ) сѫ носили дълги коси, които се спущали на отдѣлни фитили по плещитѣ и раменѣтѣ. Тѣзи фитили биле насуквани съ помощьта на вретеното. По такъвъ начинъ, коситѣ сѫ стояли на отдѣлни дълги кѫдрици.

Женитѣ сѫ носили синь забунс, обточенъ съ ясносинь гайтань. Забуньтъ е вълнена дрѣха съ отворени пали и безъ рѫкави. Кошулата, тоже дълга дори до глѣзенитѣ, съ широки и отворени рѫкави, везани по краищата съ коприна и аспри, а отъ долѣ отъ външнитѣ страни на кошулата, отъ лѣво и отъ десно, по една нашивка отъ разноцвѣтна вълнена прежда въ видъ на трѫндафилова пѫпка. Възъ забунътъ се опасва поясъ, а послѣ политѣ се обрѫщатъ назадъ и събиратъ на кръстътъ и възъ това се опасва *престелкята*. Невѣститѣ и момитѣ сѫ носили особенъ видъ пояси съ павти (чепрàзи) на края: а женитѣ сѫ носили сѫщитѣ пояси, но пò-дълги и безъ павти. Тѣзи пояси до скоро ги носѣхѫ старитѣ жени. Тѣ сѫ тѫкани отъ много тънка разноцвѣтна вълнена прежда и самий поясъ е тъй тънка работа и красива, щото рекълъ би человѣкъ, че е копринена ткань. Главата си покривали съ *шалма* а на краката сѫ обували *папуци*, които и до днесъ сѫ още въ употрѣбление у женитѣ.

Тоя видъ дрѣхи се носи вече обикновенно отъ старитѣ жени. Младитѣ измѣнихѫ всичко, освѣнъ едната риза, която виждатъ, че съ пò-хубавъ крой немогѫтъ ѭ смѣни. Забуньтъ се замѣнилъ съ днешний фустань. Послѣдний е ошитъ отъ вълненъ дивизиенъ или аленъ шаякъ. Той е пò-кѫсъ отъ ризата и отъ половинитѣ надоле се спуща на безбройни клинове. Фустанътъ нѣма рѫкави. Краищата на пазухницитѣ му сѫ отворени и украсени съ всѣкакви скѫпи гайтани, ширити и кенета. Опасватъ се съ *лашница* (*тканица*, въ Софийско). Лашницата е пъстра вълнена ткань, дълга 3 метра и пò-вече, и широка около 10 см. Възъ фустаня се опасва алена вълнена *престилкя*.[32]) Рѫкави се носѭтъ зимно време. Тѣ сѫ ушити отдѣлно, и когато искатъ свалятъ ги да пришиѭтъ други, или да ходѭтъ на *рамушки*, ако е настанѫло лѣто. Рѫкави се пришиватъ на фустаня, на забуня и на влашката антерия. Впрочемъ, когато се носѭтъ рѫкави, непремѣнно

---

[32]) По примѣра на куцовлашкитѣ влахинки, и въ Якоруда сѫ започнѫли тукъ-тамѣ да носѭтъ басмѣни престилки, па и влашки антерии.

трѣбва да има и *салтамарка*. Ржкавитѣ сж ушити обикновенно отъ копринена басма, най-много *шамъ-аладжасй* и при това много майсторски обточени на около съ черъ калоферскій и сърменъ гайтанъ. Краищата на ржкавитѣ, наречени *клепаци*, сж широки и извръщатъ се назадъ и се запетлюватъ съ по една петелка за ржкавитѣ на салтамарката. Послѣднята е тоже обточена съ нѣколко реда черенъ гайтанъ, между които лъпци и единъ сърменъ. На гърлото носжтъ огърлици отъ ситни разноцвѣтни мониста (*Гирданъ*). Носжтъ и жълтици (нанизъ). Момитѣ си плетжтъ коситѣ на много *наплитки*, които се събиратъ въ една обща, наречена *лъсà*. Окачватъ и сребърни парй, нашити на една ивица, единъ или два реда, обикновенно цванци. Туй го казватъ *живé*. Женитѣ и младитѣ невѣсти носжтъ на главитѣ си фесове, а възъ послѣднитѣ *кожаци*. Кожакътъ е голѣма шамия по краищата съ *ресни*. Момитѣ си покриватъ главитѣ съ малки шамии или тънки прозрачни *кавра̀чета*, а краката обуватъ съ бѣли вълнени чорапи, украсени съ по двѣ цвѣтообразни вълнени фигурки на глезенитѣ. Носжтъ обуща съ отворена предница, а старитѣ— папуци отъ мѣстна направа, както и обущата на младитѣ. Щивалитѣ още не сж си пробили пжть, но и то ще бжде. Лакированитѣ обуща (посталè) почнжхж да си присвояватъ право на гражданство.

Мжжетѣ носжтъ отъ долѣ гащи и риза (ленени и памучни или само памучни), черни вълнени кишйре, девезиенъ или аленъ поясъ, елекъ съ широки поли и фесъ на главата. Ако ли е зимно време възъ ризата обличатъ *долня копчелкя,* (вълнена дрѣха съ тѣсни ржкави), а възъ нея елекъ или джамаданъ и възъ това се облача *горня копчалкя*, съшита отъ черно вълнено бало, но съ пò-вечко гайтанъ е налѣпена по шевоветѣ и краищата. Краката си обуватъ зимно време съ калцуни и обуща на праздникъ, а въ делникъ — навуща и цървули.

Обаче, има нѣкои особенности въ дрѣхитѣ, по които може да се различаватъ хòрата, кой отъ коя е класса. Ако въ праздниченъ день видите нѣкой Якорудчанинъ обутъ съ високи бѣли калцуни, обточени обикновенно съ 3 — 4 реда гайтанъ по краищата и шевовитѣ, обущата му съ високи токове, въобще да е пò-богатичко облѣченъ; то да знаете, че този ще бжде отъ търговската класса. Хòрата отъ тази класса ще ги познаете кога сж на работа по чернитѣ високи до колѣнѣ калцуни.

Кираджиитѣ се познаватъ най-добрѣ кога тръгнжтъ по конетѣ. Старитѣ носжтъ на главитѣ си кирливи фесове, обвити съ грамадни черни вълнени чалми. На корема празенъ силяфлжкъ, или замушенъ нѣкой handжаръ въ гжнкитѣ му. Въ Якоруда кираджията ще го познаете по нискитѣ бѣли калцуни на краката, по грамадната чалма на главата и по

мургавото кощаво лице. Орачитѣ сѫщо тъй се обличатъ, но чалмата е рѣдка въ тѣхъ. Тѣ нѣкакъ по̀-добрѣ се носѭтъ отъ кираджиитѣ. Овчаритѣ се обличатъ сѫщо като кираджиитѣ, но на краката си носѭтъ навуща, осукани съ черни въври. Въвритѣ сѫ достаяние само на овчаритѣ. Търговцитѣ и обществениитѣ служители въ Якоруда сѫ единъ видъ аристокрация задно съ семействата си. Само тѣ могѫтъ да носѭтъ сукнени скѫпи дрѣхи. Ако нѣкой кираджия, орачь или овчаръ навлече нѣщо подобно на себе си, като контошь, джамаданъ или друга нѣкоя дрѣха отъ сукно, то самия му еснафъ ще го освирка. Веднага току се рече: „Чорбаджи, еди-кой-си, на Великдень безъ гащи“. Трѣбова да имаме предъ видъ, че за тѣзи формалности нѣма писанъ законъ въ Якоруда, но то се основава главно на съзнанието въ самото население, че търговеца и общественний служитель сѫ поставени въ по̀-други условия въ живота.

Помацитѣ носѭтъ възъ платненитѣ дрѣхи черни *кишире* (колибаритѣ ги казватъ *тумане*). Антерия отъ басма или вълнена червена дулама, която и тѣ казватъ *копчелия*. Възъ неѭ обличатъ нѣкой джамаданъ. Лѣтно време не носѭтъ копчелии, а се расхвърлятъ на рамушки. На лѣвата рѫка на лакатя привръзватъ съ ремиче муска, скрита въ триѫгълна или крѫгла сребърна кутия. Такива се виждатъ обикновенно у младитѣ помачета. Поясътъ го опасватъ широко, а края му оставятъ да се маха по кълката. Предната часть на главата си бръснѫтъ, а на задната оставятъ косата да расте. На главата носѭтъ обикновенно кюляфи, обвити съ пъстри шамийчета. Помашкия ергенинъ не тръгва по пѫтя безъ варакосана китчица, забодена внимателно въ шалийчета на главата. Обуща носѭтъ, тъй нареченитѣ, емении, лѣтно време на боси крака, а зимно и на байряма, съ чорапи. Днешнитѣ помаци кой знае какво ги разубѣди да носѭтъ, винаги нови чишире; тѣ се убѣдили сега, че се може и всѣкога съ вехти. Тъй щото на байряма даже ще видите Якорудски помаци съ вехти чишире отъ кръста надоле, а на горѣ дори да грѣѭтъ отъ салтанати.

Старитѣ помаци възъ елекя обикновенно носѭтъ червена вълнена салтамарка, подплатена съ кожи. Главитѣ си бръснѫтъ цѣли, а отъ горѣ носѭтъ, по̀-богатитѣ, фесове или кюляфи съ грамадни бѣли чалми, тукъ тамъ прошарени съ звѣздици отъ жълта коприна, а сиромаситѣ носѭтъ тоже кирливи фесове, търляци или кюляфи, обвити съ червени вълнени чалми—домашно издѣлие. Краката си зимно време обуватъ съ шарени чорапи, а лѣтно време носѭтъ емениитѣ на боси крака.

Женитѣ на помацитѣ се криѭтъ. У тѣхъ дрѣхитѣ сѫ турски съ сѫщи турски названия. Платното, съ което помакинята увива главата и лицето си, именуватъ го *яшмакъ*, широкото черно наметало—*фередже*, гащитѣ—*димии*

(*Слѣдва*).

АВТОБИОГРАФИЯТА
НА
РАИЧА ИЛИЕВЪ БЛЪСКОВЪ

(*Животописанието ми, което захванѫхъ да пиша у Болградъ — Бесарабско на 1868 год.*)

А. Първия периодъ отъ животътъ ми.

I.

Баща ми дѣдо Лало. — Първоначалното ми учение въ старитѣ келии (Клисура — Карловско окрѫжие, г. 1830.)

Право-наздраво азъ незнаѭ въ коя година съмъ роденъ, но по догатки и отъ нѣкои свѣтовни събития, що съмъ запомнилъ отъ дѣтинството си, като: времето на делибашинтѣ, гръцката размирица (завѣрата), времена, които помнѭ като на сънѣ—токо-речи навършихъ 50-тѣ години.

Рожденното ми мѣсто или сѫщето мое отечество е въ Пловдивско*), у селото Клисура — Карловско окрѫжие, гдѣто съмъ отрасълъ, и гдѣто се навъртахъ до 1836 г. година, а отъ тогава, както ще види читательтъ азъ се прокудихъ другадѣ.

Баща ми, Богъ да го прости, бѣше единъ сиромахъ человѣчецъ, който живѣеше пò-вече отъ занаята си чехларство, като работѣше пò-вечето чехли и женски червени напети кундурки, що бѣхѫ въ то време на мода. По нѣкой пѫть се сдружаваше съ близосѣда ни Братана Дриновъ, вземахѫ парй отъ Х. Т. Гергана и пролѣтно време отивахѫ по Софийско поле да прикупуватъ и събиратъ добитъкъ, говеда и овце, които презъ лѣтото мандрувахѫ на Лѫженский Равний-дѣлъ**)

*) Отъ малъкъ азъ съмъ запомнилъ да казваше баба ми: *Пловдивъ*, а не както се ще на гърчолята *Филипополисъ—Филибе*.

**) Равний-дѣлъбѣ ше едно широко мерище (мера—пасбище) което принадлежеше на турското село Лъжени вь Златишко при Клисурската граница, то е висока равнина посрѣдь балканскитѣ изданки.

изгоявахѫ ги и на есень ги продавахѫ за клане. Х. Т. Гергановъ влагаше парйтѣ си съ такива условия: *колкото спичелѭтъ отъ стоката, половината за него*, а половината да си подѣлѭтъ баща ми съ другаря си. Но за тѣхна злачесть, кой знае какъ, се случваше, та пò-вечето, вмѣсто печалба, изгубвахѫ и отъ влога (сермията). Тогава Х. Герганъ се не смисаше на загубата, която оставаше върху двамата, за това постоянно бѣхѫ му длъжни. Но не стигаше това но, Х. Герганъ имъ натоварваше осталий дългъ отъ загубата съ тѣжка лихва, щото горкия ми баща съ другаря си Братана Дриновъ трѣбваше да му робуватъ кѫдѣто ги пратѣше, трѣбваше да идѫтъ.

Зимно време ги пращаше преди коледа да му прекупуватъ свини отъ кѫдѣ Златица: снѣгъ, студъ, виелици, тѣ трѣбваше да мръзнѫтъ, да се ровичкатъ изъ прѣспитѣ, да се борѭтъ съ фъртунитѣ, само да престигнѫтъ за деня. Помнѭ, като вчера, когато баща ми си дохождаше съ свинитѣ посрѣдъ нощь, срѣщо коледа, умокренъ виръ вода, или побѣлѣлъ отъ снѣгъ, премръзнѫлъ, по дрѣхитѣ, мустацитѣ му увиснѫли кичури ледъ; майка ми, клѣтата, едвамъ му изуваше замръзнѫлитѣ царвули и калцуни. Старата ми баба, майка на баща ми, често го съвѣтваше да се остави отъ Х. Гергановитѣ печалби, „защото ще застанешь“, думаше му тя, „нѣйдѣ затрупанъ подъ снѣговетѣ“. Но той борѣше сиромахъ и теглѣше всичкитѣ мѫчнотии съ надѣжда дано ужъ се исплати нѣкога честно отъ дългове. Но всичко бѣше напразно. Дигаше, слагаше съ подобни търговии, които бѣхѫ вънъ отъ неговия занаятъ, и като видѣше че отъ день на день затинва въ дългове, улавѣше се пакъ у старото си занятие—чехларството. Той бѣше и старъ майсторъ между обущаритѣ въ селото ни, често прехождаше по пазаритѣ до Пирдопъ, Копривщица и въ Карлово, отъ гдѣто или прекупуваше гйонове, сафтяни и мешини, или пъкъ занасяше да продава обуща. Тъй щото, споредъ състоянието си, въртѣше една малко пò-добра търговийка. Но и тукъ срѣщаше голѣма прѣчка: бѣше безкниженъ, всичко що вземѣше и дадѣше, записвахѫ му го други, за тая си нужда той имаше голѣма надѣжда на мене. Баща ми вмѣсто на името му Илия, зовѭхѫ го *Лало*.

На възрасть 7 годишенъ, даде ми баща ме да се учѫ на книга. Учительтъ ми бѣше единъ калугеринъ, *Отче Костадинъ*. Училище въ Клисура, както трѣбваше, нѣмаше. Ученицитѣ, или както тогива ги наричахѫ *даскалчета*, прибираше отче Костадинъ въ една отъ стаитѣ на метохѫ, свърталище на святогорскитѣ калугери. Споредъ тогавашнето учение, азъ съмъ приемалъ добрѣ въ читмото; но какво ни бѣше учението? На *Букварь*, и то руский, *часослова* (наустница) и на псалтиря, а който излѣзеше до *апостола* и най-послѣ искараше и *светчето*, него съ пръсть сочехѫ, той бѣше пър-

вий (калфа), защото знаялъ да чете въ Черква и да канерва*) на тоя редъ достигнѫхъ и азъ — да четѫ апостолъ и да канервамъ въ черква. Родителитѣ ми не можахѫ да се нарадватъ като ме слушахѫ да чета и пѣѭ въ черква, а за писмо нѣмаше го никакво: сами ако земѣхме да черним нѣщо и да драскаме на кость отъ говѣжда плѣшка, дѣто написвахме азбуки, то бѣше всичкото ни писмо. Помнѭ, че дохождахѫ възрастни момци да се учѫтъ на писмо и смѣтане (хесапъ); тѣ като по възрастни стояхѫ отдѣлно отъ насъ по̀-дребнитѣ, тѣ лѣтѣ стояхѫ отвънъ нашата стая долу въ двора, край стѣнитѣ на метоха на припекъ, а зимѣ вѫтрѣ въ ахѫря, гдѣто си вържахѫ святогорскитѣ калугери конетѣ, но и тѣ едва съ годинѝ сѫ могли да си позаписватъ криво-лѣво, и да прочитатъ до нейдѣ.

Кога бѣхъ на 12 години, майка ми се помина. На клѣтия ми баща на главата останахѫ 6 дѣца, отъ които азъ бѣхъ най-голѣмия. Баща ми твърдѣ много обичаше учението, той много желаеше да продължавамъ додѣто истъщѭ хубаво писмото и смѣтанието, но, безъ да ще той, принуди се по неволя да ме вземе отъ даскала и да ме замѣсти съ чирачета, които не можаше да прихраня. И тъй азъ напуснѫхъ читмото, забравихъ училището и се заловихъ на занаятъ--чехларство. Ако да бѣхъ чиракъ при другъ майсторъ, азъ можахъ лека по лека да забравя всичко що изучихъ съ толкова трудъ. Тогивашнитѣ майстори бѣхѫ и груби и немилостиви, денѣ и нощѣ трѣбоваше да блъскашь мущата, безъ да ти се позволи друго занимание, дори и празниченъ день на слугитѣ си отдихъ не давахѫ: тогава трѣбоваше да метешь дворища, да сушишь влажнитѣ скороошити обуща, и всичко това за една прехрана, и да спечелишь занаятъ. Такова чиракувание траеше три години, едва слѣдъ три години, ще те извадѭтъ калфа съ 100-150 гроша годишна плата и тогива нито почивка имаше, нито сладка дума. — „Хакъ ти се заплаща, трѣба да си го извадишь“, говорѣхѫ жестокитѣ майстори, и ти набивахѫ сухия рѣзень, лапатената чорба и 150-тѣ гроша въ очитѣ на всѣкий часъ. Но азъ отъ тая страна бѣхъ честитъ. Баща ми, не само че не ми забраняваше да си приговарямъ четението, но той още ме караше сутрѣнь, вечерь да исчитамъ предъ святицата *утрѣня повѣчерка*, когато той стоеше правъ съ благоговѣние до мене и повтареше нѣкои думи отъ четението ми. Търговийката изискваше да му държѫ тефтеръ, дѣто азъ, до колкото можахъ, записвахъ вереситѣ му, и гдѣ що има да дава. Споредъ това азъ не само че незабравихъ изученото си, но още го истъщявахъ. Па и на мень ми бѣ-

*) Канерванието се употрѣбяваше до наскоро въ нашитѣ черкви по грѣцкий обичай така: когато главний пѣвецъ трѣба да пѣе нѣкоя стихира тѣжко и бавно, то, предварително едно момче ще съ продължителенъ гласъ да възгласи тия думи, които, следъ него, пѣвецътъ ще пѣе.

ше драго да си приговарямъ. Баща ми често прескачаше планината и походваше до Етрополи, дори и до Свищовъ. Еднъжъ кога бѣше се завърнѫлъ отъ Свищовъ, той, намѣсто армаганъ донесе ми три нови Български книги: *Цвѣтосъбрание отъ Св. История (?), Аритметика и Писмовникъ* издадени то време отъ Свищовский учитель Хр. Павловичя Дупничанина. За пръвъ пѫть азъ видѣхъ книги по българский, на които разумътъ разбирахъ, а не като славенскитѣ, които само бърборѣхъ, а нищо не разбирахъ. Каква радость за мене! ами за баща ми? Той особенно недѣленъ день не ме пропускаше отъ тукъ до тамѣ: цѣлъ день ще му четѫ по̀-вече отъ *цвѣтосъбранието на Св. История*; тая книга, като самъ ѭ бѣхъ прочелъ нѣколко пѫти, можахъ да ѭ прочитамъ свободно, така и за мене бѣше ясно съдържанието на четенното, че и баща ми съ въсхищение слушаше и се мѫчаше да запомни всичко, за да го приказва на неговитѣ съвръстници-майстори.

Строгото ограничение отъ баща ми, да стоѭ постоянно у дома си, при него, било да прочитамъ, било да учѫ занаята, безъ да ме пуска да хайтувамъ, отсѣтнѣ го разбрахъ че е било за мое добро; почти всичкитѣ калфи и чираци бѣхѫ момчета съ лошо поведение, развалени и въ устата, и въ душата; запрѣни по цѣли дѣнонощия подъ строгия надзоръ на майсторитѣ си, щомъ ги поотпуснѣхѫ на вънъ, тѣ побѣсняваxѫ. Ако да ме пускаше баща ми да се дружѫ съ такивато, непременно, като момче, бихъ имъ и азъ подражавалъ.

Отъ новитѣ си книги азъ твърдѣ много се радвахъ, особенно на *писмовника*, често го прочитахъ и се мѫчахъ да си присвоявамъ нѣкои примѣри, за да могѫ, като пишѫ нѣкому, да пишѫ по писмовника. Когато станѣше нужда да пишѫ нѣкому отъ страна на баща си писмо за работа, азъ по̀-напредь ще разгѫрнѫ писмовника, ще намѣрѭ нѣкой примѣръ, който идѣше за писмото ми, и съ нѣкои малки измѣнения, ще препиша готовий примѣръ и ето ти скарясано едно съ високи и дълбоки думи писмо.

Такивато книги, като *писмовникъ*, бѣхѫ рѣдкость, и по това никой не можеше да угади че азъ преписвамь отъ готово, но, напротивъ, всѣкий захваляше, думащцъ: „хубавъ ще граматикъ да стане Лаловото момче; то ще го бѫде кога да е и за даскалъ".

II.

Случая, който ми спомогнѫ да бѫдѫ за пръвъ пѫть учитель въ с. Дѫлбоки (Ески Заарско, год. 1837). — Ходенето ми по просия за новата Дѫлбошка черква. — Запознаването ми съ мѣстноститѣ по Варненско и Правадийско. — Тамкашнитѣ български села по то̀ време и тогивашнитѣ имъ черкви.

Стѫпихъ на 17 години. Положението на баща ми отъ година на година ставаше по̀-тежко; и азъ това го виждахъ и

чювствувахъ: бѣхме двама братя и четири сестри; тѣ растѣхѫ а заедно съ това растѣхѫ и тѣхнитѣ разноски. За въ работа бѣхъ само азъ единъ до нѣкадѣ и по̀-малкий ми братъ Петко, който останѫ неукъ. — „Трѣбова да ти се намѣри каква годѣ друга работа, синко Рашко, говорѣше често баща ми, а то съ тоя занаятъ, нито азъ съмъ харосалъ, нито ти щѣшь хароса“, на това и азъ бѣхъ съгласенъ.

Да се случи въ това време да заминува презъ селото ни нѣкой си попъ Стою, *Св. Синайский* таксилдаринъ. Той, споредъ неговото казвание, е билъ закупилъ съ царский фирманъ Св. Синайската милостиня по нашенско, за която за събиранието ѝ сега билъ излѣзълъ. На нѣкои отъ старцитѣ въ селото ни попъ Стою заявилъ, че му е било потрѣбно едно момче — граматиче, което да ходи съ него, за да записва имената на милостивитѣ. Всички дали удобрѣние зарадъ мене. Повикахѫ ме. Обрадваний ми баща ме поведе, и горѣ долу, съгласихме съ попъ Стоя да му другарувамъ съ по 50 гр. мѣсечна плата. Сега кой като мене? Попский человѣкъ станѫхъ, па ставаше нужда да ходѭ съ него и при С. Владика, че и плата...

И тръгнѫхме по *Загората.*

Попъ Стою бѣше и слудничавъ, и пианецъ, сѫщо фанариотско прасило. Гдѣ слѣзеше, гдѣ сѣднѣше, плашеше селенитѣ съ царския ферманъ, който държаше (я го имаше, я не) у една тенекияна вложница, провѣсена отпредь на сѣдлото. То не бѣше доброволно събирание на милостиня, но по̀-тежко и по̀-лошо отъ царска давнина. Ходихме, палихме, смѫдихме, по цѣло Загорие, и двама яхнѫли на коне, като нѣкои деребеювци, да плѣнимъ свѣта. Най-сетнѣ ударихме и кѫдѣ *яката**) спрѣхме се и у селото *Дѫлбоки.* Бѣше недѣленъ день, попътъ въ това село бѣ до сущъ *упой храсти*; той не смѣя да служи предь попъ Стоя. Подпретнѫхме се съ попъ Стоя, той чете, азъ пѣѭ и искарахме една такава служба, щото накарахме Дѫлбочани да се зазяпатъ и се захластнатъ въ насъ. А това послужи и на попъ Стоя за по̀-богата жетва да пожене отъ селото, че и за мене едно бѫдѫще щастие.

— Въ нашата черквица, нѣмаме си кой да псалтува, каза на попъ Стоя селския чорбаджия на име Танасъ Богдановъ, — добрѣ ще сторишь да ни оставишь за пѣвецъ това момче, то пѣе хубаво. Менѣ ми щръкнѫхѫ ушитѣ и се зарадвахъ неизсказано.

— Бива, отговори попъ Стою, — но като си привърша работата по селата.

---

*) *Загора* се зове всичкото равно поле, що се простира отъ Ески-Заара, Нова-Загора на долу и държи до Мустафа-паша: Ески-Заарско (Старо-Загорско) Ени-Заарско (Ново-Загорско) и Чирпанско окрѫжжия.

**) *Яка* се казватъ политѣ на Срѣдня-гора, откамто южната страна и а отъ тамъ на долу се простира Тракия.

Въ всичката ни забиколка, азъ можахъ около попъ Стоя, който бѣше вѣщъ въ черковнитѣ редове и гласове да добиѭ доста практика по черковното пѣние. Азъ се надѣяхъ вече на себе си, че ще могѫ самъ да въртѭ черква.

Дѫлбочени отъ голѣмо нетърпѣние и нужда, преди ний да се завърнимъ, тѣ ни испрѣварватъ и съ единъ куркой (мисиръ) въ рѫка подарѫкъ, на попъ Стоя, испросватъ ме отъ него, криватъ и ме завеждатъ въ селото си за *даскалъ*.

И тъй за пръвъ пѫть азъ се нарекохъ даскалъ и пѣвецъ, въ селото Дълбоки. А това бѣше тъкмо презъ 1837-та година.

Въ това време само въ Копривщица и въ Габрово, имаше както трѣбва по тогавашний взаимноучителенъ редъ наредени училища. Но моитѣ, селени Дѫлбочани не имъ е било намѣрението да имъ бѫдѫ учитель за дѣцата, но съвсѣмъ друго.

Бѣхѫ захванѫли нова черква, сами сиромаси, тѣ съ новата черква задължнѣли до уши. Цѣльта имъ е била да ме испратятъ, като писарь заедно съ единъ старецъ, да ходимъ по просия за новата черква. Напразно ги азъ приканвахъ да струпатъ единъ какъвъ годѣ бордей, за да приберѫ дѣцата имъ, защото азъ съмъ се главилъ за учитель.

Презъ зимата посъбрахъ нѣколко дѣца, но до гдѣто да се запознаѭ съ тѣхъ, съ занятието си, дойде лѣто и тѣ се пръснѫхѫ по работа. Дойде и чюмовата година: тя обърка всичко. Най-послѣ трѣбоваше да се покорѭ на селенитѣ и да тръгнемъ по просия.

Другарьтъ ми, старъ бегликчия, бѣше добрѣ запознатъ съ селата отъ Варненско и Провадийско, гдѣ забѣлѣзалъ хòрата за пò-заможни. Къмъ тая страна потеглихме за пръвъ пѫть.

Хубава, плодоносна и гиздава страна ми си видѣ всичкото това пространство отъ Варненско и Провадийско, което обиколихме за шесть мѣсеца. А особоно тая страна на западъ отъ Провадия, наречена *Сърткйойлери* съ 14 български села близу едно до друго. То е рай Божий, и хòрицата му божии хòрица: трудолюбиви, гостолюбиви, набожни, приказливи, сладкодумни, чисти и невинни, па и богатички. Едно нѣщо само забѣлѣзахъ, което за тогивашнитѣ времена на да-ли е било чюдно и странно, но то би ще чюдно за бѫдѫщитѣ времена. Като земемъ едно пространство накрѣстъ отъ селото *Гебедже,* малко далечь отъ гр. Варна, до с. *Кюлевча*, 3 часа далечь на истокъ отъ Шумень, сетнѣ, на северъ с. *Кѫзълджикларъ,* което е до политѣ на гората *Дели-Орманъ,* па до селото Еникюй, на югъ, допрѣно до рѣката Камчия, отвѫдь която се издига *Стара-Планина,* това пространство е населено съ 35 пò-вечето чисто български села. И въ всичкитѣ тия 35 села ний намѣрихме само 3 черкви, а именно въ с. *Дѣвня, Кривня* и *Черковна,* и то догдѣто не влѣзешь въ селото и догдѣто не чюешь дърве-

ното клѣпало, не можешь позна, че има въ това село черква. Отъ вънъ гледашь една ограда отъ здравъ, стѣгнѫто изграденъ подпрѣнъ съ сгѫстени поднори, плеть, много високъ отколкото обикновеннитѣ селски плетища, горѣ полѣсенъ и затрънenъ съ такъвъ дебелъ пласть тръне, на такава височина, щото човѣкъ мѫчно се наема да го прескочи. Не можешь рѐ че въ срѣдь тая висока ограда има нѣщо здание. Въ едно затѫнтено мѣсто е вратнята на тая ограда. И тая врата, се отличава отъ вратята или портитѣ на селскитѣ дворове, на които вратникътъ е отъ плетъ, измазанъ съ говѣжници. Вратата на тая отлична сграда е отъ дебели талпи дѫбови дъски, тя е въ плетътъ взи ена, много ниска, щото като влизашь, трѣбова да си пазишь главата; но важното е, че тя е тъй здраво заключена съ три дъвени ключалки, щото безъ помощьта на нарочно искования кривъ ключъ, не можешь ѭ отвори. А този ключъ държи и кѫта черковний екзархъ*), който самъ отваря и затваря. Вѫтрѣ въ тая висока ограда, въ самата срѣда се ниши едно малко продълговато здание, наполвинъ вкопано въ земята, а наполовинъ прехлупено съ дълга стрѣха, която малко остава да опре у земята. Това е селската черквица. Тя се отличава по камъчений си зидъ, по керемедений покривъ, по бѣлосанитѣ отвънъ стѣни, по които се чернеѭтъ четвърожгълни прозорчета, препречени съ гѫста нàкрьстъ желѣзна рѣшетка. Вѫтрѣ тая селска черквица е раздѣлена на три отдѣли: источната испъкнѫла — олтаръ, срѣднета — мѫжка черква, западнята която е пò-малка отъ срѣднята, е женска черква. Презъ голѣмитѣ празници пòвечето християни стоѭтъ на двора до прозорцитѣ на черквата, понеже вѫтрѣ твърдѣ малко се побиратъ и става задушно. Вънъ черковний дворъ е досга голѣмъ. Околовръстъ край

---

*) *Екзархъ* бѣше избраний отъ селото за служитель въ черквата, човѣкъ благочестивъ, па и богатичъкъ. Екзархътъ отваря, затваря черквата, пали кандилата, помага на священника, продава вощеницитѣ, купува масло, восъкъ, мете, чисти черквата. Кой отъ гдѣто дойди отъ вънъ по черковни работи, като владика, протесингелъ, Синайский или Божигробски калугеръ (просякъ) и още такъвъ като насъ, се приемахѫ на гости у екзарховата кѫща. Да събира владицина, да ходи изъ село, да събира жито за милостини и да придружава такивато като насъ, бѣше дължность само на екзарха. Наградата му за всички тия бѣше, че той се освобождаваше отъ разни селски *ангарии*, кехаята не му довеждаше въ кѫщата да нощуватъ и да се гощяватъ турски заптии или други пѫтници, както у другитѣ селени. А това възнаграждение толкова много благодарѣше набожния българинъ — екзархътъ, щото той всички горѣпомѣнати обязанности испълняваше отъ все сърдце и съ драга воля. — „Гдѣто ще ходѭ да слугувамъ на турчина, пò-добрѣ да слугувамъ на Божята кѫща; гдѣто ще хрантутѭ турци пò-добрѣ българи християни, съ които се разбирамъ, а слугуванното ми въ черква има и за душата ми файда", говори екзархътъ. Кога се допилѣеше владиката съ всичката си тайфа и се напълнѣше екзарховия дворъ и кѫщата му отъ лакоми и безобразни протосингели, дякони, гавази, трѣбваше всички богато и по владишки екзархътъ да гощава, на свои разноски; но това нему не тѣжеше, но още го имаше за гордость че, неговата кѫща е била удостоена да приема такива видни гости.

плета сѫ насадени дръвеса диви и питомни. Отпредната страна на двора, която е на югъ, е чиста морава, която слѣдъ черква, когато има *струвнье* (Богъ да прости) насѣдватъ старцитѣ за да си ломнѫтъ коливо, и да пийнѫтъ по чашка ракийца за мъртвитѣ за душитѣ. Отзадь черквата и отъ странитѣ ѝ сѫ гробищата, до които стърчѫтъ дебело издѣлани голѣми кръстовати камани за памятници, безъ никакъвъ надписъ.

За всичкитѣ тия 35 села имаше само двама священници българи, единия попъ Димо, сѣдалището му с. Косовча, вторию попъ Петко — Дѣвня; а третия гъркъ попъ въ градеца Провадия. Всѣкий отъ тѣхъ си имаше своитѣ села, които посѣщаваше, кога какъ можаше. *Ни въ едно отъ тия села нямаше училище — школа,* или нѣщо такова като *килия*

(Слѣдва)

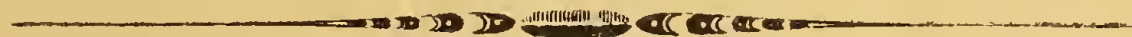

НАЕМЪТЪ НА ГОСТИЛНИЦАТА
„CROSS—KEYS“
НЕПРИЯТНА СЛУЧКА.

Расказъ отъ Джерома К. Джерома.

(ПРЕВОДЪ ОТЪ АНГЛИЙСКИ).

Превелъ Д. В.

Срѣщу недѣля, вечерьта, епископътъ трѣбваше да държи проповѣдь въ църквата „Св. Павелъ“. Случая бѣше съвършенно угоденъ, а при това и важенъ, и всѣкий богобоязливъ вѣстникъ бѣше испратилъ въ църквата свой специаленъ представитель въ качество на рапортйоръ.

Отъ тримата рапортйори, които получили това поржчение, единия имаше такава почтенна вънкашность, щото никому и на умъ не идваше да го приеме за журналисть. Него обикновенно го мислѣхж за нѣкакъвъ си съвѣтникъ въ графството. Въ сжщность той бѣше слабъ, грѣшенъ человѣкъ, който обичаше ромътъ. Той живѣеше въ Бау и въ помѣнжтата сжбота бѣше излѣзалъ отъ домътъ си въ петь часътъ слѣдъ обѣдъ и тръгнжлъ къмъ мѣстото на предстоящата му работа. Пжтешествието отъ Бау до Ситъ въ влажна и студена вечерь, срѣщу недѣля не е до тамъ весело; и кой ще му препише за грѣхъ това, че по пжтя се е спиралъ единъ или два пжти, за да се подкрѣпи съ чашка отъ любимото си питие? Като приближи до църквата „Св. Павелъ“, той пресмѣтнж, че му оставатъ още двадесятъ минути свободно време — достатъчно за най-послѣдня „глътка“. Като минаваше презъ тѣсния дворъ до църковната килия, той видѣ

малка спокойна гостилница и влизайки въ особното помѣщение за буфета, крадишкомъ пошушнѫ:

— Дайте ми чашка горѣщъ ромъ, мила моя.

Гласътъ му бѣше проникнѫтъ отъ самодоволната кротость на духовно лице, което е привързано къмъ живота; вънкашностьта му показваше, че той има желание да избѣгне наблюдението. Буфетицата, поразена отъ неговитѣ маниери и вънкашность, обърнѫ на него вниманието на притежателя на гостинницата. Притежателя излекэ изгледа непознатия, до колкото можаше да се види лицето му изъ подъ нахлупената му шапка, подъ закопченото до горѣ палто, и се почуди: какъ така такъвъ кротъкъ и невиненъ, на гледъ человѣкъ, е можалъ да се запознае съ рома!

Но длъжностьта на гостинничара не се състои въ това да се чуди, — а да подава порѫчаното. Подадохѫ ромъ на тоя человѣкъ и той го испи. Ромътъ му се хареса. Бѣше много хубавъ. Непознатия бѣше опитенъ и го оцѣни по достоинство. Нестига това: ромътъ му се видѣ толкова хубавъ, щото той счете за глупость, ако се не въсползува отъ случая да гѫтне още една чашка. И така той си поиска и втора порция, а може би и третя. Слѣдъ това отиде въ църквата, сѣднѫ, тури записната книжка на колѣнѣтѣ си и почнѫ да чака.

Въ време на богослужението незабѣлѣзано го завладѣ такова състояние на равнодушие къмъ всичко земно, до каквото може да доведе нѣкаква стъпень упивание. Той чу встѫпителния текстъ на проповѣдьта и го записа. Слѣдъ това чу думитѣ на епископа: „най-послѣ шесто“ и записа и тѣхъ. Но като прегледа записната си книжка, съ удивление се запита: ами кѫдѣ сѫ се дѣнѫли „първо“ и така нататъкъ до „пето“ включително?“ Така седѣ и се чуди, до като всички, които бѣхѫ около него, почнѫхѫ да ставатъ и да излизатъ изъ църква. И внезапно го порази мисъльта, че той е спалъ, до като е траяла всичката проповѣдь!

Какво да прави сега. Той бѣше представитель на единъ отъ рѫководящитѣ религиозни вѣстници. Трѣбваше да представи пъленъ отчетъ за проповѣдьта въ

тая нощь. Хванѫ едного отъ проходящитѣ край него клирици за стихаря и го запита: излѣзълъ ли е епископа отъ църквата. Той му отговори, че не е още, но че ще излѣзе тая минута.

— Азъ трѣбва да го видѭ, преди да излѣзе, извика рапортйера съ развълнуванъ гласъ.

— Това е невъзможно, отговори клирика.

Журналиста излѣзе вънъ отъ себе си.

— Кажете на епископа, извика той,—че кающий се грѣшникъ желае да говори съ него по поводъ на току-що произнесената отъ него проповѣдь. Утрѣ ще бѫде вече кѫсно.

Клирика биде трогнѫтъ; трогнѫтъ биде и епископа и каза, че е готовъ да изслуша нещастния.

Щомъ се затвори вратата слѣдъ рапортйера, той съ сълзи на очи расправи на епископа цѣлата истина, съ исключение за ромътъ. Обясни, че той е бѣденъ человѣкъ, че не е твърдѣ здравъ, че полвината отъ минѫлата нощь прекаралъ безъ да лѣгне да спи, а тая вечерь прекаралъ дълго пѫтешествие пѣшь отъ Бау до църквата. Особенно напираше за гибелнитѣ послѣдствия за самия него и за семейството му, които ще произлѣзѫтъ, въ случай, че той не може да събере свѣдения за съдържанието на проповѣдьта. Епископа почувствува състрадание къмъ този человѣкъ. Освѣнъ това, и на него самия твърдѣ много му се искаше да се напечата въ вѣстницитѣ отчетъ за неговата проповѣдь.

— Добрѣ, каза той, съ снисходителна усмихвка, надѣвамъ се, че това ще ви бѫде на умъ, за да не спите другъ пѫть въ църква. За щастие, азъ носѭ забѣлѣжкитѣ съ себе си и ако ми дадете обѣщание, че ще ги пазите и че ще ми ги възвърните утрѣ рано, то азъ ще ви ги дамъ.

Съ тѣзи думи епископа отвори и подаде на рапортйера малка чиста черна кожена чанта, въ която се намираше малъкъ вързопъ рѫкописи.

— По̀-добрѣ, вземете и чантата, за да пазите въ неѭ рѫкописитѣ, прибави епископа. — Но вижте, бѫ-

дѣте вѣрни на дадената си дума и ми донесѣте и неѭ, и рѫкописитѣ утрѣ рано.

Като разгледа рѫкописитѣ на свѣтлината на ламбата отъ черковното предверие, рапортйера едва можа да повѣрва на щастието си. Забѣлѣжкитѣ на епископа, написани чисто и четливо, бѣхѫ така пълни, че тѣ бѣхѫ съвършенно достатъчни за вѣстникарский отчетъ. Работата на рапортйора бѣше вече свършена. Той бѣше така доволенъ отъ себе си, щото рѣши да се почерпе съ още една чашка ромъ и съ тая цѣль даде направление на стѫпкитѣ си къмъ горѣказаната малка кръчмичка.

— Вий продавате наистина превъсходенъ ромъ, каза той на буфетчицата до като пиеше. Струва ми се, че не ще врѣди, ако пийнѫ една — само една чашка.

Въ единадесятъ часътъ притежательтъ вѣжливо, но твърдо настоя на това щото да напустне гостинницата и рапортйера излѣза съ помощьта на момчето — слуга, което го испроводи до края на двора. Слѣдъ заминаванието му притежательтъ забѣлѣжи на массата малка черна чанта. Като ѭ разгледа щателно той забѣлѣза между рѫчицитѣ ѝ мѣдна дъсчица и на тая дъсчица изрѣзано името и званието на притежателя на чантата. Като ѭ отвори, притежателя видѣ чистичъкъ връзопъ рѫкописи, по продължение на сгѫванието на който бѣхѫ написани името и адреса на епископа.

Тихо и продължително изсвирвание се испустнѫ изъ устата на притежателя и съ втренчени очи загледа на растворената чанта. Слѣдъ това тури си шапката, облѣче си палтото и като грабнѫ чантата, тръгнѫ по двора, смѣяйки се въ себѣ си. Той отиде на право въ кѫщата на живущия близу до църквата канонникъ.

— Кажете на господина канонника, каза той, на слугата, че трѣбва да го видѭ още сега. Азъ не бихъ го безпокоилъ въ такова късно време, ако не бѣхъ заставенъ отъ една много важна работа.

Слугата го заведе горѣ въ помѣщението на ка-

нонника. Като затвори слѣдъ себѣ си вратата, той почтително се искашли.

— Е, мистеръ Петерсъ (така ще го наричаме) каза канонника, — какъ е работата?

— Касае се до моя наемъ, серъ, бавно и растѣгнѫто отговори мистеръ Петерсъ. Надѣѭ се, че вий ще намѣрите възможно да продължите срокътъ на моя контрактъ на двадесятъ една година вмѣсто четирнадесятъ.

— Вий сте си изгубили умътъ, изкрѣщѣ съ гнѣвъ канонника, като станѫ отъ стола. Нима вий сте дошле въ единадесятъ часа презъ нощьта само за това, за да побърбрите за наема си.

— Не е само това, серъ, невъзмутимо отговори Петерсъ. — Има още и друга малка работица, за която искамъ да поприказвамъ съ васъ.

И като сложи предъ канонника чантата, разсказа историята ѝ.

Канонника погледнѫ на м-ръ Петерса, и м-ръ Петерсъ — на канонника.

— Тукъ трѣбва да има нѣкакво недоразумѣние, каза канонника.

— Нѣма никакво недоразумѣние, възрази Петерсъ. Въ мене се яви подозрѣние, още щомъ го погледнѫхъ. Азъ видѣхъ въ сѫщия часъ, че той непринадлежи въ разряда на нашитѣ обикновенни посѣтители и забѣлѣзахъ какъ се стараяше да скрие лицето си. Ако той не бѣше нашия епископъ, то значи, че азъ не съмъ въ състояние да различѫ никой епископъ, когато ми се случи да го видѭ и това е всичкото.*) Освѣнъ това ето и чантата му, а въ нея — неговата проповѣдь.

Мистеръ Петерсъ сгънѫ рѫцѣтѣ си и чакаше. Канонникътъ се замисли. Подобни работи сѫ се случвали и преди; за тѣхъ спомѣнува и църковната история. Защо да се не случѫтъ и сега?

— Знае ли за това другъ нѣкой освѣнъ васъ? попита канонника.

---

*) Въ Англия, както е извѣстно, духовнитѣ лица вънъ отъ служебнитѣ си обязанности носѭтъ обикновенни дрѣхи.

— Нито една жива душа, отговори м-ръ Петерсъ.

— Азъ мислѭ . . . . мислѭ, м-ръ Петерсъ, че ний можемъ да продължимъ срокътъ на вашия наемъ за двадесятъ една година.

— Сърдечно ви благодарѭ, серъ, каза хазяина на гостинницата.

На другата утрина канонника се яви предъ епископа, и постави на предѣ му чантата.

— А! каза епископа; той ми ѭ испратилъ обратно чрезъ васъ. Така ли?

— Да, испрати ѭ, серъ, отговори канонника, и азъ му благодарѭ за това, че той ѭ донесе на менѣ а не на другиму. Това е добро, защото на менѣ се паднѫ да съобщѭ на ваше преосвященство, че ми сѫ извѣстни обстоятелствата, при които чантата е излѣзла отъ рѫцѣтѣ ви.

Погледътъ на канонника бѣше суровъ и епископа принудително се засмѣ.

— Азъ съзнавамъ, че не трѣбваше да правѭ това, отговори той, съ извинителенъ тонъ, — но извѣстно е, че всичко е добро, което добрѣ се свършва. И епископа изново се засмѣ.

Това възмути канонника.

— Серъ, казва той, —въ влѣчението на благочестиво негодование, въ името на Небото и заради нашата църква, позволѣте ми да ви помолѭ да не допускате никога да се случѫтъ подобни работи още еднъжъ.

Епископа се обърнѫ къмъ него съ гнѣвъ.

— Колко шумъ правите за такива дребни работи, извика той. Но като забѣлѣза изражение на мѫка въ лицето на канонника, той замълча за минута.—Какъ е паднѫла въ рѫцѣтѣ ви тая чанта? запита слѣдъ това.

Притежателя на гостинницата „Cross—Keys“ ми ѭ донесе отговори канонника. Вий сте ѭ оставили тамъ минѫлата нощь.

Дишанието замръзнѫ въ гѫрдитѣ на епископа и тежко се отпустнѫ на стола. Като подойде на себе си, той разсказа на канонника дългата история на тая случка и канонника и до сега се старае да ѭ повѣри...

ЗА НАШИТѢ ЕДНОВРЕМЕШНИ УЧИЛИЩА.

Постъпенното въздигание и подобрѣние на Шименскитѣ градски училища отъ год. 1830 до год. 1870.

(Продължение отъ кн. 5—6).

Да се повърнимъ къмъ годината 1830. И тъй, тогивашнитѣ граждани, слагали,—дигали, вземали—давали, догдѣто съвършенно се расплатили, че и още съ нѣщо готовъ капиталецъ се видѣли. Това е траяло до год. 1836. До тогава за училище е служила все старата килия въ черковния дворъ. Въ тая килия послѣднитѣ учители сѫ били: даскалъ Колю, Герги, попъ Костадинъ, Илия Мръцковъ (Вѣчна имъ память! и тѣ сѫ заслужили най-добрѣ на времето си).

Тѣхнитѣ плати сѫ идѣли отъ ученицитѣ, които си плащали ежемѣсечно по грошъ, 60 парй; за отопление всѣко момче си е носяло по една суровичка. Други разноски нѣмало. Общината обаче си е имала грижата за направа на ново училище.

„Но едва се село заселило и кучета се завъдили".

По времето на тогивашния влиятеленъ главатарь на общината Хаджи Савва, повдигнѫлъ се и Хаджи Стоянъ Хаджи Ганушевъ, коренёнъ Шуменский гражданинъ, истинский патриотъ българинъ. Но Хаджи Савва неможилъ да го тегли; тогивашний гъркъ владика взема страната на Хаджи Савва, започватъ се интриги, гонения, оскърбения, които Хаджи Стоянъ, като неможàлъ да претърпи, принудилъ се да се оттегли въ гр. Разградъ.

Само по себе се разбира, че тамъ, гдѣто се ритатъ голѣмитѣ хора, страдаѭтъ интереситѣ на пòдолнитѣ.

Споредъ раздоритѣ на Хаджи Савва и Хаджи Стояна, общината била разстроена и общитѣ работи биле въ тежко положение. Презъ годината 1836 се поминѫлъ Хаджи Савва, но злото, разстройството, по причина на нѣмание глава, все си слѣдвало дори до годината 1840. Най-сетнѣ гражданитѣ си припомнили за своя добъръ съотечественникъ Хаджи Стояна.

Една депутация отъ двама души, именно Хаджи Герги Хаджи Димитровъ и Кюсе Радушъ, отиватъ въ Разградъ, по-

канватъ Хаджи Стояна, който дошълъ въ града си и застѫпалъ мѣстото на *башъ чорбаджия* (год. 1841).

Въ това време се издалъ и *танзимата,* който даваше право на християнитѣ да си правѭтъ свободно черкви и училища. Въ сѫщото време се започнѫло първото училищно здание на мѣстото на килията, което е било, както всичкитѣ по това време училища, наречени алилодидактически (взаимноучилищни), продълговато, високо, просторно съ голѣми прозорци, чисто, измазано съ варь вънъ и вѫтрѣ и съ столове и проч. Това училище е костувало гр. 22,037 и 10 п.

Реченото ново училище е било предназначенно исключително за преподавание на първоначални ученици българский езикъ, но трѣбва да се знае, че тогива грълкий езикъ не само че не е билъ отхвърленъ, но още е билъ въ силата си, билъ е на честь, даже пò на голѣма честь отъ колкото българския. Гърцкий езикъ е билъ защищаванъ не само отъ неговитѣ покровители гърцски владици, но още и отъ пò-първитѣ граждани, които сѫ четяли и писвали по гърцки, слѣдователно, не е било нито мислимо да не има и гърцко преподавание. За това въ сѫщата година, когато се построило отново взаимно училище, била подправена подарената на черквата кѫща отъ Атанаса Хаджи Великовъ, за грълко училище. Подправията костувала гр. 11,403 и 20 пари.

(Въ начало тая кѫща е служила за елено-греческо училище, послѣ (год. 1859—64) Българско Дѣвическо, а днесь служи за помѣщение на читалището „Св. Архангелъ Михаилъ“)

Съ събарението на старата килия, която е била недостѫпна за всичкитѣ гражданчета, а само който е можалъ да си заплати, съ въздиганието на новото взаимно-училище, достѫпно за всички гражданчета, трѣбвало е да се събори и унищожи тогивашната система, частното заплащание на учителя отъ родителитѣ на ученицитѣ, и да се плаща на учительтъ отъ общо, при това трѣбвало е да се събори и тогивашния старий способъ на учението, да се въздигни новото училище по примѣрътъ на Габровското, Котленското съ въвеждание на *Ланкастерската метода.*

Да се за лаща на учителитѣ отъ *общо*, това не е било само като едно слѣпо подражание на Шуменци по другитѣ тогива извѣстни училища, но съзнателно, желателно отъ пòвечето граждани, щото всѣкий да се ползува отъ училището, както богатия, тъй и сиромахътъ.

А тая благородна черта у Шумненци е за похвала.

И това никой не може го отказа. Нарѣдко ще намѣрите днесь нѣкои отъ старитѣ граждани, които да не знаѭтъ да си записватъ, а това е плодъ на училищата отъ год. 1841 на самъ, които се били отворени за всѣкиго.

Да се плащатъ отъ *общо* училищнитѣ разноски, които въ начало сѫ били незначителни, добрѣ, но отъ гдѣ?

Церковнитѣ приходи сѫ били слаби, а и черквата си е имала своитѣ разноски. Еснафскитѣ касси достатъчно сѫ се изчерпали по направата на двѣтѣ горѣпомѣнати училища. За това подновената община подъ предсѣдателството на Хаджи Стояна, заедно съ благопокорнитѣ малки и голѣми еснафи, които всѣкога съ готовность сѫ се притичали и съ лично съучастие, и съ щедрата си помощь по училищата, при тия и съ помощьта на по̀-заможнитѣ граждани, съставили редовно нѣколко *лонджи* (съвѣти).

Въ тия съвѣти се размисляло, като какви мѣрки да се вfocusематъ, щото не само за една-двѣ години училищата да се поддържатъ отъ общо, но за винаги, постоянно да си иматъ доходи, безъ да се затварятъ или да накуцватъ. И заловили се на работа.

Най-първата и главна работа била, да се уредѭтъ още по̀-добрѣ еснафскитѣ касси.

Всѣкий единъ отъ еснафитѣ съ своитѣ членове да управлява на редъ по една година черквата, а не както е било по̀-преди само едно лице да бѫде епитропъ. Съ това се е дало и голѣма честь на еснафитѣ, и голѣми права.

Втората грижа на сбирнитѣ е била да се тури по̀-добъръ редъ въ епитропиитѣ на черквата, да се изнамѣрватъ постъпенно срѣдства за по̀-вечко черковни доходи.

И двѣтѣ тия мѣрки сѫ били отъ голѣма важность и полза за черковноучилищнитѣ разноски. На тѣхъ сѫ длъжи постепенното издигание и подобрѣние на Шуменскитѣ училища.

Третий училищенъ доходъ, който отпослѣ е дошълъ самъ по себе си, безъ никакви убѣждения или принуждения е билъ отъ *завѣщания*.

Особно щемъ поговоримъ и за тритѣ тия доходи, гдѣто имъ дойде редътъ.

VII

Въ търговията, или каквото и да било предприятие, винѫги на първо мѣсто стои *дохода* или *прихода*, а на второ — *расхода*.

Това правило е било още по̀-нужно да се пази при отварението на нови училища. Колко хубави съзидани училища въ нашенско сѫ стояли съ години затворени по причина на непредвидени съ време доходи! За такивато училища въ начало, тогивашнитѣ наши вѣстници (разбира се дописницитѣ имъ) сѫ проглушавали свѣтътъ съ хвалбитѣ си, че въ едикой градъ се е съзидало, уредило такова и такова училище съ такива учители, че напредъкътъ въ тоя градъ крачи съ исполински крачки и проч. и проч., и токо чуешь не слѣдъ

много време, верѣдъ годината че *укачили куфаря* на училището по нѣмание парѝ да заплатѭтъ на учителитѣ.

За това азъ ще захванѫ по̀-преди отъ *доходитѣ* на Шуменскитѣ училища, и послѣ ще се повърнѫ за разноскитѣ имъ, за учителитѣ, ученицитѣ, училищнитѣ уредбл и проч. и проч.

Тукъ започвамъ по̀-напредъ отъ първоначалнитѣ, основани приходи за нашитѣ училища, приходи, които водѭтъ началото си отъ еснафлѫцитѣ. На тѣхъ, на тия благословени и и благодатни на времето си дружества, наречени *Еснафи*, ний длъжимъ постъпенното и успѣшно въздигание на нашитѣ учебни заведения, както за въ града Шуменъ, тъй и вредомъ въ другитѣ наши градища, които сѫ били честити да си иматъ подобни дружества — еснафи. Нѣка се знае и помни, че безъ това, днесь презрѣно, унижено, умаломощено съсловие — еснафитѣ, безъ тѣхнитѣ частни и задружни пожертвувания, безъ тѣхнитѣ нравственни и материални подкрѣпления, нашитѣ училища не бихѫ достигнѫли до това доста похвално положение, на което ги завари освобождението ни.

Не ще бѫде излишно, мислѭ, ако помежду предмѣта си вмѣтнѫ едно кратко описание на единъ старъ обичай, отъ еснафлѫцитѣ нареченъ *тестиръ*, обичай, който, види се, да е турский, но сѫ участвували въ него и българитѣ, като *еснафи*.

Тестиритѣ сѫществували по предание и сѫ траяли до 1833 г., тѣхъ сѫ ги правѣли само по̀-първитѣ еснафи, т. е. табашкий, терзийский, дикиджийский и балтаджийский и то ето какъ. Щомъ въ единъ отъ тия еснафи излѣзатъ до 10—15 калфи (калфа се е наричалъ тоя, който е служилъ три години чиракъ—слуга, само да учи занаятъ; платата му е била въ тритѣ години: хлѣбъ, колкото може да ѣде, бой, колкото може да носи, и облѣкло скѫсаничко отъ вѣхтичко, и нищо по̀-вече. На 4-тата година му се давало 100—200 гроша плата, а на петата вече излизалъ калфа). Тѣзи калфи ще предложѫтъ на майсторитѣ си, *които имъ сѫ дали хлѣбъ на рѫката*, че желаѭтъ вече да си отворѭтъ собственъ дюкянъ. Майсторитѣ за това ще ходатайствуватъ предъ *уста-башиитѣ*, които сѫ биле турци, устабашиитѣ удобрявали предложението на майсторитѣ; ще дадѫтъ по 50—60—80 гроша всѣкий споредъ занаята си, подаръкъ на устабашиитѣ си, още и по два аршина сукно, единъ—два чифта желти *мести* (единъ видъ турски обуща съ които се кланѭтъ) и по това калфитѣ ще бѫдѫтъ провъзгласени за свободни, да упражняватъ самогласно занаята си, но официално още не се считатъ за *башъ майстори*. Тая официалность имъ се дава слѣдъ тържеството на *тестирътъ*. Първитѣ церемонии по полуофициалното произвождание отъ калфа на майсторъ е било: 1). Ще се испрати нарочно отъ устабашиитѣ *чаушинътъ* му, който ще издигне кепен-

кътъ на дюкянътъ му, т. е. ще го отвори; 2), На вечерьта новий майсторъ ще направи едно малко угощение, наречено локма, като предвечерие на тестиря.

Щомъ се намножжтъ въ всѣкий еснафъ подобни нови калфи-майстори, става съвѣтъ отъ всичкитѣ устабашии, старейшинитѣ въ еснафа, за тестирь (тестирь е ставалъ на 4—5 години веднъжъ). Въ тоя съвѣтъ сж рѣшавали слѣдующитѣ: 1). Времето, по което ще стане тестирьтъ (той е ствалъ обикновенно презъ м-цъ Юлий и Августъ); 2) По колко гроша ще се вҍзематъ отъ всѣкий новъ майсторъ, новъ калфа за разноски по тестиря; 3) Колко разноски ще сж нужни по тестиря, и 4) По колко гроша трѣбова да се распишжтъ на всѣкий единъ отъ еснафа за помощь и допълнение на разноскитѣ. Еснафски касси тогива не сжществували, освѣнъ у табашкия еснафъ, като по̀-богатъ, но тая касса е била за въ полза само на тестиритѣ: що не достигало досоевало се отъ тамъ

Когато приближало времето за тържеството по тестиря, направяли сж вънъ отъ града предълговати чардаци (сѣнници) за всѣкий еснафъ особно, а за по̀-знаменити личности отъ еснафа се распъвали чадъри. Отдолу подъ тѣхъ пъкъ се поставяли отъ едина край до другия трапези. На всѣка една трапеза трѣбвало да има мѣсто по за 100 — 200 души. Малко по̀-далечъ отъ трапезитѣ се располагали готварницитѣ. Забѣлѣжете, че всѣкий единъ еснафъ си ималъ своитѣ сждове: голѣми казани, сахани, лъжици, готвашки сребърни топузлии тояги (главулекъ) още и особни дрѣхи за устабашиитѣ.

Слѣдъ сички приуготовления, давало се е извѣстие чрезъ теллалина изъ града, че еди-кой день, еди-кой еснафъ ще има угощение. Всѣкий единъ еснафъ е ималъ по единъ опредѣленъ день за угощението, което се продължавало отъ 7 до 10 дни. На опредѣленото време се е слагала трапезата. Устабашиитѣ, новитѣ майстори, башъ-калфитѣ, облечени въ особена премѣна, държащецъ въ едната си ржка топузлуена тояга (главулвка) а другата, десната ржка, на поясъ въ знакъ на почитание; всички редомъ наредени на двѣ страни, посрѣщали сж съ вѣжливостъ поканенитѣ старейшини отъ тѣхний, както и отъ другитѣ еснафи, и съ покланение казвали: *„хошъ гелдинисъ, буюрунусъ софрая“* (Добрѣ дошле, заповѣдайте на трапезата). Слѣдъ като насѣдатъ на трапезата старейшинитѣ отъ разнитѣ еснафи, тогава пристжпватъ новитѣ майстори калфи отъ тоя еснафъ, който прави угощението, и цѣлуватъ ржка на насѣдалитѣ по̀-стари и почетни, които отъ своя страна ги благославяли съ разни молитствувания. Ѣдение, пиение съ веселба се захваща, „имящи вообще творитъ дѣло святое“.

Всѣкий каненъ, неканенъ трѣбова да се гости. Майсторитѣ и калфитѣ служжтъ и канжтъ. Слѣдъ 7—8 дни като

се изредѭтъ угощенията на мало и голѣмо, става особно угощение отъ новитѣ майстори-калфитѣ само на тѣхнитѣ стари майстори. Тогива ще всѣкий новъ майсторъ-калфа да дарй своя старъ майсторъ или съ 1 топъ *шамъ-аладжа*,[1]) или съ сукно, а старитѣ майстори отъ своя страна дарѭтъ новопроизведенитѣ си съ 1 ендазе, (аршинъ), ножици, всѣкого споредъ занаята му, придружени съ разни благословии: всѣкий новопроизведенъ цѣлува рѫка и приема подаръцитѣ си, ако и ничтожни, но за него струватъ много. Съ радость, даже и гордость, че вечъ сѫ свободни майстори, припознати оффициално отъ всичкитѣ еснафи и отъ цѣлия градъ, да си отворѭтъ сами дюкянъ, тѣ трѣбва да цѣлунѫтъ рѫка и на най-послѣдния, и на готваритѣ, които въ тоя случай и тѣ се турятъ на редътъ; най-накрая стои чаушина съ сребърната си тояга, той ще извика: Тестиръ! и ще удари полегка съ тоягата си ново произведенния, това послѣднето е бивало придружено съ весели смѣхове, и тъй сѫ се свършвали тестирскитѣ церемонии. (*Слѣдва*).

И. Р. Блъсковъ

---

[1]) Единъ видъ платно, пъстра дамаскина.

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

ПОЖАРЪТЪ ВЪ КОТЕЛЪ*)

Сѝлин сѫ угѫнь запàли
На Кòтил грàда гуліама,
На Кòтил на „крѫступѫкьт“,
На гуліàмата улица,
В’кѫщата на Хрѝста Стàнюв,
Приз гурèщити лéтни дни,
На питнàісиіат день на Юлиі,.
На плàдни пу икиндѝіа.
Стрàшин сѫ юкукь разнèси,
Кату на тòпѫт гѫрмéжѫт,
Сѝлин сѫ плàмикь издѝгнѫ
Гòри в’нибéту удàри,
Чак на Слѝвень сѫ’і вигіàлу
На Слѝвень іòщи на Шумень
Сѝчки кѫмбàни икнѫхѫ
На двèти грàдски чéркуви,
Мàлу—голіàму вѝкѫхѫ,
На пòмуш да сѫ притикѫт,
Угѫніат да сѫ изгасѝ.
Агéнти, тулумбаджии,
Стрѫжàри, младѝ вуінѝци
Кàлфи, чирàци, мàстури,
Тѫргòвци и дигинджѝи,

*) Настоящата пѣсень е записана отъ г. Б. Р., който ѭ е слушалъ отъ Котлянката А. Х. П., въ с. Тича. Въ нея се описва пожарътъ, който опустоши градътъ Котель презъ това лѣто. Ний ѭ помѣстяме въ „Искра“ и като цѣнна по фонетиката, и по̄ това още, че тя ни посочва най-добрѣ начинътъ, по който сѫ се съставяли нашитѣ народни пѣсни.

Сѝчки пупòви, дàскали
При угꙗніàт сꙗ стѐкухꙗ,
Кой какò мòжи, носіаши,
Ут мàлку пòмуш да дадѐ,
Та да сꙗ градꙗт заварди
И ут угꙗніат избави.
Мумѝти вудà вагіахꙗ
Ут дꙗлбокити гирàни,
Жинѝти с'мéнци нòсіахꙗ
Тичишкóм кꙗмту угꙗніат,
Гіацàта вѝкум пишкіахꙗ—
Мàйки и бащѝ тꙗрсіахꙗ,
Стàрци и бàби слѝсꙗни
Нагòри—дóлу пꙗкꙗхꙗ,
Ни знàіат какò да прàвіат,
Како да прàвіат, да сторіат.
Тий сꙗ на Бòга мòліахꙗ:
„Бòжни ле, Вѝшни Гòспуди,
„Прустѝ ни, Бòже, пумѝлваі
„Прустѝ ни тижкѝ гріàхувé!“ . . .
Фучѝ и плꙗмтѝ огꙗніат,
Приз иднà кꙗща приз дуга
Пуд'е сꙗ ціалà махала,
Приближѝ ду чéркувити.
Сѝчки сꙗ хòра слисахꙗ,
Слисàхꙗ и упуѝхꙗ,
Чи нéма пòмуш ут нѝщу.
Молбà гуліàма стурихꙗ,
Икони в'угꙗнь фꙗрлѝхꙗ,
Свитéна вудà прꙗснꙗхꙗ,
Данò сꙗ угꙗнь изгасѝ.
Запàлихꙗ сꙗ тулумби
Сꙗс Кòста тулумбаджият,
Мàлу сꙗ гуліамо исплàши,
Кой како мужѝ изнéси,
И фукнꙗ вкупом да біàгꙗ
Кꙗдéту вѝди и свàри.
Чи сꙗ сѝчкити прꙗснꙗха,
Пу òкулнити пулéни
И пу стрꙗмнити байри,

Сѫс плахѝ очѝ глéдахѫ,
Какò шѫ стàни сѫс Кòтил.
Угѫніат пламтѝ и горѝ,
Упàса ціали махалѝ,
Ут „гòрни пòрти“ ду „дòлни“
И на-крѫс ду „Дигенчиту“,
Кѫдѝ „Гàлата“ наближѝ.
Кѫщи висòки пàдахѫ,
Кѫщи, дигéни, маàзи,
Бакàлска стòка гурèши,
Бакàлска, манифактурска,
Сѝни плàмѫци фучàхѫ,
Кату соль сѝчку микіàхѫ.
Чи дудé тѫмнà вечéріа,
Сѝчки смàіани глéдохѫ
Ут òкулнити байри,
Как бѫрзу гурѝ угѫніат,
Как сѫ кѫщити сѫбàріат,
Кѫщити и чéркувити . . .
Нѝкуму тѫгà ни дудè,
На укò сѫлзà ни прулé,
Секи сѫ чуди и маѝ,
Како шѫ чуду да стàни,
Ціал град да сѫ затрѝи!
Куги сѫ мрѫкнѫ и сѫмнѫ
Никуі ни пузнà, усéти.
Дукàт сѫ слѫнцы издѝгнѫ
На „Кумѝнчиту“ утгòри —
И крàищата гуріàхѫ,
Гуріàхѫ и дугàріахѫ . . .
Хòра ни èли ни спàли,
Идѝн сѫ други пѝтахѫ:
„Де ни сѫ сигѝ кѫщити
„Кѫщити и дòмувити?
„Де ни и пукѫшнината
„Ут гіàда, бàба сварѝли,
„Ут свекѫр и ут свекѫрва?
„Де ни е чутну имань:
„Златò и сриброò, и бакѫр,
Сбѝрано в'дѫлги гудѝни,

„Гудѝни іощи вéкуви?
„Де ни сѫ тишкѝ дѝплузи
Тѫкани, притѫкавани
„Сіака гудѝна сѫс нувò:
С'чутни прочутни килѝми,
„Килѝми іощи чіолњви,
„Сѫс тифтѝчани крѫстильки?
„Кѫде сѫ нàш'ти нàнизи
„Сѫс златѝ пуфтѝ чѝфтиши?
„Де угѫрлѝци рубéта
„С'нувѝ пиндàри гулѐми,
„Скѫпи мумѝнски тувàри
„С'сѫндѫци платнò тѫкàно,
„За младѝ булки гòтвину?
„Дѣ сѫ кѝчѫсти пустéлки,
„Пустéлки и рѫвѫвѝци,
„Кòзяци и пластенѝци? . . .
„Сѝчку трупану с'годѝни
„Липсà вѫв двàіси сѫхàта!!
Ни сѫ усéти и диніàт,
Как сѫ изминѫ—приминѫ,
Тѫмнà сѫ нощ'та задàди,
Хòрата тук там сіагіàхѫ
Нéмат кандѝло ни лàмба,
Немат вичеріа, завивка,
На гробища сѫ сѫбрахѫ,
Сички в'идѝн глас викнѫхѫ,
Викнѫхѫ та заплàкахѫ:
„Излѐзти мѫртви, блеженни,
„Да влезими ниі грешници,
„Чи виі сти бѝли чистѝти,
„А пѫк ниі гуркѝ злучести!
„Кѫдѣ щѫ сигѝ да ѝдим,
„Сѫс какò щѫ сѫ нахрàним,
„Како щѫ дѫ си пустелим!
„Сѫс какò щѫ сѫ завием,
„Куіа щѫ пòрта да бутнем
„Курица хлебиц да ѝщим
„Кату сетнити прòсіаци?! . . .

ВСЕЛЕННАТА.

Отъ *К. Фламариона.*

I

Нощьта.

„О, нощь! какъ красноречиво ти говоришь на моята въсхитена душа"! въсклицава поета. И, действително, има ли человекъ, който съзерцающъ прекрасната звездна нощь, да не чувствува себе си при красноречивъ събеседникъ? Има ли человекъ, който предь видътъ на тези лъчезарни светила надъ главата си, да се не спре въ немо изумление и не пристъпи къмъ обяснение великата тайна на създанието? Тези уединени нощни часове могътъ напълно да се нарекътъ най-добрите мигновения за да се отнесе единъ любопитенъ погледъ къмъ небесната твърдь, защото те ни даватъ възможность да встъпимъ въ съобщение съ великата свята природа. Нощьта не хвърля своята мрачна природна покривка надъ вселенията, както обикновенно казватъ, напротивъ, тя повдига завесата, пустнъта отъ слънцето. Дневното светило покрива отъ нашите погледи чудесното великолепие на небесната твърдь, а нощьта разспростира предь насъ небесната панорама въ пълното ѝ величие. „Вредь нощь" казва Лордъ Байронъ, небесний сводъ, обсипанъ съ хиляди звезди, прилича на океанъ съ островчета, вълняющецъ се надъ насъ. Ако человекъ омаянъ отъ небесната красота хвърли единъ погледъ къмъ земята, възможно ли е да не почувствува една дълбока скърбь, едно неизразимо разочарование, и да не пожелае да придобие крила за да се възнесе и се слее съ безсмъртната имъ светлина?

Нашите умаени погледи свободно се носътъ въ недрата на мрака и проникватъ тъмний лазурь на невидимий сводъ, въ

който блѣщѭтъ звѣздитѣ. Тѣ проникватъ въ бѣлизникавитѣ области на съзвѣздията и се впущатъ въ далечни пространства, въ които най-блѣстящитѣ звѣзди губѭтъ своя блѣсъкъ по причина на грамадното разстояние; тѣ заминаватъ по край неизмѣримитѣ групи и се въздигатъ още по̀-високо и по̀-далеко къмъ блѣднитѣ мѫглевини, които сѣкашь опредѣляватъ границитѣ на вселенната, достѫпни на зрѣнието. Къмъ тѣзи далечни пространства бързо се стреми мисъльта и съ удивление се спира предь онѣзи далечни чудеса. Това зрѣлище възбужда въ нашата душа предрасположение къмъ меланхолия и скоро картината на природата ни принуждава да се предадемъ въ едно неопредѣленно забравение себе си. Тогава въ насъ се възбуждатъ хиляди въпроси. Тайната на творенията е велика тайна! Науката на звѣздитѣ е обширна, непостижима още за насъ, а цѣльта ѝ е да достигне и узнае свѣтоветѣ, които се носѭтъ въ вселенната.

При припомнянието на такива впечатления, не ви ли се вижда, че человѣкъ, който не чувствува никакво въсхищение при тази картина на звѣздното величие, че е недостоенъ да се нарече мислящe сѫщество? Нощьта е дѣйствително най-удобното време за уединение, въ което человѣкъ, наклоненъ къмъ съзерцание и небесни наблюдения, прераждa се, уединява се отъ живота и встѫпва въ по̀-близко съобщение съ природата, съ истината. Английски поетъ Едуартъ Йонгъ е въспѣлъ нощьта и съ възвишенни химни: „О! величественна нощь“, казва той, „славна предшественница на вселенната, родена преди дневното свѣтило, и предназначена да живѣешь по̀-вече отъ него, Нощь! ти въ която смъртни и безсмъртни съ благоговѣние се взиратъ въ тебь, съ какво да започнѫ и съ какво да свършѫ моята хвалебна пѣсень къмъ тебь? Озаренното и окрасенното ти чело съ звѣзди и бѣлизникави облаци, засѣнчени отъ мрака и образующи хиляди разнообразни форми, съставлява грамадни гѫнки въ твоята блѣстяща одѣжда, които те слѣдѭтъ стѫпка по стѫпка и се простиратъ по всичкото лазурево небо. О, нощь! въ твоето мрачно величие се заключава всичко, което природата има най-трогателно и най-високо. Моята признателна муза се чувствува длъжна да испѣе химни въ твоя честь. И какво друго сѫществува достойно за въ спѣванией слава, освѣнъ тебь! И съ какво ли друго освѣнъ съ тѣзи пѣсни,

можемъ да приготвимъ своята душа къмъ въсхищението на небесното блаженство? Твореца, който е предназначилъ и позволилъ на человѣка да види *неговия* лѫчезаренъ образъ, открилъ предь погледитѣ му тази картина отъ чудеса съ цѣль щото той да се постарае и изучи величието на неговитѣ творения. Мисленно азъ се пренасямъ далечъ отъ земята; влизамъ въ пространството и каква бѣла обстановка виждамъ азъ, каква раскошь; какви чудеса освидѣтелствуватъ всѣкждѣ твореца! Кой погледъ може да обнеме необнимаемото? Коя неизвѣсна сила очарова нашата душа, привлича ѭ къмъ тѣзи прѣлести и ѭ заставлява да гледа, да гледа въ безконечностьта! Денемъ виждаме само едно слънце, нощемъ — хиляди и тѣхната свѣтлина пренася нашитѣ погледи къмъ обиталището на предвѣчния, чрезъ безконечни пѫтища, усѣяни отъ великолѣпни творения. Какви огненни потоци се изливатъ отъ онѣзи урни и падатъ отъ височинитѣ на небесната твърдь! Азъ въ въсторгъ и смущение чувствувамъ себе си въ едно и сѫщо време прахъ на земята и мисляща въсхитена душа въ небесата... О, позволѣте ми да видѭ всички... позволѣте ми да се пренасѭ мисленно!.. моя погледъ не намира предѣли, моята мисъль все по̀-вече и по̀-вече блуждае въ пустинята, моето въображение на своето летение пада въ изнемощение; то се старае да противостои, но не може да се въздържа отъ привикателностьта, която го влече, нито да достигне предѣла, който постоянно се отдалечава отъ него, толкосъ е велико неговото блаженство, толкосъ безконечно е неговото летение!.. а тщеславие! величай се сега съ своитѣ побѣди надъ този атомъ, на който се криемъ ние нищожнитѣ люди!“

Отъ всичкитѣ науки Астрономията най-добрѣ може да ни обясни, до колко е достѫпно на нашитѣ ограничени понятия сношението на земята съ вселенната. Безъ тази наука, както това свидѣтелствува историята на преминѫлитѣ вѣкове, ний не бихме узнали кѫдѣ се намираме; нито голѣмината на нашата планета, нито свойствата ѝ, нито системата къмъ която тя принадлъжи. Потънѫли въ мрака на невѣжеството, ний не щѣхме да бѫдемъ въ състояние да си съставимъ ни най-малко понятие за общото расположение на свѣта, тъй като гѫста мѫгла щѣше да покрива окрѫжающий насъ хоризонтъ и нашата мисъль не би никога проникнѫла отвѫдъ предѣли-

тѣ, които ний виждаме всѣкий день; и не би преминѫли отвѫдъ ограничената сфера, която е достѫпна на нашитѣ чувства.

Но всичко се измѣнява, когато свѣтлината на науката освѣтлява нашийкѫть. Облацитѣ които омрачавахѫ хоризонта изчезватъ и нашитѣ очи виждатъ на ясното небо всичкото дѣло на твореца. Тогава земята ни се представлява като кѫлбо врътяще се подъ ногитѣ ни; хиляди подобни кѫлба се търкалятъ въ пустото пространство. Вселенната се увеличава сързамѣрно съ увеличението на наший погледъ чрезъ телескопитѣ и по този начинъ се предстявлява предъ насъ съ всичката си грамадность и съвършенно величие; тя ни учи за мѣстото, което занимава земята и нейнитѣ свръски съ другитѣ подобни ней свѣтове, отъ които тя се състои.

Всичко това ний длъжимъ на нощьта и трѣбва само неѭ да повикваме на помощъ и въсхваляваме заедно съ священнитѣ пѣвци, на които лирата е достойна да прослави нейното величие.

Тишината и дѫлбокото спокойствие на звѣзднитѣ нощи възбуждатъ къмъ дѣятелность нашитѣ съзерцателни способности и никое друго време не благоприятствува толкозъ за възвишение на душата къмъ небеснитѣ красоти, колкото една звѣздна нощь. Дѣйствителното величие скоро надминава поезията на това зрѣлище, и ето, че за тази именно дѣйствителность ще говоримъ и разсѣемъ онѣзи заблуждения, въ които ни введохѫ чувствата. Съвършенно безполезно ще бѫде, ако не и врѣдно, да прекараме първитѣ минути на една астрономическа бесѣда въ описанието на мними явления, а послѣ да доказваме тѣхнитѣ невѣрности; напротивъ ний ще вдигнемъ завѣсата, задъ която ще сияе дѣйствителностьта съ всичката си красота. Поезията, на която минутното хармоническо вдъхновение наслаждава нашата душа, не ще изчезне отъ това, напротивъ тя ще получи новъ изгледъ, новъ животъ и главно нова могѫществення сила. Измислицата не може да се бори съ дѣйствителностьта, която ще бѫде за неѭ източникъ за вдъхновение, и по̀ богатъ, и по̀ благотворителенъ отъ всѣка фантазия.

Небото.

Разсѣянний мракъ по небесното полукжлбо при отсжтствието на слънцето отъ минутата на захожданието до изгрѣванието му е едно явление само за едната часть на нашата земя, а другата часть не участвува въ това. Ний потънжли въ тишината на джлбоката нощь виждаме предъ насъ да се простира цѣлата вселенна, като да е нашата земя центръ и ость на всичкото миросъздание. Между това, нѣколко минутно размишление ще ни покаже ясно всичката измама на тази иллюзия и ще ни приготви къмъ истинното узнавание общото устройство на вселената.

Дѣйствително, очевидно е, че слънцето като не може да освѣти и четиритѣ страни на единъ предмѣтъ отведнъжъ, а само онѣзи които сж обърнжти къмъ него, освѣтлява само, едната половина на земното кжлбо. Отъ това ясно се види, че нощьта е дѣйствието на отсжствующето слънце. Ако си представимъ, че само едната ѝ часть се освѣтлява, именно онази, която е къмъ слънцето, а противоположната остава въ сѣнка, отъ което происхожда непрестанното промѣнение на деня и нощьта въ всѣка страна на нашата земя. Този простъ погледъ достатъчно ни показва, че явлението, което наричаме нощь, се отнася до едната половина на земния шаръ, а небото и останжлитѣ други части на вселената въ онази минута на земята не взиматъ никакво участие. Ето защо, ако ний се възнесемъ, въ който и да е часъ, мисленно надъ земната повърхнина, вмѣсто да останемъ въ тъмнината, ще видимъ слънцето да пролива своитѣ лжчи въ пространството. Ако ний пристигнемъ до нѣкоя планета, подобна на нашата земя да се движи въ вселенната, то ний ще видимъ, че земната нощь не достига до другитѣ свѣтове, че опредѣлений периодъ у насъ за покой не простира своето влияние по нататъкъ. Когато у насъ всичкитѣ живи сжщества спжтъ въ джлбокъ сънъ, тамъ-горѣ всичкитѣ природни сили се намиратъ въ разгара на своята дѣятелность. Слънцето блѣщи, живота кипи, движението не се прекратява нито на минута, и царството на свѣтлината господствува надъ всичко, както и на противоположната часть на нашето полукжлбо до извѣстний и опредѣленъ часъ.

Много е важно да привикне человѣкъ къмъ тази мисъль, т. е. че земята е изолирана въ недрата на пространството и че всичкитѣ явления, които забѣлѣзваме върху нашата земя, принадлежжтъ само на нея и сж съвършенно чужди на останжлата вселенна. Хиляди и хиляди такива земи се движжтъ въ пространството. Азъ още не излагамъ никакви доказателства за да потвърдя справедливостьта на моитѣ заключения, но надѣвамъ се, че снисходителнитѣ ми читатели не ще се съмнѣватъ въ тѣхъ и ще повѣрватъ на моитѣ думи, вслѣдствие на което ще имъ докажж всичко, което сега говоря. Азъ ще се постарая да представя въ кратцѣ общий изгледъ на вселената. Най-напредь необходимо е да се освободимъ отъ злокобното заблуждение на нашето зрѣние, предь което земята се представлява, като основа на всичко, а небето — като сводъ който я покрива. Нѣма нищо по̀-примамливо отъ онова, което се види и което ни се представлява, като че ли земята и небето да сж двѣ отдѣлни части; то е, напротивъ, едно и сжщо. Земята се намира въ срѣдъ небето, а небето е грамадното пространство неопредѣлено, безгранично, безъ начало и край, безъ врѣхъ и дъно, безъ горѣ и долу, безъ лѣво и десно. То е една безконечность отъ пространства, които вечно вървятъ едни слѣдъ други къмъ всичкитѣ направления. Земята е единъ шаръ, който се намира въ това пространство, безъ никаква опира, подобенъ на едно летяще кжлбо въ въздуха; или подобенъ на единъ летящъ балонъ, който се е въздигнжлъ и откъснжлъ отъ връскитѣ, които го сж държали на земята. Земята е единъ атомъ въ небето; тя е една негова часть. Тя заедно съ другитѣ, подобни ней сфери, съставлява неговото население. Тя е уединена въ него, както и всичкитѣ други сфери въ пространството въ такъвъ изолиранъ видъ. Това точно и понятно всѣкиму знание на небето не само е много важно, но то е такава истина, която ний трѣбва да усвоимъ напълно, иначе три четвърти отъ астрономическитѣ открития ще останжтъ за насъ непонятни и недостжпни. *(Слѣдва)*

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

I, Пакъ по чиновническитѣ пенсии. — Законопроектътъ на г-на Министра Президента по пенситѣ. — Мотивитѣ, които се излагатъ въ докладътъ до Народното Събрание. — По какво се той отличава отъ настоящия законъ за пенситѣ. — Трѣбва ли да се приеме отъ Народното Събрание? II. Законопроектътъ за размѣрътъ на окрѫжнитѣ и общинскитѣ врѣхнини. — Неговитѣ добри страни. — Нуждата да се уголѣмѭтъ селскитѣ общини при приеманието на този законопроектъ. — Други законопроекти: за пѫтната повинность, за акцизътъ на бирата, сольта и пр. — Нашето мнѣние по тѣхъ въ общи черти. — Предложение въ Народното Събрание за унищожение на ангарията. III. Предложенията: за въвежданието у насъ германския законъ за чиновницитѣ, За отредяване коммиссия, която да прослѣди и подведе въ извѣстность злоупотрѣбленията, извършени отъ бившето министерство. — Голѣмата нужда отъ подобни мѣрки за ограничение въ бѫдѫще злото у насъ.

Въ минѫлата книжка на „Искра„ ний изложихме своя взглядъ по законътъ за пенситѣ и имeратурата и направихме апелъ къмъ народнитѣ представители за онищожаванието тия закони и предвижданието само една инвалидна пенсия. Но нашитѣ надѣжди, че днешното Народно Събрание ще обърне сериозно внимание върху тоя въпросъ, като че ще останѫтъ нàпусто; понеже министерството е внесло вече въ Народното Събрание новъ законопроектъ за пенситѣ и народнитѣ представители сѫ приели вече по принципъ тоя законопроектъ..

Ний имаме вече на рѫка тоя законопроктъ, а тъй сѫщо и докладътъ до Народното Събрание върху него. Да се впущаме въ подробно разгледвание тоя законопроектъ, ний не щеме, защото по принципъ ний сме противъ него, но ще се поспремъ върху нѣкои точки, както на докладътъ, тъй и на законопроектътъ, които особенно биѭтъ въ очи.

Единичкия мотивъ на г на министра президента за сѫществуванието законъ за пенситѣ у насъ е: „че длъжностнитѣ лица у насъ трѣбвало да се ползуватъ съ правото за пенсия, не само защото въ всички държави чиновницитѣ имали пенсия, но и за това, че нашия основенъ законъ го изисквалъ“. Ний мислимъ, че тоя мотивъ не почива на никакви

принципи, а на една формалность, която не може да ни убѣди, че дѣйствително внесения отъ г-на Министра Президента законопроектъ трѣбва да се приеме. Че въ другитѣ държави имало пенсии за чиновницитѣ, а тъй сѫщо и това, че чл. 166 отъ Конституцията предвиждалъ права за чиновницитѣ да добиватъ пенсия, — не сѫ убѣдителни мотиви щото Народното Събрание да приеме, даже по принципъ, внесения вече законопроектъ за пенсии на чиновницитѣ. Нима̀ всичко, което е узаконено въ другитѣ държави, ний трѣбва да го узаконяваме и у насъ? Нима̀ това, което за друга една държава е необходимо и полезно, непремѣнно може и у насъ да бѫде необходимо и полезно? Ако това е убѣдителенъ мотивъ, тогава трѣбва да введеме у насъ и всички учреждения, които сѫществуватъ въ други нѣкои държави, напрмѣръ: държавенъ съвѣтъ, горня камара и долня камара, титли за благородство, па ако щете и турския шараатъ, абсолютенъ монархизмъ и други подобни учреждения, които, съгласно такъвъ единъ мотивъ, ще бѫдѫтъ за въ полза на народътъ, на държавата!

Ний мислимъ пъкъ съвършенно иначе: ако въ нѣкоя държава сѫществува извѣстно учрѣждение или законъ, ний трѣбва добрѣ да прецѣняваме добритѣ или лошитѣ страни на тия учреждения, ползата или вредата за народътъ отъ сѫществуванието на извѣстенъ законъ другадѣ, та тогава да ги въдворяваме или не и у насъ. Па още и на друго трѣбва да обращаме внимание: че извѣстенъ законъ въ една държава може да сѫществува не защото е добъръ и полезенъ за страната, но защото той е останѫлъ отъ минѫлитѣ „блаженни времена“ за народнитѣ дармоѣди и не се има още възможность, по едни или по други причини, да се премахне. Или пъкъ, ний трѣбва добрѣ да прецѣняваме, да ли и у насъ ги има сѫщитѣ условия, които правѭтъ извѣстенъ законъ полезенъ за една страна, или ги нѣма, и по тоя начинъ да го въвеждаме и у насъ. Иначе, ний ще бѫдемъ прости едни подражатели, ще маймунствуваме, и намѣсто да се стремимъ да облагоденствуваме народътъ, массата, ще ѭ задръстяваме още по̀-вече въ нещастията, въ економическия отпадъкъ.

Не е тъй сѫщо мотивъ и това, че въ конституцията се предвиждало пенсия за чиновницитѣ. Ако въ конституцията е предвидено сѫществуванието на пенсия за чиновницитѣ у

насъ, не значи че у насъ трѣбва да се узаконятъ такива пенсии, каквито сѫ предвидени въ внесения вече законопроектъ на г-нъ Министра Президента. Ако се предвидѣше само инвалидна пенсия, мислимъ, не щѣхме да нарушимъ чл. 166 отъ Конституцията, па даже и ако и да го нарушехме, както иде косвенно да ни се кажва въ докладътъ, това нарушение не щѣше да съставлява нито една хилядна частъ отъ тия нарушения на сѫщата наша нещастна Конституция, които сѫ се вършили и продължаватъ още да се вършѭтъ у насъ и то не за благото на народътъ, не за неговото „достолѣпие“, а за неговото поробощение, за неговото национално обезличение.

Но да видимъ, какви сѫществении измѣнения има въ новия законопроектъ за пенсиитѣ.

Най-сѫщественнитѣ сѫ слѣдующитѣ:

1). За учителитѣ началото на службата започва да се брои не отъ 18 годишната възрасть, както е въ сегашния законъ, а отъ 20-та;

2) Правото за пенсия се добива, ако длъжностното лице има изслужени 25 години, вмѣсто 20;

3) Нито едно длъжностно лице не може да добие пенсия по̀-голѣма отъ $^4/_5$ отъ заплатата, когато сега се предвижда пълната плата, и

4) Че министритѣ за да получѫтъ сѫщата сегашна пенсия (6000 лева), трѣбва да сѫ били такива най-малко двѣ години, когато сега се предвижда и за тоя, който е билъ министъръ и единъ день даже.

Тѣзи сѫ най-сѫщественнитѣ измѣнения на стария законъ за пенсиитѣ, които сѫ предвидени въ законопроектътъ; другитѣ твърдѣ малко измѣнения не сѫ никакъ сѫществении и не си струва да се спираме на тѣхъ.

Преди да излѣзе на бѣлъ свѣтъ тоя законопроектъ, ний имахме честьта дѫ чуемъ отъ устата на единъ високъ чиновникъ въ едно отъ Министерствата, че въ новия законъ за пенсиитѣ ще бѫде предвидно едно условие за право получавание пенсия, именно: за да има право едно лице да получава пенсия, въ какъвто ще и да бѫде размѣръ, трѣбва да има най-малко 60 годишна възрасть. Помислихме си тогава, че въ такъвъ случай поне не ще се дава възможность на млади и способни за работа хора да се излежаватъ на народния гърбъ, и горѣ-долу пенсията ще носи характеръ на

инвалидность, тъй като нарѣдко 60 годишенъ человѣкъ може да си запази силитѣ и бодростьта за една сериозна дѣятелность. Но и това поне ний не виждаме въ новия законопроектъ и той е почти такъвъ, какъвто си е и сегашния.

Още една надѣждица ни остава, че народнитѣ представители, поне при разискванията новия законопроекъ, ще го искастрятъ тъй, щото ще оставятъ само една инвалидна пенсия, като вземятъ предъ видъ други по̀-сѫществении мотиви, отъ колкото тията, които г-нъ Министъръ Президентъ излага въ докладътъ си до Народното Събрание.

Съ удоволствие посрѣщаме извѣстието, че въ Народното Събрание сѫ се внесли разни законопроекти и предложения отъ нѣкои отъ г-да Народнитѣ Представители. Г-нъ Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Работи е внесѫлъ законопроектъ за размѣрътъ на общинскитѣ и окрѫжнитѣ връхнини. Не е нужно, мислимъ, да напомняме на г-да Народнитѣ Представители, че общинскитѣ и окрѫжнитѣ връхнини сѫ едни отъ найтежкитѣ товари върху оголѣлия нашь данъкоплатецъ, че тия връхнини скупомъ достигатъ до размѣръ 50% отъ прямитѣ даждия, които и тъй сѫ непосилни за нашия данъкоплатецъ. Законопроектътъ предвижда, че окрѫжнитѣ и общинскитѣ съвѣти не могѫтъ да налагатъ по̀-вече отъ 5% върху десятъка. 25% върху патентитѣ за право на търгувание съ спиртни пития и тютюнь и 10% върху другитѣ прями държавни давнини.

Но при приеманието на тоя законопроектъ, мислимъ, че Народното Събрание ще трѣбва да вземе предъ видъ и друго едно условие: днешнитѣ малки селски общини ще срѣщнѫтъ голѣми материални затруднения при посрѣщанието общинскитѣ си разноски, ако не сѫ уголѣмятъ и по тоя начинъ се намалятъ общинскитѣ имъ разноски. Че днешнитѣ общини сѫ твърдѣ малки, и че тѣ трѣбва по 2 и 3 да се слѣятъ наедно, можемъ да се увѣримъ отъ това, че и при сегашнитѣ голѣми връхнини тѣ едвамъ можѫтъ да посрѣщатъ разноскитѣ си по издържанието общината. При приеманието на тоя законопроектъ, не трѣбва да се испуща и тая необходимость предъ видъ.

Внесени сѫ още законопроекти за пѫтната повинность,

за акцизътъ на бирата, сольта и др., за унищожаванието ангарията и др.

По законопроектътъ за пжтнята повинность ний обращаме вниманието на г-да Народнитѣ Представители на едно твърдѣ важно нѣщо. Пжтнята повинность, както и въ сегашния законъ, се събира направо отъ държавата и тя харчи тая сумма тамъ, гдѣто види за нужно по правяния пжтища, мостове и други улеснения за съобщение. Но обаче тукъ има една голѣма несправедливость. Много отъ окржзитѣ се твърдѣ малко ползуватъ отъ суммитѣ, които даватъ за улеснение на съобщенията, а нѣкои окржзи, напротивъ, по̀-вече поглъщатъ отъ това, което даватъ. По тоя начинъ, ще видимъ че въ едни окржжия има по̀-добри и по̀-вече пжтища, а въ други и по̀-лоши, и по̀ малко. Споредъ насъ, най-добрѣ би било, щото половината сумма отъ пжтнята повинность, която плаща едно окржжие, да се употрѣбява за правяние нови пжтища и за издържание сжществующитѣ вече, а другата половина да отива за общитѣ съобщителни сорржжения на държавата. Това го изисква и нуждата, и справедливостьта.

При това трѣбва да се измѣни и законътъ за извънредната пжтня повинность по построявание желѣзни пжтища. Съгласно сжществующия законъ, данъкоплатцитѣ трѣбва да плащатъ по 20 лева златни, ако презъ тѣхния окржгъ минава строящата се желѣзнопжтна линия. Желѣзнитѣ пжтища се строжтъ за въ полза на цѣлата държава, а не за нѣколко окржжия само, и по тая причина цѣлото население на държавата трѣбва еднакво да тегли тая давнина и да бжде расхвърлена нѣкакъ по̀-справедливо. Противъ най-елементарнитѣ социално-економически принципи е да се взема еднаква сумма и отъ най-богатия, и отъ най-сиромаха данъкоплатецъ. Тоя данъкъ трѣбва да се расхвърля върху прямитѣ даждия на проценти и тогава само ще бжде справедливо.

Дѣйствително, не може да се откаже, че окржжията, презъ които минава една желѣзнопжтна линия, по̀-вече се ползуватъ отъ тая линия, отъ колкото тия, презъ които не минава; но да се товарятъ само тия окржжия, които се ползуватъ по̀-вече, не е и справедливо: поне трѣбва еднитѣ да плащатъ по̀-вече отъ другитѣ единъ по̀-голѣмъ процентъ сравнително съ другитѣ. Такова едно измѣнение на тоя законъ е

необходимо нужно да стане още презъ тая сессия на Народното събрание.

По законопроектътъ за акцизътъ не можемъ да се произнесемъ похвално. Разбираме да се налага акцизъ на спиртътъ, на бирата, които се работѫтъ у насъ, но за сольта— не можемъ да разберемъ. Говориме за намаляванне на даждията, признаваме тѣхната непосилность за нашия оголѣлъ вече данъкоплатецъ; но да налагаме едно ново даждие за единъ предмѣтъ, безъ който е немислимо нашето сѫществувание — е по̀-вече отъ престѫпление. Ний нѣмахме щастието да получимъ тоя законопроектъ, за да можемъ истънко да го раскритикуваме, но все пакъ не можемъ да не се произнесемъ осѫдително поне спрямо тоя неговъ пунктъ, който се досѣга до сольта. Колкото за акцизътъ на спиртътъ и бирата ний не сме противъ, защото и безъ спиртъ и бира можемъ да просѫществуваме, даже и по̀-добрѣ. Едно само да е предвидено въ законопроектътъ: спиртъ и бира, които се изнасятъ задъ граница, се освободяватъ напълно отъ акцизъ.

Законопроектътъ за унищожаванието ангарията, не може да не се посрѣщне най-добрѣ отъ всички. Ангарията е една тегоба, останѫла отъ робскитѣ времена, когато имотътъ и животътъ на гражданинътъ сѫ напълно зависяли отъ владѣтелитѣ, и нейното сѫществувание сега е позорно за една държава, въ която личната и имуществената неприкосновенность сѫ гарантирани отъ основния законъ. Отдавна би трѣбвало да се премахнѣше тоя остатъкъ на робството у насъ.

Още нѣколко твърдѣ важни предложения, внесени въ Народното Събрание, не можемъ да не отбѣлѣжимъ въ настоящята си хроника. Такива сѫ предложенията: да се приеме у насъ германския законъ за контролъ върху замогванията на чиновницитѣ и, второ, да се отреди коммиссия, която да прослѣди, всички злоупотрѣбления, които сѫ извършели отъ министритѣ презъ бившия режимъ.

Както първото, тъй и второто предложения, вѣрваме, ще се посрѣщнѫтъ отъ всички съ въсхищение. Нуждата отъ установяванието у насъ законъ, чрезъ силата на който да се контролирватъ замогванията на чиновницитѣ, се почувствува най-много презъ послѣднитѣ години у насъ, когато властьта бѣше попаднѫла въ рѫцѣтѣ на хо̀ра егоисти и алчни за парѝ, които ограбихѫ държавния ковгегъ и оголихѫ народътъ. Бла-

годарение на тоя хищнический и тиранский режимъ, ний днесь виждаме мнозина чиновници и министри, които преди тоя режимъ бѣхѫ голаци, да сѫ миллионери да и притежаватъ завидни недвижими имоти и грамадни капитали по разни банкови учреждения. Да посочваме поименно нѣ лица, за доказателство на твърдението си, нѣма нужда, защото мало и голѣмо изъ отечеството ни познава тия грабители на народната парà, изтръгнѫта по единъ най-хищнический начинъ изъ джебоветѣ на данъкоплатеца. Еднъжъ установенъ у насъ германския законъ за чиновницитѣ, ще имаме една колко-годѣ гаранция, че тия отъ тѣхъ, които не бихѫ се отказали да се обогатяватъ по криви пѫтеки, ще се посѣнѫтъ. А тая чиновническа деморализация, чадо на Стамболовщината, не може да се премахне друго-яче освѣнъ чрезъ подобни закони, строго приспособявани отъ властьта.

Колкото за второто предложение, ний имаме да кажемъ нѣщо. Сегашното правителство би трѣбвало само да се подсѣти и прослѣди всички злоупотрѣбления и ги изложи на Народното Събрание, а не да чака послѣдното само да се завзема за това, което бѣше длъжность на първото. И дѣйствително, цѣлия народъ съ нетърпѣние очаква отъ правителството да раскрие всички злоупотрѣбления на министритѣ, отъ бившия режимъ, а отъ Народното Събрание—примѣрното наказание на виновнитѣ. Въ други държави, за едни най-малки нарушения на основния законъ, за едни прости непредвидливости отъ страна на нѣкой министръ спрѣмо прахосванието народната парà; народнитѣ събрания отреждатъ сѫдъ и немилостиво наказватъ виновнитѣ. У насъ това не е бивало до днесь, като че нито едно правителство не се е подиграло съ народната ни Святиня, нито единъ министръ не е бръкнѫлъ тайничко въ народния ковчегъ; когато пъкъ, напротивъ, у насъ презъ режимътъ на Стамболова се извършихѫ такива чудовищни подгавряния съ Конституцията; когато цѣлия народъ се обърнѫ на безправни роби, които властимеющитѣ третирахѫ като добитъци и ги трепѣхѫ безмила по улицитѣ; когато народния ковчегъ се грабѣше най-хищнически и народътъ се събличаше пò-злѣ, отъ колкото подъ турското робство, — виновнитѣ и до день днешенъ свободно се располагатъ въ богатитѣ си палати и се подиграватъ съ всичко свято на тоя народъ. . .

Трѣбваше ли тукъ да се чака инициативата да излѣзе отъ народнитѣ представители, които сами да се принудяватъ да отредяватъ коммиссия, която да издирва и подвежда въ извѣстность всички тия чудовищни престѫпления? Не, ще отговоримъ ний, па ако ще и да има *нѣщичко*, което да е попрѣчило, може би, на правителството да извърши това до сега. На едно нѣщо само ще обърниме вниманието на Народнитѣ Представители: да не би работата да се свърши само съ отредяване коммиссия, а послѣ да се протака съ години, до като се забрави всичко. Тая коммиссия може да извърши работата си въ нѣколко дни и още въ настоящата сессия виновнитѣ да се исправѭтъ на подсѫдимата скамейка. А присѫдата трѣбва да бѫде най-строга, за да се даде еднъжъ за всѣкога примѣръ на тия, които не се свѣнѭтъ да злоупотрѣбяватъ съ властьта. Иначе, всичко ще бѫде напусто и злото все по̀-вече и по̀-вече ще пуща своиѣ ядовити коренье въ държавния ни организмъ.

Гласътъ на народа трѣбва да се чуе тукъ!

Не се ли направи това, очаквайте проклѣтия отъ цѣлия народъ за бѫдѫщето зло, което му се приготвя по тоя начинъ!

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

(Изъ чуздитѣ вѣстници)

Домашния животъ на американеца и на англичанина. — Театрътъ и посѣтителитѣ му въ Франция и Германия. — Славяно-филстовото на генерала Кирѣева и възраженията на кн. С. Трубецкой.

Американския журналъ „Forum" прави единъ параллелъ между домашния животъ на американеца и на англичанина. При влизанието въ домътъ на англичанина, първото, което бие въ очи, е отличното приспособение на домътъ къмъ домакинътъ, а въ американския домъ бие въ очи съвършенството, съ което домакинътъ се приспособява къмъ своя домъ. Тоя прость фактъ изважда на явѣ два съвършенно противоположни образа на животътъ. Англичанина по̀-вечето живѣе въ домътъ си, по̀-кѫсно излиза и по̀-рано се враща, отъ колкото американеца. Въ Англия домашния животъ туря своя отпечатъкъ на най-важнитѣ търговски и политически работи. Въ Америка е немислимъ такъвъ фактъ, щото лидерътъ на една опозиция да нападне правителството, за гдѣто е засѣдавало въ сѫббота и съ това е побъркало на членоветѣ да прекаратъ недѣлния день дома си; а въ Англия това става. При това членоветѣ на парламентътъ задлъжително трѣбова да бѫдѫтъ свободни презъ времето за обѣдъ. Английския домъ изобщо се отличава съ по̀-голѣмъ комфортъ, отъ колкото американския, и всичкитѣ необходими предмѣти на комфортътъ въ Англия сѫ по̀-евтени, отъ колкото въ Америка. При това трѣбова да се прибави още, че англичанката нѣма съперници на себе си, като домакиня, и младитѣ дѣвойки, въ по̀вечето случаи, биватъ най-добрѣ подготвени къмъ тая роля. Въ бащината си кѫща тѣ още малки получаватъ всѣка година извѣстна сумма парѝ за туалетътъ си и за дребни разноски, и по такъвъ начинъ рано се приучаватъ къмъ пестение. Въ Англия никой не се срами да бѫде расчетливъ, като започнешь отъ кралицата. Тамъ парѝтѣ се спечелватъ не тъй лесно, както въ Америка, и имъ знаѭтъ цѣната. Борбата за сѫществувание въ Англия е страшно тежка, и изъ неѭ излизатъ побѣдители само най-силнитѣ и най настойливитѣ. Въ

настояще време въ тая страна се наброяватъ по̀-вече отъ 1200 пастори на английската църква, които нѣматъ енории; 85% отъ адвокатитѣ не могѫтъ да си намѣрѭтъ работа; 80% отъ медицитѣ иматъ оскѫдна практика, едвамъ достатъчна за прехранванието имъ.

Общедостѫпностьта на срѣдното образование е задръстила тържището отъ предложенията на интелигентния трудъ за сиромашко възнаграждение; но тукъ препроизводството на интелигентнитѣ сили, намѣсто да бѫде зло, плодение на хора, които да търсѭтъ легки занятия, — се явява като добро, което отваря вратата къмъ сближение между классоветѣ. Мнозина младежи, като не намиратъ приложение на интелигентния трудъ, изучватъ нѣкой занаятъ и по тоя начинъ внисатъ цивилизуюнци елементи въ срѣдата на работнитѣ классове. Самитѣ бащи изъ буржуазния классъ, даже изъ тия, които иматъ добри срѣдства за живѣение, даватъ синоветѣ си да се учѫтъ занаятъ у ковачитѣ, дърводѣлцитѣ и други занаяти, и съ стотина младежи отъ буржуазията, като се научватъ нѣкой занаятъ, распръсватъ се по английскитѣ колонии. Разбира се, че при такавато положение на работитѣ економията се явява като законъ: расчетливостьта достига буквално до пѫстрение огаркитѣ. Слугитѣ се съобразяватъ съ изискванията на домакинкитѣ си, и порция масло, което американската готвачка го исхарчва за една недѣля, на английската готвачка би стигнѫло цѣлъ мѣсецъ. Заплатата на слугитѣ въ Америка е два пѫти по̀-голѣма, отъ колкото въ Англия, при всичко че въ двѣтѣ страни цифрата му е твърдѣ разнообразна. Но и въ Англия добрата готвачка не получава по̀-малко — ако не по̀-вече — отъ нѣкоя гувернатка. Мечтата на всѣкий британецъ е собственна кѫща съ градинка, и за осѫществение въ бѫдѫще на тая си мечта, както мѫжитѣ, тъй и женитѣ сѫ готови да претърпѭтъ тежки лишения. А американецътъ ни най-малко не го съблазнява такава цѣль; неговитѣ потрѣбности сѫ по̀-голѣми и съобразно съ това той си и устроява животътъ. Каквото и да говорѭтъ за американцитѣ — въ послѣдне време въ Европа е прието да изобразяватъ янкитѣ ограничени въ меркантилнитѣ си интереси, пустослави, повърхностни, достѫпни на подкупъ въ политическитѣ работи, — но все пакъ въ отношение умственното развитие Съединенитѣ Щати могѫтъ да съперничѫтъ съ всѣка една отъ европейскитѣ нации, и народното образование тамъ въ всичкитѣ му стъпени прави бързи успѣхи. Консулътъ на Съединенитѣ Щати въ Бирмингамъ, м-ръ Паркеръ, привежда въ „Nineteenth Century“ цифрени данни въ доказателство на бързото напредванне на народното образование въ Сѣверна Америка. Въ Съединенитѣ Щати, като се вземе всичкото население, старо и младо, сега се пада 1 человѣкъ на $4^1/_4$, който е преминѫлъ курсътъ

на едно или друго училище. Въ Бавария, която въ това отношение стои на чело на европейскитѣ страни, се пада 1 на $4^3/_4$, въ Германия — 1 на $5^1/_3$, въ Англия — по̀-малко отъ 1 на 6, въ Франция — 1 на $6^2/_3$, въ Австрия — 1 на $7^2/_4$, въ Руссия — 1 на $32^1/_4$. Системата на безплатното народно обучение се е приложила въ всичкитѣ штати, и нѣма кѫтъ, гдѣго да не сѫществува безплатно народно училище. Системата на народнитѣ университети, началото на които е турено преди нѣколко години въ Оксфордъ и Кембриджъ, се вече прилага на по̀ вече отъ стотина университети и гимназии въ различнитѣ части на Съединенитѣ Штати. Интересътъ, който се възбужда отъ това дѣло, е тъй голѣмъ, щото е учредена семинария за систематическо подготвяние лектори специално за народнитѣ университети. Въ самото общество се организирватъ компании, които вуематъ литературенъ или наученъ характеръ. Тия компании се събиратъ чередно ту въ единъ, ту въ другъ домъ, устрояватъ четения, или прекарватъ курсътъ на една или друга наука, като привличатъ къмъ своитѣ си услуги по̀-добритѣ мѣстни сили. Таковато движение много е по̀-добро отъ едностранното увличание отъ надварванието (спортъ), което преобладава въ английскитѣ заможни классове, безъ да спомѣнуваме за увличанието отъ играние на карти и др. не похвални времепрекарвания.

„Revue de Deux Mondes“ дава една характеристика на театрътъ и театралната публика въ Франция и въ Германия. Французската публика по̀-лесно се поддава на впечатлението, критикува повърхностно и изведнъжъ осѫжда или одобрява; а нѣмската--по̀-вече размишлява, придирчиво критикува даже това, което ѝ е произвело впечатление, и не бърза да хвали или да порицава, до като не превари впечатленията си. Съ това, вѣроятно, се и обяснява по̀-малкия успѣхъ на иностраннитѣ драматури въ Франция, отъ колкото въ Германия. Иностраннитѣ пиеси не тъй лесно се разбиратъ, както националнитѣ, и непосрѣдственното имъ впечатление на публиката не може да бѫде еднакво силно. А нѣмската публика не търси непосрѣдственни впечатления; тя иска да знае и да сѫди и заради това живо се интересува отъ драматическото искуство на всичкитѣ времена и нации. Ако попитате нѣмецътъ слѣдъ свършванието на пиесата, какво впечатление му е произвела, той въ по̀-вечето случаи ще ви отговори, че и самъ не знае, че трѣбова още да помисли. Това се струва де е парадоксъ, но въ сѫщность това е чисто национална черта. Въ программата на театралния сезонъ въ Берлинъ се срѣщатъ гръцкитѣ трагици, Шекспиръ, Лопе де-Вега, Калдеронъ, Молиеръ. Байронъ, Бйерисонъ, Ибсенъ, Толстой, Достоевский, Дюма,

Оже и пр. Разбира се, че не всичката публика се интересува отъ тия имена, по все пакъ интересующитѣ сѫ достатъчно число за да могѫтъ тия имена да се срѣщатъ често въ программата.

За да се направи вѣрна оцѣнка на драматургътъ или на музикантинътъ, нужно е да се запознаешь съ всичкитѣ му произведения, както съ добритѣ, тъй и съ слабитѣ. Съ тая цѣль въ Германия сѫ съставени цикли, т.-е. компании, въ които се испълняватъ всичкитѣ творения на единъ писатель или на единъ музикантъ. По тоя начинъ въ главнитѣ нѣмски градове сѫществуватъ цикли на Вагнера, на Гйете и пр. Тоя инстинктъ подбужда нѣмецътъ да гледа на театрътъ преди всичко като на училище на нравитѣ; заради това въ Германия има много по̀-вече критици-моралисти, отъ колкото въ Франция, и много по̀-вече оплаквания се чуватъ за отпаданието на сцената отъ низко-пробни водевили, оперетки и глупави фарсове.

Нѣмскитѣ театрални обичаи се отличаватъ съ нѣкои особенности, които не би бъркали да бѫдѫтъ подражани и въ другитѣ страни. Тъй, напримѣръ, конкуренция между обѣдътъ и театрътъ въ Германия изобщо не сѫществува. Когато се готвѭтъ да отидѫтъ на театрътъ, хо̀рата не обѣдватъ, а закусватъ преди да отидѫтъ и вечерѭтъ слѣдъ като се върнѫтъ. Благодарение на това, главата на человѣка си остава легка и способна къмъ напрѣгнѫто внимание. Зрѣлището се започва по̀-вечето пѫти аккуратно въ седемъ часътъ, и всичко бива присмѣтнато тъй, щото да не се губи време. Антрактитѣ сѫ кѫси и продължителността имъ се означава на афишътъ, а тъй също и времето, когато ще се свърши зрѣлището, което се продължава не по̀-вече отъ три часа. Не по̀-малко аккуратна е и публиката. За да се разбере всичко, нужно е да се изслуша пиесата отъ самото начало, а нѣмецътъ желае да разбере всичко. Публиката не губи време и за туалетъ си: въ Германия театрътъ не е салонъ. Въ Берлинъ даже на фаентонджията плащатъ напредъ, за да не губѭтъ време при входътъ въ театра. Всичкитѣ мѣста, отъ първитѣ до най-послѣднитѣ, сѫ номерирани, и нѣма се нужда да се справя человѣкъ съ лакеитѣ или съ „уврезитѣ“, както е въ Парижъ. Неудобство отъ колоссални женски шапки тъй сѫщо не сѫществува; въ залата никого не пущатъ съ шапка. За съсрѣдоточване вниманието върху сцената благоприятствува още и това, че въ време на зрѣлището залата бива почти тъмна, — обстоятелство, което французскитѣ дами не би го истърпѣли безъ да се възмутѭтъ.

Собственно, нѣмското драматическо искуство не е дало презъ послѣднитѣ двайсетъ или трийсетъ години нищо особенно видно, и пробуждание въ него се забѣлѣзва само въ най-послѣдне време, подъ влиянието испърво на натуралисти-

ческата школа, а послѣ — на скандинавската литература; но, за съжалѣние, на нѣмския театръ, както и на всичко въ Германия, се е отразилъ духътъ на централизацията. Времената когато Веймаръ, Дрезденъ, Мюнхенъ, Штудтгардъ и други градове сѫ биле важни литературни центрове, които влияехѫ на нѣмския театръ, отдавна сѫ се изминѫли: Пруссия владѣе надъ всичкитѣ, и самата Виена все по̀-вече и по̀-вече се подчинява на лозунгътъ изъ Берлинъ.

Презъ минѫлата година генералъ Кирѣевъ бѣше държалъ една рѣчь по славянофилството въ събранието на Петербурското Славянско Благотворително Общество, която рѣчь направила силно впечатление на мнозинството събравши се, по своитѣ странн възглядове по тоя въпросъ. Той вѣрва въ мессионическото значение на Руссия и още въ това, че само славянофилството „може да избави Европа отъ парламентаризмътъ, анархизмътъ, безвѣрието и динамитътъ“; всичкото славянофилство на ген. Кирѣева се свежда къмъ знаменитата формула „православие—самодържавие—народность“.

Въ септемврийската книга на в. „Вѣстникъ Еворпы“, кн. С. Трубецкой подлага на критика тая рѣчь на ген. Кирѣева. Като посочва, отъ една страна, че съ приведената формула сѫ злоупотрѣбявали не само славянофилитѣ, но хо̀ра отъ най-противоположни възрѣния, критикътъ казва, че не само въ неѭ се е изразило славянофилството, а въ цѣла една философска и политическа система. За главна основа на славянофилството е било тръсението идеалнитѣ начала въ до-Петровската Руссия. „Не подлежи на съмнѣние, казва авторътъ, че византийскитѣ идеали, съ които е живѣяла до-Петровската Руссия и на които не е мисляла да посѣгва Петровската реформа, се отличаватъ по сѫщество отъ западноевропейскитѣ културни начала. Византийската култура на до-Петровската Руссия е била здрава, свободна отъ вѫтрѣшни противорѣчия; но тя се оказа *нодостатъчна* за успѣшното разрѣшение на държавнитѣ и економическитѣ задачи на Руссия. Тя не можеше *сама* да сѣдне въ основата не само на всеславянската, но и на русската култура: изисква се испълнението ѝ, изиска се усвоение на европейската образованность. Съвременната русска култура е смѣсена и съединява въ себе си вънкашно двѣ различни, до нѣгдѣ противоположни едно на друго начала — византийско и европейско. И между това тия двѣ начала еднакво сѫ исторически необходими; нито отъ едното, нито отъ другото Руссия не иска и не може да се отрече, безъ да се отрече сѫщевременно отъ само себе си, отъ всичката си сила и отъ вѣрванията си, отъ своя народъ и отъ своята си интеллигенция, отъ своето минѫло и отъ своето бѫдѫще. Въ това е всичката оригинал-

ность, всичкото трагическо своеобразие на настоящето положение, въ това е великата задача на Руссия, отъ рѣшението на която зависи всичката ѝ сѫдба и сѫдбата на славянството“. Славянофилитѣ, очевидно, като не намиратъ желаемата пълнота въ старо-русския животъ, сами сѫ правили отстѫпки въ полза на европейскитѣ идеи, и даже генералъ Кирѣевъ протестира не противъ цѣлата западня култура: културата на Шопенхауера, на Спенсера, на Ог. Конта, на Зола и на Оффенбаха е една; културата на Конта, Гиете, Бетховена е друга“. На това кн. Трубецкой основателно забѣлѣзва: „съ съвременната русска литература натурализмътъ на Зола има, за съжалѣние, по̀-вече общо, отъ колкото има поезията на Гиете; въ културата на съвременния европейски образованъ руссинъ не само Кантъ, но и Контъ има своето си значение. Но съ византийско-русската до — Петровска култура и съ нейнитѣ идеали не само Контъ, но и Кантъ, не само Оффенбахъ, но и Бетховенъ, очевидно, нѣматъ нищо общо“. Кн. Трубецкой посочва, че заимствуванията, които сѫ направили русситѣ отъ западнята култура, преди всичко сѫ се изразили въ областьта на *техниката,* а плодоветѣ на цивилизацията е невъзможно да се усвоѭтъ, до като не се усвоѭтъ нейнитѣ сѣмена. Заради това послѣдователното славянофилство би трѣбвало да поведе борба преди всичко противъ материалната култура, която, споредъ забѣлѣжванието на Леонтьева, се распространява „отъ физическата неизбѣжность“. Искайки широка гласность, славянофилите нѐ взематъ въ смѣтка, че това е едно отъ политическитѣ права на западня Европа, което е обусловено съ други права, а тѣхнитѣ мечтания за „събранията“, както щѫтъ и да ги обяснявать, въ резултатъ водѭтъ къмъ европейския конституционализмъ. По такъвъ начинъ славянофилството, като представлява отъ себе си безсъзнателенъ еклектизмъ (съгласяване на двѣ разни философски учения), чрезъ логический пѫть би било длъжно да достигне до учението на своитѣ си противници, и това го е съзрѣлъ по̀-рано Леонтьевъ въ своята си критика на слав нофилството.

При всичко това, князь Трубецкой мисли, че славянофилството „може още да се съживи, безъ да се отрича нито отъ църквата, нито отъ своя широко разбираемъ монархический идеалъ, нито отъ народолюбието, нито отъ славянството, нито отъ гласностьта и свободата на съвѣстьта“. На новитѣ сла вянофили е нужно само „да се отрекѫтъ отъ извехтѣлата романтика на предшественницитѣ си, отъ тѣхното лъжливо антиисторическо разбирание западнята държава, западнято християнство и западнята култура — въ Европа и въ Руссия. Отношението на славянофилитѣ къмъ Европа е било и непослѣдователно и не русско. То би било византийско, ако да не бѣше внушено отъ европейската романтика. Нека сѫщественното културно отличавание на Руссия отъ Европа се

обуславя съ византийско происхождение на религиознитѣ си и държавнитѣ си идеали; оригиналностьта на Руссия въ отличие отъ Византия се изражава въ това, че нейното отношение къмъ Европа въ кореньтъ се отличава отъ византийското. Романтическия протестъ противъ европейската култура е звучалъ като анархонизмъ вече въ петдесетѣхъ и шейсттѣхъ години; сега то се явява като явно недомислие.

НОВИНИ ИЗЪ НАУКАТА.

Ново срѣдство за лѣкуванието на дифтеритътъ. На послѣдне време медицината прави такива успѣхи, щото едно подиръ друго, най-ужасни болѣсти, които сѫ биле бичове на человѣчеството ставатъ вече безопасни, побѣдими.

Слѣдъ като великия французский ученъ Пастеръ и неговата школа турихѫ първитѣ основи на учението за заразителнитѣ болѣсти, споредъ което тѣзи послѣднитѣ се причиняватъ отъ специфически микроорганизми, естественно бѣше да се търси въ тоя миръ на микроскопическитѣ сѫщества заразителното начало и за дифтеритътъ. И дѣйствително, слѣдъ дълги търсения такавато зараза се откри въ 1884 год. въ лицето на една бактерия, която получи, по името на авторитѣ, които ѭ открихѫ, названието Клебсъ-Лйеффлеровска. Тая бактерия всѣкога се намѣрва въ тия натрупвания и пленички, които покриватъ лигавата обвивка на глътката у болнитѣ, които сѫ поразени отъ дифтеритъ, отъ гдѣто тя може да се получи въ чистъ видъ и да се развъжда въ подходящи хранителни срѣди, напр. въ прѣсенъ булйонъ, приготвенъ по извѣстенъ начинъ, при което, ако такъвъ булйонъ, „засѣтъ“ съ тая бактерия, се остави да стои шесть недѣли при температура 37°—40° Ц., то бактериитѣ се размножаватъ въ него въ грамадно количество и изработватъ една страшна отрова; достатъчно е да се вкара чрезъ впръскване подъ кожата на морското свинче 2 — 3 капки отъ тоя булйонъ или 5 — 10 капки на кучето, за да убиемъ тия животни слѣдъ 2—3 денонощия. Тая способность на дифтеритната бактерия да продуцира отрова е страшна за человѣка. Ето какъ трѣбва да си представимъ въ общи черти сѫщностьта на тая ужасна болѣсть: случайно въ глътката или въ грътцмультъ на человѣка попада, напр., заедно съ прахътъ, жизнеспособната дифтеритна бактерия; като намира въ лигавата покривка подходяща за себе почва, започва тамъ да

живѣе и да се размножава, като испуща, като продуктъ отъ жизнедѣятелностьта си, една специфическа отрова; отъ дѣйствието на тая отрова върху повърхнината на лигавата покривка излиза тъй наречненното въспалително испотяване, самата лигава покривка омъртява и отъ едното и отъ другото се образува дифтеритната пленица, въ дебелината на която се продължава животътъ на бактериитѣ, а слѣдователно се продължава и отдѣлянието на отровата; тая отрова оттукъ влиза въ кръвьта, разнася се по цѣлото тѣло и извършва своето си разрушително дѣйствие въ важнитѣ за животътъ вѫтрѣшни органи и въ нервната система.

Еднъжъ създадено такова представление за сѫщностьта на дифтеритътъ у хората, станѫло е ясно, какви пѫтища трѣбва да слѣдваме въ борбата си съ тази болѣсть. Отъ една страна трѣбва да се стремимъ къмъ унищожението бактериитѣ на мѣстото, гдѣто тѣ се вѫдѭтъ, отъ друга — да се мѫчимъ да разрушимъ отровата въ кръвьта, преди тя да успѣе да произведе губителното си дѣйствие. Първия отъ тия пѫтища и до сега е едничкия, по който е вървяла практическата медицина, даже и въ до-бактериологическитѣ времена, когато нищо не е било извѣстно за сѫществуванието на дифтеритната бактерия. Всевъзможнитѣ промивки, мазания и горѣния, които сѫ се практикували по̀-рано на основание емпирическия опитъ и се практикуватъ сега на основание на по̀строгитѣ вече научни данни,—не е нищо друго, освѣнъ мѣстна дезинфекция, обеззаразяванне бактериитѣ на мѣстото, гдѣто се развъждатъ. Но за съжалѣние нито единъ отъ тията способи не е давалъ и не ще даде вѣрни разултати; бактерията, която се е вмѫкнѫла въ дѫлбочината на поразенитѣ ткани, се оказва по̀-силна отъ человѣка, който е въорѫженъ съ такова орѫжие, и завлича въ гробътъ половината и по̀-гечето отъ жертвитѣ си, като всѣлява ужясъ въ населението, между което тя свирѣпствува. Колкото за другия отъ помѣнѫтитѣ пѫтища за борба, — разрушението на отровата, която вече е влѣзла въ кръвьта и циркулирва въ болния организмъ, то, отъ само себе си се разбира, тоя пѫть е билъ даже немислимъ—поне, въ по̀-вече или по̀-малко рационално поставение на борбата—до послѣдне време, тъй като и отровата е станѫла извѣстна едвамъ въ 1888 г., благодарение на изслѣдванията на Пастеровия ученикъ Ру и на Иерсена. И дѣйствително, само на послѣдне време науката е влѣзла въ тоя пѫть и е дошла до откриванието на тоя новъ способъ лѣкувание дифтерита, който възбужда сега толкова надѣжди.

Скоро слѣдъ като станѫ извѣстна Клебсъ-Лйоффлеровската бактерия, за изучванието на биологическитѣ ѝ свойства се започнѫхѫ всевъзможни опити съ нея върху животнитѣ. И когато се оказа, че и животнитѣ мрѫтъ отъ дифтеритната бактерия, както и человѣкътъ, ако и въ естественни условия у тѣхъ дифтерията не се срѣща като болѣсть, — сѫ биле направени между другитѣ опити и тъй наречения опитъ иммунизация, който се състои въ това, че животното постъпенно се приучава къмъ отровата, до като

то не стане вече съвсѣмъ нечувствително къмъ неѭ. Въ тия опити сѫ биле приспособени вече отдавно изработенитѣ отъ Пастера принципи на предпазителнитѣ присаждания изобщо противъ заразителнитѣ болѣсти. Като се вприскватъ въ животното испърво малки дози отъ дифтеритната отрова, отъ които животното слѣдъ легко поболяванне се отравя, послѣ, като се повишаватъ постъпенно тия дози все пò-вече и пò-вече, може да се направи животното до такава стъпенъ невъсприемчиво къмъ дифтеритната отрова, щото то започва да истърпѣва съвършенно безнаказано количеството отрова, която съ стотини пѫти превишава оная доза, която за друго такова животно, което не би било подлагано на предварителни присаждания, — е абсолютно смъртоносна. Интересно бѣше, разбира се, да се узнае, какви измѣнения се извършватъ въ иммунизируемото животно, благодарение на които тъй рѣзко се мѣнява неговото отношение къмъ отровата. Докторъ Берингъ въ Берлинъ, като се занимавалъ съ тоя въпросъ съвмѣстно съ доктора Верннке, намѣрилъ е между другото единъ поразителенъ фактъ. Ако се вземе кръвьта на такова едно животно, да се отдѣли отъ неѭ суроватката, чрезъ съсирванието ѝ, и се вприсне въ друго животно (неиммунизирано), то то изведнъжъ ще стане невъсприемчиво, т. е. става неспособно да претърпи тъй сѫщо безнаказанно заразяванпе отъ дифтеритъ, отъ който то навѣрно би загинѫло, ако да не бѣше му вприснѫта суроватка; освѣнъ това, като се вприсква такава суроватка вече на болно животно, пò-отрано заразено, може да се спаси отъ вѣрна смърть. Очевидно е, слѣдователно, че въ кръвьта на иммунизираното животно се образува нѣкакво ново химическо тѣло, което играе роля на противоотрова, и, както сѫ показали пò-нататашнитѣ опити, то се образува толкова въ пò-голѣмо количество, колкото пò-вече отрова е введена въ организмътъ на животното презъ времето на иммунизацията. Това тѣло, отистина, до сега още не е отдѣлено въ чистъ видъ и слѣдователно химическата му природа си остава за сега неизвѣстна, но фактътъ за сѫществуванието му си стои вънъ отъ всѣко съмнѣние.

Предъ видъ на всички тия данни твърдѣ естественно се представлява мисъльта да се въсползуваме отъ таковато противодифтеритна суроватка за цѣрение на хората. И ето вече въ началото на 1893 год. първитѣ предпазливи стѫпки въ тоя пѫть бидохѫ направени въ дѣтската клиника на проф. Геноха въ Берлинъ и скоро слѣдъ това въ клиниката на профес. Хейбнера въ Лайпцигъ. Резултатитѣ отъ тия първи стѫпки сѫ биле твърдѣ неопредѣлени; ясно е било само едно, че суроватката на Беринга може да се вприсква на хората (дѣцата) даже въ голѣми количества безъ най-малка вреда за тѣхъ; а относително цѣлебното дѣйствие помѣнатитѣ клиницисти сѫ се изсказали сдържанно, като сѫ отлагали тъй да се каже заключението си до пò-нататашни пò-обширни наблюдения. Причината на таковато неопредѣленность отъ резултатитѣ се е заключавала най-гла-

вно въ това, че суроватката, която се е употрѣбявала при тия първи опити, получвала се е отъ животни, които не сѫ биле още доведени до достатъчно висока стъпень иммунитетъ. По-горѣ се помѣнѫ, че колкото по-вече се иммунизирва едно животно, т. е. колкото по-вече отрова е получило то, толкова по-вече противоотрова се натрупва въ кръвьта му, т. е. толкова по-силна по лѣковититѣ си свойства суроватка се получава. На Беринга, слѣдователно е оставало да продължи иммунизирацията на животнитѣ си по-вече и по-вече; т. е. по-вече и по-вече дифтеритна отрова да имъ впръсква. И дѣйствително, слѣдъ изминуванието на нѣколко мѣсеци, опититѣ за цѣрението сѫ биле подновени — въ шесть берлински болници — вече съ по-силна суроватка и тоя пѫть вече и съ несъмнѣнно благоприятни резултати. Въ сѫщото време и другъ берлинский докторъ, Аронсонъ, който се е заловилъ съ провѣряванис работитѣ на Беринга, тъй сѫщо е получилъ, при положението на дифтеритната суроватка у болнитѣ дѣца, добри резултати. Съ една рѣчь, успѣхътъ на новото дѣление е билъ до толкова очевиденъ, щото двѣ извѣстни германски химически акционерни общества, като сѫ влѣзли въ съглашение — едното съ Беринга, а другото — съ Аронсона, почнѫли да изваждатъ противодифтеритна суроватка въ широки размѣри и почнѫли да ѭ продаватъ на всички желающи. Но по едни или по други причини на това откригие не се погледнѫ тъй сериозно и докторитѣ се отнесохѫ доста сдържано къмъ откритието на Беринга. Едвамъ когато преди три мѣсеца въ международния медицинский конгрессъ въ Будимъ-Пеща Ру направи своя обширенъ докладъ за излѣдванията си по тоя способъ, за него изведнъжъ цѣлия свѣтъ заговори.

Ру, както се оказва отъ докладътъ му, е започнѫлъ да се занимава съ иммунизация на животнитѣ противъ дифтеритътъ и изслѣдванието лѣковититѣ свойства на суроватката имъ върху кръвьта още въ 1891 год., скоро слѣдъ като се появили въ печатътъ първитѣ работи на Беринга. Като правилъ своитѣ си изслѣдвания надъ различни животни, той е дошълъ до убѣждението, че най-удобния обектъ отъ тоя родъ изслѣдвания е коньтъ, тъй като него по-скоро, отъ колкото другитѣ животни можемъ да доведемъ до тая стъпень иммунитетъ, при която кръвьта получва достатъчна лѣковита сила; второ, отъ коньтъ много по-удобно се получва суроватката; трете, конската суроватка, при впръскванието ѝ въ человѣка даже въ голѣми количества, прекрасно се претеглятъ и, най-послѣ, коньтъ не е тъй чувствителенъ къмъ дифтеритътъ, при което по-малко шансове се има да се изгуби животното въ време на опитътъ, както това често бива при иммунизацията на овцитѣ, козитѣ, кравитѣ и др. За иммунизация на своитѣ си коньe Ру е употрѣбявалъ, както Берингъ и другитѣ, отровния дифтеритенъ бульонъ, т. е. тоя бульонъ. въ който около мѣсецъ и по-вече сѫ живѣли дифтеритни бактерии, тоя бульонъ се е впръсквалъ подъ кожата и въ кръвьта въ течение на дълго време съ отпочивки по нѣколко дни, въ постъпенно въсходящи

дози, като започвалъ отъ 4—10 капки и свършвалъ съ 300—400 куб. сант. (по-вече отъ чаена чаша). Приблизително слѣдъ три мѣсеца вече кръвената суроватка на такъвъ конь е добивала свойство на силно противоотровие противъ дифтеритътъ: достатъчно е да се впръсне, напр. на морското свинче, отъ тая суроватка едно количество, равно на $^1/_{100000}$ часть отъ тежината на свинчето, и тя ще причини слѣдъ това безусловна смърть отъ заразение съ дифтеритъ на тоя видъ животни.

Като се е убѣдилъ въ таковато могжщественно дѣйствие на кръвената суроватка на своитѣ коньe и изобщо като е изучилъ най-обстоятелно дѣйствието ѝ върху животнитѣ, Ру се опиталъ да цѣри съ тая суроватка болнитѣ отъ дифтерита дѣца. За тая цѣль той е избралъ една отъ дѣтскитѣ болници въ Парижъ, и тамъ, при съдѣйствието на другитѣ доктори, съ предпазливость и строга методичность той е правилъ опититѣ си отъ началото на Януарий до края на Юлий настоящата година. На всѣко болно отъ дифтеритъ дѣте, щомъ постжпвало въ болницата, той му впръсквалъ подъ кожата 20 куб. сан. противодифтеритна суроватка и на другия день още толкова; по нѣкога впръскванията се повтаряли нѣсолко пжти. Всичкитѣ дифтеритни дѣца, които сж постжпили въ болницата и сж лѣкувани по тоя способъ, сж биле 448. Процентътъ на смъртностьта, сравнително съ процентътъ презъ предишната година се е понизилъ половина пжть (отъ 47,64% на 24,5%) Но помимо статистиката и другитѣ доктори сж се убѣдили въ цѣлебната сила на новото срѣдство, като сж наблюдавали непосрѣдственното му дѣйствие на болнитѣ дѣца; скоро слѣдъ впръскването температурата започвала да спада, самочувствието на дѣтето се подобрѣвало, блѣдностьта и крушумената боя на лицето, която му придава особено страдалческий видъ, изчезвала; дѣтето съ една рѣчь оживѣвало, нѣщо, което не е бивало при предишнитѣ способи за лѣкувание. Членоветѣ на Парижската Медицинска Академия, които провѣрили наблюденията на Ру, дошле до сжщото заключение и тая коммиссия признала, че тоя способъ на лѣкувание дифтеритътъ може да се приложи въ медицинската практика.

Пита се сега: ако противодифтеритната суроватка е вѣрно специфическо срѣдство противъ тая болѣсть, то защо не изцѣрява всички? Работата е въ това, че часть отъ болнитѣ дѣца се донасятъ въ болницата не въ първитѣ дни на болѣстьта, а тогава, когато вече сж успѣли да се извършжтъ измѣненията въ организмътъ на болното дѣте надъ влиянието на дифтеритната отрова. И именно, ако лѣкуванието се е почвало още при поболѣванието, успѣхътъ е бивалъ вѣренъ. Освѣнъ това, има още единъ моментъ, който бърка на новия способъ лѣкувание въ всичката му сила; това сж разнитѣ усложнения. Дифтеритътъ, както е извѣстно, не всѣкога бива чистъ; по нѣкога редомъ съ дифтеритната бактерия се поселяватъ въ глътката и гръцмультъ и други, които тѣй сжщо отъ своя страна внасятъ въ организмътъ отрова.

Но при всичко това, отъ само себе си се разбира, значение-

то на това откритие е грамадно и бѫдѫщитѣ опити ще докаратъ до една по-сполучливо дѣйствующа противодифтерична суроватка. Освѣнъ това новия способъ не е само способъ за лѣкувание, а е и предупреждение; и по това той получава още по-голѣма важность. Отъ всичкитѣ данни, които се иматъ при многобройнитѣ издирвания, трѣбва да се признае, че да се предпази дѣтето отъ дифтерично заразение чрезъ тая суроватка е много по-лесно и по-вѣрно, отъ колкото да се лѣкува съ неѭ. А щомъ това е тъй, можемъ да си представимъ, колко грамадно значение ще иматъ тия предпазителни присаждания при появявание първитѣ случаи дифтеритъ въ едно семейство, училище и т. н. Особенно голѣма ще бѫде услугата въ борбата съ дифтеритнитѣ епидемии.

Ако при всичко горѣказанно се прибави още, че въ тоя новъ способъ на лѣкувание дифтеритътъ надъ всичко отгорѣ се дава още и единъ рационаленъ методъ, който може да доведе къмъ намѣрвание нови орѫжия въ борбата и съ другитѣ подобни болѣсти, то ний сме длъжни да признаемъ, че серотерапията, както се нарича тоя новъ способъ, е едно отъ най-великитѣ открития на края на настоящия вѣкъ. (Извлечение отъ статията на В. Кудрявцева, приватъ-доцентъ въ Спб. Военно-Медицинска Академия).

Новъ химический елементъ.—К. П. Байеръ (Bayer) съобщава въ нѣмското списание „Chemiker Zeitung" за откриванието на единъ новъ елементъ, който той предполага да го има въ тъй нареченния французский бокситъ. Ако се нагрѣе боксита съ сода или съ ѣдливъ натрий и нагрѣтото до калѣние вещество се обработи съ вода, то преминѫлото въ растопилката вещество дава реакция, която посочва, че присѫтствува нѣкой новъ елементъ. Характеристични сѫ съединенията, въ които хипотетичния новъ елементъ играе роля като съставна часть отъ нѣкаква си металическа киселина. Тая киселина е желторъждиво, нетопимо тѣло на огъньтъ, а въ водата се топи съ интензивна желтозлатиста боя и дава соли, до нѣгдѣ ясножелти, до нѣгдѣ тъмно маслиненозелени и ръждиви. Аммиачната соль се отаява изъ растопилката на тая киселина чрезъ гѫсть аммиаченъ растворъ въ видъ на тъмнозелена отайка, която при нагрѣвание изново се топи въ водата. Соленитѣ растопилки даватъ отайки съ хлористъ барий (зеленожелтъ, легко растопимъ въ кислотитѣ съ желта боя), съ растопилката (на солитѣ) на живачния закисъ, съ азотно-сребренната соль (зеленикава, растоплива въ аммиакътъ и въ азотната киселина), съ магнезиалната смѣсь (кристалична, зелена отайка, лесно растопима въ кислоти съ желта боя), съ молибденовата течность (бѣлѣзникава). Водородътъ скоро боядисва лужния растворъ, като образува сулфосоль, въ яркочервената боя, киселинитѣ се отаяватъ изъ растопилката на ръждивочервеното симпуресто съединение; въ киселитѣ рас-

топилки не се получава отайка, но, при отдѣляване на симпуръть, симпуроводородътъ възстановява желтата растопилка, която става фиолетова. При изпаряванието на послѣдната безъ достѫпъ на въздухъ съ аммиакъ, получава се яркофиолетова, обемиста, но която лесно се кристализира отайка. Водородния прекисъ и желѣзистосинеродистия кали не дѣйствуватъ. Хлористото съединение се изпарява въ горѣщо и дава желтъ, растопимъ въ водата, продуктъ отъ изпаряванието. Досѣгайки се съ газоветѣ на пламъкътъ, тия пàри се превращатъ въ ръждивофиолетова окисъ, очевидно, която съотвѣтствува на помѣнѫтата фиолетова растопилка, и въ хлористоводородна киселина. Окисьта при нагрѣвание въ присѫтствие на въздухъ изново взема чиста желта боя, при което, вѣроятно, преминава въ металическа киселина.

Искуственно производство на видоветѣ. — Robert Behla е можалъ да сполучи искуственно оплодотворение на питомни зайчета. За тая цѣль той е вземалъ прѣсна, подвъргнѫта подъ микроскопический контроль сѣменна течность, която чрезъ спринцование е вкарвалъ въ женското. Сѫщото сполучилъ и съ кучега. Отъ тия опити авторътъ бърза да дойде до заключение, че по тоя начинъ ще се одаде да се достигне взаимно скръстване испослѣ на видове, които по естественъ начинъ не се скръстватъ вслѣдствие взаимното имъ отвращение. Авторътъ смѣта огромното можество сегашни видове за смѣси на по̀-първични видове и се надѣва, че ще сполучи да докаже теорията за развитието на видоветѣ чрезъ чисто опитенъ пѫть, съ която цѣль предлага да се устрои специаленъ институтъ за опитно изслѣдвание на трансформизмътъ. За сега може да се смѣта, че съ ислѣдванията на авторътъ е установенъ само единъ фактъ, доста любопитенъ, но едва ли неочакванъ, а именно, че като се достави сѣменната течность, току що паднѫла отъ мѫжкото въ влагалището на едно женско, може съ тая течность да се оплодотвори друго женско.

Мозъкътъ на Хелмхолца. По желанието на роднинитѣ и ученитѣ на Хелмхолца, мозъкътъ на тоя знаменитъ ученъ билъ изслѣдванъ отъ докторитѣ. Изслѣдванието е направилъ асистенътъ на Вирхова Хацеманъ въ присѫтствието на нѣколкома професори и доктори. Въ лѣвото полукѫлбо на голѣмия мозъкъ биле намѣрили дълбоки измѣнения; десното се оказало съвсѣмъ нормално. Мозговитѣ сгѫнки, които се смѣтатъ за мѣрило на умственнитѣ способности, сѫ се оказали извънредно многобройни и извънредно развити, и присѫтствующитѣ доктори и физиолози не безъ вълнение сѫ ги разгледвали. Точния восъченъ снимъкъ на мозъкъта е билъ

снетъ отъ знаменития майсторъ на восъчни препарати д-ръ Берлинеръ. Тежината на восъкътъ се оказала значително по̀голѣма отъ срѣдната.

Най-новитѣ пертурбации на земния магнетизмъ. — Споредъ наблюденията на Мура на 20 юлий н. ст. е станѫла най-силната магнитна пертурбация, отъ всички станѫли до сега отъ февруарий 1892 г. Тя се е започнѫла внезапно, въ 6 ч. 12 м. утреньта; къмъ 10 ч. изведнъжъ се забѣлязало отклонение, което станѫло явно къмъ пладнѣ. Между 12 ч. 30 м. и 2 ч. магнитната сила се е увеличила значително, защото, въ противоположность на това, което най-често се наблюдава, отклонението било едновременно въ двѣ посоки — хоризонтална и отвѣсна. Въ 3 ч. пертурбациитѣ почти се успокоили.

Слънчевитѣ петна въ това време биле многобройни, но тѣ не предстявлявали нищо особенно нито по голѣмината си, нито по положението си относително срѣдния мердианъ.

Фотографиране на „невидимия свѣтъ“. — Думата е не за фотографиране „духовни сѫщества“, но просто за единъ любопитенъ случай фотографиране предмѣти, които окото не ги вижда. Наскоро когато тръгвалъ голѣмия търговский параходъ Qreat Eastern, фотографътъ, който го е снималъ, при фиксирането на негативътъ, за голѣмо свое учудвание видѣлъ на снимката едри букви, които биле обявление за нѣкакви патентовани хапове: оказало се, че тия букви отдавна биле нарисувани по стѣната на параходътъ въ видъ на реклама, но испослѣ биле замазани съ смола. Невидими за окото, тѣ сѫ оказали достѫпни за фотографическата снимка. Обяснението е доста просто: буквитѣ биле доста релефни и при всичко че биле покрити съ смола релефътъ си останѫлъ; постраничното освѣтение произвело своето дѣйствие на фотографическата пластинка вслѣдствие неравнитѣ условия на свѣторазсѣванието (Photogr. Archiv).

Успѣхитѣ на стъкленото производство. Стъкленото производство до толкова се е усъвършенствувало презъ послѣднитѣ десеть или дванайсеть години, щото стъклото може въ много случаи да замѣнява сега дървото, чугунътъ, желѣзото и даже строителнитѣ материали—камънитѣ и тухлитѣ. Сега стъкленитѣ издѣлия, чаши, стъкленици, се дуѭтъ въ много работилници не съ уста, а чрезъ машини. Подпредсѣдательтъ на обществото на французскитѣ граждански инжинери, Апперъ, преди нѣколло години, е замѣнилъ тежкия трудъ на работницитѣ, който имъ причиняваше грѫдни болѣсти, чрезъ

една машина, която дѣйствува съ стѣгнжтъ въздухъ, силата на която, сравнително съ човѣческитѣ бѣли дробове, е до толкова голѣма, щото съ помощьта ѝ се издуватъ сега стъклени кжлба съ $1\frac{1}{2}$ и по̀-вече метра въ диаметрътъ, отъ които могжтъ да се изрѣжжтъ до три хиляди стъкла за часовници. Сжщия тоя Апперъ е усъвършенствувалъ тъй сжщо и лѣенето на стъклото. Введенитѣ отъ него усъвършенствувания по тая часть даватъ възможность да се излива стъклото на голѣми масси, като напримѣръ, квадрати отъ голѣми размѣри. Предишнитѣ металически форми твърдѣ скоро истивахж и, като истудявахж заедно съ това и стъклото, препятствувахж за правилното му изливание. Апперъ първъ е ввелъ въ упорѣбление чигунни форми съ дебели стѣни, които дълго време запазватъ високата си температура, съ хоризонталенъ пржтъ въ тѣхъ, съединенъ съ машинния механизмъ, който го привежда въ бързо въртение, отъ което стопеното стъкло като се раздѣля на всички страни, плътно прилѣга о стѣнитѣ на формата и, като истива постжпенно, взема нейния видъ. По тоя способъ се отливатъ отъ стъклото тржби за водопроводи, които по здравината си надминуватъ глиниянитѣ. Споредъ системата на Аппера се правжтъ сега маси, шкафове, табурети, керемиди за покриви и даже тухли за калджржми. Директорътъ на сенъ-гобенската стъклена работилница предполага да украси предстоящата въ Парижъ въ 1900 год. всемирна изложба съ сжщъ стъкленъ дворецъ, фундаментътъ, стѣнитѣ, стрѣхата, таванитѣ и стълбитѣ на който ще бждатъ излѣени отъ стъкло. Вжтрѣ въ стѣнитѣ ще се остави празно пространство за циркулация зимѣ — на топлъ, а лѣтѣ — на искуственно истуденъ въздухъ. Тъй като на стъклото може да се даде всѣкаква боя, чрезъ смѣсвание на бои, то не ще бжде затруднение и да се боядисватъ стѣнитѣ съ такава боя, която да може да уничтожи прозрачностьта имъ

БИБЛИОГРАФИЯ.

Le gouvernement dans la démocratie, par *Emile de Lavelaye,* 2 vol., Félix Alcan, Paris: Bibliothèque de Philosophie Contemporaine.

Нѣколко нѣдели преди да умре, Емиль де Лавеле испрати на едного отъ редакторитѣ на единъ отъ либералъ-демократическитѣ белгийски вѣстници единъ екземпляръ отъ предсмъртното си това двутомно съчинение, придружено съ едно писмо. Въ това си писмо, пò-вече отъ колкото въ това си съчинение, Емилъ де Лавеле изказваше пò обхватливо основната мисъль на съчинението, озаглавено пò-горѣ.

Твърдѣ се страхувамъ, пишеше той, че ний отиваме кѫдѣ тиранизмътъ. Това, което погуби древнитѣ демокрации, заплашва и нашитѣ: и то е — преодолѣванието духътъ на партизанството и крайното неравенство на условията, което докарва классовата борба. Ний ще се избавимъ оть тия гибелни послѣдствия, само като осигоримъ на работника една часть отъ капитала, съ който той работи и като дадемъ на малцинствата гаранция за да се предвардѭтъ отъ партийнитѣ удари. Но ще съумѣемъ ли да сторимъ това?

Емиль де Лавеле умрѣ съ това мѫчително съмнѣние, което пò-ясно се види въ писмото му, отъ колкото въ съчинението му: като отиваме, волею неволею, къмъ демократизмътъ, не отиваме ли сѫщо къмъ деспотизмътъ?

И ако е ималъ подоби съмнѣние, то е било за туй, че тоя знатенъ публицистъ не бѣше отъ ония повърхностни умове, които виждатъ само едната страна на работитѣ. Той напълно е извадилъ на явѣ това основно противорѣчие на сегашното общество: всѣка настояща еволюция на човѣчеството е къмъ свободата и юридическото равенство, а всичко ни отдалечава отъ равенството фактически; богатствата се усрѣдоточаватъ въ нѣколко рѫцѣ и срѣднитѣ класси се заплашватъ да бѫдѫтъ превърнѫти въ пролетариятъ; классовата борба се показва тъй застрашителна, както въ надвечерието, ко-

гато тя отклони кѫдѣ тиранизмътъ древнитѣ демокрации и демокрациитѣ на срѣдния вѣкъ.

Новия свѣтъ, модернитѣ демокрации ще могѫтъ ли се избави отъ сѫщата сѫдба? Въпроса не е за „бѫдѫщето робство“ споредъ Спенсера, спр. за вмѣшателството на социалистическата държава, а за оня цезаризмъ, който се появява всѣкога тамъ, гдѣто сѫществува една олигархия отъ богати въ борба съ окаяннитѣ и невѣжи масси, гдѣто има разривъ между борящата се за свобода буржуазия и стремящия се къмъ равенство и благосъстояние народъ, па макаръ да ги е получилъ отъ рѫцѣтѣ на единъ тиранинъ. Така станѫ въ Атина и въ грѫцкитѣ републики, когато, слѣдъ борбата на богатитѣ съ бѣднитѣ, тиранитѣ узурпирахѫ диктаторството, като ласкаяхѫ „демагогическитѣ страсти“; така станѫ въ Римъ слѣдъ междуособнитѣ войни; по̀-послѣ въ общинитѣ на срѣднитѣ вѣкове, слѣдъ борбата между „тлъститѣ“ и „пусталитѣ“, „знатнитѣ фамилии“ и „еснафитѣ“, „голѣмитѣ“ и „малкитѣ“; сѫщото се случи на два пѫти вече въ Франция, на 18 брюмеръ и 2 Декемврий — както и насмалко остана за Буланже да потрети.

За да се избѣгнѫтъ тия ужасни случайности, тая социална война, която би могла да възвърне нашето общество въ варварството, трѣбва да се направи, споредъ Емилъ де Лавеле така, щото да отиватъ успоредно, рѫка съ рѫка, свободата и равенството, правото и фактътъ; да се разрѣшѫтъ въ едно време економическитѣ и политическитѣ въпроси.

Това съчинение на Лавеле се състои отъ откѫслеци, доста свободно съчетани помежду си и обема по малко отъ всичкитѣ въпроси, които се срѣщатъ въ текущата политика на всѣкѫдѣ: у него ще намѣри человѣкъ, напр. една увлѣкателна студия върху респективното достойнство на републиката и конституционната монархия, и едно изложение на причинитѣ, по които републиката е единичка възможна въ Франция; една друга твърдѣ замѣчателна студия върху пороцитѣ и опасноститѣ на сѫществуюшия парламентаренъ режимъ и лѣковетѣ, които сѫ се опитвали: референдумътъ въ Швейцария, управлението на „парламентарнитѣ комитети“ въ Америка; твърдѣ интересни исторически студии върху развитието на демокрацията въ древния свѣтъ, въ срѣднитѣ вѣкове, въ Атина, Гер-

мания, Англия, Испания, Унгария, Флоренция, Венеция, Гандъ, Лиежъ.

Авторътъ въ излаганието на тия въпроси показва една твърдѣ дълбока начетеность: той цитира появившитѣ се напослѣдъкъ съчинения, ползува се отъ пѫтешествията, които е правилъ презъ свободното си време, отъ цѣннитѣ си лични отношения, които е ималъ съ всичкитѣ знатни лица и притурга така на всѣкждѣ нѣщо ново и оригинално. Той зачеква почти всичкитѣ въпроси, каквито модерната политика повдига и ги рѣшава въ смисъль всѣкога демократическа.

Въ международната политика авторътъ защищава каузата на миръть, арбитражътъ, федерализмътъ, правото на националноститѣ,—на „миролюбивата демокрация", съ една рѣчь, казано; а въ вжтрѣшната политика,—референдумътъ, самоуправлението, децентрализацията. Той е на мнѣние, че предсѣдателството трѣбва да се отхвърли въ републиката. Той иска за всѣкждѣ гаранции за малцинствата, и то въ самия интересъ на мнозинствата; тази е и главната причина, за гдѣто той предпочита конституционната монархия отъ републиката. За това сжщо той иска представителството на разнитѣ интересси и пропорционалното представителство. Той поддържа раздѣлванието на църквата отъ държавата, уничтожение бюджетътъ на исповѣданията и задължителното учение.

Това, което всѣкий може да добие отъ прочитанието на тия два голѣми тома върху политическата наука е поне толерантностьта, ако не еклектизмътъ. Едно отъ постояннитѣ загрижвания на де Лавеле и една отъ причинитѣ, за гдѣто той се е отвращавалъ отъ политическитѣ борби въ отечеството си, сж били ожесточението и заслѣпението на партийнитѣ духове, той протестира краснорѣчиво противъ домогванията на партиитѣ да се взаимноунищожаватъ или да подлагатъ държавата на грабежъ, възъ основание американското правило: на побѣдителя е плячката. Той силно критикува бѣснуванието на партиитѣ, които би трѣбвало да се научатъ да се уважаватъ, да не посрѣщатъ съ една систематична враждебность всичко онова, което исхожда отъ противникътъ, да отдаватъ всѣкиму туй, което му се дължи и да дирятъ съ кого и да е истината и правдата, часть отъ които всѣка една партия може справедливо да претендира.

Ако тѣ се показватъ справедливи къмъ всички и ако от-

стжпватъ даже противъ своето господствувание, необходимитѣ гаранции за уважение правото на малцинствата, демокрацията ще съумѣе да рѣши великитѣ социални задачи, като даде постепенно и безъ сътрѣсение на работническитѣ класси оня минимумъ на благосъстояние, отъ което тѣ иматъ толкова нужда, колкото отъ гаранциитѣ за политическитѣ си права и ни даде сжщо оная степень на равенство, нуждна за упазвание на обществото и течението на прогрессътъ, безъ да ни лиши отъ благодатьта на ония свободи сега по̀-вече отъ другъ пжть необходими за джлбокото изучвание и миролюбивото разрѣшение на ужаснитѣ задачи, които терзаѭтъ новото общество.

Х. Т.

Въ редакцията постжпахж слѣдующитѣ нови книги и списания:

Цаневъ Хр. — *Рмководство по психологията*, приспособено къмъ программата за срѣднитѣ учебни заведения. Първо издание. Съ 16 фигури извжтрѣ. Издание на *Хр. Г. Дановъ*. Пловдивъ, 1894 г. Стр. VIII + 229 + II. на 16-ни. Цѣна 3 лева.

Григоровъ, Петръ Г. — *Госпожица Констанца Мавродо* или *дявола въ рокля*. Комедия въ 3 дѣйствия. Руссе, 1894 г. Стр. 128 на 16-ни Цѣна 1 л. 25 ст.

Дюма А. — (Запискитѣ на единъ лѣкарь) Жозефъ Балзамо. Романъ въ петъ части. Прѣводъ. Часть първа, брошура първа. Стара-Загора, 1894 г. Стр. 80 на 16-ни. Цѣна 75 ст.

Дѣло, мѣсечно списание за литература и обществении знания. Редакторъ. *В. Благоевъ*. Година I, Октомврий 1894 г. книжка I.

Това списание ще излиза въ началото на всѣкий мѣсецъ въ размѣръ 5 коли на 16-ни. Абонаментътъ е предплатенъ: За България за година—10 лева, а за 6 мѣсеца 5 лева и 50 ст.; за въ чужбина се прибавятъ и пощенскитѣ разноски. Издава се въ гр. Пловдивъ.

Три брошурки. 1. За празднуванието деньтъ на св. Николай. 2. За правото на собственностьта споредъ християнското учение. 3. За пазението на работния ни добитъкъ. Безплатна добавка на в. „Селянинъ“ на абонатитѣ му за 1894 година. София, 1894. Стр. 15 + 20 + 9 на 16-ни. Цѣна 80 ст.

Божиновъ, И. К. — *Календарче Вардаръ за 1895 год.* Съ разни приказки, поучения, поговорки, изрѣчения, анегдоти, стихотворения, *народни пѣсни*, таблица за мѣркитѣ и тѣглилкитѣ и гербовборъ, София, 1894 г. Стр. 48 на 32-ни. Цѣна 25 стотинки.

Иегеръ, Оскаръ (профессоръ). — *Всеобща История*. Въ четири части, съ многобройни автентични образи и съ отдѣлни картини, печатани съ черни и цвѣтни краски. Преведена отъ русски подъ редакцията на *Р. М. Каролевъ*. 2-ра брошура. Издава книжарницата на Янко С. Ковачевъ. София, 1894 г. Стр. 192 — 96 на 16-ни. Цѣна 2 л. 50 ст.

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

ПИРОТСКИ ГОСТИ

(БАЛЛАДА).

Мирно заспа долината
Подъ вечерната мъгла
Чудно, хубаво луната,
Златна свѣтлина пролѣ.

И надъ града мирна дрѣмка
Пронесе се, затрептѣ;
Не спи негдѣ една майка,
Не спи — тихо плаче тя,

Разбитъ животъ! Сама седи,
Скърбь душата ѝ гризе,
Скърбь вѣчна се тамъ посади:
Два сина ѝ смъртьта взе.

Негдѣ далечь, въ чужда земя
Въ грозенъ бой легнахѫ вечъ,
Оставихѫ майка сама,
За да плаче отдалечъ.

Празднa кѫща! пусто диво
Страхъ изъ мрачината вѣй,
Като сѣнка, мѫлчеливо,
Майка седи, мѫжделѣй.

Нито рожба, нито внучка—
Нищо нѣма вече тя,
Грозна сѫдба, лоша случка
Взе ѝ всичко на свѣта.

Въ живота си, безъ надѣжда,
Тя минава скърбни дни
И горчиво попоглежда
Опустѣлитѣ стѣни.

Но нѣщо се чуе въ мрака,
Сѣнки въ въздуха лѣтѭтъ:
Предь майката два призрака
Вечъ исправени стоѭтъ.

— „Ний сме, майко! гости идемъ,
Съвземи се, постани!
Ний сме: идемъ да те видимъ
Отъ далечнитѣ страни“!

И майката очи впира
Въ прозрачнитѣ имъ лица;
Сѣкашь, тѣ сѫ . . . тя се взира:
Туй сѫ нейнитѣ дѣца!

И сѣнкитѣ захортувватъ
Сладки думи и слова
И прегрѫщатъ, и цѣлуватъ
Клюмнѫлата ѝ глава.

А тя плахо, безотлѫчно
Гледа сѣнкитѣ, мѫждѣй,
Въ душата ѝ страшно, мѫчно,
Езикътъ ѝ леденѣй.

— „Прости, майко, не можихме
Да се върнемъ при тебь пакъ
И коститѣ си сложихме
Въ чуждо мѣсто въ гробний мракъ.

Не родна земя разгѫрнѫ
Обятия зарадъ насъ,
Не родна земя пригърнѫ
Нась и други въ единъ часъ.

И тлѣнната си обвивка
Много далечъ снѣхме ний,
Смъртьта срѣщнѧхме съ усмивка
Тихо, безъ да сѣтимъ срамъ.

Ни въ сърдца си не злоба, ядъ
Хранихме ний, а любовь . . .
Скърбенъ е бой съ човѣкъ, съ братъ! . .
Но тось бѣше родний зовъ“ . . .

Тѣ говорѭтъ, тя немѣе,
Очи цъклени върти,
О, тя страда, и не смѣе
Дума да прохорати.

Часъ минува, другъ настава,
На вънъ мѣсецъ ясно грѣй,
Въ кѫщи майката не шава,
Гледа, мълчи, леденѣй.

— „Чувай, майко, не се плаши,
Ний сме твоитѣ дѣца,
Хѫ, стани се поутѣши,
Повижъ твоитѣ слънца!

Че много ти за насъ плака,
Знаемъ, мале, ний това;
Повѣрвай ни: твойта мѫка
Тукъ сега ни призова.

Презъ поляни и презъ гори
Ний летѣхме до тозъ часъ,
Съвземи се, проговори,
Та да чуемъ твоя гласъ“!

Напраздно тѣ хабѭтъ сили,
Гробно майката мълчи
И по свойтѣ дѣца мили
Мѣта мрътвешки очи

— „Но зората се подава,
  Хайде, мале, почини си,
Сложи морната си глава
Съ тия побѣлѣли коси.

(Какви черни напредь бѣхѫ,
Като катрань, като смола:
Мале, отъ що побѣлѣхѫ:
Отъ скърбъ или теглила?)

Легка ти нощь, мале! чу ли?
Легка ти нощь до другъ пѫть,
Хѫ, доръ не сѫ ни зачули
Сѫсѣдитѣ презъ плетътъ.

Що ще кажѫтъ? — че духове
Въ кѫщата ти нощѣ бдѭтъ,
Ще се пръснѫтъ зли слухове,
Вѣщица ще те назовѫтъ.

Ето нощьта заминава
Скоро слънце ще изгрѣе.
Долината на Нишава
То ще цѣла да огрѣе.

А пъкъ ние мирно ще спимъ
По високитѣ хълми,
Много сме тамъ, майко мила,
Много, ний не сме сами . . .

Хайде, мале, легни си, де,
И не скърби много ти,
Скърбь днитѣ ти ще проѣде,
Старостьта ти ще срути.

За горчивата си тѫга
Сбери мале, сила, мощь,
Сбогомъ, майко, и за сега
Легка нощь, легка нощь“.

А майката смѫтно гледа
Очи хлѫтнѫли блѣщѫтъ . . .
— „Гдѣ ги? . . Нѣма отъ тѣхъ слѣда!
Майка си ли тѣ не щѫтъ“? . . .

15 Ноемврий

II.

О, да! Ти бѣ добра, добра!
Развратъ не дишеше тогась;
Ти чиста бѣше . . . услада
Носѣше твоя звученъ гласъ.

Отъ твоя погледъ глѫбокий
Искрици блѣскахѫ добри,
Пръскахѫ радость . . . тий бѣхѫ
Свѣтливи, хубави искри.

А страшна си сега! о клѣта!
Клѣта! Кой всѣ ти въ душата
Туй сѣме зло? И кой отнесе
Нѣжность, чистота, доброта?

О, кой сърдцето ти добро
Въ пѫть го кривий повърнѫ?
Кой святинята потъпка,
Кой храма въ вертепъ обърнѫ?

Кой искрицитѣ откраднѫ
Отъ твойтѣ хубави очи?
О, клѣта душо, триклѣта,
Кой съвѣстьта ти помрачи?

Баща ли, майка ли несвѣстна,
Любовникъ ли нѣкой лъжецъ
Ил’бѣдность страшна? . . . о, кажи,
Кажи, затъпканий цвѣтецъ!

III.

Да бихте могли вий,
Сълзи непорочни,
Да бликнете пакъ тъй
Изъ глѫбини очни,

Вий бихте измили
Раната въ сърдце ми,
Раната, която
Мѫчи и гризе ме.

Охъ, злото ужасно
Вий бихте убили,
Сърдцето ми клѣто
Бихте обновили,

Както топла пролѣть
Свѣта обновява,
Както дума сладка,
Сгрѣва, съживѣва.

Да бихте могли вий,
Сълзи непорочни,
Да бликнете пакъ тъй
Изъ глѫбини очни.

Азъ бихъ ви посъбралъ
Въ рѫка десница
И бихъ ви скѫталъ—васъ,
Мѫка, радостчица!

IV.

Има дни, кога небето виси
Надъ мене черно, като саркофагъ;
Сърдце, умъ, разумъ—покрити стоѭтъ
Въ гѫстъ и непрогледенъ мракъ.

Животътъ е страшна, и страшна суета—
Тъй казвамъ си тогасъ самичъкъ азъ.
Гасни! Чезни! И знай, че туй е жребий намъ:
На земята най-вѣренъ тозъ е гласъ.

Но пакъ, подиръ малко, небето засияй.
Сърдце въ гръди младежко затрепти;
Животътъ става другъ: о, святий идеалъ,
То вижда те тогасъ, сгрѣвашь го сладко ти!

V.

На душата ми притъмнѣло, почърнѣло
И нищо ме не радва, дружке обичлива;
Тегнѣй ми нѣщо и блѣнувамъ азъ за нѣщо,
О, защо ли душата унива?
(Азъ „дружке те наричамъ: прости!),
Че ако ти си тукъ и дума ми продумашь
Въ сърцето ми слънце ново ще заблѣсти.

З. К-въ.

ДѢДО НАУМЪ

(Разсказъ)

Отъ ***Е. С—въ.***

(Продължение отъ книжка 7).

Дѣдо Наумъ прекара есеньта и зимата при дъщеритѣ си и чакъ кждѣ края на пролѣтьта си дойде. Той тамо всичко уреди. Продаде имотитѣ и една часть отъ парйтѣ остави съ лихва, за да се плащатъ отъ лихвитѣ даждията. Кжщата се условн да ѭ отчужди слѣдъ като си тргне. Нему жаль му бѣше за тая кжща, гдѣто се е родилъ, отраснжлъ и живѣлъ и за това искаше отъ неѭ да излѣзе пакъ за пжть. Тя се намираше близу до една черква, и тъкмо подъ прозорцитѣ на кжщата бѣхж гробищата. Много пжти напослѣдъкъ обичаше дѣдо Наумъ да седи на прозореца и да гледа въ гробищата. Той гледаше и се замисльоваше. Много пжти и полнощь намираше го така захласнжтъ въ мечти и мисли. И какъ да не мисли? Подъ черничевото дърво, тука предь очитѣ му, почивахж дѣдо му, баба му, родителитѣ му, нѣкои негови дѣца и много други роднини. Той защо да не бжде при тѣхъ? Защо на стари години да бжде принуденъ да се скита по чужбина и да не знае кждѣ ще остави кости? Пусти времена, пусти нрави!... Припомюваше си гробищата въ столицата, и сърдцето му се свиваше. Намѣсто да почива тука при своитѣ, подъ сѣнката на оная свя а черница, той ще бжде спуснжтъ въ Орландовското блато, въ калъ и въ тиня! Намѣсто да бжде носенъ на ржцѣ отъ роднинитѣ и отъ приятелитѣ, да бжде ли ченъ съ кола и намѣсто да плачжтъ надъ него, да

свирѭтъ съ гусли и тимпани! Защо така?... защо?... Треперѣше дѣдо Наумъ, сълзитѣ го давѣхѫ, мѣсецътъ бавно се дигаше, освѣтяваше печалнитѣ развалини на града, а езерото лъщѣше предъ очитѣ на нещастния дѣда Наума и люлѣеше се бавно, бавно!...

Мѫчни бѣхѫ послѣднитѣ дни за дѣда Наума, но и тѣ изминѫхѫ. Нѣмаше какво да прави, трѣбваше д вѫрви. Тежка бѣше раздѣлата му. Прости се съ всички, прости се на смъртъ, а не на животъ. Колко е жалко това; а и до кога ли ще се продължава? До кога хòрата ще бѫдѫтъ принудени да напущатъ бащинитѣ си огнища за парче хлѣбъ, за пò-добъръ поминъкъ, за пò-добъръ животъ? О, поминъкъ, о хлѣбецъ! съсипахѫ отечеството ни!... Покажете най-доброто срѣдство за подобрѣние на икономическия ни битъ и бѫдѣте увѣрени, че то ще възкресне; но кое е това срѣдство? кое е това!...

Дѣдо Наумъ се върнѫ пакъ въ столицата. Синъ му, снахата му, тъщата му и дѣцата бѣхѫ въ с. Банки. Па не ли е голѣмецъ? Ако единъ мѣсецъ поне презъ годината не прекара нѣкѫдѣ вънъ отъ столицата, то защо живѣе на свѣта? Ама се харчали парѝ, нѣка! утрѣ новъ день, ново щастие.

Кѫщата ѭ пазеше тестътъ на Григора. Григоровия тестъ бѣше дошълъ преди два-три мѣсеца, живѣеше у зетя си и мислѣше на старость да хване нѣкоя работа. Той бѣше отживѣлъ вече вѣкътъ си и много приличаше на дѣда Наума. Колко си уйдисвахѫ и двамата! Вънкашно, наистина, не приличахѫ, но характеритѣ имъ много съвпадахѫ. И дѣдо Стефанъ не бѣше доволенъ отъ зетя си и отъ дъщеря си. Отъ жена си пъкъ той никога не е билъ доволенъ, но не ли е жена? какво ще ѝ прави!...

И той отпослѣ побѣгнѫ отъ тѣхъ. Дѣдо Наумъ по съвѣтитѣ на нѣкои роднини и приятели побърза и тури парѝтѣ отъ имотитѣ си въ банката за единъ седемъ годишенъ срокъ. Това много неприятно станѫ на Григора, но не изгуби куражъ да му ги вземе за направа на кѫщата. Щомъ се върнѫ отъ Банки, това бѣше прѣзъ лѣтото, той се залови за направата.

— Ти татю ще дадешь малко парѝ, му каза. Азъ ще ти направѭ за тебе нарочно една стаичка, въ която ще си живѣешь спокойно, спокойно; но... ще ги дадешь парѝтѣ.

— Ама какъ така синко? Не ли думата бѣше да продадѫ имотитѣ, за да не се пустѣѭтъ, а парѝтѣ пъкъ да турѭ въ банката съ лихва; сега защо тъй говоришь?

— Трѣбва да дадешь малко, ако не всичкитѣ. Иначе не ще се доискара кѫщата. Пъкъ не ли ще живѣешь ти у насъ! Защо ще ти направѭ тогава особена стая?

Станѫ спрѣчкване. Синътъ искаше, а бащата не даваше. Най-сетнѣ се споразумѣхѫ. Григоръ се обѣща да ги върне слѣдъ нѣкой мѣсецъ, а дѣдо Наумъ пъкъ да си запази правото да ги иска и по сѫдебенъ начинъ, ако първия не удържи думата си. Нѣкои съвѣтвахѫ стареца да не дава, защото ще бѫде изигранъ и отхвърленъ, но той, като се обѣща, не искаше да си вземе думата назадь. Даде му ги половината парѝ.

И тъй кѫщата ѭ направихѫ, но Григоръ останѫ длъженъ нѣколко стотини лева. По тая причина окото му останѫ въ останѫлитѣ бащини си парѝ. „Ако ги имамъ тѣ, мислѣше, изведнъжъ ще исплатѭ дълга и ще си седѭ рахатъ“. Но бидейки баща му не се съгласяваше да му даде и останѫлото, той се расърди и по̀-вече намрази отдавна намразения си баща. Дадохѫ му една низка влажна стаичка отъ новопостроената кѫща и го оставихѫ самъ да се урежда въ неѭ. Съсѣднитѣ стаички служехѫ за зимници, а въ горния катъ се разположихѫ младитѣ, тестътъ и тъщата. Започнѫхѫ се пакъ нравствени мѫки и душевни страдания. Пустий дѣдо Наумовъ късметь!...

Седѣше дѣдо Наумъ въ стаичката си като въ нѣкоя дупка, и никой не се интересуваше за него. Синъ му ни „добро утро“, ни „добъръ вечеръ“ му казваше; а снахата пъкъ само „ха-ха-ха“ и хи-хи-хи“ съ майка си и по̀-вече нищо. Ѣдѭтъ, пиѭтъ, веселѭтъ се, а за дѣда Наума нито помислюватъ даже.

Дѣдо Наумъ бѣше въ чудо. Какъвъ грѣхъ е сто-

рилъ на младость, та сега на стари години да го изплаща? Той уважаваше баща си, почиташе майка си, поддържаше ги до послѣдното имъ издъхвание и никога зло не е помислилъ за тѣхъ. Сега́ каква бѣда дойде на главата му! Ехъ горкия дѣдо Наумъ! Клатѣше тѫжно главата си и сълзитѣ се ронѣхѫ като бисери по необръснѫта му брада и капѣхѫ на скута му...

Единъ день рано утреньта срѣщнѫхѫ се въ дворътъ синътъ и бащата.

— Добро утро, Григоре! каза дѣдо Наумъ на сина си.

Григоръ нито погледнѫ баща си и си заминѫ. А на дѣда Наума така тежко му паднѫ, щото безъ ножъ нѣщо пресѣче сърцето му. Той погледнѫ сина си, гласътъ му се схванѫ, намращи се, па послѣ усмихнѫ се тѫжно и иронически, и му проговори:

— Пъкъ защо не ми отговаряшь? Баща ти не съмъ убилъ най-сетнѣ?!...

Брадата на стареца отъ день на день се́ по̀ голѣма ставаше, но той не мислѣше вече да посѣти берберина. Първата сцена макаръ и да бѣше ѭ забравилъ, но сега всичко си припомни. Припомни си, какъ това бръснение бѣше причина да го избиѭтъ, да го разкървавѭтъ, да го истласкатъ, най-сетнѣ да го испѫдѭтъ. За това той не искаше да се бръсне, пъкъ и парѝ нѣмаше. Единъ день, недѣленъ день бѣше, искаше да отиде въ черква. Па не ли е християнинъ и старъ човѣкъ! Ако той не отива въ черква, тогава кой? Черква, черква, но и за тамъ трѣбва да има двадесеть парѝ, да запали свѣщь и да хвърли въ дискоса. Рѣши се да поиска отъ сина си. Излѣзе въ двора, постоя до сълбата и почака да слѣзе синъ му (на дѣда Наума не му се щѣше горѣ да се качи при тѣхъ). Слѣзе Григоръ, и дѣдо Наумъ пъкъ му каза тихо, тихо:

— А бе Григоре, дай ми баремъ двайсеть парѝ за въ черква!

— Ти си имашь парѝ! натъртено отговори Григоръ и заминѫ.

Гръмнѫть бѣше дѣдо наумъ и проклинѫше себе си, гдѣто се рѣши да му проговори. Влѣзе въ стаичката, живъ се зарови, поплака и не помисли вече за въ черква.

Настѫпихѫ пости. Всичкитѣ домашни блажѫтъ. И дѣдо Стефанъ блажи, и баба Стефанца — тъщата, сѫщо, а за дѣда Наума пости.

— Ами какво ще ѣде, дѣдо Наумъ? пита слугинята.

— Той е старъ човѣкъ. Той трѣбва да пости, за то и съ чушки ще помине, отговаря госпожа Юрданка.

И даватъ на дѣда Наума хлѣбъ и чушки, а дѣдо Стефанъ и баба Стефаница блажѫтъ, защого сѫ млади нали?!

И друга мѫка имаше дѣдо Наумъ. Той нѣмаше зѫби, тѣ отдавна бѣхѫ му испадали, а давахѫ му хлѣбъ сухъ, останѫлъ отъ три деня.

— Ако не искатъ да ми сварѭтъ двѣ-три зърна бобъ, казваше на слугинята, баремъ прѣсенъ хлѣбъ да ми даватъ! Виждатъ тѣ, че азъ нѣмамъ зѫби...

— Водица, дѣдо, водица! и туй хубаво е за тебе, отговаряше тя безочливо и се смѣеше.

Наистина, дѣдо Наумъ мокрѣше хлѣба и го ѣдѣше. Той въ града бѣше, но аскетически живѣеше; синове имаше, отхвърленъ бѣше, смъртьта очакваше, но не идѣше. Такъвъ е пустия ризикъ на нѣкои нещастници!..

Дѣдо Наумъ имаше мѫка и отъ слугинята. Тя, като виждаше, че не го уважаватъ синъ му и снаха му, хичъ не искаше баремъ да го слуша.

— Донеси, Недо, една чашка вода! казваше ѝ.

— Ба! па и тебѣ ще ти слугувамь, отговаряше тя.

— Подай ми обущата, Недо!

— Земи си ги!

Оплака се дѣдо Наумъ отъ неѭ, но любезната му снаха намѣсто да помъмри слугинята, се изсмѣ и по̀-вече нищо.

Слугинята испълняваше още и ролята на шпионка. Дядо Наумъ, както помѣнѫхъ, бѣше грамотенъ човѣкъ. Почнѫ да писва писма до зетйоветѣ си и до дъщеритѣ и да имъ се оплаква. Това не бѣше по во-

лята на Григора, за това му и препятствуваше. Единъ день въ едно такъво писмо бѣше излѣлъ душата си. Описалъ подробно животътъ си, описалъ постѫпкитѣ на сина си и на снаха си и питаше, какъвъ край да се тури на всичко това.

— Какво прави старецътъ? пита Григоръ слугинята.

— Писва нѣщо и цѣли три деня откакъ пише. Исписалъ е три цѣли листа.

— Така, а!

Слугинѧта слѣзе въ кухнята.

„Какво ли ще пише? почнѧ да се пита Григоръ. Чакай да видимъ за любопитство. Той трѣбва да ме клепа!“

— Слушай, Недо! да ми казвашь за напредь всичко, каквото прави, а за сега не ще ли можешь да му ги земешь писмата?

— Защо не? и слѣзе долу.

Дѣдо Наумъ бѣше ги турилъ подъ възглавницата на кушетката. Слугинята, хитра, подзалъга го да стане, подигнѧ възглавницата, грабнѧ сдипленитѣ писма и съсъ смѣхъ пърхнѧ горѣ. Какво отъ това? Дѣдо Наумъ и се расърди, и не. „Нѣка знае, каза. Нима не е така?..“

Едно само утѣшение имаше дѣдо Наумъ: радваше се на внучетата. Тѣ, дѣчица малки, като ангели невинни, слизахѧ по̀-често при дѣда и тамъ си играехѧ. Той ги ласкаеше, милваше ги, па и тѣ го обичахѧ. Какъ му бѣше драго съ тѣхъ и какъ ги обичаше! Всичко забравяше при тѣхното присѫтствие и благославяше ги отъ все сърце и душа! Какво утѣшение бѣше за него, когато тѣ се боричкахѧ около него, криехѧ се задъ гърба му, или го прегрѫщахѧ, цѣлувахѧ го съ невиннитѣ си устица и дърпахѧ брадата му съ малкитѣ си нѣжни рѫчички! Той се радваше на тѣхъ, и сърцето му се кѫсаше отъ тѫга, като си припомнюваше за дѣтинството на Григора, сега цѣлъ мѫжъ и да не иска да го види!..

Но и отъ туй удоволствие почна да се лишава дѣдо Наумъ. Юрданка запретяваше на дѣцата да слизатъ долу, защото имъ нашла нечести насѣкоми. Ви-

новатъ ли бѣше въ това дѣдо Наумъ? Единъ день тѣ бѣхѫ слѣгли скришомъ при дѣда си, но тя не само ги изхока, но и ги наби. Какъ се нарани сърцето тогава на дѣда Наума!..

Като нѣмаше съ кого да се забавлява, дѣдо Наумъ по̀-вече лежеше и като лудъ тропаше съ пръститѣ си по зида и тънаникаше нѣщо. Да ходи, не ходѣше никѫдѣ — срамъ го бѣше. Ако му дадѣхѫ да обѣдва, обѣдваше; ако ли не, чакаше докато се сѣтѭтъ. По нѣкога, навечеръ, до десеть часа го държахѫ гладенъ. Тѣ разположили си, ѣдѫтъ, пиѭтъ, веселѭтъ се, а за него никакъ поне на умъ не имъ иде. Той по нѣкога се рѣшаваше да се качи горѣ, съ страхъ приближаваше до вратата и казваше:

— Джанѫмъ, дайте ми и менѣ да похапнѫ нѣщо; нѣма до утрѣ да сѣдѭ гладенъ!..

Тогава вече казвахѫ на слугинята да му даде отъ останѫлото.

Наистина тежъкъ бѣше животътъ на дѣда Наума, несносенъ бѣше, мѫченъ бѣше. Отъ мѫка ли, отъ кахари ли, но дѣдо Наумъ най-сетнѣ се разболѣ. Но да не помислите, че той умрѣ. Той би билъ преблагодаренъ да се простѣше съ този калпавъ свѣтъ, да се освободѣше отъ мизерния си животъ, но за нещастие той останѫ. Докатъ болѣдуваше никой не слѣзе да го види. Той пъшкаше отъ сила, главата му въ огънь горѣше и сълзи отъ скърбь течахѫ изъ очитѣ му и се ронѣхѫ върху коравата възглавници. Той се сѣти, че горѣ на една масичка имаше едно шишенце съ амониякъ и помоли слугинята да му го донесе, за да посмърка.

— Не могѫ сега, късно е, каза тя и си легнѫ.

Наистина, късно бѣше. Полнощь преваляваше; но главата на дѣда Наума пръщѣше отъ болки и не питаше, късно ли е, рано ли е. Той се рѣши самичъкъ да иде. Съ влачение и съ мѫка искачи се горѣ, опипомъ намѣри шишенцето и слѣзе. Нѣколко пѫти смъркнѫ и му поолекнѫ.

Три дни пролежа дѣдо Наумъ и презъ това време рѣши, като поздравѣе, да се махне отъ неблаго-

дарния си синъ. И наистина, като почувствува, че силитѣ му се възвръщатъ, взе една тояга и подпирайки се на нея, отиде да търси другия си синъ Коста.

Слѣдъ два часа пѫть, походи и постой, походи и постой, той го намѣри въ едно кафене, кѫдѣто слугуваше като келнеръ. Коста се нажали отъ видътъ на баща си. Въ него заговори синовното чувство, и той зачудено го попита:

— Какво ти е, татко? ти си болѣдувалъ! . .

— Ехъ синко, не ме питай вече! Ти си се отстранилъ и хичъ не искашь да знаешь, какъ живѣѭ азъ. Пусти времена! . . .

Заклати тѫжно главата си, и сълзи закапахѫ.

— Какво ти е, тате? още по̀-тѫжно попита Коста. И нему сълзи блѣснѫхѫ на очитѣ.

— Слушай, синко! Искашь ли да получишь благословия отъ баща си? Избави ме отъ оня пѫкълъ! Азъ вече нѣма да се върнѫ при брата ти. Стигатъ ми толкова мѫки и толкова страдания. Ако въ случай и ти ме отхвърляшь, тогава елате и разпнѣте ме. По̀-добрѣ да умрѫ, отколкото да живѣѭ . . .

— Защо така говоришь, татко? Кой ти е отказалъ тебе? Защо ти не си дошълъ кѫдѣ мене, когато не ти е добро тамъ? . .

— Така, а? азъ ли да дойдѫ кѫдѣ тебе, или и трѣбваше да дойдешь и да ме погледашь, какво съмъ, що съмъ и какъ живѣѭ?

— Извини ме, татко! виждашь, че не могѫ да се помърднѫ. Но ела! ела при мене, въ моята стаичка.

Коста взе подъ рѫка баща си и го заведе въ своята стая. Той живѣеше въ една низка кѫщичка и плащаше малка кирия за стаичката си. Малко печелѣше, за това и малко имаше. Той бѣше се отстранилъ отъ брата си и почти никога не ходѣше при него. Ето защо малко знаеше за живота на баща си. Като разбра сега всичко, въ чудо бѣше.

— Тука ще живѣешь татко, и вѣрвамъ добрѣ ще ти бѫде. Азъ денѣ ще работѭ, а вечеръ макаръ и късничко, тука си дохождамъ. Ключътъ отъ стаята у тебе ще бѫде и ти кѫдѣто искашь, тамъ ходи и ка-

квото искашь, това прави, по нѣкога и на кафѐ кѫдѣ мене.

Пресели се дѣдо Наумъ при малкия си синъ. Добро му бѣше. Въ едно кратко време той се оправи, и лицето му свѣтнѫ. Какъвъ веселъ станѫ! Разхождаше се, отиваше на гости по приятелитѣ си и приказваше. Тамъ нѣмаше никакви главоболия. Самъ се разпореждаше въ стаичката. Вечерно време идѣше Коста, поприказвахѫ си и лѣгахѫ. Той му даваше парй за храна; пъкъ и колко е потрѣбно за хлѣбъ на единъ старъ човѣкъ?! . .

Изминѫхѫ два-три мѣсеца. Единъ день Григоръ срѣщнѫ брата си Коста на улицата. Слѣдъ обикновенното „здраво-живо“ покани го на обѣдъ у себе.

— Не могѫ, каза Коста: имамъ си работа.

— Можешь, не можешь, ще дойдешь! Чакамъ те безъ друго.

Той отиде. Дѣдо Наумъ не знаеше. Нагостихѫ го добрѣ, разговаряхѫ, подигнѫхѫ въпросъ и за стареца.

— Той трѣбва много да се оплаква отъ насъ, каза Григоръ.

— Наистина се оплаква — вие много сте го докачили.

— Нищо; като старъ човѣкъ, той лесно се докача; но, ако иска, може да дойде пакъ кѫдѣ мене. Впрочемъ, кажи му ти да дойде, защото и за тебе ще бѫде пò-добро: зере много печелишь, та пъкъ трѣбва и него да хранишь.

— Но той никога нѣма да се върне кѫдѣ тебе...

— Ха! усмихнѫ се иронически Григоръ. Това сѫ думи. Я ти постѣгни му малко царвулитѣ и ще видишь, какъ ще тича!

— Не знамъ! отговори Коста и посви раменага си.

— Не не знаешь, но кажи му да дойде. Ако въ случай откаже, тогава кажи му да си търси другадѣ мѣсто, и той волею, неволею ще дойде.

— Но това не е добро.

— Ба, не е добро! я ти гледай си работата! .

— Страхъ ме е, още по̀-вече да не се оскандалимъ!..

— Нищо нѣма. Направѝ, що ти казвамъ, и ще видишь.

Въ чудо бѣше дѣдо Наумъ, като чу тия думи отъ Коста. Но това не му направи никакво впечатление. Той бѣше прегорѣлъ вече. „Не видѣхъ добро отъ голѣмия, та отъ малкия ще очаквамъ нѣщо?“ говорѣше самъ на себе дѣдо Наумъ. Той се рѣши и отъ Коста да се оттегли. Единъ майсторъ, широкъ, дебелъ, съ жълти мустаки и сиви очи, приятель и на дѣда Наума и на Григора, даде на стареца слѣдния акълъ:

— Виждамъ, дѣдо, че ти е било писано на стари години да не видишь добро. За тебе нѣма друго спасение, освѣнъ да отидешь въ N—ския мънастирь. Ти си добъръ градинаръ, ще те приематъ тамо. Ще поработвашь по малко, и ще те хранѭтъ. Ако пъкъ обѣщаешь нѣщичко, на ръцѣ ще те държѫтъ.

Тъй и станѫ. Дѣдо Наумъ сега живѣе въ N-ския мънастиръ. Той работи тамъ земята заедно съ всичкитѣ ратаи: Копае градинитѣ, коси ливадитѣ, жъне нивитѣ. Припомнюва си за минѫлото, и всичко му се представлява като единъ сънъ, виденъ нѣкога и отдавна. Жаль му е за родния градъ, но изгуби вече надѣждата пакъ да го посѣти и тамъ да остави коститѣ си. Често плаче и очаква смъртьта, която не ще се забави да тури край на мѫкитѣ му и страданията му.

Синоветѣ на дѣда Наума живѣѭтъ въ града и минаватъ за много честни граждани. Коста е още кенлеръ и никога не ще се избави отъ това звание. Григоръ пъкъ напредва въ кариерата и непропуска година да не прекара съ госпожата си единъ или два мѣсеца въ нѣкое село или въ нѣкой другий градъ.

ТЪРНОВО И ШИПКА

Въ Юлий и Августь 1877 год.

Отъ Димитрий Анучинъ.

(Продължение.)

X.

Качванието по Шипчанския проходъ. — Празднуваме рожденния день на госпожа Орѣшкова. — Въ сферата на куршумитѣ. — Раненитѣ войници. — Кржглата батарея прекратява огъньтъ.—Докторътъ, който отива за помощь.— Донския фейерверкеръ. — Распровождането на всичкитѣ военни чинове отъ свитата на Радецкий. — Пристиганието на планинскитѣ топове. — Срѣщата съ генерала Столѣтовъ. — Ний сме на Високата батарея. — Турцитѣ ѭ атакуватъ. — Стрѣлцитѣ на Шипка. — 16-ия баталионъ занема позицията на Брянския полкъ. — Общото ура! — Злощастната телеграмма.

Пжтьтъ по височината се протакаше не стръмно, но, като се дигаше постъпенно на простирание по̀-вече отъ 12 километра, качваше се все по̀-васоко и по̀-високо. Азъ ѣздѣхъ на конь заедно съ ординарцитѣ на главнокомандующия — леибъ-уланътъ графъ Штакелбергъ и конно-гвардееца Фелицинъ. Конетѣ — моя и на Штакелберга — безъ всѣко подкарвание вървѣхѫ бодро и скоро; ний двамата надварихме всички и се подравнявахме съ първата турска вардиелница, около три километра отъ позицията и твърдѣ близу отъ тоя седмий километръ, относително който ни предупреждаваше Кренке. Канонадата на Шипка се чуеше съвсѣмъ ясно, но самата вардиелница не бѣше въ сферата на куршумитѣ.

Като приближихме до вардиелницата, ний съгледахме една группа офицери, които се бѣхѫ расположили до самото здание и закусвахѫ изобилно. Единътъ отъ офицеритѣ приближи до насъ и се препоржча, че е штабсъ-капитанътъ Орѣшковъ, квартирмейсторътъ на една отъ българскитѣ дружини и домакинътъ на пируванието. Като каза, че нѣма причина да се отива напредь по̀-рано отъ пристиганието на Радецкий, той ни покани да слѣземъ отъ конетѣ си, да си починимъ у него и да пийнемъ за здравието на неговата жена, рожденния день на която той празднувалъ. Азъ и Штакелбергъ слѣзохме

отъ конетѣ си и начасътъ се запознахме съ офицеритѣ, които бѣхѫ тамъ. Фамилиитѣ имъ не помнѭ; тѣ бѣхѫ все офицери, които завѣдвахѫ домакинството на дружинитѣ и които се бѣхѫ събрали при вардиелницата съ дружиннитѣ готварници да готвѭтъ ѣстие. Ѣстието се готвѣше, но да го занесѫтъ на балканътъ до като е свѣтло, не бѣше мислимо; очаквахѫ нощьта. А до това време — празднувахѫ рожденния день на госпожа Орѣшкова. Всичко друго, а подобна жанрова картина ний никакъ не очаквахме, и още еднъжъ се убѣдихме, че въ животътъ отъ високото или трагическото до смѣшното има една крачка, покуснѫхме поднесеното ни вино и кибапъ, който се печеше на шишь при самитѣ тѣхъ. Една фигура въ кавказска бурка увѣряваше, че кибапътъ е необикновененъ. Отистина, кибапътъ се оказа вкусенъ, а виното, както и всичкото изобщо мѣстно вино, както го приготвяхѫ тогава българитѣ, нищо не струваше. Това се обясняваше съ туй, че турцитѣ, като изѣли гроздето отъ своитѣ лозя, почнѫли обикновенно да унищожаватъ българското, а за това братушкитѣ, за да предвардѭтъ тоя грабежъ, обрали гроздето си не съвсѣмъ озрѣло, и виното отъ него станѫло кисело и нетрайно.

Станѫ нужда да чакаме Радецкий дори половина часъ време. Най-послѣ, той пристигнѫ, като бѣше значително надпреварилъ стрѣлцитѣ и слѣдващитѣ слѣдъ тѣхъ два планнински топа. Азъ се присъединихъ къмъ свитата на генерала, и ний потеглихме напредь, като изминѫхме скоро превязъчния пунктъ, и все по̀-близу и по̀-близу пристѫпвахме къмъ 7-ия километръ. Не се чуеше пищението на крушумитѣ, но по камъчения пѫть, тукъ-тамѣ, нѣщо тупваше и дигаше прахъ — то бѣхѫ крушумитѣ, що падахѫ.

Скоро ни срѣщнѫ нѣкой си полковникъ и ни каза, че е опасно да се върви нататъкъ съ конь — пѫтьтъ се силно обстрѣвалъ. Отъ мѣстото, на което се намѣрвахме, прекрасно се виждаше на всички страни; предь насъ се откриваше до половина цѣла Шипка, а назадь се виждаше изминѫтия отъ насъ пѫть и войската, която идѣше по него. Войската си вървѣше смѣло, бодро и въ пъленъ порядъкъ. Радецкий и ний, които бѣхме съ него, сѣднѫхме на края на гората; гѫстината на гората ни прикриваше отъ крушумитѣ, които, като прелетѣвахѫ надъ главитѣ ни, падахѫ напредь по пѫтьтъ и още по̀ нататъкъ, въ стрѣмната пропасть, която отвѣсно се спуща на лѣво.

Часътъ бѣше петь безъ 20 минути. Ний се намирахме вече на самата позиция. Слѣдъ нѣколко минути предь насъ започнѫ да се разиграва страшна драма. Цѣлия пѫть долу отъ Крѫглата батарея, която високо стоеше отъ лѣвата ни страна, бѣше покритъ съ ранени. Тѣ вървяхѫ по отдѣлно или по двама, крѣпяйки се единъ други; нѣкои носѣхѫ на носилки, а нѣкои просто на пушки. Мнозина отъ войницитѣ, съ

блѣдни лица, едва си движахѫ нозетѣ и обливайки се въ кърви, държахѫ въ рѫцетѣ си нѣкакви листенца. Единъ минѫ покрай насъ съ такова листенци, другий, още нѣколко. Това ни заинтересува. Оказа се, че тѣ носѣхѫ сан тарни листове, измислини отъ нѣкого въ свободно време. Въ тѣхъ имаше напечатани до десетина въпроси: какъ се зове, гдѣ се е родилъ, кои сѫ баща му и майка му, кога е постѫпилъ на служба и пр. Всички тия въпроси трѣбваше да се задаватъ на ранения, да се измѫкнѫтъ отъ него отговоритѣ, да се запишѫтъ срѣщу въпроситѣ и послѣ, като прегледатъ и превързатъ болния, да напишѫтъ пакъ тамъ формата на раната и взетитѣ мѣрки. На войницитѣ отдавна вече бѣхѫ раздали подобни листове, и между тѣхъ се бѣхѫ распространили слухове, че по тия листове ще се назначаватъ пенсии. Ето защо мнозина отъ раненитѣ бързахѫ да си покажѫтъ тия листенца*)

Но ето Крѫглата батарея прекрати артиллерийския огънь; топоветѣ, които бѣхѫ въ неѭ, слѣзохѫ долу, и масса войници покри пѫтьтъ между Крѫглата и Високата батареи. Личеше си че имаше залисъ. Една часть отъ хората се връщахѫ обратно, друга часть продължаваше да слиза, вървѣше все по̀-бърже и по̀-бърже, изминѫ Високата батарея и се приближаваше къмъ насъ. Току изведнъжъ се чу сигналътъ: *въ кариеръ!* – и цѣлата масса бѣгачи още по̀-бърже се понесе напредь. Най-напредь тичаше на конь нѣкой си докторъ, който викаше високо и жестикулираше: слѣдъ него—казакъ-трѫбачъ.

— Стой! стой! — викахме ний.

Дотърчалия докторъ, който се оказа евреинъ, високо викаше:

— Проводи ме генералътъ да молѭ за по̀-бърза помощь.

*) По тоя случай идватъ ми на умъ съвѣщанията, които ставахѫ въ Кишиневъ у княза Черкаский съ докторитѣ и пълномощницитѣ на Червения Кръстъ. Посрѣдствомъ тия листове смѣтахѫ да слѣдѭтъ за цѣлия ходъ на болѣстьта и лѣкуванието. Смѣташе се, че при евакуацията (отнасението) по желѣзнитѣ пѫтища, въ време на спиранията, докторитѣ да освидѣтелствуватъ всичкитѣ превозими ранени. да ги превързватъ и даже да правѭтъ отмѣтки на листоветѣ. Надѣвахѫ се да обогатѭтъ науката чрезъ хилядни наблюдения. Разумѣва се, дѣйствителностьта си взе своето, и впослѣдствие не станѫ време за преглежданиия и регистрация — раненитѣ ги возѣхѫ съ хиляди. Припомнямъ си тъй сѫщо и за друга една чудна форма служение на науката. Послѣ штурмътъ на плѣвненскитѣ позиции въ края на августъ 1877 г. въ булгарепския хоспиталь постоянно довезвахѫ ранени, но тѣхъ не почвахѫ да ги приематъ до когато главния докторъ съ ассистентитѣ не прегледаше лично всѣкиго по редъ. Наблюденията дѣйствително бихѫ могли да бѫдѫтъ твърдѣ интересни, но какво имъ пъкъ бѣше на раненитѣ да чакатъ редътъ си! Помнѭ, какъ това искарваше изъ търпѣние княза Черкаский. Той искаше да се оплаче на Царя, който бѣше идвалъ да прогледа болницата. Вмѣсванието на С. П. Боткина опѫти работата въ слядуямия ѝ пѫть, — и науката отстѫпи мѣсто на състраданието къмъ страдалцитѣ. Странното е, че въ подобни теоретически увлечения попадвахѫ не само учени и, безъ съмнѣние, умни хора, но и докторитѣ. които сѫ виждали подобни теглила. Тъй, въ Кишиневскитѣ съвѣщания имаше доктори, които сѫ прекарали сръбската война. Дюнишъ и други сражения не бѣхѫ разсѣли още тѣхнитѣ иллюзии.

— А защо крѣщите и защо казакътъ тръби сигналътъ? — попита го Радецкий.

— Азъ му приказахъ, за да ободрѭ гарнизонътъ.

Личеше си, че той бѣше си напълно полуизгубилъ умътъ.

— Какъ му е фамилията? — попита нѣкой отъ насъ, но на часътъ получи отговоръ: — Що ни трѣбова да знаеме, що за жалка личность е той, толкова пò-вече, че, като дотърчи до превязъчния пунктъ, той тамъ ще се свѣсти и ще стане полезенъ за тичание подиръ раненитѣ.

Доктора го пуснѫхѫ, а тржбачътъ върнѫхѫ надирѣ.

Слѣдъ него иди единъ здраванакъ казачина-фейерверкеръ.

— Ти, такъвъ онакъвъ! — вика Радецкий: — кждѣ бѣгашь?

— Па, изстрѣлихме, ваше п-ство, всичкитѣ гюллета, извадихме ключоветѣ отъ топоветѣ и нѣма вече какво да правимъ тамъ съ празни ржцѣ. Ходихме при москалитѣ да ги питаме, нѣматъ ли гюллета — и тамъ нѣма. Дружинницитѣ (опълченцитѣ) си испоразвалихѫ пушкитѣ и тѣ тъй сжщо наизлѣзохѫ изъ батареята.

— Назадь скоро, каналия!... Върнѫ се казакътъ.

Слѣдъ него тича на конь единъ пѣхотенъ офицеръ. Това вече направи всинца ни да кипниме. Всички скочихме отъ мѣстата си и се спуснѫхме да му заградимъ пжтя.

— Вий кждѣ, защо? — закрѣщѣхме му.

Офицерътъ, на когото, както се казва, не бѣше останѫло лице (да ли не е Чертковъ, подпоручикъ отъ орловския полкъ?), не отговори, изгледа ни и изви надесно по пжтеката, която ний до тогава не съгледахме. На десната му нога нѣмаше ботушъ, панталонитѣ му бѣхѫ исподрани и кръвьта се лѣеше като изъ чучуръ.

Ний се стжписахме и му дадохме пжть на горкия. Да ли ще достигне до превязъчния пунктъ? неволно си зададохме въпросъ.

Нѣколцина отъ войницитѣ, които се бѣхѫ върнѫли назадь, занесохѫ извѣстие за идящитѣ подкрѣпления и дѣятелнитѣ мѣрки, взети на мѣстото при Крѫглата батарея отъ полковника Депрерадовича, който тъкмо на време бѣше пристигнѫлъ тамъ, оказахѫ своето дѣйствие. Започнѫлата се паника се прекрати, и войницитѣ изново завзѣхѫ Крѫглата батарея. Както се научихме послѣ, виновникътъ на всичко бѣше командирътъ на батареята, подполковникъ Бенецкий.

Като изстрѣлили гюллетата, той заповѣдалъ да извадѭтъ ключоветѣ отъ топоветѣ и почнѫлъ да снема топоветѣ отъ батареята на пжтьтъ. Пѣхотата потръгнѫла слѣдъ него; съ батареята вървяхѫ не цѣли части, а по единъ, по единъ — опълченцитѣ съ развалени шаспо, орловцитѣ и брянцитѣ. Бенецкий го върнѫхѫ въ батареята; войницитѣ тръгнѫхѫ слѣдъ него, и опасностьта се минѫ. Слѣдъ нѣколко минути

Бенецкий биде убитъ на мѣстото си отъ единъ крушумъ въ главата...

Минутата бѣше сериозна. Радецкий даваше приказания на началникътъ на своя щабъ, генерала Дмитровский. Незабавно трѣбваше да проводѭтъ планинскитѣ топове; каквото ще и да бѫде по̀-скоро да пристигнѫтъ стрѣлцитѣ, като качѫтъ часть отъ тѣхъ на казашкитѣ коньe*); да се ускори пристигването на 14-та пѣхотна дивизия на генерала Драгомирова и проч. Цѣлата военна свита на Радецкий се распръснѫ по мѣстата си. Съ него останѫхме: азъ, Соболевъ, Глѣбовъ (упълномощенния отъ Червения Кръстъ), единъ жандармский офицеръ, адютантътъ (Симашко?) и младия синъ на генерала, юнкеръ на единъ армейский полкъ.

Когато всичкитѣ военни се разотидохѫ, нашата группа потегли нататъкъ и се качи, на десно отъ пѫтьтъ, въ гората. Турскитѣ позиции се виждахѫ отлично: лѣсътъ скриваше хо̀рата, но линии пушъкъ опасвахѫ краищата на лѣсътъ, и крушумитѣ се сипѣхѫ надесно, налѣво и изотзадь. Между Високата батарея и мѣстностьта на гребеньта на гората, задъ цѣлъ редъ натрупани камъни, бѣше залегнѫла цѣпь стрѣлци отъ орловския полкъ. Войницитѣ водѣхѫ най-оживена престрѣлка, ако и, явно, крушумитѣ имъ по причина на далечината да нѣмахѫ резултати и преди всичко водѣхѫ къмъ харчание патрони.

— Стрѣлѣте по̀-рѣдко, стрѣлѣте по̀-рѣдко!—приказваше Радецкий. Не помагаше. Азъ одарихъ коньтъ си съ камшикътъ и се затекохъ къмъ цѣпьта. — Да не се стрѣли, до като човѣкъ не видите! — Спрѣхѫ. — Въ това време довезохѫ двата планински топа и ги настанихѫ на десния флангъ на цѣпьта. Въ това време се чу стрѣлвание изъ първия топъ, послѣ изъ втория. Орловцитѣ весело заприказвахѫ, че това не прилича на тѣхното трѣскание. Занимаваше ги и невиденното зрѣлище — планинскитѣ топове слѣдь първитѣ си гръмвания не се отмѣствахѫ назадь, а, стояйки на стръмнината, се обращахѫ. Скоро, все пакъ, можахѫ да намѣрѭтъ лесницата да настанѭтъ топоветѣ — и всичко си тръгнѫ добрѣ.

Чухѫ се топовнитѣ гърмежи и отъ нашитѣ позиции, и отъ турскитѣ. Нашитѣ се зарадвахѫ, като се убѣдихѫ, че помощьта е вече пристигнѫла; турцитѣ разбрахѫ, че ако още можахѫ да ни разбиѭтъ, то послѣдната минута бѣше вече настѫпала — трѣбваше да предупредѭтъ съ атаката си появението на Шипка нашата пѣхота. Започнѫхѫ се у тѣхъ, приготовления къмъ послѣдната отчаена атака на 11-ий августъ.

*) Казацитѣ, които се бѣхѫ качили на Шипка по̀-рано отъ отрядътъ, бѣхѫ вече влѣзли въ сферата на огъньтъ и бѣхѫ залегнѫли, отъ бързание, напрѣки пѫтя, съ лице срѣщу идящитѣ отъ горѣ стрѣлци. Радецкий имъ приказа да очистѭтъ пѫтьтъ и да помогнѫтъ на работа, като пренасятъ стрѣлцитѣ.

Въ това време, до като бѣхъ азъ горѣ около цѣпьта и планинскитѣ топове, Радецкий съ свитата си слѣзе благополучно отъ гората и вървѣше по пжтьтъ. Опжтихъ се къмъ него и азъ. При спускътъ къмъ пжтя имаше порядъчна стръмнина около аршинъ и половина, нарочно пресѣчена при правянието пжтьтъ. Да се повръщамъ надирѣ, ми се видѣ далеко, азъ се рѣшихъ да скочж. Коньтъ скочи несполучливо; той паднж на преднитѣ си колѣнѣ, а послѣ се повали на страни. За щастие при паданието азъ отскокнжхъ отъ сѣдлото напредь на шията на коньтъ, и той ни най-малко не ме припити. Всички се спуснжхж къмъ мене, като мислѣхж, че азъ съмъ убитъ или раненъ, но азъ вече се исправихъ на нозетѣ си, като се отървахъ само съ едно легко натрътвание на лѣвото колѣно. Впрочемъ, болката ѭ почувствувахъ значително пò-кжсно, а въ първата минута азъ рѣшително нищо не усѣщахъ.

Слѣдъ тоя случай генералъ Дмитровский, които бѣше успѣлъ вече да се върне, приближи при мене и ми съобщи, че Радецкий е билъ доволенъ, ако не рискувамъ пò-нататъкъ и се съгласѭ да се върнж. Азъ отговорихъ, че рѣшително не мислѭ за това и желаѭ да видѭ цѣлата Шипка съ всичкитѣ ѝ подробности, щомъ еднъжъ съмъ се качилъ на неѭ.

Слѣдъ нѣколко крачки пò-нататъкъ насъ ни срѣщнж генралъ Столѣтовъ, който бѣше дошълъ пѣшкомъ да съобщи командата на генерала Радецкий. Можете да си представите, колко бѣше доволенъ почтенния генералъ, че е доживѣлъ моментътъ, въ който съ спокойна съвѣсть може да каже: „ний се държахме здравата и неуморимо се бихме, очаквайки васъ; вий дойдохте — замѣнѣте уморенитѣ и продължавайте нашето славно дѣло“. Това бѣше въ шесть часътъ вечерьта. Шипчанската позиция преминж подъ непосрѣдственната команда на Радецкий, ако и отъ доведенитѣ отъ него войски да бѣхж влѣзли въ боя за сега само двата планински топа.

Срѣщата съ Столѣтова отистина бѣше сърдечна. Прегжрнжхж се и се цѣлунжхж.

Изъ Зелената батарея излѣзе командирътъ на 1-та българска дружина, полковникъ Кесяковъ и покани генерала при себе си, като му каза, че турцитѣ все пò-близу и пò-близу премѣстватъ цѣпьта си; но, по съвѣтътъ на генерала Столѣтова, генералъ Радецкий предпочете да се качи на Високата батарея.

Качихме се на неѭ пѣшкомъ, тътряйки се по урвата Батареята, която се състоеше отъ доваръ, направенъ отъ голѣми камъни, натрупани на бърза ржка още отъ турцитѣ, се занемаше отъ една рота орловци. Ротата стрѣлѣше. Между това свирнята и паданието на крушумитѣ, толкова явни на пжтьтъ, тукъ се прекратихж. Ний всички стоехме на купчина вжтрѣ въ батареята; войницитѣ бѣхж значително пò-високо

отъ насъ, около десетина, петнайсетъ крачки. Изведнъжъ се разнесе командата на ротния командиръ: „рота, пли! рота, пли!“ На десно се чухѫ чести гърмежи отъ нашитѣ планински топове.

— Защо стрѣлите на залпове? — попита генералътъ.

— Ваше п-ство, турцитѣ се качѫтъ! — отговори офицерътъ.

— Погледнѣте отъ бруствера.

Офицерътъ скочи на камънитѣ, и като успѣ да извика: „бѣгатъ!“ изново започнѫ съ високъ гласъ командата: „рота, пли! рота, пли!“ Топоветѣ на десно — бумъ, бумъ! Тъй се отби послѣдната атака на турцитѣ. Незабѣлѣзано като сѫ се промъкнѫли по лѣсътъ, тѣ бърже се спуснѫхѫ въ атака по цѣлата линия. Срѣщо нашата батарея вървѣхѫ шесть табора. Пушечния огънь на орловцитѣ и гърмежитѣ на планинската артилерия спрѣхѫ тѣхнитѣ пориви. Двама, трима убити или ранени, падайки, повлѣкохѫ съ себе си другитѣ; тѣ оце други и други — и цѣлия таборъ летѣше вече долу съ още по̀-голѣма стремителность, отъ оная, съ каквато тѣ се качахѫ преди нѣколко минути по стръмнината.

Като се удостовѣрихме, че атаката е отблъснѫта, ний слѣзохме на пѫтьтъ и, като сѣднѫхме на коньетѣ си опѫтихме се къмъ Крѫглата батарея. Пѫтьтъ се обстрѣлваше отъ двѣтѣ страни и на него лежахѫ двѣ цѣпи: едната стрѣлѣше на десно, другата на лѣво. Когато наближавахме мѣстностьта, около половината пѫть между Високата и Крѫглата батареи, нѣколцина войници скочихѫ прави и закрѣщѣхѫ: „не бива тукъ да се ѣзди, ваше п-ство! турцитѣ биѭтъ съ залпове“. За да ни предупредѭтъ отъ опасностьта, тѣ сами наскочихѫ прави, като че за тѣхъ да не бѣше опасно, както бѣше за насъ. Това е една прекрасна симпатична черта на нашитѣ войници.

Като избрахме удобно мѣсто, гдѣто можеше да се сѣдне на края на пѫтьтъ, като се осигорихме, поне отъ стрѣленията изотзадь, ний се разположихме на почивка. Радецкий и Столѣтовъ съ наслаждение пийнѫхѫ отъ моята фляшка съ вино и ѭ испихѫ цѣлата. Бѣдния Столѣтовъ казваше, че му било съвсѣмъ пресъхнѫло гърлото — отъ утреньта той не билъ пилъ нищо и по̀-вече отъ два дни нищо не бѣше ѣлъ.

А между това стрѣлцитѣ вече пристигвахѫ, тѣ минувахѫ покрай насъ и лѣгахѫ на пусия по пѫтьтъ почти до самата Крѫгла батарея. 16-я баталіонъ, на подполковника Худякова който вървѣше тоя день на чело на бригадата, си почиваше, но не биде за дълго; дигнѫхѫ го и му заповѣдахѫ да отиде да подпомогне брянския полкъ на крайния лѣвий пунктъ на позицията.

Слѣдъ войскитѣ се проточихѫ върволици българи и българки, които бързахѫ да посѭтъ вода на позицията и това

—онова за ѣдение. Презъ всичкото време на сюлеймановитѣ атаки, тѣ носѣхѫ вода и рапени и прислужвахѫ на войскитѣ съ каквото можахѫ, безъ да обращатъ внимание на опасностьта. Не малцина загинѫхѫ отъ тѣхъ тукъ.

Къмъ нашата малка група се присъединихѫ нѣколцина офицери отъ Столѣтовия отрядъ; генералъ Цвѣцинский, който бѣше довелъ стрѣлковата бригада, генералъ Дерожинский, който тъкмо въ това време се бѣше върнѫлъ изъ Габрово; пристигнѫхѫ и ординарцитѣ, слѣдъ като бѣхѫ разнесли приказанията, съвършенно нечакано се явихѫ военнитѣ агенти: пруския — Лигницъ и сѣверо-американския — Гринъ. Агентитѣ бѣхѫ дошли презъ Севлиево и Габрово. Съ тѣхъ бѣхѫ американския и английския (Россель?) кореспонденти. Зададе се тъй сѫщо и нашия кореспондентъ Немировичъ—Данченко.

Ний всички седѣхме редомъ и си дѣлѣхме дневнитѣ впечатления. Около осемь часътъ вечерьта нѣгдѣ на десно се разнесе гръмко ура! Подхватихѫ го и пò-надалечъ отъ насъ, и пò-близу до насъ, и то като вълна се разнесе по цѣлата Шипка. Това бѣше посрѣщането на 16-я стрѣлковъ баталионъ, който бѣше пристигнѫлъ на помощь на брянския полкъ, който бѣше истрѣлилъ всичкитѣ си патрони и който напущаше гората, носѣйки на рамѣнѣтѣ си турци. Пристигнѫлитѣ стрѣлци подкрѣпихѫ брянцитѣ и дадохѫ поводъ за гръмогласното ура, което прогърмѣ по цѣлата позиция и разнесе по всичкитѣ ѝ краища, че подкрѣпленията вече пристигнѫхѫ. Ний тъй сѫщо се поддадохме на общото въодушевление, сами закрѣщѣхме ура! — и се спуснѫхме да поздравяваме Радецкий съ отблъсванието на штурмътъ. Мръчкавината започнѫ бърже да припада, и, наслаждевайки се отъ настанѫлата прохлада, ний се весело разговаряхме, като продължавахме да си стоимъ сè на сѫщото мѣсто.

На Радецкий донесохѫ една телеграмма. Распечата ѭ, и каза: „Изъ Горний Студенъ отъ Каз . . . ето що се съобщаваше въ телеграммата. „Днесъ отъ 10 вечерьта до 2 послѣ срѣдъ нощь трѣбова да има лунно затъмнение. У турцитѣ има обичай да стрѣлѭтъ къмъ луната въ време на затъмнѣнието. Трѣбова, щото войската да го знае това. Необходимо е тъй сѫщо да се има предъ видь, че въ време на затъмнѣнието турцитѣ биватъ твърдѣ трѣвожно настроени и наклонни къмъ паника“ *).

Трѣбовало да се предупредява шипчанския отрядъ за това нѣщо, за да не би, дѣ, да се оплаши отъ нощната стрѣлба! Сюлеймановьтѣ войски, които цѣли три денонощия вече атакуватъ нашитѣ позиции, се обвинявахѫ въ склонность къмъ паника! Що за наивность!

*) Копието отъ тая телеграмма получихъ послѣ. Тя е испроводена, благодарението на лице, което е дълго време живѣло въ Турция и което побързало да изкаже знанията си.

Всички се поизгледахме и, безъ да се сдумваме, разумѣва се, викнѫхме изъ единъ гласъ знаменититѣ камброновски думи съ чисто русски прибавления, въ които твърдѣ неделикатно се помѣнуваше за родителитѣ на нашия смѣхория кореспондентъ. Нима можеше да бѫде нѣщо друго? Раздраната на кѫсчета депеша се разлетѣ по разни посоки.

Скоро се появихѫ коля съ храна за уморенитѣ войници, но едвали мнозина си куснѫхѫ отъ неѭ; стрѣлцитѣ, поне, преспокойно си заспахѫ на самия пѫть, при нозетѣ ни.

XI.

Радецкий ѣздишкомъ обикаля всичкитѣ позиции на Шипка. — Атаката на Голата гора. — Челичената батарея. — Наводчицитѣ спѭтъ вѣченъ сънъ. — Радецкий пише телеграмма на главнокомандующия. — Вращанието презъ всичкитѣ позиции. — В. П. Глѣбовъ раздава на войницитѣ вино, тютюнь, конякъ. — Срѣщата съ генерала Драгомирова. — Превязъчния пунктъ. — Фелдшеритѣ распитватъ раненитѣ за вписвание въ листоветѣ статистическитѣ свѣдения. — Дълбокия сънъ. — Посѣщението на раненитѣ. — Шегитѣ на войницитѣ съ единъ евреинъ.

Но Радецкий не знаеше покой. Той не искаше да довърши деньтъ, безъ да прегледа лично всичкитѣ позиции на Шипка. Пакъ се качи на коньтъ. Азъ, който си бѣхъ далъ дума нито крачка да не оставамъ на дирѣ отъ него, послѣдвахъ примѣрътъ му. Слѣдъ мене тръгнѫхѫ Соболевъ и Глѣбовъ, а тъй сѫщо и Немировичъ-Данченко. Генералъ Столѣтовъ тръгнѫ пѣшкомъ редомъ съ Радецкий.

Извличамъ пакъ нѣколко реда изъ книгата на Депрерадовича: „Когато Радецкий ѣздишкомъ минѫ презъ дефилето до Крѫглата батарея, имайки слѣдъ себе си Анучина, Дерожинский, струва ми се, и Соболева, тъй сѫщо на коньe, то азъ, като не можахъ да го разгледамъ въ тъмнината и го взехъ въ бързанието си за Столѣтова, викнѫхъ:

„Ваше п-ство! тукъ има силенъ пушеченъ (ружеенъ) огънь, по-добрѣ е да слѣзите отъ коньетѣ?

„— Кой е тукъ? — отговори генералътъ.

„Азъ пристѫпахъ по-близу, гледамъ — Радецкий.

„— А, то сте биле вий, полковниче!

„Азъ повторихъ предпазванието, но получихъ отговоръ: „ну-у, все равно!" И Радецкий продължаваше ѣздишката. Азъ тръгнѫхъ редомъ съ него къмъ срѣдната батарея. Пристигнѫхме въ тоя именно моментъ, когато стрѣлцитѣ пропѫдихѫ турцитѣ на гребеньтъ на най-близката лѣсиста височина. Радецкий, като вкопанъ, застанѫ на батареята, безъ да гледа на градътъ отъ крушуми, които летѣхѫ надъ главитѣ ни. На свитата, види се, не бѣше твърдѣ по волята да стои тукъ срѣщу крушумитѣ.

Столѣтовъ дойде пѣшкомъ. Тукъ бѣше и Толстой, който бѣше дошълъ съ Николая; той, трѣбова да му отдадемъ

справедливостьта, дѣйствително е юначуга! Когато се напълно изяснихѫ резултатитѣ отъ стрѣлковата атака, и турцитѣ бидохѫ пропѫдени на слѣдующата височина, то атакувавшия баталионъ биде замѣненинъ съ другъ (отъ орловския или отъ брянския полкъ) и повиканъ назадь. Радецкий горѣщо благодари на стрѣлцитѣ за юнашката имъ атака и послѣ, придруженъ отъ Толстоя и щабътъ си, опѫти се да заобиколи позицията и на гората Св. Никола.

„Извънредно ме доѣдѣ, гдѣто Столѣтовъ не отиде съ тѣхъ, а останѫ да разговаря" . . . .

На позицията на брянския полкъ къмъ генерала Радецкий, който бѣше се спрѣлъ около колонната на 16-ия стрѣлковъ баталионъ, пристигнѫ на конь отъ леибъ-гвардията на хусарския полкъ полковникътъ флигелъ-адютанътъ графъ Толстой, който командуваше фронтътъ на позицията, т.-е. цѣлата южна страна отъ Челичената батарея, презъ гората Св. Николай до линиитѣ на войскитѣ, които бѣхѫ срѣщу Голата гора. Като посочи на генералътъ, на кои мѣста у насъ бѣхѫ расположени фугаситѣ, за да се удържи натискътъ на турцитѣ отъ Голата гора, графъ Толстой изсказа боения за нашия десенъ флангъ. Брянцитъ, като се бѣхѫ отдръпнѫли по нѣмание патрони, бѣхѫ оставили въ властьта на турцитѣ нашитѣ ложементи. А ако тѣ още сега не се завземѣхѫ, то не можеше да се расчитва на спокойствие презъ нощьта, а главното, можеше да се има страхъ, че отъ утреньта турцитѣ ще започнѫтъ отъ тукъ настѫплението си на цѣли масси. Споредъ мнѣнието на графа Толстой, тия ложименти трѣбваше още сега да се обсебѭтъ и да се занеме гората. Радецкий се съгласи съ това.

— 16-ий баталионъ, занеми гората! — каза Радецкий.

Спокойно и тихо тръгнѫхѫ стрѣлцитѣ напредь. Скоро се прекрати свирението на крушумитѣ надъ главитѣ ни и се започнѫ невидената отъ мене иллюминация. Цѣлата гора се освѣти съ два реда огнйове отъ стрѣленията на нашитѣ и тия на турцитѣ. Огнйоветѣ се издигахѫ все пò-горѣ и пòкорѣ и най-послѣ се скрихѫ на другата-страна. Гората биде завзета отъ насъ, турцитѣ отстѫпихѫ.

Като си взе сбогомъ отъ Столѣтова и му обѣща още сутрѣ да снеме отъ Шипка българскитѣ дружини, за смѣняванието на които се имаше сега прѣсна войска, Радецкий само съ мене, Соболева и Толстоя опѫти се нататъкъ да разгледва още невиденитѣ отъ него мѣста на позициитѣ. Числото на недигнѫтитѣ трупове отъ крачка на крачка се увеличаваше. Коньетѣ, като подушвахѫ мѫртвитѣ, рипвахѫ на страни; трѣбваме да се върви твърдѣ предпазливо. Да се качимъ на гората Св. Никола, трѣбваше много време, а за това Радецкий проводи тамъ графа Толстоя, като му даде разрѣшение, въ случай голѣмо уморяване на българитѣ и предъ

видъ ненадѣжностьта на тѣхното въоржжение, още сега да ги замѣни на гората съ брянцитѣ. Нашата група, всичко четри души — Радецкий, азъ, Соболевъ и казакътъ — опжтихме се къмъ Челичената батарея, право надъ която, на лѣво, се издигаше Бердекъ.

(*Слѣдва свършека.*)

АМНИСТИЯ

Разсказъ отъ ***Емилия Пардо Басанъ.***

Жестокия студъ на мартенската утрина пронизваше до коститѣ, и женитѣ, които перѣхж пранье въ публичната перачница на градецътъ Маринеда, цѣли бѣхж измръзнжли и имахж най-жалъкъ изгледъ. Но отъ всички най-нещастна изглеждаше да бѣше надничарката Антония Работата нѣкакъ съвсѣмъ не ѝ спорѣше: тя често се спираше, преставаше да пере и тихичко отриваше съ ржка почервенѣлитѣ си очи; изглеждаше, като че не капка вода и не сапунена пѣна, а едри сълзи блѣстжтъ на посърнжлото ѝ лице.

Другаркитѣ на Антония съ жалость изглеждахж тая бѣдна жена, и между разнитѣ други спорове и пресжждания, често си подхвърляхж разни забѣлѣжки на нейна смѣтка, като си съобщавахж нѣщо една друга, при което непрестанно се чуяхж въсклицания отъ ужасъ, негодувание и съжалѣние. Цѣлата перачница знаеше нейнитѣ нещастия напръсти, и тѣ служахж на съсѣдкитѣ за тема на неистъщими разговори. На всички бѣше добрѣ извѣстно, че тая нещастна, като се ожени преди нѣколко години за единъ мѣсарь, бѣше се преселила заедно съ мжжа си и съ старата си майка въ едно отъ градскитѣ предградия, и цѣлото семейство си живѣеше, безъ да знае що е нужда, благодарение неуморимата работа на самата Антония и на малкото парици, които бѣше спечалила бабичката, която отъ много време се занимаваше съ купувание и съ прода-

вание стари нѣща и съ лихварство. До сега всички помнѣхѫ оназ ужасна вечерь, когато бабичката бѣхѫ намѣрили убита, а сѫндѫкътъ ѝ, въ който тя държеше парицитѣ си и нѣкои злати работи, насѣченъ на трѣски; но още по-живо се съхраняваше въ паметьта на всички, какъвъ ужасъ всрѣдъ населението бѣше възбудило извѣстието, че убийцата и грабительтъ не бѣше никой другъ, а мѫжътъ на Антония. Горката жена сама бѣше потвърдила това, като прибавила, че престѫпникътъ отдавна се е мѫчалъ да пипне парицитѣ на тъща си.

Истина, нему му се удаде нѣкакъ да докаже своето *алиби* при помощьта на двамина, трима кръчменски приятели, и дѣлото се обърнѫ тъй, щото намѣсто да попадне на бѣсилката, злодѣя се отърва съ двайсетгодишно лежение въ тъмница. Но общественното мнѣние се отнесе къмъ него не тъй снисходително, както законътъ; мимо свидѣтелскитѣ показания на собственната му жена, противъ него говорѣше още и едно немаловажно обстоятелство, а именно — начинътъ, който е употрѣбилъ убиецътъ, който бѣше заклалъ бабичката отъ горѣ на долу, тъкмо тъй както мѣсаритѣ колѭтъ свинетѣ, и при това сѫщо съ такъвъ широкъ и остъръ ножъ.

Въ родния му градецъ хората не се съмнѣвахѫ нито за минута, че мѣстото му е ешафота, а сѫдбата на Антония започнѫ да внушава на всички нѣкакъвъ си священъ ужасъ, когато се пръснѫ слухътъ, че мѫжътъ ѝ се е заклѣлъ да *убие* и неѭ самата, щомъ току го пуснѫтъ на свобода, за това, че тя е давала показания противъ него.

Когато го дигнѫхѫ, нещастната жена бѣше тежка, и на прощавание убиецътъ ѝ се закълна, че непремѣнно ще ѭ проводи на оня свѣтъ, щомъ току се върне. Когато на Антония ѝ се роди синъ, тя бѣше до такава стъпень нетъщена и измѫчена отъ претеглинитѣ вълнения, щото не можеше сама да кърми дѣтето си, а пъкъ да наемне кърмачка нѣмаше никакви срѣдства, то се завзехѫ съсѣдкитѣ ѝ, които имахѫ кърмачета, да кърмѭтъ дѣтето ѝ по редъ. Вълненията на майката се отзова на дѣтето, и то си расти хилаво и

болничаво. Щомъ току Антония се поправи, тя изново се залови на работа и скоро взе обикновенния си изгледъ и се вдаде въ работа и трудъ; само лицето ѝ бѣше си запазило тая особенна, синкава блѣднина, която е свойственна на хòра, които страдаѭтъ отъ болка въ сърдцето си.

· На двайсетъ годишенъ затворъ! за двайсетъ години какво не може да се случи! мислѣше си тя. Може би, той до тогава да умре, а може би, азъ сама не ще доживѣѭ. Колко глави ще опустѣѭтъ до тогава!

Да умре отъ смъртьта си, тя се не страхуваше; но при едно спомнювание само, че мѫжь ѝ може би ще се върне, ѭ обвземаше непреодолимъ ужасъ. Напусто ѭ утѣшавахѫ милозливитѣ ѝ съсѣдки, като ѝ подгатвахѫ, че злодѣя, най-послѣ, може би ще се раскае, ще тръгне по пѫтьтъ на истината... Антония само полюляваше глава и намръщено твърдѣше:

— Той ли? Въ правия пѫть? Белкимъ ако самъ Господь слѣзе отъ небето да извади изъ грѫдитѣ му кучито му сърдце и да тури на мѣстото му друго.

И щомъ творѣхѫ дума за злодѣя, студени тръпки ѭ побивахѫ по цѣлата ѝ кожа.

Каквото и да се говори, а двайсеть години не е малко време, а времето укротява всѣка скърбь, колкото и да е тя тежка. По нѣкога на Антония бѣше почнѫло да ѝ се струва, че тя всичко това го бѣше сънувала; навремени помислюваше си, че тъмницата, която бѣше погълнѫла престѫпникътъ, се е затворила за всѣкога. Най-послѣ, ако законътъ е можалъ да накаже първото престѫпление, — вѣроятно, той ще сумѣе да предварди второто. Законътъ! Тя бѣше нравственната сила, за която у Антония се бѣше образувало нѣкакво си неясно, таинственно представление, струваше ѝ се нѣкаква си страшна, но благодѣтелна, желѣзна дѣсница, способна да ѭ задържа на края на бездната. И малко по малко, къмъ безкрайния ѝ страхъ започнѫ да се примѣсва нѣкаква си неясна надѣжда, ако тя и да бѣше се спрѣла само на това, че времето се си върви и върви, и все още оставаше много напредь.

Какъ чудно се стичатъ обстоятелствата на свѣтътъ! Разбира се, когато кральтъ е стоялъ предь олтаря съ своята царица невѣста, нему и не е можало да му мине презъ главата, че това тържественно събитие ще да костува толкова мѫчения на нѣкаква си бѣдна надничарка, изгубена въ сиромашия въ единъ провинциаленъ градецъ.

Когато Антония се научи, че мѫжъ ѝ е попаднѫлъ въ числото на амнистиранитѣ, тя не проговори нито дума. Съсѣдкитѣ ѝ ѭ намѣрихѫ на прагътъ, при вратата; тя седѣше съ сгѫрнѫти рѫцѣ и съ наведена глава, а момченцито ѝ, което бѣше обърнѫло къмъ майка си своето си печално, болѣничаво личице, жално пищѣше:

— Мамо, стопли ми малко супица! Мамо, искамъ да ѣмъ!

Тълпа отъ дърдорливи милозливи съсѣдки бърже заобиколихѫ Антония. Едни взехѫ да нахранѭтъ дѣтето, други — да утѣшѫтъ майката. „Намѣрила за какво да се кахѫри, глупачка! Свята Богородичке, майко пречиста! Та нима той щомъ се върне и начасътъ ще те убие? А правителството за какво е? Слава Богу, има сѫдилище на свѣтътъ; може да се прибѣгне за помощь до полицията, да се прибѣгне до алкада“.

— Какво ще ми помогне алкадътъ! твърдѣше Антония съ отпаднѫлъ гласъ, загледана предь себе си съ сдървенъ погледъ.

— Ако ли не пъкъ, до самия губернаторъ или до намѣстника му!.. Непремѣнно трѣбва да се отиде при нѣкой адвокатъ, да се научиме, какво е писано въ законътъ въ такъвъ случай . . .

Една добра жена, която бѣше омѫжена за единъ полицейский, предложи да проводи за мѫжътъ си, щото той да *заплаши* злодѣя; друга една, напета мургава жена се обѣща да отива да нощува всѣкий день; съ една рѣчь, съсѣдкитѣ взѣхѫ такова участие, толкова ѝ съчувствувахѫ, щото Антония се ободри, рѣши се да предприеме нѣщо, и още тамъ, безъ да става отъ мѣстото си, тури намѣрение да отиде при нѣкой

юристъ, да се научи, какъ стои раб тата и що трѣбва да прави.

Когато тя отиваше дома си подиръ това съвѣщание, насрѣща ѝ отъ всѣкждѣ наискочихѫ съсѣдкитѣ ѝ, като бързахѫ да се научѫтъ резултатътъ отъ посѣщението ѝ, и негодующитѣ възгласявания се посипахѫ отъ всички страни. Намѣсто покровителство, законътъ обязваше сѫщата си дъщеря да бѫде жертва, да живѣе подъ една стрѣха съ убиецътъ и да му бѫде негова сѫпруга!

— Господи Боже, вижъ ти законъ било това! И какви сѫ биле тия хòра, които сѫ го измислили? Нѣка тѣ сами да опитатъ, какъ се търпѣва това! крѣщѣше негодующия хоръ. — Па нима нищичко и не ще може да се направи?

— Какъ не може! Може . . . Той казва — и съвсѣмъ можеме да се парясаме: само че най-първо трѣбвало да се получи разводъ.

— Какъвъ такъвъ разводъ?

— Такъвъ процессъ, трѣбвало да се сѫдимъ.

Сѫсѣдкитѣ просто провѣсихѫ рѫцѣ: извѣстно е, какво нѣщо е процессъ. Ще почнешь да се сѫдишь, та и край нѣма; а когато настане края му — то още пб-злѣ, защото виновенъ всѣкога си остава бѣдния и нещастния.

— А за да получѫ разводъ, азъ съмъ длъжна най-първо да докажѫ, че мѫжъ ми се е отнасялъ лошо съ мене, прибави надничарката.

Само това недостигаше! Та нима тоя извергъ не уби майка ѝ? Какво пò-лошо обращение искатъ още? Струва ми се, и това е доста! Божемъ на цѣлия градъ е извѣстно, че той се е заканилъ да ѭ убие!

— Па кой го е чулъ това? . . Трѣбва, казва, да има сѫщински улики.

Тукъ се подигнѫ сѫщинский бунтъ; намѣрихѫ се даже и такива, които обявихѫ, че тѣ ще напишѫтъ прошение до самия краль и ще го молѭтъ, щото той да отмѣни амнистията. И отъ тогава съсѣдкитѣ почнѫхѫ по редъ да нощуватъ при надничарката, щото тая нещастна жена да не се страхува и да може

спокойно поне да заспи. За щастие, на третия день дойде извѣстие, че амнистията не била пълна, и че е само съкратенъ срокътъ на наказанието, тъй щото оставаха му още нѣколко годинки да се покордисва съ прангитѣ. Тогава само Аитония за пръвъ пѫть прекара нощьта спокойно, не скача отъ постилката си и не вика на помощь.

Подиръ тая оплаха се изминѫ цѣла година, и Антония окончателно се успокои, вдлѫбочена въ скромнигѣ си занятия. Но въ единъ прекрасенъ день, единъ отъ слугитѣ на кѫщата, гдѣто тя бѣше надничарка, като мислѣше че ще зарадва горката жена, на която мѫжътъ лежеше въ тъмницата, съобщи ѝ, че кралицата скоро ще си добие чедо, и по тоя случай вече навѣрно ще бѫде обявена пълна амнистия.

Антония миеше подътъ. Като чу радостната вѣсть, тя запрати митката, спуснѫ подпасанитѣ си поли и машинално тръгнѫ вънъ, мълчалива и студена, като истуканъ. На всички поздравления, които ѝ се давахѫ до като вървѣше изъ улицата, тя отговаряше, че е болна, ако и да не чувствуваше нищо друго, освѣнъ една страшна аппатия, една пълна невъзможность да хване работа. Въ тоя день, когато кралицата си доби чедо, Антония броше числото на топовнитѣ гърмежи, чуствувайки, че всѣкий ударъ се отзовава въ главата ѝ; а послѣ нѣкой ѝ каза че новороденото царче е момиче, и тя почнѫ да се надѣва, че височайшитѣ милости ще бѫдѫтъ по̀-малко, отколкото бихѫ биле ако се бѣше родило наслѣдникъ. Па и ако има пакъ амнистия, защо пъкъ да падне непремѣнно на мѫжа ѝ? Че нему и тъй бѣхѫ му намалили наказанието, а между това неговото престѫпление е тъй ужасно: убилъ е една беззащитна бабичка, която нищо не му е направила. И все за какво, — за нѣкакви нещастни жълтици! Предь неѭ живо се исправяше ужасната картина; та нима пъкъ може да се прости такъвъ звѣръ, който не се е побоялъ да нанесе такъвъ ужасенъ ударъ? Антония не можеше да забрави зинѫлата рана съ побѣлѣли краища и цѣла локва кръвь, която бѣше подъ креватътъ...

Тя се затвори у дома си и сѣдѣ цѣли часове. безъ да се помръдне отъ мѣстото си. Та ако ѝ е отсѫдено да бѫде убита, не е ли по̀-добрѣ да умре?... Изъ таковата ѝ тежко замисляние ѭ искарваше само жаловития гласецъ на дѣтенцито ѝ:

— Мамо, искамъ да ѣмъ! Мамо, тамъ задъ вратата кой стои? Кой иде при насъ?

Най-послѣ, въ една прекрасна, слънчева утрина тя се стрѣснѫ, сграбчи вързопъ кирливо пранье и се отправи на перачницата. На всичкитѣ ласкави въпроси на съсѣдкитѣ си тя отговареше и гледаше като смахнѫта. И ето, когато вече тя испра и оплакнѫ всичкото пранье и се прибра вече да си ходи, нѣкой донесе въ перачницата една неочаквана вѣсть. Да ли нарочно ѭ бѣше измислила нѣкоя добра душа, или тя бѣше единъ отъ тия таинственни слухове, които се носѭтъ въ надвечерието на събитията, сѫдбоносни за народитѣ и за отдѣлнитѣ личности? Както и да бѣше, щомъ Антония чу това нѣщо, тя машинално се хванѫ за сърдцето и се повали като снопъ на влажния камъченъ подъ.

— Навѣрно ли е умрѣлъ? питахѫ една презъ друга по̀-рано дошлитѣ новопристигнѫлитѣ.

— Право ти казвамъ, моя мила!

— Азъ сама го чухъ отдоскоросъ на пазаря.

— А азъ въ дюкенчето го чухъ.

— Па тебѣ кой ти каза?

— Мѫжъ ми!

— А той отъ гдѣ знае?

— Отъ слугата на капитанина.

— А той какъ се е научилъ това?

— Самия баронъ му го е казалъ . . ,

Па още какви авторитети сѫ нуждни? Послѣ това никой не се съмнѣваше вече, и всички повѣрвахѫ, че извѣстието е напълно достовѣрно и истинско. Злодѣецътъ умрѣлъ въ надвечерието на амнистията, преди да се свърши срокътъ на наказанието му. Антония дойде въ себе си, на бузитѣ ѝ се яви нѣщо като румянина, и сълзитѣ рукнѫхѫ изъ очитѣ ѝ. Тя плачеше отъ радость, и никому отъ присѫтствующитѣ и

въ главата не идваше да се възмути отъ това. На неѭ тъй сѫщо ѝ бѣхѫ обявили едииъ видъ амнистия, и нейната радость бѣше напълно естественна. Отъ когато се бѣше извършило престѫплението, тя като да бѣше се сцѣпила и не можеше да плаче; а сега сърдцето ѝ се растопи, и сълзитѣ ѝ потекохѫ свободно. Най-послѣ тя си въздъхнѫ съ пълни грѫди, като се освободи отъ тежината, която ѭ притискаше. Въ всичко това тъй ясно се виждаше Божия пръстъ, щото и тя не ѝ минѫ презъ главата, че извѣстието може да бѫде лъжовно.

Тая вечерь Антония се върнѫ дома си пò-кѫсно отъ колкото другъ пѫть, защото сама бѣше отишла въ училището за сина си, бѣше му накупила разни лакомства, за които момченцито вече отдавна мечтаеше, и вървѣше съ него по улицитѣ полегка, като се спираше предъ магазитѣ да гледа изложенитѣ вѣщи, безъ да осѣща гладъ и само едно мислѣше, колко е добро да се диша свободенъ въздухъ и да се чувствува, че живѣешь, че животътъ изново се враща въ тебе.

Тя се намираше въ такова упоение, щото даже не обърнѫ внимание на това, че вратата не бѣше затворена. Държайки дѣтето за рѫка, тя влѣзе въ тѣсната стаица, която ѝ служеше и за трапезария, и за гостна стая, и за готварница, и твърдѣ много се зачуди, като забѣлѣза, че стѣнната ламба вече бѣше запалена. Тамъ нѣкаква си тъмна фигура се изправи насрѣща ѝ изъ задъ масата, и викътъ, който се истързва отъ устнитѣ ѝ, тъй си и замръзнѫ въ гърлото ѝ.

То бѣше той. Антония, която неподвижно стоеше на мѣстото си, гледаше и не виждаше, ако и неговия зловѣщъ образъ да се отражаваше въ очитѣ ѝ. Нѣколко минути тя простоя сѫщо като вкаменена, като се бѣше хванѫла о дѣтето си съ истинѫлитѣ си рѫцѣ.

Мѫжътъ ѝ, най-послѣ, проговори.

— Какво, личи си че не си ме очаквала? каза той грубо, но спокойно, безъ всѣкакъвъ гнѣвъ.

При звукътъ на тоя гласъ, въ който все ѝ се чуеше още проклѣтия и смъртни застрашения, нещастната жена изведнъжъ дойде въ себе си, испуснѫ единъ

пронизителенъ викъ, сграбчи дѣтето и се затече къмъ вратата. Но мѫжътъ ѝ препречи пѫтя.

— Та-та-та-та! Кѫдѣ, гълѫбче? викнѫ той присмѣхливо, съ цинична уловка на единъ тъмничникъ. — Види се, да не би да искашь да дигнешь на кракъ цѣлия кварталъ въ такова време? Мирно да бѫде у мене!

Послѣднитѣ думи бѣхѫ изговорени безъ всѣкакви заплашителни жестове, но съ такъвъ тонъ, щото кръвьта на Антония замразнѫ въ жилитѣ ѝ. Сега нейното сдървѣвание се замѣни съ трескаво възбуждание; въ неѭ се пробуди направо съзнателното чувство на самосъхранение. Въ главата ѝ преминѫ минутно една внезапна мисъль, и тя взе дѣтето на рѫцѣ. Татко му никога не бѣше го виждалъ, и каквото щѣшь казвай, а той все му е татко! Тя поднесе къмъ него синътъ му.

— Та това ли е то твоето момче? измърмора затворникътъ. Той снѣ ламбата отъ гвоздътъ и ѭ поднесе до самото лице на дѣтето. Момчето мигаше, отъ ослѣпителната свѣтлина, и се закриваше съ рѫчичкитѣ си, като се защитяваше отъ тоя неизвѣстенъ баща, за когото не се говорѣше иначе, освѣнъ съ ужасъ и осѫждание. То се дърпаше къмъ майка си, и тя конвулсивно го притискаше къмъ грѫдитѣ си, блѣдна като платно.

— Що за кйопавщина-дѣте! изръмжа бащата, покачавайки ламбата на мѣстото ѝ. — Защо е то тъй сухо, като че нѣкоя вѣщица го е изсмукала?

Безъ да испуща дѣтето изъ рѫцѣтѣ си, Антония се прислони до стѣната; тя едвамъ се държеше на нозетѣ си. Стаята си въртѣше предь неѭ, предь очитѣ ѝ подскачахѫ сини пламъчета.

— Е, нѣма ли нищо да поѣмъ? каза мѫжътъ ѝ.

Антония сложи дѣтето въ кѫтътъ, на подътъ, и при всичко че то плачеше отъ страхъ, майка му зашета по стаята и покри массата съ растреперани рѫцѣ. Тя донесе хлѣбъ, стъкленица вино, извади изъ печката тепсия съ риба и зашета пъргаво на своя зълъ злодѣй, като се надѣеше съ това да го омилостиви. Злодѣя сѣднѫ и започнѫ да ѣде съ жедность, като

си непрестанно наливаше вино. Тя продължаваше да стои права, безъ да снеме погледътъ си отъ загорѣлото му, бръснѫто лице, на което тъмницата бѣше наложила своя особенъ отпечатъкъ. Той испи още една чаша и налѣ и ней.

— Менѣ не ми се иска... прошепнѫ Антония. При свѣтлината на ламбата, ней ѝ се привиждаше, че въ чашата не бѣше вино, а засъхнѫла кръвь. Той ѭ испи самъ, като си свиваше раменѣтѣ, и тури на паничката си още единъ кѫсъ риб , която изѣде лакомо, като си помагаше съ рѫцѣтѣ си и тъпчеше устата си съ хлѣбъ. Жена му гледаше, какъ той си утоляваше гладътъ, а една неясна надѣжда се вмичаше въ душата ѝ. Белкимъ той ще се нахрани и ще излѣзе; а тя ще се запре съ всичкитѣ ключалки, и ако му хрумни да дойде обратно, за да ѭ убие, тя тъй ще крѣщи, щото съсѣдитѣ ще чуѭтъ. Само едно имаше, че тя, не си думай, не ще бѫде въ състояние да закрѣщи. Тя се искашли, за да си исчисти гърлото. А мѫжъ ѝ щомъ се нахрани, извади една пура, отщипнѫ ѝ връхчецътъ съ нокътитѣ си и преспокойно ѭ запали отъ ламбата.

— Сссцъ! Кѫдѣ? викнѫ той, като съгледа, че жена му крадишкомъ се опѫтва къмъ вратата.

— Ще излѣзѫ, ще приспѭ дѣтето, отговори тя, безъ да знае сама, какво говори, и отиде въ съсѣдната стая съ дѣтето на рѫцѣ.

Най-послѣ, убиецътъ не ще посмѣе да влѣзе тамъ. Нима у него ще има такава смѣлость да направи това? Че тя е сѫщата оная стая, въ която той бѣше извършилъ престѫплението — стаята на майка ѝ. Преди тѣ съ мѫжа си спѣхѫ тамъ, задъ завѣсата; но когато бабичката биде убита, нуждата застави Антония да продаде сѫпружеския си креватъ, а сега тя спѣше на креватътъ на покойната. Като си въображаваше, че тя е въ безопасность, започнѫ да съблича дѣтето. Вратата се отвори, и влѣзе престѫпникътъ.

Антония видѣ, какъ той изъ подвѣжди се озърнѫ наоколо си, а послѣ преспокойно се изу, съблѣче и, най-сетнѣ, легнѫ на постилката на своята си жертва.

Неи ѝ се стори, че тя това го вижда насънѣ. Ако мѫжъ ѝ извадѣше ножътъ, тя, изглеждаше не по̀-вече би се оплашила, отъ колкото сега, при изгледътъ на това ужасно хладнокръвие. А той се простираше и протѣгаше на постилката, като нѣкой уморенъ человѣкъ, който съ особенно удоволствие си лѣга на чиста прана постилка.

— А защо стоишь тъй като пънъ? извика той на жена си. — Ще си лѣгнешь или що!

— Не ми се спи... измърмори тя, цѣла растрепе-рана, тъй щото зѫбитѣ ѝ тракахѫ.

— Какъ тъй, не ти се спи? Па нѣма да стоишь цѣла нощь, като на караулъ!

— Нѣма нищо... Ще престоѭ тъй; ти спий, не се безпокой. Азъ както и да е... тукъ...

Той грубо запсува.

— Що за новини е това пъкъ? Страхувашь се отъ мене или какво, или се гнѫсишь отъ мене? Лѣгай си сегичка, а инакъ...

Той се приподигнѫ и направи движение, че ще скочи отъ постилката. Но Антония вече се съблича-ше, съ покорностьта на робиня. Тя съ трѣскава при-бързанность кѫсаше копчета и вървитѣ, като развър-зваше фустата си. Въ кѫтътъ дѣтето си ридаеше ти-хичко...

А то и разбуди съсѣдитѣ на съмнувание съ от-чаеннитѣ си викове. Тѣ се затекохѫ и намѣрихѫ Ан-тония на постилката. Тя бѣше сѫщо като мъртва. Набързо повикания докторъ каза, че тя е още жива, и побърза да ѝ пусне кръвь; но кръвь не излѣзе ни-то капка.

Слѣдъ едно денонощие тя умрѣ, и както изглеж-даше, отъ естественната си смърть, тъй като на тѣ-лото ѝ не се оказахѫ никакви повреждания. Дѣтето увѣряваше, че непознатия человѣкъ, който преспалъ тамъ, дълго време ѭ викалъ на утреньта, когато се пробудилъ; но като видѣлъ, че тя не отговаря нищо, спуснѫлъ се да бѣга като лудъ.

Превелъ отъ рус. **В. В.**

АВТОБИОГРАФИЯТА
НА
РАИЧА ИЛИЕВЪ БЛЪСКОВЪ

(Животописанието ми, което захванѫхъ да пиша въ Болградъ — Бесарабско на 1868 год.)

(Продължение отъ книжка 7).

А. Първия периодъ отъ животътъ ми.

III.

Случаят, който ми спомогнѫ да бѫдѫ учитель въ с. Черковна, Провадийско.— Първа килия (дѣдова Киренчува бордей) въ с. Черковна. — Тогавашното първоначално училище: букварь, писвание на кость отъ говежда плешка. — с. Равна. - Умножаванието на ученицитѣ ми. — Защитникътъ ми, Варненско-Преславский митрополитъ високопреосвященний Иосифъ, родомъ българинъ — македонецъ.

На връхъ самата кръстопоклонна (великопостна) недѣля, год. 1841, ний пристигнѫхме въ едно отъ Правадийскитѣ села въ Съртъ-кьойлери, село *Черковна*, гдѣто наскоро бѣхѫ довършили черквицата си. Тука ни приехѫ много добрѣ, поканихѫ ни въ кѫщата на екзарха — Бою Куртевъ. Мене ме смая вѣжливостьта, щедростьта на тоя пръвъ па и имотенъ селянинъ. И въ нашенско имами такива първенци — богати като Х. Гергана, но тѣ гледахѫ само да съблѣчатъ сиромащьта, всичката тѣхна добрина състоеше въ лицемѣрието; но тукъ срѣщнѫхъ противното.

Самъ Бою Куртевъ, както отпослѣ се научихъ навѣрно, освѣнъ че пръвъ той е настоялъ да има въ с. Черковна черкова, освѣнъ че е жертвувалъ парѝ; но и съ мѣсеци е хранилъ работницитѣ на черквата, и самъ е стоялъ надъ главата имъ, догдѣ сѫ ѭ довършили. Ний, съ другаря си, като пò-много ходили, видѣли и чували, пò-вече приказвахме. Бою ни слушаше и по лицето му бѣ познато, че се въсхищаваше отъ нашитѣ разсказвания. А нашитѣ приказски бѣхѫ все върху черкви и училища.

На другия день бѣше праздникъ. Отидохме въ черква, но тя бѣше, и безъ священникъ, и безъ пѣвецъ. Когато е идвалъ попъ Димо отъ Косовча почетвалъ имъ правилата, а кога не, само си припалвали вощеници и си отивали. На мене бѣше драго да четѫ и пѣѭ, безъ поканвание захванѫхъ и искарахъ *утрѣнята*

Като не чували Черковненци четение и пѣние съ ясенъ гласъ, (защото попъ Димо ѭ каралъ старешката изъ носътъ си) всички присѫтствующи втренчихѫ очитѣ си на мене. Излѣзохме отъ черквата, и насѣдахме на моравата на черковний дворъ. Ний си заговорихме нашето — по милостинята. Селенитѣ си заговорихѫ тѣхната – по нѣмание въ черквата имъ нито попъ, нито даскалъ; тѣ гледахѫ на мене любезно, радвахѫ ми се, запитвахѫ ме, отъ гдѣ съмъ и на каква работа.

— Чувашь ли ти, синко, каза пръвъ епитропа Дѣдо Бою, тебѣ като че Господь те е проводилъ: ний те харесахме и не щемъ да те отпустнемъ, ставашь ли ни ти единъ даскалъ? Я остани ти въ наше село, трѣбова ни и попъ, скоро може и да те запопимъ". (азъ бѣхъ се вече оженилъ преди година и половина и имахъ вече първо дѣте — Илия).

Азъ се поухилихъ, и мень ми паднѫхѫ на сърдцә тия селени, забѣлѣзахъ ги по думитѣ, по рѣвностьта, много по̀питомни отколкото моитѣ Дѫлбочени. — „Защо да не останѫ, отговорихъ, — стига да желаете". Всички удобрихѫ приказската на Дѣда Боя, всички едногласно заговорихѫ — *иллямъ* (безъ друго) да бѫди тая работа!

Заловихме се на пазарлѫкъ, който лесно станѫ: 900 гроша годишна плата и по една крина жито на кѫща. (Въ то време Черковнаброеше само 40 кѫщи) и друго още каквото могѫтъ ще направѭтъ за спокойствието ми. А това за мене не бѣше малко, когато въ Дѫлбоки служихъ по за 500 гроша годишно и нищо друго. Всички бѣхме радостни.

Най-послѣ слѣдъ като ни подарихѫ добритѣ селени отъ колкото се надѣехме по̀-вече, испратихѫ ни съ заржки — порѫки: колкото може да прибързвамъ, за да се завърнѫ въ селото имъ.

Срѣщо Великдень се завърнѫхме въ Дълбоки. Тукъ нѣмаше що да ми пречи за по̀-скорото ми тръгвание за Черковна. Отъ покѫщнина нѣмахъ нищо освѣнъ: *що на гърбина то и на върлина.* Постилки, покривки нахвъргахме на една волска кола. Жена ми съ малкото пеленаче дѣте отгорѣ, азъ пѣшь подиръ колата съ кираджията, слѣдъ 2 недѣли пѫтувание пристигнѫхме срѣщо Спасовъ-день въ с. Черковна живо и здраво, гдѣто селенитѣ ни посрѣщнѫхѫ съ голѣма радость, съ пълни бъкрачета вино и съ веселби.

Тукъ се настанихъ много добрѣ: селянитѣ въ бързо време се погрижихѫ да ни струпатъ една кѫщичка, дадохѫ ни особенъ дворъ и градинка да си посѣваме лѣтно време

зеленчуци, пригледвахѫ ни, принасяхѫ ни отъ всичко, щото имахѫ, като: брашно, сирене, масло, кокошчици, грахъ, бобъ; нѣмахме грижа за нищо, и ний охолни отъ всѣка страна, прекарвахме единъ тихъ и безмълвенъ животъ.

Отъ околнитѣ села, гдѣто нийдѣ нѣмаше черква, въ недѣлни и празднични дни прийдвахѫ селенитѣ да се черкуватъ, азъ имъ сказвахъ и тълкувахъ отъ Евангелието, тѣ, благодарни защото не чували такова нѣщо, като сказание по български и не виждали такъвъ редъ въ черквата, радвахѫ ми се и не можахѫ да се нахвалѭтъ съ мене. Едно имъ бѣше недостатъчно, но и за него намѣрихъ лѣсницата; нѣмахѫ свещеникъ. Азъ се погрижихъ и незабавно писахъ на едного мене познатъ свещеникъ, на име попъ Марко отъ Ески-Заарско, комуто похвалихъ селянитѣ по тадѣва: той бѣше вдовецъ и на часа, щомъ приелъ писмото ми, запѫща се и дохожда въ Черковна.

Попъ Марко бѣше человѣкъ простъ и да не кажѫ неученъ, но ученъ толкова, колкото да понабатакува криво лѣво думитѣ. Четението му кое го биваше, кое не, но устата му работѣхѫ и съ това потуляше незнанието си. Азъ му се радвахъ като отъ нашенско, и той, ако и много по̀-старъ отъ мене, имаше ме и ме слушаше, защото имаше нуждата ми.

А селянитѣ, не питайте: тѣ нѣмаше и гдѣ да ни турѭтъ. Единъ изъ други гледахѫ кой по̀-преди да покани священника да имъ святи вода, нѣщо което тѣ само по Водокръщи сѫ виждали. Сооботи, свадби, годѣжи, кръщанията, безъ насъ не бивахѫ. Червенатабѫклица, *калескатa,* ще по̀преди да се испрати до попа и даскала и послѣ до други. Не стигаше тамъ гдѣто ни посаждахѫ на по̀-първото мѣсто до кръстника, или до старосвата, и гдѣто ни се отдавахѫ найголѣмитѣ почести, но и кога да си идемъ у дома, ще видимъ че донесли цѣла софра отъ всичкитѣ ѣстия на угощението и до софрата пълна бѫклица съ вино.

Близни села до селото Черковна безъ черква бѣхѫ: Марковча, Косовча, Кюпеклие, Карадие и Неново, а най-ближното, половинъ часъ далечь, бѣше село Равна. Отъ недѣля на недѣля числото на богомолцитѣ отъ околнитѣ села се умножаваше. А отъ Равна дохождахѫ толкова, колкото и отъ самото село Черковна; дохождахѫ тѣ и съ женитѣ и съ дѣцата си. Зло време за тѣхъ нѣмаше. Зимѣ, калъ, виелица, снѣгъ: тѣ всичко приборвахѫ само да се намѣрѭтъ въ черква на служба.

Захванѫхѫ и въ Равна да ни канѭтъ и гощаватъ. За насъ Равна станѫ една ближна махла. Радоститѣ, гощаванията, посрѣщанията, испроважданията на равненци не могѫ исказа. Гдѣ днесь такава честь и почитъ за селскитѣ учители! Всичко бѣше сърдечно, любезно, съ добра воля, на драго сърце. Честь го имаше този, у чийто домъ ни поканѣхѫ, на часа ще се напълни кѫщата съ любопитни и любознателни се-

ляни; голѣмо ускърбение бѣше за тогова, у когото не можехме да сваримъ да идемъ.

Това трая презъ цѣлото лѣто дори до Петковъ-день, когато селянитѣ съвършенно се прибиратъ отъ своитѣ работи по полето.

Захласнѫтъ, или, да кажѫ пò-добрѣ, умаенъ отъ единъ такъвъ любезенъ приемъ, азъ забравихъ че съмъ хванѫтъ за учитель на дѣцата, а на селянитѣ това и на умъ не идѣше, тѣмъ трѣбваше човѣкъ, който да имъ върти черквата, за пò-вече и не премислѣхѫ. Но и да премислѣхѫ, селското имъ лѣтно занимание не позволяваше това. На Димитровъ-день имахме голѣма черква; слѣдъ черковния отпускъ селянитѣ по обикновенному насѣдахѫ вънъ на длъжъ подъ черковната стрѣха за да се поспрпкажѫтъ (кръчма, кафе, такива нѣща бѣхѫ съвсѣмъ неизвѣстни за селянитѣ). Подирь много приказски, азъ имъ напомнихъ, че е време вече да се приберѫтъ дѣцата и да захванѫ да ги учѫ.

— Хубаво даскале, хубаво: по сега е зима, намъ дѣцата не ни трѣбатъ сега, дѣто ще сълмуватъ изъ кѫщи, пò-добрѣ да се приберѫтъ, да ги научишъ кадаръ да се попрекръстватъ, да очитатъ софрата, и това е доста като за насъ селяни, и ние го искаме това.

— Ако е рѣкълъ Господь, научи щѫтъ се и нѣщо пò-вече, казахъ имъ азъ,— но стига да ми покажете мѣсто, дѣто да хванѫ да ги прибирамъ.

Всичкитѣ сѫ позамислихѫ.

Въ то време, въ цѣлото село, могѫ да кажѫ, имаше на скопосъ само една кѫща, и тя бѣше дѣдовата Боева, у когото кондисвахѫ аги, беюви и владици,—всичкитѣ други бѣхѫ единъ видъ куптари покрити съ тръстъ. Тия куптари имахѫ двѣ отдѣления — прустъ и соба.

Въ прустътъ бѣше огнището, гдѣто си готвѣхѫ; тукъ и котлитѣ съ вода, качкитѣ за зелие, пиперъ, чювалитѣ съ брашно, нощовитѣ и сѣкакви кѫщни нàтури: тукъ и патка за угояване, тукъ и премръзнѫла нѣкоя овца или наскоро утелено теленце. Презъ прустътъ се влиза въ собата, която е за гости и спание, топли се съ кюмбеть (соба) на който уста та е отъ кѫдѣ огнището. Кюмбетя е едно курубесто, дундесто дебело изработено топливо отъ дребни керемидки. Въ собата е осталата селска пò-начесть покѫщнина, като хатли, ракли, платна, празнични дрѣхи, труфила и пр. Плетенитѣ отъ прѫти тавани измазани съ бѣла пръстъ, бѣха толкова ниски, щото попъ Марко, който бѣше малко дългичакъ, кога идѣхме въ нѣкоя кѫща да святимъ вода, се привѣждаше на двѣ.

— Дѣдовътъ Киренчевъ бордей не бива ли? каза дѣдо Добри,— единъ отъ селскитѣ старци.

— Бива, бива отговорихѫ почти всичкитѣ сѫбрани, той

нѣма дѣте, нѣма коте, нѣма си никого, той ще и съ дѣцата да се залъгва.

— Дѣда Киренча го нѣма тука, каза епитропа Бою, хади станѣте да му идимъ, хемъ ще му пиемъ по една ракия, хемъ ще оглавимъ тая работа.

Надигнѫхме се, станѫхме и право у дѣдо Киренчеви. Пò-напредь му предложи попъ Марку за да си даде бордея за келия.

— Като е за селский комшийский хатъръ, азъ, не бордея, но и кѫщата си давамъ. Отъ мене по сега що бива; нѣмамъ си никого, нѣмамъ кой да ми врѣка, крѣка; нѣмалъ съмъ късметъ да се радвамъ на свои, баремъ ще се понарадвамъ на комшийскитѣ си дѣца, отговори дѣдо Киренчо. А дѣдо Киренчо бѣше старецъ 80 годишенъ, вдовецъ, бездѣтникъ.

— За тебе за единъ гробъ мѣсто до самия олтаръ, каза епитропа Бою.

— И азъ щѫ безъ парù да го опѣѭ, каза и попъ Марко.

— Сполай ви, отговори дѣдо Киренчо, но безъ парù не бива, азъ си имамъ скѫтано и за попъ, и за даскалъ. Салтъ дѣто ще ме заровите близо до олтаря, това ми стига.

— До довечера кехаята ще дойди, ще отрѣби и измажи бордея, и утрѣ, дай Боже здрави, хайрлия день е—първъ день подиръ Димитровъ-день, да захванѫтъ дѣцата да се прибиратъ. Тука сме полвината село, не трѣбва кехая да вика, не трѣба много, много да дигаме врѣва, всѣкий ще каже на комшиитѣ си, утрѣ които иматъ чедо за даскала, да го пратѭтъ, каза селския чорбаджи дѣдо Добри.

— Ще направимъ и водосвятъ, каза попъ Марку, защо така му е реда.

Азъ станѫхъ да разгледамъ бѫдѫщето си училище. То бѣше бордей, както всичкитѣ бордеи, мѣсто на длъжъ 10—12 раскрача, на ширъ 5—6, до половинъ вкопано въ земята. Отъ половината на горѣ единъ плетъ змазанъ отвънъ и вѫтрѣ съ черна пръсть, отгорѣ покрива безъ таванъ (потонъ) вънъ покритъ съ пръстъ и тръстъ, долу земята уравнена, по край доваря зимна трѣва, на двѣтѣ страни по една дупка, наречена прозорци, въ дъното на бордея огнище, надъ огнището такъвъ голѣмъ коминъ, изграденъ отъ прѫте и измазанъ, щото единъ мъртвецъ съ носилото можеше да се измъкне изъ него. Пò-вечето свѣтлина въ бордея идѣше изъ коминьтъ. Вратата на бордея бѣше сѫщо направена и изградено отъ прѫти, измазана съ говежници.

На другия день бордея биде, очистенъ, двата прозорци закнижени, на вратата се развѣваше една дрипава черга, която покриваше растрозитѣ между прѫтито. На огнището горѣше половинъ кола дърва, малко далечь отъ огнището двѣ рогозски приготвени за новитѣ даскалчета; въ горния кѫтъ до огнището една рунтяста козя кожа — сѣдалището на учи-

теля, на нея се отоморихъ азъ и се припѣкохъ срѣщо огъня. Вратата заскърцахѫ, даскалчета прпидвахѫ кое съ баща си, кое съ майка си, всѣко преплѣщило торбичка съ хлѣбъ и друго за ѣдение презъ деня. Азъ ги посрѣщахъ и ги посаждахъ редомъ на търкало край огнището. Въ първий день надодохѫ 15 дѣца по̀-вечето сополиви и безъ гащички. Трѣбаше още въ начало да ги позалъжѫ съ нѣщо по бѫдѫщето имъ занятия, но съ що? Букварче, — гдѣ такова букварче? Първитѣ тогивашни буквари идѣхѫ изъ Руссия съ червени букви, съ „*кръсте Боже помагай*“ въ начало. (Съ това название наричахѫ печатаний кръстъ въ началото на азбуквата) и кѫдѣ края: „*Буди благочестивъ уповай на Бога*“ и пр., но и тѣ бѣхѫ рѣдкость, трѣбваше нарочно да се иди въ Варна или въ Шумень и да се потърсѭтъ. А въ начало още да помѣнешь на родителитѣ за парѝ, и то бѣше мѫчно. Но имахме си ние тогивашнитѣ стари учители свое учителско първоначално пособие, и безъ парѝ, и трайно. — За утрѣ, дѣца, чувате ли: кажете на бащитѣ си да намѣрѭтъ по една суха говежда плѣшка, да ѭ остържѫтъ хубаво, да стане бѣла като млѣко, и да ми ѭ донесете да ви напишѫ на нея „*азъ—буки*“.

Това пособие, ако и за сегашнитѣ временя да е чудно и смѣшно, но за тогивашнитѣ времена бѣше и сгодно, и износно. Напишешь за ученика на равната истрита страна на плѣшката азбуквата, той улавя плѣшката отъ долнята страна, която е прилична на дръжка, и учи. Замацатъ ли се буквитѣ отъ честото показвание съ пръста (*показовалки* излѣзохѫ по̀сѣтнѣ), омиешь или остържишь плѣшката, и пакъ пиши по нея. А турското мастило тогива не бѣше скѫпо; пера отъ патки и орли вредъ се намирахѫ.

Единъ тогивашенъ даскалъ друго има-нѣма, той безъ друго трѣбваше да има единъ дивитъ съ мастило и въ него нѣколко подострени пачи или орелчи пера за писвание. Дивитьтъ, който бѣше отъ пиринчъ, всѣкога трѣбваше да бѫде пѫхнатъ на опаса, отъ гдѣто да се вижда.

Равненци, които си живѣяхѫ много добрѣ братски, роднински, комшийски съ черковненци, показахѫ се много по̀ревностни къмъ учението. Слѣдъ като се научили че вече даскалътъ захванѫлъ да учи, нахлухѫ въ бордея 10 ученика, хемъ доста възрастнички отъ 10 до 12 год.

Любопитно бѣше да гледа нѣкой тия дѣца — равненчета, които се превървѣхѫ утрѣнна, вечерь наредени на върволица да идѫтъ отъ селото си и да си отиватъ: дъждъ, калъ, снѣгъ, виелица борѣхѫ горкитѣ и дохождахѫ въ бордея укаляни, изморени, царвулитѣ имъ се изхлузили, или испокривили на краката, самитѣ — виръ вода. Усилности по вънъ, утѣснения въ бордея, мѫки на учителя, но всичко всѣкий понасяше безропотно, защото и по̀-добро не бѣхме виждали. Благодарение на зимнитѣ праздници: освѣнъ многото черков-

ни *празници*, *предпразденства*, *попразденства*, по тогавашнитѣ суевѣрия на проститѣ селяни, трѣбваше да се празнуватъ и *вълчи*, *миши*, *песи* празници, а тѣ сѫ по нѣколко дни наредъ. Щомъ се запролѣти, свѣтнѫ на всички ни, като охлюва слѣдъ дъждъ, изпълзахме отъ тъмния влаженъ бордей че хайде въ черковния дворъ, подъ черковната стрѣха, която бѣше доволно просторна. Приятно, весело бѣ и на мене, и на ученицитѣ. Черковния дворъ широкъ, покритъ съ зелена морава, дѣцата по 2—3 на купчинка, тукъ тамѣ насѣдали, кротичко или си показватъ едно на друго, или си приказватъ прикасчици; а въ горѣщинитѣ, или по дъждовно време, подъ стрѣхата.

Заедно съ промѣняването на жилището, промѣнихме и пособията: плѣшкитѣ захвърлихме, набавихме си отъ гр. Шуменъ русски буквари и тенекии.

Слѣдъ писването на плѣшката, идѣше писване на тенекия. Имаше тогава и хартия, единъ видъ дебела, грапава, но това бѣше отъ една страна голѣма разноска за селянина, отъ друга страна така си вървѣше реда: ще се упражни ученика на тенекия и тогава ще захване да пише на книга. А за да пише на книга единъ ученикъ, трѣбваше да изучи поне часослова. Тенекията бѣше икономическо пособие. Тя бѣше както днешнитѣ обиковенни бѣли тенекии, четвъртита, една педа широка и двѣ—дълга. Пиши колко щешь по неѭ съ орелчито перо съ мастило, отрий ѭ, пакъ чиста, и пакъ пиши. Слѣдъ тенекиитѣ дойдохѫ плакитѣ.

Числото на ученицитѣ отъ Черковна бѣше 20, а отъ Равна 15. Легка полегка захванѫхѫ да почитватъ, да помагатъ въ черква. Радостьта на родителитѣ бѣше неизсказана. Двѣ зими, и двѣ лѣта прекарахъ съ ученицитѣ, зимѣ въ бордея, лѣтѣ въ черковния дворъ, догдѣто се прекара единъ редъ да се направи училище.

Селото Черковна, както и по̀-вечето села отъ Правадийско, бѣхѫ църковно подведомственни на варненский владика; кога какъ се случаше да идѫтъ старичкитѣ ни селени за нѣкоя работа до владиката въ Варна, завеждахѫ и мене. Скоро се запознахъ азъ съ митрополитътъ. Да се случи за моята честь, този владика да бѫде българинъ-македончанинъ. Зовѣше се *Иосифъ*, родомъ бѣше отъ Сѣрезко. Баща му, който се навърташе около сина си въ митрополията, зовѣхѫ го дѣдо Хаджи, сѫщото му име нѣмахъ случай да научѫ. Дѣдо Хаджи бѣше старецъ, почти сто годишенъ, приказваше си българский; нито една дума знаяше да каже по гърцки. Негово високопреосвещенство Иосифъ, ако и да не знаеше българский чисто, но и той говорѣше по български — по македонското нарѣчие много добрѣ.

Той не си криеше народностьта, но и нѣмаше защо да ѭ крие. Гъркъ, българинъ тогава се не дѣляхѫ, а и въ Варна, нѣмаше що да се дѣли, защото по то време тамъ името бъл-

гаринъ не се и чуваше. При това, такова нѣщо, като народно желание за българинъ владика, умраза отъ българина къмъ гръкъ владика, както и гърцка злоба, такива работи не сѫществувахѫ, нито ги сънувахме. Но какво е нѣщо това българска жилка? то, каквото и да бѫде, гдѣто и да е, всѐ ще си тегли пакъ къмъ българското. Слѣдъ митрополита Иосифа, азъ се запознахъ отпослѣ и съ други владици — гърци, но, то, брате мой, личеше си отъ далечь, че тѣ все бѣхѫ чужди за насъ: и относката имъ, и приемътъ имъ, и приказскитѣ имъ, всичко надуто, лицемѣрно, всичко като на сила. На гърка владика, ако му е воля, приема те, ще ти говори, ако му е кефъ, ще ти каже да сѣднешь, и то ако си дошълъ съ пълни рѫцѣ, ако ли не, ще подсмърчашь съ часове до вратата, или ще стоишь правъ съ кръстосани рѫцѣ предь него и да му гледашь киселото лице. Едничкото тѣхно пастирско запитвание бѣше: събрахте ли владичината? донесохте ли ѭ? приказски все около брашнения кошъ. Не бѣше обаче тъй съ новия ми запознатъ дѣдо Иосифа. Той ще посрѣщне старцитѣ, ще стане отъ мѣстото си, съ весело, засмѣно лице ще ги запитва на дълго и широко: за животътъ имъ, за поминъкътъ имъ, за священика имъ, за черквата имъ и пр. Ахъ! нѣмахме тогава никакво понятие отъ това, що го казватъ народно чувство, любовь къмъ свое, жажда къмъ българско-църковно, или друго, ако бѣхме имали искрица, поне отъ такова родолюбиво чувство, ний бихме цалували и нозетѣ на тоя българинъ владика! но за насъ тогава бѣше безразлично — гръкъ ли билъ, българинъ ли билъ тамъ владика да е, че какъвто ще да бѫдѣше. Кога какъ идѣхъ при Н. Високопреосвященство Иосифа, или кога какъ дойдѣше той по селата ни за да ги посѣти и си събере владичината, азъ сѐ му позагатнувахъ да наклони черковненци за да си направѭтъ до църквата и едно училище. За това азъ бързахъ, препирахъ, искахъ да стане пò-скоро. Но дѣдо Иосифъ бѣше уменъ человѣкъ. „За всѣко ново нѣщо за селенина, ако и да е за негово добро, трѣбова и далечъ да се пипа, трѣбова да го направишь самъ да се договеди за нуждитѣ, а това става като му се често говори и напомня, иначе съ бързание, съ пресилвание, излиза намѣсто добро — зло. Селенитѣ сѫ хòра глупави, неучени, ако искашь да имъ бѫдешь полезенъ, трѣбова да вървишь по водата имъ, т. е. по волята имъ, догдѣто ги убѣдишь". Така ми говорѣше моя добъръ старецъ. — „Не мой бърза, Райчо! (така ме звѣше дѣдо Иосифъ, когато ми приказваше) они ке направятъ всичко, полека — лека; они су прости, ала су добри, послушни, я ги любимъ защо сѫ бугари. Погледни тукашни гърци-гагаузи, отъ нищо не разбиратъ, па су голѣмѣѭтъ и не слушатъ; я остарѣхъ съ нихъ, ала що ке чинимъ?"

Но какъ да е, негово високопреосвященство прави що прави, наклони първитѣ почетни старци отъ селото, а именно

дѣда Боя, и дѣда Вълча дюлгерина (селский чорбаджия) да настоѭтъ, щото да се направи училище. Селенитѣ се съгласихѫ и вече смѣтахѫ да направѭтъ, но не училище, а една каква годѣ келийка. По порѫчванието обаче на дѣда владика, трѣбваше зданието да прилича на училище, и за всичко това, бѣше имъ казано, да се допитватъ у мене, тъй като азъ съмъ виждалъ училища. Но азъ, правото да си кажѫ, не бѣхъ виждалъ никакво училище, освѣнъ килии. Въ годината 1847 бѣше се доправило Шумненското първо взаимно училище, азъ наклонихъ селенитѣ да идимъ съ двама трима старци, да прегледаме това ново училище, и като ще правимъ, да го направимъ и ний, макаръ и много по̀-малко, споредъ селото си, но да бѫде на сѫщата прилика.

Отидохме въ гр, Шуменъ, пригледахме новото взаимно училище и се завърнѫхме. Училището трѣбваше да се построи въ церковния дворъ. Размѣрихме го и то излазяше по̀-голѣмо отъ цървата (а цървата не бѣше по̀-голѣма отъ една селска кѫща), мѫка голѣма бѣше да се предуматъ тия прости хора, да въздигнѫтъ здание по̀-голѣмо и отъ цървата: тамъ една келийка 10 раскрача на длъжъ и 10 на ширъ, колкото да се смѣстѭтъ 20-30 дѣча, по̀-голѣмо не ни трѣбва, ще пъхнете селото въ борчъ, говорѣхѫ по̀-вечето отъ селенитѣ. Напразно имъ говорихъ азъ, както и двамата старци, че такова нѣщо се прави еднъждъ, всѣкога не се прави, ето и цървата на времето направихме малка, но половината християни, кога, черкуваме се навънъ стоимъ. — Не би, догдѣто дѣдо владика не имъ обѣща, че ще имъ даде *пантахуса* (позволително писмо) да събиратъ по харманъ помощь въ жито и отъ околнитѣ села, и че той ще настои за това, само училището да стане, както му е приликата, и голѣмичко, и височко; едва селенитѣ се придумахѫ и зданието се почнѫ.

Богъ да прости тоя старець, голѣма помощь и подпорка ми бѣше.

(Слѣдва)

ЦАРЬТЪ, ЦАРИЦАТА И ЖЕНАТА НА ЛОЗАРЬТЪ.

(ПРИКАЗСКА).

Едно време имаше единъ царь и една царица. Царьтъ бѣше много уменъ, и царицата бѣше много умна, само че бѣше много гордѣлива и раскошна. Тя найвече се стараеше да се облича богато — въ свила и кадифе и да поддържа модитѣ. Щомъ нѣщо ново видѣше или чуеше, тя трѣбваше непремѣнно да го направи и да го въведе въ царството си. Царьтъ бѣше противъ това, ама все отстѫпваше на царицата, като оправдаваше самъ себе съ туй, че тя е царица и че тя трѣбва да живѣе тъкмо като царица.

Народътъ на това царство бѣше простъ. Женитѣ бѣхѫ още пò прости, щото се стараяхѫ въ всичко да подражаватъ на царицата. Тѣ ни най-малко не правяхѫ разлика между себе си и нея̱ и щомъ видѣхѫ, че царицата направила нѣщо ново, и тѣ вчасъ побързвахѫ да го направя̱тъ и да ѝ подражаватъ. Слѣдствията отъ това, разбира се, не бѣхѫ добри: постоянно се случвахѫ семейни раздори, кѫщи се опропастявахѫ, пиянството се умножаваше, развратътъ растѣше и пр. и пр.

Въ това време живѣеше единъ простъ човѣкъ. Тоя човѣкъ бѣше лозарь; живѣеше отъ труда на рѫцѣтѣ си и отъ едничкото си лозенце, което бѣше му останѫло отъ дѣда му и прадѣда му. Жената на тоя човѣкъ не искаше да бѫде пò-долѣ отъ своитѣ посестрими. Тя, безъ да влѣзе въ положението на своя мѫжъ, искаше въ живота и облѣклото да се сравнява съ богатитѣ, даже и съ царицата. Поради това животътъ имъ бѣше не добъръ и отиваше къмъ пропасть.

Еднъжъ готвѣше се да се даде единъ много бо-

гатъ и раскошенъ балъ. Приготовленията за тоя балъ ставахѫ отъ дълго време. Тамъ щѣхѫ да присѫтствуватъ и царьтъ съ царицата. Всички се приготовляваххѫ да отидѫтъ тая вечерь. Особенно женитѣ се надпреварвахѫ да си направѭтъ пò-хубави и пò-скѫпи рокли. Нѣколко мѣсеца исключително само за това се говорѣше. Приготовления ставахѫ навсѣкѫдѣ. Разбира се, това нѣщо обхванѫ всички—и богати и сиромаси, и мѫжи и жени. Жената на лозаря не можеше де не бѫде обхваната отъ общата болѣсть. И тя пожела да присѫтствува на бала. Вечерь не се минаваше да не му припомнюва на мѫжа си и да не плаче за да си направи бална рокля.

— И азъ искамъ да идѫ, казваше, и азъ ще си направѭ една хубава рокля! . . .

— Абе, жено, ѝ казваше той,—ами ний можемъ ли да се сравняваме съ богатитѣ хòра, можемъ ли да вземаме участие въ такива увеселения? Сбери си умътъ въ главата и мълчи, защото това не е лъжица за нашитѣ уста . . .

— Не! искамъ, искамъ да отидемъ, ще ми направишь една рокля, не може иначе да бѫде . . .

— Ами съ какво да ѭ направимъ, бе жено? съгласна ли си ти да си продадемъ лозето?

— Продай го, най-сетнѣ, продай го! лозе пакъ се купува, а пъкъ балъ еднъжъ бива!

О, колко глупава бѣше! . . .

Мѫжътъ, видѣ—не видѣ, се съгласи. Той продаде лозето си и ѝ ги даде парйтѣ да си ошие рокля. Тя зарадвана и ухилена до ушитѣ си, зима парйтѣ съ всѣко благодарение и си оши такава рокля, каквато имаше царицата само. Сега не оставаше друго, освѣнъ да дойде деньтъ на бала.

Най-сетнѣ дойде многожеланния день. Нетърпѣнието нѣмаше край. Вечерьта още пò-вече се очакваше. Тоя день за женитѣ бѣше цѣла година. Тѣ го проклинѫхѫ, че така бавно върви. Но . . . най-послѣ мръкнѫ се. Залата, кѫдѣто щѣше да стане балътъ, бѣше великолѣпно украсена. Полилеитѣ свѣтѣхѫ като слънца. Канапетата наоколо бѣхѫ само отъ злато и коприна.

Полътъ бѣше до толкова изгладенъ, щото можеше да се оглѣдва човѣкъ въ него. Разбира се, че не можеше иначе да бѫде, защото щѣхѫ да дойдѫтъ не само голѣмцитѣ и най-богатитѣ, ами още царьтъ съ царицата.

Ето вече музикитѣ почнѫхѫ да свирѭтъ. Хòра дохождахѫ отъ всѣкѫдѣ. Дохождахѫ и богати, дохождахѫ и не богати; дохождахѫ и чиновници, дохаждахѫ и занаятчии. Съ една рѣчь имаше тамъ представители отъ всичкитѣ съсловия. Едни седѣхѫ, други се расхождахѫ. Женитѣ си оглеждахѫ роклитѣ и взаимно си завиждахѫ. Най-сетнѣ дойде и жената на лозаря, а и лозарьтъ съ неѭ. Тя съ своята великолѣпна рокля заслѣпи хòрата. Еле женитѣ, поразени останѫхѫ! Всичкитѣ бѣхѫ смаяни. Мѫжътъ ѝ слѣдъ неѭ не приличаше на неинъ мѫжъ, а на неинъ слуга. Тя такъвъ фурроръ произведе, какъвто ни царицата не бѣше произвела. Погледитѣ на всички бѣхѫ обърнѫти къмъ неѭ. Даже нѣкои мислѣхѫ, че тя е самата царица. А пъкъ самата тя бѣше на върхътъ на самолюбието. Гордо стѫпваше и съзнаваше, че всички неѭ гледатъ и за неѭ си пошушватъ. Това още пò-вече гадиличкаше нейното самолюбие. Пуста женска слабость! . .

Когато дойде най-сетнѣ царьтъ, не можеше да не забѣлѣжи тая раскошь. Особенно вниманието му привлече жената на лозарьтъ. Той пожела да узнае чия е тя и коя е. Нему му се струваше, че тя е жена на нѣкой знатенъ голѣмецъ; а когато узна, че тя е жена на единъ простъ лозарь, разочарованието му нѣмаше край. Той се замисли и заповѣда да повикатъ при него лозарьтъ

Лозарьтъ дойде.

— Твоя ли е оная жена, попита го царьтъ.

— Моя е, честитий царю.

— Ами ти имашь ли сила и такатъ да обличашь тъй богато и можешь ли ти да се тъкмишь съ богатитѣ?

— Нѣмамъ сила, честитий царю, и не могѫ да се тъкмѭ съ тѣхъ, ама какво ще правѭ, когато такъвъ примѣръ даватъ. Азъ бѣхъ, наистина, противъ,

но жена ми щѣше да ми изгризе ушитѣ докатъ се съгласіѫ да си ошие такава рокля. Азъ бѣхъ принуденъ лозенцето, отъ дѣда и прадѣда ми, да си продамъ, само и само тя да си ошие скѫпа рокля, както си правили и другитѣ.

Царьтъ нищо но каза не тия думи. Той се дѫлбоко замисли и, когато се върнѫ дома, повика царицата при себе и ѝ рѣче:

— Царице! страшенъ грѣхъ лежи на душитѣ ни! Когато ще умремъ, бѫди увѣрена, никога нѣма да се стопимъ . . .

— Защо, честитий царйо? попита зачудено царицата.

— Защо ли, защото питашь ти? Ето защо: ний раскошътъ (салтаната) го имаме много голѣмъ. Каквато мода и да излѣзе, се стараемъ часъ пò-скоро да ѭ присъдимъ и въ нашето царство; даже сами измислювами моди само и само пò-голѣмъ раскошь да има. Народътъ пъкъ ни е още много простъ, а женитѣ—още пò-прости. Подражаватъ като маймуни, безъ да му мислѭтъ харно ли е или лошо. Сé, що да видѭтъ, искатъ да направѭтъ. А отъ това пъкъ народътъ се оголва, става сиромахъ, а слѣдъ сиромашията идѫтъ много мисли и дертове; слѣдъ дерговетѣ — пиянство, слѣдъ пиянството—развратъ и пр.

Царицата бѣше много умна. Тя се освѣсти и го попита:

— Ами какво да направимъ, честитий царйо?

— Какво да направимъ, казвашь? Ето какво. Бидейки тий тебе те гледатъ и искатъ да ти подражаватъ, то ти трѣбва да имъ дадешь примѣръ за скромность. Тогава тѣ ще се засрамѭтъ, ще отвикнѫтъ отъ салтаната и ще се предадѫтъ на трудъ и работа.

Царицата го почу.

Слѣдъ нѣколко време пакъ се устрои такъвъ балъ нарочно отъ царя. Тогава, когато се сбрахѫ всички, царицата се яви много скромно и евтино облѣчена. Това много хубаво ѝ прилегаше, и бѣше тамамъ като царица. Разбира се, чебѣ вяхъ ше и жената на лозаря. Като се видѣ тя олея внѣэкукла на-

труфена предъ царицата, до толкова се засрами, щото изведнъжъ се махнѫ отъ залата.

Отъ тогава не само ней, ами и на всичкитѣ жени не имъ се искаше да раскошествуватъ. Вѣкоя се стараеше какъ пò-скромно и пò-евтино да се облича, разбира се, и това имъ пò-приличаше отколкото пò-преди.

Е. Спространовъ.

ТРАПЕЗАТА НИ Е ОСКѪДНА.

(ИЗЪ ЖИВОТА НА НАРОДНИТѢ УЧИТЕЛИ)

Отъ З. К—въ.

По шоссето, което водѣше къмъ желѣзничната станция на провинциялния градъ, се расхождахѫ двама младежи.

— Да, въ легиона! въ легиона! Ето гдѣ е спасението, приятелю. Послушай ме! презъ моитѣ уста говори не вече безгрижната младость, както ти може да мислишь, а дългото наблюдение, добитата ми опитность. Колко сѫ тѣзи, които на нашата трапеза минаватъ, колко-годѣ щастливъ животъ? Я ми изброй единъ, двама, трима! Ний платихме вече данъка си — доволно идеялизирахме. Всичко се мѣнява въ тоя свѣтъ, та и ний трѣбва вече да станемъ пò-практични хòра. Прочее, въ легиона!

Така говорѣше единътъ отъ младежитѣ — Кралевъ, на своя другарь.

Двамата тия младежи бѣхѫ учители въ градското училище.

Кралевъ, който бѣше учителствувалъ цѣли осемь хубави години, който бѣше изнурилъ най-скѫпитѣ си сили въ това поприще на живота, сега, понеже бѣше се окончателно разубѣдилъ, че може да заживѣе единъ пò-хубавичъкъ животъ съ оскѫдната си заплата, която въ растояние на тия седемь — осемь години бѣше се мръднѫла рачешки напредь, рѣшаваше да се прости съ това занятие, за да намѣри своята Калифорния.

А гдѣ ще да ѭ той намѣри или, поне, гдѣ мислѣше да ѭ намѣри?

Въ легиона! Тамъ бѣше неговото спасение, неговата Калифорния.

— И тъй, думаше Кралевия другарь, Арсеневъ,— рѣшенъ си, а, Кралевъ!

— О, да, не само рѣшенъ, но азъ и тебе съвѣтвамъ да направишь сѫщото. Ний ще отидемъ въ легиона. Знаешь ли, тамъ трапезата не е оскѫдна, като нашата; тамъ ги нѣма праховетѣ, димоветѣ, които съсипватъ бѣлия дробъ; тамъ нѣма нужда отъ никакво напрягание, отъ никакви идеяли; тамъ нѣма нужда отъ . . . отъ много нѣща нѣма нужда. Речѝ само на всичкото си духовно сѫщество да спи и то ще легне, мрътвешки ще заспи, и за тебе тогась ще настѫпи животъ, както го днесь хòрата разбиратъ. Та ний не сме само, които ще ратуваме за право, добро, хубаво, истинно, възвишенно. Разбирашь ли, Арсеневъ, въ легиона! А въ тоя легионъ има сто, двѣстѣ, триста . . . хиляди храненици, и тия легионери, и тия храненици сѫ все полезни за България чиновници — малки и голѣми. Не слушай, че нѣкой имъ отправятъ по нѣкога такива горчиви думи. Азъ ти рекохъ: ний си платихме данъка — доволно идеялизирахме. Помнѝ ми думата: не е далечъ деня, въ който въ България ще търсѭтъ идеялисти съ свѣщь, и съмнѣвамъ се да ли ще ги намѣрѭтъ такава е логиката на събитията. Право ми думаше единъ мой приятель че на обстоятелството и боговетѣ се подчиняватъ. И вѣрвай ме: тоя приятель, рѫководимъ отъ това правило, блаженствува: и джебътъ сега му е пъленъ, и съ лихвица парѝ дава, и кѫщицата му е винѫги оживена, и трапезата му не е никога оскѫдна. О, Арсеневъ, Арсеневъ, да би могълъ ти да се повзрешь и да видишь, какви дни ни предстоѭтъ, когато тая бурна и пѫргава младость почне да губи своитѣ сили, когата годинкитѣ се натрупатъ множко върху гърбоветѣ ни. . . когато. . . когато. . . А пъкъ азъ, ей тъй, много ясно, много ясно видѭ това; като че въ него и живѣѭ.

И Арсеневъ, като виждаше дѫлбоката истина, която се съдържаше въ думитѣ на неговия другарь, наведе главата си, замисли се; послѣ той ѭ повдигнѫ,

хвърли погледъ върху полето, което бѣ се раззеленило; върху нивитѣ, които се полюлѣвахѫ отъ двѣтѣ страни на шоссето; върху небето, което се синѣеше тихо и спокойно надъ главитѣ имъ. Послѣ това, очитѣ му се спрѣхѫ върху високитѣ здания на града. Срѣдъ тѣхъ се издигаше и училището, гдѣто и Арсеневъ не малко време вече бѣше преживѣлъ въ нужди и измѫчвания, въ радости и въсторги, както всичкитѣ свои другари.

— Но това не е бездушната канцелария, Кралевъ, съ която нищо те не свързва. И какъ ще се раздѣлишь ти съ него? О, да, не тò ли олицетворява добрия гений на народа? Любовь, наука, вѣрванье, отечество, человѣчество, всичкитѣ най-скѫпи трептения на сърдцето, не сѫ ли чрезъ него свързани съ насъ? О, Кралевъ, азъ не бихъ могълъ да го сторѭ това, азъ не могѫ развърза тия вѫзли. А между това, азъ видѭ, че има нѣщо много истинно въ думитѣ ти.

— Слушай, Арсеневъ, ти си философъ; ако е така и ако на тоя свѣтъ се само философствува, ти си правъ. Но нѣка не бѫдемъ много себелюбиви. Нима не можемъ да бѫдемъ на друго поприще полезни? Нима не можемъ намѣри другадѣ радости и въсторзи? Какво отъ това ако тѣ сѫ пò малки, може би, пò-сухи, може би? Има два пѫтя любезний Арсеневъ, и ний трѣбва да си изберемъ единъ, та единъ: въсторгъ съ гладъ и въсторгъ безъ гладъ. Кой ще предпочетешь ти? Азъ, казахъ ти, отивамъ въ легиона, на държавната трапеза, както, макаръ съ тънка усмихва на устата, думаше поетътъ. Азъ задушавамъ отъ днесь всѣкий гласъ, който би се помѫчилъ да ме разубѣди; всѣко въспоминание, което би могло да ме расколебае; всѣка мисълъ, която би била въ сила да ме развърне отъ рѣшението ми. Има ли нужда да ти растварямъ страницитѣ на минѫлото? И азъ мечтахъ за много; и азъ мечтахъ за пò-друга и пò-полезна дѣятелность; но сега, когато нуждитѣ и лишенията ме претоварихѫ, азъ не съмъ за нищо способенъ. Знаешь, кога се претовари човѣкъ, не е добро, нали?

— Ехъ, Кралевъ, ще идешь ти и добро може да

случишь. Но слушай, Кралевъ, не ще ли ти бѫде противно на съвѣстьта, когато накрай мѣсеца ти поднесѫтъ щедра сумма, незаслужено взета изъ скромния джебъ... нà кого? — На тия които, божемъ, ний наричаме народъ! А нимà не можемъ да сме пò-скромни? А нима не можемъ се благодари съ пò-малкото? А нима не можемъ отстѫпи нищо въ полза на ближния си? Че това ли е цѣльта на нашия напредъкъ? Менѣ, Кралевъ, струва ми се, че ще ми рѫката изсъхне, когато ѭ протегнѫ, заедно съ рѫцѣтѣ на тоя легионъ чиновници и офицери, които искатъ все пò-вече . . . И знаешь ли отъ кого искатъ, Кралевъ?.. Можешъ ли отговори на тоя страшенъ въпросъ: отъ кого искатъ тѣ? . . . Но тѣ искатъ да живѣѭтъ пò-хубаво. Прекрасно. Но кой не иска, Кралевъ? Кой не иска да живѣе, както Господь далъ? Ехъ, Кралевъ, да бихме всички ограничили ламтѣнията си, да бихме всички станѫли пò-добросърдечни , пò-разумни . . . Въ легиона! Ахъ, легионе чародѣйо, ахъ, легионе ненаситнико! Къмъ тоя нещасенъ легионъ тича старо и младо, здраво и болно, сито и гладно. Испаднѫлъ търговецъ, заборчлялъ занаятчия, дипломирани и недипломирани глави— мало и голѣмо се души въ него, въвира се, бòри се, сражава се, кланя се, ако трѣбва и . . . .

— Но ти, Арсеневъ, ти давашъ воля на злоезичието. Днесъ времето е такова. То е потокъ, който е понесѫлъ въ бързината си всичко, щото му се е испрѣчило на пѫтя. А буйния потокъ се укротява, мѫтната вода се избистря.

— А! буйния потокъ се укротява, мѫтната вода се избистря. Но кога ще бѫде това, Кралевъ? Кога сърдцето ни се затвори за всѣко добро ли? Когато то задебелѣе ли? Когато разумътъ ли заглъхне? Нима това е общата доброчестина? Знаешъ ли, Кралевъ, колко боси, гладни има въ България? И знаешъ ли, че тѣ имамъ право на еднакъвъ животъ съ насъ? И нѣма ли да бѫде стократно добро, ако сподѣлимъ съ тѣхъ и нашитѣ трапези, и нашето разбиране човѣшкия животъ? Едно време римскитѣ консули бивали землedѣлци и това не имъ бъркало да извършватъ добри и ве-

лики дѣла; днесъ, въ наша България, всѣкий гледа да се прослави не съ добро дѣло, не съ почетни работи, а съ по̀-високъ постъ, съ по̀-голѣма заплата. Днесь въ България не питатъ: какъвъ е Стоянъ, какво е сторилъ Стоянъ; а колко получава Стоянъ . . . Днесь всѣкий, който се мисли за малко уменъ, смѣта за свой дългъ да похлопа на канцелярскитѣ порти . . . Ралото, което разгрѫща недрата на земята; чукътъ, който чука; теслата, която дѣла — всичко е оставено за други рѫцѣ, които ний и непогледваме даже. И защо е всичко това? Защо е това служение на малотрайното? Чувашь ли, Кралевъ, ний се хлъзгаме по единъ страшенъ пѫть. А има щастливци или слѣпци, които викатъ: не, това не е истина! Лъжѫтъ, тѣ лъжѫтъ, Кралевъ. Охъ, време е, Кралевъ, да станемъ всички по̀скромни: по̀-скромни въ неразумнитѣ ламтения, по̀-скромни въ живота си, по̀-скромни въ расходитѣ си, по̀-скромни въ носйята си; време е да станемъ хуманни, разумни, справедливи.

— Добрѣ! добрѣ! Хубавички сѫ тѣзи желания. Па, чувашь ли, тоя въпросъ е за философитѣ. Азъ днесь нѣмамъ, а искамъ да имамъ. Ето, туй е то всичко. И ще отидѫ, защото тукъ не могѫ да имамъ. Ти искашь да останешь, да проповѣдвашь добро между хо̀рата—прекрасно, остани си. Само стѫпвай внимателно, Арсеневъ. Въ живота все ще има несправедливости, онеправдания, борби.

— Ехъ да, но кой ще се грижи за доброто? Кой ще създава благородството въ сърдцата и душитѣ врѣдь тая борба? Кой ще ѭ оползотворява? Кой ще създава хармонията посрѣдь разногласията, когато всички сгѫрнѫтъ рѫцѣтѣ си?

— Хармония и благородство! Да се работи за обществото. Тъй! А да ли не се лъжете, Арсеневъ? Да ли не отивате далеко въ желанията си?

— Далеко? Нима е далеко, Кралевъ, да испълнявашь длъжноститѣ си, като човѣкъ и гражданинъ? Да се постараешь да вселишь по̀-вечко любовь въ сърдцето на подобния си къмъ доброто, труда, правото, честното, да повдигнешь главата му къмъ святото, чис-

тото, къмъ Бога? Азъ не отивамъ далеко, Кралевъ. Азъ не мислѭ съ единъ замахъ да преобразувамъ свѣта. О, не; азъ искамъ да турѭ зрънце въ общото дѣло на напредъка ни, человѣщината.

— Мечтания, рече Кралевъ.

Въ това време покрай тѣхъ преминѫ купчина жени, млади. Лицето на Кралева се поизмѣни, думата се спрѣ на устнитѣ му. Вѣроятно, тѣ го смутихѫ и Арсеневъ, забѣлѣжи това.

Дружинката се спустнѫ къмъ нивитѣ, шумна и весела, разбуди полскитѣ чучулиги и отлетѣ бързо надалече.

— Е, Кралевъ?

— Ето ти единъ случай, който оправдава моитѣ думи. А не така бѣше напреди. Сега тя, виждашь. е излѣзла пò-практична отъ мене и е рѣшила да ме минава и заминава. А нейнитѣ чувства къмъ мене бѣхѫ пò-топли, пò сърдечни, и моята любовь къмъ неѭ не бѣше малко. И азъ, като се смѣтахъ честенъ и трудолюбивъ, мислѣхъ си, че качествата ми се цѣнѭтъ отъ хòрата и вѣрвахъ, че ще си свиѭ гнѣздо съ една добра и разумна другарка и ще преминѫ и пò-добрѣ, и пò-полезно живота си. А сега? А да ѭ укорявамъ ли? Но ти ще речешь: слабо създание, тя не е била достойна да носи твоя кръстъ! Бездушна и безчувственна кукла! Толкова пò хубаво за тебе!—тъй се говори съ въсторженния езикъ на любовьта, тъй говори и честното размишление. А пъкъ тя е права, Арсеневъ, съвършенно права. Тя има право на животъ, не раскошенъ, но умѣренъ. Слѣдователно, тя не е правила лоша смѣтка. А смѣтката не трѣбва да се презира: въ живота има много нужди, които страшно измѫчватъ, които страшно съсипватъ и тѣлото, и душата. И тъй, тя е намѣрила за добрѣ да ме отхвърли на страна. И, може би, добрѣ е сторила. Повѣрвай ми това. Днесь всички сѫ обхванѫти отъ заразата на меркантилния духъ.

— А, между туй, все пакъ сѫждението ти е невѣрно, Кралевъ. Азъ те съжелѣвамъ. Ти си духомъ отпаднѫлъ. И знаешь ли, че има нѣщо скѫпо и въз-

вишено въ съзнанието, че стоишь твърдъ и непоколебимъ посрѣдь всеобщото искушение? Знаешъ ли, че нравствената сила е едно могѫщо срѣдство за животъ? О, да, милъ е тоя стоицизмъ, това нравствено могѫщество. Що прави растителния животъ, който си почнѫлъ да боготворишь? Но ти не можешь вече разбра смисълъта и силата на това... Рѣшилъ си да вървишъ... Върви... и сѫди за човѣцитѣ по твоята легкоумна Лалка. И Лалка се е заразила отъ меркантилния духъ! ха! ха! Пò-добрѣ речи, че твоята Лалка е глупавичка и безумничка, като много други момичета. А кѫдѣ е любовьта? А какво е любовьта? А колко струва любовьта? Ехъ, евтина продажба! Еврейский пазарь — човѣшки сърдца.

Очитѣ на Арсенева загорѣхѫ, рѫцѣтѣ му се конвулсивно задигахѫ. Той пламнѫ.

— И тъй, за васъ, Кралевъ, нѣма пò-висша длъжность въ жввота: за васъ нѣма пò-горня цѣль, нѣма пò-висше стрѣмление. И вий все сте жалки съ безсилието си. Ти нѣма да учишь и въспитавашь; ти нѣма да обичашь или, пò-добрѣ, може да обикнешь друга нѣкоя, пò-вече или пò-малко глупавичка Лалка; и ти ще станешь зѫбченце на голѣмото колело; и ти ще живѣешь. И когато остарѣешь, побѣлѣешь, едва ли ще имашь нѣкой добъръ споменъ отъ младината си. И никога между младитѣ, които ще олицетворяватъ бѫдѫщето, науката, прогресса, ти нѣма да срѣщнешь нѣкого, за когото да речешь: ето, тукъ съмъ посѣлъ едно хубаво зрънце и азъ. Охъ, да, тежъкъ е нашия кръстъ, но защо да се боимъ отъ него, когато имаме сила да го понесемъ?

— Пламъкъ, пламъкъ и пламъкъ! Но тебѣ, Арсеневъ, тебѣ ти главата гори. А какво ще казватъ хòрата за Арсенева, когато отъ нужди и неволя заприлича на египетска мумия? Кой ще иска да знае за неговитѣ хубави и благородни желания?

— Каквото и да стане. Азъ ще испълнѭ, за себе си, длъжностьта си и въ туй ще търсѭ своята награда. Философията, както ти, Кралевъ, наричашь нѣкои погледи върху живота, по нѣкога оставя гладенъ че-

ловѣка; но нѣкога, обаче, тя го щедро възнаграждава. Ний нѣма да мислимъ за бѫдѫщето и, каквото и да бѫде то, смѣло ще го гледаме въ очитѣ. Ако то е хубаво—добрѣ; ако не—пакъ добрѣ. Живота трѣбва да бѫде само верига отъ добри дѣла и азъ мислѭ, че тукъ могѫ да ги вършѫ. Азъ ще си останѫ въ него; азъ ще запазѭ свободата си, азъ нѣма да се стрѣскамъ. И ще могѫ да казвамъ, въ очитѣ, на черното черно, на бѣлото бѣло, което ти, Кралевъ, нѣма вече да направишь. Ехъ! Върви! И... сѣкамъ, въ столицата. Тамъ те влече твоето желание, тамъ ще намѣришь рѫцѣ, които ще те подкрѣпѭтъ. Иди! Раскошъ, удоволствия, развратъ — всичко ще видишь и срѣщнешь тамъ. Наредъ съ високото и благородното ще срѣщнешь низкото и отвратителното. Ти ще видишь страшното наше положение по̀-отблизо; ще се срѣщнешь лице съ лице съ язвитѣ, които отъ корень ни разѣждатъ. Ще срѣщнешь, ще заживѣешь въ гордия сонмъ на легионеритѣ...

II

Седмица подиръ това, Арсеневъ испращаше Кралева за София. А той го обичаше, за това му се струваше, че Кралевъ отива въ ада. Кралевъ се прости съ него, прегѫрнѫхѫ се, цѣлунѫхѫ се братски; слѣдъ това се покачи въ трена. Звънецътъ удари, тренътъ потегли; понесе и Кралева. Едно *махание* на шапкитѣ само се продължи между двамата приятели. Слѣдъ малко и това престанѫ. Арсеневъ се върнѫ у дома си. Той се сложи на леглото си, унесенъ, замисленъ. Добрѣ ли стори тоя Кралевъ, злѣ ли — това си той мислѣше.

III

Мѣсецъ подиръ заминуването на Кралева, Арсеневъ се вѣнчаваше съ Неда — добродушно и мило момиче. Той, Арсеневъ, ѝ се радваше, и Неда го обичаше отъ все сърдце. Въ тѣхното гнѣздо, що си свихѫ, се въцари миръ, любовь, спокойствие, приятно и

идиллическо. Вечерь, когато времето биваше добро, тий, дружески хванѫти рѫка за рѫка, се расхождахѫ, кръстосвахѫ полянитѣ, дѣлѣхѫ радостьта си къмъ свѣта, къмъ небето. Послѣ това, тѣ се връщахѫ, и Недка, като добра стопанка и разумна жена, облегчаваше Арсенева въ неговитѣ занятия; тя тургаше чиста, бѣла покривка на масичката, освѣтляваше съ приятна свѣтлина стаичката и, всичко туй, сѣкашь, оживѣваше малката и скромна стаица на учителя, придаваше ѝ нѣкаква живость и миловидность. Арсеневъ, работенъ и трудолюбивъ отъ дѣтството, усили своитѣ занятия. Често го застигаше полунощь, да виси надъ книгата.

Въ училището Арсеневъ си работѣше все тъй старателно, енергично.

Неговитѣ сили, обаче, бѣхѫ малко. Тѣ скоро се истощихѫ и естественната блѣдность на Арсенева станѫ голѣма, болѣзненна. Неда виждаше това безъ да подозира, че въ гѫрдитѣ на Арсенева си е свила отдавна гнѣздо оная страшна болѣсть. — Скоро Арсеневъ заболѣдува. Треска, нощни испотявания, суха кашлица, която цѣпѣше гърдитѣ му — всичко свидѣтелствуваше, че охтиката е въ развитието си. А Неда го гледаше и въздишаше. Тя се сѣти вече. Страшно ѝ станѫ тогась, свиваше се крѣхкото, нѣжното и непорочното ѝ сърдце. Очитѣ ѝ потъвахѫ въ сълзи тогава, когато си помислѣше за разгръма, за катестрофата, която рано или късно, щѣше да ги сполети. Арсеневъ, уви! той по̀-рано позна болѣстьта си. Той размислюва дълго и се рѣши да умре безъ ропотъ, мълчаливо, съ тѫга, скрита въ дъното на душата му. Но Неда? О, колко злочеста била тя. Като позна неминуемата си раздѣла съ нея, той се рѣши да ѭ възнагради съ всичката любовь, която испълнѣше сѫществото му, до като се продължѫтъ днитѣ на живота му.

IV.

Презъ лѣтото, на праздника, Арсеневъ отиде на Бузлуджа. Не еднократно той бѣ ходилъ на тоя исторический кѫтъ, не еднократно бѣ дишалъ прѣсния, жи-

вотворния му въздухъ, не еднократно бѣ се въсхищавалъ отъ него.

Дружинка отъ нѣколко младежи, между които бѣше и Арсеневъ, на коньe пѫтуваше по върховетѣ къмъ Бузлуджа. Отъ околнитѣ села и градове, отъ южната столица, отъ градоветѣ, расположени по сѣвернитѣ поли на планината, идѣхѫ частни лица, депутации, мѫжье, жени, дѣца, ученици, за да присѫтствуватъ на панахидата, която на утрѣшния день щѣше да се извърши въ память на загинѫлитѣ мѫченици. Всички възлизахѫ съ въодушевление по планината. Вечерьта настѫпи чудна и хубава; мѣсечината огрѣ тоя великолѣпенъ край съ една вълшебна свѣтлина; миллионитѣ звѣзди затрѣптѣхѫ тихо и величественно отъ синето небе; долу, потънѫла въ тишина, почиваше благоуханната Розова-Долина; планинския вѣтрецъ си играеше съ листата на дървесата, шепнѣше изъ долинитѣ, и разнасяше навсѣкѫдѣ благовонието на хилядитѣ растения. Ни гласъ отъ птица, ни отъ звѣръ нарушаваше величественната тишина, която се носѣше надъ гробницата на мѫченицитѣ; чучурчето само тамъ, бистро и сладко, като нектаръ, бъбрѣше нѣщо съ своя милъ и сладъкъ гласецъ. Покрай голѣмитѣ накладени огньове тихо бесѣдвахѫ гоститѣ безъ да нарушаватъ горската тишина. Край единъ отъ тѣхъ, между своитѣ другари, седѣше и Арсеневъ. Той седѣше замислинъ.

Дружината пренощува тукъ, на отворенъ въздухъ, който бѣше благодать за хората, които не бѣхѫ като Арсенева; но тоя сѫщия въздухъ бѣше страшенъ за Арсеневата слаба, изнѣжена, болѣзненна натура. Цѣла нощь, слѣдъ като огъня позагаснѣ, той трепера отъ студъ; странитѣ му, и така блѣдни, бѣхѫ посинѣли; рѫцѣтѣ му и краката му—вкоченѣсали. Зората се съзори най-сетнѣ. Снопъ червена свѣтлина облѣ истокъ. Проточи се горѣ, въ вишината, гдѣто гаснѣхѫ съ едно прелѣстно трептение, послѣднитѣ звѣзди; послѣ тя се проточи по високитѣ върхове на планината, огрѣ отсрѣщния Катунъ, и Святий-Никола, и Бидека; долу само, въ сребърна мъглява риза почиваше още

Розовата-Долина, неосвятена отъ лѫчитѣ на слънцето. На Бузлуджа духнѫ утрѣшенъ прохладенъ планинский вѣтрецъ. Гоститѣ се растанѫхѫ, расхладихѫ се съ водата, която блика изъ близосѣдното изворче; свещенницитѣ и множеството подирь това се опѫти къмъ самитѣ гробища на юнацитѣ. Нѣколко кръста, проста дървена направа и нѣколко бѣли камъни между буренака—ето гробищата. Множеството се настани, знамената се развѣхѫ; свещенникътъ звучно зачете: упокой, Боже, раба твоего Димитрия . . . Послѣ това нѣкой застанѫ предъ множеството, той говори и задекламира извѣстнитѣ стихове на поета за смъртьта на героя. И въ тая сѫщата минута, Балкана, сѣкашь, разбра тоя гласъ: едно шепнение, под'ето изъ долинитѣ, искокнѫ по върховетѣ, расклати листата и трѣвитѣ . . . .

Гора зашуми, вѣтъръ повѣе,
Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень . . .

И множеството замлъкнѫ, притаи дихането си . . Арсеневъ стоеше самичъкъ къмъ едина край, расчувствуванъ, развълнуванъ.

V.

На Бузлуджа Арсеновъ доби една силна простуда, която много усложни болѣстьтѣ му. Кашлицата му се усили, слабостьта почена да покосява колѣнѣтѣ му. Настѫпи, между туй, нова учебна година. Лѣкаритѣ съвѣтвахѫ Арсенева да си почива, безъ да смѣтатъ, че за Арсенева трѣбваше . . . хлѣбъ! Той трѣбваше да работи и да се храни. И той тръгнѫ. Той знаеше, че е възможно да продължи живота си, ако не съвсѣмъ да оздравѣе. Но, като нѣмаше възможность, той намѣри за по̀-достойно да принесе участьта си търпѣливо, безъ да охне, предь когото и да било, безъ да покаже, макаръ и за минута, слабость и отпаднѫлость на духа. Той пакъ се потпретнѫ, работи презъ есеньта и зимата, дордѣто, презъ настѫпалата пролѣть, силитѣ му го съвършенно изоставихѫ. Той легнѫ безсиленъ. Тогава му дадохѫ и отпускъ, защото . . . трѣбваше да си почине преди да умре.

Неда ходѣше посърнѫла и приблѣднѣла. Тя видѣше какъ Арсеневъ угасва полегка-легка, сърдцето ѝ се кѫсаше, скърбьта ѭ гризѣше. Арсеневъ отъ своя страна, стоеше твърдъ на рѣшението си да умре, безъ да охне, безъ да покаже слабость.

Лѣкарьтъ дохажда не еднократно, поднася на Арсенева лѣкъ подиръ лѣкъ, съвѣтва го, куражи го.

— Има надѣжда, докторе, на ли? дума му Арсеневъ предь Неда.

— О, да, несъмнѣнно.

— Тъй, тъй: ако не е надѣждата, човѣкъ се пуква отъ къмъ гърба си, обажда се, съ горчива ирония, Арсеневъ.—Пъкъ сега, ето, иде лѣто, ще идемъ на топълъ въздухъ, па ще дойде здравие, сила, куражъ.

И лицето на Неда, при тия думи, неистинностьта на които тя хубаво предусѣщаше, се прояснява, за минута,

Минѫхѫ се день, два . . . недѣля, двѣ . . . Арсеневъ застанѫ на прага на гроба.

Единъ день той почувствува края си . . . и повика Неда.

И двамата, които бѣхѫ си дали дума да живѣѭтъ дружески: като минѫхѫ, макаръ и кратко време, въ едно честно и скромно щастие, сега застанѫхѫ лице съ лице предь вѣчната раздѣла: Арсеневъ да умре, тя — да остане въ единъ безрадостенъ животъ, лишена отъ любовь и подкрѣпа, играчка на нуждитѣ и лишенията. И гдѣ, на чии грѫди, на чие сърдце ще сложи тя измѫчената си глава?

Слънчевата свѣтлина пронизваше бѣлитѣ завѣски на прозорцитѣ и падаше върху мъртво-блѣдното лице на Арсенева. Неда стоеше на столчето предь, леглото на умираѭщия, сложила си бѣ главата върху едната му рѫка и ѭ мокрѣше съ сълзитѣ си. И Арсеневъ почувствува нѣкаква болка, дѫлбока, сърдечна . . . и расхълца се . . . той едвамъ повдигнѫ едната си суха рѫчица и, като послѣдне изражение на любовьта си къмъ тая злочеста другарка, тихо поглади нейнитѣ мѣгки, руси косици . . . И стори му се, че туй е тъй мило, тъй хубаво . . .

Той не можа нищо да ѝ рече, умори се, наведе глава та си и заспа на рѫцетѣ ѝ.

Надвечерь имеше силни халюцинации а, презъ нощьта той се прости съ тоя свѣтъ!

На другия день другаритѣ на Арсенева, ученици и нѣколко граждани придружавахѫ останкитѣ на покойника. Неда вървѣше безсилно подиръ него; тя не плачеше, защото нѣмаше сила. Въ гробътъ сложихѫ тѣлото, хвърлихѫ му вѣнци, цвѣтя, за да му бѫдѫтъ тѣ постилка и възглавка . . . И всички поронихѫ сълзи, когато Неда се прости съ останкитѣ на Арсенева.

VI

А Кралевъ? Той станѫ чиновникъ и си живѣе. Постигнѫ това, което желаеше: станѫ доста видничъкъ чиновникъ. Когато трѣбваше да се кланя, той се кланѣше; когато трѣбваше да върши друго, той го вършеше, сир., вършеше всичко, което вършехѫ легионеритѣ.

— Намѣрихъ пѫтя, по който трѣбвало да се върви, думаше си той . . .

ТРИ СРѢЩИ.

Разсказъ

Отъ *Поль Бурже*.

Превелъ ***В. Върбевъ.***

Развръзската на тоя малъкъ романъ се явява като резултатъ по̀ скоре омъ предчувствие, досѣтливость, отъ колкото отъ наблюдение. Може би, тя даже е създадена само отъ моята фантазия, наклонна къмъ тѫжни мечти. Азъ не ще го узнаѭ нигога това, па и не е ли все сѫщо? При всичко това, навремени, азъ си мислѭ за неѭ даже по̀-вече, отъ колкото за събитията на собствения ми животъ, особенно въ такова тѫжово, мрачно време, каквото е сега, когато есеньта царува наоколо насъ, и вѫтрѣ въ насъ, и на дѣйствителното небе, и на вѫтрѣшния небосводъ на мечтитѣ; божемъ въ всѣкиго у насъ има свое неба, на което, както на сѫщинското небе, има си своя синевина и свои облаци... Азъ си спомнямъ сега тъй ясно, като че то да бѣше станѫло вчера, първата отъ тритѣ срѣщи, които послужихѫ за основна канава на моето въображение... Азъ отивахъ въ Германия, за да присѫтствувамъ при испълнението оперитѣ на Рихарда Вагнера; имахъ достатъчно време, и се рѣшихъ да пѫтувамъ бавно, като се спирахъ начесто. Моето първо спиране бѣше въ Нанси. Искахъ да видѭ въ тоя градъ картината на Делакруа, която изображава смъртьта на Карла Смѣлий. Азъ скоро разгледахъ картината и цѣлия музей и се опѫтихъ презъ площадьта, заградена съ желѣзна позлатена рѣшетка, по край дворцитѣ, фонтанитѣ, статуитѣ, обвзети отъ щастливо мълчание, къмъ зелената градина, която бѣше на края ѝ; въ това послѣпладнено време градината ми се стори като оазисъ, въ който царуваше въсхитителна пладнина. Въ тоя

кѫтъ на паркътъ почти нѣмаше хòра да се расхождатъ, но ако даже да имаше тукъ една грамадна тълпа, която да занема всичкото пространство подъ високитѣ дървета и покрай зеленитѣ ливадки, азъ мислѭ, че и тогава бихъ сѫщо тъй обърнѫлъ внимание на оная двойка, за която си спомнямъ въ тая минута съ такъвъ парливъ интересъ, съ какъвто обикновенно се спомнятъ само лицата на твърдѣ близкитѣ ни хòра. А, впрочемъ, нима тия двѣ лица, особенно едното отъ тѣхъ, не е минувало съ стотина пѫти презъ мечтитѣ ми и не сѫ чрезъ това близки на тѣхъ?..

Тая двойка, която азъ срѣщнѫхъ въ аллеята на тая тиха градина, бѣше — жена и младежъ. Жената бѣше брюнетка, стройна, грациозна; тя бѣше облѣчена въ пѫтнический костюмъ, и по него отъ пръвъ погледъ можеше да се познае че принадлежаше къмъ тоя классъ на обществото, който обладава тайната да се облича всѣкога въ приликá на лицето си, — даже и предь огледалото въ нѣкое дюкянче, каквото ще и да казва относително това Алфредъ де-Мюссе. Има едно особенно искуство за обличание съ истънчена простота, и то ще си остане достѫпно само за дамитѣ отъ висшето съсловие — до тогава, до когато на свѣтътъ сѫществуватъ аристократки и гражданки, то есть всѣкога. Моята непозната бѣше облѣчена съ рокля отъ клѣтчесть платъ отъ английска материя; кѫсичка дрѣшка обличаше снагата ѝ. На гѫсто завититѣ ѝ тъмни косми имаше малъкъ токъ*) отъ сѫща боя, каквато имаше и роклята ѝ. Правата ѝ шия, дългата ѝ ека, шититѣ ѝ рѫкавици, малкитѣ ѝ лакирани чехли придавахѫ на фигурата ѝ до нѣгдѣ мѫжкий характеръ, който ѝ приличаше още пò-вече, че той осѣняваше чисто женственната прелесть на очитѣ ѝ и на усмихвката ѝ. Ахъ, що за чудни очи бѣхѫ тѣ! Тѣ само представлявахѫ отъ себе си най страстния, най-тайнственния романъ. Тѣ бѣхѫ очи на любяща жена, и тѣ ме принудихѫ, мимо волята ми, да тръгнѫ подиръ расхождачитѣ, пò-вѣрно да послѣдвамъ неѭ. Ахъ, колко сѫ живи тия очи! Азъ не помнѭ вече боята имъ; азъ видѣхъ само погледътъ ѝ. Тѣ бѣхѫ исплънени съ блаженство, което озаряваше цѣлото ѝ лице, което се отразяваше въ усмихвката отъ божественна кротость, което се бѣше открило въ това, какъ цѣлото ѝ сѫщество се предаваше на расходката. Тя се опираше на рѫка-

*) Женско труфило за глава.

та на младия человѣкъ, и се чувствуваше, че всѣко движение, каквото и да направяхѫ наедно, съобщаваше му нѣжность къмъ неѭ. Тя бѣше вече не съвсѣмъ млада, но тъй като хубостьта ѝ се бѣше напълно запазила, то само по израженнето на лицето ѝ можеше человѣкъ да се досѣти за разликата приблизително въ десеть години между неѭ и тоя, когото тя, изглеждаше, толкова обичаше, а той бѣше вече двайсетъ и петь годишенъ. Той бѣше тъй сѫщо хубавецъ, строенъ, малко блѣденъ и, както изглеждаше, твърдѣ признателенъ на такавате любовь. Неговитѣ движения бѣхѫ мегки; очитѣ му отговаряхѫ на очитѣ, усмихвката му на усмихвката на сапѫтницата му. Тѣ вървѣхѫ, и азъ вервѣхъ слѣдъ тѣхъ, като се стараяхъ да отгатнѫ — какво таинственно свиждание ги бѣше събрало въ тая провинциална градина. Тѣ принадлежахѫ, както изглеждаше, къмъ отборното общество, живѣяхѫ като боляри и знатни хòра. Тѣ не бѣхѫ женени; разликата на годинитѣ имъ твърдѣ остро посочваше на това. По звуковетѣ на гласътъ ѝ, които достигахѫ до мене на времени, азъ ѭ взехъ за англичанка; но какъ може да се сѫди за националностьта на една жена отъ тая възрасть, ако тя принадлежи къмъ тая часть отъ европейското общество, въ която тъй съвършенно сѫ се смѣсили най-противоположнитѣ расси? Тѣ все напредь отивахѫ, ту пò-бърже, ту пò-полегка, погълнѫти отъ разговорътъ си и безъ да забѣлѣзватъ невинния шпионинъ, който вървѣше подирѣ имъ, а послѣдния си вървѣше, като се сливаше мисленно съ животътъ, пъленъ отъ тайни радости, завиждайки на младия момъкъ за внушаемото отъ него чувство и още пò-вече на жената за чувството, което тя преживѣваше. Кой не знае що е зависть отъ тоя послѣдния родъ, може би, единичка благородна зависть за дѫлбокото чувство, което да испиташь въ такава стъпень, смѣташь себе си за неспособенъ?...

Отъ тая срѣща се изминѫхѫ четири години; презъ тия четири години азъ видѣхъ много человѣчески лица, вземалъ съмъ участие въ вѫтрѣшния животъ на мнозина хòра, като съмъ се старалъ да удовлетворѭ странното си любопитство къмъ чуздитѣ чувства, което ми любопитство намѣсто да притихне все пò-вече и пò-вече се усилваше. Една вечерь въ Парижъ, азъ си седѣхъ въ креслата на единъ малъкъ театръ

и въ време на антрактътъ разгледахъ презъ лорнетътъ си залата. Представляваше се петнадесетия пѫть една модна оперетка, и въ цѣлата зала на лѣтния театръ азъ не срѣщнѫхъ нито едно познато лице, на името и характера на което да можахъ да се спрѫ... И току изведнъжъ моя погледъ паднѫ на една ложа, гдѣто се намирахѫ мѫжъ и жена двама; мѫжътъ бѣше около петдесеть годишенъ. Той бѣше дебелъ, тлъстъ, съ грубо лице; но жената? Гдѣ ли бѣхъ го виждалъ азъ тоя профиль, който сега се облягаше на рѫката, която бѣше надѣнѫта въ рѫкавица? Нѣгдѣ съмъ виждалъ азъ тия прекрасни очи, тия чудни косми? Истина, въ тия черни косми се сребрѣяхѫ вече цѣли побѣлѣли пирги; истина, трапчинки заобикаляхѫ очитѣ ѝ; истина, тънкия ѝ профиль носѣше слѣди отъ дълговременни грижи, а устнитѣ ѝ, които изразявахѫ горчивина, не можахѫ вече да се расцъвтнѫтъ съ блаженна усмихвка, както тогава, когато азъ бѣхъ ги видѣлъ въ зелената градина на старинния градъ у любящата жена съ нейния избранникъ. Да, то бѣше тя, и, при всичкитѣ бури на времето, при всичкото изражение на умореность въ всичкитѣ ѝ черти, азъ познахъ подъ тая закрита капела лицето на оная жена, на което азъ гледахъ съ такъвъ въсхитенъ погледъ подъ малкия ѝ пѫтнический *токъ* отъ сѫщата боя, отъ каквато бѣше и роклята ѝ.

Съ кого бѣше тя въ ложата на тоя малъкъ театръ, кѫдѣто тя би отивала преди два мѣсеца, ако да бѣше парижанка? Какъ азъ не съмъ се съмнѣвалъ, че тя се е расхождала тогава подъ рѫка съ своя възлюбенъ, тогава азъ, безъ да му обмислѭ, рѣшихъ, че тя е била съ мѫжа си. Азъ гледахъ на тоя господинъ съ особенно любопитство, но безъ всѣкаква ирония, тъй като комическия погледъ, съ който се отнасятъ къмъ всѣка любовна интрига, всѣкога ми бѣше чуздъ. Ако тя бѣше негова жена, то очевидно въ нейното присѫтствие той бѣше съвършенно спокоенъ и хладнокръвенъ. Облакатенъ съ двѣтѣ си рѫцѣ на бариерътъ на ложата, загѫнѫтъ въ палтото си, той, сѫщо както и азъ, гледаше отъ време на време презъ лорнетътъ си залата, правѣше нѣкакви забѣлѣжки, а слѣдъ това, като се поизлеснѣше назадь въ креслото си, прозѣваше се, безъ да си прави трудъ да си прикрие устата съ широката си и силна рѫка. Тъй като въ време на антактътъ никой не отиваше при тѣхъ въ ло-

жата, то азъ още по̀-вече заключихъ отъ това, че тѣ бѣхѫ иностранци, а тъй като жената бѣше кахѫрна и тъй като тя изглеждаше уморена, чужда на вѣка радость, а между това нѣкога азъ бѣхъ ѭ видѣлъ пѫргава и смяюща; то неволно си помислихъ за младия человѣкъ, когото, както изглеждаше, тя толкова обичаше. А гдѣ бѣше той сега? Какво правѣше той? Умрѣлъ ли е, заминѫлъ ли си е, измѣнилъ ли ѝ е? Да ли тѣхъ ги раздѣлѣше неизбѣжния гробъ или още по̀-вече жестоко неизбѣжната воля. Но навѣрно, не тя най-първо го е напуснѫла. Уви! не такава бѣше нейната възрасть и главното не такава бѣше душата ѝ! Нейнитѣ очи неподражаемо трѣбва да сѫ лъгали, ако тя не си е останѫла неизмѣнна и вѣрна, и азъ мисленно се обърнѫхъ къмъ романътъ, който бѣхъ нѣкога надраскалъ отъ фантазията си. Азъ достигнѫхъ до послѣднитѣ му глави, гдѣто е рѣчьта за разривътъ, когато всичко, което е било радость за сърдцето, се обраща въ негово мѫчение. Азъ викнѫхъ въ тоя ужасенъ периодъ на любовьта, когато жената ту се надѣва, ту се отчайва, а той не се рѣшава нито да се съзнае, нито да скрие промѣната, която е станѫла въ чувствата му. Бенжаменъ Констанъ е написалъ своя „Адолфъ“ на темата на тия смъртелни мѫчения. Но Елеонора на неговия романъ е имала двѣ преимущества въ своето си отчаение: тя е можала да се предаде на това отчаение и е могла да умре отъ него; а между това живитѣ Елеонори продължаватъ да живѣѭтъ, длъжни сѫ да се облачатъ, да излизатъ, да отиватъ по балове, въ театритѣ, на визити — и на всѣкѫдѣ да носѭтъ въ сърдцето си своя ужасенъ демонъ! . .

Наблюдението има своитѣ си щастливи и нещастни случаи; но по̀-често щастливи, тъй като тоя, който всѣкога гледа съ отворени очи, събира множество дреболии, безъ да забѣлѣзва многинството минѫли животи, толкова прилични на минуващитѣ по улицитѣ по своето си равнодушие и нелюбезнателность. Могѫ ли азъ да кажѫ, че даромъ съмъ изгубилъ времето си, когато, сидѣйки предъ массата въ ресторанътъ, захласнѫтъ въ кѫтътъ на вагона, минувайки по тротуаритѣ на улицитѣ, съ една рѣчь всѣкѫдѣ, гдѣто може човѣкъ да се срѣщне съ хора, азъ съмъ се занимавалъ съ от-

гатванието характеритѣ и сѫдбата на лицата, за които нищо не съмъ знаялъ, както съмъ се ръководѣлъ само отъ случайния приливъ на червенина къмъ странитѣ имъ, отъ тѣхната маниера да се усмихватъ, да си щурѭтъ очитѣ, отъ звукътъ на гласътъ имъ, отъ случайно нѣкое движение, отъ дрѣхата имъ? . . . Да ли е даромъ исхарчено това време? По нѣкога даромъ, по нѣкога — не; и въ всѣкий случай мене ме е ръководилъ добрия ми гений, когато преди три мѣсеца азъ намѣсто да се любувамъ на морето, почнѫхъ да се расхождамъ по кувертата на парахода, който плуваше отъ Булоня за Фолкестонъ. А между това морето притихнѫ и имаше божественно синкава боя, това тъмносинкаво но нѣжно осѣнение, каквото то има въ ясно време, като прави тогава прекрасенъ контрастъ съ нѣжносинкавата, но съвсѣмъ блѣдна боя на небето. Азъ отивахъ въ Англия и на кувертата на параходътъ вече предусѣщахъ лондонскитѣ улици, като наблюдавахъ своеобразнитѣ дрѣхи и румянитѣ лица на нѣкои пассажири. Колко ли чаши портвейнъ трѣбваше да испиватъ нѣкои отъ подданницитѣ на нейно величество британската кралица, за да придобиѭтъ тая мѣдночервена боя на лицето си! И между тия джентлимени, които съ лицата си спомняхѫ у человѣка живи, движащи се изображения на апоплексия, азъ забѣлѣзахъ — и познахъ още при пръвъ погледъ — младия человѣкъ, когото бѣхъ видѣлъ въ паркътъ въ Нанси, предишния другарь на тѫжната чужденка, която срѣщнѫхъ въ оная вечерь въ театрътъ. Той почти не бѣше измѣненъ на лице! Вѫситѣ (мустакитѣ) му едвамъ малко нѣщо бѣхѫ станѫли по-гѫсти. Въ маниеритѣ му и въ обноскитѣ му се забѣлѣзваше предишното изящество, но очитѣ му, които бѣхѫ устремени на дамата въ зелената градина, не бѣхѫ вече способни да изражаватъ безкрайна ласкавость. До него, при това, имаше една жена, съвсѣмъ млада, хубавичка блондинка, но съ оная преминѫла хубость, която се съгласява съ възрастьта; презъ тая хубость, вече прогледваше бѫдѫща сухость и коравость на чертитѣ. Тя имаше синкави очи, но ако и да бѣхѫ синкави — но бѣхѫ най-нѣжни, за това бѣхѫ и най-студени. На-да-ли презъ тия зеници нѣкога е минувала свѣтлива вълна отъ вѫтрѣшно чувство . . . На времени и очитѣ ѝ, и самата млада жена си оставахѫ съвършенно нечувствителни къмъ вниманието на младежътъ,

който се виждаше да бѣше твърдѣ занятъ съ спѫтницата си. Той говорѣше съ неѭ съ очевидно желание да ѝ се прави, а тя на това едвамъ извиваше главата си и отговаряше съ крайчецътъ на тънкитѣ си устни, които обѣщавахѫ съ време да станѫтъ съвсѣмъ сухи и каприжни. Да ли тя бѣше негова приятелка или жена? Азъ по̀-вече бѣхъ наклоненъ къмъ послѣднето предположение, сѫдяйки по съвършенно приличния ѝ изгледъ; тя цѣла бѣше проникнѫта отъ приличие, бѣше облѣчена по послѣдната мода, но нито една черта не откриваше личностьта ѝ, по което, напротивъ, се отличаваше до най-малкитѣ дреболии непознатата въ Нанси. И азъ не могѫ да не спомнѭ за неѭ и това, менѣ ми се стори, че азъ виждахъ на лицето на непознатия младежъ слѣди отъ печаль, съжалѣние, тѫга. Ако и да не можахъ да знаѭ нито името, нито сѫдбата му, нито даже народностьта му, но азъ знаяхъ, че той преди бѣше любимъ, а сега не се чувствуваше любимъ. Невъзможно бѣше да се съмнѣвамъ въ това, че той е прекаралъ по̀-щастливо време. Въ всѣкий случай, ако даже той и да обичаше, поне както ми се показа, това студено и хубавелко дѣте, все пакъ на-да-ли той бѣше съ него по̀-щастливъ, отъ колкото съ онаѭ, ако тя и да го обичаше по̀-вече, отъ колкото той неѭ . . . И ето за тая послѣдната азъ немогѫ нито да мислѭ въ това мрачно послѣпладнено време отъ послѣднитѣ дни на годината. Ахъ! ако да можахъ да ѭ срѣщнѫ още еднъжъ и да чуѭ отъ неѭ признанието ѝ, каквото тя, разбира се, не можеше да направи! Азъ бихъ го изслушалъ съ такова участие, съ такова, почти религиозно, съжалѣние! Но азъ не ще чуѭ това признание и азъ до вѣки ще си останѫ неизвѣстенъ приятель на чуждата тѫга, която бихъ разбралъ, може би, даже бихъ ѭ утѣшилъ азъ, – неизвѣстенъ приятель на неизвѣстна жена, която никога не ще знае за това.

РѢКАТА МѢСТА ВЪ НАЙ-ГОРНЕТО СИ ТЕЧЕНИЕ.

отъ П. Ф—овъ.

(продължение отъ кн. 7.)

Говоръ.

Говорътъ, както на българитѣ, тъй и на помацитѣ е български. Той е сходенъ въ всичко на разложский, но се различава по произношението, което мѫчно може да се забѣлѣжи отъ ония, които повърхностно знаѭтъ разложското нарѣчие. Въ туй нарѣчие мене ме заинтересувахѫ нѣколко особенности, съ които то рѣзко се отличава отъ другитѣ нарѣчия изъ българско

1). Както българитѣ, тъй и помацитѣ употрѣбяватъ членътъ въ сѫществителнитѣ собственни имена, когато ги изговарятъ въ умалителенъ видъ. Петръ, Пенко—Пенката. Ангелъ—Анго—Ангата. Гйорги (Додо)—Джого—Джогата. Костадинъ—Динко—Динката. Лазаръ—Лазко—Лазката. Ме' метъ—Метко—Метката. Салихъ—Салко—Салката и пр.

2) Буквата *л* се исхвърля отъ срѣдата на нѣкои думи и гласътъ *ѫ* е упазилъ мѣстото си. Вълкъ—*вѫ'къ*, сълза—*сѫ'за* пълно—*пѫ'но*, слънце—*сѫ'нце* и т. н. жѫ'тица, жѫ'чка, вѫ'на, бѫ'гаринъ, сѫпъ, сѫба (стълпъ, стълба) мѫчй (мѫлчи) пѫзй (пълзи), кѫкъ (кѫлка) и м. д.

3). Буквата *х* въ говора съвсѣмъ не се чува, била тя — въ началото, срѣдата или края на думата. Обикновенно тя като че е съвсѣмъ исхвърлена отъ края на глаголитѣ въ минѫлото свършено време:

Мйла невѐсто Ерйну
Мйла та 'йтра 'разумна . . .

Якорудска пѣсень.

Снощи Демян у'йлен дуідѐ,
Та не рече: „дѐі ми, мале“,
Дѐі ми, мáле, стол да сѐдна
Стòлъ да сѐдна, да не стана . . .

Якорудска пѣсень.

. . . .
Не го чула гюзѐл Севда,
Ми го чу'а 'арамий;
'Арамѝи злѝ гьидѝи
Фана'а гу врѫза'а гу и пр.

4). Глаголитѣ въ настоящє време, трете лице въ множ. число, приематъ гласно окончание. Драварѐту *бера* дравà. Гуведарѐту си *идаа* и *караа* гувѐ'ата. Аку нàправе пàкусъ, то се знае кѫка ми замаа джеремò (глоба, щрафъ) и т. н.

5). Най-силно биѭтъ въ очи окончанията на сѫществителнитѣ нарицателни имена, или тъй казано, тѣхното изговаряние е твърдо и мягко. Пò-вечето сѫществителни имена отъ м. р. които свършватъ на края съ *л, н.* изговарятъ се лѣгко. Учитель, соль, боль, (болѣсть, болика), конь, сонь, катрань, тигань, са'ань, тра'ань. „На старитѣ тра'ань—браань, на младитѣ: зердевъ пилѐьъ" пѣѭтъ помацитѣ на байрама по кѫщитѣ, когато си честитяватъ праздника и взиматъ подаръци.

Поразително хубави форми отъ старий български езикъ се срѣщатъ въ горскитѣ помаци около Якоруда (бабяченитѣ). Въ нарѣчието имъ се срѣщатъ такива термини и названия, които ако се изслѣдватъ и се влѣзе още пò-навѫтрѣ въ гòвора, едва ли не ще се разрѣшѫтъ много филологически въпроси. Нѣколко думи, които можихъ пѫтемъ да схванѫ и разумѣѭ значението имъ, ме доведохѫ до заключението, че въ скромнитѣ помашки хижи по Доспатъ се пѣе и нарѣжда надъ люлката на помашкитѣ младенци по езика на нашитѣ предци отъ давното минѫло.

Въ бабяченитѣ се изговаря особенно натъргено сложното *ie*. Тюбе, миепе, нюгу, зюлъ, брюе, рюкѫ и пр. *А* се изговаря въ тѣхъ съ Ѫ изотпредѣ: Мумѫата, вуодѫата, дѫекѫа, гурѫата и пр. *О* се изговаря като го сливатъ съ У изотпредь: вуода, пуоле, защуо, уоти?

Нарѣчието на бабяченитѣ по свойственната си натрътеность и гъвкавина е много близо до русското. Въ тове нарѣчие много нарѣдко се испущатъ звукове. Думитѣ се произнасѭтъ отчетливо и точно безъ да се испусне нѣкой звукъ.

Пѣснитѣ, както на Якорудчени, тъй и на бабяченитѣ, сѫ български съ български хорои, между които има тукъ тамъ да се мѣрка и нѣкое гръче-латинче. Такива пѣсни най-много се слушатъ у Якорудскитѣ българи и у бабяченитѣ. А Якорудскитѣ помаци сѫ преименували въ нѣкои отъ пѣснитѣ българскитѣ хорои съ турски имен.

Бабяченитѣ, когато слѣзѫтъ въ Якоруда на пазарь, пазѭтъ се да не говорѭтъ съвсѣмъ по свойственното си нарѣчие, защото Якорудченитѣ, както българитѣ, тъй и помацитѣ пронизиратъ съ простодушнитѣ имъ изражения. Ако нѣкой бабяченинъ говори по свойственното си нарѣчие, извед-

нѫжъ казватъ, че този първъ пѫть вижда село, слѣдователно, той е отъ дивитѣ.

Якорудскитѣ помаци по̀-вечето знаѭтъ турский язикъ, понеже сѫ ходили въ низама. Говоримия имъ язикъ е българския, като примѣсватъ тукъ-тамъ по нѣкой турский глаголъ, сѫществително или прилагателно име. Всичкитѣ помаци, бабечки и Якорудски, броѭтъ по турски. Напр. слушате нѣкой бабяченинъ, че се спазарява съ нѣкой бакалинъ: „Качъ парджа дѫвашъ уоката сиренюто“? „петь гроша, ага̀“ — отговаря българина бакалинъ. Немуой, немуой туолкова, уоланъ, яку скѫшпу гу давашь, юсъ пара, юсъ пара“; най сетнѣ като се погодѭтъ, прибавя: „тегли ми за уонъ пара да џуфнувамъ“ [33]).

Характеръ и общественъ животъ.

Характера на Якорудченина: е еластиченъ до възможна крайность, особенно характера на кираджията когато го изисква интереса му, той става непоколебимъ мѫдрецъ, или найтѫпъ и отчаянъ будала. Якорудченина е въ положение да рискува съ живота си за постигание на една опредѣлеьна идея, относяща се до неговата собственна черга, до неговий частенъ интересъ. Това що го казватъ, напр., общо благо, обща полза и интересъ, патриотизмъ, любовь къмъ ближний, сѫ работи чужди за Якорудченина, даже би се изсмѣлъ найзлобно надъ тѣхъ, ако бихте му споменѫли за такова нѣщо. Той е готовъ да понесе нѣколко кантара бой, стига само интереса му да се не закачи въ нѣщо и пострада. Можемъ да се похвалимъ, че сме виждали много и опаки характери, но по̀-сурови, по̀-неодѣлани отъ Якорудскитѣ кираджийски характери, едва ли сме срѣщали!

По мургавото и изгорѣло отъ слънцето лице на кираджията играе чудно безсрамие и сатанинска злоба. На устнитѣ му сегисъ-тогисъ се показва по нѣкоя усмихвка подмѣсена съ ядовита ирония. Единственний му идеалъ, който движи неговото „азъ“, е парѝ, парѝ и пакъ парѝ! А за добиванието имъ, той пуща въ ходъ всичкитѣ низки срѣдства: лѫжа безъ свѣняване и просия: никога якорудския кираджия неразмислюва сериозно за качеството на една дума и предь кого ще ѭ продума. Той не знае какво ще каже почитъ, па и да знае, не иска да ѭ отдаде на хората, които ѭ заслужаватъ. Упоритий му характеръ и глупавата надмѣнность сѫ го заслѣпили до толкова, щото да не иска да знае нищо

[33]) „Байре́мъ дуйде и замина, ния една турска си не продумахме“, рекълъ единъ бабяченинъ на семейството си. Съ тази поговорка ще чуете Якорудскитѣ българи често да иронизиратъ, или да говорѭтъ съ неѭ преносно за нѣкаква несвършена работа на опредѣленното ѝ време. Както и да е, но тя показва, че помацитѣ, ако не презъ годината, то поне на байряма трѣбва непремѣнно да си продуматъ по нѣкоя турска, да се знае че сѫ турци.

пò-голѣмо, или пò-способно сѫщество отъ себе си. Единъ се бѣше изразилъ дори, че всичкитѣ хòра учени и прости, богати и сиромаси били предь очитѣ му като краставици, която хване, да ѭ пребие на двѣ. Разбира се, че за такива безпардонни изражения, често имъ поотупватъ праха, но казахме пò-напредь, че Якорудченина отъ плюване мига, отъ бои расте и цѫвти.

Якоруда не е лишенъ отъ разумни водители. Но, какво би направили тѣзи водители, когато массата, особенно кираджиитѣ сѫ хòра, които намиратъ удоволствие въ раздоритѣ. Да развалѭтъ всѣко начяло на една общеполезна работа, е непреодолима страсть на якорудскитѣ кираджии. По Загорieто, гдѣто сѣднѫтъ и станѫтъ, все за работитѣ на коджабашията говорѭтъ, даже и готвѭтъ се да го бламиратъ, когато си дойдѫтъ въ село.

Якорудския кираджия, когато е по Загорieто, макаръ да е богатъ, не гò е срамъ да си попроси хлѣбъ и други провизии[31]). Съ всевъзможни мѫдри подмилквания и лъжи хващатъ си искренни приятели по селата, у които ѣдѫтъ и пиѭтъ заедно съ коньетѣ си по нѣколко денонощия съвсѣмъ безплатно.

Впрочемъ, у Якорудский кираджия има една похвална чърта — пазение кредита си. По край дунавскитѣ пристанища, когато вдигне стока отъ нѣкой търговецъ, за да ѭ распродаде по юго-западнитѣ граници на княжеството, ако нѣма парѝ да ѭ исплати, търговеца му ѭ отпуща въ кредитъ подъ порѫчителството на нѣкой отъ катранджиитѣ. Исплащанията ставатъ своевременно и точно. Ако нѣкой не си заплати на срока и търговеца заяви за това писменно до селото, всичкитѣ грѫкнуватъ като орли върху длъжника, а такова нѣщо много рѣдко се случва. Обикновенно за такива дългове чорбаджиитѣ и агитѣ прибиратъ парѝтѣ отъ наслѣдницитѣ на длъжника, ако той е умрѣлъ, и ги испровождатъ на кредитора.

Въ селото си Якорудченина се пази здраво да не испадне отъ кредитътъ си. Расплаща се най-напредь съ коджаба-

---

[31]) Разсказвали ми сѫ слѣдующий куриозъ: двама якорудчени влѣзли въ една загорска кѫща и намѣрили ступанина че обѣдвалъ съ челядьта си топла кукурузна погача и лютеница. Тѣ поискали хлѣбъ, а ступанина по нѣкои икономическия съображения. види се, отказалъ да имъ даде. Прозбата била повторена и потретеча съ най-унижени излияния. но все имъ било отказвано. „Е като ни не даватъ хлѣбъ, рекли най-послѣ катранджиитѣ, ний ще се избѣсимъ! —какво щете правиме“ Катранджиитѣ извадили по едно вѫже изъ поясitѣ си и направили петлици за шиитѣ си. Вѫжетата били окачени на крушата на двора и започнѫли хòрата вече да се качватъ. Помислилъ си ступанина, че работата не е шега, че тукъ вѫжета захванѫха да играѭтъ. „Стойте, бре хòра, какво ще правите?! Ще ми навлечете нѣкоя бѣлà на главата, та да се ни чуѭ, ни видѭ заедно съ челядьта! Нà ви хлѣбъ, па омитайте се отъ тука пò врага“! Катранджиитѣ това и чакали. Засмѣни до уши, излѣзнѫли си съ по единъ добъръ комать отъ топлата погача.

шията и послѣ подирва шивача, тепавичара, говедаря, бакалина и пр.

Когато е работно време въ кръчмитѣ нѣма ни едного. Даже и немощнитѣ старци презъ това време се свѣнѭтъ да стоѭтъ по кръчмитѣ, а извъртатъ сѣнкитѣ по край Мѣста. Вечерно време работницитѣ, като се връщатъ отъ работа, наминуватъ въ кръчмата пиѭтъ по за петь парй ракия на нога и веднага си отиватъ по домоветѣ си. Въ по̀-вечето случаи, домакинътъ кога иска да си пийне по̀-вечко, той испровожда нѣкое отъ дѣцата си въ кръчмата съ нѣкое палурче или шише и дома си пие заедно съ кѫщнитѣ си хо̀ра и работници.

Въ праздникъ слѣдъ църква веднага се прибиратъ дома и обѣдватъ. Обикновенно зимно време, когато други работи не отвличатъ вниманието на Якорудченина, отъ какъ пийне малко винце и се вдигне трапезата, поистѣгне се предъ огнището и захваща да обсѫжда общитѣ селски работи, (това го правѭтъ кираджиитѣ). Споредъ него, нищо не е на редътъ си, нищо не удобрява, съ нищо не е съгласенъ. Той е готовъ да предложи други по̀-рационални проекти споредъ него. „Ако да бѣхъ я на мѣшката (мѣстото) на то изѣдникъ, така и така щѣхъ да направа“, вика якорудченина и се храбри предъ огнището. Ако въ това време дойде нѣкой и му каже, че е избранъ за предсѣдатель на общината, това никакъ не би го зачудило, а напротивъ ще каже че така трѣбвало да бѫде, че тая община не е монополъ за доматаритѣ, нѣка послѣднитѣ да познаѭтъ, че и кираджиитѣ знаѭтъ да управятъ свѣтътъ. Или, ако му се каже че сѫ се събрале въ училището селянитѣ за нѣкоя обща работа, той веднага ще стане да отиде въ събранието да разисква. Въ събранието предсѣдателствующий говори, че еди коя си работа трѣбва да се тури въ редъ. — „Трѣбува, трѣбува, тая работа да не седи така“! извиква гръмогласно събранието. — „Трѣбува, поемва пакъ предсѣдателя, да изберемъ човѣци да гледаа таа работа здраво“! — „Да изберемъ, да изберемъ! емъ мунасипъ люде! — кого до изберемъ, кажете виа? Ти които ке удобришъ и ниа ке да изберемъ, я ке кажа: Ванде гръко, Пане Грашка, Доде хаджи Петревъ, Пенко Бучко, Василъ Катанчеръ, Коце Евровъ, и пр. и пр. монасипъ, сѫ монасипъ! извиква велегласно събранието и работата е почти свършена безъ да има църно на бѣло написано. Ако би имъ се показало нѣщо, като протоколъ да подпишѫтъ по това избиране, то ще исдимѣѭтъ до единъ на вънъ и се прѫснуватъ по кръчмитѣ и кафенетата. Тукъ се започватъ и критикитѣ най-напредъ отъ катранджиитѣ. „Защо ни сѫ па тия що избирахме? Таквиа ни ичъ не требуваа. Коджабашията и притрупу (епитропа) ке гледаа таа работа. Па имаме и туги брадати пръча, (свещеницитѣ) защо ги имаме въ селото? църковната работа да

слѣдаа. Санки тиа що избрааме, та ке връша нѣщо?! Таа работа си е така празна, — вода си варимъ! защо да ми се курдисва тоо и оне ке били членуве и незнамъ що? Всичкитѣ други заблѣйвать по такива фатори съ философско съгласие и работата се разваля още въ самото начало.[35])

Въ частний животъ, Якорудченина е гостолюбивъ; обича да му влизатъ хòра въ кѫщата, за да видѭтъ че въ неговий домъ е всичко пълно и равно. Той го счита за голѣма гордость ак неговий домъ се посѣти отъ странни хòра, по това главно съображение, че той е можалъ да съгради стрѣха, подъ която да посрѣща странни хòра. У дома си той посрѣща гостенина много ласкаво съ цѣлото си семейство. Накарва дѣцата си да се рѫкуватъ съ гостенина, да му цѣлуватъ рѫка и веднага ги отстранява да не правѭтъ глѫчъ. Първото нѣщо, съ което ще почерпѭтъ гостенина, е кафе, послѣ ракия. Предь гостенина тутакси домакинята слага малка трапезка, туря една — двѣ лѫжици, хлѣбъ и въ една паница гѫсто кисело млѣко, или, ако се пости, въ чинияни блюда се нареждатъ стафиди, леблебии, смокини па и хурми! И всичко това отъ най-хубавото качество, каквото и въ Софийский пазаръ не съмъ срѣщалъ.

Като се понаприказватъ гостътъ и домакинътъ и пийнѫтъ ракия, гостътъ пожелава да си отиде. Ако е страненъ, той ще бѫде спрѣнъ да обѣдва заедно съ домашнитѣ. Дѣцата не се допущатъ до трапезата. Домакинята шета премѣнена въ празничното си облѣкло и засмѣна. Тя обсипва гостенина съ покани да заповѣда отъ трапезата и иска извинения, ако би му се непонравили ѣстията, понеже тя като селянка, е невѣжка отъ къмъ правилата на гастрономията. А при това всичко що се слага на трапезата, сравнително, е добрѣ приготвено. Всичко, отъ което гостенина е обиколенъ въ тази кѫща, му наумява, че домакинството е въ добро състояние. Ако ги распитвате за берекетя, за добитъка, все захвалятъ, че имали и добитъкъ, и берекетъ, доволно далъ Господь, че пò-вече

[35]) Въ 1888 год. презъ мѣсецъ Май, мехомийский полевий воененъ сѫдъ, осѫди на заточение нѣколко неповинни хорица отъ Якоруда, безъ никакви доказателства на рѫцѣ, а само по една клѣвета на заинтересувани Якорудски помаци. Между осѫденитѣ бѣ и учителя въ с. Акчаръ (Видинско) Атанасъ Шумлевъ. Първенцитѣ поканили селянитѣ да подпишѫтъ едно прошение, написано на турский и българский до върховното правителство, за да се помилватъ тѣзи хòра, понеже сѫ невинни и че това е станѫло по клѣветата на заинтересувани лица. Селенитѣ се събрали тукакси въ училището и велегласно заявили, че ще подпишѫтъ. Когато момъкъ Н. Ф. имъ прочелъ съдържанието на прошението и имъ показалъ самого прошение, послѣдното се подписало само отъ първенцитѣ а другитѣ извѣтрѣли единъ по единъ. Въ такива случаи, достатъчно е единъ да шукне нѣщо и като съ електрическа искра моментално накарва всичкитѣ наоколо да се огдрънчѫтъ. Отъ осѫденитѣ нѣкои отъ бой умрѣли по затворитѣ въ Мехомия и Солунъ, а другитѣ, между които е билъ и Шумлевъ, сѫ лежали по 3 одини въ Сен-Жанъ-д' Акрьската крѣпость.

здравье само да има. Почти въ всѣка кѫща, гдѣто сте били поканени, все сѫщитѣ обяснения ще чуете отъ домакинството. Така ласкаво посрѣщнати и испроводени, не можете да излѣзете безъ добри впечатления отъ тоя домъ, и се попитвате: какъ тъй та тѣзи хòра да сѫ доволни отъ положението си? — нѣщо съвсѣмъ рѣдко въ днешното време. Испровождането става много сърдечно. Благодари ви се за честьта, която сте имъ сторили, и проси ви се извинение, ако сте видѣли нѣкаква неприятность отъ дума или дѣйствие, което тѣ съ тѣхний си разсѫдъкъ не могѫтъ забѣлѣжи. И поканватъ ви, че когато обичате да ги посѣтите, готови сѫ да ви посрѣщнѫтъ.

На именнитѣ дни се посѣщаватъ Якорудчени помежду си буквално. Посѣщенията траѭтъ до пладнѣ. Кѫщата, гдѣто ще има празднуване, преди пущание на църква, тя е вече наредена, послана и една трапеза сложена на срѣдата. Домашнитѣ, които сѫ били въ църква, веднага се растичватъ; щомъ си дойдѫтъ и трапезета е вече пълна. По неѭ е насложено рѣзени отъ пшениченъ хлѣбъ, подпърженъ киселъ чукундуръ въ нѣколко сахани, гѫсто кисело млѣко въ чинияни паници или бѣли ганосани мѣдни тасове, стафиди, леблебии, шикеръ, смокини, круши, ябълки размѣсени въ чинияни блюда и поредени по трапезата. По край послѣднята сѫ нахвърлени лъжици, набодки, калаени палурчета съ ракия. Стаята е послана съ чисти и пъстри вълнени черги, а наоколо по дъното на пода сѫ наредени възглавници вмѣсто мендерлици, на които седѭтъ гоститѣ. Ако е зимно време, на огнището праща буенъ огънь. Посѣтителитѣ идѫтъ на тълпи. Тамъ, гдѣто портитѣ сѫ отворени, а кучетата арестувани — влизатъ. На горний край на стълбата домакинта ги причаква и казва: заповѣдайте! заповѣдайте! и рѫкува се съ гоститѣ. Тутакси излизатъ и други отъ членоветѣ на домакинството на коридора да посрѣщнѫтъ и тѣ гоститѣ. Послѣднитѣ изуватъ обущата си предь вратата на стаята, влизатъ вѫтрѣ, рѫкуватъ се съ старий и насѣдватъ около трапезата. Пиението за много години и призоваванието светеца за помощникъ, взима своя редъ. Въ това време се дава и кафе. Дойде полурчето до рѫката на нѣкой ораторъ-старецъ и той стане та се прекръсти предъ иконата, при която гори кандило, и сѣда пакъ като изрича слѣдующий тость, напр. „Айда наздраве, домакине! за фногу годинъ да се радувашъ на името си! Таа година дучакàаме светù (който се случи) живу и здраву, до гудина още пò-здраво и весело да го дучеакаме! Милостивния, продължава оратора и се кръсти, да не испразднии тоа домъ отъ берекетъ, стока и здраве! Таа гудина не[35]) дучекà домакината, ду гудина да

[35]) Не — насъ. Личнитѣ мѣстоимения отъ тритѣ лица, множ. число, винит. пад. *насъ, васъ, тѣхъ, ги* се съкратяватъ въ Разложеко и изговарятъ: *не ве, них' и.*

не дучѐка сна'а!" „Аминъ! аминъ"! отговаря домакинството, нали ни е далъ Господь и това ке дучѐкуваме. Сѣкуму милостивнико да пумине та и намъ. Де, заповѐдайте, пийте, ракия и зимайте си мезе, кой що обича, тука що е далъ Господь на трапезата".

Гоститѣ поразговарятъ се на кратко съ домакинството пийнѫтъ си и веднага ставатъ, щомъ се чуе гласътъ на други посѣтители. Еднитѣ излизатъ, а другитѣ влизатъ. Тъй става до пладнѣ и визитнитѣ посѣщения се свършватъ. Обикновенно, разговоритѣ въ такива селски събрания биватъ много по-живи, съдържателни и интересни отъ такива визитни събрания въ градоветѣ. Въ послѣднитѣ, обикновенната пѣсень, която слушате, е за прогрессирането на регреса въ всичкитѣ отрасли на поминъка. Такъвъ видъ разговоръ не е отъ естество да сгрѣе човѣшкото сърдце. Обаче селянина въ голѣмитѣ праздници, като че оставя настрана реалния миръ и се впуща въ идеалния. Ако се случи по между посѣтителитѣ да има стари хѫра, тогива разговоритѣ биватъ интересни. Ще се заприказва за нѣкаква легендарна личность отъ селото, сѫществувала въ старо време и се прочула съ необикновенни дарби. Тия разговори сѫ цѣло училище за младитѣ. Въ подобенъ разговоръ, азъ разбрахъ единъ пѫть за единъ соватчия, че когато засвирвалъ съ кавала, всичкитѣ ярци и кози преставали да зобѫтъ крехката шума и се виждало внимателно да слушатъ кавала, който щомъ преставалъ и тѣ пакъ се накачвали по дѫбичинкитѣ. На друго мѣсто, съ сѫщата компания, азъ чухъ и другъ куриозъ. Единъ Якорудский овчаринъ, като билъ съ овцитѣ си на Пазарджикско поле, изчувалъ ги така добрѣ, щото отъ 100 доилки овци, той докаралъ на пролѣтьта въ Якорува 125 ягнета. Отъ овцитѣ 25 близнили, и както овцитѣ, той и ягнетата, докаралъ въ Якоруда живо и здраво, безъ да липса нѣкоя. Когато да ги прекара, презъ селото и за да отвърне хѫрскитѣ очи отъ овцитѣ и ягнетата, той се съблѣкълъ голъ-голеничакъ и тъй минѫлъ презъ селото. Много работи още може да разбере човѣкъ. Заприкаже се ту за нѣкой войвода, ту за нѣкой не обикновенъ пехливанъ или пѣснопоецъ. Тукъ може много добрѣ да се разбере, колко идеаленъ билъ живота на нашитѣ стари. Само въспоминанията му сѫ въ състояние да въспитватъ цѣли поколѣния. Да си дойдемъ на думата. Пладнѣ дойде и хорото се захваща подъ звуковитѣ на гайдата или кавала. Младитѣ отъ двата пола и женитѣ отиватъ на хоро, което зимно време става въ нѣкой широкъ и равенъ дворъ, а на Велик-день и презъ лѣтнитѣ праздници въ единъ срѣдорѣкъ на Мѣста при селото. Мѫжьетѣ се прѫснуватъ по кафенетата и кръчмитѣ. Якорудченина, който отива въ кръчмата, се пази да се не напива, бърже, почерпва се съ нѣкого по за петь парѝ вино и туй е то. Въобще може се каже, че

Якорудченина не е пияница. Тукъ се незабѣлѣжва човѣкъ да пие съ купа вино. Щомъ видѭтъ Якорудчени таквось нѣщо у нѣкого, веднага казватъ че „той ще прокара нивитѣ съ крушитѣ и ливадитѣ съ врѫбитѣ презъ малката дупчица“. Обаче, зародиша на нравственното растлѣние подврѣнъ подъ краката на тукашното население вече. Картитѣ за игра сѫ замѣнили невинната игра съ орѣхи, и въ скоро бѫдѫще добритѣ и чисти нрави ще се покварѭтъ. Младото поколѣние е направило нѣколко гигантски крачки къмъ нравственната пропасть и съ неудържима стремителность се плъзга по тая посока. Млади българчета и помачета осъмнуватъ по кръчмитѣ и кафенетата на комарь, и то въ тѣзи, които сѫ далече отъ пазарището. Чудната индеферентность на родителитѣ въ тоя случай е съвсѣмъ необяснима. Даже и малолѣтнитѣ дѣца сѫ тръгнѫли вече въ кръчмитѣ съ картитѣ въ поясъ. Единъ ага ми посочи една кръчма, която се посѣщавала исключително само отъ дѣца и кръчмаря сѫщо така билъ дѣте. Тѣ не пияли нищо, а играяли по цѣли нощи карти по за петь парѝ стафиди, шикерь или орѣхи.

Кръчми и кафенета има въ Якоруда не по̀-малко отъ 30. При всѣка кръчма или кафене има и бакалница, въ която освѣнъ бакалскитѣ стоки, се продаватъ и манифактурни. Тукъ тамъ изъ рафтоветѣ се виждатъ по нѣкой и другъ топъ шамии, кошаци, шервета, аладжи и т. н. Дюкянитѣ, които се намиратъ по главната улица, сѫ пълни съ манифактурни стоки отъ най-разни видове, но които по градоветѣ не се и искарватъ предь очи даже. Евреина комиссионеръ отъ Неврокопъ ги испровожда съ ничтожна цѣна само да се похарчѫтъ. Отъ българскитѣ кафенета най-много се посѣщава „Кафенето на принципалната агенция“. Тукъ се събиратъ газдитѣ, чиновницитѣ и др. първенци обикновенно. Наето е отъ кмета за 150 гр. годишно и той самъ вари и подава кафе на мющериитѣ. Даже той упражнява и бръснарство. Тукъ му е и канцеларията, което се види отъ нѣколкото вързопа тефтери и др. книжа.

Якорудченина не е чуждъ на веселбитѣ. За голѣмитѣ праздници всѣкой гледа да си бѫде дома. Кираджията до Св. Никола, Врѫбница или нѣколко дни предь Петров-день, трѣбва да си свърши работата и за идѫщитѣ праздници да се намира при семейството си. Особенно весело прекарватъ Якорудченитѣ зимнитѣ праздници. Всичкитѣ хо̀ра сѫ си дома, и въ тоя сезонъ се започватъ и свършватъ годежитѣ (главетѐто). Вечерь гледате, че стѣната на стаята ви изведнъжъ се освѣтлява предь прозорцитѣ отъ лѫчитѣ на борината, която минува по улицата. Станете до прозореца и виждате, че една тълпа отъ жени и мѫжье, всѣкой съ по единъ факелъ пламтяща борина минува по улицата, нѣкой съ котли, отъ които излиза облакъ топла пара, съ чували на рамо, съ бъклици

и пр. отиватъ на годежъ. На срѣща иде друга подобна тълпа, срѣщатъ се, честитѭтъ си една на друга и се разминватъ. Подиръ тѣхъ, ето и друга тълпа сѫщо така въоржжена съ запалена борина, котли, тепсии, чували, бъклици и пр. и тя се загубва въ дъното на нѣкоя улица. Ненадѣйно се туку разнесѐ писъка на нѣкоя гайда, карана отъ единъ или двама понакадени годежници. Туй се продължава кажи до слѣдъ полунощь, догдѣто се прибере дома всѣкой.

Понеже загатнѫхме нѣщо за Якорудскитѣ годежи, то не ще бѫде излишно да спомѣнемъ какъ ставатъ тѣ: годежитѣ сѫ важенъ факторъ въ народния животъ. Обичаитѣ въ женидбата сѫ пò-вечето алегорически и отъ чисто идеаленъ характеръ, когато обичаитѣ, съпряжени съ годежа, сѫ прости, ясни и отъ чисто реаленъ характеръ и като такива, тѣ иматъ пò-голѣма стойность въ народната ни юрисдикция. Отъ тая гледна точка като погледнѫхме на годежитѣ, въобще, ний рѣшихме да опишемъ на кратко и извършванието на годежа въ Якоруда.

Отъ момкови се испровожда обикновенно нѣкой почтенъ роднина или приятель на семейството у момини да пита родителитѣ и момата, първитѣ, да ли ѭ даватъ на еди-кое-си момче, а втората, приема ли да даде рѫката си на еди-кого си. Въ всѣкой случай, уважава се мнѣнието на момата. Въ утвърдителенъ случай, просѐтика се връща и съобщава у момкови на родителитѣ, които веднага се приготвятъ и отиватъ у момини да дадѫтъ нишана. Туй се казва малъкъ главежъ, или съ малъкъ нишанъ. Догдѣ е докарана до тукъ работата, сѫ е държала дѫлбока тайна. Даденъ вече малкий нишинъ и китката въ рѫцѣтѣ на момата, момковитѣ родители се връщатъ дома си съ официялность—дарувани отъ момини съ голѣми шарени месали и накитени съ по една варакосана китчица. Никой другъ вече не може да поиска тази мома, тя е вече *оглавница*. При даванието на малкий нишанъ, сватоветѣ се съгласяватъ кога ще да се даде голѣмий нишанъ или *нанизътъ*. Това се извършва на нѣкой отъ слѣдующитѣ праздници, ако момковитѣ родители пò-отрано сѫ се приготвили за годявката на синътъ си, или ако не, то на Великъ-день, Гюргйовъ-день или Петровъ-день, но въ всѣкой случай не пòкѫсно отъ Петровъ-день. *Голѣмий главежъ* става тъй: на опредѣленний день, момъка поканва и събира всичкитѣ възрастни роднини отъ двата пола и ближни познайници; и начело съ момковий баща, годеницитѣ отиватъ у момини. Тукъ тѣ се нареждатъ въ една стая на около и свекъра подава нишана на моминий баща. Нишана се състои отъ една голѣма и красива китка отъ чемширъ облепена гѫсто съ варакъ. Отъ нѣколко жълтици нанизани на червенъ конецъ и пришити на една скѫтана виенска шамия. Годежницитѣ не сѣдатъ до като не се яви момата. Послѣдната се явява забрадена въ ша-

мия и тихо и срамежливо пристѫпва предь баща си, който ѝ дава нишана и ѝ честити, а тя го приема цѣлувайки му рѫка. Съ нишана заедно, тя цѣлува рѫка на всичкитѣ годежници, а тѣ ѝ честитѭтъ. Слѣдъ като си иде момата въ другата стая, годежницитѣ сѣдатъ и слага се трапеза съ мезета и ракия. Момата като се връща вторий пѫть при годежницитѣ, дава имъ по една вараклия китчица и по една кърпа дарь. Гоститѣ си тр гватъ и момата излиза да ги изпрати. Тя застанва при горний край на стълбата, рѫкува се и цѣлува рѫка на годежницитѣ. На вечерьта сѫщитѣ се събиратъ пакъ у момкови и съ ядение и пиение отиватъ у момини, гдѣто тоже сѫ се събрали и нейнитѣ близкни и далечни роднини и тукъ ѣдѫтъ и пиѭтъ и се веселѭтъ до срѣдъ нощь.

Интересното е въ тоя договоренъ актъ, че за *придъ* или както го казватъ другадѣ — *бабá-хакѫ* и дума даже не става тадѣва, освѣнъ у християнскитѣ и мохамеданскитѣ цигани. Всичко, щото се дава отъ мотика, парѝ и други скѫпоцѣнни вѣщи, дава се въ рѫцѣтѣ на момата. Послѣдната вече всецѣло принадлежи на момъка. Той може отъ улицата да ѭ хване за рѫката и да ѭ заведе дома си, и то, ако не желае да прави свадба съ всичкитѣ ѝ салтанати.

Както на всѣкждѣ изъ българскитѣ селски общества, тъй и тукъ жената е ограничена, често е изложена на грубитѣ отношения на мѫжътъ, но и то си има граница. Якорудчанкитѣ сѫ добри домакини. Съ опитностьта си, тѣ сѫ можили да предизвикатъ уважение отъ мѫжетѣ. Якорудската жена е кассиеръ на домакинството си и по̀-вече отъ потрѣбното за нуждитѣ за кѫщата тя не разнася. Купуванието за дома вълна, памукъ, басма, гайтани и пр. дреболии сѫ работи на домакинята. Якорудскитѣ жени заминзатъ другитѣ разложанки съ своето умѣние въ механическитѣ работи. Якоруда е село отъ 650 кѫщи, но само една бояджийница има, която има зимание, даване по̀-вече съ бабяченитѣ. Якорудченкитѣ сами си боядисватъ балата (абитѣ) и преждитѣ, такѫтъ красиви вълнени черги, ямболи и възглавници за домашно употрѣбление, и то въ такъвъ размѣръ, щото и цѣлата кѫща да се напълни съ гости, домакинята ще имъ постеле и покрие всичкитѣ съ чисти и нови покривки.

Честностьта на жената и цѣломѫдрието на дѣвицата се цѣнѭтъ тука съ много висока стойность. И еднитѣ, и другитѣ се ползуватъ съ строга неприкосновенность. За всѣка нанесена обида съ дума или дѣйствие, кърваво се отмъщава на оскърбителя. Неприлични и безсрамни думи и изражения предь една Якорудска жена или дѣвица предизвикватъ строго изобличение, или една студена презрителна усмихвка, по която се рисува невъздържимъ ядъ, и тая усмихвка е въ състояние да застави докачителя да си съзнае пълното скотско ничтожество. Даже жената или дѣвицата въ момента на докачението

награбва камень или дърво и не прави смѣтка, гдѣ ще падне ударътъ върху докачителя. На хорото никой не може се хване гдѣто и да е. Мѫжското трѣбва да се залови при мѫжскитѣ, а женското при женскитѣ. Тамъ, гдѣто въ хорото свършва мѫжский редъ и захваща женския, мѫжското и женското трѣбва да бѫдѫтъ роднина, та тъй да се заловѭтъ единъ за другъ — иначе, не се залавятъ; въ много рѣдки случаи нѣкои си подаватъ кърпа за залавяне. Това почитание цѣломѫдрието, се почита еднакво отъ помаци и християни. Опити за насилия тадѣва не ставатъ никакъ. За подобно нѣщо еднакво негодуватъ всички въ селото безъ разлика на вѣра. Нѣколко турски войници подгонили еднъжъ една християнка, и всички помаци и християни надалѝ поплакъ заедно на таборний командиръ въ Мехомия, че юзбашията въ Якоруда е распустнѫлъ войницитѣ си да хазяйствуватъ бездисциплинарно. Юзбашията съ ротата си билъ веднага смѣненъ.

Преди да свършимъ първата часть на тая си глава, ний ще опишемъ въ кратцѣ и празднуванието на Великъ-день въ Якоруда, което празднувание ми се видѣ не безинтересно. По тоя великъ праздникъ въ християнский животъ, странника ще има пълна възможность да премѣри социялното положение на Якорудченина, защото презъ този праздникъ, който тукъ трае почти една недѣля, всичко християнско бърза да покаже, че не е отъ долнйо положение.

Църквата е малка да побере всичкитѣ богсмолци, за -- това и отъ вънъ по църковний дворъ стоѭтъ богомолци съ запалени свѣщи и очакватъ тържеттвенното: Христосъ-Въскресе! Ето че и то се зачува и бързо като електрический токъ преминва отъ църквата на двора и отъ стотини уста се раздава гръмогласно религиозний маршъ на спасението: Христосъ въскресе изъ мертвихъ! . . Подиръ малко свещеницитѣ излизатъ облѣчени въ прости църковни одежди заедно съ пѣвцитѣ и обикалятъ съ народа около църквата нѣколко пѫти съ пѣсни и най-послѣ спиратъ при вратата, Слѣдъ обикновений редъ, старцитѣ по низходяща възрасть се нареждатъ по край лавицата до църковната стѣна, а по̀-младитѣ, като цѣлуватъ иконата на въскресението, прихождатъ смиренно при старцитѣ и цѣлуватъ имъ рѫка, а старцитѣ ги благославятъ обикновенно насълзени. Трогателна почитъ наистина! младитѣ се изреждатъ и цѣлуватъ рѫка на тия, които се съмнѣватъ да ли ще дочакатъ и идѫщий Великъ-день и които се надѣватъ вече изъ день въ день да минѫтъ въ задгробний животъ.

Слѣдъ отпускъ, който сега обикновенно бива рано, отиватъ си дома, отговѣватъ, и до биенето клепалото за второто въскресение обикновенно спѭтъ. Слѣдъ пасхата отиватъ на хорото, което на този праздникъ се играе подъ оркестра на цигански дзурладжии и тапанари. Старо и младо сега

излиза на хорото въ срѣдорѣка, първитѣ насѣдватъ наоколо по зелената морава, а вторитѣ се залавятъ въ хорото, което е необикновенно дълго и пъстро. Изъ зрителитѣ кръстосватъ халваджии, бозаджии, шикерджии и пр., които сѫ обикновенно мѣстни помаци и арнаути. На една страна, малко отдалечено, стоѭтъ едно отдѣление турски войници съ пушкитѣ и пазѭтъ редътъ. Предь захождание на слънцето хорото се разваля и всѣкий си отива по дома.

На утрѣшний день — въ Понедѣлникъ[37]) се носѫтъ яйца на кумоветѣ отъ младоженцитѣ, или домакинитѣ ги канѭтъ дома си на обѣдъ. Кумътъ дохожда съ една бъклица вино и една шарена кърпа съ яйца. Посѣщенията траѭтъ до пладнѣ, до гдѣто се захване хорото на срѣдорѣка. Тукъ на една страна ще видите първенцитѣ насѣдали и разговарятъ се живо около една трапеза, сложена върху зелената морава, ѣдение, пиение доволно. Бъклицитѣ и чашитѣ вървѭтъ изъ рѫка въ рѫка, кираджиитѣ насѣдали пъкъ на друга страна и си водѭтъ отдѣленъ разговоръ по пѫтнишкитѣ си приключения. Тъй става почти презъ цѣлата свѣтла седмица. Въ Петъкъ, обаче, слѣдъ като изиграѭтъ хорото младитѣ отъ двата пола, хорото се поемва отъ старитѣ. Всичкитѣ пѫргави и на нога старци се залавятъ и залюлѣѭтъ онова ми ти вито, крѣпно старческо хоро, на което и младитѣ даже завиждатъ. Въ Якоруда хората сѫ едри, но възсухи и това имъ придава една важность. Като минуватъ играющитѣ предь странния зритель, струва се на послѣдний, че играѭтъ исполини. Който е женень и съ нѣколко дѣца, може безъ стѣснение вече да се улови въ хорото, което е послѣднето велик-денско хоро. То се води обикновенно отъ нѣкой старъ селский първенецъ, искусенъ хороводецъ и съ нѣкакъвъ общественъ авторитетъ предь селянитѣ. Челѭджиитѣ, мѣстни цигани, сега по̀-силно удрятъ тѫпанитѣ и надуватъ зурлитѣ. Тѣхната съобразителность е много бърза и не безплодна. Тѣ знаѭтъ, че старцитѣ сѫ по̀-щедри и даватъ дългата на инструментитѣ си.

Слънцето се смѫква задъ Пиринъ и хорото се разваля. Мѫжската публика начело съ свирачитѣ си отива въ селото и навлиза въ нѣкоя кръчма да почерпи свирачитѣ, които и безъ това сѫ удовлетворително наградени. Вторий свирачъ Дѣдо-Мехмедъ кимва на другаритѣ си и веднага се почва нѣкоя ориенталска любовна мелодия, арзи или нѣкоя юнашка като:

„Каор-олу дедиклери“
„Ерзерум даалари̇̀ гезѐр“

[37]) Преди 10-на година на тоя день Якорудчани сѫ туряли обѣда и питията въ колата и отивали на църквището Св. Никола на Рудище и тамъ сѫ се веселили до пладнѣ, а отпладнѣ си отивали въ селото и се събирали на хорото въ срѣдорѣка.

Засвирватъ се и простонародни и български любовни мелодийки, особенно хубаво и увлекателно се лѣе изъ подъ пръститѣ на тоя ковачъ-музикантинъ: „Изяснило са'й небето“, заржчкитѣ туку вървжтъ въ адресъ на „майсторѐто“ и кръчмаря туку се провиква на високо отъ кой чорбаджия е заржчано. Свирачитѣ забавляватъ публиката до 2-3 часътъ по турский вечерь, и слѣдъ това всѣкий си отива. Съ рѣдки исключения, живота съ мѣстнитѣ мухамедани е дружеский, даже е отишълъ до тамъ, щото се канжтъ и на свадбенски угощения взаимно. Еднитѣ испровождатъ на другитѣ червени яйца на Великъ-день, а послѣднитѣ на байряма испровождатъ на първитѣ халва и др. работи за ѣдение. Туй се практикува между нѣкои изъ първенцитѣ. Въ важни случаи, даватъ си и подаръци. Общитѣ селски повинности, като правение и поправка на мостове, пжтищата, прокарвание на води за поение ниви, ливади и градини, се извършватъ общо. Общитѣ селски въпроси се разгледватъ въ едно отъ турскитѣ кафенета отъ първенцитѣ българи и помаци и взетото рѣшениа се съобщава гласно на „хорището“ отъ протогеръ. Когато се вземе рѣшение за нѣкой мостъ, пжть, вада или за шикъ (хайка) по планината, съобщава се на населението предварително и въ назначения день и часъ, свирачитѣ и тапанари цигани заставатъ на хорището и засвирватъ за излизание на селска работа. Ако е за хайка, ловцитѣ, турци или българи били, обязателно е да се явжтъ на сборището съ кремъклийкитѣ си, и на чело съ свирачитѣ тръгватъ на пжть.

Въ Якоруда азъ съмъ забѣлѣзалъ и друга една прехубава чърта отъ характера на жителитѣ й. То сж *тлжкитѣ* Ако нѣкой ще да гради кжща, поканва въ нѣколко дни по 10-15 души земедѣлци да му докарватъ грѣди и трънье безплатно отъ планината. Поканата не се отблъсва отъ никого. Тлжкаритѣ се гощаватъ отъ стопанина само съ добра вечера и пиение, гдѣто ставатъ и веселби. Въ нѣколко дни стопанина вижда на мѣстото на бждущето си жилище цѣлъ купъ отъ нѣколко стотини грѣди. Тъй става и за орание, за возение сѣно или снопи[38]) и т. н. Катранджията си продава свободно катраньтъ изъ България, знаейки, че нито снопитѣ, нито сѣното, нито ленътъ му ще останжтъ неприбрани на полето отъ тлжката, нито нивата му ще остане неизорана. Та и той, когато си се прибере дома, е готовъ да работи на тлжка съ коньетѣ си. Пренася на товари житото, сламата или сѣ-

[38]) Въ единъ разговоръ съ Н. Ф. въ София върху тлжкитѣ, той ми казваше, че когато въ 1876 год. баща му билъ затворенъ въ Пловдивский затворъ, махлянитѣ му събрали една сутринь по поканата на майка му, конье, вили, гребла, вжжа и единъ купенъ ръжъ отъ 40 кръстца билъ натъкменъ на три харманя и въ единъ день било свършено всичко, житото се пренесло и насипало и сламата прибрана на купа. „Това азъ още не могж го забрави!“ говорѣше Н.

ното на чифчията отъ планината, тоже безъ заплата. Тѣзи тѫжки сѫ една отъ главнитѣ причини, щото въ Якоруда да нѣма човѣкъ крайно сиромахъ. Този обичай го нѣма въ никое отъ околнитѣ села, даже и въ Бѣлица, и ако Якорудчани го сърдечно пазѭтъ и за напредь, нѣка бѫдѫтъ увѣрени, че бѣдностьта не ще прескокне на вѫтрѣ кѫщния имъ прагъ.

(Слѣдва)

ВЪЗЗВАНИЕ КЪМЪ ЧИТАТЕЛИТѢ СЪ УМЪ И ЧУВСТВО

(Къмъ въпроса за недостатъцитѣ на съвременното училище).

Отъ *А. Нейфелдъ.*

Богъ е свидѣтель, че бащата на лъжата, до мозъка на коститѣ, е развратилъ человѣческия родъ. Ако не бѣше, това, то подъ покривалото на благочестието не би се распространила толкова ненужната лъжа. Ето, напримѣръ, стереотипната фраза за златното време на младостьта. за блаженнитѣ дни на дѣтството, е едни изъ реда на тия басни, които се предаватъ тъй, като че ли разсказвающия искренно вѣрва въ тѣхъ. А между туй, ако има за мене нѣщо ненавистно, то сѫ именно въспоминанието за моята младость и за училището, тъй като понятието за младостьта въ мень съвпада съ представлението за училищнитѣ мѫки. Даже сега, когато азъ осѣщамъ вкусътъ на сольта на времето, за което говори Фальстафъ, когато, слѣдователно, минѫлото е длъжно да ми се представя подъ лъжливата перспектива свободно отъ всичко мръсно и неприятно, — даже и сега къмъ него време чувствувамъ нѣщо срѣдне между отвращението и негодованието. Негодование за туй, защото сѫ дръзнѫли да истръгнѫтъ тринадесеть години изъ ароматния пролѣтенъ букетъ на живота ми, че възмутителната, оскърбляющата чувството и вкусътъ позорна тирания на нѣмската классна стая е имала възможность да ги унищожи.

Ако нѣкой желае да прочете прекрасна, свѣтла, гладка, дълбоко прочувствуванна статия за училищната реформа, то стига само да вземе въ рѫцѣ нѣмский

журналъ или вѣстникъ, и той може да бѫде увѣренъ, че отъ десеть случая въ деветь ще намѣри прелѣстни, макаръ по нѣкога надути и твърдѣ учени статии, начинающи съ сътворението на свѣта, — за какво трѣбва да бѫде училището; понеже нѣмеца всѣкога е основателенъ и на драго сърдце исчерпва търпѣнието на читателя съ предисловия и введения. Но ний можемъ да бѫдемъ увѣрени, че колкото по̀-прекрасно сѫ изложени въ статията мислитѣ за училището, толкова по̀-лошо и по̀ жалко е положението му въ дѣйствителность, тъй като и туй съставлява характерна черта на нѣмеца, че той счита работата свършена, ако ѭ е достатъчно освѣтлилъ и обсѫдилъ, а ако нѣкой по̀практиченъ изъ моитѣ компатриоти го мѫчѫтъ угризенията на съвѣстьта, то всѣкога има подъ рѫка готовото извинение: срѣдствата не достигатъ!

Да, срѣдствата не достигатъ! Имаме средства за съдържание учени и неучени коммиссии, за печатание и купуване книги, за поддържание и посѣщение всѣкакви изложения въ всичкитѣ части на свѣта; нѣма такава глупость, такава измислица, такова предприятие, за които ний да не сме готови великодушно и довѣрчиво да пожертвуваме значителни сумми, но за нашитѣ училища никога недостигатъ срѣдствата. Вий, милосърдни и набожни благодѣтели, които облагодѣтелствувате: болници, музеи, черкви и въ предсмъртнитѣ си завѣщания учреждавате въ тѣхъ стипендии и т. н., — пожалѣйте, най-сетнѣ, по̀-близко стоящитѣ до насъ училища. Колкото по̀-малко дѣца погинватъ въ тѣзи лоши, неспрѣтнати, лошо провѣтрѣвани тъмнично-образни хумби, толкова по̀-малко материалъ ще има за лазаретитѣ и болницитѣ, толкова по̀-малко съ физически недостатъци, толкова по̀-малко унижени и оскърбени ще срѣщнете вий въ живота, като живъ образецъ на вашето мръсно скѫперничество и неумѣстно кѫсогледство.

Сега даже настрахвамъ, като си спомнѭ за оная убийственна стая, въ която съмъ печално прекаралъ тринадесетъ невъзвратни на младия си животъ години, време, което бѣше рѣшающе за по̀-нататъшното ми

физическо благополучие. А този распространитель на охтиката, очнитѣ болѣсти, искривяване гръбнакя — наричахѫ гимназия, като онова мѣсто, гдѣто голата грѫцка младежь се занимавала съ тѣлесни упражнения, да реализира устарѣлата днесъ фраза: mens sana in corpore sano. Станѫло ли е сега по̀-добрѣ? Има ли у насъ високи, обилни съ чистъ въздухъ, спрѣтнати, просторни — классни стаи, въ които ученицитѣ да чувствуватъ себе си добрѣ и свободно, въ които тѣ на напълно би се отказали отъ приятноститѣ и удобствата на родителския домъ? по̀-добрѣ ли сѫ устроени нашитѣ училища отъ казармитѣ и тюрмитѣ? Не, хиляди пѫти повтаряме, не! Казармитѣ сѫ направени значително по̀-спрѣтнато, по̀-привлекателно и по̀-рационално, отколкото една срѣдня гимназия, и тъмницата обикновенно представлява изященъ дворецъ въ сравнение съ градското или реалното училище. Въ казармата войникътъ прекарва двѣ, три години, престѫпникътъ срѣдйно проживѣва въ тюрмата още по̀-малко време, — а между туй въ училището, гдѣто по нѣкога една третя отъ живота се жертвува „на висшитѣ цѣли“, нѣма онова, въ което и най-необразования умъ, и най-крайното скѫперничество не би се осмѣлило да откаже на дѣтето. Съ негодование и отвращение си вспомнямъ прахътъ, вѣчно покриваюцъ чинътъ ми, обязателното нацапване на дрѣхитѣ ми, за което въ кѫщи съмъ изслушвалъ безконечнитѣ проповѣди на аккуратния си баща.

Никакви пердета или жалюзи, които не би пропущали острата слънчева свѣтлина. Подоветѣ не боядисани, собитѣ лошо устроени и за туй вѣчно издаватъ лоша миризма; около самата соба нѣма неутрално пространство, чиновете стоѭтъ около самата соба, тъй щото да се сѣди на тѣхъ въ време на згорещяванието имъ бѣше единъ видъ самоубийство; нѣма законъ, който би установилъ за всѣкой ученикъ минимумъ обемъ въздухъ, но безпощадно и варварски класснитѣ стаи се напълнювахѫ, колкото това е възможно, безъ да се гледаше какви ще бѫдѫтъ послѣдствията, неудобнитѣ, неподвижнитѣ чинове, всѣкий за по четири ученика,

да сѣдишь на които значеше да страдаешь, тъй като ученицитѣ седѣхѫ безъ разлика на сухи и дебели, малки и голѣми, както нѣкога Прокрустъ всички безъ разлика е турялъ на своя креватъ, — ето съставнитѣ части на моя блаженъ, младенический сънъ, и такива сѫ останѫли и до сега условията на живота на наше-то бѣдно, жестоко пренебрегаемо физически и духовно-подрастающе поколѣние! — Междучасие! Време на почивка и опрѣспѣвание! Неудобенъ, тѣсенъ дворъ, зимно време приличенъ на снѣжна яма, лѣтно — при отсѫтствието на сѣнчасти растения и страшното отражение на топлината отъ стѣнитѣ — приличенъ на Сахара, служаше за мѣсто на почивка. Да се бѣга и скача се запрещаваше, понеже двора бѣше твърдѣ малъкъ, и за всички классове имаше мѣсто тогава, ако тий въ тѣсни редове, тихо и чинно, сѫ расхождахѫ, като че ли извършвахѫ процессия, тъй щото ученицитѣ въ двора, изглеждахѫ като сардели въ кутия. А въздухъ! Хораций, като описва своето пѫтешествие въ Брундизия, говори за едно мѣсто, quod versu dicere non est, — което не може да се именува въ стихътъ. Причината, по която той не е можалъ да го каже, е била чисто вънкашна, именно тая, че слоговетѣ не сѫ били удобни за хекзаметъръ; тука азъ съмъ длъженъ да напомнѭ за онова мѣсто, което да се именува, било въ стихове или проза, е неудобно, но да се замълчи пъкъ съвсѣмъ за него било би непростително кършение, престѫпление противъ живота и здравието на нашитѣ дѣца. Тѣзи неудобно именуеми мѣста толкова сѫ изоставени и безобразни, щото стоянието въ двора, което е длъжно да служи за опрѣснѣвание, въ дѣйствителность е невъзможно, и за туй азъ пакъ съвѣтвамъ всички, които строѭтъ, градѭтъ, съдържатъ училища, да се запознаѭтъ съ положението на тия работи въ училищата.

Има нѣколко града, гдѣто училищата сѫ устроени въ послѣдне време пò-практично, пò-человѣчно, тъй щото приятно се отличаватъ отъ мнозинетвото останѫли нѣмски училища; но мнозинството учебни и въспитателни заведения приличатъ на кърмачка съ нечисть

туалетъ, тъй щото даже възпитанника ѝ, неохотно бозае.

На всѣкждѣ ли при училищата се намиратъ мѣста за гимнастически игри, щото умственната и физическа работи, да би могли постоянно да се премѣняватъ, че учениците, опрѣснени, съ новъ запасъ отъ кислородъ въ дробовети и кръвьта, да би могли всички отново да се заематъ за работа? Не, обикновенно това мѣсто се намира отвънъ града, на голо мѣсто, достжпно за студа и горещината. То може да се посѣщава отъ учениците, само въ свободното послѣ-обѣдно време въ сжббота и срѣда и то отъ всички классове едновременно. Подиръ ум рителния маршъ подъ горещитѣ лжчи на слънцето, ученика се явява на мѣстото не опрѣсненъ и бодъръ, а уморенъ, недоволенъ, мраченъ, разгорещенъ, и съ жалъкъ остатъкъ отъ тѣлесни сили, захваща почти безполезнитѣ и често вреднитѣ упражнения на гимнастическитѣ уреди. Каква полза чакатъ отъ гимнастиката учителитѣ и бащитѣ, администраторитѣ и инспекторитѣ? Пò-добрѣ безъ гимнастика отъ колкото такива безполезни упражнения вкарвающи всички въ заблуждение. Игритѣ и волнитѣ движения сж най-подходящи за дѣцата, всѣкий день тѣ трѣбва да се промѣняватъ съ еднообразието на учението и сѣдението въ училището, макаръ и за половинъ часъ; това е пò-полезно, отъ колкото два пжти произведенитѣ въ хомеопатическа порция упражнения по гимнастич. уреди. До като учителя по математиката преподава и извежда своето quod erat demonstrandum, като не забѣлѣзва, че ученицитѣ седжтъ криво и твърдѣ много си доближаватъ очитѣ до книгата, до като ученицитѣ сж длъжни да прекарватъ по 30 часа въ недѣлята на безобразнитѣ чинове, до тогава два урока по гимнастика въ недѣлята не сж нищо друго освѣнъ лъжа. Азъ считамъ обязателното посѣщавание училищата, за благо и необходимость за всѣкий културенъ народъ, противъ което не трѣбва да се боримъ въ името на кривоiразбраната свобода. На тая обязателность трѣбва да съотвѣтствува обязанностьта на законодателя; да дава исключително, хубави, здрави, достойни училища и да унищожи миризливитѣ хумби,

разсадницитѣ на епидемическитѣ болѣсти, наречени гимназии и реални училища. Ний протестираме противъ всѣко насилственно даване на духовна храна, което разстройва здравието. Извинението, че зимно време не се занимаватъ съ гимнастиката по нѣмание гимнастическа салони (като че ли и въ классъ не може да се правятъ волни упражнения!) е съвършенно не оспователно. По-добрѣ е да не умѣѭтъ да спрягатъ гръцки глаголи, а да иматъ остри очи и здрави членове, отколкото да заровятъ тѣлесната си красота и здравие наедно съ благото на всичко бѫдѫще — въ гръцката грамматика!

Азъ бихъ желалъ, щото всѣкой баща да прочете изъ книгата на Лабуле:

„Парижъ въ Америка" 26-та глава: „за училището". По-тънко и по-остроумно не е възможно да се раскрие позора на французкитѣ училища въ свѣтлината на американскитѣ принципии на въспитанието.

„Въ време на този разговоръ ний достигнѫхме до Съюзната улица. Предъ насъ се възвишаваше хълмъ, отъ който се виждаше градътъ и околноститѣ му; на този хълмъ се намираше величественно здание, четирѫгълна кула съ двѣ издадени постройки отъ двѣтѣ страни. Ако азъ се бихъ намиралъ въ цивилизована страна, бихъ казалъ, че това е жандармска казарма и нѣкакво си правителственно учреждение; но пъкъ у тоя дивъ народъ нѣма полиция и правителство, и това здание не бѣше нищо друго освѣнъ школа.

„За народа може да се сѫди по неговитѣ постройки„, тъй захваща докторъ Рене Лефебиръ своята филиппика, противъ бѣдствията на народнитѣ школи и сѣтнѣ туря въ устата на своя събесѣдникъ прекрасни и остроумни забѣлѣжки, относително безнравственостьта на раздѣлѣнието половетѣ въ европейскитѣ училища и по други подобни въпроси.

„Ний — бащи на семейства, ний знаемъ по личенъ опитъ, че за облагородяванието на сърдцето, образованието на характера, за развитието на великитѣ идеи, нѣма нищо по-важно отъ общностьта на работата и дружението на двата пола. „Emollit mores, nec sinit esse

feros". (смѣгчава правитѣ и непозволява да бѫдѫтъ диви). Непредпазлива и безмислена е само мнимата мѫдрость на стария континентъ. И наистина, колко е глупаво да се раздѣлѭтъ момчетата и момичетата, да имъ се указва още въ ранната възрасть на това, че тѣ представляватъ единъ за другъ нѣкаква си таинственна опасность, да оскверняваме и възбуждаме младото въображение и сѣтнѣ изведнъжъ, въ най-опасното време, да ги подхвърлимъ на опастноститѣ на горещи и смѣли мѫже, — безпокойни, страхливи и безпомощни жени! Вашето калугерско въспитание е само езеро, събирающе и увеличивающе всичкитѣ страсти; съвмѣстното въспитание приучава дѣцата да се обичатъ и уважаватъ като братия и сестри. Честьта на това изобрѣтение принадлежи на Америка. Ний се оставихме на человѣческата природа и свободата, и успѣхътъ ни оправда. Никѫдѣ обучението не отива пò-успѣшно, нравственностьта не стои нò-високо, колкото при съвмѣстното обучение. Съревнованието между двата пола е необикновенно силенъ стимулъ къмъ работа. Мѫжъ, даже най-младия, счита за срамъ ако отстѫпи; жената пъкъ е търпѣлива и пò-скоро схваща; при първитѣ занятия, не имѣющи абстрактенъ характеръ, тя почти всѣкога издържва побѣда. Но това е неособенно важно. Пò-важно е, че и дѣвицитѣ при общото обучение изигравать относително характера и силата на волята толкова, колкото момчетата — относително чувствата. Дѣвицитѣ ни узнаватъ, а ний сме опасни само до тогава, до като ни узнаѭтъ. Уважаеми отъ момчетата, момичетата захващатъ да уважаватъ сами себе си; тий свободно избиратъ мѣстото, което имъ се харесва; и, напримѣръ, въ часоветѣ на отдихъ, природното благоразумие ги заставлява да бѫдѫть далечь отъ своитѣ другари.

А момчетата въ нашитѣ училища научаватъ оная нѣжность на чувствата, оная рицарска вѣжливость, която се дава исключително съ обхождането съ жени. „Какво може да бѫде пò-диво и пò-грубо отъ английския ученикъ, предоставенъ самъ на себе и на тиранията на пò-старитѣ му другари. Чели ли сте

Тома Брауна. При четението на тоя писатель трѣбва да се червишь за нашата цивилизация. Азъ по̀ добрѣ бихъ желалъ да бѫдѫ червенокожъ, отколкото ученикъ въ Етонъ или Ругби“.

Тъй пише Лабуле, и неговитѣ думи, пълни съ человѣколюбие, сѫ способни да разширѭтъ духовния крѫгозоръ на мнозинството читатели.

Отдавно и често, но обикновенно безполезно, се раздаватъ такива благоразумни гласове.

Да сравнимъ, напримѣръ, това, за което говори Нимейеръ. „Както директора има право да иска отъ постѫпвающитѣ свидѣтелства за амболясвание, тъй ний имаме право да искаме отъ него гаранция въ това, че на дѣцата ни ще дадѫтъ удобни чинове, които не ще имъ причинѭтъ разни болѣсти. Въ никакъвъ случай въ обществото не трѣбва да има недостатъкъ въ срѣдствата; въ краенъ случай недостига добрата воля и разбиранието на рѫководящитѣ лица.

Противницитѣ на реформитѣ по нѣкога, насмѣшливо забѣлѣзвали, че съ време за дѣцата ще поискатъ вѣроятно, легки канапета. Но туй не трѣбва да смущава родителитѣ, — ненужнитѣ чинове трѣбва да се измахнѫтъ изъ училищата. Само трѣбва всѣкой да земе силно участие въ агитациитѣ. Посрѣдственно влияние на рѣшението въпроса може да се укаже, като се гласува при избиранията за онѣзи, които сѫ готови да се борѭтъ за здравието на подрастающето поколѣние. Школнитѣ чинове сѫ причина на сколиозата, охтиката и другитѣ училищни болѣсти; до като тая истина не бѫде общепризната, до тогава числото на гърбатитѣ и охтичавитѣ ще се увеличава, като пѣсъкътъ на брѣгътъ морский. За съжалѣние, нашитѣ училища се грижѫтъ само за духовната дрессировка, но не и за участьта на тѣлото, въ ущърбътъ на което се развива духа.

Извѣстно е, че дѣца съ школни болѣсти, обикновенно се хвалѭтъ, като прекрасни ученици; туй значи че тий по̀-охотно сѫ давали да ги впрягатъ въ училищното иго.

Нѣма какво да се очаква помощь и подобрѣния

отъ педагозитѣ, тъй като тѣхнитѣ сили и време сѫ посвятени на въпроситѣ на вѫтрѣшната организация на училището и преподаванието; външната организация на училището е оная область, въ която може да работи, да помага съ съвѣтъ и дѣло, всѣкой благоразуменъ человѣкъ, на когото сѫ скѫпи интереситѣ на учащата се младежь. Но именно, нужно е всѣкой да работа самъ, и да не чака, до като се завземе другъ за подобрѣние на дѣлото. Всѣки грошъ, който се изразходва за подобрѣние училищата, ще се възнагради многократно".

Ако въ Дарвиновата теория има макаръ капка истина, то на нашето поколение пада грамадна отговорность, за гдѣто то съ своето непростимо laisser aller въ дѣлата на училището и истекающитѣ отъ тукъ тѣлесно и духовно ослабвания, прави съмнително или, поне, оставя достиганието на привлекаемото далечь, като превъсходяще достѫпнитѣ намъ представления на человѣческия идеалъ. И наистина, недостатъцитѣ на съвременното училище, безъ да се гледа на всичкитѣ тълкувания за прогресса и цивилизацията, толкова измѣняватъ рѣшающитѣ условия за сѫществуванието на нашитѣ дѣца, щото тѣ по̀ вечето пѫти физически отслабнѫли, сѫ неспособни да водѭтъ борба за сѫществувание съ необходимата за това сила и еластичность. За това всички благоразумни хо̀ра сѫ длъжни да не жалѣѭтъ ни думи, ни убѣдителни слова въ събранията, въ прессата, при изборитѣ, за да се достигне подобрение положението на работитѣ въ това отношение. А вий, старци, които се перчите съ това, че безъ да се гледа на недостатъцитѣ на вашитѣ училища, сте останѫли здрави, съвсѣмъ не сте здрави, тъй като равнодушие къмъ собственнитѣ и чуждитѣ страдания е признакъ на най-висока духовна кѫсогледость.

Прев. *Есбе*·

ЗА НАШИТѢ ЕДНОВРЕМЕШНИ УЧИЛИЩА.

Постъпенното въздигание и подобрѣние на Шуменскитѣ градски училища отъ год. 1830 до год. 1870.

(Продължение отъ кн. 5 6).

Еснафитѣ

„Человѣкътъ е създаденъ за дужественъ животъ.
„Това заключение се основава на природнитѣ закони. На дѣтето е нужна родителска помощь, на
„жената е необходимо мѫжко покровителство, на младостьта е потрѣбна опитната старость, а сѣкиму изъ
„насъ е нужно братско участие и въ доброто, и въ
„злото, и въ щастието и нещастието. Освѣнъ това
„човѣческия напредъкъ се развива само тогава, когато хората дѣлѭтъ между себе си своитѣ знания и
„когато употрѣбяватъ общи сили за общото добро.

(„Знание" 1875 г. брой 1-й)

Тукъ ще разскажѫ за съставътъ, както и за дѣйствията на *еснафитѣ*, това което приминѫхме, и което, ако и слабо, днесъ се отчасти упражнява.

Съставътъ на *еснафлѫкътъ* въ г. Шумень, въ който сѫ влизали всичкитѣ граждани, раздѣлени на особенъ еснафъ, споредъ занятието си, този съставъ сложенъ отъ всички еснафи, е сѫществувалъ още преди 1830 год. И тогива, както и сега, всѣкий еснафъ си е ималъ свои първомайстори (уста башии), чауши (человѣкътъ, който испълнява заповѣдитѣ на първомайстора) и лонджи (сбирни); и тогива се събирала помощи измежду си, първомайсторитѣ сѫ имали своитѣ права, управи, каси, но не въ такъвъ порядъкъ, какъвто сѫ наредило послѣ *танзимата*. Приходитѣ за еснафскитѣ първоначални касси сѫ биле: първо, отъ записвание новъ чиракъ, гроша 5; второ, отъ произвеждание чиракъ въ калфа, гроша 10; трете, отъ произвеждание калфа въ майсторъ, гроша 20 — 30; четвърто, отъ разни глоби по 10, 20, 30 гроша, споредъ грѣшката. Глобитѣ сѫ биле единъ добъръ постояненъ доходъ. Глобявали за грѣшки: кога нѣкой отвори дюгеня си въ уре-

денитѣ отъ цѣлий еснафский съставъ праздници; кога нѣкой продаде или купи *топтанъ* нѣщо скрито; когато нѣкой безъ позволението на еснафа си самъ дързне да отвори самоволно дюгень; когато беззаконно самъ се произведе калфа или майсторъ, съ една рѣчь, всички *рѣшения, постановления,* които сѫ се съставили въ еснафскитѣ сбирни, престѫпили ги нѣкой членъ отъ сѫщий еснафъ, той се е считалъ за виновенъ и се е наказвалъ съ глоба. Такивато грѣшки ги наричале *йолсузлукъ* (работа безъ редъ, безпѫтно).

Имало е още единъ видъ наказание, което се е упражнявало връхъ непокорливитѣ членове. Непокорливи наричали тия, които съвсѣмъ немарливо или хладнокръвно се отнасяли къмъ рѣшенията на *сбирнитѣ,* относящи се за общото добро на цѣлий градъ; така напримѣръ: еснафътъ рѣшава еди кой да бѫде епитропъ на черквата, еди кой кассиеръ, еди кой училищенъ епитропъ; на непокорливия му се напомня еднъжъ, дважъ, най-сетнѣ се испровожда *чаушина* да му закрий *тизгяхѫ* (пособията съ които работи), за да не смѣй да работи. Това наказание е било много пò-тѣжко отъ паричното, щото сѫ го имали за голѣмъ срамъ да се рече за нѣкого, *че му закрили тизгяхѫ.* Подобенъ виновникъ, догдѣ не си познае погрѣшката и не поиска прошка отъ първомайстора, не му сѫ позволявали самъ да си открие тизгяха и да работи.

За най-голѣмо престѫпление се е считало и слѣдующето: Тогива, всѣкий не е билъ въ сила да иди въ далеченъ градъ и да си купи нужната стока, а дохождали сѫ отъ вънъ търговци и продавали стоки на дребно всѣкиму. Тъй, напримѣръ, дохождали съ кервани коля бакалска стока: соль, катрань, пастърма, солена риба и проч. Бакалский първомайсторъ, заедно съ своитѣ отбрани членове — първи бакали, ще се съберѫтъ въ своята отредена еснафска стая, гдѣто ще привикатъ търговеца, катранджията, соларьтъ, или който е, ще се заловѭтъ на общъ пазарлъкъ за стоката му; ако се спогодѭтъ, — добрѣ, тогива ще позволѭтъ всѣкиму отъ еснафа си да си купи отъ стоката по условната цѣна въ еснавската стая, ако ли пъкъ търговецътъ се поупѫне и не склони на дадената му цѣна отъ *лонджата,* забранява се на всичкитѣ бакали, никой да не смѣе да купи отъ тая стока. Уловили се нѣкой, че скрито е наддалъ и е купилъ частъ отъ тая стока, той се наказва съ голѣма глоба, като зломишленникъ и пакостникъ на еснафа.

Други още приходи, които сѫ измислили въ послѣднитѣ пò-нови години, ще ги изложимъ пò-долу.

Тукъ за любопитство на читателитѣ, ще кажѫ нѣщо пò-вече за тогивашнитѣ еснафлици, като до колко сила и власть се имали тѣ. Турскитѣ власти, до годината 1870, т. е. до тогива, до когато се имали вѣра у българина, не само сѫ уважавали тия еснафлици, но сѫ имъ подпомагали и сѫ ги за-

пищцавали. Дори и за нѣкои маловажни сѫдби, помежду нѣкои хòра отъ единъ и сѫщий еснафъ, правителството таквато ги е препровождало до първомайстора имъ, той да ги отсѫди или спогоди. Глобяванието оставяли за въ полза на еснафската каса. Трѣбова да се знае, че първомайсторитѣ сѫ ги промѣнявали всѣка година, или отново сѫ ги потвърдявали. За първомайстори сѫ избирали лица, не само пò-влиятелни, но и пò-богати. Богатия е можелъ да си оставя работата и да сърта (слугува) за хатъра на еснафа, кога бѣдния не може, или ако е приемалъ, — той се е съсипвалъ. Първомайсторитѣ сѫ служили безъ плата, а само на чаушитѣ се е плащало. Въ началото е имало и отъ турцитѣ богати; за влиянието имъ, не ще и дума, за това, на пò-вечето отъ главнитѣ тогива еснафи, каквито сѫ биле: табашкия, кавафския, първомайсторитѣ сѫ биле турци. Но слѣдъ танзимата българитѣ се видѣхѫ пò-усигорени въ работитѣ си, поне въ градищата, скоро тѣ излѣзохѫ на чело, множина съ трудолюбието си, съ денонощното си работение заедно съ калфитѣ, чирацитѣ си, надминѫхѫ по богатството си турцитѣ, още тѣ заловихѫ и мѣстото на устабашии. Но чудното е че и въ тоя случай и турцитѣ отъ сѫщия еснафъ, съ първомайсторъ българинъ, трѣбвало е да се подчиняватъ на устабашия си немюслюманинъ, даже длъжни сѫ биле да понисатъ и наказанието си. Турци търговци, или работници, пò вечето е имало въ *табашкия, кавафския* и *бакалския* еснафи.

Единъ примѣръ. Презъ 1858 год. когато първомайсторъ на кавафский еснафъ е билъ Иванъ башъ-Калфоолу, нѣкой си пò-богатъ турчинъ отъ табашкия еснафъ, напсувалъ едногo кавафина българинъ па вѣрата. Ускърбений българинъ се оплакалъ на първомайстора си Иванча, който веднага събира *лонджа* и отсѫжда турчина зъ наказание на псувнята да даде 5 оки восъкъ на черквата, и 5 оки лоени свѣщи за джатията, или ако не не даде, то ще се забрани на всичкия кавафский еснафъ да купува отъ него мешинъ за обуща. А табацитѣ безъ кавафитѣ не струватъ нищо. Табацитѣ обработватъ кожитѣ, а кавафитѣ ги купуватъ и правѭтъ разни обуща. Турчинътъ, день—два, недѣля—двѣ, гледалъ че никой отъ българитѣ кавафи нищо се укадкева край дюгеня му. Най-сѣтнѣ принуждава се да иде самъ предъ устабашия Иванча, да иска прошка, да даде глобата, и тъй се разрѣшава забраненото.

Другъ единъ примѣръ (год. 1860/2). Българинъ нѣкой си, доста богатъ, отъ друга страна доста своенравенъ и опачина човѣкъ, въспротивява се да даде опредѣленното му отъ еснафътъ даждие или помощь за черковноучилищната касса. Той е билъ манифактураджия, топтанджия, т. е. продавалъ исцѣло стока на другитѣ пò-дребни търговци. Въ то време твърдѣ строго сѫ пазали недѣлния день, както и всички узаконени отъ еснафитѣ презгодишни празници, така сѫщо и стро-

го се наказвали престѫпницитѣ. Никой не е смѣялъ да направи и тайно каква годѣ продажба. Горѣпомѣнѫтий обаче българинъ, за да може да прави продажба и презъ праздницитѣ, когато всички християни празднуватъ, сдружава се съ единъ евреинъ, така щото чрезъ него да расправя стоката си въ праздничнитѣ дни. Това подушаватъ еснафитѣ. Като на почтенъ и първъ търговецъ първомайсторътъ, въ името на еснафътъ, му направя предварително нужната забѣлѣжка, че трѣбва и той, като единъ членъ отъ еснафа, да уважава еснафскитѣ постановления. Но той съ презрѣние отблъснѫлъ тая миролюбива постѫпка на първомайсторитѣ. Най-сѣтнѣ еснафътъ прибѣгва до узаконенното си право: заповѣдва се на всички дребни търговци, никой да не смѣе да купува нито исцѣло, нито на дребно, стока отъ тогова, който не зачита еснафътъ си. И това се испълнило. Търговеца прибѣгва до тогивашний градский управитель Юсменъ-паша, като се оплакалъ противъ стѣснението на свободата на търговията отъ еснафътъ. Управительтъ, слѣдъ като узналъ отъ двѣтѣ страни, какъ стои работата, погодилъ непокорливия на еснафскитѣ постановления, като му казалъ, че правителството уважава еснафскитѣ присѫди и не може да ги разваля, нито да се мѣси въ тѣхъ, за то самъ той трѣбва да преклони глава и да се спогоди съ еснафътъ си. Недоволенъ отъ тая присѫда, търговецътъ отива въ гр. Руссе, като на пò-горня инстанция, и тамъ се оплакалъ. Еснафътъ отъ своя страна заплаща на свой човѣкъ (въ видъ на адвокатинъ, понеже такова нѣщо като адвокатъ нито думата му сѫществуваше) и го испраща въ Руссе за да расправи работата. И отъ тамъ търговецътъ си зема двѣтѣ парѝ, като получва сѫщата присѫда, както и отъ Шуменский управитель. Разядосанъ търговеца, слѣдъ като накрусва съгражданитѣ си съ доста неприлични и оскърбителни думи, парясва града си и отива въ Цариградъ, гдѣто пренася кантората си. Тамъ той значително западва. „Гласъ народенъ, гнѣвъ Господенъ“.

IX.

Въ начало, горѣспоменатитѣ приходи едва сѫ били достатъчни за самитѣ членове отъ еснафа, или за тѣхнитѣ разноски. Щомъ единъ членъ се онуждавалъ за парѝ, той е прибѣгвалъ до еснафската си касса и тамъ е намиралъ съ що да си ствържи главата, като е плащалъ съ благодарение една срѣдня лихва пакъ за въ полза на кассата. А, както казахме, тѣ сѫ се харчали и похарчили и по съзижданието на двѣтѣ първи училища въ града си. Първата стѫпка на общината, заедно съ еснафитѣ, е била да се даде едно особито устройство на еснафскитѣ касси, и то е излѣзло сполучливо, и слѣдвало е да се упражнява до год. 1877-ма, до когато

устабашиитѣ (първомайсторитѣ) на еснафитѣ сѫ биле въ сила като сѫ имали поддържка отъ правителството. А това устройство е било слѣдующето.

Главнитѣ еснафи тогава сѫ биле на четъ 7, при фондоветѣ на всѣка една касса; отъ тия 7 еснафа се приложили още по гроша 10,000 до гроша 500, споредъ еснафа. Така умноженъ фондътъ да дава по̀-вече лихва, и отъ тия лихви всѣкий единъ еснафъ е билъ задълженъ да внася по 2000 гроша въ черковно-училищната касса, отъ което да се поддържатъ училищата. А това приложение е станѫло така: самия еснафъ си е расхвъргалъ изъ помежду си 10-тѣ хиляди гроша, всѣкиму споредъ силата, кому 500, кому 200, че и до 100 гроша, но въ това разсхвърление не е играло парȁ, а само простъ записъ. Напримѣръ, виждали Ивана „мунасипъ“ да носи 500 гроша, натоварвали му ги съ дума, и му вземали записъ че дължи веднъждъ за винѫги за черково-училищната касса гроша 500, за които ежегодно плащали лихва (на % по 50 пари на мѣсеца). Но ако Иванъ е въ състояние и не ище да има подобенъ задължителенъ записъ въ кассата, и да плаща лихва, той ще извади да брои 500-тѣ гроша. Тия парӥ ще се дадѫтъ или на нѣкой онужденъ съ порѫчителство, или щѫтъ се раздадѫтъ по 100—по 200 на по̀-заможни, съ молба да ги употрѣбятъ въ работа и да имъ плащатъ лихвата. По̀долнитѣ еснафи, които сѫщо сѫ били на четъ 7 и които не сѫ били още въ положение да иматъ подобни касси, сѫ били задължени изобщо, изпомежду си, да събиратъ и заплащатъ ежегодно на черковно-училищната касса гроша 300 до 500 най-малко.

Отъ начало тия доходи сѫ били не само достатъчни за всички училищни разноски, но и артисвало. Артисалитѣ парӥ пакъ давали подъ лихва за увеличение на фонда и прихода.

Това е слѣдвало непрекѫснато и безъ никакви съпротивления отъ никого. Ако бащата умрѣ, то наслѣдницитѣ сѫ били длъжни да признаѭтъ бащинътъ си задължителенъ записъ, който промѣнявали на името си. Ето каква смѣтка се срѣща въ кодиката презъ годината 1862, въ наи-цвѣтущето време на еснафитѣ и училищата.

Приходи отъ черквата.

Подиръ устройството на еснафскитѣ касси се е пристѫпило къмъ по̀-доброто управление по черковни приходи. И се уредило. А какъвъ добъръ редъ виждаме ний по управлението на черквитѣ! Каква ревность отъ страната на всички еснафи, малки и голѣми, богати и сиромаси, и въобще отъ всички християни! Никога потомството не трѣбва да забравя тия вѣчно памятни услуги на своитѣ дѣди и прадѣди, услуги къмъ черквага и училищата. И ний трѣбва да се гордѣемъ

съ тия тѣхни услуги, като знаемъ, че не само въ г. Шуменъ, но почти у всичкитѣ наши градове, гдѣто множинството е било българско, е имало подобенъ уредъ въ черквитѣ, то грѣхъ ще бѫде отъ наша страна, ако поне когато си припомнимъ за тѣхнитѣ общеполѣзни трудове и старания, не произнесемъ съ признателность, съ сърдечно благоговѣние, тѣхнитѣ имена.

Въ тия услуги на нашитѣ дѣди се вижда тѣхната голѣма преданность къмъ утѣшителния за тѣхъ, въ тѣхното робство, Домъ Божий, гдѣто тѣ си отдъхвали, оттушвали се, радвали му се и го гледали като свое едничко свято прибѣжище; радва ли му се, служили му, могѫ да кажѫ, и по-вече отъ колкото на своята частна работа. Но отъ друга страна, ний въ тия услуги съзираме и непресилено ученолюбиво народно чувство у нашитѣ добри и примѣрни граждани: трудили се тѣ, давали сѫ своята лепта, но въ тѣхъ е имало и това съзнание, че тѣхний трудъ, тѣхната лепта е не само за въ полза на Божий Домъ, но и за чадата имъ, за сънародницитѣ имъ. Казвамъ го това, защото знаѭ много селски епитропи и селени въ тѣхъ времена да сѫ говорили: „Ами! ще му гледамъ черковата, ще му ходѭ въ черковата, защо? да давамъ парй за попъ, за даскалъ“.

Управителитѣ на черковно-училищнитѣ приходи се наричали (и днесъ се наричатъ) черковни епитропи. Всѣкий единъ еснафъ билъ длъженъ да държи и управлява черквата по една цѣла година — отъ началото на нова година до свършването ѝ. Всѣкий единъ еснафъ си е знаялъ реда, подиръ кой еснафъ трѣбова да занеме епитропството. Слабитѣ, малки еснафи се съгласявали по два еснафа заедно да управляватъ черковата. Злѣ се е осѫждалъ и критикувалъ оня еснафъ, който като е държалъ година време черковата, не се е распоредилъ, или не е сколасалъ точно на новата година да си предаде смѣткитѣ на общината; най-кѫсно до Ивановъ-день трѣбвало е да се отдръпне отъ пангаря бившето епитропство за да се настани новото.

Първомайсторътъ отъ еснафа, чийто редъ е билъ да поеме управлението на черковата по новата година, предварително ще направи нѣколко лонджи (събиране безъ разлика всички членове отъ еснафа си), въ които ще си иматъ съвѣщания за настѫпающата имъ длъжность. Въ тия събирания се опредѣлявали изъ помежду си съ общо съгласие и удобрѣние слѣдующитѣ служители: 1) кассиеръ. Той е и като председатель; 2 ро писарь; 3-то служители при пангаря; 4-то служители при главнитѣ свѣщилници; 5-то кои ще носѭтъ дискоситѣ. 6-то тия, които ще рѫсѭтъ по визитни и голѣми празници; 7-мо гробо-продаватель, и 8-мо нагледници на сиромаситѣ.

Нѣка разгледаме въ кратцѣ тѣхнитѣ длъжности.

1. Кассиеръ. За кассиеръ ще се избере старъ майсторъ, опитанъ по своята честность, нему ще се повѣрѭтъ всички капитали, черковни имущества, като: злато, сребро, кандила, черковни книги, одѣжди, восъкъ, масло; събиранието за напрѣдъ доходи отъ черковни недвижими имущества и проч. Приемалъ се е, ако и да не е грамотенъ. Той държи всичкитѣ ключове на пангарьтъ и кассата. Безъ писаря той нито приема, нито дава парѝ. Щомъ се свърши божественната служба и се разидѫтъ християнитѣ, всички парѝ, паднѫли презъ него день на пангаря: отъ проданъ свѣщи, дискози, подаръци, вѣнчавания, кръщавание, паднѫлитѣ презъ недѣлята отъ гробове,—ще се прочетѫтъ отъ кассиера, а писаря ще ги прекара въ главната приходна книга. А когато трѣбова на край мѣсеца да се плаща на учители, слуги, лихви и други, парѝтѣ ще се извадѭтъ отъ кассата и ще се запишѫтъ въ разносната книга. Кассиерътъ е длъженъ да бди надъ всичко, щото може да нащърби прихода: обикаля често свѣтилницитѣ, полиелеитѣ, внимава да не би да горѭтъ безъ нужда много свѣщи; надгледва кандиларя, какви свѣщи лѣе, колко масло харчи и проч.

Ако стане нужда да се вематъ или дадѫтъ парѝ съ лихва, това кассиерътъ самъ не може да направи, освѣнъ съ разрѣшението на цѣлия еснафъ.

2. Писарь. Той е десната рѫка на кассиерътъ; той си знае само: да прекарва всичко взето, дадено въ черковнитѣ тефтери.

3. Служителитѣ при пангаря. За такива се избиратъ нѣколкома млади мѫже, които сѫ длъжни, щомъ се отвори черковата да бѫдѫтъ при пангаря, гдѣто трѣбова да стоѭтъ до отпускъ. Тѣхната работа е да продаватъ свѣщи, да приематъ парѝ, да размѣнуватъ на дребно, кой каквито дребосъци поиска.

4. Служителитѣ при свѣщилницитѣ. За такива се отреждатъ отъ по̀-долнята еснафска класса; бѣдни, старички, които трѣбова съ време да се намѣрѭтъ и застоѭтъ всѣкий при опредѣлений за него свѣщилникъ. Тѣхната длъжность е да поематъ вощеницитѣ отъ приносителитѣ, да ги гасѭтъ. Не малко полза докарватъ тѣ на черквата. Щомъ е голѣмъ праздникътъ и християнитѣ приидатъ изведнъждъ на множество, поемательтъ на вощеницитѣ, една ако запали петь оставя незапалени, които съ купове, купове повръща пакъ на пангаря, а запаленитѣ не оставя да догорѭтъ.

5. Носителитѣ на дискозитѣ. Ако и тая служба да се вижда доста унизителна, като единъ видъ просия, т. е. да разхождашь дискозъ изъ черквата и да го поднасяшь всѣкиму да спусне по парà, но пакъ за това служение сѫ избирали хòра отъ срѣдня рѫка, старички, доста уважаеми, тъй щото подарительтъ, като погледне на лицето, да би пустнѫлъ на мѣсто парà—петь.

6. Тѣзи, които носѭтъ дискозъ по визитни дни. За тая служба ще изберѫтъ най-отличнитѣ хора отъ еснафа, даже и първомайстора. Тѣ трѣбва да бѫдѫтъ трима. Ето тѣхната работа:

Иматъ си отредени нѣколко отъ по-главнитѣ Господски презъ годишни празници, като: Рождество, Въскресение, Благовѣщение, Тезоименнития день на черквата и други. Въ тия дни отъ ранина ще се расположѫтъ и тримата вънъ при придворието на храма предь една голѣма масса. На тая масса е пъленъ панеръ съ направени китки, лѣтѣ отъ разни цвѣтя, а зимѣ отъ чимширъ и босилекъ, до него хартия и мастило и писаря готовъ да пише имената на приходящитѣ, за да се спомѣнѫтъ отъ священника при литургията въ него день. На края дискозъ за пари. Който и да дойди въ черква, знае си дългътъ, ще се спре предь массата, първий отъ стоящитѣ до массата ще го посрѣщне съ думитѣ „за много години!“ и ще го поръси съ розова вода, вторий ще му подаде китка, съ думатѣ „честитъ ти празникъ“, третий ще поднесе дискоза и ще рече: „подарете за черквата и за училището“, а въ дискоза стоѭтъ пустнати не петачета, а грошлета, бешлици. По това, при такава честь, предь такива личности и найбѣдния, ако не отъ друго, то поне отсрама, ще хвърли наймалко 20 пари. Писарьтъ му записва името.

Презъ именнитѣ празници, да речемъ, като Ивановъ — день, Гергиовъ-день, Енювъ-день, подиръ обикновенитѣ дискози, излиза единъ другъ дискозъ по слѣдующия тържественъ начинъ. Отъ тримата назначени лични граждани ще върви първия съ стъкло въ рѫцѣ, пълно съ розова вода, вторий по него носи святицата на празнующия се него день святия, третий отподиръ носи дискозъ, на който сѫ турени отъ пангаря бѣли меджидий, така щото, който ги види да се сѣща. Този, който върви напредъ съ розовата вода, непременно трѣбва да знае имената на тия отъ присѫтствующитѣ въ черква съграждани, които носѭтъ името на празнующия се святия въ тоя день. Напримѣръ, ако е Ивановъ-день, ще идѫтъ предь всѣкий единъ Иванъ, първия ще го поръси като каже: „За много години! Св. Иванъ да ти е помощникъ! Да живѣешь съ името си!“ вторий ще му поднесе святичката да ѭ цѣлуне; третий дискоза. Въ такивато именни дни сѫ падали на дискоза до 1000 гроша. Или, ще се случи нѣкои отъ нерасположение, да не е дошълъ на именний си день въ черква. Това се забѣлѣзва отъ внимателнитѣ епитропи. Слѣдъ опускъ на черквата, тримата отредени, ще завиѭтъ въ книжки толкова анафори наречени *ипсома*, за колкото се отсѫтствували, ще идѫтъ всѣкиму въ кѫщата, тамъ слѣдъ нѣколко вѣжливи приказски, едина ще стане ще поднесе съ благовение ипсомота съ честитяние за деньтъ му, а той вече си знае грѣха; отъ благодарение, че сѫ го почели та дошле дори у домътъ му, двойно ще да се отплати.

7. ***Гробопродавателя.*** Неговата работа не е твърдѣ лесна. Въ делникъ, праздникъ, колкото работа да си има, той ще трѣбва да я напустне и да иди заедно съ роднинитѣ на умрелия, да опредѣли мѣстото, споредъ цѣната, за гробъ. Гробопродавателя се изисква да бѫде малко коравосърдченъ, да не слуша много милозливи оплаквания, които често се употрѣбяватъ за да се купи по-евтинъ гробътъ. Гробове сѫ се продавали отъ 1000 до 60 гроша; за бѣднитѣ безплатно.

8. ***Нагледникъ на сиромаситѣ.*** Той има длъжность да пригледва тия сиромаси, които се редятъ предъ черковнитѣ врати за просия, да ли дѣйствително сѫ сиромаси. Понеже има и такива честни сиромаси, които не приематъ да простиратъ рѫка предъ черковнитѣ врата, тѣ бивать издирвани, изпитвани отъ надзирателя на сиромаситѣ, който ги представя предъ събранието на еснафа, гдѣто, като се подтвърди че заслужватъ помощь, издава имъ се расписки подтвърдени съ черковния печатъ; въ тая расписка се пише размѣрътъ на помощьта, недѣлна или мѣсечна, отъ 10 до 30 гроша и, който поднесе тая расписка на пангаря, дава му се опредѣлената му милостиня.

Всичкитѣ принадлежащи длъжности на мѫжетѣ се испълнятъ сѫщо отъ женитѣ имъ въ женската черква съ исключение кассиеръ, писарь.

Приеманието на черковнитѣ имущества и смѣтки отъ новитѣ епитропи е бивало съ голѣмо внимание. Всичко, като восъкъ, свѣщи, дървено масло, трѣбва да мине презъ теглилки. Минѫлогодишнитѣ смѣтки се провѣрявали чрезъ балансъ (равносмѣтка), подписанъ на бившия кассиеръ. Черковни книги, священнически одѣжди, вѣтхи кандила, всичко се е пригледвало внимателно и тъй се е приемало. Наличнитѣ парй сѫ се преброявали дори до единъ пенязъ.

(Слѣдва).

ВСЕЛЕННАТА.

От *К. Фламариона.*

(Продължение).

Ето първото наше положение: небето е пространство, което ни окржжава отъ всички страни; земята е кжлбо, което лѣти въ това пространство. Но земята не е сама: всичкитѣ звѣзди, които блѣщжтъ въ небесата, сж тъй сжщо изолирани сфери, или слънца, които свѣтжтъ съ собствената си свѣтлина и сж много отдалечени отъ насъ. Впрочемъ има сфери пò-близки до насъ и пò-приличии на нашия свѣтъ, въ който живѣемъ; приличии въ това отношение, че тѣ не сж слънца, а тъмни, като нашата, земи, които заимствуватъ свѣтлината си отъ нашето слънце. Тѣзи свѣтове, които се наричатъ планети, се сърѣдоточаватъ въ едни системи или семейства, отъ които единъ членъ е нашия свѣтъ. Въ центра на тази група блѣщи нашето слънце, източника на свѣтлина, топлина и животъ, и всичко заедно се носи въ безвъздушното пространство, окржжено отъ него отъ всѣка страна. Тѣзи групи можемъ да ги сравнимъ съ една флота кораби отъ различна величина, които плуватъ въ небесния океанъ. Безчисленитѣ слънца, окржжени като нашето отъ системи, на които тѣ служжтъ, като източници на свѣтлина и топлина, носжтъ се по всичкитѣ направления въ безконечното пространство. Тѣзи слънца сж звѣзди, съ които небесната пустиня е посѣяна, както пѣсъчната пустиня Сахара, е насѣяна отъ оазиси. Въпреки мнимото положение, което се предава на тѣзи системи отъ перспективата, огромни растояния отдѣлжтъ тѣхъ отъ насъ, и тѣзи растояния сж таквизъ, щото най-голѣмитѣ цифри на нашето исчисление ще сж укажжтъ недостатъчни да опредѣлжтъ най-малкитѣ отъ тѣхъ. Тъй-сжщо взаимнитѣ растояния между тѣхъ сж недостжпни за нашитѣ земни цифри, тѣ отдѣлжтъ еднитѣ звѣзди отъ другитѣ съ разни голѣми и

пространни дѫлбочини. Въпреки тѣзи огромни растояния, тия слънца сѫ толкова многочислени, щото едно тѣхно преброяване превишава всичкитѣ наши срѣдства; милиони и милиони сѫ недостѫпни за това... нека се опита въображението, ако това е възможно, да си представи това грамадно число безчислени системи и тѣзи безкончни растояния, които ги отдѣлятъ едни отъ други. Нашийй умъ се заблуждава предъ това безконечно множество свѣтове и не може освѣнъ да се удивлява предъ необяснимото чудо. Като се възнесемъ мислено и лѣтимъ непрекѫснѫто отъ небеса въ небеса и преминемъ презъ отдалечени пространства на тоя безкраенъ океанъ, мисъльта постоянно ще открива нови пространства и всички нови и нови свѣтове ще се представятъ предъ нея... едни небеса ще послѣдватъ други; едни сфери ще послѣдватъ други... слѣдъ едни пустини ще се представятъ други, слѣдъ едни грамадни безконечности ще се представятъ други даже презъ едно непрекѫснѫто летѣние въ течение на много вѣкове съ бързината на мисъльта, нашийй духъ ще премине всичкитѣ тѣзи граници, достѫпни на въображението, даже и тогава безконечното неислѣдимо пространство ще бѫде безпредѣлно предъ него. Безконечностьта на пространствата ще противостои противъ безконечностьта на времето и като се надпреварватъ вечно едно съ друго, то нито едното, нито другото ще побѣди... Слѣдъ подобно едно вѣковно летѣние, нашийй изнемощѣлъ духъ се спира съ благоговѣение при входа на храма на безконечнитѣ творения и се съзнава, че не е направилъ още нито една стѫпка напредъ въ това безпредѣлно пространство. Въображението престава да лети и нийй тогава съзнаваме своето нищожество. О! звѣзди и блѣстящи легиони, който отъ най-древнитѣ времена прострехте вашийй лагеръ по сапфировитѣ равнини, кой другъ ви е исчислилъ, освѣнъ единственийй имъ творецъ, който заповѣдва на вашитѣ зелени, златни кола да лѣтятъ по небесата! Сѫществува ли човѣкъ, който като погледне тѣзи лъчища, ще дръзне да противоречи на вашата истина? Нѣма нищо за удивление, ако нашия духъ подъ тяжестьта на земнитѣ мисли и нашето човѣческо око се изгубватъ въ бездниитѣ на пространствата и намиратъ въ вашата свѣтлина емблема на безсмъртната слава?

Безконечнитѣ небесни пространства сѫ въспѣвани отъ много поети, но възможно ли е, щото човѣкъ да предаде и

изрази подобна дѣятелность и дѣйствителность? Поетитѣ се старали да ѭ изразѭтъ въ стихове, но въ тѣхъ се чувствува недостатъкъ отъ думи за да предадатъ онези чувства, които се развиватъ у насъ при изгледа на тия небесни чудеса! Видите ли, какъ имахъ основание да кажѫ предварително, че измислицата е много далечь отъ дѣйствителностьта, даже отъ поетическата гледна точка, че съзерцанието на дѣйствителната природа заключава въ себе си источникъ на вдѫхновение много по̀-богатъ, много по̀-плодворенъ отъ колкото заблуждението, въ което сѫ принудени да попаднѫтъ нашитѣ чувства. Вмѣсто нощьта, която се простира до лазурний хоризонтъ, вмѣсто одѣжди украсени съ златни рисунки или завѣси съ пъстри украшения, ний всѣкждѣ виждаме животъ и всемирна лѫчезарность. Нощьта е една случайность, но щастлива случайность, която ни позволява да прострemъ нашитѣ погледи отвѫдь опредѣленитѣ дневни граници. Въ такъвъ случай ний приличаме на пѫтници, които, слѣдъ като се отморѭтъ подъ сѣнка, съ удоволствие се наслаждаватъ отъ изгледа на прекрасния пейзажъ, който се простира въ далечний хоризонтъ. Вмѣсто да присѫтствуваме при една неподвижна мъртва тишина, ний присѫтствуваме при картини, придавляющи животъ и дѣятелность на далечни свѣтове. Предь истинната свѣтлина, всичкитѣ мнимп завѣси исчезватъ и небото растваря своитѣ дѫлбочини; безгранично число творения се откриватъ съ безгранични пространства, и нашата земя, лишена отъ всѣко достоинство, което ний ѝ отдаваме, вдъхновенно отъ нашето щеславие, тя се скрива подъ гѫста сѣнка и изчезва въ массата на малкитѣ свѣтове, като неѭ. Съ свободното летѣние на нашата мисъль, ний проникваме въ небеснитѣ области и правимъ първий ескизъ на вселената. И тъй, като отстранимъ отъ себе си още въ началото всѣкакво заблуждение, освѣтено отъ много-лѣтната древность и опитъ, ний се намираме въ най-добритѣ условия за изучване небесната природа. За това нѣка се приготвимъ да приемемъ тѣзи нови истини, които природата постъпенно открива предь нашний любознателенъ духъ.

III.

Безконечностьта на пространствата.

Въ природата има такива истини, предь които човѣшката мисъль се чувствува безсилна и ничтожна; истини, които тя гледа съ страхъ и не право на срѣща, при всичко, че знае тѣхното сѫществуване и тѣхната необходимость. Такива истини сѫ безконечностьта на пространствата и вѣчностьта на тѣхното сѫществувание!

Тия истини ний съ нищо не можемъ опредѣли, защото всѣко опредѣление въ нищо не ще помогне, освѣнъ да затѫпи нашитѣ понятия относително тѣхъ. Ако се постараемъ да ги обяснимъ, то ще бѫде безполезенъ трудъ; стига да помислимъ върху тѣхъ и тѣ веднага ще се представятъ съ всичката обширность на недостижимостьта си. Хиляди опредѣления имъ дадохѫ, за които считаме за безполезно да поговоримъ тука, а само ще се помѫчимъ да проникнемъ въ дѫлбочината на пространството. Напримѣръ скоростьта на лѣтящата граната при излизанието ѝ отъ гърлото на топа е 400 метра въ секунда, но такова летѣние би било много бавно за нашето пѫтешествие въ безконечното пространство, защото тази скоростъ не превишава по-вече отъ 1440 километра или 360 мили въ часъ. Това е много недостатъчно. Въ природата сѫществува друго едно движение несравненно по-бързо, именно скоростьта на свѣтлината. Тя преминава 77000 мили въ секунда. Този способъ е по-добъръ, за това нѣка приемемъ него за нашето дълго пѫтешествие. Позволѣте ми въ тоя случай да направѭ едно *вулгарно* сравнение: нѣка си въобразимъ че ний възсѣднѫхме на една слънчова лѫча и се спуснѫхме да летимъ, като съ нѣкой летящъ конь! Като вземемъ земята за исходна точка, нѣка летимъ по права линия, къмъ която и да е посока въ небето. — И тъй можемъ да тръгнемъ! Напредь! напредь! — Една секунда,... и ний заминѫхме 77000... мили; двѣ секунди, — 154000... напредь!... станѫхѫ 10 секунди, една минута, десеть минути... 50 милиона мили вече преминѫхме. Още летимъ съ бѣсния наший конь; станѫ единъ часъ, единъ день, една недѣля; безъ да укротимъ нашето бѣсно бѣгание, ний летимъ цѣли мѣсеци, години... Прекараното пространство е извънредно, даже ако бихме го

исчислили съ цифри на километри или мили; това число за насъ щѣше да бѫде недостатъчно и не щѣше да изрази нищо... Триллиони отъ миллиони, миллиони! Но ний въпреки това не щемъ да спремъ никѫдѣ; летящи постоянно съ сѫщата бързина 77000 мили въ секунда, ще летимъ напредь и ще прекарваме безконечно пространство по сѫщата линия презъ течението на много години, петдесеть години, цѣло столѣтие... Кѫдѣ сме ний? Ний отдавна, отдавна преминѫхме покрай послѣднитѣ съзвѣздия, видими отъ земята и достѫпни на телескопа. Отдавна, отдавна, пѫтуваме ний въ други области, неизвѣстни, неизслѣдими до сега. Никакви цифри не могѫтъ да опредѣлѭтъ прекараното пространство. Миллиарди съединени съ миллиарди не ще иматъ никакво значение предь това огромно простринство; въображението се спира въ смѫщение и изступление... но това, което е за учудвание, то е, че ний не отидохме *нито една стѫпка напредь!*

Ний не приближихме още нито при едни предѣли, сѫщо като да стояхме на сѫщото мѣсто, при сѫщата точка, отъ която сме тръгнѫли; но ний можемъ да възобновимъ нашето летяще пѫтувание отъ сѫщата точка при която сме се спрѣли; нѣка прибавимъ още едно пѫтувание при първото, тъй сѫщо далечно; нѣка прибавимъ столѣтия върху столѣтия къмъ сѫщата посока, съ сѫщата скорость; нѣка се отправимъ къмъ каквото направление пожелаете, на лѣво, на десно, на горѣ, на долу, назадь, напредь и пакъ слѣдъ цѣли вѣкове съ сѫщето летение ний не ще можемъ да се спремъ очаровани или разочоровани предь безконечностьта съ вѣчно повторяемо пѫтувание. Тогава ще видимъ, че нашия вѣковенъ полетъ не ни постигнѫ да измѣримъ нито най-малката часть отъ небесното пространство; че ний отидохме напредь толкова, колкото като че ли сме на сѫщото мѣсто. И тъй дѣйствителната истина е, че насъ ни окрѫжава безконечно пространство и както вече казахме, ний можемъ да се възнасяме вѣчно и все едно, ний пакъ ще намираме предь себе си безгранично пространство.

Отъ всичко горѣ-казано ясно се види, че всички наши понятия за пространството иматъ относително значение. Напримѣръ, когато казваме: възнасяме се въ небето, скриваме се въ земята, тѣзи изрѣчения сѫ лъжливи, защото тъй като се намираме всредь безконечностьта, ний нито се възнасяме,

нито слизаме; въ него нѣма нито горѣ, нито долу; тѣзи слова могжтъ да се приложжтъ само на земната повърхнина, върху която живѣемъ.

И тъй вселенната ний трѣбва да ѭ представляваме предъ своя разумъ, като безгранично пространство, безпредѣлно, безконечно, въ недрата на които се носѭтъ слънца, подобни на нашето и земи подобни на тази, на която живѣемъ! Въ него нѣма никакви куполи, никакви сводове, никакви граници. То е безконечна пустиня, въ която се носѭтъ безчисленни свѣтове.

Превела отъ французски
А. Д-ръ Желѣзкова.

ЗА САМОСТОЯТЁЛНОСТЬТА.

При въспитанието на дѣцата наредъ съ другитѣ грѣшки може да бѫде направена и онаѭ грѣшка, че дѣтето твърдѣ го много въспитаватъ, като унищожаватъ въ него всѣка слѣда на индивидуалностьта и самостоятелностьта. Далеко не е достатъчно да се научи дѣтето да се повинува на волята и разума на другитѣ; необходимо е да се даде възможность на неговитѣ индувидуални черти да се сформиратъ въ самостоятеленъ характеръ, иначе въспитанието не ще бѫде въспитание, а дрессиране. Ний не сме въ състояние при въспитанието на нашитѣ дѣца всичко да предвидимъ и да направимъ по нашето желание: много зависи отъ живота, отъ сѫдбата; грамадно влияние има и окрѫжающата срѣда, която твърдѣ често прави безполезни всичкитѣ ни благи стремления. На всѣкиго е извѣстно, че биватъ случаи, когато и най-добросъвѣстното въспитание не води къмъ цѣльта, както и такива, когато дѣца, не получили никакво въспитание, ставатъ впослѣдствие образцови хòра.

Вече въ ранната си възрасть дѣцата не трѣбва да се охраняватъ на всѣка стѫпка, а трѣбва по възможность да бѫдѫтъ предоставлени на самитѣ себе си и на охраната на природата. Ний се стараемъ да упазимъ дѣтето си отъ единъ нещастенъ случай, а отъ друга страна, отъ кѫдѣто и съвсѣмъ не сме очаквали, явява се другий подобенъ случай. Несъмнѣнно е, че старателно охраняемитѣ дѣца най често се подхвърлятъ на всѣкакви нещастни случайности. стига само едно мъгновение да останатъ безъ надзоръ, когато пъкъ уличнитѣ момчета, привикнѫли къмъ опастноститѣ, умѣѭтъ ловко да ги избѣгнѫтъ. По нѣкога положително се удивявашь, съ каква безгрижность—играѭтъ посрѣдь улицата, гдѣто могѫтъ да ги сгазѭтъ, какъ храбро се катерѭтъ на върховетѣ на високитѣ дървета, какъ смѣло сѫ хвърлятъ въ водата и т. н. — Необходимо е, разбира се, да се избере срѣдата между безпечностьта и преувеличената грижливость.

И по̀ възрастнитѣ дѣца не трѣбва да се държѫтъ твърдѣ „подъ крилото на родителитѣ“ и да се лишаватъ отъ всѣка самостоятелность. Младия умъ трѣбва да има макаръ малъкъ просторъ, за да бѫде въ състояние да се развива и придобива опитность, макаръ и съ цѣната на малки временни заблуждения. Дѣца, въспитаваюци се въ чрезмѣрна строгость, търсѭтъ, като какъ да измамѭтъ своитѣ строги въспитатели, и ставатъ положително необузданни стига само гнетътъ, подъ който тѣ дълго време сѫ живѣли, да изчезне. Ако дѣцата сѫ особенно благонравни и послушни, то отъ тѣхъ излизатъ, при подобенъ режимъ, тъй нареченитѣ майчини синове и дъщери, които наистина представляватъ печално явление. Това сѫ възрастни млади хо̀ра, които въ най-дребнитѣ работи сѫ длъжни по̀-рано да питатъ мама или татя и сами не знаѭтъ, какъ да се обърнѫтъ. Какво ще бѫде съ такива субекти, когато тий стѫпѭтъ въ самостоятелния животъ? Тѣ толкова по̀-вече ще се чувствуватъ безпомощни, колкото съ по̀-голѣми старания сѫ ги окрѫжавали грижливитѣ, но не до тамъ умнитѣ родители. Какъ такъвъ младъ человѣкъ ще може да употрѣби добрѣ получе-

ното отъ баща му наслѣдство, ако той до тогава се е слѣпо надѣвалъ на родителитѣ си и за никаква парични работи се е не безпокоилъ? Какъ той самъ ще разрѣши разни жизнени въпроси, ако той ни на крачка не е отстѫпвалъ отъ полата на бащиното палто?

Когато неотдавна умрѣла една 65 годишна жена, то всички, които сѫ знаяли неѭ и семейството ѝ дѫлбоко сѫ съжалѣвали двѣтѣ ѝ неоженени дъщери, осиротѣли въ „нѣжната" възрасть отъ 27—30 год. Положението на бѣднитѣ сирачета, дѣйствително било въ висша степень печално, тъй като тѣ, безъ да се гледа на годинитѣ имъ, сѫ били още напълно дѣца. Покойната, сама управлявала домътъ и хазяйството си, само е завѣдвала всичкитѣ дѣла, а дъщеритѣ не се вмѣсвали въ нищо и безъ разрѣшението на майка си, не сѫ смѣяли нито крачка да пристѫпѭтъ. Бѣдна майко! Какъ се би ти уплашила, ако би станала отъ гроба и би видѣла, какъ скѫпо заплащатъ твоитѣ бѣдни дѣца за твоята неразумна любовь!

Родителитѣ сѫ длъжни всѣкога да иматъ предъ видъ, че тий рано или късно ще умрѫтъ, че тѣхнитѣ дѣца не ще избѣгнѫтъ необходимостьта да сѫ борѭтъ самостоятелно за сѫществувание. Тѣ сѫ заради това длъжни отранички да ги научѫтъ къмъ самостоятелность, ако не искатъ, щото впослѣдствие дѣцата имъ да бѫдѫтъ постигнѫти отъ сѫщата участь, както дъщеритѣ на оняя неразумна баба.

прев. Есбе.

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

Подвигътъ на единъ католический проповѣдникъ въ София. — Нахлуванието на всевъзможни католически и протестански проповѣдници у насъ. — Тѣхната дѣятелность и цѣлитѣ, които гонѭтъ. — Коя е истинската вѣра и какъ трѣбва да гледаме на вѣрата? — Гдѣ е спасението: въ католичеството, протестанството и или въ православието? — Вѣрата и политическитѣ цѣли въ католицитѣ и протестантитѣ. — Вѣрата не трѣбва да служи за спекулативни цѣли. — Нѣка се опълчимъ противъ разнитѣ пропаганди у насъ!

Въ 27-ий брой на в. „Съгласие“, ний срѣщнѫхме една дописка изъ София, въ която се расправя за поведението на единъ отъ католическитѣ патери, които презъ послѣднитѣ години твърдѣ много се наплодихѫ въ отечеството ни, спрѣмо българитѣ и тѣхната прадѣдна вѣра — Православието.

На 13-ий Ноемврий м. г. тоя патеръ е държалъ поучителна проповѣдь въ Софийската католическа църква. Ето какъ дописникътъ на „Съгласие“ излага проповѣдьта на тоя „християнский проповѣдникъ“ отъ паството на „Римския Папа“, комуто цѣлуванието само на чехлитѣ опѫтва вѣрующитѣ право въ Рая чрезъ ходатайството му предь райския ключарь Св. Петъръ, на когото той (Папата) се смѣта за замѣстникъ тукъ долу на земята.

„Непростителнитѣ нелѣпости и неприличнитѣ изражения, които спомѣнѫтия патеръ употрѣби противъ нашата православна бащина ни вѣра, не правѭтъ никаква честь на едно развито духовенство, което има претенцията, че притежава пълно образование, а още по̀-малко честь прави то на Св. Римский Отецъ—Римъ-Папа, който има претенцията на повѣренникъ на Апостола Петра да държи ключоветѣ на Рая и да си присвоява титлата за непогрѣшимость въ тоя свѣтъ.

„Тоя нахаленъ патеръ, името на когото не можахме да узнаемъ, между другитѣ гадости, които изхвърляше изъ мръснитѣ си уста, позволи си да нарече

насъ, българитѣ, *безнравствнни дивацu*, а православната ни вѣра *шарлатанска и гнусна!* Между друго ето що каза още патера проповѣдникъ, като се обърнѫ къмъ присѫтствующитѣ въ църквата:

„Вий сте предтечата, когото провидѣнието е предназначило за унищожението на *гнусното* православие, основано на *безнравие, шарлатанство, развратъ и фалшъ;* вий ще да се увѣнчаете съ неувѣдаеми лаври и вѣнци за заслугитѣ, които ще да принесете на католичеството чрезъ вашитѣ неуморими старания и трудове, които ще трѣбва да положите за възтържествуванието на тая свѣта и благородна цѣль. Сполуката е по̀-вече отъ сигурна, като се има предь видъ непремѣнната поддържка, която ще ни бѫде дадена отъ *оногова,* когото провидѣнието е предупредило да рѫководи сѫдбинитѣ и бѫдѫщето на тая *дива* страна“.

Ако искашь въ единъ народъ, още не напълно просвѣтенъ, да наостришь брать противъ брата, синъ противъ баща, да го распокѫсашь, съ една рѣчь, да го направишь плячка на алчнитѣ поробители,—не трѣбва друго: чрезъ всички простени и непростени срѣдства, всѣй въ него нѣколко религиозни секти съ всичкия имъ антагонизмъ, па послѣ това събирай богати плодове отъ посѣеното си сѣме на раздоръть и пълната деморализация. Вѣрата, още отъ най-отдалеченитѣ исторически времена и до днешния день даже продължава да бѫде за недообразованната масса цементътъ, който свърза елементитѣ на една нация. Ако тоя цементъ се разслаби, то и елементитѣ се раскапватъ.

Кой не знае каква е сѫдбата па тия българи, които въ време на политическото поробване на България приехѫ мохамеданската вѣра,—днешнитѣ помаци? При чистия българский езикъ, който говорѭтъ, при съвършенното незнание турския езикъ, — тѣ днесъ сѫ изгубени за българската нация, тѣ се вече наричатъ не иначе, а турци и още по̀-вече турци отъ самитѣ истински турци: антагонизмътъ имъ спрѣмо българитѣ е много по̀-голѣмъ отъ тоя на чиститѣ турци. Какво ни представляватъ и българитѣ католици въ Пловдивъ, въ пловдивското окрѫжие и въ Свищовското

окрѫжие, тъй нареченитѣ павликяни? Тѣ гледатъ на българина православенъ съ твърдѣ зло око, благодарение на оня отвратителенъ католический фанатизмъ, който имъ сѫ вдъхнѫли и продължаватъ да имъ вдъхватъ тѣхнитѣ патери, които имъ се испровождатъ изъ Римъ. Да говоримъ ли и за протестантитѣ българи и за тѣхнитѣ проповѣдници, при всичко че тѣ сѫ по̀вечко толлерантни спрѣмо своитѣ братя-православни? Мислимъ не е нуждно, защото всѣкий отъ насъ знае, каква язва сѫ за народното ни единство всички тия религиозни раздѣления заедно съ своя си религиозенъ фанатизмъ.

А защо се върши всичко това, защо западнитѣ европейски държави, католически и православни, сѫ нахлули като глутница между българското православно паство, и пилѣѭтъ на четири страни парӥ, само и само да го распокѫсатъ, като го отвращатъ отъ праотеческата му вѣра? Да ли тѣхната цѣль е благородна, възвишена, да ли тѣ съ расцѣплението си искатъ да направѭтъ българския народъ по̀-нравственъ, по̀-щастливъ; да ли православния българский народъ е заблудено паство, тръгнѫло по пѫтьтъ на погубванието и за него Богъ е затворилъ вратата на своя небесенъ Рай?

Не, и никакъ не! Както католицизмътъ и протестантизмътъ исповѣдватъ Христовия моралъ, тъй и православието исповѣдва сѫщия; както първитѣ се стрѣмѭтъ да облагородѭтъ душата, да водѭтъ къмъ пѫтьтъ на истината, тъй сѫщо и православието се стреми да постигне сѫщото. Не е ли учението на Христа, неговия Божественъ моралъ едно и сѫщо рѫководяще начало за всички християни, па биле тѣ православни, католици или протестанти? Махнѫта обрядната страна на католицизмътъ и на православието, — не ще ли остане протестанството? А нима само тая обрядность е такова голѣмо зло, щото за нейното премахвание си струва да се всѣва въ единъ народъ расколътъ и религиозния фанатизмъ? Проста масса, която, слѣдствие природния законъ, не е способна да въсприема отвлеченото тъй ясно, както единъ образованъ чело-

вѣкъ, а му дава една пò-реална, пò-веществена форма, и ний никога не ще можемъ да ѝ дадемъ едно истинско понятие за отвлеченото, до като не се погрижимъ предварително да ѭ извадимъ изъ тинята на невѣжеството чрезъ просвѣщението. Православието си има своитѣ обрядни страни, които простата масса напълно слива съ божественностьта, но на това не е виновно православието, защото то не ги смѣсва съ Божеството, а сѫ виновни обстоятелствата, които не сѫ дали възможность на массата да излѣзе изъ невѣжеството и разбере напълно тѣхното истинско значение. А нима католицизмътъ нѣма пò-голѣма обрядность при служението си Богу; нима протестанизмътъ е съвършенно лишенъ отъ обрядность и е послѣдното слово на науката, която ни води до истинското разбиране на култътъ?

Намъ не ни е тукъ цѣльта да трактуваме по вѣрата, нито пъкъ критически да разгледваме разнитѣ християнски вѣроисповѣдания. При всичко това ний ще се поспремъ по въпросътъ за сѫщностьта на вѣрата и отъ тая точка ще погледнемъ на дѣятелностьта на разнитѣ пропагандисти у насъ.

Вѣрата въ единъ человѣкъ е онова вѫтрѣшно съпоставяние личностьта къмъ видимия и отвлечения миръ, което му доставя извѣстно душевно задоволствие, въ което той намира щастието си. Отъ развитието на личностьта, отъ нейното пò-ясно понятие за видимия миръ и за законитѣ, които го управляватъ, зависи и съпоставянието ѝ спрѣмо невидимия миръ. Понятието за Божеството е въ зависимость отъ душевното развитие за личностьта, а тъй като человѣкъ постоянно се развива умствено и постоянно прониква пò-дѫлбоко въ естественнитѣ закони, то и неговото съпоставяние къмъ непостижимото постоянно ще прогрессира. По тоя начинъ, понятието за Божеството, което сѫ имали человѣцитѣ преди двѣ или три хиляди години, твърдѣ много си различава отъ това, което има съвременното просвѣтено человѣчество, а человѣцитѣ, които ще дойдѫтъ на земята слѣдъ други двѣ или три хиляди години, ще иматъ, може би, съвършенно пò-други поня-

тия за непознаваемото, за Божеството, отъ колкото иматъ днесъ. А моралътъ ни учи, че всичко, което доставя на единъ человѣкъ душевно спокойстви и което не е въ вреда на ближния му, трѣбва да се зачита отъ всѣкиго и всѣко посѣгание да отнемемъ това душевно спокойствие, е едно насилие, а всѣко насилие е осѫдителна постѫпка.

Еднъжъ погледнѫто на въпросътъ тъй, да са повърнемъ къмъ дѣятелностьта на разнитѣ християнски пропагандически миссии у насъ, на разнитѣ католически патери и протестантски проповѣдници.

Православната вѣра на българина, въ духътъ на която той се е въспиталъ, му доставя едно душевно спокойствие, едно помирение съ окрѫжающата го природа и въ неѭ той намира своето вѫтрѣшно щастие, а и въ сѫщото време тая вѣра се основава на щастието на всички свои ближни, „създадени по образу и подобію Божію“. Слѣдователно, какво нѣщо заставя католическитѣ патери и и пр. проповѣдници да идватъ между насъ съ цѣль да ни отвръщатъ отъ нашата православна вѣра? Да ли тѣ съ своята си отцѣпническа миссия идѫтъ да ни направѭтъ по̀-щастливи, да ни примирѭтъ по̀-добрѣ съ земнитѣ теглила, които нарушаватъ нашия духовенъ миръ?

Никакъ не. Тѣ не ни даватъ нищо по̀-сѫществено, тѣ не ни откривитъ тайнитѣ, въ които се крие нашето сѫщество, тѣ не раскриватъ вратата на вѣрата, за да може да проникни въ неѭ нашето съвременно знание природнитѣ закони. Напротивъ, тѣ ни правѭтъ фанатици, когато нашето православие не ни овързва съ никакви връзски, за да не можемъ да проникнемъ въ тайнитѣ на видимия и невидимий миръ. Па и нашето православно духовенство е далече по̀-свободолюбиво поне отъ католическото, което чрезъ всевъзможни измислици, безсъвѣстно освятени отъ Папата, бѣше оковало своето паство въ оня мракъ, за разбиванието на който потоци кръвь се е проливало по цѣла срѣдня и западня Европа и което още и до сега продължава да държи своето паство въ единъ глупавъ и тревоженъ страхъ предь всѣка безсмислица,

която то (духовенството) е възвело на Божествена висота. Въ историята на православната християнска църква ги нѣма ония мрачни страници, каквито сѫ всичкитѣ въ историята на католическата. Въ православната църква не е имало, нито пъкъ има оня чудовищенъ развратъ, съ който се отличава католическата: православната църква отъ начало и до край (съ малки исключения е отъ страна на гръцката църква презъ настоящето столѣтие) не е искала бѫдѫщето спасение на душитѣ насила чрезъ физически мѫки и терзания на тоя свѣтъ, а постоянно е учила паството си да живѣе споредъ христовото учение, за да има спокойствие на душата си и наслѣдяване царство небесно; православието не се е распространявало съ огънь и мечь, нито пъкъ православнитѣ сѫ отивали да трепѭтъ невинни хòрица за обсебвание Божия гробъ (кръстоноснитѣ походи) и съ това да написатъ нечути теглила на миллиони народи. Историята на Испания, Португалия, Франция, Холандия, Италия и пр. до вѣка ще свидѣтелствува за оня нечуванъ развратъ на католическото духовенство и за ония варващини, които е вършила инквизицията. И най-дивитѣ народи въ Африка и Австралия нѣматъ понятие за такива чудовищни звѣрства, каквито е вършила инквизицията въ името на Бога, съ името на Когото християнството ни учи да не отождаствяваме никаква зла человѣческа постѫпка, никакво насилие надъ съвѣстьта на ближния си: не съ огънь и мечь, не съ мѫки и поругания человѣка ни учи Христосъ да распространяваме Негова Божественъ моралъ за благото и щастието на человѣчеството.

И днесь тия святотатци, тия похулници на високия Христовъ моралъ, въ името на самия него, идѫтъ между насъ не да просвѣтяватъ умоветѣ, не да спасяватъ душитѣ, но да търгуватъ съ него и да прокарватъ своитѣ егоистически стремления. Вѣрата у тѣхъ е едно срѣдство за постиганието политическитѣ цѣли на западня Европа, която сама тъне въ пъленъ развратъ и остава глуха за людскитѣ стенания.

А какви цѣли се стрѣмѭтъ да постигнѫтъ сѫщитѣ

тия католически патери и протестански миссионери между дивитѣ и полудивитѣ народи въ Африка, Азия и Австралия? Да ли резултатътъ отъ тѣхната миссионерска дѣятесность въ тия страни може да ни радва; да ли тѣ тамъ поне сѫ истински сѣячи на Божественното учение, което ни е завѣщалъ Христосъ? Ни най-малко. Проповѣдникътъ въ тия страни не е нищо друго за населението, освѣнъ носитель на нещастия, на робство. Миссионерътъ влиза въ дѣвственнитѣ полудиви страни съ Евангелието въ една рѫка, а въ другата—съ стъкленица ромъ, портеръ и спирть, а слѣдъ него си той мѫкне развратътъ и погубванието невиннитѣ чеда на природата. Нѣколко години едвамъ сѫ се изминѫли отъ встѫпванието на първия миссионеръ- и населението, намѣсто да му се даде истинско сбра, зование и духовна храна, се обраща на роби, на оплула въ развратъ масса, която, като непоправима вече, се истрѣбва en masse отъ просвѣтения европеецъ-християнинъ чрезъ неговитѣ осъвършенствувани орѫжия...

А тъй ли се е распространявало православието до сега и тъй ли продължавала да се распространява и сега въ другитѣ страни, гдѣто още Христовото учение не е осияло умоветѣ? Мислимъ, че и най-жаркитѣ преслѣдователи на православието не ще могѫтъ да отговорѭтъ на това утвърдително.

Но, при всичко, че ний излизаме тъй горѣщо да защищаваме вѣрата на своитѣ дѣди, не мислѣте, че не осѫждаме нашето православие въ нѣкои негови постановления. Напротивъ, ний напълно съзнаваме, че и у насъ има „трѣски за дѣлание“, но ний го казахме по̀-горѣ, че вѣрата не може да бѫде по̀-напреднѫла отъ умственното развитие на самата масса. Но истински образованния человѣкъ не трѣбва да се подиграва съ вѣрванието и религиознитѣ чувства на несравненно по̀-доло стоящия отъ него человѣкъ и че ако нѣкой направи това, ний сме въ пълното си право да отсѫдимъ, че такъвъ человѣкъ не е истински образованъ и неговата постѫпка, въ такъвъ случай, не е нищо друго, освѣнъ едно насилие надъ съвѣстьта на блажния ни. Тукъ ний трѣбва да бѫдемъ търпѣливи, до

като естественния вървежъ на прогрессътъ не извърши своето; иначе ще бѫде твърдѣ глупаво да мислимъ че правимъ добро дѣло, когато се подиграваме съ вѣрванието на единъ человѣкъ, който по развитието си е твърдѣ далечъ отъ да разумѣе, че ний го подиграваме, защото върши, може би, глупости, когато тѣ за неговото умствено развитие не сѫ глупости, а пѣща високи, Божественни. А въ такъвъ случай ний не ще направимъ нищо друго, освѣнъ да помрѫчимъ душата на невинния вѣрующъ и му отнемемъ едничкото душевно успокоение, което той намира въ своята вѣра, и го хвърлимъ въ бурнитѣ талази на чисто реалния животъ, който цивилизацията е напълнила съ безбройни най-опасни подмоли.

Сега да се повърнемъ върху рѣчьта на това папско чедо, което, освѣнъ гдѣто е дошло у насъ съ политически цѣли да прави разцѣпление, но по единъ най-осѫдителенъ начинъ си е позволило да напада вѣрата на на нашитѣ прадѣди, да хули българинътъ и да се гаври съ неговитѣ религиозни чувства. Ний ще бѫдемъ твърдѣ безцеремонни съ тоя патеръ, защото отъ исказанитѣ въ неговата проповѣдь хули, ний не можемъ да имаме за него друго понятие, освѣнъ че той не само не е служитель Богу, но е единъ уличенъ человѣкъ, безъ никакво възпитание, изметъ на обществото и като такъвъ ний ни най-малко не ще пощадимъ и неговия санъ.

Ако единъ българский православенъ священникъ отиде въ Виена, Римъ или Берлинъ и си позволи отъ църковната амвона подобни хули къмъ господствующитѣ въ тия държави вѣроисповѣдания и къмъ народитѣ въ тия държави, ний ще попитаме: какъ бихѫ се отнесли правителствата тамъ съ такъвъ нашъ проповѣдникъ? Би билъ ли той, слѣдъ подобна една постѫпка, оставинъ свободно да се расхожда тамъ и да тъпче гостоприемната земя или бихѫ го начасътъ позорно изгонили задъ граница като най-послѣдния вагабонтинъ? Ще бѫде голѣма наивность да се мисли противното.

А у насъ, всичко може да се върши безнаказанно, щомъ виновния е подъ покровителството на агентитѣ

на съставляющия тройственний съюзъ държави. Едно подобно папско прасило у насъ, испроводено да всѣва расколъ между българския народъ, всѣкога ще си остане безнаказанно, и българинътъ, ако и дѫлбоко докаченъ въ своитѣ най-святи чувства, ще преглъща съ болка на сърдце всички мръсотии на оплулото въ развратъ католическо духовенство, което търгува съ вѣрата тъй, както сѫ търгували фарисеитѣ въ Иерусалимския храмъ.

И чудото е това, което е най-доброто доказателство за адскитѣ замисли на тия проповѣдници отъ Римъ или Лондонъ, че тѣ ни най-малко не се старажтъ да вкаратъ въ нѣдрата на своитѣ църкви нехристиянскитѣ народности у насъ, турци, евреи, цигани и пр., а като на стривъ сѫ налетѣли само върху православния българинъ. И за този софийский патеръ само българинътъ, православния е „скотъ“, безбожникъ и пр., а всички други, включително и виенскитѣ жидове, сѫ помазанници Божии и истински человѣци.

А до кога това търпѣние отъ насъ, когато се гаврѭтъ съ най-святитѣ ни чувства? До кога българинътъ ще оставя безнаказанни всички западни шарлатани да се располагатъ по волята си въ нашето страдално отечество?

Свѣсти се, българино, най-послѣ, покажи че и ти умѣешь да възнаградявашь своитѣ врагове споредъ заслугитѣ имъ! Интелигенцията и народътъ тукъ трѣбва да си дадѫтъ рѫка единъ другиму и откриѭтъ кръстоносенъ походъ противъ тия политически агенти на западна Европа, облѣчени въ духовни сапове и прикрити подъ папския чехълъ и протестантското лицемѣрие. Да, време е вече да откриемъ походъ противъ тѣхъ, но не съ насилие и орѫжие, не западнйо-европейский кръстоносенъ походъ, но миренъ и тихъ: дѫлбокото презрѣние на всички българи да бѫде тѣхното най-силно орѫжие, съ което орѫжие българинътъ се е борилъ противъ всички демони, които сѫ искали да го разединѭтъ и затриѭтъ отъ лицето на земята въ разстояние на много столѣтия . . .

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

(Изъ чуздия печатъ)

Китайската Литература. — Социализъмътъ въ Италия. — Американскитѣ Студенти. — Смърта на Лессепса.

Войната между Япония и Китай привлича вниманието на цѣлия свѣтъ къмъ тия два воюющи народи, които и тъй малко бѣхѫ извѣстни на по̀-голѣмата часть отъ европейската публика, а още по̀-вече на насъ българитѣ. Като имаме последнето предъ видъ, мислимъ, не ще сѫ безинтересни за нашитѣ читатели слѣдующитѣ свѣдения за литературното и художественното минѫло на тия нации.

Китайцитѣ иматъ вече хилядигодишна литература, която е богата съ мисли и вкусъ. Въ втората книга на Конфуция „Книга на поезията" („Шихъ Кингъ"), се съдържатъ по̀-вече отъ 300 стихотворения, химни, оди, елегии и пр., въ които се е изразила душата на китайския народъ. Най-старитѣ отъ тия материали, които е събралъ Конфуций въ архивитѣ на различнитѣ китайски династии, сѫ биле написани преди 1770 години до Р. Х., а най-новитѣ преди 586 години. Тѣхнитѣ автори сѫ съвършенно неизвѣстни; личностьта имъ се губи предъ нравственната идея, която е рѫководила съставительтъ на тоя сборникъ. За тая идея ни дава понятие французския ученъ Бартелеми-Сенъ-Илеръ въ „Journal des Savants". Музиката е била на почитъ въ Китай отъ най-отдалеченитѣ времена, и всичкитѣ оффициални церемонии сѫ се придружавали съ пѣение стихове, които отговарятъ на обстоятелствата. Правителството е придавало такава важность на тия изражения на народнитѣ чувства, щото въ време на периодическитѣ обиколки страната отъ богдихана, които сѫ се повтаряли презъ всѣко петолѣтие, него го е придружавалъ директорътъ на музикалния департаментъ, който е задлъженъ да събира въ всѣка провинция всичкитѣ поетически произведения, които сѫ написани презъ тоя периодъ. Това е било единъ видъ способъ да се изучватъ мислитѣ и желанията на народътъ. У Конфуция е събрана само десетата часть отъ такивато стихотворения, и много отъ тѣхъ се отличаватъ съ забѣлѣжителни литературни достоинства и високъ моралъ. Тъй напр. въ одата, чрезъ която императорътъ Чангъ благодари на князетѣ, които сѫ се събрали на коронацията му, и имъ дава наставления,

той казва: „висшето достоинство на человѣка е да бѫде человѣкъ, а висшето отличие е добродѣтельта". Не трѣбова да се забравя, че това е било близу хиляда години преди Христа. Но най-ярката черта на тая поезия се явява синовната обичь, уважението къмъ родителитѣ, което лежи въ основата на китайския характеръ и туря на него отпечатъкъ на смирение, което се изразява даже въ чувствата на повѣлителя на народътъ, който казва въ една отъ одитѣ: „Азъ се осѫждамъ за всичко минѫло и ще употрѣбѭ всички усилия, за да избѣгамъ нови погрѣшки. Но чувствувамъ, че азъ не съмъ въ сила да смогнѫ съ сложнитѣ задачи на управлението. Азъ изнемогвамъ подъ бремето на тежкитѣ испитания". Слѣдъ одитѣ на богдихана слѣдватъ сборници оди отъ висшитѣ и низши класове отъ населението отъ различнитѣ провинции на империята. Но духътъ на китайската поезия би билъ непонятенъ безъ знаянието класическата „Книга на синоветѣ на любовьта" („Хоиндо Кингъ"), тоя културъ на препрадѣдитѣ, който прониква всичкитѣ манифестации на китайския животъ. Бартелеми Сентъ-Илеръ вижда въ тоя културъ оная неразривна нишка, която е сдържвала въ продължение на 3000 години това огромно тѣло отъ 400 миллиона души. Тоя духъ преминува и въ любовь къмъ отечеството, и въ уважение къмъ правителството, и облегчава за послѣднето трудната задача на управлението.

Въ послѣднитѣ книжки на италианския журналъ „Nuova Antologia" Джиованни Болиети е помѣстилъ една много интересна статия за развитието и отличителнитѣ черти на социализмътъ въ Италия. Ний привеждаме слѣднето извлечение отъ тая статия.

Организацията на социалистическата партия въ Италия се е започнѫла едвамъ отъ 1870 г., когато Бакунинъ е занесълъ въ тая страна учението на интернационала (международното общество на работницитѣ). Гарибалди, влиянието на когото въ онова време е било доста голѣмо, е подалъ испърво рѫка на новата партия и даже ѭ нарекълъ „слънцето на бѫдѫщето". Но испослѣ се отдрънѫлъ отъ неѭ и останѫлъ несъгласенъ съ основнитѣ ѝ начала; той отричалъ коллективизмътъ и билъ за съгласието между обществениитѣ классове и за неприкосновенностьта на правата за наслѣдство и за личната собственность.

Тъй наречения наученъ социализмъ се явява въ Италия едвамъ отъ 1880 г., когато въ тая страна се е организовала работническата партия. На миланския и на послѣдующия женевкий конгресси въ 1892 г. тая партия се е обявила за воинствующа партия, готова да отстоява правата си противъ другитѣ классове. Въ настояще време въ Италия излизатъ не

по̀-малко отъ 40 социалистически вѣстници, исключително недѣлни, освѣнъ единъ, двѣнедѣленъ. Като главенъ органъ на партията служи „La Lotha di classe“. Читателитѣ на тия вѣстници сѫ малцина, тъй като тѣ се харчѫтъ почти исключително измежду партията си, която се състои отъ сиромаси хора. Безъ поддържката на по̀-богати социалисти и безъ безплатното сътрудничество тѣзи органи не бихѫ отраили дълго време. Като друго срѣдство за пропаганда служѫтъ алманаситѣ и брошуритѣ. Последнитѣ, които обикновенно се състоѭтъ отъ малко страници, се продаватъ съ най-низка цѣна и се распространяватъ по селата и по работническитѣ окрѫжия. Отъ иностраннитѣ писатели сѫ распространени въ Италия преводнитѣ извлечения изъ Маркса, Енгелса, Крапоткина, Лафарга, Вандервелде и други популярни проповѣдници на социализмътъ.

Въ „Revue des Deux Mondes“ г-жа Бенсонъ е изложила резултатитѣ отъ своитѣ наблюдения надъ американскитѣ студентки. Американцитѣ сѫ престанѫли вече да гледатъ на студенткитѣ тъй, както се гледа и сега още въ Европа. Жена-лѣкарь, жена-профессоръ, даже жена-пасторъ сѫ станѫли у тѣхъ обикновенни явления. Г-жа Бенсонъ, която е живѣла дълго време въ Америка и е посѣтявала клубоветѣ на студенткитѣ, е очарованна отъ тѣхната простота. Науката, като обогатява умоветѣ имъ, не ги прави мрачни и не вреди на природната имъ живость.

При американскитѣ университети има женски колледжи и живущитѣ въ интернантитѣ при колледжитѣ студентки се ползуватъ съ пълна свобода и, по всичкитѣ справки, които навежда г-жа Бенсонъ, почти никога не злоупотрѣбяватъ съ тая свобода. Вечерно време, до 10 часътъ, тѣ ходѭтъ при своитѣ роднини и приятели, безъ да вематъ за това позволение, а само заявяватъ на инспектрисата за излизанието, па и това не е задължително за тѣхъ. Тѣ могѫтъ до сѫщото време презъ нощьта да приематъ роднини и познайци, безъ да исключаваме и мѫжетѣ, въ общата зала, гдѣто имъ се предоставя да играѭтъ, да пѣѭтъ, да танцуватъ.

Най-голѣмъ интересъ сѫ възбудили у автора оная отъ американскитѣ колледжи, въ които е прието системата на съвмѣстното образование младитѣ и отъ двата пола. Коммисарьтъ на вашингтонското правителство Харрисъ, комуто е било порѫчано да изучи плодоветѣ отъ тая система, призналъ ги е за превъсходни и въ отчетътъ си е дошълъ до това заключение, че съвмѣстното възпитание на момчета и момичета отъ малки още прави ги по̀-малко чувствителни къмъ половитѣ инстинкти. Въ исключително женскитѣ училища се случаватъ по нѣкога простѫпки противъ нравственостьта, но

въ смѣсенитѣ *още не е имало такъвъ примѣръ*. Впрочемъ, смѣсената система е приета само въ западнитѣ щатове, а въ голѣмитѣ градове на източнитѣ щатове още владѣѭтъ европейскитѣ предрасѫдъци. Г-жа Венсонъ описва видѣнния отъ неѭ въ Хелебургъ Ноксъ-Колледжъ, който се намира петь часа д лечъ отъ Чикаго. Той е основанъ въ 1837 год. отъ нѣколко християнски пионери, съ цѣль да дадѫтъ на обществото добрѣ подготвени евангелически пастори и достойни възпитателки на бѫдѫщитѣ поколѣния. Въ колледжътъ има 600 ученици отъ двата пола и системата на съвмѣстното образование въ него е задлъжителна. Г-жа Бенсонъ посѣтила латинския классъ. На катедрата е седѣла една млада мома, която си личало че се е ползувала съ голѣмо влияние надъ ученицитѣ и отъ двата пола. Момичета и момчета самѝ се дѣлѭтъ въ классътъ на двѣ группи и не безъ лукавство се подсмиватъ едни надъ други, когато едната или другата страна прави погрѣшки. Но въ взаимнитѣ имъ отношения г-жа Бенсонъ не е забѣлѣзала нито сѣнка отъ кокетство, ако и да е имало между студентитѣ мнозина възрастни мѫже съ загорѣли лица, явно изъ селата. Тѣхнитѣ добродушни физиономии сѫ дишали енергия и простосърдечие. Тѣ идватъ въ тоя колледжъ, който е далъ вече не малко значителни дѣятели, изъ най-отдалеченитѣ мѣста на западъ, а мнозина пропечалватъ предварително нуждинтѣ за постѫпванието си въ тоя коллежъ парѝ съ тежъкъ трудъ. Въ време на изложбата въ Чикаго, не единъ отъ тия студенти, безъ всѣкакъвъ лъжливъ срамъ, се е въсползувалъ отъ лѣтнитѣ ваканции, за да пропечели парѝ, като е слугувалъ шетачъ при ресторанитѣ на панаирътъ. А сега тѣ изучавахѫ „Енеида“. Другаруванието съ добродушнитѣ и весели млади дѣвойки оказва най-добро влияние на тия селски младежи. То смѣгчава тѣхнитѣ маниери, облагородява привичкитѣ имъ и ги подбужда къмъ съревнование. Въ колледжътъ се рѣшаватъ много бракове, но тѣ се извършватъ само слѣдъ свършванието на курсътъ, когато младитѣ вече успѣѭтъ да се настанѭтъ на нѣкоя работа. Изобщо, споредъ думитѣ на авторътъ, чувството на взаимно уважение между учащитѣ се въ това заведение е твърдѣ развито, мимо всѣкакви устави и правила. Новопостѫпающитѣ инстинктивно го разбиратъ това и твърдѣ скоро свикватъ на владѣющия въ училището духъ. Мнозинството млади, които излазатъ изъ него, ставатъ пастори или учители, ще рече хора, които сѫ най-малко наклонни да чакатъ отъ животътъ само материални наслаждения.

На 7-ий Ноемврий е умрѣлъ въ Франция знаменития творецъ на Суезския каналъ, Фердинандъ Лессепсъ. Той се е родилъ въ Версайль въ 1805 г. и на 20-годишната си въз-

расть встжпилъ на дипломатическото поприща като аташе при генералния консулъ въ Лиссабонъ. Слѣдъ три години той е билъ назначенъ на сжщия постъ въ Тунисъ, а въ 1832 г. премѣстенъ въ Каиро, гдѣто той си останжлъ до 1838 год. Въ 1848 г. републиканското правителство го е назначило за посланникъ въ Мадридъ, а слѣдъ една година е възложило на него извънредната миссия въ Римъ, гдѣто той се е старалъ да уреди приятелското съглашение между италиянското временно правителство и Франция. Но французското правителство, като взе страната на папата Пий IX, отрече се отъ упълномощенния си и го повика изъ Римъ, слѣдъ което Лессепсъ си подалъ отставката. Въ 1854 г., по поканата на египетския хедивъ, Саидъ-паша, заминжлъ за Каиро, гдѣто намислилъ планътъ си за прокопаванието на Суезския провлакъ и написълъ една брошура, въ която изложилъ подробно огромнитѣ ползи отъ това предприятие. Планътъ му е увлякълъ не само хедивътъ, но и цѣла Франция, Италия и Австрия. Въ 1855 г. Лессепсъ свикалъ на съвѣтъ, въ Парижъ, най-знаменититѣ европейски инжинери, и въ това събрание се е изработилъ окончателно планътъ за прокарванието на Суезския каналъ. Въ слѣдующата година Лессепсъ билъ назначенъ за ржководитель на работитѣ. Безъ да се гледа на дипломатическитѣ затруднения отъ страна на Англия, подписката въ Франция на издаденитѣ му акции дала 200 миллиона лева, и въ фруарий 1859 г. Лессепсъ се е върнжлъ въ Египетъ, за да пристжпи къмъ работа. Паритѣ не стигнжли и трѣбвало е да прибѣгне къмъ допълнително издавание още за 100 миллиона акции. Най-послѣ, на 15-ий августъ 1869 г.' слѣдъ като е наддилѣлъ безбройни затруднения, това колоссално предприятие било докарано до успѣшенъ край и увѣковѣчи името на своя си инициаторъ. Слѣдъ десеть години Лессепсъ предприе прокопаванието на Панамския провлакъ, но това предприятие не сполучи и най-послѣ завлече Лессепса заедно съ синътъ му Шарла въ громкия панамский скандалъ, въ който Фердинандъ Лессепсъ избѣга тъмницата само благодарение на старитѣ си години и на предишнитѣ си заслуги. Отъ 1875 г. той е билъ членъ на френската академия.

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

ИЛИЯ Т. ИЛИЕВЪ

(Учитель при Шуменската Общ. Нанчова Дѣвич. Гимназия)

Слѣдъ тринедѣлно тежко болѣдуванпе, на 15 Декемврий 1894 г. изгубихме единъ отъ най-неуморимитѣ сътрудници на списанието си. Младъ, на 29 год. възрасть, пъленъ съ енергия за трудъ въ учителското и литературното поприще, на които се бѣше посвятилъ, той се прости съ семейство, майка, братя, сестра, другари и ученички, за да бжде безъ време погребенъ въ черната земя.

Покойния е получилъ първоначалното си образование въ родния си градъ Стара-Загора, а въ 1884 год. свършилъ Сливненската Реална гимназия и презъ 1885 год. постжпалъ въ Одеския Императорский Новороссийский Университетъ, въ математическия факултетъ. Въ 1886 год. той, по нѣмание материални срѣдства, напуснж университета и се върнж въ отечеството си, гдѣто се предаде на учителското звание. Отъ 1886 г. до 1889 г. той е билъ учитель и Директоръ при Разградското Окржжно Петокласно училище, а отъ 1889 до 1890 учитель въ Шуменското Дѣвич. Училище. Но жаждата за наука го принуди да напустне учителствуванието и той, съ парйтѣ, които си бѣше спестилъ отъ учителствуванието, постжпа въ Софийското Висше училище, гдѣто свърши математическото отдѣление презъ 1892 год., отъ гдѣто той изново се завърнж въ Шуменъ и биде назначенъ за преподаватель при Шумн. Общинска и Нанчова Дѣвич. Гимназия. Въ началото на настоящата учебна година той си подаде оставката отъ учителствувание, понеже бѣше онеправданъ отъ Министра на Просвѣщението и презъ м. Септемврий заминж за София за да ходатайствува лично за повишението му въ стъпень, за което имаше пълно право. Но той не можа да намѣри правото си тамъ, гдѣто бѣше отишълъ да го търси и изново биде назначенъ пакъ за временень учитель при сжщата гимназия. Но той се върнж въ градътъ ни вече съ растроено здравие: по пжтьтъ той се простудява и току що постжпа изново на длъжностьта си, легнж болѣнъ отъ тифозъ и пневмония и смъртьта покоси животътъ му . . .

Трудолюбие, честность и постоянство—бѣхж най-отличителнитѣ страни на характерътъ му; нищо не го тревожеше тъй много, отъ колкото хорската несправедливость, на която той, може би, и станж жертва, като остави въ неутѣшима тжга сжпруга съ двѣ малолѣтни чада, роднини, приятели и ученички и всички, които го познавахж.

Нашитѣ най-сърдечни съболезнования къмъ опечаленото семейство, майка, братя и сестра на покойния.

Редактора на сп. „Искра“.

МИНЖЛОТО.

Отъ Ст. Заимовъ.

(Продължение отъ кн. 7.)

Палатитѣ на Генчъ-аа

Пловдивската тъмница носи името на създателя си. Твореца на „Филибе хапузу“ е извѣстния на времето си *Генчъ-аа,* послѣденъ питомецъ на феодалното „сенселе“ (родъ) *Генчъ-агаларъ* — сенселе въспѣто въ пѣснитѣ на родопскитѣ помаци и въ пѣснитѣ сѣверо-западня България (Видинския санджакъ).*)

Мехмедъ Али *Генчъ-аа* съ „топузъ“ въ ржка 20 години наредъ е управлявалъ „Филибе Санджагж“ (Пловдивско военно окржжие). Широко сърдечний ага (Генчъ-ага) билъ фаворитъ на Султанъ Махмуда: „Вързаното“ отъ Мехмедъ али-*Генчъ-ага* въ Пловдивъ не се „развързало“ отъ Султанъ Махмуда въ Стамболъ.

Широкосърдечний ага управлявалъ по кефътъ си: билъ е и началникъ на военнитѣ сили въ Пловдивското военно окржжие, и глава на административнитѣ власти, и генералъ прокуроръ, и „голѣмъ кадия“, и заповѣдникъ на хазната; искамъ да кажж: *Генчъ-ага* билъ въ „миниатюръ“ пълновластенъ султанъ, билъ единъ „малъкъ господь“ на Пловдивското небе.

И въ качеството си на такъвъ господь, Генчъ-ага заповѣдалъ: *да бжде конакъ!* — и конакъ станжло!

Като се намѣстилъ въ новия конакъ съ цѣлия си харемъ отъ „айшета“, Генчъ-ага заповѣдалъ: „да бжде тъмница!“ — и тъмница станжло!...

*) Гледай пѣсеньта: „Димитре, синко Димитре, не гради, синко, кули шарени въ туй село Кунино“ . . .

Разбира се, че Генчъ-ага не е похарчилъ нито „счупена парà“, както за постройката на „Пловдивския конакъ“, така и за градежа на тъмницата!... Да живѣе *раята*!... тя строи царски палати, а сама живѣе въ дупки!... Както *библейския* „дѣдо Господь“, безъ да похарчи двѣ парù, създаде свѣта въ шестъ дни, така и *Генчъ-ага* въ продължение на шесть мѣсеца създаде „Пловдивския конакъ“ и пловдивската тъмница, безъ да похарчи петь парù!...

Падна Махмудъ; на престола сѣдна синъ му Меджидъ, гонитель на разнитѣ широкосърдечни, широкоплѣщести и тѣсногжрди аги и агалари — послѣдни остатъци отъ феодализма. Мнозина отъ *агитѣ-аени Меджидъ* ги проводилъ на заточение по островитѣ на „Бѣло море“, а мнозина хвърлилъ въ влажнитѣ тъмници за изплащание „феодалнитѣ прегрѣшения“ на своитѣ дѣди и прадѣди. По лична заповѣдь на *Меджида*, Пловдивския *аенинъ* — *Генчъ ага* билъ свален отъ *аенския* престолъ и хвърленъ въ тъмницата, създадена отъ раята по личната заповѣдь на *агата*. Широкосърдчения ага отъ неограниченъ властитель и владѣтель на раскошенъ харемъ, отведнъжъ се преобърналъ на простъ затворникъ. Отчаянъ и озлобенъ, Генчъ-ага посѣгналъ на живота си: по срѣдъ нощь, когато всичко живо въ тъмницата е спало, широкосърдечний ага съ бръсначъ прерѣзалъ гръкланя си и плувалъ въ кръвьта си.

Самоубийството на Генчъ-ага въ *тъмницата* послужило за мотивъ на легендата, която циркулира между затворницитѣ на „Филибе хапузу“. Легендата говори: въ извѣстни дни презъ годината по срѣдъ нощь духътъ на Генчъ-ага се явява въ тъмницата: облѣченъ въ дервишка роба, съ дългъ чубукъ въ ржка, съ желти „местеви“ на краката, съ зелена чалма на глава, припасанъ съ сребъренъ колань и съ прерѣзанъ гръклянъ се расхожда той изъ коридоритѣ и каушитѣ на тъмницата. И така, *таласъмътъ* на пловдивската тъмница е *Генчъ-ага*, нѣкогашенъ *аенинъ*, неограниченъ властелинъ, бившия „Господь“ на пловдивското небе. Ето отгдѣ Пловдивската тъмница носи името си „Генчъ-ага“.

Умрѣлъ Султанъ Меджидъ, падналъ отъ власть и *Рушидъ паша*.*) На престола се въскачилъ султанъ *Азисъ*, а

*) *Рушидъ паша* е „славния“ везиръ на „славното“ Меджидово царувание. Извѣстенъ е въ турската политика съ своето англоманство и франкофилство.

мѣстото на Рушидъ паша заелъ *Кжбржзлж* Мехмедъ-Али-паша, извѣстенъ между турското население подъ името „дели везиръ“—лудъ везиръ—*лудетина*—„делишлеме.“

Подъ натискътъ (моралното влияние) на Напалеона III, (пазателя на „неприкосновенностьта на турската империя“) *Азисъ* съ манифестъ обяви „*равенството* и *братството*“ между християни и мюслюмани. Въ манифестътъ си *Азисъ* повтори даденитѣ правдини на християнскитѣ населения съ *Хати-Хумаюна*, издаденъ отъ Султанъ Махмуда въ 1856 г. 16 Февруарий.

Обявената „равноправность“ между християни и мюслюмани съживи борбата между българи и гърци: отъ „пробуденитѣ“ български центрове тръгнжхж депутации за „Стамболъ“ и захвърлѣхж просби подиръ просби, адресирани до великия везиръ *Кжбржзлията*. Българскитѣ депотации се оплаквахж и на великия везирь, и на посланницитѣ отъ злоупотрѣбленията на гръцкитѣ владици и мѣстнитѣ чиновници и *агалари*, покровители на патриарховитѣ агенти; сжщитѣ оплаквания се изсказвахж и въ *махзаритѣ* подписани отъ българското население, адресирани до *Кжбржзлията*, съ копие до английския и французския посланници въ Цариградъ.

Султанъ Абдулъ-Азисъ, за да се покаже предъ цивилизованна Европа (настойница на „неприкосновенната Турска Империя“), че той обича истината и правдата, заповѣда на великия везиръ *Кжбржзлията* да направи обиколка въ „Шаркж-Румели“ и „Туна вилаетъ“ (Източна Румелия и Сѣверна България), за да се увѣри въ истиностьта на просбитѣ.

На 1862 г., мѣсецъ Май, *Кжбржзлията* тържественно напустнжлъ „Стамболъ“ и величественно отпжтувалъ за „Шаркж Румели“. Въ свигата на *Кжбржзлията* се намиралъ и *Чорбаджи* Цвѣтко *Узун-оглу* (баща на Атанасъ Узунова), въ качеството представитель на *българщината*. Одринци царски посрѣщнжли Кжбржзлията, а съ „мокри поли“ го испроводили за Пловдивъ; той обявилъ на гъркоманитѣ, че гърци въ „Шаркж Румели“ нѣма, и на българитѣ, че българи нѣма, а има *царска рая*, която намѣсто да се занимава съ политика, по̀-добрѣ е да си гледа оралото и *мотиката*. На чиновницитѣ аги и агалари заповѣдалъ да разгласжтъ между мюслюманското население, че въ „славното царствувание“ на Абдуль Азиса на „гяурина“ „*гяуръ*“ нѣма да се казва“, а

всичкитѣ подданици ще се наричатъ „османлж тааби“ — турски подданици. За да покаже въ какво се състои „царската воля“ той заповѣдва да се обѣсжтъ въ негово присжтствие на моста двамина *турци*, двамина *гърци* и двамина *българи*, които за убийство сж се излежавали въ одринската тъмница. Слѣдъ като исплашилъ одринци, Кжбржзлията отпжтувалъ за Пловдивъ. На испращание се представила предъ везиря депутация отъ страна на търговското и еснафско съсловие; депутацията изсказала желание да се прокара желѣзница между Цариградъ и Едрене. *Кжбржзлията* очудено изгледалъ депутацията, тропнжлъ съ кракъ и извикалъ:— „Какво? желѣзница ли? Вий искате нѣща грѣшни за душата, вредни за ума (акжла зараръ). Нито азъ, нито вий, нито дѣцата ни, нито внуцитѣ ни нима да видятъ „демиръ йолу“ (желѣзенъ пжть) —казалъ „умния“ везиръ и си обърнжлъ лицето къмъ Пловдивъ, а гърба къмъ Едрине. Тържественно посрѣщнжли везиря пловдивчани; пречакали го на онова мѣсто, гдѣто днесъ стърчи памятника на г-жа Скобелева, майка на Генерала Скобелевъ, убита отъ офицера *Озатисъ*, неинъ личенъ адютантъ.

„Славно“ се расположилъ *Кжбржзлията* въ „славнитѣ“ конаци на Зийнелъ-паша и широко растворилъ портитѣ на конака за всички ония, които искали да се оплакватъ противъ злоупотрѣбленията на чиновницитѣ и притивъ „диаволиитѣ“ на гръцкия владика. Много депутации отъ българи се явили предъ *Кжбрзжлията* и му се оплакали отъ злоупотрѣбленията на „царскитѣ и владишки“ хора. Мнозина чиновници уволнилъ и хвърлилъ въ тъмницата лудетината везирь, а относително „владишкитѣ хора“ той заповѣдалъ да имъ се ударятъ по нѣколко дрѣновки на гола задница.

Пловдивскитѣ първенци мюслюмани, *дебелоглави агалари*, изсказали неудоволствие отъ постжпката на *Кжбржзлията* съ уволненитѣ чиновници. „Дели везирь“ ги повикалъ въ широкитѣ и свѣтли конаци на Зийнель-паша и безъ да ги распита и имъ даде дума за оправдание, заповѣдалъ имъ въ 24 часа да напустнжтъ Пловдивъ доброволно и отпжтуватъ за Цариградъ, и тамъ да живѣятъ до втората му заповѣдь; казано по сегашно му: *дели везирь* интерниралъ дебелоглавитѣ пловдивски агалари въ „Славния Истамболъ“.

Слѣдъ като исплашилъ пловдивскитѣ дебелоглави агалари и първенцитѣ гъркомани, *Кжбржзлията* направилъ

тържествена расходка изъ „филибишкитѣ сокаци“. Въ честь на расходката му на Джумаята стърчели три бѣсилки, а на всѣка бѣсилка по единъ катиль. На първата бѣсилка висѣлъ нѣкой си Османъ, на втората —нѣкой си Сотиръ, гръкоманъ, а на третята—нѣкой си Стоянъ, българинъ. Съ това Кжбржзлията искалъ да каже на „Филибелиитѣ“, че новия султанъ нѣма да гледа никому „хатжръ“.

Въ тоя „грозенъ день“ за *филибелиитѣ* Кжбржзлията посѣтилъ „запустѣлитѣ конаци“ на Мехмедъ-Али *Генчъ ага*. Като разгледалъ конацитѣ на Генчъ-ага, Кжбржзлията намѣрилъ, че тѣ могжтъ да се преобърнжтъ на „пашовский конакъ“ и да служжтъ за квартира на бждящитѣ паши — управители на пловдивския санджакъ. Рѣшилъ и заповѣдалъ:

1) Конацитѣ на *Генчъ-ага* ставатъ държавно имущество;

2) На държавна смѣтка да се ремонтиратъ и разширжтъ и да служжтъ въ бждяще за помѣщение на мютесарифитѣ (вицегубернаторитѣ);

3) Съзидената по заповѣдь на Генчъ-ага тъмница да се ремонтира и разсшири съгласно „новия правилникъ“ за ареститѣ въ Отоманската империя;

4) На югъ отъ тъмницата на Генчъ-ага да се построжтъ: а) помѣщение за жандармерията; б) помѣщение за канцелария на мютесарифъ-паша; в) помѣщение за държавно ковчежничество, а на сѣверъ отъ тъмницата, при брѣга на рѣка Марица да се построи помѣщение за телеграфо-пощенска станция.

И така, по заповѣдь на *Кжбржзлията,* частнитѣ имущества на Генчъ ага станжли „достояние“ на отоманската държава. Но трѣбвало — така било писано въ дебелашката книга на Турция да се минжтъ тъкмо десять години, та чакъ тогава да се испълни заповѣдьта на „дели-везиръ“ *Кжбржзлията.* Искамъ да кажж: отъ 1863 г. до 1873 г. около конака и тъмницата на Генчъ-ага израстнжхж нѣколко двуетажни здания, които въ „турско и румелийско“ време носѣхж общето име *пашовский конакъ.*

Това е то, най краткия турский исторический пжть, по който „опустѣлитѣ“ конаци на Генчъ-ага се обърнжли на раскошенъ *пашовский* конакъ.

Презъ 1873 г. (Хасковското събитие) *пашовския* пловдивский конакъ съ своитѣ двуетажни постройки изгледваше на

единъ малъкъ, но внушителенъ кварталъ. Предмѣта, който внушаваше страхъ въ душата на „покорната рая“, бѣ тъмницата, разположена въ центра на „внушителния“ кварталъ. На западъ отъ тъмницата, край брѣга на рѣка Марица (50 крачки отъ затвора), лицемѣрно се надува конакътъ, въ който живѣе съ домочадието си — харема си, мютисарифъ паша; на сѣверъ отъ тъмницата, на 15 крачки растояние, съ конашка елегантность се пѫчи телеграфопощенска станция. На истокъ отъ тъмницата, на 5 крачки растояние, се издига двуетажно здание, обърнѫто съ лицето си къмъ тъмницата. Горния етажъ на това здание служи за болница на арестантитѣ, а долния —за „единочно заключение“ на престѫпницитѣ при сѫдебното распитвание на виновника. На югъ отъ тъмницата сѫ наредени нѣколко двуетажни здания, отъ които едно служи за помѣщение на пѣшата полицейска стража, друго за конната жандармерия, третйо за канцелярия на Мютесарифъ-паша, четвърто за ковчежничеството и петйо за помѣщение на градоначалството.

Въ центра на „пашовския кварталъ“, казахме, че стои тъмницата. Да ви запознаемъ съ оградата, въ която живѣе духътъ на *Генчъ-ага* . Представѣте си здание дълго 40 метра, широко 15 метра, високо 12 метра и протегнѫто отъ сѣверъ къмъ югъ. Лицето му гледа у градоначалството, гърдитѣ му у Аллаха, десната му страна у пашовия конакъ, лѣвата — у томрукъ-агасѫ, а задникътъ му е обърнѫтъ къмъ телеграфо-Пощенската станция. Вѫтрѣшното распредѣление на тъмницата е слѣдующето: по срѣдата коридоръ, отъ странитѣ на коридора по четири голѣми *кауша* (общи стаи), а въ десното — въ задницата на зданието — двѣ тѣсни и дълги каушчета. Каушитѣ сѫ високи и дѫлбоки, но тъмни, иначе казано: иматъ много въздухъ, а малко свѣтлина. Подоветѣ на каушитѣ сѫ послани съ рогоски, вратитѣ имъ сѫ направени отъ дебели дѫбови „тàлпи“. Вратата на общия входъ въ коридора е направена отъ двойни дѫбови „тàлпи“, облѣчена въ желѣзна броня и толкова е здрава, щото, гдѣто се е рѣкло, съ топъ да ѭ биешь — неможъ ѭ разби.

Между тъмницата, полюситѣ и полицейскитѣ помѣщения се намира тѣсно дворче, което служи за „прошетка“ (расходка) на затворницитѣ презъ деньтъ. Двойни желѣзни рѣшетести и гигантски порти свързватъ тѣсното дворче на тъмница-

та съ широкия дворъ на пашовския конакъ; презъ тоя полезенъ кафезъ се съобщава тъмничния жителъ съ външния свѣтъ.

Въ хигиеническо отношение *Генчъ-ага* — пловдивската тъмница, не отговаря нито на едно отъ стотѣхъ искания, предвидени въ правилника за уредба на централнитѣ и привременни затвори въ Турската Империя: въздуха е влаженъ, и прѣсенъ, зидоветѣ плѣсенѣсали, *мржсотия*, дѣто се рѣкю, до *шия*. Относително *гадоветѣ*, които населяватъ човѣшкото тѣло, можете цѣли вагони да натоварите, и въ Цариградъ на „битъ пазарь“ (пазаръ на въшкитѣ“) да откарате и на висока цѣна да продавате; искамъ да кажж: *Генчъ-ага* бѣ държавенъ образцовъ чифликъ за искуственно развъждание на въшкитѣ, бълхитѣ, тахтабитѣ и *тифознитѣ бацилли*.

За *полюситѣ* и арестантската болница, като „притурка“ на тъмницата, заслужва да се кажжтъ нѣколко думи и за тѣхъ: *полюситѣ* сж съ малки прозорчета, спр. иматъ малко въздухъ и малко свѣглина. Такива „котийки-стаи“ има около 15, наредени подъ една линия въ долния етажъ на „хастането“, болницата на затвора.

Хастането съставлява горния етажъ на *полюситѣ*. Тѣсна и почти вертикална стълбица съединява болницата съ полюситѣ. Четири доволно широки и свѣтли стаи съставляватъ пловдивската арестантска болница. Въ всѣка стая има по нѣколко дървени кревати, пропитани отъ бациллитѣ на охтиката, тифоза и блатната трѣска. Предь болницата стърчи широкъ балконъ, „който се допира до лѣвото ребро на тъмницата. Службата на балкона е: въ извѣстно време презъ деньтъ болнитѣ да се расхождатъ на чистъ въздухъ и Божа свѣтлина,. Подъ балкона сж наредени нуждницитѣ на затвора — отъ тукъ сждѣте за чистия въздухъ, съ който се опрѣсняватъ болнитѣ, когато почиватъ на балкона.

Въ срѣдата на тѣсното тъмнично дворче стои каче, а въ качето стърчи зукумъ — чича (зукумъ — олеандръ). Около това каче съ зукумъ „властимѣющитѣ“ при затвора си пижтъ утринното и вечерното кафе.

Срѣщу качето съ зукума въ едно отъ кюшетата на дворчето стои каца отъ срѣдня голѣмина, постоянно пълна съ вода. Службата на тая каца е: мюслюманитѣ затворници си взематъ *абдесъ* и си пълнжтъ ибрицитѣ, кога отиватъ по нужда.

Презъ входната врата на тъмницата сѫ наредени въ нѣколко реда разни саксии съ цвѣтя — единственното украшение на тъмницата.

Горѣ-долѣ такъвъ е скелетътъ на Генчъ-ага.

Даскалъ Киро—Чирпанецътъ.

№ 1 каушъ на Генчъ-ага е и най-дѫлбокъ, и най-широкъ, и най-влаженъ и най-мраченъ. Въ № 1 каушъ излежаватъ годинитѣ си *убийцитѣ*, оковани въ тежки желѣза и осѫдени на 15 годишни окови. Между катилитѣ (кръвницитѣ) въ № 1 се намира и даскалъ Киро-Чирпанецътъ, осѫденъ на вѣчни окови и окованъ съ тежки вериги.

№ 1 каушъ даваше тонъ на външната и вѫтрѣшна политика у „царството на Генчъ-ага“: каквото заповѣдаше № 1 катиль-каушу, трѣбваше другитѣ кауши да го испълнятъ; въ случай на непослушность веригитѣ и плѣсницитѣ ще играятъ по гърба и лицето на непослушницитѣ-затворници. Предь катилитѣ *кокошаритѣ* и *конокрадцитѣ* всѣкога пасуватъ.

Катиль-каушу (№ 1) всѣка година на *Гергювъ день* избираше своя „каушъ-баши“ главатарь, представитель на затворницитѣ предь властитѣ на тъмничния надзоръ — избиратъ президентъ на генчъ-аговата република. Презъ 1873 г. за такъвъ бѣ избиранъ *даскалъ Киро*.

Да ви запознаѭ съ президента на пловдивската тъмнична република; *даскалъ Киро* е 25 годишенъ момъкъ, високъ, широкоплѣщестъ, съ високо и широко чело, съ черни, гѫсти сключени вежди, съ голѣми черни очи, съ широко лице и „ермейски“ мустаци: располага съ желѣзна мускулатура; стѫпва твърдо; походката му, вървежътъ му — е увѣренъ, а рѣчьта му — „гръмогласна“.

Даскалъ Киро е единъ отъ първитѣ ученици на *даскалъ Янко Т. Кочевъ,* който пробуди Чирпанъ и околията му отъ „робския сънъ“ и обърнѫ тоя земледѣлский градецъ въ „матило на размирицата“.

Даскалъ Янко Кочевъ, вдъхновительтъ на чирпанскитѣ младежи, бѣше надъхалъ даскалъ Кира да бѫде неустрашимъ и предь най-върлитѣ чирпански чапкъни-турци, хайти-турци, които варлувахѫ безнаказано въ града и въ околията.

Даскалъ Киро бѣше най-вѣрния другарь на *Стою поцата* въ дѣлата на Чирпанското съзаклѣтие. Нощно време той е съпровождалъ *В. Левски* отъ Чирпанъ за Стара-Загора въ качеството си на тѣлопазитель.

Презъ 1870 г. мѣсецъ Ноемврий, близу до турскитѣ гробища, находящи се въ срѣдата на г. Чирпанъ, се намѣри съ *кама* промушенъ човѣкъ. Убития бѣ главатаря на „чапкжнската-тайфа“, състояща се отъ турци, отъ която (тайфа) бѣше викнжло мало и голѣмо въ града и околията му. Сжщинскитѣ убийци бѣхж другаритѣ на убития. Презъ нощьта, когато се извършило убийството, случайно даскалъ Киро минжлъ край трупа на убития и съобщилъ на едного отъ градскитѣ *пазванти*, че еди на кое мѣсто има убитъ человѣкъ.

Даскалъ Киро се връщалъ отъ *сѣдянка* и съвършенно случайно се срѣщнжлъ съ умъртвения трупъ на *сархошина*.

Убийцитѣ, другари на убития, подшепнжли на мѣстнитѣ власти, че убиецътъ е даскалъ Киро. При сждебното разпитвание на *оклѣветения виновникъ*, се явили нѣколко подкупени налбанти и пазванти, съ клѣтва засвидѣтелствували предь сждебнитѣ власти, какъ че тѣ сж видѣли съ очитѣ си когато даскалъ Киро е забилъ камата си въ гжрдитѣ на „покойния мюслюманинъ“.

Турскитѣ сждебни власти повѣрвахж на турцитѣ-лъжесвидѣтели и осждихж даскалъ Кира на вѣчни окови. Убийцитѣ наклѣветихж даскалъ Кира предь сждебнитѣ власти, ето защо: той съ вѣрната си дружина, въоржжена съ револвери и ками, даде на „тайфата сархоши“ да разбержтъ, че тѣ не могжтъ безнаказанно да върлуватъ посрѣдь нощь изъ чисто българскитѣ махли (квартали). Той нѣколко пжти бѣ ги загащвалъ въ тѣснитѣ улички на българскитѣ квартали и съ пукнати глави и съ добрѣ наложени съ „меше-одупу“ гърбове ги провождаше въ „Чирпанската Турция“. Накжсо казанно, даскалъ Киро бѣше трънъ въ очитѣ на *сархошитѣ чапкжни*, които не давахж мира нито на мирнитѣ граждани, нито пъкъ на мѣстнитѣ полицейски власти.

И така за единъ ничтоженъ *сарахошинъ*, убитъ отъ другаритѣ му, даскалъ Киро влачеше тежкитѣ вериги и излежаваше младинитѣ си въ мръснитѣ кауши на Генчъ-ага.

Презъ 1872 г., слѣдъ като сжда бѣше осждилъ даскалъ Кира на вѣчни окови, убийцитѣ и лжесвидѣтелитѣ се похва-

лихѫ и казахѫ, какъ стои случката съ убийството на сархошина Кючюкоглу, та мало и голѣмо въ Чирпанъ знаеше за случившата се *кривда* съ даскалъ Кира. Сѫдебнитѣ мѣстни власти се опитахѫ да подведѫтъ подъ слѣдствие сѫщинскитѣ убийци на сархошина, по „читашкитѣ Чирпански миродавни крѫгове“, сир. *Саидъ-ага змията* турилъ точка на дѣлото: мюслюмани убихѫ мюслюманина, какво отъ това, че единъ *гяуринъ* ще излежи въ затвора наказанието за тѣхна смѣтка! — казалъ Саидъ-ага, господьтъ на чирпанското небе, и скръцнѫлъ съ зѫби на чиновника, който искалъ да възбуди дѣло противъ сѫщинскитѣ убийци на сархошина.

Даскалъ Янко Кочевъ писа нѣколко пѫти въ турскитѣ и българскитѣ вѣстници за случившата се *кривда* съ даскалъ Кира, но кой ти слушаше бъбренето на вѣстницитѣ, когато мѣстнитѣ агалари, като *Саидъ ага-змията* давахѫ тонъ и на правосѫдие, и на администрация, и на *читашката* цивилизация.

И затворницитѣ, пазителитѣ на затвора (гардианитѣ), и градоначалството бѣхѫ дѫлбоко убѣдени, че даскалъ Киро отъ „крива бога“ лѣжи въ затвора, но неможахѫ да му помогнѫтъ: *кривосѫдието* бѣше джигосало на челото му дамгата „убиецъ“ и само едно истинско правосѫдие можеше да истрие дамгата на кривосѫдието отъ челото му. Ето защо даскалъ Киро бѣ предмѣтъ на дѫлбоко съжаление отъ страна на затворницитѣ и пазителитѣ на затвора, а благата му относка къмъ затвотрницитѣ и гардианитѣ бѣше го направила „обично лице“ на Генчъ-ага.

Като „любимецъ“ на Генчъ-ага и президентъ на „тъмничната распублика“ даскалъ Киро разполагаше съ особени права и привилегии относително „дишането на чистъ въздухъ“ и гледането на „Божието слънце“. Искамъ да кажѫ: на даскалъ Кира бѣ дадено отъ властимѣющитѣ правото да се намира на работа по тѣсното арестанско дворче. Градоначалникътъ полуофициално го бѣше назначилъ за санитаренъ надзиратель на затвора.

Даскалъ Киро се грижеше за чистотата на *каушитѣ*, за чистотата на *полюситѣ* и за реда и чистотата въ арестантската болница.

Атанасъ Узуновъ, замѣстникъ на *В. Левский* знаеше за случившата се *кривда* съ даскалъ Кира и бѣше заповѣдалъ на

Стою—Пощата да не забравя другаря си, а сегисъ-тогисъ да му испраща по нѣщичко отъ сумитѣ на чирпанския таенъ комитетъ. Така сѫщо Узуновъ бѣше заповѣдалъ на нѣкои отъ членоветѣ на пловдиския таенъ комитетъ по честичко да посѣщаватъ даскалъ Кира въ Генчъ-ага.

Въ началото на 1863 г. когато се разнесе слухътъ между тракийскитѣ съзаклѣтници, че *В. Левский* ще бѫде откаранъ отъ София за Цариградъ, то Узуновъ натовари *Костакя Догановъ* да влѣзе въ споразумение съ даскалъ Кира върху слѣднето: въ случай че прекарѫтъ дяконътъ презъ пловдивския затворъ, то даскалъ Киро трѣбва да употрѣби всичкитѣ хитрости и се приближи до Левский и да му пришепне приятната новина, че по пѫтя между Каяджикъ и Търново-Сейменъ е нагласена засада, която ще бѫде командувана лично отъ Узунова и че цѣльта на засадата е да се истругне изъ рѫцѣтѣ на конвоя Левский и се отведе въ Сливенъ.

Цѣлъ мѣсецъ даскалъ Киро очакваше пристиганието на *Левский* отъ софийския затворъ въ пловдивската тъмница, но недочака, защото било писано въ „голѣмата турска книга“ *Левский* да не ходи въ Цариградъ, а да увисни на *бѣсилката* у града София, издигнѫта близо до църквата *Св. София*.

И така даскалъ Киро, бидѣйки затворникъ у Генчъ-ага, пакъ вземаше участие въ дѣлата на тайния българский революционенъ комитетъ.

Бѣлѣжка. Въ началото на 1878 г. когато отрядътъ на генералъ Гурко испъкнѫлъ на лѣвия брѣгъ на р. Марица и московскитѣ катани прегазили Марица и нахлули въ г. Пловдивъ, Сюлейманъ паша заповѣдалъ да се искаратъ вънъ отъ града арестантитѣ християни, а на мюслюманитѣ—арестанти да се раздаде орѫжие и се проводѭтъ срѣщу неприятеля. Заповѣдьта била испълнена: освободенитѣ мюслюмани — съ орѫжие въ рѫка тръгнѫли изъ града да оплечкосватъ християнското население, а християнскитѣ — арестанти откарали въ село *Остромила*, близу до пловдивската станция. Тукъ по личната заповѣдь на Сюлейманъ паша солдатитѣ исклали християнитѣ—арестанти, въ числото на които билъ и даскалъ *Киро*. Въ тая касапница загинѫ и чирпанецътъ *Душка*, който въ турско време харчеше най-много парѝ за поддръжката на пловдивскитѣ основни училища и за трикласното Чирпанско дѣвическо училище.

Генчъ-ага се готви да посрѣщне високи гости.

Цариградъ съобщилъ на Пловдивъ четия дни Н. Високочество, великия везирь *Шеравани Зааде* ще направи тържественна *прошетка* (расходка) по желѣзницата Цариградъ-Саранбей-Бѣлово и тъкмялъ да посѣти града Пловдивъ. „Беледие-реиси“ (представителя на градский съвѣтъ) заповѣдва на санитарнитѣ пристави да употрѣбѭтъ най-строгитѣ мѣрки за исчистванито на „Филибе“ отъ разнитѣ мрьсотии. По заповѣдь на мютисарифъ-паша, всичкитѣ правителственни сгради, входящи въ съставътъ на пашовския кварталъ бѣхѫ отвънъ и отъ вѫтрѣ бѣлосани въ честь и слава на везиря. Отъ своя страна и градоначалникътъ издаде високата си заповѣдь на тъмничния санитаренъ приставъ-даскалъ Кира да очисти, измѣте и бѣлоса каушитѣ на Генчъ ага, полюситѣ и арестантската болница.

Подъ рѫководството на даскалъ Кира и подъ командата на гардианъ башията, нѣколко дни наредъ десетина цигани кокошари бѣлосвахѫ отъ вънъ и отъ вѫтрѣ каушитѣ на Генчъ-ага.

Криво, лѣво стѣнитѣ на затвора бѣхѫ бѣлосани, но тежката воня продължаваше да безспокои носоветѣ на голѣмцитѣ. Градоначалка поиска съвѣтитѣ на докторъ *Рашка* Петровъ относително очичтожаванието тежката воня на Генчъ-ага.

Подъ рѫкводството на докторъ *Рашка*, даскалъ Киро шишнѫ пулверизатора и напръска съ „карболка“ (растворъ отъ карболова киселина) бѣлосанитѣ кауши, полюси и болнични стаи. Добрѣ, ама миризмата на № 7 каушъ, който е извѣстенъ подъ името *ченгене-каушу*, надвилѣ на карболката. За да се уничтожи циганската миризма на № 7 каушъ, докторъ *Рашко* заповѣдва на даскалъ Кира: да се изгори едно кило симпуръ въ № 7 каушъ и слѣдъ това да се напръскать стѣнитѣ, пода и тавана съ карболка. Слѣдъ горнята операция № 7 каушъ изгуба специфическа си меризма—циганията—и замириса на дезинфекциранъ нужнинъ.

Два дни до пристиганието на Везиря въ Пловдивъ, градоначалника получилъ телеграфическа заповѣдь отъ Хасково отъ предсѣдателя на „извънредната коммиссия“: заповѣдвало се на градоначалника да приготви особенъ каушъ за виновника на „хасковската случка“. Каушътъ да бѫда чисть, да

има у него креватъ, масса, столъ и да бѫде чисто посланъ. Градоначалника възложилъ испълнението заповѣдьта на Гардианъ башията, който по „висши съображения“ опредѣлилъ № 7 каушъ за „високия гостъ“. Даскалъ Киро билъ натоваренъ да се погрижи за мобилировката на кабинета *ченгене-каушу*.

Даскалъ Киро, бидѣйка посвятенъ въ дѣлата на българското съзаклѣтие, знаеше за кого се готвѣше № 7 каушъ. Той избра най-чистия и най-здравия креватъ отъ арестантската болница, и слѣдъ като го попари съ врѣла вода и неостави нито едва тахтабица у дъскитѣ му, нареди го въ № 7 каушъ. Сѫщото направи и съ массичката и съ столчето и подътъ на кауша. Даскалъ Киро постла подътъ съ нови рогозки —за правъ пѫть употрѣбени.

Слѣдъ като мобилира кабинета на своя драгоцѣненъ гостъ, даскалъ Киро поиска да повлияе и върху тежката миризма на кауша: съ розова вода той напръска кревата, другитѣ мобили и стѣнитѣ на *ченгене-каушу*. Върху массичката даскалъ Киро тури своя собственъ свѣщилникъ и отгорѣ му натъкнѫ чистъ спармацетъ.

Даскалъ Киро съ нравственъ трепеть очакваше пристиганието на Узунова въ Генчъ-ага, а мютисарифина съ „чиновническо сърдце“ — пристиганието на Великия везирь. Представлението, че той ще се срѣщне съ другаря на Левский, внисаше такава отрада въ душата му, щото му се струваше, като че ли бѣхѫ израстнѫли крилца подъ мишцитѣ му... А конашкитѣ голѣмци предь видъ срѣщанието на везиря осѣщахѫ, като че ли „крилцата“ имъ бѣхѫ искубани отъ нѣкого си... Да, даскалъ Киро се радваше на „високия си гостъ“, а конашкитѣ голѣмци треперѣхѫ, като оплашенъ добитъкъ...

Единъ день преди пристиганието на *Шаравани-Зааде* въ Пловдивъ, съ полицейска слава и честь прекарахѫ Узунова по главнитѣ улици на Филибе и го вкарахѫ въ № 7 каушъ. Даскалъ Киро издебна момента и се вмъкнѫ въ *ченгене-каушу*, божемъ, да види всичко ли е на мѣстото си, както той бѣ наредилъ мобилитѣ. На мѣсто букетъ той подаде на „високия си гостъ“ нѣколко зърна „сливи-хафузки“. Въ отговоръ на подаръкътъ Узуновъ втъкнѫ у рѫцѣтѣ на даскалъ Кира „окрѫжната записка“, приготвена въ Хасково и адресирана до „гражданитѣ на Луната“. На другия день „записката“ минѫ въ

ржцѣтѣ на Стою-*пощата,* който ж предаде по принадлежность.

№ 7 каушъ, който бѣше преобърнжтъ въ кабинетъ на чорбаджи Цвѣтковия синъ, служи за плашило на затворницитѣ отъ Генчъ-ага: преданието говори, че въ тоя каушъ се е самоубилъ нѣкогашния властелинъ на Пловдивския Санджакъ Мехмедъ-Али Генчъ-ага, и че когато духътъ на Генчъ-ага се явява въ затвора, явява се най-напредь въ № 7 каушъ и оттамъ почва да се расхожда по коридоритѣ и другитѣ кауши на затвора. Носи името *чингене-каушу,* защото въ него затварятъ цигани — кокошари.

№ 7 каушъ е тѣсна и дълга стая, протегнжта отъ западь къмъ истокъ. Има само едно тѣсно прозорче, обърнжто къмъ сѣверъ и високо на петь метра отъ пода на кауша.

И така № 7 каушъ отъ Генчъ-ага, влажната и тъмна стая, въ която се бѣше самоубилъ нѣкогашния пловдивский тиранинъ—бѣ опредѣлена за безплатна квартира на человѣка, който смѣташе съ огънь и мечъ да истреби „турската тирания“ отъ лицето на земята.

Митхадъ паша, министръ на вжтрѣшнитѣ дѣла, посѣти палатитѣ на Генчъ-ага.

Великия везирь пристигнж у Пловдивъ и кондиса у конацитѣ на Рашидъ-бея, а Митхадъ паша се расположи у новата кжща на докторъ Чомаковъ.

Когато разни депутации коленичехж и съ коремъ се влачехж предь „свѣтлото лице“ на *Шеравани Зааде,* въ това време министрътъ на вжтрѣшнитѣ дѣла, прочутия на времето си Митхадъ паша, направи министерска ревизия на административнитѣ учреждения. Заобиколенъ отъ своитѣ ординарци и секретари, придруженъ отъ *извънреднитѣ коммиссари* (по раслѣдвание дѣлото на хаджи Ставревия убиецъ), окржженъ отъ конашкитѣ голѣмци, докторъ Рашко и Влади-ефенди, и съпровожданъ отъ корреспондентитѣ на мѣродавнитѣ европейски турскофилски вѣстници, Митхадъ-паша насочи министерскитѣ си стжпки къмъ палатитѣ на Генчъ-ага. Слѣдъ като разгледа разнитѣ *кятибъ ханета* (писарски канцеларии) и полицейскитѣ уредби на градоначалника, той се опжти къмъ „Филибе-хапузу“ (Пловдивский затворъ)

Вънкашнитѣ желѣзни порти широко се растворихж предь

орловния носъ на Митхадъ-паша, гардиенъ-башията, треперейки като листь, посрѣщнѫ министра и конфузно му рапортира за „благодейственното състо ние“ на затвора. Карболката и миризмата на симпура силно почесахѫ „чистоплътния носъ“ на министра. Той се спрѣ за минута, и като ловджийско куче, широко раствори ноздритѣ си.

— Г-нъ докторе, много мирише!— иронически забѣлѣжи министрътъ на докторъ Рашка Петровъ.

— Да, ваше Високопревъсходителство, мирише на карболка и симпуръ. Тѣ сѫ най-радикалнитѣ срѣдства противъ заразенитѣ мѣста отъ тифъ и човѣшки испарения—отговори докторъ Рашко, превивайки се въ четири поклона.

Вѫтрѣшната врата на тъмницата, облѣчена въ желѣзна броня, лицемѣрно се раствори предь навъсеното лице на министра, а коридора „дивашки зяпнѫ“ въ устата на Митхадъ паша; тъмницата, намѣсто „добрѣ дошелъ“, испроводи едно гѫсто вълмо отъ тежка миризма по адресса на министра. Гардианитѣ, облѣчени парадно, стояхѫ като статуи предь вратитѣ на каушитѣ. Предь прагътъ на тъмницата се истъкнѫ котаракътъ „Изо“, любимецъ на арестантитѣ и съ коташка любезность посрѣщнѫ „високия гость“ на Генчъ-ага. Министра поглади по главата котарака и прекрачи прага на тъмницата.

Щомъ Митхадъ паша стѫпи въ коридора на тъмницата и № 1 каушъ изрѣва: яшасѫнъ падишахмѫзъ“ (да живѣе падишаха). Другитѣ кауши подвзехѫ и стѣнитѣ на Генчъ-ага потреперахѫ отъ говеждия ревъ на арестантитѣ.

По заповѣдь на министра, дебелата врата на катиль-каушу № 1 каушъ — се отвори; даскалъ Киро, чистичко облѣченъ, се истъкнѫ предь министра и отъ името на всичкитѣ затворници му прочете „харзухала“, въ който бѣхѫ изложени „общитѣ болки“ на Генчъ-ага. Митхадъ паша — „блага душа“*) — на затворницитѣ обѣща, че просбата имъ е взета вече подъ внимание; Генчъ-ага отново рѣвнѫ: „да живѣе падишаха!“*)

---

*) Митхадъ паша въ качеството си на генералъ губернаторъ (вали-паша) на дунавската область отъ 1866—69 год. бѣ испотрѣбилъ свѣта, за да прокара даденитѣ реформи отъ Абдулъ-Азиса. Въ съдружие съ *П. Михаиловский, Хр. Арнаудовъ, Иванъ Х. Пенчевичъ* и прочее българи — туркофили, Митхадъ крoеше да съедини въ едно турскитѣ и български училища въ дунавската область. По поводъ на това Михаиловский въспѣ Митхада въ една „ода“ и го нарѣче: „Митхадъ паша, блага душа“.

Митхадъ избѣси другаритѣ на Хаджи Димитра.

Следъ това даскалъ Киро съ декламаторский тонъ произнесе личната си просба; той живо нарисува предъ очитѣ на благата душа, *кривдината*, която го бѣ сполетѣла.

— Истина ли е, че милостьта му отъ „крива бога“ лежи въ затвора? — попита министрътъ градоначалника.

— Да, ваше Високопревъсходителство; всички говорятъ за него, че той за „права бога“ лежи въ тъмницата.

Благата душа благосклонно прибра жалбата на даскалъ Кира, и ѭ подаде на едного отъ секретаритѣ си. Навѣрно, още въ сѫщия день секретарьтъ си е обърсалъ . . . . . съ прошението на даскалъ Кира.

Сладкото ефенди съ усмихвката на „тържествующъ демонъ“ показа съ пръстъ на министра № 7 каушъ.

— А, тамъ ли е затворенъ чорбаджи Цвѣтковия синъ.

— Да, въ № 7 каушъ — каза сладкото ефенди и както которакътъ „Изо“ захвърля опашка предъ „благата душа“.

По заповѣдь на „сладкото ефенди“ дебелата врата на № 7 се раствори предъ лицето на благата душа. Министрътъ влѣзе, а слѣдъ него цѣлата му свита нахлу въ ченгене-каушу; карболката и симпурътъ смѣсени съ дѫха на циганията дързостно нахълтахѫ въ деликатнитѣ носове на високитѣ гости; напарфюменитѣ кърпи се турихѫ въ движение...

Сладкото ефенди представи на „благата душа“ синътъ на чорбаджи Цвѣтка.

— Та, нима вий сте синъ на Чорбаджи Цвѣтка?

— Да, спокойно отговори Узуновъ.

— Чудно нѣщо... босъ, гологлавъ, облѣченъ въ селски парцалетини... и това било синъ на чорбаджи Цвѣтка!... Да не бѣше ми казано, не щѣхъ да повѣрвамъ!...

— Може би да не ви се вѣрва, но азъ съмъ сѫщински синъ на Чорбаджи Цвѣтка.

— Покойния ви баща бѣше единъ отъ добритѣ ми приятели; той бѣше почтенъ, уменъ и добродушенъ господинъ. Да, баща ви бѣше образецъ на честностьта; чудно ми е, какъ така синъ му, да се намира въ тая тъмница!...

— На господа извънреднитѣ коммиссари всичко е извѣстно.

— Съ удоволствие прочетохъ „изложението“ ви, дадено на извънредната комиссия въ Хасково: духовито сте изложили нуждата отъ преобразувания по сѫдопроизводството, админи-

страцията, финансиитѣ и пжтнитѣ съобщения. Това, което сте предполагали да изложите предъ *стжпкитѣ* на Падишаха „го искатъ и просвѣтенитѣ умове, които окржжаватъ днесъ престолътъ на Н. И. В. Султанътъ. Признавамъ, че „изложението“ ви нѣма нищо престжпно, напротивъ, вий сте казали това, което днесъ официално се разисква въ Губернскитѣ съвѣти, въ „вѣстницитѣ“ и въ „извънредната коммиссия“, която е натоварена отъ министерския съвѣтъ да приготви единъ законопроектъ за предстоящитѣ реформи.

— Значи, моята агитация е въ хармония съ желанието на централното правителство.

— Да, господине, по чудно ми е, какво сте търсили въ Хасково?

— Хòра, за да подпишжтъ *махзаря.*

— Добрѣ, но защо посѣгнжхте върху живота на Хаджи Ставря?

— За лични интереси и кръвни оскърбления.

— Да повѣрваме, че това е така. Ами какво ще кажете за намѣренния у васъ документъ, подпечатанъ съ печата на „разярения левъ“?

— Документътъ е хитра игра на Хаджи Ставря.

— Чини ми се, че и вий искате да хитрувате, — каза Митхадъ паша и напустнж № 7 каушъ.

Разговорътъ между Митхадъ паша и Узунова се водѣше на френский езикъ.

Слѣдъ излизанието на министра, корреспондентитѣ заобиколихж Узунова и го отрупахж съ въпроси; виновника съ хладнокръвието на олимпиеца имъ отговаряше.

Бѣлѣжка. Станжлия разговоръ между Митхадъ паша, министра на Вжтрѣшнитѣ дѣла и Атанасъ Узунова, проповѣдникъ на българската свобода, бѣ напечатанъ въ в. „Источно Време“, органъ на английското посолство въ Цариградъ. Тоя вѣстникъ се издаваше и на български въ преводъ; преводачитѣ му бѣхж: Минковъ и Димитровъ, въспитанници на Робертъ Колежъ.

Разговорътъ на корреспондентитѣ съ „агента-провокаторъ“ на *панславизма* се напечата въ „турскофилскитѣ мѣродавни европейски газети.

Корреспондентитѣ на предмѣтнитѣ газети по едно вжтрѣшно заблуждение на западнйо-европейската дипломация

относително националнитѣ аспирации на българския народъ, считахѫ Узунова за „агентъ-провокаторъ“ на *панславизма*. Ето защо, тѣ коренно измѣнихѫ думитѣ на Узунова и въ съвсѣмъ противоположна посока на неговитѣ идеи, растълкувахѫ на европейското обществено мнѣние казанитѣ отъ него нѣколко думи... Платенитѣ корреспонденти всѣкога лъжѫтъ pardon— по порѫчка тълкуватъ случившитѣ се събития...

Бѣлѣжка. Ползуваме се отъ случая пакъ да повторимъ и да потретемъ слѣдната истина: българскитѣ революционни комитети, инспирирани отъ *Л. Каравелова*, организирани отъ *В. Левский*, управлявани отъ *А. Узунова, Хр. Ботева, Ст. Заимова, Н. Обрѣтенова* и прочее„ апостоли на свободата“, нѣмахѫ нищо общо съ *панславизма*. Тѣ бѣхѫ чисто *българско дѣло*—дѣло на една шепа горѣщи патриоти, които мечтаяхѫ една *велика свободна* и *независима България*, освободени не отъ *Московцитѣ*, а отъ самитѣ *българи*—желаяхѫ, *свободна България за свободни българи*.

„Благата душа“ на Н. Михаиловский посѣти полюситѣ и арестантската болница на Генчъ-аа. На излизание, при вънкашнитѣ порти на тъмницата, министра забѣлѣжи на докторъ Рашка.

— Господине докторе, пловдивската тъмница е цѣла *клоака* на заразителни миазми; ваша длъжность е да употрѣбите нуждпитѣ медицински срѣдства за хигиеническото подобрѣние на затвора,—каза Митхадъ паша и насочи стѫпкитѣ си къмъ махлата „Каршияка“.

Три дни наредъ жителитѣ на Генчъ-ага тълкувахѫ посѣщението на Митхадъ паша, министрътъ на вѫтрѣшнитѣ дѣла. Разговора на министра съ затворника на № 7 каушъ бѣше предмѣтъ на хиляди тълкувания отъ страна на затворницитѣ. Отъ този день акциитѣ на № 7 каушъ високо се дигнѫхѫ: името му *чингене-каушу* се промѣни на *паша-каушу*.

(Слѣдва)

——— ❖ ———

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I.

Омрѫзнѫ вече студъ и мракъ,
Омрѫзнѫ вече тишина;
Душа се буди: о, тя пакъ
Жеднѣй за зракъ и свѣтлина.
Жеднѣй за подвигъ възвишенъ,
И грѫмко зове въвъ борба
За тось, що гине, сѫкрушенъ,
Отъ тежка, лошава сѫдба!
Жеднѣй за мисли и дѣла
Всегда пречисти що стоѭтъ,
И врѣхъ човѣшкитѣ чела
Лѫчи изсипватъ и блѣстѭтъ.

II.

Горчиви сѫ минутитѣ, кога на твойта обичь чиста
Студено и хладно отвърнѫтъ;
Кога вмѣсто обичь отгдѣто очаквашь —
Ти видишь се оставенъ, отвъргнѫтъ.
Тѫжи сърдцето тогась, топи се, като въсъкъ то,
И горка скрѫбь проѣжда душата
Отъ корень тъй... а мѫчни вървѭтъ и точѫтъ се лѣниво
Тѣсь дни злочести на тѫгата. —
Но успокой се, милий мой! сбери си сили въ душата,
Вглѫби се въ нея милостиво
И лѣкъ ще найдешь: катъ цвѣтъ подъ топлитѣ лѫчи
Тя пакъ ще блѣсне добра и щастлива.

III.

И въ моята душа бѣ обичь малко остала
И радвахъ си се азъ въ душата си самъси
И хранѣхъ тазь обичь, лампадка огрѣла
Слѣдъ толкось и мене... но ти ѭ угаси!
О, ти ѭ угаси! Клѣтà! защо стори това?
Сърдцето мое ти въ пустиня обърнѫ —
Протекохѫ сълзи... и клюмнѫ горда глава
Въвъ мигъ единъ... и студъ и муакъ ме обгѫрнѫ!
Азъ скрихъ тѫгата си... въвъ кѫтъ дѫлбокъ ѭ
заровихъ
Въ сърдцето си... но тя, безсмъртница сѫща,
За часъ умре, стихне... и пакъ, катъ фениксъ,
въскръсне
Отъ своя прахъ, пò-страшна и пò-могѫща.
Но не ще паднѫ азъ! Корабе мой, къмъ другий
брѣгъ!
Къмъ другий брѣгъ извий и бѫди смѣлъ, ангелъ мой!
Платна свободно распери; предь бури и презъ мракъ
Тръгни къмъ оня брѣгъ, тръгни и не се бой!

IV.

Свѣтътъ се обновилъ вечь, свѣтътъ днесь ликува:
Отъ синето небе слънчице ясно грѣе,
Дърveса въ накити, цвѣтътъ благоухай,
Поле кадифяно тихо се зеленѣй.
О, людье, и за насъ ново време иде:
Лѫчь свѣти новъ, сърдцата сгрѣва...
О, ратници, напредь! святия дългъ днесь
И вика, и зове, и гръмко повѣлява!

З. К.

ТЪРНОВО И ШИПКА

Въ Юлий и Августь 1877 год.

Отъ Димитрий Анучинъ.

(Свършекъ).

Ний намѣрихме въ печално състояние Челичената батарея. Отъ осемтѣхъ круповски топове, тритѣ бѣхѫ подбити на 11-ий, и нито единъ отъ топоветѣ нѣмаше вече гюллета*). Около батареитѣ лежахѫ цѣлъ редъ хора. Единътъ отъ тѣхъ се подигнѫ и тръгнѫ на срѣща ни. То бѣше единъ офицеръ. Дрѣхитѣ му бѣхѫ въ безпорядъкъ, панталонитѣ му испокѫсани и на едната му нога намѣсто ботушъ имаше чехълъ или чепикъ нѣкакъвъ. Той бѣше гологлавъ.

Когато се приближихме, офицерътъ се препорѫча:

— Командиръ на Челичната батарея (подпоручикъ Кисминский?).

— Отпаднѫли сѫ, види се, вашитѣ артиллеристи, спѭтъ ли? — попита го Радецкий, сочайки на лежащитѣ.

— Спѭтъ, ваше п-ство, вѣченъ сънъ.

Оказа се, че задъ топоветѣ лежахѫ убититѣ канониери. Всичко убити имаше 17 канониери, които единъ слѣдъ другъ сѫ започнѫли да управляватъ топоветѣ. Тѣ почти всички бѣхѫ повалени съ очитѣ на горѣ, съ свити нозье и сбрани рѫцѣ; ранитѣ исключително бѣхѫ по главитѣ имъ, тъй като само главитѣ имъ се показвали надъ бруствера при наводката.

Като дадохме коньетѣ на казакътъ, който бѣше съ насъ, и като се промъкнѫхме между убититѣ, ний приближихме до единътъ отъ топоветѣ. Радецкий се облакати на задната му часть, азъ сѣднѫхъ на лафетътъ отъ лѣва страна, а Соболевъ застанѫ отъ десно. Генералътъ поиска още тамъ, на послѣдния и най-далечния кѫтъ на разгледаната отъ него позиция, да напише телеграмма до главнокомандующия.

---

*) Вечерьта на сѫщия 11-ий августъ, слѣдъ свършванието вече на боя, съвършенно случайно, въ ямата около Челичната батарея се намѣрихѫ нѣколко сѫндѫци гюллета. По такъвъ начинъ запаси изново се явихѫ, но вече отъ тѣхъ нѣмаше нужда, защото бѣхѫ пристигнѫли нашитѣ деветфунтови топове.

При всичко че часътъ бѣше 11, доста бѣше свѣтло и бѣше съвсѣмъ възможно да се пише. Истина, грозната берджкелска батарея гледаше право срѣщу насъ, а изъ най-близскитѣ ложименти ний се виждахме добрѣ, но не за това се мислѣше въ тая минута, па и на всѣкждѣ бѣше тихо: турцитѣ, навѣрно, тъй сжщо бѣхж отпаднжли и не обращахж на насъ внимание.

Леонидъ Николаевичъ Соболевъ извади записната си книжка и подъ диктовката на Федора Федоровича написа слѣдующата телеграмма:

„Горний-Студенъ. До негово височество главнокомандующия. Днесъ, отъ утреньта рано, шипчанската позиция се подвъргнжла на атака отъ тритѣ страни. Тия атаки били извънредно настойливи и се придружавали съ най-адский огънь. Още отъ рано утреньта азъ получавахъ настоятелни молби за подкрѣпление, тъй щото бѣхъ длъженъ да проводѭ стрѣлковата бригада въ единайсетъ часътъ презъ деньтъ. Бригадата пристигнж на позицията въ 6 ч. вечерьта, на часътъ влѣзе въ бой, като въодушеви съ това херойскитѣ защитници. Тая минута бригадата занѣ позицията съвмѣстно съ стоявшитѣ тамъ войски. Въ 9 ч. вечерьта, 16-ий стрѣлковий баталионъ занѣ височината предъ десния флангъ на позицията“*).

Що за чудна простота въ депешата! Що за трезвенно отношение къмъ самия подвигъ, който го покриваше съ слава и бѣше се прочулъ по цѣлия свѣтъ. Турцитѣ атакувахж Шипка, него го молихж за помощь, той проводи стрѣлковата бригада и тя занѣ позицията. И само това. И ни най-малко самохвалство; никакво опитвание къмъ хвалба. Думитѣ: „като въодушеви херойскитѣ защитници“, се отнасяхж не къмъ насъ, които бѣхме дошли, а къмъ ония, които ни чакахж. Но и тѣзи думи помоли да се прибавѭтъ Л. Н. Соболевъ, и Радецкий се съгласи. Безъ тия думи телеграммата би била, речи го, още пò-класическа.

Обстановката, при която се написа тая телеграмма, бѣше твърдѣ тържественна. Испокривената и замлъкнжла батарея, слѣдъ истрѣлването на снарядитѣ си; труповетѣ на „спящитѣ вѣчень сънъ“ канониери; мрачкавината на нощьта, която бѣше покрила горитѣ и враго етѣ, между които нѣмаше още нито побѣдители, нито побѣдени... всичко това силно дѣйствуваше на въображението и напрѣгаше нервитѣ. Уморяване като да нѣмаше. Изглеждаше, въ тия минути, человѣкъ би билъ готовъ на всѣкакви подвизи и на най-невѣроятнитѣ трудности. Ний се чувствувахме добрѣ; бѣше спокойно на сърдцето, и гордо чувство на самодоволствие ни завладѣ. Такива минути не се забравятъ, колкото и да съмъ прекаралъ послѣ и каквото и да съмъ истеглилъ.

---

*) Копие отъ тая депеша ми се съобщи отъ Л. Н. Соболевъ, въ 1888 г.

Като прочете преписанната телеграмма, Радецкий ѭ подписа.

— Е, сега, надѣвамъ се, че вий, Д. Г., сутрѣ ще заминете? — обърнѫ се къмъ мене Федоръ Федоровичъ.

— Разумѣва се, сега азъ могѫ да заминѫ.

Дѣйствително, азъ, като представителъ на гражданското управление, нѣмаше какво да правѭ на Шипченския балканъ. Но за това пъкъ много работи предстояхѫ долу, и работи сериозни, за осигорение нуждитѣ именно на шипчанския отрядъ и за успокоение на раненитѣ, които въ огромно число бѣхѫ доставили тритѣ изминѫли дни на боя.

Като свърши съ преглеждането всичкитѣ позиции на Шипка, ген. Радецкий искаше да остане да нощува тукъ при подножието на Св. Никола, но азъ можахъ да го убѣдѭ, че това щѣше да бѫде съвършенно безполезно; нему бѣше необходимо да си поотпочине и на сутреньта по̀-рано да вземе, слѣдъ съвѣщанието съ частнитѣ началници, окончателни мѣрки по расположението и дѣйствието на войскитѣ. Очевидно бѣше, че при тогавашнитѣ условия да се очакватъ други подкрѣпления, освѣнъ идѫщата отзадъ 14-та пѣхотна дивизия, не можеше, а слѣдователно оставаше да се предвиди дълга и упорита защита на Шипка, важностьта за удържванието на която е вънъ отъ всѣкакви съмнѣния. Радецкий се съгласи да слѣзе отъ шипчанската позиция и да пренощува у главния превързоченъ пунктъ.

Като тръгнѫхме на дирѣ, ний изново вървѣхме покрай впадинитѣ, гдѣто бѣхѫ расположени обозътъ и ложементитѣ на българското опълчение. Отъ пѫтьтъ ясно се виждаше кръстътъ, който бѣше исправенъ на мѣстото, гдѣто си бѣхѫ сложили главитѣ нашитѣ убити и ранени, слѣдъ първата атака на Шипка, на 5-ий юлий. Колко вече жертви бѣше поискало това мѣсто и колко тѣ бѣхѫ принесени тамъ, въ време на дългото отбранвание проходътъ до славния и вѣчно паметния день 28 декемврий 1877 г., когато напиращитѣ на Шипка турци бидохѫ заобиколени, разбити и се предадохѫ на побѣдителитѣ!

Току що излѣзохме ний на провлакътъ при Крѫглата батарея, насъ изново ни забѣлѣзахѫ турцитѣ и пуснѫхѫ масса крушуми на нашъ адресъ, за щастие безвредно.

Малко по̀-надалечъ ний съгледахме В. П. Глѣбова, който стоеше съ фургонътъ на Червения Кръстъ и раздаваше на войницитѣ вино, вода, тютюнь и конякъ. Войницитѣ особенно бѣхѫ ради на тютюньтъ и се кръстѣхѫ. Всичко 330 фунта тютюнь бѣше раздалъ тогава Глѣбовъ.

Бѣше съвършенно тъмно, когато ний почнѫхме да слизаме отъ Високата батарея къмъ превързочния пунктъ. Скоро че чухѫ кѫнтливи, мѣрни звукове на приближающитѣ се къмъ позицията войски. То бѣше дивизията на генерала Дра-

гомирова, който самъ ѣздѣше напредь неѭ. Спрѣхме се. Радецкий размѣни нѣколко думи съ Драгомирова, взе му поздравленията и тръгнѫхме въ разни страни — ний къмъ превързочния пунктъ, Драгомировъ къмъ Високата батарея. Тукъ ще спомѣнѫ за единъ случай, който бѣше нѣколко минути преди това въ начелния полкъ на 14-та пѣша дивизия, струва ми се, въ Волинскъ. Съ всѣка крачка дивизията все по̀-вече и по̀-вече се вглѫбаваше въ сферата на турскитѣ крушуми, и войницитѣ знаяхѫ, че по странитѣ, въ най-недалечно растояние, можеше да има турски цѣпове или секрети. Всѣка минута можахѫ да се посипѭтъ крушуми, а и цѣповетѣ да се спуснѫтъ на атака. Изведнъжъ всрѣдъ това напрѣгнѫто настроение нѣщо затрака и се повлече на лѣво отъ пѫтьтъ... Мъгновенно нѣколко души се спуснѫхѫ тамъ и въ тъмнинита налетѣхѫ... не на турци, а на своитѣ си другари, които бѣхѫ слѣзли отъ пѫтьтъ. Нѣколко души бѣхѫ ранени съ щикове.

Ний се разположихме да нощуваме до самия пѫть, срѣщу превързочния пунктъ. Тамъ вече бѣше устроена нѣкаква си навѣса и приютъ за докторитѣ. Всички зашетахѫ и почнѫхѫ любезно да устрояватъ за нощуванието на своя обичливъ командиръ.

Азъ и Л. Н. Соболевъ се разположихме на отворено мѣсто. Глѣбовъ ни угощаваше съ чай. Той ни разсказваше, че, като дошълъ на превързочния пунктъ, билъ озадаченъ просто отъ една невѣроятна сцена. Нѣколко военни доктори съ двама, трима фелдшери превързвали ранени и биле твърдѣ заняти съ работата си. А другитѣ фелдшери, наведени въ разни мѣста надъ раненитѣ, като орли, ги мѫчали. — Кога си се родилъ? питалъ единъ жертвата си. — Какъ зовѫтъ баща ти и майка ти? — твърдѣлъ другий. — Кога си постѫпилъ на служба? — чувало се отъ третя страна. Тия приятели измѫквали изъ раненитѣ отговори на печатанитѣ въпроси въ санитарнитѣ билети.

— Това ме страшно разядоса — продължаваше Владимиръ Петровичъ, — спуснѫхъ се азъ къмъ докторитѣ. „Смилѣте се, господа: може ли да се допуща подобно варварство! Раненитѣ и безъ това страдаѭтъ отъ непрегледанитѣ си и непревързани рани, а тѣхъ ги още подлагатъ на инквизиционни мѫки. Че това е невъзможно; за Бога, заповѣдайте да се спрѫтъ мѫченията и заставѣте фелдшеритѣ да бѫдѫтъ фелдшери и да вършѫтъ това, което имъ е работа; че тий намѣсто да губѭтъ време да държѫтъ записки могѫтъ да бѫдѫтъ твърдѣ полезни за васъ помощници.

Докторитѣ испълнявахѫ само волята на началството си и, като неудобрявахѫ несъстоятелнитѣ искания на столичнитѣ теоретици, лесно се придумахѫ и възвърнѫхѫ фелдшеритѣ къмъ прямото имъ назначение. Послѣ ген. Радецкий стро-

го приказа да се захвърлятъ тия листове, та и работата не бѣше да се мисли за тѣхъ, когато ранени постъпвахѫ съ стотини на всѣкий докторъ. Ний отъ своя страна разсказахме на Глѣбова за видѣнитѣ на Шипка скитания на раненитѣ войници, които носѣхѫ печатанитѣ листове.

Като изпихме по една чаша чай и се отказахме отъ запасътъ котлети, които бѣше взелъ нашия казакъ отъ Габрово, азъ и Соболевъ си легнѫхме да спиме, като подложихме подъ главитѣ си сѣдлата. Азъ съ наслаждение си снѣхъ ботушитѣ, раскопчихъ си кительтъ и се закѫтахъ въ палтото си. Ако може да се спи като убитъ, то именно азъ тъй спахъ презъ нощьта на 12-ий августъ. Утриньта, като се пробудихъ, азъ на свѣтлината видѣхъ, че съмъ спалъ въ невѣроятно положение; краката ми биле по-високо отъ главата, и само това че тя лежеше не просто на земята, а приподигнѫта на сѣдлото, ме спасило отъ силенъ приливъ на кръвьта.

Пробудихъ се часътъ въ четри и петь минути отъ започнѫлитѣ се на Шипка гърмѣжи. Изново се започнѫ боя.

Преди тръгванието си отъ тамъ азъ отидохъ въ болничнитѣ палатки, въ които лежахѫ раненитѣ. Огромното множинство отъ тѣхъ бѣхѫ ранени съ крушуми отъ пушки. Имаше твърдѣ тежко ранени, а имаше такива, които слѣдъ превързванието имъ се чувствувахѫ съвършенно добрѣ. Тий се разговаряхѫ помежду си, шегувахѫ се и се смѣяхѫ. Като влѣзохъ въ една отъ палаткитѣ, гдѣто имаше по-вече легко ранени и се чуеше оживенъ разговоръ, азъ попитахъ, нѣма ли тукъ нѣкой отъ къмъ Радомската губерния, гдѣто азъ тогава бѣхъ губернаторъ. Намѣри се единъ, евреинъ Зилбербергъ, изъ селището Пржисухѫ. Разговорихъ се съ него, распитахъ го, гдѣ и кога е раненъ. „Въ цѣпьта, – казва, — ме ранихѫ“. Наоколо се закикотихѫ. — Защо, братия, се смѣете? — питамъ азъ. „Че какъ пъкъ, ваше п-ство, да не се смѣемъ: па, нима може да се повѣрва, щото чифутинъ да бѫде въ цѣпьта? какво ще прави той тамъ? . . сидѣлъ е нѣгдѣ задь нѣкой камъкъ“. — А може да бѫде, — чу се отъ друга страна: — той да е ходилъ въ цѣпьта за да получи процентитѣ отъ длъжницитѣ си; тогава навѣрно, ще да е билъ!“

Личеше си, че войницитѣ се бѣхѫ отпуснѫли и се растушавахѫ. Смѣеше се и самъ Зилбербергъ, особенно когато му дадохъ една сребърна рубла.

XII.

Раздѣлата ми съ Радецкий и отпѫтуванието въ Габрово. — Българитѣ помагатъ на войскитѣ. — Организацията на тая помощь. — Габровската болница. — Ранения Драгомировъ. — Возимъ го къмъ Дунавъ. — Распореждание за дигането, въ случай на нужда, българскитѣ кервани отъ пѫтьтъ.

Въ деветь часътъ утреньта на 12-ий августъ, като се споразумѣхме съ Радецкий относително това, за което трѣб-

ваше да се споразумѣемъ и съобщимъ въ полевия щабъ, ний се раздѣлихме. Азъ тръгнѫхъ за Габрово, а той останѫ на Шипка, която той брани юнашки и отъ кѫдѣто въ течение на четри мѣсеца, безъ да гледа на тежкитѣ трудове и лишения, при суровото време, и силното изгубвание на войници отъ непрекѫснѫтитѣ боеве и болѣсти, донасеше на главнокомандующия: „на Шипка всичко си е спокойно!"

Обратния пѫть до Габрово бѣше извървѣнъ безъ всѣкакви приключения. Испърво азъ бѣхъ на конь, а послѣ, като настигнѫхъ фургоньтъ на Червения Кръстъ, който Глѣбовъ бѣше проводилъ за нови запаси, сѣднѫхъ въ него. По пѫтьтъ ний срѣщахме и изминувахме масса българи. Тѣ се качвахѫ на балканътъ съ вода; тѣ — превозвахѫ, довеждахѫ и пренасѣхѫ раненитѣ; бѣгачитѣ стояхѫ на сѫщитѣ тия мѣста, като провождахѫ и отъ себе си хора на помощь на Шипченскитѣ защитници. Личеше си, че усърдието имъ бѣше голѣмо, но нѣмаше общо рѫководство, а за това много трудове пропадохѫ напусто. Напримѣръ, двѣ, три българки отивахѫ на балканътъ всѣка една съ по двѣ малки стомни, когато съ общи усилия бихѫ занесли лесно двѣ ведрици. Заради това, като пристигнѫхъ въ Габрово, преди всичко, при помощьта на окрѫжния началникъ Маслова и на почтеннитѣ българи, членове на градския съвѣтъ — съжалѣвамъ че не имъ записахъ имената — организувахъ незабавно слѣдующата помощь на отрядътъ. Събрахѫ се сто жени съ 400 мѫжи носилщици за извѣстна плата изъ суммитѣ на гражданското вѣдомство; хиляда души българи се отправихѫ съ вода въ стомни, ведрици и бъчви, на мулета и талиги. Освѣнъ това, градския съвѣтъ, отъ себе си, проводи 50 ведра ракия. „Изобщо,—записано и въ дневникътъ ми, — мѣстнитѣ жители помагахѫ удивително. При първа дума бѣгачитѣ испразняхѫ колата си и отивахѫ, гдѣто имъ се кажеше."

Работата въ Габровската болница кипѣше. Болницата бѣше устроена въ обширното, недосвършено още здание на мѣстната гимназия. Долу, право срѣщу входътъ, въ голѣмия вестибюлъ се извършвахѫ превързванията и ампутациитѣ; по странитѣ лежахѫ ранени, на всѣкѫдѣ, гдѣто се можеше, на кревати, столове и просто на подътъ. Офицеритѣ бѣхѫ настанили редомъ въ една малка стаичка налѣво и въ нѣколко други горѣ. Между раненитѣ имаше и турци, офицери и долни чиновe. До пристиганието ми ранени въ болницата бѣхѫ доставили до 700 души. Отъ разложението на кръвьта и разнитѣ силно миризливи медикаменти въздухътъ бѣше ужасенъ, а между това всѣкий часъ непрестанно довеждахѫ нови ранени[1]).

---

[1]) Въ дневникътъ ми, подъ 18-ий августъ, е записано: „днесь се получи телеграмма, че отъ 9 до 15 отъ Шипка сѫ привезени въ Габрово 2,630 ренени, въ това число 98 офицери".

Болничното началство твърдѣ много жалаеше, щото една часть отъ легко раненитѣ, които могжтъ да издържжтъ превозвание, да се испратжтъ изъ Габрово въ нѣкоя постоянна болница. Такива готови за испровождание имаше 525 души, и се рѣши да ги испроводжтъ на 13-ий августь въ Търново, слѣдъ като си отпочинжтъ въ Дрѣново. Това бѣше първото испровождание ранени изъ Габрово, и тъй като се предвиждаше по̀-нататъшното имъ движение, то бѣше необхходимо, още при първо време, да се осигорятъ раненитѣ по пжтьтъ съ възможнитѣ удобства. Незабавно дадохъ приказание да се приготви въ Дрѣново за първия транспортъ отъ 525 ранени достатъчно чай, супа, вино, вода дърва, слама и пр. като се отпустнжтъ нужднитѣ за това парѝ изъ суммитѣ на гражданското управление, тъй като азъ нѣмахъ право да се распореждамъ съ срѣдствата на Червения Кръстъ. По такъвъ начинъ възникнж въ Дрѣново първия хранителенъ пунктъ за препращанитѣ ранени. Сжщата мѣрка поржчахъ да се вземе и въ Търново. Послѣ подобни пунктове се устроихж и по̀-нататъкъ по цѣлия пжть до преминуванието презъ Дунавътъ. Тия пунктове се издържахж на смѣтка на Червения Кръстъ.

Като напущахъ габровската болница[2]), азъ обиколихъ всичкитѣ лежавши въ нанж ранени офицери и по поржчката на всѣкиго написахъ телеграмми за да ги испроводж на родителитѣ или познатитѣ имъ на срѣдствата на Червения Кръстъ. Тоя обичай го бѣше ввелъ князь В. А. Черкаский въ Търново, а послѣ той се практикуваше постоянно въ всичкитѣ болници. Правото да проводи телеграмма се предуставяше, струва ми се, на всѣкий раненъ офицеръ еднъжъ въ недѣлята; освѣнъ това, тѣ можахж да получаватъ изъ суммитѣ на Червения Кръсть по нѣколко рубли, взаимнообразно или безвъзвратно, за купувание тютюнь, чай и за дребни разноски. Всичкитѣ офицери бѣхж твърдѣ много зарадвани отъ навѣстяванието ми, и азъ събрахъ значително число телеграмми за въ различни мѣста на нашето обширно отечество. Имаше телеграмми и за самата затжнтеность на Сибиръ. Заедно съ нашитѣ офицери лежахж и турски офицери. Ласкавото обращение на докторитѣ, на другаритѣ имъ по нещастие и на всички посѣщающи болницата, произвеждаше на тѣхъ грамадно впечатление, и тѣ непрестанно дигахж ржцѣ къмъ глава си и сърдцето си въ знакъ на благодарность за грижитѣ. Раненитѣ наши войници, лежайки редомъ съ турцитѣ, обращахж се съ тѣхъ тъй сжщо по единъ най-приятелский начинъ.

Като влизахъ въ болницата, азъ се научихъ, че сж довезли ген. Драгомирова и капитанътъ отъ генералния щабъ Малцева, ранени въ нозѣтѣ. Фургонътъ съ тѣхъ бѣше спрѣлъ

[2]) Твърдѣ интересни свѣдения за тая болница сж помѣстени отъ г. Пясецкий въ прекрасната му статия, напечатана въ „Вѣстникъ Европы“, 1878 г., Септемврий, стр. 83 и Октомврий, стр. 615.

при болницата, но докторитѣ молили да ги дадѫтъ въ непосрѣдствванното вѣдение на милосърднитѣ сестри отъ Червения Кръстъ, които се бѣхѫ расположили въ женския манастиръ. А тамъ бѣше и складочния пунтъ на запаситѣ на Червѐния Кръстъ. Слѣдъ превозванието въ мънастирътъ и прегледжданието на двамата ранени се оказа, ген. Драгомирава би могло да се испроводи по̀-нататъкъ, а Малцева смѣтнѫхѫ за по̀-добрѣ да го оставѭтъ въ Габрово. Безъ да присъединяватъ фургонътъ, въ които возехѫ ген. Драгомирова къмъ общия транспортъ, него го повозихѫ на другия день отдѣлно, и цѣлия пѫть до Търново той пѫтува съ каруцата на Червения Кръстъ, въ която се настанихме азъ и Л. П. Соболевъ. Всѣкий отъ насъ, презъ време на пѫтуванието, по нѣколко пѫти приближаваше до фургонътъ и навѣстяваше болния, да ли нѣма нужда отъ нѣщо. Ний наблюдавахме, щото да го возѭтъ грижливо и спокойно. Послѣ М. И. Драгомирова̀, по негова молба, ний не завезохме въ горний Студенъ, гдѣто при главната квартири имаше устроенъ образцовъ лазаретъ, а изъ Царевицъ се опѫтихме право въ Свищовъ и отвъдь Дунавъ.

Предмѣтътъ на особенитѣ ми съвѣщания съ окрѫжния началникъ Маслова бѣше положението на бѣгачитѣ българи, расположени по пѫтищата отъ двѣтѣ страни на Габрово, т.-е. и на Шипка, и въ Търново. Ген. Радецкий ме молѝ да се вэематъ мѣрки щото бѣгачитѣ да не могѫтъ да побъркатъ на свободното движение на войскитѣ; той смѣташе даже за необходимо незабавното имъ отстранение отъ пѫтьтъ. Разумѣва се, невъзможно бѣше да се отстранѭтъ отъ пѫтьтъ, но какъ да се предупреди пагубното влияние отъ подобна една мѣрка на самитѣ бѣгачи и на цѣлото мѣстно население, между което можеше да възникне паника? Гдѣ да се размѣстѭтъ? Какъ изобщо да се успокои послѣ претърпѣлитѣ бѣдствия, па найпослѣ съ какво да се замѣсти тая полза, която тѣ ни принасяхѫ, като давахѫ масса работливи рѫцѣ за даване помощь на войскитѣ на Шипка? Като разсѫдихъ, че съ пристиганието на Редецкий въ Шипка има се пълна надѣжда, щото ний да се удържимъ на тоя важенъ пунктъ, и че строго наблюдение бѣгачитѣ, които сѫ расположени около Габрово, можеше да се устрои при посрѣдството на особенно назначени офицери отъ гражданското управление, които бѣхѫ тогава въ Габрово, азъ се рѣшихъ да спрѫ бѣгачитѣ на занимаемитѣ имъ мѣста за напредь до постъпенното имъ настаняване въ найблизкитѣ околности, съ намѣрение, щото въ случай на крайни обстоятелства, при първа заповѣдь отъ Шипка, незабавно да ги отсранѭ отъ пѫтьтъ. За удобното испълнение на тия предположения, порѫча се да се раздѣлѭтъ българскитѣ кервани на участаци, като се подчини всѣкий единъ на особенъ офицеръ, комуто се съобщаваше, кѫдѣ именно трѣбваше да отидътъ съ него бѣгачитѣ. Като издадохъ въ тая

смисъль приказание и съобщихъ съдържанието му на Ф. Ф. Радецкий, азъ оставихъ Габрово на 13-ий Августь и се опжтихъ за Търново.

Въ Дрѣново се научихъ, че тамъ е лежалъ болѣнъ генералъ Кренке. Азъ го навѣстихъ и за крайно удоволствие го намѣрихъ само слабъ, но изобщо здравъ и разговорчивъ. Разумѣва се, говорихме за Шипка, като си съобщавахме единъ други му всичко, което знаехме. Тъй като генералътъ, правяйки пжтьтъ презъ Шипка, прекрасно знаеше тамкашната мѣстность, то той ми направи крокѝ на позициитѣ. Испослѣ, въ време пренощуванието ни задъ Търново, азъ направихъ отъ тѣхъ пò-внимателно копие, къмъ което присъединихъ и малка карта на балканскитѣ околности съ всичкитѣ проходи, съставена по распитванията полковника Соболева.

VIII.

Горний Студенъ. — Приемътъ у главнокомандующия. — Докладванието до Царьтъ въ неговия кабинетъ. — Провожданието на генерала Непокойчицкий на Шипка. — Снемката на шипчанската позиция.

Въ Горний Студенъ азъ пристигнжхъ рано утреньта на 15-ий Августъ. Като наминжхъ за нѣколко минути при князя Черкаский, който се бѣше расположилъ отъ другата страна на пжтьтъ отъ квартирата на великия князь, азъ се отправихъ въ главната квартира. У шатрътъ (чаджра), въ който бѣше трапезарията на главнокомандующия, азъ срѣщнжхъ ординарецътъ, штабсъ-капитана отъ гвардейската конна артиллерия, Андреевский, който, като се ржкува съ мене, каза, че чака излизанието на великия князь, който работѣлъ съ генерала Непокойчицкий, за да му се поклони и тръгне незабавно за Шипка. Като си съобразихъ че донесенитѣ отъ мене свѣдения лесно могжтъ да измѣнѭтъ или, поне, да допълнѭтъ инструкциитѣ, които се провождахж съ Андреевский, азъ помолихъ единътъ отъ адютантитѣ на главнокомандующия незабавно да доложи началнику на штабътъ, че току що съмъ пристигнжлъ отъ Шипка, че имамъ да съобщѭ много свѣдения и че мислѭ ще бжде полезно, да задържи, до моето изслушвание, ординарецътъ, който бѣше готовъ да се отправи при Радецкий.

Дежурния адютантъ предаде моето заявление и скоро ми съобщи, че великия князь е заповѣдалъ да спржтъ тръгванието на Андреевский, а мене да помолѭтъ да почакамъ, тъй като, отивайки на закуска въ главната квартира на Негово Величество, желае да вземе и мене съ себе си, за да ме представи на Царя и тамъ да излушж подробния ми разсказъ. Отъ очевидцитѣ изъ Шипка преди мене въ главната квартира сж идвали само прусския майоръ Лигницъ и единъ английский корреспондентъ. Тѣ и двамата били приети въ двѣтѣ главни

квартири и донесенитѣ отъ тѣхъ свѣдения дълбоко развълнували всичкитѣ чинове на нашия полевий щабъ и изобщо бившитѣ въ главната квартира.

Скоро излѣзе великия князь и, като се поздрави съ мене, попита ме.

— Шипка държи ли се?

— Държи се и ще се държи, ваше височество.

— Слава Богу! — великия князь се прекръсти. — Да отидеме наедно при Господаря. Безъ съмнѣние, Негово Величество ще ви приеме, и тамъ вий ще раскажите всичкитѣ подробности. Тъй нà да отидемъ, както сте—право отъ пѫть, съ китель.

Докарахѫ му неговия конь за ѣздение, и той шагомъ потегли на другата страна на долътъ, а азъ вървѣхъ до него пѣшкомъ, като отговаряхъ на распитванията и съобщавахъ разнитѣ подробности, безъ да се досѣгвамъ, впрочемъ, до главнитѣ обстоятелства. Едновременно съ насъ пристигнѫхѫ въ главната квартира началника на генералния щабъ ген. Непокойчицкий и ординарецътъ Андреевский.

Като се качихъ по тѣсната стълбица въ втория етажъ на една малка кѫщица, азъ се намѣрихъ въ кабинетътъ на Господаря, гдѣто вече бѣхѫ главнокомандующия, графъ Милютинъ и ген. Непокойчицкий.

Слѣдъ нѣколко въпроси, Господаря ми заповѣда да расправѭ подробно за походътъ на генерала Радецкий. Когато предъ началото на разсказа азъ разгѫнѫхъ моитѣ кроки, то Господарьтъ попита:

— Това ти самъ ли си ги направилъ?

— Самъ, Господарйо, споредъ първоначалния чертежъ на генерала Кренке, а за това отговарямъ за вѣрностьта.

— Ето азъ получавамъ отъ Анучина, най-послѣ, картата на Шипка; а защо цѣлъ мѣсецъ време менѣ никой не ми даде тая карта? нима неможеше да се направи? Толкова пѫти съмъ говорилъ за това. Остави ми тия картички.

Внимателно слушайки и слѣдяйки по крокитѣ ходътъ на разсказътъ ми, Господаря не еднократно ме прекѫсваше съ въпроситѣ си. Тъй, когато расправяхъ, че позицията на Шипка е отворена отъ всички страни и ѭ обсипватъ съ крушуми, Господаря каза:

— Mais on nous canardent! Лигницъ ми казва, че е немислимо да се държимъ на Шипка.

— Позволявамъ си да изскажѫ несъмнѣнна увѣренность, че войскитѣ на Ваше Величество ще си останѫтъ на Шипка и не ще слѣзѫтъ отъ неѭ. Именно ген. Радецкий това ме моли да заявѭ на главнокомандующия. Разумѣва се, жертвитѣ ще бѫдѫтъ грамадни.

Послѣ азъ посочихъ по планецътъ на полковника Соболева на околнитѣ край Шипка проходи презъ Балканътъ и

казахъ, че за най-удобенъ за движение противъ Сюлеймана проходъ Радецкий смѣта Иметлийския, но той нѣма сили за това. Като правяхъ общо заключение отъ всичко разсказано отъ мене, азъ забѣлѣзахъ, че би било безусловно полезно да се прегледа нашата шипчанска позиция чрезъ особенно довѣренно лице изъ главната квартира. Това лице, заедно съ това, би могло да посочи на ген. Радецкий особнитѣ указания на главнокомандующия и да го запознае съ общото положение на работата на театрътъ на войната и съ тия задачи, които, съвършенно случайно, сѫ паднѫли върху потеглилия напредь 8-ий корпусъ.

Не испуснѫхъ тъй сѫщо да расправѭ за положението на бѣгачигѣ изъ отвѫдь Балканътъ и за мѣрките, които бѣхъ взелъ за оставянието изъ за време, до като пристигне приказание отъ ген. Радецкий, на занимаемитѣ имъ покрай пѫтьтъ мѣстности. Господарьтъ благоволи да се съгласи съ моитѣ взглядове и намѣри, че съмъ направилъ добрѣ, като съмъ оставилъ бѣгачитѣ на мѣстата имъ, които бѣгачи тъй съ присърдце помагахѫ на защитницитѣ на Шипка.

Като ми поблагодари за донесенитѣ извѣстия и, на излизание изъ кабинета, Господарьтъ милостиво ме покани да останѫ на закуска у него.

Слѣдъ излизанието ми изъ кабинета, съвѣщанието у Господаря се продължава по̀-вече отъ половина часъ. Когато всички сѣднѫхѫ на закуска, станѫ извѣстно, че на Шипка отива не щабсъ-капитана Андреевский, а самъ началникътъ на полевия щабъ, който дѣйствително презъ нощьта влѣзалъ въ Търново. Споредъ изсказанното отъ великия князь желание, съ него заминѫлъ и полковникъ Соболевъ, който току що се бѣше върнѫлъ съ мене отъ Шипка. Ген. Непокойчицкий излѣзе изъ главната квартира на каруца. Полковникъ Соболевъ не получи покана да сѣдне въ екипажътъ и изново се впуснѫ на пѫть ѣздишкомъ.

Извѣстието за предстоящето тръгвание на ген. Непокойчицкий на Шипка причини общо удоволствие между чиноветѣ отъ главната квартира. Презъ тия дни сѫ му говорили, че би трѣбвало да се види, какво се прави на бойното поле, но той отговорилъ (работата била при пиение чай): „сега трѣбова да се пие чай, чая расхладѣва“.

Въ мѣсецъ Ноемврий, вече въ Богота, подъ самия Плѣвень, азъ получихъ литографиранния при полевия щабъ планецъ на Шипчанския проходъ и околноститѣ на селото Зелено-Дърво. На тоя малъкъ планецъ бѣше отбѣлѣзано: „Снѣто отъ класснитѣ топографи Бутовичъ и Тяпинъ на 18 и 19 августъ 1877 г.“. А още по̀-рано бѣхѫ ми казали, че прекрасенъ планъ на Шипчанския проходъ е билъ съобщенъ отъ главния штабъ на полевия штабъ още въ Петербургъ. За него, както и за много друго, — бѣхѫ забравили...

Превелъ *В. В.*

РАСХОДКА.

Мойта муза мила, дивна чародѣйка
Тозъ день посети ме съ лаврова си вѣйка
На глава — съ усмихвка чудна и омайна,
Ликующа цѣла въ хубостьта си сияйна
„Да вървимъ, поете!“ — каза ми привѣтно,
Като ме пригжрнж бърже, незамѣтно,
И съ неземна сила хвръкнжхме, летнжхме
Надъ Балкани горди бърже се дигнжхме.
Изведнъжъ картина прелѣстна, омайна
Ни плѣни сь хубость дивна, неузнайна:
Подъ назъ планинински върхове стърчахж,
Нѣкой гордо като че да се стремѣхж.
Небе да достигнжтъ, — толкова високи
Виждахж се спрѣмо долитѣ джлбоки,
По кои течахж потоци сребристи
Съ извори въ недра имъ мрачни, планинисти;
Зеленина крѣхка всичкитѣ покрива,
А зефира горский ароматъ разлива.
— Музо, тазъ верига горска, що пресича
На двѣ Българйя — какъ се тя нарича?
Хемусъ? — Да, Хемусъ съ грациозна хубость,
Всѣкога прекрасенъ,—даже й въ свойта лудость,
'Гато урагана завий, залудува,
Джбоветѣ кърши, въ долове бѣснува.
— А на югъ, на сѣверъ — тѣзъ полета красни
Съ острови зелени, съ изгледи прекрасни?
— Тѣзи пъкъ полета, що сж отъ странитѣ
На югъ и на сѣверъ, — то сж равнинитѣ:
Тази на Марица съ розитѣ прочута
Съ загария славна, съ хубостьта не чута
На дѣвойкитѣ си горди, миловидни.
Тази пъкъ на сѣверъ Дунавъ сребровидний

Края ѝ що мие съсъ вълни шумливи
Тоже неселява Българинъ спестливий.
Врѣдъ, кѫдѣ погледнешь, кукурузъ и ниви
Срѣдъ кои — селца и градовце скромливи,
Кат' в' море безбрѣжно острови самотни,
Дѣ живѣѭтъ хора бѣдни, не имотни;
Врѣдъ личи трудътъ на мирния работникъ
Рицарь на прогресса, сѫщий благородникъ.
— Музо, туйка небе синйо, съ омайность
Чудно що пленява, съ лазурний блѣсъкъ —
Щò е на земята? —
— Какъ, не чуйшь ли плясъкъ?
— Не.
— Туй е морето бурно и пѣнливо.
Каза ми — и взрѣ се въ него. Трепетливо
Чувство на въсторгъ лицата ни огрѣѭ.
Да изразѭ тази прелѣсть не умѣѭ . . .
— А пъкъ тѣзъ гиганти тамъ на западь, що сѫ
Гордо устремени въ небосводъ далеченъ,
Кат' да й идеала въ тѣхъ овѣковѣченъ
Съ хребети зѫбчести — музо, тѣ кои сѫ?
— Планината Рилска — царство на елхата,
Гдѣ елена пѫргавъ — брата на сърната,
В' езера кристални гордо се оглежда,
Гдѣ ловеца рѣдко ходи да наглежда.
Каза ми — и мигомъ ний се устремихме
Къмъ този край прекрасенъ, що тъй възлюбихме
На Еленинъ връхъ се спрѣхме: дивна глѐдка
По свойта омайна прелесть твърдѣ рѣдка:
Муссала — гиганта съ шапка на главата,
Кат' мечта той дръзка, стигнѫлъ небесата;
Бранището, Царовъ-Връхъ, Попова-Капа
Гледатъ го изкриво съ зависть ниска, слѣпа;
Доспатъ-Дагъ въ тъмата едва се синѣе —
Снѣга на плещи му още се бѣлѣе!
На тѣзъ великани склоноветѣ стръмни
Както и между имъ доловетѣ тъмни,
Лѣсове вѣковни мощно ги закриватъ,
Борътъ и елхата тукъ бука покриватъ.
Езерца кристални, катъ елмази ясни

Блѣскатъ и обайватъ съ изгледъ си прекрасни
Врѣдъ картини дивни, хубости чудесни:
Скали величави, потоци прелѣстни!
Горската природа съ свойта грандиозность,
Простота, съсъ свойта чудна грациозность
Духътъ възвишава и сърдце плѣнява,
И неземни мисли на ума навѣва —
И духътъ жеднѣе за борби за слава,
— Бога азъ да стигнѫ искамъ, па тогава . . .
— Стой, поете, святотатство не изричай,
Слабата си сила мощность не наричай!
Погледни на долу! — муза ме пресѣче
И съ пръстъ ми показа дола на далече.
Зданье четвъртито съ дворъ на срѣдата,
Съ кула и съ църква изградена въ срѣдата
Расположено бѣ тамо въ долината;
По срѣдь ѝ течеше — буйна и пѣнлива,
Съ екъ кат' оглашава тазъ усоя дива
Рѣчка бързотечна във борба съ скалитѣ.
— Туй е мънастиря, а рѣката — Рила,
Съсъ вълни си този долъ е тя изрила!
— Мънастиря туй е, святата обитель,
Гдѣ Иоанъ святеца — мощний побѣдитель
На стремленья пусти за власть и за слава,
Почести, моленья е презрѣлъ тогава;
Гордъ — царетѣ силни дръзко ѝ упрекавалъ
И отъ тазь пустия миръ е възвѣстявалъ?
— Музо, да вървиме. Чувство ме обзема
На умраза — възмутителность голѣма!
Какъ, о Боже милий, въ този рай прекрасенъ
Ти търпишь тазъ низость, този смрадъ ужасенъ
Що го позорѭтъ съсъ своята нищожность
И съ разврата скритъ, съ лъжливата набожность?

. . . .

Рила' ѝ въплощенье на величье, слава —
Какъ търпишь тазъ низость, Боже, тукъ тогава?

. . . .

Збогомъ, Рило мила, и вий великани!
Спуснѫхме се отъ тѣзъ прелѣстни Балкани
Къмто долината — презъ селца безредно

Пръстнѫти тукъ-тамка, като че безцѣлно.
— Боже мой, о, музо, какъ е туй възможно?!
Та туй е ужасно, туйка е безбожно!
Посрѣдь тази щедрость врѣдомъ що царува
Въ красната природа — стонъ и плачъ се чува...
Гдѣто да погледнешь, сѣнки виждашь само,
Бѣдность, мизерия и тегло голѣмо!
По нивя, полени пръснѫтъ е народа
Труди се въ пекъ, въ дъждъ и въ згода, и въ незгода
И пакъ въ смрадъ живѣе, въ бѣдность се затрива...
— Туй, що той спечели въ чуждий джебъ отива!...
Хвръкнѫхме, летнѫхме, градове минѫхме,
Въ сѣкой, за минутка, малко се поспрѣхме.
Зърнѫхме въ кѫщя, въ дюкяни, въ учрежденья—
Бѣдность и грижовность, въ силитѣ съмнѣнья—
Въ тѣхъ сѫ се вгнѣздили. Всѣкъ навелъ глава си
Паднѫлъ духомъ—мисли за домъ, за дѣца си.
Първенцитѣ градски славно управляватъ!
Всичко на бѣдняка безъ милость продаватъ
Защото парѝ сѫ нуждни за да блѣстне
Нашата държава и хвалби тя лестни
Да спечели отъ съсѣди си могѫщи...
На земя се спава — що ни трѣбватъ кѫщи?
Нуждни сѫ палати, пищни развлѣченья
Кой народа лъже хитро съсъ умѣнья.
Стигнѫхме поле отъ вси страни съ Балкани
Заградено околъ, съсъ поли растлани.
— Музо, кой е този градъ в'поле разложенъ,
При тозъ връхъ прекрасенъ чудно расположенъ
Съсъ кѫщя грамадни, съ улици широки, —
А този гигантинъ, този връхъ високий,
Въ склонове зелени съ селца красиви?
— София' й предь тебе, наший градъ *щастливи*
Кой станѫ столица — тъй рѣши и сѫдбата,
Витошъ — е гиганта съ върха въ небесата!
— София и Витошъ? Въ този ли градъ славний
Сѫ великитѣ ни гении държавни
С'фрази сал'богати, не безъ смисъль здрави,
Бѣдни отъ познания, въ глупоста корави

Отъ които всѣкой нащà България
Иска да владѣй катъ своя си мушия?
Музо, тука ли сѫ мощнитѣ свѣтила,
Що наврѣдъ по нашата държава мила
Благодатната си свѣтлина распръстватъ
И в'туй си сиянье съ глупоста си лъстватъ?
— Да, въ тозъ градъ живѣѭтъ мощнитѣ свѣтила,
Отъ тукъ просвѣщаватъ свойта рода мила.
И презъ многолюдний градъ ний пролетѣхме.
— Виждъ тукъ!—В'пищна зала ние погледнѫхме:
Плачъ, молби, угрози — нищо не помага
Дръско волята си тукъ властьта налага...
Азъ закрихъ очи. — „Нѣма туй и в'ада!
Ето на човѣка майката какъ страда!
Предь свѣта — богиня, в'стаята робиня,
Съсъ сърдце любящо — тя живѣй въ пустиня—
На сърдечни чувства отзивъ не получва...
Тази гледка грозна много ни научва!
Шумъ, мълва, журченье. викове различни,
Врѣдъ надутость глупа, сцѣни неприлични,
Наспоредъ раскоша — дрипата се мѣрна,
Алчностьта тукъ нѣма ни предѣлъ, ни мѣрка.
Фантазйорство смѣшно мощно вси владѣе.
— Музо, да вървиме; моя духъ слабѣе,
Туйка фарисейство да търпи не може!
Глупость, глупость горда врѣдъ владѣй, о, Боже!

1893 г. 27/XI София *И. Веновъ*

НЕСПОЛУЧЕНА СВАТОВЩИНА.

(Епизодъ изъ живота на една мома).

Разсказъ отъ **Ернеста Доде.**

Цѣлъ часъ се продължи обяснението съ баща ѝ, и всичко, което той говорѣше, бѣше безкрайна повѣсть на унижението, лъжата, измамата и безсрамството... Ноеми го слушаше съ отвращение и ужасъ. Когато той свърши своята исповѣдь, тя станѫ, блѣдна като платно, и се расходи малко изъ стаята, послѣ бързо отиде при прозореца, който гледаше къмъ парка, и го раствори, за да прохлади разгорѣщената си глава. Мрачно гледахѫ на неѭ отъ дѫлбочината на голѣмий паркъ тъмни и таинствени гѫстини на вѣковнитѣ дървета, като мърдахѫ своитѣ върхове и си шепнѣхѫ помежду си съ шумолението на листата.

И тя изведнъжъ се махнѫ отъ прозореца и дойде при баща си.

— Ето до кѫдѣ сте достигнѫли, каза тя съ распалени очи, — вий, прочутий финансистъ, който възбужда завистъ на всѣкѫдѣ съ своитѣ широки обръщения и блѣскави предприятия? Не стига това, гдѣто сте се мѣсили въ работи безчестни, които пятнѭтъ нашето име, но още сте попаднѫли въ рѫцѣтѣ на найголѣмий развратникъ: — вий сте му открили вашитѣ тайни, и сега, когато той ви заплашва, че ще ги изяви, вий се рѣшавате да прибѣгните само къмъ едно послѣднйо срѣдство — рѣшавате се да купите неговото мълчание съ рѫката на вашата дъщеря!

— Всичко, което сами можемъ да си кажемъ за укоръ, каза г. Саваронъ съ жалко помръдвание, —

всичко това азъ отдавна го знаѭ, и ти, както ми се чини, би трѣбвало да ме съжалишь...

— Този безчестникъ Фалконей, продължаваше дъщерята, безъ да слуша баща си, като се задълбочаваше още по̀-вече въ горчевината на своитѣ укори, — този Фалконей, за когото вий сами толкова пѫти сте говорили съ презрение!..

— Да, но той не е толкова лошъ, както ти мислишь, опита се да каже Саваронъ. — Наистина отъ начало той... срѣщнѫ много спънки; но сега той... стрѣснѫ се, забогатѣ...

— Кога ще дойде той? сухо го прекѫснѫ дъщерята.

— Утрѣ. Но вѣрвай, че той търпеливо ще чака твоето рѣшение; нѣма пъкъ ножь да извади срѣщу насъ, я...

— А какъ да наречемъ неговитѣ постѫпки! извика Ноеми съ най-голѣмъ гнѣвъ.

— Не, миличка, виждамъ, че е по̀-добрѣ да си отидѫ; ти сега си неспокойна... и като че не си на себе си.

Той едвамъ си допрѣ устнитѣ до блѣдното чело на своята дъщеря и побърза да излѣзе, нѣкакъ си особенно наведенъ. Щомъ се затворихѫ вратата и Ноеми, въ ужасъ и отчаяние, проговори слѣдъ своя почтенъ баща:

— И това се казва баща! О, майко мила! Първий пѫть въ живота си азъ благодарѭ Бога, за гдѣто те е избавилъ отъ такъвъ мѫжь, избавилъ те е отъ смърть!..

Отъ какъ Саваронъ владѣеше прекраснитѣ земи на маркиза де-Сентанжа, купени много ефтено на аукционъ, отъ тогава той всѣка година приемаше въ палата си, презъ време на лова, всичкитѣ си парижки приятели, по̀-вечето отъ тѣхъ свързани съ него по търговскитѣ му работи. Тѣзи посѣщения бѣхѫ много блѣсквви, много шумни и славѣхѫ гостоприемството на домакина.

Цѣлий день се распредѣляше тъй за гоститѣ, щото

тѣ минавахѫ свободно отъ едно удоволствие къмъ друго... Ловъ, расходки надвечерь по парка, ловение на риба изъ хаузитѣ, обиколки по живописнитѣ околности — вървѣхѫ на редъ цѣлъ день въ палата на Саварона.

Идванието на Фалконея, разбира се, нищо не можаше да измѣни въ распредѣлението на удоволствията. Той трѣбваше да се подчини на общото течение и да вземе участие въ него... Наистина, на нѣколцина отъ гоститѣ не се хареса дохождането въ палата на този господинъ, който се ползуваше съ не добра слава... Но тѣ бѣхѫ толкова благовъспитани, щото на г. Фалконея не обърнѫхѫ никакво внимание.

Саваронъ отдавна бѣше вдовецъ; Ноеми му помагаше да приематъ гоститѣ, като станѫ слѣдъ майчината си смърть домакинка на бащината си кѫща.

Тя прекарваше въ това владѣние по-голѣмата часть отъ годината, защото много обичаше усамотението му, свързано съ спомѣни за нейната покойна, нещастна майка, и съ тѫга го напущаше за да се върне въ Парижъ. И всички съ очудване гледахѫ тази умна, хубава и богата мома, която съ постоянство отдалечаваше всичкитѣ си поклонници и се отнасѣше къмъ мѫжетѣ съ небрѣжно спокойствие, като се държеше съ тѣхъ, като съ другари. Ноеми имаше нѣкаква голѣма твърдость, непреклонна воля, нѣкаква нравственна сила, нѣщо мѫжественно, но всичко туй никакъ не нарушаваше тази женска хубость и гиздавость, които бѣхѫ най-доброто украшение на тази двайсетгодишна мома.

Осемъ деня слѣдъ пристиганието на Фалконея, една сутрина Саваронъ повика Ноеми въ кабинета си и нѭ попита:

— Е, какво, какъ ти се вижда той?

— А, вий ме питате, харесва ли ми се този четиредесетгодишенъ, истърканъ, съ гола глава и беззѫбъ франтъ, който по цѣлата си външность носи печатъ на низостьта и придобива само презрението...

— Ти си малко строгичка къмъ него... Но ра-

ботата е тази, че той се отказва да чака по̀-вече. Той иска отговоръ . . . .

— И азъ ще му дамъ този отговоръ утрѣ, сама! твърдо отговори Ноеми.

На другата сутрина, като останѫ на самѣ съ Фалконея въ една аллея на парка, кѫдѣто го завлѣче за да се обясни съ него, Ноеми изведнъжъ се обърнѫ къмъ него и каза:

— Драгий ми господине, баща ми ме научи при какви условия, еднакво унизителни за всички ни, вий искате моята рѫка! . . Безъ да обръщамъ внимание на тѣзи ви чудни постѫпки, азъ съмъ готова да допустнѫ, че вий сте честенъ човѣкъ; надѣвамъ се за това, че вий ще се откажите отъ ваший планъ, защото е неиспълнимъ. Знайте, че азъ ви не любѭ . . .

— О, молѭ ви се! отговори Фалконей, — че азъ никога не съмъ мислилъ да ме залюбите отъ първий день още. Но азъ вѣрвамъ, че вий нѣма да останете равнодушни къмъ човѣкъ, който се би показалъ готовъ всецѣло да ви посвяти живота си . . .

— И вий искате да ви вѣрвамъ, когато вече знаѭ, че вий гледате на мене, като на хубава вѣщь, която трѣбва да получите въ награда за гнусната и срамна размѣна съ моя баща!?

— А, тъй ли? Баща ви се испустнѫлъ предь васъ . . .

— Той всичко ми разсказа . . .

— Е, тогава вий сами трѣбваше да разберете, че нѣма какво по̀-вече да се говори за това! Вий, както се види, сте послушна мома и обичате своя баща. Съгласѣте се, че да се жертвувате за него, е ваша длъжность, която може да ви се вижда сега малко тежка, но послѣ, когато ме узнаете по̀-отблизу . . .

— Не мислите ли вий, обаче, че много по̀-благородно ще е отъ ваша страна, ако ме попитате по̀-напредь, съгласна ли съмъ да се омѫжа за васъ?

— Че мигаръ ще се мѫчите да ме увѣрите, че нѣмаше да ми откажите, ако това зависѣше отъ вашата воля? Като знаяхъ това, азъ просто, и за васъ, и

за себе си, искамъ да избѣгнѫ излишнитѣ формалности... Азъ ви любѭ, госпожице...

— Лъжа! Вий не можете да ме любите; само осемъ деня има отъ какъ сме се запознали...

— Тъй, но ето че въ тѣзи осемъ деня азъ ви узнахъ и залюбихъ, и почувствувахъ къмъ васъ силно влечение...

Кръвьта се хвърли въ лицето на Ноеми.

— Кажете, по-добрѣ, че сте почувствували влѣчение къмъ зестрата ми! каза му тя. — Сега ви примамва моята застра, а послѣ онова наслѣдство, което ще получѫ отъ родителитѣ си.

Той се усмихнѫ подигравателно, лукаво и каза съ учтивъ поклонъ:

— Чистотата на моето намѣрение е добра защита противъ това оскръбление, което вий ми нанасяте.

Ноеми потрѣпера, потърка си съ рѫка челото, като че икаше да си събере мислитѣ и каза:

— За послѣденъ пѫть се обръщамъ къмъ ваший разумъ, къмъ вашата жалость и къмъ чувството ви къмъ истината. Ако искренно ме любите, вий не бихте желали моето нещастие; а азъ, безъ да откривамъ сърцето си предъ васъ, казвамъ ви само, че вий не сте създадени да ме ощастливите. Вземѣте моята зестра, ако тя ви тѣбва, но откажете се отъ мене!

— О! Това ще бѫде отъ моя страна много неделикатно...

— А! Ако е тъй, треперѣте, извика яростно Ноеми.

— Заплашвате ме, а! отговори Фалконей. И изведнъжь, като се приближи до нея, той ѭ улови да двѣтѣ рѫцѣ и като ѭ изгледа съ съ злобенъ, блѣскавъ котешки погледъ, той продума:

— Вий сама трѣбва да трѣперите! Нещастна! Или вий забравихте, че азъ ако кажѫ само *една* дума — баща ви ще се намѣри на стола на подсѫдимитѣ, обвиняванъ въ преправяние и присвояване на чуждо имание? Азъ имамъ всичкитѣ доказателства въ рѫцѣтѣ си... и не искамъ да ги дамъ никимо другиму, ос-

вѣнъ на моята жена, добави той, като смѣкчи малко гласа си.

Ноеми се отърва отъ ръцѣтѣ на този мръсникъ, и като направи страшно усилие надъ себе си, можа да се задържи на краката си. Като дойде на себе си отъ очудване и ужасъ, тя се огледа наоколо си и видѣ далече Фалконея, който се отдалечаваше съ бързи крачки.

Бѣдното, безпомощно мимиче се облѣ съ сълзи. Отчаянието, срама, унизението ѭ задушавахѫ. Не виждаше исходъ на положението си!... Оставаше ѝ само единъ изборъ да направи: или смърть, или позоръ! А пъкъ трѣбваше де се рѣши на нѣщо...

— Какъ, кѫдѣ и отъ кого да намѣрѭ защита? повтарѣше нещастната, като не можеше да задържи риданията си.

На другата сутринь, въ седемъ часа, дванайсеть ловци се отправихѫ къмъ гората, по пѫтеката на парка, който блѣстѣше отъ сутрѣшната роса. Слънцето на скоро бѣше изгрѣло и позлатяваше съ лѫчитѣ си пожълтѣлитѣ върхове на дърветата, изъ които чуроликахѫ събуденитѣ птички. Утрото бѣше чудесно и неволно напомнѣше на Ноеми — сега нещастна — за щастливото ѝ дѣтинство, което прекара тука, посредъ тази хубава природа. А сега!

Дрѣхитѣ на Ноеми тази сутрина се отличавахѫ по нѣщо отъ дрѣхитѣ на другитѣ ловци. Свѣтлорруситѣ ѝ косми бѣхѫ събрани подъ ловджийска шапка отъ тюленова кожа, на добрѣ стѣгнѫтий кожанъ поясъ висѣше кисия за съчми. На рамото ѝ имаше пушка, която тя добрѣ владѣеше отъ дѣтинство още.

— Чудно момиче! мислѣше си Фолконей, като гледаше отъ страна хубавата снага на Ноеми, и нейната здрава и лека стѫпка. — Трѣбва да е своенравна, разглезена, самоволна! Но хубава е, дяволъ да ѭ вземе! Но чакай: ще те укротѭ азъ..-

Най-послѣ цѣлата дружина достигнѫ до тази полянка, на която ги чакахѫ тѣзи, които изгонвахѫ ди-

веча. Ловджиитѣ се размѣстихѫ по края на гората, изъ която тъѣбваше да изгонватъ дивеча подъ тѣхнитѣ крушуми. Ноеми се настани между баща си и Фалконея, и отъ двамата на растояние до четиредесеть метра. Скоро замлъкнѫхѫ гласоветѣ; въцари се пълно спокойствие и настѫпи тишина, която сегисъ-тогисъ нарушаваше хрустението на клончетата въ гората и неяснитѣ гласове на тѣзи, които гонѣхѫ дивеча.

Ноеми, потопена въ дѫлбока мисъль, седѣше на трѣвата, съ приготвена пушка. На лицето ѝ нѣмаше съсрѣдоточено внимание — лова не ѝ бѣше на ума — нейнитѣ мокри очи блуждаяхѫ, вперени въ неопредѣлената далечина...

И изведнъжъ опредѣ ѝ излѣзе умразний Фалконей. Тя го съгледа между дърветата: той стоеше гърбомъ къмъ неѭ, очевидно потопенъ въ това страстно очакване, което прави ловеца равнодушенъ къмъ всичко наоколо.

— А какво ще бѫде, ако поискахъ!.. преминѫ въ главата ѝ и въ паметьта ѝ възкръснѫ спомѣна на вчерашното ѝ обяснение съ този смѣтъ...

И ето—за единъ мигъ пушката се притисва до рамото, горѣщата рѫка трепетливо стиска студената цѣвъ; та вдига ударника, навежда глава, замѣрва и отправѭ пушката къмъ Фалконея... когато той изведнъжъ се обърнѫ къмъ неѭ. Като видѣ Ноеми въ такова положение, Фалконей тосъ-часъ разбра, каква е работата, отскочи на страна и ѝ извика, като се мѫчеше да придаде по̀-вече спокойствие на гласа си.

— Какво е това? Молѭ ви се! Или вий, по погрѣшка, ме сторихте на заецъ!

И той се приближи до неѭ, още блѣденъ отъ уплашванието си, при мисъльта за тази опасность, която го очакваше... Той гледаше въ очитѣ ѝ, искаше да се усмихне и да заговори растегнѫто, както всѣкога... Дойде му на умъ да заговори за неумѣнието на Ноеми да държи пушката и да ѭ управлява... Но тя нищо не му отговори; тя стоеше безстрастна, невъзмутима, спокойна; нито една черта на лицето ѝ не потрѣпера и очитѣ ѝ, неподвижно отправени къмъ него,

изсказвахѫ само страстна, безкрайна умраза...

Фалконей се уплаши...

— Е, е! сироти ловджии! Какво правите вий, за какво мислите? Не видите ли, че подъ носа ви тича дивечъ! На̀, на̀, гледайте!

И при тѣзи думи Саваронъ гръмнѫ веднъжь, дважь, третий пѫть срѣщу нѣколко фазана, които прехвръквахѫ надъ гората.

— Сега не мислимь за ловъ ний, каза Фалконей на Саварона. — По̀-вече работа сега има отъ него. Ний, заедно съ госпожица Ноеми, по общо съгласие, дойдохме до това заключение, че много по̀-благоразумно ще бѫде отъ наша страна да не се свързваме въ намисления съюзъ...

— Да, г. Фалконей ми вѫрнѫ дадената дума, добави Ноеми. — Благодарѭ ви, спокойно произнесе тя, като се обърнѫ къмъ Фалконея—и гордо се отдалечи.

— Какво значи това? съ очудване попита Саваронъ.

— Знаешь ли какво, любезний, отговори му Фалконей—азъ всичко обмислихъ добрѣ и виждамъ, че този бракъ за мене е съвсѣмъ неприлична работа. Ний съ тебе ще ѭ нагласимъ друго яче—ще си пресмѣтнемъ. На-ли сме си наши!

А въ себе си мислѣше, като испращеше съ очи Ноеми:

— Тъй зеръ! Ожени се, ако искашь главата да си загубишь... Такова дяволъ момиче... испоплаши ме!

Превелъ Ив. Ст. Андрейчинъ.

ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ

отъ З. Кировъ.

I.

На 16 Августъ 1894 година, подиръ двучасово уморително пѫтувание пѣшкомъ, ний наближавахме извѣстното село Медвенъ, Котленско. Почтенното търпѣливо добиче, натоварено съ багажа ни, линкаше напредъ, защото, види се, по навикъ, бързаше да влѣзе въ село преди мрачовата. Прохладния вечеренъ вѣтрецъ, който духнѫ отъ върховетѣ на Балкана, уголѣми неговитѣ, па и нашитѣ, отпаднѫли физически сили. Всѣкой, който е пѫтувалъ пѣшкомъ, непременно е усѣщалъ това, усѣщалъ е какъ се поздига, оживлява и освѣжава и тѣлото, и духа при тихата вечерь, когато мракътъ неусѣтно зарастила полупрозрачната си дрѣха върху уморената природа; погледътъ, разслабенъ отъ монотонната силна слънчова свѣтлина, весело се развлича, и се опира отъ върхъ на върхъ, отъ изгледъ на изгледъ. Тамъ, на западъ, една пурпурова ивица е само останѫла отъ слънцето, но отразенитѣ му лѫчи още огрѣватъ нѣкои отъ вὸ-високитѣ върхове на планината; на сѣверъ и на югъ, на истокъ и на западъ, гръбнакътъ на това надиплено, гибко възвишение, което ний наричаме Стара Планина, е освѣтенъ и тая свѣтлина е станѫла мила и симпатична, посрѣдъ тъмнозеленикавата дрѣха на околната природа. Елементътъ на разнообразието сполучливо внася хармония въ тоя изгледъ отъ високи хълмове, чукари, стѣни, долища. Развлича се приятно окото, радва се, сѣкашъ, и душата. Връхъ долината, гдѣто е расположено селото, се дига бѣлъ, сребъренъ димъ и отдалечъ се чувствува неговата миризма. Не се минѫ много време, влѣзохме и въ селото. Едно българско село, а още пὸ вече едно планинско село, като нашитѣ, не може да произведе

приятно и хубаво впечатление на човѣка. Първото нѣщо, което ще те удари отъ тия ветхи, неподправени кѫщи, отъ тоя полуизгнилъ плетъ, отъ това срутено мостенце, отъ тая разнебитена чешма, която обръща на мръсни локви кристалната си водица, отъ тая нечиста улица, — е липсванието на благосъстояние у тия людье и осѫдителната, може би, апатия на българина. А тоя голъ хълмецъ би могълъ да бѫде насаденъ съ нѣколко овощици, и тая чешма би могла да прибере кристалната си водица, за да ѭ поднася на нуждающитѣ се, и тая улица би могла да бѫде и здрава, и чиста и спретнѫта. Кой е кривъ тукъ? Бѣднотията ли или равнодушието? И едното, и другото, бихъ отговорилъ. А илюзиитѣ на въсхитения пѫтникъ претърпяватъ едно кораблекрушение. Впрочемъ, това си има и своята добра страна, защото иде да ни напомни, че имаме и други, пò реални, задължения къмъ условията на живота.

Слѣдъ като изминѫхме една-двѣ улички, ний спрѣхме предъ кафенцето на дѣда Господина, наричанъ още даскала, твърдѣ извѣстенъ въ околностьта и по заслуги, и по доброта; предпочитахме да се спремъ при него, защото той е винѫги интересенъ, а при това е коллега по профессия отъ стария редъ. Добрия побѣлѣлъ старецъ, сега заслуженъ българский държавенъ пенсионеръ — вѣроятно пò-заслуженъ отъ българскитѣ чиновници пенсионери, като господина Илийча Кондаковъ — ни посрѣщнѫ любезно, като приятели, завърза разговоръ, защото въ такива случаи, той винѫги се чувствува въ срѣдата си, срѣдата на неговитѣ наслѣдници въ дѣлото... Тоя тихъ и скроменъ старецъ има своето свѣтло минѫло, но туй не му бърка спокойно да поднася кафе на посѣтителитѣ си, да мете и чисти дюкенчето си, облепено, скърпено, като него, и, пакъ като него, истрито отъ годинитѣ. Пъстритѣ книжки, съ които е облѣпено, напразно се силѭтъ да му придадѫтъ пò-новъ, пò-съвремененъ изгледъ. Товарътъ, годинитѣ не се затулятъ лесно. Дѣдо Господинъ, който сега, на стари години, се е оттеглилъ на почивка и за да облегчи днитѣ си, отворилъ е това кафенце, крие задъ себе си многогодишна учителска дѣятелность, сѣлъ е сѣме, което давнò е дало плодоветѣ си. Първъ учитель по българский на една цѣла възраждающа се мѣстность, той нѣкога е билъ важенъ и знаменитъ центъръ, начало и проводникъ на добри пред-

начинания въ полза на единъ заспалъ народъ, който е размразявалъ истинѭла и замръзнѭла душа. Въ школата, между младитѣ, съ прѫчка въ рѫка, както той разбиралъ дѣлото на възраждането, чрезъ псалтиря, евангелието, софронието въ църква, той е сѣлъ първитѣ сѣмена на наука и просвѣта между народа си, сънародницитѣ си, за да бѫде по примѣра на Великия учитель, соль на земята и свѣтлина на свѣта. И той е успѣлъ по̀-вече отъ насъ (уви! колко много по̀ вече, колко много по̀-вече!), дѣца на едно ново, свободно време, въ което не липсватъ ни благородни цѣли и задължения, ни идеяли. Дѣдо Господинъ, нѣка не пропустнѫ да кажѫ, е билъ учитель и на извѣстния покойникъ Захария Стояновъ и сега съ увлѣчение си спомнюва за него. А истина е, че Захария си остава забѣлѣжителна личность въ нашата най-нова история и книжевность. Отъ най-долнето стѫпало на обществената стълба, благодарение на силна любознателность и богато сърдце, той достигнѫ до една значителна височина, като общественъ дѣецъ и книжовникъ; времето обаче, презъ което живѣ и обстоятелствата не бѣхѫ му позволили да премине презъ всичкитѣ стадии и да довърши развитието на силитѣ на своята, инъкъ богата, духовна природа. И той си отиде тъй, съ своитѣ погрѣшки и недостатъци. И за него, нѣка кажѫ съ общеупотрѣбителния вече терминъ, историята има да се замисли. Вѣроятното е обаче, че Захария писателя ще затъмни Захария политика. Да, като книжовникъ, той заема доста видно мѣсто въ новобългарската литература, и съ талантъ, и съ голѣми недостатъци. Той си има своята тъмнина, както и своята свѣтлина. И настина, кой не се е въсхищавалъ отъ неговитѣ страници, гдѣто той ни предава историята на злополучното Срѣдне-Горско възстание? Кой не е поронвалъ сълзи върху страницитѣ, гдѣто, съ безподобна увлекателность и юношеско вдъхновение, той ни описва първото българско народно събрание въ Оборище? Сѣкашь сега се редѭтъ предъ мене тия здрави, едри планинци срѣдногорци, които бързатъ да стигнѫтъ за първото засѣдание на първата „камара“, която ще рѣшава такъвъ важенъ въпросъ... А тамъ сѫ и Попъ Грую, съ кръста и саблята, два символа, първий на любовьта и всеопрощението, вторий—на грубата сила, кръвопролитието, омразата; тамъ е и Бенковский и други и други... А идеялната негова Агликова Поляна, обѣтованата земя за уморенитѣ

юнаци на Х. Димитра? Кому не се мѣрка тя предь очитѣ, потънжла въ зеленина, съ това хубаво име — Агликова Поляна — гдѣго юнацитѣ бързатъ да стигнжтъ и да почнжтъ рѣшителното дѣло за освобождението на България, да расклатжтъ тий, шепа юнаци, империята на негово императорско величество Султана? Кое българско сърдце не е силно туптѣло при четенето на ония страници, гдѣто той ни предава въсхитителния подвигъ на незабвенния Ботевъ въ „Радецкий“ и кой не е плакалъ върху страницитѣ, гдѣто съ такова топло чувство той ни предава разочарованието на поета отъ българското равнодушие и неговата трагическа смърть, когато, съ уморена глава, стои опрѣнъ на дървото, съ погледъ, вѣроятно хвърленъ нагорѣ, къмъ безкрайното небе, съ разбити илюзии, до като неприятелския куршумъ го намѣрва, за да го избави отъ това ужасно и нетърпимо положение? Нещастния поетъ? Неговото буйно сърдце „не истинж във чужбина“, но да ли то, преди още да му истече кръвьта отъ неприятелския куршумъ, не истинж отъ горчивата измама, отъ излъганитѣ надѣжди? Да ли неговата крѣпка ржка не истръпнж по-рано, та тъй безсилно и отчаяно наведе глава?... Ще ми се, сѣкашь, да си го представж тъй, уморенъ, клюмнжлъ, отчаенъ, обезнадежденъ, съ горчиво изражение на лицето, което би смутило всѣкиго длълбоко въ душата. Боже мой! отъ насъ ли е разочарованъ тоя свѣтлъ човѣкъ; тая безкористна жертва за България? Ситуация, достойна, мислж, за една талантлива четка на нѣкой художникъ—живописецъ... Така Захария бѣ увлѣкателенъ разсказвачъ и симпатиченъ писатель. За жалость, нему липсвахж чъртитѣ на единъ съвремененъ писатель, въспитатель на поколѣние; липсвахж му ония твърди, строго опредѣлени нравственни начала, които оставятъ подирѣ си свѣтла, незаличима диря. По-послѣ той станж и виденъ политикъ, безъ да бжде приготвенъ за това; едно неясно честолюбие, една безпринципность, които го бѣхж обхванжли, а, може би и друго, го тласкахж ту тукъ, ту тамъ; това време прилѣпи и една тъмна страница въ неговия животъ. Като общественъ дѣятель той създаде осждителната чардафонщина, опирайки се, за своята политическа и обществена дѣятелность на нейнитѣ груби инстинкти, на нейната жажда за сурови подвизи — сили, които инъкъ можехж да бждътъ употрѣбени за по-добра и по-благородна цѣль. Създатель на демагогията,

той станѫ бруталенъ и въ книжевностьта, принесе писателския си столъ всрѣдъ тая задушлива атмосфера, та въспѣ и обрисува злочестото си чедо — чардафонщината. Не по̀-малко способствува той и за успѣхитѣ на гороломовщината. Той ѭ направи идеялъ — може би тъй ѭ разбираше и самси — на едно крехко, възрастающе поколение, стрѣмяще се, съ благородно младежко увлечение, къмъ свѣтли задачи и благородни идеяли; нареченъ трибунъ на младото поколение, той успѣ на времето си да привлече симпатиитѣ на благородната българска младежь, безъ да има силата и способностьта да ѭ насочи въ истинния пѫть на честното, хубавото, високото. Той ѭ зарѣза посрѣдъ пѫтя, но и тя вече по̀-рано бѣше предусѣтила погрѣшкитѣ и великитѣ недостатъци на тоя, когото обожаваше и сама тя почнѫ да го изоставя. — Увлечението се намаляваше въ полза на скептицизма. И по̀-послѣ времето довърши своето. Впрочемъ, Захария може да се нарече честитъ съ своята преждевременна смърть...

II.

Още отъ вечерьта си приготвихме всичко, що бѣше нуждно за по пѫт., условихме си и водачъ, който презъ сърдцето на балкана, трѣбваше да ни заведе до селото Върбица, защото, безъ водачъ, едва ли би било възможно да излѣзе човѣкъ изъ тая гѫстина; той би се намѣрилъ всрѣдъ единъ океанъ отъ дървеса, безъ пѫть, безъ посока.

Нееднократно бѣхъ слушалъ да се говори за красотата на тия мѣста и горѣхъ отъ желание да ги посѣтѭ. Тия красоти бѣхѫ и причината гдѣто предпочетохме тоя, а не другий пѫть, и по̀-спокоенъ, и по̀ легкъ. Сега, обаче, трѣбва да признаѭ, моя ентусиязмъ, по причини, значително поохладнѣ и трѣбваше искуственно да се поддържа, макаръ и съ силна доза отъ самолюбие. Нѣка кажѫ, че страхътъ отъ разбойничество и кърваво убийство, което бѣ се случило въ тоя балканъ, бѣше парализаторътъ.—Рано сутриньта, предь ѝзгрѣвъ слънце, слѣдъ като приспахми у гостоприемния приятель. г. В., ний потеглихме нагорѣ, къмъ планината. Трудолюбивитѣ, обаче, планинчанки, и тоя пѫть ни бѣхѫ испреварили и една вече, съ пълни котли вода, които бѣ налѣла отъ рѣката, ни пресрѣщнѫ. Добра срѣща, както видите, ако се вѣрва на

старитѣ — съ пълно. Бай Тотю, тъй се наричаше водача ни, здравъ, снаженъ момъкъ, който бѣ зимувалъ и лѣтувалъ по планината, като овчаръ, и по бечкийницитѣ, пристѫпваше напредѣ ни. — Завъзлизахме нагорѣ. Пѫтеката, още добра, се криви ту на десно, ту на лѣво, за да облегкчи, види се, уморения пѫтникъ. Гибки рѫтлини, върховетѣ на които едва сѫ позлатени отъ въсходящето слънце, стоѭтъ надесно и налѣво отъ пѫтя ни; всѣкоя отъ тия рѫтлини има свое име, има и своя история. Тоя върхъ, напр., носи хубавото име Борила; отгдѣ и какъ това хубаво име, нашия водачъ не знае, па, нà-да-ли ще знаѭтъ и други, освѣнъ нѣкои и други старци. — Пò-нататъкъ ний все възлизаме и възлизаме, уморени, разхлѣхтѣни, но все още съ запасъ отъ сила въ мишцитѣ, подкрѣпяни отъ утренната планинска прохлада. Нѣмахме намѣрение и да сѣдаме на почивка, защото тамъ, още пò-нагорѣ, ни чака идеялното „Равно буче“ или „Равни-букакъ“, както го наричатъ — пространна, дълга, широка, равна букова гора, която слънчовитѣ лѫчи не могѫтъ никога да пробиѭтъ, за да прогледнѫтъ въ сърдцето ѝ. Всѣкой тукашенъ планинецъ говори за тоя гѫстакъ съ висхищение, та ний бѣхме задължени да траемъ за почивка, до като стигнемъ тоя дѣвственъ кѫтъ на планината.

Минѫхме покрай Ярамазовецъ, Сѫсеровъ-рѫтъ, Милювъ рѫтъ. Пѫтьтъ все пò труденъ, мѫченъ, непроходимъ, а намѣсти захваща и съвършенно да се изгубва. Навлизаме въ едно гѫстине, тъмно и непроходимо, докопваме се до отсрѣщната права стѣна, и право нагорѣ, по една каменлива пѫтека. Тукъ, подъ насъ се открива едно хубаво зрѣлище: кичести рѫтлини, обрасли съ гора, хълмове, долища смиренно почивахѫ подъ насъ, недосѣгнѫти още отъ слънчовитѣ лѫчи. Въсхитения другарь измъкнѫ пушката си и единъ силенъ грьмъ растръси планината, а ехото се повтори нѣколко пѫти: едно сурово, мѫжско чувство развълнува, види се, грѫдитѣ на другаря и той, слѣдъ това, сияющъ, слушаше повтарението на ехото. Пѫтеката, по която възлизаме, има и име: тя е Герганина пѫтека. Вѣроятно, ще да е името на нѣкоя мома. Но защо и какъ е дадено то на тая пѫтека? Каква тайна крие задъ себе си? Нѣкой подвигъ ли на цѣломѫдренна планинка? Нѣкоя трагическа случка ли? Азъ се обърнѫхъ за тая цѣль къмъ бай Тотя, обаче той, съ спокойствието на единъ фило-

софъ, рече: се́ трѣбва да има нѣщо. Да, бай Тотю, безъ да знае нѣщо за нѣкакви вродени идеи за каузалность и пр., знаеше, че се́ трѣбва да има причина, поради която пѫтеката се нарича не другояче, а—Герганина. Но тази причина, бай Тотю? А азъ особенно искахъ да научѫ нѣщо за происхождението на това име и, не знаѭ защо, свидно ми бѣше, ако не успѣехъ. Та и сега още ми е свидно. Може би, причината на това се крие другадѣ. По закона на обобщението — позволѣте ми да влѣзѫ и въ тая пълна область малко — азъ свързвахъ понятията за тая Гергана съ героинята на дѣда Сладейкова, оная, неподражаемата Гергана, тъй симпатично изрисувана отъ него въ „Изворътъ на бѣлоногата“. Непремѣнно, непремѣнно, думахъ си азъ — тъй ми се щѣше, непремѣнно нашата Гергана ще да прилича въ нѣщо на тая мила и обична Гергана, която е неподражаема въ отговора си, който дава на смаения отъ хубостьта ѝ везиръ, когато той ѭ вика въ Стамбулъ да отиде, бѣла кадъна да стане. Азъ и сега не бихъ се отказалъ да приповторѭ хубавитѣ ѝ думи:

Нѣма тамъ, а̀го, по вази,
Нѣма тамъ стѣни таквизи,
Зимѣ съсъ здравчецъ обрасли,
Лѣтѣ съсъ сива лиляка...

И по̀ послѣ:

Тѣзь живи цвѣтя нѣма ги
Въ вашитѣ, аго, градини!
Тамъ всичко расте на сила
И гдѣто расте, тамъ вѣхне...

Ехъ, колко много нѣщо съдържатъ тия скромни думи на простодушната българска дѣвойка! Колко чиста и нѣжна любовь дишатъ тѣ! Колко естественна, простодушна привързаность къмъ бащината стрѣха, къмъ бащиното огнище — тоя священъ изворъ на скѫпи и възвишени чувства, тая благородна почва, гдѣто обилно растѫтъ сѣмената на миръ и любовь! О, свято огнище, о, свято и непорочно българско огнище! Въ твоето лоно сѫ се запазили въспоминанията на нашето тѫжно и многострадално минѫло; въ твоето лоно сѫ се охранили пѣснитѣ, въ които българинътъ е изливалъ своитѣ скърби и радости и своето измѫчено сърдце; въ тебе той е намиралъ утѣшение и радость и почерпвалъ е сила всѣкога

въ всичкитѣ времена, въ тежкитѣ за него дни и часове; съ здрава и благородна храна ти винѫги си хранила българското чедо, охранявала си го отъ пороцитѣ и отъ ръждата на свѣта! охранявай го за винѫги и бѫди благословено. Бѫди благословено, свято българско огнище! Цѣлувамъ твоята пръсть, обичамъ твоя образъ, почитамъ твойта чистота!..

Допъплахме и до Царевъ-връхъ, безъ обаче да се качваме по него. Тукъ Тотю се показа по̀-свѣдѫщъ въ историята на мѣстностьта; царьтъ, каза той, нѣкога ходилъ по ловъ по тия мѣста и на тоя върхъ, при бистрата вода, често си почивалъ, а отъ това и върхътъ взелъ неговото име. Благодаримъ и за толкова тоя пѫть, бай Тотйо! — Настѫпихме въ Герилската долина (азъ молѭ читателя да обърне внимание върху това име), гдѣто Черния-изворъ е наточилъ хубава, студена, като ледъ и прозрачна, като кристалъ, водица. Но защо тоя изворъ носи името „Черенъ?“ Бай Тотю пакъ мълчи! Запрѣхме се при извора да починемъ и пийнеме отъ хубавата струя. Едно дървено кепченце, сложено върху камънитѣ, ни послужи за това. Азъ го взехъ въ рѫка. Трудолюбивъ и добродѣтеленъ чоловѣкъ, видѣше се, старателно бѣше го работилъ и дълбалъ съ ножленцето си. Това естествено влѣчение да стори добро на ближния си, тоя висший инстинктъ на неговата природа, който, при развитието си, би станѫлъ висока и благородна сила, вѣроятно, го е влѣкълъ къмъ това. Неговата область за дѣятелность била, обаче, тѣсна и великото дѣло на благотворителностьта той не можилъ, освѣнь да въплоти въ едно кепче, съ което уморенитѣ да черпѭтъ здравата струя, да го благославятъ и помѣнаватъ, както казватъ старитѣ. Къмъ това влѣчение, ако отгатката ми е само права, въ своята простота и примитивность, се е намѣсило и друго: върху кепчето, съ изѣдени єрове, бѣше врѣзано и името му: „Петаръ Тотюк Ѹфчер.“ Навѣрно и чувството на самолюбие и на смѫтно увѣковѣчавание името, е играло своята роль тукъ. Интересенъ фактецъ, струва ми се.

Движимъ се по една малка полянка, обраснѫла въ папрѫть; а ето ни вече и… и предъ многоочакваното „Равно-буче.“ Отведнъжъ — и въ него, безъ всѣкакво предисловие. Една граница отъ едри, високи буки се истѫпва напредѣ ни, и туй е границата на Равни-букакъ. Минутно почувствуваме, съ влизанието въ него, една влага, една студенина, и слънцето,

което преди малко, радостно ни милваше по полянката, се скри за насъ. Равни-букакъ, буквално речено, не пропуща свѣтлината въ своето сърдце; вижда се само, какъ свѣтлината облива горнитѣ върхове на високитѣ 20—30 метрови буки, промъква се между тѣхъ, но се пречупва, та не може да проникне до долу. Букакътъ е дѣйствително равенъ. На дължина около насъ вий вървите по него, като тъпчите „умрѣлата шума“ — оная, която още не е прогнила добрѣ. Къмъ срѣдата на пѫтя, водачътъ ни се отби въ лѣво; повървѣхме въ тая посока 5—10 минути и се намѣрихме предъ грамадна каменна изба. Това е прочутата „Ледница“. Посѣтена е била и описана отъ г. Шкорпила.—Предъ васъ стои една голѣма, процѣпена скала, облѣчена въ зеленина; спуща се надолу около 10—15 метра; а тамъ, долу, вѫтрѣ, се открива входътъ за вѫтрѣшностьта. Да се спустне и влѣзе тамъ, обаче, не бѣше всѣкиму работа: дървесата, поставени за тая цѣль, не представлявахѫ голѣма сигурность, защото чеповетѣ, които служахѫ за сѫпала, при едно отцѣпване, бихѫ испратили любопитния долу, въ камънитѣ. Рѣшителния Тотю, обаче, влизалъ неведнъжъ тамъ, и тоя пѫть се не побоя. Взема свѣщьта и кибритя, по̀-отрано приготвени за тая цѣль, спустнѫ се по чеповетѣ и, като запали свѣщьта, влѣзнѫ навѫтрѣ. Споредъ казванито му, въ пещерата не могло да се отиде твърдѣ навѫтрѣ: свѣшьта, вѣроятно, отъ натрупаната вѫгленна киселина, гаснѣела; вѫтрѣ, въ самата пещера, къмъ десно, се откривалъ другъ голѣмъ процѣпъ. Вѣроятно, голѣма пукнѫтина, образувана, както и самата пещера, отъ непрестаннитѣ преврати на немирната наша планета.—Въ ледницата, почти всѣкога, може да се намѣри ледъ, образуванъ отъ водата, която минава презъ неѭ, за да излѣзе на Черния-изворъ. А че тоя студъ е въ положение да образува ледъ въ всичкитѣ почти мѣсеци на годината, и най-горѣщитѣ, ще се увѣрите, ако застанете горѣ, предъ входа на пещерата: едно студено, влажно дихание излиза изъ тая черна, голѣма дупка.

Слѣдъ цѣлъ часъ, безъ пѫть, безъ посока, излѣзохме изъ „Равно-буче“ и животворното и топлотворно слънчице изново ни помилва. Още малко пѫть, още малко трепание, до като се докопахме до Садовската рѣка. Това е малъкъ притокъ на Лудата Камчия и изворитѣ му ще да сѫ нѣкѫдѣ близо, защото тукъ той не е освѣнь едно малко поточе. Умо-

рени, ний спрѣхме тукъ, за да почннемъ и похапнемъ и да възобновимъ силитѣ си. Но Тотю е винаги неуморимъ, още по̀-вече когато се касае да се приготви обѣдъ, който не изглежда да бѫде отъ тия, които оставятъ незадоволенъ човѣка. Слѣдъ малко, приятната миризма на печено мѣсо се размѣсваше съ миризмата на горската шума, буренитѣ и трѣвитѣ. На зелената морава почиваше, въ великолѣпна поза, голѣмата бѫклица, обиколена отъ сателититѣ си — лукъ, чесънъ, маслини, наденици. — Ний ѭ удостоихме съ изявление нашитѣ чувства на „благорасположение“. А бѫклицата се оказа твърдѣ прилична, защото имаше такава организация въ гърлото, че пѣеше, когато изсипваше живителния си нектарь въ загорѣлитѣ уста. Впрочемъ, нѣка спрѫ, за да не бѫдѫ обвиненъ въ гастрономство, а толкова, колкото казахъ, мислѭ, е простено за единъ уморенъ пѫтникъ, комуто изново предстоѭтъ урви, хълмища, гѫсталаци.

Слѣдъ като прехвърлихме нѣколко урви, отзовахме се предъ Черната урва, спустнѫхме се по една права, почти, стѣна, като се доста сполучливо попотъркаляхме по неѭ и слѣзохме, слѣдъ 5 — 6 часа уморително пѫтуване, въ долината на Върбишката рѣка, отгдѣто вече, слава Богу, пѫтятъ бѣше вече по̀-лесенъ, а при туй, наближавахме и Върбица. Върбишката рѣка оросява тая прекрасна долинка, стѣснена долу, между грамадни исполински хълмове и прави твърдѣ приятенъ пѫтя, сносенъ вече и сгоденъ за кола. Водата кара тукъ 3—4 воденички. Азъ не съмъ видѣлъ до сега никадѣ воденици съ по̀-примитивна направа отъ тѣзи и съжелѣвамъ, че си не снехъ отъ тѣхъ единъ чертежецъ. Здания, собственно тукъ нѣма. Подъ малки покривчета, се провира, водата, пада отъ незначителна височина и върти едно колело, върху което сѫ поставени жерченитѣ камъни; всичко наоколо издѣлано тъй просто, тъй грубо, щото тия воденички, поставени въ паралелъ съ най-простата направа воденици, които се срѣщатъ другадѣ, бихѫ изглеждали като тѣхни предшественници отъ хилядо поне години! А какво ли би било, ако бихѫ съпоставени, напр., съ парнитѣ? Сѣкашъ, контрастътъ би билъ по̀-голѣмъ отъ оня между волскитѣ кола, които лѣниво се тътрѭтъ по шоссето и желѣзницата, която лети, като стрѣла, за които многоуважаемия г. Вазовъ споменува въ едно

отъ своитѣ пѫтешествия. Представителитѣ на тия два полюса на човѣшката цивилизация страшно бихѫ различавали!

Вървѣхме изъ веселата и приятна долина на Върбишката рѣка; тая долинка ми се стори извънредно приятна. Спомагаше на това и хубавата бистра водица на рѣката; нейното, па рѣчката, легло е все каменисто и водата е образувала безбройно множество водовмѣстилища; леглото, казахъ, е чисто, безъ калъ, безъ мръсотии, безъ лоши испарения. Ний не устояхме на искушението на тая рѣкичка и нейнитѣ чисти, хубави струи расхладихѫ тѣлата ни: ний се окѫпахме. Изново сила, прѣснота, оживление. Слѣдъ единъ часъ пѫтувание показа се предъ насъ и шоссето. То излиза изъ единъ грамаденъ купъ хълмове, единъ отъ другъ пò-голѣми, пò-величественни. Това е шоссето, което свързва Шуменъ-Прѣславъ-Върбица-Мокренъ,-Ямболъ Сливенъ презъ срѣдния клонъ и краищата на южния отъ Старата-Планина. Встѫпили на него, вий почувствувате едно ново вѣение: встѫпвате въ областьта на едно ново, сѣкашь, царство. Шоссето, чедо на пò-нова култура, ви казва много нѣщо и вий сега чувствувате превъсходството на напреднѫлата човѣшка дѣятелность, борбата съ природата, неуморимия трудъ, человѣческото надмощие, силата на трудътъ и още много нѣща!... Съ много потъ, съ много кървави сълзи ще да е напоено и това шоссе, както и всички разновидни пѫтища, по които непрекѫснѫто се хлъзга човѣшкия напредъкъ, човѣшката цивилизация; още пò вече за това шоссе, работено въ турско време, предъ самата Русско-Турска война, презъ злопамятната ангария. Шоссето, поне тукъ, е едно отъ най-добритѣ. Види се, грижа и надзоръ има върху му. Азъ поне го намѣрихъ несравненно пò-добро отъ онова, което води презъ Котелъ-Османъ-Пазарь-Джумая-Шуменъ. Прохода, презъ който е то прекарано, споредъ г. Шкорпила, е стария Верегавский проходъ отъ VII и VIII вѣкъ. Между туй, червенитѣ Върбишки покриви се показахѫ и ний влѣзохме въ Върбица.

Върбица е голѣмо село, отъ около 500 — 600 кѫщи; по живость обаче, то би съперничило съ нѣкой отъ пò-малкитѣ градовце, та би ги и заминѫло. То е центръ на цѣлата мѣстность, която носи името Герилово (Герлово). Тая мѣстность сега е исключително заселена съ турци; въ XVI вѣкъ обаче е била исключително българска. До селото близо се намиратъ

остаткитѣ на стария българский градъ Герилово, който често се споменува въ пѣснитѣ на Върбичани. Жителитѣ на Върбица сѫ твърдѣ трудолюбиви, спестовни и извѣстни поради скитанието си по кѫръ и берекеть по всички околни градове и села. Нѣкога, въ Турско време, той е билъ сѣдалище и на прочутия Върбишкий Султанъ. Нѣмахме време да се бавимъ много въ Върбица, защото трѣбваше да стигнемъ вечерьта въ Преславъ, макаръ и да имаше за какво да се постои по̀ вече въ Върбица. Часътъ къмъ 3, на кола, потеглихме. Теглена отъ два пѫргави, здрави коне, тя, бързо се носѣше по хубавото шосе, безъ всѣкакви почти възвишения въ мѣстностьта. Минѫхме презъ нѣколко турски селца, расположени въ тѣва хубаво, и доста плодородничко поле, височината на което достига около 240 метра надъ морското равнище, прегазихме и мирната Камчия и се добрахме до сѣверното възвишение, което, въ видъ на дѫга, затваря откъмъ сѣверъ Герловската котловина, като оставя задъ себе си Преславската околность. Бързахме да се намѣримъ надвечеръ, току при заходъ слънце, на самия върхъ и да се налюбуваме на зрѣлището, което се представлява отъ тукъ, зрѣлище, наистина, чудесно. Височината на възвишението е около 850 метра надъ морското равнище; шосето, съ сполучлива извивка, е прокарано по него и не причинява, затруднения за възлизающия. Опредѣлихме си точката, гдѣто щѣхме да се спремъ, за да се понагледаме на Герловската котловина. Тъкмо и на време стигнѫхме. Върхътъ се нарича Дервишъ. Лошо име, както виждате, но хубава мѣстность. — До тоя часъ азъ не обърнѫхъ нито веднъжъ очитѣ си, защото се опасявахъ, да не би, чрезъ непълни и повърхностни впечатления, да нарушѫ величието на цѣлото въсприятие. Вече цѣлъ часъ въскачване — и опредѣлената точка! Прочее, обърни се! И азъ се обърнѫхъ. Превъсходно! Великолѣпно! слънце не грѣеше вече — то бѣше превалило на западъ, гдѣто се тѣснѣяхѫ купъ планини, високи, грамадни и по̀-вече съ отвѣсни стѣни откъмъ сѣверъ. Цѣлата имъ группировка даваше нѣщо, наистина, грандиозно, великолѣпно. Тѣхния цвѣтъ бѣше тъмносинкавъ. Долу, подъ насъ, се растилаше Герловската котловина, като книга, набраздена отъ какви не чертежи и фигури. — Единъ тънъкъ мракъ обвиваше лицето ѝ и ѭ правѣше симпатична. По срѣдата ѝ се видѣше бѣла ивица — Камчията, съ царственното

си течение, а върху нея тихо се синѣеше едно хубаво небе, чисто, безоблачно, съ нѣколко трептѣщи, подранили звѣздици. — Азъ не могѫ да се похвалѭ съ пѫтешествие по нашето отечество, което наричатъ хубаво, но смѣло могѫ да рекѫ, че изгледътъ отъ Дервишската височина е наистина великолѣпенъ. Но ако той е останѫлъ тъй незачекванъ, то причината трѣбва да се търси другадѣ. Впрочемъ, мнозина има да сподѣлятъ моето въсхищение. Мнозина сѫ ми казвали, че, при пѫть, сѫ гледали, като насъ сега, да се намѣрятъ на Дервиша при изгрѣвъ или залязъ слънце и да се понагледжтъ на чудесната панорама. Тя, обаче, до сега малко е привличала вниманието на любители и туристи. Суровото фанатично турско население, извѣстно по разбойничесвото си, преди и послѣ войната, е правило тоя върхъ, отъ който ний сега се наслаждаваме, истинско страшилище. Всѣкой, който е минавалъ оттукъ, е бързалъ да се спустне по скоро по сѣверната или южната урва и да остави това злополучно и невѣрно мѣсто. Десятки хора сѫ намѣрвали смъртьта си тукъ, гдѣто разбойника винѫги е билъ закриленъ отъ гѫститѣ и съвършенно непроходими мѣста. Още посочватъ на върха единъ трапъ, нѣщо като кладенецъ, гдѣто сѫ били хвъргани тѣлата на нещастницитѣ. Ето, тази е, мислѭ, причината, която е оставила въ съвършенно забвение Дервишътъ. На самия върхъ се намира гробницата на нѣкакавъ си Мухамедовъ дервишинъ, на когото е взела и името, а личѫтъ и останкитѣ и на турскитѣ вардарници. — Бързо се спустнѫхме по сѣверната урва и влѣзохме въ преславската котловина. Удàри ни единъ топълъ и приятенъ въздухъ, а зачухме и говорътъ на Шуменската околность, съ нейното звучно „е ниnѣ“, вмѣсто „е сега“

Когато влѣзохме въ старата българска столица, мракъ и тишина владѣеше. — Гостувахме у еднъ приятель, който ни прие съ свойственната на честния българинъ радушность и добросърдечность. — и на другия день, слѣдъ като прескокнѫхме до Шумень, върнѫхме се обратно единъ часъ преди да засѣдне слънце, за да имаме възможность да посѣтимъ околностьта и да видимъ останкитѣ отъ древностьта Добрия приятель г. Гр. стори ни услуга и ни заведе. Ето ги окопитѣ, които носятъ името „вънщенъ“ и „вътрешенъ“ градъ — два голѣми четверожгѫлници, отъ които вѫтрешния правиленъ;

два голѣми кѫса отъ стѣнитѣ на вѫтрѣшния градъ сѫ се още съхранили, високо около 2 – 3 метра и широко по̀ вече отъ метръ. Здрава и трайна направа. Каменния материялъ билъ по̀ вече отнесенъ отъ турцитѣ, когато укрѣплявали Шуменъ. Въ „вѫтрѣшния“ градъ, предполагатъ, да сѫ били и царскитѣ палати. Нѣкакъвъ побитъ прѫтъ и на него кръсть отличаватъ мѣстото отъ другото; тукъ щѣло да се построи и параклисъ върху скѫпата древность, но идеята за това тъй си заглъхнѫла. У насъ има осѫдително нехайство къмъ старинитѣ... На това мѣсто не може да стои човѣкъ хладнокръвно. Истина, спокойния умъ ти говори така; споредъ него, това е само остатъкъ отъ древностьта. Тукъ сѫ живѣли, казва той, нашн дѣди съ своитѣ лоши и добри страни. Тѣй разбирали тѣ живота: градили стѣни и окопи, бъхтали се съ неприятелитѣ, нападали, сражавали се, отстѫпвали, обичали, мразили, както и хо̀рата отъ днешно време. Древность, съ велики недостатъци и твърдѣ скромни добродѣтели. Нищо за расчувствуване тукъ: просто отстѫпки отъ една, по̀-вече или по̀-малко примитивна култура на единъ народъ; исторически остатки, по които ний можемъ да разсѫждаваме; материалъ за любознателния умъ, който вниква въ живота и изучва неговото движение; който се спира върху всичко, което срѣщне отъ древностьта: и върху малката глинена паничка, и върху тоя окопъ, и върху прокѫсания пергаментъ. Размишлявай, прочее, и ти, ако обичашь? Хубава работа за единъ сериозенъ умъ! Знаменития французский историкъ, Волней, съ торба на гърбъ, прѣди единъ вѣкъ, навѣрно, ще да се е тъй спиралъ върху историческитѣ развалини на далечния истокъ, за да даде на поколѣнията размишленията си върху развалинитѣ на царствата. — Хубави работи... Но и сърдцето, безъ да се вслушва въ думитѣ на спокойния умъ, заявява своето право на сѫществувание. Върху огнището на нѣкогашнитѣ български царе; върху тоя кѫтъ, гдѣто най-силно е било българското сърдце, българския пулсъ; върху първата люлка на християнството въ България; върху тоя кѫтъ на древностьта, свять за него и близъкъ за него, безъ да иска за това нѣкакви доводи, то, пълно съ благоговѣние, сладко се свива и вълнува...

III

Въ дрезгавината рано, на коне тоя пѫть, излѣзохме изъ Прѣславъ и подехме шоссето за обратенъ пѫть. Минѫхме Преславскитѣ лозя и се заискачихме по сѣверната урва на Дервиша. Отсрѣшнитѣ върхове ни испращахѫ прохладния си вѣтрецъ. Тукъ, по пѫтя, се видѫтъ и многото кестанови дървеса, които, всрѣдъ планинската сурова растителность, внасятъ една чувствителна новость. На върхътъ на Дервишътъ ни огрѣ слънцето и ни позволи да се понарадваме на хубавата панорама. А мило бѣ събуждането на мѣстностьта. Сребърна пàра се носѣше пакъ надъ Герловската котловина, подигаше се нагорѣ, а върховетѣ надалечъ, докждѣто ти очи стигатъ, редъ по редъ, се позлатявахѫ отъ въсходящето слънце; птички пѣехѫ и привѣтствувахѫ негова исходъ. И весело, и живо .....

Тоя пѫть ний измѣнихме посоката на пѫтя си, за да излѣземъ въ Котель. Августовския день, горѣщото слънце, което печеше надъ главитѣ ни, правѣше ни да бѫдемъ сухи прозаисти. Една само любопитность привлече вниманието ни. Тукъ, въ нѣкои села, турцитѣ сѣѭтъ едно растение, прилично до нѣкждѣ на метлата, а пò-малко на царевицата. Вѣроятно, отъ едно и сѫщо семейство. Другарьтъ ни бѣше почулъ пò-рано за него нѣщо, та се заинтересувахме и го потърсихме. Едно турченце, което се щураше въ една градина, се оказа твърдѣ любезно и услужливо. Възнаградено съ едно десетаче, то отръгнѫ единъ стръкъ отъ растението и ни даде своитѣ обяснения. „Татлѫ камѫшъ“, рече то. Когато узрѣе добрѣ растението, въ сърдцевината му, почти куха, се образува единъ сладъкъ, захаренъ сокъ, отъ който тѣ правѭтъ единъ петмезъ: сподѣлихме мнѣнията си и се спрѣхме на мисъльта, че това трѣбва да бѫде единъ видъ захарна тръсть, на която и доста много прилича. Азъ взехъ стръкътъ и го прибрахъ, но коня, когото ѣздѣхъ, спокойно изви главата си, докато азъ бѣхъ разсѣянъ нѣкждѣ, грабнѫ и унищожи растението. — При пò-сѣтнѣшнитѣ ми растърсвания изъ Ботаниката — по която азъ сѣвсѣмъ нѣмамъ претенцията да знаѭ много нѣщо, такова растение не се оказа. По тая причина азъ се осмѣлявамъ да го препорѫчамъ на заинтересуванитѣ

специалисти. Допущамъ, че може да бѫде и незабѣлѣзана досега новость въ българската флора.

IV.

Надвечерь, при засѣдание на слънцето, испжкнжхме, надъ Котленскитѣ височини; показа се и Котелъ. Уви! нещастния градъ! Не се червенѣехж вече неговитѣ покриви; глъчката и шумътъ, пѣсньта на спретнатата и трудолюбивата Котленка, удaрътъ на нейния станъ не се чувахж вече ни отдалеко, ни отблизо. Едни тжжни, печални съсипни стоехж напредѣ ни. Двадесеть часа само трѣбвахж за да се унищожи всичко снова, което съ години и вѣкове бѣ трупано и създждано. На 15 Юлий, къмъ 4 часа слѣдъ пладнѣ, единъ стълбъ отъ димъ, издигнжтъ доста нависоко, обяви пожара. Безсиленъ за да го потуши, поради особенния си строежъ, Котелъ му се предаде. И почнж се дѣлото на унищожението. Бързо се топѣхж домове, огнища, скжпи и святи и по въспоминания, и по скромното щастие, което сж давали на редъ поколѣния. Тжжна картина представляваше нещастния градъ и въ началото на пожара, и по-послѣ, когато жителитѣ му, като вавилонскитѣ плѣнници, стояхж край рѣката и по хълмищата, предь развалинитѣ на своя градъ; и по-послѣ, когато, като прахъ, кога го вѣтръ разгони, се пръскахж по четири краища и се прощавахж съ него .... Цѣла нощь на 15 срѣщу 16 Юлий пламъцитѣ свирѣпствувахж, унищожавахж, и ... сутреньта рано, при дрезгавината, Котелъ, гледанъ отъ околнитѣ хълмове, представляваше едно голѣмо огнище, на което тлѣехж безбройно множество вжглени .... Догарѣхж му само краищата .... И слънцето огрѣ само съсипнитѣ му!

СТОЛИЧНИ ХЕРОИ.[1]

Отъ Е. С—въ.

I.

Димитъръ Журовъ.

(Разсказъ).

Него го викахѫ Димитръ Журовъ.

Димитръ Журовъ е едно кѫсо, шишкаво човѣче, съ сиви очи, руси, засукани нагорѣ мустаки, косата му всѣкога мазно причесана, а брадичката му, като сѫщо клинче.

Димитръ е доста благообразенъ. Той като святия върви по улицитѣ. Вмъкнѫлъ рѫцѣтѣ си въ джебоветѣ на шаеченото си (габровско издѣлие) палто и бавно, бавно се търкаля, като бъчвичка по улицитѣ! Всѣкога е исправенъ, и погледътъ му е смѣлъ, т. е. безочливъ.

Димитръ по професия е чиновникъ. Той започнѫ да се подвизава на това поприще доста отдавна, започнѫ отъ писарството. Първо, нѣколко мѣсеци чиракува, т. е. практикува, послѣ го назначихѫ съ четиридесетъ лева мѣсечно, послѣ го уволнихѫ, послѣ пакъ го назначихѫ, послѣ... и т. н. т. Много пѫти пада, става, мѣнява учрежденията, най-сетнѣ вече се осигури. Цѣли десеть години такава борба, а за напредь нѣма вече това да се повтаря: той се протежира сега отъ едно доста влиятелно лице, което му помогнѫ да излѣзе отъ стъпеньта писарь и да се възкачи на степеньта регистраторъ.

---

[1]) Подъ това заглавие ще дадемъ редъ очерки и разкази изъ столичния животъ.

Димитръ работи само до петь часътъ слѣдъ пладнѣ. Подиръ това време бърза да се разходи, но не кѫдѣто всички отиватъ, а... Той си има свое любимо мѣсто за разходка. Това сѫ нѣколко улици край града; тѣ не сѫ съвсѣмъ на край, но тъй ги наричамъ, защото не сѫ пъкъ твърдѣ въ центра.

Журовъ си има и приятели. Тѣ сѫ двама или трима и постоянно ходѭтъ заедно. Рѣдко можешь да ги видишь отдѣлно. Разговарятъ все за едно: за похожденията и за приятелкитѣ си. Освѣнъ това, да клюкаруватъ, да подмѣтатъ думи на проходящитѣ моми, да ги закачатъ и да се подигравать. Тѣ всичкитѣ си иматъ по едно либе, съ които си кореспондиратъ. За писмата имъ и за глупоститѣ въ тѣхъ нѣма да говоримъ. Ще кажѫ само, че любовьта имъ се състои въ това, да ги лъжѫтъ, да развалятъ поведението имъ, както сѫ самитѣ развалени, да ги комрометирватъ и... да ги зарѣзватъ.

И нашия Димитръ пожела да прекара по̀-весело. Нему му се хареса Славка Видойкова. Наистина, споредъ думитѣ негови, той триста и шестдесеть любилъ и разлюбвалъ, ама такова момиче до сега не е виждалъ. Ще ѭ пипнѫ, казваше на другаритѣ си; — „Димитръ да не ми бѫде името, ако не ѭ турѭ въ рѫцѣтѣ си!“ Той тържественно произнесе тая клѣтва предь тѣхъ, защото тѣ изсказвахѫ съмнѣние въ това негово желание.

Славка Видойкова бѣше доста добро момиче. Едничка бѣше на родителитѣ си. Тѣ ѭ гледахѫ и пазехѫ като писано яйце. Наистина имахѫ и синъ, ама него преди двѣ—три години Богъ го прибра. Умрѣ горкия, безъ да се порадва на свѣта. Ахъ, ако да бѣше билъ живъ той!.. Но нищо, бѣднитѣ родители радвахѫ се на Славка и много се надѣвахѫ. Тя бѣше работна и трудолюбива. Умѣеше да върти кѫща. Па така си е въ сегашно време: по̀-бѣднитѣ по̀-домакинки сѫ. По въспитание, право да кажѫ, и по̀-въспитани сѫ, защото не сѫ фантазйорки. Тѣ не мечтаѭтъ за хо̀ра съ голѣми плати и съ лъскави копчета; тѣ гледатъ да е добъръ, да е честенъ, да е разбранъ, та макаръ и да бѫде по̀-бѣденъ. Отъ тая категория бѣхѫ Видойкови.

Стария Видойковъ, единъ сухъ, слабичъкъ човѣкъ, работѣше въ финансовото отдѣление. Работата не му бѣше постоянна: ту го назначавахѫ, ту го уволнявахѫ. Назначението му ставаше съ хиляди мѫки, душевни борби и страдания, а уволнението му пъкъ твърдѣ лесно. Това зависѣше отъ старшия писарь. Послѣдния расърди ли се нѣщо или не получи черпня или подаръкъ ето ти всичко: представя човѣка за лѣнивъ и неспособенъ и всичко свършено. На другия день скита се писарьтъ по вратитѣ на голѣмцитѣ и по министерствата.

Видойкови бѣхѫ тракийци.

Журовъ бѣше сълдатинъ, когато първъ пѫть видѣ Славка. Тя стоеше съ една другарка на пѫтнитѣ врата, а той минаваше. Погледа ги, заминѫ и пакъ се върнѫ. Пакъ разгледа ги, и много му се хареса. „Виждъ, какво гълѫбче имало тука, помисли, пъкъ азъ да не знаѭ.“

Това бѣше слѣдъ обѣдъ. Вечерьта пакъ минѫ. Като сълдатинъ, той мислѣше, че всичко му е позволено: да пие и да закача момитѣ. Не бѣше още мръкнѫло. Той пакъ намѣри Славка. „Е, трѣбва да се обичаме, моме, каза, та що се срѣщнѫхме пакъ!“ Тя се смути, нищо не каза и се скри. Журовъ се усмихнѫ, като ехидна и заминѫ.

Слѣдъ два деня той пакъ заминѫ край Видойкови. Послѣ почнѫ да чести и, щомъ зърнеше или срѣщнеше нѣкѫдѣ момата все хвърляше по нѣкоя дума или пъкъ се усмихваше.

Славка сѫщо привикнѫ на него. Отначало като че се боеше отъ него и се криеше, когато той минаваше; но послѣ навикнѫ. Единъ пѫть Журовъ ѝ рече:

— Е, пъкъ защо се криешь, Славке? нима азъ ще те изѣмъ?!..

Подмѣтанията нѣмахѫ край. Безочливецътъ все хвърляше по нѣкоя любовна дума, когато минаваше край тѣхъ и ѭ видѣше на прозореца или на пѫтя.

— Славке, защо си наистина толкова хубава?...

— Колко те обичамъ, Славке!.. сърцето ми ще изгори!..

— Защо не говоришь?.. о, само една дума изговори!..

— Молѭ ти се, постой, малко! само двѣ думи ще ти кажѫ!..

Славка нищо не казваше, зачервѣваше се и влизаше вѫтрѣ. Сега като че се пристраши, пламнѫ цѣла въ огънь и пламъкътъ отвърнѫ и продума:

— Каква работа имашь съ мене? какво искашь отъ мене?

— Ти не мисли, Славке, че азъ съмъ простъ салдатинъ! Азъ съмъ чиновникъ и ти скоро ще се увѣришь въ това, говореше Журовъ и се хилеше присторено.

По такъвъ начинъ Журовъ завърза прятелство съ Славка. Тя почнѫ да става неравнодушна къмъ него. Чакаше го на вратата и почнѫ да му говори. Той все по̀-често минаваше. Имаше възможность това да го прави, защото като ученъ човѣкъ, не бѣше въ строя, а въ канцелярията на полка. Испълняваше писарска длъжность и дома си живѣеше. Това се продължи нѣколко мѣсеца.

Славка криеше любовьта си отъ родителитѣ. Пъкъ и коя мома ще се осмѣли да каже на майка си, че обича едикого си или едикого си? Колко далечъ е това врѣме отъ насъ!.. При всичко това, тя вѣрваше и искаше да се омѫжи за Журова. Журовъ все продължаваше да ѭ увѣрява въ своята любовь.

Една вечерь, (нѣка да кажемъ между скобки, че Журовъ бѣше вече цивиленъ: преди единъ мѣсецъ го освободихѫ отъ солдатлъка) стояхѫ двамата на пѫтната врата и си приказвахѫ. Не бѣше съвсѣмъ късно, но малко хòра минавахѫ по тая улица: тя бѣше прѣка и затънтена. Тѣ бѣхѫ почти сами. Само мѣсецътъ ги гледаше и нѣкакъ-си скърбно се усмихваше на Славка. Журовъ ѭ държеше за рѫцѣ, а тя, замислена, гледаше нѣкѫдѣ въ пространството. Слѣдъ кратко време продума:

— Помнишь ли, Димитре, еднъжъ какво ми каза?

Щомъ те освободиѭтъ отъ солдатлъка, на часътъ ще пратишь годежници. Какво чакашь още?

— Ехъ пъкъ и ти, нахално отговаряше Журовъ, — чакай де, да се полюбимъ малко....

— Ти ме лъжешь, Димитре! ако се подиграешь съ мене, проклѣтъ да бѫдешь!..

— Нимà ти не ме вѣрвашь, Славке? Хичъ приемамъ ли да те лъжѫ? Почакай малко; виждашь, че нѣмамъ още служба. Щомъ бѫдѫ назначенъ, изведнъжъ ще се сгодиме.

— Ами кога ще те назначѫтъ, Димитре?

— Не знамъ азъ, мила; но ми се обѣщахѫ, и азъ скоро ще бѫдѫ назначенъ.

— Тогава?

— Тогава, то се разбира, ще се сгодиме.

— Да вѣрвамъ ли?

— Вѣрвай и хичъ се не бой.

Колко бѣше наивна нещастната Славка!...

Слѣдъ нѣколко деня Журовъ срѣщнѫ приятеля си Кутлева. Кутлевъ не падаше пò-долу отъ Журова. И той бѣше шарлатанъ, и той лъжеше едно невинно и бѣдно момиче.

Кутлевъ бързаше.

— Е, стой де, стой! що си се разбързалъ толкова? каза му Журовъ.

Кутлевъ се спрѣ.

— Кѫдѣ така тичашь, като нѣкой конь? попита го Журовъ.

— Имамъ малко работа, отговори Кутлевъ; но нищо, можемъ да поговоримъ.

— Е, кажи, какъ си съ католичка? виждате ли се? запита Журовъ, усмихнѫ се дяволски и намигнѫ му съ окото.

— Нищо, либиме се, отговори Кутлевъ сѫщо тъй усмихвайки се.

— Знаешь, Кутлевъ? *Моята* все вѣрва, че азъ ще се оженѭ за неѭ. Онзи день пакъ ми говори за годежъ.

— Ами ти?

— Азъ пàкъ ѭ излъготихъ. Казахъ ѝ, още нѣмамъ служба; щомъ ме назначѫтъ, на часътъ ще проводѭ годежници.

— Остави се, Бога ти! и азъ теглѭ отъ тая мѫкѫ, заговори Кутлевъ.Оная вечерь *моята* плачеше. Лъжешь ме, ми казва. Азъ пъкъ ѝ се кълнѫ, че никога нѣма да ѭ излъжѫ.

— Горката тя! иронически каза Журовъ и все се хилѣше.

Двамата приятели вървѣхѫ заедно. Тѣ нѣколко минути помълчахѫ. Пакъ заговори Журовъ:

— Е, господинчо, помнишь ли, когато ми казваше, че не ще могѫ да ѭ турнѫ въ рѫцѣтѣ си. Това бѣше преди една година.

— Това го казвахъ, защото виждахъ, че тя лесно не се предаваше; а ти, дяволе, ѭ излъга.

— Ангелъ да бѫде, пакъ ще ѭ излъжѫ; а не една Славка Видойкова ли не ще могѫ.

Кутлевъ тръгнѫ да си върви. Журовъ пакъ го спрѣ.

— Стой, дѣ, стой! пакъ ще си идешь. Проклѣтъ да бѫдешь, ми каза онзи день, ако ме лъжешь, продължаваше да се хвали Журовъ и да се смѣе. Азъ въ отговоръ стиснѫхъ ѝ рѫчицата и ѭ потеглихъ къмъ себе си.

— Не се ли отдръпнѫ?

— Не.

— Моята се сърди пъкъ и ужъ плаче. „Не щѫ, казва, не щѫ! ти ме лъжешь“, и пакъ позволява.

— Ехе! до като дойде до тамъ работата, азъ вече ще имамъ друга и туй то!...

Слѣдъ това другаритѣ се раздѣлихѫ.

Минѫхѫ още нѣколко мѣсеца. Журова назначихѫ на служба. Той пакъ продължаваше да увѣрява и да лъже нещастната Славка. Съвѣстьта никакъ не го мѫчеше. Разхождаше се спокоенъ, считаше го за гордость да се хвали и да опетнява съ разсказитѣ си невиннитѣ момичета и за нищо не се грижеше. Сега вече казваше на Славка, че домашнитѣ не го оставяли да се го-

ди за нея и пр. Всѣкога подлецътъ откѫсваше по нѣщо отъ сърцето ѝ и никакъ не се замисляваше върху постѫпкитѣ си. Честно ли е или безчестно това, той не се питаше. Нищо не бѣше за него да лъже една мома и послѣ да я захвърли като парцаль. Колко Журовци има въ нашата столица!...

Бѣше дѣлниченъ день. Журовъ бѣше закъснѣлъ да отиде на време въ канцеларията. Вървѣше по пѫтя важно и като че бѣше замисленъ. Мустакитѣ му, както всѣкога стърчехѫ нагорѣ, като ония на рака. Случайно срѣщнѫ майката на Славка. Тя отиваше нѣкѫдѣ. Нему му хрумнѫ да се вмъкне у Славкини. Той знаеше, че баща ѝ е отдавна на работа. „Да ходя или не?“ почнѫ да се пита. Спрѣ се на пѫтя въ недоумѣние и все се питаше. Сърцето му затупа силно. Той пламнѫ. „Да ходя или не“? пакъ се изпрѣчи предь него. Единъ гласъ му казваше: „върви си по работата“. Другъ пъкъ му казваше: „иди, иди, иди“!... Искаше да тръгне за въ канцелярията, а той се упѫти къмъ Видойкови. Умътъ му казваше да върви въ канцелярията, а краката неволно го носѣхѫ *тамъ*. Его го предь вратата. Тука пакъ се спрѣ: пакъ мислѣше да влѣзе, или не. Сърдцето му все по-силно тупаше. Постоя една минута и... прекрачи. О, подлецъ на подлецитѣ!...

Славка се смая като го видѣ. Тя бѣше сама и раз трѣбваше кѫщата.

— Какво търсишь тука? Иди си, моля ти се, иди си, сега ще дойде мама!... не е добрѣ това!...

Тя говорѣше и треперѣше. Смѣлия безочливецъ стѫпваше къмъ нея и шепнишкомъ мърморѣше:

— Славке, Славке, прости ме; не могѫ вече да търпя... обичамъ те. . о, колко те обичамъ!...

Той приближи до нея, а тя се бранѣше съ рѫцѣтѣ си. Гласътъ ѝ се схванѫ, та не можеше ни да продума, ни да извика. Сърцето ѝ се бъхтѣше о грѫдитѣ ѝ. Отбѣгваше гърбомъ съ протегнѫти рѫцѣ и, безъ да помни, паднѫ надъ миндеря. Изгуби съзнанието. Слѣдъ нѣколко минути освѣсти се и се намѣри простръна на потона. Никой нѣмаше. Майка ѝ още не бѣше се върнѫла. Тя почнѫ да се пита, сънувала ли е, или

пъкъ истина е станѫло нѣщо съ неѭ. Почнѫ да си припомнюва и... тръпки минѫхѫ презъ тѣлото ѝ като сѫщъ електрический токъ. Тя треперѣше. „Боже, какво станѫ съ мене.... какво направихъ азъ? .. гдѣ е той?... О“!... Сълзи почнѫхѫ да се лѣѭтъ по блѣдното ѝ лице. Заблѣщукахѫ нейнитѣ черни очи. Колкото по̀-вече се освѣстяваше, толкова по̀ голѣмъ ужасъ ѭ обхващаше. Тя позна, че съ неѭ е извършено прѣстѫпление и пакъ паднѫ въ несвѣсть. Нещастната!...

— Славке! какво ти станѫло, дъще? ти си болна. Що си поблѣднѣла така? я кажи ми, миличка? кажи де!...

Слѣдъ два часа питаше майка ѝ, като ѭ гледаше разтреперана, блѣдна, чорлава и съ сълзи на очитѣ.

— Нищо не ми е, мамо; ами злѣ ми станѫ нѣщо...

— Кога така, откакво, защо?...

— Знамъ ли азъ, мамо? намѣрихъ се паднѫла на потона...

Славка скри истинската причина отъ майка си. Майка ѝ се позачуди, даде ѝ малко вода да пийне, поутѣши ѭ и нищо не каза. Но съ Славка не бѣ така. Въ сърцето ѝ се вгнѣзди единъ червей, който постоянно не ѭ оставяше на мира. Едната само мисъль ѭ караше да трепери като листь. „Какво ще бѫде съ мене? какъ ще узнаѭтъ родителитѣ? ами ако нѣщо друго се появи?... о, ужасъ“!... Тя изгуби веселостьта, изгуби апетитътъ, изгуби сънътъ. Майката сѫщо се закахъри. Закахъри се и бащата. Тѣ като че се досѣщахѫ, но никакъ не можахѫ да допустнѫтъ това, нито пъкъ имахѫ смѣлость да разпитватъ за всичко. Майката задаваше въпроси, питаше, но все напусто. Причинитѣ на това промѣнение у Славка бѣхѫ тайна за неѭ. Тя се чудѣше, питаше се, събираше рамѣната си и нищо не можеше да разбере. А Славка пъкъ, нещастната Славка?

Славка стоеше като мъртва на вратата, все чакаше да мине похитительтъ на нейното здравие, на нейната душа, на нейното сърце. Той минаваше, но хла-

день, апатиченъ, бездушенъ. Тя му се молѣше, той не искаше да знае отъ молби.

— Димитре, защо отбѣгвашь? защо ме зарѣзвашь, слѣдъ като открадн҄ъ моминството ми, животътъ ми? Не е ли по̀-добрѣ да ме убиешь?... Ела, убий ме, направи ми поне това добро!...

Журовъ се смѣеше на нейнитѣ молби и като на пукъ разсказваше всичко на другаритѣ. Тя умираше отъ скърбь и отъ мѫка. Обливаше се съ сълзи и все треперѣше. „Боже, Боже! какво ли ще бѫде съ мене... какво ще правѭ сега?... Не е ли по̀-добрѣ да се удавѭ или пъкъ да се обѣсѭ“?...

Нещастната Славка!...

Славка искаше още веднъжъ поне да го срѣщне на самѣ, да го види, да го попита, какво мисли, но той не идѣше.

Една вечерь късничко се връщаше самичъкъ Журовъ. Тя, както всѣкога, чакаше го на вратата. Тъкмо той приближи, тя зинѫ и твърдѣ умолително му продума:

— Димитре, молѭ ти се, само една минута!...

— Махни се, безчестнице! той ѭ пресѣче съ тоя си отговоръ.

О! защо гръмъ не грымнѫ, та да ѭ смаже ей тука на мѣсто? Защо не зинѫ земята, та да ѭ погълне еднъжъ за винаги? Тя се вдърви. Поблѣднѣ като никога. „Азъ безчестница!... азъ лоша!... азъ...“ И порой сълзи се изтѣхѫ по лицето ѝ. Тя потрепера. Тя двойно потрепера и ужасъ ѭ обвзе, когато нѣщо заигра подъ сърцето ѝ... „Какво е това?... нима азъ“... Ухапа устнитѣ си и пакъ поблѣднѣ. „Ами сега“?!... Тя плѣснѫ съ рѫцѣ и замрѣ. Изгубила би и свѣсть, и съзнание, но благодарение на вечерния прохладенъ вѣтрѐцъ, додържка се на крака, треперяйки влѣзе вѫтрѣ и тръшнѫ се на кревата. Ехъ, Славке, защо ти е било така писано?...

Днитѣ минувахѫ много бързо за Славка. Стомахътъ почнѫ да ѝ се закрѫглява. Неи ѝ се стори, че

цѣлъ свѣтъ забѣлѣзва това. Тя не бѣше проста да не знае, че шишъ въ торба се не крие. Ами сега? Тя почнѫ по̀-често да изгубва съзнанието си и все лошо да ѝ става. Ужасътъ бѣше голѣмъ. Тя не можеше да пренесе тоя срамъ. Ами майка ѝ? Ами баща ѝ? Какъвъ е тоя позоръ, какво е това петно, което ще лѣпне на старческитѣ имъ лица? Въ твърдѣ кратко време душевнитѣ мѫки ѭ сломихѫ. Младото ѝ като трандафилъ лице отдавна бѣше повѣхнѫло. Очитѣ ѝ изгубихѫ блѣсъка си. Тя ослабнѫ и легнѫ вече. Прикриваше въ постелката постѫпката на подлеца. Той не се освѣсти вече. Тя съ бързи крачки вървѣше къмъ гроба.

— Да повикаме, докторъ каза съ тѫга на душата единъ день майка ѝ.

— Докторъ!... произнесе съ ужасъ Славка, потъ облѣ лицето ѝ, тѣлото ѝ.

Тя примрѣ.

— Не щѫ, мамо́; нѣма нищо, слѣдъ нѣколко минути отговори.

— Защо, дъще? ами да те разгледа...

— Молѭ ти се, мамо; прекъснѫ ѭ Славка. Не дѣй ми споминѫ за докторъ. По̀-добрѣ да ме закопаешь, отколкото да повикашь доктора...

Майката бѣше въ ужасъ. Сключи рѫцѣтѣ си и мълкнѫ. Какво ще бѫде? Защо не ще докторъ?... Боже, Боже!...

Отъ день на день положението на Славка ставаше все по̀-ужасно. Тя почнѫ да мисли срѣдства, какъ да се самоубие. „Защо пъкъ да се не убиѭ? По̀ добро ли е вѣчно да носѭ позоръ? какъ ще се укриѭ?... Не ли единъ лани се обѣси; защо и азъ да се не обѣсѭ?... Или не, да се удавѭ... Ще има ли доста вода рѣката да ме понесе?.. Ще очисти ли позорътъ ми?... Ами той?... о, проклѣтъ да бѫде“!...

Колко сълзи, колко безсънни нощи, колко тревоги, мѫки, страдания, ужаси, немощи!... Ний се отказваме

да опишемъ края на тая сърцераздирателна картина. Ще кажемъ, че смъртьта побьрза да тури край на всичкитѣ страдания. Тя бѣше избавителка, пратена отъ Бога, въ тоя случай. Ужасна е смъртьта, но и приятна е по нѣкога!...

Столичнитѣ гробища на Орландовци се увеличихѫ още съ единъ. Той е на Славка Видойкова. А Журовъ, вмъкнѫлъ рѫцѣтѣ си въ джебоветѣ, разхожда се, разсказва съ спокойна съвѣсть за постѫпката си на Кутлева и мисли друга да залюби...

РѢКАТА МѢСТА ВЪ НАЙ-ГОРНЕТО СИ ТЕЧЕНИЕ.

отъ П. Ф—овъ.

(продължение отъ кн. 8).

Поминъкъ.

Въ района на Якоруда влиза доста много мѣсто, отъ което 0·9 е балкани и рѫтове, а 0·1 е частьта отъ Мѣстенската долина, отъ Ц.-Мѣста до Янчовъ-мость. Дължината отъ пограничната линия на Манашица до Янчовъ-мость е срѣдне отъ 15 клм. а сѫщата ширина иди отъ селото до пограничната линия надъ Демиръ-капу. Слѣдователно, по тази смѣтка излиза, че плоското съдържание на долината въ Якорудската мѣстность е 22·5 □ клм, а ако извадимъ отъ тази цифра рѣчната матка, която захваща $1/3$ часть, то ни остава чисто мѣсто за разработвание само 15 □ клм. Впрочемъ цифрата 22·5 пакъ се подпълня, като веземемъ въ съображение долинкитѣ на Бѣла-Мѣста, Чесна, Джебре и Якорушица. Очевидно е, че една планинска долина отъ $22\frac{1}{2}$ килом. разстояние, обработвана по първобитенъ начинъ, е въ абсолютна невъзможность да храни и поддържа едно почти четирехилядно население, за това послѣднето отъ половинъ вѣкъ на самъ е захванѫло да корѣни горитѣ по рѫтоветѣ и да разработва почвата. До превратътъ въ 1878 год. това вървѣше бавно и едва се чувствуваше истрѣбованието на лѣсоветѣ за отваряние орно мѣсто.

Но отъ тази дата на Якорудскитѣ помаци кираджии се спрѣ всѣка възможность за продавание катрань изъ България. Отъ страхъ, да не би да имъ се исказъ смѣтки за нѣкои тѣхни произволи отъ свободния шопъ, тѣ не се явявахѫ въ България и срѣдствата за охолно живѣние силно се прекратихѫ. Оставаше вече да се уловѭтъ и тѣ за земята и съ изобиленъ потъ на челото да вадѭтъ хлѣба си. Онова, що липсваше въ кѫщата, що неможеше напълно да имъ достави нивата, градината или добитъка, доставеше имъ го кираджилъка, изобилно и безплатно почти. Това бѣхѫ блаженнитѣ времена подъ непроницаемата сѣнка на османский тронь, за които не желаѭ да говорѭ въ особенность. За

минутка само ще се съгласимъ съ изрѣчението на единъ извѣстенъ нашъ поетъ, че „щастливитѣ дни летѭтъ най-бързо“, изрѣчение, примѣнимо въ всѣкий случай отъ такъвъ характеръ. Често пѫти щастливитѣ дни оставятъ слѣдъ себе си само горчиви спомени.

Прочее, да си дойдемъ на предмѣта. Казахме, че друго срѣдство не оставаше на Якорудскитѣ помаци, освѣнъ да се заловѭтъ ягката за земледѣлието и скотовъдството, но съ що? Зарадъ даждията и др. обществении и държавни повинности нѣкои иззадължнѣхѫ до ушитѣ си, и като нѣмахѫ възможность отъ гдѣ да спечелѭтъ, изпродадохѫ имуществата си по долината, за да се расплатѭтъ. Тѣзи имущества се купихѫ по̀-вечето отъ българи. Па и агитѣ заграбихѫ всичко отъ длъжницитѣ си, които не успѣхѫ да имъ се расплатѭтъ. Този икономический упадъкъ принуди помацитѣ да се хвърлѭтъ върху лѣсоветѣ и безжалостно да ги трѣбѭтъ съ секира и огънь за отваряние работно мѣсто. Почти всичкитѣ рѫтове сѫ буквално оголени и посѣти съ житни храни даже и въ тия височини, гдѣто студената есень ги сварва още цъвтящи. Азъ виждахъ тука такива стръмнини посѣти, щото съмъ се чудилъ, какъ е можилъ да се удържи тукъ орачътъ и воловетѣ му. Много такива мѣста видѣхъ и напуснати вече, защото поройнитѣ дъждове сѫ вдигнѫли почвата съвсѣмъ и тукъ-тамѣ изъ нивата сѫ се озѫбили пѣсъчливи скали и дълбоки трапища. Отъ само себе си се разбира, че такива стръмнини немогѫтъ отраѣ по̀-вече отъ една година, ако послѣдната се случи дъждовна, па и безъ това достатъчно имъ е единъ силенъ пороенъ дъждъ да ги направи неприспособими за никаква култура. Българитѣ, макаръ че прекупихѫ по̀-голѣмата часть отъ долината, не останѫхѫ назадь и въ опустошенията на горитѣ. Тѣ се надпреварятъ да завземѫтъ по̀-хубавитѣ мѣста и да коренѭтъ и гор..тъ лѣсоветѣ. Често пѫти кореножитѣ, слѣдъ едно или двѣ-годишно експлоатирание, се покриватъ отъ папрать и бурени до толкова, щото принуждаватъ стопанитѣ си да ги напуснѫтъ за всѣкога и да растрѣбватъ нови мѣста.

Отъ казаното до тука, читателя ще може да си състави понятие за земледѣлието въ Якоруда. Въ първата часть на тази си статия, въ предпослѣдната глава, ний указахме кои растения и храни се култивиратъ тѫдѣва.

Освѣнъ слабото земледѣлие, тукъ се упражняватъ още два занаята: кираджилъка съ катрань по България и скотовъдството. Катраньтъ се прави отъ боровата смола. Него го произвеждатъ горскитѣ помаци (бабяченитѣ) по Доспатскитѣ гори и го продаватъ на Якорудскитѣ кираджии, които го разнасятъ изъ България. Но не само катрань каратъ тѣзи кираджии. Есенно време тѣ докарватъ изъ Македония дървено масло, распродаватъ го и вдигатъ риба отъ Дунавскитѣ скели.

Зимно време, предъ Февруарий, тѣ докарватъ и арпаджикъ въ България. Въобще, Якорудчани, които се прехранватъ исключително съ кираджилъкъ, гонѭтъ въ годината 4—5 сеферя и се явявѫтъ въ селото си само за Великъ-день, Петровъ-день и зимнитѣ праздници. Тѣ се вѣстяватъ въ селото колкото да се расплатѭтъ съ коджабашията, дукянджията, да си навезѫтъ дърва и да налѣѭтъ новъ катрань и, главно, да прекарѫтъ праздницитѣ при сѣмействата си. Съ подозрително око се гледа на тоя кираджия, който не си дойде на два отъ помѣнѫтитѣ праздници на редъ. Кираджиитѣ сѫ печалили добрѣ, догдѣто стоката имъ бѣше свободна отъ мито отъ Бѣлото-Море до Дунава. Расказвали ми сѫ стари помаци и българи кираджии, че тѣ знаѭтъ всичкитѣ български крайдунавски скели, сѫщо Варна, Бургасъ, Анхиало, Адриянополь съ околнитѣ му градове и села. Сѫщо и всичкитѣ почти градове и села въ вѫтрѣшностьта на сѣверна и южна България. 1878-та година, обаче, стѣсни, тия дълги пѫтувания. Установенитѣ митници, общински берии, патенти и пр. отъ тая дата насамъ съвсѣмъ ограничихѫ тоя Якорудский поминъкъ. „Щомъ рукна, казваше единъ Якорудчанинъ, въ нѣкое Софиско село. Ха катрань хаааа! кучетата залаяа изъ маалата и още не продалъ ни една ока, туку се испрѣчи предъ мене селския надаръ и ми кажува, ке ме рукали въ канцеларията да си плати за общинско право. Тука за общинско право, тамъ за общ. право, туку вида, ке на мене ми останало криво!“ Безъ да се гледа на тия формалности, Якорудскитѣ кираджии си продаватъ, и най-малкото спечалено пазѭтъ го като очитѣ си за дома, за да се отървѫтъ най-напредъ отъ коджабашията. Нѣма Якорудский кираджия съ по два коня по̀-малко, а по̀-вечето сѫ съ по 3—6, па и до 8 и 10 даже, но рѣдко.

Скотовъдството. До преди 1878 год. скотовъдството тукъ е било въ много добро положение. Обширнитѣ планински па̀ши на Якоруда сѫ давали възможность да се отглеждва много добитъкъ. Всѣкий стопанинъ е ималъ овци, волове, крави; имали сѫ нѣкои по 200—300, па даже и двойно по̀-вече овци, 30—40 глави говеда и по нѣколко хергелета. Този добитъкъ е отглежданъ по горитѣ изъ егрецитѣ всрѣдъ пространни па̀ши, които се намиратъ по югоисточнитѣ нанадолници на Рила. По тѣзи пасбища Якорудчани лѣтно време, освѣнъ ситний добитъкъ, яловитѣ говеда, хергелетата, напѫждатъ и работнитѣ си волове, защото не имъ сѫ потрѣбни презъ времето на косидбата и жетвата, а при това, има и праздни мѣста, на които трѣвата се продава на власитѣ.

Всѣка година презъ май мѣсецъ Якоруда по овчарски се дѣли на 8 мандри съ по единъ мандра̀-башия на чело. Якорудчани въ едно общо събрание, смѣсено отъ помаци и българи, сѫ си расподѣлвали на 8 дѣла всичкия Якорудский районъ,

така щото на всѣка мандра да има планина съ нѣкой високъ чалъ, гѫсти и сѣнчасти усои, изобилни води, добри пàши и пр. Ако една планина е съ недостатъчна или слаба пàша, прибавяли къмъ неѭ и друго пò-добро мѣсто въ планината. На всѣка тъй съставена мандра се избира единъ мандрà-башия, който да се грижи за всичкото имущество на мандрата и който да отговаря за всичко[39]), до гдѣто зимно време, до края на Февруарий, ситната стока сѫ хранили съ листници, борика, зеновитъ и сѣно, а въ началото на Мартъ сѫ ѭ премѣствали въ Т.-Пазарджикската околия изъ селата: Ковачова, Чангарли, Кюсе-Муратова, Еши-Кашли, Сарам-бей и пр. за да се ягни и въ края на Априлий сѫ ѭ връщали пакъ въ Якоруда, гдѣто има вече добри пàши.

Обаче, превратътъ въ 1885 год. тури граница на това: преминаванието съ стадата станѫ невъзможно поради митницитѣ и беглика. Пò-силенъ ударъ за тадѣвашното скотовъдство едва би могло да бѫде отъ този. Впрочемъ, Якорудчани направихѫ презъ 1886 год. единъ рискованъ опитъ, който имъ хванѫ доста скѫпо. Настанихѫ овцитѣ по Драмскитѣ полета и бѣломорскитѣ брѣгове, но и тукъ ударихѫ въ камъкъ. Бодливий трънаръ издовърши почти половината отъ това, което бѣ останѫло още не закарано отъ разбойницитѣ. Това нѣщо принудило Якорудскитѣ овчари въ 1887 год. въ ранна пролѣть да се върнѫтъ съ жалки остатъци отъ цѣли стада.

При такива стѣснени обстоятелства: високъ бегликъ, оскѫдната храна, отгледвание голѣми масси добитъкъ е очевидно рискъ, за това Якорудчанитѣ почнѫхѫ вече да го премахнуватъ полека-лека и да се залавятъ за кираджилъка или земледѣлието. Ний ще посочимъ нѣколко отъ ония, които развъждахѫ най-голѣми масси ситенъ и едъръ добитъкъ.

Братия Маслареви, вкупомъ сѫ имали до това време почти 1000 глави кози и овци; днесь, обаче, нѣматъ пò-вече

[39]) Съставянието на мандритѣ, избиранието на мандрá-башиитѣ, разподѣлванието на района става по единъ, тъй да се каже, парлáментаренъ начинъ. Демократическия славянский характеръ, въ какви да е общественни въпроси, испѫква релйефно. Първо и първо, избиратъ се мандрá-башиитѣ, описватъ се мѣстата на 8 дѣла, размѣстватъ се и намѣстватъ се овчаритѣ и слѣдъ това хвърля се чопъ на мѣстата отъ мандрабашиитѣ. Слѣдъ нѣкой день отбиватъ вече. Провъзгласений за мандра-башия приготвя каци, чебури, казанъ, кóтли, вѣдра, вулии за соль или брашно, копани, кучета, ако на послѣднитѣ числото е недостатъчно и кобили или коне за извършвание обозната служба въ мандрата. Всичкитѣ самостоятелни или наемни овчари лѣтно време сѫ подъ вѣдомството на мандрабашията, който за пастирството и рѫкоболя имъ плаща съ опредѣленно количество млѣко. Освѣнъ това, мандрабашията доставя за всичкитѣ овчари брашно, соль, трици, цървули и др. вещи. Ако участницитѣ въ мандрата и овчаритѣ могѫтъ си взе припадающето си количество млѣко до 20-ий Юлий обикновенно, то мандрабашията вмѣсто пари за расхода, взима млѣко, ако и това излиза, а овцитѣ още се доѭтъ, то млѣкото се дава въ процентъ на участницитѣ.

отъ нѣкоя десетина кози. Тѣ търгуватъ въ България; говедата отъ 100 глави чуватъ ги още.

Братия Главеви бѣхѫ едни отъ най-тежкитѣ скотовъдци въ Якоруда съ овци, кози и коне. Тѣ се расподѣлихѫ: по̀-голѣмия братъ се изсели съ семейството си въ Чепинска-Баня, а по̀ малкия распродаде овцитѣ и се занимава съ земледѣлие.

Дѣдо Иванъ Бучковъ е билъ единъ отъ най-практичнитѣ скотовъдци въ Якоруда. Ималъ е около 150 овци, 50 кози; 50 гл. говеда 10-на конье и кобили. Поради грижливо отгледвание, добитъка му е билъ най-красивий и здравий въ селото. Отъ неговитѣ говеда якорудчени сѫ купували волове съ массивно тѣлосложение и красива стойка. Слѣдъ смъртьта на Дѣда Ивана синоветѣ му прѣснѫли всичкия добитъкъ съ продажба и ножъ.

Ний бихме могли да споменемъ за многомъ, които сѫ имали по 200—600 брави овце, отъ българи и помацп; ако слѣдваме да описваме. Ний дадохме мѣсто само на ония, които сѫ били въ пълна смисъль на думата скотовъдци. По тѣхенъ примѣръ захванѫхѫ да го премахнуватъ и по̀-малкитѣ скотовъдци отъ българитѣ. Помацитѣ, обаче още са държѫтъ въ това занятие здраво, по̀-вече отъ традиционализмъ, отъ колкото отъ интересъ.

Излишно е да обясняваме, че осѫденото на погинвание скотовъдство и слабото земледѣлие, сѫ водени и се водѭтъ все по допотопний начинъ на развъжданието и разработвание. Срѣдствата, които науката препорѫчва за подобрѣнието на тия два фактора въ селско-стопанский поминъкъ, не сѫ си пробили още пѫть и въ свободна България, гдѣто правителството денонощно заляга да прокарванието имъ. Новитѣ времена доносохѫ и нови идеи за поминъкъ, диктувани отъ науката, и старитѣ, рано или кѫсно, трѣбова да рухнѫтъ, понеже не сѫ въ състояние да удържѫтъ конкуренцията предъ новитѣ срѣдства, които предлага науката. Земледѣлеца и скотовъдеца отъ Турция или България се намиратъ днесъ въ недоумѣние, кой ли пѫть да изберѫтъ, да ли тоя, що имъ се препорѫчва отъ интилигентнитѣ едещици, или да се държѫтъ о старий поминъченъ редъ. Обаче, като нѣматъ довѣрие въ първий, тѣ още не искатъ да напуснѫтъ вторий, по който сѫ минѫли прѣдѣдитѣ. Но новитѣ времена донесохѫ нови нужди, нови условия въ икономическия битъ, даватъ и нови срѣдства, които постъпенно ще се усвояватъ и прилагатъ въ практика. Тѣзи нѣколко думи ги исказахме въобще за земледѣлцитѣ и скотовъдцитѣ, па и за промишленницитѣ въ турско и българско и пакъ ще се повърнемъ на предмѣтътъ си съ още нѣколко редове за довършвание на тази глава.

Износитѣ произведения отъ Якоруда сѫ: катранъ и сафтиянъ главно. Първото се приготвя отъ бабячаритѣ по горитѣ на Доспатъ, отъ борова смола, а второто отъ работилни-

цитѣ на нѣколко малки съдружия съ кредитенъ капиталъ отъ частни единични лица, отъ които по̀-вечето сѫ състоятелни търговци. Сахтиянътъ, както е извѣстно, обработва се по първобитенъ начинъ отъ кози и овчи кожи и се продава на извѣстни коммисионери отъ Солунъ. По̀-вечето пѫти той се продава на извѣстния въ цѣлий Солунский вилаетъ търговецъ Киръ Иванъ отъ Банско.

Изобщо, Якорудчани не сѫ надарени съ индустриялни способности, както Бащени[40]), Баняни и Мехомчани. Якорудчанина може да си направи колата, дамалуга (плуга), ярема и др. земледелчески превозни потрѣби, здрави, легки и споени, като че сѫ излѣни и по̀-нататъкъ не се простиратъ тѣхнитѣ механически способности. Между Бащенитѣ, Банянитѣ и Мехомченитѣ ще срщнете често самоуци инжинери-механици, архитекти и художници практици, нѣща, на които Якорудчани и Беличани се удивляватъ.

Училище и просвѣщение

Въобще Якорудчани обичатъ науката, но ако би тя нѣкакъ да падаше отъ небето, като еврейската манна, да се не трошѫтъ пари̂ по неѭ, още по̀-вече щѣхѫ да ѭ обичатъ. Щомъ се косне работата до нѣкой грошъ за учението, на Якорудчани не имъ става яко добрѣ. Тази равнодушность по всѣка вѣроятность отъ скоро ѭ е навѣяло нѣкакво обстоятелство, защото минѫлото друго-яче ни говори. Въ селото има много хора отъ 40 год. възрасть на горѣ, които знаѭтъ да четѫтъ и пишѫтъ. Въ по̀-вечето християнски кѫщи ще намѣрите наусници, псалтирь или свѣтче и ако попитате за нѣкоя отъ тѣхъ, ще чуете обикновенно: „това е отъ текю (татка) или отъ дѣдо останѫло.“ Първъ пѫть въ животътъ си въ Якоруда срѣщнѫхъ Българската история на Венелина и сборника на Братия Миладинови, освѣнъ помѣнѫтитѣ тукъ сѫ се получвали дѣдовитѣ Словейкови: „Македония“ и „Гайда.“ Тѣзи книги и списания сѫ достатъчни да ни докажѫтъ, че преди 30 години Якоруда не е била назадь въ учебно отношение. Еллинизма въ Разлога въобще е ималъ малъкъ кредитъ за да не кажемъ никакъвъ, защото намиратъ се единични личности, които да знаѭтъ еллинский само да говорѭтъ, за това нищо не е пречило да се отворѭтъ училища за по̀-систематично обучение и въспитание. Подъ влияние то на остроумнитѣ дѣдови Славейк ви статии въ „Македония“ се е въспитала цѣла школа патриоти въ учебно отношение изъ всичкитѣ български краища на Македония, а най-вече въ Разлога. Такива въ Якоруда сѫ били: Х. Никола Вардевъ, Георги Назарчовъ и Х. Стоянъ Недѣлковъ (обѣсенъ въ София на 1877 г.)

---

[40]) Въ Разложско на жителитѣ отъ Банско казвето Бащени.

Тѣзи трима хòра се завзели съ все сърдце да тикнѫтъ учебното дѣло въ родното си село на напредъ и не се спирали предъ никакво законно срѣдство да го турѭтъ на пò рационална основа. Тѣ спечелили на своя страна младитѣ влиятелни сили въ селото, направили училище и повикали по препорѫката на Х. Никола, учителя отъ гр. София Зафиръ Младеновъ[41]) и пò-послѣ нѣкой си Демянъ Даскало*) отъ Т.-Па-

[41]) Този учитель първъ пѫть лично го видѣхъ въ София въ 1879 г. презъ августъ. Покойний Петръ Мановъ отъ Мехомия ме заведе при днешната Златна Корона (ханъ) на капана и влѣзохме въ единъ бакалский дюкянъ. На единъ високъ мендеръ бѣ сѣднѫлъ турски единъ младъ господинъ, облѣченъ по европейски и опрѣнъ до едно малко сѫндѫче, и превождаше на българский единъ турский документъ. Мановъ ме препорѫча да се запознаемъ, за което младий господинъ ни поблагодари и ни покани съ цигара. Този бѣ Зафиръ Младеновъ. Нѣколко дни послѣ това, той ми даде много бѣлѣжки и свѣдения за Разлогъ, които ми бѣхѫ нужднi за обиколкитѣ си по тия мѣста; на слѣдующата година той се поминѫлъ.

*) Той се е прекарвалъ Демянъ Поповъ отъ гр. Т.-Пазарджикъ. Този человѣкъ е билъ желѣзна натура въ физическо отношение. Върху здравието му не е можало да повлияе никаква температура. Сутринь отъ топлата си стая въ изобиленъ потъ и по риза на рамушки, той е правилъ расходки по околнитѣ бърда и въ най-студенитѣ мѣсеци на зимата и то не съ чепици, а съ чехли на боси нозѣ. Сѫщо такава воля и енергия ималъ този момъкъ. Нищо не е можало да превие и сломи желѣзния му характеръ. Като такъвъ, той е билъ нетърпимъ за чорбаджиитѣ, които би могли да му напакостѭтъ. Но, понеже той между другото на ония времена, е зналъ специялно турский язикъ, даже и арабский, е заставялъ и самитѣ турски военни, административни и сѫдебни чиновници неволно да го уважаватъ и благоговѣѭтъ предъ него. Съзнавайки нравственната си висота, той е водилъ ожесточена борба съ чорбаджиитѣ, които не сѫ могли да се хванѫтъ за нѣкоя негова слаба страна. Массата го много обичала, освѣнъ за неговото учение и хубаво пѣение въ църквата, но и за неговата енергия и живость. Пакъ ще повторимъ, че въ славянския и турския язици се е тъй чувствувалъ, като че е у дома си. Грамматическитѣ правила и на двата тия язика сѫ му биле прости, като игра. Той е заставлявалъ свещеницитѣ да четѫтъ евангелието и на турски, но понеже тѣ не знаяли да четѫтъ турския текстъ, то той поставялъ единъ отъ ученицитѣ си да му диктува отъ славянския, а той сѫщевременно го писалъ на турский съ българско писмо и тъй бързо, като че стенографира въ нѣкоя камара. Това е докарвало въ удивление очевидци турски чиновници, които при всичко че го тайно мразяли, но неволно го въздигали до небеса и благоговѣяли предъ него, като съзнавали, че относително язика той стои пò-високо отъ всички турци.

Не ще дума да обясняваме, че той е билъ горещъ патриотъ. Огненното му слово е било моментално дѣло. Нищо не е спирало хвърковатий му полетъ. Предъ нищо не се е стѫписвалъ и, съ философско равнодушие, всичко за него е било възможно, а народа такива хòра обича и ги послѣдва. Не ми е извѣстна годината, когато той е учителствувалъ въ едно отъ селата на Неврокопската кааза. Въ църквата на това село се пѣяло по гръцки и по български. Една нощь, скритомъ, съ единъ чувалъ, влиза той въ църквата, задига гръцкитѣ книги отъ часослова до типика, занасва ги въ стаята си и ги изгорява въ собата. Това се узнало, и той трѣбвало да бѣга пакъ въ Разложско, гдѣто е билъ недосѣгаемъ за гръцкитѣ интриги. Войната въ 1877—1878 год го е сварила въ Брѣстовица, гдѣто е билъ учитель, тамъ се билъ и оженилъ. Наскоро подиръ войната се и поминѫлъ. Най-интелигентнитѣ разложани исповѣдватъ, че на този енергиченъ момъкъ Разлога дължи събуждането си, гдѣто массата го е обикнѫла до обожаване. Въ Якоруда му искарали дори и пѣсень, казватъ нѣкои си. Той е отъ ученицитѣ на многоуважаемий дѣдо Груевъ въ Пловдивъ. Достоенъ учитель, достоенъ и ученикътъ. Вѣчна му память на тоя народенъ пионеръ — учитель! Поклонъ предъ прахътъ му!

зарджикъ. Училището се напълнило изведнъжъ съ малки и голѣми момчета, па и момичета, и се водила вече вѫтрѣшната му работа, а отъ вънъ се водила ожесточена борба между старитѣ и младитѣ първенци. На чело на първитѣ стояли Х. Петръ[42]), шуря му Лачо, Никола Сѣдлоювъ и Гйото Кюркчиолу; а на чело на вторитѣ е стоялъ младия и енергичния Георги Назарчовъ. Причината на тази борба била въ сѫщность тая: кой да води общитѣ и училищнитѣ работи и какъ да се водѭтъ. Старитѣ казватъ, че по право общитѣ работи, включително съ училището, принадлѣжи тѣмъ, и че работитѣ на послѣднето да се повърнѫтъ въ стария вървежъ съ наусницата и псалтиря, а не да се въвождатъ нѣкакви си граматики, аритметики и други несъвмѣстими работи съ църковнитѣ молитви. Борбата отъ страна на старитѣ била доста упорита, но орѫжието имъ безсилно. Скоро трѣбвало да се примирѭтъ вече тия ожесточени старци, като видѣли не само синоветѣ си, но и внучетата, че знаѭтъ да пишѫтъ, четѫтъ, научили сѫ се въ кѫсо време, па се научили нѣщо и отъ грамматика, землеописание, аритметика, св. История и пр. нѣща званични по ония времена.

Младитѣ водители: священникъ Филипъ Стояновъ, братия Маслареви, синоветѣ на Х. Петра и др. начело съ Х. Никола (?) Назарчовъ и Х. Стоянъ Недѣлковъ отнели отъ старитѣ църковнитѣ смѣтки, прибрали нѣколко отъ раздаденитѣ парѝ на църквата и осигурили останѫлитѣ подъ записи, и по такъвъ начинъ се турилъ въ редъ малкия църковенъ капиталъ, отъ който да се издържа училището.

Въ скоро време училището въ Якоруда показало забѣлѣжителни успѣхи. Отъ цѣлий Разлогъ почнѫли да привождатъ

---

[42]) Мнозина отъ якорудскитѣ ученици момчета сипѭтъ гдѣ-да-си хули по адресъ на Х. Петра. Дѣйствително, въ постѫпкитѣ на тоя човѣкъ има много трѣски за кастрение, но не трѣбва да се забравя, че той бѣше човѣкъ съ стари традиции, възпитанъ и отхраненъ въ тѣхъ, на които той бѣше преданъ отъ душа. Той бѣше егоистъ, казватъ тѣ. Но, кой е на тозъ свѣтъ безъ егоизмъ? *Х.* Петровий егоизмъ бѣше явенъ, за това хората го знаяхѫ и навикнѫли бѣхѫ съ него. Той не е висялъ надъ хората съ по нѣколко осигорени бонове въ рѫката и да ги е заставялъ на сила да му бѫдѫтъ ратаи или ако не, ще имъ протестира боноветѣ и ще имъ вземе нивата или кѫщата. Ако разкрияхте сърдцето му, щѣхте да намѣрите преди всичко написана думата „Отечество“. Той е билъ единственний Якорудчанинъ, който е слѣдилъ съ най-голѣмъ интересъ църковната борба и абонатинъ на цариградскитѣ бълг. вѣстници. Той е единственний Якорудчанинъ, който отидѣ въ Цариградъ заедно съ други разложани, да ходатайствуватъ предъ правителството за осѫждание на Мехмедъ-бея отъ Разлога, което и сполучи съ другаритѣ си. Той бѣше ученъ и развитъ човѣкъ на времето си, относително срѣдата, въ която е живѣлъ

[42]) Той знаеше изрядно историята на християнската църква, знаеше и Българската история. Църковно-славянский языкъ знаеше на прѫсти, сѫщо и подробно житията на много святци, почитани отъ православната църква Тѣзи знания го поставяхѫ по-горѣ отъ всѣкой другъ въ Якоруда, което той самъ съзнаваше и, като честолюбивъ човѣкъ, той искаше това да му се признава отъ хората. Той се поминѫлъ въ 1886 год. презъ м. Май.

момчета да се учжтъ. Не ще сбъркаме, ако кажемъ, че по̀-вечето отъ днешнитѣ интелигентни разложани сж се учили въ Якоруда подъ ржководството на на покойния Софиянецъучитель.

Селянитѣ, като видѣли превъсходството на новото учение, явно взели да осжждатъ и се присмиватъ на педагогическитѣ искуства на уволнений въ запасъ за всѣкога, „даскалъ Серафимъ Кюркчиолу". Неговий начинъ на преподавание съ помощьта на фалагата и лжжицата сж станжли съдържание на разни смѣшни анекдоти.

Докарани до тоя редъ работитѣ, тѣ си тръгнжли вече въ своя нормаленъ пжть. Главнитѣ трима инициятори оставили работитѣ на младитѣ първенци, испроводили момчета отъ свършившитѣ въ Якоруда—едното въ Руссия, а другото въ Бѣлградъ (за другото имаме свѣдения, че въ време на войната въ 1877 год. се удостоило да слуша лекции въ Петербургската артиллерийска академия) и слѣдъ това се оттеглили въ София. Отъ тукъ тѣ пакъ не преставали отъ да слѣдятъ съ интересъ за Якорудскитѣ общи работи и да испращатъ нуждиитѣ за училището пособия и книжа, тоже и за църквата.

Добрѣ сж вървѣли общинскитѣ и училищнитѣ работи до 1876 год. отъ тогава и до днесь, училището рѣдко е бивало затворено и по тази именно причина, че учителя билъ запрѣнъ отъ властьта и заточенъ въ Адана. До гдѣ не ни бѣше паднжлъ на ржцѣ 45-ий брой на „Новини" отъ Августь 1891 г. ний се ласкахме съ мисъльта, че Якорудчани не сж се подали на тая епидемия, която мори общественнитѣ работи на по̀-вечето села — претенциитѣ за първенство, низкитѣ каприции на отдѣлни личности, раздоритѣ и несъгласията въобще. Въ дописката си, нѣкой си нехтѣнинъ, като излага доброто си впечатление отъ бѣлитѣ двуетажни кжщи и че това го довело и до добри заключения по общитѣ и училищни работи, казва: „като се заехъ да порасипитамъ изъ тънко, разбрахъ чудни работи. Страшно розочарование! Двама учители съ по 12 турски лири училищна плата, и то сами трѣбовало да ги събиратъ отъ родителитѣ на ученицитѣ Бащитѣ отивали да се каратъ съ учителитѣ и то въ време на урокъ предъ ученицитѣ, защото нѣкои отъ учителитѣ се осмѣлилъ да накаже нѣкое отъ дѣцата имъ". Тия нѣколко редовце, които резюмирахме отъ дописката на нехтѣнина, сж достатъчни да ни дадятъ една хубава картинка на деморализация и нравственна исхабенность. Такива своеволия всждѣ другадѣ би предизвикали наказание, освѣнъ въ Турция[43]), гдѣто учебното

[43]) Турското правителство отъ скоро е захванжло да събира новъ налогъ по 15% приблизително върху даждията подъ название Субуръ-убуръ (за учебното дѣло). Той се прибира отъ населението, като всѣкий данъкъ безъ недобори. Нагло престжпление би било отъ наша страна, ако кажахме, че е дадено на нѣкое селце поне една лира помощь.

дѣло се неползува предь правителството и съ най-малкий кредитъ. Понеже въ Турция не се налага никакакъ надзоръ върху училищнитѣ работи, върху приходитѣ и расходитѣ имъ, върху успѣха, и главно, върху способностьта на учителитѣ отъ страна на правителството, то надзора остан҄ѫ върху водителитѣ на общитѣ и църковни работи. Якорудскитѣ, първенци въсползувани отъ редътъ на работитѣ, захван҄ѫли една вѫтрѣшна по между тѣхъ си борба и всѣкой се домогвалъ да поведе хорото подирѣ си. И до днесь още се вод҄ѭтъ разни интриги и клѣвети, подкупвания, за кой да грабне общитѣработи въ рѫцѣтѣ си. Въ тази работа намѣсили и екзархията. Всѣкой отъ първенцитѣ искалъ да вземе работитѣ въ рѫцѣтѣ си и да намѣсти своя роднина или синъ за учитель. Понеже попъ Филиппъ се турилъ въ опозиция съ нѣколко други още противъ домогванията на нѣколцина за да монополизиратъ църковно-училищнитѣ работи въ рѫцѣтѣ си, то противъ този священникъ се започн҄ѫли най-низки клѣвети предь турцитѣ и предь Екзархията. Клѣветата предь турцитѣ въ селото ударила въ камъкъ. Трѣбвало да се поработи чрезъ Екзархията. Скроила се една лъжа, че поменѫтий священникъ е вѣнчалъ единъ християнский циганинъ отъ селото четири пѫти и писменно била сѫобщена на Екзархията. [44]) Предизвикала се нѣкаква преписка между послѣднята и централната Разложска община по тоя предмѣтъ и председателя билъ натоваренъ да произведе въ Якоруда слѣдствие. Клѣветницитѣ побързали да увѣр҄ѭтъ слѣдователя, че нѣма нищо сериозно и че това било дѣло на нѣкакви си чепкѫни и слѣдователя се върн҄ѫлъ безъ да распита за работата и да доложи въ Ортакиой на Екзархията. Скръбното е, че това се върши отъ двама момци отъ селото, които иматъ претенциитѣ да се наричѫтъ учители. Попъ Филипъ е протестиралъ противъ тая клѣвета писменно до Екзархията, но да ли е послѣдвало нѣкакво распореждание по тоя протестъ, не е извѣстно. Ето какъ върв҄ѭтъ църковно-училищнитѣ работи въ Якоруда отъ 1876 год. насамъ. Въ тоя периодъ само двѣ учебни години (1884/85 и 1885/86) сѫ биле плодовити, защото на чело на училището е билъ добрѣ подготвенъ учитель, именно: Н. Бѣлѣжковъ, свършилъ съ успѣхъ педагогический курсъ въ Враца и дипломиранъ отъ учебната коммисия въ Солунъ. Преди него и слѣдъ него за учители сѫ биле настанявани синоветѣ или сродницитѣ на нѣкои отъ първенцитѣ, свършили съ съм-

[44]) Ний видѣхме преписъ отъ това писмо па, по-кѫсно, се сдобихме и ний съ единъ преписъ. Съ това клѣветническо писмо авторитѣ му мол҄ѭтъ Екзархията да накаже този священникъ. Подписано е отъ предсѣдателя Цв. Х. Петровъ и снабдено съ църковний печатъ. Завѣрено отъ коджабашията Филипъ Цвѣтковъ и помощника му съ селскитѣ печати. Срѣщатъ се още 5—6 подписа, отъ които, като отстранимъ първий и послѣдний, принадлежавши на учителитѣ, другитѣ — остан҄ѫлитѣ сѫ безступанни. Поне въ Якоруда нѣма лица съ тия имена и прекори, като Минчю Клапатаровъ и Щерю Теодоровъ.

нителенъ успѣхъ по нѣкой классъ отъ Софийската или Солунската гимназия.

Свѣщеницитѣ сѫ на брой трима, отъ който двамата сѫ отъ ученицитѣ на Зафиръ Младеновъ. Тѣзи хорица, ако сѫдимъ по ничтожното имъ възнаграждение, излиза че тѣ би умрѣли отъ гладъ, ако очаквахѫ отъ паствуемитѣ си само. Що имъ падне отъ кръщение, вѣнчание, опѣило и др. трѣби— съ това си и оставатъ, безъ да иматъ нѣкакво друго редовно възнаграждение отъ общината. Ако да си нѣмахѫ по нѣкоя нива, ливада и градини, то едва ли би имало по̀ злочести духовни служители. Якорудчани даже бихѫ рѫкоплѣскали, ако дойде моментъ, въ който попската челядь би тръгнѫла да чука по вратитѣ имъ за комать хлѣбъ. Като е така, ще ни възразѭтъ нѣкои, то защо се рѫкополагатъ, като нѣматъ усигоренъ приходъ отъ енориитѣ си? Колкото за въ Якоруда, това е лесно обяснимо: „Отъ бадихава ратай никой не бѣга“. До 1886-та година сѫ биле двама священници, и двамата съ добъръ имотъ и богаташи, но не обаче обогатени отъ енориитѣ си. По̀-старий се поминѫлъ презъ тази година и на есеньта билъ избранъ нѣкой си момъкъ и испроводенъ да се рѫкоположи въ Самоковъ. Но другъ единъ като позавидѣлъ на доброто състояние на чича си попъ Филипа и на новорѫкоположения, захвърля дюлгерската си тесла и трийонъ, взима едно свидѣтелство съ нѣколко подписа и печати и една утрина презъ декемврий 1887 год. се обадилъ въ Самоковъ предъ Митрополията съ свидѣтелството въ пазухата. Въ мартъ на слѣдующата година билъ рѫкоположенъ. Дошелъ си той въ селото, цѣлуватъ му рѫка селянитѣ, той ги благославя и т. н. Това били идеални работи, който давали радостно настроение на душата му. Скоро, слѣдъ нѣкой мѣсецъ само, той подирилъ практическа смѣтка отъ санътъ си и видѣлъ, че въ джеба отъ време на време пада по едно петаченце, а пъкъ коджебашията го тегли за лири и бѣли меджидиета. Като священникъ, трѣбва трапезата му да е напълнена съ „всѣхъ благъ земнихъ“, да има винце, маслинки, риба, елей и пр., а пъкъ бакалитѣ и кръчмаритѣ отпущатъ, но по едно време захващатъ и парӥ да искатъ, па и не даватъ вече, а прихода на священника е ничтоженъ. Скѫтва той патрихиля и тръбника на поличката и пакъ залавя тесличката и трийоня и чака да го повикатъ отъ нѣгдѣ да направи нѣщо. А Якорудчани го викатъ, комуто се е повредилъ куминя, раклата, хамбарьтъ, стълбата, портата, викатъ го защото е искусенъ майсторъ и бързо работи. Той контрактува и цѣло здание да направи до толкова, щото да предаде ключа на стопанина. Когато нѣма работа за теслата, тъй похваща тенекиджилъка при огнището въ кѫщата. Порѫчкитѣ отъ Якорудчани вървѭтъ една презъ друга: за фенери, за цѣдила, за мѣрки, за дѣтски играчки и т. н и всичко това било отъ съжалѣние, че билъ сиро-

махъ, да му се даде работа. Каква проклѣта ирония съ свещеническия санъ! Трѣбова жестоки социалисти да сѫ тия Якорудски християни. „Който иска да ѣде, трѣбова да работи, като мене съ плещитѣ си цѣлъ день, та да се храни, па не попъ и даскалъ да е, ами и владика да е“, казва всѣкий Якорудчанинъ.

Тия работи ни даватъ право смѣло да изобличимъ ония приятели, които излизатъ и казватъ, като гледатъ повръхностно на факта, че свещеницитѣ не си гледатъ трѣбника и църковний ключъ, ами ставали кръчмари, бакали и разни други занаятчии, и още пò-тежкото обвинение, че били пò-голѣми интересанти на паритѣ, отъ колкото синоветѣ на Израйла. Дайте на единъ свещеникъ единъ сигуренъ поминъкъ и искайте отъ него съотвѣственно испълнение на длъжностьта му. Па ако не испълнява, грѣхътъ е неговъ. Какъ ще може той да наставлява паството си въ нравственость — на „Путь истинний“, когато ежеминутно е обвзетъ отъ мисъльта, какъ ще той да исхрани и облѣче многолюдната си челядь, което нѣщо е обикновенно въ свещеническитѣ семейства? Нали по неволя и той ще трѣбова да се впустне въ мирското хоро и да махне съ рѫка на духовното си призвание, като на нищожно, като на истрита дрѣха, нали и той ще трѣбова да лъже, да се кара, да се сѫди въ сѫдилищата, да не съжалѣва и пр. общественни недѫги предизвикани отъ борбата за живота?

Дѣйствително, признаваме, че има свещеници при добри приходи отъ енорията си, които мѣрѭтъ съ еврейска мѣрка плѣщитѣ на енориотитѣ си, има свещеници, които иматъ църквата като своя магазия, гдѣто се взима и дава, има такива, които при осигорени приходи, забравятъ святото си призвание и се вдаватъ на пиянствувание и други пороци, а има и такива, които сѫ жестоки лихвари: слушалъ съмъ за единъ свещеникъ, че догдѣ не му е плащано предварително за божественната утренна служба, не е окачвалъ патрахиля. Ний не би могли да изброимъ всичкитѣ чуени и видѣни примѣри. Примѣритѣ сѫ толкова разнообразни, колкото и характеритѣ на дѣйцитѣ имъ; но нима обществото е съ свързани рѫцѣ и затикнѫти уста, та да не може да примѣри балото съ озаконений аршинъ на такива пастири?

Ако има нѣщо такова да се съзира въ Якорудскитѣ свещенници, то причината е обществото имъ, което, като се малко интересува за тѣхната сѫдба, ги е турило на такава изолирана ялова почва безъ никакви или случайни срѣдства за поминъкъ.

Тия нѣколко редове казахме за свещеницитѣ въ тая глава, защото по тѣхъ се мѣри и селото. Тѣ сѫ служители въ духовно — просвѣтително отношение. Единъ познатъ авторитетенъ търговецъ казваше единъ пѫть, че когато пристигвалъ въ нѣкое село, той е гледалъ най-напредь да види учи-

теля и священника, та по тѣхъ е оцѣнявалъ и просвѣщението въ селото. Това оригинално оцѣнение е доста умѣстно и справедливо за нашитѣ села.

А propos и за настоящитѣ учители отъ Бѣлѣжковъ насамъ. Учителската служба се е отдавала на търгъ съ конкурсъ, кой за по̀-малко ще пристане, като сѫ туряли първоначална цѣна 15 лири. Между конкурентитѣ се явявало и едно момче свършило съ слабъ успѣхъ II-ий класъ на Соф. Гимназия. То пристанвало за 5 лири, защото имало и други два занаяти: бакърджилѫкъ и налбантлѫкъ. То се приело за учитель, заедно съ нѣкой другъ, свършилъ нѣкой классъ въ Солунъ. Първий, сутринь подковавалъ единъ — два чифта волове и отивалъ въ училището да прочете лекциитѣ си на университантитѣ. Тъй назовавалъ той ученицитѣ си, а слѣдъ свършание на уроцитѣ, влизалъ си въ бакърджийницата и надувалъ мѣховетѣ да калайдисва. Якорудчани го помнѭтъ и не го забравятъ, носѭтъ му сѫдове и съвсѣмъ обикновенно, като че несъзнателно, му казватъ: даскале, носѭ ти сѫдове да калайдисвашь, кога ке мо'ешъ да 'и напра'ишь? — „Утрѣ, когато се върнѫ отъ школата, готови сѫ“. И чука ли чука! По методата, на кой ли педагогъ се е водилъ тоя учитель, па и другаря му, не ни е извѣстенъ, но, ако ги вземемъ всичкитѣ настоящи учители въ Якоруда вкупъ и ги излѣемъ, не би излѣзѫлъ ни най-неопитний селский кметъ въ България. Не помнѭ въ коя година билъ условенъ нѣкой си О. отъ Мехомия за учитель въ Якоруда. Предполагаме, да е било въ началото на 1888/89 уч. година. Съ него заедно е била повикана и сестра му г-ца Н. за учителка и главно за това, да упѫти Якорудскитѣ жени въ пѫтя на православната вѣра и да ги отврѫща отъ протестанството. [45]) Обаче, г-ца Н. не била съ дарбитѣ нито на Блаженний Августинъ, който се борилъ съ гноститѣ, нито на Св. Николай чудотворца, който оборилъ арианството, нито на презвитера Кузма съ — Богомилството. Тя е, както ми е разсказвано, проявила дарби отъ съвсѣмъ другъ родъ: да сѣе интрижки и раздори между женитѣ, да изсказва нѣкои дѣтински каприции, настоятелно да иска отъ женитѣ да ѝ подаряватъ вълнени черги и ямболии. Най-силно нѣщо, което е биело въ очи на женитѣ отъ нейнитѣ постѫпки е блажното ѣдение презъ поститѣ. Тъй щото самитѣ ѝ постѫпки ѭ препорѫчили за недобра защитница на православието.

---

[45]). Протестанството въ Якоруда много напредва. Преди десетина години сѫ били само нѣколко души. Станчката, която имъ служи за молитвенъ домъ, е отъ 8—10 квадр. метра, сега вече имъ станѫ тѣсна, понеже броѭтъ близо 50 души. Всичкитѣ сѫ грамотни мѫже и жени и то въ кѫсо време; които но вообръщени незнаѭтъ, особенно отъ женитѣ, научватъ ги и да четѫтъ и да пишѫтъ. Най-много то напредва въ женитѣ, които, макаръ и мѫчно, обръщатъ и мѫжетѣ си.

На другата година застѫпили пакъ въ училището за учители отъ Якорудскитѣ момчетии. Кандидатурата имъ била прекарана отъ бащитѣ имъ съ мотивътъ да служи на селото, та макаръ и даромъ (?). Опредѣленната плата се расхвърля върху ученицитѣ и учителитѣ съ списъкъ въ рѫка ходили отъ кръчма въ кръчма да събиратъ парѝ отъ родителитѣ. Какви расправки не заминаватъ въ такъвъ случай? Работитѣ излизатъ до лични оскърбления и псувания, на които Якорудчани сѫ много щедри. Ний ще прекѫснимъ да не говоримъ вече за учителитѣ и първенцитѣ, а ще кажемъ въ заключение, че въ такива рѫцѣ ежегодишно е повѣрено възпитанието на 150 ученика! Скърбенъ фактъ! Може би въ настоящий вѣкъ нигдѣ да нѣма такава проклѣта подигравка съ сѫдбата на 150 крѣхки дѣтински мозъци, отъ страна на тази безсъвѣстна чорбаджийска и даскалска експлоатация. Въ името на тия бѫдѫщи хо̀ра — селяни, що посѣщаватъ училището, ний аппелираме къмъ училищното попечителство при Св. Екзархия, ако наистина сѫществува таквосъ, което съ прѫтъ трѣбва да изгони безсъвѣстнитѣ учители изъ училището еднъжъ за винѫги и да го повѣри въ по̀-опитни рѫцѣ.

Ний свършихме вече съ тази глава за Якоруда и сега ни остави още да кажемъ и за Бѣлица. Въ описанието си за послѣднето ще бѫдемъ по̀-кратки, понеже въ тия села, относително го̀ворътъ, облѣклото и поминъка има почти ничтожна разлика.

(Слѣдва)

НАРОДЕНЪ УНИВЕРСИТЕТЪ

въ Чаутокъ (С.-Америка).

Отдавна сме се канили да поднесемъ на нашитѣ читатели една твърдѣ интересна статия за Чаутокския народенъ университетъ въ с. Америка, но по едни или други причини едвамъ сега можемъ да постигнемъ това. Тая статия — „Университетъ не въ европейскомъ смыслѣ“, е написана отъ извѣстната русска писателка В. Макъ-Гаханъ, жена на починжлия, но незабравимия за българския народъ, корреспондентъ на „Dayly News“ презъ време на възстанието и на освободителната Руско-Турската война. В. Макъ-Гаханъ живѣе въ Америка, постоянно срѣщаме въ русскитѣ журнали интересни статии отъ нея, въ които тя запознава своитѣ сънародници съ американския животъ.

Ний ще съкратяваме и испущаме нѣкои пассажи отъ тая статия, които не бъркатъ ни най-малко за пълното разбиранне на въпросътъ, съ който се занимава; това го правимъ, за да спестимъ мѣсто и време, които ни твърдѣ не достигатъ.

Много се говори и още по̀-вече се пише за американскитѣ училища, за тѣхната распространенность въ страната, за американскитѣ коллегии, за възникващитѣ тукъ университети и за грамаднитѣ сумми, които всѣка година се харчжтъ отъ американцитѣ за народното образованне.

Споредъ статистическитѣ данни, презъ 1885 г. въ Съединенитѣ Щати се брожтъ до шесть миллиона ученици и ученички въ общественнитѣ училища. Би се показало, че шесть миллиона дѣца, които получаватъ образование въ редовнитѣ училища, е цифра твърдѣ удовлетворителна за едно петдесетмиллионно население. Но американцитѣ иначе гледатъ на тоя предмѣтъ. Тѣ виждатъ изъ статистическитѣ отчети по народното образование, че около едната третя отъ дѣцата не посѣщаватъ никакви училища; тоя печаленъ фактъ се отбѣлѣзва съ прискърбие, и се предприематъ всевъзможни опитвания да могжтъ по̀-вече дѣца да посѣщаватъ училищата.

Но умственното развитие на человѣка не се ограничава само съ ученическия периодъ. Това се съзнава отъ американцитѣ едва ли не по̀-вече, отъ колкото отъ всички други народности. При

вродената си въсприемчивость, американеца зорко се вгледва къмъ всичко въ животътъ, като се стреми отъ всичко да извлече полза за себе си. Трудолюбието и предприемчивостьта не даватъ на американеца да заспи, да се успокои самодоволно: той върви все напредь, безъ да изгубва бодрость, — и животътъ открива предь него все нови и по̀-широки хоризонти, въ каквато ще дѣятелность и да се подвизава. Можемъ, безъ да се боимъ отъ преувеличения, да кажемъ, че тритѣ четвърти отъ американцитѣ, които сѫ спечелили общенародна почить, уважение и извѣстность, сѫ излѣзли изъ бѣдни семейства, получили сѫ недостатъчно образование, като сѫ биле отъ рано изтръгнѫти изъ училището, за да пропечалватъ хлѣбътъ, както за себе си, тъй често пѫти и за семейството. Разбира се, последнитѣ, като излѣзли на по̀ широкия пѫть, тия хо̀ра горчиво сѫ съжалѣвали за това, че не сѫ имали въ младостьта си възможность да получѫтъ по̀-високо и разностранно образование, което да може да облегчи послѣдующата имъ дѣятелность, да би дало на предприемчивостьта имъ по̀-широкъ и вѣренъ полетъ.

Трѣбва да отбѣлѣжимъ още и друга една американска особенность. Тукашния животъ е тъй сложенъ, щото рѣшително не допуща възможность, щото хо̀рата да прекарватъ третинята отъ животътъ си, а по нѣкога и цѣлата половина, на училищната скомейка, както това се прави въ нѣкои страни по Европа, гдѣто младежитѣ до 23-та и 25-та си и по̀-вече година седѫтъ въ университетитѣ и въ другитѣ висши учебни завеления, когато пъкъ мнозина отъ тѣхъ едвамъ доживѣватъ до 50—60 години. Слабостьта надъ тукашного опекунство надъ дѣцѣта води къмъ ранното развитие на послѣднитѣ въ практическо отношение. Момчето още отъ четиринайсетата си годишна възрасть започва да се озъртва вече, по кой начинъ да пропечели пари̂ и да си прокара пѫтьтъ за напредь. Тукъ азъ ще се ограничѫ само съ констатирванието на тоя фактъ, като се въздържвамъ отъ всѣкакви коментарии върху него.

Несъмнѣнно е, че и тукъ недостатъчното образование въ много случаи твърдѣ успѣшно се попълня съ послѣдующе четение. Но за това се изисква не само време и исключителна лична настойливость, но и исключителни благоприятни обстоятелства. Кому отъ насъ е неизвѣстно, колко е трудно, даже на времени невъзможно, да може човѣкъ, испаднѫлъ въ една обикновенна срѣда, да избере за себе си добра система за послѣдователно четение, а отъ другя пъкъ, колко много време се губи съ четение напусто, безъ всѣка система и послѣдователность, при което трудно бива да се ассимилира нѣщо си, и массата прочетенъ материалъ тъй сѫщо бърже извѣтрѣва изъ паметьта, както се бърже и въсприема, безъ да оставя слѣдъ себе си нищо друго, освѣнъ масса отривочни фактове? Като резултатъ отъ подобно едно четение се явява отпаданието на духътъ и неодовлетворенностьта, въ едни, или — по̀-вече пѫти още по̀-злѣ — випроносно и на нищо не основано самомнѣние въ други.

Мнозина сѫ се замислили надъ тая проблема, но малцина сѫ

се впущали сериозно да се опитатъ да помогнжтъ на тая горчивина въ живота. Честьта да рѣши тая трудна проблема е паднжла на американеца, докторъ Винсентъ.

Докторъ Винсентъ самъ е билъ въ юношеството си жертва на коравата необходимость и нужда, които сж го привудили на двайсетата си година да напусне коллегията и да постжпи въ попрището на методический проповѣдникъ. Испослѣ на тоя джентлменъ се е удало да догъкми празднинитѣ на недостатъчното си образование, но знанията му се поддавали съ такъвъ трудъ и съ цѣната на такива жертви, влѣкло е слѣдъ себе си такова непроизводително губение скжпо време, щото той отъ всичко сърдце е скърбялъ за тия, които трѣбвали да вървжтъ по сжщия търнесть пжть. И докторъ Винсентъ се е рѣшилъ, каквото ще и да стане, да помогне на такивато стремящи се къмъ знания хòра.

Неговата задача е била, при това, не само да даде възможность на възрастнитѣ да дотъкмжтъ недостатъкътъ на ранното си образование и колкото се може пò-вече да отвори охота и да приучи хòрата къмъ послѣдователно сериозно четение, но и да го направи това тъй, щото да не налага на желающитѣ неудобоносимо бреме, да не ги принудява да губжтъ време не споредъ силата си за въ интересътъ на знанието и въ ущърбъ на тѣхнитѣ всѣкидневни занятия, заради насжщния кжсъ хлѣбъ. Впрочемъ, трудно е да се каже сега, какви сж били първоначалнитѣ видове и цѣли на основателитѣ на тъй наречения „Народенъ университетъ“ на езерото Чаутокъ.

Цѣли двайсеть и петь години докторъ Винсентъ обмислялъ, какъ да се помогни за распространението знания въ възрастното поколѣние, но рѣшимостьта къмъ дѣятелни въ това отношение мѣрки е съзрѣла въ него едвамъ въ 1878 година, въ време на пжтуванието му презъ океана, когато се е вращалъ дома си, слѣдъ почивката, която обикновенно правялъ въ Швейцария. Слѣдъ пристиганието си въ Ню-Иоркъ, докторъ Винсентъ съобщилъ планътъ си, въ главни черти, на приятелитѣ си, и намѣрилъ дѣятеленъ помагачъ въ мистера Лю са Миллера. Безъ да се впущатъ въ истънка и по необходимость бавна теоретическа разработка на детайлитѣ на намислення планъ, тия джентлмени право пристжпили къмъ осжществяванието въ най-проста форма на планътъ си. Споредъ американския обичай, тѣ се постарали, за първо време, да се въсползуватъ отъ това, което сж имали вече на ржка. Като готовъ материалъ имъ се представилъ въ сжществующето вече, подъ тѣхно ржководство, дружество за недѣлни училища, което дружество отваряло презъ лѣтнитѣ мѣсеци тринедѣлна сессия на брѣгътъ на езеро Чаутокъ, гдѣто се устроявали конференции за учителитѣ отъ недѣлнитѣ методистки училища, давало се е извѣстно насочвание на тѣхната дѣятелность презъ предстоящата година и се доставяли на желающитѣ срѣдства да расширяватъ научнитѣ си знания. Това дружество, подъ название „Teachers Retreat“, сжществува при Чаутокъ и сега и се явява като едно прекрасно мѣсто за лѣт-

ня почивка на учителитѣ отъ всевъзможнитѣ училища, гдѣто тѣ се запознаватъ съ послѣднитѣ данни, които се отнасятъ къмъ профессията имъ, и усвояватъ най-новитѣ педагогически методи и приспособения.

Щомъ новия планъ за дѣятелностьта на доктора Винсента се обявилъ на лѣтното събрание презъ 1878 година въ Чаутокъ, седемстотинъ желающи още тамъ се записали за членове на новото общество, и вѣрата въ блѣстящата бѫдѫщность на намислиното отъ доктора Винсента предприятие се оказала толкова голѣма, щото, безъ да се гледа на тѣснитѣ рамки, въ които то било на пръвъ пѫть представено, на чело на списъкътъ първоначални членове на обществото вече фигурирало името на единъ ученъ президентъ на извѣстна коллегия и много джентлменти съ висше образование. Ентусиазмътъ къмъ новото предприятие билъ тъй интенсивенъ още отъ самото му пораждание, щото току що се върнѫли членоветѣ на обществото по домоветѣ си и съобщили за това на приятелитѣ и познайцитѣ си, отъ всички страни се посипали молби за разрѣшавание да се присъединѭтъ къмъ обществото, — и презъ първата година на сѫществуванието си „Чаутокския литературенъ и наученъ крѫжокъ" броялъ нѣколко хиляди членове по всичкитѣ краища на Съединенитѣ-Щати. Презъ 1884 година „обществото на Чаутокъ" броило по-вече отъ 35,000 членове, распръснѫти по всичкитѣ градове, села и въ най-затънтенитѣ кѫтове на щатитѣ. Освѣнъ това, не малко членове сѫ се присъединили къмъ обществото отъ Канада, Мексико, Англия, Швейцария, Италия, Британска Индия и отъ другитѣ чузди държави.

Споредъ свидѣтелството на секретаря на обществото, миссъ Кимбаль, презъ 1884 година въ обществото сѫ постѫпали толкова заявления да бѫдѫтъ записани за слѣдвание наукитѣ си, щото численностьта на классътъ значително надминѫла тоя презъ 1883 г. (презъ 1883 г. биле 18,000).

Това гигантско нарасвание на обществото ясно свидѣтелствува, както за популярностьта му, тъй и за разумната му организация, която отговаря на дѣйствителната нужда отъ образование. Съ тази истинска американска организация на работата азъ желаѭ да запознаѭ читателитѣ.

Споредъ американската привичка незабавно да се пристѫпва къмъ работата, да се кове желѣзото, до като е горѣщо, докторъ Винсентъ и помощникътъ му, мистеръ Люисъ Миллеръ, започнѫли работата си отъ най-скромни размѣри и послѣ сѫ расширявали тия рамки само при настойлива необходимость. Както отъ единъ силенъ дънеръ, който израства нагорѣ, се простиратъ клоне по всички страни, които правѭтъ сѣнка и прохлада на всички желающи да се подслонѭтъ подъ тѣхъ, тъй и отъ първоначалния „Чаутокский литературенъ и наученъ крѫжокъ" (Chautauqua Literary and Scientific Circle), извѣстенъ тукъ подъ кабалистическото нѣкакъ наименование „C. L. S. C.", — сѫ се развили най-разнообразни клоне по частитѣ на различнитѣ науки и искуства, Всѣко лѣто, на съ-

бранието отъ членоветѣ и ржководителитѣ на обществото на езерото Чаутокъ, наедно се обсждатъ затрудненията, които тѣ срѣщатъ по пжтьтъ си, предлагатъ се мѣрки за отстраняванието на таквивато, изработватъ се нови планове за дѣйствие, организуватъ се споредъ настойливата нужда нови отдѣли, нови катедри за публични четения по единъ или по другъ клонъ на знанието. А тъй като животътъ отъ день на день заявява нови изисквания й, съ умножаванието на членоветѣ, явяватъ се все по̀-вече разнообразни нужди, то и на уголѣмяванието обществото, на расширението сферата на дѣятелностьта му, въ сжщность не могжтъ да се предвидятъ и предѣлитѣ. Съгласѣте се, че не е лесно при таквивато условия да се опише съ нуждната ясность и правдивость едно предприятие, което расте и се видоизмѣнява буквално не съ дни, а съ часове.

Първоначалната мисъль на организаторитѣ обществото е била да се даде до колкото е възможно на възрастнитѣ хо̀ра да си дотъкмятъ недостатъцитѣ отъ непълното, отривочно училищно образование и да го правятъ това безъ ущърбъ на всѣкидневнитѣ имъ занятия. Възникнжлия съ тая мисъль „кржжокъ“ и до сега е главното срѣдище, главната сжщность и основата на обществото, само съ тая разлика, че къмъ тоя „кржжокъ“ безразлично приставатъ сега както хо̀ра, които за пръвъ пжть пожелаватъ да придобиятъ знания, тъй и хо̀ра развити, които сж свършили успѣшно, не само срѣденъ, но и висший курсъ на наукитѣ си, и които при всичко това намиратъ голѣмо удоволствие за себе си и несъмнѣнна полза въ свършванието редовния курсъ—четения въ „кржжока“, а най-главно, — както ми разясни единъ отъ членоветѣ на обществото, ученъ докторъ, който е исходилъ двата континента, — въ въсприеманието тоя християнский духъ на равенство, дружение, взаимна помощь и съвмѣстенъ трудъ, отъ които е проникнжто обществото.

Да се запише като членъ на обществото може всѣкий, гдѣто ще и да живѣе, съ каквото ще и да се занимава, на каквато ще и да е възрасть и съ какъвто ще вкусъ. За да бжде нѣкой записанъ въ списъкътъ на обществото, трѣбва само да заяви за това писменно на секретаря на обществото, като испроводи 50 цента съ пощенски марки. Тая скромна сумма, еднъжъ на годината внесена отъ членътъ, покрива послѣ всичкитѣ разноски за корреспонденцията съ него и за провожданието программи и списъци на редовния курсъ. Слѣдъ като се получжтъ тия 50 цента, секретаря испровожда на желающия да стане членъ слѣдующия печатенъ списъкъ на въпроситѣ, като иска на тѣхъ точенъ отговоръ:

„1. Съобщѣте си пълното име.—2. Съобщѣте точния си адресъ. 3. Жененъ ли сте или ергенъ? Женена ли сте или сте мома? 4. На каква сте възрасть: да ли сте между 20 и 30 годишни, или между 30 и 40, или между 40 и 50 и т.?—5. Ако сте женени или омжжени, колко живи дѣца имате по̀-млади отъ 16 годишни? 6. Съ какво се занимавате?—7. Къмъ кое вѣроисповѣдвание принадлежите?—8. Рѣшили ли сте, ако бжде възможно, да посвятите

четири години за преминуванието курсътъ, който представя C. L. S. C.? 9. Задлъжавате ли се, ако бѫде възможно, да отдѣлявате, срѣдньо число, 4 часа презъ недѣлята и да изучвате предмѣтитѣ, които влизатъ въ курсътъ?—10. Колко по̀-вече часове отъ исканитѣ можете да посвятявате за четението на тоя курсъ презъ недѣлята?"

Петия въпросъ, както се показва, се предлага на постѫпающитѣ членове, за да се опредѣли испослѣ влиянието на „крѫжока" върху семейството на членътъ и на послѣдующето развитие на дѣцата му. Слѣдъ като се получи обстоятелственъ отговоръ на тая серия въпроси, секретарьтъ на обществото провожда на новия членъ списъкъ на книгитѣ, които той е длъженъ да прочете презъ годината. Предполага се, че всѣкий человѣкъ, който е свършилъ въ дѣтинството си първоначалното народно училище, може, при обикновении способности, да прочете и изучи всичкитѣ предлагани отъ курсьтъ книги и учебници, като употрѣбява за четение всичко по четиридесятъ минути презъ всѣкий дѣлниченъ день. Въ препорѫчваемитѣ за четение книги не е установена никаква градация, тъй щото начинающия и свършвающия четиригодишния курсъ на „крѫжока" чете по нѣкой пѫть едни и сѫщи книги. Тъй, напр., на 1884 — 1885 г. е постановено да се чете „историята на Гърция" — Бирпса, „Ораторското искуство" — отъ Тоцисенда, „Киръ и Александръ Македонский" — отъ Аббота, „Историята на Реформацията" отъ Херита, „Характера на Иисуса" — отъ Бешнеля, „Химия" — отъ профессора Апилтона, „Хексли — за „Науката", „Легки уроци изъ животинската биология" — отъ Уайта, „Изслѣдвания по кулинарната наука и искуство", „Очерки на старогръцкия общественъ животъ", „Гръцската митология" и нѣкои други книги и журнални статии. Тия книги сѫ ги чели презъ 1883—1884 г. 35,000 записани членове на обществото. За свършвающитѣ курсътъ тия книги се явяватъ като четение презъ четвъртата година; за тия, които ще свършѫтъ курсътъ въ 1886 г., горнитѣ книги се явяватъ като четиво презъ третята година; които ще свършѫтъ курсѫтъ въ 1887 год. това четиво съставлява втората година на учението; а за новозаписалитѣ се членове тия книги се явяватъ като първо четиво подъ рѫководството на Чаутокския „крѫжокъ".

Би се сторило на человѣка, че тази система е несъобразна съ здравата смисъль, тъй като на новоначинающия членъ не само ще е трудно да ассимилира прочетеното, но даже по нѣкога става нужда да започва съ това, щото да се учи съзнателно да чете сериозни книги. Но това неравномѣрно распредѣление на трудътъ се дотъкмѣва съ това, че, мимо тоя общь курсъ, множинството членове, които сѫ минѫли на втория или третия курсъ, присѫтствуватъ къмъ изучвание нѣкой специаленъ клонъ отъ науката, залавятъ се, напримѣръ, за историята, химията, литературата на старитѣ народи, политическата економия, географията, богословието, астрономията, геологията, ботаниката, психологията, зоологията, физиката, филологията, или пъкъ теоретически изучватъ новитѣ

езици, искуствата и историята имъ. Мнозина преминуватъ, едновременно съ общия курсъ, специалния курсъ на учителскитѣ семинарии, или пъкъ изучватъ теорията и системата на миссионерското дѣло. На всѣкий членъ се препраща въ началото на всѣка учебна година спискътъ на книгитѣ, които се избиратъ за всѣка една специалность. Даже четението на общия курсъ, за по̀-голѣмо удобство на читающитѣ, се раздѣля на ръководителитѣ на обществото на части, при което се препоръчва да се изучатъ презъ октомврий таквиа и таквиа книги, презъ ноемврий таквиа и таквиа и т. н., за всѣкий единъ отъ десетѣхъ мѣсеца, които съставляватъ учебната година. Това распредѣление на занятията по мѣсеци никакъ не е задължително, но служи само като ръководство за желающитѣ това.

Единь отъ членоветѣ на „кръжока" ми показа книгитѣ, които бѣше купилъ за презъ 1883 год. — всички, които бѣхѫ препоръчани отъ Чаутокъ. Тия книги бѣхѫ прекрасни издания, съ интересни иллюстрации по древнята история, митологията, химията, ботаниката. Голѣми книги, ако се не лъжѫ, имаше петь, нѣколко малки, нѣколко евтени брошури, и иллюстрования мѣсеченъ журналъ на обществото „Chautau quan". Всичкитѣ тия книги, които съставляватъ материалъ за изучвание презъ цѣлата година, — сѫ до толкова цѣнни и интересни, щото бихѫ могли да бѫдѫтъ украшение на всѣка една библиотека, — срѣднйо число костуватъ за всѣкий членъ по 7 доллара (около 35 лева) въ годината. Ако се купуватъ тия книги въ обикновеннитѣ книжарници, би трѣбвало да се заплати до 13 доллара. Тая евтения се достига по слѣдующия начинъ. Когато ръководителитѣ на обществото забѣлѣжатъ, какви книги ще препоръчатъ на членоветѣ презъ слѣдующата година, докторъ Винсентъ самъ отива при издателитѣ на всѣка отъ тия книги. Ако книгата, да речемъ, въ продажба струва 80 цента, то докторъ Винсентъ се обраща къмъ фирмата съ запитвание — не може ли тя да продава тая книга по 50 цента, ако ѝ се гарантира да продаде отъ 20 до 40 хиляди книги. Разбира се, издателя се съгласява. На членоветѣ отъ „кръжока", свѣнъ това, испровожда се безплатно отъ Чаутокското общество журналътъ „Alma Mater" и много важни и интересни каталози и документи.

Вь много градове членоветѣ на „кръжока" образуватъ мѣстни общества, избиратъ си президентъ и секретарь, събиратъ се еднъжъ презъ всѣки двѣ недѣли или презъ недѣля, за съвмѣстно обсѫждание на прочетеното; на тия събрания не само се разясняватъ неразбранитѣ мѣста отъ прочетеното за нѣкои отъ членоветѣ, но често пъти се изработва нѣкои по̀-лесенъ методъ за усвояванне на прочетеното, подигатъ се учени диспути и т. н. Подобни мѣстни „кръжоци" на C. S. L. C., споредъ казванието на секретаря на обществото, въ 1884 год. е имало по̀-вече отъ хиляди. Членове, извѣстни вече по учеността си, които сѫ изучили нѣкоя специалность (като, напр., инжинери, профессори, доктори) пасторитѣ получаватъ отъ доктора Винсента поръка да даватъ даромъ обясне-

ния и съвѣти на тия отъ мѣстнитѣ членове, които изучаватъ нѣкоя специална наука. Тъй, напр., въ тоя градъ, гдѣто прекарахъ нѣколко мѣсеца, двама членове изучвахѫ химията и се ползувахѫ отъ безплатнитѣ съвѣти на учения мѣстенъ инжинеръ, който често пѫти имъ повѣряваше даже своитѣ си химически прибори. Като говорѭ за евтиния̀та на книгитѣ, думата ми е само за тия, които сѫ нужни за преминуванието общия курсъ на „крѫжока", а не за специалнитѣ му курсове. За тия послѣднитѣ се изискватъ, разбира се, по̀-голѣми сумми за учебни пособия, при всичко, че тѣ му се доставятъ пакъ на по̀-низка цѣна. Специалнитѣ курсове при това могѫтъ, по желание, да се преминѫтъ и слѣдъ свършванието четиригодишния редовенъ курсъ, или пъкъ да не се преминуватъ никакъ.

Въ края на учебната година на всѣкий членъ се провожда отъ обществото дългъ списъкъ въпроси, на които той е длъженъ да даде писменни отговори въ случай, че желае, слѣдъ изминуванието на четири години, да получи отъ обществото дипломъ. Тия въпроси, при всичко, че изглеждатъ сложни, не представляватъ особенно затруднение за тоя, който дѣйствително е изучилъ препорѫчанитѣ му за четение презъ годината книги, и заедно съ това тѣ се явяватъ вѣрна проба за знанието на членътъ. Правилно даденитѣ отговори на 85 отъ стотѣхъ предложени въпроси се смѣтатъ достатъчни за издържанието на екзаменъ.

Ето що ми пише по поводъ на тия екзамени секретарьтъ на обществото: „Въпроситѣ, които се провождатъ на членоветѣ, сѫ по̀-скоро обзоръ на изученото, отъ колкото редовенъ екзаменъ; на членоветѣ се разрѣшава да преглеждатъ затруднителнитѣ за тѣхъ въпроси въ книгитѣ, като турятъ при това отговоритѣ на тѣхъ съ свои думи. Нашата цѣль се състои въ това, щото да задържи при нашето общество, колкото се може по̀-вече членове, безъ да оставя нѣкого да охладнѣе. Строго въведенитѣ екзмени оплашватъ и обезсърдчаватъ именно тия членове, които най-много се нуждаѭтъ отъ помощьта на „крѫжока;" при това пъкъ редовнитѣ екзамени сѫ нѣщо невъзможно при такова количество членове, които сѫ записани при обществото и мнозинството отъ които живѣе въ такива затънтени краища, които нѣматъ възможность да се явяватъ на никое събрание за да даватъ екзамени. „Отъ само себе си се разбира, че мнозина отъ членоветѣ, ако не мнозинството отъ тѣхъ, четѫтъ цѣлия четиригодишенъ курсъ саминъ, като даватъ всѣка година отговори на зададения списъкъ въпроси, и, слѣдъ истичанието на четиритѣхъ години, получаватъ дипломътъ си, безъ да се видѣли нито еднѫжъ въ очитѣ поне единъ отъ учителитѣ си, безъ да се откѫсватъ отъ обикновенната си работа и безъ да губѫтъ по̀-вече отъ 40 минути въ день за четение.

Въ честитѣ си пѫтувания изъ американскитѣ провинции, случвало ми се е да срѣщамъ членове отъ „Обществото Чаутокъ" — прочутата C. S. L. C. — въ най-различнитѣ срѣди и положения, и азъ ще приведѫ тукъ характеристиката на нѣкои изъ лично из-

вѣстнитѣ ми, за да дамъ приблизително понятие за това, какъвъ родъ хора влизатъ въ „Чаутокското Общество“ и съ какви обстоятелства и резултати бива то съпряжено.

Помнѭ, въ Ню-Джерси срѣщнѭхъ единъ остроуменъ господинъ, който прекарваше недѣлнитѣ дни въ голѣмия крайморский хотелъ, гдѣто живѣѭхъ и азъ. Той бѣше родомъ ирландецъ, емегриралъ тукъ на 16 годишна възрастъ, направо отъ ирландскитѣ ниви, и си бѣше пробилъ тукъ пѫтьтъ тъй сполучливо, щото на 45 годишната си възрасть билъ притежатель на една голѣма мобилна работилница и изглеждаше на съвършенъ джентлиментъ. Разбира се, че въ дѣтинството си той не бѣше получилъ почти никакво образование, и което знаеше, то го бѣше спечелилъ вече въ американскитѣ вечерни безплатни училища, гдѣто ходилъ да се учи слѣдъ свършванието на обикновенната си дневна работа. Въ тоя моментъ, когато се азъ запознахъ съ него, той се показваше единъ извънредно интересенъ събесѣдникъ по всевъзможни предмѣти, и, между другото, ми собщи, че се е записалъ членъ въ „Обществото на Чаутокъ“ за да има възможность да помага на синоветѣ си въ изучванието на старитѣ езици и да не имъ даде да го надминѫтъ твърдѣ рано въ развитието си. Трѣбва да се забѣлѣжи че „Чаутокското Общество“ дава на членоветѣ си да изучватъ твърдѣ важни учебници по гръцката и латинска литература. Въ тия учебници нѣма нито една гръцка или латинска дума, но послѣдователно се прекарва на английский езикъ цѣлия курсъ по старитѣ езици и литератури, които се изучватъ въ най-добритѣ тукашни училища, тъй щото по тѣхъ всѣкий баща или майка може всѣкий день да слѣди урокитѣ на дѣцата си въ классическитѣ коллегии.

(Тукъ авторката расправя своитѣ срѣщи съ разни членове отъ „Чаутокското общество“ въ разнитѣ краища на Съединеннитѣ Щати и указва на доброто влияние, което „Обществото“ има надъ своитѣ членове въ нравственно отношение. Като членове въ това общество авторката е срѣщала хора отъ всички съсловия и състояния).

Невъзможно би било даже да се изброѭтъ всички профессии и всички разнородни общественни положения, изъ които се набиратъ членоветѣ на Чаутокското общество, които, заедно съ тия, които четѫтъ редовно препорѫчваемитѣ отъ обществото книги, безъ да даватъ екзаменъ, презъ 1884 г. се наброявали 60,000 души. Расправяхѫ ми даже за една слугиня въ едно провинциално семейство, която, слѣдъ нѣколко годишно изучванпе рѫководствата на Чаутокъ на саминъ, приета е била въ съставътъ на членоветѣ на мѣстния крѫжокъ на „C. L. S. C.“, попаднѫло по щастлива случайность на лѣтното събрание при езерото Чаутокъ и проявила тамъ такива способности и такава настойчивость въ трудътъ, щото сега занема видно положение въ съвѣтитѣ на рѫководителитѣ учебного предприятие въ Чаутокъ. Сѫщото разнообразие се забѣлѣзва и относително възрастьта на членвѣтѣ на „C. L. S. C“. Мнозинството отъ тѣхъ се състои отъ младежи, но не малцина сѫ

и старитѣ. Твърдѣ почтенния джентлменъ, президентътъ на кржжока на „C. L. S. C.“ въ градътъ Томедо въ щтата Охайо, който току що се е върнжлъ изъ Чаутокъ, ми казва, че въ числото на лицата, които сж получили дипломи за четири годишното си учение въ 1882 г., имало единъ старецъ на 87 год. заедно съ женаси — 83 годишна. Тѣ и двамата свършили наедно четиригодишния курсъ, отишле въ Чаутокъ да получжтъ дипломатитѣ си и даже участвуватъ въ тържественната процессия по случай актътъ. Въ числото на другитѣ свършивши презъ сжщата година и презъ другитѣ години имало е мнозина членове пò-възрастни отъ 70 годишни: но за тѣхъ никой и не говори, — тѣхното присжтствие въ никого не възбужда удивление. Като членове не се допущатъ пò-млади отъ 18 години, и това ограничение, разбира се, е введено за това, щото до нѣгдѣ да се урегулира стъпеньта на развитие и подготвенностьта на членоветѣ; колкото се отнася за дѣцата, като започнемъ отъ 10-годишната възрасть и пò-горѣ, то и тѣхъ поощряватъ да си съставляватъ свои дѣтски кржжоци, които еднакво сж подъ покровителството и ржководството на доктора Винсента и на помощницитѣ му, които сж изработили и препоржчали за дѣцата пълна система за четение и за умственни упражнения, толкова легки, колкото и интересни.

Но все пакъ редовния четирогодишенъ курсъ четение, който се препоржчва отъ факултетатъ въ Чаутокъ, безъ да се гледа на много или малко популярното изложение на предмѣтитѣ за изучвание, все пакъ се оказвжтъ непосилни за мнозина, съвсѣмъ не привиквжли къмъ сериозно четение хòра. За таковато има установенъ подготовителенъ курсъ.

Такива сж, въ общи черти, системата и дѣйствието на Чаутокската идея, прокарана въ животътъ отъ доктора Винсента и помощницитѣ му. Самата идея, да се даде пособия на желающитѣ да се учжтъ и четжтъ дома си — но е нова: нова е системата, че докторъ Винсентъ е можалъ да популяризира учебнитѣ занятия между хòра, заняти съ работа, хòра възрастни, които живѣжтъ далече отъ ценроветѣ на цивилизацията и просвѣщението. Не може да не се даде длъжното уважение на тая система, която е успѣла да направи отъ захвърления на брѣгътъ на гористото езеро Чаутокъ — нова Мекка, на която съ въжделѣние, вѣра и надѣжда, като къмъ изворъ на всѣкакво знание и свѣтлина отъ просвѣщение, сж устремени погледитѣ на десятки хиляди хòра, които живѣжтъ въ различнитѣ краища на съюзътъ, въ най-различни положения, и които задружно се стремжтъ къмъ една обща цѣль, като единъ человѣкъ. Колкото громко и да се и казва на пръвъ погледъ даденото на Чаутокското учреждение называние „международенъ университетъ“, но, въ сжщность, то е твърдѣ близо до истината, ако и да не е въ общеприетото значение на думата „университетъ“, като висше, систематическото учебно заведение.

Ще забѣлѣжимъ тукъ, че сравнително доста отдавна вече сжществува бостонскто „Study at Nome Society“ (Обществото за съ-

дѣйствие на научното развитие въ, дома), което за нѣкакви два долара въ годината, доставя на желающитѣ всичкитѣ инструкции и по-нататашни относително методата на четението, избора на книгитѣ и пособията за преминувание общия курсъ на науката и литературата, или на нѣкой специаленъ клонъ отъ научното знание, безъ да забавя да снабдява членоветѣ на обществото съ най-новитѣ католози на всички книги, полезни за тѣхъ. При всичко това батонското „Study at Nome Society“ има всичко около 20000 члена, които постоянно намаляватъ, защото членоветѣ не се чувствуватъ свързани съ това общество чрезъ никаква нравственна органическа свързска.

(слѣдва свършека).

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ПРИВИЧКАТА У ДѢЦАТА ДА ЛЪЖѪТЪ.

Руссо привежда въ едно отъ своитѣ съчинения слѣдующето положение:

„За гдѣто лъжѫтъ дѣцата, виновенъ е само тѣхния въспитатель“.

Туй, разбира се, е твърдѣ силно казано и до нѣкѫдѣ преувеличено. Обаче не може да се откаже, че въспитательтъ, съзнателно или безсъзнателно, въ значителна степень може да влияе на развитието въ въспитанника си означения порокъ, както въ положителна, тъй и въ отрицателна смисъль.

Поради туй, добросъвѣстния въспитатель, ако и да не се отнесе къмъ думитѣ на Руссо, като къмъ неприложна истинна, като къмъ педагогический законъ, то все пакъ ще го приеме, като нравственно предпазвание. всѣкой строго да контролира себе си, не благоприятствува ли той съ нѣщо посрѣдственно или непосрѣдственно въ дѣтето развитието наклонностьта да лъжи. (Нѣка да спомѣнемъ, напр., за легкомислието, съ което кой и да е отъ по̀-старитѣ членове на семейството, се обраща въ присѫтствието на дѣтето къмъ слугинята съ думитѣ: „кажи, че ме нѣма въ кѫщи“).

Не по̀-малко разваля дѣцата и лошия обичай на по̀-старитѣ да мъмрѭтъ за познатитѣ си, безъ всѣко стѣснение, въ присѫтствието на малкитѣ, които (дѣцата) сами послѣ виждатъ, съ каква у тѣхъ радость сѫ приематъ ония лица, които още въ надвечерието, тъй силно сѫ осѫждали.

Sommer препорѫчва на въспитателитѣ осемъ правила за отстранение развитието на лъжението у дѣцата, които ний и привеждаме тукъ:

1. Въспитательтъ е длъженъ въ присѫтствието на въспитанника всѣкога и непремѣнно да се придържа у най-строгата истинна и никога не трѣбва да му дава непосрѣдственъ поводъ да излъже.

2. Никога не трѣбва насила да се принудява нерасположеното дѣте да се извинява или благодари; не трѣбва тъй сѫщо да се изискватъ умилквания. Всичко това приучава дѣтето на лицемѣрие и притворство.

3. Никога не трѣбва да се подхвъргва дѣтето на искушение, за да се испита негов та справедливость.

4. Ако дѣтето е излъгало, не трѣбва да бѫдемъ къмъ него твърдѣ снисходителни, но пъкъ отъ друга страна тъй сѫщо нецѣлесобразно е да се заплашва дѣтето съ извънмѣрна строгость.

5. Въспитательтъ не трѣбва да гледа на всичко мрачно и да приема за лъжа всѣко отклонение отъ обективната истина. Трѣбва да се помни, че дѣтето често пѫти безсъзнателно се отклонява отъ истината, благодарение на игривата си фантазия, неумѣнието свободно да се изразява, или умственната си ограниченость.

6. Въспитательтъ трѣбва постоянно да приучава дѣтето да си съставлява ясни и вѣрни представления за всичко видѣно и чувано и да му се обраща вниманието на направенитѣ въ това отношение грѣшки.

7. Трѣбва колкото е възможно да се стараемъ да не дадемъ на дѣтето да забѣлѣжи, че го считатъ способно да лъже, съгласно положението: „Поощрявай хубавото, като го представляваш като единствен о вѣрно и възможно“.

8. Противъ закоренѣлата лъжливость на дѣцата, трѣбва да се приематъ най-рѣшителни мѣрки. Послѣднитѣ могѫтъ да бѫдѫтъ твърдѣ различни, и работа е на въспитателя да опредѣли какви именно мѣрки трѣбва да се взематъ въ всѣкий отдѣленъ случай.

Привеждаме въ заключението нѣколко мисли на извѣстни педагози, които иматъ малко, много близко отношение къмъ тая тема.

Dittes пише: „Дѣцата често пѫти сѫ отклоняватъ отъ обективната истина, но туй въ твърдѣ много случаи произлиза безъ всѣкакви задни мисли, даже безъ

най-малко съзнание на това отклонение. Най-вече честата причина за лъжливостьта на дѣцата бива тѣхната игрива фантазия. Дѣтето при това, даже не подозира, че лъже, тъй като то безусловно вѣрва на това, което му подсказва неговата игрива фантазия. Тий освѣнъ това, често за туй само разсказватъ за нѣщо неточно или даже невѣрно, че предмѣтитѣ и факти ѣ, вслѣдствие на невѣрностьта на взглѣдоветѣ и представленията у дѣтето, иначе се очертаватъ въ негова умъ, или за туй, че тий (дѣцата) сѫ повърхностни при съставението на представленията, сѫщо още и по тая причина, че тий, като не владѣѭтъ добрѣ разговорния езикъ, не сѫ въ състояние точно да се изразяватъ".

Palmer говори за сѫщото явление слѣдующето: „При дѣца, които се отличаватъ съ жива фантазия, трѣбва всѣкога да се има предъ видъ, че тий не различаватъ границитѣ между измислиното и дѣйствителностьта, и било би поради това—голѣма педагогическа грѣшка, да се обращашь съ подобни индивидуми, като съ лъжци.

Не трѣбва обаче при туй да се забравя, че млади хòра отъ подобна категория, често ставатъ лъжци по привичка, ако тий зебѣлѣзватъ, че тѣхнитѣ фантастическа разсказии развличатъ слушателитѣ".

Прев. Есбе.

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

Економическото положение на България. — Причинитѣ на безпаричието у насъ и на застоя на търговията. — Вносната и износнота ни търговия презъ минжлата 1894 г. — Економическото ни поробване отъ Австро-Унгария. — При таковато положение на работитѣ у насъ, възможно ли е подиганието на индустрията ни и подобрѣнието на земедѣлието ни? — Спасението на България отъ економическо поробване е въ охранителната митническа тарифа — Изгодата за насъ отъ по̀-широки търговски сношения съ Турция, Франция, Англия, Белгия и Германия, — и за подиганието на индустрията у насъ, и за подобрѣнието на земедѣлието. — Австро-Унгария и нашия законъ за акцизътъ. — Въ какво отношение трѣбва да се измѣни законътъ за акциза — Възванието на българскитѣ търговци по поводъ намѣсата на Австро-Унгария по закона за акцизътъ. —Трѣбва ли тѣ да се поддържжтъ отъ цѣлия народъ?

Не еднъжъ сме имали случай да говоримъ въ списание си, че нашитѣ занаяти отъ година на година пропадватъ, че замедѣлието ни не може вече да бжде износно за земедѣлеца, че търговията ни спира и че една грозна економическа перспектива ни застрашава въ едно твърдѣ близко бждѫще, благодарение само на това обстоятелство, че у насъ правителствата за всичко друго, малко или много, сж се погрижвали, но никакъ не и за предвардванието на грозното економическо потрѣсение, което застрашава нашето, едвамъ що освободено, отечество да го тикне изново въ едно по̀-тежко робство—економическото поробване. Даже приснопамятния режимъ, освѣнъ гдѣто не се погрижи нито най-малко за економическото подобрѣние на страната, но като че нарочно се силѣше още по̀-вече да го олошеви, като прибѣгнж до безсмислени заеми, до претоварвание данъкоплатеца, до безмила грабение на народната пара̀—съ една рѣчь, прибѣгваше до всички срѣдства, които иматъ за цѣль съвършенното опропастявание на народътъ, на държавата...

И благодарение на нехайноста на едни отъ държавнитѣ ни мжже и на безсъвѣстностьта на други—държавата ни днесь се намира въ надвечерието на та-

кава економическа криза, която не може да не има зли послѣдствия за нашата независимость въ всѣко отношение.

Не е нуждно да се впущаме въ подробности за економическото положение на гражданина и селенина: всѣкий отъ насъ знае много добрѣ голѣмия застой на търговията и голѣмата економическа криза въ всичкитѣ кѫтове на отечеството ни. Ний ще потръсиме причинитѣ на тая криза и ще се помѫчимъ да посочимъ на мѣркитѣ, които трѣбва да се вземѫтъ ȏ време, за да можѫтъ се отстрани грознитѣ послѣдствия, които застрашаватъ нашата независимость.

Отъ обнародваннитѣ статистическа данни за вносната и износната ни търговия презъ истеклата година, ний можемъ най-добрѣ да сѫдимъ за лошото си економическо положение. Отъ тия данни се види, че България е изнесла на вънъ свои произведения за 72,850,675 лева, а е внесла за 99,229,193 лева; ще рече, изъ България сѫ изнесли за една година 26,378,518 лева. Вносътъ и износътъ по държава е слѣдующия:

			Вносъ		*Износъ*
Отъ	Ав.-унгарско	за л.	35,105,785	за	2,881,902
„	Англия	„ „	20,173,236	„	12,302,795
„	Белгия	„ „	1,711,080	„	3,252,209
„	Германия	„ „	12,096,553	„	11,951,960
„	Гърция	„ „	535,322	„	165,682
„	Италия	„ „	2,694,645	„	548,399
„	Румѫния	„ „	2,828,296	„	727,374
„	Руссия	„ „	4,946,722	„	42,923
„	Сърбия	„ „	1,197,014	„	132,123
„	Турция	„ „	12,785,907	„	26,794,851
„	Франция	„ „	3,740,464	„	8,720,453
„	Холандия	„ „	62,344	„	396,420
„	Швейцария	„ „	1,000,878	„	39,293
„	други държави	„ „	150,612	„	4,894,291
			99,229,193		72,850,675

Отъ тая таблица виждаме, че едничката държава, която най-много стоки е внесла у насъ и най-малко е изнесла, е Австро-Унгарско; въ една година тя извлѣкла

изъ България 32,223,883. А отъ държавитѣ, които сѫ по̀-вече стока изнесли отъ България, отколкото сѫ внесли, сѫ Турция и Франция; отъ първата имаме полза 14,008,944 л., а отъ втората — 4,979,989 л.

Суммата 26,378,518 л., които сѫ изнесли изъ България, съставляватъ по̀-вече отъ 1/4 часть на държавния ни бюджетъ или всѣкий житель на България обогатява Австро Унгарско приблизително съ по 9 лева на годината. А като вземемъ предь видъ и това, че Австро-Унгария отъ година на година си усилва вносътъ на своитѣ стоки въ България, то слѣдъ 2—3 години всѣкий Българинъ ще плаща на Австро Унгария годишно по̀-вече, отъ колкото дава данъкъ на България.

А какво трѣбва да се прави въ тоя случай, какъ ще можемъ ний да балансирами нашата вносна и износна търговия и спремъ нашето постъпенно осиромашавание?

Трѣбва да подигнемъ индустрията въ страната си, казватъ едни; трѣбва да подобримъ земледѣлието си, казватъ други.

Но̀ при тия обстоятелства ще ли можемъ да постигнемъ това, за да ни бѫде лѣкъ на болкитѣ?

Нито едното, нито другото е възможно, и ето защо:

За да можемъ да подигнемъ индустрията у насъ, едно ни трѣбватъ капитали, а друго трѣбва да бѫдемъ оградени отъ конкуренцията отъ страна на другитѣ промишленни страни, гдѣто капиталитѣ сѫ голѣми и лихвитѣ по̀-малки. Ако ний не запазимъ нашата индустрия отъ вънкашнитѣ конкуренции, тя ще бѫде унищожена още при зараждането си. Законътъ за подиганието на мѣстната индустрия, който имаме днесъ, е безсиленъ противъ вънкашната конкуренция, защото паричната поддържка отъ страна направителството не ще достигне нито двѣ години на индустриалецътъ въ конкуренцията му съ вънкашнитѣ индустриалци; на сѫщата тая конкуренция въ едно кѫсо време ще тури въ невъзможность правителството ни да улеснява нашитѣ индустриалци материално, тъй като съ постъпенното оголвание на дънакоплатеца, ще се испраздни и държавния ковчегъ.

Немислимо е тъй сѫщо и подобрѣнието на земледѣлието у насъ при голѣмата конкуренция отъ страна на Америка, Индия и Руссия и по причина на голѣмитѣ мита, които се налагатъ на нашитѣ житни произведения. Ний на намираме нѣщо сѫщественно и въ мѣркитѣ, които предлага в. „Недѣля", като препорѫчва на нашитѣ земледѣлци намѣсто да произвеждатъ „малодоходнитѣ и безцѣлнитѣ (?р.) зърнени храни", да се заловѭтъ съ произвеждането на нѣкои отъ индустриалнитѣ растения, защото само ний не сме, които ще си правиме такива смѣтки, а ще ги правѭтъ и земледѣлцитѣ въ Америка и Индия, та пакъ ще ни конкуриратъ.

Едно само срѣдство имаме ний да можемъ поне да балансираме нашата вносна и износна търговия, а тъй сѫщо и да подигнеме земедѣлието си. А това срѣдство е охранителната митническа тарифа. Тамъ е нашето спасение, и колкото по̀ рано прибѣгнемъ до това срѣдство, толкова по̀-лесно ще можемъ да се отървемъ отъ тоя економический кризисъ, който вече застрашава нашата независимость, защото споредъ насъ, единъ народъ не може да благоденствува само при политическа независимость, а, напротивъ, народъ съ политическата независимость безъ економическа независимость е по̀злѣ отъ колкото да е безъ неѭ.

Преди, когато България имаше главно своитѣ си търговски сношения съ Франция и Англия, економически стоеше много по̀-добрѣ, защото тия наши сношения бѣхѫ главната причина, за да можемъ ний да имаме тия държави като тържища на своитѣ зърнени произведения. Щомъ ний направихме България най-главно тържище на Австро-Унгарскитѣ произведения, ний почнѫхме полегка-лека да изгубваме своитѣ тържища въ Франция и Англия. А Австро-Унгария нѣма нужда отъ нашитѣ зърнени произведения, защото у неѭ се произвеждатъ доста такива, но отъ нашето злато. И колкото ний по̀-вече обращаме земята си на австро-унгарско тържище, толкова по̀-вече ще губиме своето тържище въ Франция и Англия.

Главното богатство днесъ за днесъ, и за много

години още, у насъ ще бѫдѫтъ земедѣлческитѣ произведения и ний ще трѣбва да се постараемъ да си отворимъ изново предишнитѣ си тържища за тѣхъ: а еднъжъ постигнеме ли това, много лесно ще можемъ да подигнемъ постъпенно и индустрията у насъ.

Посочихме на едничкото срѣдство за постиганието на това: охранителната митническа тарифа спрѣмо тия държави, които нѣматъ нужда отъ нашитѣ произведения и не могѫтъ да бѫдѫтъ като тържища на тѣхъ. Ний трѣбва да положимъ голѣмо мито на всички вънкашни артикули, които могѫтъ да се произвеждатъ у насъ и още по̀-голѣми на тия, безъ които ний можемъ да сѫществуваме, а послѣ, при сключванието на търговски договори, ний можемъ да намаляваме митата на стокитѣ, които идѫтъ отъ тия държави, въ които нашитѣ зърнени произведения се купуватъ, като изискваме взамѣна на това едно голѣмо намаление на митата на нашитѣ произведения; такива държави сѫ: Франция, Турция, Англия, Белгия, Холандия, Германия др. Съ усилванието превозътъ на стокитѣ отъ тия държави, ний ще имаме възможность по̀-евтено да пренасѣме своитѣ произведения, тъй като параходитѣ, които ще ни донасятъ стоки отъ тамъ, намѣсто да се връщатъ празни, ще носѭтъ нашитѣ зърнени произведения съ по̀-малко навло. А не е малка ползата за нашия земедѣлецъ въ тоя случай: той ще може да продава хранитѣ си съ 7—8 лева 100-тѣ килограмма по̀-скѫпо, отъ колкото сега, тъй като отъ намалението на митото ще се ползува 4—5 л. и отъ по̀-евтения превозъ още 2—3 лева. А щомъ земедѣлеца може да продаде 100 килограмма храна съ 7—8 лева по̀-скѫпо, отъ колкото сега ѭ продава, той ще може да намѣрва смѣтка въ земедѣлието и ще се труди и за подобрѣнието му.

Една е само държавата, която най-много ще се противи на введанието у насъ охранителната митническа тарифа, и тя е нашата „нова покровителка“ и „благодѣтелка“ Австро-Унгария. Но това не трѣбва ни най-малко да ни стрѣска, а, напротивъ, колкото по̀-рано се отървемъ отъ нейното „опекунство съ експлоатарска цѣль“, толкова по̀-добрѣ ще бѫде за насъ. Нима Австро-

Унгарско ще ни отвори война за това? Та можа̀, Божемъ, нашата съсѣдка Румания да се отърве отъ австро-унгарското опекунство, можа̀ да води дълговременна митническа война съ Австро Унгарско и благодарение на това, тя можа да поправи своитѣ финанси, можа̀ да подигне индустрията въ земята си, можа̀ да се подигне економически на една доста завидна висота. А какво е економическото положение на нашата съсѣдка Сърбия, която до день днешенъ не излиза изъ пазвата на Австро-Унгарско, да ли подъ постоянното покровителство на тая послѣднята можа̀ Сърбия да подигне своята индустрия, да подобри своето земедѣлие? Ни най-малко! Напротивъ, Сърбия, която по̀-вече отъ половина вѣкъ е свободна държава, двайсеть и петь години брои отъ провъзгласяванието си въ независимо кралство клѣтата, не само не е могла да подигне индустрията си и земедѣлието си, но е вече економически поробена отъ Австро-Унгария и тъне въ мизерия. Не трѣбва ли часъ по̀-скоро да вземемъ примѣръ отъ нея и да се свѣстимъ, до като не стане късно? Голѣмъ грѣхъ ще тежи на нашитѣ държавни мѫже, ако не побързатъ да отворѭтъ митническа война на Австро-Унгарско и не предвардѭтъ економическото ни поробвание...

Поведението на Австро-Унгарско по въпросътъ за акцизътъ у насъ иди най добрѣ да ни покаже, какво е австро-унгарското покровителство на България и какво поведение ще държѫтъ другитѣ държави спрѣмо насъ, ако ний приложимъ и охранителната митническа тарифа. По въпросътъ за акцизътъ Австро-Унгарско просто и ясно третира България като своя провинция, като свое васално княжество. И това трѣбва да ни накара по̀-скоро да се свѣстимъ, до като имаме възможность да се въсползуваме отъ случая. Нима международно право е, нима човѣшко право е, щото една държава да не допуща на друга да мисли за своето си самосъхранение, за своето економическо подобрѣние?

Законътъ за ацизътъ у насъ, дѣйствително, не мо-

жемъ да кажемъ, че е добъръ, но не трѣбва да се измѣни въ такъвъ духъ, въ какъвто желае Австро-Унгарско. Ний още въ 7 кн. на „Искра“ поговорихме накратко по него, преди той да бѫде вече законъ, преди да се приеме отъ Народното Събрание тъй, какъвто е сега. Ний не гледаме на тоя законъ презъ партизанскитѣ очила на мнозина наши държавници, които като се обявяватъ противъ него, нѣматъ никакви други доводи, но го правѭтъ съ спекулативна само цѣль: съ обявяванието си противъ тоя законъ тѣ не искатъ да запазѭтъ интереситѣ на населението толкова, колкото да създадѫтъ мѫчнотии на правителството и да се препорѫчѫтъ предъ Австро-Унгария като защитници на нейнитѣ интересси, а, слѣдователно, и като надѣжни политически мѫже...

Ако има сега за сега даждие, което да бѫде най-близо до подоходния налогъ, то е акцизътъ, стига само да бѫде обмислено наложенъ. Ако акцизътъ се налага на всичко луксозно, на всичко, безъ което массата може да проживѣе, ний нѣмаме за какво да въставаме противъ него, още пó-вече щомъ той замѣнява други несправедливи налози. Че се е наложило акцизъ на парфумерията, на черния хайверъ, на кафето, чая, сахарътъ, спиртътъ, бирата, — не ще тежи на сиромахътъ, защото той и безъ да има акцизъ нѣма възможность да се докосне даже до такива излишества. Колкото за кибритя, сиромахътъ не ще почувствува никакъ отъ наложения акцизъ, защото не ще похарчи на годината пó-вече отъ 4—5 кутии, за което ще плати такава сумма за акцизътъ, каквото той ще икономиса, ако се откаже нѣкой день отъ испиванието на една чашка ракия. Но акцизътъ на сольта трѣбва да се махне съвършенно, колкото и да е малъкъ, а тъй сѫщо и на газътъ да се намали наполовина. Не е за похвала и това, гдѣто не се наложи на иностранния спиртъ и на иностранната бира двоенъ акцизъ, безъ да се обраща внимание на чуздото вмѣшателство по тоя въпросъ. Но, еднъжъ допуснѫта тая грѣшка, не трѣбва да се остави тъй въ идѫщето Народно Събрание, а да се поправи, като се при това наложи акцизъ и на

много други вънкашни луксозни артикули, та дано по тоя начинъ се попамали малко вносътъ имъ у насъ и се поспре изнисанието на златото изъ България.

Намѣсата отъ страна на Австро-Унгарско по прилаганието на акцизатъ у насъ не трѣбва да обезкуражава правителството, та да прави нѣкакви отстѫпки, колкото малки и да бѫдѫтъ тѣ. Такава слабость отъ страна на правителството ще създаде лошъ претексъ у насъ, намѣса на другитѣ правителства по вѫтрѣшнитѣ ни работи, нѣщо, което ще урони твърдѣ много нашата независимость. Правителството трѣбва да бѫде увѣренно, че въ тоя случай ще намѣри силно подкрѣпение и отъ страна на народътъ.

И това подкрѣпление вече се заяви отъ нѣколко търговски центрове у насъ. Въ послѣднитѣ броеве на нашитѣ вѣстници срѣщаме подобни насърдчения и подкрѣпения правителството. Търговцитѣ отъ Руссе, Видинъ, г. Орѣховица, Варна и изъ др. градове сѫ издали въззвания къмъ търговцитѣ въ другитѣ страни, съ които ги канѭтъ да прекѫснѫтъ търговскитѣ си сношения съ Австро-Унгарско, като явяватъ, че тѣ сѫ спрѣли вече своитѣ поржчки и извѣстили на фабритантитѣ въ Австро-Унгарско да не имъ испълнятъ направенитѣ вече по-рано порѫчки. Тѣ канѭтъ своитѣ еснафи да се обърнѫтъ съ порѫчкитѣ си къмъ Френскитѣ, Английскитѣ, Русскитѣ и Германскитѣ фабриканти.

Поведението на тия български търговци е найпохвално. Ако намѣсата на Австро-Унгарско за сега прави невъзможна всѣка борба отъ страна на правителството за икономическото подигание на страната ни, нѣка самия народъ подведе тая борба, като се откаже да купува австро-унгарскитѣ стоки и почне да купува стокитѣ на тия държави, които купуватъ нашитѣ земедѣлчески произведения. Българинътъ въ подобни случаи умѣе да покаже своя патриотизмъ, като се застѫпи за охранението на своитѣ интереси. Подобно едно движение на народътъ е най-силната поддържка на всѣко едно правителство, което е готово да се застѫпи за подобрѣнието економическото положение на народътъ, на държавата.

Нашето мнѣние, е че българскитѣ търговци не трѣбва да се спрѫтъ само на възванията, но да отидѫтъ по̀-далече, за да може да се постигне цѣльта, която се гони. Нѣка тия търговци се обърнѫтъ чрезъ печатътъ въ Франция, Руссия, Англия, Германия и други къмъ тамкашнитѣ фабриканти, за да откриѭтъ въ нѣколко наши търговски центрове свои агентури, та да могѫтъ по тоя начинъ търговскитѣ сношения да се улеснѭтъ по̀-добрѣ. Нѣка да се поканѭтъ да отворѭтъ търговски музеи въ по̀-главнитѣ търговски градове у насъ, та да могѫтъ мѣстнитѣ търговци по̀-добрѣ да се запознаѭтъ, както съ качеството на стокитѣ, тъй и съ цѣнитѣ имъ; нѣка тѣ по тоя начинъ послѣдватъ примѣрътъ на австро-унгарскитѣ фабраканти, благодарение на което, послѣднитѣ можахѫ до толкова да распространѭтъ своитѣ произведения въ България.

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

(Изъ чуздия печатъ)

Нова форма за съдѣйствие на народното образование. — Гизский Фамилистеръ. — Японския периодический печатъ. — Руманския триколоръ и маджарскитѣ притѣснения.

Американския журналъ Forum е напечаталъ една интересна статия за подвижнитѣ се библиотеки въ Америка и за ролята, която тѣ играѭтъ въ дѣлото на народното образование.

Първата подвижна се библиотека се е основала преди 2 години въ щататъ Ню-Иоркъ. Въ 1892 г. се приелъ законътъ, който разрѣшавалъ на управителитѣ на публичнитѣ библиотеки на щататъ да отпущатъ за ползувание на опредѣленъ срокъ цѣли събрания книги, съставени отъ съчиненията, които се намиратъ въ публичната библиотека въ двойно число екземпляри или които специално сѫ набавени за посочената по̀-горѣ цѣль.

Могѫтъ да се ползуватъ отъ книгитѣ по тая система обще-

ственнитѣ библиотеки, които се намиратъ подъ контрольтъ на штатътъ, или общинитѣ и обществата, които отговарятъ на установенитѣ отъ законътъ условия. За устройството на подвижнитѣ библиотеки е била опредѣлена извѣстна сумма отъ кредитътъ 25,000 долара, които штатътъ всѣка година отпуща за безплатнитѣ читалища. Послѣ сѫ биле изработени правила за ползувание отъ книгитѣ на основание законътъ отъ 1892 г.

Публичната библиотека въ Ню-Иоркъ отпуща за шесть мѣсеца книги, които се състоѭтъ отъ 100 названия, като взема за това 5 доллара за покриване разноскитѣ по испращанието, печатанието на каталозитѣ, водение преписката и т. н. Такова събрание отъ книги може да се отпуща по просбата на завѣдующия нѣкоя обществена библиотека въ штатътъ или по коллективното заявление на 25 мѣстни жители, които плащатъ даждия; при което въ послѣдния случай трѣбва да се посочи лице, което притежава въ окрѫгътъ недвижимъ имотъ и което взема отгорѣ си отговорностьта за отпуснѫтитѣ книги. Подвижнитѣ библиотеки могѫтъ да се повѣряватъ на рѫководителитѣ организацията по распредѣленията висшето образование (University-Extension), на читалищата и клубоветѣ, които гонѭтъ образователна цѣль. Испослѣ се установило тъй сѫщо да се отпуща по половина библиотека отъ 50 съчинения съ плата по 3 доллара.

За начало се е рѣшило да се съставѭтъ 10 подвижни библиотеки по 100 съчинения въ всѣка една. Въпросътъ за характерътъ на книгитѣ, които трѣбва да влизатъ въ отдѣлнитѣ библиотеки, е извикалъ твърдѣ продължителни обсѫждания. Необходимо е било да се съобразяватъ не само съ разнообразието на вкусоветѣ, които се срѣщатъ въ всѣко мѣсто, но и съ особеноститѣ на тия вкусове въ зависимость отъ близкитѣ голѣми центрове, разликитѣ въ стъпеньта на културностьта на населението и т. н. Рѣшено е било да се вземе за рѫководящъ принципъ образователното значение на книгитѣ, безъ да се оставя при това съвършенно безъ внимание естественното въ много читатели желание да се ползуватъ отъ четение за почивка. Заедно съ това предъ видъ разнообразието на мѣстнитѣ условия се съставили три библиотеки, въ които видно мѣсто занели писателитѣ — Скотъ, Теккерей, Диккенсъ и др.: въ другитѣ библиотеки тѣзи съчинения не сѫ се помѣстили; и едно събрание се е съставило исключително отъ най-нови книги, които сѫ биле издадени презъ 1892 г. Споредъ съдържанието си 1,000 книги, които сѫ биле взети за подвижнитѣ библиотеки, се распадатъ на слѣдующитѣ категории: беллетристика 22%; история 18%; биографии 13%; пѫтешествия 11%; естественни науки и прикладни знания 9%; социология 5%; религия и етика 4%; изящни искуства 3%; други предмѣти 15%.

Послѣ се съставили още малки библиотечки по 50 и 25 съчинения съ специаленъ характеръ: по политическата економия, по селското стопанство, по французската история и по историята на Съединенитѣ Щати. Ний не ще се простираме до другитѣ подробности на това интересно дѣло, което се е расширило до значителни размѣри. Ще отбѣлѣжимъ само едно нововведение: всѣко мѣстно отдѣление на University-extension може да получи и справочна библиотека по изборъ отъ читателитѣ.

Първата подвижна библиотека е била испроводена на 8-ий Февруарий 1893 г. Презъ течението на слѣдующитѣ 8 мѣсеца, т. е. до 1-ий Октомврий с. г., биле сѫ испроводени 8 библиотеки. Презъ течението на 1 година до 1-ий октомврий 1894 г. сѫ била испроводени 101, а всичко 125. Тия библиотеки сѫ отивали въ 86 мѣста; числото на распроводенитѣ томове е достигнѫло 11,900, отъ които 9,600 сѫ биле отъ съставътъ на общитѣ библеотеки, 900 изъ събранитѣ по специалнитѣ предмѣти и 135 справочни. Въ сегашно време има такива подвижни библиотеки 44, които състоѭтъ отъ 4,400 тома, а 7,500 тома вече сѫ повърнѫти отъ читателитѣ въ пъленъ порядъкъ. Презъ всичкото време се е изгубила само 1 книга отъ стойность 70 цента, които сѫ взети отъ поръчителя.

Любопитни сѫ още и слѣдующитѣ факти. Презъ течението на 6 мѣсеца всѣка една библиотека отъ по 100 съчинения имала е срѣдне число по 290 читатели: най-малкото число е било 66, а най-голѣмото 909. Библиотеката отъ 50 съчинения е имала срѣдне число 338 читатели. Но все пакъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че успѣхътъ на отдѣлнитѣ библиотеки твърдѣ много се е колебаялъ споредъ мѣстата.

Презъ августъ 1880 г. единъ французинъ фабрикантинъ, Жанъ Батистъ Годенъ, основалъ въ Гизъ кооперативно дружество отъ работници, подъ име „фамилистеръ". Цѣльта на това учреждение е била да достави на работницитѣ материални удобства на животътъ, срѣдства за въспитание и образование своитѣ си дѣца и възможность да станѫтъ и тѣ притежатели на имотъ. Работата отъ самото начало тръгнѫла успѣшно, но на слѣдующата година основательтъ му умрѣлъ, и всички очаквали, че предприятието, което той рѫководѣлъ, слѣдъ смъртьта му ще пропадне. Но ето вече 15 години се изминѫхѫ отъ тогава, а фамилистерътъ си сѫществува и до сега. Вь текущата година неговитѣ стопани, работницитѣ, заплатили послѣдния вносъ отъ капитала два миллиона рубли, похарчени отъ Годена за това заведени. Това любопитно учреждение се състои отъ петь отдѣла, които осигоряватъ за работницитѣ и служащитѣ служба за кооперативната тър-

говия, въспитание и образование на дѣцата, взаимно застрахувание и вземание дѣлба отъ печалбитѣ. Жилищата имъ се състоѭтъ отъ шесть голѣми корпуса, прекрасно расположени въ хигиеническо отношение. Петь отъ тѣхъ се намиратъ въ Франция, въ Гизъ, а шестия, филиалния, въ Лекенъ, въ Белгия. Въ тѣхъ живѣѭтъ до 2000 души, исключително работници и слуги при работилницитѣ. Наемътъ на жилищата донася всѣка година около 150,000 лева доходъ. Ассоциацията има свои дюкяни: бакалский, наденичарский, за дреболии, мобили, хлѣбарница и пр. Дюкянитѣ правѭтъ оборотъ приблизително за 1,200,000 лева въ годината и даватъ на покупачитѣ си приблизително 12% печалба. Дѣцата се ползуватъ отъ безплатно, задлъжително обучение. Училищния отдѣлъ има тая особенность, че майкитѣ могѫтъ да завеждатъ дѣцата си тамъ, когато отиватъ на работа. Дѣцата се въспитаватъ и обучаватъ отъ пеленачета до 14-годишната си възрасть, и тия отъ тѣхъ, които се отличаватъ на испититѣ, се испращатъ на смѣтка на ассоциацията въ висши учебни заведения. За въспитателния отдѣлъ ассоциацията харчи около 50,000 лева на годината. Работницитѣ и слугитѣ въ фамилистерътъ получаватъ всѣка година дѣлбата си, печалбата отъ промишленнитѣ предприятия, съотвѣтственно получаемата отъ тѣхъ заплата и споредъ категорията, подъ която спадатъ; а печалбата, която се пада на дѣлбата на работницитѣ, които наемватъ отъ вънъ, или на „помощницитѣ“, постѫпва въ кассата за взаимно осигорение. Отъ помощницитѣ, които желаѭтъ да постѫпѭтъ въ фамилистерътъ, изисква се само една година да работѭтъ въ работилницитѣ като кандидати.

Административния механизмъ на това учреждение е твърдѣ прость. Годенъ е отстѫпилъ на работилницата си 4,600,000 лева съ условие, щото тоя капиталъ да се погасява всѣка година отъ частьта печалби, която се пада на дѣлбата на работницитѣ. Тая часть постѫпва въ кассата като спестени сумми и кассата издава на всѣкий работникъ квитанция за внесената му сумма. По такъвъ начинъ, спестяванията на работницитѣ представлява сумма отъ печалбата, която би получилъ фабрикантътъ. Благодарение на такавато система, похарчения капиталъ 4,400,000 лева се е покрилъ въ 15 години и работницитѣ станѫли пълни господари на работилницитѣ. Оборотния капиталъ и всѣкогодишното му попълнение не само прави сѫщинскитѣ работници да бѫдѫтъ притежатели на работилницитѣ, но дава възможность да привличатъ въ ассоциацията нови елементи, които не позволяватъ на това учреждения да стане собственность на едни и сѫщи лица. По такъвъ начинъ тоя опитъ, въ тия размѣри, въ каквито се е предполагалъ, оправдалъ е напълно очакванията на учредителя му.

Французския журналъ Revue des Revues презъ настоящата година печата една статия отъ японския поетъ Мотойози-Сезо за положението на периодическия печатъ въ отечеството му. Ний заимствуваме слѣдующитѣ свѣдения изъ тая статия, които, вѣрваме, сѫ твърдѣ интересни, като имаме предь видѣ скорото време, отъ което европейската цивилизация почнѫ да прониква въ Япония.

Преди 30 години въ Япония никакъ не е сѫществувала пресса. Но при тоя бързъ прогрессъ, който се прояви презъ послѣднето десетилѣтие въ всичкитѣ страни на японския животъ, японския печатъ, толкова младъ по происхождението си, бърже досгигнѫ силно развитие: сега въ Токио се издаватъ по̀-вече отъ четиристотинъ всѣкидневни вѣстници и триста списания, които излизатъ въ разни срокове.

Презъ 1860 год. въ Япония не е имало още вѣстници, но търговцитѣ сѫ се ползували отъ рекламата, като се распроваждали изъ градътъ обявления, които съ гласъ сѫ се четѣли на народътъ. Нѣкой дрогистъ въ Токио, Кишида, намислилъ да съедини тия обявления въ единъ листъ, а за по̀-голѣмъ интересъ почнѫлъ да притуря малки разскасчета, съобщения, тъй „както правѭтъ европейцитѣ“. По тоя начинъ първия японский вѣстникъ е билъ единъ малъкъ листь обявления. Кишида назовалъ вѣстникътъ си *Мошивогусса*, което ще рече: *мо*—морска трѣва, *шиво*—соль, *гусса*—буряни; съ това название дрогистътъ искалъ да означи, че въ неговото издание се заключава такова сѫщо разнообразие, каквото е и въ аптекарската му магазия.

Въ онова време въ Япония не е имало никаква свобода, нито на печатътъ, нито на словото: въ вѣстникътъ на Кишида не се е допущало никакви политически прегледи, и той изначало се е ограничилъ въ съобщавание текущитѣ извѣстия, по̀-интереснитѣ произшествия, свѣдения за пристигнѫлитѣ и отпѫтувалитѣ кораби. Малко по̀-кѫсно Кишида прибавилъ при това романи и фейлетони, които той съставлявалъ на основание старитѣ японски легенди. Испърво положението на вѣстникътъ е било твърдѣ неопредѣленно: той нѣмалъ спомощници, нѣмалъ сътрудници и излизалъ въ неопредѣленни срокове, въ зависимость и отъ материалътъ, и отъ състоянието на редакционната касса. Но Кишида не отпадалъ духомъ и се постаралъ да привлече къмъ дѣлото други търговци, които снабдили изданието съ срѣдства, послѣ което вѣстникътъ почналъ да излиза опредѣленно по три пѫти въ мѣсецътъ.

Такова е било скромното начало на японската пресса, която, при това, скоро се размножила твърдѣ много и заякнѫла. Редомъ съ развитието на хартийното и типографското дѣло въ Япония се усилвало и значението на печатътъ. Вече въ 1872 година почнѫлъ да излиза голѣмия политический всѣкидневенъ вѣстникъ *Юбинъ-Хоши-Шинъ-Бунъ* (това загла-

вие означава рѣчь по рѣчь—поща, обявления, новини). Основатель и главенъ редакторъ на тоя вѣстникъ билъ извѣстния японский ученъ Туджита.

Въ сегашно време единъ отъ най-распространеннитѣ вѣстници въ Япония — *Джиди-Шинъ Бунъ* (дѣла, обявления, новини), е основанъ въ 1883 г. Той е органъ на умѣренната оппозиция, партизанинъ на европейската цивилизация, защитникъ на прогрессивното направление въ японския животъ. Освѣнъ това трѣбва да отбѣлѣжимъ оффициозния *Токио-Нитимпи-Шинбу*, вѣстникътъ *Кокуминъ-Шинбу* (Национални новини), който сега печата всѣкий день иллюстрованна хроника на китайско-японската война, и радикалния *Нитсупу* (Японецъ).

Както се веч каза, числото на журналитѣ се наброява съ стотини; между другитѣ, въ тѣхъ има и органъ на протестантската пропаганда, който постоянно полемизира съ буддизмътъ и съ учението на Конфуция. Освѣнъ това излизатъ много листове съ най-разнообразно съдържание.

По-голѣмата часть газетни статии се печататъ безъ подписитѣ на авторитѣ, и като едничко отговорно за тѣхъ лице се явява главния редакторъ на вѣстникътъ. Журналнитѣ статни се подписватъ обикновенно съ псевдоними, тъй като авторитѣ имъ често пѫти принадлежѫтъ къмъ аристокрацията или къмъ висшето чиновничество.

И тъй, само въ столицата на Микадо се наброяватъ около седемстотинъ периодически издания. Освѣнъ това множество вѣстници и журнали се издаватъ въ провинцията.

Преди даже „всѣкидневнитѣ“ вѣстници не сѫ излизали въ праздниченъ день, но презъ послѣднитѣ години е станѫло обичай, щото голѣмитѣ вѣстници да излизатъ всѣкий день, безъ да се исключаватъ празничнитѣ дни. По цѣната си японскитѣ периодически издания не сѫ скѫпи.

Извѣстно е на всички, какви притѣснения се правѭтъ на славянитѣ и на румѫнитѣ въ Маджарско и какъ маджарския шовинизмъ не търпи никакво национално проявление на другитѣ народности въ страната.

Недавна, въ Трансилвания, гдѣто кипи борба между маджарскитѣ и румѫнскитѣ елементи, биле теглени подъ сѫдъ, въ Херманштадтъ, 14 млади дѣвойки румѫнки за гдѣто носяли кокарди отъ румѫнский триколоръ (червено, желто и синйо). Тия бои, които въ сѫщото време сѫ и триколорътъ на Трансилвания, всѣкога сѫ се носяли отъ патриотитѣ безпрепятственно и само въ послѣднитѣ години маджарското правителство е подигнѫло походъ противъ тѣхъ. Процессътъ на младитѣ дѣвойки е привлякълъ въ сѫдебната зала грамадна тълпа. 14-тѣ подсѫдими се явили предъ сѫдътъ съ запретенитѣ кокарди у корсажътъ си и, безъ да оставятъ сѫдиитѣ да

дойдѫтъ въ себе си отъ учудване, обявили на предсѣдателя, че тѣ даватъ тържественна клѣтва да носѭтъ презъ цѣлия си животъ тия бои, емблемата на националностьта си. Това заявление се е посрѣщнѫло отъ страна на публиката съ грѫмъ отъ ръкоплѣскания, при всичката намѣса на жандаритѣ, и сѫдиитѣ, озадачени отъ такъвъ непредвиденъ обратъ на дѣлото, счели за по-добрѣ да отложѫтъ разглежданието на процессътъ. Предсѣдателя на сѫдътъ телеграфически съобщилъ за случилото се на министра на правосѫдието въ Будимъ-Пеща. Положението на правителството е доста интересно, тъй като въ много отъ трансилванскитѣ градове има да се подвеждатъ подъ сѫдъ млади дѣвойки все за сѫщото провиняване.

ИЗЪ НАУКАТА.

Психологическо изслѣдвание

Въ Archives d'antropologie criminele сѫ напечатани отговоритѣ на ученитѣ и писателитѣ, които тѣ даватъ на въпроситѣ, които е задало Лионското Общество на сѫдебната медицина съ цѣль да изслѣдва относителната способность на духовния животъ на виднитѣ представители на литературата и науката. Ний заемаме тукъ отговоритѣ, които е проводилъ Алфонсъ Доде, Емиль Зола и Жюль Клареси.

Първия е отговорилъ:

„Азъ съмъ твърдѣ кѫсогледъ още отъ дѣтинство и носѭ очила № $2^1/_2$ или 3. При всичко това, моята зрителна память е твърдѣ добра, а паметьта ми относително мѣстностьта и расположението на предмѣтитѣ е такава, щото въ музеитѣ азъ си припомнямъ слѣдъ десеть години предишното нареждание на картинитѣ и мисленно започвамъ да докарвамъ старитѣ карини на тия мѣста, които сѫ занематъ отъ новитѣ картини. Зрителнитѣ ми способности отъ години време не сѫ се увеличавали, но не сѫ се и намалявали; еднъжъ двѣ недѣли страдахъ отъ хемиопия вслѣдствие нервно растрѣсение. Слухътъ ми е превъсходенъ, като у слѣпъ человѣкъ; ушитѣ ми замѣняватъ недостатъкътъ на очитѣ ми.

„За да запомнѭ номерата на кѫщята, азъ незабавно събирамъ на умъ цифритѣ, които съставляватъ номерътъ; напр.,

31, улица Белашессъ, азъ извъднъжъ имамъ въ умътъ си 3+1 =4. Твърдѣ често, когато си припомнѭмъ нѣкое име машинално започвамъ да смѣтамъ, да ли буквитѣ, които влизатъ въ него, съставляватъ четно или нечетно, И тая привичка дѣйствува у мене вече тъй отдавна, щото и при вижданието само на една буква могѫ изведнъжъ да кажѫ, да ли тя въ азбуката занема четно или нечетно мѣсто.

„Азъ имамъ доста память на слухътъ си, но тя е забѣлѣжителна по непроизволностьта и непостоянството си. Идватъ ми на умъ нѣкои фрази или аккорди, когато никакъ не мислѭ за тѣхъ; ако се насилямъ да си припомнѭ нарочно, нищо не излиза. Зрителната память тъй сѫщо е доста тънка, но тя не е тъй пълна, не тъй жива.

„Ако ми затрѣбова да си спомнѭ настроението си, което съмъ ималъ въ едно далечно време, обстановката или обстоятелствата, които съмъ забравилъ по причина изминуванието много години, азъ се старанѭ да си спомнѭ мотивътъ, който ми се е случвало да пѣѭ въ тия времена, и щомъ си еднъжъ спомнѭ мотивътъ — предь мене ясно се испречва всичко минѫло . . .

„Никога не съмъ представлявалъ отвлечени понятия (безконечното, вѣчностьта, съвършенството); тѣ никога не сѫ се побирали въ умътъ ми . . .

„За да могѫ да нарисувамъ въ Нумъ Руместанъ (съчинение) южнякъ, азъ го заставямъ да твърди: *когато не говорѭ, азъ не мислѭ.* Исполѣ азъ намѣрихъ изражението на тая идея, която смѣтахъ за нова, у Монтена. Въ всѣкий случай, това положение все пакъ изражава отъ себе си южнякъ, тъй като и Монтенъ е роденъ на югъ и въ съчиненията си отражава именно югътъ.

„Още отъ дѣтинство азъ се отдавамъ съ страсть на наблюденията. И благодарение на таято ми привичка да наблюдавамъ, азъ, — сѫщо пакъ отъ дѣтинството си, — имамъ способность да се раздвоявамъ и да се отнасямъ къмъ собственнитѣ си дѣйствия, като наблюдатель.

„Его вече отъ петь-шесть години насамъ азъ заспивамъ само при помощьта на наркотически срѣдстви и не сънув мъ. Преди, напротивъ, азъ постоянно сънувахъ, и особенностьта на моитѣ сънища бѣше това, че тѣ тогава всички ми се представлявахѫ съ названия, съ заглавия което трѣбова да се обясни съ това, че тогава постоянно се грижахъ да търсѭ красиви заглавия за моитѣ всѣкинедѣлни разкази. Много отъ моитѣ сънища азъ записвахъ тогава, още до като съмъ потънѫлъ въ потъ, вслѣдствие на тия ми сънувания“ . . .

Доде е разсказвалъ тъй сѫщо още и слѣдующия случай, който се отнася къмъ въпросътъ за значението на музикалната память. Въ младинитѣ си той пѫтувалъ по Германия съ единъ приятель, който никакъ не знаялъ нѣмский, и колкото

да се е старaялъ Доде, той не можалъ да запомни най-проститѣ нѣмски думи. Между това на Доде му надоѣло да се обяснява постоянно заради него, и намислилъ слѣдующето; като знаялъ че приятеля му ималъ добъръ музикаленъ слухъ, той отбралъ редъ необходими нѣмски фрази на гласътъ на извѣстната ария изъ „Нантерскитѣ пожарникари“:

Ich will Fleisch essen,
Ich will Bier trinken,
Ich will zwei Zimmer,
Ich will...

Срѣдството напълно сполучило: при помощьта на мелодията другарьтъ на Алфонса Доде лесно си припомнялъ тия фрази, които и той пѣялъ за удивление на почитаемитѣ нѣмци.

Емиль Зола написалъ за себе си слѣдующето:

„Като бѣхъ дѣте, азъ имахъ отлична память да учѫ на изусть и получихъ награда за паметьта си. Но и тогава азъ работяхъ не особенно усърдно, а само до колкото бѣше необходимо, а не пò-вече; като се залавяхъ за работа, азъ всѣкога имахъ желание пò-скоро да свършѫ и вече нищо да не правѭ. Азъ повтаряхъ въ леглото си, преди да заспѭ, наученитѣ уроци; това е отлично срѣдство, за да може человѣкъ да запомни. И на другия день азъ знаяхъ прекрасно урoцитѣ си, отговаряхъ отлично, дума по дума. И тъй, азъ имахъ прекрасна память, скоро усвоявахъ уроцитѣ, но всичко бързо изчезваше отъ нея, думитѣ се забравяхѫ, и азъ сега не помнѭ нито единъ отъ текстоветѣ, които тогава азъ зняхъ тъй великолепно.

„Още и тогава моята памягь бѣше такава, както е и сега: тя бърже, жедно усвоява всичко..., а послѣ тя пакъ тъй бърже изгубва всичко. Тя е като сюнгеръ, който както бърже попива водата, тъй бърже ѭ и испуща; тя е като рѣка, водата на която всичко завлича и само се губи въ пѣсъчнитѣ отайки.

Твърдѣ опредѣленна способность на паметьта ми съставлява това, че силата, трайностьта на въспоминанията ми зависи напълно отъ мене, отъ моето желание да запомнѭ. Азъ имамъ превъсходна зрителна память, но ако азъ гледамъ безъ желание да запомнѭ, нищо не остава въ памятьта ми: нѣмамъ ли желание да запомнѭ нѣщо, то се заб авя отъ само себе си...

„Щомъ еднъжъ направѭ необходимо предварително изслѣдвание, което трѣбова да легне въ основата на предположения ми романъ, трѣбова ми само да поискамъ, и азъ си припомнямъ всичкитѣ подробности, които ми сѫ нужни.

Моитѣ зрителни въспоминания обладаватъ необикновенна

сила и ясность; моята память е грамадна, чудодѣйственна, тя ме просто стѣснява. Когато си припомнямъ предмѣтитѣ, които съмъ видѣлъ, азъ изново като да ги виждамъ съ тѣхнитѣ очертания и форма, боя, миризма, звукъ: това е твърдѣ извънмѣрна материализация; слънцето, което ги е освѣтлявало, почти ме ослѣпѣва, тѣхнияароматъ почти ме замайва, другитѣ подробности ме налетяватъ и ми бъркатъ да видѭ цѣлота. И за да могѫ да схванѫ цѣлото, менѣ ми е необходимо извѣстно време. Тъй, когато пишахъ романътъ си „Лурдъ", азъ можахъ да се заловѭ за забѣлѣжкитѣ си само слѣдъ година време, и тогава само всичко си дойде на мѣсто, тогава само се изясни цѣлото...

„Съ една рѣчь моята память се отличава по грамадната си сила и заедно съ това съ нетрайность на въспоминанията.

„Азъ не си спомнямъ заради удоволствието да спомнямъ, азъ не упражнявамъ грамадната си память отъ удоволствие да ѭ упражнявамъ: всичко, което не иска извѣстна часть творчество, четението, поправянието корректури ме приспива, но азъ на часътъ чувствувамъ възбуждание, щомъ работата се косне до творческата сила, щомъ тя ме извика на литературното творчество.

„Извѣстно е, какъ пишѫ азъ своитѣ си романи: събирамъ колкото се може по̀-вече документи, пѫтувамъ на мѣстото, гдѣто е извършено дѣйствието, тъй като менѣ ми е нужна самата атмосфера, която отговаря на моя сюжетъ; азъ се старaѭ да распитамъ свидѣтели-очевидци за извѣстнитѣ менѣ факти, които азъ се готвѭ да изображѫ; азъ не съчинявамъ, романътъ самъ си протича, самъ се развива изъ събранитѣ материали. Тъй, за своя си „Dèbâcle" азъ ходихъ въ Седанъ, справяхъ се при най-добритѣ извори... Еднъжъ явили се у мене дѣйствующето лице, азъ се напълно сближавамъ съ него, азъ живѣѭ съ него...

„Ще кажѫ въ заключение, че азъ съмъ кѫсогледъ и носѭ очила № 9 ий; кѫсогледството ми се започнѫ отъ 19-годишната ми възрасть, когато азъ изведнъжъ забѣлѣзахъ, че не могѫ да прочетѫ презъ прозорецътъ си, както правѣхъ преди, уличнитѣ обявления за театралнитѣ представления, отъ които азъ се увличахъ всѣкога.

„Органитѣ на чувствата у мене сѫ достатъчно развити: обонянието ми е великолѣпно. Азъ сънувамъ доста често, но сънищата ми не сѫ съвсѣмъ ясни: азъ никога не виждамъ въ сънътъ си слънце, ярко дневно освѣтление, и всичкитѣ ми сънища сѫ обвити нѣкакъ съ распилована сива свѣтлина"...

Ето единъ откѫслекъ отъ показанията на Жюль Клареси: „Азъ боядисвамъ своитѣ си осѣщания; у мене биватъ неприятности, които ми се представляватъ *червени*, други не толкова силни, показватъ ми се *зелени*. Слухътъ ми е прекрасенъ, и азъ запомнямъ мелодия, която съмъ слушалъ само еднъжъ.

зрѣнието ми е необикновенно: азъ могѫ да прочетѫ обявление презъ цѣлата зала на Операта; презъ последнитѣ двѣ години зрѣнието ми започнѫ малко да отслабва. Зрителната ми память е великолѣпна; азъ не знаѭ много нѣщо наизусть, но за това пъкъ запомнямъ произшествията, разговоритѣ, цѣлата мѣстность, дѣйствията, всичкитѣ дѣйствующи лица, цѣлата обстановка, напълно живо. Азъ като да четѫ въ умътъ си това, което мислѭ (но при това отдѣлнитѣ думи азъ мисленно произнасямъ). Азъ не чувамъ мислитѣ си, съ исключение на това, което мислѭ по испански (тоя языкъ го знаѭ добрѣ): тъй и чувамъ, като че вѫтрѣ въ мене нѣщо да говори по испански“.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ.

Бащинъ езикъ — първи курсъ, I година, първи дѣлъ — букварь. Написа ***Драганъ В. Манчевъ.*** 26-то издание. Пловдивъ, 1894 — 1895 год.

Въпросното, 26-то издание, на Манчевий букварь е съставено по така нареченната *конбинованна метода*, както съобщава съставителя му. Бѣдна е нашата педагогическа литература и освѣнъ отъ писаното мимоходомъ въ нѣкое наше списание и изложеното въ Басаричековата методика, отъ нигдѣ другадѣ не е възможно на нѣкои, да се освѣтлѭтъ върху разнитѣ методи. Отъ това, което пише „Основно Училище“, непомнѭ добрѣ въ кои броеве на I-та си полугодишнина, може да се разбере само, че конбинованната метода е комбинация отъ нѣкои на „мода“ методи. Да, г. Манчевъ съобщава, че въ г. Заимовата методика е показано, какъ да се преподава по букваря му: но, за жалость, нѣмамъ на рѫка тази методика. По лѣка, заедно съ читателитѣ, разгледаме само букваря.

Първата работа при съставянието на единъ букварь е нареждание буквитѣ въ единъ въсходящъ редъ, при която работа едни обрѫщатъ пò-голѣмо внимание на възможнитѣ мѫчнотии при писанието, други на тѣзи — при изговарянието. Пò-педагогически би било, ако имаме предъ видъ първото, защото, дѣтето се упражнява въ изговарянието на гласоветѣ, макарь и несъзнателно, още отъ 3-та, па ако щѣте и отъ 1-та си година, когато писанието на буквитѣ е съвършенно ново нѣщо за него. Макарь и прекарало предварителнитѣ у-

пражнения по писанието, неговата ржка е още доста слаба, за да пренебрѣгнемъ първото правило и захванемъ да нареждаме буквитѣ въ възходящъ редъ, като обръщаме, ако и не исключително, но по-голѣмо, внимание на възможнитѣ мжчнотии при изговарянието. Да не си правимъ илюзии, че предварителнитѣ упражнения до толкозъ сж упражнили дѣтската ржка, щото писанието на коя и да е буква не представлява никаква трудность. Не искамъ да кажж, че не трѣбова да обръщаме абсолютно никакво внимание и върху това: да оставяме мжчнопроизносимитѣ букви за по-подиръ; напр. буквитѣ „п“ и „т“ сж едни отъ най-лесно пишимитѣ, но поради изискванията на 2-то правило, трѣбова да се откриѭтъ по-кжсно. Не трѣбва да испускаме изъ предъ видъ тъй сжщо и това, щото слѣдъ откриването на 3—4 букви, да можемъ състави думи. Мнозина отъ нашитѣ учители на I отдѣление знаѭтъ, колко сж безинтересни първитѣ нѣколко страници на по-вечето наши букварп, съ свойтѣ *а*, *а*, *а*, *и*, *и*, *и*, *и* и пр. Поради това осждителенъ е начинътъ, споредъ който отначало се откриватъ наредъ 3—4 дори и 5 гласни, или съгласна, отъ които, разбира се, не може се състави никакви думи.

Какъ е постжпалъ въ тоя случай г. Манчевъ? Смѣѭ да утвърдѭ, че нито едно отъ горнитѣ изисквания не е спазилъ. Възъ основа на кои педагогически съображения е открилъ най-напредъ *петь* гласни букви. Да приемемъ, че неговитѣ висши педагогически принципи сж изисквали направеното отъ него, но защо най напредъ открива буквата „*а*“, а не — „*о*“, която влиза като съставна часть на буквата „*а*“? А дали буквата „*о*“ е трѣбвало да се открие най-напредъ? Кое е по-лесно за дѣцата: да ли да пишжтъ обърнжти бастунчета, или — гевречета? Или педагогически нѣкои принципи сж изисквали и това! Виждамъ, мжчно е на г. Манчева за буквуванието, въ това ме убѣдява и „азбуке“-то „наредъ“ 26 стр. Когато човѣкъ гледа на 3-та страница, мисли си, че съставительтъ е обръщалъ по-голѣмо внимание на мжчнотиитѣ, които би се срѣщнжли при изговарянието на буквитѣ, обаче принуденъ е да отстжпи отъ тази си мисъль, когато обърне листа и види на 4-та стр. буквата „*к*“, която нито лесно се пише, нито лесно се изговаря, а едвамъ на 5-та страница срѣщаме една отъ съставнитѣ ѝ части — въ буквата „*п*“. А защо е поставена буквата „*в*“ между *р* и *н*: защо е открита булката „*б*“ подирь „*т*“; защо е турена „*з*“ между „*ъ*“ и „*м*“; а защо не е турилъ поне буквата „*л*“ предь „*м*“, „*х*“ — предь „*ж*“, ами защо е открилъ „*ж*“ подирь „*м*“, ами . . . . . ами . . . . ами защо не е турилъ поне 2 букви въ свѣстенъ редъ?! . . Пакъ ще повторѭ, че абсолютно, аболютно на нищо съставительтъ не е обръщалъ внимание при нареждането на буквитѣ.

Да преминемъ на друго.

До колкото можахъ да разберж, тази, — комбинованата,

метода си служи съ нормални думи, или, ако това не е нейно изискване, то г. Манчовъ открива буквитѣ съ нормални думи. Нуждно е и тука да се спазва извѣстенъ редъ. Практиката ме е убѣдила, че дѣцата много добрѣ схващатъ звукътъ на гласнитѣ букви, когато тѣ се намиратъ въ началото на думитѣ; съгласнитѣ пъкъ — когато сѫ на края. И наистина кѫдѣ другадѣ въ думата имаме възможность, да проточимъ гласътъ на буквата, ако не въ края? Това е особенно важно, и нуждно при пò глухитѣ съгласни. А на дѣтето иде нѣкакъ пò-лесно, да даде форма на устата си при изговарянието на гласната буква, когато тя се намира въ началото на думата. При това нѣка спомѣнѫ, че пò-впечатлително дѣйствува, а като слѣдствие отъ това, пò-лесно се и запомнюва гласътъ, когато ударението пада на сричката, въ която се намира той. Добрѣ ще е, ако при нормалнитѣ думи, съ който се открива гласна буква, покрай другото се спазва и това, щото тя, буквата, да съставлява и слогъ.

При упражненията, поставени при буквитѣ, като слѣдствие отъ нѣкои горѣизложени точки, се явяватъ и слудующитѣ изисквания: а) първа группа думи отъ упражнението, които да бѫдѫтъ по образъ и подобие на нормалната, т. е. при гласнитѣ букви, новооткритата буква да се намира въ началото на думитѣ, а при съгласнитѣ—на края; втора б) группа, при която да се спазва противний на спазений при първата группа редъ; в) третя группа, кѫдѣто новооткритата буква да се намира въ срѣдата на думитѣ и г) ударението винаги да пада на сричката, въ която се намира току що откритата буква. Добрѣ ще е, ако може да се спази и това изискване, щото при гласнитѣ букви тя—буквата—да съставлява и сричка. Обаче това изискване е много мѫчно спазимо, поради свойството на езика ни. Макаръ и дребнави на първъ погледъ, но букварь, въ който сѫ спазени тия изисквания, премного би улеснилъ работа на учителя. Обаче, нито едно отъ горнитѣ изисквания, отъ най-важното до най-маловажното, не е спазено въ въпросното букварче. Г. Манчевъ е избиралъ нормални думи, като се е пазилъ само да не би въ тѣхъ да има други непознати букви, освѣнъ тѣзи, които ще открива. Отъ тукъ на татъкъ ни най-малко не е обръщалъ внимание, дали тѣ сѫ въ началото, въ края на думитѣ, дали могѫтъ лесно да се отдѣлѭтъ отъ другитѣ. Слѣпата случайность му е помогнѫла, да постави новооткритата буква, включая гласни и съгласни, въ началото на нормалната дума само при 6 случая. Нормалнитѣ думи би трѣбвало да бѫдѫтъ имена на одушевени предмѣти, ако не всички, то поне пò-вече на предмѣти, които дѣцата сѫ виждали, а не на разни „пауни", каквито дѣцата не сѫ и сънували. Спрѣмо другиго не бихъ билъ придирчивъ поне за тия изисквания, но г. Манчевъ, който споредъ думитѣ на „Учитель" „сега за сега се явява като най-добръ

нашъ педагогъ" (O! santa samplicitas.), би трѣбвало да предвиди и тѣзи *дрѣболии*

Вѣрвамъ, да е извѣстно на мнозина, че неупражненото дѣтско око не е въ състояние да схваща една група, ако ще и отъ 4—5 букви. Всѣкий учитель, даже и този на IV отдѣление, знае, съ каква мжка, съ какво запъване ученицитѣ изговарятъ пò-дългитѣ думи. Когато подобни думи съставляватъ трудность за III и IV отдѣления, подобни трудности сж, да не кажж, непадделими въ I отдѣление. Учитель, който е преподавалъ въ I отдѣление по Благоевий букварь, знае процента на ученицитѣ си, които сж могли да произнесжтъ и то съ преголѣми мжчнотии думата „ютюлидисва". Но не мислѣте, че прочитанието на думата „кокошка" ще върви по медъ и масло; а г. Манчовъ њ е турилъ на 4-та страница. Естественно, спр. педагогическо изискване е, щото на първитѣ нѣколко страници да се пишжтъ думи отъ едно до 2-срични, които, до колкото е възможно, да не съдържатъ пò-вече отъ 4—5 букви. Макаръ и отъ 5 букви, подобна дума пакъ съставлява трудность при изговарянието, затова препоржчително е употрѣблението на тирето между сричкитѣ, както сж направили г. Жилковъ и г. Георговъ въ букваритѣ си. Въ такъвъ случай на дѣтето ще бжде представено съчетание отъ 2—3 най-много отъ 4 букви; а това много би улеснило работата. Слабъ е, на струва ми се, да е и неоснователенъ довода на нѣкои личности, които твърдњтъ, че това дѣление думитѣ на слогове чрезъ тире влече слѣдъ себе си тази непрактичность, дори и зло, че ученицитѣ навикнуватъ вѣчно да сричатъ. Така, но струва ми се, че безъ употрѣблението на тирето ученицитѣ не бихж могли и това да поправњтъ— вѣчно да сричатъ. Разбира се, че трѣбва да има единъ преходъ отъ упражненията, при които тирето е въ употрѣбление и тѣзи, гдѣто то трѣбва да исчезне. Само че никакъ не е желателно да бжде той такъвъ, какъвто е въ Жилковий и Георговий букварь. Не знањ съображенията на г. Манчова по тоя въпросъ, но той не е употрѣбявалъ тирето, а щомъ не е направилъ това, трѣбвало е да избѣгва поне въ първитѣ 2—3 листа думи като: „сушило", „кокошка", „шушулки", „вилушки", „поливало", „Василка" и др.

Смѣсено-писо-четната метода изисква съвмѣстното откриване на малкитѣ ржкописни и печатни букви. Това е пò-педагогически, защото не е голѣма трудность за дѣцата, да заучватъ сжщевременно печатний и ржкописний бѣлѣгъ на гласътъ, толкозъ пò-вече, че, съ едно малко исключение, много си приличатъ; отъ друга страна по такъвъ начинъ работата би станжла пò-разнообразна, пò-интересна.

Писо-четната и аналитико-синтетическата за нищо не се съгласяватъ, да позволњтъ едновременното откриване на малкитѣ (ржкописни и печатни) и главнитѣ букви. Дѣйстви-

телно, рѣдкость съставлява тази 7-годишна дѣтска память, която би запомнила едновременно 4 бѣлѣга, колкото и прилични да сѫ тѣ. При това извѣстно ни е, че по̀-вечето главни букви съвършенно се различаватъ отъ малкитѣ си.

Незнаѭ, какво е изискванието на комбинованната метода по този въпросъ, но понеже тя е комбинация отъ най-добритѣ съвременни методи и се е ползувала отъ най-добритѣ имъ страни, то предполагамъ, че тя, въ туй отношение, съвършенно се съгласява съ писо-четната и аналитико-синтетическата. Обаче г. М. иде съ букваря си да ме разубѣждава въ това. Той открива съвмѣстно малкитѣ рѫкописни и печатни, сѫщевременно и печатнитѣ главни, впрочемъ, той не открива послѣднитѣ, а само ги употрѣбява. Г. Манчевъ като какъ предполага откриванието имъ, незнаѭ, но менѣ ми се вижда и странно, и чудно, та макарь, и изискване на метода и да е, какъ е възможно употрублението на единъ бѣлѣгъ, когато той още не е откритъ. Откриванието на главнитѣ рѫкописни букви е оставено за най-подирѣ. Да ли това е изискване на методиката, или това е направено по виспитѣ педагогически съображения на г. Манчева, незнаѭ, но при първий случай, — то е нейна слабость, а при вторий, — то е неумѣние, още по̀-вече, когато тѣ се фабрикосватъ изъ подъ рѫката на единъ такъвъ педагогъ, „какъвто е сега за сега г. Манчовъ“. Но да оставимъ на страна съображенията и на методата, и на г. педагога ни, а да разгледаме начина на откриванието имъ. Осемнайсетия вѣкъ отдавна вече се е изминѫлъ и съвременното му е погребено заедно съ него. Г. Манчевъ става негърпимъ съ плана си, о който се придържа при откриванието на главнитѣ рѫкописни букви. Нито сѣнка отъ предположение, да си е задалъ трудъ и да обмисли върху нареждането имъ по генетическій редъ .Ученицитѣ, макарь и упражнени въ писание елементитѣ на главнитѣ букви, което па-да-ли е предполагано за нуждно, не сѫ въ състояние да напишѫтъ отначало която и да е буква. И тука, както при малкитѣ букви: отначало е нуждно съединението на по̀-малко и по̀-лесни елементи, които ще съставляватъ, разбира се, и по̀-лесно за писание буквъ — и тукъ генетическій редъ; но... Ами какъ мисли г. Манчевъ, да ли е по̀-лесно да напишемъ буквата „*А*“, или „*В*“, нежели „*Г*“, или пъкъ „*Ж*“, „*З*“, „*Д*“, „*Е*“, нежели *Л*? *А* дали не е дошло съставителю на умъ, че буквата „*Л*“ е съставна часть на „*А*„, буквата „*Г*“ такава на „*Б*“, но не на такова „*Ѣ*“, като вашето, а на онова, което се употрѣбява по̀-вече, онова, именно, което трѣбва да се открие на дѣцата; да ли не е съзналъ, че откриванието на „*Ш*“ подирь „*И*“, на „*Т*“ подирь „*П*“, на „*Щ*“ подирь „*Ц*“ би било по̀-вече отъ лесна работа? Види се пакъ виспии педагогически съображения на единъ такъвъ великъ педагогъ, като г. М. сѫ предписвали спазений отъ него редъ. Ами кога мисли да

открива г. М. буквата „Ф“? Въ 27-то издание ли? Или си представлява, че тя е открита, като ѭ е само написалъ въ упражненията на 22 стр.?

Манчевъ при всѣка новооткрита главна буква турга по 1 редъ упражнения, въ които само еднъжъ се срѣща новооткритата буква. Мисли ли г. Манчевъ, за да се запомни формата на буквата, че ще е достатъчно, ако дѣтето ѭ намѣри само въ една дума? Упражнения, и тука трѣбоватъ упражнения, ако не желаемъ, щото то още при третя слѣдъ неѭ буква да забрави формата ѝ. При това по-вече отъ предложенията, които г. Манчевъ е поставилъ подирь всѣка буква, приличатъ на едно глупаво съчетания на думи и предложения, които не представляватъ никакъвъ интересъ. Що за предложения сѫ тия: „Ракла и кошара“, „Писалка и шишка“, „Носове и шапка“? Ами какво бихте казали за изрѣченията: „Вила на купа“, „Гребло на ливада“, „Зелка на блюдо“, „Коминъ на покривъ“, Майка съ *дѣцата* си (забѣлѣжете, че членътъ „та“ не е слѣтъ съ съществителното; види се, пакъ по недогогически или пъкъ по граматически съображения!), „Телета у кошара“, „Хомоти при *шиля*“ (?), „Цвѣте у градина“, „Чехли до ежове“; образцови сѫ и поясненията, дадени съ изрѣченията „Юнче е волче“ и „Ѫгѫлъ е кѫтъ“.

Една трудность за дѣцата, която съставителя на единъ букварь може да избѣгне, само да си даде малко трудъ, съставлява и съчетанието на 2—3 съгласни букви въ една сричка. Много се затрудняватъ малкитѣ четци отъ мѫчнопроизносимитѣ съгласни. Добрѣ е, слѣдъ откриванието на буквитѣ, да се поставѭтъ упражнения, но не въ такъвъ блюдкавъ отдѣлъ, каквито сѫ въ Георговия и Жилковий буквари. Г-нъ Манчевъ не е турилъ такъвъ отдѣлъ, но пъкъ не е допустнѫлъ много такива думи изъ букваря си. А не е и съвсѣмъ свободенъ отъ тази грѣшка. Така напр., на стр. 10 ще срѣщнете думата „видра“. Не знаѭ, г. Манчевъ какъ би раздѣлилъ тази дума на срички, но мислѭ, че не ще бѫде фонетически раздѣлена, ако кажѫ, че I-та сричка е „ви“, а II „дра“. По-надолу срѣщаме думата „вѣдро“. Струва ми се, че и тя би трѣбвало да се раздѣли така, щото въ I-та сричка да остане само „вѣ“. Подобни опущения сѫ направени и при думитѣ: „трънъ“, „плъхъ“ — стр. 18, „пръстепъ“, „пръстъ“, „бръмбарь“, „връвь“, „кръвь“ — на стр. 19, „дълги“, „звѣзди“, „блѣщукатъ“, „гостба“ — 21 стр., а на стр. 17 има думи отъ по 1 сричка съ по 4 съгласни, които сѫ раздѣлени на по 2 и 2 съ единъ ъ — думитѣ: „кръстъ“ и „пръсть“.

Понеже се откриватъ едновременно рѫкописнитѣ и печатнитѣ букви, то трѣбва да има упражнения и то заедно както за еднитѣ, така и за другитѣ. Г-нъ М., незнаѭ по какви съображения, туря за упражнения на рѫкописнитѣ букви само по 2—3, та най-много (и то само при 2 букви) 4 думи,

отъ които едната е нормалната. Предполага ли г. М., че учениците достатъчно вече сѫ се упражнили, ако прочетѫтъ неговитѣ упражнения съ по 2 думи, отъ които едната ще прочетѫтъ машинално, защото ѭ знаѭтъ отъ картинката? Мислѭ, много да се е излъгалъ въ предположението си, ако такова, разбира се, е имало. При Георговий букварь, въ който сѫ поставени по 10 — 15 дори и до 25 думи за упражнения, често се случва, щото ученикъ слабо дѫ познава буквата, когато премине на друго упражнение. Но нѣка да не си представяваме, че думитѣ и предложенията, поставени като упражнения на печатнитѣ букви, сѫ достатъчни. Нима би се упражнило дѣтето, като прочете 10—12 думи? Наистина, къдѣ края г. М. уголѣмява обема на упражненията си, но ималъ е възможность, а и дълженъ е билъ, да прави това по̀-отнапредъ. Извинително би било това само за I-тѣ 3 — 4 страници. Ами, г. М. възъ основа на кои педагогически съображения е направилъ слѣдующето: пишете нормалната дума съ рѫкописни букви, пишете и другарката ѝ по предназначение, тургате една отвѣсна линия и срѣщу тѣхъ ги написвате съ печатни букви? Не се ли е сѣтилъ, че ученицитѣ слѣдъ като исчетѫтъ I-та, II-та, па нѣка да е и IV стр., ще се усѣтѭтъ, че срѣщу рѫкописнитѣ думи стоѭтъ сѫщитѣ, само че сѫ съ печатни букви и ще захванѫтъ да ги четѫтъ механически? Независимо отъ това, по такъвъ начинъ се разбъркватъ понятията на дѣцата относително редоветѣ. Какъ така, ний ги учимъ, че редътъ захваща отъ лѣвата страна на страницата и се свършва до десната, а току веднага слѣдъ това ги караме да четѫтъ само до половината на мѣстото, по което трѣбова да се простре редътъ и да захващатъ да четѫтъ новъ редъ, а послѣ редъ захваща отъ другата вертикална половина на страницата. Съ какво бихте оправдали и това, гдѣто кѫситѣ редове не почватъ отъ опредѣленото мѣсто, ами ги поставя въ срѣдата? Проповѣдваме на дѣцата формалности, а примѣрътъ ни ги учи на съвсѣмъ друго!..

Да поговоримъ за самото съдържание на материала.

При избирането на материала за упражнение, покрай другото, трѣбва да се обръща внимание и на това, щото: а) да не се допускатъ безмислени думи и слогове; б) да се избѣгватъ имена на предмѣти, малко извѣстни на дѣцата, или на които картинкитѣ сѫ рѣдкость, особенно въ селскитѣ училища; в) да се избѣгватъ тоже и думи, обяснението на които би отнело доста време поради неизвѣстностьта си на дѣцата; г) да не се дава мѣсто на провинциализмитѣ. Отъ първитѣ думи г. М. дѣйствително се е пазилъ, но вторитѣ не е можалъ да избѣгне. Напр., паунитѣ сѫ животни, на които отечеството сѫ топлитѣ страни; рѣдкость сѫ тия дѣца, които сѫ виждали пауни: а и цвѣтни картинки, които бихѫ дали на дѣцата поне по̀-ясно понятие за паунитѣ, нѣмаме особенно пъкъ по селата.

Можеше въпросната дума да се замѣни съ друга, въ който случай можехме да се надѣваме и за по̀-голѣмъ успѣхъ, ако тя е такава, която се свършва съ „и". Видрата е такова животно, което, макарь и нашенско, отъ много малко дѣца е видено, нито пъкъ имаме образа ѝ, освѣнъ въ нѣкои зоологии. А името на гова животно е помѣстено на 10-та стр. Изъ букваря рѣдко се намиратъ и думи, отбѣлѣзани подъ буквата *в*; но ни най-малко не свободни отъ провинциализми. Може изъ Тракия да е въ употрѣбление, но и азъ незнаѭ що е това баберки. А що значи „валка", „рило", „въгле", „дюдюлка", „плюкало", „блещунки" и пр.? Не сѫ думи на литературний езикъ и „ката" — стр. 5, „мамуле" — 12 стр., „ноги" — 15 стр., „лапатъ" — 19 стр.

Ако букваря е книга, която служи за изучвание буквитѣ, то отъ това не слѣдва, че не би ни се вмѣнило за грѣхъ, ако направимъ нѣкои прегрѣшения противъ правилата на логиката. Крайната цѣль на основното училище е, да искара хо̀ра развити, подготвени за обществения животъ, като имъ се дадѫтъ най-нужднитѣ за въ послѣдния знания, — хо̀ра здравомислящи. Примѣрътъ, твърдѭтъ, въспитава най-много отъ всичко. А ний знаемъ, съ какво довѣрие дѣцата гледатъ на книгитѣ, какъ вѣрватъ и поглъщатъ, особенно въ първитѣ си школски дни, всичко писано въ книгитѣ, та каквито и да би били тѣ; педагогическо изискванпе е при това, да имъ се вдъхва подобно довѣрие къмъ послѣднитѣ. Ако това е така, не би ли ни се вмѣнило, наложило като дължность, да спазваме правилата на логиката, здравия смисълъ, както при говора, така и въ книгитѣ, ако ний наистина искаме примѣрътъ ни да въспитава? А за каква логика би била дума, напр., въ изрѣчението „Донка *сади* китки", Баба *бере* сѣно" — стр. 10, „Жеко *бере* кожи" — стр. 13, „*Тънкато* моме, тънкато! не карай гъски на блато, че е блато *богато*" (?!) — стр. 29.

Дѣтската душа, най-паче въ по̀-ранната си възрасть, е толкозъ впечатлителна, щото съ пълно право ѭ наподобяватъ на умѣкнѫлъ восъкъ, на който можемъ да отпечатимъ всичко, каквото искаме (разбира се, при извѣстни условия). Не ще ли бѫде престѫпление дори отъ наша страна, ако правимъ невѣрни отпечатъци върху този восъкъ, които, веднъжъ врѣзани, много мѫчно се изравняватъ? Не е ли идвало на умъ на г. съставителя, че правописанието е това, на което трѣбва да на̀викнуватъ — ако е трудно за заучвание — ученицитѣ още отъ първото отдѣление? Като педагогъ и при това първъ педагогъ у насъ, г. М. трѣбваше да знае, че на дѣтето не трѣбва да се представлява, предава нищо невѣрно, освѣнъ когато това другояче е невъзможно. Нѣма да се престѫпи противъ по̀-горѣказаното, ако, напр., учимъ дѣцата, да пишѫтъ безъ „ъ" думитѣ, които окончаватъ на съгласна, до откриванието му, ала нѣма съ какво да се извинимъ, освѣнъ съ без-

граммотность, когато ги караме, да пишжтъ „ели“ (вмѣсто „елхи“) — 4 стр., „коне“ — 7 и 8 стр., „дѣ“, „бате“ — 10 стр., „мамуле“ — 12 с., „жераве“, „мѣхуре“ – 13, „вълкъ“ — 17 с. (а на другата страница — „вълкътъ“. Каква послѣдователность!) „овце“ — 19 стр., „пржте“, „седи“ — 20 с., „блещунки“, „блещукатъ“ — 21 стр., „зайцитѣ“, „госте“ — 28 стр., „ядеме“, „седне“ — 29 стр., „ораче“, „копаче“ — 30 с., „родителе“, „връщане“, „сресани“ — 31 и 32 стр.

Ами какво бихте казали, г. г., за отдѣла на Манчовий букварь, озаглавенъ „четливо“? Можете ли си представи нѣщо по-безпринципно отъ това? Нито едно откжслече, поради своята сухость, не може да привлече върху си дѣтското внимение. Да ли първото стихче, да ли второто, да ли пъкъ особенно III, да ли първото на 30 страница, или кое би удовлетворило дѣтска жждность, да чете стихове? Ами, г. М., така ли се изучаватъ по васъ пословицитѣ и гатанкитѣ? Защото тѣ у насъ се поставятъ подиръ четивата, а никога не съставляватъ материалъ за четение. Ами г. Манчевъ не знае ли, че дѣцата никакъ не сж расположени, да имъ четемъ морали? Поученията само тогава влиянжтъ благотворно върху тѣхъ, когато тѣ сж облечени въ една увлекателна форма, а не тъй, както това е направено въ вторий откжслекъ на 31 стр. Не могж си обяснѭ, какво нѣщо е заставило г. Манчева, да постави въ букваря си този отдѣлъ, когато той има особенна читанка за слѣдъ изучванието на буквитѣ.

Отъ къмъ техническа страна букваря е удовлетворителенъ: буквитѣ сж доста едри, дори и прѣедри; само това не е добро, гдѣто г. М. отрупва нѣкои ржкописни, особенно главнитѣ, букви съ излишни извъртявания и кривулки. Незнаѭ и по какви съображения е трѣбвало нѣкои ржкописни главни букви, помѣстени на стр. 23 — 26, да се различаватъ отъ съотвѣтствующитѣ си на 27 стр. Не е за препоржка на букваря и това, гдѣто една и сжща буква, хемъ на една и сжща страница се пише по 2 начина. Подобно срѣщнжхъ на 7-та страница. Веднъжъ обърнжтото и необърнжтото бастунче на „*н*“ се съединяватъ съ водоравна чертица, а веднага подиръ това се срѣща примѣръ, при който тѣ (бастунчетата) се съединяватъ съ една полѣгнжла кобилица. Послѣдний видъ „*н*“ се срѣща и на 21 стр. въ думата „блещунки“. Картинкитѣ тоже не сж отъ най-добритѣ. По една, или по друга причина много отъ тѣхъ не бихж възбудили въ дѣцата никакъвъ интересъ. Добрѣ ще е, да се замѣни группата отъ уши, помѣстена на 3-та страница, съ друга картинка, защото тя много малко интересува дѣцата, а освѣнъ това горния отъ тритѣ образа е съвършенно неясенъ—не може да се открие на първъ погледъ. Картинката „пила“, макарь и ясна, тоже не е добра, защото човѣкъ би трѣбвало да знае да чете, за да узнае, че това е образа на пила. Право да си кажж, никога не бихъ

позналъ картинката на жабата, ако не бѣхѫ иописани расиѣренитѣ ѝ пръсти, които, дѣйствително, много сѫ оригинални съ тия си топки на края, които, незнаѭ, що означаватъ. Между не толкозъ хубавитѣ картинки и такива, които не представляватъ живъ интересъ на дѣцата, спадатъ и слѣдующитѣ: шило — 4 стр., коза — 11 стр., ухо — 13 стр., ножици—14 стр., ноги, очила—15 стр., гайда, вълкъ—17 стр., конь 18 стр.

Въ заключение ще кажѫ, че никакъ не е имало нужда отъ поставената на 2-та страница „забѣлѣжка", защото букваря не притѣжава абсолютно никакво превъсходство, за да прелъсти нѣкого, да „препечата чуждъ трудъ". Букваря е единъ отъ *най-безпринципнитѣ* и незаслужва препорѫка. Нѣка впрочемъ учителя не се чуди на това „на глєдъ просто явление"—успѣхътъ на букваря до 26-то издание. На дългогодишний си животъ това букварче по „комбинованата метода" има да благодари на много обстоятелства: на отсѫтствието до преди нѣколко години на по̀-свѣстни отъ него буквари, на педагогическата подготовка на тѣзи, които сѫ го препорѫчвали и въвеждали и др., а никакъ не, че той е *най-добъръ* (!?), или поне удовлетворителенъ.

Т. Георгиевъ.

Въ редакцията постѫпихѫ слѣдующитѣ нови книги и списания:

Сервантесъ де Сааведра, Мигуелъ—*Донъ Кихотъ Ламаншки.* Прѣведено по руский прѣводъ на В. Карелинъ и французския преводъ на Dumas Hinard. часть I. Прѣмия (ѣ? р.) на „Мисъль". София 1894, стр. 805.

Стояновъ А. А. — 35 училищни пѣсни на ноти на 1, 2, 3, и 4 гласа. Наредени за долнитѣ класове на гимназиитѣ. Педагогическитѣ училища и горний курсъ на основнитѣ училища. Четвърто преработено допълнено издание. Варна 1895, стр. 16 на 8-ни, цѣна 60 ст.

Стоиловъ, А. П. — Мариово. (Взето изъ кн. XLVII отъ Пер. Спис. на Бълг. Книж. Дружество). София, 1894 г. стр. 16.

Мирчо — Тъменъ свѣтъ. Очерки и расказни изъ народния животъ. Часть първа. Пловдивъ, 1895 г. стр. 92. Цѣна 50 ст.

Генне-Амъ-Ринъ, Отто. — Международна библиотека № 1, Законитѣ на културата, прѣвежда отъ русски Димитръ Ботевъ. Търново. 1895 г. стр. 30. Цѣна 30 ст.

Киселевъ, А. — Начална Алгебра за четвъртия классъ на мѫжкитѣ и дѣвическитѣ гимназии и четвероласснитѣ народни училища. Прѣведохѫ Ив. Пеканчинъ и Зл. Ивановъ, учители у пловдивската държавна дѣвическа гимназия. Първо издание. Пловдивъ. 1895 г. стр. II+85+III. Цѣна 1 левъ

Ренаръ, д-ръ Полъ. — Умственнитѣ епидемии (демонизмъ, истерия, епилепсия, хипнотизимъ, морфиномания, етеромания и мания на величие) Историко-психиатрически очерки: Съ 110 рисунки и 1 статия отъ д-ръ В. О. Порту-

галовъ. „епидемическитѣ чудачества: Прѣвелъ отъ русски П. Сранджевъ. Книга 1-а, демонизмъ или пагйосничество (съ 39 картини). Шумень 1895, стр. IV+83. Цѣна 70 ст.

Отчетъ на акционерното спестително дружество „Гирданъ“ въ Русе за 1894 година. Русе, 1895, стр. 17 на 8-на

Дашевъ, Петръ.—Анализъ на социалното положение. София, 1895 г. Стр. 226+II. Цѣна 2 л. 50 ст.

Гроздъ, весела игра въ I дѣйствие за дѣца. Прѣвелъ Д. П. Игнатовъ. Подаръкъ за абонатитѣ на в. „Младина“. Казанлѫкъ 1895 г. Стр. 31 Цѣна за не абонатитѣ 30 ст.

Вѣзна. Разсказъ Пловдивъ, 1895. Стр. 7 на 32-ни Цѣна 10 ст.

Максимовъ, К. К. — Поема Заточений въ Канли-Кула (Изъ Македониский животъ. Издава *Свободалюбъ.* Търново, 1895 г. Стр. 27 на 32-ни. Цѣна 10 ст.

„Семейно Огнище“, иллюстрованно домашно списание, излиза въ края на всѣкий мѣсецъ подъ редакцията на *М. Нѣдѣлкова-Попова*, издава дружеството „Съюзъ“ въ гр. Варна. Годишенъ абонаментъ за България 8 л., за странство 9 лева.

Югославянский Стенографъ и Гласникъ. Jugoslavjanski stenograf i glasnik. Годъ VI. Бр. I.

Иллюстрованно списание, излиза подъ редакцията на А. Безеншекъ. въ Пловдивъ, на четири езика: българский, славенский. хърватский и сръбский Въ годината излизатъ 10 книжки. Цѣна 5 лева за година.

„Литературни записки“ мѣсечно списание.

Излиза въ Свищовъ, вѣроятно, подъ редакцията на *Ив. Киревъ*, учитель, мѣсечно отъ 2—3 коли. Годишенъ абонаментъ 4 лева.

„Млада България“, независимъ демократически вѣстникъ. Излиза веднъжъ презъ седмицата: въ сѫбота. Редакторъ и стопанъ: *Д. Ризовъ.* (София, Самоковска ул. № 6) Абанаментъ: за година 10 лева, за 6 мѣс. 5 л., за 3 мѣс. 3 л., за 1 мѣс. 1 л.

„Гласъ“, Независимъ органъ. Излиза всѣка сѫббата, въ гр. Т-Пазарджикъ. Абонаментъ за България: за 1 год 8 л., за 6 мѣс. 4 л.

„Демократъ“, вѣстникъ демократически Излиза всѣка сѫббота, въ гр. Ломъ. Абонаментъ: за 1 год. 8 л, за 6 мѣс. 4 л, за 3 мѣс. 2·50 л.

„Недѣля“, двѣнедѣленъ политикоикономически и книжовенъ вѣстникъ. Излиза въ гр. Плѣвенъ. Абонаментъ: за 1 год. 4 лева, за 6 мѣс. 2·50 л, за 3 мѣс. 1·50 л.

„Народна самозащита“, органъ на народнитѣ интереси. Излиза всѣка срѣда, въ гр. Варна. Абанаментъ: за 1 год. 5 л., за 6 мѣс. 3 л., за 3 мѣс. 1 50 л

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

ГОСПОДАРЬ И РАБОТНИКЪ

Повѣсть отъ графа Л. Н. Толстой

Превелъ ***В. Върбевъ.***

Това се случи въ 70-та година, на другия день слѣдъ зимния Никулдень. Въ енорията имаше праздникъ, и селския ханджия, купецътъ отъ 2-та гилдия Василий Андреичъ Брехуновъ, не можеше да се отлѫчи, тъй като трѣбваше да бѫде въ църква, -- той бѣше църковенъ епитропъ, — и трѣбваше да посрѣщне и черпи у дома си роднинитѣ и познайцитѣ си. Но ето че послѣднитѣ гости си отидохѫ, и Василий Андреичъ почнѫ да се готви на часътъ да отиде у съсѣдния помѣщикъ за да купи отъ него бранището, което отдавна пазарѣше. Василий Андреичъ бързаше да замине, за да не би градскитѣ търговци да му отнемѫтъ изъ рѫцѣтѣ тая износна покупка. Младия помѣщикъ искаше за бранището десеть хиляди само заради това, защото Василий Андреичъ даваше за него седемъ. А седемъ хиляди бѣхѫ само едната третя отъ сѫщата стойность на бранището. Василий Андреичъ би могълъ да откопчи още нѣщо, тъй като лѣсътъ се намираше въ околностьта на земята му и между него и селскитѣ уѣздни търговци вече отдавна бѣше установенъ порядъкъ, според който единъ търговецъ не покачваше цѣнитѣ въ районътъ на другъ, но Василий Андреичъ бѣше се научилъ, че губернскитѣ търговци на дървенъ материалъ се готвяли да отидѫтъ да купѭтъ Горячкинското бранище, и той рѣши на часътъ да отиде и свърши работата си съ помѣщикътъ. И заради това, щомъ се минѫ праздникътъ, той извади изъ ковчегътъ си 700 рубли, притури при тѣхъ, находящитѣ у него църковни 2,300 рубли, и, като ги прочете старателно и ги тури въ портмонето си, приготви се да замине.

Работникътъ Никита, едничкия трезвенъ презъ тоя день отъ работницитѣ на Василия Андреича, затича се да впрѣгне конетѣ. Никита не бѣше пиянъ тоя день затова, защото бѣше пияница, и сега, слѣдъ заговѣзни, презъ което време той бѣше пропилъ и кожухчето си и кожанитѣ си ботуши, бѣше се зарекълъ да не пие и не бѣше пилъ вече втори мѣсецъ; не

пиеше и сега, безъ да гледа на съблазнението, че на всѣкждѣ се лѣе вино презъ първитѣ два дни на праздникътъ.

Никита бѣше 50 годишенъ мужикъ изъ близкого село, не домакинъ, както казвахѫ за него, който по-голѣмата часть на животътъ си бѣше преживѣлъ не дома си, а по чузди врата. На всѣкждѣ го цѣнѣхѫ за трудолюбието му, за чевръстината и силата въ работата му, главното — за добрия му, приятенъ характеръ; но той нигдѣ не се заседяваше, защото два пѫти презъ годината, а речи и по-често, се запиваше, и тогава, освѣнъ гдѣто пропиваше всичко у себе си, ставаше още буенъ и придирчивъ. Василий Андреичъ тъй сѫщо нѣколко пѫти бѣше го пропѫждалъ, но послѣ пакъ го прибираше, като цѣнѣше неговата честность, обичьта къмъ животнитѣ и, главното, че евтино слугуваше. Василий Андреичъ плащаше на Никита не 80 руб., колкото струваше такъвъ единъ работникъ, а 40 рубли, които му даваше безъ смѣтка, по малко, па и то по-вечето пѫти не парѝ, а стока изъ дюкяньтъ си съ скѫпа цѣна.

Жената на Никита, Марфа (Марта), нѣкога хубавица, нàпета жена, домакинствуваше дома си съ малкото си момченци и съ двѣтѣ си моми; и тя не викаше Никита да живѣе у дома си, първо за това, защото, при всичко че хукаше мѫжа си, както искаше, когато бѣше трезвенъ, тя се боеше отъ него като отъ огънь, когато се напиеше. Еднъжъ, като се напива дома си пиянъ, Никита, вѣроятно, за да си отвърне на жена си за смирението си въ трезвенностьта си, строшава сѫндѫкътъ ѝ, взема най-скѫпоцѣннитѣ ѝ накити и, съ брадвата, на дървотникътъ насича на дребни кѫсчета всичкитѣ ѝ джюбета и рокли. Цѣлата изслужена заплата на Никита се даваше на жена му, и Никита не противоречеше на това. Тъй и сега, два дни преди праздникътъ, Марфа отиде при Василий Андреича и задигнѫ отъ него чисто брашно, чай, сахаръ и стъкленица ракия, всичко за три рубли, па още взе и петь рубли парѝ и поблагодарява за това, като за особенна милость, когато пъкъ, смѣтнѫто по най-долнята цѣна, у Василия Андреича струваше 20 рубли.

— Нима ний съ тебе сме правили нѣкакъвъ пазарлѫкъ? — казваше Всилий Андреичъ на Никита. — Трѣбова ли ти — вземай, ще ги спечелишь. У мене не е както у хората: почакай, да видимъ смѣтка, па да те товарѭ и съ глоби. Ний ѭ караме честно. Ти ми слугувашь, и азъ не те оставямъ. Стѣгни ли ти се глава, — азъ ѭ развързвамъ. — И казвайки всичо това, Василий Андреичъ бѣше искренно увѣренъ, че той прави добрини на Никита: тъй убѣдително умѣеше той да говори, па и всички, като почнешь отъ Никита, бѣхѫ на това убѣждение.

— Па азъ разбирамъ, Василий Андреичъ, струва ми се слугувамъ, старанѭ се като на свой баща, азъ разбирамъ много

добрѣ, — отговареше Никита, — като разбираше много добрѣ, че Василий Андреичъ го мами, но заедно съ това, като чувствуваше, че нѣма да разяснява нему смѣткитѣ си, а трѣбва да се живѣе, до като нѣма друго мѣсто, и да взема това, което му даватъ.

Сега, като получи отъ господаря си заповѣдьта да впрѣга, Никита, както всѣкога, весело и на драго сърдце, съ бодритѣ си и легки нозѣ, които крачахѫ като краката на гѫската, отиде въ плѣвникътъ, сне тамъ отъ гвоздътъ тежката ременна юзда съ пюскюли и, дрънкайки брънкитѣ на водилата, опѫти се къмъ затворенния хлѣвъ, въ който стоеше отдѣлно оня конь, когото Василий Андреичъ бѣше порѫчалъ да впрѣгне.

— Какъ, дотежнѣ ли ти, дотежнѣ ли ти, глупчо?—казваше Никита, отговаряйки на слабото поздравително рижание, съ което го посрѣщнѫ жребецьтъ, срѣденъ ръстъ, хубавъ, съ низска задница, тъмно черенъ, сакаресть, който стоеше самъ въ хлѣвътъ. — Е, е! ще сва́ришь, чакай по̀-напредь да те напоѭ, глупчо, — разговарѣше той съ коньтъ сѫщо тъй, както се разговарятъ съ сѫщества, които разбиратъ отъ рѣчь, и, като избърса тлъстия му съ вгѫбнѫтина по срѣдата, угоенъ и засипапъ съ прахъ гърбъ, надѣнѫ на красивата млада глава на жребецътъ юздата, издърпа му ушитѣ и качулката и, като му примѣтнѫ водилото, поведе го да го пои. Като се измѫкнѫ предпазливо изъ високо натрупания съ торъ хлѣвъ, Сакарчо заигра и хвърли задница, преструвайки се, че иска да удари съ задната си нога бѣжавшия рисю слѣдъ него къмъ кладенецътъ Никита.

Играй, играй, немирнико! — мърмрѣше Никита, като знаеше оная предпазливость, съ която Сакарчо хвърлеше задната си нога само току тъй, колкото да му досѣгне кожухчето, но безъ да го удари, и който особенно обичаше тая привичка.

Като се напи съ студена вода, коньтъ постоя, повъздъхнѫ си, мърдайки мокритѣ си здрави устни, отъ които капѣхѫ по вѫситѣ му въ коритото прозрачни капки, и испрухтѣ.

— Щомъ не искашь, не трѣбва, ще го знаемъ ний това; да не искашь по̀-вече, — каза Никита, съвършенно сериозно и разяснявайки обстоятелно поведението си спрѣмо Сакарча: и пакъ се затече къмъ плѣвникътъ, подръпвайки за водилото ерящия се изъ цѣлия дворъ веселъ конь.

Отъ работницитѣ нѣмаше никой, имаше само единъ чуждъ работникъ, мѫжътъ на готвачката, който бѣше дошълъ за праздникътъ.

— Иди попитай, милий човѣче, — каза му Никита, — коя шейна ще заповѣда да впрѣгнѫ, широката или малката?

Мѫжътъ на готвачката отиде въ кѫщи и скоро се върнѫ съ извѣстието, че порѫчалъ да впрѣгне малката. Никита

въ това време вече бѣше надѣнжлъ хумотьтъ, подвърза обкованата съ гвоздеи сѣдѫлки и, носяйки въ едната си ржка легката боядисана джга, водяйки съ другата коньтъ, пристжпваше къмъ стоящата до плѣвникътъ шейна. — Щомъ иска малката, то малката да бжде,—каза той, и введи въ впрѣгалата умния конь, който презъ всичкото това време се преструваше, че ужь иска да го хапе, и съ помощьта на готвачкина мжжь почнж да го впрѣга.

Когато всичко това бѣше готово и оставаше само да пристѣгне впрѣгалата, Никита проводи готвачкина мжжъ въ плѣвницата за слама и въ хамбарътъ за вретището.

— Тъй, добрѣ. Е, е, не бързай! — говорѣше Никита, като тъпчеше въ шейната донесената отъ готвачкина мжжъ прѣсноовърхана овесена слама. — А сега дай да постелеме зиблото тъй, а отгорѣ вретището. Тъй нà, тъй е добрѣ за сѣдение,—говорѣше той, като правѣше това, което говорѣше, и подпъхваше върху сламата отъ всички страни вретището около мѣстото за сѣдение.

— На, благодарьж ти, добрий човѣче, — каза Никита на готвачкина мжжъ, — като сж двама души все пò-спорù.—И, като разедини ремъцитѣ съ брънката на съединения край на водилата, Никита присѣднж отстрана на шейната и подкара нетърпѣливия за вървежъ добъръ конь по замръзнжлия торъ по двора къмъ вратата.

— Чичо Никите, чичо, ей чичо! — закрѣщѣ подирѣ му едно седемгодишно момченци, като хлопнж ключалката, и бѣжишкомъ излѣзе изъ пруститъ на дворътъ, облѣчено въ черно кжсо кожухче, съ нови бѣли пластени ботуши и съ калпакъ на главата. — Качи ме! — съ тъничекъ гласецъ помоли то, като закопчаше, дò като тичаше, кожухчето си.

— Е, е, тичай гължбче, — каза Никита и, като спрѣ, качи ухиленото отъ радость момченце на господаря си и излѣзе на улицата.

Часътъ бѣше три. Бѣше студено — 10 градуса, облачно и вѣтровито. Но на дворътъ изглеждаше тихо. А на улицата духаше силенъ вѣтъръ: отъ стрѣхата на съсѣдния плѣвникъ завѣваше снѣгъ и го завиваше въ кжтътъ при банята. Току що Никита излѣзе вънъ и изви коньтъ къмъ парадната врата, и Василий Андреичъ, съ цигаря въ уста, въ подплатенъ съ овчи кожи кожухъ, стѣгнжто и низко припасанъ съ поясъ, излѣзе изъ пруститъ на скърцащия подъ плъстенитѣ му ботуши угъпкани съ снѣгъ врата и се спрѣ, управяйки отъ двѣтѣ страни на румяното си, бръснжто освѣнъ вжситѣ, лице, крайщата на яката на кожухътъ си съ ерината на вжтрѣ, тъй щото кожата да не се потù отъ дишанието му.

— Гледай го ти, немирникътъ нѣкъде сварилъ да се качи! — каза той, като видѣ сина си въ шейната, който бѣше озжбилъ бѣлитѣ си зжби. Василий Андреичъ бѣше въз-

буденъ отъ виното, което бѣше пилъ съ гоститѣ, и за това още по-вече, отъ колкото обикновенно, бѣше доволенъ отъ всичко това, което му принадлежеше, и отъ всичко това, което правѣше. Закжтана до главата и плешкитѣ съ вълненъ шалъ, тъй щото само очитѣ ѝ се видѣхж, непраздна, блѣдна и суха, жената на Василия Андреича, испровождайки го, стоеше задъ него въ прустътъ.

— Истина, да бѣше взелъ съ себе си Никита, — казваше тя, пристжпвайки боязливо презъ прагътъ. Василий Андреичъ нищо не ѝ отговори и само плюнж. Парѝ носишь съ себе си, — продължаваше съ сжщия жаловитъ гласъ жената. — Па и времето да не би да се развали. Бога ми, добрѣ би било.

— Че какво, или азъ не знанж пжтьтъ ли, че непремѣнно ми трѣбва водачъ? — проговори Василий Андреичъ съ това особенно неестественно напрѣгание на устнитѣ, съ каквото той обикновенно говорѣше съ продавачитѣ и купувачитѣ, очевидно, като се любуваше на рѣчьта си.

— Но, правото, да бѣше го взелъ. Молнж те за Бога! повтори жена му, като прикжтваше шалътъ на другата си страна.

— Нà, като лепка прилепнж... че кждѣ ще го вземж?

— Че какво, Василий Андреичъ, азъ съмъ готовъ, — весело каза Никита. Само на конетѣ ще трѣбва да дадете храна ако отидж, — прабави той, като се обърнж къмъ господарката си.

— Азъ ще ги прегледамъ, Никитушке, ще поржчамъ на Семена, - каза господарката.

— Е какъ, да дойдж ли и азъ, Василий Андреичъ? — каза Никита, очаквайки.

— Па нѣма какво да се прави, трѣбва да се уважи жената. Само че щомъ ще отидешь, иди си облечи нѣкой по-топълъ кожухъ, — проговори Василий Андреичъ, като се усмихнж пакъ и подмигвайки съ едного си око на скжсаното подъ мишницата и на гърбътъ и по политѣ раскъсано на длъжъ, омацано и фитилясало, всичко видѣло Никитово кожухче.

— Ей, милий човѣче, излѣзъ, подържи коньтъ! — извика Никита въ дворътъ на готвачкина мжжъ.

— Азъ самъ, азъ ще го подържж! — каза момчето, като изваждаше измрьзнжлитѣ си, почервенѣли ржчички изъ джебоветѣ си и хващаше съ тѣхъ студенитѣ ремъчни водила.

— Само че твърдѣ много не загледвай кожухътъ си, побързичко! — извика Василий Андреичъ, зжбяйки се на Никита.

— За единъ дъхъ, Василий Андреичъ, — проговори Никита и, дрибняйки съ подшититѣ си, замацани плъстени ботуши, затече се въ дворътъ и въ работническата изба.

— Е, хайди, Аринушке, снѣми ми халатътъ отъ печката, ще отидѫ съ господарьтъ! — проговори Никита, като влѣзе въ избата и почнѫ да откача поясътъ си отъ гвоздътъ.

Работницата, която се бѣше наспала слѣдъ обѣдъ и сега бѣше турила самоварьтъ за мѫжа си, весело посрѣщнѫ Никита и, заразена отъ неговата бързотия, тъй сѫщо като него бърже зашета и сне отъ печката сушившия се тамъ простичекъ, износенъ сукненъ кафтанъ, и го истръсваше и гладѣше.

— Ще му голяйте на широко съ стопанина си, — каза Никита на готвачката, като человѣкъ, който отъ добродушна учтивость все трѣбва да каже нѣщо другиму, когато остане съ него на саминъ. И като опаса околу себе си тѣсния свиленъ поясъ, той приплѣска и тъй сухия си коремъ и се пристѣгнѫ върху кожухче, колкото имаше сила.

— Ето тъй нà, — каза той, слѣдъ това се обращаше вече не къмъ готвачката, а къмъ поясътъ, подпѫхвайки крайщата му. — Тъй не ще можешь да искочишь! — и, като си приподигнѫ и отпуснѫ раменѣтѣ, за да може да бѫдѫтъ свободни ракавитѣ му, той облѣче отгорѣ кожухчето кафтаньтъ, сѫщо пакъ тъй напѫнѫ гърдитѣ си, за да бѫде свободно на рѫкавитѣ му, попритиснѫ подъ мишницитѣ си и взе отъ лавицата рѫкавицитѣ си. — Па, туй си е то.

—Да бѣше си, Степаничъ, промѣнилъ обущата, — каза готвачката, — а то ботушитѣ ти не струватъ.

Никита се спрѣ, като да си спомни.

— Трѣбвало би... Па, и тъй си минува, не е далече?

И той се затече вънъ.

— Не ще ли ти е студено, Никитушка? — каза господарката, когато той приближи до шейната.

— Какво ще е студено, съвсѣмъ е топло, — отговори Никита, поправяйки сламата при сѣдалището на шейната, за да си закрие съ нея нозѣтѣ, и забичкайки не нуждния за добрия конь камшикъ подъ сламата.

Василий Андреичъ вече сѣдѣше въ шейната, като испълняше съ облѣчения си въ два кожуха гърбъ почти цѣлата извита задница на шейната, и на часътъ, като взе водилата, подкара коньтъ. Никита, до като вървѣше шейната, хвърли се отпредь отъ къмъ лѣвата страна, сѣднѫ напрѣки и проточи едната си нога на вънъ.

II.

Добрия жребецъ, съ легко скрибучение на плезгалата, дръпнѫ шейната и съ пѫргавъ вървежъ потегли по отъпканния въ селцето замръзнѫлъ пѫть.

Ти кѫдѣ си се хванѫлъ? Дай тута камшикътъ, Микита, — извика Василий Андреичъ, очевидно радвайки се на синътъ

си, който бѣше се настанилъ изодзадь на плезгалата. — Азъ ще те научѫ тебе! Бѣгай при майка си, песий сине.

Момчето скочи. Сакарчо усили иноходътъ (рахванътъ) си и като се наежи обърнѫ рисю.

Редоветѣ, въ които стоеше домътъ на Василия Андреича, се състояхѫ изъ шесть дома. Щомъ тѣ изминѫхѫ последнята изба на ковачътъ, тѣ на часътъ почувствувахѫ, че вѣтърътъ е много по̀-силенъ, отъ колкото тѣ си мислѣхѫ. Пѫть вече почти не се съглеждаше. Слѣдитѣ на шейната на часътъ се завѣвахѫ съ снѣгъ, и пѫтьтъ можеше да се познае само по това, че бѣше по̀-високъ отъ другото мѣсто. По цѣлото поле снѣгътъ се носѣше на облаци, и съвсѣмъ се не видѣше чертата, гдѣто земята се слива съ небето. Телятинския лѣсъ, който всѣкога се видѣше добрѣ, мѫгливо се чернѣеше презъ снѣжния прахъ. Вѣтърътъ духаше отъ лѣва страна, прививаше упорито на една страна гривата на високата угоена шия на Сакарча, извиваше на страни даже привързаната му опашка и пригнеташе високата екъ на халатътъ на Никита, който седѣше отъ къмъ страната на вѣтърътъ, къмъ лицето му и носътъ му.

— Не може да тича както трѣбва, снѣжно е — каза Василий Андреичъ, гордѣяйки се съ добрия си конь. — Азъ еднъжъ ходихъ въ Пагунино съ него, пакъ и тогава за половина часъ ме заведи.

— Какво?

— Въ Патутино, казвамъ, за половина часъ стигнѫхъ.

— Приказска трѣбва ли, коньтъ си е добъръ! каза Никита.

Тѣ замлъкнѫхѫ.Но на Василия Андреичъ му се искаше да приказва.

— А какъ, порѫчахъ ли азъ на домакинята си да не пои бъчеваря? каза Василий Андреичъ, толкова увѣренъ въ това, че на Никита трѣбва да му е драго да се поразговори съ такъвъ единъ забѣлѣжителенъ и уменъ человѣкъ, като него, и до толкова доволенъ бѣше отъ шегата си, щото и презъ умътъ му не минуваше, че тоя разговоръ може би е неприятенъ на Никита.

Никита пакъ не дочу думитѣ на господаря си, тъй като вѣтърътъ отнасеше звукътъ.

Василий Андреичъ повтори съ громкия си ясенъ гласъ шегата си за бъчеваря.

— Що думате, Василий Андреичъ, мѣне не ми влизатъ въ работа тия нѣща. Нѣка тя да не ме докача ни най-малко, а то Богъ да ѝ е помощникъ.

— То си е тъй, — каза Василий Андреичъ. — Па какво пъкъ, на пролѣтъ ще си купувашь ли конь? — започнѫ той за друго нѣщо.

— Па не могѫ да чуѭ, — отговори Никита, като избърнѫ еката на кафтаня си и се наведе къмъ господаря си.

Сега вече разговорътъ бѣше интересенъ за Никита, и той желаеше всичко да чуе.

— Момченцето поотраснѫ, трѣбова самò да оре, а то все хòра хващахме, — каза той.

— Че какво, земѣте дребничкия, много не ще искамъ, — извика Василий Андреичъ, като се чувствуваше възбуденъ, и вслѣдствие на това, като налиташе на любимото си, което поглъщаше всичкитѣ му сили, занятие, — зайкуджилъкъ (баришничество).

— А ако ми дадете петнайсеть рубли, азъ ще си купѭ отъ тържището, — каза Никита, като знаяше, че най-горнята цѣна на дребничкия конь, когото искаше да му продаде Василий Андреичъ, е седемъ рубли, а че Василий Андреичъ, ако му даде тоя конь, ще го хване на смѣтката му за двайсеть и петь рубли, и тогава половина година отъ него не ще взема парù.

— Коньтъ е добъръ. Азъ ти желаѫ доброто, както желаѭ на себе си. Отъ чисто сърдце ти го казвамъ. Брехуновъ не обижда никого. Нѣка замине отъ мене, а не отъ другиго, както правѭтъ дргитѣ. За права Бога, — извика той съ сѫщия гласъ, съ който той придумваше своитѣ продавачи и купувачи. — Колкото за коньтъ не трѣбова приказка.

— Тъй си е, — каза Никита, като си въздъхнѫ, и, като се убѣди, че нѣма що пò-вече да слуша, отпуснѫ еката съ рѫката си, която начасътъ му закри ухото и лицето.

Половинъ часъ време тѣ мълчахѫ. Вѣтърътъ пронизваше страната и рѫката на Никита, гдѣто кожухътъ му бѣше продранъ.

Той се свиваше и дишаше въ еката си, която му закриваше устата, и това дишение, струваше му се, че го сгрѣваше.

— Що, какъ мислишь: да идемъ на Карамишево, или на право да теглимъ? — попита Василий Андреичъ.

Пѫтътъ презъ Каримишево бѣше пò-възвиликъ, отбѣлѣзанъ съ два реда добри вѣйки, — но е пò-дълъгъ. Направо бѣше пò-близу, пѫтьтъ не бѣше отъпканъ и нѣмаше по край него побити вѣйки, или пъкъ ако и да имаше, по бѣхѫ малки и завѣени съ снѣгъ.

Никита помисли малко нѣщо.

— На Карамишево ако и да е пò-далечъ, но пѫтьтъ е пò-добъръ, — проговори той.

— Па и на право до одаримъ не е злѣ, само да можемъ да изминемъ долинката, а нататъкъ е добрѣ, — каза Василий Андреичъ, на когото се искаше да отиде по прѣкия пѫть.

— Ваша воля, — каза Никита и пакъ пуснѫ яката си.

Василий Андреичъ тъй и направи, и, като изминѫ око-

ло половина верста, при една висока, разлюлѣна отъ вѣтъръть джбова вѣйка, съ сухи, тукъ тамѣ задържали се о неѭ листе, изви на лѣво.

Вѣтърътъ при извиванието започнѫ да духѫ на срѣщѣ имъ. И снѣжецътъ почнѫ да ги засипва. Василий Андреичъ управляваше конетѣ, надуваше бузитѣ си и дѫхаше надолу въ вѫситѣ си. Никита дремѣше.

Тѣ тъй мълчешкомъ изминѫхѫ около десетина минути. Изведнъжъ Василий Андреичъ заговори нѣщо.

— Що? — попита Никита, като си отвареше очитѣ.

Василий Андреичъ не отговори, а се навеждаше, изледваше напредь, напредь предъ коня. Коньтъ, който се бѣше запѣнилъ отъ потътъ въ слабинитѣ и по шията, вървѣше ходомъ.

— Какво има, казахъ? — повтори Никита.

— Какво, какво, — предразни го Василий Андреичъ сърдито. — Не се виждатъ вѣйки! трѣбва да сме изгубили пѫтьтъ!

— Па стой тогава, азъ ще разгледамъ пѫтьтъ, — каза Никита и, като скочи леко отъ шейната, извади камшикътъ изъ подъ сламата, тръгнѫ на лѣво отъ къмъ тая страна, къмъ която седѣше.

Снѣгътъ тая година не бѣше дѫлбокъ, тъй щото на всѣкѫдѣ имаше пѫть, но все пакъ тукъ-тамѣ той бѣше до колѣнѣ и Никита потънѫ до ботушитѣ. Никита вървѣше, опитваше съ нозѣтѣ си и съ камшикътъ, но нигдѣ нѣмаше пѫть.

— Е какъ? — каза Василий Андреичъ, когато Никита се върнѫ пакъ при шейната.

Отъ къмъ тая страна нѣма пѫть. Трѣбва да се види къмъ другата страна.

— Ето тамъ нейдѣ се чернѣе, иди тамъ да видишь, — каза Василий Андреичъ.

Никита отиде и тамъ, приближи до тамъ, кѫдѣто се чернѣеше — чернѣеше се пръсть, насипана отъ оголенитѣ нивя върху снѣгътъ и го боядисваше черенъ. Като походи и на десно, Никита се върнѫ при шейната, истръси снѣгътъ отъ кожухътъ си и изъ ботушитѣ си и седнѫ въ шейната.

— Трѣбва да се кара надесно, — каза той рѣшително. — Вѣтърътъ ме удрѣше въ лѣтата страна, а сега право въ мутрата. Хайде на десно! — рѣшително каза той.

Василий Андреичъ го послуша и потегли на десно. Но все нѣмаше пѫть. Тѣ карахѫ тъй нѣколко време. Вѣтърътъ не се намаляваше и завалѣ снѣжецъ.

— А ний, Василий Андреичъ, познава се, че сме изгубили пѫтьтъ — каза нѣкакъ съ удоволствие Никита. — Това що е? — каза той, кото сочеше на черната картофелина, която стърчеше изъ подъ снѣгътъ.

Василий Андреичъ спрѣ вече изпотения конь. — А какво има? — попита той.

— Това, че сме на Захаревскитѣ нивя. Виждъ гдѣ сме отишле!

— Лъжа! — провикнѫ се Василий Андреичъ, който говорѣше вече съ съвсѣмъ другъ гласъ, отъ колкото у дома си, съ простъ, мужицкий гласъ.

— Не лъжѫ, Василий Андреичъ, а казвамъ истина, — каза Никита. — И по шейната се осѣща, че вървимъ по картофелина, ето и купчинитѣ, картофелитѣ гдѣто трупали. Захаревскитѣ заводски нивя.

— Гледай, гдѣ сме попаднѫли! — каза Василий Андреичъ. — Сега какво трѣбва да се прави?

— Трѣбва да караме направо, туй то, все ще излѣземъ нѣгдѣ, — каза Никита. — Ако не въ Захаровка, то ще излѣземъ на барския чифликъ. — Василий Андреичъ послуша и подкара коньтъ, както казваше Никита. Тѣ карахѫ тъй доста дълго време. Навремени тѣ налитахѫ на оголенитѣ зимни храни, на които синуритѣ бѣхѫ пълни съ снѣгъ и отгорѣ засипани съ прахъ отъ пръсть. Навремени тѣ нагазвахѫ ту на поженѫти нивя, ту на зимници, ту на угари, по които изъ подъ снѣгътъ се показвахѫ полюлѣни отъ вѣтърътъ пелини и сламки, навремени налитахѫ въ дѫлбокъ и на всѣкѫдѣ еднакво бѣлъ равенъ снѣгъ, надъ който вече се не видѣше нищо. Снѣгъ валѣше и отъ горѣ, а вѣтърътъ го дигаше и отъ земята. Навремени имъ се струваше, че тѣ вървѭтъ подъ нѣкоя гора, навремени, че сѫ на горага, навремени, че стоѭтъ на едно мѣсто и че снѣжното поле бѣга изъ подъ тѣхъ. Тѣ и двамината мълчахѫ. Коньтъ очевидно се бѣше уморилъ, цѣлъ бѣше потъннѫлъ въ пѣна отъ потьта и вървѣше шагомъ. Току изведнъжъ той се обруши и сѣднѫ въ нѣкоя стока или въ нѣкоя вада. Василий Андреичъ поиска да го спрѣ, но Никита му закрѣщѣ:

— Защо го сдържашь! Потънѫхме — трѣбва да излѣземъ. Ну, миличкий! ну! ну, драгий! — закрѣщѣ той на коньтъ съ веселъ гласъ, скачвайки изъ шейната и самъ потънѫ въ вадата. Коньтъ се поопънѫ и заведнъжъ излѣзе на замръзнѫлия насипъ. Очевидно, то бѣше нѣкоя прокопана вада.

— Че гдѣ сме ний? — каза Василий Адреичь.

— А ето сега ще разберемъ! — отговори Никита. — Ти карай. Все ще излѣземъ нѣгдѣ.

— А това трѣбва да е Горячкинския лѣсъ? каза Василий Андреичь, сочайки на нѣщо черно, което се показа задь снѣгътъ предь тѣхъ.

— Ще стигнемъ и ще видишь, що за лѣсъ е, — каза Никита. Никита съглеждаше, че, отъ къмъ страната на чернѣвшето се нѣщо, се носѣхѫ сухи продълговати листи отъ

върби, и за това знаеше, че това не е лѣсъ, а селище, но не искаше да каже. И дѣйствително, тѣ не извървяхѫ и трийсетъ крачки отъ вадата нататъкъ, предь тѣхъ се зачернѣхѫ очевидно дървета и се чу нѣкой новъ тѫженъ звукъ. Никита отгатнѫ вѣрно: то не бѣше лѣсъ, а редъ високи върби, съ тукъ тамѣ останѫли по тѣхъ листи, които вѣтърътъ развѣваше. Върбитѣ очевидно бѣхѫ насадени по край вадата на нѣкой харманъ. Като приближи до тѫжно шумящитѣ листье на върбитѣ отъ вѣтърътъ, коньтъ изведнъжъ се изправи съ преднитѣ си крака пò-високо отъ шейната, и съ заднитѣ си престанѫ да потъва въ снѣгътъ до колѣнѣ, това бѣше пѫтьтъ.

Ето и стигнѫхме на пѫтьтъ, — каза Никита, — а не знаемъ гдѣ.

Коньтъ, безъ да побърква, тръгнѫ по навѣтия съ снѣгъ пѫть, и преди да изминѫтъ по него до стотина крачки, току се зачернѣ плѣтътъ на едно голѣмо покрито гумно, стрѣхàта на отъ което не преставаше да се сипе снѣгътъ. Като изминѫхѫ гумното, пѫтьтъ възви по посоката на вѣтърътъ и тѣ налетѣхѫ въ единъ завой отъ снѣгъ. Но напредь се виждаше една уличка между два дома, тъй щото, очевидно бѣше, че пѫтьтъ бѣше навянъ съ снѣгъ и трѣбваше да се мине тоя снѣженъ насипъ. И дѣйствително, като преминѫхѫ насипътъ, тѣ влѣзохѫ въ улицата. На една връвь, въ крайния домъ, отчаенно се развѣваше отъ вѣтърътъ покаченото, замръзнѫло пранье: ризи, една червена, една бѣла, панталони отъ грубо платно, павуща и фуста. Бѣлата риза особенно отчаенно се теглѣше, като ѝ се развѣвахѫ рѫкавитѣ.

— Глѣдай, или е мързелива жена, или умира, та не е прибрала прането си за празникътъ, — каза Никита, глѣдайки на развѣенитѣ ризи.

III.

Въ началото на улицата още бѣше вѣтровито и пѫтьтъ бѣше засипанъ, но въ срѣдата на селото станѫ тихо, топло и вѣсело. Въ една отъ кѫщитѣ лаеше куче, въ друга една жена, като си бѣше прикрила главата съ единъ елекь, се бѣше затекла отъ нѣгдѣ и влѣзе въ вратата на хижата, но се спрѣ на прагътъ, за да види какви хора бѣхѫ минувачитѣ. Отъ къмъ срѣдъ селото се чуяхѫ momински пѣсни. Изглеждаше, че въ селото и вѣтърътъ, и снѣгътъ, и студътъ бѣхѫ пò-малко.

— А че това село е Гришкино, — каза Василий Андреичъ.

— То сѫщото, — отговори Никита.

И дѣйствително, това бѣше Гришкино. Работата излизаше такава, че тѣ сѫ одарили на лѣво и извървѣли около

осемъ километра съвсѣмъ не въ тая посока, която имъ бѣше нуждна, но все пакъ достигнѫхѫ до мѣстото, гдѣто отивахѫ. До Горячкино отъ Гришкино оставаше петь километра.

Въ срѣдъ селото тѣ налетѣхѫ на единъ високъ человѣкъ, който вървѣше по срѣдата на улицата.

— Кой иде? — извика человѣкътъ, като спираше коньтъ, и начасътъ, като позна Василия Андреича, долови се за впрѣгалата и, мѣстяйки си по тѣхъ рѫцѣтѣ стигнѫ до шейната и сѣднѫ на края.

Той бѣше познатия на Василия Андреича мужикъ Исай, извѣстенъ въ околностьта за първъ конокрадецъ.

— А, Василий Андреичъ, та гдѣ ви носи Богъ? -- каза Исай, който миришаше на бъчва отъ пиение ракия.

— На ний отивахме въ Горячкино.

— Гледай гдѣ одарили! Вий трѣбваше да минѣте презъ Малахово.

— Трѣбваше, но не попаднѫхме, — каза Василий Андреичъ, като спираше коньтъ.

— Коньтъ си е добъръ, — каза Исай, оглеждайки коня и затягвайки по привичка подъ самата опашка отслабнѫлия вѫзель на привързанното зибло.

— Е, ще останете ли да нощувате или не?

– Не, братко, трѣбва безъ друго да се върви.

— Нуждно е, види се. А тоя кой е? А? Никита Степаничъ!

— А че кой другъ ще е? — отговори Никита. — Само че, милий човѣче, нѣкакъ да не би пакъ да побъркаме пѫтьтъ.

— Че гдѣ тукъ ще побъркате пѫтьтъ? Обърни назадь по улицата на десно, а тамъ, щомъ излѣзешь, все на десно. На лѣво не карай. Излѣзешь ли на главния пѫть, тогава вземи налѣво.

– А отъ гдѣ ще се възвие отъ главния пѫть—по лѣтния или по зимния? — попита Никита.

— По зимния. Щомъ току излезешь на пѫтьтъ, ще дойдѫтъ шубрацитѣ, срѣщу шубрацитѣ още една голѣма вѣйка има, дѫбова, кѫдреста, тамъ и ще се отбиешь.

Василий Андреичъ възви коньтъ назадь и тръгнѫ презъ селището.

— Да бѣхте пъкъ останали да пренощувате! — извика подирѣ имъ Исай. Но Василий Андреичъ нему отговори, а подкарваше коньтъ: — петь километра равенъ пѫть, отъ които двата бѣхѫ презъ лѣсътъ, струваше му се, че ще изминѫтъ лесно, още по-вече, че вѣтърътъ като да бѣше попритихнѫлъ и снѣгътъ престанѫлъ.

Като изминѫхѫ обратно улицата, по отъпканния и почернѣлъ тукъ-тамѣ отъ конешницитѣ пѫть, и като изминѫхѫ дворътъ съ покаченото пранье, гдѣто бѣлата риза вече бѣше

се откжснжла и висѣше на едния замръзнжлъ ржкавъ, тѣ пакъ излѣзохж при страшно шумулящитѣ върби, и пакъ тръгнжхж по отвореното поле. Виялицата не само не бѣше притихнжла, но, изглеждаше, че се бѣше още по̀-вече усилила. Пжтьтъ бѣше цѣлъ навѣтъ, и само по вѣйкитѣ можеше да се познава. По̀-нанапредъ трудно можахж да се распознаватъ вѣйкитѣ, защото вѣтърътъ духаше насрѣща.

Василий Андреичъ се взираше, навеждаше главата си и разгледваше вѣйкитѣ, но по̀-вече се облѣгаше на коньтъ. И коньтъ дѣйствително не сбъркваше пжтьтъ, а вървѣше извивайки ту на десно, ту на лѣво по извивкитѣ на пжтьтъ, който той осѣщаше подъ краката си. Тъй щото, при всичко че снѣгьтъ бѣше почнжлъ да вали по̀-силно, а тъй сжщо и вѣтърътъ се бѣше усилилъ, вѣйкитѣ все се виждахж ту на десно, ту на лѣво.

Тъи извървѣхж тѣ около десетина минути, когато изведнъжъ право срѣщу коньтъ се показа нѣщо черно, което се движеше въ полегатата мрѣжа отъ падащия снѣгъ. То бѣхж други пжтници. Сакарчо ги настигнж и застжпваше съ краката си двѣтѣ плъзгала на шайната, която вървѣше предъ тѣхъ.

— Изминѣте... е-е-й... изминѣте напредъ! викнжхж изъ шейната.

Василий Андреичъ почнж да ги изобикаля. Въ шейн та седѣхж трима мужици и една жена. Очевидно, тѣ бѣхж гости, които сж ходили по праздникътъ и се връщахж. Единътъ отъ мужицитѣ шибаше задницата на коньтъ съ една вършина. Двамата, махайки ржцѣ, викахж нѣщо. Закжтаната жена, засипана съ снѣгъ, седѣше мирно, като се бѣше сгугушила въ задницата на шейната.

— Дѣкашни сте? — викнж Василий Андреичъ.

— А-а-а... шенци! — се чуваше само.

— Дѣкашни сте питамъ?

— А-а-а... шенци!—съ всички сили закрѣщѣ единътъ отъ мужицитѣ, но все пакъ не можеше да се чуе, дѣкашни сж.

— Тичай! Не се одавай!

— Отъ праздника се връщате, види се.

— Хайди! хайди! Тичай Семмка! Надмини ги! Тичай!

Шейнитѣ се одарихж една о друга, едва не се сплетохж, освободихж се, и мужицката шейна останж надирѣ.

Косматото, цѣло засипано съ снѣгъ, шкембесто конче, дишайки тежко подъ низската джга, очевидно съ послѣдни сили кривулѣше съ кжсичкитѣ си крачица по джлбокия снѣгъ, като ги прикривяваше подъ себе ти. Мужицкия конь, очевидно младъ, си подържа̀ муцуната съ проточена, като у риба, долня устна, съ расширени ноздри и притиснжти отъ страхъ уши, нѣколку секунди до рамото на Никита, послѣ почнж да остава надирѣ.

Вижъ, що прави ракията, — каза Никита. — Измѫчихѫ коньтъ за да не останѫтъ надирѣ. Сѫщи азиати!

Нѣколко минути се чувахѫ прухтѣнията на измѫченитѣ ноздри на коньтъ и пиянскитѣ викове на мужицитѣ, послѣ притихнѫ прухтѣнието, а слѣдъ това престанѫ да се чуѭтъ и виковетѣ. И наоколу пакъ нищо не се чуеше, освѣнъ свирящия около ушитѣ вѣтъръ и навремени слабото искърцвание на плезгалата по испѫкнѫлитѣ мѣста на пѫтьтъ.

Тая срѣща развесели и ободри Василия Андреича, и той пò-смѣло, безъ да обраща внимание на вѣйкитѣ, подкара коньтъ, като се надѣваше на него.

Никита нѣмаше що да прави, и той задрѣма. Изведнъжъ коньтъ се спрѣ, и Никита насмалко не падн , като се навеси на напредь.

— Че ний пакъ не отиваме добрѣ, — каза Василий Андреичъ.

— А какво има?

— Че не се вижда вѣйки. Види се, пакъ трѣбова да сме побъркали пѫтьтъ.

— А ако сме изгубили пѫтьтъ, трѣбова да го тръсиме, — каза Никита кѫсо, станѫ и пакъ, крачайки легко съ извититѣ си на вѫтрѣ ходила, тръгнѫ по снѣгътъ. Той дълго време ходи, изгубва се изъ очитѣ на Василия Андреича, пакъ се показваше и пакъ се скриваше, и най-послѣ се върнѫ.

— Нѣма тукъ пѫть, може да е нѣгдѣ напредь, — каза той, сѣдвайки въ шейната.

Започнѫ вече да се смърква. Виялицата не се усилваше, но и не отслабваше.

— Да можеше поне да чуемъ ония мужици, — каза Василий Андреичъ.

— Та тѣ не ни достигнѫхѫ, трѣбова далече да сѫ отишле. А може би и тѣ да сѫ побъркали пѫтьтъ, — каза Никита.

— А на кѫдѣ да караме сега? — каза Василий Андреичъ.

— Трѣбова да оставимъ коня, — отговори Никита. — Той ще ни закара. Дай ми водилата.

Василий Андреичъ подаде водилата на драго сърдце, тъй като рѫцѣтѣ му, ако и да бѣхѫ въ топли рѫкавици, бѣхѫ почнѫли да измръзватъ.

Никита пое водилата и само ги държеше, като гледаше да не ги помръдва, като се радваше на рисътъ на своя любимецъ. Дѣйствително, умния конь, като извиваше ту на една, ту на друга страна, ту едното си, ту другото си ухо, почнѫ малко по малко да възвива.

— Само не дѣй да говоришь, — проговори Никита. — Гледай що прави. Върви, върви, както си знаешь. Тъй, тъй.

Вѣтърътъ почна да духа изотдирѣ, станѫ пò-топло.

— И уменъ си е пъкъ, — продължаваше да се радва Ни-

кита на коньтъ. — Киргизътъ *) си е силенъ, но е глупавъ. А той, гледай, какво право съ ушитѣ си. Никакъвъ телеграфъ не трѣбова, отъ единъ километръ чуе.

И не се измина половина часъ, когато напредѣ имъ дѣйствително почнѫ да се чернѣе нѣщо: лѣсъ ли, село ли, и отъ десната страна се показахѫ пакъ вѣйки. Очевидно, тѣ пакъ бѣхѫ излѣзли на пѫтьтъ.

-- А че това е пакъ Гришкино, -- току проговори Никита.

Дѣйствително, сега на лѣво отъ тѣхъ бѣше сѫщото онова гумно, отъ което навѣваше снѣгъ, и по̀-нататъкъ сѫщата връвь съ замръзнѫлото пране, ризи и гащи, които все тъй отчаенно се развѣвахѫ отъ вѣтърътъ.

Тѣ пакъ влѣзохѫ въ улицата, пакъ станѫ тихо, топло, весело, пакъ почнѫ да се вижда боклуклявата улица, пакъ се чухѫ гласове, пѣсни, пакъ залае кучето. Вече до толкова се бѣше смърчило щото въ нѣкои прозорци свѣтнѫхѫ огнове.

По слѣдъ улицата Василий Андреичъ възви коньтъ къмъ готѣмия тухленъ домъ, и спрѣ при вратата.

— Я извикай Тараса, — каза той на Никита.

Никита приближи до навѣяния съ снѣгъ, освѣтенъ прозорецъ, на свѣтлината на който блѣстѣхѫ прихвърквающия снѣжецъ и потропа съ камшикътъ.

— Кой е тамъ? — отзова се единъ гласъ на Никитовото погропване.

-- Отъ Крестовъ идеме, Берхунови, драгий човѣче, — отговори Никита. — Я излѣзъ за минутка.

Огдръпнѫхѫ се отъ прозореца и слѣдъ двѣ минути се чу, че се затръшнѫ вратата въ прустътъ, udслѣ издрънка мандалото на вънкашната врата, и, придържайки вратата отъ вѣтърътъ, се показа единъ старъ съ бѣла брада мужикъ, съ висока шапка и надмѣтнѫто кожухче надъ празнична риза и слѣдъ него единъ младежъ съ червена риза и кожени ботуши.

— Заповѣдайте — каза старецътъ.

— Забъркахме пѫтьтъ, братко,—каза Василий Андреичъ. Отивахме въ Горячкино, а попаднѫхме въ вашето село. Опѫтихме се изново, но пакъ побъркахме пѫтьтъ.

— Вижъ, какъ побъркали пѫтьтъ, — каза старецътъ.— Петрушка, иди, отвори портата, — обърнѫ се той къмъ младежътъ съ червената риза.

— Бива, — отговори момъкътъ съ веселъ гласъ и се затечи въ прустътъ.

— На ний, братко, не ще нощуваме, каза Василий Андреичъ.

-- Кѫдѣ ще отидете, нощно време е, останѣте да нощувате.

*) Име на конь.

— На драго сърдце бихъ останѫлъ, но трѣба да се върви.

— Па постопли се, поне, право при самоварьтъ, — каза старецътъ.

— Да се постоплѭ — могѫ, — каза Василий Андреичъ, — не ще стане по̀-тъмно, а мѣсецътъ ще изгрѣе — ще стане по̀-свѣтло. Да наминемъ ли, да се постоплиме, Никита.

— Па що има, можемъ и да се постоплимъ, — каза Никита, който бѣше измръзнѫлъ добрѣ и който това и чакаше, за да постопли на печката измръзнѫлитѣ си членове.

Василий Андреичъ отиде съ старецътъ въ избата, а Никита вка а шейната въ отворената отъ Петрушка порта и, споредъ посочванието му, дръпнѫ коньтъ подъ стрѣхата на плѣвникътъ. Плѣвникътъ бѣше пъленъ съ торъ, и високата дѫга се закачи о гредитѣ. Кокошкитѣ съ пѣтелътъ, които вече бѣхѫ се покачили и приготвили да спѭтъ, нѣкакъ нѣдоволни закудкудачихѫ и зацапахѫ съ нозетѣ си по гредата. Растревоженитѣ овци, тропайки съ копитата си по замръзналия торъ, юрнѫхѫ на страна. Кучето, очевидно още младо, съ отчаенъ писъкъ, отъ страхъ, и съ ядовитость зала чузденецътъ.

Никита поговори на всичкитѣ: извини се предъ кокошкитѣ, успокои ги, че вече не ще ги тревожи, упрекнѫ овцитѣ за това, че се плашѫтъ безъ дъ знаѭтъ сами отъ що, и безъ да престане да укротява кученцито презъ времето, когато привързваше коньтъ.

— Ето тъй си е добрѣ,—каза Никита, като изтръсваше снѣгътъ отъ себе си. — Гледай го, ще се скѫса да лае!,— прибави той на кучето. — Стига толкава. Само себе си безпокоишь, — казваше той. — Нѣма крадци, свои хора...

— А това сѫ, както е казано, трима домашни съвѣтници, — каза младежа, като подтикваше съ силната си рѫка подъ навѣсътъ останѫлата на вънъ шейна.

— Че какъ тъй съвѣтници? — каза Никита.

— А тъй е напечатано въ Паулсона (читанка): крадецътъ придѣбнува къмъ кѫщата, — кучето лае, на зѣпай, иска да рече, отваряй си очитѣ. Пѣтелътъ пѣе, ще рече: ставай. Котката се мие, значи скѫпъ гостенинъ иде, приготви се да го нагостишь, — каза момъкътъ усмихвайки се,

Петруха бѣше грамотенъ и знаеше почти на изустъ едничката у него книга на Паулсона и обичаше, особенно когато пийнѣше малко, както сега, да извлича изъ неѭ нѣкои извлѣчения, които му се виждахѫ подходящи.

— Това си е тъй, — каза Никита.

— Измръзнѫхъ и азъ, чичо, — прибави Петруха.

— Да, право си е, — каза Никита. Тѣ минѫхѫ презъ дворътъ и презъ прустътъ въ избата.

IV.

Дворътъ, въ който наминѫ Василий Андреичъ, бѣше отъ най-богаташкитѣ въ селото. Семейството обработваше петь надѣла*) и вземаше още подъ исполица и други нивя. Въ дворътъ имаше шесть коня, три крави, двѣ телици, около двайсеть овци. Цѣлото семейство въ дворътъ броеше 22 души: четири синове женени, шесть внуки, отъ които само Петруха бѣше женень, два правнука, три храненици и четири снъхи съ дѣцата имъ. Той бѣше единъ отъ рѣдкитѣ домове, които бѣхѫ останѫли още неразделени; но и тамъ вече отдавно имаше една потаена вѫтрѣшна, както всѣкога, започнѫта между женитѣ, работа на раздоръ, която неминуемо трѣбваше скоро да ги доведе до раздѣла. Двамината синове живѣяхѫ въ Москва, гдѣто бѣхѫ водовози, единътъ бѣше войникъ. Въ домътъ сега оставахѫ старецътъ, бабата, синътъ домакинъ и синътъ, който бѣше дошелъ изъ Москва за праздникътъ и всичкитѣ жени и дѣца; освѣнъ домашнитѣ, имаше още и единъ гостенинъ, съсѣдътъ-кметъ.

Надъ масата въ избата висѣше ламба съ щитъ отгорѣ, която ярко освѣтяваше подъ себе си чаенитѣ прибори, стъкленицата съ ракия, закуската и тухленитѣ стѣни въ почетния кѫтъ, укаченъ съ икони и съ картини отъ двѣтѣ страни на иконитѣ. На първо мѣсто до масата седѣше въ черно кожухче Василий Андреичъ, който изсукваше съ устнитѣ си замръзнѫлитѣ си вѫси и огледваше наоколу хората и избата съ своитѣ си испъкнѫли герекински очи. Освѣнъ Василия Андреича до масата седѣше бѣлобрадия, съ гола глава домакинъ, облѣченъ въ бѣла, дома тъкана риза, редомъ до него седѣше синъ му, облѣченъ съ тънка басмяна риза, съ здравъ гърбъ и плещи, който бѣше дошълъ отъ Москва за праздникътъ, и още другия му синъ, по-голѣмия братъ, който домакинствуваше въ кѫщи, и възсухия съ червени косми мужикъ-кметъ.

Мужицитѣ, като бѣхѫ пийнѫли и закуснѫли, току що се готвѣхѫ да пиѭтъ чай, и самоварьтъ, който стоеше на подътъ при печката вече шушнѣше. Напейкитѣ и печката се показвахѫ дѣцата. На леглата седѣше една жена до люлката. Бабичката домакиния, съ покрито по всичка посока съ дребни бръчки, които бѣхѫ свили даже устнитѣ ѝ, лице, шеташе на Василия Андреича.

Въ това време, когато Никита влизаше въ избата, тя, като бѣше налѣла въ една дебела чашка ракия, поднасяше ѭ на Василия Андреичъ.

— Не се извинявайте, Василий Андреичъ, не бива, трѣбва да се поздрави, — каза старецътъ.

---

*) Опредѣлено пространство земя за едно семейство. *Прев.*

Видътъ и миризмата на ракията, особенно сега, когато той бѣше измръзнѫлъ и се бѣше уморилъ, силно смутихѫ Никита. Той се намръщи и, като си истръси шапката и кафтаньтъ отъ снѣгътъ, исправи се срѣщу иконитѣ и, като да не виждаше никого, три пѫти се прекръсти и се поклони на святицитѣ, послѣ се обърнѫ къмъ старецътъ домакинъ, поклони се първо нему, послѣ на всички, които бѣхѫ на около масата, послѣ на женитѣ, които стояхѫ около печката, и, като каза: честитъ ви праздникъ! — почнѫ да се съблича безъ да погледва масата.

— Па съ скрежъ си се покрилъ ти, чичо, — каза по̀-стария братъ, като гледаше на покритото съ снѣгъ лице, очи и брада на Никита. Никита си съблѣче кафтаньтъ, истръси го още еднъжъ, покачи го до печката и пристѫпа къмъ масата. И нему тъй сѫщо предложихѫ ракия. Тая минута бѣше минута на рѣшителна борба: той насмалко не взе чашката и не испраздни въ устата си меризливата бистра влага; но той изгледа Василия Андреича, припомни си заричанието, спомни си пропититѣ ботуши, спомни си бачеваря, спомни момченцето си, на което бѣше обѣщалъ да му купи конь на пролѣть, въздъхнѫ си и се отказа.

— Не пиѭ, и не пиѭ, — каза Никита, безъ да си по̀дигне очитѣ, взирайки се въ вѫситѣ и брадата си и отлепяйки отъ тѣхъ леденитѣ висулки.

— Той не бива да пие, — каза Василий Андреичъ, като похапваше гевречета слѣдъ испитата вече чашка ракия.

— Тогава чай пийнѣте, — каза милата бабичка. А чая истинѫлъ, милий. — Що вий, жени, се тамъ бавите съ самоварьтъ?

— Готовъ е, отговори невѣстата и, като изборса съ завѣсата възврѣлия вече самоварь, съ мѫка го донесе, дигнѫ го и го тръшнѫ на масата.

Между това Василий Андреичъ расправѣше, какъ бѣхѫ побъркали пѫтьтъ, какъ два пѫти се вращахѫ съ сѫщото село, какъ се скитахѫ, какъ срѣщнѫхѫ пиянитѣ. Домакинитѣ се чудѣхѫ, обяснявахѫ гдѣ и защо сѫ изгубили пѫтьтъ и кои сѫ биле пиянитѣ, които тѣ срѣщнѫхѫ, и ги учахѫ какъ трѣбова да каратъ шейната.

— Тукъ до Малчановка и едно малко дѣте може да отиде, само да знае, гдѣ ще извие отъ главния пѫть, да види тамъ шубракътъ. А вий не сте можли да отидете! — казваше кметътъ.

— А да бѣхте останѫли да нощувате тукъ. Невѣститѣ ще ви пошетѫтъ, — придумваше ги бабичката.

— Сутрѣ раничко да бихте тръгнѫли, най-хубаво ще бѫде, — подтвърдяваше старецътъ.

— Не бива, братко. Работа имамъ! — каза Василий Андреичъ, — испуснешь ли една минута — съ година не мо

жешь ѭ замѣни, — добави той, като си спомни за бранище-то и за купцитѣ, които можахѫ да му отнемѫтъ отъ рѫцѣ-тѣ тая покупка. — Не ли можешъ отиде? — обърнѫ се той къмъ Никита.

Никита дълго време не отговареше, все като да бѣше загриженъ съ растопяванието на брадата си и вѫситѣ си.

Да не би пакъ да изгубиме пѫтьтъ, — каза той мрачно. Никита бѣше мраченъ за това, защото страстно му се искаше ракия, и едно, което можеше да му поутоли желанието, бѣше чая, а чай още не му давахѫ.

— Главното е да можемъ само до отбиванието отъ главния пѫть да стигнемъ, а отъ тамъ нататъкъ вече не ще сбъркаме, презъ лѣсътъ до самото мѣсто ще стигнемъ, — каза Василий Андреичъ.

— Ваша работа, Василий Андреичъ, щомъ кажете да вървимъ, ще вървимъ, — каза Никита, като поемаше чашата съ чай, който му подавахѫ.

— Да се напиемъ съ чай, и маршъ.

Никита не каза нищо, но само си полюлѣ главата и, като си налѣ предпазливо чай въ паничката, почнѫ да грѣе на пàрата измръзнѫлитѣ си рѫцѣ. Послѣ това, като спуснѫ едно малко кѫсче сахаръ, той се поклони на домакинитѣ и проговори:

— Здравѣйте,—и сръбнѫ отъ сгрѣвающата течность.

— Да би имало нѣкой да ни придружи до раздѣлата на пѫтя, — каза Василий Андреичъ.

— Че какво има, това се може, — каза пò-голѣмия синъ. — Петруха ще впрѣгне шейната, и ще ви испроводи до раздѣлата на пѫтя.

— Тогава впрѣгай, братко. А азъ вече ще ти поблагодарѭ.

— И ще пъкъ, милий? — каза сладкодумната бабичка. — Ний сме благодарни отъ душа.

— Петруха, иди впрѣгни кобилата, — каза пò-старият синъ.

— Бива, — каза Петруха, усмихвайки се и на часътъ, като откачи отъ гвоздътъ шапката си, затече се да впрѣгне.

До като впрѣгахѫ коньтъ, разговорътъ преминѫ на това, на което се бѣше прекѫснѫлъ въ това време, когата Василий Андреичъ бѣше спрѣлъ шейната до прозорецътъ. Старецътъ се оплакваше на съсѣдътъ си кметъ отъ третия си синъ, който не бѣше му проводилъ нищо за праздникътъ, а на жена си бѣше проводилъ французска кърпа за забраждание.

— Младитѣ се исплезватъ изъ рѣцѣтѣ, — казваше старецътъ.

— Какъ не се исплезватъ, — каза кметътъ, — сговоръ нѣма. Твърдѣ умни станѫхѫ. Ето Демочкинъ строши рѫката на татка си. Все отъ многото умъ, види се.

Никита се вслушваше, взираше се въ лицата и, очевид-

но, желаеше тъй сжщо да вземе участие въ разговорътъ, но бѣше цѣлъ погълнжтъ отъ чая и само одобрително киваше глава. Той пиеше чаша слѣдъ чаша, и му ставаше все по̀-топло и по̀-топло, и по̀-приятно и по̀-приятно. Разговорътъ се продължава дълго все за едно и сжщо, за вредата отъ раз дѣляването, и разговорътъ, очевидно, бѣше не отвлеченъ, а работата бѣше за раздѣлата въ тоя домъ, раздѣла, която искаше втория синъ, който при тѣхъ седѣше и мълчеше намръщено. Очевидно, това бѣше болното мѣсто и тоя въпросъ занимаваше всичкитѣ домашни, но тѣ отъ приличие при чуздитѣ не расчепкваха своята частна работа. Но, най-послѣ, старецътъ не се стърпѣ и съ сълзи въ гласътъ си заговори за това, че не ще даде да се дѣлжтъ, до като е живъ, че негова е домътъ слава Богу, а щомъ ги раздѣли — всички ще се пръснжтъ.

— Ето като Матвѣеви, — каза кметътъ. — Сжщинский домъ бѣше, а щомъ го раздѣлихж, у никого нищо нѣма.

— Тъй искашь и ти, — обърнж се старецътъ къмъ синътъ.

Синътъ не отговори нищо и настжпи неловко мълчание.

Това мълчание го прекжснж Петруха, който вече бѣше впрѣгнжлъ коньтъ и бѣше се върнжлъ за нѣколко минути преди това въ избата, и презъ всичкото време се усмихваше.

— Такава една басня има у Паулсона, — каза той. — Бащата далъ на синоветѣ си единъ снопъ прѫчки. Наедно не сж могли да ги счупжтъ, а едно по едно лесно ги счупили. Тъй е и това, — каза той, усмихвайки се широко. — Готово е! — прибави той.

— А щомъ е готово, да тръгнемъ, каза Василий Андреичъ. — А колкото за дѣлежътъ ти, дѣдо, не се оставяй. Ти си го спечалилъ — ти си и стопанинътъ. Обади на мировия. Той ще покаже редътъ му.

— Тъй пърпа, тъй пърпа, — съ расплаканъ гласъ говорѣше всичко това старецътъ, — щото нѣмамъ сговоръ съ тѣхъ! Като да е очумѣлъ!

Никита между това, като допи петата чаша чай, все пакъ не ѭ обърнж, а ѭ тури отъ страни, като се надѣваше, че ще му налѣжтъ шестьта. Но вода въ самоварьтъ вече не бѣше останжло, и домакинята не му налѣ друга чаша, па и Василий Андреичъ почнж да се облича. Нѣмаше какво да се прави. Никита тъй сжщо станж, тури надирѣ въ сахарницата нахапаната отъ всички страни бучка сахаръ, обърса съ скутътъ си мокрото си отъ потъ лице и одиде да си облича кафтаньтъ.

Като се облѣче, той си въздъхнж тежко и, като поблагодари домакинитѣ и се прости съ тѣхъ, излѣзе изъ топлата стая въ тъмния, студения прустъ, въ който вѣтърътъ сви-

рѣше презъ междинитѣ на вратата и трупаше задь тѣхъ снѣгътъ, и отъ тамъ на мърчеливия дворъ.

Петруха, облѣченъ въ кожухъ, стоеше съ коньтъ си срѣдь дворътъ и говорѣше усмихвайки се стихове изъ Паулсона. Той казваше: „Буря съ мглою небо скроить, вихры снѣжные крутягъ, ажъ какъ звѣрь она завоить, ажъ заплачить какъ дитя“. Никита одобрително полюляваше глава и оправеше водилата.

Старецътъ, като испровождаше Василия Андреича, изнесе фенерьтъ въ прустътъ и искаше да му посвѣти, но вѣтърътъ на часътъ го огаси. И на дворътъ даже се познаваше, че виялицата бѣше станжла по-голѣма.

„Ей, че пъкъ време!“ помисли си Василий Андреичъ; „речи че и не ще може да се иде, па не бива, работа се има! Па и вече се приготвихъ. Коньтъ на домакиньтъ е впрѣгнжтъ. Съ Божията воля, ще отидемъ“. Старецътъ домакинъ сжщото мислѣше, че не би трѣбвало да отиджтъ; но той вече бѣше ги придумвалъ да останжтъ, но не го послушахж. „Може би азъ отъ старость тъй да се плашж, а тѣ може би да пристигнжтъ“, мислѣше той. — „Па и ще можемъ съ време да си легнемъ де спимъ. Безъ грижи“.

Петруха — тъй сжщо виждаше, че бѣше опасно да пжтуватъ, и му докривѣ, но той по никой ничинъ не би показалъ това и се показваше сърдченъ, като се пиструваше, че той ни най-малко не се страхува, и стиховетѣ, какъ „вихры снѣжные крутять“ го насърдчавахж за това, че съвършенно изражавахж туй, което ставаше вънъ. А на Никита никакъ не му се искаше да отиджтъ, но вече отдавна бѣше привикнжлъ да не има своя воля и да слугува на други. Тъй щото никой не сдържа пжтницитѣ.

(Слѣдва свършекътъ)

СТИХОТВОРЕНИЯ.

I

Въ борбата съсъ живота не щѫ да клюмнѫ азъ
И глава младежска не щѫ да превиѭ,
И своя кѫтъ милий съсъ плачъ не ще смутѭ,
Ни съ черъ саванъ щѫ азъ душа да покриѭ.

До като сърдцето въ грѫдитѣ честно бий,
Доръ свѣти лѫчата на разума святий,
Не щѫ да паднѫ азъ. — Мълва малодушна,
Гласъ слабий, замлъкни: не можешь ме смути!

О, да! Не ще клюмнѫ! Дързостно и смѣло
Злото ще погледнѫ въ кръвави очи азъ
И тамо ще вървѭ, гдѣ святата правда,
Дългътъ високъ, свящeнъ ни вика всѣкий часъ.

Подъ топлитѣ лѫчи на разума святий
Безпорно ще вървѭ по своя труденъ пѫть
И не ще се стрѣснѫ, и не ще се върнѫ
Назадъ предъ буритѣ, свирѣпо що свистѭтъ.

II

На пѫть съсъ лодката по гладкитѣ вълни
Ний тръгваме вече. Тихичко морето
Подъ насъ се поклаща и плѣска, и шуми
И нѣжно поглежда нагорѣ небето.

Но, миличка моя, нищо не е трайно
Тукъ, въ тоя Божий свѣтъ... И туй море мирно

Слѣдъ малко ще трѫпне сурово и гнѣвно
И ще залудува мятежно, беспирно.

Блаженъ тогасъ, който лодката си смѣло
Насочи юнашки къмъ желанния край,
И съ мисъль висока върху свѣтло чело,
Върви изъ своя пѫть, безъ страхъ и смутъ да знай.

III

Настанѫхѫ мрачни, скрѫбни дни
И напустнѫ ни радостьта,
Дойде мракътъ...О, той потъмни
Днитѣ ми чисти, младостьта.

Но нѣкой гласъ — чуй! сладко шепчи,
Повдига силитѣ ми той,
Въ сърдцето внася жаръ... То трепти,
Трепти, незнаѭще покой.

Въ душата ми възкръснѫ злото
То разума чисть помрачи,
То — извергътъ на естеството
Изгаси свѣтлитѣ лѫчи.

И бликва пакъ порой отъ животъ
И ясно предъ очи блѣстѭтъ
Гори, поля, небесенъ тихъ сводъ
И святий, вжделенний пѫть!

IV

Посрѣдъ безкрайнитѣ страдания
Които влекѫтъ мракъ, вълни,
Пакъ има дни на мечтания,
Блаженни и честити дни.

Възсиява младежский буенъ духъ,
Той жадно гълта свѣтлина

Гласъ иде и...въ необятния слухъ
Свята зачува се струна.

Гръмъ, трѣсъкъ, шумъ... и проиграва
Мълнията посрѣдъ нощния мракъ
И блѣсва тя, и възвѣстява
Грядущий свѣтълъ день и зракъ:

Деньтъ, въ който ние ще сло̀мимъ
Бронята тежка на злото
Деньтъ, въ който вѣнецъ ще сложимъ
На свѣтлината, доброто.

V

Ти си чиста, като тось хубавъ цвѣтъ,
Дървесата гдѣто днесь е покрилъ;
Ти си чиста; и тоя хубавъ свѣтъ
Чрезъ тебъ само цѣна си е добилъ.

Ти си чиста — о, ти си любовьта,
Гдѣто пръска лѫчи чудни, ясни...
Я погрѣй ни, о любовь пречиста,
Постопли ни, въ тия дни нещастни!

VI

...Всички останѫхѫ признателни и благодарни на това дружество за случая, който имъ се даде да принесѫтъ лептата си за сиромаситѣ, като прекаратъ вечерьта извънредно приятно и весело на бала... Паркетътъ лъщѣше, като огледало. Публиката бѣше отбрана и състоеше отъ цвѣта на висшето общество... Безбройно число хубави госпожи и госпожици... Хубавитѣ мундири на офицеритѣ съперничахѫ съ разноцвѣтнитѣ дрѣхи на госпожицитѣ и госпожитѣ. Ний благодаримъ отъ името на сиромаситѣ.......

Единъ български вѣстникъ.

Съ страданията святи на бѣдния народъ,
О, жалкий вѣстникарь, не се гаври, нѣмѣй!
Мълкни! Нѣмѣй! За своитѣ дами, кавалери
О, рабъ нечестний, друга пѣсень запѣй.

И тоєъ мор лъ тъменъ за ссбе задръжъ ти:
Зловонье диша той, Луциферъ сжщинский,
Той плаши ни, робе, макаръ и да се смѣй,
Той плаши ни съ тоєъ смѣхъ зълъ и сатанинский.

Той въ чистото сърдце проказата вижда,
Той святитѣ чувства кръвно оскърбява
И милосърдието само̀, очи катъ навежда,
Странѝ отъ него то и се отвращава!

З. Кировъ.

ОГЛЕДАЛО.

Приказска отъ **Катюлъ Мендесъ**.

преводъ отъ *французски.*

Това станѫ въ една държава, кѫдѣто нѣмаше огледала. По заповѣдь на царицата всичкитѣ огледала — голѣми и малки, за стѣната, за масата или за въ джебъ — бидохѫ строшени на соль. Ако намѣрѣхѫ у нѣкого, макаръ едно парченце, убивахѫ го съ страшни мѫки. Искате да ви кажѫ причината на това глупаво и чудно своеволие, на-ли?... Царицата бѣше до толкова грозна, щото най-голѣмото чудовище бѣше по-хубаво отъ неѭ, за това тя пожела да се избави отъ ужасного мѫчение — да вижда своето лице. Освѣнъ това мисъльта, че другитѣ не ще могѫтъ да се радватъ на свойта хубость, ѭ утѣшаваше колко-годѣ. Вий се сѣщате, не ще и дума, че младитѣ жени и момичета не бѣхѫ доволни отъ такова распореждание. Защо ти сѫ най хубавитѣ очи на свѣта, най-сладкитѣ устица, прѣсни като трандафиль; защо да кичишь главата си съ цвѣтя, — когато не можешь да се нарадвашь нито на косата си, нито на очитѣ си, нито на чуднитѣ си устица?... Че пъкъ и всичкитѣ рѣки, езера и бари покрихѫ съ голѣми плочи, вода за пиение вадѣхѫ изъ дѫлбоки кладенци, а не изъ извори, прозрачни и равни, като огледало. Всички които искахѫ да се харесватъ — а тѣ не бѣхѫ малко — съвсѣмъ се отчаяхѫ, ала царицата не само, че не се смили, но даже се радваше много, че нейнитѣ подданници, като не виж-

датъ своята хубость, се мжчжтъ толкова, колкото тя, когато види своята грозота.

II

Обаче въ края на единъ градъ живѣеше едно момиче, по име Хиацинта, което не се раскахъри много отъ царицината заповѣдь, защото имаше момъкъ, който ѭ обичаше отъ сърдче. Че нали не ви трѣбва огледало, когато има кой да ви харесва и да ви говори за това всѣкой часъ?

— Наистина ли нѣма въ цвѣта на очитѣ ми нищо умразно?... — питаше момичето.

— Тѣ приличатъ на синчецъ, още влаженъ отъ росата.

— Кожата ми не е ли черна?...

— Челото ви е по бѣло отъ снѣга, а странитѣ ви едвамъ сж покрити съ червенина.

— Ами устнитѣ ми?...

— Тѣ приличатъ на полу-открита малина.

— Зжбитѣ ми не сж ли голѣми?...

— Тѣ зж малки, като оризови зарна, но много по̀-бѣли.

— Ушитѣ ми не ме ли загрозняватъ?...

— Че могжтъ ли да загрознѭтъ двѣ раковинки, загубени въ тънкитѣ ти коси... раковинки малки и нѣжни, като туку що цъфнжла роза...

Тъй си приказвахж тѣ; тя — доволна отъ хвалбитѣ, тъй-досущъ въсхитена, защото всичко, което казваше, бѣше цѣла истина — и той имаше щастието да види всичко това, което момичето знаеше само на думи. Нѣжностьта имъ растѣше всѣкий часъ. И когато залюбеното момиче попита, съгласна ли е Хиацинта да му стане жена, момичето се зачърви наистина, ала не отъ страхъ; и този, който би помислилъ, като видѣше нейната усмихвка, че тя се смѣе, защото се готви да му откаже, — жестоко би се измамилъ.

За нещастие злата царица се научи за тѣхната годивка. А пъкъ за неѭ бѣше наслаждение да разваля

щастието на другитѣ; освѣнъ туй тя мразѣше, Хиацинта като първата хубавица въ нейното царство.

III.

Единъ пѫть, скоро преди свадбата, Хиацинта се расхождаше изъ градината имъ. При неѭ се приближи бабичка-сиромахкиня, за да ѝ поиска милостиня; ала изведнъжъ тя отскочи назадь съ такъвъ ужасенъ видъ, като че бѣше настѫпила жаба.

— Свята Богородице, какво е туй!...

— Какво ти е, бабо? кажи ми, какво видѣ?

— Най грозното нѣщо на свѣта...

— Разбира се, че това нѣщо не съмъ азъ! съ усмихвка придума Хиацинта.

— Уви, бѣдно момиче! За голѣмо съжаление ти си това нѣщо... Отдавна живѣѭ азъ на бѣлия свѣтъ, ала до сега не съмъ виждала по̀-голѣма грозота отъ твойта...

— Мигаръ съмь толкова грозна... Мигаръ очитѣ ми...

— Сиви, като пепель. Пъкъ още си и разногледа.

— Кожата ми...

— Би си помислилъ всѣкой, че ти си натрила челото и странитѣ си съ прахъ отъ вѫглища.

— Устата ми...

— Алени, като увѣхнѫло есенно цвѣтче.

— Моитѣ зѫби...

— Ако сѫ хубави голѣмитѣ и жълти зѫби, то по̀-хубави отъ твоитѣ азъ още не съмь виждала.

— Ахъ!... ушитѣ ми поне...

— Тѣ сѫ толкова голѣми и червени, покрити сѫ съ такива дебели косми, щото на могѫтъ да се погледнѫтъ безъ ужасъ. И азъ съмь грозна, ала ми се струва, че бихъ умрѣла отъ срамъ, ако имахъ такива уши.

Слѣдь тѣзи думи бабичката, тя бѣше преоблѣчена магйосница, другарка на лошата царица, исчезна съ диаволский смѣхъ, а бѣдното момиче паднѫ на земята съ горчивъ плачъ.

IV.

Нищо не ѭ утѣшаваше; но постоянно повтарѣше: — „азъ съмъ чудовище, азъ съмъ страшилище!“ Годеника ѝ напраздно ѝ се кълнѣше, че е хубава, напраздно се мѫчаше да ѭ разубѣди отъ мисъльта, че е грозна. — „Остави ме; ти отъ милость ми казвашь неистината. Всичко разбирамъ вече: не любовь, а жалость чувствувашъ отъ това... Азъ не съмь хубава; за злощастие, това е цѣла истина“.

За да ѭ разувѣри той доведе други младежи; и всички се кълнѣхѫ, че е наслаждение, да гледа человѣкъ Хиацинта — толкова е хубава тя; и нѣкои жени даже казахѫ сѫщото, макаръ не толкова твърдо. Ала нищо не помогнѫ. Бѣдното момиче знаеше своето: „Вий искате само да ме утѣшите“. Милия ѝ обаче настояваваше да назначи деня на свадбата. — „Азъ — да станѫ твоя жена!“ извика тя. — „Не могѫ... не искамъ... Азъ те любѭ много“. Трудно бѣше да си представимъ, колко отчаянъ бѣше той. Колѣничаше, молѣше се, искаше... Хиацинта все това казваше, че е много грозна за невѣста. Какво да се прави? Едничкото срѣдство да узнае Хиацинта истината и да разбере, че бабичката ѭ излъгала, е огледалото; ала такова именно нѣщо го нѣмаше въ цѣлото царство, — пъкъ и страха отъ царицата бѣше толкова голѣмъ, щото нито единъ стъкларь не би се наелъ да прави макаръ едно парченце огледало.

— „Нѣма какво да се прави“, каза най-сетнѣ годеника. — „Трѣбва да се отиде въ царицина палатъ; колкото и лошава и безсърдечна да е нашата царкиня, тя все ще се трогне отъ моитѣ молби и отъ хубостьта на Хиацинта, и макаръ за нѣколко часа ще отмѣни жестоката си заповѣдь, отъ която е това зло“. Едвамъ сполучи да склони Хиацинта да отиде въ палата; тя бѣше рѣшила да не излиза никѫдѣ, като е толкова грозна. Тя казваше, че огледалото ще уголѣми скърбьта ѝ, като ѝ покаже цѣлата дѫлбочина на нейното нещастие. Ала момичето не устоя на годениковитѣ сълзи и се съгласи на молбата му.

V.

— Какво е то? Кои сѫ тѣзи хòра? Какво искатъ отъ мене? — питаше злъта царица.

— Ваше Величество, предь васъ стои най-нещастния любовникъ.

— Ей пъкъ че намѣри ли за какво да ми главоболѭтъ!

— Смилѣте се...

— Че каква работа имамъ азъ съ вашитѣ любовни несполуки?!

— Ако вий позволѣхте, макаръ за минутка, да веземемъ едно огледало...

Царицата станѫ, растреперана отъ гнѣвъ.

— Предь мене ли се осмѣлихте да приказвате за огледало! извика тя, като скърцаше зѫби.

— Молѭ ви въ Божието име, не гнѣвѣте се, Ваше Величество; благоволѣте да ме изслушате. Това момиче, такова хубаво и младо, паднѫ въ страшно заблуждение; тя се мисли за грозна и...

— И много право мисли! прекѫснѫ го съ лошъ смѣхъ царицата.—Азъ още не съмъ виждала пò-грозно и пò-отвратително лице.

При тѣзи думи Хиацинта на-смалко щѣше да умре отъ срамъ и скърбь. Нѣмаше вече съмнѣние: сама царицата ѭ намѣри за грозна. Полека се спустнѫхѫ нейнитѣ клѣпачи, и — блѣдна, безъ животъ — тя паднѫ при стѫпалата на трона. А бѣдния годеникъ се забрави отъ тѣзи думи; той захванѫ да вика, че царицата е или полудѣла, или пъкъ съ нѣкаква цѣль лъже тъй безсрамно.

Още не бѣше свършилъ и стражата го улови; по знакъ отъ царицата излѣзе напредь джелатинъ, който се навърташе постоянно около тронътъ, защото почти всѣка минута имаше работа за него. — „Испълни си длъжностьта“, каза му царицата, като посочваше непокорния.

Той спокойно издигнѫ ножа, тамамъ когато Хиацинта дойде на себе си и полегка раствори очитѣ си, като не разбираше кѫдѣ е и какво ѝ е. Въ сѫщата минута се чухѫ два, съвсѣмъ неприлични единъ на

другъ, викове: едина бѣше отъ радость, защото въ блѣскавото острило на ножа Хиацинта видѣ, колко е хубава; другия — предсмъртно хъркание на злъта царица, която умрѣ отъ ядъ и срамъ, понеже неочаквано видѣ цѣлата си грозота.

Превелъ Ив. Ст. Андрейчинъ.

ВАЖЕНЪ ПЕРИОДЪ НА АМЕРИКАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Отъ Стоянъ К. Ватралски.

Смъртьта на Оливеръ Унделъ Хомсъ на 8 й Октомврий 1894 год. тури точка на до сега най-важния, на най-плодовития периодъ въ историята на Американската литература. Той бѣше послѣдния остатъкъ отъ знаменития онзи кружокъ, на който Браянтъ, Хоторнъ, Емерсонъ, Лоуелъ, Лонгфело и Хунтнеръ бѣхѫ другитѣ членове.

Трѣбва да се помни, че макаръ и да има Американский народъ, такова нѣщо, като Американский языкъ нѣма. Америка наслѣди языка и богатата литература на Англия; тъй щото Английскитѣ классици сѫ тоже и Американски классици. Американска литература, слѣд., се нарича оная часть отъ Английската книжовность, която е писана отъ Американци.

Ако влезешь днесь въ която и да било типическа Американска библиотека, ти ще видишь окачени по стѣнитѣ портретитѣ на вече поменѫтия кружокъ. И право е. Защото може да се каже, че опредѣлена *народна* Американска литература начева съ тия списатели. Като пишемъ имената Браянтъ, Хоторнъ, Емерсонъ, Лоуелъ, Лонгфело, Хунтнеръ и Хансъ, ний насмалко още не изброяваме Американскитѣ классици. Едвали не, казвамъ, понеже тѣ иматъ нѣколцина предшественици, но тѣ сѫ тъй малцина, щото цѣлата история на Американската литература преди този периодъ може да се опише въ единъ параграфъ.

Въстанието противъ Англия въ 1776 калй велики

патриоти и изнесе на свѣтъ превъсходни водители, но тѣ всички бѣхѫ — както времената го изисквахѫ — мѫже на дѣло, не на дума, не писатели. Отъ писачитѣ на онзи буренъ периодъ двѣма само заслужватъ поменъ: Томасъ Пейнъ Американския Волтеръ, чиито скептицизми не намѣрихѫ почва въ народа, и Бенджаминъ Франклинъ, който остави нѣщичко отъ практическа философия. Между множеството драскачи въ пър-

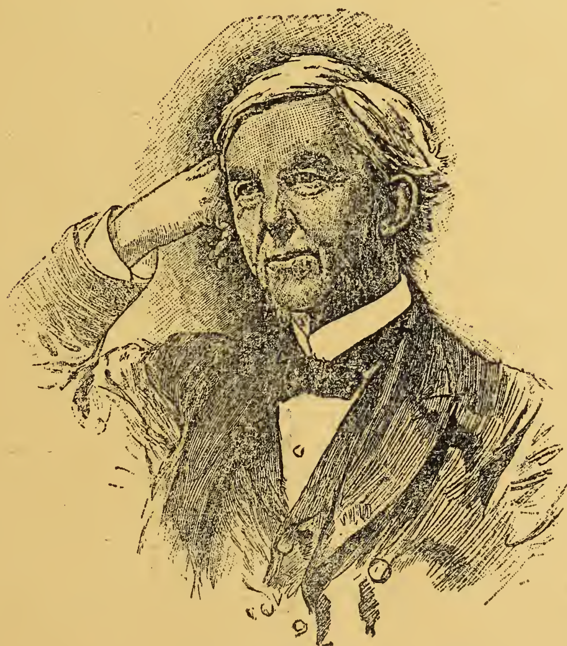

вата половина на настоящето столѣтие, трима спечелихѫ името списатель: историка-беллетристъ Уашингтонъ Ѫрвингъ; романиста Джеймсъ Финиморъ Куперъ и поета Едгаръ Аланъ По. Въ една смисель Уашингтонъ Ѫрвингъ може да се нарече отецъ на Американската народна литература. Едгаръ По, който отъ нѣкои критици се счита за най-даровития народенъ поетъ, много прилича на нашия Ботевъ. Както нашия хер ѝ преживѣ

нередовенъ и непорядъченъ животъ, за което естеството го осѫди на ранна смърть. Той остави само нѣколко свършени поеми, но тѣ неоспоримо доказватъ, че По бѣ поетъ отъ първо качесто. Поемитѣ му *Гарвана* (The Raven), *Анабелъ Лѝ* ще се декламиратъ и четѫтъ, до като свѣтъ свѣтува, или до когато има хòра, на свѣта да четатъ Английски. Хубави сѫ тѣ, но малко; а съ едно цвѣте или двѣ пролѣть не става.

Пролѣтьта — литературната Американска пролѣть — се разви като по Гергевдень, когато кѫдѣ срѣдата на текущия вѣкъ, на полето се явихѫ работницитѣ отъ горѣ-помѣнатия кружокъ. Тѣ всички бѣхѫ почнѫли работа пò отрано, но до тогава нѣкои отъ тѣхъ едва ли се различавахѫ отъ ефимернитѣ писачи. Тѣхнитѣ трудове изведнъжъ подигнѫхѫ Американската литература до едно стѫпало, достойно за достолѣпието на единъ образованъ и напредничавъ народъ.

Макаръ че нѣмамъ намѣрение да се впускамъ въ подробности и да давамъ точни оцѣнки по дѣятелностьта на всѣкий членъ отъ групата отдѣлно, слѣдующитѣ повърхностни бѣлѣжки ще дадѫтъ читателю потрѣбното за цѣльта ми понятие.

Хоторнъ бѣ романистъ отъ романтическата школа; Браянтъ, поетъ и журналистъ; Емерсонъ—философъ и поетъ; Лонгфело—поетъ; Лоселъ—поетъ и критикъ; Хунтнеръ—поетъ; Хомсъ—есеистъ и поетъ. Талантитѣ имъ, както забѣлѣжваме, не бѣхѫ распредѣлени идеално по всѣка часть на литературното поле. Поезията, напр., завзима най голѣмо пространство, когато нѣкои други части, като историята и драмата, останѫхѫ отъ тѣхъ и не покътнѫти.

Рано е още да имъ се опредѣлѭтъ постояннитѣ мѣста: редътъ какъ въ бѫдѫще ще стоѭтъ на литературната лавица, по отношение единъ къмъ други; но какъ стоѭтъ въ оцѣнението на публиката днесь, не е трудно да се забѣлѣжи. Най-популярни сега за сега сѫ поетитѣ Лонгфело и Хунтнеръ, чиито томове стоѭтъ единъ до други въ почти всѣка американска кѫща. Въ Англия Лонгфело има пò-вече почитатели отъ Хунтнера. Емерсоновитѣ лекции не сѫ толкова

популярни, но тѣхното влияние се вижда да расте съ времето, и неговата мистическа и оптимистическа философия съдържа елементи отъ голѣма трайность. Изгледва, като че той е и неподвижната чиста звѣзда на Американското литературно небе. Лоуелъ и Хомсъ идатъ трети; но всѣкий отъ тѣхъ си има особни обожатели, които ги поставятъ на първо мѣсто. Браянтъ е изостанжлъ доста, както и Хоторнъ донѣйдѣ, — особно отъ какъ повѣя вѣтра на реалистическата школа. Както вече помѣнахъ, той е отъ романтическата.

Тия сж авторитѣ, които създадохж, въ смисълъта на думата, народната Американска литература и ж поставихж успоредно съ ония на първитѣ народи; такива сж перата и тѣзи сж имената, къмъ които образования Американецъ съ гордость посочва.

Нѣка се докоснемъ сега до живота и дѣлата на Д ръ Хомсъ, смъртьта на когото, като тури граница на този важенъ периодъ отъ Американската литература, ми внуши идеята за настоящето писмо. Макаръ и по-старъ отъ нѣкои отъ другаритѣ си труженици на перото, Д ръ Хомсъ бѣше „най-младия отъ тѣхъ на сърдце“. Ето защо, отъ това забѣлѣжително съзвѣздие, той бѣше послѣдния да дойде задь небосклона на нашия животъ.

Оливеръ Уенделъ Хомсъ се е родилъ презъ годината 1809, която е забѣлѣжителна по туй, че въ нея сж се родили, въ Английски говорящия свѣтъ, освѣнъ него петь отъ най-знамѣнититѣ мжже на 19-й вѣкъ — именно: Алфредъ Тенисонъ, презъ живота си първия английский поетъ; Уйлямъ Гладстонъ, въ своето време първия английский държавникъ; Чарлсъ Дарвинъ, отецъ на еволюционната наука и най-знаменитъ наученъ мжжъ въ 19 й вѣкъ; Едгаръ По, едва ли не първия Американский поетъ, и Аврамъ Линколнъ, който, по диръ Вашингтона, е най славния Американский Председатель.

„Оливеръ Уенделъ Хомсъ“, казва единъ съвремененъ критикъ, „е единъ многостраненъ гений, който е

отлично игралъ доста роли, — поетъ, романистъ, хумористъ, мед. докторъ, учитель, наученъ мѫжъ, биографъ, философъ, безъ да бѫде сухъ или неясенъ, смѣхотворецъ, безъ да бѫде грубъ или сензационенъ, и двѣтѣ, безъ да бѫде утегчителенъ; всѣкога благатъкъ, здравъ — внушителенъ; сгараящецъ се да зарадва, а не да разтѫжи, да дойде въ човѣка доброто и приятното, нежели злото и отвратителното".

Най-първо Д-ръ Хомсъ се прочу като докторъ по медицината и отличенъ професоръ по Анатомията и Физиологията въ Харвардъ, най-стария и, справедливо броенъ, най-първия университетъ въ цѣла Америка. Но когато по-послѣ славата му като списатель засѣни оная на професора и медика, той напусна избраната си професия и се предаде всецѣло на литературата — професия, която му бѣше опредѣлена отъ Провидѣнието.

Както и презъ минѫлитѣ години, по настоящемъ доста отъ неговитѣ поеми особно хумористическитѣ, се радватъ на голѣма популярность. Най-добрѣ познати отъ прозаическитѣ му списания сѫ четиритѣ тома: *Автократъ*, *Професоръ*, *Поетъ* и, единственния му романъ, *Елси Венеръ*. Отъ името на първия отъ тѣзи трудове, съотечественицитѣ му милаимно го наричахѫ: „Гениалния Автократъ".

Влиянието на Д-ръ Хомса въ отечеството му е и благотворно, както е голѣмо. Той е единъ отъ двамата списатели, чиято особна мисия е била да посмѣгкчѫтъ тона на Ново-Английския пуританизмъ: както Хунтнеръ хуманно повлия строгостьта на богословието, тъй и Хомсъ повлия нравитѣ, като ги направи по-малко сурови и по-вече весели.

За тази си мисия той бѣше добрѣ приспособенъ. Самъ бѣше отъ пуританско потекло. Като гражданинъ, сѫпругъ и баща, той бѣше съ примѣре ъ животъ. Безъ характеръ, той не ще е билъ попурярен: пуританството отхвърля и най-очевиднитѣ истинни, ако тѣ извиратъ отъ нечистъ изворъ.

За успѣхътъ на Д-ръ Хомса добрѣ способствува и оптимическия му тонъ. Списанията му съдържатъ о

ная трѣзвенна веселость, която всѣкога намира отзивъ въ човѣшкого сърдце. Нѣкой си твърдѣ сполучливо го е нарѣкълъ „Американския засмѣнъ философъ". Но пелинъ и цинизмъ въ неговия хуморъ нѣма. „Никой другъ въ Америка", пише единъ вѣщъ критикъ „не е сторилъ колкото той, да ни весели съ сладъкъ и невиненъ смѣхъ".

Поради старость, въ послѣднитѣ нѣколко години Д-ръ Хомсъ не можеше много да върши, но живѣ да се порадва на всенародната обичь и обожание. Кѫщата му приличаше на нѣкоя святиня, прочута по чудотворни работи. Много хора, особно изъ между младитѣ амбициозни сили, тичахѫ постоянно да го посѣщаватъ. Всѣкий желаеше да чуе гласа и да види лицето на онзи, който могълъ тъй божественно да мисли, тъй хубаво и чудно да пише: да могѫтъ да се хвалятъ на внуци и правнуци, че тѣ сѫ очитѣ си сѫ видѣли Оливерь Уенделъ Хомса. Безсъмнѣние, често тѣзи ревностни поклонници му дохождахѫ, но като знаеме че тѣ го правѭтъ отъ безумна обичь — че туй е едно отъ необходимитѣ паказани на славнитѣ — той ги търпѣше. И когато най-сѣтнѣ „Гениалния Автократъ" биде повиканъ за почивка въ вѣчностьта, цѣлата пресса, що пише по языка на Шекспира: въ Англия, Индия, Австралия, островитѣ и Канада, придружи хоръть на хилядитѣ вѣстници отъ Атлантическия океянъ до Великия пѣящетъ тѫжовно, благоговѣйно и признателно:

Миръ на прхътъ ти,
Благословенна да е паметьта ти,
Сѣячо, на свѣтилото и любовьта!
И екътъ още не е престанѫлъ.

Harvard Univercity,
U. S. America.

БѢЛѢЖКИ, КОИТО ДА ПОСЛУЖѪТЪ ЗА МОНОГРАФИЯТА НА ИМОТНИЯ СЕЛЯНИНЪ ИЗЪ LOT-ET-GARONNE.

(*Писмо до г-нъ Секретарьтъ на d'Economie Politique**)

Любезний Господине!

Въ отговоръ на вашето постоянно искание, азъ ви испращамъ нѣколко бѣлѣжки, които могѫтъ да послужѫтъ за монография на малко имотния селянинъ отъ нашитѣ мѣста.

Ний заедно приминѫхме презъ една малка часть отъ нашата долина Lot de Villeneuve въ Casseneuil и азъ ви показахъ да видите преобразованията, които сѫ се извършили отъ една петдесеть годишнина насамъ.

При сѫщитѣ земи, днесь толкозъ плодовити, едно време хранѣхѫ едно нещастно селско население и единъ слабъ и лошевъ добитъкъ. На тѣхъ се обработваше малко жито, най вече ръжъ, малко кукурузъ, малко вино и до нѣкѫдѣ сливи.

Днесь тѣзи земя сѫ една голѣма градина, една бахча, посѣвитѣ сѫ превъсходни, пшеницата замѣсти ръжьта, производствата се слѣдватъ безъ прекѫсване, добитъкътъ многочисленъ и отъ добра раса, мѣстности, насадени съ лозя и сливи, се протачатъ въ сичкитѣ полета, имотния селянинъ има джебоветѣ си пълни съ злато.

Вий виждате, казвахъ ви азъ, тази кѫща за живѣение, това е типътъ на кѫщата на богатъ селянинъ, тя нѣма освѣнъ единъ етажъ върху полу-етажътъ, издигнѫтъ единъ метръ или метръ и половина отъ земята; една каменна стълба води до

*) Знайно е, че окрѫгътъ Lot-et-Garonne, единъ отъ най-багатитѣ въ Франция, е така сѫщо и единъ отъ тѣзи, които иматъ най слаба родилность; 14. 4 раждания на 1000 жители. Трѣбва да се има на памятъ тази бѣлѣжка, за да се разбере цѣлото съдържание на писмото, което дължимъ на расположението на нашия кореспондентъ. (H. S. M.)

входната външна врата, която се отваря въ единъ обширенъ коридоръ, който прорѣзва кѫщата и въ който се отварятъ вратитѣ на стаитѣ, зимници за вино и други припаси отдолѣ, тавани за мѣстилище на зърнести храни отгорѣ. Числото на стаитѣ различава отъ четери до осемъ. Споредъ значителностьта си външната стѣна има десетъ, дванадесятъ, петнадесять метра фасадъ.

Архитектурата е сѫщата на всѣкждѣ; това е удобството, чистотата и най-вѣче голѣмата здравословность.

Вичкитѣ тѣзи жилища сѫ нови, нѣкои сѫ съвсѣмъ скорошни, никоя несѫществуваше преди четиредесеть години.

Вий виждате тази построена отъ пръсть кѫща, близу до блатото, гдѣто каратъ на поило добитъкътъ, тя се състои отъ едно само отдѣление, освѣтлявано най-вече презъ вратата до самата повръхнина на земята и презъ простия прозорецъ, който виждате; тя днесь служи като мѣсто за сушение сливи, мѣсто на фурната и за оставяние разни партушини. Това е старото жилище на стопанинътъ на мѣстото; старата стая, въ която затоваряхѫ добитъкътъ и която бѣше толкозъ малко луксозна, колкото и кѫщата на господарьтъ, е отдавна съборена, отъ нея нѣма диря; селянетѣ на еждатъ добрѣ добитъкътъ си преди да помислѭтъ за себе си. Помѣщението е обширно, високо, събира голѣмо количество добитъкъ и може да съдържа сѣното и по голѣмата часть отъ нажънатата слама.

На една окрѫжность съ двадесетъ километра радиусъ има по-вече отъ сто чифлика, по-вече или по малко значителни, но всичкитѣ построени по единъ и сѫщъ модель, никой ненадминава 25 хектара въ равнина и 35 въ баири; цѣната на хектарътъ струва отъ 1,000 до 8000 франка.

Стопанитѣ живѣѭтъ въ чифликътъ, обработватъ имотитѣ си, вършѭтъ най-мѫчнитѣ работи, ѣдѫтъ на сѫщата трапеза, на която ѣдѫтъ и работницитѣ имъ съ надница. Тѣ иматъ по 5,000, 100,000, 200000 фр., азъ познавамъ мнозина отъ тѣхъ, които минаватъ за миллионери, които обработватъ нивята си, изрѣзватъ лозята си и плодовититѣ си дървета, помагатъ въ прибиранието на сѣидбитѣ.

А между това въ тѣзи хора нѣма нито 10 на 100 такива, които бихѫ могли да наброѭтъ четири стопанствующи генерации; тѣхния дѣда или прадѣда е билъ чифлишкий слуга или съдържатель подъ наемъ на нѣкой малъкъ чифликъ.

Често създательтъ на богатствата още е живъ. неговата стара жена така сѫщо. Тѣ не сѫ въ нищо измѣнили старитѣ си привички, тѣ сѫ обличатъ, както едно време сѫ се обличали. Сѣднѫлъ на единъ малъкъ дървенъ столъ, близу до прагътъ на старата си кѫща, мѫжътъ плете кошници и панерки и прави мели; той преглежда ралото и инструментитѣ и поправя нѣкои малки работи.

Старата се грижи за домашнитѣ птици.

Тѣ сѫ сухи, почернѣли отъ горѣщинитѣ, прегърбавени отъ работа.

Тѣ сѫ оставили цѣлото управление на синътъ си: живѣѭтъ си скромно, безъ лишения, щастливи въ богатството, което сѫ събрали за другитѣ.

Какъ се е образувало туй богатство; изглеждa като че неговото образувание е една фантасмагория, като че това е едно чудовище... Трѣбва, бихѫ казали недобрѣ увѣдоменитѣ хòра, щото особенно щастливи обстоятелства да помогнѫтъ на това преобразование; трѣбва селянитѣ да сѫ намѣрили нѣкоя мина за злато въ земитѣ си, нѣкои нови способи за обработвание, да сѫ уголѣмили приходитѣ въ извънредно голѣми пропорции, трѣбва щото специални обработвания да сѫ дали извънредно голѣмо плодородие.

Наистина, направенъ е извѣстенъ прогрессъ въ начинътъ на обработванието; Ораческитѣ орѫдия сѫ усъвършенствувани; хранитѣ за добитъка и неговото отглеждание сѫ приели голѣмъ размѣръ, числото на плодовититѣ дървета, на сливитѣ най-вече, се е уголѣмило въ значителни пропорции.

Стойностьта на земята се е увеличила и, въ началото, нѣкои се въсползувахѫ отъ това увеличение.

Но не въ това ний трѣбва да търсимъ истинската причина на извънредното уголѣмѣвание на богатството; защото, ако земята произвежда малко пò-вечко, ако посѣвитѣ сѫ пòизобилни отъ едновремешнитѣ, ако плодовититѣ дървета (сливитѣ) принесохѫ ползи, въ замѣна, по мѣрката на уголѣмяванието произвѣденията, цѣната на земята се е увеличила пропорционално съ приходитѣ и, къмъ 1860 — 1875, цѣната ѝ бѣше станѫла толкозъ голѣма, щото тя не даваше приходъ пò-голѣмъ отъ 3 или $3^1/_2$ % отъ продажната стойность, даже на стопанитѣ, които обработватъ свои собствени имоти (слѣдъ като сѫ спаднѫти надницитѣ, земята, зета като

оръдие за работа). Отъ 1875. земята по цѣната си е паднжла и продължава да пада. Филоксерата дойде и житото струва съ една третя по̀ малко; а между това имотностьта на селянитѣ продължава да се уголѣмява.

Тази имотность е дѣло на този старецъ и на тази бабичка, придобитъ по методътъ, който тѣ си усвоихж, когото преслѣдватъ упорито, който тѣ сж вкоренили въ дѣцата си. Методъ, на който тѣ не сж изнамѣрвачитѣ, но който е билъ на всички тѣзи, които сж достигнжли като тѣхъ.

Той е излѣзътъ отъ при своя баща, кой е билъ малъкъ земледѣлецъ, нуждающъ се отъ необходими нѣща или бѣденъ наемникъ на нѣкое чифличе, на възрасть 13 или 14 годишенъ, имѣющъ за багажъ всичко двѣ или три ризи и дрѣхитѣ на гърбътъ му; той се условилъ да работи въ нѣкой малъкъ чифликъ съ 60, 120 фр. за година, и на възрасть 20 годишенъ той получавалъ 30, 350 фр. най-много съ квартира и храна.

Отъ тази заплата той си е купилъ малко вжтрѣшни дрѣхи и нѣколко горни. Всичкото останжло е запазено за да образува единъ малъкъ капиталъ.

Ако въ наборътъ за войникъ е освободенъ, то той между 24 и 25 годишната си възрасть притѣжава 800—1,000 фр.

Въ тази епоха той намѣрилъ въ околностьта нѣкоя млада мома, излѣзла като него отъ домътъ си безъ пара̀, безъ половина, която, и тя така сжщо, се е условила да работи и е економисала 300—400 франка.

Тѣ сж се оженили.

Тѣ сж продължавали да се условватъ на работа и, слѣдователно, малкия капиталъ всѣкогодишно се е уголѣмявалъ съ много по̀-голѣмата часть отъ заплатата на съдружието, което тѣ сж образували.

Това състояние се е продължавало 7 или 8 години, тогава тѣ сж имали единъ малъкъ капиталъ отъ 3 или 4,000 франка. Тѣзи парѝ, спечелени съ толкозъ мжка, тѣ ги страстно запазватъ, постоянно се страхуватъ да не ги изгубжтъ, тѣ купуватъ нѣкой малъкъ имотъ за една сумма малко по̀-голѣмичка отъ тѣхния капиталъ, 5,000 франка, напримѣръ. Тѣ се освободихж вечъ отъ всѣка грижа, тѣ сж обаяни отъ туй, гдѣто най-послѣ сж господари на тѣхно си парче земя, предмѣтъ на тѣхнитѣ постоянни бълнувания, тѣ владѣжтъ вече земя. Жената

трѣбва да нарежда и управлява, тя ще обработва малкия имотъ, подпомогната срѣщу заплата отъ съсѣдитѣ. Мѫжътъ ще продължава да се условва на чужда робота, за да исплати направения дългъ и да сдобие неоходимитѣ срѣдства за купуването на движимата и недвижима принадлѣжность, необходима за дребната експлоатация или за да купи страстно желанното друго парче земя.

Рѣдко е, щото на слѣдующата година семейството да не бѫде увеличено съ едно дѣте, което иде тъкмо на време за да се роди земледѣлецъ.

По този начинъ се продължава тази работа и економическия животъ.

До оженването на дѣтето, малкото богатство продължава да се уголѣмява, но не тъй бързѣ, както въ първия периодъ; то се е уголѣмило доста, накупени сѫ нѣколко парчета земя.

Дохожда нѣкой зеть или нѣкоя снаха, която донася зестра, преобърнѫта тозъ часъ въ недвижимъ имотъ; мюлкътъ се уголѣмява, той не е между това, още достатъчно много за да оползотворява рѫцѣтѣ.

Семейството взема нѣкой чифликъ, подъ наемъ, ползата отъ който представлява по-добра заплата за трудътъ на всичкитѣ; малкитѣ приходи отъ собственнитѣ имоти, надницитѣ или ползитѣ отъ наетия чифликъ, събрани и обърнати въ недвижимости, имъ позволяватъ, въ края на 10, 15 или 20 години, да се върнѫтъ у домътъ си и да намѣрѭтъ върху тѣхни собственни земи възнаграждението на трудътъ си.

Дохождатъ женидбитѣ, наслѣдствата на роднини безъ дѣца, богатството се уголѣмява по единъ чодовищенъ начинъ, кѫщата е започнѫта да се гради, жилищата се преобразуватъ, богатството е направено.

Такъвъ е простия и на всѣкиго достъпенъ методъ въ постоянно убогатение!

Той състои: въ работение постоянно и умѣренно;

Въ прибавление ползитѣ и надницитѣ къмъ капиталътъ;

Въ харчение само за необходимо нуждното, събиране чрезъ оженванията съ хора отъ сѫщото происхождение и практикующи сѫщия методъ;

Въ ограничение числото на дѣцата, продължаване да се

живѣе, слѣдъ като богатството е дошло по сѫщия начинъ, както когато не се притѣжаваше нищо:

Неправение земледѣлчески опити, неприемание нови методи, освѣнъ когато добрината имъ ще бѫде докарана съ сполука у другиго. и това въпрѣки насърдченията на земледѣлческитѣ профессори; доволствувание въ смѣткитѣ съ оставяние въ вехтия вълненъ чорапъ франкъ по франкъ до тогасъ, до гдѣто въ него има достатъчно, за да се купи земята на съсѣдътъ, и пр., и пр.

Всичкитѣ тѣзи хора, толкозъ бдителни къмъ своитѣ интереси, не сѫ между това скѫперници: тѣ нѣма да дадѫтъ петь парй на единъ просекъ, но тѣ го нахранватъ и прибиратъ да преношцува у тѣхъ.

Никой не чака да му се молѭтъ да отиде да наглeдва болнитѣ. Ако въ махлата има нѣкой бѣденъ, нему не се отказва никогажъ нуждното за да сготви своята супа. Най-послѣ въ праздничнитѣ дни или въ дни на велики дѣла обѣдитѣ сѫ обѣди пантагрелически.

Но тѣ сѫ безъ милость къмъ здравитѣ, които неправѭтъ економия: тѣхъ тѣ считатъ за ленивци и развратни. Тѣ не познаватъ социалистическата фразеология на правото за просията и на задължителната милостиня; тѣ сѫ свои собствени усигорители.

Тѣ сѫ страстно земледѣлци; тѣзи, които сѫ земедѣлци, желаѭтъ да останѭтъ такива и за напредь, а тѣзи, които не сѫ такива, желаѭтъ да станѭтъ. и азъ не съвѣтвамъ г. г. социалиститѣ да дойдѫтъ да имъ проповѣдватъ възвръщанието на земята въ общо владѣние.

Гдѣ ни закара това? До този день този методъ ни е далъ щастливи резултати: благосъстояние на страната, богатство на жителитѣ.

Но това ни е докарало до едно значително намаляванне на населението.

Малтусъ, когото тѣ навѣрно не знаѭтъ, ако да бѣше Господь, бихѫ му поднасяли жертвоприношения.

Правилото на семейството е: едно дѣте.

Двѣ дѣца, може още, но три, това е вече извѣстно като една случка или едно нещастие.

Всичкитѣ семейства, които се образували отъ двѣ, отъ четери, или отъ осемь за да оставѭтъ единъ наслѣдникъ из-

губватъ се малко по малко. Умиранията съ много надминаватъ раждания та, и ако преселенцитѣ отъ окрѫжията Lot и Dordogne не дохаждахѫ да замѣстватъ отсѫтствующитѣ, то землитѣ, толкозъ плодовити, не бихѫ могли вече да бѫдѫтъ обработвани.

Ще ли по тази система всѣкий да стане богатъ? Това е възможно. Синоветѣ на тѣзи селяни, станѫли чрезъ възпитанието граждани, ще напустнѫтъ ли методътъ? Тѣзи богатства ще се распрьстнѫтъ ли? И новодохождящитѣ ще почнѫтъ ли пакъ да натрупватъ нови богатства? Това е вѣроятно.

Но стига да говорѭ на пространно. Азъ се опитахъ да ви опишѫ това, което се случва у насъ, предъ нашитѣ очи Това сѫ сѫщественнитѣ признаци. Азъ изхвърлихъ много подробности, за да не става дълго туй писмо.

Вашъ G. Maydieu

Превелъ Ив. Кацаровъ

Столични херои.

Отъ *Е. С—въ.*

II

Кой е кривъ, кой е правъ.

(Разсказъ).

Грозданъ Груздановъ се отдѣлилъ отъ баща си! Чудна работа: кога се ожени и кога се отдѣли! Нѣма петь мѣсеца, откакъ се задоми тоя човѣкъ и... напустнѫлъ бащиния си домъ! Защо Грозданъ Груздановъ да остави родителитѣ си и да заживѣе отдѣлно? Кой го накара да постѫпи така? Не ли тоя човѣкъ бѣше много добрѣ съ баща си и съ майка си; не ли той омѫжи сестритѣ си? защо сега да устроява ново семейство? защо да остави родителитѣ си да живѣѭтъ отдѣлно на стари години и да очакватъ утѣшение на старини отъ пò-малкия и негодния си още синъ? Защо?... Защо?..

Хиляди „защо" минѫхѫ презъ главата ми, докатъ узнаѭ причинитѣ на тая ненадѣйна раздѣла. Защо, наистина, тѣ да се раздѣлѭтъ?! Азъ познавахъ Груздански, тѣ бѣхѫ наши съсѣди. Послѣ напустнѫхѫ съсѣдната кѫща и отидохѫ да живѣѭтъ въ друга махала, но приятелството си запазихме: тѣ дохождахѫ у насъ, ний отивахме у тѣхъ.

Грозданъ Груздановъ е дребничъкъ и, като такъвъ, доста младоликъ изглежда; но не вѣрвайте, че той е съвсѣмъ младъ: има пò-вече отъ тридесеть години. За да закъснѣе въ женидбата причина сѫ отъ една страна сестритѣ му, които трѣбваше да ги наста-

ни, да ги омѫжи, и отъ друга пъкъ — родителитѣ му.

Родителитѣ на Гроздана сѫ стари хора и съ стари понятия. Тѣ мислѣхѫ, че изборътъ на Гроздановата невѣста е тѣхенъ, а Грозданъ пъкъ казваше, че никой нѣма право да се бърка въ женидбата му. „Натрапена азъ не щѫ“. По тая причина той отлагаше своето задомяванье.

Три години откакъ Грозданъ настани сестритѣ си. Сега вече бѣше свободенъ. Родителитѣ му го подканѣхѫ, той не се рѣшаваше. Ако загатнѣше за нѣкѫдѣ, тѣ се преструвахѫ на глухи и не искахѫ. Той пъкъ отъ своя страна сѫщо тъй не искаше да слуша, кѫдѣто му сочехѫ и му предлагахѫ. Като видѣхѫ, че той твърдо е рѣшенъ да не земе това, което той не си хареса, отстѫпихѫ.

— Нѣка си земе откѫдѣто иска, майка му казваше, — ний не му се бъркаме вече. Не ли той ще живѣе съ неѭ, насъ нѣка не ни слуша. Ако му кажемъ нѣщо, Богъ да ни накаже.

Наистина, така казваше баба Ката, но сърцето ѝ бѣше тѫжно, и плачеше, защото синътъ бѣше вироглавъ и не искаше да земе тая, която тѣ харесвахѫ.

И Тодоръ — баща му, сѫщо така говорѣше, но и той бѣше доволенъ отъ Гроздана.

Най-сетне Грозданъ се рѣши. „Нѣма пъкъ вѣчно да ергенувамъ? Младостьта все ще ме чака ли! или пъкъ когато ще измине, тогава азъ ще свивамъ гнѣздо!“

Рече и свърши. Жребието се падна на Цвѣта Радойчина.

Цвѣта бѣше доста възрастна мома. Имаше по̀-вече отъ двадесеть и петь години. Хубавица бѣше, но какъ останѫ не омѫжена до тая възрасть, не знаѭ. Какъ да каже човѣкъ! като се скърши щастието единъ пѫть на човѣка, то лесно не се поправя. Така бѣше и съ Цвѣта. По̀ преди неѭ ѭ искахѫ на нѣколко мѣста, хемъ доста добри мѣста, но не би късметь, не станѫ послѣ, его цѣли петь шесть години, никой не ѭ потърси. Родителѣ ѝ помислихѫ, че ще остане до животъ мома, та доста се кахарѣхѫ. Пъкъ и неи отначало ѝ бѣше мѫчно, но послѣ се помири. Пъкъ сега,

гледай щастие, не мислено, не е очаквано, тука да стане работа! Грозданъ ѭ видѣ и ѭ хареса. Та пъкъ и нему такава трѣбваше. Не бѣше съвсѣмъ младъ, за да търси по̀-млада.

Годежътъ станѫ доста хубаво и доста весело. На него бѣхѫ събрани всичкитѣ роднини и отъ страната на Гроздана, и отъ страната на Цвѣта. Гроздановитѣ родители много се радвахѫ. Тѣ се цѣлувахѫ съ Цвѣтинитѣ родители и сърдечно благославяхѫ. Ката цѣлунѫ въ чело сина си, благосливяйки го: „Да ми си живъ, синко! казваше му. Еднъжъ до вѣка да ти бѫде! Дай, Боже, щастливъ да бѫдешь, вѣковитъ да бѫдешъ!... и пр. и пр“. Цѣлата нощь се веселихѫ и се разотидохѫ на другия день рано, когато слънцето освѣти пакъ земята.

Слѣдъ годежътъ Грозданъ по̀-често отиваше у Цвѣтини. Това не бѣше до тамъ приятно за родителитѣ имъ: момче и мома не трѣбва да се събирѫтъ, макарь и годеници, докатъ не се вѣнчаѭтъ. Но туй не не бѣ за дълго време. Срокътъ измина, и тѣ се вѣнчахѫ. И свадбата бѣше доста весела. Той взе подъ рѫка невѣстата си на връщание отъ черква, отидохѫ си въ кѫщи и доста дълго се веселихѫ. Цѣлата нощь имаше гюрултия у Гроздановй. Свирцитѣ гърмѣхѫ, а кѫщата се люлѣеше отъ танцитѣ и хора̀та.

Така се свърши свадбата. Отогава азъ не бѣхъ отишелъ у Гроздановй. Грозданъ и Цвѣтана нѣколко пѫти ги видѣхъ въ градината и на пивната фабрика, но нищо не узнахъ отъ това. Видѣхъ тъй сѫщо и Тодора. Баба Ката нѣмахъ случай да ѭ срѣщнѫ.

Нашата съсѣдка Стойна добра женица е, но много обича да приказва. Какъ хубаво се поминуваме! Тя седѣше на пѫтната врата и разговаряше съ майка ми. Времето бѣше хубаво, прохладно, а слънцето захождаше.

— Добъръ вечеръ, Стойно!

— Далъ ти Богъ добро, Стеване.

Стойна не можеше да каже Стефанъ, Ефтимъ,

фесъ, защотото бѣше чистокръвна българка. Ф-то е грьцко и е достояние на истъниченитѣ граждани.

— Е, какво ново-ветхо, Стойно?

— Нищо нѣма, Стеване. Разговарями се съ майка ти за Грозданови.

— Хаирлия...

— Па, харилия! Раздѣлилъ се Грозданъ отъ майка си и отъ татка си и отишелъ да живѣе въ друга кѫща.

— Ами булката?

— То се знае, и булката си ѭ зелъ; нѣма да ѭ остави, за да ѭ храни татко му?

— Пъкъ нѣма нищо ново, ветхо казвашь? Може ли нò-ново отъ туй да бѫде? Кажи, Бога ти, кога той се ожени, кога той се отдѣли?

— Е, така е сега, Стеване. Булкитѣ не живѣѭтъ съ секървитѣ, пъкъ и синоветѣ не слушатъ бащитѣ. Земи си невѣстичката и иди си.

— Е, защо така, бе Стойно?

— Защо де? Такова време настанѫ сега!...

Стойна говорѣше бавно и гладѣше дѣтенцето си по русата глава. Тя бѣше прекършила жена и имаше само едно момиче на дванадесеть години и едно момче — годиначе. Трепереше надъ него и все въ скута си го държеше. Много ѝ бѣхѫ умрѣли, та много се грижеше за послѣднето.

Азъ бѣхъ поразенъ отъ тая скърбна новина. Рѣшихъ да узнаѭ причинитѣ на раздѣлата. Сѫщата минута тръгнѫхъ да отидѫ у Грозданови.

Грозданови живѣехѫ въ една полусъборена кѫща. Сълбата бѣше крива и счупена. Съ рискъ човѣкъ се качваше по неѭ. Стаички имахѫ двѣ. Не имъ стигахѫ, но не ли сѫ скѫпи пуститѣ кирии? Баба Ката влачеше вълна. Гребенитѣ скърцахѫ възъ рѫцѣтѣ ѝ. Тя останѫ зачудена като ме видѣ.

— Добъръ вечерь, бабо Като!

— Охъ, далъ ти Богъ добро, Стефане! ти съвсѣмъ веке ни забрави!

— Не, Бога ми, бабо Като, ама не ми се случило пѫть край васъ, та за това не съмъ дошълъ.

– Зеръ трѣбваше само тогава да се отбивашь, когато минавашь край насъ...

— Е, нищо де, кажи сега, какъ сте, що правите, какъ си поминувате?

— Какъ да ти кажѫ: и добрѣ сме, и не сме добрѣ.

— Ами какво слушамъ, бе бабо Като? защо Грозданъ се отдѣлилъ отъ васъ?

— Е-é-е, такива времена настанѫхѫ сега, синко; синоветѣ не искатъ да живѣѭтъ съ бащитѣ, а снъхитѣ пъкъ — съ свекървитѣ!...

— Ами какъ станѫ тая работа?

— Е, какъ де? докачихѫ се хòрата, защото сме имъ говорили, станѫхѫ и си излѣзохѫ. Пъкъ и ако сме казали нѣщо не на мѣсто, като стари хòра, трѣбваше ли тѣ да се сърдѭтъ? На грѣшка не ли трѣбва да има и прошка?

— Като какво сте имъ казвали, бе бабо Като? Азъ не вѣрвамъ за нѣщо лошо да сте имъ говорили...

— Не, синко, не, нищо таково е нѣмало, ами добро. Говорѭ ѝ, какъ на наше време предѣхме, тъкахме, влачахме вълна, както и сега нà влачѫ, усуквахме памбуци, тъкахме шаяци и други работи, що сме работили, а сега какъ нищо отъ това не се работи. Докачила се госпожата на сина ми, защото съмъ казала, че сегашнитѣ не сѫ домакинки. Не е ли така? Коя може да се похвали съ домакинство? Е, да ти кажѫ право, менѣ ми преблúкнѫ вече. Кѫдѣ е — на расходка съ сина ми. Кѫдѣ е, — у майка си на *посѣда*. Що прави: почива или книга зела да чете? Е, азъ не искамъ пъкъ книги да чете и да се скита насамъ-натамъ, а работа да върши. Станѫла рано, омила се, уредила креватитѣ, помела нàдвѣ-нàтри, приготвила ужъ нѣщо за ѣдение и „добрѣ те найдохъ“ ще се расположи да седи и чете. Пъкъ и уста отвори! Знаешь ли, еднъжъ си позволи да ми каже: „охъ тогава така бѣше, ама сега не е така“. Ай кучката ниедна! Какво е било тогава, мари, та сега не така? Нимà сега не може пакъ да се работи така? Зела тантели да ми плете. Защо ми сѫ тантелитѣ, за

какво ще ми послужѫтъ? Нѣка пере, нѣка шие ризи, нѣка кърпи гащитѣ на мѫжа си, а не само „цъцъламъцала“ и „хахаха-хихихи“! Азъ не искамъ така, азъ искамъ работа: да се труди, а не да спи.

— Млада е още, бе бабо Като! ти това да не ѝ го връзувашъ за кусуръ. И това е до време, сега, като младоженци, иска имъ се да се разхождатъ, по гости да отиватъ, да се повѣтреѭтъ малко и т. н. т. Като позастарѣѭтъ малко, като попривикнѫтъ единъ къмъ други, като ги радва Богъ и съ нѣкое дѣте, тогава ще си налягатъ парцалитѣ и въ кѫщи ще седѭтъ.

— Хубаво, хубаво! ами защо говори пòвече и отъ мене? Единъ пѫть, като ѝ казвахъ да седи въ дома, а да не отива често у майка си, си позволи да ми каже: „ти защо отивашь постоянно у дъщеритѣ си?“ Още и дъщеритѣ ми ужъ били като неѭ! Браво! трѣбва ли тя мень да ми забѣлѣзва? Пъкъ еднъжъ, не знамъ какъ тъй, на слабость се намѣрихъ, щѣхѫ да отиватъ на расходка, казвамъ на сина ми: „а бре синко, постоянно се расхождате и сè сами. За старцитѣ хичъ баремъ не мислите. Земѣте ме и мене еднъжъ поне“.— „Не е модата“, отговори моята мила снашица. Ай да имъ се не види тая пуста мода! Кѫдѣ ѭ найдохѫ сега? Зеръ ние не бѣхме напредь хòра, що се расхождахме всички заедно,—и стари и млади, та сега трѣбвало сè сами да ходѭтъ? Пусти времена!...

Мръкваше се вече. Баба Ката станѫ, почнѫ да пребира вълната въ едно панерче и изведнъжъ дигнѫ и панерчето и гребенитѣ. Дойде и Тодоръ.

Тодоръ е старъ човѣкъ съ побѣлѣла глава, но доста здравъ и пъргавъ. Той още работи и печели даже. „Добъръ вечерь“ каза, рѫкува се съ мене и сѣднѫ.

— Е, какъ си, Стефане? какво приказвате нѣщо съ бабата?

— Нищо, отговорихъ; оплаква се отъ сегашнитѣ времена.

— Наистина, лоши времена настанѫхѫ, подзе дѣдо Тодоръ. Съ нищо не можешь да угодишь на хòрата.

Виждашь ли ни сега? Сами останѫхме; но нищо, прегорѣхме вече. И туй се забрави.

— Това говорѣхме, дѣдо Тодоре, сега и съ баба Ката. Ами защо, бе джанъмъ, така да се случи? Мене, наистина, много ми е чудно.

— Ето така, не можешь на сила да ги държишь? Не можалъ човѣкътъ да живѣе съ насъ, искалъ на пò-широко да бѫде, трѣбвало отдѣлни стаи за всѣкиго, нѣмало редъ въ живота, не знамъ още какво и що, па... станѫхѫ и си излѣзохѫ. На наше време нѣмаше, синко, такива работи. И ние сме били хòра, и ние сме имали родители. Що било това? Отначало само една стая имахме и всички поминувахме, послѣ направихме голѣма кѫща; послѣ пакъ ѭ запустихме. Татко, братя, сестри — всички наедно живѣехме. Когато стигнѣхме, тогава ручахме и вечерахме. Сега трѣбвало въ едно време хемъ да се руча, хемъ да се вечерѭ. Па и ако да се погрѣши, какво значи? Но нà, влѣзло лошо на всѣкѫдѣ!... Казва ми, че съмъ билъ скѫперникъ. Азъ ако ги вардѭ парѝтѣ, за кого пакъ? нели за тѣхъ? Въ гроба нѣма да ти занесѫ! За тѣхъ печелѭ, синко, не за себе; но азъ трѣбва да си ги пазѭ, защото не знаешь какво се случва. Малу ли родители сѫ преписвали стоката на синоветѣ си и послѣ били отхвърляни на улицата, умирали на чужди рѫцѣ и òтглади? Зеръ не виждамъ, какъ станѫ съ дѣда Наума? Синътъ и снахата изпѫдихѫ го и хичъ не мислѭтъ за него. Е, азъ не съмъ дѣдо Наумъ, ако искатъ, нѣка се сърдѭтъ; ако искатъ, нѣка не се сърдѭтъ.

— Ехъ, трѣбвало би да се изравнѭтъ нѣкакъ си тия въпроси, дѣдо. Защо да отивате до крайности?

— Какъ ще се изравнѭтъ молѭ ти се? Азъ не могѫ да живѣѭ както тѣхъ: днесъ за днесъ, утрѣ за утрѣ. Трѣбва да мислимъ и за старость. Пъкъ ние тука не сме дома! Въ чуждо мѣсто сме дошли. Нему му помогнѫ щастието, тука да залови работа, и ние преселихме се. Благодарѭ му, че помогнѫ за настаняването на сестритѣ, но това бѣше и неговъ дългъ. Да заживѣѭ иначе, не могѫ: пъкъ и кирии тежки плащаме. Нѣма въ палата да се настанимъ ние!...

Мръкнѫло се бѣше вече. Азъ станѫхъ, взехъ „сбогомъ“ и си излѣзохъ. Предложихѫ ми, да раздѣлѭ съ тѣхъ вечерята, но се отказахъ. Отидохъ си, като давахъ пълно право на бабаКата и на дѣда Тодора.

Не помнѭ, какъвъ праздникъ бѣше. Върнѫхъ се отъ черква. Казахѫ ми, че у Стойнини имало гости. Кои бѣхѫ, не обърнѫхъ внимание. Взехъ единъ вѣстникъ да преглеждамъ и сѣднѫхъ до прозореца. Слънцето ме печеше, но азъ чувствувахъ удоволствие отъ това, защото бѣше прохладно времето. Слѣдъ десетина минути Стойна испращаше гоститѣ си. Тѣ бѣхѫ Грозданъ и Цвѣта.

— Добъръ день, каза ми Грозданъ, като наклони главата си.

— Добъръ день, Гроздане. Заповѣдайте и у насъ.

— Другъ пѫть, другъ пѫть.

— Заповѣдайте де! не ни лишавайте отъ това удоволствие: намъ драго ни е да ви видимъ у насъ.

Отбихѫ се. Дойде и Стойна. Слѣдъ обикновенитѣ распитвания, станѫ дума и за раздѣлата имъ отъ бащa му.

— Вий отдѣлно семейство вече завъдихте, Гроздане, да? запитахъ го.

— Ехъ, какво ще правимъ? нѣма вѣчно да бѫдемъ подъ опеката на родителитѣ? и сами ще заживѣемъ.

— Ами какъ станѫ тая работа, бе Гроздане? Извини ме сега ти! азъ распитвамъ като свой човѣкъ — безъ теклифъ.

— Нищо, нищо! питай, питай, всичко ще ти расправѭ; много прости и много обикновени работи.

— Е, какъ де?

— Какъ да ти кажѫ, Стефане, има причини. Видѣхъ, че ще се мѫчимъ едни съ други, и за това рѣшихъ, да се раздѣлимъ. На нѣкои чудно се вижда това, но никакъ не е за чудение. Тѣ сѫ стари хора и привикнѫли по старски да живѣѭтъ. За тѣхъ чуденъ е и отвратителенъ е нашия животъ, Ний пъкъ отдале-

чили сме се много отъ тѣхъ. Причини за това много. Не само работитѣ не ни сѫ еднакви, но и възгледитѣ относително живота ни се различаватъ. Тѣ искатъ да живѣемъ така, както живѣли преди петдесеть години; ний пъкъ искаме да живѣемъ така, както живѣѭтъ сега. За тѣхъ чуденъ е сегашния строй въ обществото, за насъ пъкъ чудно е, какъ сѫ живѣли тѣ. Освѣнъ това простота на всѣкѫдѣ. Не могѫтъ да те разберѫтъ по никой начинъ. Ограничени умове, слаби понятия за най-дребни работи. Казвашъ имъ „така е сега“, отговарятъ ти „защо не е било по̀-преди така?“ Като имъ казвашь, вѣкътъ се измѣнява, чудно имъ се вижда. По нѣкога татко ми казва: е-е-е, колко далече стоимъ ний отъ нашитѣ синове!“ и: „колко далече сѫ ония времена отъ сегашнитѣ!..“, ама пакъ иска да бѫде така, както е било. Но да оставимъ това настрана — това е обща болѣсть, има и други частни причини. Никакви удобства нѣмахме въ кѫщи. Да се разпореждамъ азъ, не иска. Казвамъ му, да заживѣемъ малко по̀-човѣшки, не обръща внимание. Слѣдъ като се оженихъ станѫ ни кѫщата тѣсна, не можеше да се живѣе. Да хванемъ по̀-широка, се сърди. „Какъ минавахме, казва, по̀-преди, а сега ни било тѣсно!...“ И по̀ преди се мѫчахме, ама нѣмаше що да се прави. Да помогне, не се рѣшава. Печели и всичко трупа настрана. Казва, че нѣма въ гроба да занесе спечеленото. Каква полза, когато днесъ азъ теглѭ и съсипвамъ си здравието? Каква полза, че печели за мене, а ще ми остави, когато мене ще ме нѣма? Не билъ той Наумъ. Е, добрѣ, нима̀ всичкитѣ пъкъ синове сѫ като Наумовитѣ? Наистина, той не е Наумъ, той е Тодоръ; но ако Наума изпѫдихѫ синоветѣ, Тодоръ пъкъ за това ги изпѫжда своитѣ съ упоритият си характеръ и съ скѫперничеството си. Такива работи, мой братко. Азъ се исхарчихъ, даже длъгъ турихъ зарадъ сестритѣ си, а той не обръща на това внимание. Е, ней-сетнѣ какво да правѭ? Пъкъ и здравието не ми е дотамъ добро. Докторитѣ ме съвѣтватъ да живѣѭ правиленъ животъ. Каква правилность може да има, когато вечерашь ту на осемъ, ту на деветь, ту на десеть часа? Освѣнъ

това хранѭтъ се, „каквото далъ Господь“. Пъкъ спокойствие никакво; главоболия отъ всѣка страна; не могѫтъ да влѣзѫтъ въ положението ти; какво да се прави? Рѣшихъ да се отдѣлѭ. Но не е само това. Това бѣше и преди да се оженѭ, а слѣдъ като се ожених, пъкъ другъ родъ главоболия и неприятности се породихѫ. Азъ знаяхъ, че така ще бѫде, ама замижихъ. За това нѣка расправи, ако обича госпожата.

Грозданъ се усмихнѫ и на подигравка нарече жената си госпожа. Тя недоволно посви ушитѣ си, па каза:

— Нѣка прекратимъ тия разговори по̀-добрѣ...

— Защо, госпожо, подзехъ азъ; разговарями се, белкимъ вие се стѣснявате?

— Не; но нѣма защо да говоримъ за такива работи.

— Едно само ядъ ми е, пакъ подкачи Грозданъ, че това не го направихъ преди да се оженѭ. Сега всички отдаватъ раздѣлата на Цвѣта. Казватъ, че тя ме надула, безъ да знаѭтъ нашитѣ по̀-прежни и домашни работи.

— И вий, Цвѣто, туку речи не бѣхте добрѣ съ свекърва си? попита Стойна.

Стойна и Цвѣта бѣхѫ роднини, макаръ и отдалечени. Първата много ме улесни съ питанието си, защото мене неловко ми бѣше да продължавамъ въпроситѣ.

— Наистина; каза Цвѣта, не можахме да се спогодимъ.

— Ами що ви бѣше спорътъ, защо не можахте да се погодите?

— Ехъ, Стойно, защо ме мѫчишь, наистина?

— Нищо де, нищо! защо пъкъ се стѣснявашь?

— Не се стѣснявамъ, ама все неприятно ми е да говорѭ за тия работи.

— Голѣма работа! санкимъ нѣма въ всѣка кѫща расправии?

— Какъ да ви кажѫ, бе Стойно, подзе Цвѣта стѣснявайки се; сѫщо така не можахме да се разберемъ, както и Грозданъ съ баща си. Постоянно ми натѣква за тѣхното младо време, когато прели, такали,

влачили вълни и друго. Добрѣ, но това време е изминжло. Докачи се, защото ѝ казахъ, че и дъщеритѣ ѝ такива сж. Не е ли истина? Тъче ли нѣкоя отъ тѣхъ? Коя преде памуци и коя влачи вълна? Пò-добри били ония времена. Може би да сж били пò-добри; виновати ли сме ние, че сегашното не прилича на тогавашното? Както се вижда, увѣрили сж се хòрата, че пò-практично е и пò-евтино е да се купи отъ чаршията платно, за това и го купуватъ. Защо тя ненаучила дъщеритѣ си да тъкжтъ? Постоянно недоволна е. Сѣдѣла сьмъ безъ работа. Е какво да работѭ? когато е време за прание, перж; когато е време за друга работж да свършж, вършж ѭ. Що да правѭ? Защото съмъ четѣла книга. Пъкъ защо праздното време да го не употрѣбѭ въ четение на полезни книги? Противно ѝ е това, и не може да се помири. Иска да шиѭ ризи, да плетж, да кърпѭ. Разбира се, че ще шиѭ, ще плетж и ще кърпѭ, когато стане нужда, ами сега, като нѣма нужда, какво да правѭ? Пò-добро ли е да стоѭ съ скрьстени ржцѣ? Много ѝ е противъ да отидж нѣкждѣ. Даже у майка ми не ще да отидж. „Седи си въ кжщи, казва; тебе не ти трѣбва много ходение“. Пусто ходение, кждѣ отивамъ сама? Дохождатъ зълвитѣ, викжтъ ме да излѣзнемъ заедно, тя пакъ не ме пуска. Тѣ сж друго, казва, тѣ могжтъ да отиватъ, кждѣто искатъ, а ти „седи си дома“. Молѭ, какво сж тѣ, какво съмъ азъ? Тя, що е старъ човѣкъ, пакъ иска да излѣзе, та колко пò-вече азъ! Пъкъ се расърди, защото ѝ рекохъ, че мило ми е да отидж при майка си, както ней ѝ е мило да отива при дъщеритѣ си. Ето такива недоразумения. Да плете човѣкъ за да украси кжщата, не било работа. Да чете нѣкоя книжка, сжщо не било работа. Да отиде човѣкъ на гости или да се разходи съ мжжа си, не трѣбвало. Е кажете, за Бога, що е работа и що трѣбва? Минжлото не се връща, сегашното такова е, какво да се прави? Азъ не бѣхъ съгласна, кълнж се въ Бога, за да излезнемъ, защото знаяхъ, че мене ще обвинѭтъ, но Грозданъ каза да презрѣмъ предразсждъцитѣ и уличнитѣ клюкарства и да се отдѣ-

лимъ, па — отдѣлихме се. Неприятно ни е, но какво ще правимъ, така било писано.

— Ехъ нищо; и туй ще се забoрави, каза Стойна.

Настанѫ пауза. До като говорѣше Цвѣта, почерпихме гоститѣ; и като свърши тя, постояхѫ още нѣколко минути и станѫхѫ да си отидѫтъ. Испроводихме ги. Наистина ги испроводихме, но и до днесъ не могѫ да разберѫ и все се питамъ, кой е кривъ, кой е правъ...

РѢКАТА МѢСТА ВЪ НАЙ-ГОРНЕТО СИ ТЕЧЕНИЕ.

Отъ *Н. П. Ф.—овъ.*

(продължение отъ кн. 9).

с. Бѣлица.

Селото Бѣлица е расположено на сѣверъ на долината, по която тече Бѣличката рѣка. Една часть отъ него, легко се поима по хълмътъ къмъ сѣверъ и се прорѣзва отъ рѣкитѣ Димковъ-долъ и Лопатица. На истокъ, селото се простира до единъ клонъ отъ Соморовский пѫть, наречено, Борето, защото се украсява отъ една борова гора, останѫла запазена отъ секирата. Димковъ-долъ и Лопатица се събиратъ въ срѣдь селото, затова, тѣ го дѣлѭтъ на 4 части съ особенно име всѣкоя часть. Отъ Борето до Лопатица се нарича Горнята махала. Тя е чисто българска и въ неѭ се намиратъ училището и църквата. Отъ моста надъ Лопатица въ десно отъ главний пѫть до хълмоветѣ, се казва Вотръчъ. Малко по̀-назападъ — Парцалъ махала (турската махала), а презъ рѣката на юго-западъ отъ селото, подъ рѫтътъ Тръстеникъ се намира друга махала — Вана страна. Тя е смѣсена съ помаци и християни българи.

Селото има 510 кѫщи, отъ които 415 сѫ чисто български, 15 влашки и 90 помашки. Всичкото население се наброява тука съ нѣколко по̀-вече отъ 3000 человѣка отъ, които българо-християнский елементъ преобладава съ 4 на 5. Власитѣ сѫ се заселили тука въ 1854 година. Първоначално тукъ сѫ се заселили само три семейства заедно съ овчаритѣ си и прочие; а днесъ, както казахъ по̀-горѣ, тѣ сѫ вече 15 семейства.

До първата половина на 17-ий вѣкъ, Бѣлица е била раздѣлена на двѣ части: Горня Бѣлица и Долня Бѣлица, което нѣщо узнаваме отъ едно рѣшение на мехомийския кадия отъ 1654 година на името на нѣкой си Кирко отъ Горня-Бѣлица и Калоянъ Митровъ отъ Долня-Драглица. Горня-Бѣлица е била на днешното си мѣсто, а Долня — е била 2 километра по̀-долу въ долината, на пѫтя Якоруда-Мехомия. Годината 1654 е била размирна година въ Турция. Честото предвижение на войскови отряди отъ долината на Марица за Скопия и по̀-нататакъ е заставяло селата, които сѫ биле на главнитѣ пѫти-

ща, да се отдържватъ въ балканскитѣ тѣснини. Това сѫщото е направила и Долня-Бѣлица, която се е намирала въ долината на пѫтя Чепино — Якоруда — Мехомия — Джумая и н. т. Събирането на Долня-Бѣлица съ Горня е станѫло, вѣроятно, между 1654 год. и 1680- титѣ години, когато яничерскитѣ корпуси сѫ отивали къмъ западъ да се срѣщнѫтъ съ съюзнитѣ войски на Австрия, Венеция и Полша.

Като въ всѣко село, улицитѣ сѫ криви, тѣсни и нечисти. Кѫщитѣ сѫ по на два етажа, а има много и едноетажни. Тѣ сѫ обикновенно стари здания, обърнѫти съ гърбътъ къмъ улицата, безъ никакъвъ прозорецъ, освѣнъ една малка винаги притворена вратичка. Рѣкълъ би човѣкъ, че обитателитѣ на тия домове малко искатъ да знаѭтъ за вънкашний свѣтъ, та за това сѫ си обърнѫли гърбътъ къмъ него. Едно нѣщо много силно бие въ очитѣ: почти на по̀-вечето кѫщи, нужницитѣ сѫ прилепени до гърбътъ на кѫщата, т. е. отъ къмъ улицата. Още отъ края на селото, непривикнѫлий пѫтникъ би се замислилъ, като какъ ли да мине: дали да си запуши носътъ, и да претърчи на веднъжъ или да се рѣши да истърпи до край. Догдѣто Якорудчани се надпреварятъ какъ по̀-голѣмъ сюрпризъ да направятъ на странника съ красивий изгледъ на кѫщата отъ вънъ и вѫтрѣ, бѣличани вървѭтъ пъкъ наопаки въ това отношение. До колкото можихъ да изучѫ, нечистотията е една отъ характернитѣ чърти на долнеразложенитѣ. Това сѫщото е била и въ Якоруда, но много отдавно тамъ женский полъ е погледнѫлъ по̀-идеално на живота. Тъй изглежда по изрядната наредба на Якорудскитѣ домове.

Църквата и училището, както казахъ по̀-напредь, сѫ въ Горнята махала. Църквата е построена въ стръмнината на единъ хълмъ, сравнително Якорудската е по̀-голѣма, съ артика на западнята страна*). По стѣнитѣ на артиката отъ вѫтрѣ и задний зидъ на черквата има исписани такива диводотии, които просто каратъ человѣка да се възмущава. Такива ги има въ по̀-вечето наши чъркви, въ особенности селски-

*) Размѣритѣ за голѣмината на Бѣличката църква, биле строго опредѣлени въ фирманътъ. Тия размѣри биле колкото днешнитѣ размѣри на якорудската. При започванието на работитѣ, за градението на църквата, Попъ Илия, който зарадъ пъргавината си, рѣшителността си, билъ нареченъ отъ турцитѣ „дели папазъ" си позволилъ подъ своя отговорность да разшири указаннитѣ въ фирманътъ размѣри; нѣщо, което якорудчанитѣ непосмѣяле да направѭтъ. Свършило се градението и дошълъ нѣкой си паша да направи ревизия. Попъ Илия излѣзълъ на чело на исплашенитѣ селяни и направилъ таквосъ посрѣщание на пашата край селото, устроилъ му таквосъ угощение, каквото е можала да измисли фантазията на тоя священникъ. Пашата билъ много зарадванъ отъ това всенародно посрѣщание, та църквата съвсѣмъ не му дошло на умътъ да размѣрва. Въ това отношение, този священникъ е направилъ голѣмо благодѣяние на селото си. Тѣснотията на Якорудската църква е причината, щото смъртьта да коси съ десетини въ годината жени въ най-цвѣтущата имъ възрасть. Рѣдко е днесъ Якорудский мѫжъ да не е повтарялъ въ женидбата.

тѣ, гдѣто пиенитѣ зографи сѫ цапали съ четката си всевъзможни и смѣшни, и глупави изображения, съ които сѫ мислили да плашѫтъ глупцитѣ. Страданията на всевъзможни грѣшници, а най-много, митарствата на Блаженна Теодора, сѫ преобладающи изображения, изложени въ тая своего рода картинна галерия. Които не вѣрватъ, когато имъ се случи да отидатъ въ Бѣлово, нѣка резгледатъ стѣнитѣ на тамошната църква и ще видѭтъ такива грозни изображения съ такива нахални указания, тълкувания, пояснения и коментарии, щото дохожда на человѣка да се разочаровае и отъ църква, и отъ вѣра, и отъ всичко.

Училището въ с. Бѣлица е съградено въ 1875 год. То е хубаво двуетажно здание измазано съ варъ и съ множество прозорци. Впрочемъ, първий етажъ е отреденъ за пò-друга цѣль: той служи за оборъ на заптийскитѣ и чиновнишки коне, когато тѣзи сѫ дошле по работа и гдѣто селския кехая временно заведва конюшнята, а на вторий етажъ се учѫтъ новитѣ роеве на бѣличкий кошаръ. Зданието се състои отъ петь стаи, отъ които едната е учителската. Предь стаитѣ се простира обширенъ коридоръ, отворенъ, обърнатъ къмъ югоистокъ. Отъ тоя коридоръ, една часть отъ Бѣлица изглежда твърдѣ живописно, особенно оная часть, що е покрай рѣката и махалата въ подножието на Тръстеникъ, — Ванастрана.

Като казахме по нѣколко думи за църквата и училището, редъ е, па и справедливостьта го изисква, да кажемъ че тукъ-тамѣ по главната улица отъ двѣтѣ страни има вече въздигнѫти нови здания, отъ които пò-вече сѫ кафенета и кръчми, които бѣличани твърдѣ много посѣщаватъ. Забѣлѣжителното е че тия кафенета и кръчми, като че сѫ монополизирани отъ една фамилия, — Поповци.

Поминъкъ.

Поминъкътъ на бѣличани е твърдъ сходенъ съ поминъка на Якорудчани, за товара въ тая глава нѣма да се простираме на дълго, а ще посочимъ само на нѣкои особенности.

Освѣнъ земедѣлието, скотовъдството и кираджилѫка, голѣма часть бѣличани упражняватъ бозаджилѫка въ Ромѫния. Всѣка пролѣть момци отъ Бѣлица, на тълпи на тълпи, отивалъ въ Ромѫния да се главяватъ за калфи и чираци и да отварятъ дюкяни за тая цѣль — бозаджилѫка. Пò-вечето отъ майсторитѣ, които сѫ сѫщо бѣличани, прекарватъ въ Ромѫния. Градоветѣ: Гюргево, Браила и Галацъ сѫ пълни лѣтно време съ тия продавачи. Цѣло лѣто, тѣ съ кофитѣ въ рѫцѣ огласяватъ улицитѣ, пазарищата, площадитѣ и военнитѣ лагери съ тѫжното провикване: „Брага дулчееей!“ *) Това се слуша до половината на Септемврий и слѣдъ това дохаждатъ

*) Прѣсна боза, значи.

си въ Бѣлица, расплащатъ се на царь и на кръчмари *) и акосѫ честити да имъ остане нѣщичко, юнашки гулянѫтъ. Много рѣдко е бѣличанинъ отъ 17-18 год възрасть на горѣ да не знае ромѫнский.

Съ търговия се занимаватъ твърдѣ малцина, и то само отъ българитѣ. Тѣзи сѫщитѣ, които държѫтъ търговията въ рѫцѣтѣ си, прекупуватъ мѣстний десятъкъ, или отъ нѣкое друго разложско село, съ други думи, ставатъ и мюлтезими—предприятие не безукоризненно. Главний предмѣтъ на тукашната търговия е съ кози, които есень се продаватъ на Неврокопский или Търлиский панаиръ.

Но друго едно занятие, което е било преди нѣколко година общо за мѫжи и за жени, занятие, което е било въ аппогеата на славата си между жителитѣ въобще на долний Разлогъ, е билъ *ишчилѫка*. Всѣка есень, нѣкои драгомани събиратъ по цѣли тълпи дѣца отъ двата пола: моми, момци, невѣсти, баби и старци и ги завеждатъ по селата на Драмский санджакъ (Плѣвенъ, Просѣченъ, Силистра и пр.), гдѣто се настаняватъ да чепкатъ памукътъ. Срѣщу едно микроскопическо възнаграждание, работѭтъ по цѣла зима и на пролѣть се връщатъ съ по една до три оки памукъ и 20-30 гроша. Главната печалба ѭ прикътва въ пазухата си лакомия драгоманинъ. Тоя ишчилѫкъ е една цѣла култура, както въ другитѣ села на Разлогъ, съ исключение на Якоруда, тъй и въ Бѣлица. Култура съ своитѣ пѣсни, приказки строги наредби и съ своя мраченъ романтизимъ, изъ който се прозира суровий ликъ на тукашната сиромашия. Въобще, и Бѣлица не може се похвали съ цвѣтущъ поминъкъ. И тукъ, както виждаме, странствуванията на мѫжския полъ взиматъ връхъ надъ всичко и, благодарение на това странствувание, Бѣлица се поддържа и въ нѣкои отношения тя е образцово село въ цѣлий Разлогъ.

---

*) По нѣкога, мнозина отъ Влашкалиитѣ (тъй нозоваватъ бѣличани съселянитѣ си, които отиватъ въ Ромѫния) не си дохождатъ на есеньта, та възъ това отгорѣ и пари неиспращатъ нито на коджабашията, нито на кръчмаря. На слѣдуѭщето лѣто, тѣзи двамата съ тефтеритѣ въ пазухата, нога за нога, преплуватъ тиха-бѣла Дунава и се обаждатъ въ бозаджийския бордей на неисправния данъкоплатецъ и мющерия. По нѣкога отива нѣкой бѣличанинъ въ Ромѫния и предлага на съселянитѣ услугитѣ си срѣщу едно възнаграждение, да занесе пари на домашнитѣ имъ да се расплатѭтъ съ коджабашията и пр. Съ 3, 4 или 5 % за пренасяние и съ задължение да отговоря за тѣхъ, въ случай на нещастие, той събира една почтенничка сумма заедно съ писмата, отива си въ Бѣлица и се расплаща съ адресантитѣ най-почтенно. Разсказватъ, че единъ татъшенъ учитель, всѣка година презъ лѣтнитѣ ваканции се обаждалъ въ Ромѫния съ тая цѣлъ главно. „Азъ немогѫ да си представѭ разложанинъ, казваше ми единъ познатъ господинъ ако си неприпомнѫ една отъ сѫщественнитѣ черти въ характера му: грубий материялизимъ. И протестанството даже не е въ сила да искорени това изъ характера на разложенина“. Азъ пъкъ казвамъ, че това е наша народна черта.

Обществененъ животъ и характеръ.

Идете въ Бѣлица и влѣзте въ неѭ сутринъ или вечерь или на праздникъ, съ една дума, когато движението по улицитѣ е най-голѣмо, васъ ще ви порази мрачната физиономия на женский полъ, който не е направилъ ни крачка напредь въ своето нравственно и физичестко подобрѣние. Въ противовѣсъ на мѫжский полъ, който е пословично красивъ, женский ви поразява, повтарямъ да кажѫ, съ своитѣ груби дебелашки черти на лицето, въ нѣкои случаи — съ идиотско движение на очитѣ, съ лишената отъ хубава симетрия талия, съ старото, отживѣло вече дори и грозно женско облекло. Вървите по улицата и гледате ги тѣзи жени насѣдали по нѣколко наедно на сборъ и ви изгледватъ, нѣкакъ като съ зачудени лица. Пò-нататакъ гледате нѣкоя самичка сѣди на малката вратичка изъ улицата и гледа нѣгдѣ далечъ въ пространството. Тя си мисли за Влахията, гдѣто сѫпругътъ ѝ по Галацкитѣ или Браилскитѣ улици носи на рѫцѣ кофата съ бозата и тѫжно се провиква. Тоя мраченъ колоритъ на нравственната и физическа страна на тукашний женски свѣтъ, на пълно съотвѣтствува на старостьта на жилищата, отъ които пò-вечето сѫ недостѫпни за благодѣтелното влияние на слънчовата свѣтлина. Позната истинна е, че физический мракъ налага своя печатъ и върху нравствениий миръ на живитѣ твари. Съ исключение на нѣколко сѣмейства, домашно бѣличени живѣѭтъ много просто и неудачно, макаръ че тѣ сѫ работни и интелигентни хòра. Женский полъ непредприема никаква крачка напредь къмъ подобрѣнието на домашния животъ.

Но, да оставимъ вече, стига за женитѣ. Праздникъ е и ний отиваме къвъ мостътъ, гдѣто сѫ кръчмитѣ. Тукъ вече ний виждаме сѫщинский бѣличанинъ: веселъ, безгриженъ и идеалистъ, като французский младежъ, съ чаша въ рѫка, като италиянецъ отъ другаритѣ на Гарибалди. Слушате го вий че говори. Говори той така искренно, безъ сѣнка отъ лицемѣрие, съ такъвъ веселъ хуморъ безъ иронния, като вий веднѫга ще забѣлѣжите безъ затрудненйе оня буенъ пламъкъ въ душата му, който го кара да прави опасни рискове въ ежедневната борба за животъ. Цѣла една весела компания е насѣдала въ единъ кѫтъ на кръчмата и въ присѫствието на пълний шопотанъ съ красненско червено вино се вдига такъва врѣва отъ шеги, смѣхове, каламбури, а това трае съ часове и всѣкий праздникъ, особенно зимнитѣ. Нѣма да срѣщнете тукъ надмѣнностьта на якорудчанина, нѣма да срѣщнете оння ядовити иронии, на които сѫ тъй щедри Якорудчани. Тукъ въ тия хòра е всичко искренно, откровенно. Тукъ виждате интелигентни обноски, които ви поразяватъ съ своята

простота, съ своята интимность. Бѣличанина не е способенъ да лицемѣрствува. Щомъ влѣзнете при компанията и ѭ привѣствувате съ поздравъ, цѣлъ роякъ отъ хора ви поздравява учтиво и ви предлага да вземете участие въ веселбата и разговора по тъкъвъ начинъ, щото вий веднага разбирате, че сте попаднѫли между почтенни хора, на които космитѣ сѫ побѣлѣли по Ромѫния, т. е. между хора, които странствуватъ и знаѭтъ живота на една нация, която напредва въ културно отношение.

Въ никое село на Разлогъ дружний животъ не е тѫй ягко споенъ, както въ Бѣлица. Тукъ общинскитѣ дѣла, въ крѫга, на които взиматъ най-почетно мѣсто църковнитѣ и училищнитѣ работи сѫ наредени най-добрѣ. Тия дѣла сѫ повѣрени въ рѫцѣтѣ на опитни хора, които иматъ съ присърдце просвѣщението на селото. Всичкитѣ интелигентни селяни сѫ заинтересувани въ вървежа на църковнитѣ и училищнитѣ дѣла много по̀-вече, отъ колкото какви да е изборни въ съсѣдната България. Всѣкий има право да прави ревизия въ училището и за забѣлѣженото дава устни бѣлѣжки, гдѣто се слѣдва. Справедливитѣ бѣлѣжки, макаръ отъ когато и да сѫ, взиматъ се въ внимание отъ водителитѣ на общинскитѣ дѣла. Освѣнъ интелигентнитѣ млади селяни, премного се интересуватъ за училищнитѣ работи и родителитѣ на ученицитѣ. Най-малкото негодувание, проявено въ массата, накарва водителитѣ да излизатъ съ обяснения. Тоя демократизмъ въ обществения животъ, т. е. голѣмата заинтересуванность въ общитѣ работи: смѣтки, еснафи, църкви и учебно дѣло, е най-характерната чърта на Бѣличани; а второ мѣсто се пада на Якоруда. Азъ не знаѭ другий кѫтъ въ Македония, както въ Бѣлица и Якоруда, да се зачита суверенитета на массата отъ страна на влиятелнитѣ и богати хора.

Учебното дѣло.

Палмата на първенството въ цѣлий Разлогъ въ отношение на учебното дѣло принадлѣжи на с. Бѣлица. Въ Бѣлица ни единъ не помни да се е чело по гръцки въ църквата. За това и тукъ има стари хора, които си четѭтъ и пишѫтъ по старобългарски. За пълното отсѫствие на гръцкото влияние е достатъченъ примѣра, че тукашнитѣ куцовлашки младежи, учѫтъ се, четѫтъ и пишѫтъ по български, даже псалтуватъ и въ църквата по славянски.

Кой е билъ първия учитель въ Бѣлица въ началото на текущий вѣкъ е неизвѣстно, но знае се, въ 1835—40 година е имало единъ учитель отъ Видинъ, нарѣченъ „щурия даскалъ“ поради лудоритѣ му, които му биле втора природа. Той е носилъ дълга аладжана антерия, препасана презъ талията съ коланъ, като на духовницитѣ, а на главата носилъ дюзъ-

тепели фесъ, около който овивалъ акуратно красиво едно черно шамиче. Съ една рѣчь, той се е носилъ горѣ-долу като класическийй философъ, на когото катедрата се е помѣщавала въ една отъ стаитѣ на попъ Иливата кѫща. На тоя учитель не сѫ били извѣстни новитѣ науки, за това неговата специалность се е вуртѣла около святчето, наустницата и псалтиря. Не иска и дума, че той е билъ отличенъ псалтъ и вѣщъ въ редътъ на църковната служба. *) Освѣнъ бѣлички момчета, при него сѫ дохождали въ Бѣлица да се учѫтъ момчета и отъ другитѣ села на Разлогъ.

Скоро слѣдъ него се условилъ за учитель синътъ на попъ Илия — Даскалъ Василь, който е билъ единъ отъ ученицитѣ му и който по знанията си въ нищо не е надминавалъ учителя си „Видинлията“. Какъ е училъ той, не е мѫчно да отгатнемъ, като веземемъ въ съображение съвременната учителска срѣда и нейното интелектуално развитие. Както и да е, но той е оставилъ множество грамотни хòра. Той е билъ съвременникъ и единъ отъ главнитѣ дѣйци на една епоха въ Бѣлица, ознаменувана съ усиленна дѣятелность въ полето на просвѣщението. Въ негово време въ първата линия на обществената дѣятелность се поставихѫ връстницитѣ му сега покойни: Георги Бѣлйовъ, Митъръ Даракчи и Попъ Теофилъ и други нѣкои още живи напредничави хòра, които поставихѫ и наредихѫ общитѣ църковни и училищни работи тъй, каквото въ околнитѣ села още не можѫтъ направи. Тѣ въспитахѫ цѣла масса селски интелигенти, които днесъ водѭтъ отлично селскитѣ работи, между които първо мѣсто държѫтъ: Никола Попъ Теофиловъ и Теофилъ Василовъ. Послѣднитѣ двама съ поддържката на цѣлъ роякъ напредничави младежи сѫ стълповегѣ на Бѣличката община и съ своята начетеность тѣ се ползуватъ съ голѣмъ авторитетъ, както между турското население, тъй и предъ властьта. Бѣличката селска младежъ би правила честь на кой да е градецъ въ България.

Първий учитель въ ново-съграденото училище презъ 1875 година е билъ Лазаръ К. Нишковъ отъ с. Д. Драглище,

*) Попъ Илия (делй-попазъ) челъ единъ пѫть на единъ голѣмъ праздникъ евангелието, а „щурия даскалъ“ стоялъ на главния пѣвческий столъ. Попъ Илия побъркалъ евангелието, а даскала въ присѫствието на всички находящи се тукъ богомолци му извикалъ сербесъ-сербесъ: „не е това евангелие,— попе попеее! не е това, янлѫшъ си!“ Това било непоносимо за святиня му, това оскърбление предъ едно множесгво, което го знаяло за непогрѣшимъ въ книгата, било оскърблението жестоко.„ Ти ле мене ке учишъ, бе пезевенкъ! изрѣвалъ дѣдо попъ, захвърлилъ евангелието на прѣстола, па като награбва единъ отъ свѣщницитѣ що носѭтъ дѣцата предъ свѣщенника въ време на великия входъ, и моментално ударя даскала юнашки по главата. Послѣдния раскарвавенъ скокнѫлъ и хванѫлъ дѣдо попа за гушата. Захванѫла се борба на животъ и на смърть предъ самия олтаръ между свѣщенника и даскала. Ана . . . авра . . . все заминѫло на своя редъ. Благодарение на селянитѣ, тѣхъ ги растървали и помирили. Подиръ това, святиня му пакъ взелъ евангелието и продължилъ нататъкъ спокойно.

свършилъ V-я классъ на Пловдивската гимназия — сега щабъ офицеръ въ Българската армия. За помощници, той е ималъ Никола П. Теофиловъ, който е сега търговецъ и Никола А. Саювъ — сега священникъ въ Неврокопъ и председатель на Българската църковна община.

Отъ 1876 год. и до сега, Бѣлица нито една година не е оставала съ затворено училище, при всичкитѣ мѫчнотии поставяни отъ страна на властьта. Всѣка година, училището е най-малко съ двама учители, по̀-вечето тукашни урожденци, заплащани сравнително добрѣ и които занимаватъ почти 200 ученика отъ двата пола, между които има и по нѣколко влахчета и които добрѣ се учѫтъ. Училището е затваряно само презъ 1882 година, когато учителя Цвѣтко Захариевъ е билъ заточенъ въ Адана (Мала-Азия).

Благодарение на тая привързанность къмъ учението и училището, благодарение на привързанностьта къмъ отеческата вѣра, а най-много на тѣсна-свързаний дружеский животъ, религиозната язва за отечеството ни — протестанизма на Американскитѣ миссионери не се е загнѣздилъ тука. Всичкитѣ опити на миссионерина Кларкъ и Сие останѫхѫ съвсѣмъ ялови, тъй като тукъ не можихѫ да спечелѭтъ ни единъ прозелитъ, когато въ другитѣ голѣми села на Разлога: Мехомия, Банско, Баня и Якоруда тѣ подмамихѫ много свѣтъ и поведохѫ едно страшно расцѣпление въ тоя кѫтъ на Македония. Наконецъ, тоя що пише тия редове, поздравлява Бѣличани съ тѣхната напредничавость въ учебното дѣло и упоритость противъ пропагандата на разни американски авантюристи.

НАРОДЕНЪ УНИВЕРСИТЕТЪ

въ Чаутокъ (С.-Америка)

(Продължение отъ кн. 9).

Споредъ моето дѫлбоко убѣждение, колоссалния успѣхъ на дѣлото, къмъ което докторъ Винсентъ е пристѫпилъ презъ 1879 год., трѣбва въ значителна стъпень да се припише, първо, на това, че докторъ Винсентъ е предаденъ на дѣлото отъ всичка душа, полага всичкитѣ си сили за осѫществението ѝ, не взима даже за трудоветѣ си никакво парично възнаграждение и се предава на него съ ревностьта на единъ миссионеръ. Съ една рѣчь, цѣлото това дѣло се води, както ще покажемъ по̀-долу, въ строго християнский духъ, но при това пъкъ чуздъ отъ всѣкакво сектаторство. Второ, докторъ Винсентъ има дѫлбоки знания за стремленията на человѣческата душа изобщо и на всичкитѣ особенности, които се проявяватъ отъ масситѣ, толкова по̀-вече отъ американскитѣ масси. Най-послѣ, тоя джентлментъ е надаренъ съ исключителни административни способности и съ талантъ да избира хо̀рата и да привлича къмъ своето дѣло талантливи помощници.

Трудно е да се каже, кое стои на първъ планъ на докторъ Винсентовата задача: да ли да се съдѣйствува за просвѣщението на масситѣ или *да се противи на распространението атеистическия духъ,* който до нѣгдѣ произлива отъ прекаленностьта въ приложението на истинитѣ, демонстрирани отъ научнитѣ открития на деветнадесятия и края на осемнадесятия вѣкъ. Въ приложението на идеитѣ си къмъ дѣйствителностьта, докторъ Винсентъ съ еднакъвъ успѣхъ прeслѣдва и двѣтѣ тия цѣли. Отъ катедрата и подъ открито небе, въ Чаутокъ, се разяснява на десетки хиляди хо̀ра историята на прогрессирането цивилизацията, представляватъ се, безъ изопачения, всичкитѣ най-нови плодове на ученитѣ издирвания, но при това всичко туй се свежда къмъ една идея, отива къмъ служение на една само цѣль — *„прославлението мѫдростьта на Творецътъ на вселенната“.*

Докторъ Винсентъ още отъ самото начало има предь видъ, че „колкото и да сѫ сладки плодоветѣ на науката“, тѣ се постигатъ само чрезъ настойливъ трудъ; а на такъвъ трудъ сѫ способни мнозинството отъ хо̀рата само при силно и постоянно по-

ощрение. Предь видъ доставенето това поощрение на массите, е и възникнялъ тоя сложенъ механизмъ на преподаването и дисциплината, който е введенъ сега въ Чаутокъ. Много необясними и даже смѣшни на пръвъ погледъ формалности и церемонии, които сж установени въ Чаутокъ, се обяснявамъ именно съ това стремление на ржководителитѣ дѣлото да сплотіжтъ членоветѣ на обществото, да ги вдъхновіжтъ, да ги въодушевіжтъ на предстоящия имъ тежъкъ пжть.

Громкото название „Лѣтенъ народенъ университетъ", съ което е кръщала Чаутока народната мълва, не е прието отъ организаторитѣ на общество; въ сжщность, то даже не е и вѣрно. Учебната година за членоветѣ се ограничава съ десеть мѣсеца презъ годината, и сравнително твърдѣ малцина отъ тѣхъ посѣщаватъ Чаутокъ. А лѣтната сессия на брѣгътъ на лѣсистото езеро Чаутокъ, на западнята часть на Ню-Иоркския штатъ, се посвящава преимуществено на умствена почивка, въ течението на която, чрезъ старанията на распоредителитѣ, полезното до такава стъпень е преплетено искуственно съ развлечението, щото се усвоява незабѣлѣжно, безъ да причинява почти никакво умствено напряжение.

Въ течението на тия нѣколко недѣли, които съставляватъ „лѣтнята сессия" въ Чаутокъ, публичнитѣ четения се даватъ тамъ по нѣколко пжти презъ деньтъ, отъ различни платформи, и съ тая цѣль се покачватъ лектори съ национална и интернационална репутация, между които се забѣлѣзватъ твърдѣ много пастори. Тая послѣднята особенность е неудивителна, ако се вземе въ внимание това, че въ протестанскитѣ страни пасторитѣ се явяватъ не само като хòра пò-начетени, но и несравненно пò-вече отъ другитѣ видѣли свѣтъ. Мнозинството богати протестантски енории всѣка година организиратъ събиранне парѝ отъ енориашитѣ за покриванние разноскитѣ по лѣтнето пжтешествие на пасторътъ; много американски църкви даже съвсѣмъ се закриватъ всѣкое лѣто по случай заминуванието на пасторътъ. Това си е станжло обичай и въ никого не възбужда неудоволствие. По такъвъ начинъ, популярнитѣ проповѣдници иматъ възможность да посвятяватъ по нѣколко мѣсеца въ годината на задгранични пжтешествия, безъ да харчжтъ за това нито парâ отъ своитѣ си. А при научната подготовка отъ университетското образ вание, съ което се ползуватъ мнозинството отъ тия джентлменти, тѣ се явяватъ като прекрасни наблюдатели на нравитѣ и животътъ въ другитѣ страни; а привичката къмъ катедрата и общественното изискване отъ паствово интересни проповѣди по живитѣ въпроси на времето — ги правіжтъ прекрасни популярни лектори. Пò-вечето отъ най-талантливитѣ четения въ Чаутокъ за Европа, Азия и Африка сж биле дадени отъ служителитѣ на църквата. Но, и освѣнъ тия господа, въ Чаутокъ нѣма недостатъкъ отъ талантливи лектори. Трудно и излишно би било да се наброяватъ имената на всички лица, които се появяватъ на катедритѣ на тоя лѣтенъ храмъ на науката; но за да дамъ нѣкое понятие за разнообразието на това, което се предлага тамъ на же-

лающитѣ да слушатъ лекции, ще приведѫ напосоки нѣколко имена и теми, които сѫ фигурирали въ Чаутокъ презъ лѣтото на 1884 год.

Syman Abbott е челъ „за человѣческата природа“; D-r S. I. M. Eaton — „за планътъ при градението египетскитѣ пирамиди“; Rev. A. N. Craft—„за теологическата основа на логиката“; Rev. Fr. Russell — „за Мохамеда и за неговата религия“; президентътъ на Airedale College, въ Англия, A. M. Fairbaern, е челъ послѣдователна серия лекции „за историята на философията; за Локка, Беркла, Давидъ Юма, за двамината Миллевци, за Хербертa Спенсера, за Джонъ Брайта, за Конта и позитивиститѣ“ и проч.; D-r Finch — „за употрѣбението на спиртнитѣ напитки“; президентътъ на Amherst College, Julius H. Seelye—„за могѫществото на идеитѣ“. Не малка роля е игралъ на чаутокското събрание презъ 1884 год. и Истокъ, за който сѫ чели лекции: Babu Keshub Chandra, Ram Chandra Bose, Sau-Ah-Brah (и тримата родомъ изъ Индия) и Rev. Dennis Osborne. Колкото пъкъ за проповѣдитѣ и популярнитѣ лекции съ религиозна подкладка, то такива е имало всѣкий день. Освѣнъ това, въ разнитѣ кращща на Чаутокския паркъ е имало преподавания на най-различни предмѣти: имало е классове на съвременнитѣ иностранни езици и за старитѣ езици, классове за кулинарното искуство, за чертанието, скулптурата, преподавания „въ дѣтинскитѣ градини“, излагание системитѣ на различнитѣ миссии, химни и игри.

Преди започванието на всѣка публична лекция въ Чаутокъ свири музиката отъ прекрасно съставени оркестри и се чете молитва. Лекциитѣ се завършватъ съ пѣение „Cloria Patri“, въ което всички присѫтствующи вzематъ участие. Въ тържественнитѣ дни, — а тѣ не сѫ малко въ Чаутокъ, — се организирватъ голѣми процесси, на които американцитѣ сѫ голѣми охотници, държѫтъ се рѣчи отъ платформитѣ, които биватъ окрасени съ флагове и гирлянди отъ зеленина, съставляватъ се хорове отъ нѣколко стотини души и проч. Президентътъ на обществото, Морисъ Миллеръ, и докторъ Винсентъ двама умѣѭтъ да рѫководѭтъ тълпата: знаѭтъ, какъ да ѭ въодушевляватъ, какъ да произвеждатъ въ народътъ силно впечатление, което не може да се изглади съ години. Полководецътъ знае силата на великолѣпния парадъ, расчитва на блѣстящата обстановка и на военната музика за подиганието духътъ на своята войска, и никога не забравя това, че най-храбрата въ битката армия всѣкога се състои отъ хора, които сѫ най-точни въ испълнението на лагерния етикетъ, които сѫ преминѫли строгата школа на военната дисциплина. По сѫщия начинъ извличатъ полза изъ тълпата и рѫководителитѣ на дѣлото въ Чаутокъ: тѣ организирватъ великолѣпни процессии, като даватъ особенни знакове отъ ленти на всичкитѣ най-достойни за това отличие по успѣхътъ въ науката, нареждатъ членоветѣ на редове, въ шеренги, заставляватъ ги да маршируватъ двама по двама къмъ мѣстото, гдѣто се събиратъ всичкитѣ отряди, „гдѣто се произвежда сѫщинския обрядъ“. А въ такивато тържественни случаи, каквито сѫ

особенно почитаемитѣ „годишнини“ или випускнитѣ актове, мнозина отъ членоветѣ се обличатъ въ особенъ родъ мундири, минуватъ съ процессии по всичкитѣ главни алеи на паркътъ, присѫтствуватъ при публичнитѣ тържественни рѣчи и при религиознитѣ церемонии, при което съучаствующитѣ въ парадътъ и всичкитѣ присѫтствующи зрители се проникватъ отъ ентусиазмъ, поддаватъ се на оня заразителенъ възторженъ духъ на „прославлението“, който съставя, тъй да кажемъ, нравственната атмосфера на Чаутокъ. Заразителностьта отъ тая възторженность — това е единъ видъ благодать, тъй като иначе самата възторженность мнозина би оттласнѫла съ смѣшната си страна.

Пишнитѣ церемонии, съ които се извършва раздаванието на дипломитѣ на свършвающитѣ курсътъ въ Чаутокъ, произвеждатъ, както сѫ ми го съобщавали хората, извънредно силно впечатление, което е неспособно да се изглади презъ цѣлия животъ. Това не е и чудно: за мнозина тия почести се явяватъ като единственни лаври, които имъ бива отсѫдено да пожениватъ на научното поприще. Но далечъ не всички свършвающи курсътъ иматъ щастието да се упиватъ съ тоя сладъкъ нектаръ на публичнитѣ почести. Тъй напримѣръ, презъ 1894 година, въ Чаутокъ на актътъ сѫ присѫтствували всичко 500 членове, които сѫ взели дипломитѣ си, когато пъкъ всичкитѣ членове, които сѫ свършили четиригодишния курсъ на учението си отъ тоя випускъ, се наброявали 1,600 душино 1,100 души нѣмали срѣдства да отидѫтъ въ Чаутокъ или възможность да се отлѫчѫтъ изъ дома си, по важни и текущи задължения. Числото на свършвающитѣ четиригодишния курсъ никакъ не представляватъ отъ себе си пъленъ комплектъ на тия, които преминуватъ курсътъ на сѫщия классъ: мнозина оставатъ въ сѫщия классъ на втора или третя година. тъй щото отъ 20,000 души, които сѫ се записали членове въ 1883 година, едва-ли, смѣтатъ, пд-вече отъ 3,000 или 4,000 издържватъ четирегодишния курсъ на учението.

Но и тия членове, които нѣматъ срѣдства да посѣщаватъ лѣтѣ Чаутокъ, не оставатъ безъ насърдчение: тѣмъ никой не имъ бърка да получаватъ дипломи, които имъ се провождатъ дома. Послѣ, въ случай на пд-нататъшнитѣ имъ занятия, преминуванието единъ или другъ специаленъ курсъ и успѣшно издържанъ писменъ екзаменъ, при тѣхния дипломъ се прилагатъ отъ факултета на Чаутокъ *добавочни печати:* бѣлъ възтъменъ, бѣлъ хрусталенъ и други печати, на брой до четиринайсеть, както украшенията на шапката на китайския мандаринъ. И всѣки седемъ печати доставятъ особенни привилегии на притежателя имъ лѣтно време въ Чаутокъ. Трудно е да се сѫди за това, до колко е дѣйствителна силата на тая система поощрение, безъ да ѭ испита человѣкъ на себе си; но, споредъ свидѣтелствуванието на рѫководителитѣ дѣлото въ Чаутокъ, тая система прави чудеса: поддържа бодростьта въ колебающитѣ се, бърка на лѣнивитѣ да напущатъ занятията си, възбужда нови сили въ тия, които отпадватъ подъ бремето на

тежкия трудъ заради насѫщния хлѣбъ. Споредъ мнѣнието на доктора Винсента, членоветѣ почерпватъ значителна бодрость даже отъ съзнанието само на тоя фактъ, че принадлежѫтъ къмъ едно братство, че четѫтъ сѫщитѣ книги и работѭтъ надъ сѫщитѣ предмѣти за изучвание, съ които едновременно заедно съ тѣхъ се занимаватъ до 60,000 членове въ всичкитѣ краища на Съединенитѣ Щати, въ Канада и даже въ другитѣ континенти.

Но да видимъ що се прави лѣтѣ въ самия Чаутокъ. Рѫководителитѣ на дѣлото излизатъ, въ разпоредванията си, изъ това положение, че трѣбва да дѣйствуватъ не само на умоветѣ, но и на естетическото чувство на посѣтителитѣ: и тѣ предприемватъ въ това отношение всичко възможно за да направѭтъ пребиванието въ Чаутокъ еднакво полезно и привлекателно, като доставятъ едновременно и храна на умьтъ, и развлечение, и своеобразна школа за очитѣ и слухътъ. Трудно е да се намѣри отъ малко-малко прѣсенъ, неразваленъ и любознателенъ человѣкъ, който да не намѣри по своя си вкусъ занятие и развлечение въ Чаутокъ. Проживѣванието тамъ, по своята си шумность, може, истина, да се окаже не по вкусътъ на любителя спокойствието и уединението. Но трѣбва да се вземе въ внимание, че по̀-вечето посѣтители се явяватъ тамъ изъ затѫнтената провинция, гдѣто безмятежното спокойствие и сънливата тишина царуватъ отъ началото до края на годината, и че за такивато хора извѣстна часть шумъ и блѣсъкъ се явява сѫщо такъвъ родъ почивка отъ обикновенната имъ рутина, както селската простота на животътъ за уморенния отъ шумътъ и разнообразията Ню-Иоркский житель. Тъй сѫщо става нужда щото распоредителитѣ да вземать въ внимание и тоя фактъ, че въ Чаутокъ се явяватъ не само „правовѣрни“ членове на обществото, но и друга публика, която идва тука да зѣпа на чудесиитѣ. А за да могѫтъ се набра прозелити между тия индифферентни къмъ науката хора, трѣбва да се дѣйствува на тѣхъ тъй, щото да не се охладѭтъ за първо време съ строгостьта на обстановката. И ето въ междинитѣ между чисто-научнитѣ и сериознитѣ лекции въ Чаутокъ се даватъ великолѣпни фейерверки, произвеждатъ се раскошни иллюминации, правѭтъ се екскурзии по езерото на фантастически окрасени и иллюминирани флотилии, правѭтъ се електрически фонтани, па и цѣлата мѣстность вечерно време се освѣтява съ електричество; въ тъмнитѣ нощи се пущатъ по езерото бъчви съ запалена смола, кладѭтъ се огньове при внушителни церемонии и особни пѣсни; даватъ се прекрасни концерти подъ открито небе; образуватъ се общества за дебати по всевъзможни предмѣти, устрояватъ се отдѣлно тържественни музикални вечери, филологически конференции, банкети, сессии на недѣлни училища; импровизирватъ се особни религиозни процессии и служби, интересни проповѣди, „хвалебни митинги“, вечерни химни, французски и нѣмски публични четения; даватъ се стереотипически иллюстрации на извѣстни статуи, картини, символически лекции, мимо практическитѣ уроци по модели; правѭтъ се наблюдения посрѣдствомъ

телескопи и микроскопи при всичкитѣ най-нови приспособления на науката, — за това, споредъ изражението на доктора Винсента, за да се „възбуди въ присѫтствующитѣ симметрия на духътъ и се приближѫтъ къмъ Творецътъ на миртъ и Вдъхновителя слово-то Божие“ ...

Не е лишена отъ значение и тая дисциплина, която царува въ Чаутокъ и на която, искатъ не искатъ, трѣбва да се подчиняватъ всичкитѣ посѣтители. Всичко се извършва по една отрано приготвена программа, по часове, които се отбѣлѣзватъ съ биение камбанитѣ; даже ставатъ и си лѣгатъ въ опредѣлено време. Недѣлния день се пази съ пуританска строгость: въ тоя день религиозното настроение преобладава въ Чаутокъ, — не се допуща ни най-малъкъ шумъ, не се позволява даже да спиратъ параходитѣ, и всичкото време се посвятява на богослужение и на слушание проповѣди.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че, безъ да се гледа на кѫсото време на сѫществуванието си, Чаутокъ е забѣлѣжително богатъ съ всѣкакви приспособления за популяризация на знанията. Въ него вече сѫществува добъръ „музей на искуствата и археологията“, въ който сѫ събрани шестотинъ твърдѣ цѣнни предмѣти. Тѣ сѫ пожертвувани въ Чаутокъ отъ разни богати покровители негови. Споредъ отзивитѣ на специалиститѣ, музея въ Чаутокъ е извънредно богатъ съ копия отъ древни рѫкописи. А особенно е пълна коллекцията отъ гравюри на Палестиня, Сирия и Бейрутъ. Въ отдѣлението на искуствата се е наброявало въ 1884 г. 234 копия отъ картинитѣ на великитѣ майстори и много фотографии отъ най-добритѣ картини на европейскитѣ галлерии. Освѣнъ това, лѣтно време въ Чаутокъ се испровождатъ отъ богатитѣ американци нѣкои предмѣти отъ частнитѣ имъ коллекции; зимѣ тия вещи запазени се повръщатъ на стопанитѣ имъ. Твърдѣ старателно е пребрана коллекцията отъ карти, планове, иллюстрации на флората и фауната, модели на градове и библейски страни. Това твърдѣ помага за прѣдгого тукъ всестранно изучвание на географията и топографията на Святата Земя, въ свързска съ библията, която играе въ Чаутокъ първостъпенна роля. На брѣгътъ на езерото Чаутокъ е въздигнѫтъ модель на Святата Земя въ триста крака дължина, съ всичкитѣ гори, долини и рѣки; самото езеро Чаутокъ представлява отъ себе си при това Срѣдиземното море. Тукъ всѣкий день се явява нѣкой изъ присѫтствующитѣ въ Чаутокъ пѫтешественници по Святата Земя, които, придружени отъ студентитѣ, исходватъ всичкитѣ пѫтеки, които сѫ въспроизведени на модельтъ, като показватъ и обясняватъ на слушателитѣ значението на забѣлѣжителнитѣ по историята си мѣста. Независимо отъ това, въ паркътъ има още модель на Иерусалимския храмъ и на източния домъ на библейскитѣ времена. Тия тритѣ послѣдни модели заниматъ възвишеннитѣ мѣста.

Организаторитѣ на „Лѣтния университетъ“ въ Чаутокъ се старажтъ, до колкото е възможно, да се придържатъ о обектив-

ната система на преподаванието и съ тая цѣль въздигатъ даже всичкитѣ си здания по древнитѣ модели. Въ бранището, наречено „Бранище на св. Павла“, е въздигнатъ храмъ по гръцската архитектура, отворенитѣ страни на който напомнятъ извѣстнитѣ картинни изображения на партенона. Това е „храмътъ на философията“, и вжтрѣ той е цѣлъ уреденъ съ бюстове на древнитѣ атински учители. Тукъ ставатъ засѣданията на членоветѣ на „C. L. S. C.“, които вече сж получили дипломи и разнитѣ особенно тържественни служения, извършватъ се обсжжданията на всѣкаквито метафизически и учени теми, подъ ржководството на нѣкого отъ профессоритѣ. Въ сжщото това „классическо“ бранище се палжтъ „атинскитѣ стражнически огньове“; по него има прокарана една покрита аллея, чрезъ която, съ тържественно шествие, найпърви преминуватъ презъ „Вратата на науката“ въ „Храмътъ на Философията“ членоветѣ, които успѣшно сж свършили четири-годишния курсъ на четението, което е предвидено въ „C. L. S. C“.

Езерото Чаутокъ, на дължина двайсетъ мили, е деветъ мили далечъ отъ езерото Ерие и лежи на 750 фута по̀-високо отъ това послѣдното, и на 1,400 фута по̀-високо отъ равнището на Атлантическия океанъ. Самото лѣтно прибѣжище Чаутокъ занема 150 акра земя на красива, лѣсиста наведена възвишенность и може да се похвали съ чистотата на въздухътъ си, съ водата си и съ съвършенството на дренажната си система. Даже мухи и комари нѣма въ тоя благословенъ кжтъ на земята; за трѣска тукъ и дума не става. Изобщо мѣстностьта на Чаутокъ, споредъ височината на положението си, нѣма равна на себе си въ санитарно отношение, като съединява въ себе си всичкитѣ прелѣсти на изобилна вода и чистъ планински въздухъ.

Въ 1878 година, когато докторъ Винсентъ най-първо отворилъ своя „Лѣтенъ университетъ“, Чаутокъ е билъ въ свършенно примитивенъ видъ. Но въ растояние на 6-7 години, вслѣдствие на откриванието „Лѣтния Университетъ, въ това мѣсто сж се въздигнжли великолѣпни здания и градини, тъй щото презъ лѣтото тукъ има помѣщение за 75-80 хиляди посѣтители. И днесь Чаутокъ справедливо е нареченъ велика американска арена (forum) за размѣняванне мислитѣ“.

Тукъ, съ еднакви права, могжтъ да се появжтъ и да провъзглашжтъ своитѣ идеи на платформата всички, съ това само условие, щото да не говорятъ въ духъ противенъ на библията, да не вносжтъ въ тая мирна арена на научни диспути и лекции политически отрасти, по такъвъ начинъ, тукъ другарски се събиратъ представителитѣ на науката и на просвѣщението както отъ сѣверъ, тъй и отъ югъ, както изъ Америка, тъй и изъ Канада и Европа. Мнозина американски политически знаменитости сж посѣщавали Чаутокъ, но тукъ тѣ сж оставяли политиката надирѣ отъ уважение къмъ тенденциитѣ на тоя храмъ на просвѣщението. И тѣ всѣкога сж бивали сърдечно посрѣщвани отъ публиката. Презъ лѣтото на 1880 год. Гарфилдъ посѣтилъ Чаутокъ преди да бжде избранъ пре-

зидентъ на републиката. Неговото посрѣщание е било сърдечно. Ний ще приведемъ едно мѣсто отъ рѣчьта му, която той казалъ при тоя случай въ Чаутокъ, още по-вече, че тя посочва на една отъ заслугитѣ на Чаутокъ, която не се отбѣлѣза въ тая статия.

Ето тия думи на „президента-мѫченикъ“, както обичатъ тукъ мнозина да го наричатъ тъй: „Вий се борите тукъ (въ Чаутокъ) съ една отъ двѣтѣ велики проблѣми на цивилизацията. Борбата съ първата отъ тия проблеми е твърдѣ стара борба. Тя се състои въ разрѣшаванието на това: „какъ да постигнемъ охолность!“ Това е проблемата на всѣкий ударъ на чукътъ, проблемата на всѣкий единъ замахъ на работната рѫка отъ както се е свѣтътъ пръкнѫлъ. Борбата за насѫщния хлѣбъ е главната и най-първа борба, и тая борба тъй поглъща всичкитѣ сили на человѣка, щото до като той поне отъ малко-малко не надилѣе надъ нея, — той не може да бѫде охоленъ. По тоя начинъ, ний можемъ да подведемъ всичката борба на человѣческата раса за сѫществувание подъ два отдѣла; първо, да постигнемъ охолность; а послѣ настѫпва другия периодъ на грижитѣ на цивилизацията: на какво да обърнемъ охолностьта си, когато ний, най-послѣ, я постигнемъ? — Както азъ разбирамъ Чаутокъ, — това учрежденнесе се стреми да даде отговоръ на това послѣднето искание, като отваря предь насъ нови арени на мисли, като изостря въ насъ енергията, като расширява умътъ ни, като извиква въ насъ неокрасено, естественно, предотавенно развитие. Ний, американцитѣ, сме изминѫли това време, когато намирахме хубость въ боядисанитѣ дървени дънери, — и честь и слава на Чаутокъ за това, че той ще сѫдѣйствува за развитието на това, което е най-добро въ нашата природа“.

Въ малко години дѣлото до толкова се е разголѣмило, щото е станѫло нужда да се отварятъ отдѣления въ други мѣста, тъй като, вслѣдствие на грамадностьта на растоянието мнозина лектори и много хиляди посѣтители се затрудняватъ да отиватъ въ Чаутокъ. Въ Montcrey, въ Калифорния, вече има открито малко подобие на Чаутокъ, подкрѣпявано отъ сѣверъ отъ доктора Винсента съ дѣло и слово, такова сѫщо учреждание е отворено въ Froningham, въ Массачузеть—на истокъ. По-нататъкъ се предполага да се отворятъ въ много други центрове, а тъй сѫщо да се отворятъ край Мексиканския заливъ, въ Флорида, зимни сессии на чаутокскитѣ събрания, на топлия югъ. По такъвъ начинъ Чаутокъ е вече пуснѫлъ коренитѣ си по цѣлия съюзъ, и неговитѣ клоне се распростиратъ на югъ, истокъ и далечния западъ. Въ централната часть на съюзнитѣ щати вече сѫществува подобие на Чаутокъ въ Lakeside, на южния брѣгъ на езерото Ерие, въ щататъ Огайо.

Всичкитѣ тия клонове на Чаутокъ никакъ не сѫ организирани по инициативата на доктора Винсента и на неговитѣ помощници, а сѫ възникнѫли по настоятелната нужда отъ тѣхъ въ даденитѣ мѣстности, поддържатъ се съ собственни срѣдства, и новитѣ при тѣхъ отдѣли нѣкакъ сами изплуватъ на повърхнината, при

което незабавно се намиратъ и срѣдства за покриване на най-неизбѣжнитѣ разноски.

Свързката на всичкитѣ тия клонове съ своя дънеръ се поддържа толкова по-силно, защото мимо направляющата ржка на учредителитѣ на Чаутокъ на сѣверъ, въ всичкитѣ тия нови разсадници на просвѣщението се приема даже церемонияла за празднуванието годишнитѣ, установенитѣ отъ Чаутокъ „велики дни" (memorial days).

Значението на тия „велики дни" най-добрѣ се опредѣлява съ слѣдующето извлечение изъ правилата на Чаутокската ассоциация: „установяватъ се петнайсеть дни презъ годинаат, които трѣбва да бждатъ дни съ особенно значение за всѣкий единъ членъ на C. L. S. C.", — дни, въ които тѣ трѣбва да се молжтъ за успѣхътъ на обществото въ постиганието цѣлитѣ си. Въ тия дни на членоветѣ настоятелно се препоржчва да четжтъ литературни и библейски откжслеци, списъкътъ на които се прилага по-долу, да се събиратъ нѣкои факти изъ животътъ на тия автори, рождението на които се признува въ тия дни, и да се призовава благословението на Небесния Отецъ на това наше опитвание „да прославимъ Неговото слово, да познаемъ Неговитѣ творения и да се наслаждаваме отъ тѣхъ.

Въ всичкитѣ тия памятни дни въ Чаутокъ звъни голѣмата камбана по пладнѣ, и по сжщото време презъ тѣзи дни мислитѣ на всичкитѣ правовѣрни членове на „C. L. S. C.," распръснжти по различни мѣста, се насочватъ на едни и сжщи предмѣти. Покрай четиритѣхъ „специални недѣлни дни", членоветѣ на „C. L. S. C." пазжтъ слѣдующитѣ „memorial days" (памятни дни): деньтъ на откриване занятията, (1-ий октомврий); деньтъ на поета *Bryant'a* (3-ий ноемврий); деньтъ на *Милтона* (9-ий декемврий); *Коллониалния* день; деньтъ на *Лонгфелло* (27-ий февруарий); деньтъ на *Шекспира* (23-ий априлий); деньтъ на *Аддисона* (1-ий май); деньтъ на откриванието лѣтнята сессия въ Чаутокъ (въ първата сжббота слѣдъ първия вторникъ на мѣсецъ августъ); деньтъ на Св. Павла (въ втората сжббота слѣдъ първий вторникъ въ м. августъ); деньтъ на випускътъ (на третия вторникъ въ августъ); деньтъ на Гарфилда (19-ий септемврий).

Знае се, че докторъ Винсентъ и неговитѣ помощници, — съ исключение на секретаря и на повиканитѣ лектори, не вземжтъ — никакво парично възнаграждение за трудоветѣ си, и че членоветѣ на „C. L. S. C." внасятъ въ кассата на обществото само по 50 цента въ годината, които до пара́ се исхарчватъ за пощенски разноски по преписката съ членоветѣ, по испровожданието имъ инструкции, программи, списъци на въпроситѣ и проч. А отъ кждѣ, пита се, се взематъ паритѣ за покриване всичкитѣ разноски по лѣтната сессия въ Чаутокъ?

Много пари́ най-послѣ, се жертвуватъ за Чаутокъ отъ разни, благотворители; такъвъ родъ пожертвувания отдавна сж влѣзли въ обичай между заможнитѣ американци. Освѣнъ това, всичкитѣ

бордингъ-хаузи и всичкитѣ хотели въ Чаутокъ сѫ задлъжаватъ да внесатъ въ обществото по десеть процента отъ чистата си печалба; сѫщия процентъ се взема и отъ търговцитѣ, отъ съдържателитѣ на магазинитѣ, и това съставлява една твърдѣ почетна сумма, тъй като търговията въ Чаутокъ презъ лѣтния сезонъ отива твърдѣ добрѣ, а особенно търговията съ книги и разни учебни пособия. Най-послѣ, всѣкий желающий да присѫтствува на публичнитѣ четения, на концертитѣ и на другитѣ занятия, преподавания или развлечения длъженъ е да плаща всѣкидневно по 40 цента (2 лева) за входъ — и тогава той има на всѣкждѣ достѫпъ, споредъ желанието му. За три недѣли, презъ които е трало общото събрание въ Чаутокъ, въ августъ 1884 г., получило се е само отъ входнитѣ билети 24,000 доллара (около 120,000 лева).

Въ 1884 г. „Обществото на Чаутокъ“ е направило гигантска крачка нанапредь, като е турило основанието на Чаутокския университетъ, на сѫщитѣ принципи, на които се води популяризацията на знанията чрезъ „C. L. S. C.“ Факултетътъ на университета се състои изъ профессори, отъ които всѣкий ще живѣе въ градътъ си и отъ тамъ, писменно и чрезъ препорѫчвание книги, рѫководи занятията на студентитѣ, отъ които всѣкий, тъй сѫщо, си живѣе дома, гдѣто му е мѣстожителството, въ градъ или село, въ фермитѣ, въ степитѣ, въ рудницитѣ, гдѣто му е работата. Еднъжъ въ годината той се явява въ извѣстни отбѣлѣзани пунктове, гдѣто се извършватъ екзаменитѣ и, слѣдъ свършването на курсътъ, издаватъ се дипломи на обикновеннитѣ университетски учени стъпени. Правилата на тоя университетъ сѫ утвърдени отъ законодателното събрание на штата Ню-Иоркъ. Университета е организованъ съ цѣль да даде възможность да се постигне висше и практическо образование:

„На тия младежи и жени, които нѣматъ възможность да напуснѫтъ домътъ си, за да посѣщаватъ коллегията (университета).

„На тия, които сѫ започнѫли университетския курсъ, но сѫ биле принудени да напустнѫтъ коллегията по независящи отъ тѣхъ обстоятелства.

„На тия мѫже и жени, които, сѫ встѫпили въ зрѣлата възрасть и сѫ дошли до висшата стъпень на умственното си развитие, пожелаѭтъ да възнаградѭтъ испуснѫтото по образованието си въ ранната си възрасть.

„Успѣхитѣ въ предмѣтитѣ за изучвание и стъпеньта на развитието на студентитѣ се подлага на строго испитвание, подъ видъ на писменни екзамени, при които отговоритѣ имъ трѣбва да се пишѫтъ въ присѫтствието на справедливи и отговорни свидѣтели“.

При Чаутокския университетъ има открити всички отдѣли въ пъленъ съставъ, които сѫ способни да отговарятъ на най-разнообразнитѣ форми на изискванията по частитѣ на знанията. Ний ще изброимъ по-важнитѣ отдѣли на знанията, които се изучватъ въ тоя университетъ: гръцский и латинский езици, най-новитѣ езици,

математика, история и литература на искуствата, микроскопия богословие, риторика, химия, физика, естествена история, обща и конституционна история, сравнителна филология, философия и логика, източнитѣ езици, промишлени науки (Industrial Science), — които обнематъ телеграфното дѣло, постройка на здания, екипажи и проч., комерции и практически дѣла (Business Practical Affairs), земедѣлие, искуства (рисувание и чертание отъ ржка и механически, гравировка на дърво, декорация, скулптура и лѣпение по образци), педагогия, църковни работи (The Ecclesia), музика, законовѣдение, минно инжинерство, „человѣческа наука" (анатомия, физиология и хигиена), психология и социалогия.

При писменното заявление за желание да се постжпи като студенъ въ Чаутокъ, просителя е длъженъ да приложи петь доллара; слѣдъ издържаванне постжпателния екзаменъ, — който, впрочемъ, не е задлъжителенъ за всичкитѣ отдѣли, — студентътъ заплаща десеть доллара въ университетското управление, ако иска да премине курсътъ само по единъ отдѣлъ, и три доллара добавочни, ако иска да премине още единъ курсъ по нѣкой другъ предмѣтъ. Предполага се по латинския и гръцския езици, напр., студентътъ може да свърши цѣлия курсъ на двата езици за четири години, като работи отъ единъ до два часа въ день. Всичкитѣ задачи и упражнения на ученицитѣ се испроваждатъ отъ учителитѣ, които ги поправятъ и повръщатъ. Математическия курсъ на Чаутокския университетъ, както предполага факултетътъ, може тъй сжщо да се свърши въ четири години, ако студентътъ посвящава на тия занятия отъ четири до шесть часа въ недѣлята.

Университетътъ въ Чаутокъ е много популяренъ; това учреждение се явява като отговоръ на настоятелната нужда, въ интересътъ на всички тия, които като сж встжпили рано въ практически животъ, като сж влѣзли рано въ борбата съ животътъ заради срѣдствата за сжществувание, съзнаватъ неизгодитѣ, въ които тѣ сж поставени по недостатъкъ на висше образование. Учредителитѣ на университетътъ, впрочемъ, исповѣдватъ си, че нѣматъ предь видъ да съперничатъ съ сжществующитѣ коллегии на висшитѣ науки, което би било невъзможно при такива обстоятелства.

Ето какъ се е произнесълъ, още при откриванието му, за Чаутокския университетъ най-распространения отъ американскитѣ вѣстници—„New York Herald":

„Не можимъ да не признаемъ фактътъ, че Чаутокъ се явява виденъ центръ на най-великия университетъ на свѣтътъ, тъй като числото на студентитѣ му достига вече до 40,000 души (това е било презъ 1894 г. З. П.), а курсътъ на учението въ него е безкраенъ. Всѣко семейство, въ което се числи чаутокския студентъ, напълно независимо отъ себе си, трѣбва да дойде до съзнание, че животътъ си има своя цѣна, и че въ него има нѣщо по-вече отъ колкото храна и облѣкло. Както обществото, тъй и политиката и религията се подновяватъ и продължаватъ въ всички-

тѣ сфери, гдѣ се намѣрва, ако ще и единъ възрастенъ человѣкъ, който се е научилъ тая истина, че учението не трѣбва да се прекратява слѣдъ напущанието училището. Колтурата, която се явява въ настояще време въ по-вечето случаи само като повърхностенъ блѣсъкъ по грубия материалъ, ще бѫде много по-трайна и по распространена, когато хиляди мѫже и жени, надарени съ свѣтли умове, започнѭтъ да прилагатъ културата вѫтрѣ въ себе си, а не вънкашно; а ако културата на настоящитѣ дни подложи студентитѣ на Чаутокъ на осмиване, то тя съ това ще изскаже само своята ти собственна тѣснота на идеитѣ и понятията".

Че, въ нашия вѣкъ на економията на времето, на силата и материята, на Чаутокъ предстои велика бѫдѫщность—въ това едва ли може да се има нѣкакво съмнѣние, тъй като това учреждение се стреми по единъ най безвреденъ и удобенъ за мнозинството начинъ да утилизира необходимата за всѣкий человѣкъ охолность, като ѭ употрѣби за образование умътъ си и за възвишение на духътъ си „Въ цѣлия свѣтъ нѣма друго учреждение, способно до такава стъпень да образува человѣческата душа", както става това подъ отвореното небе на „Лѣтния Народенъ Университетъ" въ Чаутокъ. Колкото и да е смѣшна за другитѣ „въсторженностьта" на учащитѣ се синове и дъщери въ Чаутокъ, колкото и да е противно на коравитѣ егоисти въ науката това „намаление цѣната" на знанието,—на това предприятие, несъмнѣнно, предстои велико бѫдѫще, щото то се явява жалаемо отъ много хилядната тълпа, която искренно се стреми къмъ самоусъвършенствувание, която върви напредъ съ отворени очи, безъ да осѣща на себе си леденящата рѫка на рутината, и „попълняйки и расширявайки вѣчно редоветѣ си съ нови носители на чаутокската идея", задь всѣкиго отъ които е дадено правото да проговори своята дума на съвѣтътъ на обществото, тъй или иначе да съдѣйствува за изработванието неговитѣ нови планове за распространението на неговата полезна дѣятелность.

КЪМЪ ВЪПРОСА ЗА НРАВСТВЕННОСТЬТА ВЪ ГИМНАЗИЯТА.

Отъ *Н. Чеховъ*

Отдавна не съмъ испитвалъ такова вълнение, каквото днесъ ме обзе при четението на статията „За училищната нравственность“ отъ стария педагогъ Г. П.

Позволѣте да раздѣлѭ съ васъ впечатленията, които съмъ изнесълъ отъ 7 годишното си пребивание въ классическата гимназия. Азъ постѫпахъ срѣдъ година въ 2-ий классъ на една отъ най-добритѣ столични гимназии.

Ето моитѣ първи, най-силни впечатления, които и до сега живо се пазѭтъ въ моята память, макаръ отъ тогава и да сѫ се изминѫли пò-вече отъ 15 години. — Като се страхливо огледвамъ на разни страни, азъ сѣдѭ въ класса. На катедрата стои — учительтъ по латинский езикъ; той прегледва тетрадката на единъ отъ ученицитѣ, и вѣждитѣ му все пò-вече и пò-вече сѫ сближаватъ, челото му се набръчква.

Авторътъ на написаното, което възбужда, такъвъ гнѣвъ въ грозния педагогъ стои до катедрата, сухучекъ, мъничекъ; той съ трепетъ очаква участьта си. „Дай твоята тетрадка“, обраща се учительтъ къмъ другий ученикъ, съсѣдъ на стоящия до катедрата. Смѣлия руссичекъ ученикъ отива при катедрата. „Той преписалъ урока“, шепне ми моятъ съсѣдъ. При катедрата сѫ разговарѭтъ тихичко. Азъ виждамъ само, че руссичкото момче, съ блѣдно лице и силно стиснѫти зѫби, упорито клати глава отрицателно. „Не издава другаря си“! шепне ми съсѣдътъ, като одобрително слѣди за

всичко, което произлиза около катедрата. „Седнете на местата си“, каза строго учительтъ, и неговата ржка прави легко движение надъ классната книга, като поставя сждбоносната единица. Този, който ж получи, съ сълзи, на очи хълцайки, седнж на местото си; неговия руссичекъ другарь, съ успокоено сърдце седнж наредъ съ него. По неговото лице и по лицето на другарите, азъ виждамъ, той чувствува, че е испълнилъ дългътъ си. Какво станж предь мене? Единътъ преписалъ урокътъ и поиска да излъже учительтъ, другия лъга, лъга направо въ очите въспитателя и не само че не почувствува срамъ, гризение на съвестьта, но останж херой, който е извършилъ подвигъ. И въ душата ми се появи чувство на негодувание противъ лъжата, къмъ което се ме приучили въ кжщи, още отъ тогава, отъ какъ съмъ запомнилъ себе си. Азъ си спомнямъ оня почти священъ панический ужасъ, който обещаваше майка ми при най малкото наше старание да излъжимъ. Наказвали ли сж некога за лъжа? Никога! Но като знаяхъ, като чувствувахъ отношението на майка си къмъ лъжата, азъ не можахъ никога да излъжж, азъ тъй привикнжхъ съ времето къмъ туй, щото не можахъ да разбера, какъ може да се лъже, безъ да се черви человекъ. Но какво произлиза тука предь мене? Или туй е друга лъжа? Защо туй не ме възмущава тъй, както би ме възмутило въ кжщи? Азъ търсіж и не могж да намерж въ душата си негодующе противъ нея чувство.

Тогава азъ не можахъ да разберж туй чувство, азъ не разбирахъ неговия источникъ, но скоро, твърде скоро, всичкия строй на гимназиалния животъ ми даде отговоръ на това.

Азъ не видехъ по лицето на учительтъ ни сенка отъ онова отношение къмъ лъжата, което азъ съмъ привикнжлъ да виждамъ на лицето у моите въспитатели. За учительтъ туй беше обикновенно явление, и той го наказа съ обикновенната педагогическа мерка. Скоро, много скоро, азъ разбрахъ този ужасенъ строй, тая своеобразна педагогическа обстановка, въ която първата и последня дума бехж лъжа и измама.

Педагогическия персоналъ и ученицитѣ съставяхѫ два враждебни лагера: — да се излъже, да се замажѫтъ очитѣ на учительтъ — ето цѣльта, къмъ която, ако не всички се стремѣхѫ, поне на която всички ученици съчувствувахѫ. Да уловѭтъ, да изобличѫтъ — ето какво се стремѣхѫ да достигнѫтъ педагозитѣ.

Ако въ обществото, което се състои отъ унизени презрѣни роби и жестоки господари, могѫтъ да се срѣщнѫтъ случаи отъ искренна привързанность на роба къмъ господаря и наопаки, то въ нашата гимназия — поне въ долнитѣ и срѣднитѣ классове, такива отношения между ученицитѣ и учителитѣ бѣхѫ невъзможни. Нѣма да кажѫ, че между нашитѣ педагози нѣмаше доста добри хòра, но сѫществующето направление бѣше пò-силно отъ тѣхъ. Само въ горнитѣ класове ний можихме да оцѣнимъ нѣкои отъ тѣхъ: но до 5-ий классъ всички бѣхѫ за насъ само врагове. Отъ еднитѣ се бояхме пò-вече, отъ другитѣ пò-малко. Къмъ еднитѣ се отнасяхме пò-равнодушно, другитѣ ненавиждахме.

Колкото пò-вече живѣехме ний въ тая атмосфера на лъжàта и измамата, толкова пò-вече се упражнявахме въ тѣхъ, толкова пò-спокойно се отнасяхме къмъ най-възмутителнитѣ диаволии, толкова пò-вече привиквахме да гледаме на дързоста въ измамата и на нахалството въ лъжата, като на славни подвизи. Въ паметьта ми до сега сѫ останѫли много примѣри отъ такива искрени диаволии. Нѣкога съ гордостъ ги разсказвахъ на гимназиститѣ отъ другитѣ классове и гимназии, а сега ги пазѭ, като драгоцѣнни документи, който обвиняватъ нашитѣ педагози, защото сега азъ разбирамъ, че тий и само тий сѫ виновати за всичко туй. И азъ съ собственнитѣ си очи виждамъ не малко най-печални послѣдствия отъ тая система; азъ виждахъ, какъ тая атмосфера грабва честни и добри момчета, какъ тий ѭ пренасятъ отъ гимназията въ кѫщи, въ семейството. Азъ виждахъ и знаяхъ нѣколко такива явни негодяи между ученицитѣ отъ 4-ий и 5-ий классове, щото и сега не могѫ *безъ ужасъ да си спомнѭ заради тѣхъ,* всѣка минута отъ сѫществуването имъ бѣше кражба и лъжа. Тий лъжахѫ началството, учителитѣ,

лъжахѫ родителитѣ, лъжахѫ другаритѣ. А на тая почва сѫ явявахѫ още по̀-лоши плодове — въ лицето на малки заимодавци, спекуланти и дѫлбоко развратени 14, 15 год. момчета. Азъ знаяхъ семействата на много отъ тѣхъ: родителитѣ имъ бѣхѫ напълно порядъчни хо̀ра, въ кѫщи тий (ученицитѣ) държахѫ вънкашно себе си напълно благоприлично и съгласно съ исканията и общото направление на домашния имъ животъ. Въ гимназията невъзможно бѣше да ги познаешь. Неприлични думи, гнѫсни анегдоти, остроти не падахѫ отъ устата имъ. Азъ помнѭ, какъ нѣкои ученици отъ 4 ий классъ въ междучасието, рисувахѫ такива порнографически рисунки, каквито по̀-сетнѣ азъ никога и никѫдѣ не сѫмъ виждалъ.

Най-лошото бѣше не въ туй, че се намирахѫ такива художества, то туй, че зрителитѣ се отнасяхѫ къмъ това по̀-вече отъ снисходително. Какъ се надсмивахѫ надъ ония, които ако и само мимолетно изсказвахѫ своето неодобрѣние на такова прекарвание времето! Азъ не се наемамъ да опишѫ, какво правѣхѫ съ такива „срамежливи моми“. А какво би било, ако нѣкой се опиташе да събере ония обширни коллекции отъ рѫкописнитѣ стихове на Баркова или нецензурнитѣ произведения на Пушкина, които ходѣхѫ изъ рѫцѣтѣ на 4-ий 5-ий классове, и да ги представя на педагозитѣ! Мислѭ, че нито най-самоувѣренитѣ отъ тѣхъ би признали всичкото грамадно значение на своето безнравственно влияние! Азъ не могѫ съ друга дума да означѫ това влияние, защото не могѫ да се съгласѭ съ оная подлость, която извършватъ много отъ педагозитѣ, като свалятъ вината отъ себе си върху домашната срѣда въ която се върти ученика. Гимназията не испълнява своята задача, ако тя не може да противостои на влиянието на вънкашната срѣда и какво може да се каже за гимназията, която сама развраща своитѣ ученици?

Сѫществующата атмосфера на лъжата и измамата въ гимназиитѣ сѫ поддържа, първо: отъ сѫществующата система забѣлѣжки (баллове), отъ съществующия надзоръ за поведѣнието и системата на наказанията,

отъ екзаменитѣ, най-сѣтнѣ отъ признатата и освѣтена непогрѣшимость на гимназиалното началство.

При сѫществуванието на системата за бѣлѣжки, срѣдния ученикъ всѣкога се намира въ опастность да получи *случайно* неудовлетворителна бѣлѣжка. Твърдѣ често такава неприятна случайность става сѫдбоносна. Да получишь двойка въ тримѣсечния срокъ е твърдѣ лесно, а да излѣзешь отъ реда на лошитѣ ученици е значително по̀-лошо. Случайно несполучливий отговоръ за добрия ученикъ, или за оня, който се брои отъ добритѣ, ще се прости като случаенъ, но този самия случай съ ленивъ ученикъ още веднъжъ ще убѣди учительтъ, че поставената по̀-рано двойка е заслужена. Да се бори противъ такива случаи ученикътъ може съ лъжа: при устнитѣ отговори — съ подсказвание или отворена книга, при писменнитѣ — съ записка отъ добрия ученикъ или съ книгата подъ чинътъ. Колкото по̀-рѣдко испитватъ ученика, толкова по̀-вече е опасно за ученикътъ да получи удовлетворителна бѣлѣжка, и толкова по̀-голѣмо значение получава този. Благодарение на личния опитъ, азъ утвърдявамъ, че като захванешь отъ 4-ий кл., имаше ученици, които бѣхѫ питани отъ 1—4 пѫти въ годината. Азъ, напр., въ V кл. по теорията на словеснотьта не бѣхъ питанъ нито единъ пѫть, по физиката питанъ бѣхъ 3 пѫти, отъ които единътъ бѣше подиръ звънецътъ. По латинский и грѣцкий езици азъ бѣхъ питанъ не по̀-вече отъ два пѫти, а по̀-често и по единъ пѫть въ тримѣсечието. Всѣкой гимназистъ знае какво широко поле за измама се открива при такива занятия. Колкото учительтъ по̀-строго бди щото ученицитѣ да не преписватъ и да не помагѫтъ единъ на другъ, толкова по̀-изобрѣтателни и по̀-ловки ставатъ ученицитѣ въ тия работи. Азъ твърдѭ, че нѣма и не бива учитель, когото никога не е излъгалъ нито единъ ученикъ. Колкото е по̀-мѫчно да се излъже единъ учитель, толкова по̀-голѣма е славата на тоя, комуто това се е удало, и заради туй ученицитѣ се стараѭтъ да достигнѫтъ тая слава. Всичкитѣ сили, всичкото искуство на ученицитѣ въ тази работа, особенно сѫ развиватъ въ време на испититѣ. Какви сложни заговори се

устрояватъ съ тази цѣль! Какъ рано захващатъ учениците да се готвѭтъ къмъ тоя испитъ, който, често, намѣсто испитъ на знанията, става испитъ на ловкостьта! Азъ говорѭ преимущественно за писменнитѣ испити, но и на устнитѣ, въ течението на ония немного минути, когато ученикътъ „обмислюва своя отговоръ", се вършѫтъ понѣкога най-невѣроятни нѣща. А пъкъ какви фокуси не се устрояватъ съ билетитѣ при устнитѣ испити! На нѣкои отъ тѣхъ би могли да завидѭтъ и професионалнитѣ профессори на магията.

И какъ се отнасятъ къмъ всичко това преподавателитѣ — педагози? Тий ловѭтъ и наказватъ, а не предупредяватъ излъгванието. А вече отдавна е доказано, че кражбата въ Англия е била най-силно развита тогава, когато за кражба на нѣща, по-евтени и отъ връвьта, се наказвало съ бѣсилка.

Въ гимназията, кѫдѣто азъ се учихъ, имаше до 600 приходящи ученици. Въ междучасията за поведението на всичката тая масса, слѣдѣхѫ два помощника на класснитѣ наставници. Всичката тѣхна дѣятелность се свеждаше къмъ това, че тий бѣгахѫ, като попарени, отъ единия край на корридора до другия, отъ единъ классъ въ другий. Въ рѫцѣтѣ имъ всѣкога имаше тетрадка за записвание, кѫдѣто тѣ записвахѫ фамилиитѣ на виноватитѣ, разбира се, на ония, които имъ се попадвахѫ на очитѣ. Системата на заплашванието въ това дѣло играяше голѣма роля. Подиръ звънеца всичкитѣ сѫ длъжни да сѣдѭтъ на мѣстата. Надзирательтъ, като минава покрай классътъ, вижда 5—6 души посрѣдъ стаята. Като го видѭтъ тий се разбѣгватъ по мѣстата си, надзирательтъ е успѣлъ да забѣлѣжи само двама, той мълчаливо ги записва въ тетрадката си и си отива. Подиръ свършванието на урока, на ученицитѣ обявяватъ, кой отъ тѣхъ е оставенъ на половинъ часъ, кой на часъ, и тогава тий узнаватъ, на кого отъ тия 5—6 ученика се е удало да се исплъзне и на кого не. Наказанията се налагатъ често пѫти за нарушавание на такива правила и обичаи, които сѫ толкова безсмисленни, че ги нарушаватъ всички, а наказанието търпѭтъ само тѣзи, които сѫ се хванѫли. Всѣка минута

ученицитѣ виждатъ, че за дребни работи наказватъ твърдѣ строго, а този, който е успѣлъ да се исплъзне, остава ненаказанъ и за най-дръзката палавина. Още по-лошо е поставено дѣлото по исканията за дисциплината въ классъ въ време на урока. Тука вече всѣкой дѣйствува по кефа си. Ученицитѣ отлично знаѭтъ, че на урокътъ на еди-кой си учитель не бива да се обращатъ на назадь, не бива да се опиратъ на лактитѣ, не бива да се озъртватъ, защото за всичко това страшно ще се отплати. Напротивъ, при другий учитель е не само напълно възможно занятието съ друга работа, готвението урокъ за слѣдующия часъ, но даже бива да се расхождатъ въ классъ, да се отива отъ послѣдния чинъ на първия подъ предлогъ, че отъ задния чинъ не се види на писаното на дъската. Единъ отъ учителитѣ прави господарственна тайна отъ бѣлѣжкитѣ, които турѭ, а другий позволява, колкото искатъ, да гледатъ въ классната книга или казва бѣлѣжкитѣ, турени отъ предидущи учитель. Намиратъ се и такива драги педагози, които за невнимателно отнасяние на ученицитѣ къмъ обязанноститѣ си, турѭтъ единица не въ графата на поведението, а въ графата на успѣхитѣ, или турѭтъ единица не само на оня, който е преписалъ урокътъ, но и на оня, отъ когото е преписалъ той. Наредъ съ тия факти сѫществуватъ и още по-лоши — сѫществува несправедливость въведена въ системата, — тя се състои въ наказвание дежурнитѣ ученици за грѣшки, направени отъ други нѣкого и не открити отъ него. Мислѭ, че гимназиалното началство съ стотини пѫти е могло да се убѣди, какъ е силно въ това отношение другарското семейство и какъ сѫ рѣдки случаитѣ, щото ученикъ да би издалъ виноватия си другарь. Като се наказватъ дежурнитѣ, за гдѣто не сѫ издали другаритѣ си, началството създава въ неприятелския лагерь мѫченици и въспитава въ своитѣ ученици дѣйствителна вражда и омраза. Азъ не помнѭ да е имало случай, щото нѣкой отъ педагозитѣ въ нашата гимназия да се е извинилъ предь ученика за несправедливо изисквание. Не тъй, но има (и сега сѫществува) такъвъ педагогъ, който разиграва предь уче-

ницитѣ слѣдующата доста оригинална теория. „Въ живота, говорѣше той въ 5-ий классъ, вий ще срѣщнете и ще претърпите много неприятности, за това е много по̀-добрѣ за васъ, ако вий привикнете да ги пренасяте да като сте още малки“.

Най-сѣтнѣ, монго учители, за съжалѣние твърдѣ много, при рѣдки, да не казвамъ при исключителни посѣщения тѣхнитѣ уроци отъ началството, въ очитѣ на ученицитѣ вършѫтъ тѣзи лъжи, заради които преслѣдватъ ученицитѣ. Тий захващатъ да питатъ най-добритѣ ученици, питатъ урока, който или току що се е минѫлъ, или предидущия, за който сѫ увѣрени, че ученицитѣ ще отговорѭтъ добрѣ. Всѣко такова посѣщение классътъ отъ нѣкого изъ началството е събитие въ гимназиалния животъ, и памятьта за такова събитие дълго остава въ душата на ученицитѣ, съединена съ други, далечъ неласкателни за учителя въспоминания относително поведението му. Азъ знаѭ случай, когато единъ ученикъ е открилъ една такава лъжа на учительтъ предь министра. Най-лошото въ тая история бѣше, че учительтъ отмъсти на ученика за това. Азъ дохождамъ до едно отъ най-ужаснитѣ явления въ нашитѣ гимназии — къмъ преслѣдванието отдѣлни ученици отъ учителитѣ. Това сѫ факти, — не тдърдѣ чести, но и не тъй рѣдки, за да минѫтъ незабѣлѣзани. Почти въ всѣкий классъ, почти всѣка година може да се наблюдава това отвратително явление. Азъ не се заемамъ да разгледвамъ исихологията на тоя фактъ, като мислѭ, че прслѣдванието често бива полубезсъзнателно; често пѫти учительтъ се рѫководи отъ нещастното одумвание — гимназията не е приютъ, често той иска да докаже и на себе си, и на другитѣ, че еди-кой си ученикъ или не е въ сила да продължава учението си, или трѣбва да остане въ сѫщий классъ, и той самъ, може би, безъ да забѣлѣзва, прави ученикътъ такъвъ, какъвто е искалъ или мислилъ да го изобрази. Това явление, като най-остро, най-възмутителни, вече отдавна е обърнѫло на себе вниманието на нашата литература. Въ цѣлъ редъ по̀-малко или по̀-много талантливи повѣсти и очерки (Повѣсть О. Ша-

пиръ „Въ Слободкѣ". сѣвер. Вѣст. 1893 г., се рисуватъ такива случаи.

Азъ често съмъ се чудилъ и продължавамъ да се чудѭ, защо отъ нашитѣ гимназии излизатъ тъй много порядъчни хòра. Впрочемъ, мнозинството излизатъ, не довършили курсътъ, а типътъ на недосвършилъ гимназисть се ползува не съ твърдѣ блѣскава слава. Именно на тия, паднѫли въ борбата, най-силно се отразява разлагающето влияние на гимназиитѣ. Мислѭ, че останѫлитѣ ги спасява срѣдата, именно оная срѣда, на която много отъ педагозитѣ се стрѣмѭтъ да свалѭтъ своята вина, въ която тѣ виждатъ главната прѣчка на своето възпитателно влияние. Гимназистътъ държи себе си много пò-прилично въ кѫщи, отколкото въ гимназията, той излиза отъ тая зашемадяюща атмосфера на борбата, гдѣто главното защитително орѫжие се явява лъжата, той си отива отъ ония тъй ненавистни за него хòра, отъ които той се бои и, слѣдователно, не уважава. Той попада въ крѫгъ отъ други интереси, кѫдѣто искренностьта не бива никога тъй радикално испѫдена, кѫдѣто личностьта му, ако и малко, все се уважава. Въ кѫщи той може да се умори, може да си почине, той може да срѣщне поне какво-годѣ съчувствие къмъ своята скърбь, къмъ своитѣ радости. Нищо такова въ гимназията отъ своитѣ учители той не вижда. Приходящий ученикъ отъ послѣдний классъ, въ нравственно отношение се явява много пò-силно отражение на своето семейство и общество, въ което той се върти, отъ колкото на гимназията. Въ кѫщи той е вече почти равноправенъ членъ на семейството, той е вече младежъ, той е вече човѣкъ съ свои мнѣния, желания, съ своята личность. Ако семейството му е безнравственно, твърдѣ е вѣроятно, че и той ще излѣзе такъвъ, ако семейството му е напълно порядъчно, е пò-вече отъ вѣроятно, че отъ него ще излѣзе порядъченъ човѣкъ—гимназията въ тоя случай не играе никаква роль. Единственното нѣщо, което по нѣкога изнася гимназиста отъ своето 7—8 годишно пребивание въ гимназията, е добритѣ другарски отношения. Само другаритѣ продължаватъ да привличатъ гимназиста до

всичкото туй време отъ 8 годишно мѫчение, само тий наистина го интересуватъ и му бъркатъ да мрази окончателно туй учреждение. Азъ указахъ само на нѣкои отъ причинитѣ на тая омраза, азъ бихъ можалъ да кажѫ още много не по̀-малко силно и остри, азъ чувствувамъ, че добрѣ помнѭ всичко онова, за което и сега, подиръ 9 години, дѫлбоко и искренно мразѭ всичкия строй на онова заведение въ което съмъ прекаралъ 7 години, мразѭ го толкова, щото съ ужасъ и трепетъ се събуждамъ, когато ми се присъни, че азъ пакъ сѣдѭ на гимназиалния чинъ на единъ отъ „страшнитѣ“ уроци.

Есбе.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИ НАМѢРВАНИЯ ВЪ Г. ШУМЕНЪ.

Ордията, отъ най-старитѣ времена до день днешенъ, най-много сѫ влияли върху развитието на човѣка, по която причина — нѣкои антрополози наричатъ човѣка „животно употрѣбляюще ордия“ или, както казва Тайлоръ, човѣкътъ е „животно, което изработва ордия“. По ордията, които употрѣблява единъ народъ, много нагледно може да се докаже стъпеньта на неговата цивилизация. Като нѣмаме намѣрение да говоримъ за настоящата култура на г. Шуменъ, то ний имаме цѣль въ настоящитѣ си кратки бѣлѣжки да опишемъ нѣколко камънни ордия, принадлежащи къмъ доисторический периодъ на человѣческата цивилизация, именно къмъ каменний периодъ. Издирванието и описванието на подобни ордия, а сѫщо и на други археологически намѣрвания, които сѫ въ изобилие въ града и околноститѣ му, има голѣмо значение, както за далекото минѫло на народитѣ, които сѫ населявали или минували край Шуменъ, сѫщо и за историческото присхождение на българския народъ; за това събиранието на подобни архиологически намѣрвание сѫ отъ голѣма потрѣбность и нуждно е тѣхното събирание и запазвание. Въ настоящитѣ си бѣлѣжки ний на кратко ще опишемъ нѣкои други ордия, които въ едно кѫсо време сме намѣрили.

1) Въ началото на м. Марта, т. г. въ нашата градина, която се намира до читалището „Архангелъ Михаилъ“, ученикътъ Божилъ Ганевъ намѣрилъ единъ черъ камъкъ. Слѣдъ като ми ги показа, азъ изведнъжъ познахъ, че имамъ работа съ ордие отъ камънний периодъ. Тоя камъкъ има синкаво черъ цвѣтъ, по твърдъ отъ стоманата, има теслообразна форма и правилно геометрическа и симетрична форма, съ съвършенно гладка повърхнина. Тежи 350—360 гр., дължина 10

с. м., широчина въ срѣдата 6 с. м., дебелина 3 с. м., окрѫжно измѣрение въ най широкото си мѣсто е 16 с. м. Породата, отъ която е направено това орѫдие, не ми е извѣстна, но твърдѣ очевидно е, че не е кремъкъ. Рѣжущата му повърхнина е равно и остро изработена; единия край на рѣжущата повърхнина е счупенъ, колкото $^3/_4$ куб. с. м. Протовоположната страна на рѣжущия край представлява една не особенно гладка повърхнина отъ 4 кв. с. м. Теслата или топора има четри повърхнини: горня и долня въ видъ на ромбоидъ и 2 странични повърхнини въ видъ на много продълговати и непродълговати елепси. Повърхнината на всичкитѣ площи е много гладка и старателно шлифована. Нашето предположение относително происхождението на това камъчно орѫдие е, че то е тесла или топоръ отъ камъчний периодъ, именно отъ неолитический периодъ, за което много ясно говори шлифовката и формата на орѫдието. Това орѫдие се е употрѣбявало по всѣка вѣроятность така, щото неговата задня повърхнина се е туряла между рѫзцѣпена прѫчка и послѣ се свързвало съ нѣкакви си върви. По този начинъ приготвено това орѫдие, можело е да служи за нападание върху животни и хора, даже и за сѣчение на дърва. Горѣописаното камъчено орѫдие е попаднѫло въ нашата градина по всѣка вѣроятность така: то е имало мѣстонахождението си въ мѣстностьта Кйшкювитѣ, на западъ до самия градъ, именно въ нѣкоя отъ пещеритѣ. Водата чрезъ дълговѣковното си дѣйствие е смъкнѫла това орѫдие отъ нѣкоя пещера на тая мѣстность, въ която сѫ живѣели, навѣрно, въ доисторическитѣ времена человѣци, едно отъ орѫдията на която притежаваме днесь ний. Като е било това орѫдие така смъкнѫто чрезъ водата въ долината на Кйошкювитѣ, то постъпенно-постъпенно, пакъ чрезъ дѣйствието на водата, е било вмъкнѫто въ матката на градската рѣкичка, по която водата го е довляклѫ до градското читалище, и на брѣга, който е срѣщу нашата градина, отъ гдѣто навѣрно нѣкои дѣца, когато сѫ си играяли, което обикновенно правѭтъ почти всѣкий день, въ тази мѣстность, то, между другитѣ камъни, които тѣ хвърлятъ въ нашата градина, сѫ хвърлили и предмѣтния, който е орѫдие отъ доисторический периодъ. Камъка е хвърленъ отъ вънъ, и именно отъ рѣката, за което ни указа неговото намирание на повърхината на почвата. Като се остановявамъ че

камъка е домъкнѫтъ чакъ до читалището „Архангелъ-Михаилъ“ посрѣдствомъ рѣкичката, то естествено слѣдствие и заключение е, че по течението на градската рѣкичка, която взема началото си отъ Кйошкювенитѣ пещери, и въ която се втичѫтъ всичкитѣ води, въ време на дъждъ, отъ високитѣ хълмове, както и по двата ѝ брѣга, ще се намирѭтъ, при внимателно изслѣдвание, много предмѣти, както отъ камъчений, бронзовий, желѣзний периоди, тако сѫщо и кости на животни и на доисторический человѣкъ, които открития, прадполагаме, въ голѣма стъпень ще способствуватъ за освѣтление на много въпроси, както относително антропологическото ни, така сѫщо и историческото ни происхождение. За това препорѫчваме на любителитѣ на Архиологията и антрологията по-честичко да правѭтъ екскурсии по матката и брѣговѣтѣ на градската рѣкичка.

2) *Кремъченъ ножъ.* Представлява отъ себе си хубаво изработенъ кремъченъ ножъ, на който двата края сѫ отчупени съ неравни повърхнини. Кремъка е отъ червената порода. Острието на ножа е праволинейно и 2 м. м. дебело, гърбътъ на ножа е дебелъ 3 с. м. който е почти праволинеенъ, но малко е крѫгълъ, Дължината на ножа е 9 с. м. Повърхнината на ножа, освѣнъ двата му счупени края, е покрита съ коричка отъ вѫгленокисла варь съ дебелина 1 м. м., тъй като той е лѣжалъ въ варовита мѣстность или въ вода, която е съдържала варни съединения. Отсѫствието на варенъ покривъ на счупенитѣ му краища указва, че ножа е билъ счупенъ много късно, именно при копанието на мѣстото, гдѣто той е билъ намѣренъ. За описанието на този кремъченъ ножъ, благодарѭ исключително на г-на Янка Семеонова, който го подари и ми каза, че той билъ намѣренъ въ мѣстностьта Кйошкювитѣ, гдѣ-е построена сегашната пивоварна фабрика, именно, когато се копаяли основитѣ ѝ. Въ сѫщитѣ тѣзи основи е билъ намѣренъ скелетъ на доисторическо куче, който билъ даденъ на г-на Шкорпила. Мѣстностьта, гдѣто е построена сега поменатата фабрика, трѣбва да бѫде много богата съ археологически намѣрвания, понеже, споредъ добрѣ запазеното предание, на тази мѣстность и по-горѣ лѣжащата отъ неѭ е билъ стария гр. Шуменъ; тази мѣстность и до сега се нарича „Хисаръ“. Намѣренитѣ тукъ кремъченъ ножъ и доисторическо куче ни говорѭтъ, че Шуменя има доисторическо происхождение или

ако не е билъ заселена мѣстность, то все пакъ доста често е билъ посѣщаванъ отъ досторический человѣкъ, понеже мѣстностьта около Кйошкювитѣ много способствува и е удобна, за обитование отъ доисторически хòра. Описаний кремъченъ ножъ има пò-старо происхождение отколкото пò-горѣ описаний камъченъ топоръ или тесла, защото ножа е приговтенъ отъ кремъкъ, и не е шлифованъ; за това туй кремъчено орѫдие се отнася къмъ палеолитическия отдѣлъ на камъчений периодъ отъ человѣческата цивилизация.

3) *Голѣмъ кремъченъ чукъ или топоръ* представлява отъ себе си голѣмо кремъчено орѫдие съ продълговато ейцевидна форма, двата края на която сѫ счупени. Дължината на това орѫдие е 13 с. м., напрѣчни размѣри въ най-дебелата си часть има по 6 с. м., а окрѫжното измѣрение въ най-дебеламу часть е 22 с. м. Това орѫдие е направено отъ червеносивъ кремъкъ; повърхнината му е доста гладка, понеже е покрита съ слой отъ въглекисла варь. Но повърхнината на орѫдието тукъ тамѣ има малки неравности и възвишения. Двата счупени края на орѫдието не сѫ покрити съ варь. Това орѫдие се показва доста массивно и за това ний се съмнѣваме, да ли то е искуственно орѫдие или е естественно случайно; съмнѣнието ни се подкрѣпя още и съ това, че повърхнината му е покрита съ слой отъ варь, така щото не могѫтъ да се различѫтъ тѣзи малки повърхнини, които сѫ характерни за искуственното приготовление на кремъченитѣ орѫдия. Относително мѣстонахождението на описваемото кремъчно орѫдие, то е намѣрено въ гр. Шуменъ, пò-долу отъ пожарната команда и срѣщу дѣвическата Гимназия, между цѣла една кумула разнообразни камъни.

Намѣрили сме още 2 камачени орѫдия, но понеже тѣхното произхеждение е малко съмнително, то оставяме за сега тѣхното описание на страна и въ кратцѣ ще опишемъ:

4) *Клупъ* отъ *кандилница или гърненце*, който намѣрихме въископаната пръсть на долния край на улицата „Спчанжикъ“ предь дюкяня на г. Д. Скорчевъ. Клупътъ е направенъ отъ бѣла пръсть и отъ горѣ глечосонъ съ блѣдно желта глечь, която на нѣкои мѣста е вече истрита. Клупътъ има много красива форма и ний ни най-малко не се съмнѣваме, че той има старо гръцко или римско происхождение, защото никое отъ съвременнитѣ грънци или пò-старитѣ грънци, чаш-

ки и делвички нѣматъ подобна форма. Клупа представлява отъ себе си по̀-вече отъ $1/2$ кръгъ, въ който може да се повре само голѣмия пръсть на ръка или показателния. Клупа е широкъ 4 с. м. и по вънкашната му повърхнина има 2 бразди широки $1/2$ с. м., като сѫ протакатъ надлъжъ и 3 ребра, които сѫ успоредни на браздитѣ. Къмъ горния и доленъ край на клупа има отвѣсни пластинки, чрезъ които той се е прикрѣпѣлъ къмъ повърхнината на кандилцето или гърненцето. На горния край на клупа има малко трапче, въ което може да се сбере върхътъ на единъ пръстъ отъ ръката. На вѫтрѣшната повърхнина на клупа има окамънѣли жилки отъ корени на нѣкакво си растение, което доказва въ силна стъпень неговата старость. Като показахме този клупъ на тукашнитѣ гранчари, тѣ казахѫ, че нито сега, нито въ стари времена, които помнѭтъ тѣ, тукъ, въ Шумень, не сѫ правени нито грънци, нито чашки съ такива клупове, нито пъкъ отъ подобна пръсть, защото въ Шумень нѣмало такава пръсть. Но грапчара заключи своята експертиза съ това, че този клупъ или трѣбва да е правенъ въ друга земя, или пъкъ трѣбва да е отъ много старо време. Нашето предположение относително происхождението на описуемия клупъ е, че той е билъ клупъ на пръстено кандилце, каквито въ езическитѣ времена въ Гърция и Римско сѫ били въ голѣмо употрѣбление при извършванпе на свещенни обряди. Тѣзи кандилца, отъ които много ги има въ разни археологически музей, иматъ форма на неголѣми плитки тасчета, колкото кавяна чинийка, на вънкашната страна на дъното на които е имало кѫсичка кръгла подпорка; на подобни кандилца е имало такива клупове, какъвто е описвания и намѣрение отъ насъ клупъ. Старината на описиваемия клупъ е вънъ отъ съмнѣние, защото, както казахме по̀-горѣ, по неговата повърхнина има такива образования, които могѫтъ да произлѣзѫтъ само отъ течение на времето, което се заключава въ столѣтия. Ний никакъ не се съмнѣваме, че описиваемия клупъ има латинско или гръцско происхождение, защото освѣнъ тѣхъ други културни народи не сѫ населявали България; за насъ съставлява още въпрѣсъ, да ли българитѣ, когато сѫ били на върха на цивилизацията въ X столѣтие, не сѫ могли да правѭтъ художественни грънци и кандила, щото намѣрения клупъ да е часть отъ кандило, правено отъ старитѣ българи. За да може да се разрѣши този въпросъ,

нужно е по̀-голѣмо количество намѣрвания отъ подобенъ родъ и чрезъ сравнение и съпоставление съ други намѣрвания, ще можемъ да разрѣшимъ, да ли старитѣ българи сѫ могли да правѭтъ художественни грънци и, заедно съ това, ще се започне и разрѣшението на въпроса, който още съвсѣмъ не е зачепкванъ, за историята на цивилизацията на българитѣ.

Като свършваме настоящитѣ си бѣлѣжки по архиологическитѣ намѣрвания въ г. Шуменъ, ний твърдѣ добрѣ познаваме, че въ научна смисълъ ненаправихме нуждното описание на намѣреното, че отъ друга страна намѣренитѣ предмѣти не сѫ толкова много, за да можемъ да извадимъ едно общо архиологическо заключение за г. Шуменъ, но когато въ бѫдѫще подобни предмѣти се насберѫтъ много, тогава ще се има голѣмо основание за хвърление свѣтлина, както върху историческото ни происхождение, така сѫщо и за развитието на българската култура. Главната цѣль на настоящитѣ ми бѣлѣжки е да обърнѫ вниманието на любителитѣ на археологическитѣ намѣрвания, да събирѫтъ колкото е възможно по̀-вече старини и да ги запазвѫтъ, защото въ скоро време тѣ ще могѫ да бѫдѫтъ помѣстени въ Шуменския Археолого-Етнографический музеумъ, който наскоро ще се отвори отъ архиологическото дружество въ г. Шуменъ, което вече почти е съставено и наскоро ще започне дѣятелностьта си. Приканваме всички ученолюбиви учители, священници и любители на старината да ни извѣстявамъ, както за мѣстопребиванието на нѣкакви стари предмѣти, така сѫщо и за намѣренитѣ отъ нѣкого стари предмѣти. За сега извѣстията могѫтъ да се пращатъ чрезъ редакцията на сп. „Искра“ до Шуменското Археологическо Дружество. Най вече се обръщаме къмъ горѣупоменатитѣ господа отъ г. Шуменъ и окрѫгътъ.

П. К-въ

НАРОДНИ ПѢСНИ

(По котленския говоръ)

Събралъ Р. Василевъ

Груилчо и Раданъ въйвода.

Груйлчу хòди нѫ даскал,
IA мàма му сѫ нѫдумва
С'Рѫдàн , млѫдà вуйводѫ,
Дѫ си Груйлчѫ прувòди
Нѫ хѫiдушкуту клàдинчи,
Дѫ си гу Рѫдàн убйи
Тѫ дѫ сѫ зѫмнѫт двàмѫтѫ.
Пѫк Груйлчу ти'i прислушѫл
Никуму'i нйщу ни рекѫлъ
Мàма му сѫ'i присторилѫ,
Здрѫвà и булнà лигнѫлѫ
И нѫ груилчѫ думѫши:
IA стѫнй, олум Груйлчо,
Тѫ зѫмнй бѫкиль призраму,
Тѫ идй, олум Груйлчо,
Нѫ хѫiдушкуту клàгенчи,
Тѫ ми вудйцѫ дуниси
Дѫ сѫ мàма ти нѫпии,
Дѫно мàма ти уздрàвѭ".
И Груйлчу ѭ'i пуслушѫл
Нѫрàми бѫкиль призраму,
Ачй зѫ вудѫ утйди
Нѫ хѫiдушкуту клàдинчи.
Кѫту Груйлчу утйди,
Заспал Рѫдàнѫ завàри
Пуд букувѫтѫ сенчйца,
При студенѫтѫ вудйцѫ.
Груйл при негу утиди
Уружиѭ му рѫспàсѫ.
Нѫ негу си ги зѫпàсѫ.
Извàди сабiа ѳренгиѭ,
Рѫдàну глѫвѫ утрiàзѫ

В біало ѭ чиврѐ зѫсукѫ,
И си вудӥцѫ нѫпѫлни
А чи си у кіах утӥди.
Кѫту си'ї бутнѫл проткѫтѫ,
Ма̀ма му ходи пу дворат,
Ма́ма му баш примѭненѫ.
С віанча̀лнѫтѫ си приміанѫ,
И си Рѫда̀нѫ дуча̀квѫ.
Груӥл мами си думѫши:
„Мло̀гу ти зрави, ма̀інуле,
Ут Рѫдан млѫда̀ вуівода
И ти арма̀ган прувòди
Глѫвѫтѫ, Груӥлчуватѫ;
Чи ӥ глѫвѫтѫ пудади,
Глѫвѫтѫ Рѫда̀новѫтѫ:
Изва̀ди са́біа фрингиѭ
Ма̀ми си глѫвѫ утріазѫ.

Алтѫнлѫ Стоянъ*) и Кула колазинъ.

Излѐзли ми сѫ хѫідути
Нѫ ра̀вну нѫ Зилиничѫ,
Нѫ Кӥрувити гуведѫ
Нѫ Танювити шилитѫ.
Алтѫнѫт Стуян млат ѩнак.
Тлѫсто си а̀гни ѭгіахѫ,
Чѫрвѐну вину пиѭхѫ.
Стуіанн нѫ Кирѫ думѫши:
„Кируліо, кѫрскѫ кихѫіо
Ніащу щи дѫ тѫ пупитам,
Пра̀вичку дѫ ми уба̀диш
По̀тиріа духожда̀ ли ти,
Зѫради мени питѫ ли?“
Киру Стуіану думѫши:
„Стуѐне, ча̀кѫр вуіво̀до,
Куги ма питѫш дѫ ка̀жѫ,
Пра̀вичку дѫ ти убагѭ,
Потиріа ни е идва̀лѫ,
Зѫрѫди теби питалѫ“.
Дуде си Киру издумѫ
Еі нѫ на Кула чи иди,
Кулѫ ми Кула колѫзин (калаузинъ)

---

*) Споредъ увѣренията на старитѣ хо̀ра, прекорътъ Алтѫнлѫ си е взелъ по слѣдующата случка: единъ богатъ турчинъ носилъ парӥ за въ Елена. Близу до Котелъ билъ изварденъ отъ алтѫнлѫ Стояна и убитъ, и златнитѣ парӥ били укачени на феса му. На Богоявление той се явилъ съ този фесъ на извора и отъ тогава котленитѣ му казвали Алтѫнлѫ Стуянъ войвода.

Кату гу видѐ млат Киру
Тоі си при Кула утиди.
Кулѫ на Кирѫ думѫши:
„Кируліо, гувидàрино,
Тук ли і (е) Стуіан млат юнàк“ ?
Киру му димѫ: „немѫ гу“.
С уста̀ му думѫ: немѫ гу,
С учи му мѝгѫ: тукѫ і (е).
Тукѫ і (е) зѫд сѫнѫта і (е).
Идѐти улувѐти гу“.
Кулѫ Стуіанѫ угрѫди
И сѫ високу прувинѫ:
„Придаі сѫ, придаі, Стуене!“
Стуіану гніавѫ дугніаве,
Извади сабіа фрингиѫ,
Тѫ сѫ на ліаво̀ зѫвѫрте: —
Дур сѫ нѫ гіасно убѫрни,
Самси і (е) Кулѫ оста̀нѫл.
Тоі сѫ Стуіану моліаши:
Пуснѫ мѫ, пусни, Стуѐне,
Жуф си пу свіатѫ дѫ хогѫ
Юнашству дѫ ти приказвѫм.

Янка и Буля ѝ.

Енкинѫ буліа думѫши:
„Калино Енке, булинѫ,
ІА излез, мѫре Калино,
Да видиш миличка буліа,
Кѫква вуівода в пѫкь минѫ;
Ниіди му немѫ хубустѫ,
Ни вградѫ, ни в'Цариграда,
Ни вполи, ни в Дріанупо̀ли,
Ни в'Цариграшки гъркѝни,
Ни в'Букурѐшки влѫхини,
Ни в'Дріануполски хѫнѫми, —
Алтѫнѫт Стуіан, млат юнак.
Душѫл' і (е) и кундисѫл' і (е)
У ма̀мнине ми на гости,
Дунесѫл сѝви гѫлѫби.
Ціало̀ сѫ сило̀ извѫрве
Гѫлѫби сиир дѫ струвѫ.
ІА сѫ, Кѫлино, убличѝ,
Пѫк ази шѫ тѫ уплѝтѫ,
Ѫ чи нѫ гости шѫ идим.
Гѫлѫби сиир дѫ сторем“.
И ІАнкѫ сѫі убліаклѫ,

Чи сѫ нѫ гости утишле.
Кѫту проткѫтѫ бутнѫли:
Вуiвода ходи пу дворѫт
Сѫс шишѐ вѫрла рѫкиѭ
Нѫ IАнкѫ ча̀шѫ пуда̀ди,
Дѫ му рѫкиѫ зѫлеи.
И IАннѫ му i (е) залiалѫ.
И сѫ с'вуiво̀да вiанчалѫ*).

Стоянъ и randchето му.

Ма̀ма Стуiану думѫши:
„Стуѐне, синко Стуене,
Рѐкух ти пак шѫ ти рикѫ,
Ни нуси сукну альiану,
Нѫд альiануту мо̀руву,
Ни iарй кончи хра̀нину,
Ни любй бiалй кѫдѫни,
Кѫдйѹвуту мумйчи, —
Турцити кѫйл не ста̀вѫт.
Шѫ тѫ, Стуѐне, зѫтво̀рѭт".
Стуiан мама си ни слуша̀,
Уб̀лѐчи дрѐхи а̀лiани,
Нѫд а̀лiанити мо̀руви,
Нѫд мо̀рувити зилѐни,
И си кончиту изва̀ди,
Сѫс бiал гу уриз нѫзуби,
С руiно̀ гу вйну нѫпуи,
Чи гу, Стуѐне, прйпуснѫ
Крѫi кѫдйѹви куна̀ци.
Кѫдѫни сiагѫт нѫ кiошкѫт
И си Стуiана зѫмiарвѫт,
Сѫс жѫлти гѹли Стамбо̀лски.
Стуiан сѫ ут конь нѫво̀ждѫ,
Тѫ си гѹлити прйбирѫ.
Любйл сѫ'i Стуiан, лѫга̀л сѫ'i,
Дуде нипра̀зну стѫнѫлу
Кѫдйѹвуту мумйчи.
Стуiан си турчин ни ста̀вѫ
Кѫдѫнѫ — бiала̀ бѫлгѫркѫ,
Чи сѫ Стуiанѫ зѫпрели
В тимници два дни дѫлбоки,
В тимници три дни широки
И кончиту му при нѐгу.
Стуiан нѫ ко̀нча думѫши:

*) Когато момата, въ старо време, е заливала рѫкия на момъкъ, то било знакъ че тя го иска.

„Кончи ле сивò гàрвѫнче,
Мулѝ сѫ, кòнче, нѫ Богѫ
Дѫ нò'і ліàтуту дѫждòвну,
Дѫждóвну, кòнчо, кишòвну.
Пѫівàнти дѫ ти пругниѭтъ".
Кòнчу Стуіани думѫши:
„Кугиі, Стуѐне, тѫікѫнѫ,
Аз шѫ си скѫсѫм пѫіванти."
Стуіан нѫ кòнча думѫши:
„Скѫсѫі ги кòнчо, скъсѫі ги
Пѫк други шѫ ти нѫпрàвѭ
Пѫк други, пѫкъ ѫлтѫнлѫи".
Кòнчи си скѫсà пѫіàнти
Тѫ с Стуіана избегли.
Кѫту селу нѫближили,
Стуіан нѫ кòнча думѫши:
„Кòнчи ле, сивò гàрвѫнче,
Кѫту си думà нѫближим,
Аку излези мàікѫ ми,
Дòлу си слàгѫі глѫвѫтѫ;
Аку булкѫтѫ излези,
Гори си дигѫі глѫвѫтѫ,
Чи ни си, кòнче, зѫ мàлку
Ами си кòнче зѫ млòгу
Зѫ ѝднѫ кринѫ жѫлтици".

Хороводни

(Трошливи)

Снощи ма'і мàма
Бѝлѫ и згудилѫ (2)
Зѫ Мирчувѫ синѫ,
Пѫк аз Мирча ни знам, (2)
Нитò пѫк синѫ му: (2)
Туку чувѫм, чувѫм, (2)
Чувѫм от хòрѫтѫ,
Мирчу булѐринѫт (2)
Башѫт чурбàджиѫт (2)
Млòгу рòдѫ имѫ (2)
Млòгу рòдѫ доста (2)
Пѫк аз дàри нéмѫм (2)
Дар дѫ ги даріàвам; (2)
Туку ѝмѫм, ѝмѫм.
Двѐста—трѝста дàри (2)
Трѝста нѫ стан сóрàни (2)

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

I. Предполагаемото се Българско Економическо Дружество.—Неговата задача.—II. По въпросътъ за акцизътъ. — Уравнението тоя въпросъ съ Австро-Унгария. — Какви измѣнения и допълнения трѣбва да претърпи законътъ за акциза.— III. Учебното дѣло у насъ.— Учредяване Висший Учебенъ Съвѣтъ при Министерството на Народното Просвѣщение. — Нашето мнѣние по него. — Изборитѣ на 9-ий Априлий за членоветѣ на тоя съвѣтъ. — Кипежътъ между учителитѣ: въ каква посока е насоченъ тоя кипежъ. — Партизанство и тамъ, гдѣто не трѣбва да бѫде.

Въ 59-ий си брой в. „Прогрессъ“ явява, че въ София се е работяло за съставянието на едно Българско Економическо Дружество. За тая цѣль е имало избрана отъ едно събрание въ салонътъ на Славянската Бесѣда на 19-ий мартъ т. г. коммиссия, която слѣдъ 23 бурни и шумни засѣдания е изработила и приела единъ уставъ за предполагаемото се Българско Економическо Дружество.

Ний нѣмаме на рѫка тоя проекто-уставъ за да можемъ да кажемъ своето си мнѣние, но отъ обнародваннитѣ въ сѫщия брой на „Прогрессъ“ свѣдения се види, че Дружеството ще преслѣдва три главни цѣли:

1-во. Да се укаже на българския гражданинъ съвременния способъ за обработване по̀-рационално земята си, произвеждание по̀-евтено и по̀-скоро на разни предмѣти. За тая цѣль ще се набавятъ разни сѣмена отъ западня Европа; ще се испитва почвата да ли и друго земедѣлие (? р.) не може да вирѣе; ще се анализиратъ разнитѣ предмѣти (? р.); ще се отвори търговский музей; ще се търсѭтъ търговци за българскитѣ произведения и издѣлия и пр.

2-ро. Да доближи Еснафскитѣ Дружества до Бълг. Екон. Дружество и по този начинъ да имъ добие по̀-широкъ просторъ на дѣйствие. Понѣкога засѣданията на Еснафското Дружество и на Българското Економическо Дружество ще ставатъ наедно.

3-то. Членоветѣ отъ Б. Ек. Дружество ще се трудѫтъ да пропагандиратъ и прокаратъ идеята: *предпочитание мѣстнитѣ произведения и издѣлия предъ чуздитѣ.* За тая цѣль дружеството ще устроява демонстративни шествия и праздници по улицитѣ, по площадитѣ, градинитѣ и пр.

Преди освобождението у насъ вносната търговия бѣше несравненно по̀-слаба, отъ колкото е днесь. Тогава у насъ занаятитѣ вирѣяхѫ, защото населението се задоволяваше отъ тия издѣлия, които нашитѣ занаятчии умѣяхѫ да изработватъ. Почти всички земедѣлчески и други сѣчива се изработвахѫ у насъ; 95% отъ населението се обличаше съ дрѣхи, които се шияхѫ отъ мѣстни платове, каквито почти въ всѣка кѫща се тъчахѫ отъ нашитѣ домакинки; въ носията нѣмаше голѣма изисканность, но се гледаше на трайностьта и практичностьта. И, вслѣдствие на това, за нашитѣ занаятчии се намѣрваше работа и тѣ бѣхѫ въ едно доста удовлетворително материално състояние.

Съ освобождението ни отъ политическо робство, у насъ се отворихѫ широко границитѣ на всевъзможни фабрични издѣлия изъ странство. Ний побързахме да захвърлимъ всичко наше, което ни се виждаше и по̀-грубо, и което не отговаряше на изискването на съвременната цивилизация; ний твърдѣ скоро промѣнихме вънкашностьта си, като поискахме съ това да се покажемъ, че сме се и цивилизовали. Вслѣдствие на това, ний изведнъжъ отритнахме нашитѣ произведения и оставихме самитѣ занаятчии да пропаднѫтъ отъ безработица и да дойдѫтъ на това окаяно економическо положение, въ което се намиратъ днесь. Отъ друга страна кънкуренцията на фабричнитѣ произведения — и по вънкашность, и по евтения, — съсипа и тия произведения, които нашия занаятчия можеше да произвежда и съ които ний бихме могли най-добрѣ да задоволяваме извѣстни нужди у насъ.

При такова едно положение на занаятитѣ у насъ, всѣкий съзнава, че е немислимо подиганието на една мѣстна индустрия, а, слѣдователно, економическото подигание на нашия занаятчия. Отъ друга страна земе-

дѣлието, едничката доходна статия, днесь за днесь, за економическото ни благосъстояние, у насъ пропада отъ година на година. При новитѣ нужди за живота, при заскъпванието на животътъ, земедѣлецътъ вече не може да посрѣща разноскитѣ си; притурено при това и голѣмитѣ даждия, съ които се натовари замедѣлецътъ презъ режимътъ на Стамболова, — земедѣлието дойде до това положение, щото земедѣлецътъ, при денонощния си тежъкъ трудъ, едва може да си докара надницата на 40 ст.

Имали сме случай и другъ пѫть да кажемъ горчивата истина, че у насъ държавнитѣ ни мѫже за всичко друго сѫ мислили, но за подиганието на занаятитѣ, земедѣлието и скотовъдството — ни най-малко не сѫ се погрижвали. И когато вече злото достигнѫ до тия размѣри, до които се намира днесь, се и заговори за него, почнѫхѫ отъ разни краища да се чуватъ силни протести противъ нашата пословична до сега индифирентность спрѣмо нашето окаяно економическо положение. Послѣдния законъ за подиганието на мѣстната индустрия е една крачка напредь къмъ оная дѣятелность, която трѣбва да се развие у насъ за премахванието на економическото зло, което е обвзело всички ни.

Ето защо ний отъ сърдце поздравляваме тия софийски патриоти, че сѫ взели инициативата за съставянието на Първото Българско Економическо Дружество. Истина е, че това Дружество, безъ извѣстни узаконения отъ страна на държавата, не ще може да направи твърдѣ много нѣщо, но все пькъ то ще има силно морално влияние на населението, па и на самото Народно Събрание, и ний все ще имаме една голѣма полза отъ него.

Казахме, че нѣмаме на рѫка проекто-уставътъ на това дружество, за да можемъ да поговоримъ за срѣдствата, които то ще употрѣбява при постиганието цѣльта си, но ний мислимъ, че клонове на това дружество трѣбва да се отворѭтъ въ всичкитѣ градове и паланки въ отечеството ни, па даже и въ селата. По тоя начинъ най-добрѣ ще може да се освѣтли населението за нашето днешно економичетко положение, а въ сѫщото време по-добрѣ ще се проникне отъ идеята, коя-

то ще има за цѣль да прокарва самото дружество. Ний вѣрваме, че интелигенцията у насъ ще побърза да се притече на помощь на това дружество, вѣрваме, че всички свѣстни и здравомислящи българи ще побързатъ да се запишѫтъ членове на това Дружество и да проповѣдватъ въ своята срѣда мѣрките, които самото Дружество ще взема за економическото подобрѣние на отечеството ни.

Не малко шумъ се подигнѫ въ нашия периодический печатъ по законътъ за акцизътъ. Ний слѣдѣхме съ внимание всичката тая врѣва по тоя въпросъ и, исповѣдваме го съ прискърбие, че у насъ партизанскитѣ страсти не ни даватъ да разгледваме въпроситѣ тъй безпристрастно, както би трѣбвало да бѫде. Работата отиде до тамъ, щото нѣкои вънкашни държави явно въстанѫхѫ противъ тоя законъ, като че България да е тѣхна васална държава или, нѣщо по̀-вече,—тѣхна провинция. Между протестующитѣ нѣкои държави Австро-Унгария най-разярено въстанѫ противъ тоя законъ, тъй като тя по никой начинъ не иска да изгуби едничкото си най-главно тържище за своитѣ произведения — България.

Ний изсказахме на времето своето си мнѣние по законътъ за акцизътъ; ний посочихме на неговата едничка лоша страна, за да бѫде той единъ отъ най-полезнитѣ закони за страната ни, които ще способствуватъ за подиганието на мѣстната индустрия и, слѣдователно, за економическото подигание на населението у насъ. Тая слаба страна е, че се взема еднаквъ размѣръ акцизъ, както на иностраннитѣ произведения, тъй и на мѣстнитѣ. За да може тоя законъ да способствува до нѣгдѣ за подиганието на мѣстната индустрия, нужно е за време никакъ да не се взема акцизъ отъ мѣстнитѣ произведения или да се намали значитнлно размѣрътъ, сравнително съ тоя на чуздитѣ произведения. Но, за сега, ний ще трѣбва да приемемъ тоя законъ съ тая му слаба страна, като имаме предъ видъ, че въ противенъ случай щѣхме да имаме твърдѣ голѣми вънкашни

затруднения още при промѣняването на режимътъ, за който толкова много скърбѭтъ нѣкои западнйо-европейски държави, особенно Австро-Унгария. Ний го смѣтаме това като една крачка напредь въ бѫдѫщата економическа политика.

Да въставатъ противъ акцизътъ заинтересуваннитѣ европейски държави, ний го разбираме, но не можемъ да разберемъ поведението на нѣкои наши вѣстникари спрѣмо тоя акцизъ. Мислимъ, че не ще се опълчи никой противъ едно повишавание на митата и всички съзнаваме че това трѣбва да се направи часъ по̀-скоро, ако искаме подиганието на нашата индустрия. Но единъ акцизъ на чуздитѣ произведения не е ли почти равносилно съ покачвание митото имъ? Нима ако търговецътъ плаща по̀-голѣмо мито, ще продава по̀-евтено стоката, отъ колкото ако плаща по̀-малко мито а по̀-голѣмъ акцизъ? Защо тогава такава непослѣдователность? Но партизанскитѣ страсти у насъ сѫ ни помрачили умътъ и сѫ ни направили твърдѣ смѣшни въ бо̀рбитѣ ни противъ политическитѣ си противници...

Казахме, че противъ закона за акцизътъ най-силно протестира Австро-Унгария. Дѣйствително, при други политически обстоятелства, ний не бихме видѣли никакви опастности за държавата ни, ако даже се дойдѣше часъ по̀-скоро спрѣмо тая държава до тамъ, до гдѣто непрѣменно трѣбва да се дойде въ едно близско бѫдѫще: прекѫсвание на търговскитѣ ни сношения съ неѭ. Но днесь за днесь ний ще трѣбва да се трудимъ до колкото можемъ да се ископчваме отъ нейното економическо поробвание, защото не е тъй лесно да се искорени изведнъжъ тая економическа зависимость, която единъ режимъ отъ осемъ години старателно ѭ е въдворявалъ въ страната ни. Па и сама Романия не можа това тъй лесно да постигне, при всичко че бѣше поставена въ по̀-други политически обстоятелства.

Извѣстно е вече на читателитѣ ни, че тоя въпросъ, акцизътъ, е вече почти уравненъ съ Австро-Унгария. Ний казваме почти, защото послѣдната дума остава на Народното Събрание, да ли да приеме спогодбата, която министръ Президентътъ е направилъ съ Ав-

стро-Унгария презъ послѣднето си прибиване въ Виена.

Да се произнесемъ окончателно по тая спогодба, ний не можемъ за сега, защото нѣмаме възможность да ѭ знаемъ въ подробность. Официознитѣ вѣстници твърдѭтъ, че законътъ за акциза ще се прилага за сега тъй, както е приетъ отъ Народното Събрание; оппозиционнитѣ казватъ, че имало голѣми намалѣния спрѣмо нѣкои продукти, че въ замѣна на съгласяването на Австро-Унгария, България се обвързвала съ единъ търговский трактатъ за седемъ години, който билъ твърдѣ съсипителенъ за страната ни. Ний ще приемемъ нѣкакъ по̀-предпазливо твърдѣнията и на еднитѣ, и на другитѣ, до като не видимъ обнародванъ текстътъ на самото съглашение или, поне за сега, до като не видимъ, че закона за акцизътъ не се прилага тъй, както е приетъ отъ Народното Събрание.

Въ единия или въ другия случай, Народното Събрание въ идѫщата си сессия ще трѣбва изново да прегледа закона за акцизътъ и да направи такива измѣнения, които да дадѫтъ на акцизътъ характеръ не само да бѫде единъ отъ източницитѣ за доходната часть на бюджетътъ, но въ сѫщото време да бѫде една охранителна мѣрка за подиганието на мѣстната индустрия. А той ще може да бѫде такъвъ, ако се предвиди, щото отъ мѣстнитѣ произведения или да не се вземе никакъ акцизъ, или да се взема въ размѣръ половиненъ сравнително съ тоя на вънкашнитѣ произведения. Освѣнъ това, ще трѣбва да се наложи акцизъ още на много други стоки, на които не е желателно нито вносътъ въ България, нито тѣхното обширно распространение въ обществото. Такива сѫ, напр. готовитѣ дрѣхи, готовитѣ обуща и всички модни излишества на облѣклото и тоалетътъ ни. Еднъжъ направено това измѣнение въ законътъ за акцизътъ, ний ще дадеме възможность освѣнъ за подиганието на нѣкои отрасли отъ фабричната и рѫчната ни промишленность, но ще подигнемъ и нѣкои отъ занаятитѣ, които, слѣдствие на вънкашната конкуренция, сѫ въ твърдѣ отчаено положение днесь за днесь; такива сѫ, напр., шивачитѣ и обущаритѣ.

Ний вѣрваме, че народнитѣ представители ще взе-

мѫтъ въ внимание тая сѫществення страна на закона за акцизътъ и ще направѭтъ посоченитѣ по̀-горѣ измѣнение и допълнения, съ което тѣ ще способствуватъ твърдѣ много за подиганието нѣкои отрасли отъ нашата промишленность и на нѣкои отъ пропаднѫлитѣ днесъ занаяти у насъ.

Да отричаме съвършенно, че отъ освобождението ни до днесь у насъ не се е направило нищо за подиганието на народното образование изобщо и частно за подобрението на нашитѣ училища, както народнитѣ, тъй и държавнитѣ, — ще бѫде твърдѣ пристрастна присѫда; но да кажемъ, че у насъ, въ единъ периодъ отъ осемнайсеть години, ний сме поставили учебното дѣло на нуждната височина,—ще бѫде най-голѣмата себеизмама, ще бѫде още по̀-голѣмо пристрастие отъ наша страна. Че учебното дѣло у насъ не е поставено на подобающата височина, че Министерството на Народното Просвѣщение не е взимало тъй присърдце да направи нѣщо сѫщественно за неговото подобрение до днесь, — всѣкий, който е по̀-близко до учебното дѣло, го съзнава.

Имали сме случай и другъ пѫть да се изскажиме по тоя въпросъ въ списанието си, че у насъ твърдѣ малко се е работило за подиганието на нашитѣ училища, когато би можало и трѣбвало да се направи много по̀ вече; че на учебното дѣло се е гледало, като на нѣщо второ и третестъпенно,—но малцина у насъ се заинтересувахѫ отъ подигнѫтия въпросъ за да го расчепкатъ: прессата у насъ като че никакъ не се интересуваше отъ писаното. Даже презъ нѣколко години, учебното дѣло до толкова бѣше занемарено, щото и не сѫществуваше никакъвъ журналъ или списание, който да показваше поне, че и у насъ има училища, учители, че и у насъ има интересъ къмъ учебното дѣло. Едно мъртвило бѣше зацарувало въ нашитѣ училища, една грозна аппатия бѣше обвзела всички наши дѣйци по учебното дѣло! Сегисъ-тогисъ въ политическия печатъ се срѣщахѫ статии или антрефилета за несправедливи от-

числявания на учители. И въ всички тия случаи се разгледваше злото само отъ партизанска, политическа гледна точка. Истина, сегисъ-тогисъ, се появявахѫ нѣкои педагогически списания, но тѣ скоро заглъхвахѫ, загасвахѫ всрѣдъ всеобщата аппатия отъ страна даже на самитѣ учители.

Да наброяваме тукъ причинитѣ на тая аппатия, не намираме за нуждно, — за тѣхъ сме говорили тъй сѫщо другъ пѫть, — но ще кажемъ въ общи думи, че найглавнитѣ причини на това бѣхѫ, поне за послѣднитѣ нѣколко години, грознитѣ политически шашарми у насъ, тоя тежъкъ режимъ, който остави своитѣ дълги слѣди въ всичкитѣ страни на нашия политический и общественъ животъ.

Но слѣдъ тая аппатия, слѣдь това мъртвило, днесь ний сме свидѣтели на единъ кипежъ, на една дѣятелность въ това направление, което, вѣрваме, радва всѣкиго. Както слѣдь дългото затишие наставатъ бури, тъй и днесь у насъ има цѣла буря въ учебното дѣло. Но отъ едно нѣщо се само боимъ: като имаме въ предь видъ нашия характеръ, да не утихне скоро тоя кипежъ и, както изведнъжъ се той подигнѫ, да не би пакъ тъй да затихне и де се придадемъ пакъ въ обятията на аппатията, на мъртвилото. . .

Не ни е цѣльта да плѣтеме вѣнци-хваления, нито пъкъ да се себелъжимъ, когато констатирваме фактътъ, че отъ нѣколко мѣсеца на самъ се развива голѣма дѣятелность въ Министерството на Народното Просвѣщение. До колкото сме могли да узнаемъ, Министерството приготовлява проекти за голѣми реформи въ учебното дѣло, приготовлява нови программи, правилници, както за народнитѣ, тъй и за държавнитѣ училища. И дано тая дѣятелность бѫде ползотворна за нашето учебно дѣло, дано да се осѫществѭтъ голѣмитѣ надѣжди, които всички иматъ въ сегашния министръ на Народното Просвѣщоние.

За сега намъ е невъзможно да си дадемъ мнѣнието по всички тия предполагаеми реформи, тъй като тѣ не сѫ още публикувани и това ще направимъ, когато тѣ вече бѫдѫтъ достояние на печатътъ. Но сега ний ве-

че имаме възможность да направимъ това по учредяването на Висший Учебенъ Съвѣтъ и на постояненъ комитетъ при самото Министерство.

Споредъ правилникътъ, Висшия Учебенъ Съвѣтъ е съвѣщателно тѣло при Министерството на Народното Просвѣщение. Той ще обсѫжда разнитѣ законопроекти, правилници и предложения по дѣлото на Народното Просвѣщение, които му представя Министрътъ, программитѣ на разнитѣ учебни заведения и методитѣ на обучението, произнася се върху всички впроси, които би му биле предложени или му сѫ предоставени отъ законитѣ и изсказва мнѣния за ново введения и преобразувания. Тоя съвѣтъ ще се свиква на редовна сессия веднъжъ въ годината, отъ 5 до 31 Августь, а въ случай на нужда, Министрътъ на Народното Просвѣщение може да го свика и на извънредна сессия, презъ великденскитѣ праздници. Мандатътъ на членоветѣ отъ Висшия Учебенъ Съвѣтъ трае три години и се състои отъ:

а) Министрътъ на Народното Просвѣщенно, като предсѣдатель, *б*) 15 редовни профессори отъ Висшето училище, отъ които трима избрани отъ всѣкий факултетъ по единъ и двама отъ цѣлия съставъ на академическия съвѣтъ, *в*) 7 редовни учители или директори отъ държавнитѣ и общинскитѣ мѫжски и дѣвически гимназии, вземени измѣжду кандидати, избрани по двама отъ всѣка гимназия съ классическо и реално отдѣление и по единъ отъ гимназиитѣ съ по едно отдѣление, *г*) 3 учители-педагози, вземени измѣжду кандидати, избрани по двама изъ всѣко педагогическо училище, *д*) 2 учители, вземени измежду кандидати, избрано по двама отъ всѣко духовно училище, *е*) 2 учители, вземени измѣжду кандидати избрани по двама отъ всѣко земледѣлческо училище, *ж*) 7 учители, вземени измѣжду кандидати, избрани по двама отъ учителитѣ въ основнитѣ и класнитѣ общински училища на всѣкий административенъ окрѫгъ, и *з*) 10 лица, назначени отъ министра на Народното Просвѣщение, взети измѣжду директоритѣ на учебнитѣ заведения, училищнитѣ инспектори, писателитѣ и посвѣтени на учебното дѣло лица.

Постоянния учебенъ комитетъ при Министерството на Народното Просвѣщение се състои отъ 5 члена, отъ които 3-ма се избиратъ отъ Висшия Учебенъ Съвѣтъ измежду членоветѣ му, а двамата се назначаватъ отъ Министра на Народното Просвѣщение, за единъ

периодъ пакъ отъ три години. Тоя комитетъ има за задача:

а) Да изучва законопроектитѣ и проектитѣ за правилници по народното образование, преди да бѫдѫтъ подложени на обсѫждание на Висшия Учебенъ Съвѣтъ; *б)* да обсѫжда методитѣ на обучението, мѣркитѣ за подобрѣния и преобразования по учебното дѣло, да преглежда и изработва программитѣ на разнитѣ учебни заведения: *в)* да дава мнѣние за книгитѣ и учебницитѣ, които заслужватъ одобрѣние и награда; *г)* да произвежда ревизии, по порѫка на Министра на Народното Просвѣщение, въ учебнитѣ заведения чрезъ своитѣ членове и представя подробни изложения за ревизиитѣ, като посочва подобрѣнията, които трѣбва да станѫтъ, и *д)* да обсѫжда въобще всички въпроси по народното образование, които му се предоставятъ отъ законитѣ или които Министерството на Народното Просвѣщение намѣри за нуждно да му предложи.

Учредяванието както на Висшия Учебенъ Съвѣтъ, тъй и на Постоянния Учебенъ Комитетъ се посрѣщнѫ изобщо твърдѣ добрѣ отъ всички; но все пакъ нѣкои политически вѣстници, отъ партизанската си заслѣпеность, не искатъ да признаѭтъ доброто, щомъ то излиза отъ противницитѣ имъ. Да се възразява на мотивитѣ на противницитѣ на тия учреждения, не си и струва, защото тѣ сѫ неоснователни; тѣхния най-главенъ мотивъ е този, че „Министрътъ искалъ да даде служби на нѣкои свои съпартизани чрезъ учреждяванието на Постоянния Учебенъ Комитетъ“.

Казахме, че тия учреждения се посрѣщнѫхѫ добрѣ отъ всички почти, които иматъ при сърдцѣ подобрението на учебното дѣло у насъ. И дѣйствително, нуждата отъ подобни учреждения се съзнаваше у насъ, защото иначе не бѣше възможно Министерството на Народното Просвѣщение да направи нуждното за постигание подиганието и подобрението на учебното дѣло у насъ. Всички тия длъжности, които се даватъ на Висшия Учебенъ Съвѣтъ и на Постоянния Учебенъ Комитетъ, до сега бѣхѫ възложени на главния секретарь и на началницитѣ на отдѣленията при Министерството; но можахѫ ли тѣ да направѭтъ много нѣщо по това, когато административната работа на учили-

щата погълща всичкото имъ време? А за такава една дѣятелность се иска време, иска се сериозно слѣдение развитието на учебното дѣло въ другитѣ държави, което време и възможность ще иматъ членоветѣ на Постоянния Учебенъ Комитетъ, които ще бѫдѫтъ свободни отъ всѣкакви административни работи. Съ една рѣчь, тоя комитетъ освѣнъ гдѣто ще може пò-добрѣ да изучва въпроситѣ по учебното дѣло у насъ, но ще даде възможность и на началницитѣ на отдѣленията пò-добрѣ да могѫтъ да испълняватъ административнитѣ си обязанности.

Работата, приготвена отъ Постоянния Учебенъ Комитетъ, ще се възлага на преглеждание отъ Висшия Учебенъ Съвѣтъ. Нищо пò-добро отъ това: което не се е предвидѣло пò-всестранно, въ тоя съвѣтъ ще може да се предвиди и допълни. На Висшия Учебенъ Съвѣтъ ний гледаме, като на едно тѣло, на което ще се подлагатъ на обсѫждание и критика всички мѣрки, които се кроѭтъ за подиганието на учебното дѣло; тамъ ще се има възможность да се чуѭтъ взглядове по единъ въпросъ отъ нѣколко десятки души които по теория и практика сѫ въ близко и постоянно съприкосновение съ самия въпросъ. А не може да не признаеме истината, че колкото единъ въпросъ пò-всестранно и отъ пò вечко лица се разисква, толкова пò-добрѣ се той освѣтлява отъ всѣка страна и пò-голѣма е гаранцията, че не ще се падне въ грѣшки. Ето защо отъ всички се посрѣщнѫ най-добрѣ учредяванието на тия двѣ съвѣщателни тѣла при Министерството на Народното Просвѣщение.

Съгласно правилникътъ за избиране членове за Висшия Учебенъ Съвѣтъ, на 9-ий Априлий се произведохѫ у насъ избори за тия членове, но по поводъ на тия избори, въ нѣкой околийски центрове, едни отъ учителитѣ дигнѫхѫ такава врѣва, каквато нито си има мѣстото, нито се основава на нѣкои сериозни причини. Агитацията противъ тия избори достигнѫ до такъвъ размѣръ, щото борбата взе твърдѣ отчаенъ и непочтенъ характеръ. Чрезъ печатътъ, чрезъ телеграмми нѣкои отъ учителитѣ и отъ околийскитѣ учителски

дружества явно агитирахѫ, щото учителитѣ да се въспротивѭтъ на министерското распореждание и да не вззематъ участие въ изборътъ. Най-много се отличихѫ по крѣсъкътъ и грубитѣ си нападки спрѣмо Министра и спрѣмо свои, несъгласни съ тѣхъ, коллеги нѣколцина отъ варненскитѣ учители въ народнитѣ училища. Тия господа поискахѫ да правѭтъ политика отъ министерското распореждание и въ тая си борба тѣ посрамихѫ учителското звание.

И що искахѫ тия господа учители; какви сѫ сѫщественнитѣ мотиви за тѣхното явно противодѣйствие на изборътъ на 9-ий Августъ? Най-силнитѣ мотиви да се обявѭтъ противъ изборътъ за членове на Висшия Учебенъ Съвѣтъ сѫ тия, че отъ народнитѣ учители се предвиждало въ съставътъ много малко членове, че нѣкакво накърнение на тѣхното учителско достоинство било, гдѣто Министрътъ да назначава самъ членоветѣ за съвѣта измежду избранитѣ кандидати за такива презъ изборътъ. Е тъй: какво е това учителско самоуправление, какви сѫ тия права на учителитѣ да избиратъ, когато Министрътъ испослѣ ще ги преизбира по кефътъ си; свобода ли е това, самоуправление ли е, зачитание правата на учителитѣ ли е това? Не, то е цѣла тирания, това е ретроградство, това е...

И въ какво се съглежда всичко това зло за учебното дѣло въ правилникътъ за изборътъ членове на Висшия Учебенъ Съвѣтъ? Щѣше ли да има подобна врѣва, ако Министрътъ самъ назначеше членоветѣ на Съвѣтътъ, като повикаше за такива най-способнитѣ отъ учителитѣ? Вѣрвамъ, че ни най-малко не щѣхѫ даже да се досѣтѭтъ тия господа учители да протестиратъ противъ такава една мѣрка, и тогава не щѣше да има никакво ретроградство, никакви накърнявания свободи и права на нѣкои учители-партизани и всичко щѣше да си замине безъ да се чуе даже гласъ отъ негодование.

Министрътъ на Народното Просвѣщение, ний мислимъ, е ималъ твърдѣ благи желания, като е оставилъ, щото по̀-голѣмата часть отъ членоветѣ на Висшия Учебенъ Съвѣтъ да се избиратъ отъ самитѣ учители, ка-

то най-близскитѣ и най-заинтересуванитѣ лица по учебното дѣло. Той е искалъ, щото самитѣ учители да вземѫтъ живо участие въ това дѣло, и да го улеснѭтъ въ избора на най-способнитѣ учители, като му посочѫтъ на послѣднитѣ чрезъ единъ изборъ. Но това не се разбра тъй, и тамъ, гдѣто имаше само добро желание, измислихѫ се, Богъ знае какви коварства, какви замисли; тамъ, гдѣто учительтъ трѣбваше чисто-сърдечно да се притече на помощь на Министра, — появи се една, колкото смѣшна и глупава, толкова и осѫдително агитация отъ страна на нѣкои господа учители. И слѣдъ всичко това, ний имаме претенция да искаме по̀-вече да бѫдѣли членоветѣ въ Висшето Уч. Съвѣтъ изъ между народнитѣ учители...

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

(Изъ чуздия печатъ)

Женскитѣ медицински курсове въ С.-Петербургъ. — Селската литература въ Германия. — Мистическата болѣсть и литературата. — Литературенъ юбилей въ Италия. — Леополдъ Захеръ Мазохъ.

Дълго време се работи въ Руссия за откриванието на бившитѣ женски медицински курсове въ Петербургъ. Още преди три години въ Държавния съвѣтъ се призна по принципъ необходимостьта за откривание женский медицинский институтъ, но тогава се намѣри спънка за осѫществението на това дѣло, — именно необходимостьта да се харчѫтъ парӥ отъ държавната хазна. Но на 22 априлъ н. г. Държавния Съвѣтъ вече е разрѣшилъ неговото откривание, споредъ както се учимъ отъ В. „Недѣля“, отъ гдѣто привеждаме и тия редове.

Първитѣ женски медицински курсове въ Петербургъ бѣхѫ открити на срѣдствата на частни благотворители; при първото признавание необходимостьта на новия женский медицинский институтъ пакъ работата се оставяше въ зависимость отъ частната благотворителность. Обществото прояви въ тоя въпросъ истинский патриотизмъ и съ дѣятелното си участие въ осѫществението на това благодѣтелно учреждение доказа, че се осѣща дѣятелна потрѣбность въ това учреждение. Въ настояще време, споредъ в. „Недѣля“, отъ гдѣто привѣждаме тия редове, както се види, отъ частнитѣ пожертвувания е осигорено не само устройството на курсоветѣ, но и тѣхното издържвание и развитие въ бѫдѫще.

Държавния Съвѣтъ се е отнесълъ къмъ въпросътъ за институтътъ въ най-горня стъпень внимателно. Първоначалнитѣ тенденции се стремѣхѫ къмъ това, щото курсътъ на наукитѣ, които се изучватъ въ институтътъ, да бѫдѣше, до колкото е възможно стѣсненъ, въ зависимость отъ което се съкратяваше и полето за дѣятелность на бѫдѫщитѣ жени-лѣкарки. Сега Държавния Съвѣтъ е иначе погледнѫлъ на работата. И дѣйствително, непълнотата и свързаната съ нея случайность на знанията, като отстранява нѣкаквито предвзети цѣли, едва ли води къмъ желателенъ резултатъ, а може да води и къмъ право обратенъ, защото полуобразованието е пö-вредно отъ невѣжеството. А отстраняванието на жената-

лѣкарка отъ нѣкои области по медицината, въ които би могла да се прояви нейната полезна дѣятелность, би водило право къмъ заподозрѣванието нейната компетентность въ лѣкарската помощь и подринѫло би авторитетътъ на това учреждение, изъ което тя е изнесла недостатъчнитѣ си знания. Вѣроятно, вслѣдствие подобни съображения, намѣсто проектиранния преди четиригодишенъ курсъ, признатъ е за необходимъ петгодишния, както и въ медицинскитѣ факултети на университетитѣ. Въ съвѣтътъ се е забѣлѣзало при разгледванието программитѣ на предмѣтитѣ за преподавание, между другото, че липсватъ ушнитѣ и гърленитѣ болѣсти, и вслѣдствие на това рѣшено е да се предостави на министра на народното просвѣщение да отдѣли изъ наброенитѣ въ программата предмѣти за преподавание особенни катедри споредъ нуждата и развитието срѣдствата на институтътъ. Колкото се касае за дѣятелностьта на бѫдѫщитѣ жени-лѣкарки, то е било предположено да не ги допущатъ къмъ рѫководението на общитѣ градски болници и къмъ дежурство въ тѣхъ, а тъй сѫщо и къмъ испълняванието длъжноститѣ на лѣкарьтъ при прегледванието младежитѣ при вземанието имъ въ войската и къмъ произвежданието сѫдебно-медицинска експертиза по исканието на сѫдебнитѣ учреждения. А сега пъкъ е рѣшено да се допуща на женитѣ-лѣкари, които сѫ извѣстни по практическата си дѣятелность, къмъ произвежданието сѫдебно-медицинска експертиза; а подробноститѣ на тия случаи, когато жената-лѣкарка може да произвежда такава експертиза, е порѫчано на министра на просвѣщението въ съгласие съ министритѣ на вѫтрѣшнитѣ работи и на правосѫдието. Ограничаванието на жената-лѣкарка въ таkивато случаи, като напр., освидѣтелствуванието новобранцитѣ, е напълно ясно; колкото се отнася до управлението на болницитѣ, — то отстранението на жената тукъ се извиква, очевидно, отъ особенни причини, мотивитѣ на които за сега си оставатъ неясни.

Постѫпванието въ институтътъ, мимо обикновеннитѣ формалности, е обусловено съ нѣкои специални подробности. Желающитѣ да постѫпнѫтъ въ курсоветѣ и които не сѫ навършили 21 година, длъжни сѫ да представятъ писменно разрѣшение отъ родителитѣ или отъ настойницитѣ си, ако родителитѣ имъ сѫ се поминѫли; омѫженитѣ жени трѣбова да иматъ разрѣшение отъ мѫжетѣ си. Приеманието ще става по конкурсенъ екзаменъ, при което задължителенъ е испитътъ по старитѣ езици, по правилата, установени за зрѣлостнитѣ свидѣтелства. Отъ всѣкакъвъ екзаменъ се освобождадатъ само свършившитѣ курсъ въ тия женски гимназии, на които е предоставено право да издаватъ зрѣлостни свидѣтелства, а които сѫ свършили курсътъ на Петербургскитѣ висши женски курсове се подлагатъ на испитъ само по латинский и грѫцкий езици. Въпросътъ за испитванието постѫпающитѣ по двата

стари езици е извикалъ въ държавния съвѣтъ живи прения. Многома били противъ испитванието по грыцския езикъ. Настроението, което постоянно се забѣлѣзваше въ обществото, а въ послѣдне време е силно проникнѫло и въ оффициалнитѣ сфери подъ вѣдомството на просвѣщението — противъ усиленния классицизмъ, несъмнѣнно говорѣше за това, щото държавния съвѣтъ да обърне внимание върху тоя въпросъ, и ако е наддилѣло противоположното мнѣние, то трѣбва да мислимъ, че тукъ ги е рѫководилъ принципътъ на справедливостьта, т. е. показало се е неудобно да се освобождава жената отъ тая повинность, която носѭтъ мѫжетѣ.

Женския институтъ ще се намира подъ вѣдомството на министерството на народното просвѣщение, подъ надзорътъ на попечителя Петербургския окрѫгъ. Непосрѣдственно на чело на институтътъ съ находящия се при него интендантъ ще има директоръ, който ще се избира отъ министра измежду профессоритѣ-медици; въ увравлението му ще участвуватъ: съвѣтътъ на преподавателитѣ, управление отъ четирма профессори, които ще се назначаватъ отъ попечителя на окрѫгътъ, попечителния съвѣтъ изъ лица, назначаеми отъ министра и които ще се грижѫтъ за домакинскитѣ нужди на института и за увеличение на срѣдствата му, и най-послѣ, отъ инспектриси съ помощници. Изъ учреждението на попечителний съвѣтъ се види, че и бѫдѫщето на инст тута се свързва съ общественното внимание и съчувствие. По такъвъ начинъ, и самото положение на лицата, които преподаватъ въ него, би било расклатено. Предь видъ на това, вѣроятно, билъ и възбуденъ въпросъ за правата на институтския учебенъ персоналъ за право на пенсия изъ държавното ковчежничество; държавния съвѣтъ го е намѣрилъ това за желателно.

Учреждението на института съживява въ Руссия, свършва в. „Недѣля“,—и общия въпросъ за женското образование. Чрезъ всѣка такава крачка нѣкакъ като да се подтвърдява необходимостьта да се отвори на жената достѫпъ къмъ тия достояния на науката, които преди се смѣтали чузди за неѭ.

Въ Германия сѫществува цѣла отрасъль на литературата, която е предназначена специялно за селата; вестфалския баварския или приалпийския селянинъ всякога се отзовава на тия брошури или журнали, които се издаватъ специално за него. Единъ отъ корреспондентитѣ на „Temps“, който е ималъ случай да изучи по-близу селския животъ въ Германия и владѣющитѣ мнѣния въ новата срѣда, дава една интересна характеристика както на поменѫтата литература, тъй и за нейнитѣ читатели. Всичката умственна храна на нѣмския селянинъ се състои отъ алманаси, брошури и евтени журнали, които се издаватъ отъ комитетитѣ на земедѣлскитѣ съюзи. Въ

тия издания рѣдко се срѣщатъ нѣкакви практически свѣдения, които се отнасятъ къмъ земедѣлческия трудъ, а се трактува най-главно за условията или за събитията, които врѣдѭтъ на селскитѣ интереси, и за срѣдствата на борбата съ тия условия. И всичкитѣ тия въпроси се развиватъ страстно, често своеобрезно, съ подпомагание на статистически цифри. Заглавията на тия брошури и статии обикновенно сѫ твърдѣ изразителни: „Сигналъ къмъ тревога“, „Защо трѣбова да се сдружимъ“, „Време е да работимъ“, „Какво трѣбова да се прави, за да бѫдемъ *нѣщо*?“ и др. т. Може человѣкъ да си помисли, казва кореспондентинътъ, че тия брошури се пишѫтъ отъ социалисти, но това заключение би било погрѣшно. Авторитѣ на тая литература принадлежѫтъ къмъ тий нареченната партия „аграрии“, или по̀-просто земевладѣлци, изъ които даже богатитѣ и до сега сѫ твърдѣ близко къмъ селянитѣ и служѫтъ въ парламентътъ като представители както на своитѣ, тъй и на селскитѣ интереси. Въ комитетитѣ на земедѣлческитѣ съюзи, които издаватъ тая литература, обикновенно предсѣдателствуватъ крупни земевладѣлци; а тѣ самитѣ въ сѫщото време сѫ и промишленници, и търговци, и всички, както и селенитѣ, сѫ заинтересувани въ усилванието на протекционистската система, предъ видъ на по̀-голѣмото покачвание цѣната на селскитѣ продукти. Когато корреспондентинътъ се изразилъ на единъ отъ публициститѣ, които пишѫтъ за селянинтѣ, своето си очудвание по поводъ на това, гдѣто толкова много тълкуватъ на селянитѣ за неговитѣ интереси и толкова малко за техниката на трудътъ му, той отговорилъ, че земедѣлието въ Германия вече отъ 20 години не си покрива разноскитѣ. Да учишь селянина да подигне културата на своитѣ си ниви, когато на берлинския пазаръ единъ тонъ храна, който на своя производитель е станѫлъ 151 марка, се продава за 104 марки, би значило сѫщото, както да учишь обанкрутившия се търговецъ да окрасява своя си дюкянь. Трѣбва най-първо да се даде възможность на селянина да покрива своитѣ си дефицити и да получава печалба, и тогава вече да му тълкувашь за подобрѣнието на земедѣлческата технина. Предь видъ на това, селянитѣ ги учѫтъ да бѫдѫтъ добри „аграрии“, т.-е. да умѣѭтъ да защитяватъ интереситѣ си предъ правителството и да се домогватъ до неговата помощь; а за да бѫде гласътъ имъ по̀-високъ, трѣбова да се съединяватъ въ ферайни (дружества) съ селянитѣ на съсѣднитѣ окрѫзи. Корреспондентина дава понятие и за тията ферайни, на събранията на които той много пѫти е присѫствувалъ. Тия събрания рѣдко се отличаватъ отъ социалистическитѣ сбирни, на които се събиратъ всѣкакъвъ родъ недоволни, често пѫти съвсѣмъ несъгласни по между си по сѫщество. Съвсѣмъ друго нѣщо сѫ селскитѣ сбирни. Въ нѣкой плѣвникъ се събиратъ 1000—1500 селяни, у които нѣма друга мечта, освѣнъ

да си останжтъ *бауери* (селяни), и да дадѫтъ срѣдства на синоветѣ си да си останѫтъ въ сѫщото звание. Нищо не дава такова пълно понятие за обичьта на нѣмския селянинъ къмъ земята, както тия сбирни. На тѣхъ предсѣдателствуватъ както дворянитѣ, тъй и селянитѣ; въ Германия голѣмитѣ земевладѣлци по̀-вечето живѣѭтъ въ своитѣ си чифлици, занимаватъ се съ селско-стопанство и иматъ общи интереси съ селянитѣ; заради това, ако се вѣрва на корреспондента, селското население се отличава по забѣлѣжителната си сдруженость. Впрочемъ, това се отнася преимущественно къмъ южната и югозападнята Германия, гдѣто мушиеритѣ помагатъ на селянитѣ да поддържватъ частното си селско стопанство. Друга е работата въ Пруссия: тамъ дворянството се отнася къмъ селянитѣ високомѣрно и безучастно, вслѣдствие на което въ Померания, напримѣръ, дребнитѣ земледѣлци почти съвсѣмъ сѫ се изгубили.

Въ селскитѣ ферайни се обсѫждатъ обикновенно два главни въпроса; какъ да си помогнѫтъ сами и какъ да могѫтъ да измѫкнѫтъ помощь отъ държавата? Тия сѫщитѣ ферайни служѫтъ и къмъ профессионалното образование на селянитѣ, като способствуватъ за устното размѣняване свѣдѣнията и опитътъ между образуваннитѣ и необразованнитѣ. Споровете биватъ малко; почти всички сѫ съгласни помежду си, всички иматъ общи интереси и всички дълбокомисленно слушатъ оратора, като си попийватъ пиво.

Въ „Revue des Revues“ (м. Мартъ) е напечатана една интересна статия отъ Ферреро, подъ заглавие: „Мистическата болѣсть и литературата“, въ която автора прави една своеобразна оцѣнка за значението и влиянието на Л. Н. Толстой, като моралистъ и общественъ дѣятель. Като започва съ посочвание на мистицизмътъ, който е обвзелъ въ настояще време цѣла Европа, авторътъ прави едно сравнение на Толстоя съ Франциска Ассизский. Историята на животътъ на двамата представлява, споредъ мнѣнието му, поразителна прилика. И двамата сѫ се родили въ богато семейство, наслаждавали сѫ се отъ животътъ до извѣстна възрасть и послѣ изведнъжъ сѫ провидѣли на каква пропасть отъ зло е построено общественното здание, и н мислили да станѫтъ реформатори, да повърнѫтъ человѣчеството къмъ евангелската нравственность. Ферреро сравнява даже тѣхнитѣ литературни таланти, като намѣрва, че и въ това отношение Францискъ Ассизский е билъ за своето тъмно време сѫщия, какъвто е Толстой за своето. Но въ тѣхнитѣ влияния на съвременницитѣ имъ той вижда огромна разлика. Алтруистическото учение на св. Франциска е произвело сѫщинский превратъ въ умоветѣ на европейското общество, — превратъ, отистина, скоротеченъ, но

който е извикалъ, до когато се е продължавалъ, въ сърдцата на много хиляди хòра, въ всичкитѣ части на Европа, желание да прокаратъ въ животътъ неговата теория. Послѣдователитѣ му сѫ се каяли за грѣховетѣ, забравяли сѫ вѣковната вражда, прощавали сѫ си единъ другиму кръвнитѣ обиди; богатитѣ раздѣлявали между бѣднитѣ имотътъ си и ставали аскети. Нищо подобно не може да се каже за учението на Толстоя. Нѣма списатель, когото да четѫтъ пò-вече, и нѣма моралисть, у когото да би имало пò-малко послѣдователи. (Авторътъ не поменува за группата русски толстоисти, може би, не ѝ придава значение, а може би, и да не знае за нейното сѫществувание). Причината на това авторътъ вижда въ *книгата*. За да има успѣхъ една нравственна проповѣдь, нужно е лично влияние. Франццискъ Ассизский и неговитѣ ученици сѫ ходили по разни страни и сѫ дѣйствували на хòрата си чрезъ примѣръ и чрезъ пламенна проповѣдь. А въ настояще време реформаторитѣ дѣйствуватъ посрѣдствомъ печатното слово, което предава само тѣхнитѣ идеи, но безсилно предава и личното имъ влияние. Авторътъ се чуди, гдѣто Толстой, у когото е имало смѣлостьта да отрича науката и всичката съвременна цивилизация, се ползува за своята пропаганда отъ книгата, прямия продуктъ на тая цивилизация, противъ която той се бори. Той бѣше длъженъ да испроводи миссионери за да пропагандирва своето си учение. „Литературния успѣхъ му е понятенъ, продължава Ферреро. — Хòрата обичатъ да четѫтъ книги, пълни съ горчива критика на злинитѣ, отъ които тѣ страдаѭтъ. Но да се очаква исцѣрение на тия злини отъ проповѣдванието добродѣтельта е такава сѫщо химера, както е да се надѣваме, че звънтѣнието на камбаната ще отклони грѫмотевицата. Бѣдствията на съвременното общество зависятъ отъ твърдѣ сложни причини, противъ които човѣческото красноречие е безсилно; и до като тия причини не сѫ отстранѭтъ, нѣма защо да се мисли за подобрѣнието на свѣтътъ чрезъ теорията на нравственностьта“.

Като признава мистическото настроение на съвременното общество „като болѣсть на времето“, Ферроро се радва, че то намира исходъ за себе си въ кѫщата; „иначе тия болѣстни тенденции бихѫ могли да се проявяватъ въ дѣйствие. Мистерическата литература имъ дава удовлетворение, и предупредява вреднитѣ имъ проявления въ животътъ“. Той иллюстрирва своята си мисъль съ примѣрътъ на Байрона, който по натурата си е билъ пò-вече человѣкъ на работата, отколкото списатель. Надаренъ съ пламенно въображение, съ страшна импулсивна воля и съ необуздании страсти, той би могълъ да бѫде, ако бѣше си родилъ пò-рано, водитель на кръстоносцитѣ, смѣлъ авантюристъ, способенъ да увлича подиръ себе си масситѣ. Но той е живѣлъ въ такова време, когато разсѫдъкътъ е царувалъ надъ увлеченията, и пламенното му въ-

ображение, като не намирало друго поприще за дѣятелность, обърнѫло се е къмъ литературата. Тия хòра, които бихѫ могли да му бѫдѫтъ другари въ подвизитѣ му, станѫли негови мирни читатели и въсторженни поклонници на талантътъ му.

По такъвъ начинъ, книгата се признава не само като отвличающе срѣдство отъ лошитѣ развлечения, отъ пиянството и другитѣ пороци, но и нѣщо като клапа, която дава исходъ на бурнитѣ пориви на человѣческитѣ темпераменти.

На 13-ий априлий Италия е тържественно отпразнувала 300-годишнината отъ смъртьта на Торквата Тассо. Неаполитанския принцъ лично отворилъ въ Римъ въ тоя денъ една любопитна изложба на книги, автографи, рѫкописи и на различни предмѣти, които се отнасятъ къмъ знаменития народенъ поетъ. На много мѣста сѫ се давали тоя день литературни и музикални вечеринки, на които сѫ се чели стихотворения отъ пѣвецътъ на „Иерусалимъ", или въ неговата честь. Въ театрътъ Argentina се е дала сѫщата вечерь съ голѣмъ успѣхъ класическата пиеса отъ XVI-ий вѣкъ, пасторалъ „Аминта". Въ антрактитѣ сѫ се пѣли „мадригали" отъ сѫщата епоха. Още съ пò-голѣмо въудошевение се е празднувалъ тоя день въ Неаполъ, родния градъ на Тассо. Празднуванието се е продължавало нѣколко дни, при което всичкитѣ общественни здания сѫ били окрасени съ знамена.

На 25 Февруарий се поминѫлъ извѣстния нѣмский романистъ Леополдъ Захеръ Мазохъ, въ Линдхаимъ (въ Хессенъ), слѣдъ дълга и тѣжка болѣсть. Той се е родилъ въ Львовъ, въ 1835 л., и е запозналъ европейскитѣ читатели съ малко извѣстнитѣ преди него и Француза нрави и мировъзрѣния на поляцитѣ, русситѣ и евреитѣ. Испърво той се е посвятилъ на историята и станѫлъ приватъ доцентъ въ женевския университетъ. Въ това време той е написалъ историческото си изслѣдвание за въстанието въ Гентъ при Карла V. Но скоро успѣхътъ на първитѣ му повѣсти го е подбудилъ напълно да се посвяти на литературата. Той е живѣлъ послѣ това въ разни градове, издавалъ е въ Лайпцигъ, отъ 1882—1885 г., журналътъ „Auf der Höhe", и въ първитѣ си повѣсти, особенно въ „Донъ Жуана Коломенский" и въ сборникътъ отъ разкази подъ общото заглавие: „Завѣщанието на Канна", е показалъ дѫлбоко разбирание природата и человѣческото сърдце, тънка наблюдателность. Но постъпенно талантътъ му започнѫ да загасва; той се вдаде въ грубъ натурализмъ, който оттласнѫ отъ него симпатиитѣ на читателитѣ. Семейнитѣ му нещастия — него го напуснѫ жена му — се отразихѫ на произведенията му съ отровенъ цинизмъ, а несполукитѣ въ

дѣлата му го побудихѫ, въ надѣжда да привлече читатели, да се залови за сенсациозни романи. Края на неговата кариера е най-печаленъ. Литературния миръ го забрави и когато, нѣколко недѣли преди смъртьта му, една нѣмска писателка се поопита да му устрои овация въ 60 годищнината отъ рождението му, никой не се отзова на поканата ѝ. Трѣбва да се предполага, че това равнодушие е било чувствителенъ ударъ за старецътъ.

НОВИНИ ИЗЪ НАУКАТА.

Проектъ за проникване вѫтрѣ въ земѣта. — Извѣстно е на читателитѣ, че французитѣ готвѭтъ нова всесвѣтска изложба въ Парижъ за презъ 1900 година. Главния директоръ на тая изложба, Пикару е получилъ едно предложение отъ Паскала Груссе, членъ на французската палата на депутатитѣ, да му се допустне да направи въ Парижъ единъ интересенъ опитъ, който, въ случай на сполука, ще бѫде *гвоздътъ* на изложбата. Груссе предлага да разрѣши най-трудната отъ геологическитѣ задачи: да узнай, да ли дѣйствително сѫществува въ центрътъ на нашата планета огнище на огънь, който е способенъ да стане за хората достѫпенъ изворъ на топлина и резервуаръ на двигателна сила, и може ли, съ помощьта на подемни машини, да се снабдява съ тая сила гр. Парижъ.

Тоя въпросъ постоянно е давалъ храна на препирнитѣ между самитѣ авторитетни физици и геолози, изъ които едни признаватъ сѫществуванието на подземенъ огънь, а други го отричатъ. Между това, наблюденията въ дѫлбокитѣ рудници сѫ показали, че на извѣстна дѫлбочина температурата се покачва приблизително на 1° на всѣки 31 метъръ дѫлбочина. Планътъ на Груссе се състои въ това, щото послѣдователно да копае въ хоризонтална посока подземни галлереи, като ги свързва съ отвѣсни кладеници (шахти) въ 200 метра дѫлбочина, и да продължава това изъ етажъ въ етажъ, до като работницитѣ достигнѫтъ тропическа температура, предполагаема на дѫлбочина приблизително на 1500 метра. Въ всѣкий кладенецъ трѣбва да има по двѣ подемни машини и всѣка галлерея трѣбва да представлява за публиката привлички въ форма на земни пластове, вѫглищни рудници, желѣзна и бри-

лянтова руда и д. т.; всичко това при електрическо освѣтление, при съвършенна система вентиляция и при пълна безопасность. Ако пресмѣтванията се подтвърдѭтъ, то, може би, ще се намѣри възможность да се продължава вджлбочаванието до като се достигне до 100° температура, което ще може да даде възможность да се нагрѣватъ подземнитѣ двигателни машини съ естественна топлина; въ противенъ случай ще се установи, че по̀-долу отъ извѣстна джлбочина термометрътъ прѣстава да се покачва. Подготвителнитѣ работи, сж направени, по инициативата на авторътъ, отъ учени инжинери, които сж показали, че вджлбочванието може да се достигне до 1500 метра, и разноскитѣ за ископаванието на кладенцитѣ и на галлереитѣ до такава джлбочина би сторило приблизително 3,000,000 лева. Чрезъ тоя способъ бихж могли да бждатъ рѣшени три най-важни въпроса: 1) сжществува ли централенъ огънь дѣйствително или само въ хорската фантазия; 2) може ли тоя изворъ на топлина да бжде утилизиранъ отъ человѣчеството, и 3) истина ли е, че подъ парижската почва се намѣрвалъ, както нѣкои мислѭтъ, океанъ отъ прѣсна вода.

Ето нѣкои мнѣния за тоя проектъ отъ нѣколко напълно компетентни лица. Знаменития Химикъ Бертело допуща сжществуванието на подземенъ огънь, както и възможностьта да се проникне на джлбочина до 3,000 и 4,000 метра което, споредъ неговото мнѣние не превишава срѣдствата даже на сегашнитѣ инжинери, а колко по̀-вече на бждащитѣ. Каменовжглищнитѣ мини се истощаватъ, и человечеството е длъжно да търси нови срѣдства за да ги замени съ слънчевата или съ срѣдиземната топлина. Тиссеранъ, директорътъ на Парижската обсерваторна, изсказва мнѣние, че хипотезата на централния огънь се допуща отъ всички учени, съ исключение на англичанитѣ. Повишението на температурата колкото по̀-вече отиваме на джлбоко се е наблюдавало както въ Сибиръ, тъй и въ Франция, и по направенитѣ пресмѣтания, на три километра джлбочина температурата трѣбова да достига $+100^0$ С. Но впросътъ е въ това, каква система вентиляция може да даде възможнось на человѣка да претърпи такава температура? Тиссеранъ не вѣрва въ тази възможнось и не съвѣтва да се приеме проектътъ на Груссе.

Почти на сжщото мнѣние е и помощникъ директора на минното училище, Карно. Той сподѣля хипотезата за централната топлина, но не вѣрва въ възможностьта да се проникне по̀-джлбото отъ 1500 метра, а на тая джлбочина вече сж прониквали и сж намѣрили тамъ температура всичко на $+50^0$ С. Той съвѣтва, намѣсто тия опити, да се утилизира слънчевата топлина, което би могло да се достигне по̀-лесно и би струвало по̀-евтено. Други компетентни лица, ако и да признаватъ проектътъ на Груссе за осжществимъ, но напомнятъ, че презъ прокарванието Сенъ-Готарския тунель работ-

ницитѣ се задушвали, при всичка вентиляция, когато се случвало да работжть при темтература въ + 30° С.

За сега още проектътъ на Паскала Груссе не е рѣшенъ.

Нова теория за происхождението на градушката. — Много теории има за происхождението на градушката, но нито една отъ тѣхъ не е приета до днешенъ день, за напълно основателна. Иизвѣстно е на всички, че градушката не е нищо друго, а дъждовна вода, само, че смръзната на ледени кжсчета. Но какъ именно се образуватъ тия ледени кжсчета, при какви обстоятелства и условия — ето въ що се състои въпросътъ. Дълго време сж мислили, че градушката се образува отъ дребнички ледени зрънчица, които постъпенно, при паданието си, се слепявать едно съ друго и образуватъ едри зърна, които тъй сжщо се сливатъ по нѣколко и падатъ на земята, по нѣкой пжть, на голѣми кжсове, колкото яйца и по̀-голѣми даже. Но работата се състои въ това, че зърната на градушката се образуватъ, до колкото това е могло да се наблюдава, почти мъгновенно, както дъждовнитѣ капки, и нѣматъ време да се слепяватъ. Могли сж даже да забѣлѣжжтъ, че образованието зърната на градушката се започва извънъ: испърво се образува обвивката на зърното, аослѣ вече, въ време на паданието си, се напълня вътрѣшностьта имъ. Случава се, щото зърната на градушката да падатъ на земята не напълно образувани; тогава може да се види вжтрѣ въ зърната празнота и натрупанитѣ въздушни мѣхурчета; по нѣкой пжть, въ тая, не успѣла да замръзне, вжтрѣшна вода се намиратъ дребнички ледени кжсчета. Ако градушката е истивала бавно, то вжтрѣшнината ѝ всѣкога бива течна, а ако истиванието е станжло твърдѣ бърже, то вжтрѣшната ядка прилича на кжсченци отъ снѣгъ, пълно съ въздушни мѣхурчета. Случва се, щото зърната на градушката да се пръсватъ отъ напорътъ на стѣгнжтия вжтрѣ въ тѣхъ въздухъ, и съ това, може би, се обяснява тоя шумъ, който често предшествува градушката. Учения испанский аббатъ Санна Соларо е измислилъ единъ твърдѣ простъ аппаратъ, въ който лесно се наблюдава искуственното образувание на градушката. Той се състои отъ една дълга стъкленица, въ която се вкарва силно истудяюще вещество, напр., смѣсь отъ снѣгъ съ симпурна киселина или друга смѣсь, която може да понизи температурата до — 15°. Въ тая смѣсь се спуща ластична топка на голѣмина на зърното на градушката, каквото искаме да получимъ: вжтрѣ въ топката се налива вода. Слѣдъ нѣколко минути се получава искуственна градушка, съвършенно подобна на естественната. Въ това искуственно зърно градушка всѣкога, впрочемъ, се оказва много по̀-вече наслоения, отъ колкото въ естественната. Това ни принудява да мислимъ, че въ природата градушката се образува много

пò-бърже, слѣдователно при пò-низка температура. Ако всичко това е тъй, то ни оставатъ два тъмни въпроса: 1-во, при какви условия се образуватъ въ въздухътъ тия, по нѣкога грамадни, капки вода, изъ които се образуватъ зърната на градушката, и, 2-ро, по кой начинъ въ горѣщитѣ страни се образува тая страшно низка темперитура, която е необходима за образуванието на градътъ? Сѫщия аббатъ Соларо ни дава такова обяснение на това. Да си представимъ облакъ, пъленъ съ електричество. Като достигне извѣстно напряжение, електрическата сила трѣбва да се отдѣли отъ облакътъ, да даде свѣткавица. Въ моментътъ на отдѣлянието ѝ облакътъ претегля извънредно силно стѣгвание, слѣдъ което, разбира се, трѣбва по силата на реакцията, да послѣдва пакъ такова силно расширение. Въ моментътъ на стѣгванието водата, пàритѣ на облакътъ се обращатъ въ вода; но щомъ току се извърши това превращание, облакътъ на часътъ съ извънредна сила се расширява; при това, разумѣва се, става мъгновенно испарение на массата вода, което повлича слѣдъ себе си усилено понижение на температурата; въ тоя моментъ, тия частици вода, които не сѫ успѣли да се испарѭтъ, се и подлагать на замръзвание. Ако напорътъ на свѣткавицата е билъ сравнително слабъ, то водата при расширението на облакътъ не успѣва да замръзне и дава просто дъждъ, който, както на всички е извѣстно, всѣкога руква слѣдъ грамотевицата. А ако ли пъкъ свѣткавицата е имала длъжната сила, напорътъ бива твърдѣ енергиченъ и температурата отъ него се понижи силно, то се образува ледъ, градушка, толкова пò-едра, калкото е пò-богатъ съ пàри облакътъ и колкото пò-енергично е сътрѣсението отъ свѣткавицата. Изобщо, главна роль при образованието на градушката играе електричеството. Наблюдатели, които сѫ виждали градушката въ моментътъ на образованието ѝ въ много високитѣ планини, забѣлѣжили сѫ твърдѣ чудно едно явление: понѣкога се срѣщатъ два облака на разна височина, единъ надъ другъ. Нѣма съмнѣние, че мѣжду тѣхъ на часътъ се установява електрическо взаимодѣйствие; въ тоя моментъ се случва да виждатъ, какъ въ междината между облацитѣ се образува градушката и бѣсно заскачва, като прескача отъ единия облакъ къмъ другия. По тоя начинъ, вече образуваната се градушка може по нѣкой пѫть и да не падне на земята, поне, на мѣстото, гдѣто се е образувала. Вѣтърътъ може да отнесе много далече отъ това мѣсто двата облака съ танцующата между тѣхъ градушка. Той послѣ пада съвсѣмъ на друго мѣсто, а може би и се растопява, и пада като дъждъ.

Аргонъ, нова съставна часть на въздухътъ. — Двама английски химици, Релей и Ремсей, недавно открихѫ въ въздухътъ единъ новъ елементъ, който преди смѣсвахѫ всѣкога

съ азотътъ. Тоя новъ елементъ тѣ го нарекли *Аргонъ*.

Въ „Revue Scientifique“ (№ 7 н. г.) има напечатанъ мемуарътъ на тия учени, които тѣ сѫ дали въ Лондонското Кралевско Общество. Ний ще съобщимъ нѣкои подробности за тоя новъ химический елеменъ. Спектрътъ на Аргона се характеризира съ двѣ ярки червени линии, които лежѫтъ въ лѣвата часть на спектрътъ; тѣхното положение и напрѣгнѫтостьта имъ дававатъ възможность да се отличава Аргона отъ всичкитѣ други елементи. Аргона почти $2^1/_2$ пѫти пò-лесно се растваря въ водата, отъ колкато азотътъ, тъй щото по това си свойство се приближава къмъ кислорода. Слѣдователно, при досѣганието на въздухътъ съ водата, послѣдната поглъща въ себе си, най-главно, кислородъ и аргонъ и само твърдѣ нищожно количество азотъ. Удало се е да сгѫстѭтъ аргона въ течность и даже въ твърдо бѣло кристалическо тѣло. Той се поддава на това сгѫстяване пò-трудно отъ колкото кислородътъ. Азотътъ, както е извѣстно, дава множество химически съединения съ другитѣ елементи: съ кослородътъ — два окиса и три кислоти (азотновата, азотиста и азотна), съ водородътъ — аммиакъ, съ вѫглеродътъ и водородътъ — синилна киселина, съ въглеродътъ — синфадъ, съ вѫглеродътъ и кислородътъ — огромно число органически съединения — алкалоиди, амиди, а съ сѫщитѣ елементи и симпурътъ — бѣлтъчни вещества; той се съединява и съ много други елементи — съ борътъ, теллурътъ, хлорътъ, бромътъ, иодътъ и т. н. Свободния азотъ, отистина, твърдѣ бавно влиза въ съединение съ другитѣ елементи, но все пакъ се е удало да се намѣрѭтъ условия, при които се получаватъ тия съединения. Съ аргонътъ всички подобни опитвания се свършили съ пълна несполука; както се види, тоя газъ обладава абсолютно отсѫтствие на химическа енергия, по което, въ числото на другитѣ си свойства, се и отличава отъ азотътъ. И тъй, отъ сега нататъкъ извѣстна ни е вече нова, самостоятелна съставна часть на тая въздухообразна смѣсь, която обгрѫща земното кѫлбо. Аргонътъ се съдържа въ въздухътъ около $1^0/_0$ относително тежината на азота; тоя газъ е безъ боя, безъ вкусъ и безъ меризма; той е пò-тежекъ отъ кислородътъ и азотътъ, растворимъ е въ водата и се отличава съ пълно отсѫтсвие на химическа енергия. Ето всичко, което за сега е извѣстно за тоя новъ елементъ.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ.

1. ***Орало*** — органъ на *Българското земледѣлческо дружество.*

2. ***Промишленно—търговский вѣстникъ*** —*на Българский промишлено-земледѣлческий съюзъ.*

Le bonheur naît souvent du sein du malheur même (Jos. Chenier). Упадъка на нашето благосъстояние, обѣднѣванието на нашето производително мнозинство — промишленно-земедѣлческото население и економическия регрессъ на цѣлата ни страна — е единъ грозенъ и настойчивъ процессъ, който съ неотразима сила продължава да ни тласка въ пропастьта не отъ вчера, а отъ десетина години насамъ. Нашитѣ производители — земедѣлцитѣ и занаятчиитѣ, като първи жертви на разрушителното дѣйствие на тоя процессъ, естественно, бѣхѫ и първитѣ измежду насъ, които обърнѫхѫ внимание на него и се опитахѫ да му противостоѭтъ. Обаче, тѣ скоро се убѣдихѫ, че тая борба не се издържва само съ тѣхнитѣ сили; тогава тѣ паднѫхѫ духомъ и завикахѫ съ отчаяни гласове за помощь. Но помощьта не иде скоро, защото тамъ, отгдѣто тя трѣбваше отдавна да дойде, тамъ не искахѫ и да чуѭтъ тия викове, защото тамъ не виждахѫ общото зло. Но държави — безъ народъ и държавни финансии — безъ народно благосъстояние сѫ нѣща не само немислими, но даже свършено еднозначущи, единосущни и нераздѣлни. Испраздни ли се „брашнения чувалъ“ разредихѫ се и държавнитѣ рессурси. Отъ гдѣ да се вематъ срѣдства за поддържание хода на държавната машина? Разбира се, пакъ отъ производителя — отъ *народа.* Но народа вика, той вече нѣма нищо, той вече гладува. Да, но държавата трѣбва и може да вэема само отъ народа, за да вэема отъ него, той трѣбва да има, но за да има народа — трѣбва тя сама да чуе болкитѣ му и да му се притече на помощь, защото безъ него нѣма и държава. Слава Богу, най-сетнѣ и у насъ се намѣрихѫ държавни хора, които да разберѫтъ тия най-елементарни правила на логиката. Малко късно, но по-добрѣ късно, отъ колкото никога.

И тъй, у насъ вече настѫпи нова ера, ново вѣяние въ грижитѣ за нашето народно благосъстояние. До сега нашитѣ производители бѣхѫ оставени сами, на своитѣ собственни сили и срѣдства; само презъ послѣднитѣ 2-3 години почнѫхѫ да се чуватъ тукъ-тамъ изъ нашия печатъ нѣкои добри и трѣзви гласове, които извадихѫ злото предъ свѣта, и канѣхѫ всички на помощь на нашитѣ производители.

Колкото слаби и да бѣхѫ тия гласове, все пакъ тѣ принесохѫ голѣма полза на страната, тъй като чрезъ раскриванието на голѣма часть отъ причинитѣ на злото, тѣ сполучихѫ да привлѣкѫтъ върху него вниманието и на тѣзи, които се распореждатъ у насъ съ плода на нашитѣ производители; даже пò-вече — тѣ указахѫ и пѫтя, по който трѣбва да се върви, за да се спасѭтъ нашитѣ производители отъ окончателното съсипване. Този пѫть е сѫщия, по който вече тръгнѫхѫ, както правителството ни, тъй и представителството, т. е. облѣгчение данъчния товаръ на производителитѣ и покровителството и насърдчението на националнитѣ производства. И тоя пѫть е добъръ и ний сме увѣрени, че ако той се слѣдва твърдо и неуклонно, то непременно ще ни доведе до добри резултати. Да привождаме примѣри е излишно: Романия е наша съсѣдка и се намѣрва почти въ сѫщитѣ условия, както и ний, а какво прави и какво постигнѫ тя, това е извѣстно на всички.

Едно само не трѣбва да забравяме, а именно, че, съ взетитѣ вече горѣпомѣнѫти мѣрки, не се постига всичко, а ще трѣбва по край тѣхъ да се вематъ още много други. Най-важното и най-необходимото споредъ насъ е, най-напредь всички да съзнаемъ тѣхната необходимость, а слѣдъ това — всички да съдѣйствуваме за тѣхното испълнение. Увѣрени, че това така именно ще бѫде, ний си позволихме тукъ да укажемъ на двѣ такива мѣрки, за които до сега, нито въ печата, нито въ частнитѣ разговори не сме срѣщнѫли даже и напомнюване.

Мнозина мислѭтъ, че нашата страна е и трѣбва да си остане за напредь земледѣлческа страна и че, слѣдователно, нашето народно благосъстояние, както до сега почивало на земледѣлието, така и за напредь трѣбва да почива само на него. Слѣдователно, достатъчно е, споредъ тѣзи, които така мислѭтъ, да развиемъ и повдигнемъ земледѣлческото производство и цѣлото наше народно благосъстояние ще бѫде за винѫги осигурено. Обаче, много се лъжѫтъ тѣзи, който само тъй мислѭтъ. Въ наше време, както хората, тъй и държавитѣ постоянно се нуждаѭтъ едни отъ други, за това въ много отношения се намиратъ въ тѣсна зависимость по между си: и за нещастие, тази зависимость особенно тежко лежи върху нашата страна — малко, недостатъчно силно, недостатъчно културно и не напълно свободно въ политическо отношение. Какво може да постигне тя, ако предположимъ, че тя докара даже до най висока стъпень развитието на своето земедѣлие? Нищо друго освѣнъ да се постави въ още пò-голѣма зависисимость отъ външния свѣтъ. Нейното производство само на сурови земледѣлчески продукти колкото и голѣмо да бѫде, никога не ще бѫде въ състояние да устои на конкуренцията на такива великани въ това отношение, като Америка, Австралия, Индия,

Руссия и др., тъй като нейнитѣ земедѣлчески продукти ще бѫдѫтъ на всемирния пазарь, като капка въ морето — посредь продуктитѣ на тия държави. И ако и за такива държави настѫпватъ по нѣкога, а на послѣдъкъ вече твърдѣ често, тежки земледѣлчески кризи, каквато бѣ и минѫлогодишната всеобща криза, то какво остава за България? Но тогава, какво да правимъ, гдѣ да търсимъ спасителния пѫть, когато въ дѣйствителность и поне днесъ за днесъ нашата страна е наистина чисто земледѣлческа и когато още отъ сега вече почнѫхѫ да ѭ сполѣтятъ такива кризи? Ний мислимъ, че е необходимо преди всичко да се откажемъ отъ своитѣ илюзии, че България може и трѣбва и въ бѫдѫще да си остане страна чисто землѣдѣлческа и че, слѣдователно, само отъ земледѣлието трѣбва да очакваме подобрѣнието на своето благосъстояние. Горчиво ще се раскайваме, ако слѣдваме само тоя пѫть. Паралелно съ този пѫть, ний непременно трѣбва да слѣдваме и другъ единъ пѫть — къмъ развитието и подобрѣнието на нашата домашна индустрия. Трѣбва да се стрѣмимъ къмъ по̀-скорошното създавание въ страната си една обширна трансформирующа индустрия, защото преди всичко, безъ неѭ е немислимо развитието и подобрѣнието и на самото ни земедѣлие. Страна, която произвожда само сурови земедѣлчески продукти и то само за чужда консомация и чужда индустрия, никога не може се отърва отъ грознитѣ земедѣлчески кризи. Само едно условие може да ѭ извади отъ това положение и то е именно свързванието на своето земедѣлие съ своята индустрия, като дома да преработва, ако не всички, то поне голѣма часть отъ суровитѣ ѝ земедѣлчески продукти. Чрезъ това народното ни благосъстояние ще печели двойно: преди всичко, то нѣма да зависи само отъ единъ факторъ — земедѣлието, а и още отъ единъ — индустрията и тогава земедѣлческитѣ кризи нѣма тъй силно да влиянѫтъ върху него; освѣнъ това, вмѣсто да внася чузди индустриални издѣлия, добити отъ наши земледѣлчески продукти, страната ни ще консомира тѣзи на своята индустрия и съ това отъ една страна ще задържа у себѣ си много наши миллиони, които ежегодно се внасятъ въ чузди джебове, а отъ друга страна — въ голѣма степень ще съдѣйствува и за развитието и усъвършенствуванието на самото земедѣлие, понеже нуждитѣ на нашата индустрия ще станѫтъ кто вѣрни указатели на самитѣ земедѣлчески производства. Тогава страната ни ще бѫде не земедѣлческа само, но земедѣлческо — индустриална, и земедѣлието ни нѣма да се ограничава само съ произвеждание на жита, а ще се заеме и съ развъждание въ страната ни на една обширна химическа индустрия, тъй като всичкитѣ почти земедѣлчески и селско-стопански произведения се преобрѫщатъ въ индустриални издѣлия главно чрезъ химическо преработвание. Въобще, химичес-

ката индустрия, споредъ насъ, е едничката за развъждание на която сѫществуватъ въ страната ни най-много благоприятни условия въ сравнение съ всѣкакви други; но върху тоя въпросъ ний смѣтаме да се повърнемъ другъ пѫть.

Друго едно важно обстоятелство, което твърдѣ врѣдно се отразява върху материалното благосъстояние на нашитѣ земедѣлци (като дребни земевладѣлци), а слѣдователно и върху самото ни земедѣлие, се състои, споредъ нашето убѣждение въ това именно, че у насъ земедѣлцитѣ произвождатъ само празъ ше ть мѣсеци въ годината, а презъ останѫлитѣ шесть мѣсеци (отъ Октомврий до Мартъ включително) тѣ нищо не произвождатъ, а само расходватъ готовото. Това е една голѣма ненормалность, и тя трѣбова часъ пò-скоро да се премахне. А това може да стане само тогава, когато се погрижимъ да научимъ нашитѣ земедѣлци и на такива занаяти, които тѣ да могѫтъ съ успѣхъ да практикуватъ презъ свободнитѣ зимни мѣсеци; трѣбова да развиемъ у тѣхъ малката, тъй нарѣчената домашна или спомагателна индустрия. Тя ще бѫде на нашитѣ земедѣлци голѣма подкрѣпа въ материално отношение, а сѫщевременно ще ги направи и много пò-памятливи, пò-развити, пò-предприемчиви и пò-въсприемчиви за разнитѣ нововъведения и усъвършенствувания и по самото земедѣлие.

Ето защо, като излизаме отъ тѣзи точки на гледание върху въпроса за подобрѣние на нашето земедѣлие и на нашето национално благосъстояние, ний съ особенна радость посрѣщнѫхме появяванилто на земедѣлческото списание „Орало“, като се убѣдихме отъ съдържанието на излѣзлитѣ му до сега броеве, че въ него се прокарватъ по този въпросъ възглядове, твърдѣ сходни съ нашитѣ. За потвърждение на това, ще бѫде достатъчно само да спомѣнемъ слѣдующитѣ прекрасни статии: „Каква бѣ 1894 г. за земедѣлцитѣ“, „Причинитѣ за ниските пазарни цѣни на житнитѣ произведения“, „Лозарството въ България“, „По културата на зимната рапица“, „Пшеница ли или конопъ?“, „Значението на овощарството“ ... и др.

Прочее, списанието „Орало“ произвежда на читателя найдобро впечатлѣние и ний смѣло можемъ да кажемъ, че то въ никое отношение не пада пò-долу отъ подобнитѣ нему специални задгранични списания. А обстоятелството, че то е органъ на едно новосъставено у насъ „Българско Земедѣлческо Дружество“ и че въ редакционно-административния му комитетъ влизатъ лица съ позната, поне намъ, кампетентность по въпроситѣ, съ които това списание ще има да се занимава, ни дава пълна гаранция, както за добрия му успѣхъ, така и за голѣмата полза, която то ще може да принесе на нашето земедѣлие. Ето защо ний горѣщо препорѫчваме това списание на вниманието и поддръжката на нашето общество и

му желаемъ дълговѣчно сѫществувание и широко распространение въ страната ни, а особенно между земедѣлци, търговци и индустриалци.

„Промишленно-Търговский вѣстникъ“ е сѫщо ново списание и тъй сѫщо органъ на друго едно дружество у насъ — „Българский Промишлено-земедѣлческий сѫюзъ“.

Както това списание, тъй и „Орало“, а така сѫщо и самото съставяние въпроснитѣ дружества, които си поставили за цѣль преслѣдването на почти еднакви задачи, сѫ, споредъ насъ, продукти или слѣдствия на новата ера, на новото вѣяние въ границитѣ на народното ни благосъстояние. Рѣшителното участие на държавата въ тѣзи грижи веднага принесе първия плодъ, и това ни дава основания да вѣрваме, че тоя плодъ ще бѫде още по̀-голѣмъ въ бѫдѫще. Прочее да не се оправдае поне въ тоя случай смисълъта на sироцитираната фраза на Chénier: „Le boneur naît souvent du ein de malheur même“.

Задачитѣ на „Българский Промишленно-Търговския вѣстник“ сѫ, макаръ и тождественни, но много по̀-широки отъ тѣзи на „Българското земедѣлческо дружество“ и на органа му „Орало“. Ето какъ сѫ формулирани тѣзи задачи въ първитѣ броеве на тия двѣ списания: „главната наша цѣль се отнася единственно къмъ изнамирането и указванието на начинъ и срѣдства, които ще могѫтъ да помогнѫтъ за да се повдигне упаднѫлий у насъ *поминъкъ* — народното ни стопанство“; търговията и занаята, промишленностьта и земедѣлието. „(Промиш. Търг. вѣстникъ“); „цѣльта на дружеството е да дѣйствува за по̀вдиганието и подобрѣнието на земедѣлието и клоноветѣ му“ („Орало“).

Обаче, колко далечъ отъ „Орало“ стои „Пром.-Търг. вѣстникъ!“ И най-печалното е това, че ний нѣмаме никакво основание за надѣжда, че този вѣстникъ ще може поне въ близко бѫдѫще да се постави този висота на назначението си, на която трѣбва да стои и на която вече стои „Орало“. Самия „съюзъ“, който издава тоя вѣстникъ, се състои отъ хо̀ра, които, по всичко се вижда, че сѫ се натоварили съ работи и задачи, съвсѣмъ не по тѣхнитѣ сили. Тѣ сами не сѫ си разяснили добрѣ причинитѣ за лошото състояние на нашитѣ занаяти, търговия и земедѣлие, и за това по всичко се вижда, че нѣма да бѫдѫтъ въ състояние да укажѫтъ и на рационалнитѣ срѣдства за неговото подобрѣние. Освѣнъ това, този вѣстникъ още отначало прояви и съвсѣмъ неподходящи нему политически партизански тенденции, които правѭтъ много лошо впечатление на читателя. Самото му редактиране е твърдѣ посрѣдственно, за да не кажемъ — безграмотно. Сериозни статии въ него почти съвсѣмъ отсѫтствуватъ и между напечатанитѣ до сега, нито една не може да задоволи компетентния читатель. Всичко това показва, че въ редак-

цията на вѣстника нѣма добри сили, които да го поставятъ на надлежната висота. За жалость както се научаваме отъ послѣдния му брой (№ 8), и „икономическото *положение* на съюза“ не било по добро отъ интелектуалното му, тъй щото не е чудно въ скоро време да чуемъ за издъхванието и на самия вѣстникъ. Това би било много печално наистина, но все пакъ, споредъ насъ, е по добрѣ, отъ колкото да продължава да се издава вѣстника въ досегашния му видъ, съ което той не би билъ въ състояние никому никаква полза да принесе. Дано, впрочемъ, не се оправдаѭтъ нашитѣ страхувания и дано по̀-скоро видимъ този вѣстникъ напълно подобренъ въ всѣко отношение. *Д. Н. Колушки.*

Тази статия е написана още преди мѣсецъ и по̀-вече, когато бѣхѫ излѣзли само 7-8 броеве отъ „Промиш.-Търг. вѣстникъ“ —подъ редакцията на г. Карамфиловича. Напослѣдъкъ, обаче, казания вѣстникъ е преминѫлъ подъ редакторството на друго лице (Баджовъ?) и е вече направилъ сериозна стѫпка къмъ пѫтя на онова подобрение, за което се говори въ горнята статия и което, вѣрваме сега, ще да е вече задоволило доста и самия г. Колушки.

Бѣл. отъ редакцията

Въ редакцията се получихѫ слѣдующитѣ нови книги и списания:

Митевъ, Т. П. (Директоръ на Ломското Държ. Педагогич. и III кл. училище)—планове и диспозиции. Практическо рѫководство за основнитѣ учители и учителки. Първо издание. Часть втора. Ломъ, 1895 г. Стр. Отъ 137 до 333 + II. Цѣна на I и II часть 4 лева.

Толевъ, Иванъ. — Китара. Лирически стихотворения. Варна, 1895 г. Стр. 48. Цѣна 60 ст.

Младинъ, К. С. Сбирка стихотворения (първи опити). Издава книжарницата на Кировъ Ставри. Видинъ, 1895 г. Стр. 45. Цѣна 30 ст.

Протоколи на Варненский Окрѫженъ Съвѣтъ. (Трета редовна сессия отъ вторий периодъ: 1—25 Тептемвр. 1893 г.) Варна, 1894 г. Стр. 179.

Куртманъ. — Задачата на народния учитель. Прѣвелъ отъ Русски *Ив. Михаиловъ* Стара Загора, 1895 г. Стр. 38. Цѣна 40 ст.

Зола, Емилъ — Наводнението. (разсказъ). Превелъ отъ француски *Г. Палашевъ.* Плѣвенъ, 1895 г. Стр. 58 на 16-ни. Цѣна 30 ст.

Христовъ, Д. — Радославовъ и неговата политика. София, 1894 г. Стр. 91: Цѣна 1 левъ.

Канели, Радулъ. — 25-годишния юбилей на Иванъ Вазовъ. (Отпечатанъ отъ в. „Съгласие“). Издание на Центр. Книжарница Т. Ф. Чипевъ. София, 1895 г. Стр. 24 на 16-ни. Цѣна 10 ст.

Смаилсъ, С. — Спестовность. Прѣводъ отъ Русски. Издада Книжовното Дружество „Просвѣта“ въ Радне Махле. Свърз. I-ва, 1, вмѣсто прѣдговоръ, отъ прѣводача, 2, Прѣдговоръ отъ автора, 3, какъ може да се економисва, Стр. 33. Цѣна 20 ст.; II-ра, застрахуване живота, стр. 16, Цѣна 10 ст.; свърз. III, Располагание изъ вънъ срѣдствата, стр. 30, цѣна 25 ст.; свърз. IV, Безгрижностѣ, стр. 15, цѣна 10 ст.

Анархическа библиотека:

№ 1. Кропоткинъ, П. — Анархията въ социалистическата еволюция (сказка дѫржана въ Париж, препечатана от вестник „Борба“ № 17-23).

(Слѣдва въ листътъ за обявленията).

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

СМЪРТЬТА НА ИСМАИЛЪ-АГА ЧЕНГИЧА.

Поема отъ ***Ивана Мажуранича****)

Превелъ ***Е. Спространовъ.***

I.

Слугитѣ вика Исмаилъ-ага
Посрѣдѣ Столца въ кулата своя,
Що е въ земята Херцеговинска:
„Елате тука, ей слуги мои,
Ми доведѣте тия бърдяни, [1])
Които съмъ ги роби заробилъ
Тамъ на Морача, вода студена.
Дурака още старецътъ съ ними,
Който ме, плашлйо, учеше мене
Да ги испустнѫ по домоветѣ.
Защо сѫ, казва, власитѣ [2]) люти,
Та щѣли мене да ми отмъстѭтъ,
Да ми отсѣкѫтъ главата моя

---

*) Иванъ Мажураничъ е единъ отъ виднитѣ хърватски поети. Родилъ се е въ 1813 год. Най-доброто му произведение е „Смъртьта на Исмаилъ-ага Ченгича“ — поема, написана по духа на сръбскитѣ народни епически пѣсни, Първий пѫть тя се е появила на свѣтъ въ 1846 год. Отъ тогава до сега е претърпѣла седемъ издания. Появяванието ѝ било посрѣщнѫто съ най-въсторжени похвали отъ цѣлия южно-славянский литературенъ свѣтъ. Вчасъ слѣдъ това шумътъ за неѭ достигнѫлъ и до другитѣ слявянски земи. Тя е преведена два пѫти на руский, на полский, на чешкий, на шведский и др. Настоящия преводъ е направенъ отъ седмото хърватско издание и сравненъ съ руския преводъ на М. Петровски. Тая поема ни припомнюва мѫчнитѣ времена подъ турското иго и ония на нашитѣ братя въ Македония, които още пъшкатъ подъ туй иго. Това ни даде поводъ да ѭ преведемъ. За достоинствата и недостатъцитѣ на превода оставаме да сѫдѭтъ читателитѣ.

[1]) *Бърдяни* се наричатъ жителитѣ по *бърдата*—горитѣ на сѣверо-източната часть отъ Черна-Гора, която се нарича и Бърда. — Рѣка Морача, която се отличава съ низката температура на водата си, се втича въ Шкодренското езеро.

[2]) *Власи* турцитѣ наричатъ всѣкого християнина въ Босна, Херцеговина и Черна-Гора.

Прев.

За смъртьта на тѣзъ власи гяури:
Като че вълкътъ лютий се бои
Отъ мършавата планинска мишка!“

Хитритѣ слуги вчасъ го почухѫ,
Па изведохѫ плѣнници клѣти.
На нозѣтѣ имъ тежки вериги,
А на рѫцѣтѣ още по-тежки.
Като ги видѣ силния ага,
Знакъ той подаде на воловетѣ —
На джелатитѣ люти, катъ тигри,
И вси по турски даръ ги дарува:
На всѣкой момъкъ остъръ колъ дава,
Нѣкому колецъ, нѣкому вѫже,
„Вие по братски даръть дѣлите,
За васъ азъ, турци, съмъ го приготвилъ,
За васъ и за вси яки бърдяни:
Както сте вий е и цѣла Бърда!“

Турчинъ рече... но да се умира
За Христова вѣра и за кръста
Тежко ли е катъ си неинъ борецъ?
Кръцнѫ колътъ три-четири пѫти,
Звъннѫ ножътъ пронизвайки ч’ вѣка,
Залюлѣ се тънкото бѣсило;
Но не пищѭтъ чърногорци млади,
Нито пищѭтъ, нито съ зѫби скърцатъ,
На полето черна кръвь протече:
Нито пищѭтъ, нито съ зѫби скърцатъ,
Цѣло поле съ трупове се покри;
Нито пищѭтъ, нито съ зѫби скърцатъ,
Само нѣкой възкликнува: „Боже!“...
Други вика име Исусово.
Така лесно с’опростихѫ съ свѣта
Страдни, тѫжни мѫчни мѫченици,
Що сѫ, клѣти, навикнѫли да мрѫтъ!...

Като рѣка кръвьта въ поле тече,
А момцитѣ съ рѫцѣ кръстосани
Гледатъ радо, гледатъ съ наслажденье,
На мѫкитѣ отъ раитѣ клѣти.
Старцитѣ пъкъ мълчееки гледатъ
И за себе таквизъ мѫки чакатъ
Отъ рѫцѣтѣ на клѣтитѣ власи
З’отмъщение на сегашни мѫки.

Мрачно гледа лютий а̀га:
И се чуди, и се диви

Левътъ страшенъ, кървожаденъ
На горската малка мишка.
Да отмъстишь на юнака
Не се може до тогава,
Докадъ не се той уплаши.
Турчинъ уби и погуби
Толкова видни юнаци.
Плътьта мрѣше у тѣхъ само,
А духътъ имъ смѣлъ и бодъръ:
Всички безъ страхъ изпадахѫ!
Бой се, бой се отъ оногозъ,
Кой привикнѫлъ да умира
Безъ страхъ, храбро и юнашки:..

Като видѣ таквазъ сила
Задърпа го на дно въ сърце,
Катъ ледено жило остро
Прониза му душа църна.
Отъ тѫга ли за юнаци,
Що ги ага силенъ смаза?
Турчинъ милость нѣма нигдѣ
За христяни — раи клѣти.
Но отъ страхъ ли за глава си?
То самъ въ себе ага крие.
Зъръ не гледашъ какъ желае
Храбрий юнакъ да премахне
Студътъ, що презъ цѣло тѣло
Преминува отъ най-малка рана?
Вижъ какъ гордо къмъ небото
Дигнѫта му е главата?
Вижъ, чело и ясно око
Какъ лъщи подъ него бистро?
Виждъ, снага му крѣпка силна,
Знаейки своята сила,
Какъ е права и спокойна?
Па кажи ми: има л' капка
Признакъ отъ страхъ или сѣнка?

А пъкъ слушай, какъ юнакъ говори,
Страшливцитѣ какъ ги укорява:
„Ей Дураче, ти старче безумно!
Кѫдѣ сега? кѫдѣ, кажи, искашь?
Нѣма вече планинскитѣ мишки!
Във горатa? бърдяни сѫ тамо,
Въ полето? и тамо ще слѣзнѫтъ;
Ак'живѣешь глава ще изгубишь!
Най-добро е подъ небо да бѣгашь...
Мишка гризе, но се върти долу,

Салъ сивъ орелъ подъ небо се дига...
Дигнѣте го на бѣсило тънко,
Нѣка знае страхътъ що донася!
Ако има йощъ такива турци,
Що се боѭтъ отъ жалкитѣ власи,
И тѣхъ ще ги подъ небото дигнѫ
Плячка да сѫ на гладнитѣ врани!“

Мълкомъ мълчи робската прислуга,
Мълкомъ мълчи и плячката грабнѫ.
„Аманъ, аманъ!“ пищи старецъ клѣтий,
И Новица, синътъ на Дурака,
„Аманъ, аманъ!“ насълзено вика.
Ага стои като звѣръ планинский.
Стои като скала тдърда, ягка;
Доръ да дъхне и съ рѫка да махне,
Старецъ Дуракъ изведнъжъ издъхна.
„Медеть, медеть!“ старецъ само вика,
А лютъ джеллатъ гърлото му стиснѫ;
Дуракъ крѣснѫ и всичко замлъкнѫ.

II

Слънце зайде, а мѣсецъ изгрѣва,
Кой се норка презъ вѣйкитѣ тамо.
Приближава къмто Черна-гора?
Нощемъ върви, а денемъ почива,
Юнакъ бѣше, сега не е юнакъ,
А тръсть, коя всѣкой вѣтрецъ клати.
Шумне л’змия негдѣ по край пѫтя,
Или заякъ изъ трѣвата шумне,
Той, нѣкога по-лютъ и отъ змия,
Потреперва по-вечъ и отъ заякъ.
Мисли тѫженъ да н’е вълкъ планинский
Илъ, по-лошо, бърдянски хайдутинъ,
И се бои да не би погине
Предь да стигне що му сърце иска.
Скѫпо цѣни главата си руса,
Не е златна, нито позлатена,
Но, се вижда, да умре не иска,
Има нѣщо, що го напредь тика.

Кой е оня, който върви напредь?
Хайдутъ ли е, или шпионъ турский,
Що преслѣдва свилорунно стадо,
Илъ волове тлъсти, витороги?
Не е хайдутъ, не е шпионъ турски,
Най Новица — сейменъ на Ченгича,

Турчинъ бѣсенъ, врагъ на Черна-Гора,
Що го знае и старо и младо,
И не би го вилитѣ пренесли,
А камо ли нозѣ му юначки
Въ Черна-Гора денемъ по срѣдь бѣлъ день!
На рамото виси тънка пушка,
На силяка остъръ ножъ затикнѫтъ
И до ножа единъ чифъ пищоли;
Тия змии съ гуната ги покрилъ.
Но нозѣтѣ леки пинци носи,
А пъкъ такье -- на глава юнашка;
Пъкъ за чалма нито споменъ има;
И безъ неѭ напредь върви турчинъ,
Но, се вижда, да умрѣ не иска,
Има нѣщо, напредь що го тика.

Той остави Цуца послѣ себе,
И Бѣлица ратоборна минѫ,
Приближава въвъ гори Чекличкн,
Приближава и Богу се моли,
За да може и тѣхъ да ги мине
Нито сѣтенъ, нито пъкъ увиденъ.
То се вижда, да умре не иска,
Има нѣщо, напредь що го тика.

Втори пѣтли на поле Цѣтинско,
И Новица на поле Цѣтинско,
А пропѣхѫ трети до Цѣтина,
И Новица вече е въ Цѣтина.
На стражари Божа помощь иска:
„Помози Богъ, цетински стражари!“
По-лѣпо му стража отговаря:
„Далъ Богъ добро, незнайна делийо!
Откѫдѣ си, отъ коя страна ли?
Каква ли те нужда принудила,
Та що, юнакъ, рано си подранилъ?“
Уменъ турчинъ, при сè що се бои,
Уменъ турчинъ, умно отговори:
„Катъ ме питашъ, право ще ти кажѫ:
Азъ съмъ юнакъ отъ хладна Морача,
Отъ Тушино селото малечко,
Що е тамо подъ гора Дормидоръ.
На сърце си имамъ до три ра̀ни:
Първа рана, що сърце ми гризе,
Е, че Ченгичъ изби морачани;
Втора рана, що сърце ми гризе,
Е, че Чнигичъ погуби баща ми;
Трета рана, що сърце ми гризе,

Най-голѣма рана и най-тежка,
Е, че още врагътъ ми живѣе.
Тако т'Бога, молѭ, пропущи ме,
Пропущи ме при господара ти —
Колко твой е, толкова и мой е,
Бѣлки ще ми излѣкува рани!“
По-умно му стража отговаря:
„Свали първо своето орѫжье,
Па върви, кѫдѣ ти очи гледатъ!“
Влиза турчинъ въ двора презъ вратитѣ,
И послѣдня звѣзда, що угаснѫ,
Тая бѣше звѣзда на Ченгича.

III.

Подигнѫ се мънинка дружина
Отъ Цетина, що е въ Черна-Гора,
Мънинка е, но за то е храбра;
У неѭ сѫ едвамъ сто юнака,
И юнаци не сѫ тѣ отбрани
Нито видомъ, нито пъкъ вънкашно,
А по сърце храбро и юнашко;
Всѣкой радъ е като се ударѭтъ
Само двама на мѣсто да смаже,
А не десеть послѣ да избѣга.
Всички тѣ сѫ готови да умрѫтъ
За кръстъ честенъ, съсъ който се кърстѭтъ,
За кръстъ честенъ, за свобода златна.
Насъбрана, чудно, е дружина,
Както други таквизъ се събиратъ!
Тукъ се не чу, както другашъ викътъ:
„Кой е юнакъ, напредь по скалитѣ!“
По скалитѣ напредь кой е юнакъ
И гората сега тукъ не скнѫ.
Гласъ като че таенъ на духове,
Какъвъ *сборватъ* небеснитѣ души,
Се разнася низъ Черната-Гора,
Се разнася отъ кала на скала;
Гледай чудо! въ мрака ти се чини,
Че оживѣлъ и мъртвия камень,
Що трепери и глава си дига,
Ще покаже изъ скалата твърда
Крѣпка нога и силна десница,
Гаче въ него, въ хладнитѣ му жили
Като рѣка кръвьта му възвира.

Гледашъ на тѣхъ тънки, дълги пушки,
Къмъ небото съсъ уститѣ гледатъ,

А въ силяха луната що крие
Твоитѣ очи не могѫтъ да видѭтъ,
Mракътъ гѫстий всички крие въ нощьта,
А юнаци напредь вървѭтъ татъкъ,
Татъкъ вървѭтъ, отгорѣ гласъ се слуша.

Време глухо и нощьта е тъмна,
Облакъ крие звѣздитѣ сияйни,
И луната — свѣтлото орѫжье.
Дружината нощна напредь върви,
А предь неѭ юнакъ е безстрашенъ,
Другъ другиму за него шепотѭтъ,
И шепотѭтъ, и го викатъ Мирко.

Дружината върви, но на кѫдѣ?
Ти напрасно не би си ѭ питалъ,
И напрасно мълнията бърза,
Би си питалъ гърмежитѣ страшни,
Откѫдѣ и накѫдѣ се носѭтъ!
Всички на то ще ти отговорѭтъ:
„Ний не знаемъ, а Богъ Гърмовержецъ,
На Когото свѣтътъ е подвластенъ!“

Дружината върви, но на кѫдѣ?
Знае само Господь Богъ Всевишний.
Трѣбва да е твърдѣ грѣшенъ грѣшникъ,
Връзъ когото иска да строполи
Таквазъ сила горѣ отъ небото,
Както сѫдътъ на правдата вѣчна.

Тихо, глухо дружината стѫпва
Посрѣдь тъмнината глуха, тъмна.
Нито шептѭтъ, нито пъкъ говорѭтъ,
Нито пѣѭтъ, нито пъкъ се смѣѭтъ,
Отъ сто гласа гласъ не мож’ да чуешь.
Като облакъ градоносенъ, който
Във себе си страшенъ гърмежъ крие,
Приближава тихо, неусѣтно
Къмто края, надъ кого ще свисне,
Катъ му носи ужасъ, страхъ и трепетъ:
Четата тъй отъ нощьта прикрита
Прилича на Божия десница;
Стѫпва тихо; кривдата нек’ знае,
Че гърмежътъ не е йощь опасенъ,
Ак’ изведнъжъ отъ небо удари;
А колкото по-късно той грѫмне,
Толкова и по-силно той бие.

Не звучи нигдѣ свѣтло оржжие,
Нито звънти на пушката цвѣта,
Нито звучжтъ копчетата свѣтли
При вържена тихичъкъ и лесенъ:
Како да се знае кой пристжпва,
Подъ пинцитѣ на храбритѣ момци
Се проронва стръмнината твърда
И се спуска по бърдото долу.
Всички вървжтъ равно и задружно,
Вървжтъ вѣрно, твърдо, неразлжчно,
Кàтъ близнаци отъ звѣздитѣ ясни,
Кога зракътъ слънчевъ вечерь гасни.

Ето вече Комляне, Загорачъ,
Бѣлопавличъ минжхж отдавна,
Приближаватъ камениста Ровца:
А слѣдъ Ровца дружината нощна,
На зараньта предь зора да пукне
На Морачз славна тя пристигнж,
На Морача хладна, отъ която
Всета страна име прдобила.
Храбра чета седнж да почива
Край Морача хладна и студена.
Единъ легнжлъ на трѣвата росна
Като подпрѣ тѣлото съ ржката:
Другий гледа тънката си пушка
И си брои фишецитѣ смъртни:
Другъ изкара отъ ножница ножътъ
И го точи, и гладко го глади:
Третий сѣкнж искра отъ кремена
Я запрѣта въ трески тънки, сухи,
Па натрупа вѣйки йощъ отгорѣ
И започнж юначки да духа
И раздухва пламень бързо, бистро.
А пъкъ другий цѣлъ черекъ отъ овенъ,
Даръ отъ стадо кротко, незлобиво,
Забодѣ го на ръженъ отъ леска
И върти го, и пече го тихо,
Или парче пъкъ сиренье бѣло
Отъ торбата изкарва го дава.
Ожеднжтъ ли? Близу е Морача.
Трѣбова л' чаша? Ржцѣ за то има.

Ето вече и деньтъ настжпва,
Тукъ наблизу слушатъ гласъ на овчарь,
Който кара стадото въ планина,
И звънецътъ на угича *) напредь

*) Угичъ — овенъ, който води стадото.
Прев.

Приглашава свирката овчарска.
Редомъ съ него другий кротъкъ овчарь
Иде срѣщу своето си стадо.
Не го краси ни сребро, ни злато,
Най го краси крепость и юнашство,
И й облеченъ съ мантия той църна.
Нѣма съ него праводници свѣтли,
Ни фенери, ни факели сяйни,
Не се слуша звонъ тукъ отъ камбана.
А си има слънце отъ запада
И му звъни звънче отъ овена.
Църква му е свѣтътъ подъ небето,
Честенъ олтаръ — бърда и долини,
Тимиянъ е отъ цвѣтята миризъ,
Що се дига горѣ къмъ небото,
Иощъ и кръвьта пролита за кръста,
И за кръста, и вѣра Христова.
Катъ приблжи до четата близу,
Вѣренъ слуга на господарь вѣренъ,

„Помози Богъ“ на всички той каза.
Па погледнѫ храбритѣ юнаци
И се качи на студений камень,
Студенъ камъкъ, а сърдце горещо:
Добъръ старецъ на четата каза:
„Чеда мои, храбри и юнаци!
Тази зѐмя васъ ви е родила,
Камениста, но за васъ е златна;
Дѣдитѣ ви тука се родихѫ,
Бащитѣ ви тука се родихѫ,
И вий сѫщо родихте се тука:
За васъ нѣма земя по-хубава!
Дѣдитѣ ви кръвь за нея лѣхѫ,
Бащитѣ ви кръвь за нея лѣхѫ,
Също и вий кръвь за нея лѣйте:
За васъ нѣма по-скѫпа във свѣта!
Орелъ гнѣздо по върхове вие
Че свобода на равнина нѣма!

„Вий, които всички сте привикли
Да живѣйте умѣрено, трѣзво,
Кой се грижи, вино да ли даватъ,
Кой се грижи, жито да ли даватъ,
Кой се грижи, свила да ли даватъ,
Ваш'тѣ бърда гори и долини,
Докатъ има вода по рѣкитѣ,
Докатъ мукатъ волове въ полето,
Докатъ блѣятъ стада по горитѣ?!

„Барутъ имашъ, па и свинецъ доста,
У юнака силна е десница,
Изподъ вѣжди око соколово,
Във гръдитѣ жежко сърдце тупа,
Вѣра твърда, непоколебима;
Побратимътъ побратима пази,
Жена вѣрна прегрѫща мѫжа си,
Дарба ти е пѣсеньта народна;
Нѣмашь пушка? турчинъ ти ѭ носи:
Ето всичко, що ти сърдце проси!

„Но най-красно въ тѣзи скали що е?
Кръстътъ честенъ въздигнѫтъ надъ ними,
Той е, що ви въ неволята ячи
И въ небото що ви защищава!
Ахъ, ако би другитѣ народи
Отъ своитѣ равнини невидни
Погледнѫли този кръсть преславенъ,
Отъ никого още непобѣденъ,
Който стои надъ Ловчанъ високий
И се дига къмъ небото свѣтло!
Ако, казвамъ, тия бѣхѫ знали,
Какъ нечистий турчинъ да го глътне
Иска съ свойтѣ уста алчни, люти!
(Но напрасно кърши свойтѣ зѫби):
Не ще гледатъ съ кърстосани рѫцѣ,
Докато се за кръста мѫчите,
Нито би ви варвари пъкъ звали,
Защо мрѣхте, дори тие спѣхѫ.

„За кръстъ честенъ ради сте да мрете,
Се за него скокнѫхте и сёга
Д'испълните гнѣвътъ Божий, святий.
Който иде на Бога да служи,
Той е дълженъ вѣрно да му служи,
Да му служи вѣрно й съ сърце чисто;
Съ душа чиста трѣбва туй д'извършва
Какъ извършва сѫдътъ Богъ въ небото.
„Който отъ васъ пакостилъ на брата,
Или убилъ слабия противникъ,
Съсъ което огрѣшилъ душата,
Илъ пѫтнику затворилъ вратата,
Ако *таксалъ*, думата не сдържалъ,
Или ако гледникъ не нахранилъ,
Раненому рани ак'не вързалъ:
Всичко е грѣхъ, дѣла з'осѫжданье,
Безъ каянье нѣма и прощенье!

Покайте се, доръ имате време,
Доръ е рано, покайте се, чада!
Покайте се, дори, не хвъркнѫла
Душата ви на небо при Бога!
Покайте се, че животътъ земенъ
Неусѣтно тече къмто гроба!
Покайте се, може би зората
Утрѣ нѣма мнозина да видѭтъ!
Покайте се, покайте се!" . . . Ама

Въвъ гърлото на добрия старецъ
Рѣчьта сама запрѣ и застанѫ;
А на бѣлата му брада дълга
Сълза жежка паднѫ, се пророни
Като бисеръ ситенъ, ясенъ, свѣтълъ.
Може би той сега си припомни
Младинитѣ и се укорява
Като лѣчи въ стадото ранитѣ,
Въ старость болки почувствува въ себе:
Добъръ овчарь правъ е, що говори,
Но думитѣ не подтвърдилъ дѣломъ.

Множеството стои умилено
Отъ словото на добрия старецъ,
Като да сѫ ягнета тѣ кротки,
Кои бѣхѫ левове планински:
Таквозъ чудо рѣчьта Божа прави!

Ама сега кой тамъ се показа
Предь очитѣ на четата кротка,
Що накара сто рѫцѣ изведнъжъ
Да се хванѫтъ за ножове остри?
Чудно дѣло! Сто сърца изведнъжъ
Пакъ отвърнѫ отъ небото тоя!
И каквото дружината щѣше,
Всѐ развали, той самъ унищожи!
Новица е, кръвникъ страшенъ, силенъ!
Новица е, цѣлъ е самъ свобода,
Като дойде до святото мѣсто,
Пристѫпи той до стареца близко
И тъй силно издигнѫ гласа си:
„Ради бога, храбри черногорци,
Не хващайте свѣтлото орѫжье!
Новица съмъ, но не съмъ катъ напредь;
И азъ идѫ, но не противъ вази,
А съсъ вази турска кръвь да лѣѭ.
Щото имахъ до сега катъ турчинъ,
Всичко ми го лютий турчинъ грабнѫ.

Ми останѫ храбра салъ десница,
Но и тая не е вече моя:
Нек' отъ сега бѫде черногорска!
Юнакъ не е, който не е кръстенъ;
Скоро, братя; кръстѣте ме, скоро,
Време ѝ вече, не могѫ да чакамъ!".

Сто десници слѣдъ горнитѣ думи
Изведнъжка махнѫхѫ орѫжье;
И сто очи тогазъ насълзени
Вмѣсто слънце гледатъ само дѫга.
Старецъ добъръ съ око знакъ подаде,
Чаша вчасъ му съ вода подадохѫ.
„Вѣрвай, синко, във Вишнаго Бога,
Вѣрвай и във Сина му Предвѣчний,
Вѣрвай, вѣрвай, вѣра ще те спаси!"
Рѣче старецъ, полѣ невѣрника,
А свѣдоци бѣхѫ планинитѣ,
Дружината, нощь и върховетѣ.
Тогазъ старецъ къмъ небото дигнѫ
Кротки очи и рѫцѣтѣ сухи
И опрости четѣ грѣховетѣ,
Па започнѫ Божий даръ да дава:
На всѣкого даде по частица
Тайна пища отъ хлѣба небесенъ;
На всѣкого даде по капчица
Тайна пища отъ вино небесно.
Жарко слънце чудно чудо гледа,
Гдѣ слабъ старецъ слабитѣ подкрѣпва,
Тѣлото имъ Богу да послужи.

И когато старецъ ги подкрѣпи,
Всички редомъ се поцѣлувахѫ.
Стой дружина, цѣла озарена,
Препълнена съсъ святаго Духа;
Тая стои не като ножъ кървавъ,
Който носи рана смъртна, тежка,—
А катъ перо свято, още златно,
Съсъ което небото записва
Подвизитѣ на бащи и дѣди
И ги пази за друго потомство.
Жарко слънце задъ планина зайде,
Зайде слънце, старецътъ заминѫ,
И четата нататъкъ заминѫ.

IV.

Гацко поле *), колко красно ти си,
Кога нѣма гладъ у тебе, поле,
Гладъ у тебе и люта неволя!
Но те люто притиснѫли денесъ,
Люти момци и свѣтло орѫжье,
Бойни кони и бѣли чадъри,
И фаланги, и тежки вериги! . . .
Какви момци и какво орѫжье?
Какви кони и какви чадъри?
И вериги, и, грозни фаланги?
Смаилъ-ага кървавъ харачъ купилъ
Околъ Гацко и по Гацко поле.
Посрѣдъ поле обтегнѫлъ чадъри,
Па разпръснѫлъ бирници прелюти,
Бирницитѣ—вълци да ги ѣдѫтъ,
И отъ глава по жълтица искатъ,
И отъ кѫща по тлъстъ овенъ искатъ,
И за вечерь хубавица искатъ.
Идѫтъ турци-бирници отъ истокъ,
А слѣдъ себе рая гола водѭтъ;
И отъ западъ бирници пакъ идѫтъ,
А слѣдъ себе рая гола водѭтъ;
Идѫтъ змии отъ югъ и отъ сѣверь,
А слѣдъ себе рая гола водѭтъ;
Клѣти раи! рѫцѣ имъ вързани
Наопако съсъ вѫжета тънки,
Свързани сѫ отзадь на конитѣ!
Боже милий! що рая е крива?
За това ли, че турци ѭ ѣдѫтъ?
За това ли, че лошо ги мори?
Що е крива? — Защото живѣе
И не има, що турчинъ ѝ иска
Жълто злато, злато и хлѣбъ бѣлий!

Ченгичъ-ага ѣзди добъръ коня,
Предь чадъра тукъ-тамѣ играе,
Упражнява окото си бистро
И десница си вѣща и храбра,
Като хвърля джилитъ надалеко.
Ту прогонва другий турчинъ скокомъ
Съсъ своя си храбра, бърза коня;
Ту надхвърля всичкитѣ съ джилита.
Да, той билъ би много добъръ юнакъ,

*) *Гацко поле* се намира въ Херцеговина на сѣверо-западъ отъ Чернагора. Пр.

Ако бѣше само добъръ човѣкъ.
Но катъ видѣ плѣнницитѣ клѣти,
Що водѣхѫ бирницитѣ—вълци,
Като стрѣла спуснѫ се къмъ ними
Съсъ коня си кулестъ, добъръ, юнакъ.
Ето дигнѫ ядовито копье
И го спустнѫ къмъ власитѣ право;
Ама и у най-добрия стрѣлецъ.
По нѣкога измѣнва рѫката,
Тъй и тука съ агата се случи:
Коньтъ добъръ мънинко се прѣпнѫ,
И джилитътъ, макаръ и да свирнѫ,
Но във своя не еднакъвъ полетъ,
Вмѣсто ягне прониза той вълка:
На Сафера, на тоя джлатинъ,
Що водѣше власитѣ нещастни,
Изъ глава му окото искара,
Паднѫ око на трѣва зелена
И турчина полѣ съ църни кърви.
Писнѫ турчинъ, като люта змия,
Пламнѫ Ченгичъ, като силенъ пламень:
Просто срамъ е, з'единъ такъвъ юнакъ
Да откупи харачъ да н'го сбере,
И да хвърля джилитъ да н'удари,
Вмѣсто рая да ослѣпи турчинъ,
Само за смѣхъ на злобнитѣ раи.
Пламнѫ ага, като силенъ пламень!
Какво, Боже, отъ сега ще бѫде,
Кога рая досега бѣ крива! . . .
„Хей, Хасане, Омере, Яшаре,
На коньето добри скоро, псета,
Спуснѣте се по полето равно,
Да видиме власитѣ какъ тичѫтъ!“
Ревнѫ ага, като биволъ лютий.
Бързи слуги за вчасъ го почухѫ,
Заиграхѫ въ поле добри кони,
Викатъ, крѣскатъ слуги надъ конитѣ.
Катъ погледнешь, първо, ти се чини,
Че раята по-скоро ще стигне
И че повечъ бърза отъ конитѣ;
Катъ погледнешь вторий пѫть, не можешь
Да разберешь, кой върви по-скоро—
Рая клѣта или пъкъ конетѣ;
Катъ погледнешь третий пѫть ще видишь,
Че конетѣ тичѫтъ сѐ по-бързо,
Рая клѣта почнѫ да остава;
Катъ погледнешь четвъртий пѫть вече,
Рая клѣта на земя попаднѫ,

А конитѣ влачѫтъ ли ѭ влачѫтъ
По камени, и въ кальта, и въ праха
Катъ Хектора изподъ града Троя,
Боговетѣ катъ ѭ оставихѫ.

Ченгичъ стои, други турци стоѭтъ,
Сеиръ чинѭтъ и се наслаждаватъ
Отъ по страшно зрѣлище ужасно;
Насищаватъ жаждата за кърви
Съсъ кървитѣ на клѣтитѣ власи,
Съсъ кървитѣ и съ мѫкитѣ тѣхни.
Па като се вси развеселихѫ,
Се засмѣхѫ всички съсъ смѣхъ силенъ,
Като видѣхѫ какъ като псета
Захванѫхѫ на земя да падатъ.
Така могѫтъ да се смѣѭтъ само
Демонитѣ надъ грѣшнитѣ въ ада,
Кога тѣ съсъ мѫкитѣ се борѭтъ.

Люти турци не се уморихѫ,
А конетѣ само с' уморихѫ
Отъ борбата жива па и грозна,
Влачеейки по полето равно,
С' уморихѫ, защо постанѫхѫ.

Тогазъ викнѫ на слугитѣ Ченгичъ:
„Ей вий слуги, стига вече, стига!
Ако умре раята проклѣта,
Ще ми умре и харачътъ мене;
Въскресите вечъ раята скоро,
За харача да ми уцѣлѣе!“
Злитѣ слуги на злия стопанинъ
Уловихѫ гърбачи, катъ змии,
Па скокнѫхѫ отъ бързитѣ коньe,
Се хвърлихѫ на раята клѣта,
Коя бѣше ни жива, ни мъртва,
Да с' освѣстѭтъ гяуритѣ власи.
Свири бичътъ възъ рѫката вѣща,
Катъ разсича студения въздухъ;
Катъ съсъ зѫби гърбачътъ прогризва
Плътьта мѫчна, и кръвьта изтича.
Ако трепне лютата десница,
На тѣлото фигура с' изписва
Като люта църно-синя змия,
И подъ него жертвата издъхва.

„Хайде, райо, на нозѣ се дигни,
Станѣте, де, кучета проклѣти!“

Раздава се на турцитѣ викътъ.
Рая клѣта силитѣ събира,
Силитѣ си съвсѣмъ угаснѫли:
Кой е по-якъ, макаръ изнемощѣлъ,
Става кротко, сбира си душата
И застава на крака си болни.
Кой е по-слабъ, като презъ сънъ тежъкъ
Слуша рѣчи и страшни проклѣтя,
И боли го, и тежко се мѫчи
Да повърне душата избѣгла,
И се влачи на четири нозѣ.
То се вижда, не салъ гласътъ трѫбний
Да пробуди умрѣлитѣ може,
Но и бичътъ сѫщото го прави.

До чадъра като се приближи
Само съ кърви раята облѣта,
Бѣсенъ ага бѣсно имъ зарика:
„Харачъ, райо, харачъ давай скоро!
Харачъ, или по-лошо ще бѫде ! ? .

На птицитѣ Богъ небото даде,
Кухинитѣ и гнѣздата топли;
На рибитѣ—водитѣ имъ даде,
И водитѣ, глѫбинитѣ морски—
Дворъ кристаленъ, да се ширѭтъ въ него;
Звѣрю даде гори и ливади,
Тъмни дупки и поля зелени;
А пъкъ раи—нито корка хлѣбецъ
Да ѭ кваси съсъ горчиви сълзи. . .
Но що казвамъ? и неи ѝ даде
Небо добро и всичко отрадно,
Но всѐ грабнѫ турчинъ кървожаденъ! . .

(Слѣдва)

СТОЛИЧНИ ХЕРОИ.

От Е. С—въ.

III.

Нѣма да стане човѣкъ.

(Разсказъ).

Въ единъ отъ многото отдалечени провинциални градовце на нашата мила България живѣеше Сазданъ Копулковъ. Сазданъ бѣше добъръ, уменъ и работенъ човѣкъ. Всичко бѣше имъ наспорилъ Господь. Отъ нищо не се нуждаехѫ. Едно имахѫ лошо, че синътъ на Саздана бѣше твърдѣ вироглавъ момъкъ. Послѣдния отъ нищо не отбираше. Бащата се стараеше по всѣкакъвъ начинъ да му вдъхне любовь къмъ науката, къмъ труда, къмъ работата, но той никакъ не схващаше. Това много огорчаваше нещастния баща, но нѣмаше какво да прави. Когато излизаше само отъ търпѣние, казваше му съ скърбь на душата: „е, нѣма да станешь човѣкъ, синко!“ . . .

Това бѣше преди двадесеть години. Тогава Сазданъ имаше по̀ вече отъ четиридесеть години. Външно бѣше единъ строенъ и хубавецъ мѫжъ. Едъръ както не всички, съ руси вѫси, сиви очи и червено, чисто, приятно лице. Той бѣше веселъ. Носѣше потури всѣкога отъ домашенъ шаякъ, джамаданъ, копаранче и се препасваше съ червенъ дълъгъ поясъ. Презъ праздничны дни той носѣше пакъ сѫщо такъвъ костюмъ, но отъ хубава черна чоха. Богати бѣхѫ.

Жената на Саздана сѫщо бѣше добра жена. Домакина до оня край. Кротка, тиха, безмълвна като му-

ха. Стараеше се всичко да бѫде на мѣстото си въ кѫщи. Тя не обичаше крамолитѣ и семейнитѣ распри. Много ѭ огорчаваше това, че бащата и синътъ не се спогаждахѫ. Поплакваше си по нѣкога отъ скърбь, но... пакъ се помиряваше.

Вънкашно Сазданица бѣше възкѫсичка, червендалеста, съ кестениеви очи и голѣми черни вѣжди. Носѣше рокля — домашна работа, както и всичкитѣ жени.

Когато бѣше малъкъ, Лука го заведохѫ на училище. Той тамъ хичъ не се учеше. Колкото и да се стараеше учительтъ да го изучи, но се на пусто бѣше. Отначало почнѫ да влияе съ добромъ на младия ученикъ, но отъ това нищо не излизаше. Послѣ обърнѫ дебелия край; и отъ туй нищо не излѣзе. Лука се криеше по плѣвнитѣ, крадѣше и лъжеше. Бѣхѫ се сдружили нѣколкома тъкмо като него. Родителитѣ имъ мислѣхѫ, че отиватъ на училище, тѣ пъкъ се скитахѫ по улицитѣ, по къра или въ гората. Вечерно време тѣ се връщахѫ, като че наистина да бѣхѫ на училище.

— Защо, бе синко, ме лъжешь, казваше Сазданъ на сина си, защо казвашь, че си билъ на училище, когато три деня по редъ не си отивалъ тамо? Нима ти мислишь, че азъ нищо не знаѭ, какво вършишь ти? Защо лъжешь баща си? Ний мислимъ, че ти отивашь на училище, а пъкъ ти да се криешь по плѣвнитѣ и да бѣгашь по полето! Хубаво ли е това? Не дѣй, синко, не дѣй кара баща си и майка си да те кълнѫтъ! Лоша е бащината и майчина клѣтва!...

Сазданъ проповѣдваше, а Лука пъкъ чепкаше си носа, като че нему не говорѣхѫ. Казаното отъ едното ухо влизаше, а отъ другото излизаше. Щомъ бащата свършеше, той рипваше и се махваше да играе и да скача.

Лука за лице почваше да отива на училище. Слѣдъ една недѣля, той трѣбваше да направи обичната пауза: пакъ три дни отсѫтствуваше. Сазданъ се разядосваше.

— Ти пакъ не си отишълъ на училище, викаше сърдитъ и червенъ до ушитѣ отъ лютина баща му.

Защо, бе, ме карашь да се лютѭ? Защо не правишь това, което ти казватъ? Нима̀, мислишь ти, азъ за лошо ти говорѭ? Нѣма да станешь човѣкъ, не! Сто пѫти ти казахъ, че нѣма да станешь човѣкъ!

Сазданица отъ своя страна сѫщо така съвѣтваше сина си. —Не виждашь, му казваше, какъ баща ти се труди за тебе? Не виждашь, какъ работи да те храни, да те облича, а ти защо го сърдишь? защо не го слушашь? Нима̀ за лошо ти говори той? Не, синко, не, милий, не прави така! Не прави и азъ да плачѫ и да се кахарѭ! Почуй, що ти казвамъ азъ. . .

Говорѣше Сазданица, а пъкъ Лука никакъ не искаше да знае. Това се продължи три-четири години. Най сетнѣ видѣ баща му, че напусто е да го праща на училище, и го оттегли. Лука излѣзе отъ училището, безъ да придобие нѣкаква полза или нѣкакви знания. Той трудно прочиташе и по̀-трудно пъкъ пишеше. Отпослѣ само това запомни, да подписва името си, да записва по нѣщо, но безъ да може да прочита записаното.

Сазданъ взе сина си при себе си. Искаше да го научи занаятъ. „Ако не може да се научи книга, то поне занаятъ да се научи, за да има съ какво да се прехранва отпослѣ.“ Така мислѣше горкия баща, но и тука останѫ излъганъ. Занаятътъ бѣше труденъ. трѣбваше вечерь късно да лѣга, а утрина рано да става. Лука не можеше това да го направи. Той искаше да спи до изгрѣването на слънцето и спѣше като пънъ. Баща му отначало събуждаше го рано, послѣ и нему му омръзнѫ. Синътъ се лютѣше, а бащата още по̀-вече.

— Зеръ така се учи занаятъ, синко, а? Да спишь двадесеть часа, а! Кѫдѣ си го намѣрилъ това? Хайде, ставай. стига си лежалъ!

Ставаше Лука, дрѣмѣше надъ постелята, триеше си очитѣ и пакъ лѣгаше. Бащата пакъ го събуждаше. Най-сетнѣ съ ръмжение, съ стенкание, съ негодувание ставаше, лѣниво се обличаше, едвамъ се омиваше и тръгваше на работа.

Другъ пѫть Сазданъ излизаше отъ търпѣние, стис-

ваше зѫби, свиваше рѫка въ юмрукъ и му казваше сърдито:

— Нѣма да станешь човѣкъ!... и си отиваше.

По такъвъ начинъ минавахѫ годинкитѣ. Бащата се отчая. Синътъ никакъ не се вразуми. Нему никакъ не му бѣше съвѣстно, като виждаше баща си да работи, а той не. Лука почнѫ да се събира съ лоши другари. Посѣщаваше по̀-често механитѣ. По нѣкога си идѣше и піянъ. Ужъ въртѣше се около дюгеня, правѣше нѣщо, а нищо не излизаше. Сазданъ почнѫ да му не говори. Той престанѫ и да го съвѣтва вече. Гледаше го по нѣкога тѫжно, клатѣше глава и казваше: „о, нѣма да станешь човѣкъ!“...

Настанѫхѫ за България тежки времена. Турцитѣ бѣснѣехѫ, а пъкъ българитѣ се готвѣхѫ да възставатъ. Почнѫхѫ да кърстосватъ на всѣкѫдѣ апостоли, да проповѣдватъ свобода и възстание, да организирватъ чети. Поне въ тоя случай можеше да бѫде полѣзенъ Лука. И тукъ излѣзе калпавъ. Той бѣше хладноъкрвенъ къмъ всичко, пъкъ и другитѣ не искахѫ да го бъркатъ въ бунтовническитѣ работи, защото го виждахѫ, че е лекъ въ характера. Даже самъ баща му криеше всичко отъ него и на другитѣ не позволяваше да откриватъ тайнитѣ заговори нему. И тукъ Лука си остана пакъ прежния Лука.

Станѫхѫ възстанията, разярихѫ се турцитѣ, направихѫ ужаси, каквито не сѫ бивали никога въ свѣта, убихѫ много души, изклахѫ много жени и дѣца, опропастихѫ много семейства, разорихѫ много кѫщи и села. Пустъ станѫ и имотътъ на Саздана. Кѫщата имъ изгорѣ, дукянътъ ограбихѫ, стоката опустошихѫ. Останѫхѫ съ пърсти въ уста: безъ домъ, безъ имотъ, безъ стока.

Настана войната. Русситѣ се бихѫ за насъ, пролѣхѫ кръвьта си, оставихѫ много мъртви по бойнитѣ полета и планини на нашето отечество и ни освободихѫ. Освободи се и Лука. Той зарѣза родителитѣ си, остави родния си градъ и почнѫ да се скита изъ България. Много градове посѣти, много работи захванѫ, много приятели залови, ама нищо не хареса. За него

нѣмаше свърталище. Кѫдѣ двойца и той тройца. Пиеше до безобразие. Даже и шесть мѣсеци бѣше осѫденъ да лежи въ затворъ, защото направи една непростителна пакость. Въ затвора съ него станѫ превратъ. Той почнѫ да се замислюва. Видѣ, че отива къмъ пропасть, и рѣши, като го освободѭтъ, да се засели въ Гладниградъ и да се залови за нѣкоя сериозна работа. За баща си, за старата си майка никакъ не си и припомнюваше.

Сазданъ слѣдъ освобождението на България пакъ се съвзе. Той си направи една колиба, поправи дюкянътъ и пакъ почнѫ да си гледа работата. Все искарваше по нѣщо, колкото да не умрѫтъ отъ гладъ и спастрѣше по нѣщо за стари години. За Лука, при всичко че бѣше такъвъ, пакъ имъ бѣше жалъ. Разпитваше Сазданъ всѣкого, слушаше по нѣкога, че билъ нѣкѫдѣ но, кѫдѣ—незнаеше. Той бѣше дигнѫлъ още отдавна надѣждата отъ сина си, но все пакъ му се искаше да го чуе, да го види и да го помилва.

Така се изминѫхѫ още седемь-осемь години. Лука го освободихѫ отъ затвора. Той наистина се пресели въ Гладниградъ. Тамъ отначало се помѫчи, но послѣ му станѫ добрѣ: назначихѫ го метачъ въ Гладниградското общинско управление. Доста ревностно си испълняваше длъжностьта. Особенно ревностенъ се показа той при едни избори. Заповѣдано бѣше на всичкитѣ метачи, като граждани да се явѭтъ на изборното мѣсто. Тамъ Лука показа едно юначество и съ това се препорѫча предь началството: счупи главата на единъ опозиционеръ, послѣ дигнѫ го на рамо и го изхвърли като трупъ на улицатѣ. Всички се почудихѫ. Брава, Кошулковъ! почнѫхѫ да си шушкатъ. Ето юнакъ, ето добро? брава!... распали се оня ми ти Кошулковъ отъ тия добри отзиви за постѫпката си и почнѫ да мисли за други. „Чакайте вие, синковци, мислише си той, има да видите, кой е Лука Кошулковъ!“...

Минѫхѫ изборитѣ. Това бѣше тъкмо тогава, когато избирахѫ представитель, за да ни изберѫтъ новъ князь. Значи, когато България подпадаше подъ така нареченото „Стамболовско робство на България“. За

награда на своята постѫпка, назначихѫ Лука жандаринъ съ по̀-голѣма плата. Това се услади на героя. „Хмъ, помисли си, значи, може да се напредва. Чакайте тогава!“ ... Кошулковъ отъ день на день ставаше все по̀-ревностенъ и по̀-ревностенъ служитель на началството си.

Презъ това време Лука имаше нѣмаше тридесеть години. Бѣше израстнѫлъ като дѫбина. Мустакитѣ му като кѫделки висѣхѫ подъ носа му. Грозенъ видъ имаше, а пъкъ погледътъ му — дивъ, звѣрский. Като наденѫ жандармскатѣ дрѣхи съ червени гайтани, съ леворверъ и сабя, станѫ още по̀-страшенъ. Никой не смѣеше да му противорѣчи. Другаритѣ му пакъ почнѫхѫ неволно да се боѭтъ отъ него и да му отстѫпватъ. Страшенъ бѣше!...

Лука тосъ часъ слѣдъ повишението си, се ожени. Ожени се за слугинята на единъ много голѣмъ голѣмецъ. Казвахѫ, че тая мома била посвятена въ всичкитѣ тайни и нощни похождения на голѣмеца, даже и тя имала нѣкакви свърски съ него, но това не смущаваше Кошулкова. Лука печелеше отъ тая женидба единъ патронъ, единъ стълбъ, задъ гърба на когото всѣкога можеше да се укрива и комуто всѣкога можеше да се надѣва.

И тъй Лука почнѫ да напредва. Нему му се искаше да стане още по̀-голѣмъ. Стремѣше се за старшинство между жандаритѣ. Това лесно го постигнѫ, благодарение на своитѣ услуги и подлизвания предь пристава. Но още по̀-вече придоби значение Лука една вечерь, когато затворихѫ въ участъка единъ младъ момъкъ. Подозирахѫ послѣдния въ нѣкакви тайни и зли намѣрения противъ държавата, та трѣбваше да изчепкатъ нѣщо отъ устата му. Съ кротко не можахѫ нищо да узнаѭтъ, за това трѣбваше съ лошо. Въ такива случаи употрѣбяваше се гърбачъ и насилия. За тия нѣща по̀-юнакъ и по̀-майсторъ нѣмаше отъ Кошулкова. Той слѣдваше човѣка и пакъ като че нищо не било. Та — повика приставътъ трима жандари за да извършатъ насилието. Между тѣхъ бѣше и Лука. Нему му се паднѫ да държи краката на момъка, а не да бие.

Оня, който удряше, се показа слабъ. Удари нѣколко пѫти, па, като не можеше да пренесе равнодушно виковетѣ на момчето, отслабнѫ, и сълзи свѣтнѫхѫ на очитѣ му. За да се препорѫчи предь пристава, като стоеше като статуя и наблюдаваше ударитѣ, Лука погледнѫ презрително мѣкосърдечния жандаринъ: „ай баба ниедна“, израмжа и му грабнѫ гърбача. — „Махни се“, каза сърдито и на другия, па почнѫ самичекъ да бие момъка. Той малко си служаше съ жилавия камшикъ: чизмитѣ му добра работа вършахѫ. Като почнѫ ту съ крака, ту съ тилътъ на сабята по главата, по грѫдитѣ, по плещитѣ, докатъ момъкътъ престанѫ да крѣщи и почнѫ кръвь да тече изъ устата му. Отъ това звѣрско юначество и самъ приставътъ се уплаши, закри очи, па извика: „стига, стига“. Послѣ се обърнѫ къмъ полуумъртвения и го попита: „ще кажешь ли, или не?“ Момъкътъ мълчеше. Почнѫхѫ да го поливатъ съ вода, свѣстихѫ го, но Лука получи за това старшинство и много му бѣше драго, като му викахѫ другитѣ жандари „господинъ старши“.

Лука почнѫ вече да бѫде не Лука, а господинъ Лука, господинъ Кошулковъ, господинъ старший. Отъ него треперѣхѫ всички. Който влизаше въ участъка, не излизаше безъ бой. „Да помнѭтъ“, казваше „кога сѫ попаднѫли въ моитѣ рѫцѣ“.

Лука въ течение на двѣ години бѣше стражаръ-младший или старший, цѣлъ хамелеонъ и цѣлъ метеоръ. Днесъ го виждахме стражаръ, утрѣ ставаше цивиленъ, други день изчезваше нѣкѫдѣ, послѣ пакъ се явяваше, послѣ пакъ ставаше стражаръ, послѣ пакъ го нѣмаше. Нему му се повѣрявахѫ нѣкакви тайни мисии, той бѣше патриотъ, той се трудѣше за доброто на отечеството.

Слѣдъ двѣ години Лука станѫ помощникъ на пристава, на третята станѫ приставъ, а на четвъртата пъкъ проводихѫ го околийский началникъ въ една околия, жителитѣ на която се считахѫ върли опозиционери на правителството и голѣми предатели на отечеството. Презъ всичкото това време той разви голѣма дѣятолность. Едни скапа отъ бой, други осакати, трети интернира, четвърти накара да изгниѭтъ по затвори-

тѣ. Дѣте въ майка плачеше въ негово време! „Да помнѭтъ, казваше, кога е билъ началникъ Кошулковъ!“...

Кошулковъ се прочу съ своя патриотизмъ. За него приказвахѫ на всѣкѫдѣ, па и вѣстницитѣ почнѫхѫ да го хвалѭтъ. Единъ вѣстникъ го нарѣче „доблестния Кошулковъ“, другъ пъкъ — „българския патриотъ, който си е проливалъ кръвьта за свободата на нашето отечество и сега продължава да се бори за тая свобода“... Трети — „неуморимия и ревностния Кошулковъ“... Кошулковъ пъкъ се перчеше и се надуваше като гайда, когато слушаше тия похвали, макаръ и да не вѣрваше самъ въ тѣхъ. Той като мисиръ се гордѣеше, стараеше се пò ревностенъ да бѫде и инакъ не мислѣше за постѫпкитѣ си. За всичко това господинъ Лука получи нова награда: назначихѫ го градоначалникъ въ Гладниградъ.

Гладниградчани потреперѣхѫ отъ това назначение. Тѣ познавахѫ Кошулкова, тѣ знаехѫ, че той е куче въ човѣшкий образъ, ама нѣмахѫ какво да правѭтъ. На патриотическото правителство такъвъ трѣбваше. Само той бѣше въ състояние да потуши нѣкой бунтъ, да открие нѣкой заговоръ или пъкъ да издири нѣкои комплотаджии.

Кошулковъ зае длъжностьта си и почнѫ да развива трѣскава дѣятелность по участъцитѣ. Той измисли особенни срѣдства за откривание тайнитѣ на бунтовницитѣ. Едни туряше въ крѫгове отъ тебиширъ да стоѭтъ прави и да държѫтъ греди на горѣ съ рѫцѣтѣ, на други туряше шилци подъ мишкитѣ, на трети даваше солена вода да пиѭтъ, четвърти оставеше гладни, пети затваряше въ изби съ вода, шести въ нужници и пр. Той толкова се увлѣче въ работата си, щото удоволствие намираше въ всичкитѣ тия работи.

На всѣкѫдѣ се говорѣше за Кошулкова, а найвече въ родния му градъ. Тамъ само за него приказвахѫ, съжалявахѫ нещастния старецъ и кълнѣхѫ сина му. Честнитѣ сграждани съжалявахѫ и червенѣяхѫ предь мисъльта, че отъ тѣхната срѣда могло да излѣзе подобна тварь. Баща му плачеше и по нѣкога като за утѣха казваше самъ на себе: „не ли казвахъ азъ, че

той нѣма да стане човѣкъ?“... Да му пише, не искаше. Нему ядъ му бѣше, гдѣто е отхранилъ такъвъ синъ и гдѣто е баща на такова чедо. Той никога не приказваше за него и се стараеше по всѣкакъвъ начинъ да го забрави.

Майката на Кошулкова сѫщо бѣше убита. Неи ѝ се дробѣше сърдцето, когато шушукахѫ женитѣ за сина ѝ. „Защо не родихъ единъ камъкъ? защо не родихъ единъ камъкъ!“... по сто пѫти повтаряше презъ деня и сълзитѣ търкаляхѫ се крупни, крупни по набръчканото ѝ лице. Тя испитваше душевни мѫки, майчиното сърдце се свиваше при мисъльта, че е майка на синъ, който е расплакалъ много майки и много жени и кълнѣше смъртьта, защото не туряше край на нейнитѣ страдания.

Лука дебелѣеше. Единъ день рано,-рано дойде въ канцеларията. Никой нѣмаше тамъ. Слънцето освѣтяваше стаята, а той, подпрѣнъ на лакатя си, почнѫ да си мисли. Презъ ума му минѫхѫ много давнешни и минѫли нѣща. Припомни си за дѣтинството, припомни си за майка си и баща си, припомни за всичко. Тѣкнѫ му, какъ едно време татко му му казваше, че нѣма да стане човѣкъ. „Наистина, каза, колко глупаво и смѣшно!“ Усмихнѫ се Лука. Нѣмало да стане човѣкъ, когато сега е той високъ чиновникъ, има парѝ, има кѫща, има жена, има дѣца. Въ какво се състои човѣщината? „Чакай рѣче: баща ми е живъ, азъ ще му направѭ сюрпризъ. Ще му кажѫ, че той се е лъгалъ, когато казваше, че азъ нѣма да станѫ човѣкъ“. Подъ влиянието на тия мисли Лука телеграфира на околийския началникъ въ родния си градъ, часъ по̀-скоро да му проводи Саздана Кошулкова. Въ телеграммата си не обясни какъ, защо и кога.

Новоназначения началникъ, комуто телеграфира младия Кошулковъ, не бѣше по̀-добъръ отъ самаго него. Единъ кѫсичъкъ човѣкъ съ черно лице, черни очи и черна брадичка. Минѫлото му не бѣше извѣстно, а настоящето му пъкъ почти сѫщото, както онова на Лука. Той, началникътъ, като получи телеграммата, никакъ не помисли, кой телеграфира и кого вика. По-

мисли, че тукъ се крие нѣщо важно и въ желанието си да се препоржча предь единъ високъ Гладниградски чиновникъ, на часътъ арестува стария Саздана. Сазданъ сви раменѣ и се покори.

Сазданъ бѣше остарѣлъ вече. Бръчки покривахж лицето му, челото. Коситѣ, брадата и мустакитѣ му отдавна бѣхж побѣлѣли. Погледътъ му бѣше чистъ, ясенъ и искренъ като на крайно честенъ човѣкъ. Той попита началника, защо го затваря и кждѣ ще го праща, но отговоръ не получи.

— Това не твоя работа, грубо каза началникътъ и го остави.

Слѣдъ три деня, оплаканъ отъ жена си, отъ роднинитѣ си и отъ приятелитѣ си, потегли дѣдо Сазданъ за нѣкждѣ, но за кждѣ, никой не знаеше. Придруженъ бѣше отъ трима стражари. Стражаритѣ доста дружелюбно се отнасяхж съ него и му помагахж даже. Тѣ познавахж дѣда Саздана, познавахж, че той е честенъ човѣкъ и че той не е способенъ за лошо, но тъй имъ бѣше заповѣдано, тъй трѣбваше да правѭтъ. Тѣ предадохж стареца на властитѣ въ съседния околийский градецъ и се върнжхж.

Въ новия градецъ пакъ арестувахж дѣда Саздана. Тамъ пъкъ ревностния началникъ на още по̀ ревностното си началство арестува го съ каталитѣ, като нѣкой разбойникъ. Държа го затворенъ по̀-вече отъ десетина деня подъ предлогъ че нѣмало стражари, които да го конвоиратъ. По такъвъ начинъ, до катъ пристигнж стареца въ Гладниградъ, изминжхж по̀-вече отъ два мѣсеца.

Въ Гладниградъ тоже арестувахж стареца. Послѣ докладвахж на сина му, че е пристигнжлъ, и той заповѣда, да му го представѭтъ.

Дѣдо Сазданъ, изнуренъ отъ старостьта, изнуренъ отъ тежкия пжть, изнуренъ отъ затварянията и грубоститѣ на началницитѣ и стражаритѣ, бѣше погрознѣлъ, почернѣлъ като гробникъ. Достоенъ бѣше за съжалѣние. Когато влѣзе въ стаята на сина си, послѣдния седѣше на стола предь зелената маса и пушеше. За да си придаде по̀-голѣма важность и по̀-голѣмо до-

стоинство, не счете за нуждно да стане. Старецътъ застанѫ предь него близу до вратата и свали калпакътъ отъ главата си.

— Познавашь ли ме, кой съмъ, старче? попита Лука.

— Не, не ви познавамъ, отговори хладнокръвно старецътъ.

— Нимà не ме познавашь?!

— Да, не ви познавамъ.

— Я се взърнѣте добрѣ!

— Не ви познавамъ, господине; казахъ ви вече. Обадѣте ми, защо ме мѫчихте, да ме каратъ тука?

— Ами азъ съмъ синъ ти, каза нетърпѣливо градоначалникътъ.

— Може би, още пò-хладнокръвно отговори старецътъ, като посви рамената.

— Помнишь ли, когато казваше, че нѣма да станѫ човѣкъ?

— Та? съ недоумѣние попита старецътъ.

— Виждашь ли ме сега?

Помълча дѣдо Сазданъ, погледнѫ го, заклати глава, па продумà:

— О! не човѣкъ си станѫлъ, синко, а звѣръ си станѫлъ! Каква полза, че си станѫлъ голѣмецъ, когато отъ тебе е пропищѣло малко и голѣмо, когато и азъ, по твоя глупость, се измѫчихъ на старость по пѫтищата? Не, повтарямъ ти, не! човѣкъ не си станѫлъ, а звѣръ си станѫлъ...

Излѣзе старецътъ, безъ да продума нѣщо, и никой не го спрѣ пò-вече. Синътъ се удари по челото и попита самъ себе:

— Наистина, человѣкъ ли съмъ или съмъ звѣръ?!...

Е, какъ мислишь ти, любезний читателю, човѣкъ ли бѣше Лука или пъкъ звѣръ бѣше?

КОЛКО ТЯ ГО Е ОБИЧАЛА.

*Драска отъ **Н. Басманова.***

Току що бѣше свършилъ той университетский курсъ и бѣше дошълъ въ село на почивка. Това лѣто бѣше за него най-щастливото. Силенъ, здравъ, съ много натрупани знания, той бѣше пъленъ съ радостни надѣжди за бѫдѫщето, за това близко време, когато всичкитѣ си сили, цѣлата душа ще положи за своя милъ народъ, ще се посвяти за доброто на своя роденъ край. И когато съ распаленость разсказваше той за това на младата си съсѣдка, тя гледаше съ такова съчувствие, синитѣ ѝ очи показвахѫ такава готовность да слѣдва навсѣкѫдѣ подиръ него, да дѣли съ него и трудъ, и лишения — щото той разбра, че само ако е рѫка за рѫка съ тази мома ще осѫществи своитѣ мечти и надѣжди. Тѣ скоро станѫхѫ годеникъ и годеница, а въ края на лѣтото направихѫ и свадбата. Всичкитѣ съсѣди се стекохѫ да испроводѭтъ младитѣ. Тя бѣше толкова нѣжна и грижлива — сама нагласи спокойно и леко кѫтче въ вагона, сложи тамъ неговата обична книга, погрижи се за най-дребнитѣ прищевки на своя мѫжъ — щото съсѣдитѣ имъ казахѫ:

„Колко го обича тя!“

* * *

Тѣ се настанихѫ въ малка, скромна кѫщичка и още на другия день той се залови на работа съ присърдце. Но труда бѣше голѣмъ, а парйтѣ малко — толкова, малко, щото нуждата се обади. Веднъжъ той се върнѫ въ кѫщи много веселъ: намѣрилъ бѣше най-послѣ уроци за жена си — лесна работа, за която

давахѫ добри парѝ.—„Далече е!“ кратко отвърнѫ тя и се отказа. Други уроци се открихѫ въ сѫщий дворъ, въ който живѣяхѫ и тѣ. Тогава тя направо заяви на своя мѫжъ, че такава работа не е за нея, че тя нѣма нито търпѣние, нито желание да се занимава съ лѣнивци и, расплакана, помъмра го, че той иска да ѭ направи работница и слугиня. Това бѣше първото черно облаче за него. Цѣлий день бѣше сърдита тя. Вечерьта му дойде на гости единъ другарь. Тя се яви такава хубава, оживена, толкова весело бъбрѣше, съ такава нѣжность се грижаше за своя мѫжъ, щото гостенина имъ завиждаше на щастието и сговорностьта. И си помисли:

„Колко го обича тя!“

***

Отъ постояненъ трудъ той поблѣднѣ, погрознѣ, но първата енергия не го остави. Само че тя не харесваше работата на мѫжа си: тя искаше хубави, раскошни дрѣхи, чести отивания по гости, вечеринки — а срѣдства нѣмахѫ. Тогава тя си науми за своя влиятеленъ чичо: той ще му намѣри добра служба. Когато му забѣлѣжи за това, той поблѣднѣ като мъртвецъ. На другия день тя поднови разговора; той се отказа твърдо; ала тя бѣше много хубава, въ очитѣ ѝ свѣтѣше молба и за тази „нищожна отстѫпка“ му обѣщаваше голѣмо щастие... Той се съгласи; но за единъ день само той остарѣ съ нѣколко години и умора запечата неговото лице. Тя отиде при чича си. -- „Моя мѫжъ работи извънъ силитѣ си“, казваше тя:—„азъ сама се измѫчихъ, като гледамъ, какъ се бъхти той!“ И чичо ѝ се съгласи да му намѣри служба. И си помисли:

„Колко го обича тя!“

***

Той се топѣше явно, макаръ да имаше сега малко работа: очитѣ му хлътнахѫ, по странитѣ му излѣзохѫ червени петна. — „Какво му е?“ питаше тя доктора. Ала той не можаше да ѝ отговори нищо утѣшително.

На пролѣть му станѫ по̀-злѣ. Той взе отпускъ и отиде съ жена си на село. Съ изникванието на всѣка нова трѣвица кожата му ставаше все по̀-прозрачна, по̀ силно блѣщѣхѫ очитѣ му. Най-послѣ той легнѫ. Жена му се не отдѣляше отъ него нито за минутка, цѣли нощи прекарваше при неговата постелка. Веднъжъ, уморена, тя полегнѫ, безъ да се съблече, на софата, близу до него, и когато се събуди, той бѣше вече мъртавъ. Тя нагласи раскошно погребение, и пакъ, както на свадбата имъ, се стекохѫ всичкитѣ съсѣди. При тѣлото се чувахѫ високитѣ ридания на младата вдовица, а когато спустнѫхѫ ковчега въ гроба, тя извика и прималѣ...

Между хо̀рата се разнесе:

„Колко тя го е обичала!“

Превелъ *Ив. Ст. Андрейчинъ.*

ГОСПОДАРЪ И РАБОТНИКЪ.

Повѣсть отъ графа Л. Н. Толстоя

Превелъ В. Върбевъ.

(Свършекъ).

V.

Василий Андреичъ приближи до шайната, като налутваше съ мѫка въ тъмнината, гдѣ е, качи се въ неѭ и взе водилата.

— Хайдѣ карай напредь! — извика той.

Петруха, седѣйки на колѣнѣ въ широката шайна, подкара коньтъ си. Сакарчо, който отдавна рижеше, като подушваше предь себе си кобилата, спустнѫ се слѣдъ неѭ, и тѣ излѣзохѫ на улицата. Тѣ пакъ минѫхѫ презъ селото и по сѫщия пѫть, покрай сѫщия дворъ съ покаченото замрънзѫло пранье, което сега вече се невиждаше, покрай сѫщия плѣвникъ, който вече бѣше навѣянъ съ снѣгъ почти до стрѣхата и отъ който се сипѣше безкраенъ снѣгъ, покрай сѫщитѣ ония мрачно шумящи, пищящи и прегѫваюци се върби и пакъ влѣзохѫ въ сѫщото снѣжно, отгорѣ и отдолу разхвучано, море. Вѣтърътъ бѣше толкова силенъ, щото когато духаше отъ страни и пѫтницитѣ се напѫвахѫ противъ него, то той накланяваше на една страна шайната и стѫписваше коня настрана. Петруха караше напредь рисью своята си добра кобила и бодро ѝ поизвикваше навремени. Сакарчо се напѫваше слѣдъ неѭ.

Като изминѫхѫ тъй около десеть минути, Петруха се обърнѫ и извика нѣщо. Нито Василий Андреичъ, нито Никита не чухѫ отъ вѣтърътъ, но се досѣтихѫ, че сѫ достигнѫли до извиванието въ другия пѫть. Дѣйствително, Петрухѫ изви надесно, и вѣтърътъ, който духаше ребромъ, пакъ станѫ насрѣщенъ, и надесно, презъ снѣгътъ, се зачернѣ нѣщо. То бѣше шубракътъ на раздѣлката на пѫтьтъ!

— Е, съ Богомъ!

— Благодарѭ, Петруха!

— Буря небо мглою кроить, — извика Петруха и се скри.

— Гледай, какъвъ е стихотворецъ, — проговори Василий Андреичь и дръпнѫ водилата.

—Да, добъръ момъкъ, сѫщинскій мужикъ,—каза Никита.

Подкарахѫ нататъкъ.

Никита, който се бѣше окѫталъ добрѣ и си бѣше свилъ главата въ раменѣтѣ, тъй щото брадичката му закриваше шията му, седѣше мълчеливо, като се стараеше да не изгуби топлината, която бѣше насъбралъ въ избата предъ самоварътъ. Предъ себе си той виждаше правитѣ линии на впрѣгалата, които непрестанно го мамѣхѫ и му се виждахѫ, като объхтанъ пѫть, мърдающата се опашка на коньтъ, която бѣше подвързана на една страна на вѫзель, и по-нататъкъ, нанапредъ, високата дѫга и полюлѣната глава и шия на коньтъ съ развѣтата му грива. Нарѣдко му попадахѫ на очитѣ вѣйки, тъй щото той знаеше, че за сега карахѫ по пѫтьтъ, и той нѣмаше що да прави.

Василий Андреичъ държеше водилата, като предоставяше на коньтъ самъ да налучва пѫть. Но Сакарчо, при всичко че бѣше си поотпочинѫлъ въ селото, тичаше неохотно и нѣкакъ като да извиваше отъ пѫтьтъ, тъй щото Василий Андреичъ нѣколко пѫти го поправя.

„Ето надесно една вѣйка, ето друга, ето и третя,—брoеше ги Василий Андреичъ, — а ето напредѣ и лѣсътъ“, помисли си той, като се взираше въ нѣщо, което се чернѣеше напредѣ му. Но това, което му се струваше че е лѣсъ, бѣше една шубрачка. Шубрачката изминѫхѫ, извървѣхѫ още 20 сажена,—четвъртата вѣйка ѭ нѣмаше, и лѣсътъ го нѣмаше. „Трѣбова ей-сегичка да дойде лѣсътъ“, помисли си Василий Андреичъ, възбуденъ отъ водката, и покорното, добро животно го слушаше и ту съ иноходъ, ту съ дребенъ рись караше тамъ, на кѫдѣто го подвеждахѫ, ако и да знаеше, че го каратъ съвсѣмъ не тамъ, кѫдѣто трѣбова. Изминѫхѫ се десетина минути — лѣсътъ не се явяваше.

— А че ний пакъ побъркахме пѫтьтъ! — каза Василий Андреичъ, като спираше коньтъ.

Никита мълчаливо слѣзе отъ шайната и, придържвайки халатътъ си, който се залепваше о него отъ вѣтърътъ, ту се избращаше и падаше отъ него, тръгнѫ по снѣгътъ; отиде къмъ една страна, отиде къмъ друга. Три пѫти той се съвсѣмъ изгубваше и не се виждаше съвсѣмъ. Най-послѣ той се върнѫ и взе водилата изъ рѫцѣтѣ на Василия Андреича.

— Трѣбова да се кара надесно, — каза той строго и рѣшително, като повращаше коньтъ.

— На като било тъй, карай надесно, — каза Василий Андреичъ, подавайки водилата и втиквайки измръзнѫлитѣ си рѫцѣ въ рѫкавитѣ си.

Никита не отговаряше.

— Е, приятелю, потруди се! — извика той на коньтъ, но послѣдния, при всички дърпания на водилата, вървѣше само шагомъ.

Снѣгътъ тукъ-тамѣ бѣше до колѣнѣ, и шайната се поддръпвахѫ напѫнато при всѣко движение на коньтъ.

Никита взе камшикътъ, който висѣше на предницата, и зишиба коня. Добрия, непривикнѫлъ на камшикъ конь се насили, тръгнѫ рисью, но изведнъжъ пакъ тръгнѫ иноходъ и полегка. Тъй извървѣхѫ около петь минути. Толкова тъмно бѣше и тъй навѣваше отъ горѣ и отъ долу, щото дѫгата на коньтъ по нѣкога не се виждаше. Изглеждаше, че шайната по нѣкой пѫть като да стоеше на мѣстото си, и полето бѣше задъ неѭ. Изведнъжъ коньтъ се спрѣ сѣпнѫто, очевидно осѣщаше нѣщо лошо предь себе си. Никита пакъ скочи бърже, като остави водилата, и тръгнѫ предь коньтъ, за да види, защо се е спрѣлъ; но току що бѣше понечилъ да престѫпи една крачка предь коня, нозѣтѣ му се подхлъзнѫхѫ, и той се сторколи въ нѣкаква си стръмнина.

— Тпру, тпру, тпру, — говорѣше си той, падайки и се мѫчеше да се спре, но не можеше да се сдържи и се спрѣ едвамъ, когато си затини нозѣтѣ въ навѣяния дебела прѣспа снѣгъ долу въ трапътъ.

Нависнѫлия на краищата навѣтъ снѣгъ, растревоженъ отъ паданието на Никита, посипа се върху него и му засипа шията...

— Гледай какъ! — укорно проговори Никита, като се обращаше къмъ навѣяния снѣгъ и трапътъ и като истръсваше снѣгътъ изъ яката си.

— Микита, хей Микита! — викаше Василий Андреичъ отъ горѣ.

Но Никита не се обаждаше.

Той нѣмаше време: той се отръсваше, послѣ тръсѣше камшикътъ, който бѣше свалилъ, когато се бѣше стъркулилъ отъ страмнината. Като намѣри камшикътъ, той понечи да се покачи право назадь, отъ гдѣто се бѣше стърколилъ, но нѣмаше възможность да се покачи; той се подхлъзваше назадь, тъй щото бѣше длъженъ да тръси пълзишкомъ исходъ за нагорѣ. На три сажена далечъ отъ това мѣсто, отъ гдѣто се бѣше стърколилъ, той съ трудъ можа да се качи пълзишкомъ на височината и тръгнѫ по края на трапътъ къмъ мѣстото, гдѣто трѣбваше да бѫде коньтъ. Коньтъ и шайната той не виждаше; но тъй като той вървѣше срѣщу вѣтърътъ, то преди да ги види, чуеше виковетѣ на Василия Андреича и риженето на Сакарча, които ги викахѫ.

— Идѫ, идѫ, какво ми гугукашъ! — проговори той.

Едвамъ вече като наближи съвсѣмъ до шайната, той видѣ коньтъ и стоящия до него Василий Андреичъ, който му се показваше огроменъ.

— Гдѣ на диаволитѣ се провали? Трѣбва назадь да се върви. Поне въ Гришкино да се върнемъ, — сърдито почнѫ да говори господаря на Никита.

— И на драго сърдце бихъ се върнълъ, Василий Андреичъ, на накѫдѣ ще караме пъкъ? Тукъ такъвъ трапъ, има щото да падне человѣкъ не може излѣзи. Азъ тъй се задръстихъ тамъ, щото насила се изтътрихъ.

— Че какво, нѣма тукъ да стоиме я? Трѣбва пъкъ гдѣ да е да се иде, — каза Василий Андреичъ.

Никита нищо не отговаряше. Той сѣднѫ въ шайната сгърбенъ къмъ вѣтърътъ, изу се и истръси снѣгътъ, който се бѣше натъпкалъ въ ботушитѣ му и, като взе малко слама, старателно затъкнѫ съ нея извѫтрѣ продраното на лѣвия си ботушъ,

Василий Андреичъ мълчеше, като да бѣше вече предоставилъ всичко на Никита. Като се преобу, Никита прибра си нозѣтѣ въ шайната, надѣнѫ пакъ ракавицитѣ, взѣ водилата и изви коньтъ по край трапътъ. Но тѣ не изминѫхѫ и сто крачки, коньтъ пакъ се спрѣ сѣпнѫто. Предь него имаше пакъ трапъ.

Никита изново слѣзе и пакъ тръгнѫ по снѣгътъ. Доста дълго той ходи. Най-послѣ, появи се отъ къмъ противоположната страна на тая, къмъ която бѣше тргнѫлъ.

— Андреичъ, живъ ли си? — извика той.

— Тукъ съмъ!—отзова се Василий Андреичъ.—Е какъ?

— Па никакъ не може да се разбере. Тъмно е. Нѣкакви трапове. Трѣбва пакъ срѣщу вѣтърътъ да тръгнемъ.

Пакъ тръгнѫхѫ, пакъ ходи Никита, пълзяйки по снѣгътъ. Пакъ се качи, пакъ пълзя, най-послѣ, като се замори, распъхтѣнъ се спрѣ до шайната.

— Е, какъ? — попита Василий Андреичъ.

— Че какво ще е, залисахъ се азъ съвсѣмъ! На, коньтъ спрѣ.

— Тогава какво ще правимъ.

— Та чакай, постой малко.

Никита пакъ отидѣ и скоро се върнѫ.

— Карай слѣдъ мене, — каза той, като тръгнѫ предь коньтъ.

Василий Андреичъ вече не заповѣдваше нищо, а покорно правѣше това, което му казваше Никита.

— Тукъ слѣдъ мене! — закрѣщѣ Никита, като извиваше бърже надесно и хващаше водилата на Сакарча и го опѫтваше нѣгдѣ на долу въ навѣяния снѣгъ.

Коньтъ испърво се противѣше, но послѣ потегли, като се надѣеше да прескочи навѣтия снѣгъ, но не може да се засили и потънѫ въ него до хомутьтъ,

— Слизай! — закрѣщѣ Никита на Василия Андреича, който продължаваше да седи въ шайната, и, като подхванѫ едното отъ впрѣгалата, почнѫ да бута напредь шайната. — Мѫчничко е, братко, — обърнѫ се той къмъ Сакарча, — па какво, понапрѣгни се! Хѫ-хѫ, малко нѣщо! — Извика той.

Коньтъ насили еднъжъ, дважъ, но все пакъ не можа да излѣзе и изново сѣднѫ, като че нѣщо да обмислеше.

— Е че какво сега, братко, тъй не е добрѣ! — съвѣтваше Никита Сакарча. — Хѫ, още еднъжъ!

Никита пакъ започнѫ да тика завпрѣгалото отъ къмъ своята страна; Василий Андреичъ правѣше сѫщото отъ другата страна. Коньтъ си поръзмърда главата, послѣ изведнъжъ насили.

— Хѫ! Хѫ! Не ще потънешь, небой се! — викаше Никита.

Единъ, два скока, най-послѣ коньтъ се измѫкна изъ навѣяния снѣгъ и се спрѣ, тежко дишайки и истръсвайки снѣгъ отъ себе си. Никита искаше да го води нататъкъ, но Василий Андреичъ тъй се бѣше распъхтѣлъ въ двата си кожуха, щото не можеше да върви и се повали въ шайната.

— Чакай да си поотпочинѫ,—кази той, като распущаше кърпата си, съ която той бѣше свързалъ въ село яката на кожухътъ си.

— Тукъ нѣма нищо, ти лежи, — каза Никита, — азъ ще го поводѭ, — и съ Василия Андреича въ шайната поведи коньтъ за юздата надолу около десеть крачки и послѣ малко нагорѣ и се спрѣ.

Мѣстото, на което се спрѣ Никита, бѣше не въ долинката, гдѣто имаше снѣгъ, който навѣваше отъ горѣ и гдѣто ако спрѣше, можахѫ да бѫдѫтъ съвсѣмъ засипани, но то все пакъ бѣше до нѣгдѣ запазено отъ вѣтърътъ отъ краищата на урвата. Имаше минути, когато вѣтърътъ като да утихваше малко нѣщо, но това се продължаваше за кѫсо време, и като че, за да дотъкми тая почивка, бурята изново послѣ това налетѣваше съ десетъ пѫти по-голѣма сила, още по-злѣ напинаше и прививаше. Такъвъ поривъ на вѣтърътъ одари въ тая минута, когато Василий Андреичъ, като си поотпочинѫ, слѣзе изъ шайната и доближи до Никита, за да поговори, що да правѭтъ. Двамата неволно се наведохѫ и почакахѫ съ разговорътъ си до като мине напорътъ на вѣтърътъ. Сакарчо тъй сѫщо неволно си присгиваше ушитѣ и си клатѣше главата. Щомъ утихнѫ малко напорътъ на вѣтърътъ, Никита, като си снѣ рѫкавицитѣ и ги затъкнѫ подъ поясътъ си и подиша въ шейната си, почнѫ да отвързва водилата отъ дѫгата.

— Че какво правишь ти тамъ? — попита Василий Андреичъ.

— Отпрѣгамъ, че какво друго да правѭ? Сили не останѫхѫ, — като да се извиняваше, отговори Никита.

— А нима тукъ ще останемъ?

— Не ще можемъ да намѣримъ пѫтьтъ, само коньтъ ще измъчимъ. Че той, горкия, сбърка концитѣ, — каза Никита, като сочеше на покорно стоящия конь, който бѣше готовъ на всичко и тежко се бияхѫ мокритѣ му страни. — Трѣбва

да се нощува, — повтори той, като че да се приготвяше да нощува въ нѣкой ханъ, и почнѫ да развързва стѣгачитѣ на хомутътъ.

Раменѣтѣ на хомутътъ се растворихѫ.

- А не щемъ ли да замръзнемъ? — каза Висилий Андреичъ.

— Че какво има? И да замръзнемъ — не можемъ отказа, — каза Никита.

VI.

На Василий Андреича бѣше съвсѣмъ топло, въ двата му кожухѫ, особенно слѣдъ като се поразмърда въ навѣяния снѣгъ: но тръпки го побихѫ по гърбътъ, когато разбра, че дѣйствително трѣбва да се нощува тукъ. За да се успокои, той сѣднѫ въ шайната и почнѫ да си вади цигаря и кибрить.

Никита при това распрѣгваше коньтъ. Той развърза подкоремния ремикъ, ремикътъ на впрѣгалата, водилата, снѣ ремъцитѣ на дѫгата, изви дѫгата и, безъ да спира да се разговаря съ коньтъ, ободрѣваше го.

— Е, излизай, излизай, — казваше той, като го извождаше изъ впрѣгалата. — Та ето тукъ ще те привържимъ. Малко сламица ще ти подложѫ па, ще те и разюздаѭ. Ще си похапнешь, все пò-весело ще ти бѫде.

Но Сакарчо, очевидно, не се успокояваше отъ думитѣ на Никита и бѣше тревоженъ; той току тъпчаше съ краката си, притискаше се къмъ шайната, като заставаше сѫзомъ къмъ вѣтърътъ, и си трияше главата въ Никитовия рѫкавъ.

Като че само да не откаже на Никита, гдѣто го гощава съ слама, която Никита му бѣше тикнѫлъ подъ муцуната, Сакарчо сѣпнѫто схапа еднъжъ една хапка слама изъ шайната, но начасътъ рѣши, че сега работата не е до сламата, остави ѭ, и вѣтърътъ мъгновенно ѭ подхванѫ, разнесе ѭ и снѣгътъ ѭ засипа.

— Сега да направимъ бѣлѣгъ, — каза Никита, като обърнѫ шейната срѣщу вѣтърътъ, и, като свърза впрѣгалата съ ремакътъ имъ, той ги издигнѫ на горѣ и ги примѫкнѫ къмъ предницата. — Ето, ако ни затрупа снѣгътъ, добритѣ хора ще ни намѣрѭтъ по впрѣгалата, ще ни изровѭтъ, — каза Никита, като истръсваше рѫкавицитѣ си и ги надѣваше. — Тъй сѫ ме учили старитѣ.

Василий Андреичъ, между това, като си бѣше раскопчилъ кожухътъ и расперилъ политѣ му драскаше кибрить подиръ кибрить о челичната си кутийка, но рѫцѣтѣ му треперѣхѫ, и пламващитѣ кибрити единъ подиръ другъ, ту още не распалени, ту въ самата минута, когато почневаше да запали цигарата си, биваше изгасявана отъ вѣтърътъ. Най-послѣ, една отъ кибритенитѣ клечки се распали цѣла и освѣти минутно

кожата на кожухътъ му, ржката му съ златия пръстенъ на свития му навжтрѣ показателенъ пръстъ и засипанжта съ снѣгъ подалата се изъ подъ вретището овесяна слама, — и цигарътъ се запали. Два пжти той жедно дръпнж пушекътъ на вжтрѣ, испуснж го презъ вжситѣ си поиска още еднъжъ да си дръпне, но тютюньтъ заедно съ огъньтъ биде отнесенъ отъ вѣтърътъ тамъ, кждѣто развяваше сламата.

Но и тия нѣколко глътки тютюненъ ушекъ развеселихж Василия Андреича.

— Когато щѣло да се нощува, ще се нощува пъкъ! — каза той рѣшително.

— Па почакай още, азъ ще направьж и байрякъ, — каза той, като вземаше кърпата си, която той, като сне отъ вратътъ си, бѣше запратилъ въ шайната, и, като си извади ржкавицитѣ, исправи се въ предницата на шайната и като се опжваше, за да достигне края на вирнжтитѣ впрѣгала, свърза здравата о тѣхъ кърпата си.

Кърпата на часътъ започнж отчаенно да се бие, ту прилепяйки се о впрѣгалото, ту се раздуваше, обтягаше се и плѣщѣше.

— Видишь ли, колко е майсторско! — каза Василий Андреичъ, като се любуваше на работата си, сѣдайки въ шайната. — Пô-топло би било ако сме двама наедно, но двама не ще можемъ да се съберемъ, — каза той.

— Азъ ще намѣрьж мѣсто, — отговори Никита, само коньтъ трѣбва да се покрие, защото се е испотилъ горкия. — Я отпусни, — прибави той, и, като пристжпа до шайната, задърпа изъ подъ Василия Андреича вретището.

И, като взе вретището, той го сгжнж надвѣ и, като сне най-напредь коланитѣ, покри съ него Сакарча.

— Все ще ти бжде пô-топло, глупчо,—казваше той като надѣнваше пакъ върху вретището възглавничкитѣ и коланитѣ.— А не ще ли ви трѣбва чулътъ! Па дайте ми сламица,—каза Никита, като свърши тая работа и пакъ пристжпа до шайната.

И, като взе и едното и другото изъ подъ Василия Андреича, Никита минж задь дирницата на шайната, изрови си тамъ въ снѣгътъ една яма, тури въ неьж сламата и, като си набухли калпакътъ и се загжнж съ кафтаньтъ си и се покри отгорѣ съ чулътъ, сѣднж на постланата слама, прислонявайки се къмъ задницата на шайната, която бѣше отъ липови кори, която го запазваше отъ вѣтърътъ и снѣгътъ.

Василий Андреичъ неодобрително полюлѣ глава на това, което правѣше Никита, както той изобщо не одобрѣваше мужичката необразованность и глупость, и почнж да се тъкми за спанье.

Той разрови останжлата слама по шайната, подложи си пô-гжсто подъ страната, и, като си тикнж ржцѣтѣ въ ржкавитѣ, намѣсти си главата въ кжтътъ на шайната, къмъ предното сѣдалище, което го запазваше отъ вѣтърътъ.

Нему не му се искаше да спи. Той лежеше и мислѣше: мислѣше все за едно и сѫщо, което съставляваше единственната цѣль, смисълъ, радость и гордость на животътъ му, — за това, колко бѣше спечелилъ и може още да спечали пàри; колко другитѣ, нему познати хòра, сѫ спечалили и иматъ парѝ, и какъ тия другитѣ сѫ печалили и печалѭтъ парѝ, и какъ той тъй сѫщо, както и тѣ, може да спечали още твърдѣ много парѝ. Купуването на Горячкинския лѣсъ бѣше за него дѣло отъ огромна важность, той се надяваше изведнъжъ да разбогатѣе отъ тоя лѣсъ, може би, съ десеть хиляди. И той почнѫ на умъ да прецѣнява виденното му презъ есеньта бранище, въ което той на двѣ десетини бѣше преброилъ всичкитѣ дървета.

„Дѫбътъ ще стане за плезгала на шайни. Клоноветѣ и обсѣчкитѣ тѣ отдѣлно. Па и дръва до 30 сажена все ще излѣзе отъ една десятина (около 3 стари уврата)“, говорѣше той на себе си. „Отъ всѣка десятина най-долу ще остане по 200, отъ четвъртината 56 десятини, правѭтъ 56 стотици и 56 стотици, и 29 десятки, па още 56 десятки и 56 пети“. Той виждаше, че излизаше пò-вече отъ 12 хиляди, но безъ смѣталото не можеше да пресмѣтне тъкмо колко ставаше. „Десеть хиляди все пакъ не давамъ, а осемъ хиляди, и то като се извадѭтъ полянитѣ. Ще подмажѫ на земемѣрътъ, около стотина рублички, може и сто и петдесять; той ще ми искара около петь десятини поляни. И за осемъ ще ѭ даде. На часътъ 3000 ще му тикнѫ въ рѫцѣтѣ. Той ще се съгласи“, мислѣше си той, като пипаше съ лакътя си портмонето въ джебътъ си. „И какъ сбъркахме пѫтьтъ на пѫтераздѣлътъ, Богъ го знае! Тукъ трѣбва да има лѣсъ и вардиелница. Да се чуе поне кучешкий лай. Че не лаѭтъ, проклѣтитѣ, когато трѣбва“. Той отстрани яката отъ ухото си и почнѫ да се прислушва: все сѫщата свирня на вѣтърътъ, на исправенитѣ впрѣгала, плѣсъкътъ и шумулѣнието на кърпата и шипъркането на снѣгътъ по коритѣ на шайната. Той се загѫнѫ пакъ. — „Да бихъ зналъ, бихъ останѫлъ да нощувамъ. Най-послѣ, все сѫщо си е пъкъ, до утреньта ще отидемъ. Само че единъ день ще се изгуби. Въ такова време и тѣ не ще отидатъ“. И той си спомни, че на 9-ий трѣбваше да получи отъ месаринътъ парѝ за отгоенитѣ овни. „Искаше самъ да дойде; не ще ме свàри — жена ми не ще сумѣе да вземе парѝтѣ. Твърдѣ необразованна си е тя. Тя не знае както трѣбва да се отнася“, продължаваше той да си мисли, спомняйки си, какъ не умѣ да се отнесе съ становия, *) който вчера на праздникътъ бѣше у тѣхъ на гости. „Разбира се — жена! Гдѣ ти е тя видѣла нѣщо? Приживѣ на родителитѣ ни какъвъ бѣше нашия домъ? Горѣ долу, селский мужикъ заможенъ: една порутена кѫща

*) Полицейски приставъ.

и единъ ханъ — това му бѣше всичкия имотъ. А азъ що съмъ направилъ за петнайсеть години? Дюкянь, двѣ кръчми, жерка, житница, два чифлика подъ аренда, кѫща съ хамбаръ, съ желѣзна стрѣха", спомни си той съ гордость. „Не тъй както бѣше при татка ми! Сега чие име гърми въ околностьта? Брехуновъ".

„А защо тъй? За това, че си знаѭ работата, мѫчѫ се, не тъй, както другитѣ—излежаватъ се или пъкъ се занимаватъ съ глупости. А азъ нощѣ не спѭ. Виялица не виялица—отивамъ. Па и работа се върши. Тѣ мислѭтъ току тъй, съ шега парѝ да печелѭтъ. Не, потруди се малко нѣщо, па си потрѣпи главата. Ето тъй на̀, остани да нощувашь въ полето, па нощѣсъ не спий. Какъ ти се свѣтъ завива отъ мисли", размишляваше той съ гордость. „Мислѭтъ, че на хо̀рата имъ помагало щастието. Ето на, Миронови сега сѫ милльонери. А защо? Труди се и Богъ ще ти даде. Само здравие да дава Богъ".

И мисъльта, че и той може да бѫде такъвъ сѫщо милльонеръ, както Мироновъ, който се е заловилъ съ нищо, тъй развълнува Василия Андреича, щото той почувствува потрѣбность да поговори съ нѣкого. Но нѣмаше съ кого да говори... Ако да бѣ пристигнѫлъ до Горячкина, той би поговорилъ съ помѣщикътъ...

„Гледай, какъ духѫ! Ще ни затрупа тъй, щото не ще и да можемъ сутрѣ да се измѫкнемъ!" помисли си той, като се прислушваше къмъ напорътъ на вѣтърътъ, който духаше въ предницата на шайната, като ѭ огѫваше, и биеше по неѭ съ снѣгъ. Той се приподигнѫ и се озърнѫ наоколо: въ бѣлата, движуща се, тъмнина се виждаше само чернѣющата се глава на Сакарча и гърбътъ му, покритъ съ развѣвающето се вретище, и гѫсто завързанната му опашка. А наоколо отъ всички страни, отпредь, отзадь се виждаше все една и сѫща еднообразна бѣла раздвижина тъмнина, която навремени едвамъ-едвамъ като да просвѣтваше, а навремени още по̀-вече се сгѫстяваше.

„И напусто послушахъ азъ Никита", мислѣше си той. „Трѣбваше да се върви, все бихме излѣзли нѣгдѣ. Поне назадь бихме стигнѫли въ Гришкино, бихме пренощували у Тараса. А то сега сѣди цѣлъ нощь. Пъкъ що, да ли би било добрѣ? Да, Богъ дава на тия, които се трудѭтъ, а не на бездѣлницитѣ, мързеливцитѣ или на глупцитѣ. Па и трѣбо̀ва да си попуши малко!" Той сѣднѫ, извади папиросницата, легнѫ съ очитѣ надолу, като закриваше съ полатата огъньтъ отъ вѣтърътъ, но вѣтърътъ намираше отъ гдѣ да духа и гасѣше кибрититѣ единъ слѣдъ другъ. Най-послѣ той се ухитри да запали единъ кибрить и да си запуши цигарята. Това, гдѣто можа да сполучи що искаше, твърдѣ го зарадва. Ако цигарята и да ѭ испуши по̀-вече вѣтърътъ, отъ колкото той, той все

пакъ можа да си дръпни три пѫти, и пакъ му станѫ по̀-весело. Той пакъ се пооблегнѫ къмъ задницата на шайната, закѫта се и пакъ почнѫ да си спомня, да си мечтае и съвършенно нечаканно изведнъжъ изгуби съзнание и задрѣма.

Но изведнъжъ като че нѣщо го тласнѫ и разбуди. Сакарчо ли бѣше дръпнѫлъ изъ подъ него слама, или нѣщо вѫтрѣ въ него се бѣше помръднѫло — но той се събуди, и сърдцето му почнѫ да се бие тъй бърже и тъй силно, щото му се стори, че шайнатѣ се тръси подъ него. Той си отвори очитѣ. Около него бѣше все сѫщото, но само му се струваше по̀-свѣтло. „Ведрина, — помисли си той, — трѣбва да е останѫло малко до утреньта“. Но той на часътъ си спомни, че бѣше станѫло по̀-свѣтло за това, защото бѣше изгрѣлъ мѣсецътъ. Той се приподигнѫ, погледнѫ най-първо коньтъ. Сакарчо стоеше все задомъ къмъ вѣтърътъ и цѣлъ треперѣше. Засипаното съ снѣгъ вретище бѣше извърнѫло единия си край, широкия колань на задницата бѣше се изкривилъ настрана, и засипаната му съ снѣгъ глава съ развѣта пирга и грива сега се по̀-добрѣ виждаше. Василий Андреичъ се надвеси на задницата на шайната и погледнѫ. Никита стоеше все въ сѫщото си положение, въ което бѣше сѣднѫлъ. Зибловината, съ която се бѣше покрилъ, и нозѣтѣ му бѣхѫ гѫсто засипани съ снѣгъ. „Да не би да замръзне мужикътъ; слаби сѫ дрѣшкитѣ му. Сѣтнѣ и ще отговаряшь за него. Неразбрани хора сѫ тѣ. Сѫщинска необразованность“, помисли си Василий Андреичъ и поиска да снеме вретището отъ коньтъ и да покрие Никита, но студено му бѣше да стане и да се расшета, а пъкъ се боеше, да не би и коньтъ да измръзне. „И защо го азъ взѣхъ съ себе си! Все нейна глупость е!“ помисли си Василий Андреичъ, като си спомнеше омразната си жена, и пакъ се сложи на първото си мѣсто къмъ предницата на шайната. „Еднъжъ чичо ми тъй е проседѣлъ цѣла нощь въ снѣгътъ, — припомни си той, — и пакъ нищо. Пъкъ Савастияна го отровихѫ, — тукъ вече му се представи другъ случай, — той пъкъ бѣше умрѣлъ, бѣше се сдървилъ цѣлъ, като замръзнѫлъ говеждий трупъ“.

„Да бѣхъ останѫлъ да пренощувамъ въ Гришкино, нищо не би се случило“. И, като се загънѫ старателно тъй, щото кожухътъ на всѣкѫдѣ да го закриваше — и въ шията, и въ колѣнѣтѣ, и въ краката го топлѣше, той си стиснѫ очитѣ, като се стараеше пакъ да заспи. Но той колкото и да се мѫчеше сега, не можеше вече да се забрави, а напротивъ, осѣщаше се съвършенно бодъръ и пъргавъ. Той пакъ почнѫ да смѣта печалбитѣ, колко му длъжахѫ длъжницитѣ, пакъ почнѫ да се хвали самъ предь себе си и да се радва на себе си и на положението си; но сега всичко се постоянно прекѫсваше отъ страхътъ, който хващаше да го обвзема и отъ досадната мисъль защо не бѣше останѫлъ да нощува въ Гриш-

кино. „Тъй ли би било: бихъ лежалъ на печката, топло би ми било". Той се обраща нѣколко пѫти, мѣсти се, като се стараеше да намѣри по̀-удобно и запазено отъ вѣтърътъ положение, но все му се струваше неудобно; той се пакъ приподигва, промѣнява положението си, загѫва нозѣтѣ си, заклопва очитѣ си и притихва. По или свититѣ му нозѣ въ здравитѣ плъстени ботуши почвахѫ да истръпватъ, или вѣтърътъ го пронизваше отъ нѣгдѣ, и той, като полежеше малко, пакъ съ досада на себе си спомняше си, какъ би могълъ сега спокойно да си спи въ топлата хижа въ Гришкино, и пакъ ставаше, обращаше се, закѫтваше се и пакъ си лѣгаше.

Еднъжъ на Василия Андреича се стори, че чува далече пѣение на пѣтлитѣ. Той се зарадва, откри кожухътъ си и почнѫ напрѣгнѫто да слуша; но колкото и да си напрѣгаше слухътъ, нищо се не чуеше, освѣнъ звукътъ на вѣтърътъ, който свирѣше въ впрѣгалата и развѣваше кърпата, и снѣгътъ, който биеше по странитѣ на шайната.

Никита, както си бѣше сѣднѫлъ отъ вечерьта, тъй си и седѣше презъ всичкото време, безъ да се помръдва и даже безъ да отговаря на подпитванието на Василия Андреича, който два пѫти го извиква. „Той никакъ не иска и да знае, види се, спи", ядосано си мислѣше Василий Андреичъ, като надникваше презъ задницата на шайната на гѫсто засипанния съ снѣгъ Никита.

Василий Андреичъ става и лѣга до двайсетъ пѫти. Нему се струваше, че тая нощь нѣма свършвание. „Сега вече трѣбва да бѫде близко къмъ расъмнувание", помисли си той еднъжъ, като се подигаше и озъртваше. „Чакай да видѭ часовникътъ. Ще помръзне человѣкъ да се раскрие. Па, ако видѭ, че сме на расъмнувание, все по̀-весело ще бѫде. Ще почнемъ да впрѣгаме". Василий Андреичъ знаеше до дѫлбочината на душата си, че не може още да настѫпи утриньта, но той все по̀-силно и по̀-силно почваше да се обезсърдчава и искаше въ едно и сѫщо време и да провѣри и да измами себе си. Той предпазливо раскопчи петлицитѣ на кожухчето си и, като си проврѣ рѫката въ пазухата, дълго се рови, до като достигне до жилетката. Едвамъ насила той измѫкня сребърния си съ емалеви пъстрила часовникъ и почнѫ да го гледа. Безъ свѣтлина нищо се не видѣше. Той пакъ се надвеси на лакатьтъ си и на колѣнѣтѣ си тъй, както когато запушваше, извади кибрить и почнѫ да го запалва. Сега той по̀-аккуратно се залови за работата си, и като напипа съ прѣститѣ си единъ кибрить съ най-голѣма главичка, той заведнъжъ го запали. Като доближи часопоказателя до свѣтлината, той погледнѫ и на очитѣ си не вѣрваше . . . Часътъ минуваше дванайсетѣхъ едвамъ десеть минути. Напредь още цѣла нощь оставаше.

„Ехъ, че дълга нощь!" помисли си Василий Андреичъ,

като го тръпки побихѫ по гърбътъ; и, като се пакъ закопчи и загѫнѫ, той се сви къмъ кѫтътъ на шайната, като се готвѣше търпѣливо да чака. Изведнъжъ между еднообразния шумъ на вѣгърътъ той ясно чу нѣкакъвъ си новъ живъ звукъ. Звукътъ се равномѣрно усилваше и, като достигваше до съвършенна ясность, пакъ тъй равномѣрно почваше да отслабва. Нѣмаше никакво съмнѣние, че това бѣше вълкъ. И тоя вълкъ виеше тъй близко, щото по вѣтърътъ добрѣ се чуеше, какъ той, като движеше, челюститѣ си, измѣняваше звуковетѣ на гласътъ си. Василий Андреичъ извърнѫ яката си и внимателно слушаше. Сакарчо тъй сѫщо напрѣгнѫто слушаше съ ушигѣ си, и, когато вълкътъ свърши своята пѣсень, премѣсти си нозетѣ и предпазливо испрухтѣ. Послѣ това Василий Андреичъ вече никакъ не можа не само да заспи, но и да се успокои. Колкото и да се мѫчеше да мисли за своитѣ си смѣтки, за работитѣ си и за славата си и достоинствата и богатството си, страхътъ все по̀-вече го обвземаше и надъ всичкитѣ му мисли наддилѣваше и се смѣсваше съ мисъльта за това, гдѣто той не останѫ да пренощува въ Гришкино.

„Повраги му лѣсътъ, безъ него доста много работи имахъ, слава Богу. Ехъ, да бѣхъ останѫлъ да пренощувамъ“. Говорѣше си той. Казватъ, пиянитѣ замръзвали“, помисли си той. „А азъ му пийнѫхъ“. И, прислушвайки се къмъ осѣщащанието си, той чувствуваше, че започваше да трепери, безъ да знае самъ, отъ що трепери — отъ студъ или отъ страхъ. Той се опитва да се загѫне и да лежи, както преди, но вече не можеше да направи това. Той не можеше да се сдържи на едно мѣсто, искаше му се да стане, да предприеме нѣщо, за да може съ това да потуши подигающия се въ него страхъ, противъ който той се чувствуваше безсиленъ. Той пакъ извади цигаритѣ и кибрить, но кибрититѣ вече бѣхѫ останѫли само три и всички все лоши. И тритѣ свѣтвахѫ, но не се распалихѫ.

„А, диаволъ те взелъ, проклѣта, пропадни въ дънъ земя!“ испсува той, безъ да знае самъ кого, и запрати смачканата цигаря. Искаше да запрати и кибритеницата, но спрѣ движението на рѫката си и ѭ тикнѫ въ джебътъ си. Такова неспокойствие го обзе, щото той не можеше по̀-вече да остане на мѣстото си. Той скочи отъ шайната и, като застанѫ гърбомъ къмъ вѣтърътъ, започнѫ по̀-стегнѫто да се опасва.

„Защо ще лежѫ, да си дочакъмъ смъртьта ли? Качи се на коня -- и маршъ“, изведнъжъ му дойде въ главата. „Ѣздишката коньтъ не ще спре. Той, — помисли си за Никита, — все ще умре. Що за животъ е неговия! Нему и животъ не му е милъ, а азъ, слава Богу, имамъ защо да си поживѣѭ“...

И той, като отвърза коньтъ, прехвърли водилата на шията му и искаше да се качи на него, но кожухътъ и ботуши-

тѣ бѣхѫ тъй тежки, щото той паднѫ. Тогава той се качи на шайната и поиска да се качи отъ тамъ. Но шайната се накрехнѫ отъ тежината му, и той пакъ паднѫ. Най-послѣ на третия пѫть той дръпнѫ коньтъ до самата шайна и, предпазливо, като се изправи на края ѝ, може да постигне това, щото да легне съ коремътъ си напрѣки върху гърбътъ на коньтъ. Като полежа тъй, той се проточи нанапредь единъ-два пѫти и, най-послѣ, прехвърли ногата си презъ гърбътъ на коньтъ и сѣднѫ, като се опираше съ стѫпалата на нозѣтѣ си на постраничния ремъкъ на кошумътъ. Тласъкътъ отъ полюлѣната шайна разбуди Никита, и той се приподигнѫ, и на Василия Андреича се стори, че той говори нѣщо.

Ще слушамъ азъ васъ, глупцитѣ! Че какво пъкъ, да пропадне ли човѣкъ тъй, за нищо и никакво? — извика Василий Андреичъ и, като подпъхваше подъ колѣнѣтѣ си развѣвающитѣ се поли на кожухътъ, обърнѫ коньтъ и го подкара на страна отъ шайната къмъ тая посока, къмъ която той предполагаше, че трѣбва да бѫде лѣсътъ и вардиелницата.

VII.

Никита, отъ когато бѣше сѣднѫлъ, като бѣше се покрилъ съ зиблѡвината, задъ дирницата на шайната, седѣше си неподвижно. Той, както и всичкитѣ хора, които живѣѭтъ съ природата и знаѭтъ що е нужда, бѣше търпѣливъ и можеше спокойно да чака съ часове, съ дни даже, безъ да осѣща нито безпокойство, нито раздражение. Той чуеше, когато го викаше господарьтъ му, но не се обаждаше, защото не искаше да се помръдне и обади. Ако и да му бѣше още топло отъ испития чай и отъ това, гдѣто много се бѣше движилъ, качайки се по навѣянитѣ прѣспи снѣгъ, той знаеше, че тая топлина не ще стигне за дълго време, а пъкъ да се стопля чрезъ движение той вече не ще бѫде въ сила, защото се осѣщаше сѫщо тъй отпаднѫлъ, както се осѣща коньтъ, когато спира, и не може, какъвто ще и камшикъ да има, да върви пò-нататъкъ и господарьтъ му вижда, че трѣбва да се храни, за да може изново да почне да работи. Едната му нога въ продрания му ботушъ бѣше измръзнѫла, и той вече не осѣщаше на неѭ голѣмия си пръстъ. И освѣнъ това на цѣлата му снага му ставаше все пò-студено и пò-студено. Мисъльта, че той може и даже по всѣка вѣроятность е длъженъ да умре презъ тая нощь, му дойде, но тая мисъль му се показа нито особенно неприятна, нито особенно страшна. Не особенно неприятна му се показа тая мисъль за това, защото цѣлия му животъ не бѣше постояненъ праздникъ, а, напротивъ, бѣше непрекѫсната служба, отъ която започваше да се уморява. А пъкъ неособенно страшна за това, защото освѣнъ на тоя господарь, както Василий Андреичъ, на който той е служилъ тукъ, се чувствуваше всѣ-

кога въ тоя животъ въ зависимость отъ главния Господарь, тоя, който му бѣше далъ тоя животъ; и знаеше, че и когато умира, той ще си остани подъ властьта пакъ на сѫщия тоя Господарь, и че тоя Господарь не ще го докачи. „Жалко ли е да се напуща това, на което се е привикнѫло? На, какво пъкъ ще правимъ, и къмъ новото трѣбва да се привиква“.

„Грѣховетѣ?“ помиси си той и си припомни пиянството си, пропититѣ пари̂, докаченията, спрѣмо жена си, псувнитѣ, неходението въ църква, непазението постоветѣ и всичко онова, за което му е челъ попътъ въ време на исповѣдьта. „Извѣстно, грѣхове. Пъкъ що, нима азъ самъ съмъ ги навлѣкълъ на себе си? Такьвъ, види се, ме е направилъ Богъ. На, и грѣхове! А пъкъ кѫдѣ ще ги дѣнешь?“

Тъй си той помисли испърво за това, което можеше да се случи съ него презъ тая нощь, и послѣ, вече безъ да се повраща къмъ тия мисли, предаде се на ония спомнювания, които отъ само себе си му идвахѫ въ главата. Ту той си спомнѣше за пристигвнаието на Марфа, и пиянството на работницитѣ, и своитѣ заричания дъ пие вино, ту сегашното пѫтуване, и Тарасовата хижа, и разговоритѣ за дѣлежитѣ, ту за своето момченце, и за Сакарча, който се топли сега подъ чулътъ, ту за господаря си, който скърца сега съ шайната, като се обръща въ тѣхъ. „Че и азъ тъй сѫщо, драгий, самъ не съмъ доволенъ, за гдѣто съмъ тръгнѫлъ, — мислѣше си той. — При такьвъ животъ не се иска човѣку да умре. Не е сѫщото, като за нази хора“. И всичкитѣ тия припомняния почнѫхѫ да се преплитатъ, да се разбъркватъ въ главата му, и той заспа.

А когато Василий Андреичъ, качвайки се на коня, расклати шайната, и дирницата, на която Никита се опираше съ гърбътъ си, съвсѣмъ се отдръпнѫ, и плезгалото го одари по гърбътъ, той се събуди и щѣ-не-щѣ принуденъ бѣше да измѣни положението си. Исправяйки съ трудъ нозѣтѣ си и истръсвайки снѣгътъ отъ тѣхъ, той се исправи, и на часътъ мѫчителния студъ прониза цѣлото му тѣло. Като разбра, каква е работата, той искаше, щото Василий Андреичъ да му остави непотрѣбното сега за коньтъ вретище, за да се покрие съ него, и му закрѣщѣ за това.

Но Василий Анреичъ не се спрѣ и се скри въ снѣжния прахъ.

Като останѫ самъ, Никита се замисли за минута време, както да прави. Да тръгни да тръси жилище той се чувствуваше не въ сила. Да сѣдни на старото мѣсто вече неможеше, — то цѣло бѣше засипано съ снѣгъ. И въ шайната, той чувствуваше, че не ще се стопли, защото нѣмаше съ що да се покрие, а неговия кафтанъ и кожухътъ му сега съвсѣмъ не го топлѣхѫ. Нему му бѣше толкова студено, като да бѣше по една риза.

Нему му домъчнѣ.

— Господи, Царю небесний! — проговори той, и съзнанието, че не е самъ, а Нѣкой го слуша и не ще го остави, успокои го.

Той си въздъхнѫ дѫлбоко и, безъ да снеме отъ главата си зиблото, качи се въ шайната и легнѫ въ неѭ на мѣстото на господаря.

Но и въ шайната той никакъ не можеше да се сгрѣе. Испърво той треперѣше съ цѣлото си тѣло, послѣ трепернята минѫ, и той малко по малко почнѫ да изгубва съзнанието. Умираше ли или заставаше, — той не знаеше, но чувствуваше себе си еднакво готовъ и на едното и на другото.

VIII.

Между това Василий Андреичъ и съ нозѣтѣ си и съ края на водилата караше коньтъ тамъ, гдѣто той кой, знае защо, бѣше предположилъ лѣсътъ и вардиелницата. Снѣгътъ му бѣше закрилъ очитѣ, и вѣтърътъ, изглеждаше, искаше да го спре, но той, като се бѣше навелъ на напредь и непрекѫснато запъхвайки кожухътъ и подгѫвайки го между себе си и студенитѣ възглавнички, които му бъркахѫ да сѣди, непреставаше да кара коньтъ. Коньтъ, ако и съ трудъ, но покорно вървѣше рахванъ тамъ, кѫдѣто го той караше.

Около петь минути той кара, както му се струваше, все направо, безъ да вижда нѣщо, освѣнъ главата на коньтъ и бѣлата пустиня, и безъ да чуе нѣщо, освѣнъ свирението на вѣтърътъ около ушитѣ на коньтъ и еката на кожухътъ си.

Изведнъжъ предь него се зачернѣя нѣщо. Сърдцето му радостно затупа, и той се опѫти срѣщо това черното, като мислѣше, че това бѣхѫ вече стѣнитѣ на селски кѫщя. Но това черно не бѣше неподвижно, а все се мърдаше, и бѣше не село, а израснѫлъ на нѣкой синуръ високъ дивъ пелинъ, който стърчеше изъ подъ снѣгътъ, и отчаено се люлѣеше подъ напорътъ на вѣтърътъ, който го прегѫваше отъ една и на друга страна и свирѣше въ него. И кой знае защо видътъ на тоя дивъ пелинь, мѫчимъ отъ немилосърдния вѣтъръ, принуди Василия Андреича да трепне, и той бърже-бърже почнѫ да кара коньтъ, безъ да забѣлѣзва самъ това, че, като наближаваше къмъ дивия пелинь, той съвършено измѣни предишната посока и сега караше коньтъ съвсѣмъ вече къмъ друга страна, все пакъ въобразявайки си, че той кара къмъ тая страна, гдѣто трѣбова да бѫде вердиелницата. Но коньтъ все извиваше надесно, и заради това той презъ всичкото време го обращаше налѣво.

Пакъ предь него се зачернѣя нѣщо. Той се зарадва, увѣренъ, че сега това навѣрно ще бѫде нѣкое село. Но това така сѫщо бѣше синоръ, обраснѫлъ съ дивъ пелинь. Пакъ той отчаено

се биеше сухия буренакъ, като всѣваше, кой знае защо, страхъ въ Василя Андреича. Но нищо, че това бѣше пакъ такъвъ буренакъ, а по край него вървѣше конска диря, която се затрупваше отъ вѣгърътъ. Василий Андреичъ се спрѣ, наведе се, взърнѫ се: това бѣше конска, едвамъ зевѣяна съ снѣгъ, диря и не можаше да бѫде ничия друга, освѣнъ негова. Той, очевидно, обикалѣше все на едно мѣсто, и на малко пространство. „Ще пропаднѫ азъ тъй?“ помисли си той, но за да не се вдава на страхътъ, той още пò-усилено почнѫ да кара коньтъ, като се взираше въ бѣлата снѣжна мъгла, въ която му се показахѫ, нѣкакъ, свѣтливи точки, които на часътъ изчезвахѫ, щомъ той се взърваше въ тѣхъ. Еднъжъ му се привидѣ, че чува кучешкий лай или виение на вълци, но тия звукове бѣхѫ тъй слаби и неопредѣлени, щого не знаеше, да ли той чува нѣщо, или това му се само причува, и той, като се спрѣ, почнѫ напрѣгнѫто да се прислушва.

Изведнъжъ нѣкакьвъ си страшенъ, заглушающъ викъ се раздаде около ушитѣ му, и всичко зегрепера и премрѣ подъ него. Василий Андреичъ се долови за шията на коньтъ, но шията на коньтъ треперѣше цѣла, и страшния викъ станѫ пò-ужасенъ. Нѣколко секунди Василий Андреичъ не можеше да дойде на себе си и да разбере, какво се бѣше случило. А случилото се бѣше това, че Сакарчо, да ли ободрявайки себе си или викайки нѣкого на помощь, бѣше зарижилъ съ громкия си протегнѫтъ гласъ „Тпу ти, пустио! ей че ме оплаши, проклѣтнико!“ каза на себе си Василий Андреичъ. Но при всичко че разбра истинската причина на страхътъ си, той не можеше вече да го разгони.

„Трѣбва да дойдѫ въ себе си, да се вразумѭ“, казваше той на себе си и заедно съ това не можеше да се сдържи и все караше коньтъ, безъ да забѣлѣзва това, че сега той вече караше коньтъ къмъ посоката на вѣтърътъ, а не противъ него. Тѣлото му, особено подъ колѣнѣтѣ, гдѣто бѣше открито и се досѣгаше до възглавничкитѣ, бѣше измръзнѫло и го болѣше, рѫцѣтѣ и нозетѣ му треперѣхѫ, дишанието му бѣше прекѫснѫто. Той виждаше, че пропада всрѣдъ тая ужасна снѣжна пустиня и не виждаше никакво срѣдство за спасение.

Изведнъжъ коньтъ нѣгдѣ потънѫ подъ него и, като се задръсти съ снѣжната прѣспа, почнѫ да се бие и пада настрани. Василий Андреичъ скочи отъ него, като искриви съ прискачането си кошумътъ на страни, на който се опираше ногата му, и като искриви възглавничкитѣ, за които се държеше до като скачаше. Щомъ току Василий Андреичъ скочи отъ него, коньтъ се исправи, напънѫ се напредь, направи единъ скокъ, вторий и, пакъ като зарижи и помъкнѫ слѣдъ себе си провлѣклото се вретище и кошумътъ, изгуби се като остави Василия Андреича саминъ въ преспата. Василий Андреичъ се спуснѫ слѣдъ него, но снѣгътъ бѣше толкова дѫлбокъ и кожуситѣ на него

тъй тежки, щото, като потъваше съ нозѣтѣ си по-горѣ отъ колѣнѣтѣ, направи не по-вече отъ 20 крачки, разхлѣхтѣ се и се спрѣ. „Бранището, житницитѣ, арендата, дюкянътъ, кръчмитѣ, съ желѣзо покритата кѫща и магазия, наслѣдникътъ, — помисли си той, — че какъ тъй ще остане всичкото това? Че какво е това? Не може да бѫде!“ преминѫ презъ главата му. И кой знае защо си спомни разлюлѣния отъ вѣтърътъ дивъ пелинъ, край котйо той преминѫ два пѫти, и него го обзе такъвъ страхъ, щото той не вѣрваше въ дѣйствителность това, което бѣше съ него. Той си помисли: „Да ли това всичко не е насънѣ?“ и искаше да се пробуди, но нѣмаше пробуждание. Това бѣше дѣйствителенъ сънъ, който му шибаше лицето и го засипваше и измръзяваше десната му рѫка, отъ която той бѣше изгубилъ рѫкавицата, и това бѣше дѣйствителна пустиня, въ която той сега оставаше самъ, както оня дивъ пелинъ, очаквайки неминуема, бърза и безсмислена смърть.

„Царица небесная, святителю отче Николае, воздержанія учителю, спомни си той вчерашнитѣ молебни и иконата съ черния ликъ въ злата риза и свѣщитѣ, които той продаваше при тая икона и които начасътъ му донасяхѫ назадь и които той едвамъ запалени криеше въ сѫндѫкътъ. И той почнѫ да моли сѫщия тоя Николая чудотворецъ, да го спаси, като му обѣща молебенъ и свѣщи. Но начасътъ той ясно, несъмнѣно разбра, че тоя ликъ, ризата, свѣщитѣ, свещеникътъ, молебнитѣ, — всичко това е твърдѣ важно и нужно тамъ, въ църквата, но че тукъ тѣ нищо не можахѫ да му направѭтъ, че между тия свѣщи и молебени и неговото бѣдственно сегашно положение нѣмаше и не може да има никаква свързка. „Трѣбва да не се отпада духомъ,—помисли си той.—Трѣбва да се върви по диритѣ на коньтъ, а то и тѣхъ ще завѣе снѣгътъ“, дойде му въ главата. „Той ще ме искара, а и ще го хватѭ, само не трѣбва бързание, а инакъ ще се затирѣешь нѣгдѣ и по-злѣ ще пропаднешь“‘ но при всичкото му намѣрение да върви полека, той се спуснѫ напредь и затича падайки непрестанно, исправяйки се и пакъ падайки. Слѣдитѣ на коньтъ вече ставахѫ едвамъ забѣлѣзани въ тия мѣста, гдѣто снѣгътъ не бѣше дѫлбокъ. „Пропаднѫхъ азъ, — помисли си Василий Андреичъ, — ще изгубѭ и диритѣ, та и коньтъ не ще догонѭ!“ Но въ сѫщата тая минута, като погледнѫ, напредь, той съгледа нѣщо черно. То бѣше Сакарчо, и Сакарчо не бѣше самъ, но и шайната и впрѣгалата съ кърпата. Сакарчо съ исендринъ настрана кошумъ и вретище стоеше сега не на предишното си мѣсто, а по-близу до впрѣгалата, и махаше главата си, която застѫпалото водило притеглеше надолу. Оказа се, че Василий Андреичъ бѣше затънѫлъ въ сѫщия оня долъ, въ които бѣхѫ затънѫли съ Никита, че коньтъ го билъ носялъ назадь къмъ шайната, и че тъй бѣше скочилъ отъ ко-

ньтъ не по-вече отъ 50 крачки отъ мѣстото, гдѣто бѣхѫ шайната.

IX.

Като се дотътри до шайната, Василий Андреичъ се дологи за неѭ и дълго стоя тъй неподвижно, като се мѫчеше да се успокои и си поотдъхне. Никита го нѣмаше на предишното мѣсто, но въ шайната лежеше нѣщо, затрупано вече съ снѣгъ, и Василий Андоеичъ се досѣти, че това бѣше Никита. Страхътъ на Василия Андреича сега съвършенно минѫ, и ако той имаше да се бои отъ нѣщо, то бѣше само отъ ужасното състояние на страхьтъ, който бѣше истеглилъ на коньтъ и особенно тогава, когато останѫ самъ въ прѣспата. Трѣбваше каквото ще и да стане да не допуща до себе си тоя страхъ, а за да не го допусне, трѣбваше да прави нѣщо, съ нѣщо да се занимае. И заради това първото, което, направи бѣше това, че той, като застанѫ сгърбомъ къмъ вѣтърътъ, распуснѫ кожухътъ си. Послѣ, щомъ си малко поотдъхнѫ, истръси снѣгътъ изъ богушитѣ си, изъ лѣвата си рѫкавица, десната бѣше безнадѣждно изгубена и трѣбваше да бѫде тукъ нѣгдѣ подъ снѣгътъ, послѣ той изново низско и стѣгнѫто, както правѣше, когато излизаше изъ дюкяньтъ да купува отъ колата храната, която мужицитѣ носѣхѫ, се припаса съ поясътъ, и се приготви за работа. Първата работа, която му предстоеше, бѣше да освободи ногата на коньтъ. Василий Андреичъ извърши и това и, като освободи водилата, привърза Сакарча пакъ къмъ желѣзната скоба у предницата на предишното мѣсто и заобиколи изодзадь коньтъ, за да му оправи кошумътъ, взглавничкитѣ и вретищото, но въ това време той съгледа, че въ шайната се замърда нѣщо, и изъ подъ снѣгътъ, съ който бѣше засипана, се издигнѫ главата на Никита. Очевидно съ голѣмо усилие, примрьзнѫлия вече Никита се приподигнѫ и седнѫ и нѣкакъ чудно, като че да се бранѣше отъ мухитѣ, махаше предъ носътъ си съ рѫка. Той махаше съ рѫката си и говорѣше нѣщо, както се стори на Василия Андреича, викайки го. Василий Андреичъ остави вретището, безъ да го поправи, и пристѫпи до шайната.

— Какво ти е? - попита той.—Какво говоришь?

— У-ми-рамъ, ето какво, — съ трудъ, съ прекѫснѫтъ гласъ проговори Никита. — Пропечаленото ми дай на момчето ми или на жена ми, все едно.

— А че какво ти е, измръзнѫ ли? — попита Василий Андреичъ.

— Осѣщамъ се, смъртьта ми. . . прощавай, за Бога. . . — каза Никита съ плачливъ гласъ, все продължавайки да махѫ съ рѫка предъ лицето си, като че да се брани отъ мухи.

Василий Андреичъ около половинъ минута постоя мъл-

чишката и неподвижно, послѣ изведнъжъ съ сжщата рѣшителность, съ която той плѣсваше по ржка при нѣкоя износна покупка, стжписа се една крачка, засука ржкавитѣ на кожухътъ си и съ двѣтѣ си ржцѣ се залови да расчистя снѣгътъ отъ Никита и изъ шайната. Като исчисти снѣгътъ, Василий Андреичъ бърже-бърже се распаса, распуснж кожухътъ си и, като тласнж Никита, легнж на него, като го покриваше не само съ кожухътъ си, но и съ цѣлото си топло, разгорѣщено тѣло. Като затикнж съ рѣцѣтѣ си политѣ на кожухътъ между лѣситѣ на шайната и Никита и като подхванж съ нозитѣ си заднитѣ поли, Василий Андреичъ лежеше тъй съ лицето надолу, като си бѣше опрѣлъ главата въ предната лѣса, и сега вече не чуеше нито движението на коньтъ, нито свирнята на бурята, а само се прислушваше къмъ дишанието на Никита. Никита изначало дълго време лежа неподвижно, послѣ силно си въздъхнж и се помръднж.

—А ето ти нà, а ти казвашь, че умирашь. Лежи, топли се, ний ето какъ. . . — бѣше започнжлъ Василий Андреичъ.

Но пò-нататъкъ той, за голѣмо свое очудвание, не можеше да говори, защото сълзи му потекахж изъ очитѣ, и долнята му челюсть бърже заигра. Той замлъкнж и само приглъщаше това, което слизаше на гърлото му. „Наплашихъ се, личи си, отслабнжхъ съвсѣмъ“, помисли си той. Но тая слабость не само не му бѣше неприятна, не му доставяше нѣкаква си особенна, не притеглина още никога радость.

„Ний ето какъ“, казваше си той, като осѣщаше нѣкакво си особенно тържественно умиление. Доста дълго лежа той тъй, гълчайки, трияйки си очитѣ о кожата на кожухътъ и подгжвайки подъ колѣнѣтѣ си десната пола на кожухътъ, който все се истърваваше.

Но нему му се тъй страстно заиска да каже нѣщо нѣкому за радостното си състояние.

— Микита! — каза той.

— Добрѣ е, топло е, — обади му се той отдолу.

— Тъй, тъй, братко, азъ бѣхъ насмалко пропаднжлъ. И ти би замръзнжлъ и азъ бихъ. . .

Но тукъ пакъ му затрипераха скулитѣ, и очитѣ му пакъ се напълнихж съ сълзи, и той не можа пò-вече да говори.

„Па, нищо,—помисли си той —Азъ самъ си го знаѭ това, което го знаѭ“. И той замлъкнж. Тъй той лежа дълго време.

Отъ долу му бѣше топло отъ Никита, топло му бѣше и отгорѣ отъ кожухътъ; само ржцѣтѣ му, съ които придържаше политѣ на кожухътъ по странитѣ на Никита, и нозѣтѣ му, отъ които вѣтърътъ непрестанно завѣваше кожухътъ, започнжхж да измръзватъ. Особенно бѣше измръзнжла десната му ржка безъ ржкавицата. Но той не мислѣше нито за нозѣтѣ си, нито за ржцѣтѣ си, а мислѣше само за това, какъ да може да сгрѣе лежащия подъ него мужикъ.

Нѣколко пѫти той погледва коньтъ и видѣ, че гърбътъ му се е открилъ и вретището съ кошумътъ лежахѫ на снѣгътъ, че трѣбваше да стане и покрие коньтъ, но той не можеше да се рѣши нито за минута да остави Никита и да наруши онова радостно състояние, въ което се намѣрваше. Той сега вече не се страхуваше никакъ.

„Не си думай, може би не ще се повърне на злѣ“, думаше си той за това, че той ще стопли мужикътъ, съ сѫщото хваление, съ което той говорѣше за своитѣ си покупки и продажби.

Тъй полежа Василий Андреичъ нѣколко часа, но той не виждаше, какъ се времето изминуваше. Испърво въ въображението му се носѣхѫ впечатленията отъ виялицата, отъ впрѣгалата и коньтъ подъ дѫгата, които се движахѫ предъ очитѣ му, и си припомни за Никита, който лежеше подъ него; послѣ почнѫхѫ да се размѣсватъ въспоминанията за праздникътъ, за жена му, за приставътъ, за сѫндѫчето съ свѣщитѣ; послѣ почнѫхѫ да му се представляватъ мужицитѣ, които продавахѫ и купувахѫ, и бѣлитѣ стѣни и домове, покрити съ желѣзо, подъ които лежеше Никита; послѣ всичко това се размѣси, едно влѣзе въ друго и, както боитѣ на дѫгата, които се съединяватъ въ една бѣла боя, всичкитѣ разни впечатления се слѣхѫ въ едно нищо — и той заспа. Той спа дълго време, безъ да сънува, но при разсъмнувание пакъ почнѫ да сънува. Представи му се, че като да стои предъ сѫндѫчето за свѣщи, и баба Тихоновица иска отъ него една свѣщь за 5 копѣйки за праздникътъ, и той иска да вземе свѣщьта и да ѝ ѭ даде, но рѫцѣтѣ му не се издигатъ, а сѫ стиснѫти въ джебоветѣ му. Той иска да изобиколи сѫндѫчето, но нозѣтѣ му не се движѫтъ, а калошитѣ му сѫ нови, и тѣхъ нито може да ги издигне, нито да ги изуе. И току изведнъжъ сѫндѫчето за свѣщи се превраща на постилка, и Василий Андреичъ вижда себе си легнѫлъ по коремътъ си на сѫндѫчето за свѣщи, т. е. на постилката си, въ кѫщата си. И лежи той на постилката и не може да стане, а пъкъ нуждно му е да стане, защото ей-сегичка ще дойде при него Иванъ Матвѣичъ — приставътъ и съ Ивана Матвѣича трѣбва да отиде или да пазари бранището, или да поправи кошумътъ на Сакарча. И пита той жена си: „Че какво, Миколавна, не е ли идвалъ?“ — „Не, — казва, — не е идвалъ“. И чуе той, че нѣкой пристигва къмъ парадната врата. Трѣбва да е той. Не, заминува. „Миколавна, ей Миколавна, какъ, все нѣма ли го?“ — „Нѣма го“. — И той лежи на постилката и все не може да стане и все чака, и това очакване му е тежко и радостно. И изведнъжъ радостьта настѫпва: пристига тоя, когото е чакалъ, и той вече не е Иванъ Матвѣичъ, приставътъ, а нѣкой другъ, не е сѫщия тоя, когото чакаше. Той дошълъ и го вика, и тоя, оня, който го вика, е сѫщия оня,

който бѣше му викнѫлъ и му бѣше заповѣдалъ да лети върху Никита. И Василий Андреичъ е радъ, гдѣто тоя нѣкой е дошълъ при него. „Идѫ!“ вика той радостно, и тоя викъ го събужда. И той се пробужда, но се събужда вече не такъвъ, какъвто бѣше заспалъ. Той иска да стане, но не може; иска да си помръдне рѫката—не може, ногата си — тъй сѫщо не може. Иска да си обърне главата—и това не може. И той се чуди, но ни най-малко не се огорчава отъ това. Той разбира, че това е смъртьта, и ни най-малко не се огорчава отъ това. И той си спомня, че Никита лежи подъ него, и че той се е стоплилъ и е живъ, и му се струва, че той е Никита, а Никита е той, и че животътъ му не е въ него самия, а въ Никита. Той напрѣга слухътъ си и чуе дишанието, даже слабото хѫхрание на Никита. „Живъ е Никита, значи живъ съмъ и азъ“, съ тържествувание си казва той.

И той си спомня за паритѣ, за дюкянътъ, кѫщата, покупкитѣ, продажбитѣ, и миллионитѣ на Миронови; нему му е трудно да разбере, защо тоя человѣкъ, когото зовѣхѫ Василий Брехуновъ, се занимава съ всичко това, съ което се занимава и той. „Че какво пъкъ, Божемъ той не знаеше, въ какво се състои“ мисли той за Василия Брехунова. „Не знаяхъ, а сега знаѭ. Сега вече безъ погрѣшка. *Сега знаѭ*“. И пакъ чуе той повикванието на тоя, който вече го бѣше повикалъ. „Идѫ, идѫ!“ радостно, умилително говори цѣлото му сѫщество. И той чувствува, че е свободенъ и вече нищо го задържа.

И пò-вече нищо не видѣ и не чу и не чувствува въ тоя свѣтъ Василий Андреичъ.

На около му все тъй завѣваше. Сѫщитѣ снѣжни вихрушки се вияхѫ, засипвахѫ кожухътъ на мъртвия Василий Андреичъ, и растреперания цѣлъ Сакарча, и едвамъ видната вече шайна, и вѫтрѣ въ неѭ лежащия Никита, който се бѣше стоплилъ подъ мъртвия си вече господарь.

X.

Призори Никита се пробуди. Него го разбуди пакъ студътъ, който бѣше почнѫлъ да смръзва гърбътъ му. Присъни му се, че се враща отъ жерката съ натоварена кола брашно на господаря му, и преминувайки една рѣкичка, дръпнѫ мимо мостътъ и затинѫ съ колата. И вижда той, че се е поврѣлъ подъ колата и ѭ подига, като си опѫва гърбътъ. Но чудна работа! Колата не се помръдва и прилепнѫ о гърбътъ му, и той не може нито да подигне колата, нито да се измъкне изъ подъ неѭ. Цѣлата му поясница бѣше смазана. Па и студена още! Явно е, че трѣбва да се измѫкне. „Па стига вече“, казва той нѣкому си, който му притиска гърбътъ съ колата. „Снѣмай торбитѣ!“ Но колата все пò-студена става, притиска го,

и току изведнъжъ потропва нѣщо особенно, и той се пробужда съвсѣмъ и си спомня всичко. Студената нога — това бѣше мъртвиятъ замръзнѫлъ неговъ господарь, който лежеше надъ него. А пъкъ бѣше потропалъ Сакарчо, който два пѫти бѣше одарилъ по шайната съ копитото си.

— Андреичъ, хей Андреичъ! -- предпазливо, вече предчувствувайки истината, позова Никита господаря си, напипвайки гърбътъ си.

Но Андреичъ не се обаждаше, и коремътъ му и нозѣтѣ му бѣхѫ сдървени и студени и тежки като чрѣсла.

„Свършилъ е, види се. Богъ да го прости!“ мисли си Никита.

Той си обраща главата, прокопава предь себе си снѣгътъ съ рѫката си и отваря очитѣ си. Свѣтло. А вѣтърътъ все тъй си свири въ впрѣгалата, и все тъй снѣгътъ се сипи, съ тая само разлика, че вече не биеше въ лѣситѣ на шайната, и безвучно засипваше послѣднитѣ и коньтъ все пò-високо и пò-високо, и нито движението, нито дишанието на коньтъ не се чуеше вече. „Замръзнѫлъ е, види се, и той“, мислѣше си Никита за Сакарча. И дѣйствително, ония удари съ копитата о шайната, които бѣхѫ разбудили Никита, бѣхѫ предсмъртнитѣ усилия да се одържи на краката си Сакарчо, който вече бѣше съвсѣмъ истинѫлъ.

„Господи Боже, види се и мене викашь при себе си“, — казваше си Никита. — „Свята е Твоята воля. А тежко е. Па два пѫти не се мре, все еднъжъ ще се мре. Само пò-скоро да бѫдѣше“... И той пакъ си скрива рѫката, затваря си очитѣ, и се забравя, напълно увѣренъ, че сега той вече навѣрно и съвсѣмъ умира.

Вече къмъ обѣдъ на другия день мужицитѣ откопахѫ съ лопати Василия Андреича и Никита на десетина раскрача отъ пѫтьтъ и половина километръ отъ селото.

Снѣгътъ бѣше натрупанъ пò-горѣ отъ шайната, но впрѣгалата и кърпата на тѣхъ се още виждахѫ. Сакарчо до коремътъ въ снѣгътъ съ смъкнѫти отъ гърбътъ му кошумъ и вретище стоеше цѣлъ побѣлѣлъ, притиснѫлъ мъртвата си глава до сдървената ябълка на шията си; по ноздритѣ му бѣхѫ замръзнѫли грездеи, очитѣ му скрежасали и тъй сѫщо замръзнѫли като сълзи. Той бѣше исъхнѫлъ за една нощь тъй, щото на него бѣхѫ останѫли само кости и кожа. Василий Андреичъ бѣше се сдървилъ и, както му бѣхѫ расперени нозѣтѣ, тъй го снѣхѫ отъ Никита, като го расправихѫ. Ястребовитѣ му испѫкнѫли очи бѣхѫ замръзнѫли, и отворената му уста подъ подстриженитѣ вѫси бѣше пълна съ снѣгъ. А Никита бѣше живъ, ако и да бѣше цѣлъ замръзнѫлъ. Когато разбудихѫ Никита, той бѣше увѣренъ, че сега е вече умрѣлъ и че то, което ставаше сега съ него, извършваше се вече не на тоя свѣтъ, а на оня. Но когато той чу крѣщящитѣ мужици, които го

отравяхѫ и снемахѫ отъ него вкоченѣлия Василий Андреичъ, той испърво се зачуди, че на оня свѣтъ мужицитѣ тъй сѫщо крѣщѭтъ и сѫщо такова имъ е тѣлото, но когато разбра, че той е още тукъ, на тоя свѣтъ, той по̀ се огорчи отъ това, отъ колкото да се зарадва, особенно когато почувствува, че пръститѣ на двѣтѣ му нозѣ бѣхѫ замръзнѫли.

Никита пролежа въ болницата два мѣсеца. Тритѣ му пръста отрѣзахѫ, а останѫлитѣ зарастнѫхѫ, тъй щото той можеше да работи, и още двайсеть години живѣ, испърво като работникъ, а послѣ, на старина, като пазувантинъ. Той умрѣ едвамъ тая година въ кѫщата си, както желаеше, подъ иконитѣ и съ запалена вощена свѣщица въ рѫцѣ. Предь смъртьта си той иска прошка отъ бабичката си и ѭ прости за бъчеваря; прости се и съ момчето си и съ внучета си, и умрѣ, отъ сърдце радвайки се на това, че избава сина си и снахата си отъ излишно гърло въ кѫщи и самъ вече сега преминува изъ тоя дотегнѫлъ вече нему животъ въ оня животъ, който отъ година на година и отъ часъ на часъ му ставаше все по̀-понягенъ и примамливъ. Да ли по̀-добрѣ или по̀-злѣ му е тамъ, гдѣто той, слѣдъ тая истинска смърть, се е пробудилъ? Разочаровалъ ли се е или е намѣрилъ тамъ това сѫщото, каквото е очаквалъ? — ний всички ще го научимъ скоро.

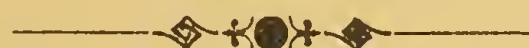

„ВЪРВИ, ВЪРВИ!“

Духътъ на прогресса и человѣкътъ.

— „Върви, върви!“
— О, демонъ безпощаденъ.
Незнаенъ духъ, о таенъ гласъ ужасенъ,
Кѫдѣ ме тласкашь в'този пѫть безраденъ
Пълъ с'тръни, прахъ, мѫгла, калъ—пѫть опасенъ?
— Върви, върви!“
— Смили се; демонъ злобенъ!
— Да си починѫ, молѭ, разрѣши ми
Поне минутка в'тозъ животъ злокобенъ,
Поне секунда, молѭ, позволи ми!
„Върви, върви!“
— О, духъ, мѫчитель страшенъ,
Кѫдѣ, кѫдѣ безъ милость тъй ме тласкашь,
И нѣма л' исходъ отъ тозъ трудъ всегдашенъ,
И ти тъй вѣчно ли ще да ни стрѣскашь?
О, твоя гласъ духъ чуденъ, безчовѣченъ,
Растрои мойтѣ нерви; в'неизвѣстность
Той тласка ме... О, идеалъ далеченъ,
Азъ тебъ ожидамъ, цѣлъ трепера, с'бѣсность
Стрѣмѭ се къмто тебь, — с'любовь безкрайна
Азъ тебъ обичамъ, о, щастливо време,
О царство благо на правдата сияйна,
Безъ мѫки, грижи, стонъ, безъ тежко бреме!...
О, идеалъ, едничка сал' надѣжда
Си ти на мень убитъ, растроенъ, боленъ: —
Къмъ тебъ съ жадность погледа поглежда,
Но виждамъ — тма, но чувамъ плачъ неволенъ
И твоя гласъ, о, демонъ тайнственъ, чуденъ!
— „Върви, върви!“

— Охъ, веч'не могж... сили
Веч' нѣма в'мене този пжть тъй труденъ
Да слѣдвамъ... О, демонъ, смили ли
Се бихж на мень червеитѣ — гризачи
С'които съвѣстьта гризе полека,
Злѣ грѣшницитѣ, хорскитѣ палачи...
О, демонъ, разрѣши почивка лѣгка!
Охъ, падамъ... Помогни!...
— „Върви, върви ти!
„Сбери послѣдни сили, ободри се!
„Това сиянье сладко, що яви се,
„По-нѣжно и отъ ясната зорница
„По-сладко отъ лжчъ свѣтълъ въ тжмница,
„Е твоя идеалъ ожиданъ страстно,
„Священъ, божественъ идеалъ завѣтенъ.
„Напредь! Поете! Ти посрѣщни го ясно
„С'лице засмѣно, с'чуденъ химнъ привѣтенъ!
„Куражъ, борецо! Край на мжки тежки
„На стонъ, на плачъ, на скърбь, тегло настава:
„Не ще проливашь веч' ти сълзи жежки —
„В'свѣта любовь и правда се явява!
„Напредь!

1894 г. $^{6}/_{II}$ София *Ив. Веновъ*

ХЕНРИХЪ VIII.

Расказъ отъ *Катрелля*

Превелъ *В. Върбевъ*.

Маркизъ Аминторъ де-Лонгерю отъ едно време насамъ бѣше станѫлъ най-нещастния отъ маркизитѣ въ Франция, които нѣкога сѫ живѣли и отъ сега сѫществующитѣ. Маркизъ Аминторъ живѣе на улицата Лессепсъ, въ домътъ подъ № 37. При посочванието мѣстожителството на моя херой мене ме обвзе малко нѣщо колебание, и само слѣдъ едно здраво размисление азъ написахъ: „Улица Лессепсъ, № 37“.

Моя херой има при себе си хероиня, съвсѣмъ законна: тя е двайсетъ и четири годишна; тя си е до толкова хубавичка, щото да може да удовлетвори най-разборчивия вкусъ, и до толкова обича музиката, щото може да дотегне на всички и на всѣкиго, тъй като нейното фортепияно не млъква отъ ранна утрина до срѣдь нощь. Маркизата до толкова упорито и страстно обича своя музикаленъ инструментъ, щото нито една слуга не се задържа въ домътъ ѝ. Въ животътъ на нещастния маркизъ, когото жена му до пресищание го угостява: съ Шумана, Менделсона и Сентъ—Санса, биватъ минути, когато той завижда на своитѣ си лакеи, които съ нищо не сѫ привързани къмъ диаволското сѫндѫче.

— Най-почтенно ви молѭ, дайте ми смѣтката, господарйо.

— Вий напущате, Баптистъ?

— Тъй точно, господарйо. Да си кажѫ правата азъ напущамъ само заради . . .

— Фортепияното. Знаѭ. Ще рече, то ви е дотегнѫло доста?

— Простете ме, господарйо, ако то да бѣше ми дотечнѫло „доста“, то азъ не бихъ ви напуснѫлъ. Както щѣте, но тази музика азъ вече немогѫ да ѭ търпѭ. Азъ се крѣпихъ дълго време, но сега осѣщамъ, че ще се поболѣѭ.

— Менѣ ми е твърдѣ неприятно гдѣто напущате, Баптистъ. Азъ бѣхъ напълно доволенъ отъ васъ и на драго сърдце бихъ желалъ да намѣрѭ такъвъ добъръ слуга като васъ.

— Азъ имамъ, господарйо, въ село единъ братовчедъ, който ще бѫде напълно пригоденъ за васъ.

— Истина ли? Да ли ще се съгласи да постѫпи у насъ?

— Той е глухъ, господарйо.

— Щастливко.

Въ единъ прекрасенъ день маркизата каза на мѫжътъ си:

— Въ понедѣлникъ вечерьта въ салонътъ на г-жа X., сѫпругата на маршалътъ, азъ ще свирѭ съчинената отъ мене фантазия на единъ мотивъ изъ „Хенрихъ VIII“ и се облагамъ на тебе.

— Мила моя, азъ... ний тъкмо въ понедѣлникъ имаме засѣдание въ клубътъ, и херцогъ де-Бовалло ще бѫде твърдѣ недоволенъ отъ моето отсѫтствие.

— Въ такъвъ случай азъ те освободявамъ. Азъ ще свирѭ въ единайсеть и половина часътъ. Обѣщай ми се, че ще наминешь да ме вземешь слѣдъ свършванието на концертътъ.

— Слѣдъ свършванието на концертътъ! Съ преголѣмо удоволствие, моя драга!

Понедѣлникъ е вече, десеть часътъ вечерьта. Маркизата е въ пъленъ туалетъ. Тя слѣзе съ мѫжътъ си при парадната врата на клубътъ и заминѫ съ своята каретка къмъ г-жа X., сѫпругата на маршалътъ.

Засѣданието въ клубътъ се състоя въ игра на карти. Маркизътъ игра и изгуби. Изгубенната му сумма го принуди да съжалѣва, гдѣто не отиде съ жена си, да послуша фантазията на мотивътъ изъ „Хен-

рилъ VIII“. При игранието маркизътъ малко нѣщо си попосръбваше и за това, като излѣзе изъ клубътъ, доста неясно съзнаваше, въ коя именно улица бѣше домътъ на г-жа Х., сѫпругата на маршалътъ. Криволѣво при свѣтлината на газовитѣ фенери, лутайки се по улицитѣ, Аминторъ де-Лонгеро изведнъжъ, чу нѣкакъвъ дивъ шумъ. Часовникътъ на кулата одари единайсетъ и половина.

— Нѣма съмнѣние, каза Маркизътъ, тѣзи звукове не сѫ нищо друго, освѣнъ страшната фантазия, която жена ми е написала на мотивътъ изъ операта, въ която е изваденъ монархътъ женоубиецъ!

Фалшивитѣ ноти, които бѣше чулъ маркизътъ, исключихѫ всѣко съмнѣние.

— Отмъстихте ли си сега вий Анна Болейнъ и Катерина Ховардъ? Сега настанѫ твоя редъ, жестокий владѣтелю на Англия, сега тебе те посичатъ, шепнѣше блѣдния отъ страхъ Аминторъ, като се бѣше спрѣлъ предъ господарския домъ. Тропотътъ отъ пристигвающитѣ екипажи за кѫсо време заглушихѫ музиката. Маркизътъ позабрави за пристрастяванието на жена си къмъ музиката и мислѣше само за другитѣ ѝ преимущества.

— Колко си е тя хубава: говорѣше си на умъ самъ на себе си Аминторъ. Какво мило личице има тя, какви тантуресги рѫчички, и какво малко краче! Кълнѫ се въ небето, ако се случи съ мене, както съ множина други мѫжье, нещастие, то азъ могѫ да кажѫ: „по работата си“! Азъ съмъ несправедливъ спрѣмо тая нещастна жена. Нейната страсть къмъ музиката си е тъй невинна! Нима тя не ме обича? нима не ме обожава съ трогателно постоянство! Струва ли си да се говори за това, гдѣто тя нѣкой, другъ часъ си подрънквала на фортопияно!

Екипажитѣ изминѫхѫ, и изново се разнесохѫ тѫжнитѣ звукове на безъ милость измѫчвания инструментъ. Бемолитѣ, диезитѣ, трелитѣ и другитѣ звукове стремително се догонвахѫ единъ другъ. Порядъчно си теглѣше Хенрихъ VIII.

— О, небо! въскликнѫ маркизътъ: нима за чело-

вѣка е било недостатъчно гдѣто е намѣрилъ динамитътъ, синилната киселина и всеобщото избирателно право? Нима е било безусловно необходимо, щото той при тия да измисли и фортепияното. О нещастна жена! какъ ужасно свири тя! А между това навѣрно не ще има недостатъкъ отъ ръкоплѣскания. Впрочемъ не е въ това работата... Азъ съмъ се твърдо рѣшилъ... Да рѣчемъ, моето рѣшение се явява като доказателство на боязливостьта, но азъ по никой начинъ не ще влѣзѫ въ домътъ на г-жа Х., по̀-добрѣ ще почакамъ тукъ на улицата до двата часа слѣдъ срѣднощь. Маркизата и азъ, ний ще си отидемъ наедно—като мѫжъ, който уважава жена си, азъ съмъ длъженъ да постѫпѭ тъй.

Превъсходното намѣрение на маркизътъ на смалко що не огаснѫ, тъй като почнѫ да ръмти дъждецъ, който пронизваше до коститѣ. Аминторъ почака вече половина часъ време. Дъждътъ не преставаше. Току изведнъжъ маркизътъ видѣ една прелѣстна двумѣстна карета, която излѣзе полѣгка изъ дворътъ и се нареди на опашката на очакващитѣ при парадната врата екипажи.

Тоя дъждъ вѣроятно скоро ще мине; стопанката на тая карета, както се вижда, е дошла по̀-кѫсно отъ другитѣ гости и за това ще излѣзе послѣдня отъ домътъ на г-жа Х. Азъ ще сѣднѫ въ нейната карета и и ще причакамъ до като мине дъждътъ и се свърши концертътъ.

Каруцаритѣ на всичкитѣ екипажи, като напуснѫхѫ мѣстата си, бѣхѫ се скрили отъ дъждътъ подъ порталътъ и за това, незабѣлѣзанъ отъ никого, маркизътъ Аминторъ благополучно отвори вратата на каретата и влѣзе въ нея. Каретата, която вънкашно имаше прелестенъ изгледъ, се оказа сѫщо тъй изящна и вѫтрѣ: тя бѣше облечена съ синкавъ атласъ и въ нея всичко дишаше на любовь и младость. Маркизътъ се сложи въ топлия кѫтъ, укѫта се въ лежавшитѣ въ екипажътъ кожухени покривки и заспа. Колко време проспа моя херой, немогѫ да ви кажѫ. Когато се събуди, каретата вече приближаваше до самата парадна

врата и се спрѣ. Отворихѫ се вратчицата на каретата, и къмъ неѭ приближи една млада жена. Когато тя забѣлѣжи, че въ каретата седи нѣкой, извика глухо, снѣ отъ рамѣнѣтѣ си скѫпата шуба и ѭ хвърли върху нечаканния гостъ.

— Каква непредпазливость — извика юношата, който придружаваше дамата. Такъвъ студъ, вѣтъръ... Ти непримѣнно ще се простудишь.

Азъ се задушавамъ отъ горѣщина, отговори младата жена, като се качи бърже, бърже въ каретата и затвори вратата.

— Може би ти, сестро, по пѫтьтъ къмъ дома ще навѣстишь мама? Въ такъвъ случай азъ ще те придружѫ.

— Не, азъ съмъ уморена и право у дома ще отидѫ. Сбогомъ. — Каретата заминѫ. Маркизътъ не се помръдваше. Въ течение на нѣколко секунди дамата мълча, и само когато екипажътъ изви въ слабо освѣтената уличка, тя каза: „колко си ти непредпазливъ, Гастонъ! Насмалко бѣше останѫло да се открие всичко.“

Маркизътъ искаше да отговори, но малката рѫчичка му затвори устата.

— Нито дума! Знаѭ отнапредь всичко, което ще ми кажешъ. Не искамъ, не смѣѭ и да те смущавамъ. Моето рѣшение е неизмѣнно. Сърдцето ми се кѫса на части, но иначе азъ не могѫ да постѫпѭ. Ний вече не трѣбва да се виждаме единъ съ другий. Преди всичко вземи назадь пръстеньтъ си. Азъ нѣмамъ право да го вземѫ отъ тебе. — Маркизътъ почувствува, че непознатата му надѣнѫ пръстеньтъ на пръстътъ.

— А сега, драгий Гастоне, прегърни ме още еднъжъ! Тая цѣлувка ти си ѭ заслужилъ съ скромностьта и уважението си къмъ мене. — Маркизътъ си помисли: „Не си е злѣ“! и прегърнѫ непознатата.

— Време е да се раздѣлимъ. Скачай пò-скоричко изъ каретата!

Младата жена подаде си главата презъ десния прозорецъ и за да отвлече вниманието на кочияшътъ заприказва съ него; въ това време Аминторъ отвори

вратата отъ лѣво и се скри въ тъмнината. Каретата изви на ѫгълътъ и исчезнѫ нататъкъ.

Часовникътъ одари два.

Маркизътъ, който съвършенно бѣше слисанъ отъ току що истегленното приключение, влизаше въ парадната врата на кѫщата си. Маркизата току що се бѣше върнѫла. Аминторъ до толкова се бѣше замислилъ, щото минѫ по край жена си безъ да ѭ съгледа.

— Боже мой, извика маркизата: па ти спишь до като вървишь! Растрий си очитѣ, друже мой, и дай ми ржката си: азъ съмъ твърдѣ уморена. У г-жа Х., сѫпругата на маршалътъ, експромтомъ се устроихѫ танци.

Когато Аминторъ подаде ржка на жена си, маркизата на часътъ забѣлѣжи пръстеньтъ, за който той бѣше забравилъ съвършенно. Пръстеньтъ бѣше украсенъ съ единъ скѫпоцѣненъ солитеръ.

— Какъвъ чуденъ камъкъ! Разбира се, това е сюрпризъ за мене? Колко е това мило отъ твоя страна.

Смутението на маркизътъ бѣше тъй сѫщо голѣмо, както и възторгътъ на маркизата.

— Да, азъ... дѣйствително, това е сюрпризъ за тебе. Впрочемъ сутрѣ азъ ще ти расправѭ всичко.

Изминѫхѫ се три дни. Маркизътъ станѫ олицетворение на любезностьта. Фортепияното се забрави. Г-жа де-Лонгерхъ очаква пръстеньтъ, който билъ даденъ, споредъ думитѣ на мѫжътъ си, на златарътъ на преправка. Маркизътъ между това търси ствоята непозната, но нигдѣ не може да ѭ намѣри. Него го мѫчи съвѣстьта. Той си казва: азъ съмъ крадецъ. Какво ще си помисли заради мене моята непозната. Какво ѝ е казалъ Гастонъ... сѫщинския Гастонъ? Каква скѫпоцѣнность е дала тая нещастна жена. А той, нещастния Гастонъ, отъ каква цѣлувка се лиши! Азъ чувствувамъ, какъ тая цѣлувка гори на моитѣ уста! Невъзможно е да се поправи бѣдата! Впрочемъ ето спасителната мисъль: азъ ще обнародвамъ въ вѣстниците слѣдующето обявление:

„На дамата, която е истърпѣла една загуба!„

Въ Понедѣлникъ, на 8-ий текущий мѣсецъ, въ каретата, покрита съ синкавъ атласъ, билъ сваленъ единъ пръстень на стойность 8,000 лева. Лицето, което заяви че му е стопанъ, ще получи значително възнаграждение!“

ПРИВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО.

Преди нѣколко дни ми се удаде случай да отидѫ у единъ свой приятель. Слѣдъ обикновенното какъ си, какъ не си и пр. отвори се дума и за неотдавнашнитѣ събития въ Армения, за положението на българщината въ Македония, за революционното движение по освобождението на Македония и найсѣтне, като естественно слѣдствие отъ повдигнѫтитѣ отъ по̀напредь въпроси, дойдохме и до движението на българитѣ преди освобождението ни — който въпросъ, тургахме въ свързка съ по̀-първитѣ. Щомъ като се докоснѫхме до революционото движение на българитѣ до преди освобождението ни, приятеля млъкнѫ изведнъжъ и се замисли, съ сбръчкани вѣжди и втренченъ разсѣянъ погледъ въ пространството. Слѣдъ нѣколко минутно мълчание приятельтъ скокнѫ бързо и излѣзе вънка, безъ да ми каже ни думица. Слѣдъ малко той пакъ се върнѫ, но тоя пѫть не вече мраченъ, съ набръчкано лице и самъ, а съ една продълговата цилиндрическа кратуна въ рѫцѣ, дълга около 15 см.

„Ето ги, ела, ела“, — захванѫ да вика приятеля ми, безъ да ми каже какво и защо. Азъ машинално се вдигнѫхъ отъ стола и се приближихъ до масата, гдѣто се бѣ спрѣлъ приятеля ми и се мѫчаше да отвори кратуната.

„Ето, ето, това сѫ памятници, братко, памятници и важни, за революционното движение у насъ до преди освобождението ни“; — Това каза и измъкнѫ единъ снопъ книжа отъ кратуната.

„Видишъ ли, тия парчета отъ испокъсани книжа, бѣдния ми чичо ги пази както очитѣ си, защото му сѫ святи, мили, защото, когато си ги погледне, толкова мили въспоминания

му идватъ на ума толкова свѣтли, чисти, идеални дни си спомнюва отъ минѫлий животъ!“.

И дѣйствително, тѣзи книжа, Богъ знае каква археологическа особенность не представляватъ, но тѣ сѫ отъ такъвъ родъ „мъртви памятници“, които най-лесно могѫтъ да охарактеризиратъ една епоха, да очертаѭтъ нейния нравственъ миръ, нейния духъ, умственното състояние и, изобщо въ всѣко отношение тогавашний животъ. А въ това отношение колко е бѣдна нашата история отъ тоя периодъ, 1865 — 1878 год. Ний, може да се каже, знаемъ доста добрѣ всички по̀-важни събития изъ историитѣ на чуждитѣ народи, а нашата… по̀-послѣ ще изучимъ! А кой може да отрече грамадното значение, което може да има за единъ народъ, познаванието добрѣ на историята си? Кой може да отрече ползата отъ това, да познаваме *добрѣ* както минѫлото и настоящето на този народъ, на който и ний сме чада? Още по̀-вече, когато става въпросъ за една епоха толкова свѣтла и чиста, отъ една страна и, отъ друга - толкова ужасна и мрачна, потопена въ кръвь и огънь! Въ времена, когато борбата кипи, каквито сѫ тия отъ 1870 г. до 1877 год., най-ясно се отразяватъ характернитѣ черти на единъ народъ; най-ясно испѫква, предь очитѣ на наблюдателния посторонникъ, цѣлия вѫтрѣшенъ миръ на тоя народъ и цѣлата му психология.

Горнитѣ мисли ме заставихѫ да извадѭ на бѣлъ свѣтъ единъ документъ отъ „Приврѣменното Българско Правителство“ презъ 1871 год., който самъ рисува доста добрѣ положението на работитѣ тогазъ Това единъ видъ писмо, печатно, съ което се е обръщалъ тогазъ революционния комитетъ, къмъ извѣстни лица за парични помощи.

Ето и самото писмо, на което запазваме правописанието:

„Господине . . . . . .

въ . . . . . .

„Всѣки въобще българинъ иска днѣсъ своето добро и желае да се освободи отъ агарянското робство, слѣдователно и вие, ако сте само българинъ и честенъ човѣкъ и, ако желаете добро на отечеството си, трѣбова да се предадете съ сичкото си сърдце и душа на народното дѣло, и да покажете, че сте достоенъ синъ на България и свободолюбивъ човѣкъ. Повтаряме, ако сте вие родолюбецъ, християнинъ и мѫжъ; то трѣбова да испълните долѣказаните наши, и на всичка българия, желания; а ако ли не, то честните и родолюбиви българе ще да ви прокълнѫтъ и твърдѣ скоро ще да ви испроводѭтъ при… сѣщайте се. Предателите, чорбаджиите, изѣдниците и турските подлизурки, ще да висятъ на едно

дърво съ нашитѣ неприятели — страшно ще бѫде народното отмѫщение. Който днесъ не желае да бѫде свободенъ, той не е българинъ и не е човѣкъ! И така вие сте свободни да изберете за себе си пѫть и да вървите по него, т. е. или съ назе и съ народътъ, или съ турските джеллате и кривопийци. Прибързайте да запишите името си на страницитѣ исторически съ златни или съ черни думи, и постарайте се да явите пò-скоро: черно робство ли искате, или златна свобода.

„Нашите желания сѫ вамъ извѣстни, нъ ние пакъ трѣбва да ви ги повторимъ. Ние желаеме да се освободиме изъ подъ турското иго и да бѫдиме хора. Пригответе се и вие и очѣквайте оная минута, която ще твърде скоро да избие. Нъ за да извършиме това велико дѣло, намъ сѫ потрѣбни двѣ нѣща: хора и пари. Хора ние имаме, а пари нѣмаме; но съ Божията помощь ще да найдеме скоро и тѣхъ. Нашиятъ главни народни комитетъ е избралъ насъ да съbереме потрѣбните за нашето освобождение пари, и ние ще да сѫбереме. А отъ гдѣ? — Ние ще да ги съберемe отъ тамъ, отъ гдѣто ги сѫбирале и другите народности т. е. отъ самиятъ народъ. И така, ние предлагаме и вамъ да пожертвувате веднѫжъ за всѣкога щото можете и колкото можете. Сѣкиму изъ васъ ще бѫде даденъ билетъ отъ **Българското Привременно правителство**, а това правителство ще да отговаря за дадената му сумма прѣдъ народътъ, т. е. прѣдъ Българскиятъ **Народни Революционни Комитетъ**, който така сѫщо ще отговаря прѣдъ **бѫдъщето българско свободно правителство.** Привременно българско правителство ще да държи подробни смѣтки, отъ дека колко е земало, дека ги е употрѣбило, колко българе сѫ погинале, какъ сѫ погинале и пр. и пр. Щастливи сѫ ония наши народолюбци които повдигнатъ рѫка за своята свобода — тѣхните имена ще да се славятъ вечно; а страшливите, изедниците и хладнокрѫвните ще бѫдътъ проклѣти въ вѣки вѣковъ. Който е бѫлгаринъ, когото е бѫлгарка родила и който не иска да бѫде турски робъ, той трѣба да жертвува всичко, за да може послѣ да добие много. „да продадеме имането си, да заложиме жените си и дѣцата си и да откупиме отечеството си", — е рѣкълъ Мининъ. —

„Господине! Ние искаме да ви кажеме много, нъ за сега стига и толкова, — отъ васъ самите зависи да притурите това щото ние не сме исказале. —

„Вамъ ще да се покаже чудно нашето прѣдложение, защото то ще да дойде до васъ ненадѣйно; нъ за чудение врѣме неостана — историята насъ не ще да чѣка да се чудиме. Сичкото това вие трѣба да държите тайно и вашитѣ най близки приятели не трѣба нищо да знаятъ. Вие трѣба да отговаряте сами за себе си. Глѣдайте да не кажете послѣ: „азъ искахъ да помогнѫ, нъ нѣмаше отъ гдѣ да се науча навѣрно кому да дамъ и какъ да дамъ". Ние имаме хора на

сѣкадѣ и познаваме сѣкого изъ васъ, познаваме състоянието ви и даже духътъ ви, слѣдователно ние ще да намериме възможность да ви явиме... Нъ вие може да кажете: „нѣмаме пари" — земете назаемъ, продайте стока, заложете кѫщата си и дайте първиятъ си дългъ **на отечеството, на свободата и на бога**. Който помогне съ щото и да е, той ще да има отъ насъ, освенъ горѣказанитѣ билети, единъ знакъ, и този знакъ ще бѫде неговото спасение. Когато нашите юнаци отиватъ подъ байряка (а това ще да бѫде твърдѣ скоро) то тѣшко томува, който имъ не покаже билетътъ и знакътъ си! който не приѣме участие въ нашето народно движение, той ще да се счита за предатель и за неприятель на народатъ ни и ще да се расплати за грѣховете си; а фамилията му ще да бѫде укорѣна прѣдъ свѣтътъ. Повтаряме, ако дадете доброволно щото сте длѫжни да дадете, то ще бъдете честити, и заедно съ вашето домочадие ще бѫдете подъ нашата защита чакъ до онзи день.... А ако постѫпите съ насъ варварски, т. е. ако предадете писмото ни, или човѣкътъ ни, съ когото ви пращаме да се разберете; ако изнесете навънъ нашите желания и ги разкажете на нѣкои наши български изроди, или ако търсите причина за да не дадете това щото искаме отъ васъ, съ една дума, ако злоупотребите съ нашето довѣрие, то страшно ще да ви се отмъсти. Земете си на умътъ, че онѣзи мъже, които стоятъ като главатаре на народното движение и които съставляватъ врѣменното правителство, не се боятъ вече отъ никого и рѣшили сѫ са да вървать напредъ, безъ да се обръщатъ назадъ. Ние се не боиме вече нито отъ турското беззаконие, нито отъ турските мекерета! Сичките турски мѫки, бѣсилници, пращания въ Деари-Бекиръ и пр. сѫ предъ окото на бѫлгарските юнаци нищо. Сѣки юнакъ има своето предначертание въ главата си; а народниятъ комитетъ и привреѣменного правителство ще да предварятъ сѣко зло и ще да награждаватъ сѣко добро. На нашето чело е написано: „чиста свобода, или юнашка смъртъ".

„Рѣшавайте се сега по-скоро да ни кажете „съназе ли сте", или „противъ назе", защото хиляди юнаци очакватъ отговорътъ ви". —

„(?) 1871 год. Марта 10

„ I отд. отъ Б. Р. Ц. К.
Привреѣменото правителство
въ България" —

Подъ самата дата, на праздното мѣсто, има голѣмъ единъ крѫглестъ печатъ, съ надписъ наоколо: „привреѣменото правителство въ България, отд. I отъ Б. Р. Ц. К." и на срѣдата — левъ.

Това е едно писмо, което на времето си е всѣвало татъвъ страхъ у гузнитѣ, „турскитѣ мекерета“ и „подлизурки“; такава ужасна страхотия предь неизвѣстностьта, предь неопредѣлената сила на тогивашнитѣ револноиционери; отъ друга страна пъкъ такова въодушевение, такъвъ куражъ и сила за вѣрующитѣ!...

Въ това писмо, както вижда читателя, се говори за нѣкакви „знаци“, които щели да се дадатъ на тия, които помогнѫтъ „съ щото могѫтъ и колкото могѫтъ“ и които щѣли да бѫдѫтъ „спасителни знаци“ въ време на революцията. Имало ли е такива знаци, какви сѫ биле тѣ и раздавали ли сѫ се на спомоществателитѣ, както се казва въ писмото, — нищо не се знае. Или пъкъ това е било просто средство на революционеритѣ за сплашвание на страшливитѣ и малодушни българи, които и безъ туй треперѣхѫ предь мисъльта за революция?... Важното въ това е туй, че такива критически минути сѫ предизвикали и такива крайни срѣдства, като, безъ съмнѣние, при по-легални условия и обстоятелства, щѣхѫ да се смѣтнѫтъ за глупави и смѣшни. Самото туй обстоятелство, че тогавашнитѣ наши револиционери сѫ прибѣгвали даже до такова срѣдство — сплашвание, когато тѣ сѫ имали куражътъ да направѭтъ много по-сериозни постѫпки, показва до колко е билъ важенъ момента.

Тази ревность къмъ дѣлото на нашитѣ борци, тази тѣхна революционна дѣятелность, тѣхната самоотверженность и самопожертвувание, всичкия кипежъ на борбата и робския духъ на още по-робското тогавашно българско население — заслужватъ да се знаѭтъ на пръсти отъ насъ — тѣхнитѣ потомци и съвременници.

Г. Чорловъ

П. Р. СЛАВЕЙКОВЪ

Род. кждѣ края на 1827 год. † 1-ий Юлий 1895 год.

Изгуби се още една отъ ония свѣтли звѣзди на българския небосклонъ, които съ своя блѣсъкъ озарявахѫ пѫтьтъ на българския народъ въ ония мрачни времена на нашето духовно и политическо робство, въ епохата на нашето книжовно, духовно и политическо възраждание; изгуби се човѣкътъ, на когото българинътъ, може би, най-много длъжи за своето си окопитяване като народъ, като единъ важенъ политический факторъ на Балканский Полуостровъ. Нѣма го вече между живитѣ лицето, на което българската младежь е гледала съ благоговѣение почти презъ половина столѣтие и паметьта на когото не ще изличи отъ душата си до вѣки!...

Въ училището, въ литературата, въ борбитѣ за освобождяванието ни отъ духовното и политическо робство, въ уреждането на свободното ни отечество, — покойния бѣше истинский труженникъ, неуморимъ дѣятель. Той е започнѫлъ своята неуморима и енергична работа въ селското училище на поробена България и ѭ свърши като държавенъ мѫжъ на свободна България, и тая своя толкова полезотворна работа за своя народъ той е продължавалъ цѣло половина столѣтие. И на всѣкждѣ той е работилъ безукоризненно, честно до самопожертвание, като истинский синъ на отечеството си.

Послѣднитѣ си нѣколко години покойния прекара твърдѣ ужасно: тежка болѣсть бѣше го пребулила съ душевенъ мракъ и той не бѣше въ състояние нито да държи перото, нито да си спомни и расправи своето минѫло, своитѣ скѫпи въспоминания за дѣятелностьта си. Но даже и въ това си положение на времени у него минутно блѣсваше оня остъръ умъ, съ който той се е отличавалъ: нѣколко мѣсеца преди смъртьта си той е билъ изваденъ съ креслото си на дворътъ, да

погледа на живата природа. Въ това време презъ улицата минаватъ софийскитѣ продавачи на вѣстници и викатъ колко гласъ имъ хваща: „Свобода“, „Народни Права“, „Съгласие“, „Миръ“!... Едно душевно вълнение обвзело горкия старецъ и той съ шепоть изговорилъ: „Хубави имена!“ Разбира се, какво е искалъ да каже съ тия думи.

Ний не ще се впущаме тукъ да прецѣняваме неговото значение като учитель, литераторъ и общественъ дѣецъ. За да се направи тая прецѣнка нуждно е да имаме точни свѣдѣния за неговата дѣятелность, което, за жалость, ний нѣмаме за сега. И една отъ нашитѣ осѫдителни черти е, че твърдѣ малко се занимаваме съ изучванието животътъ и дѣятелностьта на нашитѣ починѫли дѣйци и че тия, които сѫ биле тѣхни съвременици и съратници ни най-малко не се погрижватъ да ни дадѫтъ нуждннтѣ факти и въспоминания. Години се изминѫхѫ отъ както сѫ починѫли такива видни дѣйци на литературното и общественното поприще, като Богаровъ, Икономовъ, Чомаковъ, Михаиловский и др., които заедно съ починѫлия дѣдо Славейковъ съставляватъ оная плеада борци за духовното и политическото ни възраждание, и никой почти до днесь отъ тѣхнитѣ съвременници, които знаѭтъ добрѣ живота и дѣлата имъ, не се е погрижилъ да направи общо достояние своитѣ въспоминания за тия видни български дѣйци. Ний даже нѣмаме въ общи черти биографиитѣ на тия отлични мѫжье, а камо ли да имаме материалъ за една характеристика за тѣхъ, като дѣйци по нашето възраждание.

Ний ще се ласкаемъ съ надѣждата, че знающитѣ живота и дѣятелностьта на почнѫлия дѣдо Славейковъ ще си сторѭтъ трудъ да подѣлѭтъ съ българския читающъ свѣтъ своитѣ си въспоминания за него и ще дадѫтъ съ това възможность за една пълна характеристика на неговия животъ и дѣятелность. А синоветѣ на покойния, вѣрваме, ще се потрудѭтъ да издадѫтъ пълно събрание на многобройнитѣ литературни трудове на своя много заслужилъ баща и съ това да дадѫтъ възможность на сегашното поколѣние да се запознае съ тия негови литературни произведения, които на времето си сѫ въодушевявали и рѫководили минѫлитѣ поколѣния.

На 3-ий Юлий се е извършило погребението на покойния при присѫтствието на едно многобройно множество негови почитатели отъ гр. София и депутации отъ другадѣ.

Множество вѣнци сѫ биле възложени на гробътъ му отъ разни лица, общества и общини изъ цѣла България. Надъ гробътъ му сѫ се държали нѣколко рѣчи, въ които всички говоривши сѫ описали съ най лестни черти дѣятелностьта на покойния, който е любимецътъ на цѣлия българский народъ отъ Черно Море дори до Охрида и отъ Бѣло Море до Дунава. Да, името на Дѣда Славейкова е извѣстно и въ най-затънтения край, въ най-послѣдната колиба въ България и то до вѣки ще се помни отъ мало и голѣмо! . .

Въ 78-ий брой на в. „Знаме“ се започва печатанието биографията на покойния П. Р. Славейковъ. Ний мислимъ, че не ще бѫде злѣ обнародванието на тая биография и въ „Искра“, което и започваме отъ настоящата книжка. Въ идѫщата 12-та книжка на „Искра“ ний ще се потрудимъ да помѣстимъ портретътъ на починѫлия.

Кратко животоописание на покойний народенъ борецъ и дѣецъ Петка Рачева Славейкова.

Петко Рачевъ Славейковъ е роденъ въ Търново, кѫдѣ края на 1827 год. Баща му, Дѣдо Рачо, билъ простъ человѣкъ, казанджия и сиромахъ, но искалъ да изучи покойния, който още въ шесгата си година почнѫлъ първоначалното си образувание, каквото го е имало тогава, състояще отъ букварь, наустница, псалтирь, свѣтче, апостолъ и други черковни книги. Слѣдъ като научилъ всичко, което можалъ по славянски, презъ 1840 год. той постѫпилъ да учи въ грѣцкитѣ сѫществующи тогава училища, гдѣто за прѣвъ пѫть се запозналъ съ свѣтско учение и гдѣто продължавалъ нѣщо три мѣсеца. Слѣдъ това училъ извѣстно време и турски при единъ ходжа.

Четението на черковни книги, на житието и други подобни, каквито тогава пò-вечето се намирали, дали духовно и набожническо направление на умътъ и духътъ му, та презъ 1842 лѣто, той бѣгалъ отъ баща си въ Присовский мънастирь да става калугеръ, което никакъ не било по волята на баща му. Търсенъ и доведенъ въ Търново, за да не стои празенъ, баща му му намѣрилъ единъ рѫкописенъ екземпляръ отъ Паисиевата История и му ѭ далъ, хемъ да ѭ чеге, хемъ да ѭ преписва,—работа, за която покойний се заловилъ заедно съ едного отъ своитѣ другари, Христа Драганова. Около него време враждата межу българи и гърци била земала да

се проявява и четението на Паисиевата История отворила очитѣ на покойния и дала друго направление на неговитѣ мисли. Съ тази история въ ржцѣ, тѣ, двамата, станжли явни проповѣдници на българизмътъ. Въ това време като се научилъ че въ Свищовъ имало по̀-добрѣ уредено училище, рѣшили и заминжли есеньта, презъ сжщата година въ тоя градъ, гдѣто слѣдвали до лѣтото на 1843 год. Сжщата година, покойний се върнжлъ въ Търново и се условилъ учитель въ Долнята Махала; тогава той билъ на 16 години. До тукъ се свършва въ сжщность неговия ученический животъ и отъ тукъ се почва неговата дълга учителска и общественна карриера, въ която той се явява, въ началото като гонитель на гръцкитѣ владици и гръцизмътъ, а по̀-послѣ като дѣецъ по черковний въпросъ, поетъ, литераторъ, ратникъ и водитель на народътъ въ борбата му за черковна самостоятелность.

Сжщата година покойний написва първата си сатира въ стихове, по подръжание на народнитѣ пѣсни, отправено противъ гръцкитѣ владици, Панарета и Неофита, и за неж билъ затварянъ първий и не послѣдний пжть въ животътъ си, въ владишката митрополия, въ единъ курникъ, гдѣто най-напредь обърнжлъ внимание на пословицитѣ, които почнжлъ да събира. Прогоненъ отъ Неофита, той се условя за учитель въ Килифарево (1844 г.), но скоро билъ прогоненъ отъ сжщий и отъ тамъ, та тръгнжлъ по селата да дири учителско мѣсто, уславянъ и испъжданъ, щомъ Неофитъ и секретарьтъ му научавали гдѣ се е установявалъ. Най-послѣ той се условилъ въ Бѣла (1845 г.), гдѣто училъ 13 души ученици три мѣсеци, догдѣто въ Търново го разумѣжтъ кждѣ е. Докарванъ веднъжъ въ Търново да отговаря противъ нѣкои обвинения, той криво лѣво се оправдалъ и пакъ се върнжлъ въ Бѣла, отъ гдѣто подиръ двѣ недѣли Ферахъ-Бей, по внушение отъ Костакя, го пропъжда окончателно. Покойний поема селата, минува презъ Пиперково и отива въ Свищовъ съ надѣжда да остане тамъ учитель. Но тукъ се явяватъ пакъ Неофитъ и Костаки, които му побъркватъ и той се намира въ затворътъ вмѣсто въ училището. Като го пуснжли, той поемва пжтьтъ за Търново, като се помжчва безуспѣшно да намѣри учителско мѣсто въ селата. Като се прибралъ при баща си, рѣшилъ и станжлъ казанджия, за да не стои празенъ и да не бжде лйшенъ товаръ на своитѣ. Тукъ той се скарва слѣдъ нѣкое време съ едного отъ калфитѣ, което става причина безъ време да напустне бащиния си занаятъ и да дири пакъ учителско мѣсто.

Въ 1846 ний виждаме покойния условенъ учитель въ Севлиево, гдѣто първъ отворилъ новото Хаджи Стояново училище и почнжлъ да преподава по новата метода за взаимно учение. Въ Севлиево стоялъ 10 мѣсеца и отъ тамъ въ 1847 условя се въ Ловечь, гдѣто се застоява нѣщо година и половина. Тукъ въ Ловечъ покойния почва своята литературна дѣятелность, на 20 годишна възрасть. Въ Ловечь той е съчинявалъ, както се види, разни училищни и любовни пѣсни, жедно изучавани и пѣяни отъ младежитѣ. Любопитно е и това, че първитѣ стихове и друго що е писалъ било на

славяно-български, и че въ Ловечъ най-напредь почва да пише на новобългарски. Благодарение на туй обстоятелство, че тука той се е държалъ по̀-предпазливо спрямо гръцския владика Милетия, и че самъ тоя владика се е отнасялъ по̀-прилично къмъ покойния за да му бѫде по̀-мирна главата. Славейковъ е ималъ свободно време, което не губѣлъ напраздно. Той изново и много по̀-успѣшно почнѫлъ да събира материали изъ народа, и тукъ е написалъ първитѣ свои литературни произвѣдения. Освѣнъ другитѣ недоискарани свои трудове, той билъ написалъ въ стихове Крумиада, въспѣлъ подвигитѣ на Самуила, подигралъ грънкитѣ владици въ „Огледало“ съчинилъ Пѣснопойка съ 100 разни пѣсни. Тия свои довършени трудове той пратилъ да се печататъ въ Букурещь, но тамъ били изгубени; по̀-послѣ, както ще видимъ, той изгубилъ безвъзвратно и рѫкописитѣ имъ.

Въ 1848 г. се появила чумата, та мнозина изъ Ловечъ отъ страхъ побѣгнѫли въ Троянский манастиръ, между които билъ и покойний. Тукъ у него изъ ново се възражда идеята да се покалугери, но една случайность го отвлѣкла отъ намѣрението му и трети пѫть непомислилъ вече да прегрѫща духовното звание. Като се върнѫлъ въ Ловечъ и намѣрилъ че мѣстото му било вече заето, безъ да се спира, отива въ Плѣвень, гдѣто пристига срѣщу Петдесятница. Съ пристиганието си отива въ черква, гдѣто чѣлъ, пѣлъ и направилъ такова добро впечатление на населението, щото лесно се условилъ за учитель. Тукъ, обаче, покойний налита на другъ врагъ фанариотинъ — Агапий. Почва се борба, но покойний като вижда че нѣма здрава почва за да може излѣзе на глава и като чува че Враца е по̀-расположена противъ Агапия, пуща слухъ че заминува за Търново, а той се опѫтва за Враца, гдѣто пристигнѫлъ и се уславя за учитель. Щомъ Агапий се научава за това, като неможалъ нищо да подѣйствува съ писма, озовалъ се самъ въ тоя градъ. Тукъ се почва ожесточена борба между владиката отъ една страна и покойний, на когото първенцитѣ взели страната. Работата дошла дори до испращание на убийци да убиѭтъ покойния, който се принуждава да напусне градъгъ и замине за Берковица. Тукъ още съ първо успѣлъ да се услови за учитель, обаче на срѣща си намира Софийский владика Паисий, който рѣшилъ, преди да употрѣби голѣмитѣ срѣдства, да се опита да се отърве отъ такъвъ опасенъ човѣкъ, като Славейкова, съ добро. Слѣдъ дълги преговори и слѣдъ като Паисия обѣщалъ да му даде 300 гр. обезщетение, покойний намислилъ, като се видѣлъ съ по̀-вече пари въ джебъ тоя пѫть, да се въсползува отъ това предложение и слѣдъ 7—8 дневно учителствувание, опѫтилъ се къмъ Видинъ, съ намѣрение да отиде въ Сърбия или Австрия да продължи образованието си. Въ пѫтьтъ, при минаванието на Цибра, конетѣ били подплашени отъ единъ бикъ и талигата му се катурила отъ мостътъ въ рѣката, която отвлѣкла дисагитѣ му, въ които носялъ всичкитѣ си рѫкописи и събрани материали. Догдѣто ги настигнѫтъ и уловѭтъ, единътъ дисагъ се изпразнилъ и рѫкописитѣ въ него били изгубени.

Едва що пристигнжлъ въ Видинь, покойния получилъ писмо отъ майка си, която ходила дори до Плѣвень да го дири, съ което му се извѣстявало че баща му, дѣдо Рачо, се поминжлъ отъ чумата, и съ което се умолявалъ да се върне за да прибере и отгледа по̀-малкитѣ си братия и сестри. По Дунавътъ покойний слѣзълъ на Никополъ, но при изливанието на скелята, дъската се гиврътнжла и той изцъмбукнжлъ съ дисагитѣ си въ Дунава. Вѣщь плувецъ той се избавилъ, но дисагитѣ му съ всичкитѣ ржкописи въ тѣхъ погинжли. Отъ Никополъ покойния се опжтя за Плѣвень, но щомъ пристига въ тоя градъ и се научаватъ за това неприятелитѣ му, чрезъ конакътъ пращатъ сеймени да го арестуватъ. Приятелитѣ му, обаче, го укриватъ, намиратъ му конь и презъ нощьта го испращатъ за Търново. Тукъ покойний урежда домашнитѣ си работи и като се научава, че въ Елена билъ се повърнжлъ отъ Москва свършившiй Московскiй университетъ Михаиловскiй отворилъ училище, заминува да отиде да се учи при него. Отъ трудоветѣ си въ Ловечь той можалъ да запази само сатирата си въ стихове противъ гърцкитѣ владици. „Огледало", която съученицитѣ му и други младежи четѣли съ голѣма жежда. Славата на тая сатира скоро се разнесла врѣдъ изъ Търновско и повдигнжла изъ ново старата злоба на Неофита, който, изджненъ веднъжъ по̀-рано, когато минувалъ Султанъ Абдулъ Меджидъ презъ Търново, билъ се пакъ върнжлъ като Търновскiй Митрополитъ. Единъ день Михаиловскiй, който виждалъ дарбитѣ и способноститѣ на покойния, викнжлъ го и съ сълзи на очи го помолилъ да напустне Елена, за да не дойде въ сблкновение съ братията си, чрезъ които Неофитъ дѣйствувалъ. Ще не ще, покойний оставилъ Елена и по Димитровдень, 1849 г., отишълъ въ Трѣвна, условилъ се за учитель, като прибралъ мащихата си и сестритѣ си.

Въ Трѣвна покойния развилъ особенна дѣятелность като учитель и почнжлъ изъ ново да събира материали — пѣсни, приказски, пословици и пр.: тукъ той съчинилъ своята „Смесна Китка", „Басненикътъ" и първата си „Пѣснопойка", която вѣроятно е съдържала при нѣкои нови и по̀-вечето отъ предишнитѣ любовни пѣсни, които е съчинявалъ въ Търново, Севлиево, Ловечь. Тия негови съчинения били печатани презъ 1852 г. въ Букурещь. Тукъ въ началото на 1853 г, покойний се е уженилъ за дъщерята на едного отъ Трѣвненскитѣ първенци — Иринка Иванчева Ранкова. Въ края на сжщата година, по Коляда, покойний билъ повиканъ отъ новий Враченскiй владика, извѣстний Доротей, да му бжде секретарь, която длъжность занимавалъ нѣколко мѣсеца, но Неофитъ не го оставилъ на спокойствие и той билъ принуденъ да се върне въ Търново (1854 г.). Отъ Трѣвна презъ сжща година той првъвъ пжть отива въ Цариградъ презъ Одринъ да дѣйствува за дигането на своя врагъ Неофита, но, безъ да се бави много време, се пакъ върнжлъ въ Трѣвна презъ Августъ. Като минавалъ Сливенскiй балканъ, нападатъ го разбойници, ограбватъ го съ другаритѣ му, и го отвличатъ надъ една прѣспа, гдѣто билъ поваленъ на земята и

безъ малко щѣлъ да бжде закланъ. но единъ отъ пò-старитѣ разбойници, къмъ когото, покойний се обърнжлъ за милость, се намѣсилъ и му избавилъ животътъ.

До 1859 покойний учителствувалъ пò-вечето въ Трѣвна. Въ това време той ходилъ нѣколко пжти въ Цариградъ било по обществении работи, било по своя инициатива, или като представитель. Забѣлѣжително е ходението му въ турската столица презъ 1856 г., заедно съ други представители отъ Търновската Епархия, въ която Неофитъ билъ окончателно и невъзвратно дигнжтъ, презъ 1859 година.

До 1862 г. покойний учителствувалъ въ Търного, съ Михаиловский, Кесаровъ, Даскалъ Илия, когато училищата въ Търново сж били много добрѣ наредени. Въ 1862 е билъ пакъ учитель въ Трѣвна, но въ края на годината билъ повиканъ да учителствува въ Ески-Джумая, гдѣто е стоялъ презъ цѣлата 1863 г. Отъ тукъ той почнжлъ да редактира „Гайдата". Презъ 1864 година билъ за кратко време учитель въ Варна и отъ тамъ минува въ Цариградъ за редактиране, заедно съ Др. Ригзъ, Др. Лонгъ и Даскалъ Христодула Сичанова, българский преводъ на Библията. Тукъ покойний свършва своята кариера като учителъ въ България, и, съ установяванието му въ Цариградъ, се почва втората епоха на неговата общественна, дѣятелность въ която се явява като литераторъ и народенъ водитель, въ най-широка смисъль на думата.

Въ Цариградъ покойний, заедно съ опредѣлената работа, която имаше да редактира българский преводъ на Библията, слѣдваше да издава и „Гайдата" и зимаше живъ интересъ и дѣятелно участие въ народнитѣ работи. Гайдата въ начало бѣше сатирический листъ, съ цѣль за свѣстявание на българитѣ, но въ тая форма му се забрани нейното издавание и той се принуди да ѭ обърне въ литературно списание. Въ това време борбата по Черковний Въпросъ се усилваше, движението по вънъ ставаше пò-общо и взе да се явява необходимостьта за единъ сериозенъ листъ да дава направление на борбата, както и нуждата отъ пò-рѣшителни хòра да ѭ водѭтъ. За такива водители излѣзохж напредъ двѣ свѣтски личности — Славейковъ и Чомаковъ. Около тѣхъ се сгрупирахж всичкитѣ млади интелигентни сили въ Цариградъ, и по тоя начинъ се образува оня центръ, който раздвижи сърдцата на всичкитѣ българи, живущи въ Балканский Полуостровъ, който ги съедини въ една обща борба противъ Фенеръ и който мощно ги тласкаше и въ пжтьтъ на събужданието, и въ пжтьтъ на напредъкътъ и образованието. Не е тукъ мѣстото му да распредѣлимъ ролитѣ, които тия двѣ лица играхж въ тая борба; достатъчно е да забѣлѣжимъ, че Славейковъ, слѣдъ като бѣше създалъ почвата и добилъ вече честь въ С.-България, въ скоро време се очерта като звѣзда отъ първа величина на българския хоризонтъ и извоюва за себе си едно славно име, което ще остане джлбоко врѣзано въ аналитѣ на нашето възраждение.

Съ пламенна натура, съ характеръ буенъ, съ сърдце горѣщо,

съ патриотизмъ чистъ и непороченъ, съ воля твърда и непоколебима въ всичко, що се касае до интереситѣ на народътъ, той неможеше да ограничи дѣятелността си съ издаванието на единъ чисто литературенъ вѣстникъ и въ 1895 лѣто се явява на политическата сцена съ в. „Македония". Изборътъ на названието на новий и първий свой политический вѣстникъ бѣ единъ отъ най-сполучливитѣ. Съ самий тоя актъ, той включи и цѣлата тая българска область въ общото движение. Тая нещастна страна, която по-рано бѣ показала знакове на животъ, но бѣше умарлушена по него време и Славейковъ на ново ѝ пусна искри, които ѭ съживихѫ и които за пръвъ пѫть, може би, накарахѫ неѭ да чувствува че е часть отъ общото отечество, а и България — че има една забравена своя сестра, къмъ която трѣбва да простре рѫка и да ѭ прегѫрне. Цариградъ бѣше единъ много удобенъ центръ, който даде възможность на Славейкова въ продължение на по-вече отъ десетина години да свърже ония лични връзки съ българитѣ въ Македония, които направихѫ името му тъй популярно по брѣговетѣ на Струма, Вардаръ, Охридъ и Прѣспа, както по брѣговетѣ на Дунавъ. Янтра, Витъ и Искъръ и въ Македония и до сега сѫществуватъ ония легенди за бортата му съ „Патрикотъ", въ които покойний е билъ героя, въ втората епоха на своята общественна дѣятелность, когато легендитѣ за борбата му съ гръцкитѣ владици въ С.-България почти сѫ изгубени съ изчезванието на онова поколѣние, което е било свидѣтель на неговитѣ младенчески подвиги

Цѣли 7 години издава Славейковъ в. „Македония" (1865—1872). безъ да гледа на всичкитѣ непреодолими препятствия, които срѣщаше, безъ да се смущава отъ всичкитѣ лишения, на които излагаше и себе си, и своитѣ. Презъ всичкото това време, той не само издаваше „Македония", но превеждаше. съчиняваше, издаваше разни книги, събираше материали и никога не напущаше лирата си. Въ 1870 год. се рѣши Българский въпросъ съ извѣстний Ферманъ, съ който се създаваше Самостоятелна Народна Черкга, съ предѣли, които обемахѫ почти всичкитѣ населени съ българи области на Европейска Турция. При съставянието на Екзархийский Уставъ, Славейковъ употрѣби перото си и влиянието на името си, за да се сгради тоя уставъ на по-широки демократически начала, които да не противоречѫтъ на началата на Православната Черква: и тукъ той взе смѣло страната на народътъ противъ чорбаджийски нѣкои домогвания. Извѣстно е, че слѣдъ издаванието на ферманътъ, той не бѣ приложенъ въ дѣйствие. Заточванието на владицитѣ слѣдъ службата имъ въ Българската Черква на Богоявление доведе въ отчаяние българското население въ Цариградъ. Само Славейковъ, съ обаянието на името си и съ рѣшителностьта на характерътъ си, можеше да повдигне и поведе оная небивала въ Цариградъ демонстрация, предъ Баби-Алието. която принуди тогавашний Великъ Везиръ, Махмудъ Недимъ Паша, да успокои развълнуванитѣ български духове въ цѣлата империя съ възвръщанието на владицитѣ и полаганието въ испълнение на Ферманътъ. Съ тоя

актъ Славейковъ, който почна борбата срѣщу гръцкото духовенство, още дѣте, може да се каже, бѣ живъ да види, и нейний край, освобождението ни отъ Фенерското иго, като самъ лично нанесе послѣдний оня ударъ, който невъзвратно скжса духовнитѣ вериги, които презъ рвахж българский народъ у гръцката патриаршия.

Като слѣдствие на тая велика побѣда, главенъ виновникъ на която се представяше покойний, той зае такова едно видно и влиятелно положение предъ очитѣ на народътъ си и свѣтътъ, щото турцитѣ сериозно взехж да се боіжтъ отъ него и преобладающето му влияние, та почнжхж да дирѭтъ случай да го смажжтъ. Съ тая задача се нагърби Мидхадъ Паша, който още като Валия въ Русее, знаеше кой и какъвъ е Славейковъ, който бѣше му осуетилъ планътъ за потурчание българскитѣ училища. Едва ли не първото дѣло на тоя съ лошо име останжлъ у българитѣ Паша, когато презъ 1872 г. станж Везиръ, бѣше да спре „Македония“ и да тикне покойний въ турскитѣ зъндани. Поводътъ на това бѣше статията „Двѣтѣ касти и власти“, писана по поржка отъ С. Миларова въ затворътъ, и преработена въ окончателната си форма отъ самий покойний. Тогава Славейковъ се борѣше съ нѣкои чорбаджийски влияния около Екзархията, които се възползувахж, до колкото се знае, отъ тая статия да го представятъ като опасенъ за държавата человѣкъ. Това бѣше послѣднето най-жестоко, но не и първото патило на покойний като вѣстникарь въ Цариградъ. Има мнозина живи още, които помнѭтъ и добрѣ знаѭтъ, какви бели той е ималъ съ турского „Бюро на пресата“, и какви псувни той е ялъ и какви загуби е прегърпѣлъ. Въ продължение на 7 години в. „Македония“ е билъ 5—6 пжти запиранъ, тъй щото, ако и издаванъ въ продължение на 7 години, но течението му не е могло да бжде цѣло за по̀-вече отъ 5 години. Бѣше презъ лѣтото на 1872 г. когато една нощь полицията обгражда, както собственната печатница на покойния, така и домътъ му, и прибира всички писма вѣстници, ржкописи, коректури и по̀-голѣмата часть на събранитѣ му материали. Самъ Славейковъ бѣше тикнжтъ въ единъ зъндань на централний затворъ, на единично заключение. Арестувани бѣхж тоже и двамата синове на покойний, Иванъ и Рачо Славейкови, но последний, като маловъзрастенъ, бѣше пуснжтъ подъ единъ видъ поржчителство, а първий с оя два дни задържанъ въ простъ затворъ. Новината за нощното приключение съ Славейкова и печатницата имъ се разнесе като молния въ всичкитѣ български крѫгове и имъ нанесе ужасъ. Всички бѣхж умърлушени и всички убѣдени, че това е послѣднето съ Славейкова и ако не бѣсилка, поне съ заточение въ Азия ще се отърве. Славейкова го държахж по̀вече отъ мѣсецъ затворенъ и слѣдъ дълги и строги испитания, благодарение на влиянието на нѣкои отъ посолствата, него едва го пуснжхж, като му запретихж издаванието на какви да е вѣстници, даже просто писание въ други вѣстници съ свой подписъ. Часть отъ книгитѣ си, ржкописитѣ и материалитѣ си той сполучи да вземе назадъ, но друга часть той вторий пжть не видѣ.

Отчаено бѣше положението на покойния слѣдъ това нещастие, което го постигнѫ. Той се принуди да продаде за нищожна цѣна печатницата си, съ която исплати незначителна часть отъ дълговетѣ, които бѣхѫ се струпали на гърбътъ му отъ постоянното спиране на в. „Македония“ и отъ оная немарливость и онова равнодушие на голѣмата часть отъ спомоществователитѣ си и книжаритѣ, съ които имаше работа. Съсипанъ, разоренъ, убитъ духомъ, въ срѣдь най-трудни обстоятелства той не изгубваше надѣжда и съ оная енергия и съ онова безмѣрно трудолюбие, съ които винѫги се отличаваше, той се залови отъ ново пакъ на работа, тамъ гдѣто други окончателно бихѫ се отчаяли. Късно презъ есеньта той се условп за учитель въ българското училище на Балатъ, просто за хлѣбътъ си, и всичкото си свободно време употрѣбяваше въ събиране на материали и въ други литературни занятия. Той пое и редакцията на „Читалище“, год. III, която година се отличава по интересътъ на материалътъ си и по литературната си форма. Митхатъ Паша не стоя дълго време; тъй щото покойний не се чувствуваше тъй стѣсненъ, и зимаше участие въ тогавашнитѣ вѣстници, ако и съ предпазливость. Той учителствува нѣщо двѣ години, презъ което време успѣ да събере богати материали по историята, географията и статистиката на Македония. Скоро му се удаде случай да посѣти и лично нѣкои мѣста на тая страна.

Въ него време Отецъ Нилъ бѣше прегърнѫлъ унията и Македония ѭ грозѣше опасность отъ тая страна. За да въспротиводѣйствува на това движение, и за да укроти развититѣ партизанства въ нѣкои части на Македония, Българската Екзархия неможи да намѣри човѣкъ по-удобенъ за такава една важна миссия и ѭ възложи на Славейкова, който не искаше да изгуби такъвъ единъ добъръ случай. Презъ Януарий 1874 год. той предприе пѫтешедствието си и благополучно извърши миссията си, като посѣти Велесъ, Скопия, Солунъ и нѣкои отъ околнитѣ имъ села. Той се ползува отъ тая миссия да дотъкми материалитѣ си за тая страна съ богати сбирки, па мѣстото събирани и издирвани. Сѫщата година той се връща въ Цариградъ и се споразумѣва съ Екзархията да стане главенъ учитель и разпространитель на българщината въ Одринский Вилаетъ. Презъ Августъ той заминува и се установлява въ Одринъ, гдѣто учителствувалъ само нѣколко мѣсеца, и билъ дигнѫтъ отъ Одринъ и закаранъ въ Цариградъ по гръцки интриги и частни нѣкои работи. Презъ 1875 год. покойний напраздно се трудилъ да може нѣкакъ да се задържи въ тоя градъ, за да продължава дѣятелностьта си тамъ, но било невъзможно, и за да се отърве отъ едно несносно материално положение, което се отразявало и на цѣлото му семейство, принудилъ се, най-послѣ, да приеме предложението на Старо-Загорската община, да бѫде главенъ учитель на училищата. Въ самото начало на 1876 год., той се прощава за послѣденъ пѫть съ Цариградъ и съ всичкитѣ въспоминания на 13 годишната си непрекѫснѫта дѣятелность тамъ и се повръща на първата своя дѣятелность като учитель на младо-

то поколение, вдъхновитель на добри начинания у народътъ, въ срѣдата на който изново влиза.

Въ Стара-Загора Славейковъ стоялъ нѣщо година и половина, но въ това късо време той успѣлъ да развие такава широка литературна дѣятелность, която изваждала просто изъ изумление неговитѣ събратия учители. Тукъ за прѣвъ пжть той почнжлъ да обработва материалитѣ си, събрани съ неуморимъ трудъ презъ цѣлъ животъ. Тукъ той свършилъ редъ крупни трудове—географический си словарь на Балканский Полуостровъ, пълната сбирка на своитѣ стихотворения, удвоени съ нови изобилни и прекрасни стихотворения, пълна българска история и др. Работилъ и тоже много изработилъ по пълния си българский рѣчникъ и наредилъ пословицитѣ си. Но злата сждба и тукъ го преслѣдвала. Възстанническитѣ движения презъ нея година ставатъ причина да бжде грабнжтъ изъ домътъ си отъ заптии, вързанъ за ржцѣтѣ съ желѣза и закаранъ въ Одринъ, гдѣто билъ затворенъ съ мн го други българи. По едно щастливо стечение на обстоятелствата, той, който мислялъ че не ще може вече да се върне въ обятията на челядьта си, успѣлъ да бжде освободенъ много по-рано отъ другитѣ и се завърнжлъ въ края на Юлий.

Войната за освобождението презъ 1877 год. заваря Славейкова въ Стара-Загора гдѣто той, заедно съ другаритѣ си и гражданитѣ, устроява такова блѣскаво посрѣщание на войскитѣ, каквото Русситѣ нийдѣ въ България не сж срѣщали. Тукъ се открива ново поле за неговата дѣятелность и той взе най-живо участие презъ всичкото време на войната и окупацията, като принесе не м лко заслуги, а и една твърдѣ голѣма жертва. Русситѣ неможахж освѣнъ да се въсползуватъ, както отъ името и влиянието на Славейкова, така и отъ неговата опитность и отъ неговитѣ подробни свѣдения за хората, мѣстата, мѣстноститѣ и условията на животътъ. Той станж управитель на градътъ и въ това звание употрѣби всичкитѣ си усилия за да улесни въ всѣко отношение задачата на русскитѣ войски. Когато всички бѣхж изгубили надѣжда за запазванието на градътъ отъ пълчищата на Сюлейманъ Паша, той все вѣрваше въ увѣренията на русскитѣ началници за безопасностьта въ ожидание на подкрѣпления, и Стара-Загора скжпо заплати за слѣпото си довѣрие и най-скжпо заплати самъ Славейковъ. Той стоя до края на сражението и бѣше послѣдний да излѣзе изъ градътъ, когато турцитѣ бѣхж вече влѣзли въ него. Тѣ го гонили и гърмѣли върху му и той се спасилъ благодарение на единъ хубавъ атъ, на който ѣздѣлъ. Той не е ималъ време да се отбий даже въ кжщата си и като научилъ, че домашнитѣ му ж напуснжли, благодарение на грижитѣ на едного отъ сродницитѣ, който бързомъ ги извлѣкълъ отъ тамъ, заминжлъ и се спасилъ: но изгубилъ всичко цѣнно, което събиралъ презъ цѣлий си животъ Всичкитѣ му трудове, всичкитѣ му материали, всичкитѣ му книги и ржкописи станжли жъртва на пламъцитѣ, невъзвратно загубени за него и за потомството. Въ бѣганието и челядьта му се пръснж-

ла, тъй щото той не е знаялъ кѫдѣ сѫ ни жена, ни дѣца, които, посрѣдъ най голѣми мѫки и лишения, едва можли да се съберѫтъ, голи и боси, единъ по единъ въ Трѣвна.

Презъ 1886 г. Славейковъ ходи въ Виена по здравословни причини, и отъ тамъ по Дунава слѣзе и замина за Трѣвна, гдѣто го изненада и завари 9-й Августъ. Повиканъ бързомъ въ Търново и въ голѣмото недоумѣние, въ което се намирахѫ всички въ провинцията, които еднакво бѣхѫ изненадани отъ събитието на тая дата въ Столицата, като не се знаеше кой е извършилъ сваляането на Батемберга и по какви съображения и съ каква цѣль, той влѣзе въ Рагентството, съставено въ старата столица отъ него, Стамболова и Муткурова, което бѣше си задало за цѣль, въ голѣмата бъркотия настанѫла, да възвърне Батемберга въ София и тамъ да види, какво да се прави пò-нататъкъ. Щомъ Батембергъ стѫпи въ Търново, регентството само по себе си падна и Славейковъ влѣзе пакъ въ частенъ животъ. Въпрѣки голѣмитѣ усилия, даже съ перспектива на извѣстни материални изгоди и улеснения, които Стамболовъ направи да го задържи да дѣйствува заедно съ него, като представитель на Либералното Бюро,—той не само че скоро се оттегли отъ Стамболова, но бѣше и единъ отъ първитѣ да се обяви съ свойственното си увлечение ярко противъ него и политиката му. Славейковъ въ начало бѣше почти душата на борбата противъ Стамболова, като насърдчаваше малодушнитѣ, като подаваше самъ примѣръ на енергия, каквато може да има у него въ тая му възрасть и при тая му болѣсть.

За нещастие, тая борба, и въобще бурнитѣ настанѫли времена, отвлѣкохѫ покойний отъ пò-мирното поприще на литературнитѣ му занятия, и новитѣ бѣди които тя навлече нему и на семейството му, ускори вторий апоплексический ударъ, който обезоръжи и езикътъ и перото му, и покри съ черно послѣднитѣ години на животътъ му. Покойний неможеше да гледа съ хладнокървие всичкитѣ онѣзи грозни сцени, всичкитѣ ония звѣрщини, на които народътъ и отечество бѣхѫ изложени презъ 1886—1888 години. Но най-тежко бѣше за него да гледа, какъ страда народътъ безъ да може, съ силата и мощьта на пò-прежнитѣ си години, да се хвърли лично въ борбата за да му помогне. Събитията излѣзохѫ пò-тежки за него отъ колкото да може да ги принесе. Късно презъ Декемврий вторий ударъ го постигнѫ — постигнѫ го почти когато той завърши послѣднето стихотворение, което е излѣзло изъ перото му и въ което той, въ жестоката участь на отечеството, мълкомъ оплакваше и своята.

Презъ пролѣтьта на 1889 год. покойний се повдигнѫ отъ тоя вторъ ударъ, който обаче остави слѣди у него да не се чувствува цѣлъ човѣкъ. Десниятъ му кракъ и десната му рѫка слабо дѣйствувахѫ, той не можеше вече да говори свободно. Въ това положение, той съвсѣмъ престанѫ да зима какво годѣ участие въ обществеииитѣ работи, но непрестанѫ да ги слѣди какъ вървѭтъ дори до послѣднитѣ мѣсеци на своя животъ. Той, съ слабото си перо,

продължи да се занимава съ литературата, като се залови преди всичко да печата събранитѣ си пословици, които искаше да види отпечатни при животъ. Първата имъ половина излѣзе на бѣлъ свѣтъ още сжщата година; другата половина бѣхж готови и дадени да се разглеждатъ въ Министерството, но една неприятна случка го накара да не стжпи вторий пжть тамъ. Той обнародва и други нѣкои интересни материали въ нѣкои списания, които имаше готови. Послѣднитѣ години на неговий животъ бѣхж мрачни поради болѣзненното му състоянте, но той ги прекара съ едно чудно спокойствие на духътъ и съ едно удивително търпѣние. До 1893 год. покойний се държеше още доста бодро и доста свѣжо, но отъ есеньта на неж година тъй почнж постъпенно, постъпенно да отпада. Обаче до зимата на минжлата година той все още можеше да държи перото въ ржка и все слѣдваше да се занимава съ преписвание, събиранпе, подпълнянпе на пословицитѣ си и до тогава, догдѣто можеше да се залъгва съ това, чувствуваше още нѣщо цѣль въ животътъ си. Но презъ зимата ржката му престанж вече да държи перото, което цѣли 53 години на редъ е писало, писало и исписало толкова хартия, превело толкозъ книги, приготвило материалътъ за толкова стихове, статии, описания, което е дало форма, изящность и богатство на езикътъ ни, което е дало „Не пѣй ми се“, „Жестокостьта ми се сломи“ и толкова други прекрасни стихове, които сж радвали настоящето поколѣние, което бждящитѣ поколѣния ще четжтъ съ услада и удоволствие и което, най-послѣ, презъ цѣлъ половинъ вѣкъ е проучавало и въодушевявало, разплаквало и разсмивало, веселило и утѣшавало съвременницитѣ му. Съ това престанж и преди смъртьта му неговий животъ. Отъ началото на тая година той взе видимо да тлѣе и гасне, но сжщото спокойствие, сжщото търпѣние у него. Той не изгуби съзнание даже до послѣдний день на предсмъртний си часъ, който чувствуваше че наближава. Слѣдъ една кратка агония той предаде Богу духъ на 1 Юлий вечерьта часътъ по 9, на 68 годишна възрасть.

ЗА ЖИВОТЪТЪ ВЪ НЕБЕСНИТѢ СВѢТИЛА.

Отъ **С. Глазенапъ.**

Превелъ **В. Върбевъ.**

Често пѫти се обращатъ къмъ мень съ въпросътъ, да ли науката има нѣкакви свѣдѣния за животътъ на небеснитѣ свѣтила. За голѣмо разочарование на събесѣдницитѣ си, а тъй сѫщо и на тия лица, които се обращатъ писменно къмъ мень азъ отговарямъ, че за сега нѣма никакви опредѣлени свѣдѣния за органическия животъ не само на най-отдалеченитѣ мирове, но даже и на най-близскитѣ свѣтила до насъ.

Въпросътъ за животъ на небеснитѣ свѣтила не е новъ; той занимава умоветѣ на хората отъ най-старитѣ времена, и мнозина знаменити мислители сѫ изсказвали взглядоветѣ си относително тоя предмѣтъ; — Кантъ, Декартъ, Сведенборгъ, Врюстеръ, Фламарионъ, Прокторъ и мнозина други сѫ освѣтявали тоя въпросъ отъ своитѣ лични гледни точки.

Ако дадемъ воля на въображението си и несдържимъ увличанието си, то можемъ да достигнемъ до твърдѣ любопитни умозаключения за органическия животъ изобщо на небеснитѣ свѣтила, и за разумнитѣ сѫщества особенно. Като не желаѫ да се вдавамъ на подобно увлечение, въ намѣрение съмъ да разграничѫ достѫпното за наблюдение отъ недостѫпното. Азъ ще се при това придържамъ о прекрасното изложение на Нюкомба, което е помѣстено въ второто издание на неговата „Популярна Астрономия" (London, 1890. S. Newcomb, Popular Astronomy).

Ако приемемъ, че планетитѣ сѫ такива сѫщо свѣтове, каквато е нашата земя, и че звѣздитѣ сѫ слънца, около които тъй сѫщо се движѫтъ планети, то, отъ само себе си се разбира, че ний трѣбва да допуснемъ, че и на тѣхъ може да има животъ и разумни сѫщества.

Колкото просто и да ни се показва това умозаключение, но то исцѣло почива на предположението за тождеството на планетитѣ съ земята. Слѣдва, при това, да се забѣлѣже, че ако даже тождеството бѫде напълно установено, все пакъ человѣкъ не може каза нищо друго, освѣнъ това, което е ка-

зано въ приведенитѣ по̀-горѣ редове, а именно, че на планетитѣ може да има органически животъ и разумни сѫщества.

Въпросътъ за населеностьта на планетитѣ принадлежи къмъ числото на най-възвишенитѣ въпроси; той може да ни посочи не само мѣстото, което завзема земята въ вселенната, но и величието на творението. Отъ тая гледна точка би могло да се мисли, както го правѭтъ мнозина, че откриванието на дѣйствителенъ животъ на другитѣ мирове е главната и крайна цѣль на астрономическитѣ наблюдения. Читателитѣ ще се разочароваѭтъ, когато се научѫтъ, че прямото доказателство за подобенъ единъ животъ изглежда съвсѣмъ безнадѣжно,—до толкова безнадѣжно, щото е престанѫло да занимава вниманието на астрономитѣ.

Направлението на съвременната наука никакъ не се съгласява съ спекулативното разгледвание на въпроситѣ, за разрѣшението на които нѣма никакви научни данни, и едничкия отговоръ, който астрономитѣ могѫтъ даде на всичкитѣ въпроси, които се отнасятъ до животътъ по небеснитѣ свѣтила, се заключава въ това, че тѣ знаѭтъ по тоя предмѣтъ тъй сѫщо малко, както и всѣкий другъ, и, като нѣматъ никакви данни за неговото разрѣшение, не могѫтъ да изскажѫтъ никакво опредѣлено мнѣние. Безъ да се гледа на това мнозина не се отказватъ въ свободното си време да размишляватъ за животътъ по планетитѣ; ако науката и да не може да даде отговоръ на тоя великъ въпросъ, но тя може да управлява нашитѣ размишления и да имъ тури предѣлъ. Вслѣдствие на това би било не безполезно да се покаже въ какви граници рѣшението на въпросътъ не ще бѫде въ противорѣчие съ обобщенията на науката.

Първо, ний виждаме, че около нашето слънце се движѫтъ осемъ голѣми планети, и че на едната отъ тѣхъ ний живѣемъ. Нашитѣ телескопи ни показватъ други слънца или звѣзди въ такова число, щото броя имъ се губи; тѣ сѫ несъмнѣнно много миллиони. Обкрѫжени ли сѫ тия слънца, както и нашето, съ системи планети? Ако да би се сполучило да се построѭтъ до толкова силни телескопи, щото да могѫтъ да се видѭтъ подобнитѣ планети, които се намѣрватъ на грамадни отъ насъ растояния, то въпросътъ изведнъжъ би билъ разрѣшенъ; но всичкитѣ планети отъ нашата система бихѫ изчезнали напълно и бихѫ били недостѫпни въ най-силнитѣ телескопи, които можемъ да се надѣваме да построимъ нѣкога, при едно растояние несравненно по̀-малко отъ това, което ни отдѣлява отъ най-близскитѣ неподвижни звѣзди. Очевидно е, че това наблюдение не може да ни даде никакви посочвания за сѫществуванието планети, които се движѫтъ около неподвижнитѣ звѣзди. Става нужда да прибѣгваме къмъ космологически разсѫждения, а тѣ ще ни доведѫтъ къмъ заключението, че ако всичкитѣ свѣтове на вселенната

сѫ произлѣзли изъ раскалено-газообразно вещество чрезъ истивание, то сѫщитѣ тия условия, които сѫ имали мѣсто при образуванието на планетитѣ около нашето слънце, сѫ били и въ другитѣ слънчеви системи. Правилностьта и симметрията на планетнитѣ орбити на нашата слънчева система представляватъ, на видъ, рѣдъкъ, исключителенъ случай, и едва ли планетитѣ, които се движѫтъ по подобни орбити, сѫ могли да произлѣзѫтъ отъ свиванието на газообразно вещество, което има крайно неправилна форма, каквото наблюдаваме у множинството мѫгливи петна; по̀-скоро може да се допусне, че протегнѫтитѣ орбити на двойнитѣ звѣзди представляватъ общо правило, а не исключение. Споредъ това изглежда за твърдѣ възможно, щото системитѣ планети, които се движѫтъ около слънцето по крѫгови орбити, сѫ рѣдко исключение между звѣзднитѣ свѣтове.

Да допуснемъ, при всичко това, че планетитѣ нѣматъ брой; какви посочвания можемъ да имаме за тѣхната населенность? Да вземемъ най-близското до насъ свѣтило — нашата спѫтница—луната и да видимъ, какви свѣдѣния ни дава телескопътъ. Това свѣтило нѣма нито въздухъ, нито вода, слѣдователно, нѣма ония главни елементи, безъ които не е мислимъ животъ; ако нѣкои и да се съгласяватъ да допуснѫтъ възможностьта за органический животъ на противоположната страна на луната, която ний никога не виждаме, но това не е нищо друго, освѣнъ една проста игра на въображението. Всички голѣми планети се намиратъ толкова далече отъ насъ, щото ний не сме въ състояние да си съставимъ никакво представление за природата на повърхнината имъ, и всичко това малко, което можемъ да видимъ, ни посочва, че устройството имъ е твърдѣ различно. Марсъ, както изглежда, въ много отношения, прилича на нашата земя и принадлежи, споредъ това, къмъ тия планети, населенностьта на които се явява най-вѣроятна. По̀-вечето други планети сѫ окрѫжени съ дебели гѫсти облаци па̀ри, презъ които свѣтлината не може да проникне, и ний не можемъ да имаме никакви свѣдѣния за това, което се намѣрва подъ тия облаци. Изобщо ний трѣбва да се съгласимъ, че вѣроятностьта за такъвъ единъ органический животъ, какъвто ни представлява нашата земя, е твърдѣ малка, и че изъ цѣлото число планети само една малка часть може да се смѣта като мѣсто за животъ на разумни сѫщества и на носители на цивилизацията.

Изложеното заключение почива на предположението, че условията на животътъ на другитѣ свѣтове сѫ сѫщитѣ, каквито сѫ и на нашитѣ. Това предположение може да бѫде, при това, оспоримо, тъй като ний не сме въ правото си да туримъ произволни предѣли за примѣнението на животътъ къмъ окрѫжающитѣ го условия; отъ друга страна, голѣмото разнообразие на условията на животътъ на земята, което ни

показва, че много организми могѫтъ да живѣѭтъ тамъ, гдѣто други мъгновенно умиратъ,—унищожава, на гледъ, нашитѣ заключения за невъзможностьта на сѫществувание организми отъ нашата планета на други планети. Едничкия пѫть към научното отстранение на това възражение се заключава въ изслѣдването въпросътъ: да ли сѫ турени нѣкакви граници на разнообразието на жизненнитѣ условия на нашата земя или не. Повърхностнитѣ изслѣдвания на въпросътъ ни убѣдяватъ, че ако понятието „животъ" и да нѣма точно опредѣлени предѣли, все пакъ висшитѣ видове животни организми въ никой случай не могѫтъ да живѣѭтъ на всѣкѫдѣ и при всички условия еднакво добрѣ, и че колкото единъ видъ е по̀-висшъ, толкова по̀-вече сѫ ограничени тия условия. Ний знаемъ, че всичкитѣ сѫщества, които сѫ надарени съ разумъ, могѫтъ да живѣѭтъ само при съвмѣстното влияние на въздухътъ и водата и въ твърдѣ тѣсни предѣли на температурата;—че въ морето живѣѭтъ само сѫщества малко развити въ умствено отношение;—че на нашата земя человѣкъ, пренесенъ въ полярнитѣ страни, не може презъ приспособление къмъ природата, да достигне високо развитие на тѣлесни и душевни сили, и че отъ друга страна горѣщината на тропическия поясъ туря извѣстни предѣли за развитието на человѣческия родъ. Отъ това ний сме длъжни да заключимъ, че, ако на повърхнината на земята станѫтъ значителни промѣни, напр., ако цѣлата земя истине до температурата на полюситѣ, или придобие горѣщината на екваторътъ, или постъпенно се потопи съ вода, или, най-послѣ, ако нейната атмосфера исчезне, то висшитѣ форми на животнитѣ организми не ще бѫдѫтъ въ състояние да се приспособѭтъ къмъ новитѣ условия, и не ще образуватъ нови еднакво развити организми. Тъй сѫщо нѣма ни най-малко основание да се предположи, че въ водата ще да се появѭтъ по̀-развити въ умствено отношение сѫщества, отъ колкото сѫ рибитѣ; а въ полярнитѣ страни по̀-надарени съ разумъ отъ колкото сѫ ескимоситѣ. Като прилагаме тия разсѫждения къмъ нашия въпросъ, ний идваме до това заключение, че при грамадното различие на условията, които сѫществуватъ, по всѣка вѣроятность, въ вселенната, само сравнително въ ограничено число свѣтила може да се намѣрѭтъ напълно необходими условия за органическия животъ.

Къмъ сѫщото това заключение ни довеждатъ съображения отъ другъ родъ. Нѣкои отъ възторженнитѣ писатели не само населяватъ планетитѣ съ жители, но изброяватъ даже тѣхното възможно число на единъ квадратенъ километръ, а тъй сѫщо турѭтъ тамъ астрономи, които чрезъ мѫгѫщественни телескопи изучватъ нашата земя. Че това предположение е малко вѣроятно, поне относително планетитѣ на нашата слънчева система, — произлиза отъ разгледванието на малка-

та продължителность на цивилизацията на земята сравнително съ продължителностьта на сѫществуванието на земята, като планета. Дѣйствително, както нашата земя, по всѣка вѣроятность, се обраща около слънцето по̀-вече отъ десеть миллиона години; а хо̀рата ѭ населяватъ никакъ не по̀-вече отъ 100000 години. Цивилизацията се е появила отъ по̀-малко отъ преди 5000 години, а съ телескопитѣ человѣчеството се ползува отъ 200 години нѣщо. Ако въ тоя периодъ време, презъ който сѫществува земята, „гения“ би ѭ посѣщавалъ единъ пѫть презъ всѣки десеть хиляди години съ цѣль да намѣри мислящи сѫщества, то той би билъ разочарованъ хиляда или по̀-вече пѫти. Сѫдийки по аналогията, ний трѣбва да предположимъ, че такова разочарование би постигнѫло и тоя, който би предприелъ пѫтешествие на нѣкоя планета съ цѣль да открие разумни сѫщества: за тая цѣль би станѫло нужда да посѣти хиляди планети и множество системи.

На основание горѣизложенното най-вѣроятното е, че само едно сравнително незначително число планети сѫ населени съ разумни сѫщества. Да забѣлѣжимъ, при всичко това, че числото на планетитѣ въ вселенната се наброява съ стотини миллиони; и че една малка часть отъ тѣхъ може въ дѣйствителность да ни представи значително число; да прибавимъ по̀-нататъкъ, че много отъ тѣхъ могѫтъ да бѫдѫтъ населени съ сѫщества, които превъсхождатъ даже насъ съ умственнитѣ си способности. Тукъ именно и става нужда да туримъ точка; а слѣдъ това можемъ да дадемъ воля на фантазията си, но трѣбва всѣкога да помнимъ, че науката не може да даде никакво доказателство нито за, нито противъ буйнитѣ плодове на смѣлото въображение.

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА ТАЙНОПИШЕНИЕТО.

Не напусто се казва, че ужъ думата сѫществува само за да скрива мислитѣ на говорящия: ний дѣйствително виждаме, че вече отдавна хората сѫ търсили срѣдства да скриватъ смисъльта на написаното отъ чузди лица. Тъй Плутархъ въ „Животоописанието на Лизандра“ разсказва слѣдующето:

„Когато гръцската държава е провождала въ походъ нѣкой пълководецъ, порѫчвали му да направи два цилиндрически дървени жезла съ съвършенно еднаква дължина и дебелина: единътъ отъ тѣхъ оставяли дома, а другия давали на полководецътъ. Ако му се явяла необходимость да му се съобщи нѣкаква си тайна, вземали една тѣсна, дълга ивица пергаментъ, завивали ѭ спирално около жезълътъ тъй, щото краищата на ивицата плътно да паднѫтъ единъ до другъ и писвали на неѭ тайното извѣстие напрѣки. Слѣдъ това снемали ивицата, завивали ѭ и сѫ ѭ испровождали на пълководецътъ. Тъй като само у него е имало съотвѣтственъ жезълъ, то за всѣкого другиго написаннитѣ знакове сѫ оставали непонятни“.

Гърцитѣ сѫ наричали тоя родъ тайна преписка „схютали.“

Еней Тактикъ, който е живѣлъ въ времето на Аристотеля, расправя за другъ способъ тайна преписка, който се състоялъ въ това, че гласнитѣ букви сѫ се обозначавали съ точки; т. напр. думата Dionisios се е писвала.

```
      *       * *       * * *       * . * *
D             n           s            s.
      *       * *       * * *       *   * *
```

Това, разбира се, е твърдѣ наивенъ способъ на тайни сношения: секретътъ може твърдѣ лесно да се узнае, още повече, че въ старо време нѣкои народи, като напр., евреитѣ, всѣкога сѫ писвали само съ съгласни, като сѫ предоставяли на читателя да отгатва липсалитѣ гласни отъ смисъльта на отдѣлнитѣ думи.

Ако още на народитѣ въ древность сѫ биле извѣстни разни способи на тайни сношения, то отъ само себе си раз-

бира, че въ времето на Карла Великий или на Алфреда Английский още по̀-често сѫ се ползували отъ криптографията (т. е. тайнописанието): въ XV-ий и XVI-ии вѣкове е имало много учения, които сѫ се занимавали специално съ това. Още тогава твърдѣ остроумно сѫ се измисляли нови методи, за водение и разборъ на дипломатическата преписка.

До най-ново време искуството да се пише съ цифри е било почти исключително достояние на дипломатитѣ, на главнитѣ щабове на армиитѣ, на съзаклѣтницитѣ и на проститѣ вагабонти. Но сега, благодарение на употрѣбението отворени писма и на развитието телеграфнитѣ съобщения, шифрованната преписка влиза на мода и получава обширно приложение. Колкото се отнася до търговскитѣ кѫщя, банкерскитѣ и т. н., то тѣ често се ползуватъ отъ криптографически знакове за секретнитѣ си сношения.

За телеграфното съобщение обикновенно се употрѣбяватъ или букви, или цифри. Истина, отъ телеграфитѣ се приематъ тъй сѫщо и телеграмми, написани и съ букви, и съ цифри; но платата за тѣхъ е значително по̀-висока, тъй като споредъ международната конвенция 5 цифри или отдѣлни букви се смѣтатъ за цѣла дума. Споредъ това е износно въ такъвъ родъ телеграмми да се пишѫтъ буквитѣ и цифритѣ именно въ такива 5-то значни групи. Нужно е при това да се забѣлѣжи, че за точность, за провѣрка на тайнитѣ телеграмми, при заплащанието се смѣта тъкмо половина отъ платата, която се пада за цѣлата телеграмма.

Слѣдъ тѣзи предварителни забѣлѣжки ще се спремъ по̀-подробно на нѣкои отъ множеството криптографически системи.

Май-простата криптографическа азбука се състои въ това, щото на знаковетѣ на обикновенната азбука се дава друга смисъль, не тая, която тѣ иматъ обикновенно. Тя е най-простата метода: неѭ често сѫ ѭ употрѣбявали въ старитѣ и срѣднитѣ вѣкове, често ѭ употрѣбяватъ и сега. Всѣкий безъ да знае криптографията може да си състави ключъ къмъ такъвъ единъ шифръ.

До насъ е дошло извѣстие, че още еврейскитѣ учени, за да могѫтъ извѣстни съобщения да бѫдѫтъ прочетени само отъ тия, за които сѫ бивали предназначени, употрѣбявали хитрость: тѣ размѣстяли отдѣлнитѣ букви въ азбуката. Тоя способъ на тайна преписка сѫ употрѣбявали тъй сѫщо Цезарь и императоръ Августъ. Цезарь, както расправя Светоний, е употрѣбявалъ намѣсто буквата a—d, намѣсто b—e, намѣсто c—f и т. н., а Августь пъкъ намѣсто a—b, намѣсто b—c, намѣсто c—d и т. н. Впрочемъ твърдѣ съмнително е, щото сега да може да се скрие тайната при помощьта на такова просто размѣсване на буквитѣ.

Ако размѣстиме буквитѣ по-произволно, отъ колкото сѫ правили Цезарь и Августъ, щото:

а, б, в, г, д, е, ж, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѣ, ю, я, й, ѫ, ѭ,

съотвѣтсвенно да обозначаватъ

и, х, о, з, а, ь, ц, п, и, б, ѣ, ч, р, в, с, к, г, ю, щ, т, л, д, ш, я, ъ, у, м, е, ф, н, ж

то, напр., тайната депеша: „Армията промѣни фронтътъ си“, би се написало тъй: „Нкчйшюи сквчьрй ткврюуюу“. А тъй като въ такъвъ родъ телеграмми голѣмитѣ букви изведнъжъ бихѫ посочили на собственно име, то въ тѣхъ употрѣбяватъ само малки букви и ги пишѫтъ или всички наредъ въ една дума, или по 5 букви наедно, съвършенно независимо отъ това, дали тия букви принадлежѫтъ на една дума или не.

Въ единайсетото столѣтие обикновенния способъ за тайна преписка, способъ, о който се придържалъ извѣстния клирикъ Регинхордъ, била замѣнена всѣка гласна съ слѣдующата слѣдъ нея по азбуката съгласна: това, впрочемъ, е само едно видоизмѣнение на горѣизложеното просто размѣстюване на буквитѣ.

Къмъ простия буквенъ способъ се отнася и криптографического писване на гласнитѣ. Голѣмъ единъ квадратъ дѣлѭтъ съ петь отвѣсни и петь хоризонтални линии на 36 малки квадрати; въ 5-тѣ горни квадрати пишѫтъ петѣхъ гласни а, е, и, о, у; въ петѣхъ крайни отвѣсни отъ лѣво — сѫщитѣ тия петь букви въ обратенъ порядъкъ. Другитѣ праздни 25 квадратчета се напълнятъ съ 25-тѣхъ букви отъ азбуката безъ всѣкакъвъ порядъкъ.

	а	е	и	о	у
у	б	к	г	в	д
о	т	м	н	п	р
и	с	ф	х	ц	ш
е	ч	щ	ж	з	л
а	ъ	ю	я	ѫ	ѭ

Нѣка сега да напишемъ криптографически: „Добро“. Намѣрваме първата буква на тая дума, написана по обикновенния

способъ, която подлежи на означвание, т. е. буквата: „Д", въ 25-тѣхъ малки квадратчета, заобиколени съ тънка черта и да ѭ означимъ съ двѣтѣ гласни, които стоѭтъ задъ дебелата черта въ отвѣсна и хоризонтална посока, като смѣтаме отъ намѣрения квадратъ, т. е. въ дадения случай: уу. По сѫщия начинъ намираме и втората съгласна буква на горѣозначенната дума, т. е. Б и ѭ означаваме по сѫщия способъ съ буквитѣ: ау. Като продължаваме сѫщо тъй да постѫпваме съ другитѣ съгласни букви и да турями слѣдъ тѣхъ гласнитѣ, ний ще получимъ слѣдуюпцето криптографическо изображение:

Добро: — ууаууооо.

За да не даваме изведнъжъ да се досѣщатъ за опредѣления характеръ на тоя методъ, можемъ да вставяме между гласнитѣ каквито искаме съгласни или даже да образуваме слова, които иматъ малко или много свързска и значение и т. н.

При разборътъ, получателя исчерква испърво всички съгласни, пише послѣ гласнитѣ по двѣ наедно и, като се обърне къмъ таблицата, върви отъ първата на двѣтѣ гласни надесно, отъ втората отъ горѣ на долу и намѣрва на точката на пресичанието съотвѣтствующата буква.

Трудно разбираемия криптографический способъ на писвание е карточния способъ. Карточната система се състои въ слѣдующето: зематъ единъ пакетъ карти съ бѣли краища, нареждатъ ги въ отрано условенъ порядъкъ и, като ги стиснѫтъ послѣ въ карточната пресса, пишѫтъ отъ страни, на кинарьтъ на картитѣ.

Ако слѣдъ това, разбъркатъ добрѣ картитѣ, то получателя може да прочете написаното само като ги нареди въ сѫщия порядъкъ, който е извѣстенъ само нему и на отправителя. Ако ли пъкъ е нужно да се унищожѫтъ съвършенно слѣдитѣ отъ написаното по краищата на картитѣ, то въ такъвъ случай употрѣбяватъ тъй нареченитѣ симпатически мастила, т. е. такава течность, която може да се пише тъй, щото написаното си остава незабѣлѣзано за очитѣ. Само едно извѣстно, не еднакво за различнитѣ течности, срѣдство го прави видимо.

Употрѣбението на симпатическитѣ мастила е било извѣстно още отъ старо време. Още римския поетъ Овидий съвѣтва влюбенитѣ да пишѫтъ писма съ млѣко. Незабѣлѣзанитѣ букви ставатъ видни само тогава, когато се покриѭтъ съ вѫгленъ прахъ или сажди. Подъ влиянието на масленитѣ зрънца, които се намѣрватъ въ млѣкото, вѫгленния прашецъ се полепява именно на тия мѣсти, на които има написано.

Майоръ Казиски съобщава рецепти за различни видове симпатически мастила и описва тъй сѫщо способътъ за приготвението на нѣкакъвъ магический пѣсъкъ. Другъ единъ

писатель, Стексардъ, въ своята си „Школа по химията“ помѣнува за слѣдующето явление: Ако напишемъ нѣщо на хартия съ слабъ растворъ отъ хлористъ кобалтъ, то тъмночервенитѣ букви, като исъхнѫтъ, съвършенно исчезватъ: а ако предпазливо нагрѣемъ хартията, то буквитѣ излизатъ изново, но вече боядисани въ синя боя; ако послѣ изново истудимъ хартията, то тѣ пакъ се изгубватъ (при истиванието хартията се излага подъ влиянието на влагата). Ако напишемъ нѣщо съ слабъ растворъ отъ хлориста мѣдь, то подъ влиянието на нагрѣванието буквитѣ излизатъ боядисани въ тъмно-ръждива боя.

Шифрованието съ цифри е такъвъ криптографический способъ, при който всичкитѣ букви, препинателни знакове, даже цѣли думи и предложения на обикновенно писмо се означаватъ съ цифри. Той е най-употрѣбителния въ сегашно време способъ, тъй като за телеграфно съобщение цифритѣ се оказватъ много по-удобни, отколкото отдѣлнитѣ, неимѣющи свързска букви. Най-простия способъ е означавание буквитѣ на азбуката съ цифри отр 1 до 30, но тоя способъ е съвършенно непригоденъ въ криптографията, като твърдѣ ясноразбираемъ. Ако пъкъ означимъ буквитѣ на азбуката и другитѣ писменни знакове съ цифри отъ 27 до 99, то ще се получи твърдѣ проста и заедно съ това твърдѣ удобно приложима система. При неѭ означаватъ всичкитѣ букви на азбуката и всичкитѣ знакове съ числа отъ единъ и сѫщъ порядъкъ, тъй като при това е възможно да се пишѫтъ цифри безъ всѣкаква промеждина. Тъй напримѣръ, да означимъ буквитѣ на азбуката съ цифри; 01, 02... 10, 11, 12... до 30; точката, запетаята, въпросителния знакъ, въсклицателния знакъ — съ цифритѣ 31, 32, 33, 34; числата отъ 0 до 9, съ цифритѣ — отъ 35 до 43; останѫлитѣ цифри до 99 ще ги туряме безъ всѣкакво значение за да се сплита и затъмнява смисъльта.

01,	02,	03,	04,	05,	06,	07,	08,	09,	10,	11,
а	б	в	г	д	е	ж	з	и	й	к
12,	13,	14,	15,	16,	17,	18,	19,	20,	21,	22,
л	м	н	о	п	р	с	т	у	ф	х
23,	24,	25,	26,	27,	28,	29,	30,			
ц	ч	ш	щ	ъ	ѣ	я	ю.			

Тогава, напримѣръ, думата *Балканъ* ще бѫде написана съ тоя шифръ тъй:

029301127811830114992731

При расшифрованието испърво зачеркватъ цифритѣ, които не значѫтъ нищо, а послѣ при помощьта на таблицата замѣняватъ цифритѣ съ букви и т. н. При тоя способъ на шифрование не може да има никакво неудобство при разборътъ въ това, че цифритѣ сѫ написани безъ промеждини, тъй като отрано е извѣстно, че всѣка цифра е двузначна.

Въ най-ново време дипломатитѣ почти на всичкитѣ държави употрѣбяватъ за своитѣ си депеши цифрова система: при това се иматъ даже специално за тая цѣль назначени словари.

Още въ 1856 година пруския министръ на вънкашнитѣ работи е заповѣдалъ да отпечататъ потрѣбното му количество екземпляри такива словари. Думитѣ въ тѣхъ сѫ слѣдвали една слѣдъ друга въ обикновененъ азбученъ порядъкъ: цифритѣ, които се намиратъ при всѣка дума, сѫ вървѣли въ естественната имъ послѣдователность. При това съ десятни хиляди, съ хилядни и стотни сѫ се означавали само думитѣ, които сѫ биле първи въ стълбцитѣ, другитѣ, като почнешь отъ вторитѣ — съ десятки и единици.

Числовото значение на думитѣ въ тия словари (тъй наречени „ключеве къмъ шифритѣ") е било еднакво само въ отдѣлнитѣ групи, по 2 въ всѣка: отдѣлнитѣ слова въ всѣка такава група сѫ се различавали отъ сѫщитѣ тия слова въ другитѣ групи съ опредѣлено число, което прогрессивно увеличава значението имъ въ всѣка една изъ послѣдующитѣ групи. Единъ екземпляръ отъ всѣка една група е оставалъ въ министерството на вънкашнитѣ работи; а вторитѣ сѫ се распредѣлявали между посланницитѣ. Вторія екземпляръ отъ группата, да кажемъ, А, го е получавалъ посланникътъ въ Парижъ, вторія екземпляръ отъ группата В—посланникътъ въ Мадритъ и т. н. По такъвъ начинъ всѣко отдѣлно посолство е могло да се сношава съ помощьта на тоя словарь само съ централното вѣдомство и не е могло да се сношава чрезъ шифри съ друго посолство. Но когато въ 1869 г. се обнародва трудътъ на австрийския генераленъ штабъ за войната презъ 1865 год., който бѣше обнародвалъ извѣстната секретна депеша на Пруссия, то прусското министерство биде турено въ необходимость да измисли други, по̀-цѣлесъобразни срѣдства за своитѣ си официални сношения. То се е рѣшило, най-послѣ, да замѣни предишнитѣ многобройни томове съ една книга, чрезъ която е въвело въ употрѣбение измислени цифри, благодарение на което тая една книга е могла съ еднаква безопасность да служи всѣкѫдѣ, за всѣкакъвъ родъ цѣли и за всѣкакъвъ родъ сношения.

Берлинския типографъ М. Мите, който е посвятилъ цѣлия си животъ на изучванието криптографията, издалъ е въ 1874 год. своя трудъ, който още тогава билъ въведенъ въ употрѣбление въ канцелариитѣ на държавния канцлеръ въ качество на „телеграфна система шифрове, удобна както за всеобщо употрѣбение, тъй и за специално употрѣбение въ дипломатическитѣ, военнитѣ и борсовитѣ депеши". Тая книга е получила английската премия, която е назначена съ парламентски актове за трудове на попрището „на най-новитѣ научни открития". Книгата на Мите е на голѣмина колкото

единъ френский джебенъ словарь; тя се състои отъ два отдѣла. Въ първия думитѣ сѫ расположени тъй, както въ лексиконътъ; предъ всѣка дума стоѭтъ цифри, като започнешъ отъ 5001 въ непрерывна почти послѣдователность: и тъй 5001 Aal, 5002 aal, 5003 Uiar, 5004 aas, 5005 aasen и т. н. употрѣбението на тия шифрове, които сѫ поставени въ думитѣ противъ всѣка дума, като нейно означение, могло би да докара до тамъ, щото шифрованнитѣ кореспонденции да могѫтъ да се прочитатъ отъ лица, за които тѣ никакъ не сѫ предназначени. Ето защо, обикновенно, не се употрѣбяватъ сѫщинскитѣ цифри, а измислени. Напр. да предположимъ, че двѣ лица, които си пишѫтъ, тайно сѫ се условили помежду си да назначѫтъ нѣкое си положително или отрицателно число (± X). Това число се нарича „основенъ ключъ": него, споредъ каквото е, положително или отрицателно, прибавятъ го къмъ числата, дадени въ словарьтъ, или пъкъ го изваждатъ отъ тѣхъ. по такъвъ начинъ, ако сме се условили съ нѣкого, че основния ключъ презъ текущия мѣсецъ ще бѫде числото 201, то ний ще прибавяме къмъ даденитѣ въ словарьтъ числото 201. А ако нѣкои, който не е посвятенъ въ нашата тайна, вземе да търси въ словарьтъ значението на тия думи, то не би го намѣрилъ.

Колкото се отнася за лицето, съ което се намѣрватъ въ преписка, то знае, че презъ тоя мѣсецъ азъ съмъ прибавилъ по 201 къмъ всѣко число; заради това, преди всичко, то ще вземе да извади изъ даденитѣ цифри 201, и послѣ вече ще търси полученитѣ остатъци въ словарьтъ.

Втория отдѣлъ на книгата на Мите се състои отъ таблици на склонения и спрѧжения и събиране слоговетѣ за собственнитѣ имина. Извѣстно число означава напримѣръ: вземи слѣдующата дума въ дателенъ падежъ или въ множественно число, вземи слѣдующия глаголъ въ едно или друго време, въ едно или друго лице. Ако поискаме, напр., на основание таблицата за събиране слоговетѣ да напишатъ съ шифри името Пржевалский, то бихме намѣрили: около prz — 26,666, ew, — 23,531, около al — 17,550 и около ski—29,502.

Отдавна вече сѫществува системата „нишки и точки". За ключъ къмъ неѭ сѫ служили 2 четирирѫбести прѫчици отъ еднаква дължина: на тѣхъ сѫ отбѣлѣзвали 26 еднакви части и сѫ означавали всѣко дѣление съ буква. Едната отъ прѫчицитѣ задържвалъ проводачътъ на корреспонденцията; другата се проваждала на получателя. Депешитѣ по тоя способъ сѫ се писвали по слѣдующия начинъ: вземали една нишка, туряли единия ѝ край на началото на прѫчицата и сѫ измѣрвали послѣ растоянието отъ тая точка до дѣлението, което означава първата буква на депешата; на това мѣсто на нишката сѫ направяли знакъ съ мастило. Послѣ туряли това отбѣлѣзано на нишката мѣсто въ началото на прѫчицата и

сѫ продължавали да забѣлѣзватъ по сѫщий начинъ растоянието до втората и слѣдующитѣ букви, до като се свърши първата дума. На това мѣсто надъ черната точка сѫ туряли червена. Когато по тоя начинъ свършвали депешата, нишката ѭ навивали на кѫлбице и сѫ ѭ испровождали на тоя, комуто е бивала предназначена. При помощьта на своята си прѫчица получателя лесно е разбиралъ депешата.

За ключъ къмъ криптографическото писвание съ линии служи обикновенно една мрежа отъ квадрати, начертани на една дебела хартия. Въ всѣкий квадратъ е турена буква. По тоя способъ пишѫтъ тъй: надъ дебелата хартия турятъ прозрачна хартия и рисуватъ въ това мѣсто, гдѣто подъ прозрачната хартия се вижда въ квадратътъ първата буква на депешата, крѫгче, щото получателя на депешата да знае, отъ каква буква се тя започва. Отъ това крѫгче се прокарва права линии до квадратътъ, въ който се намира втората буква, послѣ до слѣдующата и т. н., до когато всички слова се означѫтъ.

Получателя на депешата туря тая мрѣжа линии на своя ключъ и слѣди по линиитѣ, като започва отъ крѫгчето, всѣкий пѫть до тогава, до когато се образува ѫгълъ. На това мѣсто той прочита съотвѣтствующата буква на ключътъ. Татова шифрование съ линии може да се произведе чрезъ разнообразни способи: то дава изобилна храна за фантазията на изобрѣтателя.

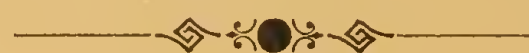

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

I. Въпросътъ за измѣняване избирателния законъ. — Окрѫжното отъ г-на Министра на Вѫтрѣшнитѣ Работи по тоя въпросъ. — Нашето мнѣние за измѣненията, които трѣбва да се направѭтъ. II. Възстанието въ Македония. — Причинитѣ. — Какво значение има това възстание. — Отъ гдѣ можемъ да очакваме подкрѣпление за осѫществението на народния ни идеалъ, — цѣлокупна България". III. Учебното дѣло въ Македония и Одринский вилаятъ. — Статистика на училищата, ученицитѣ и учителския персоналъ.

Отъ министрътъ на Вѫтрѣшнитѣ Работи, съ едно окрѫжно отъ 21-ий юний н. г. до г-да окрѫжнитѣ управители, се извѣстява, че е въ намѣрение да внесе въ Народното Събрание единъ законопроектъ за избирателенъ законъ, чрезъ който да се отстранѭтъ различнитѣ явни и тайни срѣдства за фалшифициране истинското изражение на народната воля и по този начинъ да не се компрометирватъ свободата и самоуправлението на народътъ, още въ самия имъ зародишъ, и да се избѣгнѫтъ тия толкова скърбни сцени, които, благодарение на досегашнитѣ избирателни закони, се разигриватъ въ всичкитѣ почти избори у насъ. Предъ видъ на това си намѣрение г. Министрътъ изисква отъ г-да окрѫжнитѣ управители да си дадѫтъ мнѣнията, по слѣдующитѣ въпроси, слѣдъ като вземать тия на окрѫжнитѣ постоянни коммиссии и на градско общинскитѣ управления:

а) Какви измѣнения трѣбва да се направѭтъ въ сегашната ни избирателна система и мотивитѣ, които ги диктуватъ;

б) Кои и какви недостатъци сѫ се оказали до сега въ приспособлението на тая система и какви мѣрки трѣбва да се узаконѭтъ за премахванието имъ;

в) По какъвъ ефикасенъ начинъ да се обезпечѫтъ редътъ и тишината въ време на изборъ, и свободата и волята на всѣкий избиратель отдѣлно;

г) Какъ да се оградѭтъ избирателитѣ отъ тер-

роризиранието на шайкитѣ и отъ беззаконното вмѣшателство на властьта, и

д) Изобщо, какъ да се обезпечи истинското изражение на народната воля въ всѣкий изборъ.

Отъ освобождение ни дори до днесь не единъ пѫть у насъ се е подигалъ въпросътъ, че избирателния законъ не може да осигори едно правилно и свободно гласоподавание, че се изискватъ такива узаконения, които да не даватъ възможность на какви и да бѫдѫтъ несправедливости и притѣснения спрѣмо избирателитѣ, било отъ самитѣ тѣхъ, било отъ властьта. Много пѫти избирателния законъ се измѣнява, допълня, но и до днешния день въ него не се предвидѣхѫ такива узаконения, които да гарантирватъ свободата на избирателитѣ и правилностьта на гласоподаванието. И благодарение на такивато избирателни закони, у насъ, почти въ всички избори, нарѣдко може да се получи едно правилно изражение на народната воля, едно истинско довѣрие на лицата, които се избиратъ било за народни представители, било за членове на окрѫжнитѣ съвѣти или на градско и селско-общинскитѣ съвѣти. Споредъ тия избирателни закони, изборътъ всѣкога може да бѫде въ рѫцѣтѣ на властьта или на нѣколцина отчаени сопаджии, които чрезъ террори не допущатъ мирнитѣ избиратели да могѫтъ да доближѫтъ до избирателнитѣ урни, щомъ тѣ не сѫ за тѣхния кандидатъ; или пъкъ на много мѣста, и двѣтѣ партизански страни ако располагатъ съ подобни отчаенни сопаджии, изборното мѣсто се преобраща на пълно побоище. Пишущия тия редове ималъ е много пѫти случай да бѫде зритель на много избори въ нѣколко градове, и въ по вечето случаи е забѣлѣзвалъ съ прискърбие, че нѣкои отъ партиитѣ сѫ спечелвали, при всичко че сѫ бивали малцинство, изборитѣ благодарение само на голѣмата си нахалность и безочливость да употрѣбяватъ най-възмутителни срѣдства, чрезъ които могѫтъ да направѭтъ невъзможно свободното гласоподавание на мнозинството.

И предь видъ на всичко това, предь видъ на осемнайсетъ годишната практика, време е вече да се изра-

боти такъвъ избирателенъ законъ, чрезъ който напълно да се оградіѫтъ избирателитѣ отъ терроризиране на шайкитѣ и отъ беза́конното вмѣшателство на властьта. Ето защо всѣкий честенъ и здравомислящъ българинъ съ радость посрѣщнѫ извѣстието, че г-нъ Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Работи се е загрижилъ да изработи такъвъ законопроектъ, чрезъ който да се направіѫтъ изборитѣ у насъ едно истинско и свободно народно изявление довѣрие на лицата, които се избиратъ било за народни представители, било за окрѫжни или за общински съвѣтници.

Като публицисти, мислимъ, не ще бѫде злѣ да си дадемъ и ний мнѣнието по въироситѣ, които г. Министрътъ задава на г-да окр. управители и на постояннитѣ коммиссии и общинскитѣ управления. Даже не че не ще бѫде злѣ, но периодическия печатъ е длъженъ да направи това, като изявитель на общественното мнѣние. Но за жалость, партизанскитѣ страсти по̀-вече занимаватъ нашия печатъ, отъ колкото подобни въироси отъ най-голѣма и сѫщественна важность, и ето защо ний едвамъ срѣщнѫхме загатвания въ нашитѣ политически вѣстници по тоя въпросъ.

Неуборима истина е, че учрежденията, които даватъ най-широки права на массата, могѫтъ да бѫдѫтъ полезни въ пълна смисъль на думата само тогава, когато тая масса е до толкова прогрессирала, щото съзнава най-добрѣ цѣната на тия учреждения и умѣе какъ да отстоява за тѣхъ. За е́динъ народъ, който не е прогрессиралъ до толкова, щото да знае да цѣни и да се застѫпва за тия свободни учреждения, тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ добри и полезни ако нѣма кой измежду самата масса да злоупотрѣбява съ тѣхъ или ако самата властъ не поиска да се въсползува отъ невѣжественностьта на массата за своя угода и поругае самитѣ тия учреждания. Каквито щѣшь права и свободи давай на массата, тий ще бѫдѫтъ всѣкога безцѣлни, ако самата масса не умѣе да отстоява тия си права и не е дошла до съзнание за тѣхната важность за благодѐнствието и напредъкътъ на массата. Да търсимъ примѣри за това не е нуждно, защото сами испитахме на гърбове-

тѣ си цѣли осемъ години едно най-грубо гавряние съ свободитѣ и правата на народьтъ, освятени отъ конституцията ни... Нашето мнѣние всѣкога е происхождало отъ подобно едно заключение и ний всѣкога сме давали по-вече цѣна на една дѣятелность, която се стреми за умственното и нравственното подигание на массата: въспитайте массата и ѭ направѣте да цѣни правата и свободитѣ, послѣднитѣ сами ще дойдѫтъ като необходимо слѣдствие отъ умственното и нравственното подигание на самата тая масса.

Може би читателя ще помисли, че ний сме противъ правата и свободитѣ на массата, които сѫ освятени отъ основния ни законъ и че сме за тѣхното стѣснение. Никакъ не. Ний напълно признаваме, че ако на единъ народъ се даватъ широки права и свободи, то тоя народъ по-скоро ще се приготви да разбира тѣхната цѣна, отъ колкото ако чакаме, щото массата предварително да бѫде приготвена за тѣхъ, та тогава да ѝ ги даваме. Привикванието къмъ извѣстни свободни институти по-вече важи, отъ колкото да чакаме щото тия институти да се разберѫтъ теоретически отъ массата, та тогава да ги учреждаваме.

А на какъвъ умственъ и нравственъ уровенъ е нашата масса и може ли тя да цѣни добрѣ свободитѣ и правата, които сѫ освятени отъ конституцията ни? Да отговаряме утвърдително, все едно е да се себелъжемъ. Дѣйствително, презъ послѣднитѣ години, когато народътъ прекара една твърдѣ скѫпа школа, у насъ се забѣлѣзва вече едно желание у народътъ да се застѫпва за правата и свободитѣ си, но това още е въ въ такава стъпень, това е тъй неясно, щото, въ нѣкои случаи, достига до такава крайность, щото заприличва на насилие и незачитание законитѣ, които ограничаватъ насилието. Това желание на массата за застѫпвание за своитѣ си права и свободи може много лесно да се експлоатира отъ разнитѣ политически шарлатани въ ущърбъ на самитѣ тия права и свободи, защото при желанието у массата липсува сѫщинското разбирание на това, което се желае. Това е нищо: желанието да се застѫпваме за своитѣ права и свободи,

при липсванието на нравственната страна на политическото въспитание, се придружава съ всички непростими срѣдства, каквито сѫ: лъжата, измамата и насилието.

А какво трѣбва да направимъ, щото изборътъ у насъ да представлява истинското изявление на народната воля?

Ний ще се постараемъ да отговоримъ на тоя въпросъ, въ който влизатъ и петѣхъ точки на министерското окрѫжно.

Най-голѣмитѣ неправилности и насилия ставатъ на изборното мѣсто, въ време на изборътъ. Тукъ именно избирателния законъ трѣбва да предвиди всичко, което ще отстрани всички несправедливости и насилия и ще направи самия изборъ едно истинско изражение на народната воля.

За да се постигне тая цѣль нашето мнѣние е да се введе тъй наречената карточна система: всѣкий избиратель трѣбва да се снабдява отъ общинското управление съ избирателна карта за единъ периодъ отъ петь години, въ която трѣбва да има отбѣлѣзано: 1) името, бащиното име и презимето, 5) на колко години е, 3) занятието му, отъ коя община, село, градъ и участъкъ е. Една или двѣ недѣли преди всѣкий изборъ, избирательтъ ще си занесе избирателната карта въ общината, за да му залепѭтъ „избирателна тимбра“ подпечатана съ печатътъ на общината, на която тимбра трѣбва да има написано: „Право за гласоподавание на изборътъ за.... (народенъ представитель, общинский съвѣтъ, или окрѫженъ съвѣтъ) на... (година, мѣсецъ, число).

За да се тури единъ по̀ добъръ контроль надъ избирателитѣ, да не би да злоупотрѣбяватъ въ време на гласуванието, като даватъ по нѣколко пѫти бюлетини, да се опредѣлява отъ общинский съвѣтъ за всѣко село или за всѣка часть отъ единъ градъ тъй наречена контролна селска или участъкова коммисия, която, въ време на гласоподавание да бѫде до самото бюро, за да помага на избирателното бюро, като установява идентичностьта на всѣко лице отъ това село или градский участъкъ, което се явява да гласоподава. Да се

предвиди въ законътъ наказание за членоветѣ на тия коммиссии, ако дадѫтъ криви показания за идентичностьта на гласоподавательтъ. Въ време на изборътъ всички избиратели отъ едно село или отъ единъ градский участъкъ трѣбва да бѫдѫтъ събрани отдѣлно на чело съ своята контролна коммиссия и послѣдната да не допуща никакви агитатори отъ друга группа избиратели или отъ лица, които нѣматъ гласоподавателно право; всѣко лице, което наруши това, да се забѣлѣзва отъ контролната коммиссия и, когато се яви предь изборното бюро да гласоподава, да съобщава на бюрото имената на лицата, които сѫ нарушили това предписание на законътъ, за което нарушение да има предвидено наказание парична глоба и затворъ. Редътъ, по който ще се явява всѣка группа предь урнитѣ, трѣбва да се обявява отъ бюрото нѣколко дни по-рано на избирателитѣ чрезъ обявления по всички улици, на градоветѣ и селата.

Порядъкътъ и тишината въ мѣстото, гдѣто сѫ сгруппирани избирателитѣ на отдѣлни группи напълно да зависи подъ полицейскитѣ правила, като се предвидѫтъ за такива нарушения на порядъкътъ строги наказания.

Предь избирателнитѣ урни трѣбва да се опредѣлява нужното свободно мѣсто, въ което да нѣма право да влиза никой, освѣнъ группата избиратели, на която е редътъ да гласоподава. Въ тоя районъ полицията да дѣйствува вече подъ пълната подчиненость на бюрото.

Да не се позволява натрупване на избирателитѣ предъ урната. Щомъ се повика чередната группа избиратели да гласоподаватъ, най-първо контролната коммисия пристѫпва до урната, дава си бюлетинитѣ и застава на мѣстото си; слѣдъ това избирателитѣ наредъ единъ подиръ другъ си подаватъ бюлетинитѣ и отъ другия край излизатъ отъ изборното мѣсто и си отиватъ, безъ да имъ се позволява да се сгруппирватъ изново на избирателното мѣсто.

Гласоподаванието да става тъй: всѣкий избиратель, щомъ застане предь урната, подава си избирателната карта, забѣлѣзва се № на картата му въ избирателнитѣ

листове, продупчва се съ извѣстни щипци избирателната тимбра на картата, послѣ това си подава бюлетината, която предь неговитѣ очи се спуща въ урната, и послѣ това му се повраща избирателната карта. По тоя начинъ на гласоподавание, послѣднето ще върви несравнено по̀-бърже, отколкото по сегашния начинъ, — да се четѫтъ списъци и едвамъ на 5—10 минути да се обажда присѫтствующия гласоподаватель и цѣла масса избиратели да се тласкатъ предь урнитѣ.

Контролнитѣ коммиссии слѣдъ гласоподаванието на всѣка тѣхна группа не трѣбва да си отиватъ, но да заставатъ на редъ предь избирателнитѣ урни на определено растояние, та въ случай, слѣдъ чередното гласоподавание на группитѣ, се появи нѣкой отъ недошлитѣ на време гласоподаватели отъ тѣхнитѣ группи, да могѫтъ да установяватъ самоличностьта имъ въ случай на споръ.

Бюрото не трѣбва да се избира въ време на изборътъ, нито пъкъ нѣкакви допълнителни и контролни членове, защото отъ опитъ знаеме, колко скандали и побои ставатъ при тия избирания и колко трудно, па и несправедливо, може болшинството да бѫде представено въ бюрото. Въ законътъ трѣбва да бѫдѫтъ предвидени членоветѣ, отъ които ще се състои бюрото. Първото условие трѣбва да бѫде, щото всичкитѣ членове да знаѭтъ официалния езикъ. Нашето мнѣние е, щото бюрото да се състои: 1) отъ предсѣдательтъ на сѫдътъ (въ околийскитѣ градове — мировия сѫдия), 2) отъ прокурорътъ (въ околийскитѣ градове, — отъ помощникъ прокурора или членоветѣ на сѫдътъ), 3) отъ единъ членъ отъ окрѫжний съвѣтъ, тегленъ по жребие, който ще бѫде и предсѣдатель на бюрото, 4) отъ градско-общинския кметъ, като подпредсѣдатель, отъ двама селско-общински кметове по жребие. Всѣка една отъ политическитѣ группи опредѣлява изъ помежду си по едно лице преброители при бюрото два дни преди изборътъ и името на това лице се предварително съобщава на предсѣдателя на бюрото; тия лица да присѫтствуватъ при бюрото презъ всичкото време на гласоподаванието.

За всички прест҃ѫпления и нарушения отъ страна на избирателитѣ, предвиденитѣ наказания да се налагатъ отъ самото бюро, безъ аппелъ отъ страна на осѫденитѣ и това да става още на другата недѣля слѣдъ изборътъ; а нарушенията на законътъ отъ страна на бюрото или на нѣкой членъ отъ бюрото да се сѫдѭтъ отъ аппелацията въ растояние на единъ мѣсецъ отъ деньтъ на изборътъ, като се предвидѭтъ наказания за такивато нарушения въ самия избирателенъ законъ.

Нашитѣ мотиви за такова измѣнение на избирателния законъ сѫ тия:

1-во. Съ ввеждането на карточната система ще се постигнѫтъ три цѣли: ще се отнеме възможностьта, щото единъ и сѫщъ гласоподаватель да не може нѣколко пѫти да пуща бюлетини, като се представя за разни лица, които отсѫтствуватъ, въ време на изборътъ; ще се отстранѭтъ тия скандали, които ставатъ, когато бюрото или нѣкой отъ гласоподавателитѣ подигне въпросъ за нѣкое лице, че два или три пѫти си позволява да пуща бюлетини, и, най-послѣ, ще се спечели твърдѣ много време при гласоподаванието, което време при днешната система се губи на четение имената на гласоподавателитѣ по избирателнитѣ списъци.

2-ро. Съ раздѣлението гласоподавателитѣ на избирателни группи по село или градский участъкъ и съ запретявание агитацията въ избирателния дворъ отъ лица непринадлежащи на една и сѫща группа, а тъй сѫщо и на лица, които нѣматъ избирателно право, ще се избѣгнѫтъ всички възможности на скандали и побои, съ каквито се отличаватъ почти всички избори у насъ.

3-то. Съ бързото и строго наказание на нарушителитѣ избирателния законъ ще се премахне мисъльта у нѣкои немирни и сопаджийствующи избиратели, че тѣ могѫтъ всичко да правѭтъ, защото споредъ сегашния законъ осѫждането имъ е почти немислимо, защото на-да-ли е имало случай у насъ да се накажѫтъ нарушителитѣ на избирателния законъ.

Презъ мѣсецъ юний извѣстието за едно ненадѣйно

възстанническо движение въ Македония изненада всички. Истина, презъ послѣдне време доста тревожни извѣстия пристигахѫ у насъ за многобройни обири, убийства и безчестения, които сѫ се вършили надъ безправнитѣ роби, наши еднокръвни братия, въ Македония. Вѣстницитѣ у насъ, които специално сѫ назначени да даватъ свѣдѣния изъ тоя поробенъ край на нашето общо отечество, постоянно се пълнѣхѫ съ дописки отъ тамъ, въ които се описвахѫ безчеловѣчнитѣ отнасяния на владѣтелитѣ спрѣмо робътъ. Види се, търпѣнието се е вече исчерпало у робътъ и той, съ орѫжие въ рѫка, е възстанѫлъ за отвоюванието на своитѣ человѣчески права и за правата надъ бащината си земя, похитени отъ единъ безчеловѣченъ и дивъ народъ.

Слѣдъ освободителната война отъ страна на нашия братский русский народъ се образува една свободна България, въ границитѣ на която влизахѫ и почти тритѣ четвърти на Македония. При тая вѣсть населението въ Македония се зарадва крайно, защото и то заедно съ своитѣ братия въ сѣверна и южна България ще да се радва на единъ свободенъ, человѣческий животъ. Но западнитѣ европейски държави, които непрестанно се хвалѭтъ съ своитѣ свободни учреждения, съ своята хуманность, възстанѫхѫ противъ освободителната миссия на Руссия и, за позоръ на деветнадесятия вѣкъ, распокѫсахѫ цѣлокупната България, като повърнѫхѫ половината ѝ пакъ подъ владичеството на петстотингодишния ѝ похититель, а другитѣ части дадохѫ на Романия и Сърбия. Въ прочутия Берлиический конгресъ тѣ постановихѫ, щото на Македония да се дадѫтъ нѣкакви права, които до нѣгдѣ да осигоряватъ животъ и имотътъ на раята.

Но и до днешния день робътъ въ Македония, както и въ Одринския вилаятъ, не има щастието да се радва на подобни права, които му бѣхѫ предвидени въ Барлинския конгресъ. Сѫщитѣ тия западни държави, които участвувахѫ въ Берлинския конгресъ, не само ни най-малко не се погрижихѫ да настоѭтъ предъ Портата да испълни тѣхнитѣ постановения, но още и

попречвахѫ на вѣко заявение за подобни права отъ страна на християнското население въ тия страни. Тая постѫпка на тия държави най-добрѣ показва, какви замисли сѫ имали тѣ при распокѫсванието на цѣлокупна България, и колко сѫ хуманни тѣхнитѣ намѣрения спрѣмо другитѣ нации.

И ето вече днесъ, когато всѣка надѣжда у българското население за едно подобрѣние на неговото окаенно робско положение, поне въ границитѣ на предписанията на Берлинския конгрессъ, е изгубена,—това население, съ орѫжие въ рѫка, заявява най-тържественно своето естественно право за единъ свободенъ, человѣческий животъ. По дѫбравитѣ и усоитѣ на Рила и Родопитѣ робътъ-българинъ днесь пролива своята кръвь; днесъ храбритѣ синове на поробена Македония, подкрѣпени отъ своитѣ братия изъ другитѣ части на България, съ своята кръвь скѫпо искупуватъ свободата и правата на своята родна земя; днесъ съ хиляди майки, бащи, братия и сестри оплакватъ своитѣ скѫпи жертви и тѣхнитѣ обърнѫти на пепелища домове; днесъ...

Да, днесь „просвѣтенитѣ“ западни европейски държави виждатъ своя позоръ, който извършихѫ въ Берлинъ!...

Ще може ли възстанѫлия робъ на свои собственни плещи да извоюва человѣческитѣ си права? Ще се чуе ли тѣхния кървавъ протестъ отъ виновницитѣ за проливаната днесь кръвь?

Не вѣрваме, защото чуздото робство и чуздитѣ тегла не важѫтъ нищо предъ тѣхнитѣ гашефтарски стремления...

Но при всичко това, възстанието въ Македония има своята добра страна: то иде да покаже на цѣла Европа, че въ Македония живѣе българско население, че македонцитѣ сѫ чисти българи, а не нѣкакви старо-сърбиянци или гърци, както твърдѭтъ заинтересуванитѣ за тая поробена българска страна нации. И иначе не може да бѫде. Възстанѫлия македонецъ потърси помощь отъ своитѣ братия въ свободна България, и тѣ му се притекохѫ. Ако македонецътъ бѣше

сърбинъ, той щѣше да се притече за помощь къмъ Сърбитѣ, или ако бѣше гръкъ, — къмъ гърцитѣ. И когато настане минутата да се освободи Македония, тая послѣднята не може да бѫде освѣнъ часть отъ свободната вече България.

Но отъ гдѣ можемъ ний да очакваме подкрѣпление за осѫществението изобщо на народния идеалъ,— Цѣлокупна България и въ частность на Македония? Да ли ний можемъ да се облягаме на пословичната хуманность на западна Европа?

Отъ Австро Унгария не може да очакваме подобно подкрѣпяване, защото самата тая държава е турила на очи да завладѣе цѣла Македония и да излѣзе по тоя начинъ на Егейското море. Тая държава, при липсванието на свои колонии, гдѣто да може да образува тържища за своитѣ произведения, тя съ всички сили се стреми да запази за себе си цѣлия Балканский полуостровъ, едничкото нейно тържище. Слѣдователно, голѣмъ абсурдъ е да мислимъ, че Австро-Унгария може да желае доброто на народитѣ въ Балканския полуостновъ изобщо, а въ частность на българитѣ, като членове отъ онова грамадно славянско племе, отъ което тя очаква своето погубвание като нѣмска-маджарска държава. Германия тъй сѫщо не може да не поддържа Австро-Унгария въ тази ѝ политика спрѣмо народитѣ на Балканския полуостровъ, защото тя е нейна съюзница.

Италия е турила очи на Албания и западна Македония и по никой начинъ не желае да има на Балканский полуостровъ една силна славянска държава въ естественъ съюзъ съ Руссия, защото тогава нейното значение въ Средиземното море ще се изгуби и тя ще се намѣри единъ день изрината изъ своитѣ тържища. По сѫщитѣ причини и Англия не желае нарушаванието статуквото на Балканския полуостровъ.

Оставатъ само двѣ силни държави — Руссия и Франция. Първата отъ тоя държави не може да не желае една силна България на Балканския полуостровъ, защото българитѣ, като нейни съплеменници, не могѫтъ да не бѫдѫтъ и нейни естественни съюзници,

още по̀-вече че България се е въздигнѫла въ самостоятелна държава единственно надъ кръвьта и материалнитѣ жертви на своитѣ братия-освободители. Слѣдователно, едничкото подкрѣпение ний можемъ да очакваме отъ Руссия. А ний не можемъ да не прибѣгнемъ до нейната помощь и покровителство, щомъ имаме противъ себе си силни неприятели, каквито сѫ помѣнатитѣ по̀-горѣ западно-европейски държави. Колкото за Франция, ний не можемъ да се боимъ отъ неѭ днесь за днесь, още по̀-вече че нейнитѣ интереси на Балканския полуостровъ не сѫ толкова жизненни и че тя е вече въ съюзъ съ Руссия, при който съюзъ не е възможно да не сѫ биле уговорени сферитѣ на тѣхнитѣ влияния, както въ Европа, тъй и другадѣ, гдѣто тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ съпротивопоставени.

Ето защо ний сме най-дѫлбоко убѣдени, че осѫществяванието завѣтния идеалъ на цѣлия българский народъ може да се постигне само съ помощьта и покровителството на Руссия, а никакъ не на западнитѣ европейски народи — естественнитѣ врагове на Руссия и на всички славянски народи.

Въ редакцията се получи статистиката на българскитѣ училища въ европейска Турция (Македония и Одринско) за презъ учебната 1893—1894 година. напечатана на български и френски. Като имаме предъ видъ, че у насъ твърдѣ малко свѣдѣния имаме за учебното дѣло въ тия неосвободени още части отъ нашето общо отечество, ний вѣрваме, че всѣкий ще посрѣщне съ въсхищение тоя трудъ, защото отъ него ще можемъ да си съставимъ пълно понятие за състоянието на учебното дѣло въ тия страни.

Ний ще направимъ слѣдующитѣ извлечения, които ще ни дадѫтъ едно общо представление за числото на училищата, учителитѣ и ученицитѣ.

Солунский Вилаятъ	Училища				Забавачници		Учащи се			Учащи		
I. *Солунский санджакъ*	Мъжски	Дѣвически	Смѣсени	Всичко	Момчета	Момичета	Момчета	Момичета	Всичко	Учители	Учителки	Всичко
а) Солунска кааза	3	1	5	9	94	63	383	156	539	14	4	18
б) Ениджe Вардар „	3	1	3	7	148	116	376	169	545	10	3	13
в) Гевгелийска „	6	1	5	12	156	67	486	103	589	15	2	17
г) Тиквешка „	5	—	3	8	203	53	500	111	611	13	2	15
д) Кукушка „	8	1	3	12	238	109	651	181	832	13	3	16
е) Дойранска „	5	—	2	7	90	46	290	101	391	11	2	13
ж) Воденска „	6	1	10	17	168	61	549	141	690	18	3	21
з) Велешка „	13	5	10	25	294	156	1316	414	1730	32	7	39
и) Струмска „	8	1	2	11	52	52	265	91	356	10	2	12
Всичко	57	8	43	108	1143	723	4816	1467	6283	136	28	164
II. *Сѣрский санджакъ*												
а) Сѣрска кааза	5	—	5	10	246	33	459	63	522	12	3	15
б) Зъхненска „	1	—	1	2	58	8	149	9	158	3	—	3
в) Дамиръ-хисарска „	6	2	10	18	306	123	675	181	856	17	5	22
г) Петричка „	10	—	1	11	149	25	361	34	395	12	1	13
д) Разложска „	4	—	8	12	321	98	1096	203	1299	25	2	27
е) Горне-джумайска „	8	—	3	11	105	2	438	28	466	12	1	13
ж) Мелничка „	4	—	13	17	96	38	480	61	541	18	—	18
з) Неврокопска „	9	—	20	29	374	63	1273	171	1444	32	1	33
Всичко	47	2	61	110	1655	390	4931	750	5681	131	12	143
III. *Драмский санджакъ*												
а) Драмска кааза	1	—	2	3	29	6	150	44	194	3	2	5
Всичко въ Солунск. вилаятъ	105	10	96	221	2827	1119	9897	2261	12158	270	42	312
Битолский вилаятъ												
I. *Битолский санджакъ*												
а) Ботолска кааза	15	2	18	35	614	238	1534	474	2008	39	13	52
б) Прилепска „	13	1	1	15	385	179	1258	448	1706	25	6	31
в) Ресенска нахия „	3	1	6	10	103	42	393	116	509	12	1	13
г) Преспенска „	3	—	3	6	48	7	128	10	138	6	—	6
д) Охридска „	8	4	12	24	378	248	1142	603	1745	25	10	35
е) Кочевска „	3	1	11	15	158	58	442	121	563	16	2	18
ж) Леринска „	10	3	9	22	247	87	818	205	1023	22	4	26
з) Кайлярска „	2	3	6	11	101	89	309	209	518	9	4	13
Всичко	57	15	66	138	2034	948	6024	2186	8210	154	40	194

II. *Корчанский санджакъ*												
Кастурска кааза	18	5	9	32	324	190	1111	378	1489	30	8	38
III. *Дебърский санджакъ*												
Дебарска кааза	10	1	15	26	313	132	1001	282	1283	35	2	37
Всичко въ Битолский вил.	85	23	90	198	2671	1270	8136	2846	10982	219	50	269
Скопский вилаятъ												
I. *Скопский санджакъ*												
а) Скопска кааза	18	3	4	25	256	184	704	334	1038	24	7	31
б) Кумановска „	13	1	—	14	196	40	560	79	639	20	5	25
в) Кратовска „	8	—	1	9	—	—	253	26	279	13	1	14
г) Криворѣчна-Паланка „	9	—	1	10	25	9	289	258	547	12	2	14
д) Щипска „	6	2	2	10	240	91	728	227	955	18	5	23
е) Коченска „	2	1	5	8	72	38	262	118	380	11	3	14
ж) Радовишка „	—	—	—	4	95	51	224	92	316	8	2	10
з) Пѣхчевска „	9	1	1	11	53	22	379	64	443	11	1	12
Всичко	65	8	18	91	937	435	3399	998	4397	117	26	143
II. *Призренский санджакъ*												
Тетовска кааза	8	1	5	14	122	54	881	151	1032	17	4	21
Всичко въ Скопск. вилаятъ	73	9	23	105	1059	489	4280	1149	5429	134	30	164
Одринский вилаятъ												
I. *Одринский санджакъ*												
а) Одринска кааза	3	—	6	9	90	147	251	233	484	9	5	14
б) М-Пашенска „	11	1	1	13	—	—	625	92	717	17	3	20
в) Димотишка „	1	1	—	2	12	11	17	16	33	1	1	2
Всичко	15	2	7	24	102	158	892	341	1234	27	9	36
II. *Лозенградский санджакъ*												
а) Лозенъ-Градска кааза	9	2	5	16	176	74	753	156	909	16	3	19
б) Бунаръ-Хисарска „	2	—	2	4	54	6	176	11	187	5	—	5
в) Баба-Ескийска „	3	—	—	3	25	—	72	—	72	3	—	3
г) Люле-Бургаска „	1	—	—	1	18	—	30	—	30	1	—	1
д) Малко-Търновска „	4	1	—	5	92	50	317	119	436	9	1	10
Всичко	15	2	7	24	102	158	892	341	1234	27	9	36

Деде-Агачский санджакъ													
а) Деде-Агачска кааза	5	—	1	6	34	5	241	11	252	8	—	8
б) Ференска „	4	—	2	6	40	18	190	18	208	6	—	6
Всичко	9	—	3	12	74	23	431	29	460	14	—	14
VI. *Гюмурджинский сандж.*												
а) Гюмурджинска кааза	5	—	2	7	—	—	315	12	327	7	—	7
б) Скечанска ,,	1	—	1	2	44	—	126	2	128	3	—	3
в) Ахжчелебийска ,,	2	—	10	12	—	—	618	267	885	14	—	14
г) Дарж-Деренска ,,	—	—	1	1	11	9	52	24	76	2	—	2
д) Узунъ Кюприйска ,,	3	1	—	4	31	—	140	34	174	4	1	5
Всичко	11	1	14	26	86	9	1251	339	1590	30	1	31
всичко въ Одринс. вилаятъ	54	6	31	91	627	320	3923	995	4918	*105*	*14*	*119*
Цариградский вилаятъ												
Чаталджанска кааза	1	—	2	3	13	6	116	18	134	4	—	4
А всичко въ Македония, Одринский и Цариградский вилаяти.	318	48	242	608	7197	3204	26052	7269	33321	732	136	868

Освѣнъ тия забавачници и първоначални училища има още и слѣдующитѣ гимназии, прогимназии и духовни училища:

Въ гр. Солунъ има: а) мжжска гимназия „Св. Кирилъ и Методий“ съ педагогический курсъ при нея, въ която е имало: 165 ученици съ 20 преподаватели; б) Дѣвическа гимназия „Св. Благовѣщение“, съ 76 ученички и 15 преподаватели; в) въ Цариградъ, духовна семинария съ 34 ученици и 8 преподаватели:

Въ останжлитѣ градове и паланки има прогимназии заедно съ горнитѣ:

	Прогимназии			*ученици*		*преподаватели*	
	Мжж.	Дѣвич.	смѣсени	момч.	момич.	учители	учителки
Солунский вилаятъ	15	2	7	627	121	45	5
Битолский „	7	3	2	421	104	35	6
Скопский „	5	1	5	353	72	15	2
Одринский „	8	1	2	241	50	11	3
Цариградский „	1	—	—	34	—	8	—
Всичко	36	7	16	1676	347	114	16

За издържанието учителския персоналъ за всички училища (първоначални, прогимнизии и гимназии) се израсходватъ годишно приблизително 651.000 лева. Най-малката заплата е 43 лева (такава заплата получаватъ 5 души), а най-голѣмата е 10,000 лева (само единъ учитель получава такава заплата). Срѣдната годишна заплата на единъ учитель се пада приблизително 661 левъ.

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

(Изъ чуздия печатъ)

Обществото за домашно четение въ Англия. — Народни университети въ Белгия.

Преди петь години въ Англия се основа обществото за домашно четение National Home-Reading Union), цѣльта на което е да ржководи домашното четение, като го направи интересно и поучително.

За постиганието на тази си цѣль всѣка година отъ съвѣтътъ на обществото се съставятъ три списъка на книги: за общо четение, за специаленъ курсъ и за юношеството. Споредъ основателитѣ на обществото четението трѣбова да има завършенъ характеръ и извѣстна систематичность. Колкото за специалнитѣ курсове, то тѣ сж приравнени къмъ университетскитѣ программи, тъй щото, както и при американското Чаутокско общество*), може чрезъ домашно четение да се премине университетския курсъ. Съ тая цѣль четението се раздѣлява на цикли, всѣкий отъ които се продължава четири години.

За всѣкий разрядъ читатели се издава собственъ журналъ. Има журнали за общитѣ читатели, журналъ за специалиститѣ и журналъ за юношеството. Тия издания главно служжтъ за разборъ на препоржчванитѣ отъ дружеството книги. Въ тѣхъ има и самостоятелни статии по литературата и науката, съставлявани отъ извѣстни специалисти и изложени общедостжпно. Тѣ служжтъ като предисловия къмъ предполагаемия курсъ и ролята имъ не е да насища жаждущитѣ за знание, а да възбужда апетитъ. Заради това въ края на всѣкий единъ отъ тия малки трактати, самостоятелни статии или разбори на книги, читателя почти всѣкога срѣща единъ или нѣколко въпроси, на които читателя трѣбова да си отговори самъ и ако иска да се провѣри отговорътъ му, може да го съобщи въ кржжока на другаритѣ-читатели. Тия кржжоци се съставять не по-малко отъ петь души. На чело на кржжока има ржководитель, който е и финансовия распоредитель, представитель предь съвѣтътъ на обществото и въ сжщото време съвѣтникъ и умственъ водачъ на кржжокътъ. Да бжде человѣкъ членъ на кржжокътъ не е задлъжително за членоветѣ на обществото. Послѣдния може да се ползува отъ предлагаемото му ржководителство съвършенно самъ и независимо отъ каквито и да е кржжоци. Той получава журналътъ, ку-

*) Гледай книжки IX и X отъ V год. на „Искра".

пува си нужнитѣ книги, самъ за себе си пише съчинение и ако иска да се убѣди въ това, до колко е усвоилъ прочетеното, може да държи екзаменъ при съвѣтътъ на дружеството. Но да е человѣкъ членъ на кржжокътъ има своитѣ си ползи и удобства. Въ кржжокътъ членоветѣ взаимно обсжждатъ прочетеното, подигатъ нови въпроси и внасятъ нова свѣтлина въ четението си. Най-голѣмата плата, която плаща единъ членъ по разрядътъ на специалния курсъ е три шиллинга и шесть пенси (4 л. 40 ст.) за година. Срѣщу годишния си вносъ членоветѣ получаватъ списъкъ на препоржчанитѣ книги и журнали за съотвѣтствующия разрядъ.

Въ продължение на 1894 год. обществото е имало 7714 членове, отъ които въ общия курсъ сж били 2714, въ специалния 2511 и юношеския 2480. Лѣтѣ дружеството устроява събори отъ читателитѣ, като избира за всѣка година ново мѣсто за съборъ. Съборитѣ се продължаватъ по осемъ дни, и занятията, които се състоѭтъ изъ лекции и екскурзии, ставатъ отъ утреньта до вечерьта. Съборътъ е свободенъ за всѣкиго, който желае да участвува въ екскурзиитѣ и да слуша лекции, щомъ като се снабди съ необходимия билетъ. Може да се вземе билетъ и за цѣла недѣля, може и само за единъ день или за една само лекция. Платата не е голѣма.

Лекциитѣ иматъ съвършенно популяренъ характеръ. Придружаватъ се отъ мжгливи картини, иллюстрации и по тоя начинъ четеното отъ лекторътъ се разбира много добрѣ отъ слушателитѣ.

И въ Белгия тъй сжщо живо сж се заинтересували отъ това движение да направѭтъ образованието достжпно за цѣлата масса, както въ С-А. Съединени щати и Англия.

Първия общедостжпенъ народенъ университетъ е възникнжлъ въ 1892 г. въ гр. Гентъ, гдѣто сж преподавали 2 профессори, единъ докторъ и 5 студента; презъ 1892/93 год. тѣ прочели 25 лекции по нидерландската, нѣмската и английската литератури. Втория е възникнжлъ въ Лиежъ и дѣйствува до днесь. Той е подъ покровителството на градското управление· Лекциитѣ сѐ четжтъ отъ профессоритѣ въ актовата зала на университета. Минжлата година, презъ зимата, билъ организованъ редъ лекции по углавното право, политическата економия и по физиологията; презъ настоящата година сж се чели лекции по физиологията, углавното право, палеонтологията и химията. Характерътъ на преподаванието е сжщия: преподавателя излага предмѣтътъ въ популярна форма, като го иллюстрира, въ случай на нужда, съ опити, показва картини, препарати, коллекции и др. т. Числото на посѣтителитѣ е отъ 50 до 150 души, споредъ курсътъ; най на драго сърдце слушжтъ физиологията. Половината отъ слушателитѣ сж възрастни и старци и доста има жени; колкото

се касае до имуществениото положение на публиката, то тя може да се отнесе къмъ разрядътъ на заможнитѣ хора; всички сѫ отъ срѣдня рѫка буржуазия, нѣколко учители и учителки, двама-трима студенти и — нито единъ работникъ, при всичко че нито въ Гентъ, нито въ Лиежъ не се взема плата за слушание.

Презъ мартъ 1893 год. въ Брюкселъ се е основалъ крѫжокъ отъ профессори и бившитѣ студенти отъ Extention Universitaite, който е по̀-близко дошълъ до задачитѣ на народния университетъ. Лекциитѣ тукъ сѫ имали наученъ характеръ: всѣкий курсъ съдържалъ не по̀-малко отъ 6 часови лекции, и подиръ всѣка профессорътъ правилъ по желанието на слушателитѣ необходимитѣ разяснения. Публиката е получавала безплатно кратко изложение на курсътъ (syllabus), гдѣто тъй сѫщо е бивала библиографията на предмѣтътъ или на темата за писмени работи. За удобство на слушателитѣ, лекциитѣ сѫ се четѣли вечерь. Профессоритѣ не сѫ получавали възнаграждение.

Новото общество при възникването си е имало около 250 членове, доходътъ отъ членскитѣ вносове се е качилъ презъ първата година на 71 лева, а разноскитѣ на 231½ лева. Комитетътъ на обществото е имал бюро за водение текущитѣ работи и за сношение съ лицата и учрежденията. Ако нѣкой градъ или паланка е желаялъ да отвори курсъ, инициаторитѣ сѫ били длъжни да съставѭтъ *мѣстенъ* комитетъ, който се е нагърбвалъ да намѣри помѣщение за аудитория, доставялъ е syllabus'и отъ обществото, плащалъ пѫтнитѣ разноски на профессорътъ (10 лев. на лекция за най близката мѣстность и 20 — за далечнитѣ) и т. н. Необходимитѣ парични срѣдства и другъ родъ помощи мѣстнитѣ комитети сѫ получавали отъ общинскитѣ управления, отъ научнитѣ общества, отъ частни лица и др. Централния комитетъ е препорѫчвалъ на мѣстнитѣ комитети да не взематъ плата отъ слушателитѣ, ако позволяватъ срѣдствата, въ случай на невъзможность да се направи това, то платата за пълния курсъ не трѣбва да надминава 2 лева.

Обществото е проявило голѣма енергия: презъ 1893/94 г. въ тринайсетъ мѣста сѫ се организовали 25 курса: 18 профессори сѫ прочели 183 лекции по историята, социологията, медицината, зоологията, правото, палеонтологията и землѣдѣлческата химия. Слушателитѣ сѫ достигнѫли числото 4000 души и между тѣхъ е имало много жени.

Успѣхътъ е билъ очевиденъ; оставало да се погрижѫтъ само за това, щото дѣлото да се закрѣпи и расшири. Но ненадѣйно въ обществото се появили раздори, които сѫ имали за изворъ брюкселската университетска история.

Брюкселския университетъ, който е основанъ въ 1834 г. за борба съ католицизмътъ, скоро е изгубилъ боевия си ха-

рактеръ и се е затворилъ въ тѣсната область на схоластиката. Профессоритѣ сѫ присаждали на студентитѣ отживѣли доктрини, позитивизмътъ се е преслѣдвалъ; двамата преподаватели — социолога Де-Грефъ и економиста Дени, хòра съ широки съвременни вгледове, обичани отъ студентитѣ, университетския съвѣтъ ги е търпѣлъ до едно време. Недоволнитѣ студенти протестирали, най-послѣ, въ 1891 г. на лекциитѣ на профессора по психологията, вглядоветѣ на когото спрѣмо преподаванния отъ него предмѣтъ не сѫ отивали пòдалечъ отъ теориитѣ на минѫлото столѣтие, дигнѫлъ се шумъ... Студентитѣ престанѫли да посѣщаватъ лекциитѣ, общественното мнѣние било на тѣхна страна, и съвѣтътъ отстѫпилъ: ректорътъ и нѣкои отъ профессоритѣ излѣзли въ отставка.

Новия ректоръ Дени предложилъ на съвѣтътъ да повикатъ на катедрата на сравнителната география Елизе Реклю; като си е далъ испърво съгласието, съвѣтътъ послѣ го оттеглилъ надирѣ, като мотивиралъ отказътъ си съ крайностьта на убѣжденията на знаменития географъ. Дени излѣзълъ въ отставка, студентитѣ изново се развълнували.

Въ това време възникнѫла мисъльта да се отвори частно учебно заведение съ университетска программа. Тая мисъль се посрѣщнѫла съчувственно, събрали се необходимитѣ парични срѣдства, и новия университетъ (Ecole libre d'enseignemnt de Bruxelles et Institut des Hautes Etudes), който вече функционира отъ октомврий минѫлата година.

Лесно можемъ да си представимъ, колко е било неприятно на стария университетъ подобно едно съсѣдство; враждебното чувство къмъ неговитѣ основатели се уголѣмѣвало, нуженъ е билъ само поводъ, за да се скѫсатъ всичкитѣ връски съ противницитѣ, съ които у тѣхъ още е имало обща почва—народния университетъ. Случая скоро се представилъ. Въ засѣданието на 10-ий Юний 1894 год. нѣкои отъ членоветѣ поискали отстранението на двамата профессори отъ народния университетъ, Ел. Реклю и Де-Грифъ, като се облягала на § 11-ий отъ уставътъ, който запретявалъ да бѫдѫтъ преподаватели лица, които не принадлежѫтъ на профессорската корпорация на стария брюкселский университетъ или които не сѫ получили въ него учена стъпень; но събранието съ мнозинство гласове рѣшило да измѣни тоя пунктъ. Протестантитѣ излѣзли изъ съставътъ на обществото и обнародвали манифестъ, въ който обявявали за откриванието на самостоятеленъ народенъ университьтъ, като сѫ приканвали всички „вѣрни на традициитѣ на стария университетъ да вземѫтъ участие въ новото дѣло, чуждо на партийность и политика". Въ отговоръ на това централния комитетъ обнародва цѣлата история съ Реклю и Де-Грефа и още еднъжъ подтвърди, че народния университетъ е чуздъ на личнитѣ

смѣтки: „днесь той си остава сѫщия, какъвто си е билъ вчера: съ учредяванието на висше народно образование, свободно отъ нетърпимость въ каквито форми и да се изражава“.

По такъвъ начинъ, благодарение на професорския раздоръ, въ Брюксель народнитѣ университети станѫхѫ два: доктринеритѣ образувахѫ „Extension de l' universitè libre de Bruxelles“, като оставихѫ въ рѫцѣтѣ на противницитѣ си „Extension universitaire de Bruxelles“. Излизанието на значително число членове изъ съставътъ на обществото сѫщо не отслаби енергията му. За доказателство служѫтъ организованнитѣ отъ него презъ настоящата година курсове по политическата економия и по социологията (54 лекции), по селското стопанство (36), по историята (30), по искуството (30), по психологията (18), по правото (12), по литературата (12); по математиката и астрономията (12), по медицината (12) и по географията (6). Двайсеть и единъ курсъ отъ тридесеть и осемтѣхъ се свършихѫ до Януарий н. г.; за своитѣ си занятия слушателитѣ сѫ се ползували отъ книгитѣ изъ подвижната библиотека на обществото.

На 20 Януарий н. г. въ Брюксель билъ свиканъ конгрессътъ на Extencion universitair; въ числото на членоветѣ му е имало двама делегати отъ английскитѣ народни университети. На тоя конгресъ било рѣшено, щото белгийския народенъ университетъ трѣбва да съобщава на слушателитѣ знания въ видъ на *курсове*; могѫтъ да се допуснѫтъ конференции като спомагателно срѣдство — да се заинтересува публиката и да се подготви къмъ сериозно занятие съ науката; организацията имъ напълно принадлежи на мѣстнитѣ комитети. Екзаменитѣ и писменитѣ работи сѫ необходими, първитѣ самъ да може слушателя да се удостовѣри въ отсѫтсвието на празднoто. Желателно е по въжможность да се приспособи концентрическия способъ на преподавание: послѣ първата серия лекции (не по-малко отъ шесть), които иматъ *догматический* херактеръ, професорътъ слѣдъ всѣки 6 мѣсеца пакъ чете сѫщия курсъ, но вече въ расширенъ видъ.

Числото на слушателитѣ изъ работническия классъ все по-вече се увеличава въ тия курсове. До колко съзнателно се отнасятъ работницитѣ къмъ тия лекции, може да се види, напр., отъ отвореното писмо на една група работници къмъ другаритѣ си, въ което тѣ извѣстяватъ послѣднитѣ за откриванието курсъ на политическата економия: „Ний ви канимъ да слушате лекциитѣ по тоя предмѣтъ; вий знаете колко е важна тая наука, какви сериозни задачи тя рѣшава. Запознаванието съ нея е необходимо . . .“

(Понеже станѫ нужда при настоящия брой да се приложѫтъ три коли отъ романътъ „Братия Карамазови“, то всичкия материалъ „изъ вънкашния обществень животъ“, научнитѣ новини и Библиографическия отдѣли останѫхѫ за идѫщия брой).

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.

П. Р. Славейковъ на смъртното легло.

СМЪРТЬТА НА ИСМАИЛЪ-АГА ЧЕНГИЧА

*Поема отъ **Ивана Мажуранича***

Превелъ ***Е. Спростановъ.***

(Продължение отъ книж. 11).

IV.

Харачъ, харачъ! откждѣ да взѣме?
Отгдѣ злато, кога покривъ нѣма,
Миренъ покривъ глава да преклони?
Отгдѣ злато, кога нива нѣма,
А турскитѣ съ кървавъ потъ оре ги?
Отгдѣ злато, сега стада нѣма;
По скалитѣ чужди само пасе?
Отгдѣ злато, кога дрѣхи нѣма,
Нито дрѣха, нито троха хлѣбецъ?
— Голата, гладъ, и студъ, господарю!
Ахъ, почакай само петь-шесть деня,
Ще т' испросимъ харачъ ради Бога!" . .
— Харачъ, харачъ, райо, менъ ми трѣбва!
— Хлѣбецъ, хлѣбецъ дай ни, господарю,
Не сме ѣли ние хлѣбъ отдавна!
— Стойте, псета, тиха нощь да падне,
Нощь да падне отъ небото ведро,
Вмѣсто хлѣбецъ—месо ще ви дадемъ!
Ага рече, подъ чадъра влѣзе.

Вчасъ слугитѣ спустнѫхѫ се бързо
А най-вече Саферъ едноокий,
Между всички най-вече той скача
И се радва, и иска д'отмъсти
На раята за окото свое.
Токо скърцатъ грознитѣ фаланги,
Ту се слуша ревътъ на Сафера:
„Харачъ, харачъ, райо, намъ ни трѣбва!"
Ту пъкъ клѣта рая отговаря:
„Хлѣбецъ, хлѣбецъ дай ни, господарю,
Не сме яли ние хлѣбъ отдавна!"

—Стойте, псета, тиха нощь да падне
Нощь да падне отъ небото ведро,
Вмѣсто хлѣбецъ—месо ще ви дадемъ!
Приповтори думитѣ злодѣя,
Приповтори тие на злодѣя.

Ще ми може нѣкой да опише
Вѣрно тѣзи мѫки и страданья?
Пъкъ и кой ли тази скърбна повѣсть
Равнодушно може да ѭ слуша? . . .

Деньтъ минѫ, ето мръкнѫ вече,
И слѣдъ това тиха нощь настанѫ;
Небесата съ звѣзди се покрихѫ,
Само западъ още мраченъ стои;
Полумѣсецъ трепти въ полунебо,
Освѣтява тѫжната картина.

Срѣдъ полето мирно, пусто
Вѣковѣчна расте липа,
Обиколена съ чадъри.
Между тѣхъ е, най-хубавъ е,
Най-хубавъ е, най-голѣмъ е,
Възвишава се надъ всички
Чадърътъ на Ченгичъ-ага,
Като лебедъ-бѣла птица,
Птица бѣла, гълѫбова.
На тихата мѣсечинка
Чадъритѣ се бѣлѣѭтъ,
Като гробове подъ снѣга,
Надъ които въ доба глуха
Зли се виѭтъ грозни души
И заплашватъ съсъ сѣнкитѣ
Полунощния минувачъ.
Или ухо му оглушватъ
Съ рева левски и лая кучешки
И съсъ плача на душитѣ страдни.

Гробове сѫ, мислишь, стари
На прадѣдитѣ славянски,
На ония, чиято слава,
Се разнасяше далеко,
Околъ които турчинъ дивни
Все се мѫчилъ денонощно,
Мислилъ, чупилъ си главата,
Какъ и съ какво да заплаши

Потомцитѣ на дѣдитѣ
Да се мѫчѫтъ и да чакатъ
Мѫлчеейки участь добра.

Мислишь турчинъ като левъ да рика,
Или като бѣсно псе да вие.
Слушашь още стонъ на мѫченици,
Плачъ и писъкъ, и тежки въздишки;
Страшенъ звукъ на веригитѣ тежки,
Молби жалки, викове за помощь. . .
Слушай, брате, е ли плачътъ призракъ?
Слушай звукътъ! е ли звукътъ призракъ?
Слушай. . . слушай. . . Но. . . то не е призракъ!
Азъ те виждамъ, че те боли много. . .
Що? . . ти плачешь? . . Ахъ то призракъ не е,
Ти отъ призракъ, мислѭ, не би плакалъ!

Огънь гори предь чадъри бѣли,
Околъ него мѣркатъ само турци;
Единъ туря на огъня трески,
Други духа като мѣхъ цигански,
Духа, огнятъ пò-силно да гори,
Трети подвилъ нозѣ, нá земъ седи,
Като върти на колъ овенъ месо;
Месото на жарьта църка, шуми,
А пламъкътъ като че го лиже,
Освѣтява на турчина потътъ,
Що се рони изподъ чалмата му.
И когато овенътъ с' изпече,
Смъкнѫхѫ го отъ ръжена дългъ,
Турихѫ го на синия праздна
И съ ножъ голѣмъ цѣлъ го разсѣкохѫ.
На софрата всички наседнѫхѫ,
Гладни турци като гладни вълци
И съсъ нокти почнѫхѫ да дърпатъ.
Най-първъ бѣше Смаилъ-ага Ченгичъ,
А слѣдъ него Баукъ и другитѣ,
Какъ се редѭтъ вълцитѣ въ планина.
Искарахѫ пребѣли симити,
Се напихѫ по чашка ракия
И почнѫхѫ да ѣдѫтъ катъ вълци.
Тъй се хранѭтъ съсъ симить и месо
И жаждата утолватъ съ ракия.
Катъ утоли жаждата и гладътъ
И удвои съ ракията бѣсътъ
Пламнѫ Ченгичъ като силенъ пламъкъ:
Срамота е з' единъ такъвъ юнакъ
Да откупи харачъ, да н' го сбере

И да хвърля джилитъ да н' удари,
Да ослѣпи вмѣсто рая турчинъ,
Гаче за смѣхъ на раитѣ злобни.
Пламнѫ ага като силенъ пламъкъ,
На слугитѣ вели и говори:
„Ето месо има доста много,
Спастрѣте го, а коститѣ голи
Хвърлѣте ги на раята гладна,
И кать викнѫ, готово да бѫде;“
Ревнѫ ага и въ чадъра влѣзе.
Престанѫхѫ слуги да вечерятъ,
Отидохѫ да приготовляватъ
Всичко нужно за веселието:
Суха слама и вѫжета твърди
За раята твърда, непослушна
Да ѭ обдимѭтъ като ѭ обѣсѫтъ
На липата гѫста, на дървета
Съ нозѣ горѣ, а главата долу;
Ще ѭ дими злато да искара
Отъ раята гола и нещастна,
У която нѣма нито хлѣбецъ.
А раята? какво тя да прави?
Земя твърда, а небо високо . . .
Като видѣ, що съ неѭ ще бѫде
Съ сърце плаче, плаче и ридае,
А очитѣ макарь да не плачѫтъ.

Чакатъ слуги, не ще да дочакатъ,
А най-рече Саферъ еднооки,
Да извика Смаилъ-ага Ченгичъ:
„Хазѫрь, момци, съ липовитѣ *) людье,
Дигнѣте ги на липата скоро!“

А пъкъ ага подъ чадъра седи,
И съсъ него Баукъ воевода,
И Мустафа първиятъ съвѣтникъ,
И другитѣ по̀-първитѣ турци.
Въвъ чадъра околъ наоколо
Сѫ постлани хубави килими,
Надъ килими душеци сѫ меки,
И раскошно седѭтъ и се ширѭтъ,
И се нѣжѫтъ, и сънъ тихъ очакватъ.
А въ ѫгъла на малкия огънь
Пръщи скоро отсѣчена вѣйка,
Пръщи, гаче жална пѣсень пѣе,
Пѣсень пѣе и пѣйки плаче.

*) Липовъ человѣкъ или липовъ християнинъ споредъ турцитѣ значи слабъ, недѣятеленъ славянинъ. Пр.

А въ срѣдата на стежера високъ,
Околъ който чадърътъ е спрострѣнъ,
Виси свѣтло, орѫжие люто,
Смъртни пушки и хладни сѣчива:
Дамаскини има саби криви,
Сто пѫти сѫ напоени съ кърви
Отъ власитѣ—кучета проклѣти;
Подъ нихъ висѭтъ ятагани остри,
И ножовѐ малки, що не можешь,
Що е мѫчно всички да преброишь;
Дълги пушки много има тамо,
Позлатени лѣпо и прекрасно,
Много пѫти да стрѣляшь ти можешь;
И безбройни пищове прескѫпи,
И бичове жилави катъ змии,
На които броятъ имъ се не знай.
Що е това, що се наклонило,
Наклонило тамъ на боздугана?
Чудно чудо, невидено никакъ!
Кротко ягне покрай вълка люти,
Самовила покрай змѣя люти!
Гусли гледашь! Но не бой се, брате,
Нихъ не би ги боздуганъ изчупилъ,
Струнитѣ имъ вериги не ставатъ,
А пъкъ лѫкътъ—стрѣла преужасна
И кобилка—юнакъ конь и силенъ.
Не се боѭтъ вилитѣ славянски
Ни отъ битки, ни отъ боздугана:
Гдѣто мълчи тънка дълга пушка,
Мълчи тамъ и пѣсеньта юначка.

А на двора небо чудно
Съ цьрна мъгла лице покри,
И ако би презъ облаци
Нѣкой може да погледне,
Той ще види звѣзди дребни,
Какъ си трептѫтъ надъ чадъри;
А пъкъ мѣсецъ виторогий
Се издига предь звѣздитѣ
Като угичъ предъ стадото.
Нощь настѫпи тъмнѫ, глуха,
Никѫдѣ се гласъ не чува,
Само роса пада тихо
На цвѣтята като сълзи.
Мракъ е гѫстий и сѐ само
Пò-вече се той сгѫстява
И облѣче гори, поля,
Да не гледашь пръстъ предь очи,

А камо ли пъкъ предь себе.
Тежко, горко ономува,
Кого стигне нощь такава
Нѣгдѣ на пѫть, безъ да има
Кѫдѣ, клѣтий, да нощува! . . .

Забучахѫ вѣтрове пресилни,
Запламтѣхѫ молнии широки
И разсичатъ въздуха съсъ огънь
И земята съ пламъци небесни,
Предь очитѣ свѣтлина е страшна
И пакъ става пò-тъмно отъ преска*)
Се облича въ тъмнина пакъ всичко.
Слѣдъ това се чуй гърмежъ ужасенъ,
Който тътни много отдалече,
Все пò-близо, по-силно, по-страшно
С' отражава отъ скалитѣ тамо;
Тътни небо, тътни и земята,
Ечѫтъ гори, ечѫтъ и планини:
Всичко сгодно, ще бѫде градъ тежъкъ!

Тежко, горко ономува,
Кого стигне нощь такъва
Нѣгдѣ по пѫть, безъ да има
Кѫдѣ, клѣтий, да нощува! . . .

Ак' с' обърнешь къмъ вѣтъра съ гърба,
Кога сѣкне отъ облака огънь,
И погледнешь съсъ окото бистро
По вѣтъра къмто вравнината,
Би си видѣлъ хòра какъ тамъ вървѭтъ,
Вървѭтъ скупомъ, вървѭтъ тѣ задружно,
Само мракътъ нихъ ги раздѣлява.
Мълнията пѫтя имъ показва,
Тъмнината пъкъ имъ го отнима.
Ама тие вървѭтъ твърдѣ леко
По полето мрачно, приближаватъ
Къмто стана на Ченгича-ага.
Нощь е църна, и прѣзъ тъмнината
Крадешката все се приближаватъ.
Но пакъ ето свѣткавица блѣснѫ,
Дружината по-близо сега е,
Вече можешь сега да разберешь,
Кой е водачъ и кой съ него ходи.
То се знае, единъ е войвода,
А проводачъ вѣренъ е пакъ другий:
Той познава всичкитѣ полета,

*) Одевѣ. Пр.

И полета, гори и долини
Въ тъмнината и четата води.
Я погледай, какъ леко постжпва,
Като вѣтъръ той се носи напредъ,
Мислишь напредъ нѣщо да го влачи,
А слѣдъ него още двѣстѣ нозѣ
Вървжтъ. Може отъ нощьта се бои,
Тича скоро дома да си дойде.

Мълнията, сега коя блѣснж,
Дружината тайна ѭ показа,
Какъ се по редъ наредила тамо;
На три части тая се раздѣли,
На три страни тая се нареди
Наоколо чадъритѣ бѣли,
Да изглежда, че е по-голѣма.
И застанж дружината нощна
Като облакъ тъменъ, гръмоносенъ
Или като лава прегорѣща,
Коя тече отъ горцтѣ долу,
Тече къмто долинитѣ бързо
Право надъ главитѣ на ония,
Които легнжли да спжтъ безгрижно.

Стои четата, почнж да наслушва,
Да узнае, кждѣ стои Ченгичъ;
Но до нея гласове достигатъ
Съвсѣмъ други: съ дружината Саферъ
Се присмива на раята клѣта
За мжкитѣ, що има да тегли.
А пъкъ Ченгичъ седи подъ чадъра.
Тютюнь пуши, черно кафе сърба.
Подъ чалмата челото му бистро,
Се намръщи съ мрачни, тъмни бръчки,
А подъ него око му юначко
Се намръщи като тъменъ облакъ,
И джлбоко сега мълкомъ мълчи.
Мисли ага, всѣкакво той мисли:
За оржжья, за красна дѣвица,
За ловитба лѣпа соколова,
За война и за дукати златни,
За мжкитѣ, за черногорцитѣ,
За джилита и за копье вито

И пакъ пламнж като силенъ пламъкъ:
Просто срамъ е з' единъ такъвъ юнакъ
Да откупи харачъ, да н' го сбере,
И да хвърля джилитъ да н' удари,

Да ослѣпи вмѣсто рая турчинъ
Само за смѣхъ на раитѣ злобни!
Пламнѫ ага като силенъ пламъкъ,
Но когато гуслитѣ той видѣ
На стежера, що висѣхѫ тамо
Между пушкитѣ и ножоветѣ,
Бѣснотата въ кръвьта му угаснѫ,
Се услади кръвьта му поганна
Катъ съ небесна гармония сладка
И за кърви сега жаждата му
Се превърнѫ въ жажда салъ за пѣсни:
Таквазъ сладость пѣсеньта излива!

На Баука Ченгичъ проговори:
„Ей Баучи, юнакъ воевода!
Тебь те хвалѭтъ да си добъръ юнакъ,
Е, що, ако *апансасъ* нападнѫтъ
На насъ отъ планина мишки,
Колцина би самичъкъ изсѣкълъ?"
— Шестина би, добрий господарйо
— Ти си баба, войвода Бауче!
Мислѣхъ да си по-вече ти юнакъ!
Нѣка удрѭтъ двадесеть бърдяна,
Вѣра турска мене да помогне,
Самичъкъ би всички обезглавилъ!
Но ти знаешь, че азъ се замислихъ,
Пушехъ тютюнь, дълго време мислихъ,
Че бурята много ни побърка,
Ни помѣша власи да избиемъ;
Жи' ми вѣра, ти си пѣвецъ добъръ,
А пъкъ искамъ съ гуслата и пѣсни,
Я запѣй ми, тѫга да ми мине!"

Станѫ Баукъ, гуслата ѭ свали
И пакъ подви нозѣтѣ си дълги
И си седнѫ на първото мѣсто,
Па ѭ тури гуслата предь себе
И ѭ опрѣ на мѣкия дюшекъ.
Почнѫ Баукъ неѭ да нагласва
И съсъ мѫка на лѣво, на десно
Преминава, кобилка поправя,
Звукове се сто раздадохѫ
И слѣдъ тия лукавиятъ пѣвецъ
Тъй започнѫ да пѣе, да реди:

„Милий Боже, за чудо голѣмо,
Какъвъ бѣше силенъ Ризванъ-ага
И на сабя, и на вито копье,

И на пушка, и на лютъ ятаганъ,
И на своя коня, бърза коня!
Седнѫ ага на Косово поле
И закупи харачътъ на царя:
И отъ човѣкъ по жълтица иска,
А отъ кѫща п' единъ овенъ дебелъ,
И за нощьта красавица иска.
Ага купи харачътъ на царя,
А раята дава и не дава:
Откѫдѣто по жълтица иска,
Оттамъ често ни бакърче нѣма;
Откѫдѣто по тлъстъ овенъ иска,
Оттамъ зима мършавъ — юсть и кожа;
Откѫдѣто красавица иска,
Не намира и бабичка стара.
Позатвори раята поганна,
Ѭ изкара на поле широко,
На полето родомъ ѭ нареди
И започнѫ съ коня да ѭ скача:
Първия редъ агата го стигнѫ
И втория агата го стигнѫ,
А когато третия достигнѫ
Бѣсна коня бѣсно разиграва,
Щомъ да скокне коланьтъ се пукнѫ,
И агата на земя се найде.
Малко време оттогазъ не минѫ
Почнѫ шопотъ отъ уста въвъ уста
Да се носи изъ Косово поле;
Колкото се по-далеко носи,
Толкова той все по-вече расте,
Послѣ смѣхъ и подигравки само,
Докадъ не се пѣсень сложи тамо,
Що ѭ пѣе слѣпецъ по Косово:
„Плашльо бѣше Ризванъ-ага силенъ!“ ...

Иощъ пѣсеньта не утихнѫ
Отъ устата на Баука,
Всѣкой можеше да види,
Кой погледнѫ на Ченгича,
По лице му болки люти,
Гнѣвъ, лютина, бѣсъ и ярость
И стотини други страсти
Съсъ кървави остри нокти
Сърцето му задърпахѫ
При тия смѣли загатки.

Кървавъ пламъкъ най-напредь му бликнѫ
Въ сърце люто противъ рая църна,

Противъ християнитѣ погани,
Тия псета скверни, нечестиви,
Липовани*), що не сѫ и вредни
При турчина слънце да ги грѣе.

Ядъ, вериги, вѫже, сабя,
Ножъ и огънь, и колъ грозенъ
Котелъ пъленъ съ масло врѣло
И стотини други мѫки
Изведнѫжъ агата смисли
Да изглади горки слѣди
Отъ смѣхове, подигравки,
Да запази память добра,
Добра память, славно име

Подъ струнитѣ на благата гусла.
Агата се люто начумери,
На вѣждитѣ гаче облакъ свиснѫ,
Очитѣ му пламнѫхѫ катъ огънь,
А лицето пламъкъ му го лиже,
Отъ лютина ноздри му се ширѭтъ,
На устата отъ бѣсъ запѣнени
Грозенъ, пъкленъ изразъ се показва,
Гаче казва: по-добрѣ раята
Да пропадне, отколкото мене
Да прогуби пѣсеньта поганна.

Още Баукъ пѣсеньта не допѣлъ,
Презъ главата мисъль му преминѫ,
Му преминѫ на агата страшенъ,
Че и тука свѣдокъ не ще бѫде
Една само раята погана:
Само тая очи, уста нѣма.
Тука раи, тука турци ведно;
Коли, бѣси всички по редъ редомъ
Да запазишь славата си чиста.

Тия мисли лоши и нечисти
Злиятъ ага иска да ги скрие:
Укротява черти на лицето,
Укротява, тѣши, умѣкча,
А по него по-ясно, по-видно
Се показва пламъкътъ на гнѣва.
Иска да се спокоенъ покаже,
А трепери като тънка прѫчка.
На най-послѣ безсиленъ да скрие

*) Вж. стр. 630

Лютината голѣма и страшна,
Се подигнѫ и люто завика:
„Хазѫръ, момци, врѣме е да свършимъ
Съ тия раи лоши и поганни!
Приготвѣте ножове и огънь,
Приготвѣте вѫжета, вериги,
Приготвѣте котли съ масло врѣло,
Приготвѣте колове и сабли,
И всичкитѣ пъклени ми сили!
Азъ съмъ юнакъ, пѣсеньта ще каже,
За то всички нѣка жертви паднѫтъ!“...

Ченгичъ рѣчьта не дорѣче
И на двора пушка гръмнѫ
И Саферу, който първий
На гласъ аговъ веднъжъ скокнѫ,
Другото му око пръснѫ;
Тъй що денесъ то, що почнѫ
Копьето, сега довърши
Смъртно зърно — куршумъ тежъкъ.

„Власи, власи!“ отвсѣкждѣ викатъ.
Въ тазъ минута часть отъ дружината
Залпомъ гръмнѫ къмто чадѫритѣ.
„Власи, власи!“ турцитѣ все викатъ, —
„Коньтъ дайте!“ а пъкъ Ченгичъ гърми.
Другата часть повторъ залпомъ гръмнѫ.
„Власи, власи, отвсѣкждѣ власи!
Пушки, саби, на орѫжье всички!
Коньтъ менѣ, коньтъ, Хасанъ, скоро!“
Третята часть пушкитѣ изпразднй;
И Хасанъ вечъ коня му изкара,
Коньтъ добъръ, и той го възседнѫ.
Но катъ гърмежъ силно пушка гръмнѫ
И го свали на земя пакъ долу.
Нощь е мрачна, не знайшь кой го свали,
Но тукъ близко юнакъ Мирко гръмнѫ...
И презъ мрака хвъркнѫ му душата,
Душа храбра, гола, невесела!...

Паднѫ Ченгичъ, но турци се борѭтъ,
Тъмнината не дава да видишь,
Колко тука юнашство се прави.
Отъ мрака се нищо не разбира,
Па катъ сѣкне огънь отъ небото,
Иль катъ пламне отъ пушката пламъкъ,
Турци гледатъ власитѣ до себе,
Кога напредь мислѣхѫ тѣ да сѫ

Далечъ колко единъ куршумъ мѣсто.
Ту се давѭтъ въ рѫцѣтѣ желѣзни,
Ту пъкъ звучѫтъ желѣзни цѣлувки
Между кърста и между пророка,
Ту пъкъ падатъ и двамата на земъ:
Таквазъ кипи въ душата имъ злоба!...
Подъ покрова на нощьта претъмна
Ходи смъртьта и стѫпки оставя,
Грозни стѫпки и кървави дири:
Очитѣ ѝ катъ мълния свѣтѭтъ,
Презъ коститѣ хладенъ вѣтъръ вѣе,
Като гърмежъ гърми, подвикнува:
Ту „горко!“ ту пъкъ „медеть, медеть“,
Ту „помози, о Исусе Благи!“
И въздиша, и пищи, и хърка
И все коси турци и христяни,
Имъ затваря очитѣ на вѣки.

Тукъ погинѫ съвѣтникътъ аговъ
Муйо, Хасанъ, Омеръ, Ешаръ лютий
И тридесеть още други турци,
А Баука тъмнината спаси
И другитѣ, що се измъкнѫхѫ
Отъ полето, отъ битката страшна.

А кой тамо лежи покрай трупа,
Покрай трупа на Ченгича-ага,
Самъ мъртвецъ е и мъртвому скърца,
Скърца зѫби и гнѣвно се мръщи?
Новица е; него Хасанъ уби
Тъкмо тогазъ катъ левъ кога скокнѫ,
Да отсѣче на звѣра главата,
Да отсѣче, да го доубие.

Градътъ отъ пушкитѣ вечь престанѫ
И завалѣ градъ отъ небесата;
Дружината подъ чадъри влѣзе.
Нощь е страшна, облита съсъ кърви,
Нощь е тъмна... на четата сега
Добро ѝ е, и тя е доволна
Отъ мѣстото ново, гдѣто сѣднѫ,
Гдѣто сѣднѫ мѫчна да нощува.

(Край).

ИГЛАТА.

Отъ *М. Рошамбо*

Превелъ *П.*

Презъ вечерьта на тоя прекрасенъ день имаше вечеринка у г-нъ Дезмазиеръ, единъ отъ нашитѣ найбогати промишленници въ окрѫгътъ, и всичкитѣ жители отъ гр. N. . . . , гдѣто се извършва този разказъ, говорихѫ за това презъ цѣли петнадесеть дни по̀-послѣ.

Защото това не се вършеше просто за балъ съ неговитѣ задължителни повторения; трѣбваше да се играе у г-нъ Дезмазиеръ комедия отъ едно дружество; готвяли даже, увѣрявахѫ нѣкои, да прибавѭтъ нѣколко сцени отъ нѣкой голѣмъ репертуаръ. Разказвахѫ за „Женидбата на Фигаро" и говорѣхѫ си, защо е била избрана тази пиеса.

Прибавяхѫ, че г-жа Дезмазиеръ не гледала никъкъ съ добро око не тая вечеринка, но че тя угождавала на своя сѫпругъ; послѣдний бѣше твърдѣ добъръ баща — малко слабъ, може би, да отрече нѣщо на дъщеря си.

Въ дѣйствителность г-ца Марта Дезмазиеръ, бѣше избрала неочакваната пиеса, отъ която заемвахѫ нѣколко сцени, и гдѣто тя трѣбваше да играе сама ролята на Сузанна, обаятелната годеница на инжинера Фигаро.

Защо този изборъ? Защо г-ца Дезмазиеръ се е обвладила отъ тази прищевка?

Това е то, което даваме да се знае въ малко думи:

Г-ца Дезмазиеръ бѣше прекарала въ Парижъ нѣколко години преди това време у една отъ своитѣ приятелки изъ Пансиона, г-ца Мишелина Глажди; тя бѣ-

ше приела роли въ комедиитѣ и прелюдиитѣ, които играяхѫ въ Парижскитѣ салони, гдѣто нейната приятелка Мишелина се бѣше отличила между всички.

Поради това нейнитѣ сполуки бѣхѫ малко обърнѫли главата на г ца Мишелина Гланди и тя искаше, както много други отъ прочути, фамилии, да промѣни името си, да напустне своя крѫгъ и да се посвяти на театра: сценита ѭ силно привличаше.

Марта Дезмазиеръ не отиваше толкова далечь въ своитѣ наклонности за театра; между това тя сънуваше понѣкога за блѣскавата участь, направена вече, вѣрваше тя, отъ авантюри и триумфи, които очакваше нейната приятелка.

Сполуката, която Мишелина бѣше придобила въ конкурса при консерваторията, ѭ бѣше при това поразила. Г ца Гланди е била очарователна въ една сцена отъ. „Женидбата на Фигаро“. При връщанието си си въ N... Марта Дезмазиеръ бѣше рѣшила за наближающата зима да играе сама тая сцена на първата вечеринка, която ще дадѫтъ нейнитѣ родители.

„Освѣнъ това, бѣше казала г-ца Дезмазиеръ, репертоара е классическии и това струва по-вече, отъ колкото съвременнитѣ пиеси!“.

II.

Всички обаче не бѣхѫ въ градътъ при това обявление гдѣто и парижскитѣ развлечения винаги не биватъ отсѫдени благоприятно; бламирахѫ фамилията Дезмазиеръ и при това и Марта, на която завиждахѫ що годѣ, трѣбва да си го кажемъ, на щастието, обаянието и красотата.

Защото тя бѣше наистина обаятелна.

Неможе да се отрече нейната отлична грация. Казвахѫ, че всичкитѣ феи сѫ се наклонили надъ нейната люлка за да ѝ даде всѣка даръть си и да ѝ подари най-блѣсящи качества. Помни се добрѣ, че на нея не ѝ липсвахѫ обожатели. Нѣкои отъ по-смѣлитѣ даже ѝ поискахѫ рѫката, но до сега нищо не показваше, че тя се е замисляла за омѫжвание.

Между тѣзи, които не смѣяхѫ да повдигнѫтъ очи къмъ неѭ, се намираше младий докторъ Павелъ Раймондъ, който се бѣше настанилъ не отдавна въ градътъ N.

Той бѣше пристигнѫлъ, основавайки се на твърдѣ важни опѫтвания. Наистина той бѣше дошълъ слѣдъ много работа и дълго годишна практика, но, въ очакване, щастието му бѣше слабо и началата винаги биватъ невъзблагодарени.

П Раймондъ не испуснѫ още въ първитѣ мѣсеци отъ неговото прѣбивание въ гр. N. . . да раздаде своята теза, която бѣше забѣлѣжителна; той не забрави и г-нъ Дезмазиера и влѣзе така сѫщо съ него въ дружески сношения.

Д-ръ П. Раймондъ се намираше между поканенитѣ за вечеринката, за която се говорѣше толкова и той вѫтрѣшно ликуваше, че ще да види плѣнителната Сузанна—г-ца Марта Дезмазиеръ—пълна съ веселость и духовитость подъ хубавий костюмъ на актриса отъ XVIII вѣкъ.

Дѣйствително, този костюмъ въздигаше много хубостьта на младата благородна комедианка; когато тя се яви, започнѫхѫ да си шушукатъ отъ очудване и П. Раймондъ бѣше обвзетъ цѣлъ отъ ентусиазмъ.

Но пиесата на Бомарше, почenѫта посрѣдъ смѣхове, трѣбваше да се свърши по начинъ трагический.

Спомня си всѣкий въ „Женидбата на Фигаро“ частно обаятелната тая сцена, въ която Сузанна по неволя отъ интриги предрѣшава младия Шерюбинъ на театра. Тя го преоблича въ женский костюмъ, който тя прикрѣпява набързо съ игли. Тя го накичи съ най-грациозното бонне (кепе) на Комтесса Алмавива, и на това мѣсто слѣдъ една нота отъ автора, Сузанна трѣбваше, като се отправя къмъ Шерюбина, да пѣе съ иглитѣ между устнитѣ си:

Върнѣте се, прочее, насамъ.
Jean de Lyra, мой добрий приятелю! . .

Г-ца Марта Дезмазиеръ почти доискарваше това наивно двустишие, когато тя испустнѫ единъ разди-

рателенъ викъ: тя гълташе една отъ иглитѣ, които държаше между устнитѣ си.

„Докторъ!“

Това бѣше викътъ и едно жално потрепервание, премин҃ изъ цѣлата зала...

Г-ца Дезмазиеръ, като се полюлѣваше, биде обиколена, отведена; баща ѝ цѣлъ трепeрящецъ търсѣше погледа на П. Раймонда, но младий докторъ бѣше вече на сцената.

Той се затече при първий викъ на младата мома.

При това той бѣше испратилъ да търсѭтъ неговата чанта. Навалицата се умножаваше; единъ неразбранъ крѣсъкъ пълнѣше салонитѣ.

Когато чантата му се донесе, Марта се опрѣ, полупрострѣна върху канапето за декориране, приготви се съ дързость за операцията, която трѣбваше да бѫде една отъ най-directнитѣ, както, увѣряваше докторътъ.

Дѣйствително, П. Раймондъ слѣдъ малко бѣше намѣрилъ въ входа на пищепровода забитата игла, докопа ѭ съ своитѣ деликатни ципци, и ѭ извади...

„Свършено, и ето злосторника! Каза той, смѣещецъ се и показвайки иглата; увѣрѣте се, госпожице!“

Всички, които ги заобикаляхѫ, въздъхнѫхѫ излеко.

Колкото за Марта Дезмазиеръ, тя не иска щото тази случка да развали вечеринката и тя пакъ продължи тъй неприятно прекѫснѫтата сцена.

Само преди да почне, за да докаже че е свободна, тя помоли зрителитѣ чрезъ Шерюбина да не викатъ вече: „Bis“.

III.

Отъ този день, впрочемъ, идеитѣ на Марта относително театрътъ и комедията въ салона се измѣнихѫ: това не бѣше отъ страхъ да види възобновяванието на едно случайно убождание, твърдѣ рѣдко, и което бѣше лесно да се избѣгне; но нейнитѣ мисли, нейнитѣ чувствования, всичкитѣ нейни начини да сѫще-

ствува, да вижда и да чувствува се видоизмѣнихѫ, и неговото омайвание при това не се изгуби.

Това промѣнение на г-ца Дезмазиеръ гражданетѣ приписвахѫ на П. Раймонда, който наистина бѣше добъръ медикъ и много по-щастливъ отъ колкото Бартоло въ „Женидбата на Фигаро“.

Въ дѣйствителность този инцидентъ, който вѣстницитѣ разсказахѫ и коментирахѫ съ похвали; тази първа сполучлива операция по срѣдъ една блѣскава вечеринка; една млада мома вече напълно развита, избавена чрезъ неговитѣ старания,—всичкитѣ тѣзи подробности бидохѫ оцѣнени отъ д-ръ П. Раймонда. Скоро станѫ на мода той; по-добрѣ поставенитѣ фамилии искахѫ да го иматъ за медикъ. Говорѣше се само за д-ръ П. Раймонда, за неговитѣ навременни консултации, а така сѫщо за неговата веселость; неговото прочувание нарастваше всѣкий день.

Този успѣхъ го одързости да се искаже предь Марта Дезмазиеръ; и нѣколко време слѣдъ това Марта яваваше на своята приятелка, Мишелина Гланди, своето омѫжвание съ д-ръ П. Раймонда.

Слѣдъ като разсказваше случката, която можеше да има трагически послѣдствия, г-ца Дезмазиеръ прибавяше на единъ любезенъ тонъ:

„Да, моя прелюбезна, свърши се обществената комедия! Азъ искахъ да станѫ сериозна сѫпруга. И г-жа П. Раймондъ ще бѫде наравно майка на фамилия, цѣла заета съ своитѣ длъжности. Азъ не съхранявамъ отъ моето минѫло—о, невинность!—комедианка въ салона, освѣнъ иглата, отъ която ме освободи доктора: тя ще служи да се забоде пелената на нашето първо дѣте“.

ИНТЕРЕСНО НАБЛЮДЕНИЕ

Едно новообразование въ окото.

Съобщава Д-ръ К. Икономовъ.

Въ Шумненската Държавна II-ро класна Болница въ началото на м. Юний т. г. постжпи на лѣчение едно циганче-момиченце, Шерифе Алиева, на 4 год. възрасть, отъ с. Войвода, Ново-Пазарска Околия.

Бащата на дѣтето умрѣлъ на 30 год. възрасть отъ неизвѣстна болѣсть. Майката, на 30 год. възрасть, е жива и здрава. Болното дѣте е най-малкия членъ на семейството, състояще отъ 8 дѣца, отъ които живи сж само петь.

Шерифе Алиева до преди 3—4 мѣсеца е била съвършенно здрава. Отъ това време, десното ѝ око започнжло да се чърви, да сълзѝ и боли, на роговината се покозала една малка чървена пжпчица. Окото било отворено. Скоро слѣдъ заболѣванието, окото почнжло да кръвотече и се затворило, като представлявало едно уголѣмявание колкото едно гължбово яйце. Презъ това време болната е имала повишена температура.

Слѣдъ 1½ мѣсецъ отъ началото на болѣстьта майка му донася дѣтето при шумненский градский лѣкарь, който като намѣрилъ, че очната празднина е испълнена съ нѣкакво новообразование, голѣмо колкото кокоше яйце, отправя дѣтето въ тукашната Окржжна болница. Обаче, дѣтето не било занесено въ болницата, а по всѣка вѣроятность занесено при нѣкой ходжа да му чете. Но слѣдъ 1½ мѣсецъ още, буцата или новообразованието като продължавала все да расте и като станжла тягостна, както по размѣра си, тъй и по миризмата си, вслѣдствие раскапвание, и за самото дѣте и

за окрѫжающитѣ, майката донася дѣтето въ болницата.

На 10 Юний се направи общо изслѣдване на Шерифе Алиева, при което се указа слѣдующето: Шерифе Алиева е на възрасть около 4 години, съ правилно тѣлосложение и здрава конструкция. Ръсть 85 см. Вънкашнитѣ и вѫтрѣшни органи здрави. Окрѫжностьта на главата 46 см. На десното око се намѣрва една цилиндрообразна буца, израстнѫла отъ дѫлбочината на орбитата. Никакви слѣди отъ окото не се забѣлѣзватъ. Клѣпачитѣ, а особенно горнята, сѫ се растѣгнѫли твърдѣ много и отчасти прикриватъ буцата (както се вижда на тука приложената фотография). Буцата е израстнѫла отъ задь на напредь и отъ горѣ на долу.

Дължената ѝ е, отъ вънкашната страна на орбитата, 10·5 см.; окрѫжностьта ѝ е 16 см. Горнята четвърть на буцата е покрита съ горния растѣгнѫтъ клѣпачъ, на краищата на който се забѣлѣзватъ и клѣпкитѣ; клѣпачътъ е неподвиженъ и сраснѫтъ съ буцата; повърхнината му е гладка и равна. Долнята клѣпка не

се вижда; по всѣка вѣроятность, тя е подъ буцата. Другата часть отъ буцата, непокритата, представлява отъ себе си масса съ неравна, пѫпчеста повърхнина, съ чървено-черна боя, образувана отъ загорѣла кръвь и гной, която издава силно зловоние. Консистенцията на буцата е твърда; тя е едвамъ подвижна въ основанието си. Флюктуация не се забѣлѣзва. Границитѣ и размѣритѣ на буцата сѫ: горния край се намира на 2 см. по̀-горѣ отъ десната вѣжда; долния край достига на 2 см. по̀-горѣ отъ подбрадника; лѣвия край до срѣдната надлъжна линия на носа, вслѣдствие на което носа гледа на лѣво, а дѣсната ноздра е затулена отъ буцата. Десния край на устата, отъ натисканието върху устнитѣ бърни, е наклоненъ на долу. Десния край на буцата се издава на вънъ отъ повърхнината на лицето и десното ухо на 3—4 см.

Общото състояние на дѣтето е добро: то е весело, ѣде и спи, не чувствува болки.

На основание горѣизложеното като се допустнѫ злокачественния характеръ на новообразованието,—саркома, докторитѣ предложихѫ операция, на която като се съгласи майката, пристѫпи се къмъ изрѣзвание на буцата подъ хлороформенъ наркозъ. Освободява се горнята клѣпка, слѣдъ което се изрѣзва висящата часть отъ буцата, а останѫлата часть находяща се въ орбитата, се извади съ остра лъжица. Остърга се всичко до костьта. Кръвотечението бѣ незначително. Двѣтѣ клѣпки се запазихѫ. Очната празднина се тампонира съ иодоформенна марля.

Първата привързка се сне на третий день, когато бѣ зацапана съ отдѣления. Привързванието ставаше презъ день. Никакво осложнение не се появи. Гранулациитѣ добрѣ се развиватъ и запълнихѫ значителна часть отъ орбитата.

На 15 Юлий дѣтето се исписва изъ болницата.

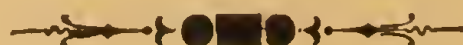

ЕТИЧЕСКИТѢ УЧЕНИЯ*)

Отъ *И. И. Каблицъ (И. Юзовъ)*

Превелъ ***В. Ю. Върбевъ.***

Владѣющето етическо учение въ шестдесятата година на настоящия вѣкъ бѣше *утилитаризмътъ.* Той учеше, че человѣкъ може само да се стреми къмъ личното щастие; никакви други задачи той не може да има и не трѣбва да има. Обичьта къмъ дѣцата, къмъ ближния и къмъ цѣлия свѣтъ е само извѣстната форма на сѫщото стремление къмъ личното щастие, както и ония поползновения, които отъ всички се признаватъ за чисто егоистически. Любимата идея на утилитаризмътъ се е състояла въ това, че всички хора сѫ егоисти и разликата въ поведението имъ се опредѣлява чрезъ това, че егоизмътъ на едного изисква нарушението на чуздитѣ права, а егоизмътъ на другиго—да бѫдѫтъ тѣ уважавани. Утилитариститѣ сѫ приписвали на человѣческата душа исключително егоистически мотиви. Спорѣдъ тѣхното мнѣние, егоизмътъ на единъ человѣкъ, като се сблъсква съ егоизмътъ на другиго, довежда и двамата до мисъльта за необходимостьта отъ извѣстенъ компромисъ: иначе, не си думай, двата егоизма не ще достигнѫтъ цѣльта си, като загинѫтъ въ взаимната борба. По такъвъ начинъ сѫ се създали ония правила на общежитието, които ни сдържватъ отъ нарушение чуздитѣ права. Егоизмътъ на крадецътъ се отличава отъ егоизмътъ на честния человѣкъ само по това, че първия лошо разбира собственнитѣ си егоистически интереси, като ги вижда въ нарушението на чуздото право; между това пъкъ въ сѫщность правилно разбираемия егоизмъ трѣбва да ни подбужда къмъ уважение тия права, тъй като всѣкиму трѣбва да бѫде ясно, че въ противенъ случай ще се установи порядъкътъ на взаимното нарушение правата, който и ще докара слѣдъ себе си неудовлетворенность на всичкитѣ егоизми. Цѣлата нравствена задача се състои въ това, щото да отвори очитѣ на отдѣлнитѣ личности къмъ дѣйствителната цѣль на егоизмътъ

---

*) Изъ съчинението „Интеллигенція и народъ въ общественной жизни Россіи“.

имъ. За това е нужна провѣдьта за „правилно разбираемия“ егоизмъ, тъй като мнозина, отъ глупость и невѣжество, не знаѭтъ истинския пѫть къмъ личното щастие мимо общечеловѣческото щастие, а за това и вървѭтъ по пѫтьтъ на неправилно ризбранния егоизмъ, т. е. по пѫтьтъ на противо-общественното поведение. Разликата въ поведението на хо̀рата се свеждаше по такъвъ начинъ къмъ различното разбиране пѫтьтъ за постигание личното щастие. Хо̀рата относително нравственното си поведение почнѫли да се дѣлѭтъ нѐ на нравственни и безнравственни, а на умни и глупави: умния человѣкъ разбира, че не може да удовлетвори личния си егоизмъ мимо съдѣйствието на общечеловѣческото щастие, а глупавия не го разбира това. Утилитариститѣ отъ началото на втората половина на настоящия вѣкъ, вѣрвайки дѫлбоко въ тия догмати, сѫ проповѣдвали, че едничкия способъ да се приучи личностьта къмъ нравственно поведение се състои въ снабдяванието ѝ съ извѣстно количество *знания*, които щѣли да ѝ помогнѫтъ да разбере, въ какво се състои правилното разбирание на егоизмътъ. Тѣ, разумѣва се, подобно на всичкитѣ моралисти, сѫ имали предъ видъ да способствуватъ за подобрѣнието нравственното поведение на личностьта, но сѫ виждали това подобрѣние въ распространението на знанията, които, споредъ тѣхното мнѣние, ще дадѫтъ възможность на личностьта по̀-правилно да погледне на интереситѣ на собственния си егоизмъ. По такъвъ начинъ, за основа на всичкитѣ имъ проповѣди все пакъ си е оставалъ личния егоизмъ.

Проповѣдьта, че личното щастие не може да се постигне мимо съдѣйствието на общественното благо, е придавала на утилитаризмътъ характеръ на етическо учение, което има за задача нравственното поведение на отдѣлнитѣ личности. Но заедно съ това, прикритъ подъ това благородно знаме, утилитаризмътъ е внасялъ разлагающи елементи въ миросъзерцанието на личностьта: той е и трѫбилъ въ ушитѣ, че всички ний сме егоисти и че разликата между нравственния и безнравственния человѣкъ се заключава само въ стъпеньта на разбиранието егоизмътъ. Егоистическитѣ наклонности на личностьта чрезъ самото това сѫ се разюздавали,—разумѣва се, до колкото тѣ могѫтъ да се раюздаватъ отъ общественната снисходителность къмъ проповѣдьта за това, че всички ний дѣйствуваме само подъ влиянието на егоистическитѣ мотиви. Утилитаризмътъ, по такъвъ начинъ, е ласкаялъ егоизмътъ на личностьта, като го е приспивалъ съ пѣсенчицата: всичкитѣ хо̀ра сѫ егоисти. Обратната страна на проповѣдьта му, — необходимостьта да се постигва лично щастие чрезъ съдѣйствие на общественното благо, —си е оставала само закривка, задь която въ дѣйствителность е ставало дума за постиганието цѣлитѣ на личния егоизмъ чрезъ всички легални срѣдства. „Правилно разбираемия“ егоизмъ въ практиката на живота

се е изродилъ въ *легаленъ* егоизмъ, т. е. въ егоизмъ, за орждия на който сж биле всичкитѣ легални срѣдства за експлоатация на ближния си. Дѣйствието на общественното мнѣние върху нравственното поведение на личностьта е било сведено едва ли не къмъ нула.

За щастие, поведението на хората е обусловено по-вече съ равнището на тѣхнитѣ нравствении чувства, отъ колкото съ етическитѣ учения, иначе утилитаризмътъ би могълъ да нанесе вреда на нашето общество още по-вече, отъ колкото това се е случило въ дѣйствителность. Распространието на утилитаризмътъ,—обусловено чрезъ това, че личностьта, като достатъчно егоистична, съ удоволствие е приемала учението за всеобщия егоизмъ, — е способствувало за отслабването на оная юзда, която общественното мнѣние налага на егоизмътъ ни. Егоиститѣ сж намирали въ утилитаризмътъ подпора за самооправдание и смѣло сж гледали въ очитѣ на хората. Честнитѣ хора, при всичкото си отвращение къмъ таквиато субекти, неволно сж смѣгчавали отношението си къмъ тѣхъ, тъй като утилитаристската софистика, която е излизала подъ знамето на науката, смущавала ги е съ мнимата си логика. Утилитаризмътъ, тъй да кажемъ, е уравнявалъ разликата между честнитѣ и безчестнитѣ хора и е намалявалъ пламъкътъ отъ негодование противъ проявенията на личния егоизмъ.

Заедно съ подиганието на нравственното равнище, въ интелигентната срѣда е започнжло да се ртспространява и друго етическо учение, което се стреми въ сегашно време да истласка предишния утилитаризмъ. Това учение може да се нарече *еволюционенъ интуитивизмъ* На распространението му способствува не само по-голѣмото, въ сравствение съ времето на распространението утилитаризмътъ, развитие нравственното чувство въ интелигенцията, но и съ по-голѣмата научность на това учение; утилитаризмътъ не издържва напоръть на научната критика и отстжпва мѣсто на врагътъ си. Проповѣдницитѣ на новото учение, разумѣва се, преди всичко сж се постарали да оборжтъ оня софизмъ на утилитариститѣ, който съ правоподобностьта си е смущавалъ мнозина. Тоя софизмъ е гласялъ, че человѣкъ може да се стреми само къмъ собственното си щастие, че други задачи никакъвъ организмъ, а слѣдователно и человѣческия, никакъ не може да има, понеже той само може да желае да задоволи потрѣбноститѣ и стремленията си. Интуитивиститѣ, като се напълно съгласяватъ съ това, че организмътъ може само да се стреми къмъ задоволявание потрѣбноститѣ си, заедно съ това сж посочили, че отъ туй никакъ не трѣбва да се заключава, че той ужъ се стреми само къмъ собственното щастие, тъй като въ числото на потрѣбноститѣ му може да има желание щастието на другитѣ даже на смѣтка щастието на самия организмъ. Фак-

титѣ отъ самопожертвувания сѫ до толкова многобройни, щото нѣма необходимость да ги посочваме. Ясно е, че въ числото на потрѣбноститѣ на человѣческий организмъ ний намираме не само такива, задоволяванието на които води къмъ личното му щастие, но и масса други, задоволяванието на които се състои въ пожертвувание личното щастие въ полза щастието на другитѣ хора. Нѣма никакви основания да се натрупватъ на единъ купъ двѣ такива разнородни явления, каквито сѫ потрѣбностьта на организмътъ отъ лично щастие и потрѣбностьта му отъ пожертвувание личното си щастие въ полза на другитѣ. Утилитариститѣ бихѫ били прави, ако да бѣхѫ твърдѣли, че организмътъ може да се стреми къмъ задоволявание само собственнитѣ си *потрѣбности,*—защото нѣма съмнѣние, че организмътъ не може да се стреми къмъ това, отъ което той не осѣща нужда. Но тѣ сѫ отишле по̀-далечъ и почнѫли да твърдѭтъ, че организмътъ се стреми само къмъ личното *щастие;* тѣ сѫ испуснѫли изъ предъ видъ, че потрѣбностьта отъ личното щастие въ организмътъ може всѣкога да бѫде придружавано отъ потрѣбностьта щастие на другитѣ, — било то семейство, народъ или цѣлото человѣчество. Тая потрѣбность на организмътъ, която се задоволява отъ пожертвуванието на личното си щастие въ полза щастието на другитѣ, да се нарича егоизмъ, само на това основание, че, като се стреми къмъ чуздото щастие, человѣкъ задоволява собственната си потрѣбность, — това значи умишленно да се сплитатъ понятията. Необходимо е да се различава потрѣбностьта отъ лично щастие и потрѣбностьта отъ пожертвуванието му за благото на другитѣ. Тия двѣ потрѣбности ако и да съставляватъ свойство на единъ и сѫщъ организмъ, но то не дава право да ги смѣсваме подъ едно име, тъй като въ дѣйствителность тѣ не сѫ тождественни, а дѣйствуватъ противоположно една на друга. Обикновенно е прието да се нарича егоизмъ тая часть отъ человѣческитѣ потрѣбности, която го тласка по пѫтьтъ къмъ личното щастие, а утилитариститѣ пъкъ сѫ распространили тоя терминъ и на другата часть на человѣческата потрѣбность, която го тласка къмъ самопожертвование, и съ това сѫ способствували да деморализиратъ обществото, тъй като сѫ унизили тая часть на душата му и даже, нѣкакъ, сѫ скрили нейното отдѣлно сѫществувание.

Еволюционнитѣ интуитивисти сѫ възстановили научното значение на общепризнатото раздѣление потрѣбноститѣ на человѣка на егоистически и нравственни, алтрустически. Тия потрѣбности сѫ природени на человѣкътъ и всѣкий ги получава по наслѣдство отъ прадѣдитѣ си. Но нравственната страна на нашата душа зависи не само отъ условията на наслѣдственностьта, а и отъ въспитателнитѣ условия на всичкия ни животъ. Утилитариститѣ сѫ полагали, че нравственностьта

на хората зависи отъ количеството знания, които даватъ възможность по̀-широко, по̀-правилно да се разбира истинския интересъ на личния егоизмъ. Всрѣдъ етическитѣ учения утилитаризмътъ може да се смѣтэ нѣкакъ си като аристократическо учение, тъй като той осѫжда тълпата, като невѣжественна масса, на безнравственность. Споредъ тая теория, нравственна може да бѫде само интелигенцията, защото само тя е носителката на знания, едничкия вѣренъ рѫководитель по пѫтьтъ къмъ добродѣтелния животъ, тъй като добродѣтельта не е нищо друго освѣнь едно правилно разбирание личния егоизмь. Современния интуитивизмъ, наопаки, твърди, че нравственното поведение на личностьта не зависи отъ количеството знания, а има въ основата си единъ или другъ строй егоистически нравственни *чувства* въ нашия организмъ. Тоя строй на чувствата се получава отъ насъ по наслѣдство отъ прадѣдитѣ ни и се развива чрѣзъ самия животъ. Само упражнението въ добри дѣла ни съвършенствува нравственно. Ясно е, че при такъвъ възглядъ на нравственностьта, безграммотния селский житель може да се окаже много по̀-нравственъ, отъ колкото самия ученъ человѣкъ; лептата на вдовицата може да бѫде по̀-важна за нравственното усъвършенствувание, отъ колкото стотинитѣ хиляди на богатия филантропъ. Между това за хо̀рата оть началото на втората половина отъ настоящия вѣкъ съвършенно непонятна е била възможностьта за нравственното превъсходство на безграммотното село надъ учения градъ. Нашия интуитивизмъ, като е отстранилъ погрѣшкитѣ на утилитаризмътъ, способствувалъ е за демократизиранието на интелегенцията*), която е̑ започнѫла да разбира, че нейната интелегентность не ѝ дава право да се смѣта за по̀-нравственна отъ селенитѣ. Отъ тукъ произлиза дѣйствителното уважение къмъ личностьта на селянина, уважение, което преди не го е имало и не е могло да го има: не може да се признае за равенъ намъ единъ человѣкъ, който нравственно стои по̀-долу.

Моралиститѣ отъ всичкитѣ времена и народи иматъ правило да представляватъ съвременната имъ нравственность въ най-черни бои,—при което за контрасть испречватъ въ розова боя *минѫлото* на народитѣ. Само по-скоро нѣкои отъ тѣхъ почнѧхѫ да посочватъ на *бѫдѫщето*, като на време, когато человѣчеството ще се яви въ пълния блѣсъкъ на нравственното си величие. За сега, това послѣднето направление е още сравнително слабо,—къмъ него сѫ малко наклонни не само необразованнитѣ или полуобразованнитѣ проповѣдници на нравственностьта между простия народъ но и мнозина учени, които се стремѭтъ да рѫководѭтъ общественната мисъль. Юношеския оптимизмъ и старческия пессимизмъ сѫ биле всѣкога главнитѣ причини за погрѣшното въззрѣние на

*) Авторътъ говори за русската интелигенция.

въввежътъ на общественното развитие. Нѣкога тия погрѣшни възврѣния напълно сж царували надъ умоветѣ на хората. Теорията за постъпенното възраждание на человѣчеството се е смѣгала за несъмнѣнна. Кой отъ насъ не е слушалъ въ дѣтинството си доказателства за физическото израждание на человѣческия родъ? На нашитѣ бащи това сэ е сгрувала като напълно научно-доказано явление. А при това голѣмото запознавание съ минжлото е доказало, че человѣчеството се съвършенствува физически, че цивилизацията (въ общия ӥ ходъ) способствува за продължителностьта на животътъ, а не го скратява, че суммата на земнитѣ блага не се намаляватъ, а се умножаватъ и т. н. Сжщото може да се кѫже за духовната страна на человѣкътъ. Нравствення и умственния прогрессъ на человѣчеството е несъмнѣнъ. Историята на нашата нравственность се започва не съ велики образци отъ добродѣтели, които постъпенно се понижаватъ и падатъ, като дохождатъ, най-послѣ до насъ „никаквитѣ и долни хорица“, а наопаки, ний сме започнжли съ земния егоизмъ и малко по малко, съ работа презъ много хиляди години сме достигнжли тая стъпень на нравственно развитие; на която се намѣрваме сега и която осжждаме въ името на стремлението къмъ пò-нататъшно усъвършенствувание. Ако нашитѣ прадѣди бѣхж били убѣдени, че человѣчеството е започнжло сжществуванието си отъ златния вѣкъ,—на щастието и задоволството,—послѣ е преминжло въ мѣдния и най-послѣ сега се намира въ желѣзния вѣкъ, пъленъ съ печали, горчивини и въздишки, то ний, наопаки, достовѣрно знаемъ, че преди насъ е била само кървава епопея на человѣческитѣ нещастия и страдания, кръвожедна борба отъ всички противъ всички и че тая борба малко по малко се е смѣгчавала, вземала е все пò-мегки форми и най-послѣ ни се е явила въ тая форма, отъ която сж недоволни нашитѣ моралисти.

Като признаваме за несъмнѣнно, че историята на человѣчеството е история на прогрессивното му развитие, ний все пакъ не можемъ да не видимъ, че по нѣкога отдѣлнитѣ групи на това человѣчество регрессирватъ по единъ твърдѣ забѣлѣженъ начинъ, въ всички отношения. Като примѣръ на такъвъ единъ регрессъ може да ни служи римската империя. Но регрессътъ въ неѭ се е явилъ не като процессъ на вжтрѣшно разложение, както сж се старали да го объяснѭтъ предишнитѣ историци, които не сж сумѣли да разберѫтъ, че преходътъ отъ республика въ империя е билъ резултатъ не на нравственното падание, а наопаки, на стремлението къмъ равенство отъ страна на провинциалнитѣ жители съ римскитѣ граждани. Римската република е пропаднжла за това, защото е смѣтала за свои пълноправни граждани само едно незначително количество лица. Животътъ въ провинциятя е билъ тежъкъ при тая республика и за това провинциитѣ възстанж-

ли и ѭ премахнѫли. По такъвъ начинъ преминуванието отъ република къмъ империя е било не нравственно падание, а една крачка напредь. Нравственното развитие се е продължавало и въ времето на императоритѣ. Твърдѣ погрѣшно би било да се смѣсва общенародния животъ и нравственностьта съ ония грандиозно-порочни обичаи, които сѫ царували при дворовetѣ на Нароновци и Калигуловци. Само ония, които не виждатъ нищо друго освѣнъ едни войни, придворни интриги и д. т. работи въ историитѣ на народитѣ, могѫтъ да отождествяватъ обичаитѣ на римскитѣ императори съ обичаитѣ на народътъ изобщо. Распространението на разнообразнитѣ нравственни учения, като почнешь отъ стоицитѣ и свършишь съ християнството, ни доказва, че нравственния животъ въ римската империя не е заглъхнѫлъ, а се е съвършенствувалъ и е вървѣлъ напредь.

Но за нещастие на римската цивилизация, империята е била извънъ мѣрка слаба физически, сравнително съ наступавшитѣ на неѭ отъ всички страни воинственни варвари, и била длъжна да падне подъ ударитѣ имъ. Полудивитѣ плѣмена сѫ се разселили по територията ѝ и, разбира се, почнѫли да въвеждатъ порядъци, които сѫ биле съотвѣтственни на тѣхния умственъ и нравственъ уровенъ. Ония националности, които сѫ се образовали изъ смѣсването на варваритѣ съ предишнитѣ много или малко цивилизованни граждани на римската империя, разбира се, трѣбвало е да отстѫпѭтъ както въ умственнитѣ, тъй и въ нравственнитѣ сили на предишнитѣ поколѣния на римскитѣ граждани. Отъ тукъ произлѣзва невъзможностьта за по̀-нататъшното развитие на римската цивилизация и временния регрессъ на общественния животъ. Изминѫли сѫ се нѣколко вѣкове, до като тия смѣсени нации сѫ достигнѫли онова равнище, на което сѫ стояли римлянитѣ.

По такъвъ начинъ ний виждаме, че прогрессивното развитие на человѣчеството е обща тенденция на историята му, —регрессивнитѣ епизоди се явяватъ като исключение. А тъй като регрессътъ е исключение, то той трѣбва и да бѫде точно доказанъ отъ тия, които посочватъ на неговото сѫществувание, въ който и да бѫде периодъ.

ПРУТОВСКИЙ

От *Алоиза Ираска*

Превелъ ***В. Върбевъ.***

Около три часътъ слѣдъ полунощь Прутовский истърва изъ ржцѣтѣ си чашата, и отежалѣлата му глава паднж на ржцѣтѣ му. Той заспа. Когато се пробуди, кандилцето, което мъжделѣеше надъ него на таванътъ, бѣше загаснжло. Стаята бѣше пуста, и въ нея царуваше най-пъленъ безпорядъкъ. На масата предъ нашия херой стояхж и се въркаляхж праздни чаши; столоветѣ, като да бѣхж и тѣ пияни, се опирахж о масата. На калния подъ още не бѣше засъхнжло разлѣеното питие. Задушливия въздухъ задушаше грждитѣ на нашия херой; космитѣ му бѣхж раскоштравени, очитѣ му почервенѣли, на челото му се виждахж червени ивици—слѣдствие спанието му на ржцѣтѣ си.

— „Ей, кръчмарино!“ току извика той, като одари чашата о масата.

Слѣдъ една минута влѣзе полуоблѣчения кръчмаръ.

— „Желаете ли да закуснете? Ще стане нужда да почакате: жена ми току що пали пещьта.“

Притовский почнж да псува.—„Дай ми пуншъ, но пò силенъ!“

— „Ей сега, ей-сега“, измърмора кръчмарьтъ и влѣзе въ стаята да отвори прозорецътъ.

Прутовский бѣше си тикнжлъ ржцѣтѣ въ космитѣ си и гледаше захласнжто на масата. Той бѣше нисичекъ, брюнетъ и бѣше облѣченъ твърдѣ раздърпано; ризата около шията му бѣше раскопчена.

Въ стаята бѣше тихо. Само въ съсѣдната стая се

чуеше пръщението отъ чупението на пржтито и отъ огъньтъ, и се чуеше неясния разговоръ на домакинътъ и распорежданията на жена му. Презъ отворения прозорецъ влизаше въ задушливата стая трептящия лжчъ на пролѣтното слънце, рисувайки злати черти на калния подъ. Прохладния утрененъ въздухъ расхладяваше разгорѣщеното тѣло на Прутовский. Очитѣ му сега бѣхж устремени на джлбокия мърчеливъ малъкъ лѣсъ, който се простираше по малката ржтлинка близу до гостинницата. Наблизу блѣстѣше рѣката, като сребро, разлѣна между тъмнитѣ, но все още неразлистени елхи и червеникавата върба, която преди всички пролѣтьта бѣше разбудила отъ зимния сънъ.

Околу Прутовский се разнесе пѣнието на два приятни дѣтински гласове:

„Носьж ви клонче
Изъ зеленний лѣсъ;
Гдѣ съмъ видѣла,
Съ ножче рѣзала,
И то е за споменъ
За градината Гетсиманска,
Гдѣ Христосъ е теглилъ
Пакъ за нашето спасение“.

На вратата стояхж двѣ момиченца, които вътрѣхж „литътъ“, т. е. върхътъ на младо елхово дръвче, обвито съ разноцвѣтни ленти.

Пò-голѣмото, около шесть годишно, бѣше облѣчено въ отворена, а пò-малкото, около петь годишно,— въ розова басмяна роклица, съ начесто забодени цвѣтя. Ярката свѣтлина падаше на пълнитѣ имъ дѣтински личица, на чиститѣ имъ бѣли челца, подъ които току играяхж бистритѣ имъ очички.

Пѣсеньта се свърши Момиченцата чакахж да ги подарьжть, за което още у дома бѣхж имъ навързали по една бохчичка. Прутовский стоя нѣколко време мълчаливъ и неподвиженъ; най-послѣ, като си растри челото съ десната си ржка, измърмори; „аа, *литовници*; сега е зелéна недѣля. Хм—а азъ съмъ забравилъ. Ето, вземѣте“. Съ тия думи той даде на всѣко

едно по сребърна монета. Момиченцата зачудено зѣпахѫ щедрия подаръкъ.

— „Да ви награди Богъ!“ викнѫ по̀-голѣмото, а слѣдъ неѭ съ писклив гласъ и по̀-малката ѝ другарка; слѣдъ това тѣ се спуснѫхѫ вънъ.

Въ това време влѣзе въ стаята кръчмарьтъ съ питието въ рѫцѣ, което дигаше па̀ра. Прутовский издигнѫ високо чашата и важно ѭ испи. Между това погледитѣ на кръчмарьтъ бѣхѫ втренчени въ отворения прозорецъ, предь който малкитѣ „литовници“ се бѣхѫ спрѣли, показвайки една друга и сравнявайки съ радостни лица щедрия подаръкъ.

— „Познавате ли ги вий?“ попита той слѣдъ малко време Прутовский, и широкитѣ му уста се растворихѫ за да се расмѣе чудно.

— „Кого?“

— „Ето онова малкото момиченци съ розовата рокличка“.

— „Че, какво ни влизатъ въ работата палетата!“

— „Ето ти прекрасенъ баща — не познава дъщеря си“. Прутовский впери въ него очи.

— „Че вий, разбира се, помните още Барушка. Вижте, каква славна, спрѣтнѫта дъщерка! Дадохте ли ѝ приличенъ подаръкъ? Барушка, колкото може, грижи се за неѭ и би могла вече два пѫти да се омѫжи, но не се омѫжва—заради това дѣте.“

Прутовский не каза нищо. Замислино гледаше той, презъ прозорецътъ въ шубръцитѣ, между който се мѣркахѫ още бѣлата и разовата рокли̇чки. Изъ селото се носѣше проточения звънъ на камбаната, която призоваше къмъ утрѣнна служба. Като да бѣше се пробудилъ отъ сънъ, Прутовский си въздъхнѫ и простре рѫка къмъ пуншътъ. Той испразнеше чашитѣ една подиръ друга. Лицето и шията му се расчървихѫ, очитѣ му блѣщѣхѫ съ чуденъ огънь. Скоро се расчу по селото, че Прутовский пакъ се разгулѣлъ, безъ да гледа, че е зеле́на недѣля. Приятелитѣ му не удобрявахѫ това, но все пакъ се събрахѫ при него и не се отказахѫ да му пийнѫтъ на негова смѣтка, да послушѫтъ псувнитѣ му и военнитѣ му разскази. Кръчмарътъ на-

ливаше усърдно, но заедно съ това увеличаваше и смѣтката на черната дъска съ многочисленни знакове. Птичката е влѣзла въ клѣтката—трѣбва добрѣ да се оскуби. Ако той го не направи, другъ ще го направи! Че и безъ това никой вече не може да поправи Прутовский. Тъй му е било, навѣрно, отсѫдено; въ родътъ му нѣмаше добра жилка! Той имаше прекрасно наслѣдство, и можеше да се ожени за богата мома. И той не сámо не запази всичко това, но още и горкото дѣвойче, Барушка, направи нещастна. Покойния ѝ баща ѭ изгони изъ кѫщи; много претегли тя за любовьта си. Излъстителя ѝ отиде на война. Затрѣбахѫ му парѝ,—той продаде кѫщата и нивитѣ, остави само една незначителна часть; но и нея продаде слѣдъ нѣколко години, когато се върнѫ дома си. Сега той два дни и двѣ нощи става пиянствува, а на третия день, преди да залѣзе слънцето, той не ще има нито парѝ, нито приятели. За Барушка той си и не спомни...

Кръчмарьтъ знаеше добрѣ, колко още можеше да налива на Прутовский. Когато извънтѣ на масата послѣдната сребърна монета, той прехладнокръвно обяви на разгулялия се, че вече не е въ намѣрение да дава пуншъ, че той, Прутовский, е допилъ вече послѣдната чаша. Прутовский разсвирѣпѣ и се спуснѫ върху кръчмарьтъ. Приятелитѣ на разголѣлия се тъй сѫщо промѣнихѫ тактиката си съ промѣняванието на обстоятелствата: тѣ взѣхѫ страната на кръчмарьтъ. Произлѣзе сборличкване, и слѣдъ една кѫса неравна борба, Прутовский се намѣри предъ трактирътъ и бършеше съ рѫката си кръвьта, която течеше по лицето му. Той слѣдъ нѣколко време се махнѫ отъ тамъ съ силни проклѣтия, полюлявайки се по пѫтьтъ. Безсъзнателно, като преминѫ на другата страна на пѫтьтъ, той се оиѫти право къмъ находящата се наблизу рѣка, и на една стръмнинка паднѫ на земята. Пролѣтната вода съ шумътъ на бързото си течение пѣеше му приспивателна пѣсень, а безлистнитѣ гѫстаци покривахѫ му лицето. Устата му бѣше полуотворена, и по тѣхъ се бѣше запекла кръвьта: изъ гѫрдитѣ му се подигаше тежко дишание. Дълго време спа тъй нашия херой.

Рѣката все по̀-вече и по̀-вече шумѣше подъ нозѣтѣ му, и отъ яростьта на бучението ѝ се пробуди Прутовский. Съ облѣщени очи той гледаше напредѣ си съ вцѣпенъ погледъ. Той чуеше неясния кънтежъ, гледаше тъмното небе. Той мислѣше, че се е смърчало. Сѣднѫ и почнѫ да си растрива очитѣ. Но не—то не бѣше се смърчало: небето се бѣше покрило съ тъмно, тежко покривало и заплашваше съ буря. Ето че се започнѫ пороенъ дъждъ... А тамъ подъ нозѣтѣ му приижда мѫтната вълна. „Пълноводие!“—минѫ презъ умътъ на Прутовский.

Уголѣмена отъ планинскитѣ води, рѣката излизаше вече изъ брѣговетѣ си. Като се дигнѫ бърже, Прутовский се покачи на самия върхъ на хълмътъ и гледаше наоколу. Ето върбитѣ и елхитѣ, които стояхѫ край брѣгътъ на рѣката, вече сѫ въ водата; ето водата залѣ вече градината на срѣщната страна на рѣката. Долу подъ хълмътъ се носи могѫщий порой и гдѣто и да погледнешь, вълнитѣ му се сливатъ съ буйнитѣ води на рѣката. Ето задь пороя се бѣлѣе на височинката една колибка, а задь нея баиръ, покритъ съ лѣсъ, и надъ него се показва единъ огроменъ облакъ и като съ заканвание се надвѣся надъ долината. Тихо е; нигдѣ нѣма человѣческа диря. Вече хъмътъ е заобиколенъ съ вода. Доѣдлива нощь — и да бѫдешь всрѣдъ водата! . . . Ами пъкъ, ако водата се дигне по̀-високо? Хмъ. . . .

Но какво е това?! Подъ една шубрачка въ рѣдката трѣвица лежи едно задрѣмало дѣте. То бѣше съ розова басмяна рокличка; руситѣ му косми бѣхѫ оплетени въ малки плетки, и кърпата бѣше паднѫла отъ тѣхъ. До него лежи и бохчичка, изъ която се подаватъ рѣзени отъ бѣлъ хлѣбъ и корабии—всички подаръци отъ „литованието“. Въ десната му рѫчичка има китка отъ пролѣтно бѣло кокиче, което дѣтето си е събрало по ливадата.

Но че то е неговото дѣте! И какъ тъй то се усмихва! Неволно Прутовский паднѫ на колѣнѣ и загледа заспалото момиченце. Предъ очитѣ му промъждѣлѣ бѣлата постройка между тъмнитѣ елхи, змсмѣ-

ното моминско лице—въспоминание за доброто старо време. Той почувствува въ гръдитѣ си първитѣ бодежи, но болѣстни. Той се спуснѫ да цѣлуне дѣтето, но изведнъжъ повѣ вѣтърчицъ отъ къмъ шубрѫчката, и Прутовский отскочи, като пристѫпникъ, хванѫтъ на мѣстопрестѫплението. Дѣтето се пробуди. Ясно-синитѣ му очи оплашено се взирахѫ въ мрачното лице, на устнитѣ на което се червенѣеше запеченатa кръвъ. Момиченцето почнѫ да плаче. Прутовский, безъ да мисли много, откърши една дълга тояга и, като си запърши панталонитѣ, взе на ръцѣ расплаканото дѣте. Дъждътъ рукнѫ, и потъмнѣ. Прутовский загѫнѫ грижливо съ горнята си дрѣха скѫпоцѣнния си товаръ и тръгнѫ напредь. Момиченцито пригѫрнѫ шията на неизвѣстния нему баща и, като престанѫ да плаче, оплашено гледаше въ мѫтната вода.

До като той вървѣше по ливадата, нѣмаше голѣми затруднения. Той се опѫти къмъ хижата задь потокътъ. Презъ шумътъ на поройния дъждъ до ушитѣ на Прутовский достигаше бучението на потокътъ, който той вече осѣщаше подъ нозѣтѣ си. Бѣлата малка хижа се изгубваше изъ очитѣ му; забѣлѣзвахѫ се само тъмнитѣ очертания на елхитѣ. Прутовский се спрѣ, за да се огледа. Ето тамъ се мѣрнѫ предь очитѣ му свѣтлинка. . . Тамъ може да се занесе дѣтето, да се спаси отъ бѣда: массата тъмна вода силно напираше, и трѣбваше пò-здраво да се подпира съ чепестата тояга.

Ето че той вече се домъкнѫ до елхитѣ, о дънеритѣ на които се разбиваше водата съ шумъ. Само потокътъ трѣбваше да се мине, и дѣтето ще бѫдѣше спасено. Той се допрѣ о дънерътъ на една стара елха, като залъгваше дѣтето. Той знаеше, че противоположния брѣгъ е сгръменъ, и че не ще бѫде лесно да се покатери на него презъ гѫститѣ шубръци, а пъкъ вратата на хижата бѣше покрита съ вода.

—„Азъ ще повикамъ мама ти, не се бой!“

И той въ тъмнината и въ вѣтърътъ закрѣщѣ, тъй щото дѣтето затрепера.

—„Посвѣтнѣте, посвѣтнѣте!“

Минуга време бѣше утихнѫло, само дъждътъ шу-

мѣше въ елхитѣ и плѣскаше по мѫтната вода. Прутовский закрѣщѣ изново: „посвѣтѣте! посвѣтѣте на стълбичката! Азъ съмъ на другия брѣгъ, носѭ ви дѣтето!“

Задь потокътъ се озова единъ болѣзненъ възгласъ, и скоро слѣдъ това замъждѣлѣ въ тъмнината червена свѣтлина, която слизаше на долу. При свѣтлината той видѣ двѣ жени покрити съ шалове. Пò-младата, държайки свѣщьта надъ главата си, наведе си къмъ водата, а пò-старата, бабата на дѣтето, се спрѣ на първото стѫпало. И двѣтѣ мислѣхѫ, че дѣтето е останѫло у лелина си, съ дъщерята на което то бѣше ходило да „литова“, Толкова пò-мрачни изгледвахѫ тѣ сега тамъ въ тъмнината. Прутовский ги изгледа втренчено... Тамъ стоеше Барушка, която нѣкога го е чакала при самитѣ тия стъпала, когато той вечерно време отиваше при неѭ презъ бистрата вода на тихото поточе.

Ето че тя, блѣдна, тѫжно гледа дѣтето си; какъ тя лелѣе надъ него, за което тъй много е претеглила.

И той—Прутовский, слѣдъ минута трѣбваше да се раздѣли съ дѣтето! . . . Едно чудно, не бивало до сега, осѣщание го обвладѣ: презъ морето би го пренесълъ той за да го възвърне невредимо. Пò-силно притиснѫ той дѣтето къмъ гѫрдитѣ си, а шумящитѣ вълни вече се разбивахѫ о тѣлото му, и нозѣтѣ му се плъзгахѫ по камънитѣ. Гледайки предь себе си жената подъ дърветата, той бодро крачеше нататъкъ. Току изведнъжъ се чу едно слабо възгласяние. Свѣтлината озари израненото лице на Прутовский, неговитѣ исквасени и раскоштревени косми, които падахѫ на самото му чело, и исквасенитѣ друхи на тѣлото му. Тя го позна. . . .

Вече бѣше близко, той вече се бѣше покачилъ на първото стѫпало, залѣто отъ водата, вече Барушка бързаше да посвѣти наблизу. Прутовский не можа да се сдържи и, подавайки дѣтето на бабичката, горѣщо го цѣлунѫ.

—„Прости ме, Барушка!“ викнѫ той и, като скочи отъ стѫпалото, хвърли се въ водата. Изведнъжъ

той почувствува, какъ неговата издигнѫта рѫка ѭ дръпнѫ на горѣ конвулсивно нѣкоя друга рѫка.

—„Петре, за Бога. . . какво правишъ! Че ти ще се удавишь!“ извика надъ него Барушка.

—„Че какво ще правѭ?“ отговори мрачно Прутовский, като стоеше въ водата: „заради мене вече не ще зацъвти изново щастието!“

—„Петре, остани! Ако искашь, пакъ живѣваме наедно?“

—„Ще ли ме простишь? Искашь ли да бѫдешь моя до вѣки?“ викнѫ радостно Прутовский.

Детето което бѣше въ рѫцѣтѣ на бабичката, заплака.

—„Чуешь ли, дѣтето ни вика насъ!“

Той се качи на брѣгътъ.

Мѣсечинката.

Разсказъ отъ ***Гюи де Мопасана.***

Превелъ ***В. Ю. В.***

На аббата Мариняна напълно приличаше воинственното му име. Високъ, сухъ, фанатикъ, извънредно екзалтированъ, той бѣше човѣкъ съ права душа. Всичкитѣ му вървания бѣхѫ непоколебимо твърди. Той си искренно въображаваше, че знае своя Господя Бога, че е проникнѫлъ въ предначертанията Му, въ намѣренията Му, въ волята Му.

Когато той се расхождаше съ голѣми крачки по алеята въ своята малка селска кѫщичка, въ умътъ му по нѣкога се пораждаше питанието: „Защо го е създалъ това Господь?“ И той настойливо тръсѣше рѣшението на своя въпросъ, като се представляваше мисленно на мѣстото на Бога, и почти всѣкога намираше готовъ отговоръ. Разбира се, той не би прошепнѫлъ въ поривътъ на набожното си смирение: „Судби твои, Господи, неисповѣдими!“ Той разсѫждаваше тъй: „Азъ съмъ служитель на Бога, азъ съмъ дълженъ да познаѭ Неговитѣ замисли и да ги отгатнѫ, ако тѣ ми сѫ незнайни“.

Струваше му се, че всичко въ природата е създадено съ поразителна и безусловна логичность. „За що“ и „затова“ у него всѣкога се уравновѣсявахѫ напълно. Утрѣннитѣ зори сѫ създадени, за да радватъ хòрата при пробужданието имъ, днитѣ—за сгрѣванието на жетвата, дъждоветѣ — за оросяванието ѝ, вечеритѣ—за да подготвятъ къмъ сънъ, тъмнитѣ нощи — за спание.

Четиритѣ годишни времена най-добрѣ, отговаря-

хѫ на всичкитѣ потрѣбности на земедѣлието, и никога въ душата на священникътъ не се е загнѣздѣвало подозрѣние, че у природата нѣма нищо преднамѣренно, че напротивъ всичко живуще се е подчинило подъ суровитѣ условия на годишнитѣ времена, климатътъ и материята.

Но той мразѣше жената, мразѣше ѭ безсъзнателно, презираше ѭ инстинктивно. Той често повтаряше думитѣ на Христа: „Жено, что мнѣ до тебя?“ и прибавѣше: „Струва ми се, че и самъ Творецътъ е останѫлъ недоволенъ отъ това творение“. За него жената бѣше именно онова дванайсеть пѫти нечисто създание, за което говори поетътъ. Тя е била искусителницата, която е съблазнила първия человѣкъ, и това сѫщество слабо, опасно, което тайно смущава, никога не е прекратявало проклѣтата си работа. И още по̀-вече, отъ колкото тѣхното погубно тѣло, той мразѣше тѣхната любяща душа.

Той често чувствуваше на себе си тѣхната нѣжность, която не напуща человѣка, и, при всичката си неуязвимость, възмущаваше се отъ тая потрѣбность отъ любовь, която всѣкога се осѣща у тѣхъ.

Споредъ неговото мнѣние, Богъ е създалъ жената само за искушение и мѫки на мѫжътъ. До неѭ не трѣбва человѣкъ да се приближава друго-яче, освѣнъ съ отбранителни предпазливости и съ страхъ да не попадне въ мрежата. Па че тя и прилича на капанъ съ своитѣ си раскрити обятия, съ проточената си уста къмъ мѫжътъ. Той правѣше едно снисхождение само къмъ калугерицитѣ, които, по силата на дадената имъ клѣтва, бѣхѫ неопасни, но при всичко това, и къмъ тѣхъ се отнасеше сурово, защото чувствуваше въ дѫлбочината на тѣхнитѣ затворени, смирени сърдца присѫтствието все пакъ на оная нѣжность, която се проявяваше даже въ обращенията имъ къмъ него, безъ да гледатъ, че той е священникъ.

Той ѭ чувствуваше въ тѣхния умилителенъ погледъ, какъвто нѣма у калугеритѣ, въ тѣхнитѣ екстази, въ които испѫкваше тѣхния полъ, въ тѣхнитѣ пориви отъ обичь къмъ Христа, които го възмущавахѫ,

защото то бѣше обичь отъ жена, обичь плътска; той чувствуваше въ всичко тая проклѣта нѣжность, даже въ кротостьта имъ, въ нѣжния имъ гласъ, когато тѣ разговаряхѫ съ него, въ тѣхния наведенъ погледъ, въ тѣхнитѣ сълзи, пълни отъ смирение, когато той ги гълчеше сурово.

И той истръсваше рясото си, когато излизаше изъ вратата на мънастирьтъ и ускоряваше крачкитѣ си, като да се боеше отъ нѣкоя опасность.

Той имаше една сестриница, която живѣеше съ майка си въ една малка кѫщичка наблизу. Той всѣкакъ се стараеше да ѭ направи милосърдна сестра.

Тя бѣше хубавица, пѫргава и обичаше да се смѣе. Когата аббатътъ ѝ четеше наставления, тя се смѣеше; когато той ѝ се сърдѣше, тя го цълуваше, притискаше къмъ сърдцето си, а той неволно се стараеше да се освободи отъ прегрѫдкитѣ ѝ, испитвайки при това тиха радость отъ пробудено бащинско чувство, което дрѣме въ всѣкий мѫжъ.

Той често бесѣдваше съ неѭ за Бога, за негова Богъ, до като се расхождаше съ неѭ по полянскитѣ пѫтища. Тя не го слушаше и гледаше къмъ небето, разгледваше тревитѣ, цвѣтята, щастието на животътъ свѣтѣше въ очитѣ ѝ. По нѣкога тя се стараеше да хване, до като хвърчи, нѣкое бръмбарче и, връщайки се радостно съ него, казваше:

— Вижъ, чичо, колко е хубавичко, съ удоволствие бихъ го цѣлунѫла!

Тази потрѣбность да цѣлуне „бръмбарчето" или нѣкое клонче лилека, безпокоеше, раздражаваше, възмущаваше священникътъ, който виждаше въ това все сѫщата неискоренима нѣжность, присѫща на женското сърдце.

Но ето, еднъжъ, жената на епитропътъ, която се занимаваше съ кѫщната работа у аббата Мариняна, предпазливо му съобщи, че неговата сестриница има обожатель.

Той се страшно развълнува; както си бѣше, цѣль насапуненъ—той въ това врѣме се бръснѣше—тъй се и сдърви на мѣстото си. Когато най-послѣ дойде въ

себе си, и се повърнѫ способностьта му да говори, той възкликнѫ:

— Това не е истина, вий лъжите, Меланио.

— Богъ да бѫде свидѣтель,—отговори тя,—че не лъжѫ! Тя всѣкий день отива при него да се срѣщатъ, щомъ сестра ви си легне да спи. Тѣ се срѣщатъ при рѣката. Ако искате сами идѣте между десеть и дванайсеть часътъ, вий ще ги видите тамъ

Той престанѫ да си стържи брадата и усиленно закрачи по стаята, както правѣше всѣкога, когато се замислѣше дълбоко за нѣщо. Когато изново се залови да се бръсне, той три пѫти се порѣза помежду носътъ и ушитѣ.

Презъ цѣлия день той мълча подъ влиянието на гнѣвътъ и негодуванието. При негодуванието на священникътъ предь непреодолимото чувство на любовь се присъединяваше отчаението на духовния баща, настойникътъ, охранительтъ на душата на момата, която го бѣше излъгала, слисала, обкрала; то бѣше онова егоистическо страданне на родителитѣ, на които дъщерята имъ съобщава, че си е избрала мѫжъ безъ тѣхното знание, безъ тѣхното съгласие.

Слѣдъ обѣдъ той се поопита да чете, но не можеше, той все по̀-вече излизаше извънъ себе си. Когато одари часътъ десеть, той си взе патерицата, една дебела, дѫбова тояга, която той обикновенно вземаше съ себе си, когато станѣше нужда да отиде нощно време при нѣкое болно. Усмихвайки се, съ удоволствие ѭ поизгледа той, държайки ѭ въ здравия си юмрукъ и размахвайки ѭ по въздухътъ. Послѣ това той станѫ бърже и като си стиснѫ зѫбитѣ, замахнѫ колкото му хващаше сила и одари столътъ, на който подлеската току отлетѣ.

Той отвори вратата, за да излѣзе, и току се спрѣ на прагътъ, пораженъ отъ хубавата мѣсечинка, каквато той като да не бѣше никога виждалъ. Отъ природата си наклоненъ къмъ екзалтация не по̀-малко отъ църковнитѣ отци, отъ тия поети-мечтатели, той цѣль бѣше се отдалъ на впечатлението отъ грандиозната и чиста хубость на блѣдната нощь.

Въ малката му градинка, покрита съ мѣгката лунна свѣтлина, плодовититѣ дървета, насадени на редъ, хвърляхѫ на алеата сѣнка отъ тънкитѣ си клончета, едвамъ покрити съ листи, а гигантския бръшленъ, който бѣше се дигнѫлъ надъ стѣната на кѫщата, распространяваше едно сладко, упоително благоухание, което се носѣше като нѣкаква си благовонна душа всрѣдъ тая топла и ясна вечерь.

Той дълбоко вдъхваше въ себе си въздухътъ, пиеше го както пияницитѣ пиѭтъ виното, вървѣше полегка, въ пъленъ възторгъ и удивление, като бѣше почти забравилъ за сестриницата си.

Като влѣзе въ селото, той се спрѣ, за да погледне цѣлата долина, залѣта отъ тая лъскающа свѣтлина; тя сѫщо като да потъваше въ нѣжно обаяние, пълно отъ нѣжностьта на свѣтливата нощь. Въ пространството току се чуяхѫ отдѣлнитѣ, металически нотки на жабитѣ. а далѣчната пѣсень на славея, прозрачна, треперлива, която принудява человѣка да мечтае безъ да е обвзетъ отъ нѣкоя мисъль, създадена за цѣлувки, присъединяваше се къмъ подмамливата мѣсечинка.

Аббатътъ тръгнѫ нататъкъ, но като че сърдцето му да бѣше се затаило, струваше му се, че изведнъжъ бѣше отслабнѫлъ, бѣше изгубилъ сила; искаше му се да седне, да остане тамъ, да съзерцава, да се въсхищава отъ Бога въ Неговитѣ творения.

Тамъ пò-нататъкъ, по извивкитѣ на рѣчката, се извиваше една дълга реденица тополи. Бѣлата легка пàра отъ мъглата, презъ която приниквахѫ луннитѣ лѫчи, и ѭ сребрѣхѫ, правѣхѫ ѭ блястѣща, стоеше надъ урвитѣ, като покриваше цѣлия криволичесть пѫть на водата като съ единъ прозраченъ, легкъ памукъ. Свещенникътъ още еднъжъ се спрѣ, проникнѫтъ до дълбочината на душата си отъ едно благоговѣние, което ставаше все пò-голѣмо и непреодолимо.

И нѣкакво си съмнѣние, нѣкакво си неопредѣлено тревожение го обвзе; той чувствуваше, че въ душата му се подига единъ отъ тия въпроси, които навремени сѫ го смущавали.

Защо го е създалъ това Богъ? Еднъжъ нощьта предназначена за сънъ, за безсъзнателно състояние, за покой, за забравяние всичко, защо да се прави по̀-възхитителна отъ деньтъ, по̀-очарователна отъ утренната заря и о́тъ вечерьта, защо това плавно, излъстително свѣтило, по̀-поетично, отъ колкото слънцето, като да е предназначено да озарява съ скромната си свѣтлина онова, което е пълно съ тайна, онова, което се крие отъ ярката свѣтлина, защо то да прави тъмнината такава прозрачна?

Защо най-искусното отъ пойнитѣ птичета не си почива както другитѣ, а започва да пѣе въ тая вълнующа мърчина?

Защо е нахвърлено това полупокривало на свѣтътъ? Защо е тоя трепетъ на сърдцето, това душевно вълнувание, това отпадание на тѣлото?

Защо да се харчѫтъ толкова съблазни, които хората не могѫтъ да видѭтъ, за това че то е време за тѣхния сънъ? Па за кого е предназначено това чудно зрѣлище, това изобилие на поезия, хвърлено отъ небото върху земята?

Аббатътъ бѣше въ съвършенно недоумѣние

Но ето тамъ, на единътъ край на поляната, подъ сѣнката на дърветата, покрити отъ блѣстящата мъгла, се появихѫ двѣ сѣнки, които вървѣхѫ редомъ.

Мѫжътъ бѣше на ръстъ по̀-високъ, той прегрѫщаше шията на своята другарка, и на времени ѭ цѣлуваше по челото. Тѣ съживихѫ съ себе си тая безмълвна картина, която се явяваше сѫщо като фонъ за тѣхъ. Тѣ и двамата изглеждахѫ като едно сѫщество, сѫщество, за което бѣше предназначена тая тиха и безмълвна нощь, и тѣ се явихѫ на свещенникътъ като живъ отговоръ, отговоръ отъ неговия Господь на отправения къмъ Него въпросъ.

Той застанѫ, смутенъ, сърдцето му се биеше силно, струваше му се че предь него се извършва нѣщо библейско, любовь на Руфа къмъ Вооза, испълнение волята на Създателя при такава величественна обстановка, за която се говори въ священнитѣ книги. Въ главата му зазвучахѫ стиховетѣ изъ Пѣсни Пѣсней,

поривитѣ отъ въсторгъ, възхванията на тѣлата, цѣлата пламенна поезия на тая страстна поема на любовьта, и той рѣши: „може би, Богъ е създалъ тия нощи, за да идеализира любовьта на хората“.

И той отстѫпи сега при тая прегърната двойка, която вървѣше все напредь. Истина, тя бѣше неговата сестриница, но той се питаше: „не ще ли бѫде непослушание Бога да отиде на срѣщѣ имъ? Не разрѣшавали самъ Богъ любовьта, щомъ той ѭ явно заобикаля съ такова великолѣпие?“

И той се върнѫ, сконфузинъ, засраминъ, за гдѣто нѣкакъ бѣше проникнѫхъ въ храмътъ, въ който нѣмаше право да влиза.

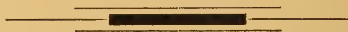

ПРИЧИНИТѢ ЗА СМЪРТЬТА НА ВИСШИТѢ ОРГАНИЗМИ.

Отъ **В. Шимкевичъ.**

Превелъ **Ю.**

Когато видишь предь себе си силенъ, здравъ старецъ, който много пѫти презъ цѣлия си животъ не е знаялъ що е болѣсть, неволно се явява въпросъ: отъ какво сѫ пъкъ тия слѣди отъ явенъ упадъкъ на организмътъ? Отъ какво сѫ тия бѣли косми, отъ какво сѫ тия бръчки, пригърбавенностьта и др. т. характерни за старостьта признаци? Разбира се, космитѣ побѣлѣватъ за това, че клѣточкитѣ имъ преставатъ да изработватъ пигментъ, но за това пъкъ изобилствуватъ съ въздушни мѣхурчета, които даватъ бѣлата боя на космитѣ, както сѫщия тоя въздухъ, като се присъединява къмъ прозрачнитѣ кристали на ледътъ, дава бѣлата боя на снѣгътъ. Бръчкитѣ се развиватъ отъ това, че се изгубва подкожната сланина, присѫтствието на която бърка въ младостьта да се образуватъ сгѫнки на кожата, а прегѫванието на гръбнакътъ се измѣнява, и самия гръбнакъ се скѫсява и губи еластичностьта си за това, защото хрущелнитѣ части между прешнелитѣ се истъняватъ, като се при това проникватъ съ варь. Но, ако всичкитѣ тия измѣнения не се причиняватъ отъ болѣсти, то коя е причината на това? А въ тѣлото на старецътъ, въ негов тѣ вѫтрѣшни органи, тѣзи измѣнения сѫ още по-дѫлбоки. Особенно страдае и се подлага на старчески нарушения сѫдестата система, при което стѣнитѣ на сѫдоветѣ претърпѣватъ особенно измѣнение, тъй сѫщо при-

дружавано съ натрупване варь, измѣнение, което е извѣстно подъ името *склероза.* Тѣзи вѫтрѣшни измѣнения вече посѣгатъ направо на жизненната цѣлость на организмътъ. Такива случаи, каквито сѫ отсѫтствието на старческитѣ измѣнения въ трупътъ на нѣкой си Томасъ Парръ, който е проживѣлъ 152 години и 9 мѣсеца, отсѫтствие, удостовѣрено отъ великия Харвей, се явяватъ рѣдки, отдѣлни исключения. Всичкитѣ тия старчески измѣнения правѭтъ това, щото животътъ на висшитѣ организми се оказва ограниченъ, опредѣленъ предѣлъ. Природата, като е остановила тия предѣли, ни най-малко не се е грижила за желанията или интереситѣ на отдѣлнитѣ животни, но за това пъкъ тя се е отнесла съ извънредно внимание къмъ интереситѣ на видоветѣ. Копринената пеперуда, току що напусне мѣхоничната си кожа, оплодотворява се, снася яйца и на часътъ умира. Предѣлътъ на животътъ ѝ е ограниченъ съ периодътъ на размножението. Но, ако въ интереситѣ за осигорение добро хранение на потомството, едно или друго насѣкомо трѣбва да предприеме по̀-голѣмо или по̀-малко странствувание или да се загрижи за запасъ отъ храна, то природата надарява насѣкомото съ по̀-дълъгъ животъ. Продължителностьта на животътъ зависи преди всичко (ако и далечь не исключително), отъ приспособлението къмъ условията за размножение и се нормира, разбира се, съ борбата за сѫществувание.

Ако това е тъй, то и самата смърть — да ли се явява като неизбѣжна физиологическа необходимость, или пъкъ тъй сѫщо се е изработила, като приспособление, за нѣщо полѣзно за видътъ?

Фрейбургский профессоръ Вайсманъ, който толкова много е работилъ надъ рѣшението на много биологически проблѣми, отговаря на тоя въпросъ въ послѣднята смисъль,

Всѣкий единъ организмъ презъ животътъ си се подлага на механически повреждания, на нападание отъ паразити, отъ заразителни и други болѣсти. Всички тия фактори кйопавѭтъ, повреждатъ организмътъ. Истина, много висши организми обладаватъ способность

да възстановяватъ изгубенитѣ си части: тритонътъ или ракътъ възстановляватъ краищинцитѣ си, гущерътъ— опашката си и др. т., но тая способность е твърдѣ ограничена у висшитѣ форми: у човѣка и у млѣкопитающитѣ, изобщо, тя се свежда къмъ зараствание ранитѣ, па и то не всѣкаквитѣ.

Ако организмътъ на висшитѣ животни би билъ безсмъртенъ, то, най-насѣтне, земята би се оказала населена съ кйопавини, което, разбира се, не би могло да не се отзове на интереситѣ на видътъ. Друга е работата съ най-проститѣ животни. Подъ това име ний разбираме животнитѣ, които се състоятъ отъ една клѣточка, каквито сѫ, напр., инфузориитѣ. Тамъ изгубенитѣ части изведнъжъ се възобновяватъ, ако само е останѫла въ тѣлото часть отъ това особенното тѣлце, което е свойственно на всѣка една клѣточка и което е било открито още въ 1831 г, отъ Броуна, но грамадното значение на което е станѫло ясно само неотдавна. До като е цѣла поне часть отъ ядката, инфузорията възстановява изгубенитѣ части съ забѣлѣжителна бързина и лекость. Споредъ това трѣбва да се очаква, че смъртьта не е неизбѣженъ феноменъ въ животътъ на най-простото животно. Дѣйствително, най проститѣ животни, разбира се, могѫтъ да загинватъ вслѣдствие вънкашнитѣ причини и загинватъ съ миллиарди, но смъртьта отъ вѫтрѣшни, органически причини, или, иначе, отъ старость тѣмъ е несвойственна, споредъ мнѣнието на Вайсмана. Инфузорията може да се раздѣли и всичкитѣ форми на размножение на най-проститѣ организми се свеждатъ къмъ простото дѣление. Като се раздѣли, тя дава начало на двѣ или по̀-голѣмо число отдѣлни животни, но тоя процессъ никакъ не може да бѫде приравненъ съ нашата смърть, защото самото понятие за смъртьта предполага сѫществувание на трупъ. И тъй, споредъ мнѣнието на Вайсмана, всѣко най-просто животно представлява безкрайна дѣятелна и безсмъртна клѣточка. Висшитѣ животни, съгласно съвременното възрѣние, не сѫ нищо друго, освѣнъ колония отъ такива клѣточки· Истина, отдѣлнитѣ индивидууми на тая колония не приличѫтъ една на друга, тѣ сѫ раздѣлили функциитѣ на

организмътъ между себе си, но това не измѣнява работата. Споредъ това и смъртьта на висшитѣ организми, по мнѣнието на Вайсмана, не е неизбѣжно слѣдствие отъ естеството на клѣточкитѣ, който ги съставляватъ, а приспособение въ интереситѣ на видътъ.

Такова тълкувание на смъртьта е извикало все пакъ многобрайни възражания. Всѣкий единъ организмъ е преди всичко механизмъ, и всѣкий механизмъ се разваля, хаби се, сѫ възражавали на Вайсмана. Талантлиния младъ фанцузский зоологъ, Мопа, комуто принадлежѫтъ тия думи, помѫчилъ се е опитно да рѣши въпросътъ за безсмъртието на най-проститѣ организми. А какво се е оказало? Оказало се е, отъ очакванието по̀-вече, че инфузориитѣ никакъ не могѫтъ да се дѣлѭтъ безкрайно: слѣдъ извѣстно число послѣдователни дѣления, появяватъ се малки кйопави индивидууми и. най-насетнѣ, появяватъ се такива индивидууми, които вслѣдствие различнитѣ недостатъци на организацията, не могѫтъ нито да се хранѭтъ, нито да се размножаватъ. Настѫпва „старешкото израждание“ на инфузориитѣ, и тѣ загинватъ най-послѣ.

При всичко това, ако да би било тъй, то всичкитѣ най-прости животни отъ давна би загинѫли. Природата е внесла особенна поправка въ тѣхното сѫществувание и тая поправка е *конюгацията*,особенъ единъ процессъ, при който два инвидуума временно се сближаватъ по чифтъ и си размѣняватъ частитѣ на ядчения апаратъ. Тоя процессъ е първообразътъ на оплодотворението въ висшитѣ животни. Ако се инфузориитѣ задържѫтъ отъ конюгация, а за това е достатъчно само едно усилено хранение, тогава настѫпва израждание на потомството и смърть. Сѫщитѣ тия инфузори, на които се е удало да конюгироватъ, като че да се подновяватъ и започватъ новъ цикълъ на размножение.

Да пренесемъ сега всичкитѣ тия съображения върху висшитѣ многоклѣточни животни. Клѣточкитѣ на нашето тѣло се състоѭтъ въ такива условия, щото тѣ не могѫтъ да конюгироватъ нито помежду си, нито съ такива други индивидууми. По самото това, тѣ

сѫ отсѫдени по̀ отрано на израждание и на смърть. Но все пакъ въ нашето тѣло има клѣточки, на които тъй сѫщо се удава да конюгиратъ. Тѣ сѫ половитѣ клѣточки. Когато въ 1677 година студентътъ де-Хамъ е открилъ подвижнитѣ мѫжски клѣточки въ сѣмето на животнитѣ, дълго време тѣхъ ги смѣтали за паразити. Впрочемъ, Левенгукъ, който е принесълъ твърдѣ голѣми заслуги на зоологията и на когото Хамъ е съобщилъ откритието си, още тогава е предположилъ, че тѣзи елементи сѫ преформированни части на бѫдѫщия организмъ, които влизатъ въ яйцето и тамъ, като намиратъ удобна срѣда, даватъ началото на зародишътъ. Неговитѣ послѣдователи сѫ получили название *анималкулисти*, защото самитѣ мѫжски полови клѣточки, или сперматозоидитѣ, се смѣтали за самостоятелни сѫщества (animalcula), а тѣхнитѣ противници, които сѫ мислѣли, че главната роля въ развитието на зародишътъ принадлежи на яйцето (ovum), се наричали *овисти*. Сега ний знаемъ, че и еднитѣ и другитѣ не сѫ биле прави: двата елемента — мѫжския и женския, сѫ съвършенно равнозначущи, и двата обладаватъ потенциална способность, безъ да конюгиратъ, да възпроизвеждатъ ново сѫщество. Яйцето е само натоварено съ запасенъ хранителенъ материалъ, а сперматозоидътъ си е изработилъ извънредна подвижность. Има животни, които се развиватъ изъ неоплодотворени яйца, напр.: лѣтнитѣ поколѣния на травенитѣ въшки, филокседитѣ и др. Но и сперматозоидътъ, при извѣстни условия, е способенъ, както изглежда, да даде начало на ново сѫщество, както показватъ опититѣ на Бовери, изложението на които твърдѣ на страна ни би отвлѣкло.

Сливанието на мѫжската и женската клѣточка не е всѣкога необходимо условие за развитието, но дѣвственнитѣ поколѣния, все пакъ, както изглежда, не могѫтъ да бѫдѫтъ безкрайни. У травенитѣ въшки и у филоксерата, при настѫпванието на зимата или на неблагоприятни изобщо условия за хранение, се явяватъ полови индивидууми, т. е. мѫжски и женски. Истина, мѫжскитѣ на нѣкои рачета сѫ неизвѣстни, и въ опи-

титѣ на Вайсмана тѣ сѫ се размножавали презъ нѣколко години чрезъ дѣвственъ начинъ, безъ да показвать признаци за израждание, но на-да-ли тоя способъ за размножение, както и дѣлението на инфузориитѣ, може да се продължава безкрайно.

И тъй, половитѣ клѣточки на висшитѣ животни и само тѣ сами, сѫ способни да се сливатъ по между си и тѣ се само явяватъ като безсмъртни, т. е. способни къмъ пò-нататъшенъ животъ. Тая аналогия може да бѫде прокарана и пò-нататъкъ. Мопа е забѣлѣзалъ, че конюгацията между родственни по между си инфузории не води къмъ подновяване и че културата на инфузории, които състоѭтъ отъ родственни индивидууми, загинва. Само конюгация на неродственни помежду си индивидууми има подновяюще значение. Съвършенно аналогично явление се наблюдава у висшитѣ животни, гдѣто кръвнитѣ бракове и съвокупленията на родственни форми влекѫтъ израждание на потомството, както това го е прекрасно пояснилъ съ редъ примѣри Ренйо.

Вайсманъ, при всичко това, полага, че изложенната хипотеза за подновяющето дѣйствие на конюгацията и оплодотворението нѣма никаква почва и тия процесси нѣматъ никакво отношение къмъ размножението. Размножението иде само по себе, а оплодотворението е прибавено къмъ него, като нѣщо вънкашно. Първото има за цѣль продължението животътъ на видътъ и може да се извършва чрезъ дѣвственъ начинъ, а второто има за цѣль да извика смѣсвание признацитѣ на бащата и майката и да извика различни вариации въ стремлението на потомството, тия вариации, които съставляватъ широко поле за дѣятелность на Дарвиновския отборъ.

Тъй ли е това? Не води ли пò скоро скръстванието на двѣ форми, отъ които едната обладава нѣкакъвъ новъ признакъ, а другата не, къмъ изгладванието на тоя признакъ? Какъ ще се обясни, отъ гледната точка на Вайсмана, вредното влияние отъ скръстванието на родственни индивидууми? Ето защо О. Хартвигъ, въ своята забѣлѣжителна по талантливостьта на изложение и по съвременность на възрѣнията книга „Die

Zelle und die Geweb", приема все пакъ хипотезата за подновляющето дѣйствие на оплодотворението и конюгацията.

А въ що, все пакъ, лежи причината на израждането неконюгирующитѣ клѣточки и въ какво се изразжава това подновяване? Азъ не ще излагамъ предишнитѣ хипотези относително това.

Това предположение, което ще изложѫ на кратко, има за исходенъ пунктъ съображенията, които е развилъ Делбефъ по поводъ опититѣ на Мопа. Тия съображения, а тъй сѫщо и по-вечето по рано сѫществующи хипотези, се схождатъ въ едно, а, именно, вззематъ за причина на старѣението и смъртьта измѣненията отъ частиченъ (молекуляренъ) характеръ. Споредъ това, естественно е, че въ съображенията по тоя поводъ не излизатъ изъ областьта на хипотезитѣ, тъй като до сега частичнитѣ измѣнения не сѫ влѣзли въ областьта на непосрѣдственното наблюдение.

Съображенията на Делбефа се явяватъ за насъ като единъ исходенъ пунктъ, защото по-нататъшното имъ развитие и приложение вече не принадлежи нему.

Ний виждаме по-горѣ, че най-проститѣ животни и до сега запазватъ способность да възстановяватъ една или друга часть отъ тѣлото си, до когато обладаватъ ядченъ апаратъ. Отъ това е очевидно, че носительтъ характернитѣ свойства на клѣточката се явява именно ядката. Отдѣлнитѣ молекулярни елементи на ядката опредѣляватъ съ себе си едни или други свойства на клѣточката. А тѣ пъкъ се явяватъ, както се доказва това не само отъ косвеннитѣ съображения, но и отъ помѣнѫтитѣ опити на Бовери, като носители на послѣдственнитѣ свойства на клѣточката, т. е. едни или други молекулярни елементи опредѣляватъ свойствата и характерьтъ на потомството на една дадена клѣточка. Ако двѣ клѣточки, които сѫ произлѣзли отъ дѣлението на една клѣточка, сѫ распредѣлили казанитѣ елементи съвършенно равномѣрно помежду си, т. е. на пая на едната клѣточка сѫ се паднѫли съвършенно тождественни елементи, каквито и на пая на другата, то е ясно, че двѣтѣ клѣточки ще бѫдѫтъ сходни по-

между си въ главнитѣ си свойства. Ако пъкъ тѣзи елементи сѫ распредѣлени неравномѣрно, то едната клѣточка ще наслѣди едни отъ свойствата на клѣточката-майка, а другата — другитѣ. Сѫществуватъ особенни процесси, при дѣлението на клѣточната ядка, които иматъ за задача, както се вижда, именно надлежащето распредѣление на молекулярнитѣ ѝ елементи между новообразующитѣ се клѣточки. Но все пакъ, самия механизмъ на дѣлението никакъ не може да бѫде извършенъ: нѣкои отклонения, понѣкога въ явна зависимость отъ вънкашни условия, се наблюдаватъ даже и при съвременнитѣ оптически срѣдства. Изобщо, ний не можемъ да допуснемъ сѫществувание на идеално съвършенъ и математически точенъ механизмъ въ жизненнитѣ явления, защото такова допущание би противоречило на всичкитѣ ни понятия за сѫщностьта на тия явления.

Съ една рѣчь, математически точното распредѣление на казаннитѣ елементи между двѣ новообразующи се клѣточки тъй сѫщо малко шансове има, както е малка вѣроятностьта да се раздѣлѭтъ 1000 бѣли топки и 1000 черни, размѣсени въ една торба, на двѣ таквиа части, щото всѣка една да би съдържала по 500 бѣли и 500 черни топки. Твърдѣ е естественно, гдѣто въ опититѣ на Мопа, при послѣдователнитѣ дѣления на инфузорията, тия неизбѣжни погрѣшки на природата, като се натрупватъ изъ поколѣние въ поколѣние, довеждали сѫ до ясно изразенъ недостатъкъ въ организацията на тия поколѣния и, най-насетнѣ, къмъ старческо израждание, т. е. къмъ появявание индивидууми, които сѫ неспособни нито да се хранѭтъ, нито да се размножаватъ.

При това, ний знаемъ, че животътъ на нашето тѣло се свежда къмъ послѣдователно замѣстванне на едни клѣточни елементи съ нови, които се образуватъ чрезъ дѣление, т. е. чрезъ процессъ, при който сѫ неизбѣжни именно самитѣ тия явления, които иматъ за слѣдствие старческото израждание. Ако природата да можеше да създаде идеално построена клѣточка, въ

която дѣлението да би се извършвало съ математическа точность—тя би създала безсмъртието.

Но, като не е вь състояние да направи това, природата е внесла поправка — конюгацията и оплодотворението сѫ именно такавато поправка.

Сдвояванието (съвокуплението) частичнитѣ елементи на два индивидуума, които иматъ различенъ родъ недостатъци, водѭтъ къмъ изглаждането на послѣднитѣ Тая мисъль ѭ намѣрваме и у Дарвина, който полага, че изгодата отъ оплодотворението се заключава именно въ смѣсванието на незначително отличающитѣ се помежду си физиологически елементи на два незначително отличающи се индивидууми.

Естественно и ясно е тъй сѫщо и това, че смѣшението на родственни индивидууми, на които недостатъцитѣ се явяватъ общи или, поне, твърдѣ сходни, не само не води къмъ подновение на организмътъ, но по̀-скоро усилва тия недостатъци.

И тъй, отъ тая гледна точка нашето предположение напълно се обяснява отъ фактитѣ. Но какъ да се обяснѭтъ тия случаи, гдѣто нѣкои животни, като напр. едно прѣсноводно раче, въ течението на нѣколко години се рззмножава чрезъ дѣвственъ начинъ, т. е. безъ участие на мѫжско и, слѣдователно, безъ оплодотворение, и никакви слѣди отъ израждание при това не се забѣлѣзватъ? Азъ вече казахъ, че безкрайностьта на такова едно размножение все пакъ е съмнителна, а тая извънредна продължителность има си обяснението.

Въ грамадното мнозинство случаи, когато се е наблюдавала способность къмъ дѣзственно размножение, наблюдавалъ се е и твърдѣ важния фактъ, — извънредно ранното обособление на половия зародишь въ току що започвающето да се развива яйце. Половия зародишъ, на смѣтка на който ще се развие бѫдѫщето поколѣние, се образува пакъ въ всѣко едно поколѣние на смѣтка клѣточкитѣ, които не сѫ още успѣли да придобиѭтъ посоченитѣ отклонения, защото тия клѣточки сѫ се подложили на сравнително не голѣмо число дѣления. Друга е работата, ако половия заро-

дишъ се обособлява по̀-късно, когато организмътъ на зародишътъ се е сложилъ, а клѣточкитѣ му сѫ прекарали цѣлъ редъ дѣления, както това си има мѣсто у по̀-вечето животни, — тогава не остава много и до израждането, ако не дойде на помощь оплодотворението. Другата необходима оговорка е това, че всичкитѣ означени съображения се отнасятъ исключително до животнитѣ. Растителния органъзмъ, както изглежда, съвършенно иначе се отнася къмъ тоя процессъ: ний знаемъ, че напр. лозата, сахарната тръсть, хмелътъ, нѣкои тополи и върби и др. — презъ течението на грамаденъ периодъ време могѫтъ да се размножаватъ по безполовъ начинъ, защото отъ незапомнени времена се развъждатъ чрезъ ратясване, при което никакви признаци отъ израждание не се забѣлѣзватъ. Освѣнъ това, у растенията, ако и рѣдко, но все пакъ по̀-често, отъ колкото у животнитѣ се срѣща самооплодотворение на хермафродитнитѣ форми, слѣд., това явление тукъ е по̀-малко вредно за видътъ, отъ колкото у животнитѣ. Какъ да се обясни това? На-да-ли механизмътъ дѣление е по̀-съвършенъ въ растителнитѣ клѣточки, отъ колкото у животинскитѣ. Вѣроятно, елементитѣ на ядката, които отличаватъ животното отъ растението, или иначе свойствата на „животинския животъ“, именно тия елементи се и отличаватъ съ най-малка устойливость и съ най-голѣма способность да подпадатъ подъ вънкашнитѣ влияния и подъ различния родъ отклонения сравнително съ елементитѣ, които опредѣляватъ свойствата на „растителния животъ“.

Съгласува се съ това и обстоятелството, че растенията по нѣкога обладаватъ такава дълговѣчность, предь която дълговѣчностьта на слонътъ или на китътъ, която се продължава само съ нѣколко стотини години, блѣднѣе. Гигантската адансония на островитѣ Капреверди достигатъ 6000 години.

И тъй вѣроятната причина на остаряванието, и неизбѣжния неговъ резултатъ — смъртьта на отдѣлнитѣ индивидууми — е неизбѣжното несъвършенство на струкрурата и механизмътъ на единицитѣ на организования мирь или клѣточкитѣ. Причината за непрекѫс-

натостьта на животътъ сѫ конюгацията и оплодотворението, които съставляватъ единъ видъ поправка на това несъвършенство. Сѫщитѣ тия елементи, а въ тѣхното число и нашето тѣло, които сѫ лишени отъ възможностьта да се въсползуватъ отъ тая поправка, сѫ обречени на загинвание; а тия елементи, на които се удава да се въсползуватъ отъ нея, даватъ начало на нови поколѣния. Както и при установението предѣлитѣ на человѣчеството, природата и тукъ ни наймалко не се е грижила за интереситѣ и желанията на отдѣлнитѣ индивидууми, но за това пъкъ е турила здрави и неразрушими гаранции за непрекѫснатостьта и даже за вѣчния животъ, до колкото тая дума е примѣннена къмъ нашата планета.

СТОЛИЧНИ ХЕРОИ.

Отъ Е. С-въ.

IV.

Македонци проклѣти.

(Очеркъ)

I.

Бѣше Спирдоновдень. Спиридонъ Камиловъ служеше именния си день. Той покани вечерьта другаритѣ си по служба да дойдѫтъ и да се повеселѭтъ.

Спиридонъ Камиловъ е македонецъ. Той нѣма по̀вече отъ двадесеть и двѣ-три години. Тънъкъ е, високъ е, проточилъ се нагорѣ като ясика. Знамъ го още дѣте. Слабо, хилаво, за нигдѣ—никѫдѣ. Растѣше твърдѣ бавно и послѣ като че въ една нощь е извиши — цѣло сукало. Напустнѫ Македония, защото нѣмаше, що да работи. Баща му самъ го проводи. „Иди, каза му, синко! Работи, каквото знаешь. Виждашь, тукъ нѣма работа за насъ голѣмитѣ, та комо ли и за малкитѣ! Азъ ще се мѫчѫ; на стари години не ми се иска да напустнѫ домътъ, но ти иди. Подъхай малко чистъ, свободенъ въздухъ и не ни заборавяй!...“ Спиридонъ тръгнѫ. Сега служи като писарь въ едно учреждение на столицата София и живѣе при вуйковетѣ си.

Вуйковетѣ на Спиридона сѫщо сѫ македонци. Единия вече старъ съ побѣлѣла глава, тридесеть години учителствувалъ, петь цѣли години лежалъ за комитлъкъ въ Б-ския затворъ и сега иска да се пенсионира. Той слѣдъ затвора не можеше вече да жи-

вѣе въ Турско. По улицитѣ или по чаршията не можеше да ходи свободно. Срѣщне ли го нѣкой турчинъ, опули му се кръвнишки, заклати глава заканително, кръцне звѣрски зѫби, изръмжи като куче и процѣди: „комита гяуру!“ Това бѣше всѣкий день. Има случаи, когато е бивалъ нападанъ и битъ до смърть. Като видѣ, че не е възможно да се живѣе и че може да стане жертва на турския фанатизмъ, една нощь, безъ да го знае нѣкой и безъ да се обади нѣкому, остави домътъ си, дѣцата си, отечеството си и дойде тука да търси прибѣжище при по̀-малкия си братъ Стефана.

По̀ малкия братъ на даскалъ Ивана напустнѫ родния си градъ още преди освобождението на България. Скита се по Сърбия и по Влашко, станѫ опълченецъ, би се съ турцитѣ за свободата си, опита турския куршумъ при Шипка и, слѣдъ освобождението на Княжеството, останѫ да живѣе тука. Той бѣше шапкарь, занаятъ добъръ; почнѫ да печели и, когато братъ му Иванъ бѣ арестуванъ, той поддържаше и него, и семейството му. Сега пакъ го е прибралъ и пакъ го поддържа споредъ силитѣ си. Какво ще прави, — братъ!...

При тѣхъ живѣеше и Спиридонъ. Кѫщата имъ бѣше въ Ючбунаръ; тѣ живѣяхѫ съ кирия и ѭ наемахѫ отъ единъ софиянецъ.

Събрахѫ се всичкитѣ му другари слѣдъ вечерята и почнѫхѫ да се веселѭтъ. Спиридонъ бѣше накупилъ всичко необходимо за вечеринката. Вино имаше по̀-вече отколкото трѣбва, наденици, хлѣбъ, сирене и пр. Отначало се разговаряхѫ, послѣ запѣхѫ. Пѣснитѣ все по̀-вече и по̀ вече се усилвахѫ, колкото по̀-вече виното се лѣеше. Най-сетнѣ рипнѫхѫ да играѭтъ хоро. Младежска работа!...

Притежательтъ на кѫщата бѣше чистъ софиянецъ. Занимаваше се съ кожухарство. Който влизаше въ кѫщата му, никога доволенъ не излизаше. Все намираше махана да докача и да дразни квартирантитѣ си. По тая причина нѣкои и мѣсецъ не досѣдвахѫ и си излизахѫ.

Милевъ, наистина, бѣше лошъ и глупавъ човѣкъ. Него ядъ го бѣше, че не му се представило случай да

се поскара съ тия „проклѣти македонци“. Тамамъ чу пѣснитѣ и хората, намръщи маймунската си мутра и се обърнѫ къмъ жена си: „ето сега дяволътъ ще ги вземе!...“

Жената на Милева – една отвратителна, жълта, безобразна жена, безъ строй и безъ форма, не му бѣше сѫща жена. Тя му бѣше четвърта и ѭ имаше държанка. Първата отъ кахъри и ядове умрѣ, другитѣ двѣ го н пустнѫхѫ, а тази четвъртата живѣеше съ него ей тъй... незаконно.

— Македонци... проклѣти!... произнесе тя, като искаше да угоди на мѫжа си. И тя бѣше сѫщо като него.

— Постой; мамата ще имъ расплачѫ! .. да видѭтъ тѣ, какъ играѭтъ въ моята кѫща!... Христо! Христо бре! ела тука, кѫдѣ си, дяволъ да те вземе!... извика Милевъ.

Христо бѣше селянче изъ софийскитѣ села, едно искирливено, опърпано и никога не омито. Слугуваше у Милева отъ нѣколко мѣсеца насамъ.

— Иди, каза му строго господарьтъ, да кажешь на ония проклѣти македонци да не скачатъ и да не пѣѭтъ, защото ей сега ще ги хвърлѭ всичкитѣ презъ прозореца!...

Христо отиде.

Неприятно станѫ на всичкитѣ отъ тая заповѣдь. Защо да не имъ позволява да се веселѭтъ? Нима даромъ тѣ живѣѭтъ тука? Напукъ почнѫхѫ по̀-вече да скачатъ, да рипатъ и да пѣѭтъ.

Милевъ се пукаше. — „Дяволъ ще ги вземе, проклѣтитѣ! казваше. Не ли сѫ македонци, вагабонти сѫ! но и азъ ще имъ дамъ да разберѫтъ, кой съмъ азъ!...“ Той ги псуваше по всѣкакъвъ начинъ, а горѣ пъкъ пѣснитѣ и виното се лѣехѫ изобилно.

Въ долния катъ на кѫщата живѣяхѫ евреи. Кѫщата бѣше слаба. паянтова, та отъ най-малкото подрипване треперѣше цѣлата. Най-голѣмата неприятность отъ веселието испитвахѫ евреитѣ. И тѣ възнегодувахѫ. Пратихѫ отъ своя страна човѣкъ съ молба, да ги не безпокоѭтъ. Просбата на евреитѣ бѣше ува-

жена. Иванъ, стария даскалъ и комита, убѣди младежитѣ да не играѭтъ, и престанѫхѫ; но за то пъкъ пѣснитѣ съ по̀-голѣма сила почнѫхѫ да се лѣѭтъ. Той самичъкъ бѣше гласовитъ и добъръ пѣвецъ. Пѣеше все стари и патриотически пѣсни. „Ой сляване, братя наши“ като изворъ се лѣеше изъ устата му. Стаята кънтѣше отъ сребристия му гласъ. Юнакъ бѣше...

Милевъ и отъ туй не се задоволи. Кипѣше кръвьта въ жилитѣ му и треперѣше отъ ядъ.

— Христо, дяволъ да те вземе! още съ по̀-голѣма сила извика.

Момчето се яви стремглаво.

— Кажи имъ да млъкнѫтъ, защото мамата македонска ще имъ расплачѫ! нѣка не ме изкарватъ изъ търпѣние да направѭ нѣкоя пакость!...

Говорѣше Милевъ като стискаше зѫби и гледаше съ очи като нѣкой сѫщий звѣръ. Ядосанъ бѣше до коститѣ. Да го боднѣше човѣкъ, кръвь нѣмаше да потече.

Слугата се качи да занесе заповѣдьта.

— Много здравье на твоя господарь, каза му Иванъ, ако обича, нѣка дойде и той тука да се весели. Ако ли не, да мълчи, защо ний нѣма за неговъ хатъръ да се не веселимъ. Ето, не играемъ, но за пѣенъе, ще пѣемъ. Така ще му кажешь! Иди си сега...

II.

Нощьта минѫ. Дружината се весели почти до зараньта и се разотиде. Милевъ нищо не направи. Той ги псува у дома, кара се съ държанката и заспа. На другия день нигдѣ го не побираше. Какъ да си отмъсти? Шъташе по двора и все испускаше по нѣкоя дебела, по адреса на македонцитѣ. Съсѣдитѣ го гледахѫ и се смѣяхѫ. Снахата му — братовата му жена, го гледаше презъ плетътъ и казваше: „ако си намѣри бела̀та, отъ тѣзи ще си ѭ намѣри“. Той постоя и излѣзе. За обѣдъ не дойде: загнѣзди се въ едно съсѣдно еврейско кафене и почнѫ да пие. Ядосанъ бѣше човѣкътъ, та трѣбваше да забрави ядове и кахъри. Повика евреина

и сина му, които тоже бѣхѫ недоволни отъ снощната гюрултия, и почнѫ да ги черпи. Черпѣхѫ се и псувахѫ. Македонцитѣ бѣхѫ въ устата имъ. Нещастнитѣ тѣ! Каква пуста сѫдба, каква орисница! И най-долнитѣ елементи, пияницитѣ и развратницитѣ, па и евреитѣ още, и тѣ ги псуватъ и ги наричатъ разбойници и вагабонти! Днесъ и най-добрия патриотъ и труженикъ, който животътъ и имотътъ си положилъ за свободата на отечеството, третира се за най-низка и най-нищожча тварь! Защо това? защо тая неправда спрѣмо нещастнитѣ братя македонци? Какви времена, какви нрави!...

Милевъ се напй добрѣ. Повика слугата си и му порѫча, да отиде да повика стария отъ квартирантитѣ.

—Иди, му каза той,—да кажешь на оня по-голѣмия македонецъ да дойде тука.

„По-голѣмия македонецъ“ седѣше предь печката и се грѣеше. Той бѣше турилъ нозѣтѣ си една върху друга, гледаше въ огъня и си мислѣше. Мислитѣ му се въртѣхѫ все около минѫлото. Хвърчахѫ въ родния му край далече, далече и се задълбочавахѫ въ минѫлото. Той си припомнюваше даскалскитѣ години, припомнюваше си животътъ въ Б-ския затворъ и се чудеше: какво е било нѣкога, какъ е и сега! Да учи триста момчета на умъ и разумъ, да проповѣдва, да държи рѣчи по църкви и училищата, да рѫководи гражданитѣ си въ черковната борба, да възстава противъ турската тирания, да изкупува това си за свобода и човѣшки правдини възстание съ петь годишенъ тъмниченъ затворъ и днесъ, далечъ отъ домътъ си, отъ жената си, отъ дѣцата си, да бѫде псуванъ отъ единъ пиянеца и отъ единъ никакъвъ евреинъ! Тежко му бѣше, жалко му бѣше, тѫжно му бѣше! Той мислѣше, въздишаше и клатѣше главата си. Никой не искаше да знае за минѫлото му и за мѫкитѣ му. Живѣеше по милость при брата си и очакваше.... що?... редъ за свобода. Каква ирония на злата орисница!...

Иванъ бѣше самичъкъ. Снахата му, т. е. братовата му жена, бѣше въ другата стая. Тя бѣше млада булка, висока, стройна, хубава, червендалеста, съ черни

очи и правиленъ носъ, около двадесеть годишна и скоро доведена отъ Македония. Тя работѣше, преди малко бѣше мила дъскитѣ и прибираше стаята. Деверътъ бѣше унесенъ отъ мечги и мисли. Милевия слуга като отъ сънь го събуди.

— Прати ме господарьтъ, каза той, — да ти кажѫ, да отидешъ въ механата.

—Що?

—Да отидешь въ механата, ми каза, щѣлъ да ти каже нѣщо.

—Кой? попита зачудено даскалътъ.

—Господарьтъ.

—Носи много здравье на твоя гъсподарь, ако има нѣщо да каже, нѣка заповѣда тука: азъ нѣмамъ време да ходѫ по механитѣ.

Милевъ още по̀-вече се разядоса отъ тоя отговоръ. Почнѫ по̀-вече да пие и по̀-вече да псува. Послѣ забра съ себе евреина и синътъ му, слугата си и ги заведе да се каратъ и да биѭтъ „проклѣтия“ македонецъ.

Иванъ продължаваше да се грѣе и да си мисли, когато му влѣзохѫ въ стаята неканенитѣ гости. Съ тѣхъ бѣхѫ се присъединили жената на Милева, на евреина и нѣколко още еврейчета. Милевъ се полюлѣваше и едвамъ се държеше на краката си.

—Вие, проклѣти македонци, крѣщѣше той, — откакъ дойдохте, запустихте кѫщитѣ ни. . . Вие сте проклѣти. . . . съборихте ми кѫщата. . . . Знаешь ли, че сега. . . . сега ще те. . . . сега. . . . македонци. . . . проклѣти. . . . кѫщата ми. . . . мама ви маке. . . . маке. . . . додододоонска! . . .

—Защооо? . . . защоо? . . . защо не го мълчахте снощиий? . . . защооо? . . . мърморѣше евреинътъ.

Милевица—държанката, сѫщо се караше, викаше и се заканваше заедно съ мѫжа си. Еврейчетата приказвахѫ по еврейски и се смѣехѫ. Вавилония бѣше.

Иванъ ги гледаше и се чудѣше.

—Е, що искате сега? защо сте дошле? най-сетнѣ ги попита.

—Защооо? . . . защооо? . . . продължаваше да мърмори евреинътъ.

—Мам... мам... мама ви македонска ще расплачѫ! ще те убиѭ... сега... сега ще те убиѭ.

Викаше Милевъ, залиташе и стискаше рѫцѣтѣ си въ юмруци. Иванъ се усмихнѫ презрително на неговитѣ брацолования и му продума:

—Я, хайде идете си сега, та утрѣ елате да се расправимъ.

—Що? . . . Що? . . . още съ по-голѣма ярость викаше Милевъ.

—Иди си сега, полегни си, та утрѣ, като изтрезнѣешь, да дойдешь да се разговоримъ.

Милевъ все продължаваше да вика и да псува; жена му сѫщо; евреинътъ—и той нѣщо дрънкаше. Какво ще стане? Излѣзе и снахата на Ивана. Тя доста се уплаши да не биѭтъ девера ѝ. Той ѝ каза да си иде въ стаята и да не излиза вече.

—Азъ самичъкъ ще се расправѭ съ тѣхъ; ти не се безпокой.

Булката го послуша.

Иванъ пакъ самичъкъ остана. И търпѣнието почнѫ да го оставя. Той чувствуваше, че ще се разсърди, но още се държеше.

—Хайде, ще излѣзете ли вий или не? повтори Иванъ.

Милевъ все продължаваше да пѣе сѫщата песень.

—Слушай, жено! се обърнѫ Иванъ къмъ Милевата жена.—Ти си трѣзва и тебе си казвамъ: вземи го и го махни да спи. Не ме изкарвайте отъ търпѣние.

—Та вие сте проклѣти. . . . проклѣти сте македонци. . . . вагабонти. . . . Ако бѣхте добри, нѣмаше да оставяте вашитѣ кѫщи и да дохождате тука да разваляте чуждитѣ. . . . Проклѣти. . . . проклѣти. . . вага.

—Мълчи! гръмнѫ македонецътъ и свѣтнѫхѫ очитѣ му: търпѣнието вече го изостави. Проклѣти сме, защото сме оставили нашитѣ хубави домове и сме дошли да постиламе съ злато вашитѣ колиби! . . и ти си ималь кѫща, и ний ти ѭ разваляме!... колиба! . . .

И тупнѫ съ кракъ.

—Слушай, жено! продължи Иванъ. Или го извади, или трупъ ще изнасяшь оттука! . . .

Въ тая минута Милевъ се приближи до него, дигнѫ разтреперанната си рѫка и, залитайки, го удари по рамото. Това вече не можеше да се търпи. Кипнѫ комитската кръвь у Ивана и, съ единъ замахъ, го свали и го простръ на потона.

—Проклѣто шопско изродье! църна робска душо!... умрѣте всички тука! . . . шопье. . . . диваци. . . . и вие сте били за свобода! . . . какво да правѭ на *оная**) що дойде да освободи васъ будали, шопи достойни за робье, а не за свободенъ и миренъ животъ!

И наблъска ги всички единъ връзъ други. Милевъ пѫшкаше най-отдолу, евреинътъ стенѣше, Милевица пискаше, а еврейчетата пъкъ и еврейката дигнѫхѫ страшна гюрултия. Олелия бѣше до Бога. Иванъ като орелъ стоеше надъ тѣхъ и се виждаше, че не ще да бие.

—Ще се махнете, или пъкъ да ви изхвърлѭ единъ по единъ изъ прозореца?

Послѣ ги истласка изъ вратата и се затвори отвѫтрѣ.

III.

Съмнѫ се. Слънцето пакъ освѣти земята. Евреитѣ отдавнѫ сновѣхѫ по улицитѣ и си гледахѫ работата. Еврейчетата тичахѫ пò-скоро да стигнѫтъ въ училището и да се спасѭтъ отъ студа. И Милевъ станѫ. И той, махмуренъ, намръщенъ, обикаляше низъ двора, безъ да знае самичъкъ защо и за какво. Главата му бѣше въ мъгла. Вчерашното пиянство още не бѣше го оставило. Той си припомнюваше снощната случка и се мръщѣше. Очакваше нѣкой пакъ да излѣзе и пакъ да дигне гюрултия. Минѫ Стефанъ, братътъ на Ивана. Милевъ го изгледа, намръщи се и нищо не каза. Стефанъ страшно звѣръ бѣше. Ако снощи по нѣкой нещастенъ случай би дошълъ пò-рано, щѣше да изпотрепе всичкитѣ отъ бой. Погледнѫ Милева, усмихнѫ се,

*) Се разбира Руссия.

заклати глава заканително и заминѫ. Милевъ не го видѣ. Той нѣмаше смѣлость дълго да го гледа. Ето го и Иванъ.

—Ахъ, разгеле, ела сега, ако обичашь, да се обяснимъ; каза му той.

Милевъ сви вежди, сбра клепки, искриви мутра, стиснѫ зѫби, наежи се като куче и процѣди сърдито:

— Махай се! . . .

—Азъ обичамъ, бай Милевъ, продължаваше Иванъ, да говорѭ съ трезви хора. Виждамъ, ти сега си въ себе си, за то ела, молѭ ти се, кажи, какво искаше снощи. Нѣка да се разберемъ по приятелски.

—Та вие не сте хòра! . . .

—Ами защо, джанъмъ, да се сърдишь? право ли бѣше да ни спирашь да не пѣемь? Ако даромъ живѣемъ тука, добрѣ; но ние милость не искаме, не ли си плащаме? . . .

Милевъ пакъ почнѫ старата.

—Не, вие не сте хòра! . . . вие сте македонци! . . . за белà сте дошли тука! . . . махнете се! . . . не щѫ ви. . . вагабонти! . . .

—Бай Милевъ, имай си мѣрка на устата! . . . каза му тихо и въздържано Иванъ.

—Що? ти ще ми запрещавашь да говорѭ? . . . Що? . . . още съ пò-голѣма сила ревѣше Милевъ. Махнѣте се! . . . идѣте си въ Македония! . . . защо сте дошли? . . . не сте добри хòра! . . . Защо сте оставили вашитѣ кѫщи? . . .

Пакъ цѣлъ кошъ псувни и всичкитѣ удари бѣхѫ нанесени по най-нѣжната струна на Ивановото сърдце. Защо оставилъ отечеството си, защо оставилъ домътъ си, семейството си? О, Милевъ, колко си простъ, колко слабо отбирашь отъ тия въпроси! Иванъ поблѣднѣ и треперѣше отъ скърбъ и ядъ Гледаше го съжалително, и сълзи намокрихѫ очитѣ му. Той заклати тѫжно главата си, изгледа го съ презрѣние отъ пети до глава и бавно произнесе:

—Хай маймунъ суратли! . . . и ти имашь лице да говоришь и да упрекавашь! . . .

Каза и излѣзе презъ вратата, за да не бѫде за-

ставенъ, като вчера, да изгуби търпѣнието. Но Милевъ? Ивановитѣ думи като куршумъ паднѫхѫ на неговото сърдце. Той побѣснѣ; заскърца зѫби и отъ устата му се изсипахѫ най гнѫснитѣ и най-сквернитѣ думи по адреса на македонцитѣ, каквито може да искаже послѣдния уличенъ, развратенъ и пияница човѣкъ. Иванъ побърза да се отдалечи. Милевъ излѣзе на пѫтя; нищо не го спираше да крѣщи и да вика. Срамътъ отдавна бѣше го изоставилъ. Иванъ бѣгаше, като затваряше ушитѣ си. Милевъ крѣщѣше, колкото гласъ му държи. Характеръ и въспитание! . . .

IV.

Слѣдъ два дни Милевица молѣше „проклѣтитѣ македонци“ да не се сърдѭтъ и да не обрѫщатъ внимание на мѫжа ѝ, защото такъвъ му билъ *табиятътъ*, но тѣ не ѭ почухѫ и набързо наблъскахѫ покѫщнината си въ три коли и се изнесохѫ въ друга квартира.

ЛУЙ ПАСТЙОРЪ.

Наскоро Франция изгуби единъ отъ най славнитѣ си мѫжье. На 16 септемврий, въ 5 часътъ вечерьта, въ селото Гаршь (департаментъ Сенъ-Клу) умрѣ знаменития французский ученъ, Луи Пастйоръ, който отъ давна време страдаеше отъ параличъ.

Луи Пастйоровата смърть е голѣма загуба не само за французитѣ, но и за цѣлото человѣчество и неговитѣ открития въ полето на науката справедливо му сѫ спечелили името „благодѣтель на человѣчеството“.

Синъ на скромни родители, той се е родилъ въ Доль, въ департаментътъ Юри, на 27 декемврий 1822 г. Той свършилъ наукитѣ си въ Парижъ, въ 1840 г. е постѫпилъ като репетиторъ въ безансонската гимназия, а слѣдъ три години е минѫлъ на сѫщата длъжность въ безансонската нормална школа. Въ 1848 г. той билъ поканенъ да преподава естественнитѣ науки въ Дижонския лицей и на слѣдующата година получилъ катедрата на химията въ Страсбургския университетъ. Знанията и голѣмитѣ способности на Пастйора въ скоро време обърнѫли вниманието на то времешнитѣ учени въ Франция и въ 1854 година порѫчано му е било да организува новоучреждаемия факултетъ по естественнитѣ науки въ Лиллъ, отъ гдѣто въ 1857 г. се е върнѫлъ въ Парижъ и му се повѣрило управлението на нормалната школа. Слѣдъ това той станѫлъ профессоръ въ Сорбоната и членъ на френската академия на наукитѣ.

Презъ всичкото това време Луи Пастйоръ се е занимавалъ сериозно съ научни изслѣдвания и първия му самостоятеленъ трудъ се е появилъ презъ 1847 год. Неговитѣ трудове по минералогията, физиката, химията и бактериологията сѫ обърнѫли на себе си вниманието на ученитѣ мѫжье. Неговитѣ открития по тия науки му сѫ съставили извѣстность; тѣ се дѣлѭтъ на четри групи: първата се отнася къмъ бро-

дението на веществата, втората — къмъ болѣстьта на тищитѣ (копринепитѣ буби), третята — къмъ чумната епизоотия, четвъртата и послѣдната, която му достави громка слава, — къмъ бѣсътъ. Всичкитѣ тия групи сж тѣсно свързани помежду си чрезъ общия методъ на изслѣдвание, който е създалъ новата наука — бактериологията. Въ епохата, когато Пастйоръ е започнжлъ своитѣ редъ открития, ученитѣ, които сж биле на чело на научното движение, вѣрвали сж че микроскопическитѣ сжщества се пораждатъ отъ само себе си, мимо влиянието на молекулярнитѣ реакции на разлагающето се органическо вещество. Пастйоръ е оборилъ тая теория слѣдъ диспутитѣ си, които сж станжли легендарни въ лѣтописитѣ на науката. Тая серия негови трудове е довела до успѣхитѣ, които сж се постигнжли въ способътъ да се запазватъ отъ развала виното и пивото. Въ 1866 г. въ южна Франция е свирѣпствувала епидемическа болѣсть по тищитѣ (бубитѣ). Фабрикантитѣ се обърнжли въ сенатътъ съ прошение да се обърне внимание на тѣхната бѣда, и знаменитния химикъ Дюма е възложилъ на Пастйора задачата да търси срѣдство противъ неж. Той се е отказвалъ, като се извинявалъ, че „никога не е виждалъ буби“, но Дюма му е възразилъ: „толкова по̀-добрѣ: вамъ нищо не ще ви побърка да погледнете на въпросътъ отъ гледна точка само на вашитѣ лични наблюдения“. Въ тия думи се е заключавала джлбока мисъль. Слѣдъ двайсеть дни Пастйоръ е представилъ на академията докладна записка, въ която обяснявалъ, че болѣстьта̀ на бубитѣ произлиза отъ болѣстьта по черничевитѣ дървета и се распространява чрезъ атмосферния прахъ. Като на профилактическо срѣдство противъ неж той е посочилъ да се избиратъ сѣменатa споредъ посоченнитѣ отъ него данни. Но тоя способъ не е билъ испърво приетъ въ Франция и е ималъ по̀вече успѣхъ въ Италия, гдѣто той е помогнжлъ на мнозина фабриканти, които сж приели неговия способъ, да спечелжтъ пари̇. Холерата по кокошкитѣ е навела Пастйора на мисъльта да присажда холерната отрова, а слѣдъ това и на чумната епизоотия. Неговата теория е извикала бурни спорове, но Пастйоръ е предложилъ да ж демонстрироватъ на овцитѣ, и земедѣлческото общество въ Малйонъ е предоставило на негово расположение за тая цѣль 60 глави овци 10 глави били оставени за провѣряване резултатитѣ; на 25-тѣхъ

били направени предохранителни присаждания, и послѣ на всичкитѣ 50 присадили чумната отрова. Овцитѣ, които не били подложени на предпазливи присаждания, сѫ умрѣли слѣдъ двѣ денонощия, както и предсказалъ Пастйоръ, а останѫлитѣ оздравѣли. Теорията на предпазливитѣ присаждания била доказана, и Пастйоръ ѭ приложилъ къмъ най важния трудъ презъ животътъ си: къмъ присаждането на хòрата отровата на бѣсътъ.

Това откритие е възбудило още пò ожесточени спорове, отъ колкото всички предшествующи, и Пастйоръ трѣбвало е да издържа трудна борба. Но слѣдъ демонстрациитѣ предъ академията на наукитѣ, въ 1885 г., съ охапания отъ бѣсно куче младъ елзасецъ Майстера, общественното мнѣние рѣшително взело страната на Пастйора, и въ лабораторията му започнѫли да се стичатъ болни отъ всички страни. Ако и оспорванието на методата му да не се е прекратявало и слѣдъ тоя случай, и даже въ сегашно време присаждането отъ бѣсъ срѣща опоненти, но при всичко това успѣхътъ отъ това лѣкувание е доказанъ фактически и засвидѣтелствуванъ отъ най-безпристрастни учени. Тъй въ 1887 г. една комисия отъ английски учени съ Педжета на чело се е удостовѣрила въ дѣйствителностьта на тоя способъ чрезъ наблюдения въ продължение на цѣла година. Годишнитѣ отчети на Пастйоровия институтъ показватъ, че 12000 ухапани отъ бѣсни животни, които отъ 1887 г. сѫ дошли въ това заведение, сѫ умрѣли срѣдне число отъ 0, 88 до 1,2%, като се смѣтатъ и тия случаи, въ които помощьта е била вече закѫснѣла. Ако се приеме въ съображение, че отъ ухапанитѣ, които не се присаждатъ, умиратъ срѣдне число отъ 14—15%, то огромната полза, която е принесълъ Пастйоръ на человѣчеството, става очевидна.

Благодарение на Пастйоровитѣ открития, бактериологията е направила грамадни успѣхи и вслѣдствие на тоя си успѣхъ, тя е внесла нова свѣтлина въ много тъмни кѫтове на медицината. Въ днешне време медицината има на рѫка причинитѣ на много болѣсти, които сѫ бичътъ на человѣчеството и чрезъ посочения пѫть отъ Пастйора търси срѣдствата за успѣшна борба съ тѣхъ.

Презъ послѣднитѣ нѣколко години Пастйоръ е прекаралъ тежъкъ животъ. Отъ 1886 г. той започнѫлъ да страда отъ

безсъница и отъ отслабвание дѣятелностьта на сърдцето му; при тия сѫ се присъединили уремия, а отъ отслабванието на организмътъ, вслѣдствие на това, той получилъ параличъ. Тия болки го принудили за време да напусне всѣкакви занятия и да се предаде на почивка; растроенното му здравие малко се пооправило, но старческия му организмъ скоро се изново отслабилъ вслѣдствие на уремията и параличътъ на сърдцето му го завелъ въ гробътъ.

Тѣлото му е било пренесено отъ квартирата му въ Пастйоровския институтъ. Погребението на тоя великъ ученъ мѫжъ е било едно отъ най-тържественнитѣ. На 5-ий Октомврий, въ 10 1/2 часътъ траурния кортежъ е потеглилъ отъ Пастйоровския институтъ въ църквата на Парижската Св. Богородица. На чело на войскитѣ, които сѫ участвували въ процессията, е вървѣлъ генералъ Соссье, а слѣдъ ковчегътъ, слѣдъ роднинитѣ на покойния, сѫ вървели министритѣ, членоветѣ на двѣтѣ палати и многобройни депутации. Слѣдъ опѣилото, ковчегътъ билъ изнесенъ на катафалкъ и сложенъ посрѣди площадътъ Notre Dame, и министрътъ на народното просвѣщение, Пуанкарре, е казалъ надгробно слово, въ което, отъ името на Франция, е въздалъ хвала за заслугитѣ на великия ученъ. Слѣдъ като предъ ковчегътъ сѫ минѫли съ церемонналенъ маршъ войскитѣ и многобройнитѣ депутации, смъртнитѣ останки на Пастйора сѫ биле спустени въ гробницата на соборната църква Notre Dame de Paris.

ИЗЪ НАШИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

I. Материалното обезпечение на нашата журналистика. — Едно предложение отъ г. Ю. Ивановъ. — Достатъчни ли сѫ само мѣрките, които предлага г. Ивановъ. — II. По законо-проектътъ за санитарно-ветеринарната полиция у насъ. — Необходимостьта отъ назначение околийски ветеринарни фелдшери, за да може се получи по̀-добъръ резултатъ отъ горния законъ. — III. Едно куриозно мнѣние за монополизиране отъ страна на Държавата всички учебници. — IV. По поводъ на Българското Економическо Дружество въ София.—Окрѫжното отъ това дружество. — Уставътъ му.

Въ XI—XII кн. на сп. „Дѣло“ е обнародвана една статия отъ г. Ю. Ивановъ, „*Върху материалното обезпечение на нашата журналистика*“, която по важностьта на въпросътъ, който подига, а тъй сѫщо и по предлаганитѣ въ нея мѣрки за материалното обезпечение на нашата журналистика, не може да не обърне вниманието на всички, които иматъ присърдце развитието и преуспѣванието ѝ.

г. Ю. Ивановъ много справедливо охарактеризирва нашата журналистика, като казва, че у насъ най-първо трѣбва да търсимъ или да създаваме читатели и слѣдъ това да се надѣваме за абонати и за сѫществуванието на единъ вѣстникъ или списание. При всичко това той признава, че днесъ у насъ има доста читатели и желающи да получаватъ вѣстници и списания, но въ сѫщото време признава, че, благодарение на особеннитѣ за нашата журналистика условия, въ материално отношение положението на нашата журналистика е твърдѣ зло, до окайвание.

Авторътъ не се впуща да разгледва моралната страна на нашата журналистика, но признава мимоходомъ, че у насъ има вѣстници и списания, които се списватъ сравнително доста добрѣ, които могѫтъ да бѫдѫтъ дѣйствително отъ полза на читателитѣ си И при всичко това, той констатирва, че въ материално отношение тѣ сѫ пакъ злѣ, защото една голѣма часть отъ або-

натитѣ не си плащатъ абонаментътъ своевременно, а нѣкои никакъ. Това е цѣла истина.

Дѣйствително, нѣкои отъ вѣстницитѣ или списанията у насъ броѭтъ такова число абонати, при което, горѣ-долу, тѣхното материално положение трѣбва да бѫде осигорено. Това на гледъ е тъй, но въ дѣйствителность работата излиза друго-яче. Едно списание или единъ политический вѣстникъ, който брои 1000—1500 абонати далечъ не е осигоренъ материално, по тая проста причина, че по-голѣмата часть отъ тѣхъ е изгубена за издательтъ. И ето защо: отъ тия 1500, напр., абонати едва-ли 150—200 си внасятъ абонаментътъ сами презъ първото шестмѣсечие на годината, другитѣ 100 си внисатъ до края на годината; отъ останѫлитѣ 1200 души абонаментътъ се събира съ голѣми мѫки и съ голѣми материални жертви отъ страна на издательтъ. За тѣхъ се испраща нароченъ агентъ, който получава отъ 25—30% отъ събранитѣ сумми, и той едвамъ може да събере най-много ¾ отъ абонаментътъ, който има да се събира, а другата четвъртъ пропада; освѣнъ това, което много често се случва, и пò-вечето отъ агентитѣ оставатъ длъжни на издательтъ, тъй щото едва ли въ рѫцѣтѣ на издательтъ влизатъ въ сѫщность 50% отъ събранитѣ сумми. Излиза такава смѣтка: 200 абонати сѫ си внесли абонаментътъ направо въ редакцията, отъ 1300 та други той получава приблизително, като се извади отбивътъ на агентинътъ, недоборитѣ и подѣжданията и пр., той получва само отъ 600-тѣ стотинъ напълно абонаментътъ. Тъй щото отъ 1500 абонати той получва абонаментътъ само отъ 800 абонати.

А какво е въ такъвъ случай материалното положение на вѣстникътъ или списанието, което изгубва, по едни или други причини, почти половината отъ суммата, която трѣбва да събере отъ абонатитѣ? Да веземемъ, за пр., нашето списание „Искра“, което за печатъ, хартия и брошуровка харчи за всѣка книжка по 750 лева мѣсечно (10 печатни коли по 75 лева); за година то има 9000 лева разноски, а събраната сумма отъ 800—абонати почти покрива разноскитѣ по изда-

ванието на списанието, а за редакторътъ едвамъ оставатъ 1000 лева за трудътъ му.

Е, молимъ, при такова материално положение, мислимо е да се подобри въ морално отношение самото списание, понеже не може да привлече работни сили съ възнаграждение? И право се произнася г. Ю. Ивановъ, като казва, че материалната несигурность е обезобразила нашата журналистика, и че тази несигурность е причината, гдѣто днесъ голѣма часть отъ нашата периодическа пресса води своето сѫществувание вслѣдствие съчетанието на такива обстоятелства, които ѭ дискредитиратъ въ очитѣ на по̀-вечето нравственни хо̀ра и ползата ѝ, слѣдователно, бива по̀-вече отъ съмнителна.

Право е и твърдението на авторътъ, че нашитѣ читатели не предплащатъ абонаментътъ си, защото не сѫ сигурни, че вѣстникътъ или списанието ще сѫществува и ще се наплати на абонатитѣ си. У насъ сумма вѣстници и списания се появихѫ и съ нѣколко броя спрѣхѫ сѫществуванието си, безъ да повърнѫтъ на предплатившитѣ абонати не издължената сумма, и тѣзи именно сѫ най главнитѣ виновници, за да бѫдѫтъ абонатитѣ недовѣрчиви къмъ издателитѣ. Но, ний мислимъ, че това не може съвършенно да извини абонатитѣ, защото много списания и вѣстници сѫ пропаднѫли, благодарение на нередовностьта отъ страна на самитѣ абонати. Не трѣбва да испущаме изъ предъ видъ, че една голѣма часть отъ абонатитѣ обичатъ да получаватъ вѣстници или списания, но не и да ги заплащатъ, че тѣмъ се свиди да заплатѭтъ за една година 50—100 лева за вѣстници или списания, но никакъ не имъ се свиди да плащатъ всѣка вѣчерь по 4—5 лева по кафенета и шантанитѣ, половината отъ които парѝ, ако бѣхѫ давали за вѣстници и списания, нашия периодический печатъ би билъ сега въ цвѣтуще положение, както материално, тъй и морално.

Е, при такова положение на нашия периодический печатъ какво трѣбва да правимъ? Какви мѣрки трѣбва да се взематъ за премахванието на това зло?

г. Ю. Ивановъ предлага слѣдующата мѣрка, за

материалното подигание на нашата журналистика, а, като слѣдствие отъ това, и за моралното подигание:

Събирането абонаментитѣ да става чрѣзъ пощата по слѣдующия редъ: Телеграфо-Пощенския Отдѣлъ да отпечата квитанционни журналистически книги, които да продава на редакциитѣ всѣка една книга по 10 лева и въ книгата да има по 100 квитанции. Тѣзи книги ще бѫдѫтъ така напечатани, щото слѣдъ като редакцията издаде една квитанция, да й остане кочанъ. Отъ кочанътъ ще се откѫсва квитанцията, която ще има сѫщо едно талонче и единъ бонъ. Талончето и бонътъ сѫ нужни на телеграфо-пощенската станция, която ще прибере абонамента, когато се плати отъ спомоществователя на вѣстника или списанието. Това ще обяснимъ по долу. Кочанътъ, талончето, бонътъ и квитанцията ще бѫдѫтъ така отпечатани, щото да могѫтъ да служѫтъ на всички вѣстници и списания. Тѣ ще носѭтъ и номера, които ще се поставятъ отъ редакцията, която ги издава. Даречемъ, че квитанционнитѣ книги сѫ вече така приготвени отъ телеграфо-пощенский отдѣлъ и се намиратъ за продань по цѣла България, гдѣто има телеграфо-пощенски станции и гдѣто се предполага, че може да се списватъ и издаватъ вѣстници и списания. Редакцията ще си купи, да предположимъ, 500 квитанции или 5 книги, защото толкова абонати има и ще плати 50 лева. Тя ще приготви и издаде квитанциитѣ само слѣдъ като сѫ се истекли 3 мѣсеци отъ както е почнѫло да излиза изданието. Всѣка квитанция ще се издава за надлежната сумма, която спомоществователя е длъженъ да плати за изданието, което е получавалъ вече три мѣсеца. Всѣка една квитанция ще се издава само за три мѣсечния абонаментъ. слѣдовално за всѣки спомоществователь редакцията ще издаде прѣзъ годината четири квитанции. Защо да се издаватъ четири квитанции, когато може една или двѣ, ще обяснѭ по-долу. Слѣдъ като приготви квитанцията, редакцията ще ѭ откѫсне, но заедно съ талончето и бонътъ, така щото на квитанционната книга ще остане за редакцията само кочанътъ. Така откѫснатата квитанцията (заедно съ талончето и бонътъ), слѣдъ като се сгъне и прилѣпи (това ще бѫде така направено още при отпечатването имъ) редакцията на гърба на квитанцията ще означи отъ кого трѣбва да се събере суммата. На гърба на квитанцията ще се отбѣлѣжи и отъ коя редакция е издадена, както и да бѫде отпечатано 10 стотинкова пощ. марка, та да представлява квитанцията отъ себѣ си отворено писмо съ отговоръ. Така приготвено вече писмото (квитанцията съ бонътъ и талончето), се предава на пощата, която го препраща на оная станция, гдѣто живѣе абонатина, споредъ адреса. Послѣдната станция, като го получи, предава го по бѣлѣжка на разносвача, за да събере суммата означена въ квитанция-

та. Разносвача, като вземе паритѣ, откжсва квитанцията и ѭ предава на спомоществателя, а паритѣ, заедно съ талончето и бонътъ, повръща въ станцията. Послѣднята прибира паритѣ, издава бонътъ за такава сжща сумма, испраща го въ надлежната редакция, а талончето задържа като оправдателенъ документъ, че е издала журналистическия бонъ, както сж кочанитѣ на обикновеннитѣ пащенски бонове. Съ тоя бонъ редакцията ще може да истегли суммата отъ която и да би било пощенска станция. Ако абонатина откаже по каквито и да било причини да внесе абонамента си, тогава квитанцията, заедно съ талончето и бонътъ, се връща обратно на редакцията, която ги е издала, като се унищожжтъ и се пише върху квитанцията думата „отказа“. Остава тогава на редакцията да дири паритѣ си по сждебенъ редъ, или да спре испращанието на изданието си на такъвъ неисправенъ длъжникъ.

Дѣйствително, горнята мѣрка е много добра и ний отъ сърдце желаемъ неийното осжществяване. Но, споредъ насъ, само съ това едва-ли ще се премахне цѣлото зло и едва-ли ще се помогне напълно за материалното подобрѣние на нашия периодический печатъ. Ний виждаме голѣмото зло въ другата отъ причинитѣ, на която посочихме пò-горѣ,—именно: трѣбва българския читатель самъ да се загрижи за материалното състояние на нашата журналистика. Нашата интелигенция сама трѣбва да се притече на помощь съ материални и морални жъртви; тя трѣбва сама да съзнае изворътъ на злото, което подѣжда нашия периодический печатъ и да способствува за пресъхванието на тоя изворъ, като се притече на помощь съ своя абонаментъ, съ своитѣ съвѣти къмъ читающата публика. Каквито посторонни мѣрки и да се вvärldаматъ, всичко пакъ зависи отъ добрата воля на българския читатель.

Министерството на Търговията и Земледѣлието е приготвило единъ законо-проектъ за санитарно ветеринарната полиция, който имаме вече на ржка.

Ний го прочетохме и намѣрихме за доста пъленъ и се предвиждатъ добри предпазителни мѣрки противъ распространяванието на прилепчивитѣ болѣсти по добитъкътъ и ако тоя законопроектъ се приеме отъ Народ-

ного Събрание, той ще бѫде едно благодѣяние за земедѣлцитѣ и скотовъдцитѣ.

Обаче има едно нѣщо, което законодательтъ трѣбва да предвиди, за да може санитарно-ветеринарното положение на нашитѣ села да бѫде подобрѣно тъй, както би трѣбвало да бѫди. Ветеринарно полицейскитѣ мѣрки, които законопроектътъ предвижда, по селата се възлагатъ главно на кметоветѣ и на тѣхнитѣ замѣстници. А извѣстно е на всички до колко кметътъ или неговия замѣстникъ въ селата е въ положение да прослѣди появяването на нѣкоя прилепчива болѣсть, освѣнъ когато тя вземе голѣми размѣри. По тая причина нашето мнѣние е да се предвиди за едно или, наймного, за двѣ околии по единъ ветеринаренъ фелдшеръ, който да бѫде снабденъ съ подвижна апотека и постоянно да обикаля околията си и прегледва селския добитъкъ. Тия ветеринарни фелдшери ще помогнѫтъ още и въ другитѣ случаи, когато се поболѣе нѣкой добитъкъ отъ каква и да бѫде болѣсть, въ които случаи днесъ, както е поставено ветеринарното дѣло у насъ, селенинътъ почти не се ползува отъ лѣкарската помощь на окрѫжнитѣ ветеринарни лѣкари; ветеринарнитѣ фелдшери, като сѫ въ постоянно съприкосновение съ селенитѣ, ще могѫтъ да принесѫтъ несравненно по-голѣма полза на селското население, отъ колкото принасятъ днесь окрѫжнитѣ ветеринарни лѣкари.

Истина е, че издържанието на тия фелдшери и на тѣхнитѣ подвижни апотеки ще струватъ на държавата по̀-вече отъ сто хиляди лева, но, ний мислимъ, скѫпението въ тоя случай не е економия: здравието на селския добитъкъ играе важна роля въ селско-стопанската економия и на тоя въпросъ трѣбва да се погледне сериозно. Една не забѣлѣзана и непредвардено на време повална болѣсть по добитъкъ въ 5 - 10 села въ цѣла България за една година ще принесе на населението несравненно по̀-вече загуба, отъ колкото струва издържанието на единъ ветеринарно-фелдшерский персоналъ отъ стотина души, достатъченъ за цѣла България. А пъкъ ний знаемъ, че презъ годината у насъ

по нѣколко десятки села пострадаватъ отъ повални болѣсти по добитъкътъ и то, благодарение на това, че при днешния персоналъ на ветеринарни лѣкари и фелдшери, санитарно-ветеринарнитѣ полицейски мѣрки не могѫтъ да се вземати на време.

Ето защо ний предлагаме увеличение на ветеринарнитѣ фелшери за по селата и поставението имъ на съвършенно други условия отъ тия, на които сѫ поставени днесь малкото ни окрѫжни ветеринарни фелдшери. Безъ подобна една мѣрка, ний сме убѣдени, че законопроектътъ за санитарно-ветеринарната полиция не ще принесе напълно ожидаемото отъ него надобрѣние здравословното състояние на добитъкътъ по селата.

Много пѫти у насъ се предлагатъ такива чудни проекти по нѣкои въпроси отъ общественъ характеръ, щото на человѣка не остава нищо друго, освѣнъ да се чуди и мае на българския изобретателенъ духъ.

До такова заключение ни довежда и едно писмо отъ Директорътъ на Държавната Печатница, г. Н Пиперовъ, до господина министра на търговията и земедѣлието. Въ това писмо г. Пиперовъ предлага една мѣрка, за лѣкъ на „едно болно мѣсто въ нашето учебно дѣло“, именно скѫпотията на учебницитѣ, които сѫ потрѣбни при основното обучение. Споредъ г. Пиперова, правителството щомъ правяло задлъжително първоначално обучение и щомъ задлъжавало общинитѣ да съграждатъ училищни здания и да уславятъ учители, трѣбвало да махне „най-голѣмия товаръ“ за родителитѣ, — скѫпотията на учебницитѣ. И за да ни убѣди въ тоя „откритъ въпросъ въ живота на основното училище“ (?!), той казва, че у насъ учебникъ отъ 3—4 „малки печатни коли“ се продавалъ на ученицитѣ отъ 60 ст. до 1 левъ.

И какво, мислите вий, предлага г. Пиперовъ за да се закрие тоя „откритъ въпросъ въ живота на основното училище“? Една мѣрка много ясна и проста,

именно учебницитѣ да се направяли държавенъ монополъ и да се печатали само въ държавната печатница. И за да ни убѣди въ това, г. Пиперовъ ни навежда и статистиката, и отъ неѭ изважда „факти“, които биле достатъчни да ни убѣдѭтъ въ голѣмата полза за народътъ и за държавата, ако се приемало неговото предложиме.

Споредъ г. Пирова тъй сѫщо много лесно се рѣшава и въпросътъ: кой ще съставлява учебницитѣ, които „Държавната Печатница иска да печ..та“. Отговоръ правъ: Министерството на Народното Просвѣщение или Постоянния Учебенъ Съвѣтъ, както е било прието въ всичкитѣ държави (слушате ли, драги читатели!). А пъкъ колкото за леснината при съставянието на въпроснитѣ учебници, реформаторътъ има готовъ отговоръ: „да се изберѫтъ най-свѣтлитѣ бисери отъ въведенитѣ днесъ учебници, и отъ четиритѣхъ, напр., читанки, които сѫ въведени днесъ, да се извади най-добрия материалъ и направи една образцова читанка. Това сѫщото да се направи и съ другитѣ учебници“.

Какво ще кажите, господа педагози, не е ли това една гениална мисъль, която даже и педагозитѣ отъ в. „Социалисть“ похвалихѫ?

Ний ще отговоримъ твърдѣ на кѫсо на г. Пиперова: учебницитѣ не сѫ нито тютюнь за пушение, нито пъкъ другъ нѣкой прѣдмѣтъ за консомирание, щото да се правѭтъ държавенъ монополъ и такъвъ монополъ не сѫществува нигдѣ. Изобрѣтательтъ на тая реформаторска идея е испустналъ изъ предь видъ, че добритѣ учебници не могѫтъ да излѣзатъ отъ никакви Министерства на Просвѣщения, нито отъ Постоянни Учебни Съвѣти, но отъ добри преподаватели и отъ свободна конкуренция. Премахнемъ ли ний конкуренцията на учебницитѣ, никоги нѣма да имаме добри учебници. Колкото за евтенията имъ, тя отъ само себе си ще дойде, като слѣдствие пакъ на сѫщата конкуренция.

Българското Економическо Дружество въ София, за

което говорихме на това мѣсто въ 10 книжка, е развило вече своята дѣятелность. Отъ обнародванното по̀долу окрѫжно и отъ уставътъ на самото дружество, читателитѣ ще видѭтъ, колко е благородна задачата, която има това дружество. Намъ не остава нищо друго да кажемъ, освѣнъ да пожелаемъ пъленъ успѣхъ на това дружество въ народоспасителната му цѣль, която си е задало, а тъй сѫщо да препорѫчаме найгорѣщо на всѣкий българинъ пѫтьтъ, които ни кани дружеството да слѣдваме на нашето економическо подигание. Българинътъ не трѣбва, да забравя никога, че спасението му оть економическото поробване е въ неговитѣ рѫцѣ. Ето окрѫжното и уставътъ:

Уважаеми Господа,

Една неотложна и бърза нужда е да развиемъ вече общественната си дѣятелность и на економическото поле.

Като до сега живѣемъ, като мислимъ и се грижимъ всѣки за себе отдѣлно, поминъкътъ на народътъ ни все ще опадва. Това опадвание отъ сега даже захваща да се забѣлѣжва. Производителностьта ни се намалява, търговията ни спира, нащитѣ пари се изнасятъ въ странство за хиляди нужди, когато намъ отвънъ малко пари идѫтъ, защото нѣмаме какво да изнасяме, или не можемъ да изнасяме това, което имаме. Единъ по единъ ний гинемъ неусѣтно, западаме материално и края на това е, че поединичнитѣ случаи на опадванието ще ни доведѫтъ единъ день до обща сиромашия.

На това опасно положение на поминъкътъ ни слѣдва всинца да се притечемъ на помощь. Иска се помощь обаче отъ сдружени рѫцѣ и сили, иска се съзнание и твърда воля за работа.

Сънародници, братя!

Не остава вече време все тъй хладнокръвно да гледаме на това общо наше истощавание; не остава вече време само за приказки, иска се вече работа. Елате да разберемъ, че нашия народъ, въ самата си крѣхка младина, е вече изложенъ на опасностьта да осиромашава и отново да бѫде заробенъ.

Да се съвземемъ, да се спрѣтнемъ! Въ насъ има свѣжи сили, елате само да дадемъ на тия сили нуждното опѫтвание къмъ желаемата цѣль.

Съотечественници! Сдружаванието е първото условие за успѣхътъ. Сдружавайте се наврѣдъ, защото само съ сдружени

сили трѣбва да предприемемъ економическата борба, борбата противъ силния напливъ отвънъ; защото съ сдружени сили безъ друго ще отблъснемъ злото и ще оградимъ земята си съ здрави стѣни.

Началото за сдружена дѣятелность, за осигоряване поминъкътъ на народа ни е вече положено, въ самото сърдце на нашето отечество, въ столицата ни. Очакваното Българско Економическо дружество въ София е вече устроено. Днесъ това сѫщо дружество излиза съ първата си стѫпка, за испълнение първата точка отъ своята программа, *да покани всички Българи, въ цѣлото общо отечество, къмъ сѫщата работа, за която се е вече то заловило.*

Българското Економическо Дружество въ София кани гражданитѣ отъ всѣки градъ, отъ всѣко село да послѣдватъ неговия примѣръ — рѣшително и съзнателно да влѣзѫтъ въ сѫщия пѫть за работа.

Граждани на България! Прочетете уставътъ, нашия священъ договоръ, — влезте въ духътъ на нуждата, която го е предизвикала, познайте сигурния пѫтъ, който той ни предначъртава и прегърнѣте тоя сѫщъ девизъ, който тъй ясно се чете измежду по-вечето му редове: „да мислимъ за бѫдѫщето си, да милѣемъ за своето“ . . . . Полето на дѣятелностьта ни е широко; не простирайте обаче силитѣ си на голѣмо поле, защото пръснати така силитѣ, не сѫ плодотворни. Избирайте споредъ силитѣ си работа, по̀-добрѣ една, та че добрѣ извършена. При изборътъ на работата си съобразявайте се и съ мѣстнитѣ си нужди и обстоятелства. Кое ви притиска — противъ него работѣте, отъ кое се нуждаете — нему помагайте.

Съ това заедно испращаме уставътъ на Българското Економическо дружество; той е приспособимъ за всѣкий видъ дѣятелность на онова широко поле за подобрѣние народния ни поминъкъ. Бързайте да се стечете подъ сѫщия пряпоръ, който носи нашия уставъ, сдружете се и вий, граждани, на врѣдъ въ цѣлото ни отечество, сдружете се и влѣзте въ общитѣ редове, за да извоюваме пълната си економическа свобода. Организирайте се въ духътъ на общия за всинца ни уставъ и влѣзте въ задруга съ насъ.

* * *

Господа учители, просвѣтени граждани, чиновници и прочее! На васъ въ всѣки градъ, въ всѣко по-голѣмо село предстои священъ длъгъ да развиете въ тоя случай най-голѣма дѣителность. Вий, които можете да цѣните плодътъ отъ сдружаванието за осигуряване поминъкътъ на народа ни, съберѣте се, поведѣте съ васъ и други и съставѣте дружество, клонъ на столичното Економическо дружество. За цѣль на дружеството можете да си поставите всичко, съ което може

да се помогни на общия поминъкъ въ страната, въ градътъ или селото ви, съ което може да се въведе или подобри нѣкое производство. Поставѣте си за цѣль, напр., да поучавате населението да предпочита мѣстни издѣлия и производства; агитирайте за носение облѣкло отъ мѣстни материи, за носение мѣстни обуща, за употрѣбение мѣстенъ сапунъ, орисъ, мѣстни пития, и пр. и пр.; агитирайте за подобрѣние овощарството, производството на тютюня и др. полезни култури, за развиване на пчеларството, бубарството, за подобрѣние на винарството и пр. и пр.; устроявайте задружно нѣкои малки и нови индустр. предприятия, като напр. приготовляванието на растителни масла, (рапичното, сусамовото, орѣховото и др.); садѣте задружно овощни градини, сушете или консервирайте отъ тѣхъ овощия; садѣте черници и хранѣте буби; садѣте тютюнь и го сушете рационално, за да се подобри качеството му; садѣте ленъ, конопи, памукъ и пр.; отвъждайте добръ добитъкъ за млѣко и предприемайте да вадите добро сиренье, масло и пр. пр. много още хубави предприятия.

За наставления въ работитѣ си, всѣкога когато ви стане нужда, ще се обръщате къмъ столичното дружество.

Столичното дружество отъ време на време ще ви съобщава извѣстни общи мѣрки, които ще трѣбва да се предприематъ отведнъждъ въ цѣлата ни страна.

Столичното дружество, съ постъпенното си развитие, ще се старае да ви дава на расположение извѣстни улеснения за испитвание, проучвание на сурови материали за каквито и да било производства; то ще ви препоръчва добри материали отъ странство, които за сега ний нѣмаме и ще ви предпазва отъ злоупотрѣбления; то ще препоръчва чрезъ своя органъ мѣстнитѣ произведения, ще агитира за тѣхното харчение и пр. и пр

Като съставите дружеството и изберете настоятелство и като приспособите общия уставъ на вашитѣ условия, испратѣте въ централ. столично дружество уставътъ си, за да се произнесе то по него. Единъ екземпляръ отъ уставътъ ви ще се съхранява въ столичното дружество.

За да бѫдемъ точни въ работата си и да слѣдваме по единъ планъ за обща организация, молиме ви, най-кѫсно до 1 Окт. т. г, да бѫдите готови съ всичко и да представите уставътъ си въ столичното дружество.

Вѣрваме, вий сте вече освѣтлени върху това, което има да се прави. Прочее, остава да видимъ успѣхътъ на вашата просвѣтена дѣятелность. Чакаме плодътъ на вашето взаимно съгласие, на любовьта къмъ отечеството, чакаме ви съ отворени обятия, като истински ваши братия, на едно и сѫщо поле, за да работиме ведно за осигоряванис добрия поминъкъ въ нашето отечество.

Настоятелст.на Българ. Економическо дружество въ София.

Членове:
- **Д-ръ Савва Иванчовъ.**
- **Г. Колушки.**
- **Б. Боевъ.**
- **Т. Иончовъ**
- **Б. Баджовъ**
- **Батуловъ**
- **Ю. Трифоновъ.**

Председ.: **Д-ръ С. Даневъ**

Подпред.: **Михаилъ Теневъ**, **Стефанъ Караджовъ**

Кассиеръ: **Д. Яблански.**

Дѣловодитель: **В. Атанасовъ.**

Контролни членове:

С. Ноевъ
Ю. Наумовъ
Др. Горановъ.

УСТАВЪ
НА
Българското Економическо Дружество.

ГЛАВА I.

Название и сѣдалище на дружеството.

Членъ 1. — Въ столицата София се състави *„Българско Економическо Дружество"*, което може да има клонове на различни мѣста въ България.

ГЛАВА II.

Цѣль на дружеството.

Членъ 2. — Цѣльта на Българското Економическо Дружество е: да проучава економическото положение на страната и да изнамѣри срѣдства за подобрѣнието му.

ГЛАВА III.

Срѣдства за постигание на цѣльта.

Членъ 3. — Дружеството ще постига цѣльта си, между другитѣ и съ слѣдующитѣ срѣдства:

а) Ще събира и проучава разни данни по производството на страната;

б) Ще урежда поучителни сказки, съ които ще освѣтлява обществото върху уместностьта и нуждата отъ нови предприятия по производството въ страната или върху начинитѣ за подобрявание на сѫществующитѣ;

в) Ще осигури издаванието и вѣщото списване на свой печатанъ органъ;

г) Ще вземе инициативата за уреждание на промишлено-търговский музей, който да има и отдѣление за испитвание мѣстнитѣ сурови материали и произведения, и

д) Ще вземе инициативата или ще съдѣйствува за отваряние на практически недѣлни и вечерни училища за занаятчии.

ГЛАВА IV.

Съставъ на дружеството, права и длъжности на членоветѣ му.

Членъ 4. — Дружеството се състои отъ основни, дѣйствителни, почетни и спомагателни членове.

Членъ 5. — Членъ на дружеството може да бѫде всѣкий български гражданинъ, който се ползува съ добро име.

Членъ 6. — Основни членове се считатъ ония, които внесѫтъ при записванието си, веднъжъ за винаги 100 л.; дѣйствителни сѫ ония, които внесѫтъ при записванието си 2 лева и продължаватъ да плащатъ годишно по 20 л.; спомагателни сѫ тия, които внасятъ годишно по 3 лева, или пъкъ се абониратъ за органа на дружеството. За почетни членове на дружеството се провъзгласяватъ, по предложение на настоятелството, лица, които сѫ принесли особни заслуги на дружеството, или пъкъ сѫ му подарили най-малко 500 лева.

Членъ 7. — Основнитѣ и дѣйствителнитѣ членове на дружеството иматъ право да избиратъ и да бѫдѫтъ избрани за членове на настоятелството, както и да вэематъ участие въ разискванията и гласуванието въ всѣко събрание.

Почетнитѣ и спомагателнитѣ членове иматъ право само на съвѣщателенъ гласъ.

Чл. 8. — Отъ членството си се лишава, по рѣшение на настоятелството, всѣкий членъ, който не внася редовно вносоветѣ си, или който работи противъ интереситѣ на дружеството; това рѣшение подлѣжи на обжалвание въ общото събрание на дружеството.

ГЛАВА V.

Комитети.

Чл. 9 — Настоятелството съставя, отъ членоветѣ на дружеството, два комитета: наученъ и практиченъ за прилагание срѣдствата, предвидени въ чл. 3.

Чл. 10 — Всѣкий комитетъ самъ ще си опредѣля начинъ и кржгъ на дѣйствие, но рѣшенията му подлежатъ на удобрѣние отъ настоятелството.

Чл. 11. — На особенна коммиссия, избрана отъ научния комитетъ, ще се възложи редакцията и издаванието на дружественния органъ.

ГЛАВА VI.

Управление.

Чл. 12. — Работитѣ на дружеството се ръководятъ и извършватъ отъ: а) настоятелството, б) контролната коммиссия и в) общото събрание.

Чл. 12. — Настоятелството състои отъ 12 члена и се избира, чрезъ тайно гласоподавание, по вишегласие, въ общото събрание за двѣ години.

Всѣка година половината отъ членоветѣ на настоятелството напущатъ и се замѣстятъ съ нови 6 члена, избрани отъ общото събрание. На края на първата година, жребието рѣшава кои 6 члена ще напустнятъ.

Ако нѣкой избранъ членъ откаже да приеме избора, то на негово мѣсто се приема членътъ, който е получилъ най-повече гласове слѣдъ него.

Чл. 14. — Отъ своя съставъ настоятелството избира единъ председатель, двама подпредсѣдатели, единъ кассиеръ и единъ дѣловодитель.

Чл. 15. — Контролната коммисия се избира за всѣка една година, чрезъ тайно гласоподавание, по вишегласие, отъ общото събрание и състои отъ трима членове.

Чл. 16. — Настоятелството испълнява рѣшенията на събранията.

То може да прави расходи само по приетия отъ общото събрание бюджетъ.

Чл. 17. — Предсѣдательтъ, а въ негово отсѫтствие единъ отъ подпредсѣдателитѣ, представлява дружеството предъ властитѣ и частнитѣ лица.

Вл. 18. — Кассиерътъ отговаря за дружественния имотъ; той испълнява всичкитѣ парични работи.

Дѣловодительтъ води писменнитѣ работи и смѣтки на дружеството.

Въ случай на отсѫтствие на едного отъ тѣхъ, другия го замѣстя; а когато и двамата отсѫтствуватъ, замѣстятъ ги двама членове отъ настоятелството.

Чл. 19. — Контролнитѣ членове прегледватъ смѣткитѣ и състоянието на дружественний имотъ веднъжъ въ три мѣсеца, а извънредно — всѣкога, когато намѣрятъ за нуждно.

Всѣка ревизия трѣбва да се испълнява най-малко отъ двама контролни членове.

Резултата отъ ревизията контролната коммиссия съобщава на настоятелството.

Чл. 20. — Едно рѣшение на настоятелството е въ сила,

когато се произнесѫтъ за него по-вечето отъ половината на присѫтствующитѣ членове.

Въ случай, че гласоветѣ се раздѣлѭтъ по равно, гласътъ на предсѣдателя рѣшава.

Гласоподаванието е явно, но когато рѣши настоятелството, може да е и тайно.

Чл. 21. — Настоятелството може да засѣдава и взема рѣшения, само когато присѫтствуватъ въ засѣданието по-вече отъ половината му членове.

Чл. 22. — Рѣшенията на настоятелството се вписватъ въ протокалната книга.

Всѣко протоколирано рѣшение трѣбва да бѫде подписано отъ присѫтствующитѣ членове на настоятелството.

Чл. 23. — Настоятелството се събира на редовни засѣдания всѣки 15 дни веднъжъ и на извънредни — всѣкога, когато стане нужда, или когато това поискатъ половината отъ членоветѣ му.

ГЛАВА VII.

Събрания на Дружеството.

Чл. 24. — Събранията сѫ общи и извънредни. Общото събрание става веднъжъ въ годината, а именно въ първия недѣленъ день на м. Май.

Общото събрание разглѣдва отчета на настоятелството за истеклата година, опредѣлява бюджета на новата дружественa година, избира половината нови членове на настоятелството и се произнася за измѣненията на устава.

Това събрание се свиква чрезъ вѣстницитѣ 15 дни напредъ, като се обявява въ сѫщото време дневний редъ.

Чл. 25. — Извънредно събрание се свиква всѣкога, когато намѣри за нуждно настоятелството, или когато това поискатъ $1/4$ отъ членоветѣ на дружеството. Въ послѣдния случай събранието ще се свиква най-кѫсно 20 дни отъ датата на получванието на писменното заявление. Въ обявлението за свикванието се съобщава и дневния редъ.

Извънредно събрание може да се свиква и по исканието на контролната коммиссия, но съ удобрѣнието на настоятелството. Такова събрание се свиква най-кѫсно три дни слѣдъ получване на писменното заявление на контролната коммиссия.

Чл. 26. — Събранията на дружеството сѫ редовни, когато въ тѣхъ присѫтствуватъ по-вече отъ половината на дѣйствителнитѣ и основни членове.

Въ случай, че събранието не се състои, то се отлага най-много за 8 дни; ако и тоя пѫть не се събере нуждното число членове, събранието вече засѣдава и взема рѣшения съ събравшитѣ се членове, колкото и да сѫ тѣ.

Рѣшенията се взематъ по вишегласие на присѫтствующитѣ.

Забѣлѣжка. За измѣнение на уставътъ се изисква съгласието на $^2/_3$ отъ присѫтствующитѣ членове.

Чл. 27. — Слѣдъ исчерпванието на дневния редъ, се разглеждатъ внесенитѣ отъ членоветѣ предложения, които трѣбва да бѫдѫтъ поднасяни писменно на настоятелството поне 5 дни преди отваряние на събранието.

Презъ време на засѣданията могѫтъ да се правѭтъ и устни предложения, само ако допустне събранието.

Чл. 28. — Протоколитѣ на дружественнитѣ събрания се подписватъ отъ настоятелството.

ГЛАВА VIII.

Клонове на Дружеството.

Чл. 29. — За клонове на дружеството ще се считатъ тия дружества изъ провинцията, които:

а) носѭтъ сѫщото название: „Българско Економическо Дружество“ и

б) които приематъ въ уставитѣ си, отъ настоящия уставъ членоветѣ: 2, 31, 32, 33, 34, 35, 37 и 38.

ГЛАВА IX.

Приходи.

Членъ 30. — Приходитѣ на дружеството сѫ:

а) вносове отъ членоветѣ;

б) приходи отъ уреждение лотарии на мѣстни произведениѣ и издѣлия.

в) приходи отъ забавление и волни помощи;

г) приходи отъ издаванието на централния органъ:

д) ежемѣсечнитѣ вносове отъ провинциалнитѣ дружественни клонове (съгласно чл. 31).

ГЛАВА X.

Фондъ за промишленно-търговския музей.

Членъ 31. — Централното дружество и клоноветѣ му ще отдѣлятъ отъ своитѣ приходи $^1/_5$ часть за фондъ на промишленно-търговский музей.

Фондовитѣ сумми ще се внасятъ на съхранение въ Българската Народна Банка.

Къмъ уреждание на музея ще се пристѫпи, щомъ фондътъ достигне суммата 20,000 лева.

ГЛАВА XI.

Съюзни събрания.

Членъ 32. — Централното дружество ще взема всѣка година инициативата за едно съюзно събрание на членове отъ всичкитѣ клонове дружества.

На таквизъ събрания всѣкой клонъ е задълженъ да изпрати единъ делегатъ на свои срѣдства.

Членъ 33. — Съюзнитѣ събрания сами си опредѣлятъ мѣстото и дневния редъ за всѣко послѣдующе събрание.

Настоятелството на централното дружество може да допълнява дневния редъ съ мнѣния и желания, като има предъ видъ исказанитѣ презъ течението на годината мнѣния отъ клоновитѣ дружества.

Членъ 34. — Дневния редъ на всѣко съюзно събрание трѣбва да се публикува единъ мѣсецъ по-напредъ.

ГЛАВА XII.

Допълнителни распорьждания.

Членъ 35. — Дружеството и клоноветѣ му ще иматъ печатъ съ надписъ околовръстъ: „Българско Економическо Дружество", а въ срѣдата името на градътъ.

Членъ 36. — Настоящия уставъ, както и всѣко измѣнение, което би послѣдвало, влиза въ сила, слѣдъ удобрѣнието имъ отъ правителството.

Членъ 37. — Дружеството или кой да е клонъ на дружеството се растуря само, когато се произнесѫтъ за това, въ общото събрание, $^2/_3$ отъ всичкитѣ му членове.

Членъ 38. — Въ случай, че нѣкой клонъ на дружеството се растури, имотътъ му ще се предаде на централното дружество въ г. София.

Въ случай че и централното дружество се растури, всиикий му имотъ става собственность на държавата.

ЮБИЛЕЯ НА Г. ВАЗОВА.

Току що навършихме половина вѣкъ, отъ когато брои сѫществуванието си новата българска литература; преди това време книгитѣ, които имахме печатани на български, можахме да ги преброимъ на пръститѣ си.

Съ неимовѣрни усилия, при една жестока духовна борба, българския народъ можа въ растояние на половина вѣкъ да направи гигантски крачки въ литературното поле и да доживѣе до щастливи дни да отпразднува първия двадесять и петь годишенъ юбилей на литературната дѣятелность на единъ свой поетъ и литераторъ.

24-ий Септемврий бѣше у насъ първия праздникъ на перото, на мисъльта, — двайсеть и петь годишния юбилей на литературната дѣятелность на поетътъ Вазовъ.

Първия трудъ, който е излѣзълъ изъ подъ перото на г. Вазова е стихотворението „Борътъ“, написано на 21 Септемврий 1870 г. и напечатано въ „Периодическото Списание“ на Българското Книжевно Дружество презъ 1872 г. (кн. 5 и 6.) Друго едно свое произведение г. Вазовъ е обнародвалъ пò-рано, но то е написано пò-послѣ,

Отъ тая дата г. Вазовъ неуморно е боравилъ съ перото и е написалъ масса поетически произведения, а въ послѣдне време неговитѣ литературни произведения, които той печаташе въ „Денница“ и въ отдѣлни издания, му създадохѫ славата, съ която той днесъ може да се гордѣе. Романътъ „Подъ игото“, неговитѣ прекрасни разскази, очерки и сцени изъ народния ни животъ, каквито сѫ „Епоха кърмачка“ и тия въ сбиркитѣ му подъ заглавие „Драски и Шарки“ не могѫтъ да не бѫдѫтъ гордостьта на съвременната ни литература и гордость на българския народъ, че може да се похвали съ единъ свой поетъ и литераторъ, който да обърне на себе си вниманието на просвѣтения европейский свѣтъ.

Кой каквото ще и да казва, г. Вазовъ справедливо заслужва честьта, която българската интелигенция и българския народъ изобщо му направи въ деньтъ на неговия юбилей на двайсеть и петь годишната му литературна дѣятелность. И съ това мислящата часть отъ българския народъ се показа, че умѣе да цѣни заслугитѣ на своитѣ труженници въ полето на младата българска литература.

Ний не ще се впущаме да описваме тържествата, които станжхж на 24-ий Септемврий както въ София, тъй и въ по-вечето градове на България, защото тѣ сж извѣстни на читателитѣ отъ софийскитѣ вѣстници. Ето що ще забѣлѣжимъ само, че тѣзи тържества сж най-голѣмата награда, която може единъ поетъ и литераторъ да получи за своитѣ трудове и тая награда е, която дава сила и воля на виновникътъ на подобни тържества да се предава на работа до самопожертвувание въ полето на дѣятелностьта си за народното благо.

Ний завършваме тия нѣколко реда, като привѣтствуваме отъ сърдце юбилярътъ и му пожелаваме успѣхъ въ трудната му работа и щастие да дочака да отпразднува и петдесятгодишнината на своята литературна дѣятелность.

Най-ранната поезия на Ив. Вазовъ.

БОРЪТЪ.

Тамъ, дѣто се види Балкана високи
Край дола Тралийски — на южна страна
Дѣ спуща на бързо плѣштѝ си широки,
Величественъ, страшенъ и правъ кат' стѣна;

Тамъ, дѣ се издига на мраморъ основи,
Всрѣдъ хълми зелени, покрити съ цвѣтя,
Дѣ всичко шумува, играй, пѣснослови:
Зефиръ, водопадътъ, врабчета, листа;

Въ туй весело мѣсто съ тосъ изгледъ прекрасенъ
Озъва се мълкомъ съ жълти стѣни,
Скитъ древенъ и жаленъ, кат' споменъ безгласенъ,
Въ тѣсъ хубости нови, на старитѣ дни.

Все околь е шумно. Аль въ тая ограда
Е глухо... безмълвно,., всегдашенъ е сънь!
Едвамъ се зачува до тамъ водопада
Кой пѣнястъ, гръмливо бухти си на-вънъ.

Във тосъ скитъ спокойний, скитъ старъ християнский
Надъ Черквица ниска съ ветхи светий
Се *боръ* възвишава съсъ израстъ гигантский
И върха си черний въ облаци крий!

Кат' кедъръ високи въ Ливанска пустиня,
Кат' орла крилатий когато хвърчи,
Той клони расиѣрилъ. На стара святиня
На гробове бѣли той сѣнка държи.

Монахъ бѣлобради и старецъ годишни,
Го помнятъ сѐ тòлъкъ, сѐ тòлъкъ голѣмъ;
Нито сѫ пѫкъ чули отъ хора прѣдишни
Кога му е коренъ забоденъ билъ тамъ.

Тъй таенъ съ родътъ си! Какъ таенъ и скритенъ
Е коренъ му старий до дѣ е пробилъ,
Какъ таенъ е връхъ му, што взоръ любопитенъ
Да види на пусто би сила хабилъ!...

А може тозъ старецъ безгласни, вѣковни,
На бившята сяйность свидѣтель да е;
И случки голѣми той йоще да помни,
Които въ животъ свой узна и видѣ.

И тъй той живѣй тукъ години безчетни
Съсъ горскитѣ бури въ неспирна борба:
Ни мразове зимни, ни пекове лѣтни
Н' оголватъ му шумна и горда глава.

Въ клони му гѫсти и гостоприемни
Безчисленни птички гнѣзда си държѫтъ,
Дѣ, мирна отъ злоба и бѣдствия земни,
Дѣчица перàти кърмятъ и звучѫтъ.

Самъ той слѣдъ Балкана, кому е синъ личенъ,
Се вечерь позлаща отъ сѣтния зракъ.
И заранъ пакъ той първъ отъ слънце укиченъ
Съ хоръ птичний го срѣща кат' свой гостъ предрагъ.

Но въ тая му *пора*, дѣ все се дивеше
На негова хубость и височина —
Защото и самъ той отъ тоя свѣтъ бѣше —
То общата участь, уви... го стигнѫ!

Въ нощь тъмна и мрачна внезапно се чува
Отъ пещери горски гръмовенъ, дивъ гласъ,
И вѣтъръ съ буря завя, залудува
Съ нечувана ярость и гнѣвъ до тогазъ.

Долинитѣ жално отъ буря пиштѣхѫ
Небото трѣштѣше пламнало въ огънь,
Все пада и гини!... Поля опустѣхѫ!
Всѫдѣ страхотия, мракъ, блясъкъ и гръмъ!

Какъ винѫги борътъ сърдитъ, непокоренъ,
Се борѣше храбро съ туй страшно духло̀,
И въ тозъ бой отчаянъ, искъртенъ отъ корень
Съ ревъ силенъ простира гигантско тѣло!

Какъ нѣкой си ратникъ, кой силно се брани,
Нападнѫтъ внезапно отъ лютий си врагъ,
Утруденъ, измѫченъ, покритъ цѣлъ отъ рани
И вче едвамъ се задържа на кракъ:

И като до крайность се бъхти съ врагътъ си
И пада тогава, когато умрѣ,
Да не преживѣе слѣдъ тосъ бой смърта си
И себе съсипанъ, навитъ да съзрѣ;

Тъй сѫщо и борътъ свой край вечь усѣтилъ
Нито се причупи, нито се скърши:
На вражата гордость да не е свидѣтель
Съ достойнство животъ си по̀-скоро свърши!

Паднѫ вечь!... И какъ е величественъ, жаленъ,
Прострѣнъ на земята столѣтниятъ боръ!
До сношти той бѣше тъй гордъ и началенъ,
Чело му лѣтѣше къмъ синий просторъ!

Аль какъ побѣдитель, што врага си гледа
Бездушенъ въ крака си слѣдъ славни борби,
Безъ гордость, безъ лютость, забравя побѣда
И дава му почесть и даже скърби;

Тъй сѫщо смълча се вѣялица люта,
Кат', своятъ противникъ съсъ трѣпетъ срази,
И пълна отъ почетъ къмъ жертва прочута,
Тя мѣсто отстѫпи на плачъ и сълзи!

1870, Септемвр. 21.

Сопотскиятъ мънастиръ. *И. М. Вазовъ*

ИЗЪ ЧУЗДИЯ ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ.

(Изъ чуздия печатъ)

Умственното движение въ края на настоящия вѣкъ. — Богатството на Съединенитѣ Щати. — Рѣшенията на тъмничния конгресъ въ Парижъ.—Условията на животътъ и на трудътъ въ Лондонъ.

Въ „Revue des Revues“, Ферреро разглеждва умственното движение презъ настоящия вѣкъ и прави едно сравнение на умственното движение въ началото и въ края на вѣкътъ,

Споредъ Ферреро, края на настоящия вѣкъ отстжпва по умственнето движение на человѣчеството сравнително онова, което го е имало презъ първата му половина. Авторътъ признава, че въ всичкитѣ отрасли на знанието сж направени голѣми крачки напредь, но въ движението на философската мисъль се забѣлѣзва застой, който той смѣта за временень. Края на минжлия вѣкъ и първата половина на настоящия сж биле отбѣлѣзани съ изумително богатство на умственни течения: въ Франция—позитивизмътъ на Огюста Конта, въ Германия—кантизмътъ и хегелианството, а по-кжсно пессимизмътъ на Шопенхаура; въ Англая—Юмъ и Локкъ, а слѣдъ тѣхъ Лайелъ, Дарвинъ, Уелессъ и Спенсеръ, които сж породили великата еволюционистска теория. По-послѣ слѣдватъ Марксъ, Хеккелъ, Бокль и други. Въ сравнение съ тая широта на философската мисъль, съвременнитѣ й плодове се показватъ на Ферроро твърдѣ блѣдни. „Какво ново миросъзерцание, пита той, се е явило презъ тия 25 години, освѣнъ философскитѣ бръщолевения на Ницше?“ При все това той смѣта упадъкътъ на синтетическата работа на мисъльта като напълно нормаленъ слѣдъ извънмѣрното й възбуждание презъ първата половина на вѣкътъ. Великитѣ синтетически теории не бива напълно да се приравняватъ съ оная умственна дѣятелность, която тика напредь специалнитѣ науки; въ първитѣ голѣма роля играе въображението. Великия философъ по това се и отличава отъ учения человѣкъ, защото създаваемитѣ отъ него теории не се съразмѣряватъ чрезъ фактическитѣ доказателства, а се явяватъ като единъ видъ провидение, интуиция. Дарвинъ, напримѣръ, е наблюдавалъ само едно малко количество фактове; но все пакъ, съ помощьта на хипотези и съ колосалното усилие на творическата мисъль той е построилъ теория, която обяснява еволюцията на сжществата отъ амебата до человѣкътъ. Ясно е, че въ тоя родъ умственъ процессъ влиза голѣма часть въображение. Отношението на великитѣ умове, надарени съ синтетическо въображение, къмъ издирливитѣ умове на ученитѣ Ферреро го сравнява съ отношението на единъ полководецъ, който изучва отъ върхътъ на гората бойното поле, къмъ войницитѣ, които очакватъ долу на равнината неговитѣ заповѣди. Синтетическитѣ умове посочватъ пжтьтъ къмъ цѣльта на търпѣливитѣ издирвачи. Предь видъ на таковато влияние на синтетическитѣ теории ясно е, че биватъ епохи, когато се спира нарažданието имъ; до като вече появившитѣ се теории се намѣрватъ въ периодътъ на разработванието си, трудно е на новитѣ теории да си пробиятъ пжть. Трѣбова предишнитѣ да се исчерпятъ и да изгубятъ влиянието си, а за това е нужно, щото откритията въ посочената отъ тѣхъ посока да доведътъ до много факти и явления, които да противоречятъ на една дадена теория. Когато тя се окаже недостатъчна, то-

гава философътъ, който е връхлетѣлъ на нова нѣкоя теория, пò-джлбока и пò-сложна, намира за себе си публика, която е расположена да го слуша и разбира. Между това въ сегашно време още нито една отъ великитѣ теории на деветнайсетия вѣкъ не е исчерпана наиълно и най-малко отъ всички е исчерпана теорията на еволюцията. Заради това Ферреро смѣта нашето време като периодъ на покой и замисллинность, който не дава никакъвъ поводъ къмъ пессимистически заключения.

Американския статистикъ Мюлхеллъ е обнародвалъ въ сп. "North American Review" интересни свѣдения за богатството на Съединенитѣ Штати и за бързината, съ която се уголѣмява материалното благосъстояние на населението въ тая страна.

Той прави единъ обзоръ на историята на человѣчеството презъ всичкитѣ времена и не вижда нищо подобно на тая умственна и физическа дѣятелность, каквато ни представляватъ Съединенитѣ Штати въ настояще време. Нито една нация въ цѣлата история не е могла да се похвали, че у неѭ има 41000000 грамотни граждани. Авторътъ доказва при помощьта на статически таблици, че широкото распространение на образованието, ограниченитѣ военни разноски и присѫщата на расата предприемчивость сѫ направили американцитѣ най-богатия народъ въ свѣтътъ. Промишленната енергия на Съединенитѣ Штати почти се равнява съ енергията на Англия, Франция и Германия, вземени изедно, и на единъ американецъ се пада пò-вече доходъ, отъ колкото на двама французи или нѣмци. Съ помощьта на машинитѣ си американцитѣ сѫ способни да произведѫтъ много пò-вече храна, отъ колкото земледѣлцитѣ на стария свѣтъ. Народното преброяване презъ 1890 год. показа, че Съединенитѣ Штати иматъ 4565000 фермери. Стойностьта на тѣхнитѣ ферми, на добитъкътъ имъ и на земледѣлческитѣ имъ сѣчива се простира до 15982 миллиона доллари, или срѣдне число около 3505 доллара на человѣкъ. Пò-голѣмата часть отъ тия хòра сѫ започнѫли работа съ по 200-на долари. Отъ 1860 г. въ Съед. Штати сѫ се прибавили 252000 ферми, които сѫ разорали 195000000 акра цѣлина. Нуждно е да се прибави, че пò-голѣмата часть отъ тая работа е извършена отъ европейски преселенци. Въ Съед. Штати единъ земедѣлецъ събира толкова храна, колкото въ Англия трима, въ Франция четирма, въ Германия петима, а въ Австрия шестима—толкова много напусто трудъ се харчи въ Европа, вслѣдствие на това, че европейскитѣ фермери сѫ лишени отъ такива механически орѫдия, съ каквито се ползуватъ въ Америка. Въ резултатъ четирма американски фермери могѫтъ да произведѫтъ и похарчѫтъ толкова брашно,

колкото е нуждно за изхранвание презъ цѣла година хиляда души, като се смѣта по 12 унции за человѣкъ на день. Съ други думи, единъ орачъ може да исхрани 250, когато въ Европа единъ исхранва всичко 30 души. При такивато условия не е за чудение, гдѣто Америка надминува по богатството си Англия, гдѣто селското население бѣга изъ селата и отъ земедѣлческия трудъ.

Английския вѣстникъ „Economist“ увѣрява, при това, че ако би на канцлерътъ на ковчежничеството му затрѣбва изведнъжъ голѣма сумма парѝ, то той би могълъ да ѭ събере, безъ да уголѣмява нито на йота налозитѣ, и то само като поспре заплащанието процентитѣ на държавния дългъ. При всичко това, нѣкой си Вилсонъ, въ „Investort Review“, нарича това мнѣние илюзия. Споредъ неговитѣ думи, въ Англия нѣма такова богатство, за което би си струвало да се говори. Всичкитѣ ѝ капитали сѫ помѣстени въ банки, въ акции или въ търговски и промишленни предприятия, а пъкъ кредитътъ на банкитѣ е нищо друго освѣнъ изражение на дълговетѣ на една часть отъ общината или на една часть отъ свѣтътъ на друга часть, отъ което слѣдва, че доходътъ не само нѣма никакво отношение къмъ дѣйствителното богатство, но въ много случаи представлява даже едно бързо намаление това послѣднето. Богатството може да бѫде изѣдено чрезъ широкъ животъ, чрезъ истощение на рудницитѣ или чрезъ постройки и общественни съоржжения, които не покриватъ разноскитѣ си; но до като представляющитѣ го фондови книжа продължаватъ да иматъ цѣна на свѣтовното тържище, загубитѣ си оставатъ незабѣлѣжни Напротивъ това, вънкашно погледнѫто богатството като че расте; всѣкий новъ колониаленъ или иностраненъ заемъ, направенъ съ цѣль да се погасѭтъ процентитѣ на старитѣ заеми, увеличава количеството на цѣннитѣ книжа, които се намѣрватъ въ обращение. Но ако би—заключава Вилсонъ—станѣше нужда отъ такова напряжение на парични срѣдства, каквото се извиква отъ нѣкоя голѣма война, значителна часть отъ богатствата, съ които се ний хвалимъ, оказали се бихѫ призрачни, въ сѫщность попилени и проѣдени, и намѣсто тѣхъ въ рѫцѣтѣ ни ще останѫтъ само едни цѣнни книжа, които не могѫтъ да се посребрѭтъ. Богатството на нишитѣ банкери би изчезнѫло, както изчезва вългленътъ въ електрическата ламба отъ съприкосновението съ въздухътъ. И каквото и да тълкуватъ сантименталнитѣ хòра за най-великата „империя“, а първата голѣма война би била почти навѣрно погребаленъ звонъ надъ това величие.

Събралия се въ Парижъ тъмниченъ конгресъ е свършилъ работитѣ си, но не е удовлетворилъ всички. Една часть отъ парижския печатъ нарича нѣкои изъ постановленията му

драконовски, като напримѣръ резолюцията му за рецидивиститѣ и за преслѣдванието на лицата, които сѫ обвинени въ углавни прѣстѫпления отъ сѫдътъ на друга нѣкоя страна. Относително рецидивътъ конгрессътъ е взелъ мнѣнието на сенатора Беранже, което изисква прогрессивно усилвание наказанието на рецидивиститѣ, ако ще да бѫде и за разенъ родъ вини, а особенно на профессионалнитѣ престѫпници. Сѫдиитѣ могѫтъ да отстѫпватъ отъ това правило само въ тия случаи, когато признаѭтъ сѫществуванието на исключителни смѣгчающи обстоятелства, които трѣбова да бѫдатъ формално указани въ мотивированната резолюция на сѫдътъ. По такъвъ начинъ, който е оскърбилъ въ Германия нѣкой полицейский чиновникъ, а въ Франция е откраднѫлъ една кърпа, ще подлежи за наказание като рецидивистъ. Другъ важенъ въпросъ, всесгранно разгледанъ въ конгрессътъ, е въпроссътъ за възнаграждението трудътъ на престѫпницитѣ. Конгрессътъ е призналъ почти единогласно, че затворницитѣ нѣматъ право на заплата за трудътъ, а могѫтъ да получѫтъ само награда съотвѣтственно усилията си и трудолюбието си. Затворенния е дълженъ да работи; трудътъ е неговъ дългъ, а да се плаща на длъжникътъ за това, гдѣто той исплаща дългътъ си, би било нелѣпо. Отъ находящитѣ се въ предварителенъ затворъ работа не се иска, тъй като тѣ не сѫ още признати за виновни, но щомъ се състави вече обвинението, трудътъ става задължителенъ, тъй като той влиза въ системата на наказанието. Но отъ друга страна би било безчеловѣчно и неполитично да се ненаграждава трудътъ; това би значило да се приучаватъ затворницитѣ къмъ мързель, да имъ се отнеме най-добрия стимулъ къмъ поправяние. Заради това конгрессътъ допуща възнаграждение за трудътъ, но тъй щото осѫдения да заплаща отъ спечаленитѣ си парй нуждната сумма за издържванието му въ тъмницата, както прави всѣкий свободенъ работникъ. А тъй като платата за тъмничния трудъ бива различна — отъ 50 ст. до 4 лева въ день, споредъ занаятътъ му, издържванието на затворенитѣ ще се падне най-малко по 70 ст. въ денонощието, то конгрессътъ се спрѣлъ на слѣдующата мѣрка: да се изважда изъ цѣлата сумма, която получаватъ за трудътъ си затворницитѣ, това, което е нуждно за издържванието на всички, а останѫлата сумма парй да се дѣли между всичкитѣ съобразно количеството и важностьта на изработенитѣ отъ тѣхъ предмѣти.

Любопитно е тъй сѫщо мнѣнието на мнозина членове отъ конгрессътъ относително условията за съкратявание срокътъ на наказанието. Намѣсто да се предоставя тоя въпросъ на усмотрението на висшето началство, мнозина сѫ биле на мнѣние, че на затворенитѣ трѣбова да се предостави правото да съкратяватъ своя срокъ наказание о собственната си воля, на слѣдующитѣ условия: затворенния, който извърши напъл-

но дневната си задача и който при това дава примѣръ на добро поведение, чрезъ самото това по право намалява на единъ день срокътъ на наказанието си. Всѣкий ще да знае тогава, че е въ собственната му власть да ускори деньтъ на свободата си, което би могло де влияе на затворенитѣ не само ободрително, но и нравственно възвишающе.

Интересни сѫ свѣдѣнията, които дава Чарлсъ Бутсъ за условията на животътъ и за трудътъ на работническитѣ классове въ Лондонъ. Бутсъ дѣли Лондонъ на 90 рода промишленность, като классифицирва жителитѣ по числото на стаитѣ, които занема всѣко едно семейство, за да си уясни по тоя способъ въпросътъ за изобитъкътъ и тѣснотата на населението. Като сравнява полученитѣ по тоя способъ статистически цифри съ цифритѣ, които сѫ получени по други методи, той намира едно поразително съвпадение. Предишнитѣ му изслѣдвания сѫ показали, че 31% отъ лондонското население живѣе въ бѣдность, а по новия методъ 31½% живѣе въ тѣснотия, което е едно и сѫщо. Отъ само себе си се разумѣва, че това пресмѣтание се отнася къмъ цѣлата площадь, която занема Лондонъ. Въ нѣкои квартали хората живѣѭтъ твърдѣ тѣсно, безъ да сѫ положително сиромаси; въ други тѣ не живѣѭтъ твърдѣ на тѣсно, при всичко че сѫ съвсѣмъ сиромаси. Относително слугитѣ Бутсъ съобщава, че 80% отъ лондонското население нѣма слуги; 11% има слуги, 5% сѫ самитѣ слуги, останѫлитѣ живѣѭтъ въ благотворителни учреждения. Отъ първитѣ 80% 188000 души сѫ толкова сиромаси, щото отъ 4 до 11 души живѣѭтъ въ една стая. Около 1 000 000 занематъ квартири отъ 1 до 4 стаи; 250 000 отъ висшитѣ классове държѫтъ отъ 1 до 3 слуги, и не по̀-вече отъ 100 000 могѫтъ да си позволѭтъ раскошътъ да държѫтъ по̀-вече слуги. Любопитни типове ни представлява Бутсъ. Такъвъ е, напримѣръ, единъ типъ търговецъ на игралца, който по справедливость може да се нарече изобрѣтатель, тъй като той постоянно си бие главата да измислюва нѣкоя нова играчка. Той и сполучва, и много пѫти не сполучва въ измислюванията си. Неговия штатъ обикновенно се състои отъ нѣколцина жени-работници и отъ единъ или двама мѫжи. И като издържа толкова работници, той едвамъ пропечелва толкова, колкото да не умре отъ гладъ. Изобщо Бутсъ е намѣрилъ, че лондонскитѣ работници сѫ станѫли по̀-въздържани и предишнитѣ пиянства се намалявали.

Въ редакцията постѫпихѫ слѣдующитѣ нови книги и списания:

Литературна премия на в. „Прогрессъ“ за III-та година (отъ 20 септемврий 1894 г. до 20 септемврий 1895 г.). София, 1895 г. Стр. 189 на 16-ни.

Монтепенъ, Ксавие. — *Циганка,* романъ изъ Южно-Американскиятѣ животъ въ двѣ части. Часть I Кармена и Ануицияда. Брошурка I, II и III. Прѣвелъ и издава *Петръ М. Милковъ.* София, 1895 стр. 32—64—96. па 16-ни Цѣна 30 ст. за брошурка.

Неновъ. — *Дѣца на мизерията.* Романъ въ три части. Часть I, брошурка I и II. Пловдивъ, 1895 г. Стр. 32 — 64. на 16-ни Цѣна по 30 ст. брошурката.

Смаилсъ, С. — *Спестовность.* Прѣводъ отъ русски. Издава книжовното Дружество „Просвѣта“ въ Радне-Махле. Двѣ брошурки: I. Прочути длъжници стр. 31, цѣна 25 ст. II. какъ може да се распространи спестяванието. стр. 28+II. на 16-ни Цѣна 20 ст. Стара-Загора, 1895 г.

Вазовъ, И. — *Иде ли?* (разсказъ). Издава Книжевното Дружество „Просвѣта“ въ с. Радне-Махле. Казанлъкъ, 1895, стр. 15 на 32-ни, цѣна 5 ст.

Вазовъ, И. — *Срѣща* (Разсказъ). Издава Книжевиото Дружество „Просвѣта“ въ с. Радне-Махле. Стара-Загора, 1895 г. Стр. 21 па 32-ни, цѣна $7\frac{1}{2}$ ст.

Криловъ, Викторъ. — *Секретно предписание.* Картина отъ (? Р.) лагеренъ животъ въ едно дѣйствие. Прѣвелъ *Ю. Я. К.* Издава Плѣвенския Книжевенъ Комитетъ. Прѣдставена први пѫть въ Гатчинския Императорский (я? Р.) дворецъ на 22-й Декемврий 86 г. Издание второ. Плѣвенъ, 1895, стр. 44 на 16-ни, цѣна 15 ст.

Поповъ, Стоянъ М. — *Сбирка стихотворения.* Часть II. София, 1895 г. стр. 61+II. на 16-ни Цѣна 50 ст.

Авгеклионъ, А. — *Три дружки.* Елегически актъ. София, 1895 г. стр. 107 на 16-ни, Цѣна 1 л и 50 ст.

Короленко, В. — *Въспоминания за Н. Г. Чернишевски* (съ портрета на Чернишевски). Прѣводъ отъ русски. № 1 отъ „Народна Библиотека“. Разградъ, 1895 г. стр. 56 на 32-ни, цѣна 25 ст.

Сборникъ отъ български народни умотворения. Пѣсни изъ политическия животъ. Книжка II. Събиратель-издатель *А. П. Стоиловъ.* София, 1895 г. Стр. 32 на 16-ни, цѣна 30 ст.

Безобразовъ, П. В. — (Приватъ-доцентъ на Императорския Московский университетъ). *Съврѣменното положение на жената.* Публична лекция Прѣвели отъ 3-то здание *А. В. Изворовъ* и *Д. Н. Икономовъ.* София, 1895 г. отр. 31 на 16-ни, цѣна 40 ст.

Уставъ на Българското Търговско Дружество „Защита“. (Утвърденъ съ Височайший Указъ № 71 отъ 4 Май 1895 г.). София, 1895 г. стр. 20 на 32-ни.

Законо-проектъ за санитарно-ветеринарната полиция. София, 1895 г. стр. 30 на 16-ни.

Изложение за състоянието на Ломското Окрѫжие прѣзъ 1894 и 95 год., прѣдставено на Ломский Окр. Съвѣтъ въ редовната му Септемврийка сессия прѣзъ 1895 год. отъ Ломский Окр. Управитель *Лука Г. Груйовъ.* Ломъ, 1895 г. стр. 95 на 16-ни.

Докладъ за състоянието на Сливенский Окрѫгъ прѣзъ текущата година отъ Сливенский Окр. Управитель *Д-ръ Ив. Златаровъ,* Сливень, 1895 г.

Протоколи на Варненский Окрѫженъ Съвѣтъ. (Първа извънредна сессия отъ третий периодъ: 22 Декемврий 1894 г.). Варна, 1895 г. Стр. 12 на 16-ни.

Сѫщо. (Първа редовна сессия отъ третий периодъ: 3 — 30 септемврий 1894 г.). Варна, 1895 г. Стр. 146 на 16-ни.

Отчетъ за дѣятелностьта на Варненската Окрѫжна Постоянна Коммиссия прѣзъ врѣмето отъ 1-ий Септемврий 1893 г. (чл. 92, алинея *г* и *т,* отъ „Закона за Окрѫжнитѣ Съвѣти“ и чл. 99 отъ „Закона за народното просвѣщение“), Приетъ отъ Постоянната Коммиссия съ постановление отъ 29 Августъ 1894 г. подъ № 540, а докладванъ въ Окрѫжний Съвѣтъ на 5-ий Септемвр. сѫщата година. Варна, 1895 г. стр. 64 на 16-ни.

Редакторъ-издатель: В. Юрдановъ.